

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINLARI

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN EKONOMİK VE
SOSYAL TARİHİ ULUSLARARASI
SEMPOZYUMU**

*INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON THE ECONOMIC
AND SOCIAL HISTORY OF THE
REPUBLIC OF TURKEY*

26-28 KASIM / *NOVEMBER* 2015 İZMİR

BİLDİRİLER

Yayına Hazırlayan
Uzm. Yrd. Erdem ÜNLEN

CİLT II

ANKARA - 2017

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibası hakları **Atatürk Araştırma Merkezi**'ne aittir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin Ekonomik ve Sosyal Tarihi Uluslararası Sempozyumu (2015:İzmir)
Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik ve sosyal tarihi uluslararası sempozyumu: bildiriler; 26-28 Kasım 2015= International symposium on the economic and social history of the Republic Turkey: papers/ yay.haz.: Erdem Ünlen._Ankara:AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi,2017.
2c.:hrt.:tbl.;24cm._(Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi yayını)
ISBN:978-975-16-3350-7(Tk.)
ISBN:978-975-16-3351-4(1.c.)
ISBN:978-975-16-3352-1(2.c.)
1.TÜRKİYE _ TARİHİ _20.YÜZYIL_KONGRELER, VB.
2.TÜRKİYE_EKONOMİK DURUM_20.YÜZYIL_KONGRELER, VB.
3.TÜRKİYE_SOSYAL DURUM_20.YÜZYIL_KONGRELER, VB.
I.Ünlen,Erdem,yay.haz. II.E.a.:Ekonomik ve sosyal tarih...III.E.a.:International symposium...
IV:Seri
956.102

İNCELEYENLER : Prof. Dr. Kemal ARI
Prof. Dr. Bige SÜKAN
Prof. Dr. Mehmet TEMEL

KİTAP SATIŞI :
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

Mağaza : Bayındır 1 Sok. Nu: 24/6 Kızılay / ANKARA
Kurum : Ziyabey Cad. Nu: 19 Balgat - Çankaya / ANKARA
Tel : 009 (0312) 285 55 12
Belgegeçer : 009 (0312) 285 65 73
e-posta : bilgi@atam.gov.tr
web : http://www.atam.gov.tr
e-mağaza : e-magaza.atam.gov.tr

- Bildiriler içinde geçen görüş ve bilgilerden bildiri sahipleri sorumludur.
- Bildiriler sunuş sırasına göreidir.

ISBN : 978-975-16-3350-7 (tk.)
978-975-16-3352-1 (2.c.)

İLESAM : 17.06.Y.0150-512

BASKI SAYISI : 500

BASKI : Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Tic. İşletmesi
Serhat Mh. 1256. Sok. No: 11 Ostim-Yenimahalle-Ankara
Tel: (0.312) 354 91 31

İÇİNDEKİLER

CİLT I

SEMPOZYUM KURULLARI..... XI

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürü
Prof. Dr. Kemal ARI..... XVII

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı
Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN XXIII

Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Mehmet FÜZÜN XXVII

BİLDİRİLER

Ticaret Mekânlarında Tarihsel Gelişim ve Değişim: İzmit Örneği
Doç. Dr. Deniz DEMİRARSLAN 1

Fransız Konsolosu Ramire-Pie-Maxime Vadala'ya Göre Cumhuriyetin İlk
Yıllarında Samsun (1925-1934)
Yrd. Doç. Dr. Özgür YILMAZ..... 29

Mübadillerin Sosyo-Ekonomik Yapısında Meydana Gelen Değişim:
Niğde Örneği
Yrd. Doç. Dr. Salih ÖZKAN 69

Economic Relations between Romania Kingdom and Republic of
Turkey during Mareshall Antonescu Regime (1940-1944)
Doç. Dr. Liliana BOŞCAN..... 85

Bağımsızlıktan Sonra Gürcistan-Türkiye Ekonomik İlişkileri (XX yüzyılın sonları-XXI yüzyılın başları) Arş. Gör. Murat ESEDOV	109
The Turkish-German Economic Relations in The Period Between The Two World Wars - According To The Yugoslav Sources Prof. Dr. Vladan VIRIYEVIÇ	137
Öğrencilerin Şirketi: Galatasaray Lisesi Tasarruf Sandığı'nın Kurulması ve Bir Yıllık Bilançosu Yrd. Doç. Dr. Betül BATIR	157
Atatürk Dönemi Türk Ekonomisinde Yerel Sermaye Birikimi: Taşrada Kurulan Anonim Şirketler (1920-1938) Dr. Sadık ERDAŞ	177
Milli İktisat Politikasının İzmir'deki Tezahürlerinden; Türkiye Palamutçular Anonim Şirketi Doç. Dr. Serdar SARISIR	217
Yeni Türkiye Devleti'nde Ekonominin Türkleştirilmesi Politikası: Türkiye Milli İthalat ve İhracat Anonim Şirketi Örneği Doç. Dr. Şaduman HALICI	249
Bir Toplumsal Dönüşüm Hareketi Olarak Köycülük ve Selahaddin Demirkan Dr. Hasan DİNÇER	273
Atsız Mecmua'da Köycülük Söylemi Doç. Dr. Mehmet IŞIK	305
Dr. Rıfki Kamil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi Arşivindeki Belgelerin Cumhuriyet Dönemi Sosyo-Ekonomik Tarihi Açısından Değerlendirilmesi Yrd. Doç. Dr. Yüksel ÖZGEN	339

Tek Parti Dönemi Cumhuriyet Halk Partisi Programlarında Sosyal Politikalar Yrd. Doç. Dr. Taner BULUT	345
Turkish-Hungarian Economic Relations in the Inter-war Period Dr. Arpad HORNJAK	375
Politics and ideology of the sovereignty in Iran and Turkey (A Comparative Study of the Status of Women during the Reza Shah and Atatürk era) Yrd. Doç. Dr. Elham MALEKZADEH	383
Euro Krizinin Ab ve Türkiye Üzerindeki Etkileri: 2008 Küresel Krizi Bağlamında Bir Değerlendirme Öğr. Gör. Ahmet Turan ÇETİNKAYA	395
Türkiye'ye Gelen Ünlü Yabancı İktisatçılar ve Raporları (1929-1947) Dr. Perihan ÜNLÜ SOYLU	427
Milli Ekonomi'den Devletçi Ekonomi'ye Geçişte Trabzon Örneği (1923-1939) Doç. Dr. Rahmi ÇİÇEK	457
Cumhuriyetin İlk Yıllarında Hıfzıssıhha Eğitimi: Üç Ders Kitabı Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme Doç. Dr. Selim KADIOĞLU	485
Türk Millî Eğitim Şûra Kararlarında Kadının Yeri (1939-2014) Dr. Ümmügülsüm CANDEĞER	523
Propaganda ve Sağlık: Cumhuriyet Döneminde Sıhî Propaganda Faaliyetleri ve Halk Sağlığına Etkileri (1923-1945) Dr. Feyza KURNAZ ŞAHİN	549

II. Dünya Savaşı Yıllarında Aydın'da Sağlık (1939-1945) Yrd. Doç. Dr. Günver GÜNEŞ	591
Kadroculara Göre Türkiye'de Tarımsal Kalkınma ve Toprak Sorunu Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN	629
Türkiye'de Tarımsal Kooperatifçiliğin Gelişimi ve Fiskobirlik: Tarihsel Bir Değerlendirme Öğr. Gör. Dr. Ergül BALLI	657
1929 Dünya Ekonomik Bunalımı Sonrasında Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin İktisadi Vaziyeti Hakkında Dış Basında Yer Alan Bazı Değerlendirmeler Doktora Öğrencisi Ceyda Tuna BOZDOĞAN	701
Türkiye'nin 1929 Dünya Ekonomik Bunalımından Korunma Arayışları: Milli Sanayi Numune Sergisi Dr. Çağla D. TAĞMAT	721
Cumhuriyetin İlk Ekonomik Kurumlarından Alpullu Şeker Fabrikası'nın Türkiye'nin Ekonomik ve Sosyal Yaşamına Katkıları Doktora Öğrencisi Hüsnü TEKEŞİN	739
Ekonomik Bir Kurum Olarak Devletleştirme Sürecinde İzmir Limanı ve Yolsuzluk Mahkemeleri Yrd. Doç. Dr. Mehmet Emin ELMACI	781
Cumhuriyetin İlk Yıllarında Denizcilik Politikaları ve Kabotaj Uygulamaları Yrd. Doç. Dr. Yasemin NEMLİOĞLU KOCA	837
Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Deniz Ticaretinin Genel Durumu ve Gelişimine Yönelik Alınan Tedbirler Yrd. Doç. Dr. Fevzi ÇAKMAK	879

- İstatistiksel Veriler Işığında Trabzon Limanı'nın Ticari Faaliyetlerinin
Karşılaştırmalı Değerlendirmesi (1940-1980)
Yrd. Doç. Dr. Şengül ŞANLIER921

CİLT II

- Kurtuluş Sonrasında İzmir'in Sosyal ve Ekonomik Yapısının Yeniden
Oluşumu
Prof. Dr. Kemal ARI.....949
- Türkiye'de Ekonomik Gelişmeler ve Gelecek Perspektifleri
Yrd. Doç. Dr. Hasan ALPAGU967
- Türkiye'nin Sosyal Tarihinden Bir Yaprak: XX. Yüzyılda Ankara'da
Arıcılık
Yrd. Doç. Dr. Necdet AYSAL.....983
- Çalışma Bakanlığı'nın Kuruluşu ve İlk Faaliyetleri (1945-1947)
Doç. Dr. Hakan UZUN 1029
- Türk Millîtinin Sosyal Döğişiminde Ziya Gökalp VƏ Atatürk'ün Rolü
(Turkish Nation Of The Social Change Ziya Gökalp And Atatürk's Role)
Doç. Dr. Faik ELEKBERLİ 1061
- Atatürk Dönemi Kitle İletişimi Üzerine Bazı Değerlendirmeler (1920-1938)
Prof. Dr. Nesimi YAZICI..... 1087
- Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye'de Hapishaneler (1920-1938)
Prof. Dr. Sadık SARISAMAN..... 1137
- Atatürk'ün 2 Şubat 1923 Tarihinde İzmir'de Halk İle Yaptığı Sohbetin
Sosyal Tarih Açısından Değerlendirilmesi
Dr., (E) Öğ. Alb. Suat AKGÜL..... 1163

Bürokrat, Akademisyen, Siyasetçi Kimliğiyle Cezmi Erçin ve Ekonomik Görüşleri Arş. Gör. Lemi ATALAY	1197
Türkiye Ekonomisinde Hükümet Performanslarının TOPSIS Yöntemi İle Ölçülmesi Yrd. Doç. Dr. Selim ŞANLISOY - Dr. Mehmet ÇETİN	1221
Lozan Sonrası Süreçte Kıbrıslı Türklerin Türkiye'ye Göç Hareketleri ve Bunun Ekonomik ve Sosyal Hayata Yansımaları Prof. Dr. Ulvi KESER	1255
Türkiye'de 1980 Sonrası Finansal Serbestleşmenin Sonuçları Doç. Dr. M. Veysel KAYA - Doktora Öğr. Abdülkadir TIĞLI	1295
İran- Türkiye Ticari Münasebetlerinde, Tebriz - Erzurum - Trabzon Transit Ticari Yolunda Sorunlar (1920-1926) Yrd. Doç. Dr. Masoumeh DAEİ	1317
Cumhuriyet Döneminde Trabzon Limanı'nın Gelişimine Bağlı Olarak Trabzon'a Demiryolu Yapma Girişimleri Doç. Dr. Zehra ARSLAN	1327
Cumhuriyetin İlk Yıllarında Başkentte Eğlence Yaşamına Yönelik Faaliyetler Tarih Uzmanı Özlem TAŞKIRAN	1361
Kent Tarihi Araştırmalarına Bir Katkı: XIX. Yüzyılın Ortalarından XX. Yüzyılın İlk Yarısına Kadar İzmir-Tilkilik Semtinde Sosyal ve Kültürel Hayat Doç. Dr. Cihan ÖZGÜN	1391
Sosyo-Ekonomik Açıdan Türklerin Avrupa'ya Göçü ve 21. Yüzyılda Avrupa'daki Geleceği Eğt. Bilimci (Dipl.-Päd. Dr.), Araş.-Yazar Abdulkadir İNALTEKİN	1433

- XX. Yüzyılın 20'li Yıllarının Başlarında Türkiye'nin Sosyal Hayatı
(Rusya Arşiv Belgeleri Işığında)
Prof. Dr. Musa QASIMLI 1465
- Türkiye'de Seçim Sonuçlarının Mekânsal Dağılışı İle Ekonomi Arasındaki
İlişki: 2002-2015 Dönemi Örneği
Yrd. Doç. Dr. Mehmet BİÇİCİ - Doç. Dr. M. Emin SÖNMEZ .. 1481
- Yeni Belgeler Işığında Topkapı Fukaraperver Cemiyeti
Yrd. Doç. Dr. Cengiz MUTLU 1513
- Ağır Sanayiden Günümüze Cumhuriyet Kentlerinde Sosyolojik Bir
Çözümleme: Zonguldak/Bartın/Karabük Örneğinde İktisadi Hayatın
Değişimi ve Kayıp Mesleki Kodlar
Doç. Dr. Adem SAĞIR - Sinan KIRIMLI 1531
- Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bir Yerel Meslek Örgütü Dergisi:
İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası
Doç. Dr. Nahide ŞİMŞİR..... 1561
- Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Yapılan Anketlere Göre Toplumun
Değerler Algısı
Prof. Dr. Fatmagül DEMİREL..... 1601
- The People's Houses in Turkey According to British Documents
Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA..... 1623
- II. Dünya Savaşında Türkiye'de Çocuk Olmak
Yrd. Doç. Dr. Müslime GÜNEŞ 1643
- Soğuk Savaş Başlangıcında Dış Etkenlerin Türkiye'de Toplumsal
Değişim ve Dönüşüme Etkileri
Yrd. Doç. Dr. N. Selcen KORKMAZCAN 1673

Cumhuriyet Dönemi İç Güvenlik Politikaları ve Türk Polis Teşkilatı Doç. Dr., (E) 1. Sınıf Emniyet Müd. Ali DİKİCİ	1695
Cumhuriyet Dönemi'nde Devletin Mülkiyete Müdahale Biçimleri: İşkân Kanunu Öğr. Gör. Dr. Arzu VARLI	1737
Cumhuriyet Tarihinde Turizm Teşkilatlanması ve Türkiye'nin Turistik Tanıtımı Dr. Erol EVCİN	1771
Türkiye'de Planlı Döneme Geçişte Turizme Bakışlar (1960-1965) Araş. Gör. Fehim KURULOĞLU	1819
Sempozyum Fotoğrafları	1841

KURTULUŞ SONRASINDA İZMİR'İN SOSYAL VE EKONOMİK YAPISININ YENİDEN OLUŞUMU

Kemal ARI*

ÖZET

İzmir tarih boyunca önemli bir liman kenti olma özelliğini hep korudu. Türk Kurtuluş Savaşı'nda dört yıla yakın işgal altında kalmış olan kent, savaşın bitiminden hemen sonra, 13 Eylül 1923 tarihinde çıkan bir yangınla büyük bir yıkıma uğradı. Liman ve çevresinde önemli ticari işletmelerin, çok sayıda evin ve ticarethanelerin, mağazaların yanmasıyla ağır bir yara aldı. Kent, yüzyıllardan bu yana karmaşık bir nüfus yapısına sahip bulunuyordu. Türk askeri İzmir'e girmeden önce, kentten çok sayıda Ortodoks Rum Türkiye dışına çıkmıştı. Böylece kentte ve yakın çevresindeki nahiye ve köylerde büyük bir üretim boşluğu oluştu. Bu boşluğun doldurulmasında sonradan Yunanistan'dan gelen mübadele göçmenleri önemli bir katkı sunmuş olsa da kent büyük bir ekonomik darbe almıştı. İzmir, Liman ve çevresinde şekillenen ve bütün Akdeniz limanlarıyla bağlantı içinde olan ticaretine yeni bir ivme kazandırmak durumundaydı. İzmir İktisat Kongresi'nde sorunlar ayrıntılı olarak tartışıldı. Bu doğrultuda ekonominin yeniden şekillenmesi için önemli kararlar alındı.

Anahtar Sözcükler: İzmir, İzmir Yangını, İzmir ve Ticaret, İzmir Limanı, Göçmenler.

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, kemal.ari@deu.edu.tr

GİRİŞ

13 Eylül 1922’de İzmir tarihinin en karanlık günlerinden birini yaşıyordu. O gün Ermeni Mahallesi’nde çıkan ve hızla Frenk Mahallesi’ne doğru yayılan büyük yangın tam dört gün boyunca sürdü. Bu süre içinde kentin büyük bir kısmı kül yığını haline geldi. On binlerce konut yanıp yıkıldı¹. O güne dek görkemli tarihi yapıları, cıvıl cıvıl çarşıları ve modern yaşam biçimiyle kendinden söz ettirmiş olan İzmir, şimdi kül yığınları arasında sanki bir Ponpei kentini anımsatıyordu². Işıklar içindeki mağazaları, eğlence mekânları, alışveriş yerleriyle özenle korunmuş varlıklı semtleri, artık bir hayalet görüntüsü içindeydi³. Basma’ne semtinden Punto’ya kadar uzanan geniş alanda pek çok yapı, ekonomik işletme, atölye, depo ve antrepolar, küçük ölçekli fabrikalar şimdi bir kül yığını halindeydi. Kendi malının moloz yığınına döndüğünü gören bina sahipleri, o moloz yığınları üzerinde birer gölgeyi anımsatıyor gibiydi. İzmir, Aydın, Saruhan livaları içinde bulunan 2.196 köyün hemen tümü yakılmıştı. Bu yerleşim yerlerinde yaşayan kişilerin bir kısmı katledilmiş, bir kısmı da canlarını kurtarmak için başka yerlere sığınmışlardı⁴. Batı Anadolu’da yanarak, yıkılarak artık kullanılmaz duruma gelmiş olan hane sayısı 73.070’di. Köy ve nahiyelerle birlikte yakılıp yıkılan konut sayısı ise 160.749’du⁵. Bu denli yoğun bir yıkımın, kaçınılmaz biçimde ekonominin bütün dengelerini altüst etmesi kaçınılmazdı.

¹ Bkz. Tülay Alim Baran, **İzmir’in İmar ve İskanı (1923-1938)**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 1994, s. 5.

² Yangın için bkz. Oktay Gökdemir, “Fransız Kaynaklarının Işığında 1922 İzmir Yangını”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, VI/ 15 (Güz, 2007), s. 1938; Mustafa Kırışman, “Fransız Basımında İzmir Yangını Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, **aynı dergi**, X/22 (2011/ Bahar), s.77-93.

³ Halit Ziya Uşaklıgil, **Kırk Yıl -Anılar-**, (Haz: Şemsettin Kutlu), İstanbul, 1987, ss.164-168.

⁴ İbn’ül Cemal M. Ragıb, “Güzel İzmir’de Vaziyet-i iktisadiye”, **Türkiye İktisat Mecmuası**, 1/3 Mart 1922), s.75

⁵ **Tanin**, 22 Teşrinievvel 1923; yine bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, D: II, İ: I, Ankara, t.y., s.631.

Yeni Toplumsal Görüntü

Kurtuluşunun hemen ardından İzmir nüfusu, öncesine göre bambaşka bir görüntü aldı. Kent yüzyıllar boyunca nüfus açısından kozmopolit görüntüye sahip oluyordu. Ancak geçmişte bu kozmopolit görüntüyü belirleyen toplumsal doku savaşın sonunda hızla değişmiş; nüfus eskisine göre görece daha özdeş bir niteliğe bürünmekle birlikte, kozmopolit görüntü yine de kendini gösteriyordu. Savaşın sonlarına doğru kentten yoğun biçimde ülke dışına göçler oldu. Panik halinde iç bölgelerden kaçan Rum-Ortodoks ahali, yanlarına taşınabilir eşya ve paralarını alarak bulabildikleri araçlarla denizden önce adalara, oradan da ana kara Yunanistan'a kendilerini atabilmek için yollara düşmüşlerdi⁶. Nüfus hem yurt içinden dışına hem de yurt içinden başka bir yurt köşesine doğru hareketlenmişti. O zamanki görüntü içinde Ortodoks Rumlar kimi yerlerde, köyler halinde öteki milliyete sahip köylerden ayrılmışlardı. Bölgede kimi yerlerde bir ya da birkaç Rum köyü bir arada yer alıyor, kimi yerlerde de Müslüman köylerin arasında tek tek serpiştirilmiş biçimde bulunuyordu. Kentlerde ise Ortodoks Rumlar mahalleler ve sokaklar biçiminde öteki yerleşiklerden ayrılmışlardı. Ancak ticaretin yoğun biçimde gerçekleştiği Liman ve çevresinde durum değişmekteydi. Yapılan işin türüne göre Türk, Rum, Ermeni ve Yahudi tüccarlar, işletmeciler, acenteler, sigortalar ve öteki tüccar zümre yapılan işin türüne göre karmaşık biçimde bulunuyorlardı. Yunan askerlerinin ardı sıra Yunanistan'a yollara dökülen Anadolu Rumları'nın bölgeden ayrılmasıyla, örneğin kırsal alanda belli bir yörede birkaç köy birden bölgeyi boşaltıyordu. Kentin merkezinde ise sokaklar, mahalleler halinde evler boşaltılmıştı. Bu göç, aniden gelişen bir olayın yarattığı psikolojik hava içinde, telaş içine düşmüş olan insanların, bir anlık refleksiyle oluşmuş bir göçtü. Düzenli bir göç olarak ortaya çıkmadığından, sürecin her bir

⁶ Kemal Arı, "Kurtuluş Savaşı'nın Bitiminde Türkiye Dışına Yönelik Göçler ve Sonuçları", **Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri: Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askeri ve Stratejik Açardan Türkiye (İstanbul, 23-25 Ekim 1995)**, I, Gnkur. ATASE Yay., Ankara, 1995, s.s.496-500.

aşaması denetimsizdi. Yunan askerinin bozuğuna uğradığının hızla bölgede yayılmasıyla birlikte, Türkler tarafından katliama uğrayacağı korkusunu yaşayan kitleler, canlarını kurtarmak için yollara düşmüşlerdi. Moraller bozuktu. Göç edenlerin pek çoğu bir anda nasıl o konuma bile düştiklerini anlamadan, belki de bir gün geri döneceği umuduyla göçe koyulmuşlardı. Batı Anadolu'nun hemen tümüyle, Marmara, Doğu Trakya bölgelerinden ve kısmen de kuzey ve güney Anadolu'dan Yunanistan'a doğru göçler oluyordu. Göçmenler yanlarında götürebilecekleri eşyalarını yanlarına almışlardı. Ancak geride başta evleri olmak üzere tarım arazilerini, bağlarını, bahçelerini, değirmenlerini, atölyelerini bırakmışlardı. Derme çatma korunaklarla, örneğin evler sıkı sıkıya kilitlenerek, ambarların kapı arkalarına ağır sürgüler yerleştirilerek bu taşınmazları için önlem almaya çalışmışlardı. Şimdi bu mallar, derin bir sessizlik içinde kendilerini yağmalayacak denetimsiz grupların kendilerine ulaşmalarını bekliyorlardı. Atölyelerde çarklar durmuş, tezgâhlar işlemez olmuş; bağlar ve bahçeler henüz üzerlerindeki ürünün hasatı yapılmamış biçimde orta yerde duruyordu. Örneğin üzüm bağlarının pek çoğu toplanamamış; toplananlar ise ambarlarda, çuvallar içinde satış için pazara indirilememişti. Kimi açığız kişiler kaçıp giden insanların ellerinden çıkarmaya çalıştığı ürünlerini ve eşyalarını yok pahasına kapatma çabası içine girmişlerdi. Boşaltılan köylere yağmacı gruplar gizlice gidiyor; yasal olmayan yollarla yağma hareketlerinde bulunuyor; örneğin defne avcılığı yapıyorlardı. Zaten 7 Eylül günü, İzmir'de o zamana kadar kentin yönetiminden sorumlu olan Yunan idaresi, gizlice kentten ayrılmıştı. Dolayısıyla bu tarihten itibaren, Türk Hükümeti'nin bölgede yeni bir idari süreç başlattığı tarihe kadar bölge bir terör ortamının içine yuvarlanmış, kuralsızlık her yerde etkili olmuştu. Yeni koluk güçlerinin atandığı döneme kadar, bölgede yoğun bir yağma olayı yaşanmıştı.

Ordu birlikleri kurtardığı yerlerde, güvenlik için kimi önlemler alıyor, bunun için bildiriler yayınlıyor ve kurallar oluştuyorlardı⁷. Ancak

⁷ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Yıl:56/ Sayı: 121, s.81; Kemal Arı, "Kurtuluş Savaşı'nın Bitiminde Türkiye Dışına Yönelik Göçler ve Sonuçları", **Beşinci Askeri**

o zamana dek, terk edilmiş bir eve, mağazaya, atölyeye, depoya, ambara, fabrikaya, değirmene, atölyeye ya da herhangi bir başka işletmeye girmiş olan yağmacı gruplar yalnız ellerinin ulaştığı ürünleri alıp başka bir yere aktararak el koymakla yetinmiyorlardı. Bunların kimisi daha da öteye gidiyor; kimi düzmece belgeler uydurularak, bu malları kendisi satın almış gibi iddialarda bulunabiliyorlardı. Hatta kimileri, el koyduğu malı, kendi malıymış gibi satma yoluna da gitmişlerdi. Doğal olarak her ortamda üretim durmuş durumdaydı. Rumların oluşturduğu üretici bir kesim, artık başka bir ülkedeydi. Bunlar göç etmeden önce Türkiye'de üretici konumda bulunuyorlarken, şimdi gittikleri ülkede tüketici konuma gelmişlerdi. Ancak terk ettikleri yerde bu kişilerin üretim ortamlarından çekilmiş olmaları nedeniyle kimi sektörlerde ciddi üretim düşmeleri ortaya çıkmıştı. İlk iki ay içinde göç eden insanların sayısı 850.000'di. Bu kadar büyük bir nüfusun Türkiye'den ayrılmasıyla oluşan üretim boşluğunun parasal karşılığı ya da giden bu insanlarla birlikte ülkeden ne kadarlık bir sermayenin terk ettiği bilinmiyordu. Ancak o zamanki Türkiye'nin oldukça yoksul bir ülke; göç edenlerin de o günkü yoksul Türkiye'nin en varlıklı kesimini oluşturdukları göz önüne alındığında, ülke dışına çıkan sermayenin Türkiye için büyük bir kayıp olduğuna kuşku yoktur.

Ekonomik Görüntü

Savaşın bitimiyle birlikte, Türkiye büyük bir ekonomik yıkımla karşı karşıya kaldı. Ekonomide verimlilik ve üretim oranları açısından konuya baktığımızda bölgenin ekonomisine en büyük darbeyi savaşın yıkımı, ardından da büyük bir kitlenin üretici konumundan düşerek, ülkeyi terk etmesi vurmaktaydı. Bu iki temel etkenin ekseninde, ekonomik işleyişin içinde başka büyük sorunlar da kendini gösterdi.

İzmir'in en önemli sorunlarından biri yol eksikliğiydi. Kenti çevresindeki yerleşim birimlerine ve her bir yerleşim birini ötekine bağlaya-

cak düzenli bir kara yolu bulunmuyordu. Bu eksiklik ekonomi döngüsünün sağlıklı bir çizgide gitmesinde engeldi. Kırsal alanlarda yaşam, doğanın kuralları içinde biçimlenmiş gibiydi. Köyler nahiyelere, nahiyeler de kentlere bağlıydı. Kentlerden köylere ve giderek de dağlarda konargöçerlerin gidip geldikleri yerlerde yaşam gittikçe zorlaşmaktaydı. Köylerin hemen bütününde; “şose” denilecek bir yol bulunmuyordu. Kurtuluştan sonraki günlerde Torbalı İstasyonu’na ulaşmak için bir istihkâm subayının kumandası altında bir inşaat taburu oluşturulmuştu. Bu tabur İzmir’den Torbalıya dek, beş kilometrelik bir yol yapmıştı. İzmir’den Torbalı’ya uzanan ve üzerinde taşıtların gidip gelebildiği tek yol bu yoldu⁸. Yoğun biçimde yağmur ya da kar yağdığında yaşam neredeyse bütünüyle duruyordu. Köylü ancak bahar ve yaz aylarında üretebildiğini, yazdan kışa yayarak tüketebiliyordu. Ulaşım ve taşıma daha çok hayvan sırtında ya da kağrı ve yaylı-atlı arabalarla toprak ve taşlı yollar üzerinde yapılabilirdi. Çok kereler bu yolları kesen dere yatakları, yağışlı havalarda bir kıydan ötekine geçit vermiyordu. Dere taşmaları ve oluşan balçıklar nedeniyle kimi kez aylarca bu dağ yollarının tıkanıp oluyordu. Hayvanlarla çekilen kağrı ve yaylı arabalar kimi durumlarda bu noktalardan geçirilemiyordu. Kıt olanaklarla tarlasında, bağında ve bahçesinde ürettiği ürünleri köylerden nahiyeye ve İzmir pazarlarında pazarlamak zorunda olan halk, bu yollardan geçmek zorundaydı. Bu tür tıkanmış noktalara gelindiğinde insanlar atları, eşekleri ve katırlarıyla bir kıydan ötekine geçebilmek için türlü zorluklar altında yaşamlarını tehlikeye atıyorlardı. Büyük zorluklarla ürünlerini pazarda satabilen köylüler taşıma hayvanlarına ya da yaylı arabalara yükleyebildikleri ürünlerini İzmir’e ve nahiyeye merkezlerine getiriyorlardı. Elde ettikleri paralarla, kentten alabilecekleri zorunlu gıda ve giyecek ürünlerini geri dönüş yolunda hayvanlarının sırtında yine bu tehlikeli yollardan geçirmek zorunda kalıyorlardı. Özellikle büyük sellerin yıktığı köprülerin bulunduğu yerlerde, kıyının birinden ötekine geçmek son derece güçtü⁹.

⁸ **İzmir Vilayeti Kaza ve Nevahinin Ahval-ı Tabiiye**, Tarihiye, Nüfus, Aşair Vesairesinin 339 Senesine Aid Malumat, s.5-7.

⁹ **A.g.e.**, 7.

Savaş, zaten yoksulluk içinde kıvranan geniş kitleleri daha da yoksul duruma itmişti. Yol olmayınca doğal olarak ticaret de yeterince canlı değildi. Pek çok yerde kişi ürettiği ürününü kendi olanaklarıyla pazarlayabilecekleri pazarlara ulaştırmak durumdaydılar. Kentten kente, nahiyelerden kente ve yine kentten nahiyelere taşımacılık yapan firmalar, kırsal alanda hemen hiç yoktu. İzmir'i Aydın'a ve yine Kasaba 'ya bağlayan demiryolu, bu güzergâhlarda bulunan köylerden ve nahiyelerden hayvanlarla istasyon merkezlerine kadar taşınmış ürünleri alıp İzmir'e getirebiliyorlardı. Ancak bunun dışında kalan yerlerin bütününde taşımacılık at, katır, eşek ve kağnı kollarıyla, yine ilkel koşullarda hayvanlar sırtında yapılıyordu. Ancak nüfusu büyük olan köylerin ve nahiyelerin bulunduğu yerlerde deve kervanlarıyla da taşımacılık gerçekleştiriliyordu. Örneğin, Gazi Mustafa Kemal Paşa ile evlenen Latife Hanım'ın ailesi olan Uşakizadeler'in iş yaptığı sektörlerden biri de Aydın İzmir arasında işleyen deve kervancılığıydı¹⁰.

Yanıp yıkılmış, eski ekonomik canlılığını ve oldukça bilinçli bir üretici ve tüccar kesimini yitirmiş İzmir'in, bu yol sorunu nedeniyle çevresindeki ilçeleriyle ve köylerle doğru dürüst bir ilişkisi de bulunmuyordu. Çoğu kereler dere yatakları üzerinden geçilen noktalarda, özellikle yağmurlu havalarda ve kimi sel olaylarından sonra, geçilmesi çok zor balçık, bataklık ve sel yatakları oluşuyordu. Bu yolu aşarak kente ulaşmaya çalışan kırsal kesim ahalisinin bu yolculuk süresince önünde büyük zorluklar ve riskler oluşuyordu.

İzmir'in çevresinde eskiden beri yoğun biçimde üzüm, incir, pamuk, palamut, meyan kökü ve değişik ürünler elde ediliyordu. Göç eden Rumlar da bu üretim alanlarında son derece etkindiler. Zeytinyağı atölyeleri, değirmenler, hanlar vb. ekonominin o dönem için önemli bir boyutunu ulaştırıran işletmeler çoğunlukla Rumlar'ın ve Ermeniler'in elindeydi. Türkler ve Museviler ise genellikle kol gücüne dayanan iş ve üretim alanlarında çalışıyorlardı. Rumlar'ın göç etmesiyle birlikte,

¹⁰ Olcay Pullukçuoğlu Yapucu, **Modernleşme Sürecinde Bir Sancak: Aydın**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007, s.158.

göçten önce etkin olduğu iş ve üretim alanlarında önemli boşluklar ortaya çıktı. Örneğin Urla'da Rumlar'dan 9 üzüm ayıklama ve temizleme fabrikası, Bergama'da da 5 adet zeytinyağı, un, pamuk fabrikası büyük ölçüde Rumlar tarafından tahrip edilmiş biçimde duruyordu¹¹. Bu tür üretim dışı bırakılmış pek çok fabrika, atölye ve değirmen değişik bölgelerde yer almaktaydı. Bunların yeniden işletilir duruma gelmesi için yoğun bir çaba gerekmektedir. Sonuçta bu gerçekleştiriliyor ve ulusal ekonomiye kazandırılması gereken bu işletmelerin bozuk, aksayan ya da özelliklerini yitirmiş kısımları onarılıyordu. Ancak bunların yeniden çalışır duruma gelmesi için gerekli süre, üretim süreçlerinden o ve öteki işletmeler ölçeğinde, ekonominin üretim etkinliklerinden kopma anlamı da taşıyordu. Bir saptamaya göre; bu yıkım ve sarsıntılar nedeniyle İzmir; Saruhan (Manisa) ve Aydın sancakları içinde kalan 25.000 km karelik alanda eski üretim oranı, yeni dönemde yüzde kırktan fazla oranda geriye düşmüştü. Bunun en önemli nedeni de düşmanın çekiliş sırasında neden olduğu yakma ve yıkım olaylarıydı. Bölge halkı düşmanın dehşet saçan kıyımından korkarak kaçmış ve oralara oranla daha korunaklı kalmış olan yörelere göç etmişti¹².

Terk ettikleri üretim araç gereçleri ile alanları, yağmacı kitleler tarafından büyük ölçüde yağmaya uğradı. Nüfus ve sermaye kaybı yaşamış bölgede, geride kalan nüfusun ürettiği ürünleri kentte pazara ulaştırma yol eksikliği yüzünden büyük bir sorundu. Önceleri tren hatları çalışıyordu. Ancak 1923 yılında tren işçileri, sonuçları çok ağır olan bir greve başladılar. Onlar ücretlerini az buluyor ve çalışma koşullarının ve ücretlerinin iyileştirilmesini istiyorlardı. Bu grev aylarca sürdü. Grev süresince trenler işletilemediğinden, taşımacılık hizmeti verilemedi. Bu üreticiden ta tüketiciye kadar uzanan zincir boyunca her bir halkada önemli sıkıntılara neden oldu. Tarım kesiminde üretici ürününü pazara indiremez duruma geldi. Bu kez üreticiler, ellerindeki ürünleri deve,

¹¹ İzmir Vilayeti, **1926 Senesi İstatistiği**, İzmir, 1927, Fabrikalar-Değirmenler böl.

¹² İbn'ül Cemal M. Ragıb, "Güzel İzmir'de Vaziyet-i iktisadiye", **Türkiye İktisat Mecmuası**, 1/3 Mart 1922), s.75.

katır ya da kağmı kollarıyla gerçekleştirmek için uğraşı verdi. Taşıma ücretleri, taşımacılık hizmeti oldukça azaldığından, hızla yükseldi. Pazara indirilebilen ürünleri, şimdi de Pazar ortamında büyük zorluklar bekliyordu. Bunlardan birincisi, ürünün elden çıkarılacağı ticari işletmelerde köylünün ürününü alacak bir tüccar bulunamayıştıydı. Büyük Rum göçünden sonra o zamana dek adı öne çıkmış pek çok ticari işletme çalışmasını durdurmuştu. Geride kalan birkaç küçük ticari işletmenin ya da ürün alımı yapan kişilerin; ticaret yapacakları ortam ve bağlantılar da kalmamıştı. Bu ürünler tüccarlar aracılığıyla İzmir Limanı'na uğrayan vapurlara yüklenirdi. Bu ürünler, malı dışarı satan tüccarın adına dışarıdaki ticari ortaklarına bu vapurlar aracılığıyla ulaştırılırdı. Yani köylü ürününü toplar, bir biçimde getirip borsada ya da bu tür ticari işletmelere satar; ancak karın en önemli oranı, üreticinin değil, malı alıp Avrupa'daki pazarlara ulaştırarak oradaki ortaklarına pazarlayabilen aracılara kalırdı. Özellikle Venedik, Marsilya, Lizbon, Trieste, Port Sait limanlarına çıkarılan ürünler burada el değiştirir, üzerine konulan karlarla birlikte bu limanlardan tüketileceği yerlere ulaştırılırdı. Yani örneğin Kızılcadağı'nda üretilen bir ürün, önce İzmir pazarına ulaşır, orada el değiştirir, sonra da işlenir, paketlenir ve gemilere yüklenirdi. Bu kez ürün günler süren bir yolculuğa çıkar, sonra da sözü edilen Akdeniz limanlarına giderdi. Orada İzmir'deki aracı ile bağlantı içinde olan bir Avrupalı tüccarın deposunda yer alır, sonra da yeni bir yolculuğa çıkarak, trenlerle iç bölgelerdeki pazarlara dek ulaştırılırdı. Bu devir daim bu biçimde sürüp giderdi.

1923 yılında Kızılcadağ'dan 200.000 kıyve üzüm İzmir limanına taşınamadı. Yağan yoğun yağmurlar nedeniyle yollar bozuktu. Tepeköy ve İzmir'e bağlanan yollar üzerinden yaylı arabaların ve kağnıların geçemeyeceği ölçüde bozulmuştu. Böyle olunca da ürününü yola çıkaramayan çiftçinin elinde ürünü daha ambarında iken çürümüşü. Borcunu ödemek, gereksinimlerini karşılamak ve geçimini sağlamak durumunda olan üretici elindeki ürünün çürümesiyle birlikte büyük zorluklarla karşı karşıya kalmıştı. Pazara indirilemeyip borsada satılamayan, limana ak-

tarılamayan ve çiftçinin gözleri önünde çürümeye terk edilen bu ürün, köylünün bir yıllık alınının teriydi¹³.

Türkiye’de o tarihlerde kendi liman ve iskeleleri arasında kendi ürünlerini bile taşıyabilecek bir deniz taşımacılık filosu yoktu. İzmir ve çevresinde üretilen ürünlerin, belirtilen ortamlara taşınabilmesi için yabancı ülkelere ait gemilerin İzmir Limanı’na gelmesi ve ürün yüklemesi gerekiyordu. Bu yabancı gemiler İzmir Limanı’na gelmediğinde, ticaretin felç olması kaçınılmazdı. Sağlıklı bir ticari işleyiş için, Aslında her şey birbiri için son derece gerekli olan ardi ardına birbirine bağılı halkaların sağlıklı işlemesine bağılıydı. Alıcı yoksa üreticinin ürettiğı ürünün bir değeri yoktu. Alıcısı bulunsa taşımacılık yapılamazsa, gene üretici malını elden çıkaramazdı.

Üretici sayısında Rumların bölgeden ayrılmasından sonra, ticari süreçlerin her birinde büyük boşluklar ortaya çıktı. Tarımsal üretim azaldı. Üretim yapan yerli nüfusun yerleşik olduğı alanların pek çoğı yanıp yıkılmıştı. Dolayısıyla onların da hemen hızla üretim süreçlerine yönelmeleri ve ortaya çıkan eksikliği tamamlaması beklenemezdi. Batı Anadolu’daki yerleşim yerlerinin yüzde yetmişinin yanıp yıkıldığı ve pek çok hanenin kullanılmaz duruma geldiğı saptanmıştı.

Bölgede genel olarak geçim kaynağı tarımdı. En yaygın biçimde üretilen ürünler de üzüm, incir, zeytin, tütün, palamut, pamuk, meyan kökü, buğday, arpa vb. ürünlerdi. Savaş öncesi dönemlerle karşılaştırıldığında, savaş yıllarında ürün rekoltesinde belirgin bir düşme vardı. İzmir, 1922 yılının sekiz ayında Yunan işgali altında bulunmuştu. O yılın sonunda üretilen temel ürünlerin oranı şöyleydi: 54.466.286 kıyye¹⁴ hububat, 37.221.256 kıyye zeytin, 7.185.280 kıyye çekirdeksiz kuru üzüm; 4.357.217 kıyye tütün; 2.681.136 kıyye kuru incir; 999.816 kıyye pamuk kozası; 683.790 kıyye palamut; 398.224 kıyye meyan kökü¹⁵....

¹³ İzmir Vilayeti Kaza ve Nevahinin Ahval-ı Tabiiye, **Tarihiye**, Nüfus, Aşair Vesairesinin 339 Senesine Aid Malumat, ss.5-7.

¹⁴ “Kıyye” bir Osmanlı ağırlık birimidir. Bir kıyye bir okkadır. 400 dirhem, yani 1282 gram karşılığıdır.

¹⁵ Ne yazık ki, işgal yıllarında işgal bölgelerindeki üretim oranlarının resmi oranları bulunmamaktadır. Rekolte oranı için bkz: M. Ragıb, a.g.m., s.118.

Nahiyelerde ise durum şöyleydi¹⁶:

	Hububat	Zeytin Tanesi	Üzüm
İzmir	3.572.972	6.960.000	2.346.856
Nif	1.423.44040	1.358.000	2.327.200
Karaburun	559,776	1.532.000	438.000
Bergama	13.510.432	11.524.000	23.304 304
Menemen	11.031.168	688.000	841.376
Foça	825.936	924.000	168.600
Çeşme	498.272	584.000	205.104
Urla	681,936	1. 952.000	1.305.160
Seferihisar	646.856	1. 297.000	409.000
Kuşadası	753.984	284.306	14.944
	33.502.572	27.103.960	8.179572

Savaşın son yılında elde edilen bu yıllık ürün, savaş öncesi dönemle karşılaştırıldığında, belirgin biçimde düşüktü. 1923 yılı büyük bir bunalım yılı olduğundan, o yıl üretim düzeyleri düşük kalmış ve ürün rekoltesindeki düşüş sürmüştü. 1923 yılının sonunda mübadele göçmenleri geldiler ve ağırlıklı biçimde Rumlar'dan kalan arazilere yerleştirildiler. 1924 yılından sonra ürün rekoltesinde artışlar görülmeye başladı. Bunun en önemli nedeni, mübadele göçmenlerinin artık üretici düzeye geçmeleriydi. Birkaç yıl sonra savaş dönemine göre ürün rekoltesi yüzde kırk oranında arttı¹⁷.

O dönemde yayınlanan “Türkiye İktisat Mecmuası” yazarlarından M. Ragıp Bey’e göre ekonomik yönden bakıldığında üreticinin durumu hiç iyi değildi. Üretim ülkenin en büyük gelirini oluşturmasına karşın, ürünler ederinden çok düşük fiyatlarla elden çıkıyordu. Bunun nedeni de örgüt yokluğuuydu. Bu eksiklik bir takım madrabazlara yaramıştı. O şöyle devam ediyordu: “...*incir, üzüm, tütün, afyon, meyan kökü ve palamut*

¹⁶ M. Ragıp, a.g.m., s.118.

¹⁷ Ali Cenani, “Sahil Anadolu’nun iktisadi Vaziyetine Dair Notlar”, **Ayın Tarihi**, VII/21 (Kânunuevvel 1341), s.819.

gibi ürünleri yetiştiren ve büyük oranla üretimim yapan çiftçi, pek elim dakikalar geçirmektedir. Aynı şekilde Türk tüccarı da, büyük bir sıkıntı çekmekte; kısacası büyük bir mali buhran yaşanmaktadır.”¹⁸

Piyasada ortaya çıkan tüccar boşluğunu Avrupalı ya da Levanten dediğimiz tüccarlar doldurmaya başladı. Ayrıca İzmir nüfusu içinde hatırlı bir yeri olan Musevi tüccarlar da İzmir’in ticari yaşamında oldukça önemli bir rol edinmişlerdi. Bu milliyetçi duyguları yüksek kesimlerde belirli bir tepki de yarattı. Avrupa’da Türk mallarını almama yönünde ortaya çıkan siyasi tavır da; üretim oranı düşmüş olan ürünlerin fiyatlarını da önemli ölçüde azalttı¹⁹. Ortaya çıkan ticari boşluğu Musevilerin doldurmaya başlamaları üzerine İzmir’in basın dünyasında çok ciddi eleştiriler de yapıldı. 1924 yılında İzmir’de 89 Müslim, 21 Musevi asıllı Türk ve 8 ecnebi olmak üzere, toplam 118 büyük tüccar bulunuyordu²⁰.

Ekonominin Canlanması

Bu boşluğun doldurulması için kimi zaman hükümetin yeni düzenlemeler yapmasına gereksinim vardı. Aynı zamanda bölgede ne kadar kalmışsa, ticaretin içinde aktif rol oynamış sermaye sahibi kişilerin ya da ticari oluşumların ortaya bir istenç koyması gerekiyordu. Liman’a artık eskisi gibi ticaret gemileri gelmiyordu. Türkiye Lozan’da kabotaj hakkını elde etmek için önemli çabalar gösterdi. Kapitülasyonların kaldırılmasıyla, artık kabotaj hakkını da kullanabilirdi. Ancak elinde kendi taşıma yükünü kendi gemileriyle taşıyacak kapasitesi bulunmuyordu. Üstelik o zamana değin Türkiye sularında yük taşıyan gemilerin bir den seferden alıkonulmasıyla o gemilerin bağlı oldukları acentelerin büyük zararlara neden olacağı açıktı. Zaten Türkiye’nin kararlılığını gören gemi acentelerinin ve onların bağlı olduğu hükümetlerin önemli ölçüde telaşa kapıldığı görünüyordu. Lozan Barış görüşmelerinde bu ayrıntılı biçimde ele almıştı. Bu koşullarda Türkiye kendi limanlarında ticaret

¹⁸ M. Ragıb, “İzmir’in Vaziyet-i İktisadiye ve İçtimaiyesi”, **Türkiye İktisat Mecmuası**, 11/32 (29 Tevvel 1923) ss.312-314.

¹⁹ **Türkiye İktisat Mec.**, H/26 (3 Eylül 1923), s. 210.

²⁰ **1339 İzmir Ticaret ve Sanayi Odaları İstatistiği**, İzmir, 1339, s.4.

yapma ve uluslararası limanlara mal taşıma ayrıcalığını sınırlı sayıda acenteye hem de altışar aylık süreyle vermeye başladı. Bunun yanı sıra yabancı gemilere Türkiye kıyılarından taşımacılık yapması için kimi düzenlemeler yapma zorunluluğu getirdi²¹. Türkiye limanlarına girerek, uluslararası limanlara taşımacılık yapmasına izin verilen kumpanyalar şunlardı:

Hidiv Kumpanyası (İng)

M. Vê J. Contant (İng)

Ellerman Line (İng)

Paquet (Frz.)

Fresine (Frz.),

Messagerie Maritime (Frz.)

Lloyd Triestino (İtl.)

*Servici Maritimi (İtl.)*²²

İzin verilen bu acentelerden kimileri, yeni koşullarda Türkiye limanlarından mal alıp başka limanlara götürmenin karlı olmayacağını düşünerek Türkiye hatlarını devre dışında bıraktılar ve gelmediler. Ötekiler de Osmanlı dönemindeki ayrıcalıklarını büyük ölçüde yitirdiklerini düşünerek, limanlara gelişlerini büyük ölçüde azalttılar ya da kimi iskelelere uğramadılar²³.

Bu durumda ticaretin büyük bir bunalıma dönüşmesi elbette kaçınılmazdı. Üretimin yapıldığı en küçük bir üretim alanından yola çıkan bir ürünün, başka yerlerden gelen ürünlerle de limanda buluşarak bir gemiye yüklenmesi ve oradan da yabancı bir limana doğru yol alması, ekonominin sağlıklı işlemesi için sorunsuz olarak yapılabilirdi. Tür-

²¹ Kemal Arı, "Türkiye'de Kabotaj Uygulamasına Geçiş Süreci ve Bu Süreçte Strateji Oluşturma Çabaları", **Yavuz Ercan'a Armağan**, Ankara, 2008, s.23-46.

²² **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, 030.18.01.01/010.31.20.

²³ **Aynı belge.**

kiye genellikle tarım ürünleri ve sebze-meyve gibi ürünleri dış pazarlara gönderip satışa sunduğu için, bu ürünlerin limanlarda bekletilmesi durumunda kullanılmayacak ölçüde bozulması önemli zararlara yol açabiliyordu. Ancak üretimin yapıldığı alandan, bir yabancı limana kadar süren yolculuk süresince, ürünün her aktarıldığı noktada 1923 yılındaki ekonomik bunalım ortasında her hangi bir zorlukla karşılaşmaması saniki olanak dışıydı. Oysa sağlıklı bir ticari işleyiş için, ürünün yolculuğu boyunca bütün bu halkalarda görülen tıkanıkların aşılması kaçınılmazdı.

Bölgede savaş sonrasında oluşan ticari boşluğu aşmak için ülkenin yeni ekonomik olanaklarını harekete geçirmesi gerekiyordu. Şubat 1923 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın desteğiyle İzmir'de "Birinci İktisat Kongresi" toplandı ve burada ülkenin ekonomik zorlukları ayrıntılı biçimde tartışıldı. Her sektörden pek çok uzman tarafından raporlar hazırlandı ve kongreye sunuldu. Ülkenin içinde bulunduğu sorunlar, geleceğe ilişkin öngörüler, kaynaklar, uygulanması gereken yöntemler ayrıntılı biçimde tartışıldı. Burada da değinildiği gibi ülke kendi kaynaklarını yaratmalı ve harekete geçirilmeliydi. Türkiye'nin ta İttihat ve Terakki yönetiminden beri milli bir ekonomi yaratma özlemi vardı. Göç eden Rum-Ortodoks kitlenin bölgeden ayrılmasıyla birlikte, yerli sermayenin güçlenmesi için önemli bir olanak yaratılabileceği de düşünülüyordu. İzmir'de bu boşluğu doldurma yönünde adımlar atıldığında öne çıkan aktörler yine eskisi gibi yabancılardan ve Levanten ailelerden oluşmuştu. Onların yanında çok az sayıda yer alabilen yerli sermaye kesimlerinin büyük bir ticari bilgi ve girişim eksikliği olduğu görüldü. İzmir'de deniz acenteliği ve nakliyeciliği yapan kişiler öteden beri Levanten ailelerden oluşuyordu. Bunların önemlileri şunlardı:

Abojoli, Abbott, Akaoui , Aliberti, Aliotti, Arkas, Armand, Armao, Bad, Baldwin, Ballardur, Baltazzi, Barff, Barttet, Belhomme, Bonnet, Borg, Bragiotti, Bruisch, Burgon, Cumberbatch, De Andria, Dr. Cramer, De Jongh Dutilh, Forbes, Graud, Gordon, Gout, Hatton, Heemstra, Icard, Keun, La Fontaine, Lane, Lochner, McCraith, McKernan, Mainetti, Maltass, Pellegrini, Pennetti, Reebkomp; Rees, Reggio, Roc-

ca, Russell, Russo, Schosser, Sponza, Steinbüchel, Stower, Tissot, Turrell, Van der Schoeff, Whithall, Winterhalter ve Wood²⁴...

Bunlardan örneğin Whittall ailesi, kırka yakın iş kolunda etkinlik gösteriyordu. Van der Zee ailesi de değişik iş kollarında yer almaktaydı. Sonradan Levanten kökenli acenteler yanında varlık göstermeye başlayan Türk acente ve gemi işletmecileri ise ağırlıklı olarak bu ailelerin yanında çalışarak deneyim edinmiş kişiler arasından çıktı²⁵.

Bu boşluk ve ekonomik bunalım ortasından İzmir'in hızla çıkması, kendi yaralarını onarması, eski üretim düzeylerine ve ticari canlılığa ulaşması gerekiyordu. İzmir'de toplanan İktisat Kongresi önemli veriler ortaya koymuştu. İzmir bir liman kenti olduğundan, bu birikimiyle yeniden öne çıkması son derece önemliydi. Tüccarın 1923 yılında topladığı ürünü dış pazarlara ulaştıramayışıyla önemli ekonomik kayıplar ortaya çıkmıştı. Bu nedenle, gemi acenteciliği ve işletmeciliğinin canlandırılması gerekliydi.

1924 yılında İzmir'de, Vali Aziz Bey'in da olumlu yaklaşmasıyla İzmir Bahriye Birliği kuruldu. Bu birliğin asıl kuruluş tarihi 1923'tü. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın zor günlerinde birlik varlığını sürdürememiş ve çalışmalarına 1924 yılına kadar ara vermişti²⁶. Oluşturulan yeni birlik, kendisine üye olan gemi acente ve işletmecilerinin karşı karşıya bulunduğu sorunlarla ilgilenmek, dünya piyasalarını izleyerek acentelere bilgi ve veri aktarmak ve daha verimli bir ticari etkinliğin oluşmasına katkı sunmaktı²⁷.

Limn ve çevresinde yanmış alanların temizlenmesi için hızlı bir çalışma başlatıldı. 1924 yılında yerli sermayenin önünü almak için, Türk gemi işletmecilerin ecnebi gemi kumpanyalarıyla daha rahat yarışabil-

²⁴ Osman Öndeş, *Son Levantenler*, **Gemi Acenteleri**, C.I, Denizler Kitabevi, İstanbul, 2003, s.233, s.240.

²⁵ Kemal Arı, **Deniz Nakliyecileri Derneği Tarihi**, İzmir Deniz Nakliyecileri Derneği Tarihi, İzmir, 2014.

²⁶ **İzmir Bahriye Birliği Nizamnamesi**, İzmir, 1924.

²⁷ **Aynı eser**.

meleri gümrük vergilerine muafiyet getiren düzenlemeler yapıldı. Türk sermayeli gemi sigortacılığının önünü açmak için, yabancı gemi sigorta acentelerine kısıtlamalar getirildi.²⁸ Aynı yıl alınan bir kararla fenerler vergisi yeniden düzenledi. Yerli sermaye ile vapur alımına hız verildi²⁹. Ayrıca yerli gemi acentelerinden alınan fener vergileri azaltıldı. Yerli firmalara ekonomik olarak rahatlayabilmeleri için yeni olanaklar yaratıldı³⁰. Bu koşullarda kendini daha güçlü hisseden yerli tüccar zümre ile onunla ortak iş yapmak durumunda olan gemi acentelerinin önünde daha sağlıklı olarak işletebilecekleri bir dönem başladı³¹. İzmir’de ticaret alanında yeni bir sürece gidildi ve ciddi bir eksen değişikliği gerçekleştirildi. Türk girişimci için Pazar arayışına hız verildi. Tanıtımlar yapıldı. Türkiye ürettiklerini dış pazarlarda tanıtılabilmek için ulusal ve uluslararası ölçekte sergi, panayır ve fuarlarda yer almaya başladı. Yerli sermayenin güçlendirilmesi, milli sermayedar gücün yaratılması, yatırımların artırılması, önceliği olan yatırım alanlarının belirlenmesi; kapsamlı etütler, bu etütler üzerine geliştirilmiş ve her yönüyle uygulanabilir özelliği olan planlar devreye girdi. Her bir aşamada karşılaşılan teknik zorlukların yanı sıra, mevzuata ilişkin zorlukların da ortadan kaldırılması için çaba gösterildi. Türk girişimciler artık, yabancı sermaye gruplarının da olduğu önemli ticari oturumlarda “Biz Türk tüccarları müsavi şerait istiyoruz” diye hak arayışlarına yönelebiliyorlardı³².

SONUÇ

Bütün bu süreçte ekonominin yeniden yapılanması sürecinde önemli gelişme ve dönüşüm süreçleri yaşandı. Türkiye’nin genelinde olduğu gibi İzmir’de de ekonominin genel görüntüsünde, ulusal nitelik öne çık-

²⁸ **İzmir Ticaret Odası Meclis Karar Defterleri**, I-II: (1922-1930), İzmir Ticaret Odası yay., (Haz. Fikret Yılmaz), İzmir, 2008, s.169

²⁹ 18.2.1924 tarihli kararname: **BCA**, 030.18.01.01.09.14.11.

³⁰ **BCA**, 030, 18, 01, 01, 51, 6.

³¹ İzmir Ticaret Odası..., s.169

³² **İzmir Ticaret Odası Komisyon Defteri (1925-1929)**, (Haz. Fikret Yılmaz); İTO yay., İzmir, 2008, s.19.

tı. Bölgenin etnik ve kültürel yapısı, savaşın sonunda büyük bir değişime uğramıştı. Yeni ortaya çıkan görüntüde, özellikle mübadele göçü ile birlikte Yunanistan'dan gelen göçmenler, bölgenin ekonomik işleyişi içinde etkin biçimde yer aldılar. Savaş sonunda iyice azalmış üretim düzeyini yeniden yukarı çekmede, yerli unsurların katkısı kadar, üretim süreçlerine yönelmeleriyle birlikte Mübadele göçmenlerinin de önemli bir katkısı oldu. Liman uzun savaş yılları boyunca, eski etkinliğini yitirmeye başlamışken, sonraki süreçte yeniden canlanmaya başladı. Kabotaj uygulamasından sonra İzmir limanında, daha önce görülmedik ölçüde Türk bandıralı gemiler yer aldı.

KAYNAKÇA

1- Arşiv

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

2- Kitap, Makale ve Diğer Eserler

1339 İzmir Ticaret ve Sanayi Odaları İstatistiği, İzmir, 1339.

Ali Cenani, "Sahil Anadolu'nun İktisadi Vaziyetine Dair Notlar", **Ayın Tarihi**, VII/21 (Kânunuevvel 1341).

ARI, Kemal, "Kurtuluş Savaşı'nın Bitiminde Türkiye Dışına Yönelik Göçler ve Sonuçları", **Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri: Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askeri ve Stratejik Açından Türkiye (İstanbul, 23-25 Ekim 1995)**, I, Gnkur. ATASE yay., Ankara, 1995.

_____, "Türkiye'de Kabotaj Uygulamasına Geçiş Süreci ve Bu Süreçte Strateji Oluşturma Çabaları", **Yavuz Ercan'a Armağan**, Ankara, 2008.

_____, **Deniz Nakliyecileri Derneği Tarihi**, İzmir, 2014.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi

BARAN, Tülay Âlim, **İzmir'in İmar ve İskânı (1923-1938)**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 1994.

GÖKDEMİR, Oktay, "Fransız Kaynaklarının Işığında 1922 İzmir Yangını", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, VI/15 (Güz, 2007).

İbn'ül Cemal M. Ragıb, "Güzel İzmir'de Vaziyet-i İktisadiye", **Türkiye İktisat Mecmuası**, 1/3 Mart 1922).

İzmir Bahriye Birliği Nizamnamesi, İzmir, 1924.

İzmir Ticaret Odası Komisyon Defteri (1925-1929), (Haz. Fikret Yılmaz), İTO yay., İzmir, 2008.

İzmir Ticaret Odası Meclis Karar Defterleri, I-II: (1922-1930), İzmir Ticaret Odası yay., (Haz. Fikret Yılmaz), İzmir, 2008.

İzmir Vilayeti 1926 Senesi İstatistiği, İzmir, 1927, Fabrikalar-Değirmenler böl.

İzmir Vilayeti Kaza ve Nevahinin Ahval-ı Tabiiye, **Tarihiye**, Nüfus, Aşair Vesairesinin 339 Senesine Aid Malumat.

KIRIŞMAN, Mustafa, "Fransız Basınında İzmir Yangını Üzerine Bazı Değerlendirmeler", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, X/22 (2011/ Bahar).

M. Ragıb, "İzmir'in Vaziyet-i İktisadiye ve İçtimaiyesi", **Türkiye İktisat Mecmuası**, 11/32 (29 T.evvel 1923)

ÖNDEŞ, Osman, **Gemi Acenteleri**, C.I, Denizler Kitabevi, İstanbul, 2003.

Tanin

TBMM Zabıt Ceridesi, D: II, İ: I, Ankara, t.y.

UŞAKLIGİL, Halit Ziya, **Kırk Yıl -Anılar-**, (Haz: Şemsettin Kutlu), İstanbul, 1987.

YAPUCU, Olcay Pullukçuoğlu, **Modernleşme Sürecinde Bir Sancak: Aydın**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007.

TÜRKİYE'DE EKONOMİK GELİŞMELER VE GELECEK PERSPEKTİFLERİ

Hasan ALPAGU*

ÖZET

Türkiye ekonomisi bölgesinde dinamik ve yön verici bir yapıya sahiptir. Ekonomik ve siyasi krizlerin bu yapıyı çökertemediği, sadece belirli zaman dilimi çerçevesinde konjonktürel dalgalanmalar meydana getirdiği gözlenmektedir. Öte yandan, Türkiye 1980 sonrası kaydettiği büyüme ve yapısal değişime rağmen hala ekonomik uluslararası standartların altından kalmakta ve gelişmekte olan ülke statüsündedir. Türkiye'de ekonomik ve siyasi reformlar birbirlerini tamamlar şekilde hız kazanmalıdır. Türkiye bunu başardığı takdirde uzun vadede gelişmekte olan ülke statüsünden gelişmiş veya endüstrileşmiş ülke statüsüne geçebileceği öngörülebilir. Ayrıca, Türkiye'de köyden kentte göçün bir sonucu olarak değişen sosyoekonomik yapının ekonomiye yansımaları da ön plana çıkmaktadır. Bu durum küçük ölçekli işletme sayılarında artışa yol açarken, branşlaşma ve yerli sanayinin ara malı ağırlıklı üretimde yoğunlaşmaktadır. Bu çalışmada Türkiye'nin bu durumu üç aşamalı bir yapı çerçevesinde mercek altına alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Ekonomisi, Ekonomik Kriz, Ekonomik İstikrar, Büyüme.

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Öğretim Üyesi.

TURKISH ECONOMIC DEVELOPMENTS AND FUTURE PERSPECTIVES

ABSTRACT

Turkey's economy has an effective and dynamic structure. For that reason, economic and political crisis cannot bring down this structure. However, it is observed that the crisis causes instability and lasting unemployment. Turkey despite record growth and structural change, is still ranged a developing country status and has some gaps to reach the international economic standards. Economic and political reforms in Turkey should be accelerated to complement each other. In addition, as a result of rural-urban migration in Turkey, it is the reflection of the changing socio-economic structure of the economy. This situation led to an increase in the number of small-scale enterprises. This leads to the formation of a nonstandard domestic industry. Hence, in order to be able to analyze this situation, in this study the situation in Turkey is scrutinized within the framework of a three-stage structure.

Key Words: Turkish Economy, Economic Crisis, Economic Stability, Growth.

GİRİŞ

Türkiye ekonomisi özellikle 1980 yıllarından sonra yerli sanayi ve hizmet sektörü öncülüğünde hızlı bir şekilde serbest piyasa ekonomisine geçmiştir. Bu bağlamda özelleştirme ve yerli üretim hız kazanmıştır. Ancak bu yapının standartlaşma ve yapısal ekonomik değişim olup olmadığı önümüzdeki 10 yıl belirleyici olacaktır.

Öte yandan, özelleştirme, sanayi ve hizmet sektörlerindeki yükseliş trendine rağmen, Türkiye'de tarım sektörü hala istihdamın yaklaşık % 25'ine tekabül etmektedir. Diğer yandan, agresif bir özelleştirme programı, temel sanayi, bankacılık, ulaşım ve iletişim sektörlerindeki devlet müdahalesini ve ağırlığını azalttı. Bu durum geleneksel tekstil ve giyim ağırlıklı yerli sanayilerine başka sektörlerin de eklenmesine yol açtı. Özellikle, otomotiv, inşaat ve elektronik sektörlerinde önemi artıyor ve Türkiye'nin ihracat karışımı içinde tekstil oranını aşmaya başladı. Buna müteakip, ülkede doğrudan yabancı yatırım stok değeri 2014 yılı sonu itibariyle 195 milyara ulaşmıştır. Yani Türkiye'de yerli sanayideki gelişmelere paralel olarak yabancı yatırımlarda da artışlar gözlenmektedir.¹

Bütün bu olumlu gelişmelere rağmen Türkiye ekonomisi tıpkı seçim ve hükümet politikalarına endeksli siyasi yapısı gibi yerine oturmuş değildir. Yani, Türk ekonomisi sürekli önemli zayıflıkları içermektedir. Özellikle, Türkiye'nin nispeten yüksek cari işlemler açığı, iç siyasi belirsizlik yatırımcı güveninin istikrarsızlaştırıcı bir rol oynamaktadır. Türkiye cari açığın finansmanında hala istikralı olmayan kısa vadeli yatırımlara öznel ölçüde bağımlı kalmaktadır.

Türkiye bugün ekonomik olarak AB kriterlerini tamamladığı halde siyasi entegrasyonun gerçekleşmemesi yüzünde AB dışında kalmaktadır. Bu durum Türkiye ekonomisinin içinde bulunduğu ikilemlerin sadece birisini teşkil etmektedir. Diğer ikilemler ise Türkiye ekonomisinin siyasi krizlerin etkisinde kalarak zaman zaman dengeden uzaklaşma gerçeği-

¹ TÜİK 2014, Manisalı E., (1996), **Gümrük Birliği'nin Siyasal ve Ekonomik Bedeli**, Bağlam Yayıncılık, Bayrak Matbaası, 2.Baskı, İstanbul.

dir. Bu çalışma bu konu analitik ve kronolojik bir bakış açısı ile mercek altına alınmıştır.

Bu çalışma üç kısımdan oluşmaktadır. İlk olarak Türkiye’de ekonomik gelişmelerin yapısı mercek altına alınmıştır. İkinci aşamada, ekonomik krizlerin Türkiye ekonomik yapısındaki yeri analiz edilmiştir. Üçüncü aşamada ise, Türkiye ekonomisinin AB ve global ekonomiye uyum süreci değerlendirilerek, Türkiye ekonomisi geleceği için öngörü ve önerilerde bulunulmuştur.

AMAÇ

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye’deki ekonomik gelişmeleri analitik ve kronolojik bir bakış açısı ile ele alıp, Türkiye ekonomisinin geleceği konusunda stratejilerin geliştirilmesine katkıda bulunmaktır. Bundan yola çıkılarak, araştırmanın cevap aradığı temel soru, Türkiye’nin küreselleşen dünyada nasıl bir ekonomik istikrar sağlayacağı ve buna paralel olarak nasıl sürdürülebilir bir büyüme politikası izlemesi gerektiğidir. Bu yönüyle ekonomik ve siyasi karar alıcılarına yeni perspektifler sunmayı hedeflemektedir. Çalışmanın nihai amacı gelecekte ekonomik büyüme yapılması gerekli adımlara alt yapı oluşturma konusunda fikir vermektir.

Çalışmanın Yöntemi ve Sınırlılığı

Bu çalışmada Türkiye’de özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan ekonomik gelişmelerin bir değerlendirmesi yapılmış ve büyüme hedeflerini etkileyen başlıca olumlu ve olumsuz durumların tespiti yapılmıştır. Bu bağlamda ekonomik ve siyasi krizlerin Türkiye ekonomisindeki etkilerine özel vurgu akdedilmiştir.

Türkiye ekonomisinin temel yapısını ve geleceğini değerlendirmek babında çalışma üç temel başlık halinde yapılandırılmıştır. Bunlar: “Türkiye’de ekonomik gelişmelerin yapısı”, “ekonomik krizlerin Türkiye ekonomik yapısındaki yeri”, “Türkiye Ekonomisinin AB ve Global ekonomiye uyum süreci” şeklindedir.

Çalışmanın araştırma sorusu:“Günümüze kadar Türkiye ekonomik gelişmeleri hangi seyri izlemiştir ve bu süreçte krizlerin ve globalleşmenin yeri ve önemine neden özel vurgu yapılmalıdır?” olarak belirlenmiştir.

Türkiye ekonomisinin temel yapısının üç temel başlık halinde ele alınması ve geleceğini ekonomik krizler ve globalleşmeye uyum süreci çerçevesinde ele alınması çalışmanın özgülüğünü oluşturmaktadır.

I. Türkiye’de Ekonomik Gelişmelerin Yapısı

Türkiye kuruluşundan beri Avrupa ve Batı devlet yapılarını ve politikalarını temel alan bir modeli hedefi olarak görmesine rağmen, bu hedeflere ulaşmak için devletçi bir ekonomik yapıya dayanan 5 yıllık kalkınma planlarını devre sokmuştur. Türkiye ekonomik gelişmeyi medeni devletlerin seviyesine çıkabilmek için özel bir önem vermiştir. Bu amaçla 17 Nisan 1934 tarihinde Türkiye’de yürürlüğe konulan temeli John M. Keynes’in felsefesine dayalı 5 yıllık kalkınma planları devreye sokulmuştur. Bu bağlamda büyük sermaye ve ileri teknoloji gerektiren sanayinin kurulmasında devlet bir müteşebbis olarak yatırımlara yöneldi ekonomik gelişmenin ülkenin çeşitli yörelerine dengeli bir şekilde dağıtılması hedeflendi. Öte yandan, 1960 öncesi 5 yıllık kalkınma planları daha çok Sovyetler birliği tarzı bir devletçi bir yapı sergilerken, 1960-1980 planları ise karma ekonomiyi esas almaktadır. Ancak, 1980-2000 planlarında açık bir şekilde liberal stratejiler izlenmiştir. Bu bağlamda 1980 öncesinde sanayileşmede “ithalat ikamesi politikaları” ve 1980 sonrası ise “açık ekonomiye geçiş” yönlendirici politikalar izlendiği söylenebilir. Son 9. Kalkınma Planının temelinde ise (2007-2013), istikrar içinde büyüyen, gelirini daha adil paylaşan, küresel ölçekte rekabet gücüne sahip, bilgi toplumuna dönüşen, AB’ye üyelik için uyum sürecini tamamlamış bir Türkiye vizyonu ön plana çıkmaktadır. Burada vurgulanması gereken bir konu da, bu planların herhangi bir uygulama mecburiyetinin olmaması ve sadece hükümete milli ekonomik hedeflerin takibi bağlamında fikir verdiği ve ana hatlar çizdiği.

Öte yandan, bir ülkede ekonomik başarı temel olarak iki şarta bağlıdır. Bunlar:²

- a. Ekonomik İstikrar
- b. Sürdürülebilir bir büyüme oranı

Yukarıda sözü edilen iki unsur birbirlerine bağlı değişkenler olarak görülebilir. Yani birinin varlığı veya başarısı diğerinin durumuna bağlıdır. Bu bağlamda, ekonomik istikrarı sağlayan ve büyümeyi gerçekleştiren politikalar yürüten hükümetler başarı kazanırlar. Bu durumu Türkiye ekonomisi açısından ele aldığımızda bu iki temel prensibin zaman zaman vuku bulan ekonomik ve politik krizler sebebiyle sekteye uğradığını görmekteyiz.

Konuyu Türkiye ekonomisi açısından ele aldığımızda, bu iki unsuru etkileyen bazı iç ve dış faktörler ön plana çıkmaktadır. Özellikle, coğrafi konum ile ekonomik gelişmelerin ve krizlerin birbirleri ile doğrudan orantılı oldukları gözlemlenmektedir. Üç tarafı denizlerle çevrili olan ve yılın dört mevsimini de yaşayan Türkiye aynı zamanda komşuları ve jeopolitik konumu nedeniyle hem bir ekonomik ve kültürel zenginlik kaynağı hem de krizlere açık bir durumla karşı karşıya kalabilmektedir.

Türkiye ekonomisindeki istikrar arayışları ve endüstrileşme politikası şu başlıklar halinde özetlenebilir:³

1. Cumhuriyetin ilk on yılında açık ekonomik koşullarında yeniden inşa: Bu dönem cumhuriyetin kuruluş veya ekonomik toparlama ve ulusal ekonomi politikasının doğuş yılları olan 1923-1932 dönemlerini kapsamaktadır. Bu dönemde milli gelir çok kararsız, inişli-çıkışlı bir çizgi göstermiştir. Bu durum, büyük ölçüde tarıma dayalı ekonominin volatilitesine bağlanabilir. Gerçekten de tarımsal ürün fiyatlarındaki dalgalanmalar ve hava koşullarına bağlanmaktadır.

² Alpagu H., (2002 b), **IMF-Türkiye İlişkileri**, Ötüken Yayınları, İstanbul

³ TÜİK, **Eurostat ve TCMB Yıllık Raporları 2014**, Alpagu, a.g.e.

2. Ekonomide korumacı-devletçi sanayileşme dönemi: Kuruluş yıllarında izlenen büyümeyi hedeflenen liberal politikalar yerini devletçi bir ekonomik sistem almıştır. Bu dönemde dünya ekonomisi büyük buhranın artçı etkisinde kalmışken, Türkiye ekonomik alanda dışa kapanarak, milli sanayileşme denemesi içine girmiştir.
3. İkinci dünya savaşı yıllarında Türkiye ekonomisi ve IMF'li yıllara geçiş dönemi 1940-1950: Ülke savaşa girmediği halde, büyük buhranın ve İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı ekonomik çözümleri tüm ağırlığı ile yaşamıştır.
4. 1950-1960 yılları arasında ilk etapta Keynesçi talep yanlı genişleyici politikalar izlenerek piyasa ekonomisine açılım hedeflenmiştir. Ancak 1954'ten itibaren tırmanan kriz 1958 istikrar politikasını devreye sokmuştur.
5. 1960-1990 Dönemi: Bu dönemde itibaren IMF destekli programlar devreye girmiştir. 1980 siyasi krizi ve 24 Ocak kararları bu döneme damgasını vurmuştur.
6. 1990-2001 yılları: Bu dönemde 5 Nisan Kararları ve onun benzeri uygulamaları ağırlık kazanmıştır. Ayrıca, 2001 krizi ve koalisyon hükümetleri dönemi ön plana çıkmaktadır.
7. 2002-2015 AK Parti dönemi. İlk 10 yılda AB odaklı ve dış dengeye dayalı politika izlenmiştir. Ancak Arap Baharı ve AB politikalarının yön değiştirmesi özellikle 2013'ten beri ekonomik ve siyasi kararsızlıklara yol açmıştır.

Bu bağlamda, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yılı olan 1923'ten 2015 yılına baktığımızda üç temel öge ön plana çıkmaktadır:

- a. Ekonomik açıdan küresel bir güç olma arayışı, “muasır medeniyetler seviyesine yükselmenin” gerektirdiği anlayışın hâkim kılmak istenmesi ve hükümetlerin bu hedefleri 5 yıllık kalkınma planları çerçevesinde çalışmalarını izleme mecburiyetinin getirilmesi

- b. Reel ve finansal yatırımların 1980'den sonra küresel bir görünüm içerisine girmesine rağmen, siyasi istikrarın ve ekonomik istikrarı çok yakından etkilediği ve gerek siyasi ve gerekse ekonomik krizlerin ekonomik istikrar ve büyüme hedefleri önünde zaman zaman engel teşkil etme gerçeğinin gözlenmesi.
- c. IMF ve Dünya Bankası kredilerinin en yoğun başvurulduğu yılların aynı zamanda istikrarın en kırılgan ve hedeflerin ise büyük olduğu yıllardır. Örneğin Türkiye bir yandan Gümrük Birliği ve Avrupa Birliği ile ekonomik ve siyasi entegrasyonu hedeflerken, diğer yandan IMF'nin üçüncü dünya ülkelerine dayattığı kemer sıkma politikalarını uzun bir süre izlemek zorunda kalmıştır. Diğer yandan, Avrupa Birliği süreci, Gümrük Birliği ve küreselleşen dünya ekonomisi ile uyum konusunda hükümetlerin programlarının başında yer almıştır.

Tablo 1: Sayılarla Türkiye Ekonomisi 2013-2014 (ABD Doları bazında)

Veri Kaynağı	2014	2013	Açıklama
GDP	806 Milyar	789 Milyar	Gelirdeki artış dengeli
Kişi Başına Milli Gelir	19,600	\$19,100	Kişi başına gelir artışta
Büyüme	2.9%	4.4%	Büyüme düşüştü
İşgücü	28 milyon kişi (Tarım: 25% Üretim: 26% Hizmet: 48%)		İş gücü yüksek
Yoksul Sınırı altında kalan oran	16.9%		Yoksulluk problematik
Bütçe	Gelirler: 190 Milyar, Giderler: 210 Milyar		Giderler fazla
Bütçe Açığı	-2.4% GSMH'nin Yüzdesi olarak		Katlanabilir
Kamu Borçları			
İhracat	177 Milyar	164 Milyar	Yükselişte
İthalat	240 Milyar	244 Milyar	Yükselişte

Döviz ve altın rezervi	132 Milyar	131 Milyar	Sabit
Dış Borç	407 Milyar	390 Milyar	Yükselişte
Yabancı Firmaların Türkiye'deki yatırımları (FDI)	209 Milyar	195 Milyar	DYY Yükselişte
Türk şirketlerin dış yatırımları	37 Milyar	34.05 Milyar	Dışa yatırımlar artısta
GSMH Yapısı	Hane Halkı Tüketimi: 71% Kamu Tüketimi: 16% Sabit sermaye yatırımları: 20% Mal ve hizmet ihracatı: 28% Mal ve hizmet ithalatı: -35%		Hane Halkı tüketimi 71% olması tüketici potansiyelini göstermektedir.

Kaynak: TÜİK ve Eurostat 2014/2013 verilerinden derlenmiştir

Yukarıdaki tabloya göre Türkiye ekonomisi yükseliş trendini izlemektedir. Bu tablo ekonomik ve siyasi krizlere tepki vererek olumlu veya olumsuz yönde değişebilmektedir.

II. Ekonomik Krizlerin Türkiye Ekonomik Yapısındaki Yeri

Türkiye ekonomisinin yapısı ve geleceğini tartışırken ekonomik krizler göz ardı edilemez. Aslında bu gerçek tüm ekonomik sistemler için geçerlidir. Çünkü krizler başta değişim ve yeni bir sürece girme gibi sebeplerden dolayı her ekonominin karşılaştığı durumlardır.

Konuyu Türkiye ekonomisi açısından ele alındığında hiçbir ekonomik krizin sadece ekonomi kaynaklı olmadığı gerçeği ile karşılaşılmaktadır.

Hemen hepsinin arka planında siyasi ve küresel gelişmeler olduğu gözlenmektedir. Bu yüzdendir ki, Türkiye'de etkili olan ekonomik krizler için net bir isimlendirmeye gidilmemiştir. Daha açık bir ifade ile Türkiye'de vuku bulan ekonomik krizlerin arka plandaki komplikasyonlar karmaşık olduğundan dolayı, isimlendirme genel olarak krizlere karşı

alınan önlem paketleriyle yapılmıştır. Örneğin: 24 Ocak Kararları, 5 Nisan 1994 Kararları, 2000 Yılı Enflasyonu Düşürme ve İstikrar Sağlama Programı, 2001 Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, Hedef 2023 gibi psikolojik olarak ekonomik büyüme ve krizle mücadeleyi destekleyen slogan benzeri isimlendirmelere gidilmiştir.⁴

Öte yandan, Türkiye'deki krizlere tarihsel bir bakış açısıyla bakıldığında, siyaset ile ekonomik krizler arasında doğrudan bir bağlantı söz konusu olduğu gözlenmektedir. Darbelerin yapıldığı yıllarda (1960-1971-1980-1998) ekonominin hacmi daralmış ve dış ticaret hacmi azalmıştır. Kriz ekonomik daralmaya yol açmıştır. Siyasi istikrarsızlık nedeniyle toplum içinde güvenlik endişeleri baş göstermiştir. Bu neticelerden dolayı ekonomideki daralmanın boyutu ikinci plana ötelenmiştir. Böylece gerek bireyler ve gerekse firmalar hedeflerini ve beklentilerini daraltarak az ile yetinme eğilimi göstermişlerdir. Ayrıca bu dönemlerde dış ticaretin hacmi küçülmüş ve yabancı yatırımlar sadece ilaç, bazı makine ve teknolojik ürünlerle sınırlı kalmıştır.

Ancak 1980 sonrası Türkiye hızla dünya piyasasına kendisini adapte etmeyi başarmıştır. Mal ve varlık piyasasında borsa, emtia ve Forex piyasaları Türkiye ekonomisinde önemli bir paya sahip olmaya başlamışlardır. Ne var ki bu kez de bu tür piyasalarda meydana gelen krizler Türkiye'yi uzun süre etkisi altına almış ve Türkiye ekonomisi bunun sonucu olarak 1995 ile 2001 yılları arasında IMF programlarına göre yönetilmek zorunda kalmıştır.

Hâlihazırda Türkiye IMF'ye olan borcunu ödemiş ve IMF ile üyelik dışında doğrudan bir ilişkisi kalmamıştır. Ancak bu durum Türkiye'nin krizlere karşı artık güvenli olduğu ve IMF benzeri regülatörlere artık gerek duymayacağı anlamına gelmemektedir. Gerçekten de Türkiye hala gelişmekte olan eşik ülkeler grubunda yer almaktadır. Bu durum Türkiye'de krizlere karşı deyim yerindeyse paraşütlerin sürekli hazır bekletilmesi anlamı doğurmaktadır.

⁴ Alpagu H., (2002b), **IMF-Türkiye İlişkileri**, Ötüken Yayınları, İstanbul

III. Türkiye Ekonomisinin AB ve Global Ekonomiye Uyum Süreci

Artık hiçbir ülke dışı kapalı bir ekonomi politikası izleyemez.⁵ Avrupa Birliği üyelik süreci, gümrük birliği ve hız kazanan küreselleşme ile birlikte Türkiye, hem bölgesindeki hem de dünyadaki ekonomik gelişmelerden daha çok etkilenmekte ve yine aynı sebeplerle bölgesini etkilemektedir. Başka bir ifadeyle küreselleşme ve AB gibi unsurlar Türkiye'yi dünya ekonomisine entegrasyona zorlamaktadır. Bu nedenle kurulduğu 1923'ten günümüze kadar ekonomik politikaları değiştirmekte veya değiştirmek zorunda kalmaktadır.

Ayrıca, Türkiye'de köyden kentte göçün bir sonucu olarak değişen sosyoekonomik yapı, Türkiye toplumunun sürekli artan bir eğilimle yatırımlarını daha önce yabancı olduğu borsa, forex piyasası, sermaye piyasasının diğer enstrümanlarına yaptığı gözlenmektedir. Aynı şekilde istihdam piyasasında da hizmetler sektörünün tarım ve üretim sektörlerinin önüne geçtiği gözlenmektedir.

Türkiye'nin global ekonomiye uyum sürecinde insan kaynaklarına yeterince yatırım yapılmadığında işsizlik oranı sürekli yükselen bir oranda seyrettiği gözlenmektedir. Türkiye'de işsizlik süreklilik arz eden temel ekonomik sorunların başında gelmektedir. Bu sorunun temel kaynakları arasında ise; kırsal kesimden kente göçün meydana getirdiği yeni işgücü, göç, işgücünde uzmanlaşma ve eğitim yetersizliği gelmektedir.

TÜİK'in verilerine göre 2010-2015 döneminde yıllar itibarıyla mevsim etkilerinden arındırılmamış işsizlik oranları şöyle:

⁵ Demirovic A., (2010): Kehr der Staat Zurück, in: Reader, Neue Theorien der internationalen Politischen Ökonomie, SS 2010, Universität Wien, Institut für Politikwissenschaft.

Tablo II: Türkiye’de işsizlik oranları (2000-2015)

Yıllar	İşsizlik (%)
2000	6.5
2001	6.6
2002	10.3
2003	10.5
2004	10.8
2005	10.6
2006	10.2
2007	10.3
2008	11.0
2009	14.3
2010	11.9
2011	9.8
2012	10.1
2013	9,0
2014	9,9
2015 Mayıs	9,3

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2015

Türkiye’de 28 milyon kişi işgücünün yüzde: 25’i Tarım, yüzde 26’sı Üretim ve yüzde 48’i hizmetler sektöründe yoğunlaşmaktadır.⁶ Burada genel olarak işsizliğin yüzde 9 gibi bir seviye altına düşmediği gözlenmektedir.⁷ Bu orana bir de Suriye ve Irak gibi komşu ülkelerde gelen savaş mağduru göçmenler eklenince, aslında Türkiye’de işsizlik oranının daha da yüksek olduğu söylenebilir. İşsizlik oranı ve sosyal güvenlik durumu bir ülke ekonomisi için hayati önem taşımaktadır. Çünkü insan unsuru bir ekonomide en aktif ve belirleyici etkenler başında gelmektedir. İşsizlik oranı aynı zamanda bir ülkede siyasi ve sosyoekonomik dengesizliklere sürükleyebilir.

⁶ TÜİK, 2015.

⁷ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2015.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye ekonomisinin bölgesinde dinamik ve etkili bir yapıya sahip olduğunu gördük. Kimi zaman vuku bulan ekonomik ve siyasi krizlerin bu yapıyı çökertemediği, sadece belirli zaman dilimi çerçevesinde konjonktürel dalgalanmalar meydana getirdiği gözlenmektedir. Gerçekten de Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar neredeyse her 10 yılda bir siyasi ve ekonomik krizler yaşayan Türkiye’de ticaret ve üretim hiçbir zaman krizlerin şiddetine eşit şekilde azalmamıştır. Bu durum, bunca krizi kaldırabilen bir potansiyelin varlığını teyit etmektedir.

Bu noktada dikkat çekilmesi gereken bir durum da, bu potansiyelin krizler sebebiyle optimal faaliyette geçilemediğinin altında yatan sebep ve sonuçların iyi görülmesi gereğidir. Türkiye 1980 sonrası kaydettiği büyüme ve yapısal değişime rağmen hala ekonomik uluslararası standartların altından kalmakta ve gelişmekte olan ülke statüsündedir. Diğer bir değişle, eğer Türkiye ekonomisi bu periyodik krizlerle boğuşmak zorunda kalmasa daha üretken ve yüksek standart ile ulaşabilir. Gerçekten de krizleri atlatmak veya bunca krize rağmen daha sayılı bir ekonomik yapıya sahip olmak yetmiyor, bu krizleri elimine edebilecek yapısal siyasi ve ekonomik dönüşümün gerçekleşmesi gerekmektedir. Türkiye bunu başardığı takdirde uzun vadede gelişmekte olan ülke statüsünden gelişmiş veya endüstrileşmiş ülke statüsüne geçer. Bunu başarabilmek için ekonomik ve siyasi reformlar birbirlerini tamamlar şekilde hız kazanmalıdır.

Eurostat 2014 verilerine göre⁸, Türkiye petrol ve doğal gaz ihtiyacının yaklaşık %97 kadarını İran, Irak ve Hazar bölgelerinde sağlamaktadır. Türkiye’nin jeo-coğrafik ve ekonomik konumu ülkenin aynı zamanda bir enerji transfer koridoru olma imkânı sunmaktadır. Türkiye ekonomisi açısından petrol ve doğal gaz Mayıs 2006’dan beri Bakü-Tiflis Petrol boru hattından günde 1 milyon varil hazar petrolünü batıya taşımaktadır. Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattından Kuzey Irak Kürt Bölgesindeki petrolün Türkiye üzerinde Batıya ulaştırılmasında rol oy-

⁸ Eurostat, **Annual Report 2014**.

namaktadır. Ayrıca birçok enerji (doğal gaz ve petrol) transfer projesi araştırma ve görüşme aşamasındadır. Bu açıdan gelecekte enerji sektörünün Türkiye ekonomisindeki ağırlığı artabilir. Bu konudaki çalışmalara hız verilmesi ve Avrupa'nın enerji bağımlılığına alternatif sunumlar yapılarak sektör güçlendirilebilir.

KAYNAKÇA

ALPAGU, H., (2014a), **The Contradictions of Free Market System and The Impacts of FDI and Foreign Trade on Economy, Turkish Economic Review**, Volume 1, December 2014, Issue 1.

ALPAGU, H., (2002b), **IMF-Türkiye İlişkileri**, Ötüken Yayınları, İstanbul.

ALPAGU, Hasan, **Şairin Sesi**, Pamiray Yayınları, İstanbul, 2016, s.44.

DEMİROVİC, A., (2010): **Kehr der Staat Zurück**, in: Reader, Neue Theorien der internationalen Politischen Ökonomie, SS 2010, Universität Wien, Institut für Politikwissenschaft.

MANİSALI, E., (1996), **Gümrük Birliği'nin Siyasal ve Ekonomik Bedeli**, Bağlam Yayıncılık, Bayrak Matbaası, 2. Baskı, İstanbul.

MOLLE, W., (1990), **The Economics of European Integration**, Aldershot.

TÜİK, **Eurostat ve TCMB Yıllık Raporları 2014**.

EKLER

EK I

Tarihe Yolculuk⁹

Ben uzun bir yolculuğa çıktım
Çok uzun bir yolculuğa...
Doğuya, batıya, kuzeye, güneye giden, binlerce yıllık bir yolculuğa...

Bazı dostlarda eşlik etti bana...
Bazen kervanlar, bazen de göçmen kuşları...

Aşılmaz dağları, fırtınalı denizleri ve kavurucu çölleri geçtim,
Bazen uçan halılarla ve bazen de hayalet gemileriyle...

İpek yolunu baştanbaşa geçtim,
40 haramilere ve kervan soyguncularına meydan okurcasına...

Kralların ve Hanların saraylarında ağırlandım,
Altın kâselerde yedim, içtim, zevki sefa eyledim...

Başka şeylere de tanıklık ettim tabi,
Veba salgınları, kıtlık ve kitlesel ölümlere...

Köle Pazarlarına da yolum düştü,
O insanların yürek acısı, gözyaşı olup kalbime damladı...

Ve ben kavimler göçüne de tanık oldum,
İnsanlar karıncalar misali sınırlara akın akın hücum ediyordu...

⁹ Hasan Alpagu, **Şairin Sesi**, Pamiray Yayınları, İstanbul, 2016, s.44.

Ben birçok savaş meydanında da bulundum,
Denizler bile kızarmıştı utancından
İnsanın insana reva gördüklerinin karşısında...

Ve ben nice rüyalara tanık oldum
Babil Kulesine ve Mısır Piramitlerine...

Bazen de çölün ortasında yolumu kaybettim,
Bir damla su uğruna seraplara kandım...

Ve bazen de kendimi okyanusların ortasında buldum...
Ona ulaşmak aşkına bir Fata Morgana'nın oyununa geldim...

TÜRKİYE’NİN SOSYAL TARİHİNDEN BİR YAPRAK: XX. YÜZYILDA ANKARA’DA ARICILIK

Necdet AYSAL*

ÖZET

Anadolu’nun en eski yerleşim birimlerinden birisi olan Ankara, ilk çağlardan bugüne kadar değişik ama birbirine çok benzeyen isimlerle anılmış ve pek çok uygarlığı bünyesinde barındırmıştır. Roma Uygarlığı döneminde ise şehrin ismi “*Ankyra*” olarak son kez değişikliğe uğramıştır. Aynı isim, zamanla yaygın bir üne kavuşan bal ile de özdeşleşmiştir.

Ankara ili ve ilçeleri geniş meraları ve zengin bitki örtüsü ile arıcılığın gelişmesine uygun bir coğrafi bölge konumundadır. Yatırım ve işletme maliyetlerinin düşük olması ve az işgücü gerektirmesi, arıcılığın gelişimini olumlu olarak etkileyen unsurlar arasında gösterilebilir. Bu yönüyle arıcılık özellikle topraksız veya az topraklı ailelerin geçim kaynaklarından birisi olmuştur. İlk çağlardan itibaren ilkel yöntemlerle yapılan arıcılık, bilim ve teknolojiye bağlı olarak modern usullerle yapılı hale gelmiştir. Ankara arıcılığı da Osmanlı Devleti’ndeki teknolojik gelişmelere paralel olarak, yeni teknikleri benimsemiş ve kullanmıştır. Önceleri, söğüt ağacından örülen, dışı hayvan gübresiyle kaplı ve “*kara kovan*” ya da “*sepet*” olarak isimlendirilen kovanlarda üretilen Ankara balı, zaman içinde fenni olarak adlandırılan modern kovanlarda üretilmeye başlanmıştır.

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren her alanda olduğu gibi, tarımda da planlamaların yapıldığı, modern usullerin yaygınlaştırılmaya ve çağdaş bilgilerle donatılmış uzmanların yetiştirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Tüm bu gelişmelerden Ankara arı-

* Yrd. Doç. Dr., Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Öğretim Üyesi, aysal@ankara.edu.tr

çılığı da olumlu anlamda etkilenmiş, üretim yöntem ve araçların modernleştirilmesine bağlı olarak, elde edilen ürün miktarında belirgin bir artış söz konusu olmuştur.

Bu çalışmada başta Osmanlı Arşivi olmak üzere, Ankara Vilâyet Salnameleri ve Türkiye'nin Sıhhi İctimai Coğrafyası Ankara Vilayeti gibi birinci ve ikinci el kaynaklardan yararlanılarak, XX. yüzyılda Ankara'da arıcılık faaliyetleri ele alınacaktır. Üretim yöntemleri, ürünün tüketimi açısından arıcılık çalışmaları, kuşkusuz bir bütün olan sosyo-ekonomik faaliyetlerin önemli bir parçasıdır. Dolayısıyla konumuz irdele-nirken, arıcılığın toplumun hangi kesimleri tarafından yapıldığı, balın yine hangi sos-yal gruplarca tüketildiği ve arıcılık konusundaki çalışmalar aydınlatılmaya çalışılacak, konu toplumsal tarihimizin bir parçası olarak değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Ankara, Arıcılık, Arı Yetiştiriciliği, Ankara Balı, Tarımsal Eğitim Kurumları.

A LEAF FROM THE SOCIAL HISTORY OF TURKEY: APICULTURE IN ANKARA IN THE 20TH CENTURY

ABSTRACT

Ankara, which is one of the oldest cities of Anatolia, was called in different names which are familiar to each other. It also hosted too many different cultures. The Roman Empire set its name as “Ankyra” for the last time. The same name has been identified with honey in time.

Ankara is suitable for apiculture with its rich plant cover and large fields. Low cost of corporation and investment and need of few labour force developed apiculture in a positive way. Accordingly, apiculture is a source of income for lower class people. Apiculture that went on primitively since the first ages, has developed with the development of science and technology. The apiculture of Ankara has used the new techniques in parallel with the Ottoman Empire’s developing technology. Honey of Ankara, which previously produced in a beehive, which was knitted from willow tree, covered with compost and named as “Dark Hive” or “basket”, have started to be produced in modernistic hives, which called “fenni”, in time.

Since the establishment of republic, it can be seen that there are so many attempts to raise well-trained experts and to spread the modernistic procedures. Apiculture of Ankara has been affected by those developments and the production rates got higher than usual with those improvements.

Otoman Archives and Province of Ankara yearbook etc. will be used to explicate apiculture activities in Ankara in the 20th century. Production methods and product consumption by means of apiculture studies are important for socio economic-activities.

Key Words: Ankara, Beekeeping, Bee Breeding, Honey of Ankara, Agricultural Education Corporation.

GİRİŞ

Yirminci yüzyılın ilk çeyreği, dünya tarihinin önemli siyasi olaylarına sahne olmuştur. Yıkılış ve yeniden doğuşun iç içe geçtiği bu mücadele sürecini olaylar ve insanlar açısından ele almak kadar oynadıkları roller itibariyle şehirler açısından da ele almak mümkündür. Bu dönem içerisinde Türk tarihi açısından en önemli olaylar zinciri kuşkusuz Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden çekilişi, Anadolu'da başlatılan Ulusal Bağımsızlık Savaşı ve bu mücadelenin merkezi konumunda bulunan Ankara'dır.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşu fetih esasına, ekonomisi ise tarımsal üretime dayanmakta, her ikisi de sosyal yapı ve örgütlenme bakımından askeri bir nitelik göstermektedir.¹ XVII. ve XVIII. yüzyıllarda İmparatorlukta yaşanan mali bunalımlara, üst üste kaybedilen ve toprak ve itibar kaybına yol açan savaşların gerekli kıldığı yüksek askeri harcamalar da eklenince büyük bütçe açıkları oluşmuş ve bu durum giderek artan bir şekilde ekonomiyi sarsmaya başlamıştır.² Yine bu yüzyılda İngiltere'de başlayan ve yeni enerji kaynaklarının sanayiye uygulanmasıyla kendini gösteren Sanayi Devrimi ile Batılı devletler, sömürge imparatorlukları kurmuşlar ve yayılma politikalarını hızlandırmışlardır.³ Osmanlı Devleti de, sahip olduğu toprakaltı ve üstü zenginlikleri nedeniyle, Batılı devletlere hedef olmaktan kendini kurtaramamıştır. XIX. yüzyılın ortalarından itibaren, kapitülasyonlar, ticaret sözleşmeleri⁴ ve dış borçların da etkisiyle, Osmanlı ekonomisinde tarım, sanayi, ulaştırma gibi alanlarda yabancı etkinliği giderek artmıştır. Bankacılık, posta taşımacılığı, demiryolları, havagazı işletmeciliği, madencilik sektörü gibi kamu hiz-

¹ Memduh Yaşa, **Devlet Borçları**, 3. Baskı, Has Kurtulmuş Matbaası, İstanbul, 1981, s. 35.

² Ahmet Fazıl Özsoylu, **Türk Maliye Tarihi (Ders Notları)**, Çukurova Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Masaüstü Yayınları, Adana, 1999, s. 41.

³ Hüseyin Şahin, **Türkiye Ekonomisi- Tarihsel Gelişimi- Bugünkü Durumu**, 5. B., Ezgi Kitabevi Yay., Bursa, 1998, s. 2-3.

⁴ Şevket Pamuk, **100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi**, II. B., Gerçek Yay., İstanbul, 1990, s. 164.

metleri yabancı şirketlerin kontrolüne girmiştir.⁵ Azınlıkların kontrolünde bulunan ticari faaliyetlerde ise milli tüccar bir türlü ön plana çıkamamıştır. Tarımda, modernleşmeye geçilememiş, tohum ıslah çalışmaları yapılamamıştır. Bu nedenle üretim düşmüş ve köylünün durumu kötüleşmiştir.⁶ Bu ortam içerisinde XX. yüzyılın başlarında girmiş olduğu Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı Devleti, Mondros Mütarekesi ile ağır bir yenilgiyi kabul etmiştir.⁷

Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın başlangıcında tek dayanak olarak düşünülen Anadolu insan gücü, özellikle İmparatorluğun son yıllarında tam anlamıyla bir tükenişin içine girmiş ve Türk nüfusu gün geçtikçe azalmıştır. Bu durum Türk toplumunun sosyal yapısını tamamen değiştirmiş ve toplumun üretici ve tüketici elemanları arasındaki denge tamamen bozulmuştur.⁸ Ana hatları ile özetlenmeye çalışılan Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve mali sorunları, 19 Mayıs 1919'da Gazi Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışıyla başlayan ve 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması ile sona erecek olan Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nda izlenen mali ve ekonomik politikayı da çok yakından etkilemiştir. Osmanlı Devleti'nden alınan olumsuz ekonomik mirasın kötü izlerini silmek için, yurdun düşman işgalinden kurtarılmasından hemen sonra, Cumhuriyetin ilanı bile beklenmeden 17 Şubat 1923'te İzmir'de Türkiye İktisat Kongresi toplanmıştır.⁹ Gazi Mustafa Kemal Paşa, Türkiye

⁵ Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**, ATAM Yay., Ankara, 1990, s. 54-55.

⁶ Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, TTK Yay., Ankara, 1994, s. 12-14.

⁷ Hasan Dinçer, "Mondros Mütarekesi ve Sonrasındaki Gelişmeler", **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Ed. Temuçin Ertan, 3. B., Siyasal Kitabevi, Ankara, 2014, s. 73-95; Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, TTK Yay., Ankara, 1970, s. 1; Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, C. I, Dokuz Eylül Üniversitesi Yay., İzmir, 1987, s. 105-107; Ali Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, TTK Yay., Ankara, 1987, s. 62-69.

⁸ Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s. 20-46.

⁹ A. Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir**, 4. B., Sermaye Piyasası Kurulu Yay., Ankara, 1997, s. 1-2.

İktisat Kongresi'nin açış konuşmasında tam bağımsızlık için ekonomik egemenliğin de sağlanması gerekeceğini ifade ederek, ekonomik gücün üzerinde durmuştur. Kongrede, bağımsız ekonomiye geçiş için alınacak tedbirler görüşülmüş ve ülkenin içinde bulunduğu kötü ekonomik koşullar çerçevesinde çok önemli kararlar alınmıştır.¹⁰

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye nüfusunun büyük bir çoğunluğu kırsal kesimde yaşamaktaydı. Bu nedenle köylülerin durumunun düzeltilmesi, ülke nüfusunun çoğunun mutlu olması demektir.¹¹ Cumhuriyet Hükümeti, cesur bir kararla 17 Şubat 1925 yılında köylü üzerinde büyük bir yük oluşturan aşar vergisini kaldırmış ve köylünün rahat nefes almasını sağlamıştır.¹² Savaş ekonomisinden barış ekonomisine geçişin önemli ekonomik sonucu, tarımda üretimin artması olmuş ve 1923'te tarımın gayri safi milli hâsıla payı % 40 iken 1926'da artarak % 50'ye yükselmiştir. 1925'te çıkarılan bir kanunla 22.233 çiftçi ailesine 20 yılda ödenmek üzere 731.000 dönüm toprak dağıtılmış ve kredi faizleri % 12'den % 9'a indirilmiştir. Çiftçilere ucuz ve kolay kredi sağlanması için kooperatifçiliği ve traktör kullanımını özendirici tedbirler alınmış, modern tarım yöntemlerini yaygınlaştırmak amacıyla örnek çiftlikler, fidanlıklar ve tohum ıslah enstitüleri kurulmuş ve Avrupa'ya tarım öğrenimi için öğrenciler gönderilmiştir. Ankara'da Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün açılmasına öncülük yapılmış ve burada tarım memurlarına ve öğretmenlere hizmet içi eğitim yoluyla modern bilgiler verilmiştir.¹³ Hayvancılık ve ormancılığın geliştirilmesi için tedbirler alınmıştır. Bütün bu tedbirler sayesinde üretim hızla artmış, kırsal kesimde yaşayanların gelir düzeyi yükselmeye başlamıştır.

Türkiye'de nüfusun yaklaşık % 40'ı kırsal kesimde yaşamakta ve tarımda küçük aile işletmeleri çoğunluğu oluşturmaktadır. Köylerden

¹⁰ Erdinç Tokgöz, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2009)**, 9. B., İmaj Yay., Ankara, 2009, s. 44; Şahin, **a.g.e.**, s. 33.

¹¹ Vedat Eldem, **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, 1970, s. 17.

¹² Şahin, **a.g.e.**, s. 10-11.

¹³ İlhan Tekeli-Selim İlkin, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2009, s. 38-39.

kentlere göçe rağmen, çiftçi ailesi başına düşen tarıma elverişli arazi büyüklüğü ise sürekli azalma göstermektedir. Arazi büyüklüğü ve fazla sermaye gerektirmeden uygulanabilecek faaliyet kollarından birisi olan Arıcılık ise, coğrafi konumu, arazi yapısı, iklimi, bitki örtüsü ve Anadolu insanının sosyo-ekonomik yapısı itibariyle, en uygun tarımsal faaliyet kollarından biridir.¹⁴ Özellikle gelir durumu düşük, az topraklı veya topraksız orman içi veya orman kenarı köylere gelir sağlaması açısından önemli bir tarımsal faaliyettir. İlk çağlardan itibaren ilkel yöntemlerle yapılan arıcılık, bilim ve teknolojideki gelişmelere bağlı olarak modern usullerle yapılı hale gelmiştir. Ankara arıcılığı da Osmanlı Devleti'ndeki teknolojik gelişmelere paralel olarak, yeni teknikleri benimsemiş ve kullanmıştır. Önceleri, söğüt ağacından örülen, dışı hayvan gübresiyle kaplı ve “kara kovan” ya da “sepet” olarak isimlendirilen kovanlarda üretilen Ankara balı¹⁵, zaman içinde fenni olarak adlandırılan modern kovanlarda üretilmeye başlanmıştır.

Arıcılığın Tarihsel Gelişimi

Arılar, *Hymenoptera* takımında *Apoidea* üst familyasının Apiformes grubunu oluşturan böceklerdir. Yeryüzünde 25.000 kadar tanımlanmış arı türü bulunmakta ve Balarısı (*Apis mellifera*) dışındaki türler yaban arıları olarak bilinmektedir.¹⁶ Ancak *Apis mellifera* dışında yeryüzünde 10 civarında daha balarısı türü mevcuttur ve bunlar Uzak Doğu ülkelerinde bulunmaktadır. Ülkemizin iklim koşulları, topoğrafik yapısı ve yeryüzündeki konumu bitki örtüsünü ve buna bağlı olarak diğer canlıları çeşitli ve bol kıldığı gibi, arı faunasının da çok zengin olmasına olanak tanımıştır. Rakım, hem batıdan doğuya, hem de kuzey-güney

¹⁴ Ayşe Sezgin; Muhsin Kara, “Arıcılıkta Verim Artışı Üzerinde Etkili Olan faktörlerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma”, **Harran Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi**, C. 15, Sayı 4, (2011), s. 32.

¹⁵ Muslihiddin Safvet, **Türkiye'nin Sıhhi ve İctimai Coğrafyası Ankara Vilayeti**, Haz. İzzet Öztoprak, Murat Karataş, Güneş Şahin, Korza Yayıncılık, Ankara 2009, s. 12.

¹⁶ F. S. Bodenheimer, **Türkiye'de Bal Arısı ve Arıcılık Hakkında Etütler**, Ankara Merkez Ziraat Mücadele Enstitüsü, Numune Matbaası, İstanbul, 1942, s. 71-74.

doğrultusunda iç kesimlere doğru artmaktadır. Anadolu'nun kendine özgü bu topografyası, bitkilerin farklı bölgelerde, yılın değişik dönemlerinde çiçeklenmesine yol açarak Türkiye'yi arıcılık açısından uygun bir ekolojiye sahip kılmaktadır. Ülkemizde toplam 2000 civarında arı türü olduğu tahmin edilmektedir.¹⁷

Arıcılık, gerek bitkilerin nektarından bal üretilerek hayvansal üretime, gerekse bitkilerin tozlaşmasında etkin rol oynayarak bitkisel üretime katkıda bulunan, aslında belirtilen her iki yönüyle de insanlığa hizmet eden önemli bir hayvansal üretim faaliyetidir.¹⁸ Arıcılık dışında belki de hiçbir üretim dalında kendi ürettiği ürünler dışında, başka ürün üretimini yaklaşık % 50 kat artırabilen bir uğraşı alanı bulmak mümkün değildir.¹⁹ Bu anlamda arılar bir taraftan bal, balmumu, arı sütü, arı zehri, polen ve propolis gibi çok sayıda hayvansal ürünler üretirken, diğer taraftan da tozlaşma yoluyla verimi ve kaliteyi artırarak bitkisel üretimde devamlılığı sağlayan vazgeçilmez üretici ve doğal elçiler olarak nitelendirilmişlerdir.²⁰ Einstein'ın "*Eğer arılar yeryüzünden kaybolursa insanlığın sadece 4 yıl ömrü kalmış demektir. Arılar olmazsa dölleme, bitki, hayvan ve insan olmaz.*" sözleri, arıların insanlık için ne kadar önemli olduklarını açıkça göstermektedir. Arıcılığın, belirtilen özelliklerinin yanında çeşitli bitkisel ve hayvansal üretim faaliyetleri ile birlikte yapılabilmesi hem de onlar kadar toprağa (araziye) bağlı kalmadan, daha az sermaye ve işgücü gerektirmesi gibi avantajları da bulunmaktadır.²¹ İşte bu özellik ve avantajları nedeniyle dünyada ve Türkiye'de arıcılık tarihi çok eskilere dayanmaktadır.

¹⁷ Hikmet Özbek, "Arılar ve Doğa", **Uludağ Arıcılık Dergisi**, C. 2002, Sayı 3, Ağustos 2002, s. 22; Ali Korkmaz, **Anlaşılabilir Arıcılık**, Samsun Gıda Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü Yayını, Samsun, 2013, s.26.

¹⁸ **Resmî Gazete**, "Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Arıcılık Yönetmeliği" Sayı 28128, 30 Kasım 2011; Bkz., EK-1.

¹⁹ **Arıcılık**, Ordu Ticaret Borsası, Ordu, 2013, s. 7.

²⁰ Yakup Erdal Ertürk; Orhan Yılmaz, "Türkiye'de Organik Arıcılık", **Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi**, C. 1, Sayı 1, (2013), s. 38.

²¹ Sezgin; Kara, a.g.m., s. 32-33; Korkmaz, **a.g.e.**, s. 4.

Arıların bal yapmaya, insanoğlu dünyada belirmeden çok önce başladıkları bilinmektedir. Arıcılığın tarihçesi ise insanların mağara hayatı yaşadığı on binlerce yıl öncesine kadar gitmektedir. MÖ. 7000 yıllarına ait mağara resimleri, çok eski arı fosilleri ve benzeri tarihi buluntular, bu görüşü doğrulamaktadır.²² İlk insanlar, doğal olarak ağaç kovukları ve kaya oyuklarına yuvalanan oğulları öldürerek ballarından yararlanmışlardır. Tarihi gelişim içinde taş devrinden itibaren; önce ağaç kütükleri sonra da toprak ve kilden yapılmış kaplar, kovan olarak kullanılmış ve zamanla bugün kullanılan kovanlar geliştirilmiştir. Gerçek arıcılık, insanların ağaç kovukları içinde yuvalanan arıları öldürmeden bir miktar bal almaları ve bir miktar balı da arılara bırakmaları ile başlamıştır. Yazıtlar, resimler ve tarihi kayıtlar, arı yetiştiriciliğinin eski Mısır'da başladığını, Mezopotamya, Anadolu ve Avrupa'nın da gelişimde önemli yer tuttuğunu göstermektedir. 1500'lü yıllardan önce bal arıları, eski dünya, Avrupa, Afrika ve Asya'ya aitti. Arılar, koloniler halinde göçmenler vasıtasıyla Yenidünya ülkelerine taşınmışlardır. İlerleyen süreçte arılar yenedünya ülkelerine, kendi ana vatanlarından daha iyi uyum sağlamış ve bu ülkelerde arıcılık oldukça yaygınlaşmıştır.²³

Arıcılık ilkel koşul ve anlayıştan günümüz modern koşul ve anlayışına gelene kadar çeşitli aşamalardan geçmiştir. 1600-1851 yılları arasında arıcular, arıların yaşam evrimini ve biyolojisini anlamaya başlamışlardır. Arıcılık tekniklerinin gelişmesi ile arıları kovanlarının içinde daha rahat izleme imkânı bulmuşlar ve arılar üzerindeki kontrollerini arttırmışlardır. 1787 yılında ana arının havada çiftleştiği tespit edilmiştir. 1845 yılında arı üreme biyolojisinin izahı yapılmıştır. Dikey kovanlar sayesinde arıcular kıştan önce arıların bir kısmını öldürmeden kovanlardan bal almayı öğrenmişlerdir. 1851 yılında çıkartılabilir çerçeveli fenni kovanlar bulunmuş ve modern arıcılık bu buluştan sonra başlamıştır.

²² Bodenheimer, **a.g.e.**, s. 9; Korkmaz, **a.g.e.**, s. 1.

²³ Reşit Sönmez, **Arıcılık**, Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi, TTK, Ankara, 1961, s. 3-4; **Arıcılık**, Ordu Ticaret Borsası, s. 3; Fuat Balcı, **Arıcılık Ders Kitabı**, Gıda Tarım hayvancılık Bakanlığı Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Dairesi Başkanlığı, Ankara, 1977, s. 9.

1857 yılında temel petek kalıpları bulunmuş ve 1865 yılında bal süzme makinesi icat edilmiştir. 1882 yılında larva transfer yöntemiyle ana arı yetiştirme tekniği keşfedilmiş ve 1926 yılında ise ana arılardan yapay dölleme yolu bulunmuştur. Sonraki yarım yüzyılda olan gelişmeler, önceki yüzyıllara kıyasla patlama niteliğinde olmuştur.²⁴

Bir kovan içerisinde bulunan arı topluluğuna “*arı ailesi*” veya “*oğul*” ya da “*koloni*” ismi verilmektedir. Pek çok kaynakta bir oğul, mükemmel bir iş bölümü halinde çalışan ileri bir cemiyet olarak nitelendirilmektedir. Bir arı ailesi ise “*ana arı, işçi (amele) arılar ve erkek arılar*”dan oluşmaktadır.²⁵ Kovanda ilkbaharda, bir ana arı, 300-400 erkek arı ve kovanın kuvvetine göre 20.000-60.000 işçi arı; kışın dinlenme halinde ise, bir ana arı ve miktarları biraz daha azalmış işçi arılar bulunur. İşçi arılar, bir petek (gömeç) üzerinde yaz aylarında üç türlü göz oluşturur ve bu gözlerden en küçük tipte, çok sayıda ve muntazam olanlar işçi arı gözleridir. Biraz daha büyük ve az sayıda olanlar ise erkek arı gözleridir. Üçüncü tipi teşkil eden ana arı gözleri ise büyük ve yüksük şeklinde olup kovan oğul vereceği zaman 5-6 adet mevcut bulunmaktadır.²⁶

Ana arıya “*Bey arı*” veya “*Kraliçe*” ismi verilmektedir. Gözlerden 16 gün içerisinde ergin halde çıkan ana arının ilk görevi diğer ana arı gözlerindeki larfları yok etmektir. Ana arı, 3-5 gün sonra kovandan ayrılarak havada bir erkek arı ile çiftleşir ve tekrar kovanına dönerek bir daha kovandan ayrılmaz. Yaşam süreleri 4-5 yıl olan ana arılar birkaç gün sonra yumurtlamaya başlar. İlkbaharda ana arı kendi vücut ağırlığı kadar günde ortalama 2000-3000 adet yumurta bırakmaktadır.²⁷ Erkek arılar, kovanda mevcut arıların en iri ve tombul olanlarıdır. Polen taşıma tertibatları olmadığından, bal yapımı ve kovana gıda temini bakımından hiçbir rolleri bulunmamaktadır. Yumurtalardan 24 gün sonra çıkan erkek arıların ortalama ömürleri 4-5 aydır. Yalnızca ana arının dölle-

²⁴ Balcı, **a.g.e.**, s. 13-15; Korkmaz, **a.g.e.**, s. 2.

²⁵ Dr. Fuat Ali, **Asrî Arıcılık**, TC. İktisat Vekâleti İstatistik ve Neşriyat Müdürlüğü, Sanayii Nefise Matbaası, İstanbul, 1931, s. 9.

²⁶ Muslihiddin Safvet, **a.g.e.**, s. 15; Balcı, **a.g.e.**, s. 78-79; Sönmez, **a.g.e.**, s. 15.

²⁷ Dr. Fuat Ali, **a.g.e.**, s. 9-10; Sönmez, **a.g.e.**, s. 16; Korkmaz, **a.g.e.**, s. 47.

me görevini üstlenen erkek arıların, kovan içerisinde fazla yaşamalarına izin verilmez ve işçi arılar tarafından öldürülürler. İşçi arılar ise, gözler içindeki yumurtalardan 21 gün içinde meydana gelir ve öncelikle kovan içerisinde genç larflar ve ana arının beslenmesi, kovan temizliği gibi hafif hizmetlerde çalışırlar. Daha sonra tecrübeli hale gelince dışarıya nektar ve polen toplamaya giderler. Çok çalıştıkları için çabuk yıpranan işçi arıların ömrü 5 hafta yani yaklaşık 35 gündür. Fakat sonbaharda meydana gelen son neslin yaklaşık 7-8 ay yaşadığı görülmektedir.²⁸ Çalışıp yorulmadıkları için kendinden önceki neslin yaptığı balı yiyerek ve istirahat ederek kışı geçirirler.

Ana arının istediği zaman erkek yumurta (döllenmemiş) ve istediği zaman dişi yumurta bıraktığı bilinmektedir. Ana arıyı bu şekilde yumurta yumurtlamaya sevk ve mecbur eden sebep ise işçi arılardır. Oğul mevsimi geçtikten sonra işçi arılar, hazır bal yiyici erkek arıları birer birer yakalayıp öldürmektedirler. Kovanda ana arı aniden ölürse veya çok yaşlı olduğu için işçiler tarafından öldürülürse, işçi arılar derhal faaliyete geçerek ana arı gözleri imal etmeye başlarlar. Bu gözlere dişi yumurta veya çok genç larf yerleştirerek, kendilerine yeni bir ana arı meydana getirmeye çalışırlar. Bu bağlamda, arılar kanununun “*eğer çalışmıyorsan veya çalışmayacaksan yemeyeceksin*” düşüncesi üzerine kurulduğu söylenebilir.²⁹

Arılarda yuvaya bağlılık duygusu ön plandadır. Eski bulunduğu yerden yeni bir yere nakledilen oğul (arı ailesi), ilk uçuşlarını gerçekleştirirken tekrar yuvalarını kolay bulabilmek amacıyla etrafta bazı işaret noktaları ararlar. Her oğulun kendine özgü bir kokusu vardır. Bundan dolayıdır ki herhangi bir arı, yabancı bir kovana giremez, girerse hemen öldürülür. Havada uçan arılar birbirlerine rastlayınca bu oğul kokusu sayesinde birbirlerini tanırlar.³⁰ Arılar, çalışkanlık, işbölümü ve düzen

²⁸ Muslihiddin Safvet, **a.g.e.**, s. 16-18; Korkmaz, **a.g.e.**, s. 49-51; Balcı, **a.g.e.**, s. 83-85; Dr. Fuat Ali, **a.g.e.**, s. 11.

²⁹ Sönmez, **a.g.e.**, s. 34.

³⁰ Dr. Fuat Ali, **a.g.e.**, s. 14-15.

bakımından hayvanlar âleminde eşine zor rastlanır bir örnek teşkil etmektedir.

Arıların vücutlarında iskelet yoktur. Vücudun biçim ve dayanıklılığını temin eden ise “*Kitin*” maddesinden yapılmış halka ve kabuktur. Arıların beş gözü bulunmakta ve bunların iki tanesi çok yüzeyle mürekkep göz (faset göz) olup başın iki yanında bulunur. Diğer gözler basittir ve başın üst kısmında bulunur. Arıların duyu organları antenleridir. Antenler iki adet olup ana arı ve işçi arılarda 12 parça, erkek arıda ise 13 parçadır. Antenler üzerinde küçük kıllar mevcuttur ve antenler aynı zamanda koku alma organlarıdır. Çiçekleri ve yiyecek maddelerini önce antenleriyle kontrol ederler ve hoşlarına gider ise emmeye başlarlar. Koku alma duyguları çok gelişmiş olan arıların yaklaşık iki km’lik bir mesafeden bal kokusunu aldıkları bilinmektedir. Üç çift ayağı olan arıların özellikle arka ayakları polen tozunu taşıma işini gerçekleştirmektedir. Arılar iki çift kanada sahip olup, uzun mesafeleri bunlarla kat ettikleri gibi, kanatlarını hızlı bir şekilde çırparak kovanın havalandırılmasına da yardımcı olmaktadır.³¹

Arıcılık, dünyada ziraatın diğer alanlarına göre belki de en yaygınlaşmış bir uygulamasıdır. Zira arıların tozlaşma ve dolayısıyla diğer ziraat ürünlerinin gelişiminde çok önemli katkılar sağladığı bilinmektedir.³² Dünyada bugün 50 milyondan fazla kovanda 1.2 milyon ton bal üretildiği de bilinmektedir. Dünya ülkeleri arasında Çin 6.5 milyon kovana ve 200 bin tondan fazla bal üretimi ile birincidir. Kovan başına ortalama dünya bal üretimi, 20 kg dolayında olup bu rakam Çin’de 33, Arjantin’de 40, Meksika’da 27, Kanada’da 64, Macaristan’da 40 ve Türkiye’de 16 kg dolayındadır.³³

Günümüzde artık “*Teknik Arıcılık*” rağbet görmektedir. Teknik arıcılık, arıları kullanabilme ve yönetebilme sanatı olarak tanımlanabilir.

³¹ Reşit Sönmez, **Arıcılık**, Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi, TTK, Ankara, 1961, s. 20-22.

³² Özbek, a.g.m., s. 23.

³³ **Arıcılık**, Ordu Ticaret Borsası, Ordu, 2013, s. 7.

Teknik arıcılıkta bilgi ve tecrübe çok önemli olup, ikisinin aynı anda kullanılması, amaca daha etkin ulaşılmasını sağlamaktadır. Bilgi ve tecrübe olmadan sıradan arıcılık yapmak bile mümkün değildir. Bilgi ve tecrübeden yoksun olarak yapılacak arıcılık neticesinde de kazanç yerine kaynak israfı elde edilmiş olunacaktır. Arıcılığa başlarken, bölge, iklim şartları, bitki örtüsü çok iyi analiz edilmeli, arıcılık için uygunluğu bilindikten sonra faaliyete başlanmalıdır.³⁴

Balın Yapısı ve Özellikleri

Bal, dünyanın hemen her ülkesinde arılar tarafından yirmi milyon yıldır üretilen, prehistorik çağlardan beri insanlar tarafından tanınan, en eski ve en değerli gıda maddelerinden biridir. Eski medeniyetler bal ve arıları kutsal sayarak, balı, gıda, ilaç, koruyucu madde, içecek olarak ve özellikle dinsel törenlerde uzun yıllar kullanmışlardır.³⁵

Bal, bitkilerin çiçeklerinde bulunan nektarlarından veya canlı kısımlarından yararlanarak bazı eş kanatlı böceklerin salgıladığı yan ürünlerin, bal arıları (*Apis mellifera*=*Apis mellificia*) tarafından toplanması, vücutlarında bileşimlerinin değiştirilip petek gözlerine depo edilmesi ve buralarda olgunlaşması sonucunda oluşan tatlı bir ürün olarak tanımlanmaktadır. Bol enerji veren, sindirimi kolay, şifa verici özellikleri olan, besin değeri çok yüksek, doğal bir gıda maddesidir.³⁶ Kalsiyum, fosfor, demir, potasyum, magnezyum, sodyum, kükürt, iyot gibi mineraller ve

³⁴ Balcı, **a.g.e.**, s. 114-115; **Arıcılık**, Ordu Ticaret Borsası, Ordu, 2013, s. 3.

³⁵ Balcı, **a.g.e.**, s. 167-168.

³⁶ Bal midedeki fazla asidi giderir ve ülser üzerine iyileştirici etkiye sahiptir. Kan dolaşımını kolaylaştırır ve uykusuzluğu giderir. Sinir sistemi üzerine sakinleştirici etkisi vardır. Sarılık, beyin ve akciğer hastalıkları, hazımsızlık, damar sertliği, göz rahatsızlıkları, felç ve sinir hastalıkları gibi pek çok hastalıkların tedavisinde kullanılmaktadır. Büyüme çağındaki çocukların, hamile ve emziren kadınların ve kısa sürede fazla enerjiye ihtiyaç duyan sporcuların beslenmesinde çok önemlidir. Ciltteki yaraların iyileşmesinde, anti-bakteriyel özelliği nedeniyle bademcik iltihabı, anjin gibi üst solunum yolu enfeksiyonlarında son derece etkili olduğu bilinmektedir. Bkz., Balcı, **a.g.e.**, s. 28-30; Reşit Sönmez, **Arıcılık**, Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi, TTK, Ankara, 1961, s. 65-69.

B1, B2, B6, C ve K vitaminleri bakımından oldukça zengin bir yapıya sahiptir.

Ballarda fiziksel yapı bakımından farklı özellikler vardır. Bunlar, balın tadı, aroması (hoş kokusu), rengi, duruluğu ve balın akıcılığıdır. Balın tadı ve aroması; bitkinin nektarından gelmektedir. Saklama koşulları tat ve aroma için çok önemlidir. Balın rengi; doğrudan doğruya bitki türüne ve nektar çeşidine bağlı bulunmaktadır. İçerisindeki madensel maddelerin oranı arttıkça da balın koyu renk aldığı gözlemlenmiştir. Balın şekerlenmesi, balın bozulması anlamına gelmez. Balın içerisindeki dekstroz şekerinin kristalleşmesi sonunda meydana gelir. Bal, başlıca glikoz ve früktoz olmak üzere farklı şekerler içerir. Rengi, su beyazından koyu kahverengiye kadar değişebilir ve akıcı, viskoz, kısmen veya tamamen kristalize halde bulunabilir.³⁷

Ballar; çiçek balı ve salgı balı olmak üzere temel olarak iki sınıfa ayrılmaktadır. Çiçek balı, arıların bitkilerin çiçeklerindeki nektardan yaptıkları baldır (Ihlamur balı, yonca balı, narenciye balı, pamuk balı, üçgül balı, kekik balı, funda balı vb.). Salgı balı ise bazı böceklerin, genellikle bitkilerin canlı kısımlarından yararlanarak çıkardığı salgılardan, arıların yaptıkları baldır (çam balı, yaprak balı vb.). Bal; çerçevesi petekli, doğal petekli, parça petekli, süzme, bölme petekli, kristalleşmiş, kristalleşmiş süzme, krema süzme, pres bal olmak üzere 9 farklı tipe ayrılmaktadır.³⁸

XX. Yüzyıl Başlarında Ankara

Kent bilinci ve sevgisini besleyen, canlı tutan önemli kaynaklardan birisi de yaşanan kentin tarihi gelişim sürecini bilmektir. Eskiçağlardan günümüze yoğun bir yerleşim merkezine sahne olan Ankara; coğrafi konumu, tarımsal ve su olanakları, doğu-batı, kuzey-güney yönüne giden tüm önemli yolların kavşak noktasında bulunması nedeniyle Anadolu'nun önemli kentlerinden birisi olmuştur.³⁹

³⁷ Balcı, **a.g.e.**, s. 175-176.

³⁸ **Arıcılık**, Ordu Ticaret Borsası, s. 20.

³⁹ **Osmanlı Kent Yıllıklarında Ankara-Salname-i Vilâyet-i Ankara**, Haz. Bekir Koç, Ankara Sanayi Odası Yayını, Ankara, 2014, s. 3.

Ankara, Friglerden Hititlere, Galatlardan Romahlara, Selçuklulardan Osmanlılara kadar uzanan tarihi süreç içerisinde hüküm süren tüm siyasi oluşumların, sayısız arkeolojik ve etnolojik izlerini barındırmaya devam etmektedir. M.Ö. 8. yüzyılda Ankuva adlı Hitit şehrinin yerine Frigler tarafından kurulduğu bilinmektedir. Pers İmparatorluğu'na giden Kral Yolu üzerinde bulunan Ankara, tarihi boyunca pek çok isimle anılmıştır. Ankara adının “*Anker*” yani Yunanca “*Gemi Çapası*”ndan geldiği söylenmektedir. Efsaneye göre Kral Midas tarafından gemi çapası bulunan yere, Ankara Kalesi'ne kurulmuştur. Roma devrinde Ankara ve çevresinde basılan paralar ve madalyonlar üzerinde, Ankara'yı temsil eden gemi çapası resimleri görülmektedir. Bu nedenle Ankara'nın isminin gemi çapasından geldiği düşünülmekte ama hangi hikâyeden kaynaklandığı bilinmemektedir.⁴⁰

Ankara'nın Selçuklu yönetimi altındaki adı “*Zatül Selasi*” olup, kente daha sonraları “*Engürü*” adı verilmiştir.⁴¹ Ankara, bir ara Haçlı ordularının elinde kalmış, daha sonraları Danişmentliler, Moğollar ve Ahiler devrini yaşamış, ardından da Orhan Gazi'nin büyük oğlu Rumeli Fatihisi Süleyman Paşa tarafından Osmanlı topraklarına dâhil edilmiştir. Yıldırım Beyazıt ve Timur arasında Çubuk Ovasında 1402 de yapılan Anka-

⁴⁰ Kral Midas, M.Ö 738-M.Ö 696 yılları arasında Frigya'nın Ankara civarında kurulmuş olan başkenti Gordion'da yaşamış olan efsanevi Frigya kralıdır. Krallığı gibi yaşamı ve ölümü üzerine de mitolojiler yazılmıştır. Yaşamı boyunca acılar çekmiş olan Midas, “*eşek kulaklarıyla*” ya da “*dokunduğu her şeyi altına çevirmesiyle*” ünlenmiştir. Yapılan bilimsel çalışmalarda Midas'ın anne karnında bir hastalığa yakalandığı ve kulak kanalları asimetrik olarak doğduğu anlaşılmıştır. Asimetrik kulak yapısı nadir görülen bir hastalık şeklidir. Önden veya arkadan bakıldığı zaman bir kulağın diğerinden çok daha yukarıda veya aşağıda olduğu görülür. Çirkin bir görünüm oluşturan bu hastalık Midas'ın kafatasında belirgin izler de bırakmıştır. Halkından utanan Midas'ın sürekli olarak başına geçirdiği bir “*Serpüş*”la gezdiği, kulaklarını hiçbir zaman göremeyen halkının ise, krallarının kulakları hakkında yorum yaparak, göremedikleri kulakları eşek kulağına benzettikleri ve kralları hakkında dedikodu yaptıkları düşüncesi kuvvet kazanmıştır. Bkz., Suavi Aydın, Kudret Emiroğlu, Ömer Türkoğlu, Ergi D. Özsoy, **Küçük Asya'nın Bin Yüzü: Ankara**, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005, s. 390.

⁴¹ Engürü kelimesi Farsça'da üzüm anlamına gelmektedir. Bir iddiaya göre Ankara o zaman üzüm bağlarıyla doludur, şehrin adı da buradan gelmektedir.

ra Savaşı'nın ardından bir müddet Timur'un yönetiminde kalmışsa da birkaç yıl sonra tekrar Osmanlı egemenliğine geçmiştir. Ankara, Fatih Sultan Mehmet zamanında Beylerbeyi (Eyalet) merkezi, sonra Sancak Beyliği, Tanzimat'tan sonra ise tekrar Beylerbeyi merkezi olmuştur. Kentin İlk planı 1839 yılında Vinke tarafından yapılmıştır.⁴²

Milli Mücadele'nin ilk günlerinde Ankara, yaklaşık yirmi bin nüfusu ile gelişmemiş bir kasaba görünümündedir. Yerleşim alanı Kale ile bugünkü Ulus Meydanı arasında uzanmakta, Kale'den güneye ve kuzeye doğru seyrekleşerek inen evler, tipik bir Osmanlı kasabasını andırmakta, iki katlı, kerpiçten duvarlı, çatılı, damı kiremitle örtülü evler çoğunluktadır.⁴³ Şehir merkezi, Kale'nin etrafında ovaya doğru uzanan Ulucanlar, Hamamönü, Samanpazarı, Kaleönü ve Hacı Bayram gibi bugün de varlığını koruyan mahallelerden oluşmakta ve evlerin seyrekleştiği kenar mahallelerden sonra Keçiören, Etlik, İncesu, Çankaya ve Dikmen'de zengin gayr-i Müslimlerin ve Ankaralıların oturduğu bağ evleri bulunmaktadır.⁴⁴ Yolları, asfaltı, altyapısı olmayan ve yazın tozlu, kışın çamurlu Ankara'da at arabalarından başka taşıt da yoktur. Ağaçtan, yeşillikten yoksun ve çıplak bir bozkırı andıran şehir, kendi halinde, kendi yağıyla kavrulan tipik bir iç Anadolu kenti görünümündedir.⁴⁵

Milli Mücadele başlarken “*Anadolu'nun ortasında çorak, bakımsız ve kerpiç evli küçük bir şehir*”⁴⁶ olan Ankara'yı Halide Edip, “*Milli Hareketin Kâbesi*” olarak nitelendirmektedir.⁴⁷ Lord Kinross ise o dönemin Ankara'sı hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır:⁴⁸

⁴² Aydın, **a.g.e.**, s. 390.

⁴³ Semen İvanovich Arolov, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları**, Çev. Hasan Ali Ediz, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1967, s. 73.

⁴⁴ Vehbi Koç, **Hayat Hikâyesi**, Apa Ofset Basımevi, İstanbul, 1973, s. 15.

⁴⁵ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **Milli Mücadele Anıları: Bir Lise Öğrencisinin**, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1971, s. 31-32; İlhan Bardakçı, **Taşhan'dan Kadifekale'ye**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1975, s. 64-65.

⁴⁶ Samet Ağaoğlu, **Kuva-yi Milliye Ruhü**, Ağaoğlu Yayınevi, İstanbul, 1964, s. 39.

⁴⁷ Halide Edip Adıvar, **Türkün Ateşle İmtihanı**, İstiklal Savaşı Hatıraları, Çan Yayını, İstanbul, 1962, s. 121.

⁴⁸ Lord Kinross, **Atatürk-Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, Çev. Necdet Sander, 10.

“... Bazen Ankara'dan 'En Kara' diye bahsederler. Fakat şurası bir gerçektir ki, havası bu kadar sert olan yer çok azdır. Tepesindeki muazzam gök kubbe tarifi imkânsız sayısız renklerle doludur. ... Tepelerden birinin üstünde, Türklerin sayılı çarpışmalarına sahne olmuş eski Ankara Kalesi'nin yıkık duvarları yükselmektedir. Kalenin surlarıyla çevresi ve içi, zikzaklı yokuşlar ve gübre yığınları arasında tavşan yuvasına benzeyen, ama içinde insanların yaşadığı dam dama, kafes kafese yıkık dökük kerpiç evlerle doludur. O sıralarda Ankara'da, gıcırtılı kağnılar dışında tek taşıt aracı olan köhne at arabaları, yağmurun bol olduğu bu mevsimde, taşları çamurla kaplı yokuşlara güçlükle turmanabilmektedirler. Aslında Ankara şimdi büyücek bir kasabadan başka bir şey değildir. Savaş sırasında bütün bir kesimini yok eden büyük bir yangından sonra nüfusu yirmi bine inmişti. Bu yangından kalan kara lekeler, kalenin eteklerinde birer yara izi gibi duruyordu. Kaleden çepeçevre çıplak ve ağaçsız bir ova görülmüyordu. Burası kışın kar altında kalır, yazında güneş altında kavrulurdu. Tek tük bir iki kuyu ve yağmur yağdığı günler dışında, su yüzü görünmezdi. Biraz uzaklardaki alçak, sarı, dalgalı, renksiz sıradağlar yöreyi çevrelerdi. Ankara kışın bataklık haline gelen geniş, boş bir araziden öteye geçememişti...”

Ankara'da evlerin Kale'nin etrafında kurulmuş olması, şehre büyük bir güvenlik sağlamaktadır⁴⁹. Halkının çoğu Müslüman Türklerden meydana gelen şehirde, Hıristiyanlar ve Museviler de bulunmaktadır. 1914 nüfus istatistiğine göre, Ankara'nın köyleriyle birlikte nüfusu 84.665'tir. Bu nüfusun 69.066'sı İslam, 3.327'si Rum, 3.341'i Ermeni, 1.026'sı Musevi, 6.990'ı Ermeni Katolik, 915'i Protestan'dır⁵⁰. Birinci Dünya Savaşı öncesi 27.000 civarında olan merkez nüfusun, uzun yıllar devam eden savaş, göç ve 13 Eylül 1916 yangını nedeniyle azaldığı ve 18.000-20.000 civarına indiği görülmektedir. Şehirde 32 cami, 92 mescit, 27 medrese, 11 tekke, 17 türbe, 12 kilise ve Rum, Ermeni, Katolik, Yahudi Cemaatleri için 8 okul bulunmakta ve farklı dinlere mensup vatandaşlar dinlerini serbestçe yaşayabilmektedir. Tarım ve hayvancılık

B., Altın Kitaplar, İstanbul, 1970, s. 263.

⁴⁹ Arnold Toynbee, **Türkiye, Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, Çev. Kasım Yargıcı, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971, s. 103.

⁵⁰ Kamil Erdeha, **Milli Mücadele'de Vilayetler ve Valiler**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975, s. 231.

ve bunlara dayalı sanayiden meydana gelen bir ekonomik yapının sonucu olarak, nüfusun % 90'ı tarım kesiminde çalışmaktadır. 1892 yılında Ankara'ya demiryolunun gelmesi, tarım üretiminin artmasına sebep olmuştur. Üretilen en önemli ticaret malları arasında tiftik, kilim, halı, heybe, havlu, kuşak, bez, çorap ve bal yer almaktadır. Kale'nin dışında yer alan alışveriş merkezleri, Ankara ticaretinin can damarlarını oluşturmuş, ekonomik hayatın daima canlı kalmasında rol oynamışlardır⁵¹. İş adamı Vehbi Koç hatıralarında döneme dair şu bilgilere yer vermektedir⁵²:

“Ankara'nın en önemli insanları resmi erkândı. Şehirde Vali, Belediye Reisi, Defterdar, Müftü, Nüfus Başkâtibi, çok büyük kişilerdi. Vali vilayetten çıkıp çarşıdan geçerken, herkes işini gücünü bırakıp ‘Vali Paşa geliyor’ diye selamlardı. Halka gelince, halkın çoğu, Müslüman Türklerdi, bir de Hristiyanlar ve Museviler vardı. Hristiyanlar çalışırlar, kazanırlardı; iyi yer, içer, eğlenirler, iyi giyinirler, güzel evlerde otururlardı. Pazarları hafta tatili yaparlardı... Türkler de çoğunlukla ya hoca ya bakkal, ya da ambarcı olurlardı. Hristiyanlar askere alınmazlar, bedel öderlerdi. Askere gitmediklerinden daha rahat iş kurma, dükkân açma olanağı bulurlardı. Türkün ise tükenmek bilmeyen bir görevi vardı. Kur'a, ihtiyat, redif denilen, sonu gelmeyen askerlik hizmeti ve bu hizmet sırasında, açlıktan, sefaletten veya düşmanla çarpışırken ölmek. İşte Ankara'nın hali bu, Türkiye'nin hali buydu.”

Ankara'da Arıcılık ve Bal Üretimi

Ankara ili ve ilçeleri de arıcılık potansiyeli bakımından uygun bitki örtüsüne sâhip olup, kentteki geniş meralar ve nadas alanları da yörede arıcılığın gelişmesine katkı sağlamıştır. Ankara'da arıcılık çok eski bir

⁵¹ Semih Yalçın, “Atatürk'ün Ankara'ya Gelişi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. X, Sayı 29, (Temmuz 1994), s. 335.

⁵² Büyük Ankara yangını, 13 Eylül 1916'da başlamış ve üç gece/iki gün sürmüştür. 21 Eylül 1916 tarihli bir rapora göre, yangında 1030 hane, 935 dükkân, iki cami, altı mescit, yedi kilise, üç hastane, iki tevkifhane, bir polis karakolu, Reji ve İTC Kulüp binaları ile şehrin yarısı yanmış ve beş kişi hayatını kaybetmiştir. Bkz., Vehbi Koç, **Hayat Hikayem**, Apa Ofset Basımevi, İstanbul, 1973, s. 15-20; Enver Behnan Şapolyo, **Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi**, 3. B., Rafet Zaimler Yayınevi, İstanbul, 1958, s. 348.

geçmişe sahip olmasına karşın, kentte arıcılığın gelişmesi, bilim ve teknolojideki ilerlemelere bağlı olarak son yüzyıllarda olmuştur. Önceleri tamamen ilkel şartlarda yürütülen arıcılık çalışmaları, Cumhuriyetin ilânı ile 1950 yılları arasında çok az da olsa devlet tarafından yürütülen eğitim ve yayım konusundaki bazı çalışmalarla sürdürülmüştür.⁵³

Ankara balının insanların tüketimine ilk ne zaman sunulduğu yani arıların kovanlarda üretilmeye ne zaman başlandığı kesin olarak bilinmemektedir. Hoş kokulu, lezzetli ve beyaz Ankara balı hakkında Mehmet Şakir Ülkütaşır, şu değerlendirmeyi yapmaktadır⁵⁴:

“Ankara balı, çok lezzetli, beyaz ve hoş kokuludur. Kış geçtikten sonra bal habbecikleri ince olarak tebellür eder, beyaz ve katı olur. Arıcılık en çok merkez ilçesi, Çubuk, Keskin, Beypazarı ve Kızılcahamam’da gelişmiş olduğundan buralarda çok lezzetli beyaz bal yetişir. Fatih Sultan Mehmet’in saray kileri için mahallince pek meşhur olmalarından dolayı Anadolu’dan satın alınarak getirilen bazı yiyecekler arasında ‘Engürü Balı’ da vardır. Fatih’in ‘Matbah-ı Amire Mubayaa Defteri’nde tesaüf edilen bu kayıt, bize Ankara balının öteden beri mevcut olan şöhetinin eskiliğini göstermek bakımından önemlidir.”

1895’te İngiltere Konsolosu Cumberbatch de hatıralarında, Ankara balının ününe tanıklık ederek, bahar yağmurlarının çok, kokulu çiçeklerin bol olduğu yıllarda üretimin fazla olduğunu, yerlilerin peteğini tercih ettikleri, beyaz ve saydam balın ihraç edildiğini belirtmektedir.⁵⁵

⁵³ Rüveyde Akbay, **Arı ve İpekböceği Yetiştirme**, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1986, s. 153-154.

⁵⁴ M. Şakir Ülkütaşır, Türk halk bilimci olup İstanbul’da doğmuştur. 1917’de Maraş İdadisinde biyoloji, botanik ve jeoloji dersleri yanında fizik, kimya ve müzik dersleri de vermiştir. Özellikle eski dönem Türk yaşamının incelenmesi üzerine çalışmaları vardır. Ziya Gökalp’in yayınları onun ruh ve düşünme gücünde yaratıcı bir güç olmuş, Fuat Köprülü’nün yazıları ise onu bilimsel Türkçülük alanına kaydırmış, fikir hayatına yeni ve daha bilinçli bir yön vermiştir. 1982 yılında vefat etmiştir. Bkz., Suavi Aydın, Kudret Emiroğlu, Ömer Türkoğlu, Ergi D. Özsoy, **Küçük Asya’nın Bin Yüzü: Ankara**, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005, s. 237.

⁵⁵ Aydın vd., **a.g.e.**, s. 237.

Anadolu insanı, geçimini büyük oranda tarım ve hayvancılıktan sağlamaktadır. Bu bağlamda hayvancılık dendiği zaman akla öncelikle büyükbaş ve küçükbaş olarak bilinen hayvanların yetiştirilmesi gelmektedir. Fakat Anadolu’da bunlar kadar yaygın ve önemli olan, birçok bölgede de üretim olarak karşımıza çıkan bir diğer hayvancılık kolunun da arıcılık olduğu görülmektedir.

Osmanlı kaynakları incelendiğinde Osmanlı Sarayı’nda balın önemli bir tüketim malzemesi olarak kullanıldığı görülmektedir. Bal, hem tatlandırıcı olarak helvanın, macunun ve içeceklerin içerisinde, hem de sade olarak tüketilmiştir. Osmanlıda erken dönemlerden beri şeker kullanılmasına rağmen, bal ona karşı yerini korumuştur. 15. ve 17. yüzyıllar arasındaki döneme ait kayıtlar ve saray masraf defterleri; bal tüketiminin Sarayda her yıl 14 ila 65 ton arasında değiştiğini ve diğer gıdalar içerisinde balın hatırı sayılır bir yere sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Yine bu yüzyıllarda Saraya alınan ürünler içerisinde en öne çıkan ürünlerden birisinin 10.781-15.922 kıyye ile bal olduğu görülmektedir. Fatih Sultan Mehmet döneminde Fatih Külliyesi misafirhanesine gelen misafirlere, her saat 150 dirhem bal hediye edildiğine dair bilgiler de mevcuttur. Ayrıca yine o dönemlerde sünnet olan çocukların çok ağladıklarında ağızlarına bir parmak bal sürülerek susturulduğu ve “*Ağzıma bir parmak bal çalmak*” deyiminin buradan geldiği de ifade edilmektedir.⁵⁶

Osmanlı Devleti’nde hayvancılık içerisinde önemli bir yeri olan arıcılık ve arıcılıktan alınan vergiler, tahrir defterlerine farklı şekillerde kaydedilmiştir. Bunlar asel (bal), nahl (bal arısı), kovan, zenbur, zenburiye, petek ve kivâre (bal peteği) şeklinde karşımıza çıkmaktadır.⁵⁷Bu vergiler dönemin önemli devlet gelirleri arasında sayılmaktadır. Osmanlı

⁵⁶ Dirhem, 148 gram ağırlığında ve okkannın 400’de birine eşit ağırlık ölçüsüne verilen isimdir. Okka; 1.283 gram büyüklüğündeki ağırlık ölçüsüdür. Kıyye ise yaklaşık 1.300gramlık ağırlık ölçüsü birimidir. Bkz., İbrahim Solak, “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu’da Arıcılık”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı**, Selçuk Üniversitesi Matbaası, Konya, 2013, s. 348-349.

⁵⁷ Korkmaz, **a.g.e.**, s.1.

kanunnamelerinde arıcılıktan genellikle öşür bazen de resm alındığı ve vergilendirmenin temel şartlarından birisinin ise arıların üretim yapması yani arı kovanlarının mahsulünün olması gerektiğine dair bilgidir.⁵⁸ XX. yüzyılın başlarında ülkenin içerisine düştüğü bütün olumsuz şartlara rağmen tarım ve hayvancılığın aksatılmadan yapıldığı görülmektedir. Bu tarihte Anadolu'da bir milyon üç yüz bin, Rumeli'de ise üç yüz elli bin arı kovanı bulunmakta ve ortalama olarak bir arı kovanından 4-6 kg. bal ile 300-600 gr. balmumu alınabilmektedir.⁵⁹

XVI. ve XX. yüzyıldaki bal fiyatlarına bakıldığı zaman, 1489'da kilosu 7 akçeye, 1616'da ise 12, 5 akçeye tekabül ettiği görülmektedir. Bir başka kaynağa göre ise; 1 batman bal 1560 yılında ortalama 32 akçedir. XIX. yüzyıl geneline bakıldığı zaman balın kıyyesinin Ankara'da 140, Kayseri'de 180, Harput'ta 160ve Sivas'ta 170 para olduğu görülmektedir.⁶⁰İncelenen dönemlerin sosyal ve ekonomik durumları göz önüne alındığında, bal fiyatlarının diğer tüketim maddelerine göre fiyatının çok yüksek olduğu ve daha çok gelir düzeyi yüksek olanlarca tüketildiği görülmektedir. Bu bağlamda bal üretiminin az olması nedeniyle en düşük kaliteli balın dahi, şekerin iki-üç misli fiyatına satıldığı bilinmektedir.

İnsanlığın muhtemel ilk hayvani ürün tatlarından biri olan bal, geçmişte Ankara'da söğüt ağacından örülen, dışı hayvan gübresiyle kaplanan ve adına “*sepet kovan*”, “*ilkel kovan*” ya da “*kara kovan*” denilen kovanlardan alınmaktadır. Bu tip kovanlarda sadece arıların geçebileceği bir giriş mevcut olup, arıcının ürünü ya da arıları kontrol etmesi mümkün olmadığından verim düşük olmaktadır.⁶¹Önceleri tamamen ilkel şartlar-

⁵⁸ Solak, a.g.m., s. 350.

⁵⁹ **Arıcılık**, Ordu Ticaret Borsası, Ordu, 2013, s. 4.

⁶⁰ 1 Batman, 23.09 kg'a karşılık gelmektedir. Bkz., Ömer Lütfi Barkan, “XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiat Hareketleri”, **Belleten**, C. XXXIV, Sayı 36, Ankara, Ekim 1970, s. 563-568; Solak, a.g.m., s. 353; Reşit Sönmez, **Arıcılık**, Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi, TTK, Ankara, 1961, s. 7.

⁶¹ Muslihiddin Safvet, **Türkiye'nin Sıhhi ve İctimai Coğrafyası Ankara Vilayeti**, Haz. İzzet Öztoprak, Murat Karataş, Güneş Şahin, Korza Yayıncılık, Ankara 2009, s. 12.

da yürütülen arıcılık çalışmaları, Meşrutiyet döneminden itibaren çok azda olsa devlet tarafından yürütülen eğitim ve yayım konusundaki bazı çalışmalarla sürdürülmüştür.

İkinci Meşrutiyet döneminde 1912’de yayınlanan “Tedrisat-ı Ziraaiyye Nizamnâmesi” ile ziraat eğitimi yeniden planlanmış ve mevcut ziraat okullarına daha alt seviyedeki çiftlik ve amele mektepleri ilave edilmiştir. Ancak savaş şartları başta olmak üzere çeşitli sebepler yüzünden bu nizamnamenin getirdiği hükümler tam olarak uygulanamamış, ziraat öğretiminde büyük bir gelişme görülmemiş, açılan okulların bazıları kapanmak zorunda kalmıştır.⁶²

Türkiye’de zirai bilgilerin okullarda verilmesi Tanzimat döneminde başlamış ve bu alanda eğitim veren ilk kurum ise Meşrutiyet döneminde İstanbul’da açılışı gerçekleşen “Halkalı Ziraat Mekteb-i Alisi” olmuştur.⁶³ 1891 yılında eğitime başlayan bu okulu, aynı yüzyılın sonlarına doğru Edirne, Selanik ve Bursa’da açılan “Ziraat Uygulama Okulları” izlemiştir. Bu bağlamda Ankara Ziraat Mektebi de, 1895-1897 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu’nun tarımı geliştirmek üzere ülke topraklarında oluşturmayı planladığı “*Numune Çiftliği*” kurma çalışmalarının bir sonucu olarak kurulmuştur. 1908 yılında Ankara Valisi Ali Münif Bey tarafından açılışı gerçekleştirilen Ziraat Mektebi, uzun yıllar ülkede ziraatın geliştirilmesine öncülük etmiş ve bu konuda uzman elemanların yetiştirilmesine katkıda bulunmuştur.⁶⁴

Ziraat Mektebi bünyesi içerisinde kuruluşu gerçekleştirilen “*Numune Arılığı*” ise yapmış olduğu başarılı çalışmalarla, arıcılığın kısa süre içerisinde geliştirilerek yaygınlaştırılması ve Ankara balının ülkede tanıtıl-

⁶² Sevap Kadioğlu, “Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü’nde Mülteci Bilim Adamları”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, C. IX, Sayı 1-2 (2007-2008), s. 184; <http://www.iudergi.com/tr/index.php/oba/article/viewFile/9096/8445>.

⁶³ Arıcılık konusuyla ilgili olarak yayımlanan ilk kapsamlı eser “*Amelî ve Nazarî Arıcılık*” isimli eserdir. 1915 tarihinde Mehmet Ali Bey tarafından kaleme alınan bu eser, İstanbul Ziraat Matbaasında basılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz., EK-2, Mehmet Ali, **Amelî ve Nazarî Arıcılık**, Ziraat Matbaası, Der-Saadet (İstanbul), 1331 (1915).

⁶⁴ Şeref Erdoğan, **Ankaram**, Aklan Matbaacılık Ltd. Şti., Ankara, 1965, s. 125.

masına yardımcı olmuştur. Numune Arılığında, arıcılıkta kullanılan her türlü malzeme, alet ve çeşitli kovan modelleri yer almakta ve çalışmalar Doktor Fuat Ali (Örsan) Bey tarafından yürütülmektedir.⁶⁵ Fuat Ali Bey, Ziraat Mektebi'nde kaleme aldığı “*Arıcılık*” isimli eserde, Ankara’da arıcılığın gelişmesinde, kullanılan arıların da önemli olduğunu ifade etmektedir. Ankara balını yapan arıların, diğer arılara göre farklılıklar gösterdiğini dile getiren Fuat Bey, bu farklılıkları ise şöyle sıralamaktadır:⁶⁶

“Çalışkan ve uysaldır; Fazla bal toplama ve toplandığı balı depo edebilme kabiliyeti yüksektir; Kışa dayanıklıdır ve kötü hava şartlarında da iyi çalışır; Hastalıklara karşı dirençli ve dayanıklıdır; Güçlü arının, zayıf arının balını çalması anlamına gelen yağmacılığa meyilli değildir; Oğula meyillidir.”

Bütün bu farklılıklar yörede arıcılığın gelişmesine büyük katkı sağlamış ve Ankara balının üretimi ve buna bağlı olarak da şöhreti her geçen gün artmıştır. Dr. Fuat Ali Bey, Ankara balını yapan siyah yerli arılar ve özellikleri hakkında ise şu değerlendirmeyi yapmaktadır:⁶⁷ *“Siyah yerli arılar, adı dahi denilen ve memleketimizde bulunan arılardır. Bunların gövdeleri esmer renkli olup üzerinde ince tüyler vardır. Göğüsleri baş renginde sarıdır, karınları dairevi şerit halinde halkaları havidir. Vücutları ince ve açık renkli tüylerle mesturdur...”*

Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın kazanılmasından sonra ziraat eğitimi için atılan ilk adım, mevcut orta seviyeli ziraat okullarının sayısının artırılması olmuştur. Mevcut ziraat okullarının beklenen verimliliği gösteremediği düşünülerek, ziraat eğitimini çağın gereklerine uygun hale getirebilmek için çalışmalar başlatılmıştır. Bu bağlamda Lozan Barış

⁶⁵ Doktor Fuat (Örsan) Bey, eski Adana Sıhhiye Müdürü'dür. Kurtuluş Savaşı sırasında Ankara Asker Hastanesi'nde Kaymakam (Yarbay) rütbesinde hekimlik yapmıştır. Savaşın sona ermesiyle birlikte ordudan ayrılan Fuat Bey, mesleğinin yanı sıra, uzun yıllar Ankara Ziraat Mektebi'nde arıcılık çalışmalarını yürütmüş ve konuyla ilgili pek çok yayın hazırlamıştır. Bkz., Muslihiddin Safvet, **a.g.e.**, s. 12-13.

⁶⁶ Dr. Fuat Ali, **Asrî Arıcılık**, T.C. İktisat Vekâleti İstatistik ve Neşriyat Müdürlüğü, Sanayii Nefise Matbaası, İstanbul, 1931, s. 7-8; Sönmez, **a.g.e.**, s. 29; Leyla Kağnıcı, **Ankara Balı**, Kültürel Bellek, Aralık 2011, <http://www.kulturelbellek.com/ankara-bali> (Erişim: 20 Eylül 2015).

⁶⁷ Muslihiddin Safvet, **a.g.e.**, s. 14-15.

görüşmelerinin kesintiye uğradığı günlerde İzmir’de, 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında “*Türkiye İktisat Kongresi*” toplanmıştır. Yeni Türk Devleti’nin ekonomik politikasının belirlenmesi ve dış dünyaya tam bağımsızlık konusundaki kararlılığın gösterilmesi amacıyla düzenlenen bu kongreye işçi, çiftçi, tüccar ve sanayici temsilcilerinden 1135 delege katılmıştır. Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sorunların tartışıldığı kongrede, halkın yoksulluktan kurtarılması ve üretimin arttırılması için son derece önemli kararlar alınmıştır. Alınan bu kararlar arasında, ziraat eğitiminin yanı sıra arıcılığın geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması için yeni usul çerçeveli arı kovanlarının temin edilmesi ve bunlardan on sene müddetle vergi alınmaması gibi hususlar da yer almaktadır.⁶⁸

Cumhuriyet döneminde ziraat eğitiminin geliştirilmesine yönelik çalışmalar hız kazanmış ve 1928 ilkbaharında Almanya’dan Oldenburg yönetiminde bir uzmanlar kurulu Ankara’ya davet edilmiştir. “*Oldenburg Heyeti*” adıyla anılan ve 11 üyeden oluşan bu kurul, ziraat teşkilatını ve okullarını inceledikten sonra Ziraat Vekâleti’ne bir rapor sunmuştur. Bu raporda ziraat alanında modern bir yükseköğretim kurumunun kurulması önerilmiştir. Aynı yıl ise Yüksek Ziraat Enstitüsü’nün faaliyette bulunacağı binaların temelleri atılmıştır. Diğer taraftan 1930 yılında, Ankara Keçiören’de Yüksek Ziraat Mektebi açılmıştır. 1930’dan 1933’e kadar ziraat eğitim ve öğretimi bu okulda yürütülmüştür. Bu arada, Yüksek Ziraat Enstitüsü’nün inşası da tamamlanmış ve Enstitü 30 Ekim 1933 tarihinde törenle açılmıştır.⁶⁹ Yüksek Ziraat Enstitüsü, ziraat, veteriner hekimlik, ormancılık ve arıcılık alanlarında meslek adamı yetiştirmenin yanı sıra, bu konularda ülke bilimini geliştirme görevini de üze-

⁶⁸ A. Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir**, 4. B., Sermaye Piyasası Kurulu Yay., Ankara, 1997, s. 336; Necdet Aysal, “Atatürk Dönemi Türk Devrimi”, **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, (Editör, Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan), 3. B., Siyasal Kitabevi Yay., Ankara, 2014, s. 199-200.

⁶⁹ Bkz., EK-3 “Yüksek Ziraat Enstitüsü Dün açıldı”, **Hâkimiyet-i Milliye**, No 4413, 31 Birinci Teşrin (Ekim) 1933, s. 1.

rine almıştır. Böylece Enstitü, sadece yükseköğretim veren değil, aynı zamanda bilimsel araştırmalar yapan bir kurum olmuştur.⁷⁰

Arıcılığın kalkınması ve geliştirilmesi konusu, 5 Ocak 1931 yılında Ankara'da yapılan Birinci Ziraat Kongresi'nde de ele alınmıştır. Kongrede; arıcılığa en uygun yerlerin belirlenmesi, buralarda arıcılık istasyonları kurulması ve bu istasyonlarda modern kovan modelleri üretilip arıcılara kazandırılması istenmiştir. Ayrıca, arıcılık kursları açılması ve kurslarda öğretmenler yetiştirilmesi ve bu öğretmenlerin yurdun her yerine gönderilerek, öğrendiklerini köylülere aktarmaları, ziraat, öğretmen ve orman okullarında örnek arılıkların kurulması önerilmiştir. Ankara'da yapılan bu kongre, o güne kadar arıcılığın kalkınması yolunda atılan en önemli adım olarak değerlendirilmektedir.⁷¹

Ankara'da arıcılığın geliştirilmesi ve geniş kitlelere ulaştırılmasında Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nün de büyük katkısı olmuştur. Bilindiği üzere Köy Enstitüleri, ilkokul öğretmeni yetiştirmek üzere 17 Nisan 1940 tarih ve 3803 sayılı yasa ile açılmış okullardır. Tamamen Türkiye'ye özgü olan bu eğitim projesini, 28 Aralık 1938 tarihinde Milli Eğitim Bakanı olan Hasan Âli Yücel bizzat yönetmiştir. 1940 tarihinde neredeyse tüm Anadolu'nun okulsuz ve öğretmensiz olduğu dönemde Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü'nün himayelerinde ve İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç'un çabalarıyla, köylerden ilkokul mezunu zeki ço-

⁷⁰ Yüksek Ziraat Enstitüsü'nde Rektörlük görevine Leipzig Üniversitesi profesörlerinden iktisatçı Friedrich Falke (1871-1948) getirilmiştir. 1948 yılında Veteriner Fakültesi Ankara Üniversitesi'ne, Orman Fakültesi İstanbul Üniversitesi'ne bağlanmıştır. Ayrıca, Enstitü'nün Tabii İlimler Fakültesi ile Ziraat Sanatları Fakültesi, Ziraat Fakültesi ile birleştirilerek Ankara Üniversitesi'ne bağlanmıştır. Böylece Enstitü adı altında 15 yıl faaliyette bulunan Yüksek Ziraat Enstitüsü tarihe karışmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz., Kadioğlu, a.g.m., s. 184-185.

⁷¹ Ziraat Kongresi, İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey tarafından yapılan açış konuşmasıyla başlamıştır. Bkz., Türkan Çetin, "1929 Dünya Ekonomik Bunalımı Sonrası Türkiye'nin Tarım Politikasında Yeni Arayışlar: Birinci Türkiye Ziraat Kongresi", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, C. 2, Sayı 6-7, (1996-1997), s. 213-226; **Ankara Birinci Ziraat Kongresi-1931: İhtisas Raporları**, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Ankara, 1931.

cukların bu okullarda yetiştirildikten sonra yeniden köylere öğretmen olarak gönderilmeleri düşüncesiyle kurulmuşlardır. Enstitülerde öğretmenler köylülere, hem örgün eğitim verecek, okuma yazma ve temel bilgileri kazandıracak; hem de modern ve ilmi tarım tekniklerini öğretecekti. Arıcılık bilinmeyen köylerde arıcılık, bağcılık bilinmeyen köyde ise bağcılık öğretilecekti. Köy enstitüsünü bitiren bir öğretmen, sadece bir ilkokul öğretmeni olmayacak aynı zamanda ziraatçılık, duvarcılık, terzi-lik, balıkçılık, bağcılık, marangozluk ve arıcılık konularını da uygulamalı olarak öğrenecekti. Laik, ulusal, uygulamalı ve karma eğitim verilen bu kurumlarda, özgüveni yüksek, sorun çözebilen gençlerin yetiştirilmesi hedeflenmiş ama buna izin verilmemiştir. Enstitüler, Demokrat Parti döneminde 1954 yılında kapatılmışlardır.⁷²

1950 yılında Tarım Bakanlığı'nın kararıyla Ankara'da 150 Dekarlık alanda Arıcılık Enstitüsü kurulmuştur. Enstitünün kuruluşu, Ankara'da arıcılığın gelişmesi yolunda atılan önemli adımlardan birisi olarak değerlendirilmektedir. Enstitü, arıcılığın modernleşmesi, yaygınlaşması, arı hastalıkları ve zararlıları gibi konularda çalışacak; Türkiye koşullarının gerektirdiği uygulamaları, eğitim ve yayım yoluyla halka ulaştıracaktır. Bu amaç çerçevesinde Enstitünün halka fennî kovan sağlamaya yönelik çalışmaları olmuştur. Bunun yanı sıra modern kovanların yaygınlaşip çoğalmasında etkin rol oynamış ve Ankara'da modern arıcılığın temellerini atmıştır.⁷³ Arıcılık Enstitüsü'nün bu başarılı çalışmaları uzun süreli olmamış ve bazı idari sorunlar nedeniyle 1952 yılında kapatılmıştır.⁷⁴

Ankara'daki Atatürk Orman Çiftliği'nin, Ankara Balı'nın ticarileşmesine katkısı büyüktür. Bilindiği üzere 25 Mayıs 1925 tarihinde Ata-

⁷² Necdet Aysal, "Anadolu'da Aydınlanma Hareketinin Doğuşu: Köy Enstitüleri", **Atatürk Yolu**, C. 9, No. 35-36, (Mayıs-Kasım 2005), s. 267-282.

⁷³ Rüveyde Akbay, **Arı ve İpekböceği Yetiştirme**, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1986, s. 153-154.

⁷⁴ Türkiye Arıcılık Enstitüsü kapandıktan bir süre sonra Ankara Tavukçuluk Araştırma Enstitüsü, arıcılığı da bünyesine alarak enstitü faaliyetlerini sürdürmeye çalışmıştır. Bkz., **Büyük Larousse**, C. 2, Milliyet Gazetesi A.Ş., İstanbul, 1986, s. 183-197; <http://www.iudergi.com/tr/index.php/oba/article/viewFile/9096/8445>.

türk'ün emir ve direktifiyle 52.000 dekarlık alan üzerine kurulan Çiftliğin kuruluş amacı; yeni başkent Ankara ve çevresini ağaçlandırmak, yeşillendirmek, modern tarım ve işletmecilik tekniklerini uygulayarak çevre çiftçilerine önderlik ve öğreticilik yapmak olarak belirlenmiştir. 11 Haziran 1937 tarihine kadar Atatürk'ün kişisel mülkü olarak işletilen çiftlik, bu tarihte Atatürk tarafından hazineye, dolayısıyla Türk milletine bağışlanmıştır. Atatürk'ün bağış mektubunda da belirtildiği gibi, Çiftliğin kuruluş yılından Hazineye intikaline kadar geçen süre zarfında, ıslahı çok zor olarak nitelenen arazide çok önemli ve olumlu çalışmalar yapılmış, en yeni tarım ve işletmecilik teknikleri uygulanmış, örnek tesislerde çevre çiftçiler eğitilmiş ve ayrıca geniş bir alan ağaçlandırılıp düzenlenerek herkesin yararlanabileceği bir mesire yeri durumuna getirilmiştir.⁷⁵

AOÇ bünyesinde 1930'larda oluşturulan arıcılık şubesi, yapmış olduğu başarılı çalışmalarla Ankara'da teknik arıcılığın geliştirilmesi ve yaygınlaştırılmasında öncü rol üstlenmiştir.⁷⁶ Özellikle Çiftlikte 1965 yılında petekli balla başlayan faaliyetler, 1966 yılında süzme balın devreye sokulmasıyla büyük gelişme göstermiştir. “*Nefis Ankara Balı*” adı altında üretilen bal, 1/2, 1/4 ve 1 kg'lık ambalajlarla piyasaya sürülmüştür. Üretilen bu bal, sıhhi bir ortamda, tamamı makinelerle el değmeden doldurulmakta, kapatılmakta ve etiketlenmektedir.⁷⁷ Fabrikanın 1998

⁷⁵ Atatürk Orman Çiftliği, 13 Ocak 1938 tarihinde, 3308 sayılı kanunla kurulan Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu'na bağlanmıştır. 28 Şubat 1950 tarihine kadar adı geçen kurum tarafından işletilen Çiftlik, 1 Mart 1950 tarihinde, Devlet Üretim Çiftlikleri bünyesine alınmış ise de kısa bir süre sonra 24 Mart 1950 tarih ve 5659 sayılı “*Atatürk Orman Çiftliği Müdürlüğü Kuruluş Kanunu*” ile yeni bir statüye kavuşturulmuş ve “*Atatürk Orman Çiftliği*” adı altında, Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'na bağlı, tüzel kişiliğe haiz bir kuruluş haline getirilmiştir. Bkz., “Atatürk Orman Çiftliği Müdürlüğü (AOÇ) 2012 Yılı Raporu”, **TC. Sayıştay Başkanlığı**, Ankara, 2013, s. I.

⁷⁶ “Gazi Orman Çiftliği”, **Hâkimiyet-i Milliye**, No 4411, 29 Birinci Teşrin (Ekim) 1933, s. 1.

⁷⁷ **Atatürk Orman Çiftliği (AOÇ) Ürün Kataloğu-1925'ten Bugüne**, <http://www.aoc.gov.tr/userfiles/Katalog.pdf>, s. 13.

yılı bal üretimi ise 308, 319 kg'dır. Fabrika senelik bal ihtiyacını belirledikten sonra ihale açmakta ve Türk Gıda Kodeksinin Bal Tebliği'ne uygun olan ürünleri alarak işlemektedir. İlk yıllarda sadece süzme çiçek balı olarak yapılan bal üretimine, Çam ve Narenciye Balı üretimi de eklenmiştir. Yıllık bal işleme miktarı yıllara göre değişim göstermekle birlikte 600 ton civarındadır. Başlangıçta bal, 480 gramlık cam kavanozlarda piyasaya sunulmuş, daha sonra da 850 g ve 250 gramlık ambalaj şekilleri ilave edilmiştir. AOÇ, Ankara'daki bal satışı belli bir seviyeye getirdikten sonra, İstanbul ve Eskişehir'de de bayilikler açmış ve Ankara balının Ankara dışında da tanınmasına yardımcı olmuştur. AOÇ ayrıca çeşitli fuarlara katılmış, gelen ziyaretçilere Ankara Balını tattırılmış ve bu balın daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlamıştır.⁷⁸ Böylece AOÇ, hem kent insanına çalışma imkânı sağlamış, hem de Ankara Balının gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Ankara ve çevresinde arıların, bal yapmak için daha çok kekik, yonca, iğde, korunga, akasya, keven, üçgül ve devedikeni bitkilerini seçtikleri görülmektedir. Bu bitkilerin çiçekleri genellikle açık sarı renkte olduğundan Ankara ve çevresinden elde edilen balın rengi de açık altın sarısı renktedir. Balın rengi, Ankara balının en önemli özelliklerinden birisidir. Ayrıca yöre balı, hafif kokulu ve lezzetli olması ile de dikkat çekmektedir.⁷⁹

Ankara Balının önemli bir başka özelliği ise erken kristalize olmasıdır. Kristalleşme, balın zamanla akıcılığını kaybederek katılaşması, şekerlenmesi demektir. Pek çok kişi kristalleşmiş balın yapay olduğunu ya da arılara şeker yedirilerek yaptırıldığını düşünür ancak bu doğru değildir.⁸⁰ Hiç şekerlenmeyen ballar çiçeklerden derlenen ballar olmayıp, çam balı gibi, yaprak salgılarından çıkarılan ballardır. Kaliteli ballar şekerlenerek âdeta tereyağı renk ve kıvamını almaktadır. Öyle ki birçok

⁷⁸ Leyla Kağmıcı, **Ankara Balı**, Kültürel Bellek, Aralık 2011, <http://www.kulturelbellek.com/ankara-bali> (Erişim: 20 Eylül 2015), s. 1.

⁷⁹ Seyyah Kandemir, **Türkiye Seyahatnamesi Ankara Vilâyeti**, Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, Ankara, 1932, s.35; Kağmıcı, a.g.m., s. 1.

⁸⁰ **Büyük Larousse**, C. 14, Milliyet Gazetesi A.Ş., İstanbul, 1986, s. 7099.

Avrupa ülkesinde, bal satan firmalar, etiketleri üzerine “şekerlenmiştir” ibaresini koyarak reklam yapmaktadırlar. Ankara balı da erken kristalize olma özelliği sayesinde kendisini kanıtlamış ve kalitesini göstermiştir.

Ankara’da üretilen bal, bu özellikleri nedeniyle çok beğenilmiş ve kentin adıyla birlikte anılır olmuştur. Ankara’nın bir simgesi hâline gelen bal üretimi, özellikle son yıllarda yaygınlaştırılmaya çalışılmakta ve bunun da karşılığının alındığı görülmektedir. Ankara’nın Kazan, Elmadag, Kızılcahamam Çubuk ve Kalecik ilçeleri Ankara Balının üretildiği önemli yerlerdir. Özellikle Kazan ilçesi, Ankara Balı üretiminin merkezi kabul edilmektedir. Bunda Türkiye Kalkınma Vakfı Merkezi’nin Kazan’da olmasının önemli bir rolü vardır.⁸¹ Ankara ili ve ilçelerinde 4 bin 200 çiftçi ailesi sabit arıcılık ve 60 aile gezginci (seyyar) arıcılık yapmakta olup, 50 bin fennî kovan ve 2 bin sepet kovan bulunmaktadır. Bal üretiminin % 80’den fazlasını gezginci arıcılar gerçekleştirmektedir. Balın üretildiği coğrafya, gezginci arıcıların tercihinine bağlı olarak farklılık gösterebilmektedir. Bir koloniden daha fazla ürün alabilmek ve bitkilerde tozlaşmayı sağlamak amacıyla kovanların bir yerden başka bir yere taşınmasına “gezginci” seyyar arıcılık denmektedir. Arıcılık yapılan bölgede çiçeklenmesi kısa süren az sayıda ballı bitki varsa, gezginci arıcılık yapıp kovanları nektar ve polen kaynakları yönünden zengin başka yerlere taşımak gerekir. Gezginci arıcılık sayesinde değişik zamanlarda, değişik bitkilerden yararlanılarak daha çok ürün almak mümkündür. Bu bağlamda gezginci arıcılar, yaptıkları geçici iç göçler sayesinde kültürel etkileşime de katkı sağlamaktadırlar.⁸²

Bilindiği üzere göç, insanların içinde yaşadıkları coğrafi ve sosyo-kültürel çevreden ayrılarak başka bir coğrafi ve sosyo-kültürel çevreye girmesi olayıdır. Demografik bir süreç olarak göç, insanların buldukları yerden başka yere hareketliliğini ifade etmektedir. İç göç ise bir ülke

⁸¹ Kağnıcı, a.g.m., s. 1.

⁸² Korkmaz, a.g.e., s. 73-76; Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Hayvancılık Genel Müdürlüğü tarafından gezginci (seyyar) arıcılar için düzenlenmiş “Arı Konaklama Belgesi” için bkz., **Resmî Gazete**, “Arı Konaklama Belgesi (AKB)”, Sayı 28128, 30 Kasım 2011; EK-4.

sınırları içerisinde, bireyin, bir yıldan az olmamak koşuluyla, yaşadığı ortamı değiştirmesi olayıdır. Bu tanımlardan hareketle göç olgusu, bireylerin buldukları coğrafi çevreyi değiştirmenin yanı sıra sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi boyutlarıyla toplum yapısını da değiştiren nüfus hareketleridir. Göç eden bireylerin, geldikleri yerlerle bağlantıları kesilmediğinden, göç edilen ve varılan yerlerin kültürlerini taşıyan, ara kültüre sahip bireyler oluşmaktadır.⁸³

Ankara’da üretilen bal, yıllara göre değişmekle birlikte yıllık ortalama 500 ton civarındadır. Yıllık yağış miktarı, yağışın mevsimlere dağılışı, yaz ve sonbahar mevsimlerinin süresi ve fenni kovan kullanımı, Ankara’da yıllık bal üretimine etki eden faktörlerdendir. Yörede bal mevsimi Mayıs ayının 15’i ile Temmuz ayının 15’i arasındadır.⁸⁴ Ankara’da üretilen balın tamamına yakını sofralık olarak tüketilmektedir. Bal yörede hamur işlerinde ve pastalarda kullanılmaktadır. Kattığı hoş tat ve aromanın yanında, su tutma özelliğinden dolayı, bu yiyeceklerin uzun süre bayatlamadan taze kalmasını sağlamaktadır. Ankara balının ünlenmesinden ve yaygınlaşmasından sonra Ankaralı arıcılar, alanlarıyla ilgili diğer konulara yönelmeye başlamışlar ve arı sütü, balmumu, polen, propolis, arı zehiri gibi değişik arı ürünlerini de üretmişlerdir.⁸⁵

Bal, Ankara’nın kültüründe de önemli bir yer edinmiştir. Öyle ki yörede kullanılan deyimlerde, destanlarda ve şiirlerde bal imgesine sıklıkla rastlanılmaktadır. Ankara arıcılığının en çok geliştiği ilçelerden birisi olan Elmadağ ve Kazan’da balla ilgili olarak kullanılan atasözü ve deyimler şunlardır:⁸⁶ “*Selam verdim Ankara’ya, bal yedim doya doya; Arı hastaya şifa, sağlama da sefa verir; Arı birden, davar ondan çoğalır; Arı gibi eri olanın cennet gibi yeri olur; Arısız bahçe, kraliçesiz saraya benzer.*”

⁸³ Mümtaz Peker, **Türkiye’de İç Göçün Değişen Yapısı, 75 Yılda Köylerden Şehirlere**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 293-296.

⁸⁴ Rüveyde Akbay, **Arı ve İpekböceği Yetiştirme**, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1986, s. 150.

⁸⁵ Sönmez, **a.g.e.**, s. 6-7.

⁸⁶ F. S. Bodenheimer, **Türkiye’de Bal Arısı ve Arıcılık Hakkında Etütler**, Ankara Merkez Ziraat Mücadele Enstitüsü, Numune Matbaası, İstanbul, 1942, s. 105-106.

Son dönemlerde yaşanan hızlı nüfus artışı ve göç, Ankara'daki tarım alanlarının parçalanarak küçülmesine; tarım işletmeleri sayısının her geçen gün azalmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda arıcılığın toprağa bağımlı olmaması, yatırım ve işletme maliyetlerinin düşük olması, diğer tarım kollarına kıyasla az işgücü kullanması, ürünlerinin kolayca saklanabilmesi gibi özellikleri nedeniyle Ankara ve çevresinde fazlaca rağbet edilen bir iş kolu hâline geldiği görülmektedir.

Arıcılığın Ülke Ekonomisine Katkısı

Türkiye; bal veriminin yüksekliği, geniş flora sahaları, yıl boyunca çiçeklenme için uygun mevsimleri, topoğrafik yapısı, narenciye ve badem gibi yaygın meyve türleri, ayçiçeği ve pamuk gibi endüstriyel bitkileri, yüksek yaylaları, çayır-meraları, yem bitkileri ve bakliyat sahaları, kestane, akasya, ıhlamur, iğde, okaliptüs, orman gülü gibi çok değişik türde ağaç ve muhtelif makilikleri ve çam ormanları sebebiyle arıcılık için gerekli olan doğal kaynaklar yönünden son derece şanslı bir ülkedir.⁸⁷ Böylesine bir flora zenginliğine sahip olunması da bal çeşidi ve miktarı açısından çok önemlidir. Bu coğrafi özelliklerden dolayı arıcılık; Anadolu'nun en eski ve en yaygın üretim etkinliklerinden biri olmuştur.

Arıcılık; özellikle gelir durumu düşük, az topraklı veya topraksız orman içi veya orman kenarı köylere gelir sağlaması açısından önemli bir tarımsal faaliyettir. Ayrıca fazla sermaye ve işgücü gerektirmemesi aynı zamanda herkesin yapabileceği, aile işgücünün en iyi değerlendirilebileceği, kısa zamanda gelir getirebilen bir uğraşı olması bakımından da sosyo-ekonomik bir önem taşımaktadır.⁸⁸ Arıcılık, müstakil olarak yapıp ailenin başlıca geçimini sağladığı gibi, diğer zirai faaliyetlerin yapıldığı çiftliklerde ikinci bir gelir olarak da yapılabilmektedir. Tarım işletmelerini tarla ziraatı, bağ-bahçe ve hayvancılık olmak üzere üç ana kategoriye ayırdığımızda arıcılığın bunların her üçüyle de uyduğu gö-

⁸⁷ Yakup Erdal Ertürk; Orhan Yılmaz, "Türkiye'de Organik Arıcılık", **Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi**, C. 1, Sayı 1, (2013), s. 37.

⁸⁸ **Arıcılık**, Ordu Ticaret Borsası, Ordu, 2013, s. 7-8.

rülmektedir. Çünkü her  işletmenin içinde veya civarında bulunan ayırklar, meralar, bağ ve bahçeler arılar için balz ve iektozu kaynaklarıdır.⁸⁹

Arıcılığı önemli kılan nedenler arasında yüksek besin içerikli gıda üretimine katkı sağlaması, alternatif tıbbi uygulamalar, ilenmeyen tarımsal alanların değerlendirilmesi ve polinasyona katkı sonucu çevresel sürdürülebilirlik de gösterilmektedir. Bu anlamda önemli bir istihdam alanı olma özelliği de vardır. Bunun yanında ilaç ve kozmetik sanayinde de bal ve bal ürünlerinden faydalanılmaktadır. Ekonomik olarak, arıcılığın gelişmesi arıcılık sektörü için gerekli arı, ana arı, kovan, bal süzme makinesi, temel petek, arıcılık malzemeleri ve ambalaj maddelerinin üretildiği sanayi i kollarının ortaya çıkmasına ve bu alanda istihdamın sağlanması yardımcı olmaktadır.⁹⁰

Bal ve bal ürünlerinin insan sağlığı üzerindeki olumlu etkilerinin yanı sıra balmumu, arısütü ve arı zehri gibi ürünlerin pazarlanması sonucu elde edilen gelirin ülke ekonomisine katkısı son derece önemlidir. Özellikle gelimi ülkelerde yapılan araştırmalar, arıcılığın polinasyon yolu ile ekonomiye olan katkısının bal, balmumu, arısütü ve arı zehri gibi ürünlerden elde edilen gelirin en az 10-12 katı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durumda arıcılığın Türkiye ekonomisine yaklaşık 15-20 milyar TL gibi önemli bir katkı sağladığı sonucuna varılmaktadır. Arıcılık lkemizde 21.307 köyde 40 bin aile tarafından geçim kaynağı olarak yapılmaktadır.⁹¹ Bu anlamda önemli bir istihdam alanı olma özelliği de vardır.

⁸⁹ **A.g.e.**, s. 4-5.

⁹⁰ Balcı, **a.g.e.**, s. 24-25.

⁹¹ **Arıcılık**, Ordu Ticaret Borsası, Ordu, 2013, s. 22-23.

SONUÇ

Arıcılık, doğa ve çevreye zarar vermeden yapılabilen tarımsal üretim şekillerinden birisidir. Bu bağlamda arıcılık, geleceğin en önemli sürdürülebilir tarım faaliyetlerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Bal arısı; bal, balmumu, arısütü, arı zehri ve propolis üreterek insanoğluna bu müstesna ürünleri sunarken, bunlardan daha da önemlisi yabancıları ile birlikte yabancı tozlaşmaya gereksinim duyan kültür bitkilerinde tozlaşmayı gerçekleştirerek, ürünün nicelik ve nitelik yönünden üstün olmasını sağlamaktadır.

Arıcılık, özellikle kırsal kesimlerde yaşayanlar için iyi bir gelir kaynağı olup Türkiye'nin doğal koşulları, coğrafi konumu, uygun iklim şartları ve zengin bitki örtüsü her türlü arıcılık faaliyetine elverişlidir. Bu avantajların daha da bilinçli kullanımı ile hem mükemmel bir gıda olan bal üretimini arttırmış olacak hem de az masrafla yapılabilecek bir üretim kolu olduğundan istihdama ve ülke ekonomisine katkı sağlanacaktır. Ankara ili ve ilçeleri de arıcılık potansiyeli bakımından uygun bitki örtüsüne sâhip olup, kentteki geniş meralar ve nadas alanları da yörede arıcılığın gelişmesine katkı sağlamıştır. Ankara ve çevresinde arıların, bal yapmak için daha çok kekik, yonca, iğde, korunga, akasya, keven, üçgül ve dededikeni bitkilerini tercih ettikleri görülmektedir. Bu bitkilerin çiçekleri genellikle açık sarı renkte olduğundan Ankara ve çevresinden elde edilen balın rengi de açık altın sarısı renktedir.

Türkiye'deki tüketici profili ele alındığında, gelir seviyesi sabit ve düşüktür. Bal ve bal ürünleri ise bu gelir grubuna göre fiyatı yüksek ürünler olduğundan genelde ikame ürünler tercih edilmekte, çok az miktarda bal tüketimi söz konusu olmaktadır. Bununla birlikte ucuz ve hileli balın pazara inmesi, tüketiciyi bu ucuz ürüne yönlendirmekte, gerçek bal üreticisi ise mağdur olmaktadır. Bu durum hem halk sağlığını tehdit etmekte hem de haksız rekabet ortamı yaratmaktadır. Ülkemizde kalıntı sorunu nedeniyle bal ihracatında da büyük güçlükler yaşanmaktadır. Birçok ülkede ithalatçı firmalar kendi ölçütlerini belirlemekte ve bal alımını bu ölçütlere göre yapmaktadırlar. Verimsizlikten kaynaklanan sorunlar da eklendiğinde bal üretimimiz ancak iç tüketimimizi karşılayabilmektedir.

Arılar, dünyadaki hemen bütün canlıların idamesi için hayati değer taşıdıkları için doğada anahtar türler olarak nitelendirilmektedirler. Arıların yoğunluğu ülkemizde ve Ankara’da yaklaşık son 30 yıldan buyana hızlı bir şekilde düşüş göstermektedir. Özellikle meyilli arazilerin sürülmesi, aşırı otlatmalar, orman örtüsünün giderek azalması, erozyonun hızlanması, hızlı yapılaşma ve nüfus artışı gibi nedenler, kimi arı türlerini yok etmiş ya da yok olmanın eşiğine getirmiştir. Bu bağlamda bal üretiminin artması ve verimin üst sınırlara çıkarılabilmesi için, arıcılığın daha profesyonel tarzda, bilimsel esaslarla, bilinçli olarak yapılması ve devlet tarafından desteklenmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

ADIVAR, Halide Edip, **Türkün Ateşle İmtihanı**, İstiklal Savaşı Hatıraları, Çan Yayını, İstanbul, 1962.

AĞAOĞLU, Samet, **Kuvayı Milliye Ruhü**, Ağaoğlu Yayınevi, İstanbul, 1964.

AKBAY, Rüveyde, **Arı ve İpekböceği Yetiştirme**, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1986.

Ankara Birinci Ziraat Kongresi-1931: İhtisas Raporları, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Ankara, 1931.

Arıcılık, (Ed. Ali İhsan Öztürk), Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Teşkilatlanma ve Destekleme Genel Müdürlüğü, Ankara, 2001.

Arıcılık, Ordu Ticaret Borsası, Ordu, 2013.

AROLOV, Semen İvanovich, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları**, Çev. Hasan Ali Ediz, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1967.

Atatürk Orman Çiftliği (AOÇ) Ürün Katalogu-1925’ten Bugüne, <http://www.aoc.gov.tr/userfiles/Katalog.pdf>.

“Atatürk Orman Çiftliği Müdürlüğü (AOÇ) 2012 Yılı Raporu”, **TC. Sayıştay Başkanlığı**, Ankara, 2013, s. I.

AYBARS, Ergün, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, C. I, Dokuz Eylül Üniversitesi Yay., İzmir, 1987.

AYDIN, Suavi - EMİROĞLU, Kudret - TÜRKOĞLU, Ömer - ÖZ-SOY, Ergi D., **Küçük Asya'nın Bin Yüzü: Ankara**, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005.

AYSAL, Necdet, "Anadolu'da Aydınlanma Hareketinin Doğuşu: Köy Enstitüleri", **Atatürk Yolu**, C. 9, No. 35-36, (Mayıs-Kasım 2005), s. 267-282.

_____, "Atatürk Dönemi Türk Devrimi", **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, (Editör, Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan), 3. B., Siyasal Kitabevi Yay., Ankara, 2014, s. 185-214.

BALCI, Fuat, **Arıcılık Ders Kitabı**, Gıda Tarım hayvancılık Bakanlığı Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Dairesi Başkanlığı, Ankara, 1977.

BARDAKÇI, İlhan, **Taşhan'dan Kadifekale'ye**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1975.

BARCAN, Ömer Lütfi, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", **Bellekten**, C. XXXIV, Sayı 36, Ankara, Ekim 1970, s. 557-608.

BERTTAND, Edward, **Arıcılık Rehberi Arıcı Takvimi**, Mütercim: Mustafa Kemal, Vatan Matbaası, İstanbul, 1340 (1924).

BODENHEIMER, Frederick Simon, **Türkiye'de Bal Arısı ve Arıcılık Hakkında Etütler**, Ankara Merkez Ziraat Mücadele Enstitüsü, Numune Matbaası, İstanbul, 1942.

Büyük Larousse, C. 2, 14, Milliyet Gazetesi A.Ş., İstanbul, 1986, s. 634, 784; 7099.

ÇETİN, Türkan, "1929 Dünya Ekonomik Bunalımı Sonrası Türkiye'nin Tarım Politikasında Yeni Arayışlar: Birinci Türkiye Ziraat Kongresi", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. 2, Sayı 6-7, (1996-1997), s. 213-226.

DİNÇER, Hasan, “Mondros Mütarekesi ve Sonrasındaki Gelişmeler”, **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Ed. Temuçin Ertan, 3. B., Siyasal Kitabevi, Ankara, 2014, s. 73-95.

Dr. Fuat Ali, **Asrî Arıcılık**, TC. İktisat Vekâleti İstatistik ve Neşriyat Müdürlüğü, Sanayii Nefise Matbaası, İstanbul, 1931.

ELDEM, Vedat, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, TTK Yay., Ankara, 1994.

_____, **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, 1970.

ERDEHA, Kamil, **Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975.

ERDOĞDU, Şeref, **Ankaram**, Aklan Matbaacılık Ltd. Şti., Ankara, 1965.

ERTÜRK, Yakup Erdal - YILMAZ, Orhan, “Türkiye’de Organik Arıcılık”, **Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi**, C. 1, Sayı 1, (2013), s. 35-42.

H. F., **Fazla Bal İstihsal Edebilmek İçin Ne Yapmalıyız?**, Vilayet Matbaası, Kütahya, 1928.

“Gazi Orman Çiftliği”, **Hâkimiyet-i Milliye**, No 4411, 29 Birinci Teşrin (Ekim) 1933, s. 1.

GENÇER, H. Vasfi, “Türkiye Arıcılığına İlişkin Değerlendirmeler ve Öneriler”. **TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, Türkiye Ziraat Mühendisliği VI. Teknik Kongresi**, 03-07 Ocak, Ankara, 2005, s. 743-752.

JAESCHKE, Gotthard, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, TTK Yay., Ankara, 1970.

KADIOĞLU, Sevtap, “Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü’nde Mülteci Bilim Adamları”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, C. IX, Sayı 1-2 (2007-2008), s. 183-197; <http://www.iudergi.com/tr/index.php/oba/article/viewFile/9096/8445>.

KAĞNICI, Leyla, **Ankara Balı**, Kültürel Bellek, Aralık 2011, <http://www.kulturelbellek.com/ankara-bali>(Erişim: 20 Eylül 2015).

KINROSS, Lord, **Atatürk-Bir Milletin Yeniden Doğuşu**, Çev. Necdet Sander, 10. B., Altın Kitaplar, İstanbul, 1970.

KOÇ, Vehbi, **Hayat Hikâyem**, Apa Ofset Basımevi, İstanbul, 1973.

KORKMAZ, Ali, **Anlaşılabilir Arıcılık**, Samsun Gıda Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü Yayını, Samsun, 2013.

Mehmet Ali, **Amelî ve Nazarî Arıcılık**, Ziraat Matbaası, Der-Saadet (İstanbul), 1331 (1915).

Muslihiddin Safvet, **Türkiye'nin Sıhhi ve İctimai Coğrafyası Ankara Vilayeti**, Haz. İzzet Öztoprak, Murat Karataş, Güneş Şahin, Korza Yayıncılık, Ankara 2009.

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**, ATAM Yay., Ankara, 1990.

Osmanlı Kent Yıllıklarında Ankara-Salname-i Vilâyet-i Ankara, Haz. Bekir Koç, Ankara Sanayi Odası Yayını, Ankara, 2014.

ÖKÇÜN, A. Gündüz, **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir**, 4. B., Sermaye Piyasası Kurulu Yay., Ankara, 1997.

ÖZBEK, Hikmet, "Arılar ve Doğa", **Uludağ Arıcılık Dergisi**, C. 2002, Sayı 3, Ağustos 2002.

ÖZSOYLU, Ahmet Fazıl, **Türk Maliye Tarihi (Ders Notları)**, Çukurova Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Masaüstü Yayınları, Adana, 1999.

ÖZTÜRK, Ali İhsan, "Türkiye Arıcılığının Geçmişi ve Geleceği", **I. Balkan Ülkeleri Arıcılık Kongresi ve Sergisi**, 29 Mart-1 Nisan 2007, İstanbul, 2007.

PAMUK, Şevket, **100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi**, II. B., Gerçek Yay., İstanbul, 1990.

PEKER, Mümtaz, **Türkiye'de İç Göçün Değişen Yapısı, 75 Yılda Köylerden Şehirlere**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.

Resmi Gazete, “Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Arıcılık Yönetmeliği” Sayı 28128, 30 Kasım 2011.

Resmi Gazete, “Arı Konaklama Belgesi (AKB)”, Sayı 28128, 30 Kasım 2011.

Seyyah Kandemir, **Türkiye Seyahatnamesi Ankara Vilâyeti**, Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, Ankara, 1932.

SEZGİN, Ayşe - KARA, Muhsin, “Arıcılıkta Verim Artışı Üzerinde Etkili Olan faktörlerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma”, **Harran Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi**, C. 15, Sayı 4, (2011), s. 31-38.

SOLAK, İbrahim, “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu’da Arıcılık”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı**, Selçuk Üniversitesi Matbaası, Konya, 2013.

SÖNMEZ, Reşit, **Arıcılık**, Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi, TTK, Ankara, 1961.

ŞAHİN, Hüseyin, **Türkiye Ekonomisi- Tarihsel Gelişimi- Bugünkü Durumu**, 5. B., Ezgi Kitabevi Yay., Bursa, 1998.

ŞAPOLYO, Enver Behnan, **Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi**, 3. B., Rafet Zaimler Yayınevi, İstanbul, 1958.

TEKELİ, İlhan - İLKİN, Selim, **1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları**, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2009.

TOKGÖZ, Erdinç, **Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2009)**, 9. B., İmaj Yay., Ankara, 2009.

TOYNBEE, Arnold, **Türkiye, Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, Çev. Kasım Yargıcı, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971.

TÜRKGELDİ, Ali, **Görüp İştittiklerim**, TTK Yay., Ankara, 1987.

VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, **Milli Mücadele Anıları: Bir Lise Öğrencisinin**, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1971.

YALÇIN, Edip Semih, “Atatürk’ün Ankara’ya Gelişi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. X, Sayı 29, (Temmuz 1994), s. 335.

YAŞA, Memduh, **Devlet Borçları**, 3. Baskı, Has Kurtulmuş Matbaası, İstanbul, 1981.

“Yüksek Ziraat Enstitüsü Dün Açıldı”, **Hâkimiyet-i Milliye**, No 4413, 31 Birinci Teşrin (Ekim) 1933, s. 1.

EKLER:

EK-1

30 Kasım 2011 ÇARŞAMBA

Resmî Gazete

Sayı: 28128

	YÖNETMELİK	
--	-------------------	--

Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığından:**ARICILIK YÖNETMELİĞİ**
BİRİNCİ BÖLÜM

Amaç, Kapsam, Dayanak ve Tanımlar

Amaç

MADDE 1 - Bu Yönetmeliğin amacı; arıcılıkta yetiştiricilik, araştırma, gen kaynaklarının tespiti, muhafazası, ıslahı, suni tohumlama, yeni hatların oluşturulması, damızlık materyalin ithalat ve ihracatı, ticari maksatla ana arı yetiştiriciliği temel esaslarının belirlenmesi, yaygınlaştırılması ve arı sağlığının korunmasına yönelik tedbirlerin alınmasıdır.

Kapsam

MADDE 2 - Bu Yönetmelik; arıcılıkla ilgili her türlü üretim, ıslah, damızlık materyali elde etme, sabit ve gezginci arıcılık konusundaki esasların belirlenmesi, arı sağlığı ve nakline ilişkin gerekli tedbirlerin alınması, alet, makine ve malzemelerin standardizasyonu, eğitim, projelendirme, ballı bitkiler tarımının geliştirilmesi, ana arı yetiştiriciliği, bal arılarında suni tohumlama konularını kapsamaktadır.

Dayanak

MADDE 3 -Bu Yönetmelik; 3.6.2011 tarihli ve 639 sayılı Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile 11.6.2010 tarihli ve 5996 sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanununa dayanılarak hazırlanmıştır.

Tanımlar

MADDE 4 - Bu Yönetmelikte geçen;

Ana arı üreticisi: Ana Arı Yetiştiricisi Sertifikası sahibi olup, damızlık ana arılardan ana arı üretilen kişi veya tüzel kişileri,

Ana arı üretimi: Aşılama tekniği kullanılarak, damızlık olarak seçilmiş farklı kolonilerden ana ve erkek arı yetiştirilip çoğaltulmasını,

Arıcı: Arıcılık işlerini meslek edinen ve geçimlerini kısmen veya tamamen bu yoldan kazananları,

ç) Arıcılık: Arıyı canlı materyal olarak kullanarak, arı ve arı ürünleri üzerinde fiilen yapılan çalışmaları,

Arıcılık Kayıt Sistemi (AKS): Etiketlenmiş kovanlara ait bilgilerin merkezi bir veri tabanında kayıt altına alındığı, izlendiği, raporlandığı Bakanlık kayıt sistemini,

Arıcı kimlik kartı: Merkez birlikleri tarafından üyelerine verilen arıcının bilgilerini içeren belgeyi,

Arı Konaklama Belgesi (AKB): Arıcının kayıtlı olduğu il/ilçe dışında konaklamak için aldığı belgeyi,

Arılık: Arılı kovan ve ekipmanların bulunduğu açık ya da kapalı tesis ve alanları,

ğ) Arı ürünleri: Arıcılık çalışmaları sonunda üretilen bal, polen, balmumu, propolis, arı sütü, arı zehri,

Bakanlık: Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığını,

ı) Birlik: 5996 sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu ve 29.6.2004 tarihli ve 5200 sayılı Tarımsal Üretici Birlikleri Kanunu çerçevesinde faaliyet gösteren arıcı örgütlerini,

Gezginci arıcı: Bitkilerdeki farklı çiçeklenme döneminden üst düzeyde faydalanmak ve kış koşullarından arılarını korumak amacıyla kolonilerinin yerini değiştiren arıyı,

j) İl müdürlüğü: Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı il müdürlüğü,

k) İlçe müdürlüğü: Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı ilçe müdürlüğünü,

l) İşletme tanımlama numarası: İl/ilçe müdürlüğü tarafından Türkvvet kayıt sisteminde tanımlanan her bir işletme için verilen numarayı,

m) İzole bölge: Bakanlıkça belirlenen ve yarıçapı en az 15 km olan yalnızca saf ırk, ekotip veya üretilecek hibritin baba hattını oluşturan kolonilerin bulunduğu yabancı kolonilerden arındırılmış ve dışarıdan arı girişine kapalı çiftleştirme bölgesi alanı,

n) Koloni: Yumurtlayan ana arısı bulunan ve üretim faaliyetlerinin sürdürüldüğü 3-4 açık ve kapalı yavrulu olmak üzere 6-8 ve üzeri çerçevesi arı ailesini,

o) Konaklama kapasitesi: Bir bölgede flora ve ekolojik şartlar dikkate alınarak, mevcut kolonilerin verimini düşürmeden, birim alanda bulundurulabilecek arılı kovan miktarını, ö) Kovan: Taşınabilir arı ailesi barınağını,

p) Polinasyon: Çiçekli bitkilerde döllemenin bal arıları tarafından gerçekleştirilmesini,

r) Sabit arıcı: Kolonilerini tüm yıl boyunca Türkvvet Kayıt Sisteminde İşletme Tanımlama Numarası ile kayıtlı olduğu yerde bulduran arıcıyı,

s) Suni tohumlama: Çiftleşme olgunluğuna gelmiş arının spermi alınarak alet yardımıyla çiftleşme olgunluğuna gelmiş ana arının döl yoluna verilmesini,

ş) Temel petek: Saf balmumundan sterilize edilerek, tekniğine göre imal edilen standart ölçülerdeki balmumu levhaları,

t) TSE: Türk Standartları Enstitüsünü,

u) Türkvvet kayıt sistemi: Bakanlık Gıda ve Kontrol Genel Müdürlüğü tarafından, Sığır Cinsi Hayvanların Tanımlanması, Tescili ve İzlenmesi Yönetmeliği çerçevesinde oluşturulan işletmelerin, yetiştiricilerin ve sığır cinsi hayvanların kimlik bilgilerinin kayıt altına alındığı veri tabanını, ifade eder.

EK-2

حافظ زراعت مکتب عالی چتالکنده کی آرپاقده بی اصول فرولاندرن
بو سه الهه ایدبان اونولار

Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi
Çiftliği'ndeki arıcılıkta yeni usul
kovanlardan bu sene elde edilen oğullar

EK-3

31
BİRİNCİ TEŞRİN
SALI
1933

Hakimiyeti Milliye

No. 4413 14 ÜNCÜ SENE.

Her yerde (5) kuruş

Yüksek Ziraat Enstitüsü Dün Açıldı.

"Bütün Ümit; Bu Enstitüde Çalışacak ve Yetişecek Adamların, Eyi
Öğrenmek ve Memlekete Hizmet Etmek İçin
Sarsılmaz Bir Aşkla Mücehhez Olmalarındadır. - İSMET PAŞA.,

Dün açılan Yüksek Ziraat Enstitüsünün büyük dairesi.

Yüksek Ziraat enstitüsünü dün Baş-
vekil İsmet Paşa Hazretleri yüksek ve
samimi tezahürat arasında açtı. Açılma

getirmek için senelerdenberi emek
sarfetti. Bu enstitüyü; fakültele-
riyle birlikte, memlekete ziraatte

bulunmasından dolayı teşekkür e-
deriz. Bilhassa dost ve çok yüksek
Soyut Hararetin ü-

"Yüksek Ziraat Enstitüsü Dün açıldı", **Hâkimiyet-i Milliye**, No 4413, 31 Birinci Teşrin (Ekim) 1933, Salı, s. 1.

EK-4

30 Kasım 2011 ÇARŞAMBA

Resmî Gazete

Sayı: 28128

T.C.
GIDA, TARIM VE HAYVANCILIK BAKANLIĞI
Hayvancılık Genel Müdürlüğü
Arı Konaklama Belgesi (AKB)

1. Bölüm

Arıcı tarafından doldurulacaktır: Tarih:/...../20..

İşletme Tanımlama Numarası :

TC Kimlik No :

Adı ve Soyadı :

Daimi Adres :

Tel : (.....)

Arılı Kovan Sayısı: Boş Kovan Sayısı :

İşletme Tipi: Arı Ürünleri Üretimi Ana Arı Üretimi

Çıkış Yapılacak Adres :

Konaklanacak Adres :

Konaklama Tarihi (başlama-bitiş):/...../20..... -/...../20.....

Arıcının Arazi Sahibi /Kurum Yetkilisi

Adı Soyadı İmza Adı Soyadı İmza

2. Bölüm

Yukarıda miktarı gösterilen ait arılı kovanların, Hayvan Sevklarine Mahsus Yurtiçi Veteriner Sağlık Raporu ile ilimiz sınırları içerisinde yukarıda belirtilen tarihler arasında ve adreste konaklaması için nakline müsaade edilmiştir. .../...../20....

Arıcının Konaklayacağı
İl/İlçe Müdürlüğü
Adı Soyadı imza

ÇALIŞMA BAKANLIĞI'NIN KURULUŞU VE İLK FAALİYETLERİ (1945-1947)

Hakan UZUN*

ÖZET

Türkiye'de iç ve dış etkenlerin etkisiyle, 1945 tarihinde bir Çalışma Bakanlığı kurulmuştur. Konya Milletvekili Dr. Sadi Irmak Türkiye'nin ilk çalışma bakanı olarak atanmıştır. Bakanlık, çalışma hayatına ilişkin konuları düzenleyerek bunları yürütmek ve denetlemek üzere kurulmuştur. Söz konusu bakanlığın başlıca görevi ise çalışanların gerekli güvenlik koşullarına ve hayat standartlarına ulaşmasını sağlamak olmuştur. Bunun yanı sıra, insan gücünün daha verimli kullanılması için ihtiyaç duyulan ortamın oluşturulması da, Çalışma Bakanlığı'nın ilgilendiği diğer konular arasında yer almıştır. Çalışma Bakanlığı'nın kuruluşu sırasında özellikle İngiltere'den ve bu ülkede uygulanan Beveridge Planı'ndan etkilenilmiştir. İngiltere, Türkiye için model ülke olmuş ve buradan uzmanlar getirilmiştir. Öte yandan, Çalışma Bakanlığı'nın kurulmasıyla birlikte, hükümet tarafından çalışma ilişkilerini düzenleyen bazı yasalar çıkarılmış, işçilerin sigortası konusu ele alınarak sosyal hakları genişletilmiş ve örgütlenmelerinin hukuki alt yapısı oluşturulmuştur. Ayrıca Bakanlık faaliyetlerini ve projelerini kamuoyuyla paylaşmak için çok sayıda eser yayımlamıştır. Bunların en başında ise Çalışma adlı dergi gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çalışma Bakanlığı, İşçi, Sendika, Sadi Irmak, CHP, Sosyal Devlet, Sigorta, Beveridge Raporu.

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, hakanuzun@ankara.edu.tr

ESTABLISHMENT OF MINISTRY OF LABOUR AND ITS FIRST ACTIVITIES (1945-1947)

ABSTRACT

In Turkey with the external and internal effects a Ministry of Labour was established in 1945. Doc. Sadi Irmak, the deputy of Konya, was assigned as the first minister of labour in Turkey. The ministry was established to conduct and inspect the subjects about working life by organizing them. The main task of the stated ministry was to provide the workers to reach the necessary security provisions and life standarts. In addition to this, creating the environment which was needed to use the human power more efficiently ranked also among the other subjects that the ministry of labour was interested in. During the establishment of the ministry it was influenced by especially England and Beveridge Plan which was implemented by that country. England became a model country for Turkey and many experts were brought from there. On the other hand, with the establishment of ministry of labour some laws which regulated the working relationships were legislated, social justifications of workers were enlarged by handling the insurance issue, legal infrastructure of their organization was formed. Besides, lots of work was published to share the activities and projects of the ministry. The most important of these was the magazine named Çalışma.

Key Words: Ministry of Labour, Worker, Union, Sadi Irmak, CHP, Social State, Insurance, Beveridge Report.

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan yeni dengeler, dünyada yaşanan ekonomik, siyasi ve toplumsal önemli değişimleri de beraberinde getirmiştir. Daha açıkçası faşizmin kesin yenilgisiyle biten ve “*Demokrasi Cephesi*” olarak da adlandırılan, Müttefik Devletlerin elde ettiği zaferin sonuçları, dünyada birçok alanda yeni değerler sisteminin ne olması gerektiği konusunda belirleyici olmuştur. Dolayısıyla, savaş sonrasında yeni bir çehre kazanan uluslararası ortama uyum sağlamak durumunda kalan Türkiye de, bu süreçten etkilenmiş ve bir değişim sürecine girmiştir. İkinci Dünya Savaşı sırasında denge politikası izleyen Türkiye, savaş sonrasında kurulacak olan yeni dünya düzeninde yerini alabilmek amacıyla, Müttefiklerin 4-11 Şubat 1945’te topladıkları Yalta Konferansı’nda aldıkları kararlara uymuş ve Birleşmiş Milletler Beyannamesini imzalayarak, 23 Şubat 1945’te Almanya ve Japonya’ya savaş ilan etmiştir. Böylelikle açıkça Müttefiklerin tarafında olduğunu gösteren Türkiye, San Fransisco’da yapılacak olan konferansa katılma ve Birleşmiş Milletlerin kurucu üyeleri arasında yer alma haklarına da kavuşmuştur. Nitekim 25 Nisan-26 Haziran 1945’te toplanan ve Birleşmiş Milletler Anayasası’nı belirleyen metnin hazırlandığı San Fransisco Görüşmeleri’ne katılmış ve Birleşmiş Milletlerin kurucu üyeleri arasında yerini almıştır. Tüm bu gelişmeler sırasında, Sovyetler Birliği ile ilişkilerini düzeltmek isteyen Türkiye, Sovyetler Birliği’nin işbirliğine yanaşmaması nedeniyle başarı sağlayamamıştır.¹

Diğer yandan, İkinci Dünya Savaşı sırasında hükümetin bazı uygulamalarının toplumda yarattığı hoşnutsuzluk ve tepki de Türkiye’deki değişimi tetiklemiş ve bu değişimi zorunlu kılmıştır. Uzun bir aradan sonra, yeniden çok partili siyasal yaşama geçilmesi ise Türkiye’de yaşanan en önemli değişim hamlelerinden biri olmuş ve söz konusu dönemin en güçlü muhalefet partisi olan Demokrat Parti’nin iktidara yöne-

¹ Selim Deringil, **Denge Oyunu**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2003, s. 250; Edward Weisband, **İkinci Dünya Savaşı’nda İnönü’nün Dış Politikası**, Çev.: M. Ali Kayabal, Milliyet Yay., b.y.y., 1974, s.380; Şerafettin Turan, İsmet İnönü, Bilgi Yay., Ankara, 2003, s. 256.

lik eleştirileri ve halka dönük vaatleri, iktidarda bulunan Cumhuriyet Halk Partisi'ni birçok konuda değişime gitmek için zorlamıştır. Kökeni 1930'lu yıllara kadar gitmekle birlikte, Türk tarihinde ilk defa olarak 7 Haziran 1945'de bir Çalışma Bakanlığı'nın kurulmuş olması da tüm bu süreç içinde değerlendirilebilir. Bununla beraber, ülkedeki işçi sayısının artması, işçilerin çalışma koşullarının zorluğu, yaşam standartlarının düşüklüğü ve cılız da olsa işçilerin durumlarının düzeltilmesine yönelik isteklerde bulunmalarının da çalışma bakanlığının kurulmasında etkisinin olduğu söylenebilir.²

Bu çalışma ise Sadi İrmak'ın bakanlık yaptığı dönemle sınırlı tutulmuş ve öncelikle Bakanlığın kurulmasında rol oynayan etkenler üzerinde durulmuştur. Ayrıca incelemede yabancı uzmanların Çalışma Bakanlığı'nın kuruluş sürecine dahil edilmelerinin nedenleri ve bunların Bakanlığın kuruluşunda nasıl bir rol üstlendikleri, iktidarın çalışan kesimle ilgili olarak ne tür yasal düzenlemeler yaptığı, çalışma yaşamının düzenlenmesinde belirleyici olan uluslararası mevzuata uyum sağlanması konusunda hangi adımların atıldığı, iktidardaki Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ile muhalefetteki Demokrat Parti (DP)'nin işçilerin örgütlenmesi konusuna nasıl yaklaştıkları gibi sorulara da yanıt aranmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

Çalışma Bakanlığı'nın Kuruluşu

Çalışma Bakanlığı her ne kadar İnönü döneminde ayrı bir bakanlık olarak kurulmuş olsa da, kökeni Atatürk dönemine kadar gider. 27 Mayıs 1934'te İktisat Vekâleti Teşkilatı ve Vazifeleri Hakkındaki 2450 sayılı

² İlhan Tekeli-Selim İlkin, **Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si**, C. 3, İletişim Yay., İstanbul, 2014, s. 249; Cemil Koçak, **Rejim Krizi Türkiye'de İki Partili Siyâsî Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)**, C. 3, İletişim Yay., İstanbul, 2013, s. 550-551; M. Şehmus Güzel, "Çalışma Bakanlığı'nın Kuruluşu Çalışma Hayatında İngiliz Etkisi", **Tarih ve Toplum**, Sayı: 50, ss. 52-56, İletişim Yay., İstanbul, Şubat 1988, s. 52; Alpaslan Işıklı, "Cumhuriyet Döneminde Türk Sendikacılığı", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 7, ss. 1826-1838, İletişim Yay., İstanbul, b.t.y., s. 1828.

yasayla, İktisat Vekâleti bünyesinde iş ve işçilerle ilgili işlere bakmak için kurulmuş olan “İş ve İşçiler Bürosu”³, Çalışma Bakanlığı'nın kuruluşuna giden süreçte ilk adım olarak kabul edilebilir. 1936 yılında çıkarılan 3008 sayılı yasa ile söz konusu büro daha da büyütülerek, “İş Dairesi” adını almış⁴ ve 1937'deki 7030 sayılı icra vekilleri kararnamesi ile de İş Dairesi'nin görevleri ve teşkilatlanması düzenlenmiştir.⁵ Öte yandan, zaman içinde işçilerin yaşayış ve çalışma koşullarını doğrudan doğruya düzenleyecek özel bir teşkilatın kurulmasına duyulan ihtiyaç da giderek artmıştır.⁶

Çalışma işlerinin İktisat Vekâleti'nden ayrılması ve ayrı bir bakanlık olarak düzenlenmesi ise ancak 1945'te, Şükrü Saraçoğlu'nun başbakanlığı zamanında gerçekleştirilebilmiştir. Söz konusu dönemde, devlet dairelerinin bakanlıklara ayrılması hakkındaki 3271 sayılı kanunun birinci maddesine dayanılarak,⁷ 7 Haziran 1945'te bir Çalışma Bakanlığı kurulmuş, Konya milletvekili Sadi Irmak⁸da ilk Çalışma Bakanı olarak

³ **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre 4, İçtima 3, Cilt 13, Ankara, 1934, s. 335-343.

⁴ Perihan Sarı, “Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı”, **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, C. I, ss. 219-225, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, s. 220.

⁵ Kararnamenin genel hükümler başlığı altındaki birinci maddesi şu şekildedir: “*Madde 1. 3008 numaralı İş Kanununun doksan birinci maddesi mucibince iş hayatının kanun hükümlerine ve memleket menfaatlerine uygunluğunun Devlet tarafından takip, murakabe ve teftiş edilmesi muktazi bulunduğundan, İktisad Vekâletine bağlı (İş Dairesi) teşkilâtile Devlet, Vilâyet veya Belediyelere aid diğer teşkilâtın bu husustaki faaliyetleri işbu umumî talimatname hükümleri dairesinde cereyan eder.*” Resmi Gazete, sayı 3698, 2 Eylül 1937 Perşembe, s. 8667 vd.

⁶ Çalışma Bakanlığı'nın İki Yılı, T.C. Çalışma Bakanlığı Yay. Sayı: 13, Ankara, b.t.y., s.6.

⁷ Yasanın ilgili maddesi şu şekildedir: “*Madde 1. 8/2/1937 tarih ve 3117 numaralı kanunun birinci maddesi aşağıda yazılı surette değiştirilmiştir: İcra Vekilleri Heyetinin kaç vekilden tereküb edeceği, Başvekilin teklifi üzerine Cumhur Reisinin tasdikiyle taayyün eder. Devlet daireleri, biri Başvekâlet olmak üzere, Devlet işlerinin inkişafına göre ve Devlet işlerini lüzumsuz yere parçalamayacak surette Başvekilin teklifi ve Cumhur Reisinin tasdiki ile vekâletlere taksim olur.*” **Resmi Gazete**, sayı 3773, 1 Kânunuevvel 1937 Çarşamba, s. 9019.

⁸ Sadi Irmak (1904-1990), Seydişehir'de doğdu. Ortaöğrenimini Konya Sultanisi'nde tamamladı. İstanbul Hukuk Mektebi'nde öğrenim gördükten sonra 1924'te tıp öğrenimi için Almanya'ya gitti. 1930'da Berlin Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni bitirdi. 1943'te Konya'dan milletvekili seçilerek siyasete atıldı. Halkevleri Yüksek Danışma

atanmıştır.⁹ Irmak, Çalışma Bakanlığı'na atanmasından sonra verdiği ilk demecinde, amaçlarının çalışanların koşullarının daha da iyileştirilmesi ve çalışma veriminin artırılması olduğunu belirterek "...*Bilirsiniz ki, çalışma hayatında bulunan mesleklerin mensuplarını birbirlerinin haklarına ve ödevlerine saygılı ve milletimizin yükselmesi dileğinde birbirine yardımcı bir bütün olarak ele almak demokrasimizin prensiplerindedir...*" demiştir.¹⁰

Çalışma Bakanlığı'nın kurulacak olması basında da haber konusu olmuş¹¹ ve bir süre sonra gazete sütunlarında bu gelişme ile ilgili yorumlar yapılmıştır. Ulus gazetesinde çıkan bir yazıda, Türkiye'de ekonomik alanda yaşanan gelişmelerin hemen her alanda değişimi de beraberinde getirmesi nedeniyle, çalışma hayatını düzenlemek için bir çalışma bakanlığının kurulmasının her şeyden önce bir zorunluluk olduğu belirtilmiş ve bu gelişmenin demokrasinin en güzel uygulanma şekillerinden biri olduğu söylenmiştir.¹² Cumhuriyet gazetesinde ise aynı konu, dünyada bu alanda yaşanan gelişmelerle birlikte ele alınmış ve dünyada zaten işçilerle ilgili yeni düzenlemeler yapılmaya başlandığından, Türkiye'nin de bu gelişmelerin dışında kalamayacağı üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu yazıda da, çalışma bakanlığının kurulmasının Türkiye için bir zorunluluk olduğu dile getirilmiştir.¹³

22 Haziran 1945'de Çalışma Bakanlığı'nın ilk kuruluş ve teşkilat kanunu olan, "Çalışma Bakanlığının Kuruluş ve Görevleri" hakkındaki

Kurulu Başkanlığı, CHP Diyarbakır Bölge Müfettişliği yaptı. 7 Haziran 1945'te Türkiye'nin ilk Çalışma Bakanı oldu. 1947'de Uluslararası Çalışma Konferansı ikinci başkanlığına seçildi. Atatürk dönemi üzerine kitapları da bulunan Irmak, 1990'da vefat etti. **Ana Britannica**, C. 11, Ana Yay. ve Sanat Ürünleri Pazarlama, İstanbul, 1987, s. 384.

⁹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030 10 14 80 10/07 06 1945; **TBMM Tutanak Dergisi (TBMM TD)**, Dönem (D): 7, Cilt (C): 18, Toplantı (T): 2, 71. Birleşim, 08 06 1945, s.188.

¹⁰ **Ulus**, 09. 06. 1945; **Akşam**, 09. 06. 1945; Suat Seren, **Çalışma Bakanlığı Kuruluşundan Bugüne Kadar**, Ankara, 1947, s. 10.

¹¹ **Ulus**, 07. 06. 1945; **Akşam**, 07. 06. 1945; **Cumhuriyet**, 08. 06. 1945.

¹² Mümtaz Faik Ferik, "Çalışma Bakanlığı Kurulurken", **Ulus**, 09. 06. 1945.

¹³ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Çalışma Bakanlığı", **Cumhuriyet** 09. 06. 1945.

yasa TBMM'de kabul edilmiştir. 4763 sayılı bu yasanın birinci maddesiyle iş hayatı ile ilgili hususları düzenleme, yürütme ve denetleme görevi Çalışma Bakanlığı'na verilmiştir.¹⁴

Çalışma Bakanı Sadi Irmak'ın ivedilikle görüşülmesini istediği¹⁵söz konusu yasa hakkında iki milletvekili konuşmuş ve yasa, üzerinde hiçbir ciddi tartışma olmaksızın TBMM'de kabul edilmiştir. Söz alan iki milletvekili de, konuşmaları sırasında özellikle işçi ve işveren arasındaki uyumun sağlanmasının önemine dikkat çekmişlerdir.¹⁶ Ağrı Milletvekili Hüsamettin Tuğaç böyle bir bakanlığın kurulmasını son derece olumlu karşılayarak, "...iş ve işçi davası üzerinde uğraşacak bir Bakanlık kurulması, bütün medeni dünya içinde sosyal vazifemizi sağlamak için atılmış çok ileri ve yerinde bir adımdır..." demiştir. Konuşmasının devamında da işçi ile işveren arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinin ve çalışanların refahının artırılmasının ülkenin gücünü artıracığına vurgu yapmıştır.¹⁷ Mardin Milletvekili Aziz Uras ise "...iş hayatının düzenlenmesi; işveren müessese ile işçi arasındaki münasebetlerin ahenkleştirilmesi, iş hacminin ve iş veriminin yükseltilmesi; işçi refahının temini; sosyal politikamızın bir icap ve zarafeti idi..." diyerek, bakanlığın kurulmasının esas amacının bu koşulları yerine getirmek olduğunu söylemiştir.¹⁸ Ayrıca Sağlık Bakanlığı Sosyal Yardım Umum Müdürlüğü'nün birçok konuda pasif kaldığını söyleyerek, Çalışma Bakanlığı'nın sosyal yardım işlevini üstlenmesinin gereği üzerinde durmuştur.¹⁹ Milletvekillerinden sonra söz alan Çalışma Bakanı Sadi Irmak, bakanlığın tamamen Türkiye'nin zorunlu koşulla-

¹⁴ İlgili madde şu şekildedir: "*Madde 1. Çalışma Bakanlığı, iş hayatıyla ilgili hususları düzenleme, yürütme ve denetleme ile görevlidir. Yürürlükte bulunan kanunlarda, bu konuya ilişkin yetki ve görevler Çalışma Bakanlığına verilmiştir. Bunlardan Ekonomi Bakanlığından başka Bakanlık ve idarelerce yürütülmekte olanlar, Çalışma Bakanlığına devredilinceye kadar, aynı Bakanlık ve idarelerce yürütülür. Devrin zamanı ve şekli Bakanlar Kurulunca belli edilir.*" **Resmi Gazete**, sayı 6042, 27 Haziran 1945 Çarşamba, s. 8963.

¹⁵ **TBMM TD**, D. VII, C. 18, T. 2, 77. Birleşim, 22. 06 1945, s. 356.

¹⁶ Tekeli-İlkin, **a.g.e.**, s. 255; **TBMM TD**, D. VII, C. 18, T. 2, 77. Birleşim, 22. 06 1945, s. 357.

¹⁷ **TBMM TD**, D. VII, C. 18, T. 2, 77. Birleşim, 22. 06 1945, s. 357.

¹⁸ **TBMM TD**, D. VII, C. 18, T. 2, 77. Birleşim, 22. 06 1945, s. 357.

¹⁹ **TBMM TD**, D. VII, C. 18, T. 2, 77. Birleşim, 22. 06 1945, s. 358.

rından dolayı kurulduğunu belirtmiş ve Uras'ın sosyal yardımın Çalışma Bakanlığı tarafından düzenlenmesi hakkındaki düşüncelerine de hak vererek konuşmasında bu konuya geniş bir yer ayırmıştır. Sosyal yardım meselesinin düzenlenmesinin “*hayati bir zaruret*” haline geldiğine vurgu yapan Irmak, dünyada sosyal dayanışma konusunda hızlı bir gelişme olduğuna işaret etmiş ve asıl ilerlemenin Beveridge Planı'nı başarılı bir şekilde uygulaması nedeniyle, İngiltere’de olduğuna dikkati çekmiştir. Konuşmasının sonunda ise bu konuda gerekli araştırmaların yapılarak TBMM’ye yeni öneriler getirecekleri vaadinde bulunmuştur.²⁰

4763 sayılı yasa, her ne kadar çalışma yaşamının düzenlenmesiyle ilgili olarak doğrudan Çalışma Bakanlığı'nı görevlendirmişse de, yasanın geçici birinci maddesi uyarınca, illerdeki kuruluşlar oluşturuluncaya kadar, iş yaşamıyla ilgili konuların Ekonomi Bakanlığı'nın bölge kuruluşları tarafından izleneceği belirtilmiştir.²¹ Dolayısıyla Çalışma Bakanlığı'nın teşkilatlanmasını tam olarak gerçekleştirinceye kadar, Ekonomi Bakanlığı ile eşgüdüm halinde çalışması istenmiştir. Nitekim çok kısa bir süre sonra, 28 Ocak 1946'da, Çalışma Bakanlığı'nın kuruluşunu ve görevlerini yeniden tanımlayan ve düzenleyen 4841 sayılı ikinci kuruluş ve teşkilat kanunu kabul edilmiştir. Bu yeni yasada, 4763 sayılı yasadaki birçok geçici madde kaldırılmıştır. Ayrıca Çalışma Bakanlığı'nın merkez örgütü genişletilip taşra örgütleri düzenlenmiştir.²² Öte yandan, yeni yasada asıl dikkati çeken düzenleme ise Çalışma Bakanlığı'nın görev tanımında olmuştur.²³ Daha önceki yasada bakanlığın görevi, “Çalışma Bakanlığı, iş hayatıyla ilgili hususları düzenleme, yürütme ve denetleme

²⁰ **TBMM TD**, D. VII, C. 18, T. 2, 77. Birleşim, 22. 06 1945, s. 359.

²¹ Yasanın geçici birinci maddesi şöyledir: “*Geçici madde 1. Çalışma Bakanlığının illerdeki kuruluşları vücuda getirilinceye kadar, illerde iş hayatıyla ilgili hususlar, eskisi gibi, Ekonomi Bakanlığının bölgeler kuruluşlarıncaya yürütülür. Bunun tarz ve usulleri iki Bakanlıkça birlikte tespit edilir. Çalışma Bakanlığının illerdeki işlerinin yürütülmesi için gereken yolluklar ile başka giderler Ekonomi Bakanlığı bütçesinden ödenir.*” **Resmi Gazete**, sayı 6042, 27 Haziran 1945 Çarşamba, s. 8963.

²² Ahmet Makal, **Türkiye’de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1946-1963**, İmge Yay., Ankara, 2002, s. 206.

²³ **Resmi Gazete**, sayı 6219, 30 Ocak 1946 Çarşamba, s. 1037.

ile görevlidir.”²⁴ denilerek genel ifadelerle yazılmışken, yeni yasada “Çalışma Bakanlığı, çalışma hayatının düzenlenmesi, çalışanların yaşama seviyesinin yükseltilmesi, *çalışanlar ile çalıştıranlar arasındaki münasebetlerin memleket yararına ahenklendirilmesi, memleketteki çalışma gücünün genel refahı artıracak surette verimli kılınması, tam çalıştırma ve sosyal güvenin sağlanması ile görevlidir.*”²⁵ denilerek daha açık ve ayrıntılı bir şekilde dile getirilmiştir. Bunlara ek olarak, 1937 tarih ve 7030 sayılı Kararnamede İş Dairesi'nin onuncu maddesiyle ana hizmet niteliğinde sayılan görevleri,²⁶ bu yeni yasayla Çalışma Genel Müdürlüğü ve İşçi Sağlığı Genel Müdürlüğü gibi oluşturulan farklı genel müdürlük ve müdürlükler şeklinde oluşturulan yeni birimlerin görevleri arasında bölüştürülmüştür.²⁷

Burada değinilmesi gereken bir konu da, Türkiye'nin, Çalışma Bakanlığı'nın kurulması sırasında diğer devletlerin tecrübelerinden yararlanmak için, yurt dışından yabancı uzmanlar getirmiş olmasıdır. Hatta bakanlığın daha iyi örgütlemesini sağlamak amacıyla getirilecek olan²⁸ yabancı uzmanların masraflarının karşılanması için Çalışma Bakanlığı'nın bütçesine “*yabancı uzmanlar, tercümanlar ve memurlar ücreti*” adı altında bir ödenek de konulmuştur.²⁹

Söz konusu dönemde İngiltere, Türkiye için model ülke olmuş ve İngiliz uzmanların danışmanlığından yararlanılmıştır.³⁰Bu tercihte, kuşkusuz İngiltere'nin bu konuda yaşadığı deneyimlerin etkisi büyüktür.

İkinci Dünya Savaşı sırasında, savaşan devletler bir taraftan da savaş sonrası kuracakları düzene yönelik çalışmalara başlamışlardır. Bu arada, Almanya ve Sovyetler Birliği'nin ne yapacakları önceden bilindiğinden,

²⁴ **Resmi Gazete**, sayı 6042, 27 Haziran 1945 Çarşamba, s. 8963.

²⁵ **Resmi Gazete**, sayı 6219, 30 Ocak 1946 Çarşamba, s. 1037.

²⁶ **Resmi Gazete**, sayı 3698, 2 Eylül 1937 Perşembe, s. 8668-8669.

²⁷ **Resmi Gazete**, sayı 6219, 30 Ocak 1946 Çarşamba, s. 1037 vd.

²⁸ **Çalışma Dergisi**, Yıl: 1, Sayı: 4, Mart 1946, s. 49-50; Sadi Irmak, “Çalışma Bakanlığı'nın Kuruluşu İle İlgili Olarak İlk Çalışma Bakanının Anıları”, **50. Yılda Çalışma Hayatımız**, Çalışma Bakanlığı Yay., ss. 11-16, Ankara, 1973, s. 14-15.

²⁹ **BCA** 030 18 01 02 110 14 1.

³⁰ Irmak, a.g.m., s.11, 14.

çalışmalar asıl olarak Amerika ve İngiltere’de gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalarda, “*Refah devleti*” ve “çalışma koşulları” gibi konulara önemli bir yer ayrılmıştır. İngiltere’de üretilmiş olan Beveridge Raporu’na dayalı olarak yapılanların İngiltere’de ulaştığı başarı ise Türkiye’nin ibresini bu ülkeden yana çevirmesinin nedenlerinden biri olmuştur.³¹ Bununla beraber Almanya’nın savaşta yenilmesi ve İkinci Dünya Savaşı boyunca kendisine karşı yürüttüğü politikalar nedeniyle Sovyetler Birliği’nden uzaklaşan Türkiye’nin önünde zaten çok fazla bir seçenek kalmamıştır.

Türkiye’de, sosyal politika ve sosyal güvenlik konularına ilgi duyanların İngiltere’deki gelişmeleri yakından takip ettiği ve Beveridge Planı’ndan³² haberdar oldukları, bu kesimlerin Beveridge Planı ile ilgili olarak konferans vermelerinden ve yazılar kaleme almalarından anlaşılmaktadır.³³Sadi Irmak da bakan olmadan önce, 1943 yılında Ulus gazetesinde söz konusu plan hakkında bir yazı yayımlamıştır.³⁴

³¹ İngiltere’de, hükümet tarafından 10 Haziran 1941’de sosyal sigortalar ve ilişkili hizmetler konusunda çalışmalar yapmak üzere bir komisyon oluşturulmuştur. Komisyonun başkanlığına William Beveridge getirilmiştir. Komisyonun 1942’de sunduğu ve Beveridge Raporu olarak da anılan raporda, “İngiliz yurttaşları arasında ekonomik ve sosyal eşitsizlikleri gidermek için, sosyal sigorta ve aile yardımı vasıtalarını kullanmak suretiyle millî gelirin mümkün olduğu kadar geniş şekilde yeniden bölüşülmesi” öngörülmüştür. Tekeli-İlkin, **a.g.e.**, s. 253-254; Makal, **Türkiye’de Çok Partili Dönemde...**, s. 207.

³² Sosyal güvenliğin günümüzdeki şekillenmesinde önemli basamak taşlarından birini de, şüphesiz, Beveridge Raporu oluşturmuştur. Sosyal güvenlik alanında bu rapor kadar kendisinden bahsedilen ve tesirleri geniş olan bir belge çok azdır. Beveridge tarafından “sosyal devrim” olarak nitelendirilen bu raporun temel düşüncesi ise fakirliğin sistematik ve kapsamlı bir sosyal güvenlik sistem ve modeliyle ortadan kaldırılmasının amaçlanmasıdır. Raporun temel ilkesi, muhtaçlığın ortadan kaldırılması olmuştur. Muzaffer Koç, “Sosyal Güvenlik ve Beveridge Raporu”, **Mali Çözüm İSMMMO Yayın Organı**, Sayı: 76, ss. 90-100, Haziran-Temmuz 2006, s. 96-97.

³³ Güzel, a.g.m., s. 53; örneğin o sıralarda Cumhuriyet gazetesinde çıkan bir yazıda, Türkiye’de bulunan Prof. Kessler’in planla ilgili düşüncelerinden hareketle, Beveridge Planı hakkında bir yazı kaleme alınmıştır. Yazıda, plan ne olumlu ne de olumsuz bağlamda bir değerlendirmeye tabi tutulmamış, planın Türkiye’nin içinde bulunduğu koşullarla birlikte dikkatlice incelenmesi gerektiği söylenmiştir. Ahmed Halil, “Çalışma Bakanlığı Kurulduktan Sonra Beveridge Plânından Alınacak Dersler”, **Cumhuriyet**, 15. 06. 1945.

³⁴ **Ulus**, 03. 07. 1943.

Irmak'ın bu yazısına, Çalışma Bakanı olduktan sonra, Bakanlığın çıkarmaya başladığı Çalışma Dergisi'nin ilk sayısında da yer verilmiştir.³⁵ “*Beveridge Plânına Göre Sosyal Dayanışma*” başlığını taşıyan yazısında Irmak, Beveridge Planı'na yönelik düşüncelerini aktarırken, planda bir insanın mağduriyetine neden olabilecek tüm olasılıkların hesaplandığını ve bu planın tüm millete uygulanmasının büyük bir ilerlemeye neden olacağı öngörüsünde bulunmuştur. Bununla beraber planda bazı eksiklerin de olduğunu belirterek, mesken ve gıda ihtiyaçlarının göz önüne alınmasıyla planın daha da mükemmel bir duruma gelebileceğini belirtmiştir.³⁶ Ayrıca Irmak, sosyal yardım konusunun hayır cemiyetlerinin bir işi olmaktan çıktığını ve devletin temel ödevi olduğunu söylemiş ve “...*Çalışan insana gâilesiz bir hayat sağlamak, çocuğu, kadını, ihtiyarı korumak bu ödevin esasıdır...*”³⁷ demiştir. Irmak'ın 22 Haziran 1945'de Çalışma Bakanlığının Kuruluş ve Görevleri hakkındaki yasa tasarısının görüşmeleri sırasında yukarıda da belirtildiği gibi, Beveridge Planı'nın uygulanması sayesinde İngiltere'de hızlı bir ilerlemenin olduğuna değinmesi de, bu plandan haberdar olduğuna yönelik ayrı bir kanıt oluşturmaktadır.³⁸ Ayrıca Sadi Irmak, İngiliz Kültür Heyeti Ekonomi Müşaviri Mr. Sutherland ile yaptığı bir görüşme sırasında da “...*Büyük müttefikimizin sosyal alandaki faaliyetlerini dikkatle takip ediyoruz ve Beveridge planınızdan geniş ölçüde faydalanmaktayız... Yeni sistemleri kurarken büyük müttefikimizin sosyal alandaki tecrübeleri ve muhtelif ilerlemeleri bizim için faydalı örnekler teşkil edecektir... İngiliz müessesleriyle münasebetlerimizi kuvvetlendirmeyi arzu etmekteyiz. Memleketinizin yeni sosyal tecrübeleriyle temas imkânını vermenizden memnun ve müteşekkirci kalırız...*” diyerek Çalışma Bakanlığı'nın kuruluşu sırasında İngiltere'nin

³⁵ **Çalışma**, Yıl: 1, Sayı: 1, 20 Eylül 1945, s. 24-25.

³⁶ Sadi Irmak'ın bu konudaki düşünceleri şu şekildedir: “...*Bu plânın tamamlanmaya muhtaç bir tarafı aranacak olursa şu önemli nokta hatıra gelir; Bu teminatı kurarken mesken ve gıda ihtiyaçlarını da göz önüne almak lâzımdır... devletçe ele alınacak bir mesken hareketi icap ettiği gibi gıda maddelerinin istihsalini, naklini, satışını sıkı bir kontrol altına almak da gerekmektedir. Ancak bu tedbirlerin eklenmesiyledir ki Beveridge Plânı sefaletle karşı bir zafer ifade edebilir...*” **Çalışma**, Yıl: 1, Sayı: 1, 20 Eylül 1945, s. 25.

³⁷ **Çalışma**, Yıl: 1, Sayı: 1, 20 Eylül 1945, s. 25.

³⁸ **TBMM TD**, D. VII, C. 18, T. 2, 77. **Birleşim**, 22. 06 1945, s. 359.

örnek alınacağı ve Türkiye'nin, İngiltere'den yardım beklediğini açıkça ifade etmiştir.³⁹ Belki de tüm bunlardan daha da önemlisi anlarında belirttiğine göre, Bakan Irmak Beveridge Planı'na inanmıştır.⁴⁰

Türkiye'de bir Çalışma Bakanlığı'nın kurulmuş olmasının, İngiltere Çalışma ve Milli Hizmet Bakanı H. R. A. Butler tarafından kutlanmış olması da, iki devletin bu konudaki işbirliğini gösteren önemli kanıtlardan biridir. Bakan, Sadi Irmak'a gönderdiği kutlama telgrafında, "... *Yeni Bakanlığımızın çalışmalarındaki gelişmeler için her türlü yardımlar hususunda şahsıma ve Bakanlığımıza tamamen güvenebilirsiniz.*" diyerek Türkiye'ye yardıma hazır oldukları mesajını vermiştir.⁴¹ Irmak da, Butler'in telgrafına verdiği karşılıkta bu yardım talebini oldukça olumlu karşılamış ve bunun çok yararlı bir işbirliği olacağını söylemiştir.⁴² İngiltere'nin yardımlarından memnun olduğu görülen Sadi Irmak, İngiltere'de yaşanan hükümet değişikliğinden dolayı Butler'in yerine çalışma bakanı olarak

³⁹ Seren, **a.g.e.**, s. 27.

⁴⁰ Bu konuda anlarında şunları söylemiştir: "...*O günlerde İngiltere Liberal Partisi ideologu olan Beveriç meşhur planını ortaya atmıştı. Dünya bu plânın tartışması ile meşguldü. Bu plân harbin açtığı yaraları kapayacağı gibi, sosyal güvenden yoksun kimseyi bırakmıyordu...*" **Irmak**, a.g.m., s. 11.

⁴¹ İngiltere Çalışma ve Milli Hizmet Bakanı Butler telgrafında şunları söylemiştir: "*Türkiye'de bir Çalışma Bakanlığı kurularak bunun başına sizin getirildiğinizi sevinçle haber aldım. Önemli olan iş alanında gerçekleştirebileceğiniz ilerlemeler hakkında Büyükelçiliğimiz kanalıyla alacağımı umduğum raporları kuvvetli bir ilgi ile karşılayacağım. Halkımızın yaşayış şartlarını iyileştirmek hususunda göreviniz size sonsuz imkânlar verecektir. Bu yolda başarılar elde etmeniz için en iyi dileklerimi arz ederim. Yeni Bakanlığımızın çalışmalarındaki gelişmeler için her türlü yardımlar hususunda şahsıma ve Bakanlığımıza tamamen güvenebilirsiniz. H. R. A. Butler*" Seren, **a.g.e.**, s. 24.

⁴² Sadi Irmak'ın telgrafi şu şekildedir: "*Memleketimizde Çalışma Bakanlığı'nın kurulması ve bu görevin bana tevdii vesilesiyle göstermek lütfunda bulunduğunuz samimi ilgiden dolayı en kalbi teşekkürlerimi kabul buyurmanızı rica ederim. Çalışma ve sosyal hizmetler alanında engin bir tarihe malik olan memleketlerimiz arasında çağdaş ihtiyaçlara uygun yeni ilerleyişler yapılırken edinilen tecrübelerin teatisi çok faydalı olacaktır. Bakanlığımızca girişilecek teşebbüsler hakkında Ankara Büyükelçiliği vasıtasıyla raporlar almak hususundaki arzunuzu yerine getirmek benim için çok zevkli bir ödev olacaktır. Bütün meslekler mensuplarının hayat standartlarını yükseltmek amacıyla girişeceğimiz çalışmalarda sosyal alandaki hamlelerinizi yakından takip edebilmek bizim için faydalı olacaktır. Başta Ekselânsınız olmak üzere dost ve müttelik memleketin refah ve saadeti uğrunda çalışan Bakanlığınız mensuplarına en samimi temennilerimi ve saygılarımı sunarım. Sadi Irmak.*" Seren, **a.g.e.**, s. 25.

atanan George Isaacs'a da bir tebrik telgrafi göndermiştir. Telgrafında, iki ülkenin çalışma bakanlıkları arasında daha önceden kurulmuş olan işbirliğine değinen Irmak, bunun devam etmesi dileğinde bulunmuştur.⁴³ Isaacs da, Irmak'a çektiği telgrafta, "...*Bakanlıklarımız arasında böyle dostça münasebetler bulunması, bana büyük bir zevk vermektedir. Bu bağları kuvvetlendirmek için elimden gelen her şeyi yapacağıma emin olmanızı rica ederim...*"⁴⁴ diyerek iki ülkenin çalışma bakanlıkları arasındaki işbirliğinin devam edeceğini belirtmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sırasında eğitim amacıyla İngiltere'ye işçi gönderilmiş ve Çalışma Bakanlığı'nın kurulmasından çok kısa bir süre sonra, 18-25 Aralık 1945'te İngiliz Kültür Heyeti tarafından Ankara Halkevi'nde "*Büyük Britanya'da Sosyal Yardımlar*" konulu bir sergi açılmıştır.⁴⁵ Ayrıca İngiltere'den yabancı uzmanlar getirilmiştir.⁴⁶ Bunların tümü, yukarıda verilen örneklerle birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye'nin Çalışma Bakanlığı'nı kurarken İngiltere'yi model olarak benimsemesinin bir sürpriz olmadığı ya da anlık bir gelişmenin sonucu olarak ortaya çıkmadığını göstermektedir. Aksine, Türkiye'nin bilinçli bir tercihinin sonucu olduğuna kanıt oluşturmaktadır.

Eldeki belgelerden anlaşıldığına göre, İşçi Sigortaları Kurumu'nda Teknik Müşavir olarak çalıştırılmak üzere yurt dışından getirilen İn-

⁴³ Sadi Irmak'ın tebrik telgrafi şu şekildedir: "*Yeni görevinizi en samimî duygularla kutlarken bu makamda milletinizin refahı için büyük hizmetler başaracağımıza emin bulunuyorum. Türkiye'de çalışanlar için daha yüksek hayat standartları sağlamak ve sosyal güveni kuvvetlendirmek üzere yeni kurulmuş olan Bakanlığımızla Bakanlığımız arasında Sayın Selefiniz Mr. A. Butler zamanında teyemmünen meydana gelmiş olan samimî münasebetlerin devam edeceğine ve iki müttefik ve dost millet arasındaki bağların bu yoldan da gelişmek imkânını bulacağına güveniyorum Çalışma Bakanı Prof. Dr. Sadi Irmak*" Seren, **a.g.e.**, s. 28.

⁴⁴ George Isaacs telgrafında şunları söylemiştir: "*Çalışma ve Hizmet bakanı olarak görevlendirilmem üzerine bana, tebriklerinizi yazmak nezaketinde bulunduğunuzdan ötürü teşekkür ederim. Bakanlıklarımız arasında böyle dostça münasebetler bulunması, bana büyük bir zevk vermektedir. Bu bağları kuvvetlendirmek için elimden gelen her şeyi yapacağıma emin olmanızı rica ederim. En iyi dileklerle. George Isaacs*" Seren, **a.g.e.**, s. 29.

⁴⁵ Güzel, a.g.m., s. 53.

⁴⁶ BCA 030 18 01 02 110 16 3; BCA 030 18 01 02 110 16 3; Bu konuya anılarında yer veren Sadi Irmak şunları söylemiştir: "...*Avrupa'nın ve dünyanın tecrübelerinden faydalanmak için bakan olduğum ilk günde hemen iki İngiliz uzmanı getirmek için teşebbüse geçtim...*" Irmak, a.g.m., s. 14.

giltere Çalışma ve Millî Hizmet Bakanlığı memurlarından Mr. C. M. Leferbure⁴⁷ ile Mr. Henri Stefens⁴⁸ Çalışma Bakanlığı'nın kuruluşu sırasında Türkiye'ye danışmanlık yapmışlardır. Ayrıca basından anlaşıldığına göre, daha sağlıklı değerlendirmelerde bulunmak için olsa gerek, yerinde incelemeler yapmak üzere Anadolu'da bir ay süren geziye çıkmışlardır.⁴⁹

Uzmanların gelişi basına da yansımış ve Ulus gazetesinde çıkan bir yazıda, her ikisinin de kısa hayat hikâyeleri anlatılırken özellikle buldukları görevler üzerinde durulmuştur. Bu yazıda verilen bir bilgiden anlaşıldığı kadarıyla, uzmanlardan C. M. Leferbure'nin, Beveridge'nin ekibinde olduğu anlaşılmaktadır. Kendisi Beveridge'ye sosyal sigorta üzerine yaptığı araştırmalarda yardım etmiş ve onun başkanlığı altında kurulan işsizlik sigortası komitesinin mali müşaviri olarak çalışmıştır.⁵⁰ Uzmanlarla, Ankara Palas'ta yapılan bir görüşmede ise Leferbure, Türkiye'de bulunuş amaçlarını da içeren şu açıklamalarda bulunmuştur: *“Memleketinizin çalışma hayatını düzenlemek ödevini yerine almış olan genç Bakanlığımıza yardımcı olarak çağrılmış olmaklığımız bizim için büyük bir şereftir. Biricik emelimiz bütün bilgi ve tecrübelerimizi Bakanlığa hasretmektir! Büyük Britanya'nın bu hususta elde ettiği tecrübeler bu gibi işlerin ancak uzun çalışmalar, derin tecrübeler kazanarak ve zamanla geliştiğini ispat etmiştir. Emelimiz bu engelleri aşıp hedefe varmaktır!...”*⁵¹

⁴⁷ İngiltere Çalışma ve Millî Hizmet Bakanlığı memurlarından Mr. C. M. Leferbure'nin, İşçi Sigortaları Kurumu'nda 01.02.1946 tarihinden itibaren Teknik Müşavir olarak çalıştırılmasına ve aylık ücretinin de 3460 lira olması kararlaştırılmıştır. **BCA** 030 18 01 02 110 16 3.

⁴⁸ Mr. C. M. Leferbure ile birlikte Çalışma Bakanlığı'nda müşavir olarak çalıştırılan İngiliz uyruklu Mr. Henri Stefens'e aylık ücretlerinden başka peşin olarak ikişer bir sterlin ödenmiştir. **BCA** 030 18 01 02 110 21 19.

⁴⁹ **Ulus**, 27. 02. 1946.

⁵⁰ **Ulus**, 30. 01. 1946.

⁵¹ **Ulus**, 01. 02. 1946.

İKİNCİ BÖLÜM

Çalışma Bakanlığı'nın 1945-1947 Yılları Arasındaki Faaliyetlerine Genel Bir Bakış

Çalışma Bakanlığı, bir taraftan kendi kuruluşunu tamamlayıp, merkez ve taşra teşkilatlanmasını gerçekleştirirken diğer yandan işçi ve işveren ilişkilerinin düzenlenmesine ve sosyal güvenlik sisteminin oluşturulmasına yönelik önemli adımlar da atmıştır.

Bakanlığın ilk icraatlarından biri, kurulmasından çok kısa bir süre sonra “Çalışma” adı verilen bir dergi çıkarmak olmuştur. Derginin ilk sayısı, 20 Eylül 1945'te yayımlanmış ve derginin popüler bir yayın organı değil, bir fikir dergisi olması arzulanmıştır.⁵² İlk sayıya Başbakan Şükürü Saraçoğlu, çok kısa da olsa bir önsöz yazmış ve yukarıda da belirtildiği gibi, derginin bir fikir organı olduğunu söylemiştir.⁵³ Çalışma Bakanı Sadi Irmak da, “*Dergimiz ve Amacımız*” başlıklı bir yazısında, derginin sadece Çalışma Bakanlığı'na ilgilendiren kanun, tüzük ve buyruklarını memurlarına bildirmek için çıkarılmadığını belirterek derginin yayımlanma amacını şu şekilde belirtmiştir: “... *Onun sayfalarında kendi rejimimizin çalışma konusundaki görüşünü belirtmek, başka memleketlerin bu alandaki faaliyetlerine yer vermek, çalışanların haklarını ve sağlıklarını korumak için girilen ve girilecek olan teşebbüsleri anlatmak, çalışma gücümüzün verimli kullanılması meselelerini ortaya koymak, bizzat çalışanların düşüncelerini ve dileklerini aksettirmek ve nihayet çalışanlara pratik ve faydalı bilgiler vermek niyetindeyiz. Bu sebeple dergi, yalnız kendi memurlarımızın değil, memleketin bütün fikir adamlarının ortak eseri olacaktır.*”⁵⁴

⁵² **Çalışma**, Yıl: 1, Sayı: 1, 20 Eylül 1945.

⁵³ Başbakan Şükürü Saraçoğlu'nun yazdığı önsöz şu şekildedir: “*Memleketimizde çalışma hayatını düzenlemek ve geliştirmek amacıyla kurulmuş olan Çalışma Bakanlığı'nın dergisi, çalışan insanlara refah sağlamak ve vatanın kalkınmasında insan enerjisinin verimini artırmak programımızda fikir organı olarak hizmet görecektir. Derginin, ileri ve mamur Türkiye ülkümüzde amaç edindiği gayelere ulaşmasını, çok okunan, çok aranan bir yayın vasıtası olmasını dilerim 20. 9. 1945*”, **Çalışma**, Yıl: 1, Sayı: 1, 20 Eylül 1945.

⁵⁴ **Çalışma**, Yıl: 1, Sayı: 1, 20 Eylül 1945, s. 6-7.

Derginin sonraki sayıları incelendiğinde de bu hedeften vazgeçilmek istenmediği ve derginin yayımına, bir fikir dergisi olarak devam edilmek istendiği anlaşılmaktadır. Nitekim Sadi Irmak derginin bir yıllık faaliyetlerini değerlendirdiği yazısında, bu konuya bir kez daha değinecek derginin fikir dergisi olduğunun altını çizmiş ve şunları söylemiştir: “... *Çalışma Dergisi* popüler bir yayın organı olmak üzere düşünülmemiştir. O, daha ziyade sosyal konuların fikriyatını yapacak, Memleketimiz için yeni olan bu meseleleri ortaya koyacak, tartışmasını yapacak, sonuçlar çıkaracak bir fikir mahfeli olarak çıkmıştır...”⁵⁵

Bunun dışında, yine Çalışma Bakanlığı tarafından İstanbul’da, 23 Nisan 1946’dan itibaren günlük olarak “İş ve İşçi Bulma” adlı bir gazete de çıkarılmaya başlanmıştır. Gazete, işverenlerle işçiler arasında, işsizlere, iş ve işçi arayanlara iş bulmak amacıyla doğrudan doğruya aracılık etmek; çalışma hayatı ile ilgili olarak işçilere aydınlatıcı bilgiler vermek için çıkarılmıştır. Öte yandan Bakanlık, iş hayatı ile ilgili istatistikleri içeren çok sayıda kitap ile birlikte bakanlığın yaptığı çalışmalarını ve hedeflerini gösteren yayınlar da yapmıştır.⁵⁶

Çalışma Bakanlığı’nın desteğiyle Türkiye’nin çeşitli yerlerinde işçiler için birtakım tesisler de kurulmuştur. İncelenen dönem açısından bakıldığında, bunları şöyle sıralamak mümkündür: Adana’da işçi parkı, Zonguldak’ta işçi pavyonu, Ereğli’de işçi kreşi, Konya’da gurbetçi işçiler polikliniği ile işçi çocukları kreşi, bakımevi, Burdur’da işçi pavyonu, İzmir’de işçi hastanesi, Niğde’de işçi muayenehanesi, Isparta’da hastane inşaatı, Bursa’da işçi çocukları kreşi, Karaman işçi pavyonu.⁵⁷

Çalışma Bakanlığı’nın kurulmasını müteakip, iş hayatının düzenlenmesine yönelik birçok yasal düzenleme de yapılmıştır. Sosyal sigortalarla ilgili olarak başlangıçta iki kanun çıkarılmıştır.⁵⁸ Bunlardan ilki, 27

⁵⁵ **Çalışma**, Yıl: 2, Sayı: 13, Aralık 1946, s. 6-7.

⁵⁶ **Çalışma Bakanlığı İlk Yılı ve İlk Hedefleri**, Çalışma Bakanlığı Yay., Ankara, 1946, s. 114.

⁵⁷ **Çalışma Bakanlığı’nın İki Yılı...**, s. 71, 123-124.

⁵⁸ Alpaslan Işıklı, “Sosyal Güvenlik”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 8, ss. 2142-2158, İletişim Yay., İstanbul, b.t.y., s. 2148.

Haziran 1945'te çıkarılan 4772 sayılı “İş Kazaları İle Meslek Hastaları ve Analık Sigortaları Kanunu”dur. 3008 sayılı İş Kanunu'nun uygulandığı işyerlerinde çalışanları ilgilendiren söz konusu yasa ile işçilerin iş kazaları, meslek hastalıkları ve analık hallerindeki hakları düzenlenerek⁵⁹ ülkede sosyal sigortaların ilk tecrübesi gerçekleştirilmiştir.⁶⁰

9 Temmuz 1945'te 4792 sayılı yasa ile de “İşçi Sigortaları Kurumu” kurulmuştur.⁶¹ Ancak 1 Ocak 1946'dan itibaren geçerli olan bu yasa, bazı alanlarda yetersiz kalmış ve tüm işçileri kapsamamıştır. Aynı yıl yapılan “Çalışma Kongresi'nde” kapsamı genişletilerek ihtiyarlık, maluliyet ve ölüm durumları ile dul ve yetimlerin de sigorta kapsamına alınmasına, primlerin işçi, işveren ve devlet tarafından ödenmesine karar verilmiş, ayrıca çalışanların devlet tarafından korunmasını sağlayan 10 kanun daha çıkarılmıştır.⁶²

Çalışma Bakanlığı'nın yaptığı önemli icraatlardan bir diğeri de, 21 Ocak 1946'da 4837 sayılı kanunla ilk defa olarak, iş ve işçi bulmaya aracılık yapması için bir devlet kurumu olarak, İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun kurulması olmuştur.⁶³

Gerçekte bu kurumun temeli, 1936'da kabul edilen 3008 sayılı yasanın 63. maddesi ile atılmıştır.⁶⁴ Yasada “İş ve İşçi Bulma” başlığı al-

⁵⁹ Yasanın ilgili maddesi şu şekildedir: “Madde 1. İş kazalarıyla meslek hastalıkları ve analık hallerinde bu kanunda yazılı yardım ve ödeneklerden faydalanmak, 3008 sayılı İş Kanununun uygulandığı işyerlerinde çalışanlardan o kanuna göre sigortalı sayılanların hakkıdır.” **Resmi Gazete**, sayı 6051, 7 Temmuz 1945 Cumartesi, s. 9021; Tekeli-İlkin, **a.g.e.**, s. 255.

⁶⁰ **Çalışma Bakanlığı İlk Yılı...**, s. 43.

⁶¹ Yasanın ilgili hükmü şu şekildedir: “Madde 1. İş hayatında türlü hallerle karşı ilgili Sigorta Kanunu hükümlerini uygulamak ve Çalışma Bakanlığına bağlı olmak üzere işçi Sigortaları Kurumu vücuda getirilmiştir. Kurum bu kanun ve özel hukuk hükümlerine tabidir. Mali ve idari bakımdan muhtardır ve tüzel kişilikte bir Devlet kurumudur.” **Resmi Gazete**, sayı 6058, 16 Temmuz 1945 Pazartesi, s. 9065.

⁶² **Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960**, C. 2, 4. Basım, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2003, s. 77.

⁶³ **Resmi Gazete**, sayı 6215, 25 Ocak 1946 Cuma, s. 10017; Çalışma Bakanlığı İlk Yılı..., s. 44.

⁶⁴ Söz konusu madde şu şekilde düzenlenmiştir: “DÖRDÜNCÜ FASIL İş ve işçi bulma Madde 63. İşçilerin elverişli oldukları işlere yerleşmelerine ve muhtelif işler için elverişli işçiler bulunmasına tavassut hususlarının tanzimi, bir âmme hizmeti olarak Devlet tarafından yapılır.

tında düzenlenmiş olan bu maddede, “İşçilerin elverişli oldukları işlere yerleşmelerine ve muhtelif işler için elverişli işçiler bulunmasına tavasut hususlarının tanzimi, bir âmme hizmeti olarak Devlet tarafından yapılır...”⁶⁵ denilmiştir. Ayrıca yasanın 64. maddesiyle kurumun görevleri belirlenirken 65. maddeyle kâr amacı güden iş ve işçi bürolarının kurulması yasaklanmış ve 69. maddeyle de işverenlerin işçi ihtiyaçlarını resmi iş ve işçi bulma kurumuna bildirmeleri gerektiği belirtilmiştir.⁶⁶ Tüm bu maddeler, 1946’da kurulan İş ve İşçi Bulma Kurumu’nun temel ilkelerinin ahlında 1936’da kabul edilen 3008 sayılı yasa ile çok daha önceden belirlendiğini göstermektedir. Bu durumu, kurumun kuruluş ve görevleri hakkındaki kanunun birinci maddesinde⁶⁷ ve İş ve İşçi Bulma Kurumu tasarısının Meclis’te görüşülmesi sırasında Çalışma Bakanı Sadi Irmak’ın konuşmasında da görmek mümkündür.⁶⁸

Çalışma Bakanı Sadi Irmak, İş ve İşçi Bulma Kurumu’nun üç amaçla kurulmak istendiğini söylemiştir. Bunlardan birincisinin 1936’daki 3008 sayılı İş Kanunu’nun gereğini yerine getirmekten kaynaklandığını, ikincisinin Türkiye’nin imzaladığı Milletlerarası taahhütleri yerine

Bu hizmetin yapılması için, İktisad Vekâletine bağlı olmak üzere gerekli görülecek merkez teşkilâtile ihtiyaca göre muhtelif şehir veya kasabalarda bu teşkilâtın şubeleri tesis edilir. Birer mntaka veyahut yalnız bir tek belediye sınırı çevresine şamil vazifelerle kurulacak olan işbu şubelerin tesis ve faaliyetlerine muktazi masraflar için Devletin Umumi Bütçesine konulacak meblâğlardan başka ilgili vilâyetlerin ve belediyelerin bütçelerinde dahi, imkân derecesinde, iştirak hisseleri tahsis edilir. İş ve işçi bulma teşkilâtı bu kanunun hükümlerinin tatbikini takib ve icraya salâhiyyettar olmak üzere, tesis olunacak genel teşkilâtın içindedir.” **Resmî Gazete**, sayı 3330, 15 Haziran 1936 Pazartesi, s. 6621.

⁶⁵ **Resmî Gazete**, sayı 3330, 15 Haziran 1936 Pazartesi, s. 6629.

⁶⁶ **Resmî Gazete**, sayı 3330, 15 Haziran 1936 Pazartesi, s. 6629-6630.

⁶⁷ İş ve İşçi Bulma Kurumu kuruluş ve görevleri hakkındaki kanunun birinci maddesi şu şekilde düzenlenmiştir: “*Madde 1. 3008 sayılı İş Kanununun 63, 64, 69 uncu maddeleri hükümlerine göre, iş ve işçi “bulma faaliyetlerini ve bunlarla ilgili diğer ödevleri yerine getirmek üzere İş ve İşçi Bulma Kurumu vücuda getirilmiştir...”*”, **Resmî Gazete**, sayı 6215, 25 Ocak 1946 Cuma, s. 10017; Makal, **Türkiye’de Çok Partili Dönemde...**, s. 211.

⁶⁸ Sadi Irmak şunları söylemiştir: “...*Bu kanunu sevk ederken üç gayeyi tahakkuk ettirmeyi hedef tutmuş oluyoruz. Birincisi bundan on yıl evvel meriyete girmiş olan İş Kanununun bir emrini yerine getirmektir...*” **TBMM TD**, D. VII, C. 21, T. 3, 23. **Birleşim**, 14. 01. 1946, s. 25.

getirmek olduğunu,⁶⁹ üçüncüsünün de ülkenin zorunlu koşullarından doğduğunu söylemiştir.⁷⁰ Ayrıca bir diğer amaç da yine Çalışma Bakanının ifadesi ile “...iş ve işçi bulmak davasında tam mânasıyla Devletin hâkim olmasıdır...”⁷¹

İş ve İşçi Bulma Kurumu, Çalışma Bakanlığı'nın bünyesinde ve işçilerin elverişli işlere yerleştirilmesi, işyerlerine işçi bulunması ve kalifiye işçi yetiştirilmesi konularını bir kamu hizmeti olarak ele alacak iktisadi bir devlet teşekkülü olarak⁷² kurulmasına karşın mali ve idari yönden özerk kılınmıştır. Bunun nedeni ise yurt dışındaki örneklerin de böyle olması ve kurumun daha rahat bir şekilde çalışması içindir.⁷³

Bakanlığın yaptığı çalışmaları birçok yazısında değerlendiren Sadi Irmak, bir yazısında “Çalışanı korumak, Türk Devletinin prensiplerindedir. Bu ileri görüşün şimdiki fiili belgeleri İş Kanunu ile İşçi Sigortaları Kanunlarıdır. Bu kanunların iyi ve tam olarak uygulanmasını sağlamak ve bu alandaki tedbirleri sistemli bir surette geliştirmek düşüncesi,

⁶⁹ Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 8 Haziran 1933 tarih ve 34 numaralı Ücretli İş Bulma Servisi Kurulması Sözleşmesi'nin birinci ve ikinci maddeleriyle, kazanç amacı güden iş bulma bürolarının sözleşmenin üye devlet tarafından onanmasından sonraki üç yıl içerisinde kapatılması öngörülmüştür. Türkiye bu sözleşmeyi 1946'da 4866 sayılı yasayla onaylamıştır. Makal, **Türkiye'de Çok Partili Dönemde...**, s. 209.

⁷⁰ Sadi Irmak şunları söylemiştir: “...Bu kanunu sevk ederken üç gayeyi tahakkuk ettirmeyi hedef tutmuş oluyoruz... Birisi bundan on yıl evvel meriyete girmiş olan İş Kanununun bir emrini yerine getirmektir... ikinci sebep Milletlerarası giriştiğimiz taahhütlerin yerine getirilmesidir... Üçüncüsü; şüphesiz en önemlisi memleketin kendi zaruretleri ve kendi gerçekleridir...” **TBMM TD**, D. VII, C. 21, T. 3, 23. **Birleşim**, 14. 01. 1946, s. 25.

⁷¹ **TBMM TD**, D. VII, C. 21, T. 3, 23. **Birleşim**, 14. 01. 1946, s. 25.

⁷² Çalışma Bakanlığı İlk Yılı..., s. 44; **Cumhuriyet Ansiklopedisi...**, s. 77.

⁷³ Sadi Irmak bu durumu bir konuşmasında şöyle ifade etmiştir: “Böyle bir kurumu meydana getirmiş olmağın amil daha ziyade bu kurumun gerektirdiği gibi ticari ve ekonomik esaslarla çalışmasını sağlamak içindir. Onun için bunu Çalışma Bakanlığı'nın mesuliyeti altında fakat mali bakımdan muhtar hüküm şahsiyeti haiz bir müessese olmasında fayda mülahaza ettik. Zaten bütün tetkik ettiğimiz memleketlerde de iş ve işçi bulma müesseselerinin de böyle otonom olduğunu gördük” **Ulus** 15.01. 1946.

Çalışma Bakanlığının kurulmasına yol açan âmillerdendir”⁷⁴ diyerek Çalışma Bakanlığı’nın kurulmasındaki en temel nedenin, devletin işçileri korumak olduğunu söylemiştir.

İş bulmayı bir devlet görevi sayan⁷⁵ Irmak, bir başka yazısında ise “...Devletçilik bizde devletin sosyal hayata nizam vermesi, bilhassa meslek ve zümreler arasında âdil bir nizamın yapıcı rolü oynaması, vatandaşın yaşama seviyesinin her bakımdan yükselmesi ve garantilere kavuşturulması hedeflerini de gözden uzak tutmamıştır ve tutamazdı”⁷⁶ diyerek iş ve işçi arasındaki ilişkilerin düzenlenmesini devletin görevleri arasında saymış ve bunu Kemalizmin altı ilkesinden biri olan devletçilik ilkesinin bir sonucu olarak görmüştür. Çalışma Bakanlığı’nın bir yayınında da “İş hayatında Devletçiliğin ilk eseri İş Kanunu’dur. Bu Kanuna hâkim olan ruh şöyle ifade edilebilir: “İşçi, Devletin himayesindedir.” diye yazılmıştır.⁷⁷Burada Sadi Irmak’ın konuşmalarından hareketle söylemek gerekir ki, Türkiye’de iş yaşamına yönelik yapılan düzenlenmeler sadece dışarıda yaşanan gelişmelerin Türkiye üzerindeki etkisinin bir sonucu değildir. Bu alanda yapılanlar Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş felsefesinin de bir sonucudur.

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, sosyalizmi dengelemek ve savaşın ortaya çıkardığı maddi ve manevi yıkımı ortadan kaldırmak amacıyla, bazı devletlerde sosyal devlet anlayışının geliştiği görülür. Görüldüğü gibi, Çalışma Bakanlığı da bu anlayış çerçevesinde hareket edip bir yandan ülke içinde sosyal devlet anlayışını yansıtan birtakım girişimlerde bulunurken diğer yandan çalışma dünyası ile ilgili olarak dünya ile işbirliği içinde olmaya gayret göstermiştir. Bu arada Türkiye, 1932 yılında Milletler Cemiyeti’ne üye olmakla, dünyada sosyal politikanın uluslararası normlarını saptamaya çaba gösteren Uluslararası Çalışma Örgütü’ne (ILO)’de üye olmuştur. Bundan dolayı da, ILO’nun bir üyesi olan Türkiye, teşkilatın kabul ettiği sözleşmelerden bazılarını kanun-

⁷⁴ **Çalışma**, Yıl: 1, Sayı: 1, 20 Eylül 1945, s. 5-6.

⁷⁵ **Çalışma**, Yıl: 2, Sayı: 15, Şubat 1947, s. 2.

⁷⁶ **Çalışma**, Yıl: 2, Sayı: 15, Şubat 1947, s. 1-2.

⁷⁷ **Çalışma Bakanlığı İlk Yılı...**,s. 15.

laştırmıştır.⁷⁸ Diğer yandan, 15 Ekim 1945'te Paris'te, 09 Eylül 1946'da Kanada'nın Montreal şehrinde, 19 Haziran 1947'de de Cenevre'de düzenlenen Uluslararası Çalışma Konferansı'na temsilci göndermiştir.⁷⁹

16 Şubat 1946'da 4864 sayılı “*Mesleki Hastalıkların Tazmini*”, 4865 sayılı “*Sanayide Hafta Tatili*” ve 4866 sayılı “*Ücretli İş Bulma Bürolarının Kapatılması*”na ilişkin yasaların kabul edilmesi de aslında Türkiye'nin çalışma yaşamının düzenlenmesinde uluslararası yaşanan gelişmelere ayak uydurma çabasının bir sonucudur. Türkiye bu yasaları kabul ederek, Uluslar arası Çalışma Örgütü'nün 42, 14 ve 34 sayılı sözleşmelerini yerine getirmiş ve çalışma hayatına ait mevzuatı büyük oranda yenilemiştir.⁸⁰

Çok partili yaşama geçildikten sonra, 5 Haziran 1946 tarih ve 4919 sayılı “*Cemiyetler Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun*”la 1938 tarihli Cemiyetler Kanunu'nda bazı değişiklikler yapılmıştır. Yapılan bu değişikliklerle, sınıf esaslı örgütlenme ve sendika kurma yasası kaldırılmış ve işçilerin örgütlenmesinin önü açılmıştır.⁸¹ Türkiye'nin bu adımı atmasında, İkinci Dünya Savaşı sonrasında izlediği dış politikanın etkisi olmuştur. Savaş sonrasında Türkiye, dünyaya uluslararası işbirliğine ve etkileşime hazır, demokratik bir ülke ve toplum olmak istediği imajını vermeye çalışmıştır. Öte yandan, işçilere sendikal haklar verilmesinde, Türkiye'nin ILO'ya işçi temsilcilerinin de yer aldığı tam delegasyonla katılmak istemesinin ve ülkedeki işçi sayısının artmasının da etkisi olmuştur.⁸²

1946'da çok partili siyasi yaşama geçilmesi ile birlikte kurulmaya başlanan siyasi partiler de, programlarında çalışma yaşamına ilişkin ko-

⁷⁸ **Çalışma Bakanlığı'nın İki Yılı...**, s. 158.

⁷⁹ Seren, **a.g.e.**, s.113-116; **Çalışma Bakanlığı'nın İki Yılı...**, s. 159.

⁸⁰ Tekeli-İlkin, **a.g.e.**, s. 256.

⁸¹ **Resmi Gazete**, sayı 6329, 10 Haziran 1946 Pazartesi, s. 10729.

⁸² Işıklı, a.g.m., s. 1828; Fatih Güngör, “1946-1960 Döneminde Türkiye'de Sendikacılık Hareketi ve Demokrasi”, Haz.: Alpaslan Işıklı, **Türkiye'de Sendikacılık Hareketleri İçinde Demokrasi Kavramının Gelişimi**, 2. Baskı, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2002, s. 144.

nulara yer vermişlerdir. Milli Kalkınma Partisi'nin, işçilerle ilgili olarak somut bir önerisi yokken, CHP'ye göre daha liberal bir programa sahip olan DP bu konuda daha somut bir yaklaşım sergilemiş ve işçilerin sendika kurmaları gerektiğini savunmuştur. Bu gelişmelerin de sosyal politikaların belirlenmesinde ve işçi haklarına yönelik düzenlemelerde etkisinin olduğu kuşkusuzdur.⁸³

Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişikliğin ardından, sendikalar hızla kurulmaya başlanmıştır. “1946 Sendikacılığı” olarak anılan ve sendikaların mevcut siyasal iktidardan bağımsız olarak kuruldukları için, faaliyetlerini daha özgür bir şekilde yürüttükleri bu dönemde sendikalaşma sürecinde iki parti, Türkiye Sosyalist Partisi ve Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi belirleyici bir rol üstlenmişlerdir. Ancak bu durum, bazı sendikaların kapatılmasının ve kısıtlanmasının temel gerekçesi olmuş⁸⁴ ve 16 Aralık 1946'da, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından sol görüşlü birtakım siyasi partiler, onlara yakın gazete ve dergilerle birlikte İstanbul İşçi Sendikaları Birliği ve İşçi Kulübü kapatılmıştır.⁸⁵

1946 sendikacılığından rahatsız olan hükümetin, 20 Şubat 1947'de çıkardığı 5018 sayılı “İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri” yasası Türkiye’de güdümlü bir sendikacılık döneminin başlangıcını oluşturmuş⁸⁶ ve “sendika özgürlüğü” rejiminden “sendika hakkı” rejimine geçilmiştir. Cumhuriyet döneminin ilk sendikalar kanunu olan 5018

⁸³ Koçak, **a.g.e.**, s. 560-565; Makal, **Türkiye’de Çok Partili Dönemde...**, s. 64 vd.

⁸⁴ Tekeli-İlkin, **a.g.e.**, s. 257; Işıklı, a.g.m., s. 1828-1829; Kemal Sülker, “Cumhuriyet Dönemi İşçi Hareketleri”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 7, ss. 1843-1847, İletişim Yay., İstanbul, b.t.y., s. 1844; Fatih Güngör, “1946-1960 Döneminde Türkiye’de Sendikacılık Hareketi ve Demokrasi”, Haz.: Alpaslan Işıklı, **Türkiye’de Sendikacılık Hareketleri İçinde Demokrasi Kavramının Gelişimi**, 2. Baskı, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2002, s. 131, 145; Osman Öztürk, “1946 Sendikacılığı”, **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, C.I, ss. 169-175, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 1996, s. 174-175.

⁸⁵ Ahmet Makal, **Ameleden İşçiye Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları**, 2. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2011, s. 217-218.

⁸⁶ Tekeli-İlkin, **a.g.e.**, s. 257.

sayılı Kanun'da sendikalara yönelik olumlu düzenlemelerin yanı sıra, sendikal çalışmaların kısıtlanmasına yönelik hükümler de mevcuttur.⁸⁷ Bu yasa ile sendikalar üzerinde yargı denetimi kurulabildiği gibi (madde 7), idari denetime de olanak sağlanmış (madde 11), sendikalara siyaset yasağı getirilmiş (madde 5) ve uluslararası mesleki teşekküllere üyeliği de Bakanlar Kurulu'nun iznine (madde 5) bırakılmıştır.⁸⁸ Sendikalara yönelik yapılan bu düzenlemede hükümetin nasıl bir bakış açısına sahip olduğunu ise Sadi Irmak'ın şu sözlerinde görmek mümkündür: "... *Türkiye'nin sosyal problemi sınıf mücadelesine terk edilmemeli, devlet hakemliği esas olmalıydı. Bu kararı verdikten sonra ikinci bir hususu düşündüm. Türkiye'nin sosyal problemi bir üçlü organla idare edilmeliydi. Devlet, işçi, işveren. Kuracağım bütün teşekküllerde bu üç grubun temsilcilerini yan yana bulunduracaktım...*"⁸⁹

Söz konusu yasa tasarısının TBMM'deki görüşmeleri sırasında ise iktidar ile muhalefet milletvekilleri arasında sert tartışmalar yaşanmamış, hatta çoğu konuda benzer düşünceleri taşıdıkları için, ortak hareket etmişlerdir.

DP Milletvekili Suphi Batur, konuşmasına yasa tasarısının eksikliklerinden söz ederek başlamıştır. Yasada, işçilere grev hakkı tanınmamasını eleştirmiş, Çalışma Bakanlığı'nın sendikaları denetleme yetkisine sahip olmasının, sendikaların hareket serbestliğini kısıtlayacağını belirtmiştir. Yasa tasarısına yönelik oldukça isabetli eleştirilerde bulunan Batur, grev ve lokavtu önlemeğe yönelik hükümlerin tasarıdan çıkarılmasının gerektiğine vurgu yapmıştır. Bununla beraber, yasaya sendikaların "*kökü dışarda*" olan yabancı ideolojilerin etkisinde kalmasını önleyecek ve sendikaları milliyetçi bir ruha sahip kılacak hükümler eklenmek istenmesini ise takdirle karşıladığını belirtmiştir.⁹⁰

⁸⁷ Aysen Tokol, "5018 Sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları Ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun", **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, C.I, ss. 157-168, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, s.157.

⁸⁸ Makal, **Ameleden İşçiye...**, s. 219-220; **Resmi Gazete**, sayı 6542, 26 Şubat 1947 Çarşamba.

⁸⁹ Irmak, a.g.m., s. 12.

⁹⁰ **TBMM TD**, D. VIII, C. 4, T. 1, 47. Birleşim, 20. 02. 1947, s. 299-300.

DP Milletvekili Fuat Köprülü, CHP Milletvekili Cemil Said Barlas gibi⁹¹ yasanın çok aceleyle hazırlandığını iddia etmiştir.⁹² İşçilere grev hakkı verilmesi konusunda ise bunun demokratik yönetim tarzının bir gerekliliği olduğunu belirterek “...bugün hiç bir demokratik memleket yoktur ki, sendika dendiği zaman grev hakkı amelenin elinde müdafaa vasıtası olarak kullandığı grev hakkı kabul edilmiş olmasın... demokrasi icabı olarak böyle bir sendika kanunu getiriyoruz demek, hem de sendika kanununda bu grev hakkını külliyen reddetmek tamamen yanlış bir hareket olur. Eğer grev hakkı tanımiyorsak, kabul etmiyorsak, Sendika Kanununun hikmeti vücudu olamaz. Bu sadece gösterişten ibaret kalır, mantıksızlıktan ibaret kalır...” demiştir.⁹³ Bununla beraber, “milli menfaatlerin” göz önünde bulundurularak, grev hakkına yasal bir düzenleme yapılması gerektiği üzerinde de durmuştur. Köprülü, yasa tasarısının iyi yönlerinin de olduğuna vurgu yaparak “...Suphi Batu’nun da söylediği gibi, bu kanunun millî bir ruhla yapılması harici tahrikatın bu sendikalar arasında işlemesine meydan vermeyecek kayıtların konulması, bilhassa her ne suretle olursa olsun, siyasi gayelerin buraya girmeyerek, bunların yalnız meslek menfaat ve tesanüdünü koruyacak bir meslek birliği mahiyetinde kalmasının nazarı itibara alınması, bu kanunun iştirak ettiğimiz ve memnuniyetle karşılaştığımız esaslarını teşkil ediyor...” demiştir.⁹⁴

CHP Diyarbakır Milletvekili Vedat Dicleli, hiçbir mazeretin arkasına sığınmadan işçilerin ve işverenlerin örgütlenmelerine olanak tanınması gerektiğini söylerken,⁹⁵ işçilere grev hakkı verilmesine karşı çıkan CHP Gaziantep Milletvekili Cemil Said Barlas ise işçilere grev hakkı verilmesinin devletin sosyal yapısına uygun olmadığına dikkati çekerek “...bizde sınıf yoktur, zümre vardır. Hâkim zümresi, asker zümresi, idareci zümresi vardır. Bunların heyeti mecmuası da Türk vatandaşı ve Türk milletidir. Türk milletinin heyeti mecmuasını teşkil ederler. Binaenaleyh grev zümrelerin değil, sınıfların hakkıdır...” demiştir.⁹⁶ Barlas’la benzer düşünceleri paylaşan

⁹¹ **TBMM TD**, D. VIII, C. 4, T. 1, 47. Birleşim, 20. 02. 1947, s. 298.

⁹² **TBMM TD**, D. VIII, C. 4, T. 1, 47. Birleşim, 20. 02. 1947, s. 305-306.

⁹³ **TBMM TD**, D. VIII, C. 4, T. 1, 47. Birleşim, 20. 02. 1947, s. 305-306.

⁹⁴ **TBMM TD**, D. VIII, C. 4, T. 1, 47. Birleşim, 20. 02. 1947, s. 306.

⁹⁵ **TBMM TD**, D. VIII, C. 4, T. 1, 47. Birleşim, 20. 02. 1947, s. 295-299.

⁹⁶ **TBMM TD**, D. VIII, C. 4, T. 1, 47. Birleşim, 20. 02. 1947, s. 304.

CHP Milletvekilleri Muammer Alakant ile Hulusi Oral ise işçilere grev hakkı verilmesini devletlerin başına açılmış bir bela olarak görmüşler ve grev hakkının devlete zarar verecek tehlikeli bir silah olduğunu söylemişlerdir.⁹⁷ Ayrıca Alakant da Barlas gibi, grev hakkının Anayasaya ve devletin kuruluş dinamiklerine aykırı olduğunu belirtmiştir.⁹⁸ Bu arada Bağımsız Denizli Milletvekili Reşad Aydın da CHP millettekileri ile benzer ifadeler kullanarak, "...*hürriyetçi, devletçi, milliyetçi ve gayri siyasi prensipler üzerine müesses bu kanun tasarısını sempati ile karşıladığımı arz ederim ve isterim...*" demiştir.⁹⁹ Tasarı üzerine yapılan tartışmalar sırasında söz alan Çalışma Bakanı Sadi Irmak, yasa tasarısını savunduğu konuşmasında, bir ihtiyacın sonucu olarak kurulan sendikaların, çok kısa bir süre sonra asıl amaçlarından uzaklaştıklarını belirterek kendilerine yeniden düzen verilmesinin zorunlu hale geldiğini söylemiştir.¹⁰⁰ Ayrıca Birleşmiş Milletler Cemiyeti'ne üye olunması nedeniyle bir taahhüt altına girildiğinden böyle bir yasa çıkarılmasının zorunlu olduğunu da sözlerine eklemiştir.¹⁰¹

Irmak, sendikalara bir ayar verilmesi gerektiğini belirttiği konuşmasında, "...*Prensibimiz; hürriyetçilik, milliyetçilik ve devletçilik görüşünü bu yeni doğmakta olan derneklere istikamet olarak vermek ve bunlara gerek mesleklerine ve gerekse millete; kamu menfaatine yararlı olmalarını temin etmektir*" demiş ve bunun nasıl olması gerektiğini de belirtmiştir.¹⁰² Devlete karşı, devlet emrinde ve devletle beraber olmak üzere üç tür sendikanın olduğunu söyleyen Irmak, Türkiye'deki sendika türünün devletle beraber olması gerektiğini savunmuş ve bu konuda şunları söylemiştir: "...*Üçüncü tip sendika, Devletle*

⁹⁷ **TBMM TD**, D. VIII, C. 4, T. 1, 47. Birleşim, 20. 02. 1947, s. 308, 315-316.

⁹⁸ **TBMM TD**, D. VIII, C. 4, T. 1, 47. Birleşim, 20. 02. 1947, s. 308.

⁹⁹ **TBMM TD**, D. VIII, C. 4, T. 1, 47. Birleşim, 20. 02. 1947, s. 313.

¹⁰⁰ Sadi Irmak bu konuda şunları söylemiştir: "...*hepsinde müşterek olan motif meslek ve sınıf menfaatlerini müştereken temsil etmek ihtiyacı idi. Bu ihtiyaç altında kurulan toplulukların az zaman sonra kısmen ödevlerinden uzaklaştıkları ve bizi yeniden bir nizam vermeye mecbur ettikleri müşahade edildi...*" **TBMM TD**, D. VIII, C. 4, T. 1, 47. Birleşim, 20. 02. 1947, s. 300-301.

¹⁰¹ **TBMM TD**, D. VIII, C. 4, T. 1, 47. Birleşim, 20. 02. 1947, s. 301.

¹⁰² **TBMM TD**, D. VIII, C. 4, T. 1, 47. Birleşim, 20. 02. 1947, s. 301.

beraber, âmme menfaati içinde zümrelerin menfaatlerini müdafaa eden hürr sendikalarlardır. İşte, Türkiye'ye yakışacak ve Türk rejiminin hürriyet zihniyetine yakışacak olan bu çeşit sendikalar, bizim tasarıya hâkim olan ruh bu ruhtur."¹⁰³ Konuşması sırasında, grev ve lokavta da değinen Irmak, Türkiye'nin liberal değil, devletçi olduğu için bu hakkı vermesinin devletin benimsemiş olduğu rejim açısından mümkün olmadığını dile getirmiş ve grevin yasaklanmasının doğruluğunu savunmuştur. Onun bu konudaki görüşleri şu şekildedir: *"Arkadaşlar; gerek Grev gerek Lokavt bir bakıma bir sınıfın kendi vasıtasıyla ihkaki hak etmesi demektir. Yani amele sınıfı, sayısına, patron ise sermayesinin azemeline güvenerek fikirlerini ve emellerini mukabil tarafa empoze etmeleri manasına gelir. Bu, şüphesiz liberal ekonomi rejimlerinde belki yerinde bir tedbirdir. Çünkü liberal rejimlerde malûmunuz olduğu veçhile Devlet ekonomik ve sosyal faaliyetlere aktif olarak müdahale etmez. Sınıflara kendi aralarında davalarını halletmek imkânını verir. Memleketimizde de liberal bir rejim takip etseydik bu rejimin tabii haklarını tanımamız icap ederdi. Fakat biz Devletçi bir rejime sahibiz. Gerek C. H. Partisinin ana prensibi, gerekse muhterem muhaliflerimizin programlarında da devletçilik ana prensip olarak yer tutmuş bulunuyor, Anayasamız da Devletçiliği tespit etmiş bulunuyor. Böylece bu görüşle grevin memnuiyetini devam ettirmekte bir hak ve mantık vardır. Çünkü Devlet, burada sınıflar arasında çıkan ihtilâflarda hakem olmayı kabul etmiş bulunuyor.*"¹⁰⁴

Görüldüğü gibi, iktidar ve muhalefet milletvekillerinin işçi hakları ile ilgili olarak birbirlerinden farklı düşündükleri tek konu, işçilere grev hakkının verilip, verilmemesi olmuştur. Diğer konularda ise aralarında büyük görüş ayrılıkları yaşanmamış, işçilere örgütlenme hakkının tanınması gerektiği hususunda gerek CHP gerekse DP milletvekilleri ortak bir tutum sergilemişlerdir. Daha açıkçası, CHP ve DP milletvekilleri işçilere grev hakkı verilmesi konusunda farklı düşüncelere sahip olmalarına karşın, yasa tasarısındaki diğer düzenlemelere karşı benzer bir yaklaşım sergilemişlerdir. Konuşmacıların üzerinde uzlaştıkları yasa tasarısındaki diğer maddeleri de, yasanın milli bir ruha sahip olması,

¹⁰³ **TBMM TD**, D. VIII, C. 4, T. 1, 47. Birleşim, 20. 02. 1947, s. 301.

¹⁰⁴ **TBMM TD**, D. VIII, C. 4, T. 1, 47. Birleşim, 20. 02. 1947, s. 303.

dışarıdan yapılabilecek tahriklere kapalı olması, sendikaların siyasetle uğraşmamaları ve yalnızca bir meslek birliği olarak kalması şeklinde sıralamak mümkündür. İktidar milletvekilleri ile Çalışma Bakanı, sendikaları denetim altına almak amacı güden bu tür düzenlemelerin yapılma gerekçesini Devletçilik ve Halkçılık ilkelerini ön plana çıkararak açıklamaya çalışmışlardır.¹⁰⁵ Dikkati çeken bir diğer durum ise bu görüşmeler sırasında CHP'nin işçilere grev hakkı vermemesini eleştiren DP'nin, düşüncelerinde ne kadar samimi olduğunun kısa bir süre sonra anlaşılmasıdır. Zira parti programlarında işçilere grev hakkı verileceğini vaat etmelerine ve 10 yıl boyunca çok güçlü bir şekilde iktidarda bulunmalarına karşın, DP iktidarında grev hakkı ile ilgili olarak işçilerin lehine olabilecek hiç bir düzenleme yapılmamıştır.

Öte yandan, sendikacılığı güdümlü bir hale getirmek konusunda aslında ortak bir düşünceye sahip olan ve ortak bir tutum sergileyen CHP ve DP, bu yasanın çıkmasından sonra sendikaları kendilerine bağlı bir hale getirmek için uğraş vermişlerdir. CHP kendi vesayeti altında sendikalar kurmak için bunu İşçi Büroları aracılığıyla yapmıştır. DP'de 1949'da bu yönde çalışmalara başlamıştır.¹⁰⁶

İşçilerin örgütlenmesine yönelik alınan kısıtlayıcı önlemlere karşın, işçi ve işveren taraflarının örgütlenmelerinin hukuki bir düzenlemeye kavuşturulması ve kurumsallaşmasının sağlanmaya başlanması da incelenen bu dönem içinde atılan adımlarla olmuştur.¹⁰⁷ Hatta Sadi Irmak'ın anılarında belirttiğine göre, Çalışma Bakanlığı'nın kurulduğu sıralarda bina, eleman ve bütçe gibi birçok konuda sıkıntı yaşandığı anlaşılmak-

¹⁰⁵ **TBMM TD**, D. VIII, C. 4, T. 1, 47. Birleşim, 20. 02. 1947, s. 295-324.

¹⁰⁶ Tekeli-İlkin, **a.g.e.**, s. 257; Işıklı, a.g.m., s. 1829; Sülker, **a.g.e.**, s. 1844; Mehmet Şehmus Güzel, "Cumhuriyet Türkiye'sinde İşçi Hareketleri", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 7, ss. 1848-1876, İletişim Yay., İstanbul, b.t.y., s. 1855; M. Hakan Koçak, "Ellili Yıllarda Emek Rejimi ve Emek Hareketi", **Türkiye'nin 1950'li Yılları**, Haz.: Mete Kaan Kaynar, ss. 95, İletişim Yay., İstanbul, 2015, s. 70.

¹⁰⁷ Ahmet Makal, **Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946**, İmge Yay., Ankara, 1999, s. 476-477.

tadır.¹⁰⁸ Bununla beraber, özellikle 1945-1947 yılları arasında çıkarılan birçok yasa ve bunlara dayalı olarak yapılan düzenlemelerle 1950 yılına kadar, Çalışma Bakanlığı'nın kuruluşu tamamlamış, işçi ve işveren arasındaki ilişkileri düzenleyen çok sayıda yasa çıkarılmış ve Türkiye'de bir sosyal güvenlik sistemi oluşturulmuştur.¹⁰⁹

SONUÇ

Türkiye'de çalışma yaşamına ilişkin yapılan düzenlemelerde, iç ve dış dinamikler birlikte rol oynamışlardır. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında belirlediği dış politikasının ülkenin iç siyaseti üzerindeki etkileri yadsınamaz ve yaşanan gelişmelerdeki payı oldukça fazladır. Zaten İngiltere'nin model ülke olarak alınması ve bu ülkeden birçok uzmanın getirilmiş olması da bu etkiyi açıkça göstermektedir. Bununla birlikte, Türkiye'nin Çalışma Bakanlığı'nın kurulması sırasında, İngiltere'den etkilenmiş olması sadece dış politika tercihleri ile de açıklanamaz. Bu tercihte, İngiltere'nin Beveridge Raporu'na dayalı olarak gerçekleştirdiklerinin sonucunda ulaştığı somut başarıların da etkisi vardır.

Çalışma yaşamının düzenlenmesindeki iç dinamikleri ise iki başlık altında toplamak mümkündür. Birincisi, devletin kurulmasından itibaren gelişen iş ve işveren ilişkileri ve bunların düzenlenmesine karşı duyulan ihtiyaç, ikincisi de çok partili yaşama geçilmesi ve DP'nin, CHP'ye karşı yürüttüğü muhalefetin CHP üzerindeki etkisidir.

Çalışma Bakanlığı'nın kurulduğu ve kurumsallaşmaya çalıştığı 1945-1947 yılları arasında, Bakanlık her şeyden önce kuruluş sürecini tamamlamıştır. Bu süre içinde, çalışma ilişkilerini düzenleyen birçok yasa çıkarılmış; işçi ve işveren örgütlenmesinin hukuki alt yapısı oluşturulmuş; bir sosyal güvenlik sistemi kurularak sosyal devlet anlayı-

¹⁰⁸ "...Tabii ortada bina yok, memur yok, para yok, yetki belirsiz. Henüz bir kanun veya tüzük de yoktu. Bunlardan daha müşkülü memleketin bu alanda hiçbir tecrübesi yoktu..." **Irmak**, a.g.m., s. 12.

¹⁰⁹ Tekeli-İlkin, **a.g.e.**, s. 257.

şına uygun girişimlerde bulunulmuştur. Bununla birlikte, hükümet sendikal haklarla ilgili olarak zamanla daha kısıtlayıcı bir tutum sergilemiş ve işçilerin örgütlenmesini kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Bu arada, hükümet, işçi kesiminin haklarını kısıtlayıcı kararları devletin kuruluş ideolojisini gerekçe göstererek çıkarmıştır. Sendikal haklar konusunda bu tür bir anlayışın benimsemesinin nedeni ise büyük olasılıkla işçilerin sola kaymasını önlemek içindir.

Öte yandan, sendikalara siyasetle uğraşma yasağının konulması, işçi haklarının düzenlenmesine milli menfaatler çerçevesinden bakılması gibi sendikaları kısıtlayıcı kararların alınmasında iktidar ve muhalefet benzer düşünceleri dile getirmiş ve bu konularda ortak bir tavır sergilemişlerdir. İşçilerin sendikal haklarına yönelik hükümetin ve muhalefetin takındığı bu tutum, sonraki yıllarda da çok belirleyici olmuş ve Türk siyasetinde günümüze kadar süren bir gelenek haline gelmiştir. Bir başka deyişle dünya düzeni ne kadar değişirse değişsin, Türkiye’de işçi hakları konusuna bakış genellikle aynı kalmıştır.

KAYNAKÇA

Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Resmi Yayınlar

Resmi Gazete

TBMM Kavanin Mecmuası

TBMM Tutanak Dergisi

Kitap ve Makaleler

MAKAL, Ahmet, **Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946**, İmge Yay., Ankara, 1999.

Çalışma Bakanlığı İlk Yılı ve İlk Hedefleri, Çalışma Bakanlığı Yay., Ankara, 1946.

Çalışma Bakanlığı'nın İki Yılı, T.C. Çalışma Bakanlığı Yay. Sayı: 13, Ankara, b.t.y.

DERİNGİL, Selim, **Denge Oyunu**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2003.

FERİK, Mümtaz Faik, "Çalışma Bakanlığı Kurulurken", **Ulus**, 09. 06. 1945.

FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri, "Çalışma Bakanlığı", **Cumhuriyet** 09. 06. 1945.

GÜNGÖR, Fatih, "1946-1960 Döneminde Türkiye'de Sendikacılık Hareketi ve Demokrasi", Haz.: Alpaslan Işıklı, **Türkiye'de Sendikacılık Hareketleri İçinde Demokrasi Kavramının Gelişimi**, 2. Baskı, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2002.

GÜZEL, Mehmet Şehmus, "Çalışma Bakanlığı'nın Kuruluşu Çalışma Hayatında İngiliz Etkisi", **Tarih ve Toplum**, Sayı: 50, ss. 52-56, İletişim Yay., İstanbul, Şubat 1988.

_____, "Cumhuriyet Türkiyesi'nde İşçi Hareketleri", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 7, ss. 1848-1876, İletişim Yay., İstanbul, b.t.y.

HALİL, Ahmed, "Çalışma Bakanlığı Kurulduktan Sonra Beveridge Plânından Alınacak Dersler", **Cumhuriyet**, 15. 06. 1945.

IRMAK, Sadi , "Çalışma Bakanlığı'nın Kuruluşu İle İlgili Olarak İlk Çalışma Bakanının Anıları", **50. Yılda Çalışma Hayatımız**, Çalışma Bakanlığı Yay., ss. 11-16, Ankara, 1973.

IŞIKLI, Alpaslan, "Sosyal Güvenlik", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 8, ss. 2142-2158, İletişim Yay., İstanbul, b.t.y.

_____, "Cumhuriyet Döneminde Türk Sendikacılığı", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 7, ss. 1826-1838, İletişim Yay., İstanbul, b.t.y.

KOÇAK, Cemil, **Rejim Krizi Türkiye’de İki Partili Siyâsî Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)**, C. 3, İletişim Yay., İstanbul, 2013.

KOÇAK, M. Hakan, “Ellibi Yıllarda Emek Rejimi ve Emek Hareketi”, **Türkiye’nin 1950’li Yılları**, Haz.: Mete Kaan Kaynar, ss. 95, İletişim Yay., İstanbul, 2015.

MAKAL, Ahmet, **Ameleden İşçiye Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları**, 2. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2011.

_____, **Türkiye’de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1946-1963**, İmge Yay., Ankara, 2002.

ÖZTÜRK, Osman, “1946 Sendikacılığı”, **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, C.I, ss. 169-175, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1996.

SARI, Perihan, “Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı”, **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, C. I, ss. 219-225, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.

SEREN, Suat, **Çalışma Bakanlığı Kuruluşundan Bugüne Kadar**, Ankara, 1947.

SÜLKER, Kemal, “Cumhuriyet Dönemi İşçi Hareketleri”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 7, ss. 1843-1847, İletişim Yay., İstanbul, b.t.y.

TEKELİ, İlhan – İLKİN, Selim, **Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi**, C. 3, İletişim Yay., İstanbul, 2014.

TOKOL, Aysen, “5018 Sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun”, **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, C. I, ss. 157-168, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.

TURAN, Şerafettin, **İsmet İnönü**, Bilgi Yay., Ankara, 2003.

WEISBAND, Edward, **İkinci Dünya Savaşı’nda İnönü’nün Dış Politikası**, Çev.: M. Ali Kayabal, Milliyet Yay., b.y.y., 1974.

Gazete, Dergi ve Ansiklopediler**Akşam**

Ana Britannica, C. 11, Ana Yay. ve Sanat Ürünleri Pazarlama, İstanbul, 1987.

Cumhuriyet

Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960, C. 2, 4. Basım, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2003.

Çalışma**Ulus**

**TÜRK MİLLƏTİNİN SOSIAL DƏYİŞİMİNDƏ
ZİYA GÖKALP VƏ ATATÜRK'ÜN ROLU
(TURKISH NATION OF THE SOCIAL CHANGE
ZİYA GÖKALP AND ATATÜRK'S ROLE)**

Faik ELEKBERLİ*

ÖZƏT

Türkiyə Cumhuriyyətinin yarmasında, inkişafında və Türk millətinin yeni dönəmə qədəm basmasında iki böyük şəxsiyyət: Ziya Gökalp və Mustafa Kamal Atatürk, mühüm rol oynamışdır. Onlardan Gökalp Türkiyənin mənəvi, Atatürk siyasi-praktiki lideri idi. Əslində Türk millətinin Osmanlı İmperiyasından Türkiyə Cümhuriyyətinə sosial keçidi imperiyanın süqutundan öncə başlamışdır. Xüsusilə, 1910-1920-ci illərdə Türk millətinin həyatında baş verən sosial dəyişikliklər yeni bir mərhələyə keçmək üçün çox mühüm olmuşdur. İttihad və Tərəqqi cəmiyyətinin yaranması və ona qarşı olan təşkilatlarınmeydana çıxması Türk millətinin sosial həyatında əsaslı dəyişikləri özüylə bərabər gətirmişdir. Türk milləti öz dəyərlərindən çox uzaqlaşdığı üçün çıxış, qurtuluş yolu kimi daha çox qərbləşmək və islamlaşmaq üzərində dayanırdı. Amma islamlaşmaq və qərbləşmək kimi ideyalar Türk millətinin yeni bir dönəmə qədəm qoyması üçün yetərli olmurdu. Bu baxımdan Türkçülük də özünü göstərməyə başlamışdır. Çox maraqlıdır ki, bu dövərdə Türkçülüyn mənəvi və praktiki liderləri önə çıxmaya başladılar. Doğrudur, onlardan bir çoxları bu yolda uğurlu ola bilmədilər. Əlbəttə, burada həmin dövəmin obyektiv şərtləri də mühüm rol oynamışdır. Ancaq Türk milləti heç bir dövərdə mənəvi və siyasi-praktiki lider yetişdirməkdə çətinlik

* Doç. Dr., Azərbaycan Milli İlimlər Akademisi, Felsefe və Hükük Enstitüsü, Felsefe və içtimai fikir tarixi bölümü, aparıcı ilmi işçi. Bakü, faikalekperov@mail.ru

çəkməmişdir. Bu anlamda 1910-1920-ci illərdə Türk millətinin sosial həyatını geni. Ölçüdə dəyişəcək iki lider daha çox seçilirdi: Mustafa Kamal və Ziya Gökalp.

Amma onlarda bu fikirlərin yaranmasında Yusif Akçura, Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd Ağaoğlu və başqaları mühüm rol oynamışlar. Hər halda Atatürk və Ziya Gökalpdan öncə bir çox Türk ziyalıları Türk millətinin yeni bir dönəmə qədəm qoymasını ümumilikdə İslam dinində, Qərb mədəniyyətinə üz tutmaqda, ya da Türklüyü mənimsəməkdə gördüyü açıq şəkildə özünü bürüzə verirdi. Bizcə, Türkçülük və Qərbləşmək mövzusunda Akçura və Hüseynzadənin ən uğurlu davamçısı Gökalp olmuşdur. Ziya Gökalp onlar kimi türkləşmək və islamlaşmaqla bərabər “Qərb mədəniyyətindənəm” şüarını da mənimsəmişdir. Bu şüarı mənimsəməsində ən çox Əli bəy Hüseynzadənin onun üzərində ciddi təsiri olmuşdur. Hüseynzadənin “İslam imanlı, Türk qanlı və Avropa qiyafəli” şüarını mənimsəməsinin sonucu olaraq Gökalp da Türk millətindənəm, İslam ümmətindənəm şüarlar ilə yanaşı, “Qərb mədəniyyətindənəm” də deyirdi. Gökalpin nəzəriyyəsini Türkiyədə gerçəkləşdirən isə Atatürk olmuşdu.

Anahtar Kelimələr : Ziya Gökalp, Atatürk, Milli Değişim, Yeni Türkiye Türklüyü, Milli Türkiye, Ulus-Devlet.

GİRİŞ

XX əsrin əvvəllərində nəzəri şəkildə İslamla çulğalaşmış türkçülüyün, bir qədər də dəqiqləşdirsək siyasi-ideoloji türkçülüynün ilk ideoloqu Quzey türklərindən Yusif Akçura olmuşdur. «Üç tərzi-siyasət» (1904) əsərində, siyasi-ideoloji türkçülüynün nəzəri əsaslarını işləyib hazırlayan Y.Akçura bildirdi ki, irq üzərinə dayalı bir türk siyasi milliyyəti meydana gətirmək fikri çox yenidir; indiyə qədər, başda Osmanlı olmaqla heç bir türk dövlətlərində bu fikir olmamış, son zamanlarda İstanbulda meydana çıxan türk milliyyəti arzu edən kadrlar isə siyasi olmaqdan daha çox elmi mütəxəssislər (Ş.Sami, N.Asım, V.Çələbi və b.) olmuşdur¹. «Nə olursa olsun, irqə dayalı bir siyasi milliyyət icadı fikri meyvələrini verir» deyən Yusif bəy açıq şəkildə «Osmanlı milləti» ideyasını rədd edir və əsas diqqəti türkçülüyə (Türk birliyinə) və islamçılığa (İslam birliyinə) yönəldirdi. Bunlar arasında hansına üstünlük verilməsi məsələsində müəyyən qədər tərəddüdlərinə baxmayaraq, Yusif bəy sonda belə qənaətə gəlir ki, bir çox səbəblərdən türk dünyası, o cümlədən Osmanlı Türkiyəsi üçün də (xristian dövlətlərinin İslam birliyini istəməməsi və s.) İslam birliyi ilə müqayisədə Türk birliyi daha realdır². Ancaq o, bu zaman «türklük siyasəti» ilə «Türk birliyi»ni, «İslam siyasəti» ilə «İslam birliyi»ni birbirilə qarışdırmışdır. Akçura sonralar özü də etiraf edirdi ki, həmin anayışlar fərqli mənalar daşıyır. Belə ki, Osmanlı dövlətinin öz daxilində Türklük və İslam siyasəti yürütməsi, onun xaricdə «panturanizm» və «panislamizm» tərəfdarı olması demək deyildir³.

İlk dəfə Əli bəy Hüseyinzadə «Füyuzat» jurnalında (1906-1907-ci illər) «İslam əqidəli, Türk qanlı və Avropa qiyafəli bir insan olalım» şüarını irəli sürmüşdür⁴. Hüseyinzadə “qərbləşmə” dedikdə, daha çox elmi və texnoloji yenilikləri nəzərdə tutur, onunla türkçülük və islamçı-

¹ Akçura Yusif, **Üç-tarz-ı siyasət**, Ankara, Kilit, 2012, 16-17.

² Akçura Yusif, **Türkçülüynün tarixi**, Bakı, Qanun, 2010, səh.192.

³ Akçura Yusif, **Türkçülüynün tarixi**, Bakı, Qanun, 2010, səh.193.

⁴ Hüseyinzadə Ə., **Səçilmiş əsərləri**, Bakı, «Şərq-Qərb», 2007, səh. 255.

lıq arasında uzlaşmanın olduğuna inanırdı. Bu mənada, o, türkləşmək, islamlaşmaq və avopalaşmaq üçlüyündən çıxış edirdi.

Ə.Hüseynzadə ilk olaraq 1904-cü ilin noyabrında Misirdə nəşr olunan «Türk» qəzetinə göndərdiyi «Məktubi-məxsus» məqaləsində, bəzi istisnaları nəzərə almasaq, bütövlükdə Y.Akçuraoğlunun «Üç tərzisiyasət» əsərindəki «**osmançılıq, islamçılıq və türkçülük**» ideolojisi ilə razılaşdığına işarə etmişdir. Belə ki, Ə.Hüseynzadə də Y.Akçuraoğlu kimi «osmanlı milləti» ideyasını rədd edərək, diqqətini müasir ruhlu islamçılıq və türkçülük üzərində cəmləşdirmiş, yeni ideyanın islam-türk anlayışlarının bütövlüyü ətrafında yaranmasını vacib saymışdır. Bununla bərabər, Ə.Hüseynzadə Yusif bəyin «üçlük» proqramında islamçılıq və türkçülüyn vəhdəti halından kənara çıxarılarq, ayrı-ayrılıqda götürülüb siyasiləşdirilməsinə etiraz etmişdir. Ə.Hüseynzadə hesab edirdi ki, hələlik bu məsələnin siyasiləşdirilməsi, xüsusilə də islamçılıq və türkçülüyə bölünməsi doğru deyildir. Bu mənada, o, ayrı-ayrılıqda «islamçılıq» və «türkçülük» ideyalarının yaranmasının əleyhdarı kimi çıxış edir: «Süni olaraq ayrıca pantürkizm, panislamizm adları ilə məslək icadına nə lüzum vardır?»⁵ Sadəcə, Ə.Hüseynzadə hələlik mədəni türkçülük və mədəni islamçılıqdan çıxış edərək, hər iki ideyanın bütövlüyünü, birliyini irəli sürür, bu mənada bütün türk millətlərinin milli-dini birliyini zəruri hesab edirdi. Əsilində o da yaxşı anlayırdı ki, türklərin həyatında vəhdət təşkil etməklə yanaşı, islamçılıq və türkçülüynun ayrı-ayrılıqda özünəməxsus yeri və rolu vardır.

Bu baxımdan Hüseynzadə mədəni birlik kimi islamı və türklüyü bütöv şəkildə gördüyünü ifadə etsə də, siyasi cəhətdən türk millətinin milli kimliklərini (türklüklərini) və dinlərini (müsəlmanlıqlarını) tanımalarını vacib hesab edirdi: «Müsəlmanlar və özəlliklə türklər, harada olursa olsun, istər Osmanlıda, istər Türkünstanda, istər Baykal gölü ətrafında, ya Qaraqorum civarında olsun, bir-birlərini (yəni eyni türk soyundan olduqlarını – F.E.) tanıyacaq, sünnilik, şiəlik və daha bilməm nəlik adları ilə məzhəb təəssübünü azaldıb «Qurani-Kərimi» anlatma-

⁵ Hüseynzadə Ə., **Seçilmiş əsərləri**, Bakı, «Şərq-Qərb», 2007, səh. 30.

ya qeyrət edəcək, dinin əsasının Quran olduğunu (yəni həqiqi islamlıqlarını – F.E.) biləcək olurlarsa, əl verməzmi?»⁶. O, daha sonra yazırdı ki, əsil məsələ nə surətlə çalışmaq, nəyə çalışmaq və öyrənməkdir. Yəni bir millət üçün hər şeydən əvvəl arzu ediləcək qüvvətdir, bir millətin qüvvət qazanması eyni cinsli ünsürlər arasında mənəvi bağın artmasına bağlıdır, xüsusilə qarşılıqlı sevginin artmasına çalışılmalıdır. Eyni zamanda, o, Rusiyada «tatar» adlı millətin olmadığını, kırımlıların, orenburqluların, kazanlıların və s. türk oğlu türk olduğunu vurğulamaqla da⁷, türkçülüüyü müəyyən qədər islamçılıqdan fərqləndirmişdir. Bu baxımdan bir daha qeyd edirik ki, bu məqaləsində Ə.Hüseynzadə mədəni baxımdan milli-dini bütövlük ideyasından çıxış etməklə yanaşı, müsəlmanlığın və türklüyün ayrı-ayrılıqda dərkinə də vacib hesab etmişdir: «Müsəlmanız, onun üçün dünyanın hər nərəsində xeyrixahı bulduğumuz din qardaşlarımız tərəqqi etsə biz o tərəqqiyi əz canü dil alqışlarız! Türküz, ona görə də türküz. Türkün hər yerdə tərəqqi və təkamül ilə məsud olmasını arzu edirik»⁸. Y.Akçuraya görə, Ə.Hüseynzadə «Bizə hansı elmlər lazımdır?» mövzusu ətrafında gedən mübahisələr əsasında ilk dəfə, islamçılığın və türkçülüüyün əsasını təşkil edən «üçlü» (islamlaşmaq, türkləşmək və avropalaşmaq) düstura üz tutmuşdur; bu «üçlü» düstur da çox keçmədən Türk-İslam aləminin hər tərəfinə yayılmış, xüsusilə Osmanlı Türkiyəsində Z.Gökəlp tərəfindən dəstəklənmişdir⁹.

Həmin dövəndə Əhməd bəy Ağaoğlu isə “Qərb”i həm texnoloji, həm də mədəniyyət baxımından mənimsəməyi vacib saymaqla yanaşı, bunun Türk-İslam ruhuna zərrər verməyəcəyinə inanırdı.

Ağaoğlunun fikrincə, türk-müsəlman xalqlarının Qərb mədəniyyətini mənimsəməsi, heç də onların milli şəxsiyyətini və özünəməxsusluğunu itirməsi demək deyildir. Çünki, yalnız əsasən

⁶ Hüseynzadə Ə., **Seçilmiş əsərləri**, Bakı, «Şərq-Qərb», 2007, səh. 30.

⁷ Hüseynzadə Ə., **Seçilmiş əsərləri**, Bakı, «Şərq-Qərb», 2007, səh. 30-31.

⁸ Hüseynzadə Ə., **Seçilmiş əsərləri**, Bakı, «Şərq-Qərb», 2007, səh. 35.

⁹ Akçura Yusif, **Türkçülüüyün tarixi**, Bakı, Qanun, 2010, səh.209.

dil və başqa özünəməxsusluqları (menitalitet) nəzərə almasaq, hər bir millətdə dəyişməyən, ölümsüz bir özəllik yoxdur. Belə ki, tarix boyu hər bir millətin həyatında bir neçə dəfə din, hüquq, əxlaq və s. sahələrdə dəyişikliklər olmuşdur. Ağaoğlu yazır: «Bununla bərabər, bir millətin tarixində ən sağlam olan və həmişə dəyişməzlik dərəcəsinə varan amil dildir, yəni yalnız dildir ki, mahiyyəti dəyişmədən özəlliyini daşıyır»¹⁰. Bir sözlə, Ağaoğlunun fikrincə, hər bir millət özünəməxsus xüsusiyyətləri saxlamaqla yanaşı, həmişə dəyişməyə, inkişafa meyillidir. Bu baxımdan mədəniyyət sahəsində məğlub durumda qalan və Qərb mədəniyyətini mənimsəmək məcburiyyətində olan müsəlman-türk xalqları da, bu addımı atmaqla milli şəxsiyyətlərini itirməyəcəklər.

Fikrimizcə, Ə. Ağaoğlu «Üç mədəniyyət» əsərində islam-türk mədəniyyətinin inkişafı, yəni din, əxlaq, dövlət, cəmiyyət, demokratiya və s. sahələrdə irəli sürdüyü bir sıra görüşlərinin davamı olaraq «Sərbəst insanlar ölkəsində» utopik, siyasi-fəlsəfi əsərini yazmışdır. Ağaoğlunu bu utopik əsəri yazmağa məcbur edən isə din, əxlaq, cəmiyyət, dövlət və demokratiya sahələrində Qərb ölkələrinin əldə etdiyi nailiyyətlərin müsəlman-türk dünyasında, ilk növbədə Türkiyədə əsasən, gerçəkləşməməsi idi. Ağaoğlu özü bu əsərini qələmə almasını, sətiraltı mənada belə izah edir: «Türk milləti dahi rəhbərinin (Atatürkün) təşviqi ilə Cümhuriyyət kimi ən kamil bir idarə şəklini həqiqətə çevirmişdir. Fəqət bu çox incə, çox zərif və ona görə də çox müşkül olan dövlət üsuli-idarəsinin inkişafı və möhkəmlənməsi üçün Cümhuriyyət bizdən, yəni türk millətinin fərdlərindən bəzi mənəvi xüsusiyyətlər tələb edir»¹¹.

Ağaoğlunun türk millətinin fərdlərində görmək istədiyi «bəzi mənəvi xüsusiyyətlər» vətəndaşların azad və sərbəst yaşamaları, ölkənin azad və demokratik şəkildə idarə olunması, maarif və mədəniyyət müəssisələrinin çoxaldılması ilə bağlı idi: «Azadlıq yüksək bir vergidir. Azad ola bilmək üçün çox nəcib olmaq lazımdır.

¹⁰ Ağaoğlu Ə., **Üç mədəniyyət**, Bakı: Mütərcim, 2006, səh. 33.

¹¹ Ağaoğlu Əhməd, **Seçilmiş əsərləri**, Bakı, «Şərq-Qərb», 2007, səh. 186

Fikir təmizliyi, söz təmizliyi və hərəkət təmizliyi azadlığın əsaslarıdır. Özünü ələ ala bilməyənlər azad ola bilməzlər. Söz sadəliyi və yaşayış sadələyi azadlığın əsaslarıdır»¹². O, qələmə aldığı əksər əsərlərində müxtəlif üsullarla türk insanının, türk millətinin oyanışına, milli kimliyinə və mədəniyyətinə sahib çıxmasına, bununla yanaşı Qərb mədəniyyətinin müsbət yönlü dəyərlərini mənimsəməsinə çalışmışdır. Bir sözlə, Ə.Ağaoğlu Türkiyədə yaşadığı dövrdə də M.Ə.Rəsulzadənin təbrincə desək, türk milliyyətçiliyinin, kamalizmin (atatürkçülüyn) və Türkiyədəki liberalizmin öndərlərindən biri olmuşdur¹³.

Bizcə, Ziya Gökalpda türkləşmək və islamlaşmaqla yanaşı, “qərb mədəniyyətindənəm”-“qərbləşmək” şüarını da mənimsəmişdir. Bu şüarı mənimsəməkdə isə Ə.Hüseynzadənin onun üzərində az təsiri olmamışdır. O, “Türkləşmək, müasirləmək və islamlaşmaq”, “Qızıl Alma” və digər əsərlərində Turan ölkəsini müdafiə etmişdir. Gökalp yazırdı ki, Rusiya dağılıb viran, Türkiyə böyüyüb Turan olacaqdır.¹⁴ Ə.Hüseynzadənin “İslam əqidəli, Türk qanlı və Avropa qiyafəli” şüarını mənimsəməsinin nəticəsi olaraq Gökalp da Türk millətindənəm, İslam ümmətindənəm devizləri ilə yanaşı, “qərb mədəniyyətindənəm” də deyirdi¹⁵. Amma “qərb mədəniyyətindənəm” devizi türklüyü və islamlığı tamamlaya bilməzdi. Əgər söhbət yeniləşməkdən gedirdisə, bu o demək deyildi ki, “qərb mədəniyyətindənəm” şüarını hökmən türk və islam mədəniyyəti ilə bir sırada tutmaq lazım idi. Bu, özü yeni bir ideya məhsulu verə bilməyən, çarəsiz qalan türk aydınlarının çox ciddi yalnız idi. Bunu, “Qərb mədəniyyəti isə, yeryüzündə heç bir topluluğun ilgisiz və dışında qalmayacağı bir böyük dünya gerçəkliyidir»¹⁶, kimi qəbul etmək, yalnız yeni ideya yarada bilməməyin çarəsizliyidir.

Dogrudur, sonralar Türk aydınlarımız “Avropa qiyafəli”, “Qərb mədəniyyətindənəm” yanlışlığını düzəltməyə çalışmış, onun yerinə

¹² Ağaoğlu Əhməd, **Seçilmiş əsərləri**, Bakı, «Şərq-Qərb», 2007, səh. 189

¹³ Resulzade M.E., **Hatıralar və Kafkasya**, İstanbul, 2011, səh. 177

¹⁴ Rəsulzadə Məhəmməd Əmin, **Əsrimizin Siyavuşu**, Bakı, Gənclik, 1990. 112 səh. 37.

¹⁵ Gökalp Ziya, **Türkçülüyn əsasları**, Bakı, Maarif, 1991, səh.63.

¹⁶ Gökdemir Ayvaz, **Düşüncə tariximizdən portreler**, İstanbul, «Bayrak», 2005, səh.218.

“müasirləşmək”, “çağdaşlaşmaq”, “yeniləşmək” anlayışlarını istifadə etmişlər. “Müasirləşmək”, “çağdaşlaşmaq”, “yeniləşmək” dedikdə isə, çağdaş ruhlu İslam-Türk ruhunu nəzərdə tutduqlarını bəyan etmişlər. Məsələn, 1912-1913-cü illərdə «Türk yurdu» jurnalında dərc etdirdiyi «Türkləşmək, islamlaşmaq və müasirləşmək» başlıqlı silsilə məqalələrində Z.Gökalp yazırdı ki, Türkiyədə üç fikir cərəyanı var: müasirləşmək, islamlaşmaq və türkləşmək: *«Türkləşmək və islamlaşmaq ülküləri arasında bir çatışma olmadığı kimi, bunlarla çağdaşlaşmaq ehtiyacı arasında da çatışma mövcud deyildir... Sonucda, hər birinin təsir çərçivələrini bəirləyərək bu üç amacın üçünü də qəbul etməliyiz; yaxud, daha doğrusu, bunların bir ehtiyacın üç müxtəlif nöqtədən görülmüş çevrələr olduğunu anlayaraq «çağdaş bir İslam Türklüyü» yaratmalıyıq»*¹⁷. Gökalpın bu üç kəliməsi Türk sosial fəlsəfəsinin ən geniş anlamını verirdi. Bu, yeni bir dönəmin başlangıcı demək idi.

Çox maraqlıdır ki, türkcülərin çoxu siyasi romantik turançılıqdan, vahid Türk milləti düşüncəsindən uzaqlaşb ayrı ayrı müstəqil türk dövlətlərinin mövcudluğu ideyasını qəbul etsələr də, 1920-1930-cu illərdə bəzi əcnəbi müəlliflər, o cümlədən Hondkaryan, A.Kerenski, Zarevand, Mandelştam və başqaları panturanizm, panturkizm təhlükəsindən bəhs edən əsərlər («Türkiyənin qulluğunda», «Rus milləti üzərində diktatura», «Türkiyə. Panturanizm») yazmağa davam edirdilər. Onların fikrincə, Sovetlər Birliyini dağıtmaq istəyən panturançılar Turan imperiyası yaratmaq niyyətindən əl çəkməyiblər. Məsələn, Zarevand ən çox türkcülüyün ideoloqları Ə. Hüseynzadə, Z.Gökalp, Y.Akçura və Atatürkü tənqid hədəfi götürmüş və onları panturançılıqda, panturkizmdə ittiham etmişdir. Zarevanda görə guya, «panturanizm» ideyasını türkcülüyün ideoloqları Ə. Hüseynzadə, Z.Gökalp, Y.Akçura irəli sürmüşdür ki, çağımızın «panturanizm»ini isə Mustafa Kamal (Atatürk) həyata keçirir, çünki kamalçıların da əsas bayrağı panturkizm, panturanizmdir. Bununla da, Rafail Əhmədlinin təbrincə desək, «əzilməyə məhkum edilmiş türk xalqlarını əsarətdən

¹⁷ Gökalp Ziya, **Türkleşmək, islamlaşmaq, müasirləşmək**, İstanbul, Akvaryum, 2005, səh.19-20.

xilas etmək məqsədi ilə ortaya çıxan türkçülük ideologiyası türk düşmənləri tərəfindən «pantürkizm» və «panturanizm» kimi qələmə verilmiş, türklərin yenidən tarix səhnəsində söz sahibi olmasının qarşısı alınmağa çalışılmışdı».¹⁸

Şübhəsiz, əcənəbi antitürk ideoloqların Türkiyəyə qarşı yönəlmiş ittihamların arxasında onu Sovetlər Birliyinə qarşı qoymaqla daha da təkləmək dayanırdı. Məhz bunun nəticəsi olaraq da Türkiyə Cumhuriyyəti'nin kurulmasından sonra geniş anlamdakı Türkçülük fikri bir anlamda arka plana keçirilməyə başladı və onun yerini türkiyecilik, ulusculuk, anadoluculuk, ya da devletçilik-etatizm fikirleri tutmaya başladı.¹⁹ Böylece, bir yandan Türk dili resmi dil ilan edilmiş, tek Türk milletinin olduğuna dair hükümlər Ana Yasada yer bulsa da, digər yandan tek Türk milleti deyince etnik değıl, siyasi millet öngörülüyordu. Bu siyasi millətə isə Türk, Kürt, Laz, Çerkez, Zaza və tüm etnoslar dahil edilirdi. Böylece Türkiyə genelinde birkaç fikir (devletçilik, ulusçuluk, müasirleşmek vb.) ilə birlikte var olan türkçülüyn, sadece ülke dışında kalan Türklerin çıkarlarını savunması açısından milli ideoloji olabilməsi vurgulanıyordu.

Artıq Atatürk də bu dövrdəki çıxışlarında panislamizm və panturanizm ideyalarının indiyə qədər heç bir uğur əldə etməməsindən bəhs etmişdir. Atatürkün fikrincə, tək gerçək siyasət milli-ulusal siyasətdir ki, bu mənada «dünyanın bütün türklərini içinə alacaq bir dövlət yaratmaq amacı da gerçəkləşməz düşüncədir».²⁰ Bu dönemde Ziya Gökalp yazdığı gibi, artık Türkiyə için utopik türkçülük, turancılık değıl, real olarak Türkiyecilik önemli idi. Ona göre, Türkçülük-oğuzçuluk ve Turancılık isə tüm Türklerin gelecek idealları idi.²¹

¹⁸ Əhmədli Rafail, **Azərbaycan milli-demokratik dövlətçilik məfkurəsi: türkçülük, müasirlik, islamçılıq**, Bakı, «Elm», 2007, s.195.

¹⁹ Bayar Celal, **Atatürk'ün metodolojisi və günümüz**, İstanbul, Kervan, 1978, səh. 69.

²⁰ Rəsulzadə Məhəmməd Əmin, **Panturanizm. Qafqaz sorunu**, Bakı, Təknur, 2012, s.40.

²¹ Gökalp Ziya, **Türkçülüyn əsasları**, Bakı, Maarif, 1991, səh.38 .

Bizcə, 1920-1930-cu illərdə türk aydınlarının və liderlərinin turançılığa belə bir münasibət göstərməsinin əsas səbəblərdən biri həmin dövrdə türk ismiylə tanınan millətlərin, o cümlədən Türkiyə türklərinin dünya müstəvisində istənilən gücə sahib olmamaları idi. Belə ki, türklərin sahib olduğu iki böyük imperiya: 1) Osmanlı İmperiyası, 2) Qacarlar dağılmış, digər türk dövlətləri isə Sovet Rusiyası tərəfindən işğal olunmuşdur. Belə bir vəziyyətdə Z.Gökalpın, M.Ə.Rəsulzadənin, Atatürkün və başqa türk böyüklərinin turançılığı daha çox mənəvi bir ülkü-məfkurə kimi qəbul edib, siyasi real türkçülükdən çıxış etmələri təbii idi. Bu, onların turançılıqdan imtina etmələri deyil, Atatürkün də qeyd etdiyi kimi, zamanın tələblərinə və türk millətinin gücünə görə siyasət yürütmək idi. Bu baxımdan çağdaş Türkiyə alimi Ayvaz Gökdəmirin aşağıdakı fikirlərinə tamamilə qatılırdı ki, Z.Gökalp, Ə.Hüseynzadə, Ə.Ağaoğlu, Y.Akçura kimi türk milliyətçiliyinə, turançılığa öncüllük və xidmət verən aydınların Türkiyənin sərhədlərinin xaricində qalan türk elləri ilə bağlı heç bir tələbdə bulunmamaları ağlabatan deyildir: «Burada əsəf ediləcək şey, aydınların turançı olması deyil, Türkiyənin də, Türk dünyasının da yetəri qədər güclü olmaması və qalib gələməməsidir».²²

Elbette, Atatürk'ün kurduğu bugünkü Türkiyə Cumhuriyeti'nin varlığı ilə ilgili fərqli düşüncələr olub bilər. Hatta, bu Cumhuriyyətin ideolojiasında böyük işlərlə birlikdə, bəzi yanlışlıqlar da vardır. Ama burada önəmli olan dünyada bir Türk dövlətinin olmasıydı. Atatürk də çalışırdı ki, o zamanın ihtiyaçlarına görə Türkiyə'yi korusun və yaşatsın. Bu anlamda Atatürk'ün kah SSCB, bəzən də Batı dövlətləri ilə belli işbirliyi yapması anlaşılırdır. Oysa Osmanlı'nın çöküşündə Avropa və Rusya önəmli rol oynamıştı.

Türkiyə Cumhuriyyəti kurulduktan sonra Atatürk'ün fedakarlığı ilə milli tarixə (Türk Tarix kurumuna, Türk Dil kurumuna və başqa kurumlara) yönəlmiş çeşitli çalışmaları yapılmaya başlandı. Ama bu milli tarixə yönəlmiş yapılan çalışmalarda Batı-Avropa etkisi, yani onlar

²² Gökdəmir Ayvaz, **Düşüncə tariximizdən portreler**, İstanbul, «Bayrak», 2005, s.245.

gibi ulusal tarix yazmaq istəyi aşırı olduğu üçün faydası az oldu. Halbuki Atatürk'ün istəyi formaca Batı, temelde ulusal-Türk ruhlu tarixin yazılması idi. Ancak milli bilinci dolaşdırılmış, bir yandan din, digər yandan Batı etkisindən kurtulamayan, aynı zamanda milli düşünce tarixindən uzaklaşdırılan toplumda milli tarix yazmaq kolay değildi.

Atatürk'ün "batılılaşma" düşüncələrinə gəlincə, bence burada da haklı iradlarla yanaşı, mesələnin ifratlaşdırılması da az değildir. Örneğin, Atatürk'ün İslam dini, din-devlet konusundakı tutumu esasen doğaldır. Atatürk'e göre devlet daima güçlü olmalıdır ki, din birliyi taraftarları "ümmeçilik" adı altında "kaza-cihad" fikrine kapılmasınlar. Atatürke göre, toplumda ve devlette kesinlikle aqlın hakimiyeti üstün olmalıdır.. Bu ise o demektir ki, milli ve dini değerler yaşatmaq, aynı zamanda modern ruhlu olmaq hər hangi devletin başlıca gayesi olmalıdır. Sadəcə modern ruhlu milli ve dini değerlərə sahib millet ayakta durur və dünya durduqca var olur.

Deməli, 20-ci əsrin əvvəllərində Osmanlının çöküşü sırasında türklər tamamilə məhv olmamaq üçün "Qərb dəyərləri" nə müraciət etmək zorunda qalmışdır. Bundan sui-istifadə edən "Qərb" aydınları da çalışmışlar ki, "qərbləşmək" ideologiyası ilə şüurlarına nifaq toxumu səpilmiş türkləri tamamilə özlərinə tərəf çəksinlər. Yəni Türk millətini qərblilərin təbrincə desək, mühafizəkar İslamdan birdəfəlik qoparıb "irəliçi" xristian "Qərb" ə birləşdirsinlər. Daha doğrusu, türkləri "irəliçi" xristian "Qərb" ə birləşmək hissi altında daima basqı altında saxlasınlar. Çünki bugünkü "Qərb" üçün Türkiyənin "qərbləşmə" yolunu davam etdirməsi qədər də, onun ən azı indiki durumuyla "Qərb" arealına daxil olmaması da maraqlandırır. "Qərb" aydınları açıq şəkildə yazmasalar da, türklər onların maraqlarına tam şəkildə cavab vermədiyi bir zamanca Avropa arealına daxil olmağa imkan verməyəcəklər. Bu heç də, "qərblilər" ə əngəl olmur ki, vaxtilə "qərbləşmək" yolu tutduğu üçün türkləri buna görə təqdir etməsinlər. Bu bir növ şirinləşdirici amillər, maneuralardır. Bunun örnəyi "Qərb sivilizasiyası" nı İslam-Türk mədəniyyətinə, "Qərb liberal-demokratizm" ini İslam dininə qarşı qoyan Toynbilərin, Fukuyamaların Türkiyəyə "dost" casına ya-

naşmaları, “qərbləmək” yolu tutduqları üçün təqdir etmələri başa düşüləndir. Fukuyama yazır: “Çağdaş İslam dünyasındakı tek liberal-demokrasinin, daha 20. yüzüylün başları İslami mirası laik bir toplum yararına kesinlikle reddetmiş tek ülke olan Türkiye olması, belki de bir rastlantı değildir”²³. Eyni zamanda, o, Qərb rasionalizmini Türkiyədə həyata keçirdiyi üçün Atatürkü tərifləyir²⁴. Arnold Toynbi də yazırdı ki, dünənə qədər dünyaya meydan oxuyan türklərin “Qərb”ə üz tutması, özəlliklə bunun Osmanlı türklərinin böyük qərbçilərindən Mustafa Kamal Atatürk tərəfindən gerçəkləşdirilməsi “qərblilər”in açısından olağanüstü bir hal idi²⁵.

Gördüğümüz gibi, Osmanlı'nın yerine kurulan Türkiye'nin 1920-1930 yıllarında Batı'ya hayli meyliliyi gerek ülke içinde gerekse ülke dışında ilgiyle izlenmiştir. Xüsusilə, Qərb ziyalılarının 1923-cü ildən sonrakı Türkiyə haqqındakı fikirləri ilk baxışda Türk milləti üçün xoş təsir bağışlasa da, əslində onları zorla “Qərb”ə yönəltmə və “Qərb”i daima ideal görmə istəyi var. Çünki vaxtilə dünyaya meydan oxuyan türklər “Qərb”ə üz tutmaqdan başqa çarə görmürdülərsə, bu “qərblilər”cə böyük bir uğur idi... Bu anlamda hər b savaşlarında əsasən müsəlman türklərə yenilən Xristian-Qərb dünyasının, amma düşüncə dünyasında Türkləri yenməsi onlar üçün böyük bir qələbə idi. Bu düşüncə “qələbəsin” də onlarca da, Atatürkün böyük payı olmuşdu.

A.Toynbi gizlətmir ki, xristianlıq dövründəki Avropa üçün ən böyük təhlükə antiqərbönlü İslam-Türk hərəkəti olub. Onun fikrincə, 16-cı əsrdə İslam qərbli ürəklərə isterika verən antiqərb hərəkəti idi ki, onun da mərkəzində Türklər dayanırdı. Çünki Toynbiyə görə Orta Çağda “qərblilər Türk olmaq təhlükəsində qalıblar”muş²⁶. Doğrudan da, Orta Çağda və onun pik nöqtəsi olan 16-cı əsrdə İslam dinini dünyaya yayan, Vyanaya qədər gedib çıxan Osmanlı türkləri idi. Bu

²³ Fukuyama Frankis, **Tarihin sonu ve son insan**, İstanbul, Profil, 2014, səh.280.

²⁴ **A.g.e.**, s. 302.

²⁵ Toynbee Arnold J., **Uygarlık yarğulanıyor**, İstanbul, Örgün, 2011, səh.62.

²⁶ Toynbee Arnold J., **Uygarlık yarğulanıyor**, İstanbul, Örgün, 2011, səh.26.

anlamda türklərin 20-ci əsrin əvvəllərində “qərbləşmə” xətti seçməsi qərbliləri çox sevindirmişdir. Çünki onların da “yardımı” ilə, hazırda türklər “qərbli” olmaq təhlükəsi ilə üzbəüz qalıblar.²⁷ Doğrudan da, Orta Çağda və onun pik nöqtəsi olan 16-cı əsrdə İslam dinini dünyaya yayan, Vyanaya qədər gedib çıxan Osmanlı türkləri idi. Bu anlamda türklərin 20-ci əsrin əvvəllərində “qərbləşmə” xətti seçməsi qərbliləri çox sevindirmişdir. Çünki onların da “yardımı” ilə, hazırda türklər “qərbli” olmaq təhlükəsi ilə üzbəüz qalıblar.

Amma “qərbli”lər “konuşulmayan türk”ü özlərinə tərəf çəkməkdə xeyli məsafə qət etsələr də, yenə də türklərdən “narazıdır”lar. Bu “narazılığın” nəticəsidir ki, “Qərb” aydınları bir yandan Türkiyəni “Qərb”ə cəzb etmək üçün əllərindən gələni etdikləri halda, digər tərəfdən isə türklərin “Qərb” məkanına daxil olmağa yaramadığını ortaya çıxarırlar. İlk baxışda bu ziddiyyətli görünsə də, əslində “Qərb”in məntiqinə uyğundur. Belə ki, “Qərb” ötən bir əsr ərzində türklərin xeyli dərəcədə “qərbləşmə”sindən məmnun olsa da, ancaq onların İslamdan və milli adət-ənənələrdən tamamilə əl çəkməməsindən rahatsızdılar. Bu baxımdan “qərbli”lər çalışırlar ki, türklər onlara çatmaq üçün bir tərəfdən İslam-Türk dəyərlərindən günü-gündən qopsunlar, digər tərəfdən “Qərb”ə həmişə əl çatmayan ideal kimi baxsınlar. Bu o anlama gəlir ki, “qərbli”lər nə türklərin öz yollarını seçməkdə, özlərinə dönməkdə, nə də “Qərb” idealına çatmaqda maraqlı deyillər.

Çünki qərblilər “Qərb”in geriləməsi durumunda, bunun fonunda hər hansı qeyri-Qərb bir millətin və ya onu təmsil olunduğu bölgənin yeni bir sivilizasiya ilə meydana çıxmasından rahatsızdılar. Özəlliklə, türklərin qərblilərin istəmədiyi bir şəkildə “qərbləşmə”si “Qərb” aydınları, ideoloqları üçün əlverişsizdir. Çünki “qərblilər” zaman-zaman “barbar”, “konuşulmayan Türk” kimi qələmə verdiyi türklərin hər iki halda, həm “qərbləşmək”də onları keçməklə, ya da qərbləşməyi bir kənara qoyub özünə dönməklə “Qərb” üçün daima bir təhlükə olması

²⁷ Toynbee Arnold J., **Uygarlık yarğulanıyor**, İstanbul, Örgün, 2011, səh.26.

inancındadırlar. Bunun reallaşmaması üçün “Qərb” aydınları türklərin şüurlarını dolaşdırmaqla məşğuldurlar. Bu anlamda bir tərəfdən milli-dini adət-ənənələrdən imtina edərək “qərbləşmək” yolu tutan türkləri öyən “qərblilər”in bununla yanaşı, digər tərəfdən “qərbləşmə”yin son nəticədə onlar üçün uğursuz olmalarını dilə gətirmələri təsadüfi deyildir. Hər halda, Toynbi digər tərəfdən qərblilərin təhdidi ilə “Qərb” dünyasına daxil olmağa çalışan, bunun üçün milli-dini adət-ənənələrindən xeyli dərəcədə imtina edərək Ana Yasasından tutmuş məişət həyatına qədər “qərbləşən”, daha doğrusu Qərb dövlətlərinin bir kopyasını Türkiyədə yaradan türklər, bütün hallarda “Qərb”in gözüne girə bilməmişdir. Toynbi bunu belə açıqlayır ki, türklər nə qədər gələnlərindən imtina edib onların yollarını tutsalar da, bu işdə yaradıcı tərəf olmadıqları və cəmiyyət daxilindəki çoxluğu ələ ala bilməyəcəkləri üçün son amaçlarına çatmayacaqlar. Çünki başqalarının sivilizasiyasını kopyalayanlar gələnlərini olduğu kimi sürdürənlər kimi, yeni bir ideyalar ortaya çıxartmadıqları üçün uğursuzluğa düşər olmağa məhkumdurlar²⁸.

Biz də o fikirə qatılıraq ki, inkişaf yolunu tutan, ayaq üstə qalmaq istəyən hər hansı toplum tərəqqi dövrünü yaşayan millətin mədəniyyətindən yararlanmağa bilər. Bu Avropa da, Asiya da, Amerika da ola bilər. Əgər onların inkişafında müsbət cəhətlər varsa bu hökmən dəyərləndirilməlidir. Ancaq burada önəmli olan kənar toplumların ideyalarından yalnız yararlanmaq olmalıdır, onları yamsılamaq yox. Yəni toplumun inkişafının nüvəsində öz düşüncəsi, öz fəlsəfəsi önəmli olmalıdır. O, kənar ideyalardan yalnız “öz”ü gücləndirmək üçün istifadə etməlidir. Məsələn, ağacın nüvəsi var və onun əsasında boy atır, qollu-budaqlı olur. Amma onun bu inkişafında kənar amillər də (suvarma, budaqlama, gübrələmə vəs.) mühüm rol oynayır. Deməli, istənilən cəmiyyətin də əsasında “öz” olmalıdır. Örnəyi qərblilər bunu 17-18-ci əsrlərdə, yaponlar 19-cu əsrdə, Güney Koreya və Çin 20-ci əsrdə çox yaxşı şəkildə həyata keçirərək yeni bir dönəmə qədəm qoydular.

²⁸ Toynbee Arnold J., **Uygarlıq yarğulanıyor**, İstanbul, Örgün, 2011, səh.168-170.

Türklər, ərəblər, farslar bu məsələdə başanlı olamadılar. Ərəblər və farslar gah “Qərb”, gah da ənənəvi yolaıyıcında çırpındılar. Hələ də, bunun ikisi arasında qalıblar. Türklər isə Türkiyənin və Azərbaycanın (zorla sovetləşdirmə dövrünü nəzərə almasaq) timsalında bir əsrdır “Qərb”, Avropaya inteqrasiya yolunu tutmaqla müəyyən uğurlar əldə etsələr də, amma onlar da “öz”ə əsaslanmadıqları üçün ciddi problemlərlə üz-üzədirlər. Çünki başqasının “öz”ü bizim “öz” ola bilməz. Biz türklər heç vaxt romalı, yunan, ingilis, amerikalı ola bilmərik. Bu analmda Toybnilərin, Fukuyamaların türklərlə bağlı nədən ziddiyyətli mövqe nümayiş etdirmələrini anlayır, bunu məntiqsizlik kimi qiymətləndirmirik. Çünki onlar hansı xətti, yəni “Qərb” yolunu, yoxsa ənənəvi yolu tumasından asılı olmayaraq türklərdən ehtiyat edirlər. Haqsız da deyillər. Bu mənada, hazırda “Qərb” yolu tutmuş türklərin zaman irəlilədikcə hansı addımları ata biləcəyindən tam əmin olmadıqları üçün bir növ bu millətin şüurunu dolaşdıracaq fikirlər irəli sürürlər. Özəlliklə, bu cür fəlsəfəçiliyi ingilis-amerikan filosofları çox yaxşı bacarırlar.

İngilis-amerikan filosoflarının bu fikirləri ona xidmət edir ki, türklər “Qərbləşmək”dən başqa çarə görməsələr də, əslində bu yolun da onları istədikləri amaca çatdırmayacağını anlasınlar. Yəni türklərin artıq keçmişə dönüb öz sivilizasiyasını bərpa etməsi qədər, inkişafda olan Qərb sivilizasiyasına daxil olmaqla öz varlığını qoruması da zordur. Belə ki, başqasının sivilizasiyasına daxil olub uğur qazanmaq mümkündürsə, sonucda sən özün deyil, başqasının bir kopyası olursan. Belə olduğu təqdirdə də sənə aid olmayan sivilizasiyanın içində əriyib gedirsən. Məncə, hər iki halda türklərin uğursuzluğa düşər olacağını iddia edənlərin əsil istəyi özünəgüvəni param-parça etməkdir. Bu anlamda toybnilərin, fukuyamaların “qərbləşmə” yolunu tutan türkləri “xəbərdar” etmələrini çox düşündürücü hesab edirik. Bu obyektiv bir düşüncədən daha çox, Türk düşüncəsini dalana dirəməkdir.

Biz bir məqamla razıyıq ki, Atatürkün dönöəmində də, indi də türklərin “qərbləşmə” yolunda gəldiyi nəticələr Türk aydınları qədər Qərb aydınlarını da maraqlandırır. Necə ki, Qərb bir vaxtlar Rusiyaya

marksizmi qəbul etdirərək sonra nəticəni gözləyirdilər. Eyni məsələ bir qədər fərqli şəkildə Türkiyədə də baş verir. “Qərb” Rusiyadan umduğunu bulmasa da, ən azından marksizmin nələrə yol açacağını əyani şəkildə gördü. İndi də Qərb müsəlman olan, vaxtilə dəfələrlə avropalıların ayaqlarını titrədən türklərin “Qərb liberal-demokratiyası” və “Qərb mədəniyyəti” ilə hansı şəkilə girəcəyinə, hansı nəticəyə gələcəyinə çox maraqlıdır. Yəni türklər sona qədər “qərbləşmə”yə davam edəcəklər mi? Əgər davam edərsə nələr baş verəcəkdir? Yoxsa, türklər “qərbləşmə”yə “dur” deyəcəkdir? Əgər “dur” deyərsə nələr olacaqdır? Bunu yaxşı anladıkları üçün qərblilər bir tərəfdən türkləri ənənəvi milli-dini yola qayıtmasını istəyirlər, digər tərəfdən “qərbləşmə” yolundakı hər addımına da nəzarət edirlər.

Bizcə, “qərblilər”in türklərə qarşı bu cür davranışları əsassız deyildir. Qərblilər rusları nə qədər sevməyələr də, amma ən azı xristian olduqları üçün dünya hökmranlığını onlarla paylaşmaqdan son dərəcədə rahatsız deyillər. Bunu, 20-ci əsrdə baş verənlər, bu gün də davam edənlər açıq şəkildə ortaya qoyur. Bəlkə də, bu sözləri buddist çinlilərə də aid etmək olar. Amma iş türklərə, özəlliklə müsəlman türklərə gələncə vəziyyət xeyli dərəcədə dəyişir. Qərblilər dünyanı türklərlə paylaşmaq istəyirlər. Burada da iki önəmli faktor var: 1) İslam dini; 2) Türklər. Xristian-Qərb dünyası üçün ikisi də qəbuledilməzdir. Onlar üçün İslam dünyası fərqli bir sivilizasiya, türklər də həmin sivilizasiyanın öncülləridir. Bu iki amil bir-birini tamamladığı üçün “qərblilər” onu yaxına buraxmaq istəyirlər. Ancaq yalnız istəməməklə iş bitmir. “Qərblilər” onlar üçün təhlükə mənbəyi olan İslam-Türk məfkurəsini bir-birindən ayırmağa da çalışırlar.

Beləliklə, “Qərb mədəniyyəti”nin təsiri altında Azərbaycanda, Türkiyədə Səfəviləri, Osmanlıyı və Qacarları ifrat dərəcədə tənqid etməklə çox ciddi xətalara yol vermişik. Bu anlamda prof. Erol Güngör doğru yazır ki, Osmanlının çöküşündən sonra böyük olmaqdan uzaqlaşaraq kiçilmişik: “Sadəcə kiçilməklə qalmamış, özümüzü iyicə (çox)

kiçik görməyə alışmış bulunmaqdayız"²⁹. Bunu boynumuza almağın örnəyi Qacarlar və Osmanlı imperatorluqlarından sonra kiçilməyimizi qəbul etməyimizdir. İslam dünyasının aparıcı qüvvəsi olan Türk dövlətlərimiz kiçildikcə, istər-istəməz Türk insanlarımız da, Türk şüurumuz da kiçilmişdir. Artıq böyük düşünməyi çoxdan bir kənara atmış, əlmizdə olanları müdafiə etmək durumunda qalmışdır.

Bu gün də eyni xətaləri davam etdirməmiş doğru deyildir. Məsələn, bizlər Osmanlı, Qacar hökmdarlarına (II Əbdülhəmid, Nəsirəddin şah vəb.) sahib çıxmaq əvəzinə hələ də, onları aşağılayırıq. Sovetlər Birliyi dönəmində olduğu kimi, Azərbaycanda Qacarların qurucusu Ağa Məhəmməd Şah Qacarı təhqir etmək sıradan bir şeydir. Türkiyədə də bəzi Osmanlı sultanlarına (İ.Bəyazid, 2. Əbdülhəmid vəb.) qarşı eyni münasibət sərgilənir. "Qərb" dəyərlərinin təsiri altında Türkün böyüklərini diktator, tiran, əyyaş, başkəsən, qaniçən kimi qələmə verməkdə davam edirik. Halbuki "Qərb" indiki və əski liderlərindən bir çoxu bu adlara layiq olduğu halda belə, heç bir hökmdarını bu formada təqdim etmir. Bunu 20-ci əsrin başlanğıcında Türk aydınları Əli bəy Hüseynzadə, Hüseyn Cavid və başqaları da dəfələrlə yazdılar. Cavidin fikrincə avropalılar İskəndərləri, Napoleonları və başqa həmyerlilərini böyük sərkərdə adlandırır heykəllər ucaldıqları halda, türklərin öz qəhrəmanlarına qan içən, zalım, canavar kimi isimlər verib ləkələmələri haqsızlıqdır³⁰.

Türk milləti ümumtürk tarixi, mədəniyyəti, fəlsəfəsi, ədəbiyyatından uzaq düşmüşlər. Bugünkü Türkiyə, Azərbaycan, Türkmənistan, Qazaxıstan və başqa Türk dövlətləri dünənə qədər mövcud olan Türk-Turan tarixindən qoparılmış durumdadır. Böyük və şanlı tariximizi, möhtəşəm dövlətçilik ənənələrimizi bir kənara buraxaraq, ya da buraxılmağa məcbur edilərək kiçik tarix, kiçik dövlətçilik şüuruna yuvarlanmışdır. Azərbaycan Səvəfilər, Əfşarlar və Qacarlardan, Türkiyə Səlcuqlar və Osmanlıdan, Orta Asiya Türk dövlətləri Altun Ordu, Şeybanilər, Teymurilərdən sonra yaranan dövlətlərini böyük zəfər, tarixi nailiyyət

²⁹ Güngör Erol, **Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik**, İstanbul. Ötüken. 2007, səh.64.

³⁰ Cavid H., **Əsərləri. Beş cildə II cild**. Bakı, «Lider nəşr.», 2005, səh.70.

adlandıraraq keçmişdəki böyüklüklərini kölgə altına salmışlar. Artıq dünyada hər kəsin hesablaşdığı Osmanlının yerini Türkiyə, Türkünün yerini 4 yerə parçalanmış Qazaxıstan, Özbəkistan, Türkmənistan, Qırğızıstan Qacarların yerini isə Azərbaycan tutmuş, bununla da zəif bir duruma gətirilmişik. Güngörün Türkiyənin timsalında qeyd etdiyi kimi, Cümhuriyyət inqilabı gələncə Türkün cəmiyyəti ilə, Qərb yolundakı Türkün cəmiyyəti arasındakı cizgini xeyli dərəcədə qalınlaşdıraraq adətən, bir divar halına gətirmişdir³¹. Halbuki Türkün böyüklüyü və şanlı keçmişini daha çox Türkiyə Cümhuriyyətindən öncəki Səlcuqlar, Səfəvilər, Teymurilər, Osmanlılar ilə bağlıdır.

İki əsrə yaxındır ki, Qərbsayağı millətçiliyə və dini məzhəbçiliyə yoluxmuş Türkün-Turan, o cümlədən İslam dünyasında sosial-siyasi proseslər xoşagəlməz istiqamətdə inkişaf etmişdir. Belə ki, dini məzhəbçilikdən yaxa qurtarmamış qərbçi milliyyətçiliyə yolxduq, bununla da adət-ənənələrə münasibətdə bir çox hallarda lüzumsuz olaraq “qərbləşmə” yolu tutduq. Yemək süfrəmizdən tutmuş ailədaxili əxlaqi dəyərlərədək “qərbləşməyimiz” ona gətirib çıxartmışdır ki, Türkün keçmişimizlə fəxr etməkdənsə, “qərbləşməyə” qədərki bütün tarixdən az qala imtina eymişik. Guya, yalnız “Qərb” arealına, ya da indiki anlamda Avropaya inteqrasiya olmaqla mədəni və sivil olmaq mümkün imiş. Bu anlamda, “qərbləşmək” üçün adət-ənənələrimizimn üstündən amansızcasına xətt çəkmişik. “Qərbləşmə”yin ilk dövrlərində zahirən, daha sonra mənəviyyat baxımından da onlara oxşamağa başlamışıq. Qərbsayağı müasirləşmə, modernləşmə, postmodernləşmə milli-dini mənəviyyatımızı zədələmişdir. Geyimlərimizi və məişət həyatımızı qərbləşdirməklə sivil, mədəni və müasir insan olacağımızı zənn edərkən, dərin bir uçuruma yuvarlanmışıq. Yad bir cəmiyyətin əxlaqı nə qədər parlaq olursa-olsun, o həmin toplum üçün keçərlidir. Bu anlamda Erol Güngör doğru yazır ki, əxlaq bir cəmiyyətdəki insan münasibətlərinin, yaşam tərzinin məhsuludur: *“Batılılaşma hərəketlerinden önceki Türkün toplumunda toplumun büyük çoğunluğunun yaşam tarzını yansıtan ve olağanüstü ahenkli bir kültür ve ahlak düzeni vardı. Bu*

³¹ Güngör Erol, **Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik**, İstanbul. Ötüken. 2007, səh.62.

düzen kendi içinde çok mütecanis ve yeterli olmakla beraber, değişen bir toplumun yeni yaşam tarzına uygun bir gelişmedir. Türkiye'deki modernleşme hareketleri Batı dünyasının kalkınmasında faktör olan gerçek kültürel gelişmenin sonucu olan yaşama tarzlarını almak yoluna gittiği için, Türk toplumunun kültür seviyesi ile manevi fiyatları arasında büyük bir uzlaşmazlık doğurmuştur."³²

"Qərb" nəğmələri ilə dünyaya göz açır, amerikanın film "qəhrəmanları" ilə həyacanlanır. Bununla da, "Qərb" in gözü görən, ağılkəsən qullarına çevrilirik. Çünki milli yaddaşımızı qeyri-milli, kosmopolit yaddaş əvəz etmişdir. Kosmopolit yaddaşda isə milli-dini dəyərlərin yerini mücərrəd "dünya vətəni" və "dünya insanı" tutur. Bu anlamda Makedoniyalı İskəndəri, fransız Napelyonu, amerikalı Avram Linkolunu, ingilis Çörçili, alman Bismarkı, hətta "hörümçək adamı" belə çox önəmsəməli olmuşuq. Çünki artıq bizə analarımız, nənələrimiz laylalarında, beşiyimiz başında Türkün şərəfli keçmişindən bəhs etmir. Övladlarımız Atıllanı, Dədə Qorqudu, Mövlanəni, Əmir Teymuru, Atatürkü, Nəsimini, Rəsulzadəni ya tanımır, ya da "Qərb" in düşüncə tərzində tanıyırlar. "Qərb" düşüncəsinə görə də türklərin tarixi qılınc və atdan ibarətdir, onların elm, sənət və ticarətdən xəbərləri yoxdur. "Qərb" in bu düşüncəni ehkam kimi qəbul edən bir çox türk aydınlarımız da istər Türkiyədə, istərsə də Qafqaz və Türkistanda olsun – iddia edirlər ki, milli tariximiz və milli kültürümüz "qərbləşmə" dən sonra yaranmışdır. "Qərb" in şüurlarımızı yeniməsi nəticəsində "biz adam olmayız" qənaətinə gələn "inqilabçı" aydınlarımızca türklərin yenidən qalxınması belə üfüqlərdə çox zor görünür"³³.

Beləliklə, İslam-Türk sivilizasiyası bir tərəfdən sözdə bütün dinlərin əleyhdarı olan marksizmin, digər tərəfdən xristian əsaslı liberal-demokratizmin böyük ölçüdə təsirinə məruz qaldı. Bütün bunlar müsəlman türklərin şüurlarına xeyli dərəcədə təsir göstərdi. Dinmi-İslamı, yoxsa millətmi-türklükmü önəmlidir məsələsi gündəmə gəldi. Bununla da, dünənə qədər milli

³² Güngör Erol, **Sosyal meseleler ve aydınlar**, İstanbul. Ötüken. 2003, səh.23-24.

³³ Güngör Erol, **Sosyal meseleler ve aydınlar**, İstanbul. Ötüken. 2003, səh.27-28.

və dini kimliyini bütöv bir şəkildə dərk edən türklər “Qərb milliyyətçiliyi”nə yoluxdular. Başqa sözlə, dünənə qədər türklüyünü və müsəlmanlığını müqayisə və müzakirə etməyi ağına belə gətirməyən, türklük və İslam üçün canını eyni dərcədə fəda etməyə hazır olan bizlər “Qərb milliyyətçiliyi”nin gəlişindən sonra bütün birləşdirici cəhətləri bir kənara qoyub fərqləri axtarmağa başladıq. “Qərb milliyyətçiliyi”nə əsaslanan fərqlər çoxaldıqca millət və din bütövlüyünün pozulması daha da dərinləşdi.

Qeyd edək ki, “Qərb milliyyətçiliyi”ni ruslar daha çox marksizm şəklində Azərbaycanda, Türkistanda yaydıqları halda, avropalılar Türkiyədə bunu həm liberal-demokratizm, həm də marksizm ideologisi ilə şüurlara yeritdilər. Hər iki halda əsas məqsəd birinci olaraq türklük və islamlıq arasında bağları qırmaq idi. Hətta, bunu reallaşdırmaq naminə bəzi marksist və liberal ideoloqlar yeri gələndə Türklüyü tərif və məhd belə etdilər. Onlar “Qərb milliyyətçiliyi”ni türklərin üstələnməsini gah olağünüstü hal, ən ilginç olay, gah da “gerçəktə, milliyyətçilik müsəlmanların içinə düşdükləri bir oyun. Müsəlmanların böyük bir çoxu üçün milliyyətçiliyin sonucu, Qərb dünyasının proletar qələbəliyi içində ərimək olacaqdır”³⁴, kimi yozdular.

Marksist və liberal-demokratların “Qərb milliyyətçiliyi”nin əsil mahiyyətini dərk etməyən bəzi aydınlarımız da onlara aludə olaraq İslamı hədəf aldılar. Amma onlar bir kərə olsun “Qərb milliyyətçiliyi”nin Qərbdə hansı şəraitdə yaranmasını və inkişafını dərinləndirən təhlil etmədilər. Əgər ciddiən və əsaslı şəkildə təhlil etsəydilər görərdilər ki, “Qərb milliyyətçiliyi” ilə “Şərqi milliyyətçiliyi” tamamilə fərqlidir.

Bu mənada, bir çox Avropa aydınlarının yazması ki, Qərb sivilizasiyasının yaranmasına səbəb kapitalizm-sənayeləşmə-texnologiya və demokratiya-liberalizm səbəb oldu, bu yanlışdır. Məncə, bu məsələdə həqiqətə nisbətən yaxınlaşan ingilis alimi A.C.Toynbidir. Belə ki, Toynbi Qərb cəmiyyətinin yaranmasında millətçiliyin demokratiya-mədəniyyətdən öncə gəldiyini yazır: “Sənayeləşmə və millətçilik (industrializm və demokratiyadan daha çox) elə iki qüvvədir ki, faktiki olaraq Qərb cəmiyyətində hökmranlıq etmişlər

³⁴ Toynbee Arnold J., **Uygarlık yarğulanıyor**, İstanbul, Örgün, 2011, 178-179.

(təqribən 1875-ci ilə qədər). Sənaye inqilabı və millətçiliyin indiki forması birgə fəaliyyət göstərmiş, öz-özünüdə sanki kosmosa çevrilmiş, hər biri universal əhatə dairəsinə malik olmaq iddiasında olan "böyük imperiyalar" yaratmışlar"³⁵. Məncə, sənayeləşmə Qərb millətçiliyinin, Qərb irqçiliyinin yayılma arealını sadəcə sürətləndirdi. Yəni sənayeləşmə Qərb sivilizasiyasında əsas deyil, köməkçi rol oynadı. Qərb sivilizasiyasının yaranmasının əsasını millətçilik və dini irqçilik tutdu. Çünki Toynbiyə görə irqçilik də dini mənada Avropa da yaranmışdır³⁶.

Bu onu göstərir ki, sonralar sənayeləşmənin gətirdiyi maddiçilik Qərb millətçiliyini (milli) və Qərb irqçiliyini (dini) pərdələsə də, o, yenə də mövcuddur. Bu baxımdan Qərb sivilizasiyası dedikdə, indi nə qədər "Qərb sənayeləşməsi", "Qərb demokratiyası", "Qərb mədəniyyəti" başa düşülsə də, o, əslində görüntüdür. Çünki Qərb sənayeləşmə, demokratiya, mədəniyyət məsələlərində başqalarından fərqli yol tutduğunu iddia etməsinə baxmayaraq, onun da kökündə millətçilik və dini irqçilik dayanır.

Bunu, «sivilizasiyaların toqquşması» konsepsiyasının müəllifi, başqa bir Qərb alimi S.P. Hantinqtonun fikirləri də sübut edir. O, sivilizasiyanı ali dərəcəli sosiomədəni müştərək dəyər, insanın mədəni özünüdərkinin yüksək zirvəsi kimi dəyərləndirməklə yanaşı, bir gün dünyada mədəniyyətlərin, sivilizasiyaların toqquşmasının qaçılmaz olacağından bəhs etmişdir. Hantinqton 1993-cü ildə Amerikanın «Forin affairs» adlı xarici siyasət jurnalında dərc olunan məqaləsində yazırdı: «Yeni dünyada toqquşmaların ana səbəbinin nə ilkin olaraq ideologiya, nə də ilkin olaraq iqtisadiyyat olacağı mənim hipotezimdir. İnsanlığın əsaslı şəkildə bölünməsi və toqquşmaların əsas yaranma səbəbi mədəniyyət olacaqdır. Milli dövlətlər bundan sonra da, əsas etibarilə dünya siyasətinin güclü aktorları olaraq qalacaqdır, yəqin ki, qlobal siyasətin prinsipial toqquşması fərqli sivilizasiyaların millət və qruplarının arasında baş verəcəkdir. Qlobal siyasətdə sivilizasiyaların

³⁵ Вах: Тойнби А.Дж, **Постижение истории**, Москва, «Айрис-Прессо», 2003, с.22.

³⁶ Вах: Тойнви А.Дж, **Постижение истории**, Москва, «Айрис-Прессо», 2003, с.102.

toqquşması hakim olacaqdır. Sivilizasiyalar arasındakı sərhəd cızığı gələcəyin müharibə xətti olacaqdır»³⁷.

Bu baxımdan türklərin “qərbləşmə” xətti altında “Qərb milliyyətçiliyi”nə müraciət etmələri başdan yanlış idi. Buna baş vurmaq, türk olmayan müsəlmanlarla türk müsəlmanlar arasında ziddiyyətlərə gətirib çıxartdı. Bu ziddiyyətlər zaman ötdükcə daha da kəskinləşdi. Çünki Qərb millətləri dini və milli kimlikləri formalaşdırarkən buna hazır idilər. Türklər isə sadəcə “Qərb milliyyətçiliyi”nin kopyasını dövlətə tətbiq etməklə işin bitəcəyini sanmaqla səhvə yol verdilər. Bunu yaxşı dərk edən prof. Erol Güngör “Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik” əsərində yazırdı ki, bütün yad ideyalara qarşı dayanmaq üçün Türk milliyyətçiliyini Milli xarakter halına gətirmək lazımdır. Bu zaman milli və dini kimlik milli xarakterin bütövlüyü olmalıdır³⁸. Hilmi Ziya Ülken isə “Türkiyede Çağdaş Düşünce Tarihi” əsərində bu məsələləri geniş şəkildə ələ almış, Türk düşüncəsinin Qərb düşüncəsi içində əriməsi təhlükəsindən bəhs etmişdir³⁹.

SONUÇ

Beləliklə, biz türklər bir vaxtlar Çin mədəniyyətinə, İran mədəniyyətinə, Ərəb mədəniyyətinə yenildiyimiz kimi, bu dəfə də Qərb mədəniyyətinə yenilməyə üz qoymuşuq. Biz türklər Çin mədəniyyətindən köç etməklə, İran mədəniyyətindən hakimiyyəti ələ keçirməklə qurtulduqsa, Qərb mədəniyyətindən xilas olmağımız hələ mümkün olmamışdır. Bunun yollarını hələ də aramaqdayıq. Ancaq bu günə qədər doğru bir təsbit yox kimidir. Əgər varsa da belə, həmin

³⁷ Bax: Çağlar Gazi, **Uygarlıklar Arası Savaş Miti. Dünyanın Geri Kalan Bölümünə Karşı Batı**, Samuel Hantinqton'un «Kültürler Mücadelesi» Tezine Yanıt. İstanbul: Bilge Yayınları, 2003, səh.31.

³⁸ Güngör Erol, **Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik**, İstanbul, Ötüken. 2007, səh.125-127.

³⁹ Ülken Hilmi Ziya, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul, Ülken. 2013, səh.728-730.

təsbit ciddiyyə alınmır və yox kimi qəbul edilir. Belə bir durumda “Qərb” əngəlini aşmağın yollarını aramaqda davam edirik. Təbii ki, nicat yolları aranarkən “Qərb sivilizasiyası”nın, “Qərb demokratiyası”nın bugünkü durumu da bizi çox maraqlandırır. Özəlliklə, “Qərb” aydınlığının “Qərb sivilizasiyası”, “Qərb demokratiyası”, “Qərb millətçiliyi” barəsində fikirləri də bizlərin şüurlarını çox işğal edir. Şübhəsiz, bunun müsbət tərəfləri ilə yanaşı, mənfi cəhətləri də az deyildir.

Bizcə, yeni bir sivilizasiyaya qədəm qoymaq istəyən millət və ya millətlərin aydınları bunların hər ikisini ələ almalıdır. Başqa sözlə, bir tərəfdən daima “Qərb” aydınlığının düşüncələrini, özəlliklə bizi maraqlandıran fikirlərini təqib edəcəyiz, digər tərəfdən yalnız onların fikirlərini aşağı-yuxarı dəyərləndirməklə qalmayacağıq. Özümüz fikir yürüdəcək, tezislər irəli sürəcək, bir anlamda özümüzü daima inkişaf etdirəcəyiz. Əks təqdirdə “Qərb”in və onların aydınlığının arxasınca sürünməklə, onları təqlid etməklə, onlardan mövzular alıb doktorluq dissertasiyaları yazmaqla heç bir şeyə nail olmayacağıq. Örnəyi Qazaxıstan, Türkmənistan, Azərbaycan, Türkiyə vəb. Türk cümhuriyyətləri araşdırmaçıları “Qərb fəlsəfəsi”ndən, “Qərb” filosoflarından doktorluq dissertasiyaları, kitablar yazmağa hələ də davam edirlər. Artıq iki əsrdən çoxdur ki, Qərb düşüncəsinin əsrinə çevrilmişik, bir cür bundan qurtula bilmirik. Hətta, bundan qurtulmağa və öz yolumuzu seçməyə cəhd edən düşüncələrimizi bu günə qədər ciddiyyə almamışıq da. Bu günə qədər bizim üçün ciddi və elmi dəyəri olanlar yalnız “Qərb sivilizasiyası” və “Qərb demokratiyası”nı müdafiə edən aydınlığımız olmuşdur.

Bizim demək istədiyimiz o deyil ki, vaxtilə, yaxud da bu günün özündə “Qərb sivilizasiyası” və “Qərb demokratiyası”nı Türk millətinin nicatı kimi görən aydınlığımızın hamısı yanlış yolda olublar. Əsla. Sadəcə “Qərb sivilizasiyası” və “Qərb demokratiyası”na daxil olduğumuz ilk gündən bu günədək keçdiyimiz dövrə yenidən baxılmalıdır, yenidən dəyərləndirilməlidir. Eyni zamanda, kimliyindən və şöhrətinin hansı səviyyəsindən asılı olmayaraq, bütün aydınlığımızın “Qərbləşmə”, yəni “Qərb sivilizasiyası” və “Qərb demokratiyası” ilə

bağlı fikirlərini yenidən təftiş etməli, irəli sürüləcək istənilən tezisi açıq müzakirəyə buraxmalıyıq. Özəlliklə, “Qərb sivilizasiyası”nın və “Qərb demokratiyası”nın sonuna gəldiyi, yaxud da gəlinmək üzrə olduğu bir dövəmdə, hələ də oturub kimlərinsə, özəlliklə də “qərblilər”in (Toynbinin, Fukuyamanın, Habermasın və b.) bizlərə nicat yolunu göstərəcəyi düşüncəsinə son verib Atatürklərin, Gökalplərin yolunu izləməyə davam etməliyik.

KAYNAKÇA

Atatürk’ün Azərbaycan siyasəti (öz dili ilə), Bakı, Çəşioğlu, 2008, 84 s.

AGA OGLU, A., **Üç medeniyet**, Bakü: Mütürçim, 2006, 154 seh.

AKÇURA, Yusif, **Türkçülüyn tarixi**, Bakı, Qanun, 2010, 272 səh.

ARVASI, Ahmed S., **Türk-İslam ölküsü**, 2-ci cild. İstanbul, «Burak», 1994, 400 s.

BAYKARA, H., **Azərbaycan istiklal mücadelesi tarixi**, Bakü, Azərneşr, 1992, 276 seh.

BAYAR, Celal, **Atatürk’ün metodolojisi ve günümüz**, İstanbul, Kerwan, 1978, 157 s.

DÜZDAĞ, E.M., **Türkiye’de islam ve irkçilik meselesi**, İstanbul, «Cihad», 1976, 350 s.

GÖKALP, Ziya, **Türkleşmek, islamlaşmak, muasirleşmek**, İstanbul, Akvaryum, 2005.

_____, **Türkçülüyn əsasları**, Bakı: Maarif, 1991, 175 s.

_____, **Türk medeniyeti tarixi**, İstanbul, Bilgeoğuz, 2013

GÜNGÖR, Erol, **Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik**, İstanbul. Ötüken. 2007

_____, **Sosyal meseleler ve aydınlar**, İstanbul, Ötüken. 2003.

GÖKDEMİR A., **Düşüncə tariximizden portreler**, İstanbul, «Bayrak», 2005, 359 s.

ERZURUMLU, Kenan, **Türklüye baxış**, İstanbul, 2006, 294 s.

HÜSEYİNZAD, Ali bey, **Türkler kimdir ve kimlerden ibaretdir?**, Bakü, Mütercim, 1997.

RESULZADE, M.E., **Hatıralar ve Kafkasya**, İstanbul, 2011.

MERİÇ, Cemil, **Kültürden irfana**, İstanbul, İletişim, 2013.

NURİ, Celal, "Türk inqılabı", İstanbul, Kaknüs yayınları, 2000.

YAZIÇI, N., **Milli tarih şuuru ve büyük türk devleti**, Ankara, «Ocak», 1984.

YILMAZ, Meşkure, **Tarixi, siyasi ve kültürel yönleriyle Türklerin dünyası ve Türkiyenin dış türkler politikası**, Ankara, Kripto, 2010, 472 s.

YENİÇERİ, Özcan, **Milli Bilinç nasıl kırılır?**, Ankara, Kripto, 2009, 407 s.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, **Türkiyede Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul, Ülken. 2013

_____, **Türk tefekkürü tarihi**, İstanbul, «Yapı Kredi Yayınları», 2013.

TOYNBEE, Arnold J., **Uygarlık yargılanıyor**, İstanbul, Örgün, 2011

CAVİD, H., **Əsərləri. Beş cildə II cild**, Bakı, «Lider nəşr.», 2005

FUKUYAMA, Frankis, **Tarixin sonu ve son insan**, İstanbul, Profil, 2014.

ÇAĞLAR, Gazi, **Uygarlıklar Arası Savaş Miti. Dünyanın Geri Kalan Bölümüne Karşı Batı**, Samuel Hantinqton'un «Kültürler Mücadelesi» Tezine Yanıt. İstanbul: Bilge Yayınları, 2003.

ATATÜRK DÖNEMİ KİTLE İLETİŞİMİ ÜZERİNE BAZI DEĞERLENDİRMELER (1920-1938)

Nesimi YAZICI*

GİRİŞ

Birçok alanda olduğu gibi kitle iletişimi sahasında da Osmanlı mirasını devralmış olan Türkiye Cumhuriyeti, bu durumun doğal bir sonucu olmak üzere kuruluş yıllarından itibaren bir taraftan kendisine intikal edenlerden faydalanmış, diğer taraftan da yeni dönemin gereklerine uygun biçimde bir kısım farklı uygulamaları gerçekleştirmekten geri kalmamıştır. Bu bakımdan Atatürk dönemi kitle iletişimi başlığı altında 1920-1938 arasının incelenmesi hedeflendiğinde, Osmanlı son dönemi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve Atatürk'ün devletin başında bulunduğu devrenin şartlarının birlikte ve çok iyi incelenerek değerlendirilmesinde yarar bulunmaktadır.

Bilindiği gibi geçmiş dönemlerde süreli basın, kitle iletişiminin en önemli enstrümanlarının başında gelmekteydi. Süreli basının köklerinde ise büyük ölçüde matbaa bulunuyordu ve ülkemizde Türkçe baskı yapacak matbaanın kurulması sürecinin en dikkat çekici noktalarının başında da, Avrupa ülkelerine nispetle, oldukça geç kalındığı hususu yer almaktaydı. Osmanlı başkentinde bir Türk basımevinin kurulması bunun ilk ürünü olan *Vankulu Lüğati*'ni görebilmek için, Johann Gutenberg'in Avrupa'da ilk kitabı bastığı 1455'ten 273 sene sonrasını yani 1728 yılını beklemek gerekmişti.¹ Üstelik bu matbaada ilk dönemlerde

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, nyazici@divinity.ankara.edu.tr

¹ Osmanlı ülkesine matbaanın gelişi ve bu çerçevedeki çeşitli konularla ilgili olarak muhtelif boyutlarda çok sayıda çalışma yapılmış bulunmaktadır. Bunların başlıcaları

kitle iletişimi ve dolayısıyla kamuoyu oluşturma aracı olarak bir gazete-nin çıkartılması da söz konusu edilmemişti. Osmanlı yöneticilerini geleneksel yöntem ve uygulamalar yanında, kendileri için tamamen yeni olan gazete neşredilmesi, bununla halka aracısız ve hızla ulaşılması gerektiği düşüncesine ulaştıran gelişmeler, bilhassa da Yunan bağımsızlığıyla sonuçlanan savaşlar sırasında ortaya çıkmış ve 1 Kasım 1831’de günümüz sınırları içerisindeki ilk Türkçe gazete olan *Takvim-i Vekayi*’nin neşriyle sonuçlanmıştı.²

Takvim-i Vekayi’nin neşrine varan süreç, iyi düşünülerek planlanmış ve gerçekleştirilmiş, öncelikle de kamuoyu oluşturmaya hedefleyen kapsamlı bir projedir. Çünkü bununla yapılan yalnızca devletin lisansı olacak sıradan bir süreli yayının neşri değil, ülkedeki bütün vatandaşları

olarak bkz. Selim Nüzhet (Gerçek), **Türk Matbaacılığı**, Matbaa-i Ebüzziya, İstanbul, 1928; Selim Nüzhet Gerçek, **Türk Taş Basmacılığı**, Devlet Basımevi, İstanbul, 1939; Osman Ersoy, **Türkiye’ye Matbaanın Girişi ve İlk Basılan Eserler**, Güven Matbaası, Ankara, 1959; Server R. İskit, **Türkiye’de Matbuat Rejimleri**, Matbuat Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara, 1939, **Tahlil ve Tarihçe**, s. 3 vd; Jale Baysal, **Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar 1729-1875**, Hiper Unk, İstanbul, 2010; Orhan Koloğlu, **Basımevi ve Basının Gecikme Sebepleri ve Sonuçları**, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1987; Kemal Beydilli, **Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne Mühendishâne Matbaası ve Kütüphânesi (1776-1826)**, Eren, İstanbul, 1995; Alpay Kabacalı, **Başlangıcından Günümüze Türkiye’de Matbaa, Basın ve Yayın**, Literatür Yayınları, İstanbul, 2000; Mustafa Akbulut, “*İbrahim Müteferrika ve İlk Türk Matbaası*”, **Türkler**, (Ed.) Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C. XIV, s. 919-926; Hidayet Nuhoğlu, “Osmanlı Matbaacılığı”, **Türkler**, (Ed.) Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C. XIV, s. 927-932.

² Nesimi Yazıcı, **Takvim-i Vekayi “Belgeler”**, Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Yayınları, Ankara, 1983, s. 9-66; Aynı Yazar, “Takvim-i Vekayi”, **TDV. İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, C. XXXIX, s. 490-492; Aynı Yazar, “İlk Türkçe Gazetemiz Takvim-i Vekayi İle İlgili Bazı Düşünceler”, **V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi**, İstanbul, 21-25 Ağustos 1989, **Bildiriler**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990, s. 213-231; Orhan Koloğlu, **Takvim-i Vekayi Türk Basınında 150 Yıl 1831-1981**, ÇGD Yayınları, Ankara, Tarihsiz, s. 2-77.

kapsayan, aynı zamanda da dış kamuoyunu sağlıklı bilgilendirmeyi hedefleyen bir büyük projenin gerçekleştirilmesidir. Bu nedenle Takvim-i Vekayi Türkçe yanında, ülke halkınca konuşulan Ermenice, Rumca, Arapça, Farsça ile birlikte dönemin diplomatik dili Fransızca olarak da neşredilmiş ve muhatap kitlelere kesintisiz ulaştırılabilmesi amacıyla, abone kaydı, ulaştırma ve okunmasının sağlanması gibi, içinde bulunulan şartların gerektirdiği bütün tedbirler eksiksiz alınmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede hem bu sırada ve hem de ilerleyen zaman içerisinde Osmanlı yönetimleri, süreli yayınlar vasıtasıyla devletin faydasına olacak gelişmelerin ortaya çıkabilmesi konusunda muhtelif tedbirleri alma, teşvikleri uygulama çabası içerisinde olmuşlardır.³

ATATÜRK DÖNEMİ VE KİTLE İLETİŞİMİ

Osmanlı uygulamasıyla ilgili olarak yapılan özlü girişten sonra, günümüzde kitle iletişimi dediğimiz fikir ve düşüncelerin geniş topluluklara ulaştırılması hususunun, Atatürk tarafından nasıl anlaşıldığı ve zaman içerisinde ne gibi uygulamaların gerçekleştirildiği meselesine geldiğimizde, ⁴ öncelikle altını çizmemiz gereken, onun çok genç yaşlarından

³ Bu vesile ile Osmanlı vilâyet gazetelerinin hatırlanması yararlı olacaktır. İlk örneği 03 Temmuz 1865'te Rusçuk'ta yayımlanan Tuna vilâyetinin resmî gazetesi bölgede geçerli iki dil olan Türkçe-Bulgarca olarak çıkarılmıştı ve yönetim bu gazete ile bölge halkına vasıtasız olarak ulaşmayı hedeflemekteydi. Bilindiği gibi vilâyet gazetelerinin önemlilerinden biri olması yanında 1869'dan itibaren ileride Atatürk'ün doğum Selanik'te çıkarılması dolayısıyla da anlamlı bir örnek oluşturan Selanik vilâyetinin resmî gazetesi *Selânik* de, bölgede konuşulan dillerle, yani zaman içerisinde Türkçe yanında Rumca, Bulgarca ve İbranice kısımlar içererek yayınlanmıştır. Bkz. Bülent Varlık, "Yerel Basının Öncüsü: Vilâyet Gazeteleri", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, C. I, s. 100-101.

⁴ Bu konuda yapılmış değişik boyutlarda ve çok sayıda araştırma bulunmaktaysa da özlü bir değerlendirme için bakılabilecek başlıca çalışmalar; Server R. İskit, **Türkiye'de Matbuat Rejimleri, Tahlil ve Tarihçe**, s. 126 vd; Server R. İskit, **Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış**, Devlet Basımevi, İstanbul, 1939, s. 153-485; İzzet Öztoprak, **Kurtuluş Savaşında Türk Basını (Mayıs 1919-Temmuz 1921)**, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1981; Ömer Sami Coşar, **Millî Mücadele Basını**, Gazeteciler Cemiyeti Yayını, İstanbul, 1964; Zeki

itibaren bu alanda belirli bir kanaate sahip olduğu ve bu düşüncesini bizzat uygulamaya da geçirmiş bulunduğu⁵ Nitekim daha Mektebi Harbiye'deki öğrenim yıllarında okuldaki öğrencilere yönelik olmak üzere el yazısıyla bir gazete çıkarma çabalarını⁶, aradan yıllar geçtikten sonra ise, 10 Kasım hariç, 1 Kasım-22 Aralık 1918 tarihleri arasında, Fethi (Okyar) ve Dr. Rasim Ferit (Talay) beylerle birlikte, ancak 51 sayısı

Ankan, **Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918-8 Eylül 1922)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1989; Nurettin Güz, **Türkiye'de Basın-İktidar İlişkileri (1920-1927)**, Basın Yayın Yüksekokulu, Ankara, 1991; K. Yüst, **Kemalist Anadolu Basını**, Yay. Haz., Orhan Koloğlu, ÇGD Yayınları, Ankara, 1995; Safa Tekeli, **Atatürk ve Anadolu Basını**, Anadolu Ajansı Yayını, Ankara, 2005; Uygur Kocabaşoğlu, "1919-1938 Dönemi Basınına Toplu Bir Bakış", **Yıllık SBF. Basın ve Yayın Yüksekokulu**, C. VI/1981, Ankara, 1982, s. 95-127; Emine Kısıklı, "Millî Mücadele Başlangıcında Mustafa Kemal Paşa'nın Kamuoyu Oluşturması Açısından Muhaberat", **Türk Kültürü Dergisi**, C. XXV, S. 295, Ankara, Kasım 1987, s. 654-662; Emine Kısıklı, "Mustafa Kemal ve Millî Mücadelede Türk Kamuoyunun Oluşumu", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Atatürk Özel Sayısı, C.VII, Eskişehir, Kasım 2006, s.71-116; Yücel Özkaya, "Millî Mücadele Başlangıcında Basın ve Mustafa Kemal Paşa'nın Basınla İlişkileri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. I, S. 3, Ankara, Temmuz 1985, s. 871-911; Yücel Özkaya, "Mustafa Kemal Paşanın Ulusal Kurtuluş Savaşı Boyunca ve Sonrasında Kamu Oyunu Oluşturması ve Halk İle İlişkileri", **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, S. 318, Ankara, 1988, s. 72-78; Yücel Özkaya, "Ulusal Bağımsızlık Savaşında Anadolu'nun ve Kamu Oyununun Durumu", **Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl 3, S. 5, Ankara, Mayıs 1990, s. 151-176; Yücel Özkaya, "Türk Basınında Cumhuriyetin İlanının Öncesi ve Sonrası", **Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl 6, S. 11, Ankara, Mayıs 1993, s. 279-310; Önder Şenyapılı, "Atatürk ve Gazetecilik, Gazeteler ve Gazeteciler" **AİTİA Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu İletişim**, S. 1981/3, Ankara, 1981, s. 179-209; Belkıs Ulusoy, "Millî Mücadele, Propaganda, Atatürk ve Basın", İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, S. 20, İstanbul, 2004, s. 55-64; Ali Gevgilili, "Türkiye Basını", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, C. I, s. 212-218.

⁵ Genel bir değerlendirme olarak bkz. Mahmut Tali Öngören, "Atatürk ve İletişim", **AİTİA Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu İletişim**, S. 1981/3, Ankara, 1981, s. 43-52; Nurşen Mazıcı, "1930'a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu", **Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl 9, S. 18, Ankara, Kasım 1996, s. 140-152.

⁶ Kemal Arı, "Atatürk'ün Yazarlığı ve Gazeteciliği", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. V, S. 13, İzmir, 2006/Güz, s. 9.

yayınlanabilen *Minber* isimli bir gazeteyi bizzat sermaye de koyarak, çıkarılmalarını bu vesile ile hatırlayabiliriz.⁷ Mustafa Kemal İstanbul'dan Samsun'a hareket ettiğinde ve oradan da Anadolu'ya açıldığında ise kitle iletişiminde olan büyük ihtiyacı çok net biçimde görmüş ve içinde bulunulan şartların da etkisiyle, bu yönde muhtelif girişimlerde bulunmuş, bir kısım faaliyetler gerçekleştirmiştir. Bu çerçevede bizzat kendisinin uygulamaları yanında, verdiği direktifler doğrultusunda yapılanlardan en dikkat çekenleri olarak şunları sayabiliriz: Öncelikle iyi çalışan ve ülkenin en uç noktalarına kadar ulaşmayı hedefleyen bir iletişim ağı oluşturulmuş, aydınlatıcı ve uyarıcı *beyannâmeler* yayınlanmış,⁸ faaliyet bölgesinde dönemin en hızlı ve yaygın iletişim vasıtası olan *telgraf haberleşmesinin* yakından takibi ve etkili biçimde kullanımı konusu gerçekleştirilmiş,⁹ buraya giren yayınların sıkı biçimde kontrolüyle denetimi

⁷ *Minber* gazetesi koleksiyonu bir yüksek lisans tezi çerçevesinde yeni harflere çevrilerek değerlendirilmiş bulunmaktadır. Bkz. Dilek Çavuş, **Minber Gazetesi, Basındaki Yeri ve Önemi**, A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih, T. C. Tarihi, Anabilim Dalı, Ankara, 2006, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi; Erol Kaya, **Mustafa Kemal Atatürk'ün İlk Gazetesi Minber**, Eabil Yaynevi, Ankara, 2007; Fethi Tevetoğlu, "Atatürk'le Okyar'ın Çıkardıkları Gazete: Minber", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. V, S. 13, Ankara, 1988, s. 183-193; İzzet Öztoprak, "Atatürk, Basın ve Minber Gazetesi", **Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi**, Ankara, 8-12 Aralık 2003, ATAM Yayınları, Ankara, 2005, C. II; Kemal Arı, **A.g.mak.**, s. 12.

⁸ **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, AKDITYK. Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1991, C. IV; Zekâi Güner-Orhan Kabataş, **Millî Mücadele Dönemi Beyannâmeleri ve Basını**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1990, s. 3-181.

⁹ Konuyla ilgili en geniş bilgi için bkz. Komisyon, **İstiklal Harbi'mizde PTT, PTT Genel Müdürlüğü**, Ankara, 2009, s. 143-430; Ayr. bkz. Komisyon, **Geçmişten Günümüze Posta**, PTT Genel Müdürlüğü, Ankara, 2007, s. 205-260; Asaf Tanrıku, **Türkiye Posta ve Telgraf ve Telefon Tarihi ve Teşkilât ve Mevzuatı**, PTT Posta Dairesi Başkanlığı, Ankara, 1968, C. II, s. 670-681 ve muhtelif diğer sayfalar; Tanju Demir, **Türkiye'de Posta Telgraf ve Telefon Teşkilâtının Tarihsel Gelişimi (1840-1920)**, PTT Genel Müdürlüğü, Ankara, 2005, s. 220-221; Emine Kısıklı, "Millî Mücadele'de Telgraf-Telefon Haberleşmesi", **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü Atatürk Dönemi 1920-1938**, AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 2009, C. II, s. 859-868; Emine Kısıklı, "Millî Mücadele Döneminde Haberleşme", **Türk Yurdu**, C. XXXI, S.

yapılmış, ¹⁰ yer yer muhtelif bölgelere *nasihat heyetleri* gönderilmiş, ¹¹ biz-zat Sivas Kongresi'yle olduğu kadar bu vesilesiyle 14 Eylül 1919'den iti-baren Müdafaa-i Hukuk'un sözcüsü olarak *İrâde-i Milliye* gazetesi çıka-rılmış, ¹² halkın ve onun kanaat önderi olarak benimsediği kişilerin Millî

290, Ankara, Ekim 2011, 123-127; Reşat Alşan, "Cumhuriyetin Kuruluşu ve İlk On Beş Yılında PTT İşletmesi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. IV, S. 17, Ankara, Mart 1990, s. 391-419; Nesimi Yazıcı, "Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Postalar ve Atatürk Türkiye'sinde Postacılık", **AİTİA Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu İletişim**, S. 1981/3, Ankara, 1981, s. 137-177; Aliye Öney, "Türkiye'de Telefon Teşkilâtının Kuruluşu", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, C. X, S. 56, İstanbul, Mayıs 1972, s. 7; Aliye Öney, "Türkiye'de Telefon Teşkilâtının Kuruluşu", Çağın Yakalayan Osmanlı!, Yay. Haz. Ekmeleddin İhsanoğlu-Mustafa Kaçar, İslâm Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul, 1995, s. 133-135; Hasan Özönder, "Millî Mücadele Kahramanlarımızdan Telgrafçı Manastırlı Ahmet Hamdi Martonaltı", **AİTİA Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu İletişim**, S. 1982/4, Ankara, 1982, s. 245-253.

¹⁰ İstanbul ile Anadolu arasındaki haberleşmenin düzen ve kontrolü ile milli hareketi desteklemeyip üstelik zararlı yayınlar yapan İstanbul gazetelerinin Ankara'nın denetimindeki bölgelere girişinin önlenmesi ve gereken yerlerde sansür uygulamasının gerçekleştirilmesi amacıyla 23 ve 27 Mart 1920'de Hey'et-i Temsiliye Reisi M. Kemal imzasıyla kolordulara duyurular yapılmış, konu daha sonra da yakından takip edilmiştir (Geniş bilgi için bkz. Yücel Özkaya, **Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921)**, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1989, s. 27-32). Önemi dolayısıyla bu konuyla ilerleyen zaman diliminde de yakından ilgilenilmesi gerekmiştir. Bu amaçla çıkarılmış olan 17 Şaban 1338/06 Mayıs 1920 tarih ve iki numaralı İcra Vekilleri Heyeti kararnamesiyle aynı tarihi taşıyan talimatname ve diğer girişimler için bkz. Server R. İskit, **Türkiye'de Matbuat Rejimleri, Tahlil ve Tarihçe**, s. 137-141; Aynı Yazar, **Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1943, s. 215-217.

¹¹ Atatürk'ün bu konudaki değerlendirmeleri için bkz. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, TTK Basımevi, Ankara, 1997, C. I, s. 126; Mevlüt Çelebi, **Heyet-i Nâsiha, Anadolu ve Rumeli Nasihat Heyetleri**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1992; Günay Çağlar, "Hüsrev Bey Heyet-i Nasihası", **Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl 3, S. 5, Ankara, Mayıs 1990, s. 85-96; Günay Çağlar, **Hüsrev Bey Hey'et-i Nasihası (Nisan-Haziran 1920)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997.

¹² Hem Sivas kongresi ve hem de çıkarılmaya başlanan *İrâde-i Milliye* gazetesinden önemli birer kamuoyu oluşturma vasıtası olarak faydalanılması hk. bkz. Mevhibe Gül Keskin, **Millî Mücadelede İrâde-i Milliye Gazetesi**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1993; Emine Kısıklı, "Sivas Kongresi'nin Milli Mücadelede Kamuoyu Oluşturulması Açısından Önemi", **Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl 1, S. 1, Ankara, Mayıs 1988, s. 29-42; Ayr. bkz. Hüseyin Yıldırım, "İrade-i Milliye

Mücadele'nin ve bu sırada ve sonrasında oluşturulan yönetimin yanında olmaları temin edilmeye çalışılmıştır.¹³ Bu çabaların devamı Mustafa Kemal'in Ankara'ya gelişinin hemen akabinde 10 Ocak 1920'de, görünürde özel olmakla birlikte kendisinin ve Heyet-i Temsiliye'nin çok yakın ilgisine sahip *Hâkimiyet-i Milliye*'nin çıkarılması,¹⁴ basın millî hedefler doğrultusunda yayınlar yapmasının teminine dikkat edilerek bu yönde çaba sarf edilmesi, *Anadolu Ajansı* ile *Matbuât ve İstihbarât Müdüri-*

Gazetesi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. VIII, S. 23, Ankara, Mart 1992, s. 325-330; Burhan Paçacıoğlu, "Cumhuriyete Kadar Sivas Basımı ve İrade-i Milliye'nin Yeri", **Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi**, C. XIV, Güz 2003, s. 97-102; Fatih M. Dervişoğlu, "Millî Mücadele Döneminde Basın ve İrade-i Milliye Gazetesi", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. II, S. 6, 2009 Kış, s. 159-166; Fuat Süreyya Oral, **Türk Basın Tarihi**, Sanayii Nefise Matbaası, Ankara, Tarihsiz, C. II, s. 40-42; Server İskit, "İrade-i Milliye Gazetesi", **Aylık Ansiklopedi**, İstanbul, 1945, C. I, s. 146-147; *İrade-i Milliye* gazetesinin tıpkı basımı Sivas Belediyesi tarafından tek cilt olarak gerçekleştirilmiştir: **İrade-i Milliye: (Tıpkıbasım ve Yeni harflerle)**, Buruciye Yayınevi, Sivas, 2007.

¹³ Atatürk'ün Samsun'dan itibaren bu hususa büyük dikkat gösterdiğinin muhtelif örneklerine sahip bulunmaktayız. Atatürk'ün Amasya Müftüsü Abdurrahman Kâmil Yetkin'le olan yakın ilişkisi için bkz. Kâmil Şahin, "Abdurrahman Kâmil, Yetkin", **DİA.**, C. XLIII, s. 504-505; Diğer birçok örneği gibi Zonguldak Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Müftü İbrahim Efendi'ydi ve bölgesinde çok yönlü başarılı çalışmalar yapmıştı. Bkz. Ali Sarıkoyuncu, "Zonguldak ve Havalisinden Kuva-yı Milliye'ye Yapılan Yardımlar ve Temin Edilen Gelirler", **Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl 5, C. 3, S. 10, Ankara, Kasım 1992, s. 227-242. Bu konuda diğer örnekleri topluca takip edebilmek için bkz. Ali Sarıkoyuncu, **Millî Mücadelede Din Adamları**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1997, C. I, 2012, C. II; Aynı Yazar, **Atatürk ve Din Adamları**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2002; Recep Çelik, **Millî Mücadelede Din Adamları**, Emre Yayınları, İstanbul, 1991, C. I-II; Hanri Benazus, **Ulusal Kurtuluş Mücadelesinde Din Adamlarımız**, Bizim Kitaplar, İstanbul, 2014; Cemal Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevî Mimarları**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1973.

¹⁴ Mehmet Önder, **Millî Mücadele'nin Gazetesi Hâkimiyet-i Milliye Nasıl Çıkarıldı?** TTK Yayınları, Ankara, 1994; Server İskit, "Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi", **Aylık Ansiklopedi**, İstanbul, 1945, C. I, s. 272-273; Aytül Tamer, "Kuvayı Milliye'nin Sesi: İrade-i Milliye ve Hâkimiyet-i Milliye", **Cumhuriyet Döneminde İletişim Kurumlar, Politikalar**, Derleyen: Nazife Güngör, Siyasal Yayınları, Ankara, 2010, s. 39-47; Yücel Özkaya, **Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921)**, s. 60-61; Ömer Sami Coşar, **Millî Mücadele Basımı**, s. 113; İzzet Öztoprak, **Kurtuluş Savaşında Türk Basını (Mayıs 1919-Temmuz 1921)**, s. 385; Enver Behnan Şapolyo, **Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü İle Basın**, Güven Matbaası, Ankara, 1971, s. 193-198.

yet-i Umumiyesi'nin kurulması olarak takip edilebilmektedir.¹⁵ Atatürk yakın çevresinde daimî olarak basın mensuplarını bulundurmuş, onların görüş ve önerilerini dikkate almış, daha da önemlisi kendi düşünce ve uygulamalarının geniş kitlelere ulaştırılabilmesi yönünde gazetecilerden azamî ölçüde faydalanmıştır. Bu çerçevede yeni dönemin şartlarına yerli uyumu gösteremeyen basın mensuplarının çeşitli yol ve yöntemlerle uyarılmalarıyla ikaz edilmelerinden de geri durulmamıştır.¹⁶ Nitekim

¹⁵ *Anadolu Ajansı* ile günümüzde Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü olarak varlığını sürdürmekte olan *Matbuât ve İstihbarât Müdüriyet-i Umumiyesi*'nin kuruluş, teşkilatlanma ve çalışmalarını, bir başka ifadeyle Anadolu'da Mustafa Kemal çevresinde oluşan gelişen hareketin basın alanındaki faaliyetlerini bütün genişliğiyle takip edebilmek için bkz. Server İskit, **Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayını Ankara, 1943, s. 205-300, 359-373; Fethi Kardeş, **Basın-Yayın Genel Müdürlüğü 60 Yılı Hikâyesi**, Ankara, 1980, s. 5-32; Basın Yayın Genel Müdürlüğü; Bülent Uğur, "Atatürk'ten Günümüze Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü", **Cumhuriyetimiz 80 Yaşında**, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, Ankara, 2003; Ruhdan Uzan-Tuğba Arşak Hasdemir, "Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin Üst Yapı Kurumları: Matbuat Umum Müdürlüğü, Anadolu Ajansı ve Radyo", **Cumhuriyet Döneminde İletişim Kurumlar, Politikalar**, Derleyen: Nazife Güngör, Siyasal Yayınları, Ankara, 2010, s. 77-99.

¹⁶ Millî mücadelenin başlamasından itibaren başkent ve Anadolu basının bir kısmı Millî Mücadelenin aleyhinde bulunurken (Örnek; *Peyâm-ı Sabah*, *Alemdar* ve diğer bazı İstanbul gazeteleriyle *Ferda*, *İrşad*, *Köylü* gibi bir kısım Anadolu gazeteleri ise aleyhte çalışmışlar) önemli bir bölümü ise millî hareketin yanında (Örnek; Başkent gazeteleri içerisinde İleri, *Tasvir-i Efkâr*, *Vakit*, *Akşam*, *İkdam*, *Tanin*, *Tercüman-ı Hakikat* Millî Mücadele'yi desteklemiş, Anadolu'da yayımlananlardan Öğüt, *Babalık*, *Açıksöz*, İzmir'e Doğru, *Albayrak*, *Varlık*, *Adana*, *Yeni Adana*, *Küçük Mecmua*, *İstikbal*, *Ses* de aynı safta) yer almıştır. Gerek Millî Mücadele'nin yanında ve gerekse de karşısında yer alan basın organlarıyla ilgili çok sayıda çalışma yapılmış olmakla birlikte biz toplu değerlendirme yapanlarla (Örnek; Nurettin Güz, **Türkiye'de Basın-İktidar İlişkileri (1920-1927)**, s. 9-41; Yücel Özkaya, **Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921)**, s. 10-24; Server İskit, **Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, s. 204; K. Yüst, **Kemalist Anadolu Basını**, s. 41-129; İhsan Ilgar, **Mütarekede Yerli ve Yabancı Basın**, Kervan Yayınları, İstanbul, 1973, s. 37-38, 70-71, 78-79; M. Nuri İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1982, s. 351-363; Atilla Girgin, **Türkiye'de Yerel Basın**, Der Yayınları, İstanbul, 2009, s. 178-183) bölge ve müstakil gazeteleri konu edinenlerden (*Açıksöz* için bkz. Faruk Söylemez, "Millî Mücadele'de Kastamonu Basını", **Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl 6, S. 12, Ankara, Kasım 1993, s. 411-416; İbrahim Halil Tanık, **I. İnönü Zaferi'nden İzmir'in Kurtuluşuna Kadar Açıksöz Gazetesinde Batı Cephesi Haberleri**, Erzincan, 2002, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi; *İstikbal* için

Lozan sonrasında genel af dışında tutularak yurtdışına gönderilen ve *Yüzellilikler* olarak isimlendirilenlerin içerisinde Millî Kurtuluş Hareketi aleyhinde bulunmuş 14 İstanbul ve taşra gazetecisinin de yer almış olması,¹⁷ Şeyh Sait ayaklanması akabinde 4 Mart 1925'te *Takrîr-i Sükûn Kanunu*'nun çıkarılması,¹⁸ zaman zaman İstiklâl Mahkemelerinin devreye sokulmasının da Atatürk'ün kitle iletişiminin önemini çok iyi kavramış ve durumun gereklerini yerine getirmiş olması tarzında değerlendirilmesi yerinde olacaktır.¹⁹ Bütün bu girişim ve uygulamalarla yeni

bkz. Mesut Çapa, "Millî Mücadele Döneminde İstikbal Gazetesi", **Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl 5, S. 10, Ankara, Kasım 1992, s. 133-168; *Ses* için bkz. Nesimi Yazıcı, "Hasan Basri (Çantay) ve Ses Gazetesi", **Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl 6, S. 12, Ankara, Kasım 1993, s. 431-445; Albayrak için bkz. Dursun Ali Akbulut ve Arkadaşları, **Yüce Yurttan Yükselen Ses Albayrak 1919-1921**, Erzurum, 2009; Yusuf Yurdigül, "Millî Mücadele'nin Sesi 'Erzurum 'Albayrak' (Yerel) Gazetesi" ve Ulusal Düzeydeki Etkileri Üzerine Bir Yaklaşım Denemesi", İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, S. 10, İstanbul, 2000, s. 205-218; *Hukuk-ı Beşer*, Ögüt, İleri, *Yeni Gün* için bkz. Uygur Kocabaşoğlu, "Millî Mücadelenin Sözcülerinden: Anadolu'da Yenigün", **AÜSBFD. Atatürk Özel Sayısı**, C. XXXVI, S. 1-4, Ankara, 1981, s. 179-203; *Ferdâ* için bkz. İbrahim İslam, "Millî Mücadele'ye Muhalif Bir Gazete: Ferdâ", **Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, S. 12, Diyarbakır, 2009, s. 158-174; *Köylü* için bkz. Zeki Arıkan, "Köylü Gazetesi ve İşgal", **Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl 1, S. 2, Ankara, Kasım 1988, s. 187-200) bazı örnekler vermekle yetiniyoruz.

¹⁷ Yüzellilikler konusu yakın tarihimizin önemli bir konusu olarak muhtelif araştırmalarda ele alınmıştır. Örnek olarak bkz. Cemal Kutay, **Yüzellilikler Faciası**, Tarih Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 1955; İlhami Soysal, **150'likler**, Gür Yayınları, İstanbul, 1988; Kamil Erdeha, **Yüzellilikler Yahut Millî Mücadelenin Muhasebesi**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1998. Son dönemde bu konuda bir kısım tez çalışmaları da hazırlanmış bulunmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Murat Yümlü, "Yüzellilikler Meselesi, Mesud Fani ve Risalesi Üzerine Bir İnceleme", **History Studies**, C. 2, S. 3, Ankara, 2010, s. 347-349; Bkz. Nurşen Mazıcı, **1930'a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu**, s. 139.

¹⁸ Şeyh Said isyanı ile bağlantılı olarak çıkarılmış olan bu kanuna dayanılarak 6 Mart'ta Tevhid-i Efkâr, İstiklâl, Son Telgraf, Sebilürreşad 14 Nisan'da ise Tanin gazeteleri kapatılmış, sonuncusundaki bir makalesi dolayısıyla Hüseyin Cahit Çorum'a sürgüne gönderilmiştir. Takrîr-i Sükûn Kanunu ve uygulamasıyla ilgili olarak bkz. Nurşen Mazıcı, **1930'a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu**, s. 140-141; Aynı Yazar, **Atatürk Döneminde Muhalefet 1919-1926**, Dilmen Kitabevi, İstanbul, 1984, s. 153; Atilla Girgin, **a.g.e.**, s. 196-197.

¹⁹ İstiklal mahkemeleri için bkz. Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri (1919-1923)**, AD Yayıncılık, İstanbul, 1997, C. I-II; İstiklal Mahkemeleri, Yay. Haz. Mehmet

dönemde basının, öncelikle vatanın düşman istilasından kurtarılması, sonra da kurulmaya çalışılan yeni düzeninin savunularak devam ettirilmesi şeklinde ifadelendirilebilecek olan millî hedefler doğrultusunda kamuoyunun bilinçlendirilmesinde, etkin katkısının temini hedeflemiştir.

Şimdi yukarıda başlıklarını verdiğimiz konular ve bunlarla doğrudan veya dolaylı olarak ilgisi bulunan hususlardan bazılarını, tebliğimizin sınırlarını aşma endişemiz nedeniyle, en özlü biçimiyle değerlendirebiliriz.

MATBUÂT VE İSTİHBARÂT MÜDÜRİYET-İ UMUMİYESİ

İsmi ve devlet bürokrasisi içerisindeki konumu farklı zamanlarda değişerek günümüze *Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü* olarak ulaşmış bulunan *Matbuât ve İstihbarât Müdüriyet-i Umumiyesi*²⁰ Atatürk'ün yakın destek ve öncülüğünde; '*Millî menfaatlerimizin, hakkı ve meşru davalarımızın fikrî planda savunulması, görüşlerimizin yurt içi ve dışında zamanın gerektirdiği, imkânların elverdiği vesile ve vasıtalarla duyurulması amacıyla*', TBMM'de yapılan kapsamlı görüşmeler neticesinde 7 Haziran 1920'de 6 sayılı kanunla kurulmuştur. Başlangıçta yurt içi kadar dışına da ulaşmakla birlikte, oldukça mütevazı bir organizasyon halinde teşkilâtlanan ve ileride mutlaka daha da geliştirilmesi hedeflenen kurumun, doğrudan doğruya İcra Heyeti Riyaseti'ne bağlı olarak çalışması öngörülmüştür. Böylece önceleri kısmen *İrşad Encümeni*'nce²¹ yürütülen bu yöndeki faa-

Şahin ve diğerleri, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2015, C. I-V; Ahmet Turan Alkan, *İstiklal Mahkemeleri*, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1993; Kemal Çelik, "Millî Mücadele'de İç İsyancılar, Vataana İhanet Kanunu ve İstiklâl Mahkemeleri", **Atatürk Yolu Dergisi**, S. 40, Ankara, Kasım 2002, s. 569-613; Cevdet Küçük, "İstiklâl Mahkemeleri", **DİA.**, C. XXIII, s. 350-355.

²⁰ Teşkilât ve zaman içerisinde geliştirip gerçekleştirdiği hizmetler için bkz. Server R. İskit, **Türkiye'de Matbuat Rejimleri, Tahlil ve Tarihçe**, s. 139, 155, 176, 183-187, 221-229; Server İskit, **Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, s. 218-391; Yücel Özkaya, **Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921)**, s. 51-58; Nurettin Güz, **Türkiye'de Basın-İktidar İlişkileri (1920-1927)**, s. 59-68.

²¹ Büyük Millet Meclisi Hükümeti kurulduktan sonra 27 Nisan 1920'de oluşturulan ilk komisyonlardan biri olan *İrşad Encümeni* 1920-1923 arasında önemli görevler

liyetlerin geliştirilip genişletilerek daha düzenli bir şekilde gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. Matbuât ve İstihbarât Müdüriyet-i Umumiyesi 25 Aralık 1920’de isminden “*istihbarât*” kelimesi çıkarılarak Hariciye, Eylül 1929’da Dahiliye Vekâleti’ne bağlanmış, Haziran 1931-Mayıs 1933 arasında kaldırılmış, bu tarihteki ikinci kuruluşundan sonra ise *Matbuât Umum Müdürlüğü* ismiyle yine Dahiliye Vekâleti’ne bağlanmıştır. Bu sırada kuruma yüklenen misyonun anlaşılması bakımından 6 Ekim 1933’te Umum Müdür tayin edilmiş olan Vedat Nedim Tör’ün matbuâta yaptığı tamimden kısa bir alıntı yapılması yerinde olacaktır. “*Hele inkılâp yapmış olan memleketlerde matbuât, radyolar, tiyatro ve sinemalar gibi efkâr-ı umumiyeye müesseselerinin devletler tarafından nasıl murakabe ve ne şekilde sevk ve idare edildiklerini burada hatırlatmayı fazla görüyorum. ... Matbuât kültür davasının mihverini teşkil eder. ... Türkiye’de bütün matbuât ve her türlü neşriyat ve telkinlerin, içeri doğru şuurlu ve olgun, dışarı doğru da vahdetli ve vâzıh bir manzara gösterebilmesi.... Birer millet müessesesi olan gazete, mecmua, radyo, sinema ve tiyatrolarımızın büyük inkılâp ülküsüne yapışık çalışma ve başarıma kararlarının da bir muhassalası olacaktır*” (İskit 1943: 270). Dahiliye Vekâleti’ne bağlı olarak hizmetlerini yürüten kurum için 29 Mayıs 1934 tarih ve 2444 sayılı *Matbuât Umum Müdürlüğü Teşkilâtına ve Vazifelerine Dair Kanun* çıkartılmış, görev yetki ve sınırları bu yasa ile net bir biçimde belirlenmiştir. *Esbâb-ı Mûcibe Lâyhası*’ndaki şu ifadeler dikkat çekicidir; “...*gerek harice karşı yeni Türkiye’yi tanıtmak ve menfi propagandalarla mücadele etmek, gerekse dahilde matbuâtın ve radyo, sinema, tiyatro gibi bilumum efkâr-ı umumiyeye müesseselerinin halkın inkılâp için terbiyesinde en mühim bir telkin ve terbiye vasıtası olarak kullanılmasını temin maksadıyla Matbuât Umum Müdürlüğü’nün bir fikir ve siyaset teşkilâtı ola-*

üstlenmiştir. Geniş bilgi için bkz. Betül Aslan, “Milli Mücadele Döneminde Halkı Aydınlatma ve Propaganda Faaliyetleri Yürüten Önemli Bir Komisyon: ‘İrşad Encümeni’”, **AÜİTE Atatürk Dergisi**, C. IV, S. 2, Erzurum, 2004, s. 125-148; Fahri Sakal, “Milli Mücadele’de ve Cumhuriyetin İlk Döneminde Propaganda ve Tanıtım Çalışmaları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XIX, S. 55, Ankara, Mart 2003, s. 87-91, 101-103; Tahsin Yıldırım, “Mehmet Âkif Ersoy’un Meclis Çalışmaları”, erişim tarihi 07.10.2015, <http://www.mehmetakifarastirmalari.com>; Abdülvahit İmamoğlu, “Mehmet Akif’in Vaazlarındaki Milli Mücadele Ruhu”, <http://www.mehmetakifarastirmalari.com/>, erişim tarihi 07.10.2015.

rak yeniden tensik ve tesis zarureti aşıkârdır". Dikkat çekicidir ki Matbuât ve İstihbarât Müdüriyet-i Umumiyesi'nin ilk Genel Müdürü Hamdullah Suphi (Tanrıöver) gibi ikinci ve üçüncü genel müdürleri de mebuslar arasından, sonraki tarihlerde tayin edilenlerden mebus olmayanların ise devletin en güvenilir kişileri arasından seçilmesine özen gösterilmiştir.

Matbuât ve İstihbarât Müdüriyet-i Umumiyesi kendisine verilen görevleri yerine getirebilmek üzere özverili bir çabanın içerisinde bulunmuştur.²² Nitekim tamamı kendi denetiminde bulunmasa bile, iç kamuoyunun sağlıklı biçimde bilgilendirilmesi için her türlü vasıttan, telgraf tesislerinden, deniz yolundaki taşımacılıktan, hatta duyurular için dellallardan faydalanılmış, broşürler bastırılmış, gazetelerin yayınlarında düzeninin sağlanması yönünde maddî manevî çeşitli vasıtalar kullanılmış, millî hedefler doğrultusunda desteklenmelerine, yönlendirilmelerine çalışılmış, bunun yanında yabancı gazeteci ve yazarlarla türlü ilişkiler içerisine girilmiş, çok sayıda Türkçe ve yabancı dilde yayınlar gerçekleştirilmiştir. Nitekim 7 Ekim 1920'den 1 Haziran 1927'ye kadar *Cerîde-i Resmîye/Resmî Cerîde*, 1926-30 arasında beş defa *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi/Yıllığı*, *Hatay*'la ilgili neşriyat ve bunlar yanında ilk sayısı Eylül 1923'te çıkararak, incelediğimiz dönem boyunca iki devre halinde muntazaman yayınlanan *Ayn Tarihi* dergisi, *Matbuât-ı Ecnebiye Hülsaları*, İstanbul'da biri Fransızca, diğeri İngilizce iki gazete, ikinci devresinde 1 Haziran 1934'ten itibaren dış kamu oyuna yönelik olarak çoğu Fransızca, kısmen İngilizce ve Almanca bölümler içererek iki ayda bir yayınlanan *La Turquie Kemaliste* dergisi, 1920'den itibaren isimlerinden içerikleri tahmin edilebilecek (*Pontus Meselesi*, *Anadolu'da Yunan Zülüm ve Vahşeti*, *Hilâfet ve Millî Hakimiyet*, *Gazi Paşa Hazretlerinin Maarif Umdesive Asrî Terbiye ve Maarif*, *Menemen İrtica Hadisesi*, *La Turquie Contemporaine* vb.) çok çeşitli diğeri neşriyat, halk kitapları, piyesler, konferanslar, bültenler kurum tarafından yayınlanarak ilgililerine ulaştırılmıştır.

²² **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. I, s. 123-129; Fahri Sakal, **Millî Mücadele'de ve Cumhuriyetin İlk Döneminde Propaganda ve Tanıtım Çalışmaları**, s. 83-101.

ANADOLU AJANSI

Atatürk ve kitle iletişimi söz konu edildiğinde unutulmaması gereken bir önemli kurum da başlangıçta Yunus Nadi (Abalıoğlu) ve Halide Edip (Adıvar)'ın çalışmaları, daha sonra Hamdullah Suphi (Tanrıöver)'in katkıları ve en önemlisi bizzat Atatürk'ün de tasvip ve destekleri yanında kendi ifadesiyle *'ülkenin içinde bulunduğu olumsuz şartlarda halkımızın ülke içi ve haricinden en doğru haberlerle aydınlatılması yönündeki acil ihtiyaca cevap verilmek üzere bu alanın en yetkili kişilerinin katılımlarıyla'* 6 Nisan 1920'de kurularak iki gün sonrasının tarihini taşıyan bir genelge ile de duyurusu gerçekleştirilen *Anadolu Ajansı*'dır.²³ Anadolu Ajansı ilgisi dolayısıyla iki ay kadar sonra *Matbuât ve İstihbarât Müdüriyet-i Umumiyesi*'nin tesisi üzerine bağlı bir birim (şube müdürlüğü) olarak bu kurum bünyesinde faaliyet göstermeye devam etmiştir. İlk bültenini 12 Nisan'da yayınlayan Anadolu Ajansı, sahip olduğu kısıtlı imkânlar ve zamanın olumsuz şartlarına rağmen, ülke içi ve dışında teşkilâtlanarak harp duyuruları ile iç ve dış haberleri ülke içerisinde başta telgraf olmak üzere muhtelif vasıtalarla en uç noktalara kadar ulaştırmaya²⁴ ve bunların gazete çıkan

²³ Geniş bilgi için bkz. Orhan Koloğlu, **Havas-Reuter'den Anadolu Ajansı**'na, ÇGD Yayınları, Ankara, 1994, s. 45-68; Yücel Özkaya, **Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921)**, s. 44-50; Nurettin Güz, **Türkiye'de Basın-İktidar İlişkileri (1920-1927)**, s. 55-59; Yücel Özkaya, "Millî Mücadele'de Anadolu Ajansı'nın Kuruluş ve Faaliyetlerine Ait Bazı Belgeler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. I, S. 2, Ankara, Mart 1985, s. 587-607; Korkmaz Alemdar, "Anadolu Ajansı (1920-1980) Devlet Propaganda Örgütünün Gelişimi", **Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Dergisi**, Yıl 1988, S. 8, Ankara, 1988, s. 1-35; **Atatürk ve Anadolu Ajansı**, Anadolu Ajansı Yayınları, No: 1, Ankara, Nisan 2005; Hilmi Bengi, "Anadolu Ajansı", **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü Atatürk Dönemi 1920-1938**, AKDTYK Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 2009, C. II, s. 854-855; Hilmi Bengi, "Kuruluşundan Atatürk'ün Ölümüne Kadar Anadolu Ajansı", **Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi**, Ankara, 12-16 Kasım 2007, **Bildiriler**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, C. II, s. 1485-1496; Fahri Sakal, **Millî Mücadele'de ve Cumhuriyetin İlk Döneminde Propaganda ve Tanıtım Çalışmaları**, s. 83-103.

²⁴ Dönemin sıkıntıları içerisinde bu organizasyonun sorunsuz gerçekleştirilmesinin zorlukları ortadadır. Bir örnek olmak üzere konuyla ilgili Trabzon'da yayımlanan İstikbal gazetesi yönetiminin şikâyetleri için bkz. Mesut Çapa, **Millî Mücadele**

merkezlerde gazetelerle yayınlanmasına, çıkmayanlarda çoğaltılarak camiler dahil olmak üzere, belirli yerlere astırılması veya kahvehaneler gibi halkın yoğun bulunduğu mekânlara bırakılarak, okunmasını temine yönelik faaliyetlerde bulunuyordu. Böylece bir taraftan işgal altındaki İstanbul dahil, iç kamuoyunun sağlıklı bilgi ihtiyacının karşılanmasına çalışılıyor, yurtdışı için ise belli başlı gazeteler takip ediliyor,²⁵ düzenli olarak bültenler hazırlanarak yayınlanıyordu.²⁶ Bütün bu nedenlerle de yeni bir devletin kurularak geliştirilmeye çalışıldığı bu ilk devresiyle ilgili olarak Anadolu Ajansı'nın önem ve işlevi Celal Bayar tarafından şu cümlelerle açıklanmıştı²⁷; *“Anadolu Ajansı'm Anadolu'nun ve İhtilâl'in sesi olarak kurmaya karar verdik ve bu işi de üzerine, faal surette çalışmak kaydıyla Hamdullah Suphi Bey almıştı. Sonra Ahmet Ağaoğlu bilfiil müdir-i umumî oldu. ... O zaman Anadolu Ajansı ihtilâlin en büyük ihtiyaçlarından birisini temin etmiştir. Hem bizi, ihtilâlin maksat ve gayesini, Anadolu'nun görüşlerini harice aksettirmiştir.*

Döneminde İstikbal Gazetesi, s. 134 vd. Atatürk'ün 18 ve 20 Nisan 1920 tarihli bir telgraf ve yazısında Anadolu Ajansı'nın nasıl çalışması gerektiği ortaya konmaktadır; Bkz. Anadolu'da tüm telgraf merkezlerine bildiri; *“Anadolu Ajansı bildirilerinin bazı yerlere ulaştırılmadığı yolunda şikayetler alıyoruz. Millettin havadissiz kalmaması amacıyla yürütülen bu hizmetin bütün telgrafçularımızca da destekleneceğini şüphesiz kabul eder, bununla beraber bu yolda meydana gelebilecek kusurların vatan ihaneti olacağını bildiririz”*. Atatürk'ün Millî Mücadele ile ilgili haberlerin kendilerine de ulaştırılmasını isteyen İnebolu'da Gençler Mahfili'ne gönderdiği yazı; *“Anadolu'nun muhtaç olduğu havadis ihtiyacını Anadolu Ajansı tatmin ediyor. Vazîfenin sizlerce de takdir edildiğinin memnuniyetle görülmesi sebebiyle, Ajans bildirilerinin mümkün olduğu kadar geniş bir sahada, hatta köylere varncaya kadar ulaştırılmasına yardımcı olmanızı rica ederiz”*. Yücel Özkaya, **Millî Mücadele'de Anadolu Ajansı'nın Kuruluş ve Faaliyetlerine Ait Bazı Belgeler**, s. 595-596.

²⁵ Örnek olarak Atatürk'ün Bulgar gazetelerinde millî harekete aykırı olarak yayımlanan bilgi ve haberlerin uygun şekilde tashihi ve doğru olarak bilgilendirilmesi hakkında Edirne'de I. Kolordu Komutanlığı'na 16 Nisan 1920 tarihli telgrafına bakılabilir; Yücel Özkaya, **Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921)**, s. 32-33.

²⁶ Atatürk bu ilk günlerinde Anadolu Ajansı'nın kendisine verilen görevi eksiksiz yerine getirmesiyle yakından ilgilenmiştir. Bkz. Hilmi Bengi, “Tarihsel Süreç İçinde Anadolu Ajansı'nın Özgün Kurumsal Yapısı (1920-2011)”, **Atatürk Yolu Dergisi**, C. XIII, S. 50 (Ankara 2012 Güz), s. 302-304.

²⁷ Nakleden Orhan Koloğlu, **Havas-Reuter'den Anadolu Ajansına**, s. 55.

Hem de hariçte hakkımızda ne gibi bir muamele cereyan ediyor, onları bize bildirmek suretiyle iki başlı mühim bir vazife yapmıştır”.

İsmi bizzat Atatürk’ün tasvibiyle belirlenmiş olan Anadolu Ajansı, kuruluşundan yaklaşık beş sene sonrasında 1925 Haziranı başından itibaren yine Atatürk’ün isteğiyle, haberleşmede resmiyet görüntüsünü kaldırma hedefi doğrultusunda, kurulan bir anonim şirket yapısı altında çalışmalarını bağımsız olarak sürdürmüştür.²⁸ Anadolu Ajansı’nın, yapılan bir kısım araştırmaya rağmen, ilk yıllardaki hizmetlerinin kapsamlı ve eksiksiz bir envanterine sahip bulunmamaktayız. Onun hizmetleri ve bunu temin edebilmek için sarf ettiği bütçe imkânlarının yüksekliğinin yer yer tenkit edilmiş olduğunu da belirtmeliyiz. Kuruluşundan beş sene geçtiğinde başkent dışında ülke içinde ancak İstanbul, Edirne ve Adana’da muhabir bulundurabilmekte, yurt dışında ise en güçlüsü Paris’te olmak üzere Cenevre ve Bükreş’te hizmet verebilmektedir. Anadolu Ajansı’nın anonim şirket haline getirilmesinin, onunla ulaşılmak istenen hedefler konusunda bir değişikliğe sebep olmamışsa da, hizmet kalitesinde görece yükselmeye imkân verdiğinin düşünülmesi yerinde olacaktır.²⁹ Fakat şüphesiz her şeyden önemlisi böyle bir ajansının varlığının ve işlevinin eksiksiz biçimde kavranmış ve eldeki imkânların olabildiğince akılcı bir tarzda değerlendirilmiş olmasıdır.

²⁸ Burada sözü edilen bağımsızlığın kendine özgü olduğunu ifade etmek yerinde olacaktır. Bu konudaki yasal dayanak 1340/1924 senesi Bütçe Kanunu’nda yer almıştır ve ertesi sene uygulamaya geçirilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Server R. İskit, **Türkiye’de Matbuat Rejimleri, Tahlil ve Tarihçe**, s. 183-187; Yeni durumda Anadolu Ajansı’nın yapısı, çalışmaları ve onunla ilgili diğer gelişmeler için bkz. Hilmi Bengi, **Tarihsel Süreç İçinde Anadolu Ajansı’nın Özgün Kurumsal Yapısı (1920-2011)**, s. 307-320.

²⁹ Bu konularda Korkmaz Alemdar (**Anadolu Ajansı (1920-1980) Devlet Propaganda Örgütünün Gelişimi**, s. 12-20) ve Orhan Koloğlu (**Havas-Reuter’den Anadolu Ajansına, s. 49-68**)’nin çalışmalarında az, fakat değerli bir kısım malumatın bulunduğunu ifade etmemiz yerinde olacaktır.

BASIN, YÖNETİM VE MUHTELİF UYGULAMALAR

Atatürk döneminde basından ülke bütünlüğü, kamu düzeninin tesis ve devamıyla inkılapların korunup geliştirilmesi istikametinde bütün gücüyle yönetimin yanında olması, onun hedeflerini benimsemesi, çalışmalarını desteklemesi beklenmekteydi.³⁰ Bunun aksi gelişmeler ortaya çıktığında ise çeşitli tedbirler alınabilmekteydi. Nitekim 1923 senesi sonlarında iki Hintli Müslüman liderin, hilâfetin korunması yolunda Başvekil İsmet Paşa'yla birlikte bazı gazetelere de yolladıkları bir mektup *Tanin*, *İkdam* ve *Tevhid-i Efkâr* gazetelerince yayınlandığında söz konusu gazetelerin başyazarlarıyla yine aynı konuda *Tanin* gazetesinde Halife'ye açık mektup yazan Lutfi Fikri İstiklâl Mahkemesi'ne gönderilmiş, sonuncusu hariç diğerleri beraat etmişlerse de, bu durum basın açısından yol gösterici bir uyarı şeklinde yorumlanmıştı.³¹ Benzer bir uygulama 13 Şubat 1925'te başlayarak 15 Nisan ve nihayet aynı senenin Mayıs sonlarına kadar devam eden Şeyh Sait isyanı üzerine 4 Mart 1925'te, hükümete basın üzerinde doğrudan bazı tasarruflarda bulunma yetkisini veren 578 sayılı *Takrîr-i Sükûn Kanunu*'yla gerçekleştirilmiş, böylece üyeleri mebuslardan oluşan çok geniş yetkili İstiklâl Mahkemeleri de tekrar devreye sokulmuştu. Biri isyan bölgesinde diğeri başkentte kurulan her iki İstiklâl Mahkemesi'nde de bir kısım basın mensubu yargılanmış, Ankara'daki mahkemece gazetecilere çeşitli cezalar verilmiştir. *Takrîr-i Sükûn Kanunu*'nun hemen akabinde, içinde bulunulan şartların gereği olarak İstanbul ve ülkenin farklı şehirlerindeki beş gazete ve üç dergi hükümet kararıyla ilk elde kapatılmış, bunları diğeri bir kısım süreli yayının kapatılması, sıkıyönetim bulunan bölgelerde isyan bitiminde hemen yürürlükten kaldırılması öngörülmüş olan 4 Mayıs 1925 tarih ve 1846 sayılı *Kararnâme* ve buna bağlı olarak hazırlanan *Talimatnâme* uyarınca sansür uygulanmasına başlanması takip etmiştir. Atatürk *Nutuk*'ta İstiklâl Mahkemeleri'nin çalışmaları ve *Takrîr-i Sükûn Kanunu*'nun uygu-

³⁰ Bu konuda özlü bir değerlendirme için bkz. Emine Kısıklı, **Millî Mücadele Döneminde Haberleşme**, s. 127-131.

³¹ Server R. İskit, **Türkiye'de Matbuat Rejimleri, Tahlil ve Tarihçe**, s. 146-147; Server İskit, **Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, s. 244.

lanması konusunu etraflıca açıklamış bulunmaktadır. Haziran 1926'da Atatürk'e İzmir'de suikast yapılma teşebbüsünün ortaya çıkması üzerine burada ve Ankara'da görev yapan İstiklâl Mahkemeleri dolayısıyla da basın çalışmalarına bazı kısıtlamalar getirilmiştir.³²

Atatürk döneminde basın konusu³³ 20 Nisan 1924 tarihli *Teşkilât-ı Esasiye Kanunu*, yani *Anayasa'nın* 77. maddesinde; “*Matbuât kanun daire-sinde serbesttir ve neşredilmeden evvel teftiş ve muayeneye tabi değildir*” esasıyla düzenlenmiş, uygulamada İkinci Meşrutiyet'in başlarında çıkarılan 29 Temmuz 1909 tarihli *Matbuât Kanunu* yürürlükte kalarak kısmen veya dolaylı biçimde bazı yasalarda değerlendirildi ise de, uzunca bir süre basın hayatının bütünüünü düzenleyen yeni bir kanun uygulamaya konulmamıştı. 1930'lara gelindiğinde içinde bulunulan şartlara uygun yeni bir yasal düzenlemenin yapılmasına özellikle ihtiyaç hissedilmiştir. Bunun üzerine basın yanında matbaalarla ilgili de geniş kapsamlı düzenlemeler öngören 25 Temmuz 1931 tarih ve 1881 sayılı *Matbuât Kanunu* yürürlüğe konmuştur.³⁴ *Esbâb-ı Mûcibe Lâyhası*'ndaki şu ifadeler bu kanunla ulaşılmak istenen hedef kadar, bunun yol ve vasıtaları hakkında da yeterli fikir verebilecek niteliktedir. “*Matbuâtın vazîfesi, memleketin ihtiyaçlarını anlayarak bu hususta umumî efkârı temsil ve tenvir etmektir. Matbuât, hüsnüniyetle yapıldığı halde memleketin ihtiyaçlarına muvafık olmayan icraatı tashih ve hüsn-i istimal edilmeyen iktidarların memleketin selâmet ve menfaatleriyle telif edilecek bir şekilde kullanılmasını temin edecek en iyi vasıtalarından biridir. Medenî âlem ile memleket arasında rabîta tesis ederek efkâr ve irfanın inkişafına hizmet*

³² Bu dönemde sansür, Takrîr-i Sükûn Kanunu ve İstiklâl Mahkemelerinin durumu için bkz. Alpay Kabacalı, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü**, Gazeteciler Cemiyeti Yayını, İstanbul, 1990, s. 101-123.

³³ Bu bölümün yazılması sırasında önemli ölçüde Server R. İskit (**Türkiye'de Matbuat Rejimleri**, 1939, s. 17 v. dd., 730 v. dd.)'in eserinden faydalanılmış, bunun haricindeki araştırmalar yeri geldiğinde ayrıca gösterilmiştir.

³⁴ Server R. İskit, **Türkiye'de Matbuat Rejimleri**, s. 730-754, **Tahlil ve Tarihçe**, s. 155-176; Server İskit, **Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, s. 258 vd. Bu kanunla ilgili geniş bir değerlendirme için ayr. bkz. Alpay Kabacalı, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü**, s. 124-149; Nurşen MAZICI, **1930'a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu**, s. 140-152.

eden en kuvvetli vasıtalarından birinin matbuât olduğuna şüphe yoktur. Fakat... matbuâtın, zaman zaman bu vazifesinden ayrılarak memleketin bu yaşayışlarında nizamsızlık ve hattâ tehlike teşkil edecek bir âmil olduğu da görülmüştür. (Bu kanun hazırlanırken) matbuâtımızın tarihî tekâmül ve bugünkü vaziyeti nazar-ı dikkate alınarak... matbuâtın memlekete karşı ifasıyla mükellef olduğu âlî vazifelerden inhihaf edebileceği vaziyetler de düşünülerek... bazı müeyyideler tespit edilmiştir” (İskit 1939: 68-69).

Atatürk’ün sağlığında beş defa, bazısı kısmî de olsa, değişikliklere maruz kalacak olan 25 Temmuz 1931 tarih ve 1881 sayılı Matbuât Kanunu üzerindeki en kapsamlı tadilat 28 Haziran 1938 tarih ve 3518 sayılı kanunla yapılmıştır. Bir sene önceki Anayasa değişikliğine paralel biçimde gerçekleştirildiği ifade edilen ve şüphesiz birçok yenilikleri içermekte olan bu kanunun gerekçesindeki şu ifadeler, onunla ulaşılmak istenen hedefi göstermesi açısından dikkat çekicidir; *“Milletlerin hayatında bugün en mühim telkin ve propaganda vasıtası olan ve halk kütlesi üzerinde çok mühim tesirler husule getiren matbuâtın da, bu suretle tespit edilmiş bulunan devlet rejiminin ana prensiplerine muzır olmayacak ve bilakis bu prensipleri bütün halk tabakası arasında yayacak ve benimsetecek bir şekilde çalışmasını ve memleketin yüksek menfaatlerine aykırı neşriyatta bulunmamasını temin etmek için Matbuât Kanunu’nda bazı tadiller yapılması lüzumlu görülmüş olduğu gibi matbuât müntesiplerinin gazete sahiplerine karşı olan haklarını korumaya ve bunların haiz olması lâzım gelen vasıflara ait yeni hükümler ilave edilmiştir”*. (İskit 1939: 108) Nitekim Şükrü Kaya da TBMM’de aynı kanunla ilgili olarak yönetimin duruşunu şu şekilde ifade etmiştir; *“Muharrirlerimiz memleket işlerini tenkitle serbestirler. Tenkit hürriyetini ve çerçevesini tayin ve tahdit edecek, muharririn ırfanı, vicdanı ve akliselimidir. Böyle bir takdirin kanunî mesûliyeti de elbette büyük olur. Bu takdir salahiyetinin geniş serbestliğinden doğabilecek mesûliyetleri her ferdin veya her muharririn ayrı ayrı telâkkilerine bırakmıyoruz. Bütün bir milletin iradesinin ifadesi olan kanunların hükümlerine tevdi ediyoruz. Yazı hürriyetinin hakimi muharrir, muharrir mesûliyetinin hakemi de hâkimdir. ... En iyi hürriyet memleketin menfaatine uygun, milletin seciyesine muvafik, devletin haklarını ve menfaatlerini koruyan hürriyettir”* (İskit 1943: 364-365). İdareye yakınlığıyla bilinen Falih Rıfkı Atay’ın 11 Aralık 1937 ve 1938’de *Ulus*’ta yayınlanan iki makale-

sinden alınan şu cümleler yukarıda yönetimce ifadelendirilen görüşlerin bir özeti ve tekrarı mahiyetindedir ve bu konudaki anlayışı göstermesi bakımından dikkat çekicidir; “*Türk gazeteciliği, inkılâbı müdafaa eden muayyen kanun hükümlerinden başka hiçbir hususi kayıt altında değildir. ... Cumhuriyet idaresi, kendi kusurlarını düzeltmek vazifesini gazeteciye bırakmıştır. Her muharrir, kanunlara bakarak, kalemini kolayca ayar edebilir. ... Cumhuriyet idaresinin davası basittir; Ne matbuâtı tazyik etmek, ne de matbuât tazyikine müsaade etmek!*” (İskit 1943: 365).

Atatürk döneminde yönetimin matbuâtla ilişkisini belirleyen diğer önemli bir kanun ise yukarıda bir defa daha kendisinden söz edilen 29 Mayıs 1934 tarih ve 2444 sayılı *Matbuât Umum Müdürlüğü Teşkilâtına ve Vazifelerine Dair Kanun*'dur. İncelediğimiz zaman diliminde genelde kitle iletişimi, özelde basın hayatının muhtelif yönlerini ilgilendiren diğer bir kısım yasal düzenlemeler de yapılmış, bazı defalar da ilgisi dolayısıyla diğer bir kısım kanunlarda bu alanla ilgili kayıtlara yer verilmiştir. Nitekim *Türk Ceza Kanunu, Askerî Ceza Kanunu, Borçlar Kanunu, Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu, Polis Vazife ve Salâhiyetleri Kanunu, Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kanunu*,³⁵ *Türk Harflerinin Kabulü Hakkında Kanun* gibi kanun ve çok sayıda kararname, talimatname, tahrirât, tamimde basın hayatına ait çeşitli hükümlere yer verilmiş olduğu bilinmektedir.

Atatürk döneminde yönetimle halk arasında sağlıklı ilişkiler kurulmasına imkân veren kitle iletişimi denildiğinde önceliğin, bizim de burada yaptığımız gibi, süreli basına verilmesinin gerekeceği açıktır. Nitekim bu devrede topluluklara ulaşma ve onları en doğru biçimde bilgilendirmenin önemi tam olarak kavranmıştır. Bu çerçevede başlangıçta İstanbul ve işgal bölgeleriyle, millî hâkimiyetin sağlandığı yerlerdeki basının farklı şartlarının dikkate alınması gerekmiş, bunlarla ilgili muhtelif tedbirler alınmış ve uygulanmıştır. Atatürk halkla doğrudan iletişim kurmanın gereğine inanmış, bu inancını uygulamaya da geçirmiş³⁶ ve çıktığı

³⁵ Server R. İskit, **Türkiye’de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış**, s. 171-173; Server R. İskit, **Türkiye’de Matbuat Rejimleri**, s. 756-799, **Tahlil ve Tarihçe**, s. 150-155.

³⁶ Atatürk 14 Ocak-20 Şubat 1923 tarihleri arasında gerçekleştirdiği Batı Anadolu gezisi ile ilgili olarak şunları ifade etmiştir; “*Eskişehir’den itibaren, İzmit, Bursa, İzmir,*

yurt gezilerinde bu hususa özen göstermiştir.³⁷ Nitekim onu Balıkesir’de Zağnospaşa Camii minberinde gördüğümüz gibi,³⁸ Kastamonu’da şapkasıyla,³⁹ İstanbul’da Sarayburnu’nda elinde tebeşirle⁴⁰ karatahtanın

Balıkesir’de halkı münasip mahallerde toplayarak uzun hasbihallerde buldum. Ahalinin, baha istedikleri gibi serbest sualler tevcih etmesini talep ettim. Sorulan suallere, cevap teşkil etmek üzere, altı saat, yedi saat devam eden konferanslar verdim”. Bkz. Kemal Atatürk, **Nutuk 1920-1927**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1960, C. II, s. 704. Bizim bu tebliğimizi sunduğumuz oturumda Atatürk’ün Batı Anadolu gezisi sırasında İzmir’de halkın geniş katılımıyla düzenlenenmiş olan toplantısı Suat Akgül tarafından sunulan “Atatürk’ün 2 Şubat 1923 Tarihinde İzmir’de Halk İle Yapıldığı Sohbetin Sosyal Tarih Açısından Değerlendirilmesi” başlıklı bildiriye, oldukça detaylı bir biçimde işlenmiş bulunmaktadır.

³⁷ Bu önemli konu muhtelif araştırmalarda değerlendirilmiş bulunmaktadır. Bkz. Mehmet Önder, **Atatürk’ün Yurt Gezileri**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1975; Ertuğrul Zekâi Ökte, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün Yurtiçi Gezileri (1922-1938)**, Tarihi Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 2000; Yücel Özkaya, “Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın 1927 İstanbul ve Sonraki Gezileri”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl 7, C. IV, S. 14, Ankara, Kasım 1994, s. 185-212; Muhittin Gül, “Atatürk’ün Yurt Gezileri’nin Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. VIII. S. 3, Afyon, Aralık 2006, s. 51-72; Arı İnan, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları**, TTK Yayınları, Ankara, 1982, s. 1, İzmit’te halkla buluşması ve konuşması bkz. s. 89-124; Latif Daşdemir, “Atatürk’ün Yurtiçi Gezilerinin Önemi ve Bilinmeyen Bir Gezi: Çeşme-Ilıca Ziyareti”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. VIII. S. 3, Afyon, Aralık 2006, s. 13-38; Atatürk’ün 1930’da yaptığı geniş kapsamlı yurt gezisi için bkz. Şerafettin Turan, “Mustafa Kemal Atatürk”, **DİA.**, C. XXXI, s. 323.

³⁸ Burada sözü edilen olay Atatürk’ün Batı Anadolu gezisi sırasında 07 Şubat 1923’te gerçekleşmiştir. İzmir Yollarında (**Atatürk’ün Batı Anadolu Gezisi 14 Ocak 1923-20 Şubat 1923**), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Yay. Haz. Mehmet Önder, Ankara, 1989, s. 85-91; Atatürk’ün Balıkesir ziyaretleri ve bu sırada halkla yakın ilişkisi için ayrıca bkz. Kayıt tarihi 04.Ekim.2015. <http://www.balikesirkulturturizm.gov.tr/TR,94491/aturk-un-balikesir-i-ziyaretleri.html>.

³⁹ Geniş bilgi için bkz. Mehmet Beytımur, Aziz Demircioğlu, Hasan Çelikoğlu, **Atatürk’ün Kastamonu Gezisi ve Şapka Devrimi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981; Gürcan Bozkır, “İzmir Basınında Mustafa Kemal Atatürk’ün Kastamonu Gezisi”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. IX, S. 20-21, 2010, Bahar-Güz, s. 109-126.

⁴⁰ Cafer Ulu, “Osmanlıda Alfabe Tartışmaları ve Latin Alfabesinin Kabulü Sürecinde Mustafa Kemal’in Çıktığı Yurt Gezileri: Tekirdağ Örneği”, **AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. XXXIII, S. 55, Ankara, Mart 2014, s. 277-302; Utkan Kocatürk, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s. 413-415; Zeynep Korkmaz,

başında daima halkın arasında görmemiz mümkün olmaktadır. Atatürk gerektiğinde yerli⁴¹ ve yabancı gazetecilerle⁴² görüşmüş, yapmak istediklerini ve yapılmakta olanları niçin, neden ve nasıllarıyla bizzat anlatmış,

“Harf İnkılâbı”, Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi, Kayıt tarihi: 04.10.2015, <http://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20DILI/8.php>

⁴¹ Atatürk'ün gazetecilerle ilişkisi baştan itibaren yüz yüze olabildiği gibi muhtelif vasıtalarla da gerçekleşebilmiştir. Örnek olarak Vakit gazetesi başmuharriri Ahmet Emin (Yalman)'la 18 Kasım 1918'de yaptığı ve ertesi gün yayımlanan konuşması, İstanbul Matbuât Cemiyeti Reisi Velit Ebüzziya Bey'in *Tasvir-i Efkâr, Vakit, Akşam, Türk Dünyası* ve İstiklâl gazeteleri adına 09 Ekim 1919 tarihinde telgrafla sorduğu soruları ve yine Velit Ebüzziya Bey'in 13 Ekim 1919'da *Tasvir-i Efkâr* gazetesi adına aynı vasıtayla gönderdiği soruları cevaplandırmış, 11 Ekim'de ise *Yeniğün* gazetesinin Sivas'ta bulunan muhabirine ise demeç vermiştir. Bkz. Kemal Atatürk, **Nutuk 1919-1920**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1951, C. I, s. 226; Kemal Atatürk, **Nutuk Vesikalar**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1959, C. III, s. 1082-1088, vesika 143-144; Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölüncüye Kadar Atatürk'le Beraber**, TTK Basımı, Ankara, 1997, C. II, s. 409-414; Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerimiz ve Geçirdiklerimiz (1888-1918)**, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1970, C. I, s. 317-318; Utkan Kocatürk, **A.g.e.**, s. 120, 168-169; Server R. İskit, **Türkiye'de Matbuat Rejimleri, Tahlil ve Tarihçe**, s. 135; Server İskit, **Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, s. 212; Atatürk 12-24 Haziran 1922'deki esas olarak Adapazarı-İzmit çevresiyle bölgedeki diğer askerî birlikleri denetlemeyi hedefleyen yurtiçi gezisinde Fransız gazeteci yazar Claude Farrère'le görüşmesi sonrasında trenle İzmit'ten Adapazarı'na giderken Ahmet Emin (Yalman) ve birlikte olduğu Velit Ebüzziya'ya bir mülakât vermiş ve bu görüşmenin metni *Vakit* (Nr. 1626, 21.06.1922) gazetesinde yayımlanmıştır. Geniş bilgi ve görüşme metni için bkz. Sabahattin Özel, “Atatürk'ün Büyük Taarruz Öncesinde Adapazarı-İzmit Gezisi (12-24 Haziran 1922)”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, S. 5 (İstanbul 2004/3), s. 164-166; Krş. Ahmet Emin (Yalman), **A.g.e.**, C. II, s. 311-318. Atatürk'ün yerli ve yabancı gazetecilere verdiği demeçlerle ilgili olarak Utkan Kocatürk'ün eserinde (**Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**) kronolojik sıralama içerisinde geniş malzeme bulunmaktadır. Bunların tamamı tarafımızdan tespit edilirse de burada gösterilmekten sarfınazar edilmiştir.

⁴² Örnek olarak Atatürk'ün 17 Haziran 1922'de İzmit'te ünlü Fransız yazar Claude Farrère ile görüşmesi de Batı kamuoyunu etkileme yönünde önemli bir çaba olarak değerlendirilebilir. Geniş bilgi için bkz. Sabahattin Özel, **A.g.mak.**, s. 149, 154-163, 166-167; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, TTK Basımevi, Ankara, 1997, C. II, s. 36-41; Utkan Kocatürk, **A.g.e.**, s. 286, 287, 317; Şerafettin Turan, “Mustafa Kemal Atatürk”, **DİA.**, C. XXXI, s. 319; Bir diğer örnek Atatürk'ün Çankaya'da *Le Journal* muhabiri Paul Erio'ya demeç vermişedir. Bkz. U. Kocatürk, **A.g.e.**, s. 317.

sorularına cevaplar vermiştir. Bu çerçevede diğerleri yanında İzmit,⁴³ İzmir⁴⁴ ve Ankara⁴⁵ görüşmelerinin hatırlanması yerinde olacaktır.

Atatürk 1923 senesinin 14 Ocak-20 Şubat arasındaki 35 gün süren Batı Anadolu gezisi⁴⁶ sırasında 16/17 Ocak'ta İzmit'te işgal altındaki İstanbul basının önemli temsilcileriyle görüşmüştür. Bu görüşmede İstanbul Mebusu Adnan (Adivar) Bey ile Halide Edip (Adivar) Hanım ve başyazarlar *Tevhid-i Efkâr*'dan Velit Ebüzziya,⁴⁷ *Vakit*'ten Ahmet Emin (Yalman), *Akşam*'dan Falih Rıfkı (Atay), *İkdam*'dan Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), *Tanin*'den İsmail Müştak (Mayokan) ve *İleri*'den Suphi Nuri (İleri) ile yine *İleri*'den İzmit muhabiri Kılıçzade Hakkı (Kılıç) beyler bulunmuş, Atatürk uzun saatler boyunca, içinde bulunulan durumu ve düşüncelerini açıklamış, sorulara cevaplar vermiştir. Nitekim Hakkı Bey'in bir sorusu üzerine Atatürk'ün söyledikleri, onun basından beklemediğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir; *"Taassup cehle istinat eder. Binaenaleyh taassubu olan cahildir. İlim behemehal cehle galebe çalar... O halde*

⁴³ Geniş bilgi için bkz. Arı İnan, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları**, s. 11-38 Eskişehir'de vilâyet görevlileri, *İstiklâl* gazetesi sahibi Basri Beyve Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi Efendi'nin hazır bulunduğu toplantıda yapılan konuşmalar ile İzmit'te gazetecilerle konuşmaları s. 39-87; İsmail Arar, **Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı (16/17 Ocak 1923)**, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1969, s. 25-61.

⁴⁴ Atilla Girgin, **a.g.e.**, s. 191.

⁴⁵ Atatürk 04 Mart 1924'te Ankara'da İstanbul gazetelerinin başmuharrirlerine Hilâfet'in kaldırılmasıyla ilgili önemli bir demeç vermiştir. Bkz. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, TTK Basımevi, Ankara, 1997, C. III, s. 74.

⁴⁶ Atatürk'ün bu gezisi devletin resmî bir yayını olarak Matbuat Müdüriyet-i Umûmiyesi'nce 21 numarayla 1339/1923'te Ankara'da İstihbarât Matbaası'nda basurularak özlü bir kitap şeklinde yayımlanmıştır. İzmir Yollarında (**Atatürk'ün Batı Anadolu Gezisi 14 Ocak 1923-20 Şubat 1923**), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Yay. Haz. Mehmet Önder, Ankara, 1989; Bu gezi boyunca gazeteciler, devlet görevlileri ve doğrudan halkla yapılan görüşmeler için bkz. Uktan Kocatürk, **A.g.e.**, s. 318-326.

⁴⁷ Ahmet Emin Yalman, Velit Ebüzziya'nın bu görüşmeye çağrılmadığını kaydetmektedir. Bkz. **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1922-1944)**, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1970, C. III, s 28-31.

*halkı tenvir ediniz...*⁴⁸ Yine Atatürk İzmir’de önce 30 Ocak’ta *Anadolu, Ahenk, Sadâ-yı Hak, Şark ve Yeni Turan* gazetelerinin başyazarlarını kabul etmiş, ⁴⁹aradan yaklaşık bir sene geçtiğinde 4 ve 5 Şubat 1924’te ise davet ettiği İkdam’dan sahibi Ahmet Cevdet, *Tanin*’den başyazar Hüseyin Cahit (Yalçın), *Akşam*’dan başyazar Necmettin Sadak, İleri’den sahibi Celal Nuri (İleri), *Vakit*’ten başyazar Mehmet Asım, *Tercüman-ı Hakikat*’tan başyazar Hüseyin Şükrü, *Vatan*’dan başyazar Ahmet Emin (Yalman)’dan oluşan⁵⁰ İstanbul gazetecileriyle bir araya gelerek yapacağı köklü reformları anlatmış, desteklerini istemiştir. A. E. Yalman’ın hatıralarında bildirdiğine göre bu toplantıdaki hitabı sırasında söyledikleri arasında şunlar vardır;⁵¹ “*Arkadaşlar, Türkiye matbuatı, milletin hakiki sada ve iradesinin tecelligâhı olan Cumhuriyet’in etrafında çelikten bir kale vücuda getirecektir. Bir fikir kalesi, bir zihniyet kalesi... Erbâb-ı matbuattan bunu talep, Cumhuriyet’in hakkıdır. Bugün milletin samimi olarak müttehit ve mütesanit bulunması zaruridir. Umumun selameti ve saadeti bundadır. Mücadele bitmemiştir. Bu hakikati milletin kulağına, milletin vicdanına lüzumu gibi îsâlde matbuatın vazifesi çok ve çok mühimdir*”.

Atatürk’ün hayatta bulunduğu sırada gazete sahipleri yanında önemli bir kısmı başyazar olmak üzere yaklaşık olarak 40 kadar gazeteci

⁴⁸ Bu görüşme ile ilgili *Vakit* gazetesinin 20 Ocak 1923’tarihli nüshasındaki yazı **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, C. II, s. 58-66 arasında bulunmaktadır.

⁴⁹ Utkan Kocatürk, **a.g.e.**, s. 322-323.

⁵⁰ Velit Ebüzziya’nın bu toplantıda bulunmamasıyla ilgili olarak bkz. Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1970, C. III, s. 102; Bengül Bolat, “Milli Mücadele Taraftarlığından Cumhuriyet Karşıtlığına Velid Ebuzziya”, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C. XIV, S. 28, İzmir, Bahar-2014, s. 149-174.

⁵¹ Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, C. III, s. 104; Ayr. bkz. **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, C. II, s. 170-171; Ali Gevgilili, **Türkiye Basını**, s. 214; Utkan Kocatürk, **a.g.e.**, s. 347. Atatürk’e atfedilen sözler onun söylev ve demeçlerinin yayımlandığı eserden alınmış olup Yalman’daki metin kısmen sadeleştirilmiş olup ve az da olsa farklılıklar içermektedir. Yalman’ın hatıratında gazetecilik bağlamında Atatürk’le ilişkileri hakkında başka bazı kayıtlar da bulunmaktadır. Bkz. C. I, s. 317-318; C. II, s. 250-269; C. III, s. 81-86, 215-221, 227-229.

TBMM’de mebus olarak görev yapmıştır. Bunlardan yalnızca üçünün birer devre Meclis’te bulunmalarına karşılık diğerlerinin ortalama üçer, dörder dönem milletvekili olarak çalışmış olmaları, yönetimin basının önemini kavradığının ve kendini doğru biçimde anlatma isteğinin göstergesi olarak değerlendirilmek durumundadır.

Atatürk döneminde başta İstanbul olmak üzere muhtelif merkezlerde, bazıları daha önceden var olan çok sayıda, farklı alanlarda⁵² gazete ve dergi yayınlanmıştır.⁵³ Bunların isim olarak sayılması bile bizim sınırlarımızı aşacağından bu kadarlık bir hatırlatma ile yetinmek istiyoruz. Bununla birlikte gazete tirajlarının oldukça mütevazı rakamlarda bulunduğunu ifade etmemiz yerinde olacaktır. Bu alanda dikkat edilmesi gereken önemli bir gelişme ise 1928’deki *Harf Devrimi*’nin⁵⁴ ilk sıralar-

⁵² Bu konudaki çalışmalara örnek olarak bkz. Bkz. Erol Çankaya, “Atatürk Döneminde Edebiyat Dergilerinin Genel Görünümü ve Resimli Ay”, **Yıllık SBF. Basın ve Yayın Yüksekokulu**, C. VI/1981, Ankara, 1982, s. 149-176; Yasemin Doğaner-Tuncer Yılmaz, “Atatürk Dönemi Kitap, Dergi ve Gazete Yayıncılığı”, **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü Atatürk Dönemi 1920-1938**, AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi Yayını Ankara, 2009, C. II, s. 825-836; Celal Metin, “Atatürk Dönemi Fikir Dergiciliği”, **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü Atatürk Dönemi 1920-1938**, AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 2009, C. II, s. 837-847; Zafer Toprak, “Fikir Dergiciliğinin Yüzyılı”, **Türkiye’de Dergiler-Ansiklopediler (1849-1984)**, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1984, s. 13-54; Kaya Özazgün, “Türkiye’de 1928-1938 Yılları Arasında Yayımlanan Çocuk Dergileri”, **Yıllık SBF. Basın ve Yayın Yüksekokulu**, C. VI/1981, Ankara, 1982, s. 203-225; Uygur Kocabaşoğlu, “Cumhuriyet Dergiciliğine Genel Bir Bakış”, **Türkiye’de Dergiler-Ansiklopediler 1849-1984**, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1984, s. 3-12; Abide Doğan, “Atatürk Dönemi Edebiyat Dergileri (1923-1938)”, **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü Atatürk Dönemi 1920-1938**, AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 2009, C. II, s. 987-994.

⁵³ Selim Nüzhet (Gerçek), **Türk Gazeteciliği**, İstanbul, 1931; **Türkiye Dahilinde Çıkan Gazete ve Mecmualar**, Hariciye Vekâleti Matbaası, Ankara, 1930; **Türkiye’de Çıkmakta Bulunan Gazete ve Mecmualar**, Başvekâlet Matbuat Umum Müdürlüğü, Ankara, 1940; Feridun Fazıl Tülbentçi, **Cumhuriyetten Sonra Çıkan Gazeteler ve Mecmualar**, Başvekâlet Matbuat Müdürlüğü, Ankara, 1941.

⁵⁴ Basınla ilgili önemli bir konu olarak Harf Devrimi için bkz. Ayla Acar, “Türkiye’de Latin Alfabesine Geçiş Süreci ve Gazeteler”, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, S. 41, İstanbul, 2011, s. 5-25; Server R. İskit, **Türkiye’de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış**, s. 177-206, 318-324, 375-440; M. Şakir Ülkütaşır, **Atatürk ve Harf Devrimi**, TTK Yayınları, Ankara 2000; Uygur

da okuyucu sayısı üzerindeki olumsuz etkisidir. Fakat bu durum çok da uzun sürmemiş, alınan tedbirlerle sıkıntı önemli ölçüde atlatılabilmektedir. Nitekim tirajlardaki düşüş dolayısıyla 27 Mart 1930'da üç sene süreyle *Yeni Türk Harflerini kullanan gazetelere prim ödenmesini*' öngören 1575 sayılı yasa çıkarılmıştır.⁵⁵ Okuyucu sayısının artırılması yolundaki çabalar arasında 1 Ocak 1929'dan itibaren *Millet Mekteplerinin*⁵⁶ açılarak hızlı ve etkili bir okuma yazma seferberliğinin başlatılmış olmasını da hatırlayabiliriz. 12 Temmuz 1932'de *Türk Dil Kurumu*'nun kuruluşu da yeni Türk harflerinin kabulüyle başlayan sürecin bir ileri noktasını işaretlemektedir. Gazetelerin fiyatları ise genellikle aynı olmak üzere Nisan 1920'de 100 para, Mayıs 1923'te 3, Mayıs 1926'da 5 kuruştur.⁵⁷

Kocabaşoğlu, "Harf Devrimi'nin Eğitim ve Kültür Hayatımız Üzerindeki Kimi Etkilerine Değin Gözlemler", **Harf Devrimi'nin 50. Yılı Sempozyumu**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1981, s. 113-124; Neriman Tongul, "Türk Harf İnkılâbı", **Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl 17, S. 33-34, Ankara, Mayıs-Kasım 2004, s. 103-130; Sami N. Özerdim, "Türk Harflerinin İlk On Yılında Devlet Yayınları", **AİTİA Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu İletişim**, S. 1981/3, Ankara, 1981, s. 53-65.

⁵⁵ Server R. İskit, **Türkiye'de Matbuat Rejimleri**, s. 816-817.

⁵⁶ Afet İnan, "Yeni Harflerin Kabulü ve Millet Mekteplerinin Açılışı Esnasında Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati'nin Ölümü", **TTK. Belleten**, C. XXXII, S. 125, Ankara, 1968, s. 51-53; Mustafa Albayrak, "Yeni Türk Harflerinin Kabulü Öncesinde, Halk Eğitimi ve Yazı Değişimi Konusunda Türk Kamuoyunda Bazı Tartışmalar ve Millet Mekteplerinin Açılması", **Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl 2, S. 4, Ankara, Kasım 1989, s. 463-499; Mustafa Albayrak, "Millet Mekteplerinin Yapısı ve Çalışmaları, 1928-1935", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. X, S. 29, Ankara, Temmuz 1994, s. 471-483; **İbrahim Bozkurt-Birgül Bozkurt**, "Yeni Alfabenin Kabulü Sonrası Mersin'de Açılan Millet Mektepleri Ve Çalışmaları" *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C. VIII, S. 18-19, İzmir, 2009/Bahar-Güz, s.117-135; Nail Tan, "Millet Mektepleri", **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü Atatürk Dönemi 1920-1938**, AKD'TYK Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 2009, C. II, s. 731-733; Saime Yüceer, "**Türkiye'nin Aydınlanma Sürecinde Bir Kültür Devrimi Millet Mektepleri**", s. 13-33, Kayıt tarihi 02.10.2015 tarihli erişim, [http://ucmaz.home.uludag.edu.tr/PDF/ataturk/2002-1\(1\)/pdf/b02.pdf](http://ucmaz.home.uludag.edu.tr/PDF/ataturk/2002-1(1)/pdf/b02.pdf)

⁵⁷ Server R. İskit, **Türkiye'de Matbuat Rejimleri, Tahlil ve Tarihçe**, s. 202; Nurettin Güz, "Harf İnkılâbı ve Basına Etkileri", **Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Dergisi**, S. 1988-89/10, Ankara, 1989, s. 89-118; Bülent Özükan, "Basında Tirajlar", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul, 1983, C. I, s. 229-232.

Atatürk döneminde basınla ilgili diğer bir kısım gelişmeler olarak şu hususların da hatırlanmasında yarar bulunmaktadır. 1 Haziran 1927'de *Başvekalet Müdevenât Müdürlüğü* kurulmuş ve bu tarihten itibaren önceleri *Cerîde-i Resmîye*, 1925'te *Resmî Cerîde* ismiyle yayınlanan devletin resmî gazetesi 1928'den itibaren de hâlâ korunan *Resmî Gazete* ismiyle yayınlanmaya devam etmiştir. Kurum ayrıca kanunları içeren *Düstur* serisinin eksikliklerini tamamlayarak yayınlamıştır. Yine bu arada Sıhhat ve İctimaî Muâvenet, Ziraat ve Adliye vekâletleri ile İstatistik Umum Müdürlüğü, Hukuk İlmini Yayma Kurumu gibi resmî kurum ve kuruluşlarla çok sayıda özel yayın kuruluşu muhtelif yayınlar yapmışlardır. 1930 senesinde Ankara'da gazete çalışanlarının meslekî dayanışmalarını hedefleyen *Türk Gazeteciler Birliği* kurulmuş ve yaklaşık beş sene süreyle varlığını korumuştur. 25 Temmuz 1931 tarih ve 1881 sayılı *Matbuât Kanunu*'nun 12, 15 ve geçici B maddeleri gazetecilerin öğrenim düzeylerinin yükseltilmesi yönünde bazı düzenlemeler öngörmekte idi. Bunun üzerine İstanbul'da Darulfünûn yönetimi kendi bünyelerinde bir gazetecilik okulu açılması yönünde gerekli çalışmaları yaptıysa da, bu girişimin bu sırada olumlu bir sonuca ulaştırılması mümkün olamamıştır.⁵⁸ Haziran 1934'te 2527 sayılı *Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu* çıkarılmıştır.

Vedat Nedim Tör'ün Matbuât Umum Müdürlüğü sırasında 26-28 Mayıs 1935'te basınla ilgili çeşitli konuların görüşülmesi amacıyla, basının farklı kesimlerinden 117 temsilcinin katılımıyla Ankara'da *Birinci Matbuât Kongresi* toplanmıştır.⁵⁹ Bu çerçevede oluşturulan üç komisyonca muhtelif kararlar alınmış, uygulamaların gerçekleştirilmesi için ise basının ileri gelen mensuplarının katılımıyla bir komite oluşturulmuştur. Bu arada *Türk Basın Birliği*'nin kurulması kararlaştırılmış, fakat bu isteğin gerçekleştirilmesi için 27 Haziran 1938'de kabul edilen 3511 sayılı *Basın*

⁵⁸ Korkmaz Alemdar, "Cumhuriyet Döneminde Gazetecilik Eğitimi Konusunda İlk Girişimler", **AİTİA Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu İletişim**, S. 1981/3, Ankara, 1981, s. 1-3.

⁵⁹ Server İskit, **Birinci Basın Kongresi**, Matbuat Umum Müdürlüğü Neşriyatı, İstanbul, 1936; Server R. İskit, **Türkiye'de Matbuat Rejimleri, Tahlil ve Tarihçe**, s. 177-183.

Birliği Kanunu'nu beklemek gerekmiştir.⁶⁰ Bu sırada Başvekilin gazeteler hakkındaki sözleri Atatürk dönemi sonlarında hükümetin basınla ilgili görüşlerini özetlemesi açısından dikkat çekicidir. “*Gazetelerimiz millî gayeye hizmet etmektedirler ve kendi sermayeleri ile memleketin nef’ine çalışmaktadırlar. Gazetelerimiz büyük millî davalarımızın daima ön safta gelen müdafileri ve muhafızları olmuşlardır*”.

Bu dönemde basın alanında bazı milletlerarası çalışmalara da katılmak söz konusudur. Nitekim 12 Eylül 1923’de Cenevre’de imzalanan *Mugâyir-i Edeþ Neşriyat Hakkında Mukavele*’yi Türkiye de imzalamış ve bu belge 1 Haziran 1926’da TBMM’de 886 numaralı kanunla onaylanmış, ilerleyen zaman içerisinde millî mevzuât bu yönde düzenlenmiştir.⁶¹ 11 Haziran 1936’da Romanya, Yunanistan, Yugoslavya’nın iştirakiyle Bükreş’te toplanan Balkan Matbuât Konferansıncı *Balkan Matbuât Birliği*’nin kurulmasına karar verilmiş, daha sonra Atina ve İstanbul’da da toplantılar gerçekleştirilmiş ve Türkiye bu çalışmalara başından itibaren katılmıştır.⁶²

RADYO VE SİNEMA

Atatürk dönemi kitle iletişiminde süreli basının çok önemli bir rolünün bulunmuş olmasına rağmen, kamuoyu oluşturmanın tek vasıtasının bundan ibaret olmadığıının da vurgulanması yerinde olacaktır. Nitekim bu sırada radyo ve sinemacılıkta belirli ölçülerde gelişme söz konusudur. Bu bakımdan tebliğimizi bunlarla ilgili özlü bir değerlendirme yaparak tamamlamamız isabetli olacaktır.

⁶⁰ Server R. İskit, **Türkiye’de Matbuat Rejimleri**, s. 820-826; Server İskit, **Türkiye’de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, s.294, 301-307; Orhan Koloğlu, **Osmanlı Döneminde Basın Teknikleri ve Araçları**, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 210.

⁶¹ Server R. İskit, **Türkiye’de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış**, s. 169-170; Server R. İskit, **Türkiye’de Matbuat Rejimleri**, s. 831-835, **Tahlil ve Tarihçe**, s. 151.

⁶² Server R. İskit, **Türkiye’de Matbuat Rejimleri, Tahlil ve Tarihçe**, s. 188-191.

İnsan sesinin elektromanyetik dalgalar aracılığıyla bir yerden başka bir yere iletilmesine imkân veren ve XX. yüzyıl başlarında geliştirilmiş olan radyo, Atatürk dönemi kitle iletişimi söz konusu edildiğinde, bir ölçüde de olsa, inkılâpların yerleştirilmesine katkıda bulunan araçlardan biri olarak karşımıza çıkar. Gerek Atatürk'ün ve gerekse dönemin diğer idarecilerinin destekleriyle ilk olarak 6 Mayıs 1927'de İstanbul'da, aynı senenin Kasım'ında da Ankara'da başlatılan radyo yayınlarıyla, halkın müzik programları ile eğlendirilmesi yanında, özellikle 1935'ten itibaren çeşitli konularda bilgilendirilmesi, devlet politikasına uygun biçimde kamuoyu oluşturmaya katkıda bulunulması hedeflenmiştir. Bu sıralarda Anadolu kentlerine günlük gazetelerin iki ila beş günde ulaşabildiği dikkate alındığında radyonun yönlendiricilik açısından ne derece önem taşımış olduğu kolaylıkla anlaşılabilir.⁶³ Bununla birlikte ülkemizde radyoculuğun başlaması ve Atatürk'ün sağlığındaki ilk dönemlerinin geniş bir anlatımına girişilme isteği, tebliğimizin sınırlarını aşma tehlikesi yanında, kanımızca hakkında gerçekten değerli bir kısım araştırmanın yapıldığı bir alanda beyhude emek sarfı anlamı taşıyabilecektir.⁶⁴ Bu bakımdan konuyla ilgili en önemli noktaların özlü

⁶³ Orhan Koloğlu çok haklı olarak bu hususa dikkat çekmiş bulunmaktadır. Bkz. "Cumhuriyet Dönemi İletişim Politikasına Genel Bakış", **Cumhuriyet Döneminde İletişim Kurumlar, Politikalar**, Derleyen: Nazife Güngör, Siyasal Yayınları, Ankara, 2010, s. 17.

⁶⁴ Radyoculuğun ülkemizde başlaması ve Atatürk döneminde gerçekleştirilen gelişmelerle yönetimin konuya yaklaşımı konularında faydalandığımız ve faydalanılabilecek belli başlı çalışmalar göstermekle yetinmek istiyoruz: Uygur Kocabaşoğlu, Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1980, s. 7-128; Uygur Kocabaşoğlu, "TRT/Radyo", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, C. X, s. 2732-2737; Hasan Refik Ertuğ, **Radyo İşletmeciliği**, İstanbul, 1966; Özden Çankaya, **Bir Kitle İletişim Kurumunun Tarihi: TRT 1927-2000**, İmge Yayınevi, İstanbul, 2015; Güneş Gönenc, "Türkiye'de Radyo ve Televizyonun Tarihçesi", **Elektrik Mühendisliği**, S. 246-247, Ankara, Haziran-Temmuz 1977, s. 251-275; Hasan Kurat, "Türk Radyo Difüzyon Postaları ve Tarihçesi", **Aylık Ansiklopedi**, İstanbul, 1949, C. V, s. 1456-1459; Yasemin Doğaner, "Atatürk Döneminde Radyo", **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C. XVIII, s. 377-382; Yasemin Doğaner, "Atatürk Dönemi Radyo", **Cumhuriyet Dönemi**

biçimde hatırlanmasıyla yetinilmek gerekirse, incelediğimiz dönemin uzunca bir kısmında bu alandaki çalışmaların İttihat ve Terakkî Hükümeti'nce çıkarılan İnşaat-ı Elektrikiyye Vasıtasıyla Telsiz Telgraf ve Telsiz Telefon Hakkında Kanun-ı Muvakkat uyarınca yapıldıktan sonra 9 Haziran 1937'de çıkarılan 3222 sayılı *Telsiz Kanunu*'nun yürürlüğe girmiş olduğunu ifade etmemiz yerinde olacaktır. Bununla birlikte 29 Mayıs 1934 tarih ve 2444 sayılı *Matbuât Umum Müdürlüğü Teşkilâtına ve Vazifelerine Dair Kanun*'da (Md.1/J. *Radyo, film ve tiyatro gibi eskâr-ı umumiye ile alâkadar olan vasıtaları murakabe etmek*; (Md.2/G, H) *Memleket dahilinde radyo neşriyat programlarını tanzim etmek*; *Memleket haricinde radyo vasıtasıyla propaganda yapmak imkânlarından istifade eylemek*) tarzındaki ifadelerle radyo yayınlarının '*tanzim*' ve ilgili makam ve vekâletlerle temas ve eşgüdümle Maarif Vekâleti'nin direktifleri çerçevesinde '*murakabe*' edilmesi, dış kamuoyuna yönelik olarak '*propaganda*' çalışmaları yapılması görevlerinin adı geçen Umum Müdürlüğe verilmiş olduğu görülmektedir. Nitekim 1936-1937 yıllarında Hatay davası dolayısıyla Arapça yayın yapan bir radyo istasyonu faaliyete geçirildiği bilinmektedir.

Bilindiği gibi hem verdiği mesajlarla büyük kitlelerde ortak görüş yaratmaya katkıda bulunan bir iletişim aracı ve hem de toplum kültürüne şekil vermede etkili ve evrensel bir sanat olan *sinema*, sinematografin XIX. yüzyıl sonlarında icadıyla başlamış, gecikmeden de Osmanlı ülkesine ulaşmıştır. Atatürk'ün hayatta bulunduğu dönemler itibarıyla sinema yeterli gelişmeyi gösterememiş olmakla birlikte ülkemizde varlığını sürdürmüş, bu alanda da gerekli düzenlemeler yapılmaktan geri kalınmamıştır.⁶⁵ Nitekim 1 Haziran 1926'da da TBMM'de 886 numara-

Türk Kültürü Atatürk Dönemi 1920-1938, AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 2009, C. II, s. 849-858; Ayr. bkz. Oya Tokgöz, **Türkiye ve Ortadoğu Ülkelerinde Radyo-Televizyon Sistemleri**, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1972.

⁶⁵ Cumhuriyet dönemi sinemacılığı için Server İskit, **Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, s. 272-273, 288)'in eserlerinde özlü bilgiler bulunduğu gibi daha sonraki tarihlerde hazırlanan şu çalışmalara da bakılabilir. Nijat Özön, **Türk Sinema Tarihi**, Artist Reklam Ortaklığı Yayınları, İstanbul, 1962; Nijat Özön, "Türk Sineması", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, C. VII, s. 1878-1907; Nilgün Abisel Niş, "1928-

ralı *Mugâyir-i Edeph ve Hayâ Neşriyâtın Men'-i Tedâvül ve Ticareti Hakkında Beynelmilel Cenevre'de Mün'akit 12 Eylül 1923 Tarihli Mukavelenâme ve Bunu Masaddak Kanun*'da diğerleri yanında sinema filmlerini de içeren hususlar yer almakta idi. İlerleyen zaman içerisinde millî mevzuât açısından da etkili olan bu mukavelenin yansıması, 29 Mayıs 1934 tarih ve 2444 sayılı *Matbuât Umum Müdürlüğü Teşkilâtına ve Vazifelerine Dair Kanun*'la (Md.1/J, Md.2/İ, J) diğer ilgili makam ve vekâletlerle ve bilhassa da Maarif Vekâleti'yle temas ve muhabere ederek radyo ve tiyatrolar yanında kamuoyunu etkilemesi dolayısıyla filmlerin de '*murakabe*' edilmesi görevinin verilmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Kanun ayrıca da Umum Müdürlüğe *film senaryolarını kontrol ve hazırlatma ile yabancı filmlerin kontrolü*' görevini vermektedir. Yine bu senenin 14 Temmuz'unda yayınlanan 2559 sayılı *Polis Vazife ve Salâhiyeti Kanunu*'yla (Md. 6, 7) polise, *İlgili makamlarla işbirliği halinde yabancı filmlerin gösterimi, yerli filmlerin hazırlanış, çekim ve gösterimi, sinema salonlarının açılması*' konularında yetki verildiği görülmektedir. Sinemacılık alanında düzenleme yapan bir yasa da, belediyelere sinema salonlarıyla ilgili (Md. 15, bent 3, 59) bazı görev ve sorumluluklar veren 1 Eylül 1930'dan itibaren yürürlüğe girecek olan 14 Nisan 1930 tarih ve 1580 sayılı *Belediye Kanunu*'dur. Sonuç olarak Atatürk döneminde sinemanın önemi iyi kavranmış, seyirci açısından yeterli sayılara ulaşılmamış olmakla birlikte, bu sırada devletin özellikle de sinemanın '*öğretici ve terbiyevî*' yönleriyle ilgilendiği görülmektedir. Nitekim 10 Şubat 1937 tarih ve 3122 sayılı *Öğretici ve Teknik Filmler Hakkında Kanun*, 28 Haziran 1938'de 3520 sayılı kanunla da terbiyevî mahiyete sahip filmlerin milletlerarasında yayılmasının kolaylaştırılmasıyla ilgili

1938 Dönemi Türkiye'sinde Sinema Üzerine "Düşünceler", **Yıllık SBF. Basın ve Yayın Yüksekokulu**, C. VI/1981, Ankara, 1982, s. 227-268; Necip Tosun, "Osmanlı ve Sinema", **Osmanlı**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, C. XI, s. 683-690; H. Hale Künüçen, "Osmanlı'da Başlayan Sinema Serüvenimiz", **Osmanlı**, Ankara, 1999, Yeni Türkiye Yayınları, C. XI, s. 691-695; Hale Künüçen-A. Şükrü Künüçen, "Sinemanın Türkiye'ye Girişi ve Yıllar", **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C. XV, s. 524-532; Oğuz Makal, "Atatürk Dönemi Sinema ve Belgeseller", **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü Atatürk Dönemi 1920-1938**, AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 2009, C. III, s. 1273-1284.

11 Ekim 1933 tarihli *Cenevre Mukavelenâmesi*, bazı kayıtlarla kabul edilmiş bulunmaktadır. Bu yasaların uygulamaya geçirilmesi yönündeki örnekleri çok fazla olmasa da takip etmemiz mümkün olabilmektedir. Bunlar haricinde Nisan 1933 tarihli 2154 ve 1934 tarihli 2645 sayılı kanunlar ve daha alt düzeyde bazı düzenlemeler söz konusudur.

SONUÇ

Atatürk dönemi kitle iletişimi başlığı altında gerçekten geniş kapsamlı konuları, panoramik bir bakış açısıyla gözden geçirmeyi hedeflediğimiz tebliğimizin sonunda, metinde ele alınan başlıca konularla ilgili özlü bir değerlendirme denemesi yapmamız yerinde olacaktır.

Atatürk ve onunla birlikte yeni Türkiye'yi oluşturmak durumunda bulunanlar, Osmanlı son döneminde iyi yetişmiş, ayrıca da yaşadıkları devrin şartları içerisinde zengin bir tecrübe birikimine sahip olmuşlardı. Türkiye Cumhuriyeti onların sınır tanımaz özveri ve vatana bağlılıklarının eseri olarak kurulmuş, gelişmiştir. Kitle iletişiminin önemi konusuna geldiğimizde ise Atatürk ve onunla birlikte hareket edenlerin, meselenin önemiyle ilgili kesin bir kanaate sahip bulduklarının öncelikle vurgulanması yerinde olacaktır. Nitekim ilerleyen zaman içerisinde bu kanatlarının gerektirdiği tedbirleri almakta, uygulamaları gerçekleştirmede yorulma bilmeyen bir faaliyetler bütünü müteaddit örnekleriyle ortaya koymuşlardır. Bizim tebliğimizde ise bunların ancak önemlilerinden bazılarının hatırlatılmasıyla yetinilmek durumunda kalınmıştır.⁶⁶ Ana-

⁶⁶ Bu vesile ile gerek bizzat Atatürk ve gerekse döneminde onun yönlendirmesiyle kitle iletişimi faaliyetleri içerisinde sayılabilecek pek çok husus arasında örnek olarak Mart 1912'de kurulmuş olan *Türk Ocağı Derneği* ile Şubat 1932'de bunun yerini alan *Halk Evleri*'ni (Yusuf Sarımay, **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1994; İbrahim Karaer, **Türk Ocakları ve İnkılaplar (1912-1931)**, Türk Yurdu Yayınları, Ankara, 1992; Levent Eraslan, "Türk Ocaklarından Halk Evlerine", **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü Atatürk Dönemi 1920-1938**, AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 2009, C. I, s. 78-81; Zeki Arkan, "Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi", **Atatürk Yolu Dergisi**, C. VI, S. 23, Ankara, 1999,

dolu Ajansı'yla *Matbuât ve İstihbarât Müdüriyet-i Umumiyesi*'nin kurulması ve geliştirilerek dönemin şartları içerisinde olabilecek en etkin biçimde kullanılmaları bu vesile ile öncelikle hatırlanmak durumundadır. Nihayet kısa sürede iyi çalışan ve ülkenin en uç noktalarına kadar ulaşmayı hedefleyen bir iletişim ağı oluşturulur, aydınlatıcı ve uyarıcı *beyannâmeler* yayınlanır, faaliyet bölgelerinde dönemin en hızlı ve yaygın iletişim vasıtası olan *telgraf haberleşmesi* temin edilir, bölgelerine giren yayınların sıkı biçimde kontrol ve denetimini gerçekleştirilir, gerektiğinde muhtelif yörelere *nasihat heyetleri* gönderilir.

Amasya tamiminin yayınlanması, Erzurum ve Sivas kongrelerinin toplanması, şüphesiz diğer katkıları yanında, Atatürk'ün geniş kitlelere ulaşma hedefinin, düşünceden uygulamaya intikal ettirilmiş örnekleri olarak değerlendirilmek durumundadır. Aynı şekilde Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 15-20 Ekim 1927 tarihleri arasında toplanan ikinci kongresinde Atatürk'ün okuduğu büyük *Nutuk*⁶⁷ ile 29 Ekim 1933'te Cumhuriyetin onuncu yılı dolayısıyla yapılan faaliyetler ve özellikle de bu sırada okuduğu *Onuncu Yıl Nutku*⁶⁸ kendisinin kamuoyunun önemini ne

s. 261-281) ve 1931 ve 1933'te birincisi Afet İnan, ikincisi ise Recep Peker'in adına yayınlanmakla birlikte Atatürk'ün büyük katkılarıyla hazırlanmış bulunan **Vatandaş İçin Medeni Bilgiler** (Fatma Gürses, "Kemalizm'in Model Ders Kitabı: Vatandaş İçin Medeni Bilgiler", **Gazi Akademik Bakış**, C. IV, S. 7, Ankara, Kış/2010, s. 233-249; Özer Ozankaya, "Yurttaş İçin Medeni Bilgiler" ya da Çok Partili Dönemde Rafa Kaldırılan Demokrasi Dersleri", **Mülkiye**, C. XXVI, S. 233, Ankara, Mart-Nisan 2002, s. 93-99) isimli kitapları hatırlayabiliriz.

⁶⁷ Mustafa Kemal Atatürk'ün Millî Mücadele ve Cumhuriyet'in kuruluşuyla ilgili değerlendirmelerini içeren, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 15-20 Ekim 1927 tarihleri arasında toplanan ikinci kongresinde umumî reisi sıfatıyla 36 saat 31 dakika sürede okuduğu büyük nutku iradından hemen sonra neşrine girişilmişse de Arap harfli ilk baskısı takip eden 1928 Temmuz ortalarında tamamlanmış, ilerleyen zaman içerisinde müteaddit defalar orijinalinin yeni Türk harfleriyle basımı, *Söylev* adıyla sadeleştirilmiş neşirleri yapılmıştır. Nutuk hakkında yapılan çalışmalar, baskılarıyla ilgili özlü değerlendirmeler için bkz. Cezmi Eraslan, "Nutuk", **DİA.**, C. XXXIII, s. 276-278.

⁶⁸ Cahide Sınmaz Sönmez, "Cumhuriyetin Onuncu Yıldönümü Kutlamaları ve 26 Ekim 1933 Tarihli Genel Af Yasası", **Atatürk Yolu Dergisi**, S. 33-34, Ankara, Mayıs-Kasım 2004, s. 89-101.

kadar iyi kavramış bulunduğu dikkat çekici göstergeleri arasında yer almaktadırlar. Bununla birlikte Atatürk halkla doğrudan iletişim kurmanın gereğine inanmış, bu inancını da uygulamaya geçirmiş bir liderdir. Bu çerçevede çıktığı yurt gezilerinde Balıkesir’de Zağnospaşa Camii minberinde, Kastamonu’da şapkasıyla, İstanbul’da Sarayburnu’nda elinde tebeşirle karatahtanın başında da ve halkın arasında görmemiz mümkün olmaktadır. Yine Atatürk gerektiğinde yerli ve yabancı gazetecilerle görüşmüş, yapmak istediklerini ve yapılmakta olanları niçin, neden ve nasıllarıyla bizzat anlatmış, sorularına cevaplar vermiştir.

Atatürk döneminde iletişim alanını ilgilendiren bir kısım yasal düzenlemeler de yapılmış olup bunların önemlileri arasında 25 Temmuz 1931 tarih ve 1881 sayılı *Matbuât Kanunu* ile 29 Mayıs 1934 tarih ve 2444 sayılı *Matbuât Umum Müdürlüğü Teşkilâtına ve Vazifelerine Dair Kanun*’u öncelikle hatırlamamız mümkündür. Bununla birlikte Atatürk’ün yıkılan bir imparatorluğun yerine yepyeni bir devlet kurma misyonunun bulunduğu da unutulmaması gerekmektedir. Nitekim bu durum 04 Mart 1925’te *Tarir-i Sükân Kanunu*’nun çıkarılması ve İstiklâl Mahkemeleri gibi bazı uygulamaların da devreye sokulmasının mümkün kılabilmiştir.

Sonuç olarak bizim kanaatimize göre Atatürk ve kitle iletişimi denildiğinde, hatırlanması gereken en önemli hususlar içerisinde öncelik süreli basında bulunmakta, bunu radyo ve sinema takip etmekte olup, her üçünün de değerleri iyi kavranmış, yeni devletin faydasına olduğu düşünülen, zamanının gerektirdiği ve imkân verdiği tedbirler alınmaya, uygulamalar gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

ABİSEL NİŞ, Nilgün, “1928-1938 Dönemi Türkiye’inde Sinema Üzerine “Düşünceler”, **Yıllık SBF. Basın ve Yayın Yüksekokulu**, C. VI/1981, Ankara, 1982, s. 227-268.

ACAR, Ayla, “Türkiye’de Latin Alfabesine Geçiş Süreci ve Gazeteler”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, S. 41, İstanbul, 2011, s. 5-25.

AKBULUT, Dursun Ali - ASLAN, Yavuz - ASLAN, Betül - BAŞAK, Tolga- ERDEM, Ömer, Uca, Alaattin, **Yüce Yurttan Yükselen Ses Albayrak 1919-1921**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 2009.

AKBULUT, Mustafa, “İbrahim Müteferrika ve İlk Türk Matbaası”, **Türkler**, (Ed.) Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C. XIV, s. 919-926.

ALBAYRAK, Mustafa, “Yeni Türk Harflerinin Kabulü Öncesinde, Halk Eğitimi ve Yazı Değişimi Konusunda Türk Kamuoyunda Bazı Tartışmalar ve Millet Mekteplerinin Açılması”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl 2, S. 4, Ankara, Kasım 1989, s. 463-499.

_____, “Millet Mekteplerinin Yapısı ve Çalışmaları, 1928-1935”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. X, S. 29, Ankara, Temmuz 1994, s. 471-483.

ALEMDAR, Korkmaz, “Cumhuriyet Döneminde Gazetecilik Eğitimi Konusunda İlk Girişimler”, **AİTİA Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu İletişim**, S. 1981/3, Ankara, 1981, s. 1-3.

_____, “Anadolu Ajansı (1920-1980) Devlet Propaganda Örgütünün Gelişimi”, **Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Dergisi**, Yıl 1988, S. 8, Ankara, 1988, s. 1-35.

ALKAN, Ahmet Turan, *İstiklal Mahkemeleri*, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1993.

ALŞAN, Reşat, “Cumhuriyetin Kuruluşu ve İlk On Beş Yılında PTT İşletmesi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. IV, S. 17, Ankara, Mart 1990, s. 391-419.

ARAR, İsmail, **Atatürk’ün İzmit Basın Toplantısı (16/17 Ocak 1923)**, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1969.

ARI, Kemal, “Atatürk’ün Yazarlığı ve Gazeteciliği”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. V, S. 13, İzmir, 2006/Güz, s. 3-23.

ARIKAN, Zeki, “Köylü Gazetesi ve İşgal”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl 1, S. 2, Ankara, Kasım 1988, s. 187-200.

_____, **Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918-8 Eylül 1922)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1989.

_____, “Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi”, **Atatürk Yolu Dergisi**, C. VI, S. 23, Ankara, 1999, s. 261-281.

ASLAN, Betül, “Milli Mücadele Döneminde Halkı Aydınlatma ve Propaganda Faaliyetleri Yürüten Önemli Bir Komisyon: “İrşad Encümeni”, **AÜİTE Atatürk Dergisi**, C. IV, S. 2, Erzurum, 2004, s. 125-148.

ATATÜRK, Kemal, **Nutuk 1919-1920**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1951. **Nutuk 1920-1927**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1960, **Nutuk Vesikalar**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1959, C. III.

Atatürk ve Anadolu Ajansı, Anadolu Ajansı Yayınları, No: 1, Ankara, Nisan 2005.

Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, AKDITYK. Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1991, C. IV.

Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, TTK Basımevi, Ankara, 1997, C. I-III.

AYBARS, Ergün, **İstiklal Mahkemeleri (1919-1923)**, AD Yayıncılık, İstanbul, 1997, C. I-II.

BAYSAL, Jale, **Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar 1729-1875**, Hiper Unk, İstanbul, 2010.

BENAZUS, Hanri, **Ulusal Kurtuluş Mücadelesinde Din Adamlarımız**, Bizim Kitaplar, İstanbul, 2014.

BENGİ, Hilmi, “Anadolu Ajansı”, **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü Atatürk Dönemi 1920-1938**, AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 2009, C. II, s. 854-855.

_____, “Kuruluşundan Atatürk’ün Ölümüne Kadar Anadolu Ajansı”, **Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi**, Ankara, 12-16 Kasım 2007, **Bildiriler**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, C. II, s. 1485-1496.

BEYDİLLİ, Kemal, **Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne Mühendishâne Matbaası ve Kütüphânesi (1776-1826)**, Eren, İstanbul, 1995.

BEYTİMUR, Mehmet - DEMİRCİOĞLU, Aziz - ÇELİKOĞLU, Hasan, **Atatürk'ün Kastamonu Gezisi ve Şapka Devrimi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981; Gürcan Bozkır, "İzmir Basınında Mustafa Kemal Atatürk'ün Kastamonu Gezisi", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. IX, S. 20-21, 2010, Bahar-Güz, s. 109-126.

BOLAT, Bengül, "Milli Mücadele Taraftarlığından Cumhuriyet Karşıtlığına Velid Ebuuzziya", **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, C. XIV, S. 28, İzmir, Bahar-2014, s. 149-174.

BOZKURT, İbrahim - BOZKURT, Birgül, "Yeni Alfabenin Kabulü Sonrası Mersin'de Açılan Millet Mektepleri ve Çalışmaları", **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, C. VIII, S. 18-19, İzmir, 2009/ Bahar-Güz, s. 117-135.

COŞAR, Ömer Sami, **Millî Mücadele Basını**, Gazeteciler Cemiyeti Yayını, İstanbul, 1964.

ÇAĞLAR, Günay, "Hüsrev Bey Heyet-i Nasihası", **Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl 3, S. 5, Ankara, Mayıs 1990, s. 85-96.

_____, **Hüsrev Bey Hey'et-i Nasihası (Nisan-Haziran 1920)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997.

ÇANKAYA, Erol, "Atatürk Döneminde Edebiyat Dergilerinin Genel Görünümü ve Resimli Ay", **Yıllık SBF. Basın ve Yayın Yükseköğretim Kurumu**, C. VI/1981, Ankara, 1982, s. 149-176.

ÇANKAYA, Özden, **Bir Kitle İletişim Kurumunun Tarihi: TRT 1927-2000**, İmge Yayınevi, İstanbul, 2015.

ÇAPA, Mesut, "Milli Mücadele Döneminde İstikbal Gazetesi", **Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl 5, S. 10, Ankara, Kasım 1992, s. 133-168.

ÇAVUŞ, Dilek, **Minber Gazetesi, Basındaki Yeri ve Önemi**, A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih, T.C. Tarihi Anabilim Dalı, Ankara, 2006, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

ÇELEBİ, Mevlüt, **Heyet-i Nâsiha, Anadolu ve Rumeli Nasihat Heyetleri**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1992.

ÇELİK, Kemal, “Millî Mücadele’de İç İsyanlar, Vatana İhanet Kanunu ve İstiklâl Mahkemeleri”, **Atatürk Yolu Dergisi**, S. 40, Ankara, Kasım 2002, s. 569-613.

ÇELİK, Recep, **Millî Mücadelede Din Adamları**, Emre Yayınları, İstanbul, 1991, C. I-II.

DAŞDEMİR, Latif, “Atatürk’ün Yurtiçi Gezilerinin Önemi ve Bilinmeyen Bir Gezi: Çeşme-Ilıca Ziyareti”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. VIII. S. 3, Afyon, Aralık 2006, s. 13-38.

DEMİR, Tanju, **Türkiye’de Posta Telgraf ve Telefon Teşkilâtının Tarihsel Gelişimi (1840-1920)**, PTT Genel Müdürlüğü, Ankara, 2005.

DERVİŞOĞLU, Fatih M., “Millî Mücadele Döneminde Basın ve İrâde-i Milliye Gazetesi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. II, S. 6, 2009 Kış, s. 159-166.

DOĞAN, Abide, “Atatürk Dönemi Edebiyat Dergileri (1923-1938)”, **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü Atatürk Dönemi 1920-1938**, AKDİTYK Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 2009, C. II, s. 987-994.

DOĞANER, Yasemin, “Atatürk Döneminde Radyo”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C. XVIII, s. 377-382.

_____, “Atatürk Dönemi Radyo”, **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü Atatürk Dönemi 1920-1938**, AKDİTYK Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 2009, C. II, s. 849-858.

DOĞANER, Yasemin - YILMAZ, Tuncer “Atatürk Dönemi Kitap, Dergi ve Gazete Yayıncılığı”, **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültü-**

rü Atatürk Dönemi 1920-1938, AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi Yayını Ankara, 2009, C. II, s. 825-836.

ERASLAN, Cezmi, “Nutuk”, **DİA.**, C. XXXIII, s. 276-278.

ERASLAN, Levent, “Türk Ocaklarından Halk Evlerine”, **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü Atatürk Dönemi 1920-1938**, AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 2009, C. I, s. 78-81.

ERDEHA, Kamil, **Yüzellilikler Yahut Milli Mücadelenin Muhasebesi**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1998.

ERSOY, Osman, **Türkiye’ye Matbaanın Girişi ve İlk Basılan Eserler**, Güven Matbaası, Ankara, 1959.

ERTUĞ, Hasan Refik, **Radyo İşletmeciliği**, İstanbul, 1966.

(GERÇEK), Selim Nüzhet, **Türk Matbaacılığı**, Matbaa-i Ebüzziya, İstanbul, 1928.

_____, **Türk Gazeteciliği**, İstanbul, 1931.

_____, **Türk Taş Basmacılığı**, Devlet Basımevi, İstanbul, 1939.

GEVGİLİLİ, Ali, “Türkiye Basını”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, C. I, s. 202-228.

GİRGİN, Atilla, **Türkiye’de Yerel Basın**, Der Yayınları, İstanbul, 2009.

GÖNENÇ, Güney, “Türkiye’de Radyo ve Televizyonun Tarihçesi”, **Elektrik Mühendisliği**, S. 246-247, Ankara, Haziran-Temmuz 1977, s. 251-275.

GÜL, Muhittin, “Atatürk’ün Yurt Gezileri’nin Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. VIII. S. 3, Afyon, Aralık 2006, s. 51-72.

GÜNER, Zekâi - KABATAŞ, Orhan, **Millî Mücadele Dönemi Beyânnâmeleri ve Basını**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1990.

GÜRSES, Fatma, “Kemalizm’in Model Ders Kitabı: Vatandaş İçin Medeni Bilgiler”, **Gazi Akademik Bakış**, C. IV, S. 7, Ankara, Kış/2010, s. 233-249.

GÜZ, Nurettin, “Harf İnkılâbı ve Basına Etkileri”, **Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Dergisi**, S. 1988-89/10, Ankara, 1989, s. 89-118.

_____, **Türkiye’de Basın-İktidar İlişkileri (1920-1927)**, Basın Yayın Yüksekokulu, Ankara, 1991.

ILGAR, İhsan, **Mütarekede Yerli ve Yabancı Basın**, Kervan Yayınları, İstanbul, 1973.

İMAMOĞLU, Abdülvahit, “Mehmet Akif’in Vaazlarındaki Milli Mücadele Ruhu”, erişim tarihi 07.10.2015, <http://www.mehmetakifarastirmalari.com/>

İNAN, Afet, “Yeni Harflerin Kabulü ve Millet Mekteplerinin Açılışı Esnasında Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati’nin Ölümü”, **TTK. Belleten**, C. XXXII, S. 125, Ankara, 1968, s. 51-53.

İNAN, Arı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları**, TTK Yayınları, Ankara, 1982.

İNÜĞUR, M. Nuri, **Basın ve Yayın Tarihi**, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1982.

İrade-i Milliye: (Tıpkıbasım ve Yeni harflerle), Buruciye Yayınevi, Sivas, 2007.

İSKİT, Server R., **Türkiye’de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış**, Devlet Basımevi, İstanbul, 1939.

_____, **Türkiye’de Matbuat Rejimleri**, Matbuat Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara, 1939.

_____, **Birinci Basın Kongresi**, Matbuat Umum Müdürlüğü Neşriyatı, İstanbul, 1936.

_____, **Birinci Basın Kongresi**, Matbuat Umum Müdürlüğü Neşriyatı, İstanbul, 1936.

_____, **Türkiye’de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1943.

_____, “İrade-i Milliye Gazetesi”, **Aylık Ansiklopedi**, İstanbul, 1945, C. I, s. 146-147.

_____, “Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi”, **Aylık Ansiklopedi**, İstanbul, 1945, C. I, s. 272-273.

İSLAM, İbrahim, “Milli Mücadele’ye Muhalif Bir Gazete: Ferdâ”, **Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, S. 12, Diyarbakır, 2009, s. 158–174.

İstiklal Mahkemeleri, Yay. Haz. Mehmet Şahin ve diğerleri, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2015, C. I-V.

İzmir Yollarında (Atatürk’ün Batı Anadolu Gezisi 14 Ocak 1923-20 Şubat 1923), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Yay. Haz. Mehmet Önder, Ankara, 1989.

KABACALI, Alpay, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Basın Sansürü**, Gazeteciler Cemiyeti Yayını, İstanbul, 1990.

_____, **Başlangıcından Günümüze Türkiye’de Matbaa, Basın ve Yayın**, Literatür Yayınları, İstanbul, 2000.

KANSU, Mazhar Müfit, **Erzurum’dan Ölünceye Kadar Atatürk’le Beraber**, TTK Basımı, Ankara, 1997, C. II.

KARAER, İbrahim, **Türk Ocakları ve İnkılaplar (1912-1931)**, Türk Yurdu Yayınları, Ankara, 1992.

KARDEŞ, Fethi, **Basın-Yayın Genel Müdürlüğü 60 Yıllık Hikâyesi**, Ankara, 1980.

KAYA, Erol, **Mustafa Kemal Atatürk’ün İlk Gazetesi Minber**, Ebabil Yayınevi, Ankara, 2007.

KESKİN, Mevhibe Gül, **Millî Mücadelede İrâde-i Milliye Gazetesi**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1993.

KISIKLI, Emine, “Millî Mücadele Başlangıcında Mustafa Kemal Paşa’nın Kamuoyu Oluşturması Açısından Muhaberat”, **Türk Kültürü Dergisi**, C. XXV, S. 295, Ankara, Kasım 1987, s. 654-662.

_____, “Sivas Kongresi’nin Milli Mücadelede Kamuoyu Oluşturulması Açısından Önemi”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl 1, S. 1, Ankara, Mayıs 1988, s. 29-42.

_____, “Mustafa Kemal ve Milli Mücadelede Türk Kamuoyunun Oluşumu”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Atatürk Özel Sayısı, C. VII, Eskişehir, Kasım 2006, s.71-116.

_____, “Millî Mücadele’de Telgraf-Telefon Haberleşmesi”, **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü Atatürk Dönemi 1920-1938**, AKD TYK Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 2009, C. II, s. 859-868.

_____, “Millî Mücadele Döneminde Haberleşme”, **Türk Yurdu**, C. XXXI, S. 290, Ankara, Ekim 2011, 123-133.

KOCABAŞOĞLU, Uygur, Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1980, s. 7-128.

_____, “Harf Devrimi’nin Eğitim ve Kültür Hayatımız Üzerindeki Kimi Etkilerine Değın Gözlemler”, **Harf Devrimi’nin 50. Yılı Sempozyumu**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1981, s. 113-124.

_____, “Milli Mücadelenin Sözcülerinden: Anadolu’da Yenigün”, **AÜSBFD. Atatürk Özel Sayısı**, C. XXXVI, S. 1-4, Ankara, 1981, s. 179-203.

_____, “1919-1938 Dönemi Basımına Toplu Bir Bakış”, **Yıllık SBF. Basın ve Yayın Yüksekokulu**, C. VI/1981, Ankara, 1982, s. 95-127.

_____, “TRT/Radyo”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, C. X, s. 2732-2737.

_____, “Cumhuriyet Dergiciliğine Genel Bir Bakış”, **Türkiye’de Dergiler-Ansiklopediler 1849-1984**, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1984, s. 3-12.

KOLOĞLU, Orhan, **Takvim-i Vekayi Türk Basımında 150 Yıl 1831-1981**, ÇGD Yayınları, Ankara, Tarihsiz.

_____, **Basımevi ve Basının Gecikme Sebepleri ve Sonuçları**, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1987.

_____, **Havas-Reuter’den Anadolu Ajansına**, ÇGD Yayınları, Ankara, 1994.

_____, **Osmanlı Döneminde Basın Teknikleri ve Araçları**, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2010.

_____, “Cumhuriyet Dönemi İletişim Politikasına Genel Bakış”, **Cumhuriyet Döneminde İletişim Kurumlar, Politikalar**, Derleyen: Nazife Güngör, Siyasal Yayınları, Ankara, 2010, s. 15-20.

KORKMAZ, Zeynep, “Harf İnkılâbı”, Çukurova Üniversitesi Türko-
loji Araştırmaları Merkezi, Kayıt tarihi: 04.10.2015, <http://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20DILI/8.php>

KURAT, Hasan, “Türk Radyo Difüzyon Postaları ve Tarihçesi”, **Aylık Ansiklopedi**, İstanbul, 1949, C. V, s. 1456-1459.

KUTAY, Cemal, **Yüzellilikler Faciası**, Tarih Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 1955.

_____, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevî Mimarları**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1973.

KÜÇÜK, Cevdet, “İstiklâl Mahkemeleri”, **DİA.**, C. XXIII, s. 350-355.

KÜNÜÇEN, H. Hale, “Osmanlı’da Başlayan Sinema Serüvenimiz”, **Osmanlı**, Ankara, 1999, Yeni Türkiye Yayınları, C. XI, s. 691-695.

KÜNÜÇEN, Hale - KÜNÜÇEN, A. Şükrü “Sinemanın Türkiye’ye Girişi ve İlk Yılları”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C. XV, s. 524-532.

MAKAL, Oğuz, “Atatürk Dönemi Sinema ve Belgeseller”, **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü Atatürk Dönemi 1920-1938**, AKDTYK Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 2009, C. III, s. 1273-1284.

MAZICI, Nursen, **Atatürk Döneminde Muhalefet 1919-1926**, Dilmen Kitabevi, İstanbul, 1984.

_____, “1930’a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl 9, S. 18, Ankara, Kasım 1996, s. 131-154.

METİN, Celal, “Atatürk Dönemi Fikir Dergiciliği”, **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü Atatürk Dönemi 1920-1938**, AKDTYK Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 2009, C. II, s. 837-847.

NUHOĞLU, Hidayet, “Osmanlı Matbaacılığı”, **Türkler**, (Ed.) Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C. XIV, s. 927-932.

ORAL, Fuat Süreyya, **Türk Basın Tarihi**, Sanayii Nefise Matbaası, Ankara, Tarihsiz, C. II.

OZANKAYA, Özer, “Yurttaş İçin Medeni Bilgiler” ya da Çok Partili Dönemde Rafa Kaldırılan Demokrasi Dersleri”, **Mülkiye**, C. XXVI, S. 233, Ankara, Mart-Nisan 2002, s. 93-99.

ÖKTE, Ertuğrul Zekâi, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün Yurtiçi Gezileri (1922-1938)**, Tarihi Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 2000.

ÖNAY, Aliye, “Türkiye’de Telefon Teşkilâtının Kuruluşu”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, C. X, S. 56, İstanbul, Mayıs 1972, s. 6-10.

_____, “Türkiye’de Telefon Teşkilatının Kuruluşu”, **Çağın Yakalayan Osmanlı!**, Yay. Haz. Ekmeleddin İhsanoğlu-Mustafa Kaçar, İslâm Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul, 1995, s. 121-139.

ÖNDER, Mehmet, **Atatürkün Yurt Gezileri**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1975.

ÖNDER, Mehmet, **Millî Mücadele'nin Gazetesi Hâkimiyet-i Milliye Nasıl Çıkarıldı?**, TTK Yayınları Ankara, 1994.

ÖNGÖREN, Mahmut Tali, "Atatürk ve İletişim", **AİTİA Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu İletişim**, S. 1981/3, Ankara, 1981, s. 43-52.

Sabahattin Özel, "Atatürk'ün Büyük Taarruz Öncesinde Adapazarı-İzmit Gezisi (12-24 Haziran 1922)", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, S. 5 (İstanbul 2004/3), s.145-175.

ÖZAKGÜN, Kaya, "Türkiye'de 1928-1938 Yılları Arasında Yayımlanan Çocuk Dergileri", **Yıllık SBF. Basın ve Yayın Yüksekokulu**, C. VI/1981, Ankara, 1982, s. 203-225.

ÖZERDİM, Sami N., "Türk Harflerinin İlk On Yılında Devlet Yayınları", **AİTİA Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu İletişim**, S. 1981/3, Ankara, 1981, s. 53-65.

ÖZKAYA, Yücel, "Millî Mücadele'de Anadolu Ajansı'nın Kuruluş ve Faaliyetlerine Ait Bazı Belgeler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. I, S. 2, Ankara, Mart 1985, s. 587-607.

_____, "Millî Mücadele Başlangıcında Basın ve Mustafa Kemal Paşa'nın Basınla İlişkileri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. I, S. 3, Ankara, Temmuz 1985, s. 871-911.

_____, "Mustafa Kemal Paşanın Ulusal Kurtuluş Savaşı Boyunca ve Sonrasında Kamu Oyunu Oluşturması ve Halk İle İlişkileri", **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, S. 318, Ankara, 1988, s. 72-78.

_____, **Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921)**, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1989.

_____, "Ulusal Bağımsızlık Savaşında Anadolu'nun ve Kamu Oyununun Durumu", **Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl 3, S. 5, Ankara, Mayıs 1990, s. 151-176.

_____, “Türk Basınında Cumhuriyetin İlanının Öncesi ve Sonrası”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl 6, S. 11, Ankara, Mayıs 1993, s. 279-310.

_____, “Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın 1927 İstanbul ve Sonraki Gezileri”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl 7, C. IV, S. 14, Ankara, Kasım 1994, s. 185-212.

ÖZÖN, Nijat, **Türk Sinema Tarihi**, Artist Reklam Ortaklığı Yayınları, İstanbul, 1962.

_____, “Türk Sineması”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, C. VII, s. 1878-1907.

ÖZÖNDER, Hasan, “Millî Mücadele Kahramanlarımızdan Telgrafçı Manastırlı Ahmet Hamdi Martonaltı”, **AİTİA Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu İletişim**, S. 1982/4, Ankara, 1982, s. 245-253.

ÖZTOPRAK, İzzet **Kurtuluş Savaşında Türk Basını (Mayıs 1919-Temmuz 1921)**, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1981.

_____, “Atatürk, Basın ve Minber Gazetesi”, **Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi**, Ankara, 8-12 Aralık 2003, ATAM Yayınları, Ankara, 2005, C. II.

ÖZÜKAN, Bülent, “Basında Tirajlar”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul, 1983, C. I, s. 229-232.

PAÇACIOĞLU, Burhan, “Cumhuriyete Kadar Sivas Basını ve İrâde-i Milliye’nin Yeri”, **Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi**, C. XIV, Güz 2003, s. 77-102.

SAKAL, Fahri, “Millî Mücadele’de ve Cumhuriyetin İlk Döneminde Propaganda ve Tanıtım Çalışmaları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XIX, S. 55, Ankara, Mart 2003, s. 83-104.

SARIKOYUNCU, Ali, “Zonguldak ve Havalisinden Kuva-yı Milliye’ye Yapılan Yardımlar ve Temin Edilen Gelirler”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl 5, C. 3, S. 10, Ankara, Kasım 1992, s. 227-242.

_____, **Millî Mücadelede Din Adamları**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1997, C. I, 2012, C. II.

_____, **Atatürk ve Din Adamları**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2002.

SARINAY, Yusuf, **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1994.

SINMAZ SÖNMEZ, Cahide, “Cumhuriyetin Onuncu Yıldönümü Kutlamaları ve 26 Ekim 1933 Tarihli Genel Af Yasası”, **Atatürk Yolu Dergisi**, S. 33-34, Ankara, Mayıs-Kasım 2004, s. 89-101.

SOYSAL, İlhami, **150’likler**, Gür Yayınları, İstanbul, 1988.

SÖYLEMEZ, Faruk, “Millî Mücadele’de Kastamonu Basını”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl 6, S. 12, Ankara, Kasım 1993, s. 411-416.

ŞAHİN, Kâmil, “Abdurrahman Kâmil, Yetkin”, **DİA.**, C. XLIII, s. 504-505.

ŞAPOLYO, Enver Behnan, **Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü İle Basın**, Güven Matbaası, Ankara, 1971.

ŞENYAPILI, Önder, “Atatürk ve Gazetecilik, Gazeteler ve Gazeteciler” **AİTİA Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu İletişim**, S. 1981/3, Ankara, 1981, s. 179-209.

TAMER, Aytül, “Kuvayı Milliye’nin Sesi: İrade-i Milliye ve Hâkimiyet-i Milliye”, **Cumhuriyet Döneminde İletişim Kurumlar, Politikalar**, Derleyen: Nazife Güngör, Siyasal Yayınları, Ankara, 2010, s. 39-47.

TAN, Nail, “Millet Mektepleri”, **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü Atatürk Dönemi 1920-1938**, AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 2009, C. II, s. 731-733.

TANIK, İbrahim Halil, **I. İnönü Zaferi’nden İzmir’in Kurtuluşuna Kadar Açıksöz Gazetesinde Batı Cephesi Haberleri**, Erzincan, 2002, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

TANRIKUT, Asaf, **Türkiye Posta ve Telgraf ve Telefon Tarihi ve Teşkilât ve Mevzuatı**, PTT Posta Dairesi Başkanlığı, Ankara, 1968, C. II.

TEKELİ, Safa, **Atatürk ve Anadolu Basını**, Anadolu Ajansı Yayını, Ankara, 2005.

TEVETOĞLU, Fethi, “Atatürk’le Okyar’ın Çıkardıkları Gazete: Minber”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. V, S. 13, Ankara, 1988, s. 183-193.

TOKGÖZ, Oya, **Türkiye ve Ortadoğu Ülkelerinde Radyo-Televizyon Sistemleri**, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1972.

TONGUL, Neriman, “Türk Harf İnkılâbı”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl 17, S. 33-34, Ankara, Mayıs-Kasım 2004, s. 103-130.

TOPRAK, Zafer, “Fikir Dergiciliğinin Yüzyılı”, **Türkiye’de Dergiler-Ansiklopediler (1849-1984)**, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1984, s. 13-54.

TOSUN, Necip, “Osmanlı ve Sinema”, **Osmanlı**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, C. XI, s. 683-690.

TURAL, Osman - TÜREDİ, Yaşar - KOÇ, Yusuf - NADİRLER, Cem- ÇETİN, Osman Şevki (Komisyon), **Geçmişten Günümüze Posta**, PTT Genel Müdürlüğü, Ankara, 2007.

TURAL, Osman - KOÇ, Yusuf - ÖZHAN, Tuğba - GEVREK, Murat (Komisyon), **İstiklal Harbi’imizde PTT**, PTT Genel Müdürlüğü, Ankara, 2009.

TURAN, Şerafettin, “Mustafa Kemal Atatürk”, **DİA.**, C. XXXI, s. 323.

TÜLBENTÇİ, Feridun Fazıl, **Cumhuriyetten Sonra Çıkan Gazeteler ve Mecmualar**, Başvekâlet Matbuat Müdürlüğü, Ankara, 1941.

Türkiye Dahilinde Çıkan Gazete ve Mecmualar, Hariciye Vekâleti Matbaası, Ankara, 1930.

Türkiye’de Çıkmakta Bulunan Gazete ve Mecmualar, Başvekâlet Matbuat Umum Müdürlüğü, Ankara, 1940.

UĞUR, Bülent, “Atatürk’ten Günümüze Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü”, **Cumhuriyetimiz 80 Yaşında**, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, Ankara, 2003.

ULU, Cafer, “Osmanlıda Alfabe Tartışmaları ve Latin Alfabesinin Kabulü Sürecinde Mustafa Kemal’in Çıktığı Yurt Gezileri: Tekirdağ Örneği”, **AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. XXXIII, S. 55, Ankara, Mart 2014, s. 277-302.

ULUSOY, Belkıs, “Milli Mücadele, Propaganda, Atatürk ve Basın”, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, S. 20, İstanbul, 2004, s. 55-64.

Utkan Kocatürk, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s. 413-415.

UZAN, Ruhdan - ARSAK HASDEMİR, Tuğba, “Genç Türkiye Cumhuriyeti’nin Üst Yapı Kurumları: Matbuat Umum Müdürlüğü, Anadolu Ajansı ve Radyo”, **Cumhuriyet Döneminde İletişim Kurumlar, Politikalar**, Derleyen: Nazife Güngör, Siyasal Yayınları, Ankara, 2010, s. 77-99.

ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir, **Atatürk ve Harf Devrimi**, TTK Yayınları, Ankara 2000.

YALMAN, Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1888-1918)**, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1970, C. I-II-III.

YAZICI, Nesimi, “Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Postalar ve Atatürk Türkiyesinde Postacılık”, **AİTİA Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu İletişim**, S. 1981/3, Ankara, 1981, s. 137-177.

_____, **Takvim-i Vekayi “Belgeler”**, Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Yayınları, Ankara, 1983.

_____, “İlk Türkçe Gazetemiz Takvim-i Vekayi İle İlgili Bazı Düşünceler”, **V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi**, İstanbul, 21-25 Ağustos 1989, **Bildiriler**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990, s. 213-231.

_____, “Hasan Basri (Çantay) ve Ses Gazetesi”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl 6, S. 12, Ankara, Kasım 1993, s. 431-445.

_____, “Takvim-i Vekayi”, **DİA.**, C. XXXIX, s. 490-492.

YILDIRIM, Hüseyin, “İrade-i Milliye Gazetesi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. VIII, S. 23, Ankara, Mart 1992, s. 325-330.

YILDIRIM, Tahsin, “Mehmet Âkif Ersoy’un Meclis Çalışmaları”, erişim tarihi 07.10.2015, <http://www.mehmetakifarastirmalari.com>.

YURDİGÜL, Yusuf, “Milli Mücadele’nin Sesi “Erzurum ‘Albayrak’ (Yerel) Gazetesi” ve Ulusal Düzeydeki Etkileri Üzerine Bir Yaklaşım Denemesi”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, S. 10, İstanbul, 2000, s. 205-218.

YUST, K., **Kemalist Anadolu Basımı**, Yay. Haz., Orhan Koloğlu, ÇGD Yayınları, Ankara, 1995.

YÜCEER, Saime, “**Türkiye’nin Aydınlanma Sürecinde Bir Kültür Devrimi Millet Mektepleri**”, s. 13-33, Kayıt tarihi 02.10.2015 tarihli erişim, [http://ucmaz.home.uludag.edu.tr/PDF/ata-turk/2002-1\(1\)/pdf/b02.pdf](http://ucmaz.home.uludag.edu.tr/PDF/ata-turk/2002-1(1)/pdf/b02.pdf)

YÜMLÜ, Murat, “Yüzellilikler Meselesi, Mesud Fani ve Risalesi Üzerine Bir İnceleme”, **History Studies**, C. 2, S. 3, Ankara, 2010, s. 333-349.

VARLIK, Bülent, “Yerel Basımın Öncüsü: Vilâyet Gazeteleri”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, C. I, s. 99-101.

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA TÜRKİYE'DE HAPİSHANELER (1920-1938)

Sadık SARISAMAN*

ÖZET

Hapishaneler kader mahkumları ya da suçluların yaşadıkları mekanlardır. Bir kısım insanlar bazı sebeplerle hayatlarının bir bölümünü yada tamamını hapishanelerde geçirirler. O yüzden hapishaneler sosyal tarihin ihmal edilmemesi gereken bir konusunu teşkil ederler.

Cumhuriyetin ilk yıllarında yasa gereği olarak mahkeme bulunan her yerde hapishane veya tevkifhane mevcut olmak zorundaydı. Ancak, bilindiği üzere bu dönemde ülke genelinde bütün resmi kuruluşlar bina sıkıntısı çekmişlerdir. Ülkenin resmi kurumlarının bazıları özel şahıslardan kiralanan binalarda faaliyet gösteriyorlardı. Bazıları ise emvali metruke binalarını kullanıyorlardı. Bu sıkıntı hapishaneler için de söz konusuydu. Genel olarak mevcut hapishane binaları yaşanabilir sıhhi şartlara sahip değildi. Bu yüzden hapishanelerin fiziki yetersizliklerinin zaman zaman meclis gündemine de geldiği görülmüştür. Örneğin Cebeli Bereket (Osmaniye) Mebusu Avni Bey Adana ve Cebeli Bereket hapishanelerinin tamirinin sağlanması için Meclis Başkanlığına başvurmuştur. Yine hapishane binaları nedeniyle sıklıkla mebuslar tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sual takrirleri de verilmiştir. Van Mebusu Haydar Bey'in 1922 yılında vermiş olduğu takriri örnek olarak gösterilebilir.

14 Haziran 1930 tarihinde Hapishane ve Tevkifhanelerin idaresi hakkında bir kanun çıkarılmıştır. Bu kanun 26 Haziran 1930 tarihinde resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Buna göre mahkumların üretici hale getirilebilmeleri için iş yurtları açılacaktır. Mahkumların sağlık sorunlarını çözücü tedbirler alınacaktır. Yasa-

* Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ssadik@aku.edu.tr

da hapishanenin emniyet ve muhafazasının temini için hapishane müdür, memur ve müstahdemlerinin hangi şartlarda silah kullanmağa yetkili oldukları da belirtilmiştir. Yasada tutuklu ile mahkum ayırımı da yapılmıştır. Tutuklananların mahkumların arasına konulmaması ayrı bir yerde tutulmaları gerektiği üzerinde durulmuştur.

Öte yandan sağlık sorunları nedeni ile affedilen mahkumlar için kanun çıkarıldığına sıklıkla şahit olunmuştur. Bir örnek vermek gerekirse Siirt hapishanesinde cezasını çekmekte olan Şeyh İsmail Oğlu Şeyh Reşid daimi maluliyeti nedeni ile 18 Ocak 1923 tarihinde affedilmiştir.

Bu bildiriye Cumhuriyetin İlk yıllarında hapishanelerin durumu özellikle ana kaynaklar çerçevesinde ortaya konulacaktır. Araştırmada Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi belgeleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Tutanakları, elde edilebilen gazetelerdeki hapishaneler ile ilgili haberler, hatıralar ve diğer kaynaklardan yararlanılması planlanmaktadır.

Hapishaneler 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaygınlaşmaya başlamıştır. İnsan sağlığına uygun olmayan hapishaneleri ıslah etme çabaları Cumhuriyet döneminde detaylı olarak ele alınmış çalışmalar bu yönde seyretmiştir. Cezalar daha adaletli olmaya başlamış,bedene yönelik cezadan hapishaneye geçiş bu dönemde gündeme gelmiştir.Hapishane sayıları artırılmış,bu amaçla bazı binalardan hapishane olarak yararlanma yoluna gidilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hapishane, Tevkifhane, Mahkum, Firar, Güvenlik.

PRISONS IN THE FIRST YEARS OF THE REPUBLIC IN TURKEY (1920- 1938)

ABSTRACT

Prisons are the places where doomed and guilty people live. Some people spend a part or all of their lives in prison for certain reasons. Thus, prisons form a topic of social history which should not be neglected.

During the first years of the Republic, as required by law, there had to be prisons and detention houses in each place where courts existed. However, all of the public enterprises had severe trouble with infrastructure in that period throughout the country. Some of Turkey's public enterprises operated in buildings were rented from private individuals. Some others used derelict buildings. This problem was applied to prisons. In general, existing prison buildings did not have livable, hygienic conditions. For this reason, improving poor prison conditions was also added to parliament's agenda from time to time. For example, Avni Bey who was a representative of Cebeli Bereket (Osmaniye) submitted a proposal to the Speakership of the Parliament that would improve prison infrastructure in Adana and Cebeli Bereket. Moreover, parliamentary questions regarding the infrastructure of prisons were often submitted to the Grand National Assembly of Turkey by the representatives. The declaration submitted by Haydar Bey, the representative of Van, in 1922 can be given as an example.

A law about the directorship of prisons and detention houses was enacted on 14 June 1930. This law became valid after it was published in the Official Journal on 26 June 1930. Hereafter, prison workshops would be opened to make prisoners productive. Steps would be taken to address the health problems of the prisoners. This law also stated when wardens, prison officers and employees could use guns to provide safety and protection to prisons. Moreover, the law clarified the difference between a convict and an arrestee. Another point emphasized in the law was that arrestees and the convicts should be held in separate places.

On the other hand, the law frequently permitted convicts who were suffering due to health problems to be released. For example, Sheikh Reşid, son of Sheikh İsmail, who was imprisoned in Siirt was released because of his permanent physical infirmity on 18 January 1923.

This report reveals the conditions of prisons in the first years of the Republic by examining primary sources. This research used documents from the Prime Ministry

Republic Archive, official reports of Grand National Assembly of Turkey, news about prisons from the available newspapers, personal testimonies and other sources.

Prisons started to become common in Turkey since the second half of the 19th century. In this period of the Republic, efforts to improve prisons which were not suitable for human health were discussed extensively and led to new regulations to address this problem. Punishments started to be fairer and beatings and forced labour were eschewed in favour of prison sentences. The number of the prisons was increased, and as a result, some other buildings were started to be used as prisons.

Key Words: Prison, Detention House, Convict, Jailbreak, Security/Safety.

GİRİŞ

Hapishane habs ve hane kelimelerinin birleşiminden oluşur. Habs kelimesi Arapça olup yakalamak, tutmak, tutuklamak, alıkoymak anlamındadır. Hane kelimesi ise Farsça olup ev, konut, konak ve yer anlamlarındadır. Hapishane ise Hükümlülerin içinde tutuldukları yapı, kodes, mahbes karşılığıdır. Günümüz Türkçesinde cezaevi denilmektedir.

Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde suçlular zindana atılırlardı. Kaleler ve kuleler zindan olarak kullanılan mekanların başında gelirdi. Bunun dışında devlet dairelerinin bodrum katları, tersanelerin belli bölümleri de zindan olarak kullanılmıştır. Zindanlardan hapishanelere geçiş Sultan II. Mahmut ile başlamıştır. 1832'de mehterhane olarak anılan İbrahim Paşa sarayının bir bölümü hapishaneye dönüştürülmüştür. Böylece Türkiye'de ilk hapishane olan Sultanahmet Hapishanesi faaliyete geçmiştir.

1841 tarihinde Ceza Kanununda değişiklikler yapılmış, yoksul mahkumların beslenme ve giyim giderlerinin devletçe karşılanması ilkesi getirilmiştir. 1856 tarihli Islahat Fermanı'nda ise hapishanelerde dayak ve işkence yasaklanmıştır. 1846'da Zaptiye Müşirliği'ne getirilen Hafız Mehmet Paşa hafif suçlu, hırsız, katil, tecavüzcü vb. bütün mahkumların bir arada tutulmalarının doğru olmadığını belirten bir rapor sunmuştur. Suç derecelerine göre mahkumların konulacağı hapishaneler inşa edilmesini teklif etmiştir. Tanzimat Meclisi'nin 1879 yılında hazırladığı mazbata da bu istikamettedir. Buna göre hapishaneler cinayet, cünha, kabahat suçlarını işleyenlere mahsus olmak dört kısma ayrılmıştır. Tevkifhaneler de; çocukların, kabahat, cünha ve cinayet suçlarını işleyenlerin tutulacağı dört ayrı kısımdan oluşacaktır.

1880 tarihinden itibaren hapishaneler Adliye Vekaleti'nden alınarak Dahiliye Nezareti'ne bağlanmıştır. 20 Mayıs 1880 tarihinde ise 97 maddelik Tevkifhaneler ve Hapishaneler Nizamnamesi yayınlanmıştır. Buna göre hapishaneler Hapishane-i umumi, hapishane ve Tevkifhane olarak üçe ayrılmıştır. Kaza, liva ve vilayet merkezlerinde hapishane açılmasına karar verilmiştir.

1911 yılında ise Dâhiliye Nezaretine bağlı olarak Hapishaneler Müdüriyeti Umumiyesi kurulmuştur.⁴ Nisan 1912’de hapishanelerin ıslahı için reform çalışmaları başlatılmıştır. Tüm hapishane ve ıslah evlerinin tek tip bir mimari plan dâhilinde iyileştirilmesi ve yenilenmesi, bahçeli hapishaneler inşa edilmesi, sağlık koşullarının modern esaslara göre yeniden düzenlenmesi gibi hedefler belirlenmiştir. Fakat Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı koşullarında hapishanelerin ıslahı için gerekli kaynak ayrılamamıştır.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında ise Alman Doktor Paul Pollitz Hapishaneler Umum Müfettişi olarak görevlendirilmiştir. Paul Pollitz Anadolu’daki hapishaneleri 1917-1918 yıllarında teftiş ederek yapılacak düzenlemeler için raporlar hazırlamıştır. Bu raporlar çerçevesinde 1917’de büyük merkezlerde numune hapishaneleri inşasına başlanmışsa da bu binalar Birinci Dünya Savaşı’nın sonunda bile bitirilememiştir.

1. Hapishanelerin İçişleri Bakanlığı’ndan Alınarak Adliye Vekaleti’ne Devredilmesi

Osmanlı Devleti döneminde hapishaneler başlangıçta Adliye Vekaletine bağlı idi. 1880 tarihinden itibaren bu bakanlıktan alınarak Dahiliye Nezareti’ne devredilmiştir¹. Fakat hapishanelerin içişleri Bakanlığına mı Adliye Nezaretine mi bağlı olması gerektiği daima tartışma konusu olmuştur. Milli Mücadele döneminde bile bu tartışmalar devam etmiştir. 1922 yılında İçişleri bakanlığına bağlı hapishaneler bütçesi görüşülürken Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey bu kurumların Dahiliye Vekaleti’nden alınarak Adliye Vekaleti İdaresine Verilmesine dair bir takrir sunmuştur. O, 8 Nisan 1922 tarihli takririnde hapishanelerin sadece güvenlik açısından, yani jandarma nedeniyle İçişleri Bakanlığı ile münasebetinin olduğunu, diğer bütün işlemlerinin Adliye Nezareti’ne bağlı bulunduğunu belirtmiştir².

¹ Mücahit Özçelik, “Mütareke Döneminde Osmanlı Hapishanelerinin Durumu”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 7, Sayı: 14, Güz 2011, s.19.

² **Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Zabıt Ceridesi**, Devre:1, Cilt: 19, 22. İctima, 08.04.1338/1922, s.53.

İçişleri Bakanı Fethi Bey ise bu tavrı hakkındaki görüşünü sunarken hapishanelerin İçişleri Bakanlığı ile irtibatının jandarmanın bu bakanlığa bağlı olmasından kaynaklandığını kabul etmiştir. Ancak O, mahkum hakkında hüküm, ceza veren adliye teşkilatının onu korumakla yükümlü olmasının hukuki açıdan uygun olmayacağı görüşünü savunarak “*Bunun için öteden beri hapishaneler Dahiliye Vekaleti’nden başkası tarafından idare edilemez*” demiştir.

Yusuf Ziya Bey ise hapishaneleri “*iki kocak bir kadına*” benzetmiş, bu kurumların bütün manasıyla Adliye Vekaleti’ne ait olduğu, Dahiliye ile hiç bir ilgisinin bulunmadığı görüşünü savunmuştur³.

Hapishanelerin nereye bağlı olacakları konusundaki tartışmalar ilerleyen yıllarda da devam etmiştir. Nitekim merkez ve vilayetler teşkilatı ile beraber hapishanelerin bütün işlemleri 20 Mart 1929 tarihinde Adliye Vekaletine devredilmiştir. Bu münasebetle hapishanelerle ilgili kadrolar ve bütçe İçişleri Bakanlığı’ndan alınarak Adliye Vekaleti’ne aktarılmıştır. Bu sebeple İçişleri Bakanlığı 1929 yılı bütçesinden Adliye Vekaleti’ne aktarılan rakam 1.420.740, 98 liradır⁴.

2. Hapishanelerle İlgili Yasal Düzenlemeler

14 Haziran 1930 tarihinde 1721 numaralı “*Hapishane ve Tevfikhanelerin İdaresi Hakkında Kanun*” kabul edilmiştir. Bu kanun 26 Haziran 1930 tarih ve 1530 sayılı resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Kanuna göre mahkeme bulunan her yerde hapishane ve tevfikhane bulunacaktır. Mahkumların hapishanelere dağıtılması; giydirilmesi, yedirilmesi, yatırılması, okutulması ve çalıştırılması; iş kazançlarından san’atlar ihtiyacına ve çalışanlara pay ve ailelerine nafaka ayrılması; mahpus ve mevkıflar hakkında kimler tarafından ne gibi muamelelerde bulunulacağı; Hapishane ve tevkifhane memur ve müstahdemlerinin görev ve yetkileri ve haklarında kimler tarafından ne gibi inzibati muameleler yapılacağı nizamnamede yer alacaktır. Bu nizamnamenin

³ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:1, Cilt: 19, 22. İctima, 08.04.1338/1922, s.55.

⁴ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**; 030.10, 20, 119, 3.

sağlık meselelerine dair maddeleri Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti ile işbirliği içerisinde hazırlanacaktır.

Adliye Vekaleti'nin talebi üzerine hapishanelerde iş yurtları ve hastane kurulması için bütçeye gereği kadar tahsisat konulacaktır. Mıntuka hapishaneleri, iş yurtlarının idare ve tesisi bütçeye konulacak döner sermaye ile temin olunacaktır. Adliye vekilinin izni ile kabul edilen bağışlar da döner sermayeye ilave olunacaktır. Mahpusların bir hapishaneden diğerine nakilleri Adliye Vekaleti'nin izni ile mümkün olabilecektir.

Mıntuka hapishane müdürleri doğrudan doğruya Adliye Vekaleti tarafından tayin edilir. Muhasip ve başkatipler, diğer hapishane ve tev-fikhane müdürleri, teftiş memurları, doktorlar, fen memurları ve öğretmenler mahalli adliye encümeninin önerisi üzerine yahut daha ehliyetli kişiler bulunduğu halde bizzat bakanlıkça atanırlar. Hapishanelerin diğer memur ve müstahdemleri mahalli Adliye Encümenleri tarafından belirlenip valiliğin onayı ile tayin olunurlar.

Hapishane müdürü ve memurları hakkında kanuni tahkikat yetkisi doğrudan doğruya Adliye Vekaleti'ne aittir. Görülen lüzum üzerine müdürlere Adliye Vekaleti tarafından ve diğer memurlara mahalli adliye encümenlerince içten el çektirilebilir.

Hapishane müdür, memur ve görevlileri hapishanenin emniyeti için şu hallerde silah kullanmağa yetkilidirler: Türk Ceza Kanununun 49 uncu maddesinin 1, 2 ve 3 numaralı fıkralarında yazılı mecburiyetlerin ortaya çıkması. Mahkumların toplu olarak hücum teşebbüsünde bulunmaları. Memurlara veya kendilerine nezaretle görevli bulunanlara mukavemet etmeleri, onları yakalayarak bir işi yapmaları veya yapmama-ları hususunda zorlamaya kalkmaları. Firar teşebbüsünde bulunan bir mahkumun yakalanırken fiilen veya tehlikeli bir şekilde tehditte bulunması. Dur emrine itaat etmeyerek firar teşebbüsünden vazgeçmemesi⁵.

⁵ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 3, Cilt: 20, 77. İn'ikat, 14.06.1930, s. 240-241; **Resmi Gazete**, 26/06/1930, Sayı:1530, S. 884; Düstur, Tertip: 3, C. 11, (İkinci Kısım), Başvekalet Muavenet Matbaası, Ankara 1930, s. 695.

Bu yasada gözden kaçan hususlar zamanın ihtiyacına binaen kanunda değişiklikler yapılarak çözümlenmiştir. 23 Haziran 1941 tarihinde yasanın ikinci maddesine yeni bir fıkra ilave edilmiştir. İlave edilen ve (E) fıkrasına göre cezaevinin emniyeti bakımından mahkumlara ait mektupların ve kendilerini ziyarete gelenlerle konuşmalarının ve hariçle haberleşmelerinin ne suretle tanzim ve kontrol edileceği de bir nizamname ile açığa kavuşturulacaktır⁶.

Diğer taraftan 04.04.1929 tarihinde kabul edilen ve 20.04.1929 günü resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren 1412 sayılı Ceza Usulü Muhakemeleri Kanunu'nun bazı maddeleri de hapishaneler ve tevkifhanelerle ilgilidir. Yasanın 116. maddesine göre tutuklanan kişi mümkün olduğu kadar mahkumlardan ayrı bir yere konulacak, ayrı bir odada bulundurulacaktır. Tutuklu hakkında ancak tevkif ile gözetilen gayeyi ve tevkifhanenin düzenini sağlayacak derecede kısıtlamalarda bulunulabilir. Tutuklu tevkifhanenin düzen ve emniyetini bozmamak ve tutuklanmasındaki gayeye riayet etmek şartıyla servet ve ekonomik durumuna göre kendi masraflarını karşılayabilir. Tevkifhanede ciddi bir tehlike teşkil etmesi, diğer tutukluların emniyetinin tehlikeye girmesi, intihara kalkışması veya kaçmaya teşebbüs etmesi ya da bu konuda hazırlık yapması halinde "*demire vurabilir*"⁷. Tutuklu duruşmaya elleri bağlı olmaksızın çıkarılır. Yukarıda bahsi geçen tedbirler ancak hakimın kararıyla alınabilir. Acil hallerde diğer memurlar tarafından bu hususta alınan tedbirler derhal hakimın onayına arz olunur.⁸

Yine bu kanunun 398. maddesi idam cezalarının tatbiki sırasında hapishane idare memurlarından birisinin orada hazır bulunmasını şart koşmuştur. Bu sırada mahkeme heyetinden bir kişi, cumhuriyet savcısı,

⁶ **TBMM Zabıt Ceridesi**; Devre: 6, Cilt: 19, 68. İnikat, 23. 06. 1941, s. 131.

⁷ Demire vurmak: demir zincirle bağlamak demektir.[⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**; Devre: 3, Cilt: 10, 48. İnikat, 04. 04. 1929, s. 17; **Resmi Gazete**, 20 Nisan 1929, sayı: 1172, s.6979.](http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&arama=kelime&guid=TDK.GTS.56656a8c0cc8e7.19402564.07.12.2015, saat: 13.17; M. Ertuğrul Saraçbaşı, Örnekleriyle Büyük Deyimler Sözlüğü, C.1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 346.</p></div><div data-bbox=)

doktor ve zabıt katibi de orada bulunacaklardır. İdam cezasının infaz şekli hakkında bir zabıt varakası tutulup orada memur olarak bulunan kişiler tarafından imza edilecektir⁹.

Hapishanelerle ilgili yasalardan bir tanesi de 27 Temmuz 1938 tarihinde kabul edilen Ceza ve Tevkif Evleri Umum Müdürlüğü'nün Vazife ve Teşkilatı Hakkında Kanun'dur. 13 maddeden oluşan bu kanuna göre söz konusu genel müdürlük Adalet Bakanı'nın direktifleri çerçevesinde hapishanelerin ve tevkifhanelerin inşa ve tamirlerini yapacak, idare usullerini düzenleyecek, hesap işlerini takip edecek ve bunlarla ilgili haberleşmeleri yürütecektir. Ayrıca tayinleri bakanlığa ait olan hapishane ve tevkifevleri müdür ve memurlarının tayin, terfi ve yer değiştirmelerine dair yazışmaları iletecektir.

Genel müdürlük birincisi iş esası üzerine kurulacak olan ceza evlerine ve ikincisi diğer ceza ve tevkifevlerine ait işlerle meşgul olmak üzere iki şubeye ayrılacaktır. İş esası üzerine kurulmuş ve kurulacak olan cezaevleri döner sermaye ile yapacakları işler dolayısı ile hükmi şahsiyeti haizdirler. İş esası üzerine kurulan cezaevlerinde çalıştırılacak mahkumlara verilecek yevmiyenin belirlenmesinde Adalet bakanlığı yetkilidir¹⁰.

3. Hapishanelerin Tamir ve İnşası

Hapishanelerin en büyük problemlerinden ilki binalarının hem fiziki hem de sağlık şartları açısından yetersizliği idi. Hükümetler ve devlet yetkilileri de bu durumun farkındaydı. Örneğin, 1 Ağustos 1923 tarihinde kurulan Ali Fethi Bey hükümetinin hükümet programında hapishanelerin ıslahı konusu da yer almıştır. Bu programda hapishaneler ile ilgili iki husus vardır. Bunlardan ilki hapishanelerin suçluları ıslah edecek hale dönüştürülmesi, ikincisi ise bina ihtiyacının karşılanmasıdır. Geniş çaplı bir ıslahat için büyük miktarda paraya ve zamana ihtiyaç ol-

⁹ **TBMM Zabıt Ceridesi**; Devre: 3, Cilt: 10, 48. İnikat, 04. 04. 1929, s. 61; **Resmi Gazete**, 20 Nisan 1929, sayı: 1172, s.6979.

¹⁰ https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc018/kanuntbmmc018/kanuntbmmc01803500.pdf (20.09.2015)

duğundan bir kaç şehir ve ilçedeki hapisane gündeme alınmıştır. Buna göre ilk olarak Ankara'da yeni bir hapisane inşa edilecek, Niğde, Kayseri, Konya ve Kırşehir hapisanelerinde tadilat yapılacak, Bursa'da Yunanlılar tarafından yakılan hapisane tamir edilecek, İstanbul tevkifhanesiyle Eskişehir, Kayseri, Gebze, Tekirdağ hapisanelerinin ikmali gerçekleştirilecektir¹¹.

Bunun dışında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde de hapisaneler konusunun sıklıkla gündeme geldiği görülmüştür. Örneğin Osmaniye (Cebeli Bereket) Mebusu Avni Bey 19 Eylül 1923 tarihinde Adana ve Cebeli Bereket hapisaneleri hakkında Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na bir temenni takriri vermiştir. Avni Bey İçişleri bakanlığına ulaştırılmasını istediği takririnde adı geçen hapisanelerin şehir içinde yer aldıkları, her yönden kötü durumda buldukları, sıhhi şartları taşımadıklarını bildirmiştir. O, şehir dışında uygun yerlere yeni hapisaneler inşa edilmelerini önermiştir. Yeni hapisane binalarının çağdaş ve az kuvvetle muhafaza edilebilecek şekilde yapılmasını talep etmiştir. Aynı gün Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı takriri Bakanlar Kurulu'na havale etmiştir. Başbakan da 22 Eylül 1923 tarihinde gereğinin yapılması ricasıyla takriri İçişleri Bakanlığı'na göndermiştir¹².

Van Mebusu Haydar Bey de hapisanelerle ilgili olarak bir sual takriri vermiş ve hükümetten cevaplandırılmasını istemiştir. Bu takriri hükümet adına işleri bakanı 18 Aralık 1922 tarihinde cevaplandırmıştır¹³.

3.1. Hapishane İnşasında Yabancı Uzmanlardan Faydalanma

Cumhuriyetin ilk yıllarında mimari konularında yabancı uzmanlardan yararlanıldığı bilinmektedir. Bu durum bazı hapisane binaları için de söz konusudur. Örneğin Edirne'deki Yanıkkişla'nın tamir edilmek

¹¹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 2, C. I, İctima: 1 4, 5 Eylül 1923, s. 421.

¹² **BCA**: 030. 10,,, 6, 31, 10.

¹³ **BCA** : 030. 10, 5, 25, 23.

suretiyle hapisaneye çevrilmesine karar verilince binasının planı *Profesör Egli*'ye yaptırılmıştır¹⁴.

Kendisinden faydalanılan bir diğer yabancı uzman da İtalyan Mös-yö Varettiler'dir. 1933 yılında inşasına karar verilen hapisanelerin plan, resim ve keşifnamelerinin, İtalya Adliye Nezareti Baş Mühendisi *Mösyö Varettiler*'ye yaptırılmasına karar verilmiştir. Adı geçen mühendis ile anlaşma yapılabilmesi için Roma Büyükelçisi Vasıf Bey'e yetki belgesi verilmesi 22 Ağustos 1933 tarihli Bakanlar Kurulu kararnamesi ile kararlaştırılmıştır¹⁵.

Ancak, yapılan görüşmelerde maddi pürüzler ortaya çıkmıştır. Zira, Varettiler inşaat bedelinin %3'ü oranında önerilen ücretin %3,5'a çıkarılmasını ve 30.000 liralık avans verilmesini talep etmiştir. Hükümet adı geçen mühendis ile anlaşmaya varılmasını arzu ediyordu. Bu yüzden 9 Kasım 1933 tarihli Bakanlar Kurulu kararnamesi ile Türkiye'nin Roma Büyükelçisi Vasıf Bey'e hazırlanan mektupların teatisi için yetki verilmiştir¹⁶.

3.2. Hapishaneye Çevrilen Binalar

Cumhuriyetin ilk yıllarında bütün diğer devlet kurumlarında olduğu gibi hapisaneler için de bina sıkıntısı vardı. Bu amaçla Edirne'deki Yanık Kışla'nın tamir edilmek suretiyle hapisaneye çevrilmesine karar verilmiş, hapisane binasının planı Profesör Egli'ye yaptırılmıştır.¹⁷ Ancak bu tamirat ve tadilatın ekonomik nedenlerle 1933 yılı içerisinde gerçekleştirilemeyeceği anlaşılmıştır. Bu yüzden Muhasebe-i Umumiye Kanununun 50'nci maddesi gereğince 1934 yılı için ihale yapılması Ba-

¹⁴ **BCA:** 030 18 01 02 34 11 5.

¹⁵ **BCA:** 030 18 01 01 38 60 1.

¹⁶ **BCA:** 030 18 01 02 40 79 10.

¹⁷ Ernst Arnolld Egli 1893'de Viyana'da doğdu. İsviçre kökenli mimar ve şehir plancısıdır. 1927 yılında Türkiye'ye geldi. 1938 yılına kadar Türkiye'de çalıştı. Özellikle başkent Ankara'nın mimarisi konusunda çalıştı. Egli hakkında geniş bilgi için bkz. Leyla Alpagut, **Cumhuriyetin Mimarı Ernst Arnold Egli Türkiye Yılları ve Ankara İçin Yapılar**, Boyut Yayın Grubu, İstanbul, 2012.

kanlar Kurulu tarafından kararlaştırılmıştır. İhale bedelinin adliye bütçesinin inşaat ve tamirat faslına ayrılan yüz seksen bin liralık tahsisatın yarısını geçmemesi şartı getirilmiştir¹⁸.

Hapishaneye çevrilmesine karar verilen binalardan bir tanesi de Tokat'taki Taşhan'dır. Tokat hapishanesinin yetersiz kalması üzerine mahkumların başka yere nakli zarureti ortaya çıkmış, bu sebeple vakıflara ait bu han gündeme alınmıştır. Tahmini bin kişi alabilecek büyüklükte olan bu boş hanın, hapishane yapılmak üzere Vakıflar Genel Müdürlüğünden satın alınması ve bedelinin de 2107 sayılı kanunla hapishaneler için sarfına izin verilen bir milyon liradan ödenmesi 17 Temmuz 1933 tarihli Bakanlar Kurulu kararnameşi ile kesinleşmiştir¹⁹

Ancak, Vakıflar Genel Müdürlüğünden 13 Aralık 1933 tarihinde yazılan tezkerede; 1926 senesinde Evkafa intikal eden bu binanın altındaki dükkânlardan ayrı satılamayacağı, Adliye Vekaleti'nin bina karşılığı ödeyeceği 15.000 liranın çok az olduğu, şimdiye kadar alınan kira ortalamasının esas tutularak 60.000 lira üzerinden satış işleminin gerçekleşmesinin icap ettiği bildirilmiştir. Fakat 30 Aralık 1933 tarihli Adliye Vekaleti tezkeresinde ise binanın üst katının 1.600 liraya kiralanmasına Vakıflar İl Müdürlüğü'nün onay verdiği, usulüne uygun olarak yaptırılan kıymet takdiri çalışmasında dükkanlar hariç üst kata 15.000, dükkanlarla beraber binanın tamamına 25.000 lira kıymet takdir edildiği, bu paranın kabul edilen kira ortalamasına göre az olmadığı belirtilmiştir. Ayrıca, Adliye Vekaleti tezkeresinde gayri sıhhi olduğu raporlarla tespit edilen hapishanenin bir an evvel nakli için binanın tesliminin gerekliliği hatırlatılmıştır.

Bakanlar Kurulu 06.01.1934 tarihli toplantısında meseleyi yeniden ele almış, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün kira ortalaması olarak gösterdiği miktarın kiralardan düşmesinden evvelki şartlar çerçevesinde belirlenmiş olduğunu, Adliye Vekaleti'nin yeni rayice göre mahallinde yaptırdığı kıymet takdiri ve mahalli evkaf idaresinin kabul ettiği kira be-

¹⁸ BCA: 030 18 01 02 34 11 5.

¹⁹ BCA: 030 18 01 02 38 52 15.

deline göre binanın değerinin 25.000 lira civarında olduğuna hükmetmiştir. Hapishanenin naklinin aciliyeti de göz önünde bulundurularak söz konusu binanın altındaki dükkanlarla birlikte pazarlık suretiyle ve önerilen bedelle Adliyyeye Vekaletine satılmasına karar verilmiştir²⁰.

3.3. Hapishanelerde Tamirat ve Tadilat İşlemleri

Hapishane binalarının tamir edilerek fiziki açıdan güvenli ve yaşanabilir hale getirilmeye çalışıldığı görülmüştür. Bu doğrultuda 16 Mart 1926 tarihinde 291 lira keşif bedeli olan Antalya Hapishanesinin tamirinin Müzayede Münakasa ve İmalat Kanununun 18. maddesinin “Z” fıkrası gereğince pazarlık suretiyle ihaleye verilmesi Bakanlar Kurulu kararıyla kabul edilmiştir²¹.

Öte yandan ihalelere istekli çıkmaması halinde de 2490 sayılı kanunun 46.maddesinin “R” fıkrasına gereğince ihale pazarlıkla verilebiliyordu. Örneğin Demirköy cezaevi inşaatı için 14 Aralık 1935 tarihinde böyle bir Bakanlar Kurulu kararıyla çıkarılmıştır.²² 1937 yılı içerisinde de 20.000 lira keşif bedelli Artvin Cezaevi inşaatı için ihale kanunu gereğince bir kere eksiltme, bir kere de pazarlık usulü uygulanmasına rağmen isteklisi çıkmamıştı. Yeniden yapılacak eksiltme veya pazarlık sonucunda da ihalesine imkan olmayacağı anlaşılmıştı. Bu sebeple cezaevi inşaatı için gerekli malzemelerin 2490 sayılı kanun hükümleri çerçevesinde temin ve tedarik edilmek şartı ile adı geçen kanunun 50 inci maddesinin “E” fıkrası gereğince emaneten yaptırılması Nafia vekaletinin önerisi ve Maliye Vekaletinin mütalaanamesi ile Bakanlar Kurulunun 16 Şubat 1938 tarihinde kararıyla onanmıştır.²³

Yine cezaevi inşaatlarında hazine yararı dikkate alınarak eksik işlem nedeni ile iptal edilmesi gereken ihalelerin onaylandığına dair örnekler mevcuttur. Mesela Nazilli Cezaevinin açık eksiltme ile yapılan ihalesin-

²⁰ **BCA:** 030, 18, 01, 02, 42, 1, 10.

²¹ **BCA:** 030 18 01 01 018 21 3.

²² **BCA.** 030 18 01 02 60 94 20.

²³ **BCA:** 030. 18 01 02 82 9 19.

de eksik ilan verilmişti. Bu yüzden ihalenin iptal edilmesi gerekiyordu. Ancak Bakanlar Kurulu 2490 sayılı kanunun 14 üncü maddesine göre hazine menfaatini dikkate alarak 31 Mayıs 1937 tarihli kararname ile ihaleyi onaylamıştır²⁴.

Hapishanelerin küçük çaplı tamirinde bürokratik engellerin ortadan kaldırılması yolunda kararlar alındığı da görülmüştür. Örneğin 4 Mayıs 1932 tarihli Bakanlar Kurulu kararnamesi ile hapishanelerin ihtiyaçları için 5.811 liranın sarfına izin verilmiştir²⁵.

1937 bütçesinin 745 inci faslının 8 inci maddesinde Adliye Vekaleti bütçesine çeşitli yerlerde yaptırılacak 9 adet cezaevi inşaatı için ödenek konulmuştu. Ancak, bu inşaatların 1937 mali yılı içerisinde bitirilemeyeceği anlaşıldığından belirtilen miktarın gelecek seneye aktarılmasına Muhasebe-i Umumiye Kanunu'nun 50.maddesi gereğince Bakanlar Kurulu tarafından karar verilmiştir²⁶.

Diğer taraftan bütün bu çabalara rağmen hapishaneler yeterli ve sağlıklı bir hale getirilememiştir. Bizzat devlet yetkilileri hapishanelerin acınacak halini ifade etmek mecburiyetinde kalmışlardır. Örneğin Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer 23 Mart 1936 tarihinde Adliye Vekaletine Trabzon Hapishanesi'ni konu alan bir mektup yazmıştır. Uzer, bu mektubun bir suretini de Başbakan İsmet İnönü'ye göndermiştir²⁷. O, mektubunda Trabzon Hapishanesini içler acısı olarak değerlendirmiştir. Hapishane binasının şehrin tam ortasında bulunmasını eleştirmiş, dört tarafının kapalı olması nedeni ile havasız ve ışık almayan bir konumda bulunduğunu hatırlatmıştır. Uzer, binada hamam bulunmadığı, yangına karşı hiç bir tertibat alınmadığı, tuvaletlerin koğuşlara bitişik olması nedeni ile her tarafı kötü bir koku kapladığını da haber vermiştir.

²⁴ **BCA:** 030.18 01 02 75 46 16.

²⁵ **BCA:** 030. 18 01 02 28 35 16.

²⁶ **BCA:**030. 18, 78 79 18.

²⁷ **BCA:** 030.10 70 463 15.

Tahsin Uzer 325 Metrekare ve 1286 Metreküp hacminde bulunan hapishanede 468 erkek ve 6 kadın mahkumun bulunduğunu bildirmiş, mahkum başına 0, 72 metrekare alan ve 2, 80 metreküp hava düştüğünü belirtmiştir. Uzer, mekan sıkıntısı nedeni ile üç senenin altında ceza alan mahkumların yiyecek yetersizliği göz önüne alınarak mensup oldukları kazalar hapishanelerine nakledilmelerinin usul haline geldiğini bildirmiştir. Ancak, kaza hapishanelerinin muhafazalı olmadığı için sık sık firarlar yaşandığını belirtmiştir.

Ona göre yeni bir hapishane binası yapmak zaruret halini almıştır. Binayı tamir ettirerek geçici bir çözüm bulmaya çalışmak israf etmek demektir. O, şehrin dışındaki hazine veya özel idareye ait arazilerden biri üzerine yeni bir hapishane yapılmasını önermiştir. Uzer, 500 civarında mahkumu da inşaatta çalıştırmak suretiyle binanın 150.000 liraya mal olabileceğini, bu paranın üç seneye yayılabileceğini bildirmiştir²⁸.

4. Hapishanelerde Güvenlik Problemleri

Hapishanelerde genel bir güvenlik sıkıntısı vardı. Hatta Mustafa Kemal Paşa Konya ayaklanması ve asayiş problemleri nedeni ile 17 Mayıs 1920 tarihinde TBMM’de yaptığı bir konuşmada 15 Mayıs günü şehirde silah sesleri duyulduğunu, mahkumların bir birlerine karşı silah kullanmış olduklarını ifade etmiştir²⁹. Yine 1926 yılı içerisinde Bursa Hapishanesinde Hamdi adlı bir mahkum hapishane müdürünü görevi başında feci şekilde katletmiş, diğer mahkumları da isyan ve firara teşvik etmiştir. Bu fiillerden dolayı adı geçen kişi Takrir-i Sükun Kanunu gereğince İçişleri Bakanlığı’nın 17 Mart 1926 tarihli tezkeresi ve Bakanlar Kurulu’nun 21 Mart 1926 tarihli onayıyla Ankara İstiklal Mahkemesi’ne sevk edilmiştir³⁰.

Hapishane binalarının fiziki durumları da güvenlik zaafiyetine yol açıyordu. Yetkililer elden geldiğince bu sıkıntıları bertaraf etmeye ça-

²⁸ **BCA:** 030. 10 70 463 15.

²⁹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:1, C.1, İctima 1, 17.inikat – 2. Celse, s.32, 17 Mayıs 1336 (1920).

³⁰ **BCA:** 030. 10, 01, 018, 20, 12.

lıışmışlardır. Örneğin İstanbul'da Furuzağa Mahallesinde Cebeci Sokağı'nda bulunan Dişçi Ahmet Şevki Efendi'ye ait 911 numaralı evin bahçe duvarının Sultan Ahmet Hapishanesi'nin dış duvarına bitişik olması güvenlik sıkıntısı yaratıyordu. Bu yüzden bahsi geçen duvarın yıkılması ve araya mesafe konularak yeniden yapılması söz konusu olmuştur. Bunun için 27 Ekim 1926 tarihli Bakanlar Kurulu kararnamesi çıkarılmıştır. Buna göre masrafların yarısı devlet tarafından, yarısı da hane sahibi tarafından karşılanacaktır³¹.

1930'lu yıllarda hapishanelerden bazılarında ağaç parmaklıklar bulunuyordu. Bu durum güvenlik zaafiyetini bir kat daha artırıyordu. Örneğin 19 Temmuz 1936 gecesi Hasankale hapishanesinden katil ve şekavetten mahkum 6 tutuklu “*tahtadan yapılmış kalın parmaklığı*” keserek dam üzerindeki pencereden firar etmişlerdir³². Bazı hapishanelerde ise demir parmaklık bulunuyordu. Demir parmaklıklar ahşap parmaklıklara nazaran daha güvenliydi. Buna rağmen demir parmaklıkları keserek firar eden mahkumlara da rastlanıyordu. Örneğin Samsun Cezaevi'nde 21 Nisan 1936 gecesi saat bir buçuk sıralarında 5 mahkum deniz tarafında yer alan üçüncü koğuşun pencere demirlerini kesmek sureti ile firar etmişlerdir³³.

Öte yandan kaza hapishanelerinde vilayet hapishanelerine nispetle daha fazla güvenlik sorunu ile karşılaşılırmaktaydı. Zira, bu hapishanelerin binaları fiziki açıdan son derece yetersizdiler. Örneğin bir belgede 1936 yılında Sürmene Hapishanesinden katil suçundan mahkum iki kişinin firar ettiği kaydedilmiştir³⁴.

5. Hapishanelerin Ekmek İhtiyacının Karşılanması

Hapishanelerin sorunlarından bir tanesi de ekmek ihtiyacının temini idi. Bu hususta sıkıntılar yaşınyordu. Yasal olarak ekmek ihtiya-

³¹ BCA: 030. 18 01 01 021 67 4.

³² BCA: 030.10 105 685 11.

³³ BCA: 030.10 42 264 18.

³⁴ BCA: 030. 10 70 463 15.

cı eksiltme ihalesi ile karşılanıyordu. Ancak, bu konuda bazı sorunlarla karşılaşılıyordu. Bazen ihaleye katılan olmuyor, bazen de sonuçlandırılmıyordu.

Bilindiği üzere o tarihlerde 2 Haziran 1934 tarihli 2490 sayılı artırma, Eksiltme ve İhale Kanunu yürürlükteydi. Bu kanunun 43. ve 46. maddeleri ihalenin sonuçlandırılmaması halinde ihtiyacın pazarlık sureti ile giderilebileceği halleri açıklamaktadır. 43. maddeye göre ihaleye katılanların teklifleri yeterli görülmediği veya talipli çıkmadığı takdirde ihale süresinin dolmasını takiben bir ay içerisinde pazarlık sistemi uygulanabilmektedir.

Hapishanelerin ekmek ihtiyacının karşılanmasında özellikle 46. Maddenin “R” fıkrasının işletildiği görülmüştür. Bu fıkra *“Artırma ve eksiltmelere talip çıkmaması veya talipler tarafından kabul edilmeyecek tekliflerin ileri sürülmesi halinde”* pazarlık usulünün devreye sokulabileceği belirtilmektedir. Ancak, kanuna göre bu uygulamaya geçilebilmesi için hükümetin kararname çıkarması gerekiyordu³⁵. Bu işlem uygulamada Adliye Vekaletinin tezkere yazısı ile başlayıp Maliye Vekaletinin oluru ve Bakanlar Kurulu onayı ile tamamlanıyordu³⁶.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi belgelerine göre 1935-1938 arasındaki 4 yıllık dönemde taliplisi çıkmaması nedeniyle pazarlık suretiyle ekmek ihtiyacı karşılanan 16 hapishane mevcuttur. Bunlardan 3 tanesi 1935 yılına aittir. Bu yıl içerisinde Safranbolu³⁷, Tekirdağ hapishaneleri ekmek ihalelerine katılan olmadığı için Bakanlar Kurulu kararnamesiyle ihtiyacın pazarlık suretiyle temin edilmesine karar verilmiştir³⁸ Bursa Karacabey hapishanesinde ise İhale Kanununun 43. maddesi gereğince

³⁵ <https://ihalemektebi.wordpress.com/mevzuat/cumhuriyet-donemi-ihale-kanunlari-tarihi/2490-sayili-artirma-eksiltme-ve-ihale-kanunu/> (01.09.2015)

³⁶ **BCA:** 030 18 01 02 60 94 15.

³⁷ **BCA:**030 18 01 02 60 94 15.

³⁸ **BCA:** 030 18 01 02 57 65 9.

bir ay süre ile pazarlık sureti ile de ihale çözümlenemediği için kanunun 46. maddesi R fıkrası gereğince Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile pazarlık sureti ile ihtiyacın karşılanması kararlaştırılmıştır³⁹.

1936 yılında ise 4 hapisane ekmek ihtiyacını Pazarlık sureti ile karşılamak zorunda kalmıştır. Bu yıl Ankara⁴⁰, Aydın⁴¹, Tekirdağ⁴² ve Çine hapisanelerinde kanunun 43. maddesi gereğince bir aylık pazarlık süresi de kullanılmış, bilahare 46. maddenin R fıkrası gereğince Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile pazarlık sureti ile ihtiyacın karşılanması kararı verilmiştir⁴³.

1937 yılında ise 7 hapisane ekmek ihtiyacını pazarlık sureti ile karşılamak zorunda kalmıştır. Bu yıl Yalvaç⁴⁴, Yalova⁴⁵, Çine⁴⁶, Safranbolu⁴⁷, Refahiye⁴⁸, Anamur⁴⁹ ve Silifke hapisanelerinde kanunun 43. maddesi gereğince bir aylık pazarlık süresi de kullanılmış, bilahare 46. maddenin R fıkrası gereğince Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile pazarlık sureti ile ihtiyacını karşılanması kararı verilmiştir⁵⁰.

1938 yılında sadece 2 hapisane ekmek ihtiyacını Pazarlık sureti ile karşılamak zorunda kalmıştır. Bu hapisaneler Tekirdağ⁵¹ ve Seydişehir hapisaneleridir⁵². Bu hapisanelerde de kanunun 43. maddesi gereğince bir aylık pazarlık süresi de kullanılmış, bilahare 46. maddenin R

³⁹ **BCA:** 030 18 01 02 59 90 15.

⁴⁰ **BCA:** 030 18 01 02 60 100 6.

⁴¹ **BCA:** 030 18 01 02 63 25 18.

⁴² **BCA:** 030 18 01 02 69 83 6.

⁴³ **BCA:** 030 18 01 02 69 82 18.

⁴⁴ **BCA:** 030 18 01 02 77 69 4.

⁴⁵ **BCA:** 030 01 02 77 69 20.

⁴⁶ **BCA:** 030 18 01 02 77 70 7.

⁴⁷ **BCA:** 030 18 01 02 78 80 16.

⁴⁸ **BCA:** 030. 01 02 78 80 19.

⁴⁹ **BCA:** 030.01 02 79 83 20.

⁵⁰ **BCA:** 030.18 01 02 72 19 7.

⁵¹ **BCA:** 030.18 01 02 85 97 5.

⁵² **BCA:** 030.18 01 02 85 106 5.

fıkrası gereğince Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile pazarlık sureti ile ihtiyacın karşılanması kararı verilmiştir⁵³.

Hapishanelerin ekmek ihalelerindeki sorunlardan birisi de yasaya uygun davranılmaması nedeniyle ihalelerin iptal edilmesidir. Ancak, bu gibi durumlarda işin aciliyeti ve devlet menfaati nedenleriyle Bakanlar Kurulu'nun karar vermesi halinde iptal edilmiş olan ihale geçerli sayılabiliyordu⁵⁴. 1936-1938 yılları arasındaki üç yıllık dönemde iptal edilen ihalelerin Bakanlar Kurulu kararnamesi ile onaylanmasına dair 10 belge mevcuttur.

1936 yılına ait iptal edilen hapishane ekmek ihalelerinden 5 tanesi hazine menfaati gereğince Bakanlar Kurulu kararı ile geçerli kabul edilmiştir. Bunlardan ilki Erzurum Cezaevinin 100.000 kilo ekmek ihalesinin kilosu 6 kuruş 95 santime verilmesidir. Bu ihalenin eksik ilan dolayısıyla Maliye tarafından feshi istenilmiştir. Ancak, bu arada ekmek fiyatı sekiz kuruşa yükselmiş olduğu için hazine menfaati gözetilerek Bakanlar Kurulu kararnamesi ile eski ihale geçerli kabul edilmiştir⁵⁵.

Yine bu yıl içerisinde Sinop Cezaevi'nin bir senelik ihtiyacı olan 350-400 kilo ekmek için yapılan ihale, ilan hükümlerine aykırı olduğundan ötürü feshi lazım gelmiştir. Ancak 8 kuruşa ihaleyi alacak yeni bir talipli çıkmayacağı anlaşıldığından hazine yararına olan mevcut ihalenin Bakanlar Kurulu kararnamesi ile onanması kabul edilmiştir⁵⁶.

Afyonkarahisar Cezaevinin 1936 yılına ait ekmek ihtiyacı 7 kuruş 60 santime ihale edilmiştir. Maliye mukavelenin eksik ilan dolayısıyla feshini talep etmiştir. Ancak, ekmek fiyatının 10, 50 kuruşa yükseldiğinden ve daha da artacağından, eski fiyat üzerinden isteklisi bulunamayacağından, hazine menfaati doğrultusunda mevcut ihalenin muteber sayılması uygun bulunmuştur⁵⁷.

⁵³ **BCA:** 030.18 01 02 85 97 5; **BCA:** 030. 18 01 02 85 106 5.

⁵⁴ <https://ihalemektebi.wordpress.com/mevzuat/cumhuriyet-donemi-ihale-kanunlari-tarihi/2490-sayili-artirma-eksiltme-ve-ihale-kanunu/> (01.09.2015).

⁵⁵ **BCA:** 030. 01 02 61 9 20.

⁵⁶ **BCA:** 030.01 02 67 69 12.

⁵⁷ **BCA:** 030. 18 01 02 61 10 20.

Eskişehir Cezaevinin 1936 yılı ihtiyacı için açık eksiltme ile ihale edilen ekmeğe mukavelesinin, eksik ilan yüzünden feshi gerekiyordu. Rayice nazaran kiloda bir kuruş on santim noksanı ile ve hazine menfaatine uygun olarak yapıldığı anlaşılan ihale Bakanlar Kurulu kararname ile onanmıştır.⁵⁸

Giresun Cezaevi için çıkarılan Bakanlar Kurulu kararname biraz daha farklıdır. Buna göre 31.01.1936 tarihinde yapılan mukavelenin gelecek yıla da geçmesi için Muhasebeyi Umumiye Kanunu'nun 50. maddesinden faydalanılmıştır. Bu maddeye göre okul, cezaevi ve hastanelerin yiyecek ihtiyaçları için o yıl ayrılan bütçelerindeki ödeneklerin yarısını geçmemek üzere ve Bakanlar Kurulu kararıyla gelecek yıla geçici yüklenmelere girişilmesi caizdir⁵⁹. Bu madde gereğince adı geçen ceza evine Bakanlar Kurulu kararname ile gelecek yıl için geçici mukavele akdine izin verilmiştir⁶⁰.

1937 yılında onaylanan usulsüz ihale sayısı ise 2'dir. Bunlardan ilki Urfa cezaevinin senelik ihtiyacı olan 250.000 kilo ekmeğe ait ihaledir. Bu ihale eksik ilandan dolayı feshedilecekti. Ekmeklerin her biri 5 kuruş 30 santime ihale edilmişti, bu fiyat ise rayica nazaran çok ucuz ve hazine menfaatine uygun bulunması nedeniyle Bakanlar Kurulu kararı ile onaylanmıştır⁶¹.

Bu yıla ait ikinci ihale Konya Cezaevi ekmeğe ihalesidir. İlan Ulus, Haber ve Yenises gazetelerinde yayınlanmışsa da belediye binasına asılması unutulmuştur⁶². Bu ilanda usulde eksiklik yapılmış, ancak ihale

⁵⁸ **BCA:** 030.18 01 02 68 80 9.

⁵⁹ https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc072/kanuntbmmc072/kanuntbmmc07203483.pdf (08.09.2015).

⁶⁰ **BCA:** 030.18 01 02 63 24 13.

⁶¹ **BCA:** 030. 01 02 81 164 3.

⁶² 2490 sayılı kanunun 7. maddesinin c fıkrası şu şekildedir: “*Bu Gündelik gazete çıkmayan şehirlerde aralıklı çıkan gazetede ilân yapılmakla beraber işin taallük ettiği umumî yerlerde veya işin çıktığı dairenin, Hükümetin ve Belediyenin kapularına ilân kâğıtları yapıştırılır ve şehrin pazar kurulan günlerinde Belediye tellağına bağdırılır. Gündelik gazete çıkan yerlerde mahallî gazete ile ilân yapılmakla beraber bu fıkradaki şekillerle ayrıca ilân yapılabilir*”. <https://ihalemektebi>.

belediye rayicinin yüzde iki noksanı ile gerçekleşmiştir. Yasaya göre ihalenin feshi gerekirken hazine menfaati gözetildiği için Bakanlar Kurulu kararnamesi ile kabulü onanmıştır.⁶³

1938 yılına ait bu tür ihale sayısı 3'tür. Bunlardan ilki Ankara Cezaevi'nin 1938 yılı ekmek ihalesidir. İhale mukavelenin eksik ilan nedeniyle feshi lazım gelmekte ise de hazine menfaatine uygun olması nedeniyle Bakanlar Kurulu kararı ile onanmıştır⁶⁴. Erzurum cezaevinin 1938 yılı ekmek ihalesinin de eksik ilanı yüzünden feshi lazım gelmekte ise de hazine menfaatine uygun olduğu için Bakanlar Kurulu kararı ile 15/11/1938 tarihinde onanmıştır.⁶⁵

Bu yılki Gaziantep Cezaevi ekmek ihalesinin de aynı sebeple feshi gerekmiştir. Ancak kilosu 6.47 kuruşa ihale olunan ekmeğin mevcut rayice nazaran hazine menfaatine uygun olduğu anlaşıldığından Bakanlar Kurulu kararnamesi ile ihale muamelesi muteber kabul edilmiştir⁶⁶

6. Mahkumları Üretici Hale Getirme Çabaları

Devletin hapisanelerle ilgili temel politikalarından bir tanesi de mahkumları üretici hale getirmektir. Bu amaçla 1933 senesinde döner sermaye ile Ankara Hapishanesi Matbaası kurulmuştur. Çaba gösteren görevliler ödüllendirilmiştir. İdare ve muhasebe işlerine ilaveten mesai saatleri dışında matbaa ile ilgilenerek 1936-1937 yılında 3.000 lira kadar bir kâr elde edilmesini temin eden Ankara Hapishanesi Müdürü Kemal Bey'e 125, Mutemed Necati, Matbaa Memuru Faik ve Matbaa Şefi Kadri Beyler'e ise 100'er lira ikramiye verilmesi 18 Haziran 1937 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile kabul edilmiştir⁶⁷.

wordpress.com/mevzuat/cumhuriyet-donemi-ihale-kanunlari-tarihi/2490-sayili-artirma-eksiltme-ve-ihale-kanunu/ (01.09.2015).

⁶³ **BCA:** 030.18 01 02 79 85 1.

⁶⁴ **BCA:** 030.18 01 02 85 94 11.

⁶⁵ **BCA:** 030.18 01 02 85 97 20.

⁶⁶ **BCA:** 030.18 01 02 85 101 20.

⁶⁷ **BCA:** 030.18, 01, 02, 76, 56, 20.

Aynı şekilde ertesi yıl da Ankara Cezaevi matbaasını idare edenlerin gayret ve faaliyetlerine karşılık döner sermaye talimatnamesinin 2.maddesinin (M) fıkrası gereğince Cezaevi Müdürü Kemal Gökten'a 200, Muhasip Ahmet Necati Açıkbaz ile Tevkifhane Müdürü Faik Baraz'a 150 şer, İşletme Şefi mahkum Kadri Arısoy ile şoför Ömer Yalçın'a 100'er ve Ambar memuru mahkum İsmail Hakkı Çuldez'e 50 lira ve bunlarla beraber değerli hizmeti görülen Ankara Cumhuriyet Savcısı Baha Arıkan'a da 250 lira ücret verilmesi kararlaştırılmıştır⁶⁸

İmralı Cezaevi'nde de mahkumlar tarımsal faaliyetlerde çalıştırılmışlardır. İmralı Zirai Cezaevi personelinin 1937 yılındaki fedakarca çalışmaları ve gayretleri nedeni ile mükafatlandırıldıkları görülmüştür. 23 Kasım 1937 tarihli Bakanlar Kurulu kararnamesinde resmi görevleri dışında çalışma saatleri dışında idare ve hesap işlerini gören 20 lira aslı maaşlı kâtip ve müdür vekili Ahmet'e 3, memurlardan hesap işlerini gören Ali'ye 2, Gardiyan Mustafa'ya 2 ve Necati'ye de 1 maaş ödül verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu ödemelerin döner sermayeden yapılması Adliye Vekaletinin önerisi ve Maliye Vekaletinin oluru üzerine Bakanlar Kurulunca onanmıştır⁶⁹ Yine İmralı Cezaevine ait işleri gerek bizzat Mudanya'dan gerekse mesaisi dışında Cumartesi ve Pazar günleri adaya gitmek sureti ile yürüten Mudanya Cumhuriyet Savcısı Süreyya R. Ödüklüoğlu'na da döner sermaye talimatnamesinin ikinci maddesinin M fıkrasına gereğince 75 lira ödül verilmesi 03.01.1938 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından karar verilmiştir⁷⁰.

Öte yandan Hapishanelerdeki bu tür üretimle ilgili girişimlerin artması üzerine 1937 yılı içerisinde Hapishanelerin Döner Sermayesi hakkında özel bir talimatname çıkarılmıştır. Hatta bu talimatnamenin hazırlanmasına katkı sağlayan kişiler ödüllendirilmiştir. 1452 sayılı Teaddül Kanunu'nun 15'inci maddesinin 2'nci fıkrası hükmüne göre mesai saatleri dışında ve her biri kendilerine verilen iş dışında ayrıca çalışmak

⁶⁸ **BCA:** 030.18 01 02 83 57 7.

⁶⁹ **BCA:** 030.18 01 02 80 96 6.

⁷⁰ **BCA:** 030 18 01 02 82 1 6.

suretiyle hapishanelerin döner sermayesine ait talimatnameyi hazırlayan Adliye Vekaleti muhasebe müdürü Tevfik ile Maliye Vekaleti muhasebeyi umumiye murakıbu Adil'e 150'şer ve Adliye Vekaleti muhasebe müdürlüğü mümeyyizi Nurettin'e de 70 liranın, döner sermayeden ödenmesi Adli Vekaletinin teklifi ve Maliye Vekaletinin oluru ile Bakanlar Kurulu tarafından 18 Haziran 1937 tarihinde onaylanmıştır⁷¹.

SONUÇ

Cumhuriyetin ilk yıllarında hapishanelerin bina açısından son derece yetersiz ve kötü şartlarda olduklarını söylemek mümkündür. Bu yüzden devletin temel politikalarından birisi hapishane binaları yapmak ya da tamir etmek olmuştur. Devlet hapishane binalarını yaptırırken yabancı uzmanlardan da faydalanmıştır.

Diğer taraftan hapishanelerde güvenlik sıkıntısı da mevcuttu. Bu yüzden sıklıkla firar olayları yaşanıyordu. Bu durum özellikle fiziki imkanların yetersizliğinden kaynaklanıyordu. Örneğin 1930'lu yıllara gelindiğinde dahi hala ağaç parmaklıklı hapishaneler mevcuttu.

Mahkumların üretici hale getirilmesi ve devlete yük olmaktan çıkarılması da bu dönemdeki temel politikalardan birisi olmuştur. Devlet bu amaçla hapishanelerde iş yurtları açmaya gayret göstermiştir. Teşvik amacıyla döner sermaye sistemini devreye sokmuştur. Hapishane çalışanlarının bu konuya gerekli önemi verebilmelerini temin etmek amacıyla ödüllendirici bir yaklaşım göstermiştir.

Hapishanelerin ekmek ihtiyacının karşılanması da sorun teşkil etmiştir. Bunun için ihale sistemi işletilmiş ise de talipli çıkmaması nedeni ile sıklıkla pazarlık usulü devreye sokulmuştur. Bazı hallerde ihalelerin ihale kanununa uygun yapılmaması nedeni ile iptali gündeme gelmişse de kamu menfaati gözetilerek Adalet Bakanlığı'nın önerisi ve Maliye Bakanlığı'nın oluru alınarak Bakanlar Kurulu tarafından ihaleler geçerli sayılmıştır.

⁷¹ BCA.030 18 01 02 76 56 19.

KAYNAKÇA

1. Arşivler, Tutanaklar, Resmi Kaynaklar

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Düster, Tertip:3, C.11, (İkinci Kısım), Başvekalet Muavenet Matbaası, Ankara 1930.

Resmi Gazete, 26/06/1930, Sayı:1530, s. 884.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 1, 19.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 2, C. 1, 14.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 3, C. 10, 20.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 6, Cilt: 19.

2. Kitap ve Makaleler

ALPAGUT, Leyla, **Cumhuriyetin Mimarı Ernst Arnold Egli Türkiye Yılları ve Ankara İçin Yapılar**, Boyut Yayın Grubu, İstanbul 2012.

ÖZÇELİK, Mücahit, “Mütareke Döneminde Osmanlı Hapishanelerinin Durumu” **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 7, Sayı: 14, Güz 2011, s.16-39.

SARAÇBAŞI, M. Ertuğrul, **Örnekleriyle Büyük Deyimler Sözlüğü**, C.1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.

3.İnternet Kaynakları

[https://ihalemektebi.wordpress.com/mevzuat/cumhuriyet-donemi-ihale-kanunlari-tarihi/2490-sayili-artirma-eksiltme-ve-ihale-kanunu/\(01.09.2015\).](https://ihalemektebi.wordpress.com/mevzuat/cumhuriyet-donemi-ihale-kanunlari-tarihi/2490-sayili-artirma-eksiltme-ve-ihale-kanunu/(01.09.2015).)

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc072/kanuntbmmc072/kanuntbmmc07203483.pdf
(08.09.2015).

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc018/kanuntbmmc018/kanuntbmmc01803500.pdf
(20.09.2015).

http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&carama=kelime&guid=TDK.GTS.56656a8c0cc8e7.19402564. (07.12.2015).

ATATÜRK'ÜN 2 ŞUBAT 1923 TARİHİNDE İZMİR'DE HALK İLE YAPTIĞI SOHBETİN SOSYAL TARİH AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Suat AKGÜL*

ÖZET

Atatürk, Cumhuriyetin ilanından önce, T.B.M.M Reisi ve Başkumandan olarak 14 Ocak 1923 günü Batı Anadolu'da bir geziye çıktı. Ankara'dan başlayan bu gezi, 20 Şubat 1923 gününe kadar 38 gün sürdü. Atatürk, Büyük Nutuk'ta bu gezinin amaçlarını şu şekilde açıklıyordu:

“Saltanatın kaldırılması ve hilafet makamının yetkisiz kalışı üzerine, halk ile yakından temasa geçmek, halkın içinde bulunduğu psikolojiyi, düşünce ve eğilimlerini bir daha incelemek önem kazanıyordu. Bunun dışında, Meclis, son yılına girmiş bulunuyordu. Yeni seçim dolayısıyla, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni siyasi bir parti durumuna getirmeye karar vermiştim. Barış gerçekleşince, cemiyet teşkilatımızın, siyasi bir partiye dönüşmesini gerekli buluyordum. Bu konuda da doğrudan doğruya halk ile görüşüp konuşmayı yararlı sayıyordum. Zaferden sonra, eğitimle uğraşmaya başlamış olan ordumuzu da yakından görmek istiyordum. İşte bu maksatlarla Batı Anadolu'da bir gezi yapmak üzere, 14 Aralık 1923 tarihinde Ankara'dan hareket ettim. Eskişehir'den başlayarak, İzmit, Bursa, İzmir ve Balıkesir'de, halka uygun yerlerde toplayarak uzun sohbetlerde bulundum. Halkın, bana, diledikleri gibi serbestçe sorular sormasını istedim. Sorulan sorulara cevap olmak üzere, altı saat, yedi saat süren konferanslar verdim.”

Görüldüğü gibi Atatürk, çeşitli konularda milletin nabzını yoklamak, bazı konularda milleti açık açık aydınlatmak ve sorunları yerinde tespit etmek ihtiyacı duyuyordu. Gezisine bu düşüncelerle başladı. 15 Ocak günü Eskişehir'e geldi. Devamla İzmit, Bilecik, Bursa, Alaşehir, Salihli, Turgutlu ve Manisa'da gezi ve incelemelerde bulundu.

* Dr., (E) Öğ. Alb., suatakull@gmail.com

27 Ocak 1923 tarihinde İzmir'e geldi. İzmir'de 8 gün kaldı. İzmir'den hareketle 4 Şubat günü Akhisar'a geçti. Sonra Balıkesir'e geçerek burada Zağanos Paşa camiiinde önemli bir konuşma yaptı. Atatürk buradan Balya, Edremit yoluyla tekrar İzmir'e döndü. 27 Ocak'ta Karşıyaka'da annesinin mezarı başında, akşam ise Şehir Belediyesi tarafından İzmir Hükümet Konağı'nda şerefine düzenlenen ziyafette birer konuşma yaptı. 30 Ocak tarihinde ise Anadolu, Ahenk, Sadayihak, Şark ve Yeni Turan gazeteleri başyazarlarını kabulünde bir konuşma yapmıştır.

Bu seyahat sırasında Atatürk 2 Şubat 1923 tarihinde eski gümrük binasında halk ile bir sohbette bulunmuş ve çeşitli konularda kendisine yöneltilen soruları cevaplandırmıştır. Konferans salonunda kadın, erkek 5-6 bin dinleyici bulunmaktaydı. Atatürk'ün burada yaptığı ve soru-cevap şeklinde geçen konuşması yaklaşık 6 saat sürmüştür. Bu konuşmanın içeriği büyük önem taşımaktadır. Bu konuşma bilinmesine rağmen üzerinde yeterli çalışma ve değerlendirmeler yapılmamıştır. Üstelik konuşmanın çok küçük bir bölümü bilinmekte ve bu küçük bölüm üzerinden değerlendirme yapılmaktadır. Bu konuşmada; hukuk, siyaset, kadın hakları, halkçılık, din, kültür, sanat, eğitim, askerlik, iktisat gibi çok çeşitli konuları içeren soru-cevaplı bir sohbet yapılmıştır. Atatürk bu konuşmaya Nutuk'ta "konferans", konuşmanın yapıldığı yerde ise "hasbıhal" demiştir. Biz yapılış şeklini dikkate alarak bu konuşmaya "sohbet" demeyi uygun bulduk.

Atatürk'ün burada yaptığı konuşma ve sorulara verdiği cevaplar; gerek o dönem olaylarının değerlendirilmesinde gerekse günümüzde meydana gelen ve gelebilecek olan olayların ve gelişmelerin anlaşılıp yorumlanmasında, aydınlatıcı, yol gösterici bir içerik taşımaktadır.

Bu uzun konuşmanın tarihi anlam ve önemi olduğu kadar ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel ve psikolojik bakımlardan da büyük değeri vardır. Bu bildiriye; bu konuşmanın tamamı göz önüne alınarak genel bir değerlendirmesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, İzmir, Halkçılık, Halifelik, Din, Kadın Hakları.

GİRİŞ

Atatürk, Cumhuriyetin ilanından önce, T.B.M.M Reisi ve Başkumandan olarak 14 Ocak 1923 günü Batı Anadolu'da bir geziye çıktı. Ankara'dan başlayan bu gezi, 20 Şubat 1923 gününe kadar 38 gün sürdü. Atatürk, Büyük Nutuk'unda bu gezinin amaçlarını şu şekilde açıklıyordu.¹

“Saltanatın kaldırılması ve hilafet makamının yetkisiz kalışı üzerine, halk ile yakından temasa geçmek, halkın içinde bulunduğu psikolojiyi, düşünce ve eğilimlerini bir daha incelemek önem kazanıyordu. Bunun dışında, (ilk) Meclis, son yıluna girmiş bulunuyordu. Yeni seçim dolayısıyla, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni siyasi bir parti durumuna getirmeye karar vermiştim. Barış gerçekleşince, cemiyet teşkilatımızın, siyasi bir partiye dönüşmesini gerekli buluyordum. Bu konuda da doğrudan doğruya halk ile görüşüp konuşmayı yararlı sayıyordum. Zaferden sonra, eğitimle uğraşmaya başlamış olan ordumuzu da yakından görmek istiyordum. İşte bu maksatlarla Batı Anadolu'da bir gezi yapmak üzere, 14 Aralık 1923 tarihinde Ankara'dan hareket ettim.

Eskişehir'den başlayarak, İzmit, Bursa, İzmir ve Balıkesir'de, halkı uygun yerlerde toplayarak uzun sohbetlerde bulundum. Halkın, bana, diledikleri gibi serbestçe sorular sormasını istedim. Sorulan sorulara cevap olmak üzere, altı saat, yedi saat süren konferanslar verdim.”²

Aynı zamanda Başkumandan sıfatı ile yaptığı bu gezide Atatürk, hem son zaferden beri sadece eğitim görmekte olan ordunun ne durumda olduğunu yerinde görmek ve teftiş etmek, hem de halkla yakından fikir alışverişinde bulunmak istiyordu.

Milli Mücadelenin tam olarak başarıyla sonuçlanması ve amacına ulaşması yolunda, Büyük Zafer'den sonra önemli gelişmeler olmuştu. Taraflar arasında Mudanya Mütarekesi imzalanmış, kesin barış için Lozan'da müzakereler yürütülüyordu. Çetin tartışmalar yapılıyordu.

¹ Utkan Kocatürk, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Ankara 1999. s.318-326.

² Atatürk; **Nutuk**, (Haz: Zeynep Korkmaz), Ankara 1994, s.476.

Birinci Dünya Savaşı galip devletleri yeni Türkiye Devleti'nin temsilcilerini tanımak istemiyordu. Görüşmelerin çıkmaza girdiği zamanlarda Büyük Millet Meclisi'nde ve halk arasında hoşnutsuzluklar olmaktaydı. Bu arada saltanat ve hilafetin bir birinden ayrılarak saltanatın kaldırılmış olması yeni ve köklü bir idari yapıyı meydana getirmişti. Atatürk bu konularda da milletin nabzını yoklamak, bazı konularda milleti açık açık aydınlatmak ve sorunları yerinde tespit etmek ihtiyacı duyuyordu. Gezisine bu düşüncelerle başladı. 15 Ocak günü Eskişehir'e geldi. Burada kapsamlı ve önemli görüşmelerde ve sohbetlerde bulundu.³ Gezisine devam ederek İzmit, Bilecik, Bursa, Alaşehir, Salihli, Turgutlu ve Manisa'da gezi ve incelemelerde bulundu. Önemli görüşmeler ve konuşmalar yaptı. Manisa'dan sonra 27 Ocak 1923 tarihinde İzmir'e geldi. İzmir'de 8 gün kaldı. İzmir'den hareketle 4 Şubat günü Akhisar'a geçti. Sonra Balıkesir'e geçerek burada Zağanos Paşa camiinde önemli bir konuşma yaptı. Atatürk buradan Balya, Edremit yoluyla tekrar İzmir'e döndü.⁴

Atatürk'ün bu uzun gezi sürecinde başka önemli olaylar da olmuştur. Bu gezi devam ederken annesi Zübeyde Hanım vefat etti. İzmir'e defnedilen Zübeyde hanımı Atatürk ziyaret etti. İzmir'de Latife hanımla evlendi. 17 Şubat tarihinde İzmir'de bir İktisat Kongresi toplandı.⁵

Atatürk bu seyahati esnasında 27 Ocak'ta Karşıyaka'da annesinin mezarı başında, akşam ise Şehir Belediyesi tarafından İzmir Hükümet Konağı'nda şerefine düzenlenen ziyafette birer konuşma yaptı. 30 Ocak tarihinde ise Anadolu, Ahenk, Sadayihak, Şark ve Yeni Turan gazeteleri başyazarlarını kabulünde bir konuşma yapmıştır.⁶

Bu seyahat ve ziyaretler sırasında Atatürk 2 Şubat 1923 tarihinde eski gümrük binasında halk ile bir sohbette bulunmuş ve çeşitli konular-

³ Bu konuşma ile ilgili bakınız; Arı İnan; **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları**, Ankara 1982.

⁴ Mehmet Önder; **İzmir Yollarında**, Ankara 1989. s.10-11.

⁵ Utkan Kocatürk, **a.g.e.**, s.322-325.

⁶ Atatürk Araştırma Merkezi; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1989. II.Cilt: s.87-95.

da kendisine yöneltilen soruları cevaplandırmıştır. Konferans salonunda kadın, erkek 5-6 bin dinleyici bulunmaktaydı. Bu konuşma 6 saatten fazla sürmüştür. Ayrıca içeriği ve taşıdığı mesajlar bakımından İzmir halkı nezdinde tüm halka yönelik mesajlar taşıyan önemli bir konuşma olmuştur. Bu konuşmanın içeriği incelendiğinde sadece Türk kamuoyuna değil yabancı ülkelere de mesajlar verdiği görülmektedir. Bu seyahatinde İzmir'de son olarak 17 Şubat tarihinde İktisat Kongresi münasebetiyle bir konuşma daha yapmıştır. Atatürk'ün 38 gün süren Batı Anadolu-İzmir seyahati 20 Şubat 1923 tarihinde Ankara'ya dönmesi ile sonuçlandı.⁷

Atatürk'ün 2 Şubat 1923 gününde İzmir'de halkla yapmış olduğu altı saat süren konuşmaya, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsünce yayımlanan "Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II" derlemesinin 1952 tarihli basımında 7, 5 sayfa olarak yer verilmiştir. Konuşmanın yapıldığı gün de, 31 Ocak 1923 olarak gösterilmiştir. Bu derlemenin tıpkıbasımı Atatürk Araştırma Merkezi tarafından üç cildi bir cilt olarak birleştirilmiş bir şekilde 1989 yılında yeniden yapılmıştır. Burada da tarih ve konuşma aynen yer almaktadır. Bu kitap 2006 yılında "Bugünkü Dille" yeniden basılmıştır. Konuşma sadeleştirilmiş ama belirtilen tarih yine 31 Ocak olarak kalmıştır.⁸ Gerçekte söyleşinin yapıldığı tarih, 2 Şubat 1923'tür. Konuşma metni de Siirt Milletvekili Mahmut (Soydan) Bey tarafından çıkarılmış olan Milliyet Gazetesinde dizi yazı olarak yayımlanmıştır. Bu konuşmanın tam metni ayrıca "Belgelerle Türk Tarihi Dergisi"nin 70-71 ve 72. sayılarında sadeleştirilerek yayımlanmıştır.⁹ Konuşmanın aslı 97 sayfa olarak Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nde bulunmaktadır.

Burada inceleyeceğimiz ve değerlendireceğimiz konuşma "Belgelerle Türk Tarihi Dergisi"nin 70-72. Sayılarındaki ilgili bölümler ile aynı yerden alıntılan Sadi Borak'ın yayımladığı "Atatürk'ün Resmi

⁷ Bk. Mehmet Önder; **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, Ankara 1975.

⁸ Atatürk Araştırma Merkezi; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III (Bugünkü Dille)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2006. s.450-457.

⁹ S. Borak, **Atatürk'ün Resmi Yayınlarına Girmemiş Söylev Demeç Yazışma ve Söyleşileri**, 2.Baskı, İstanbul 1997, s.155-225.

Yayınları Girmemiş Söylev Demeç Yazışma ve Söyleşileri” adlı kitap-tan karşılaştırmalı olarak yapılacaktır. Ayrıca 1923 tarihinde Ankara’da İstihbarat Matbaası tarafından basılmış olan “Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri İzmir Yollarında” adlı kitapla yine karşılaştırması yapılacaktır. “Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri İzmir Yollarında” adlı kitapta yazan bölüm Atatürk’ün yaptığı konuşma olarak kaynaklara girmiştir. Bu 7, 5 sayfalık bölüm konuşmanın tamamı gibi algılanmakta ve “Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri” içinde yer almaktadır. Ancak konuşma gerçekte daha uzun ve zengin içeriklidir.

Atatürk’ün 2 Şubat 1923 Günü İzmir’de Halk İle Yaptığı Sohbet

Atatürk’ün 2 Şubat günü İzmir’de halk ile yaptığı sohbet ve burada kendisine sorulan sorulara verdiği cevaplar ilk olarak “Gazi Paşa’nın İzmir’de İkinci Büyük Nutku” başlığı ile “Anadolu Ajansı” tarafından haberleştirilmiştir. Bu haber aynı yıl içinde “İstihbarat Matbaası” tarafından kitap halinde basılmıştır. Bu haber, kitabın 70-85 sayfaları arasında “İzmir-3 (A.A)” mahreciyle yayınlanmıştır. Kitabın kapağında bulunan yazıdan, bu kitabın “Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi” tarafından hazırlandığı anlaşılmaktadır. Yine kitabın üzerinde “Kumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin İzmir seyahatleri esnasında muhtelif mahallerde irâd buyurdıkları nutuklar ve hasbihâller” şeklinde bir yazı vardır.

Kitapta konunun içeriğine göre konu başlıkları konulmuştur. Bu konu başlıkları şunlardır: Haberin genel başlığı “Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri İzmir Yollarında”dır. Alt başlıkları ise;

“İzmir Halkı ile Altı Saat Süren Bir Hasbihal,

Beş Asırlık Ecdâd Yurdu,

Halkça, Kardeşçe Hasbihal,

Paşa’ya Sorulan Suâller,

Paşa Hazretlerinin Cevapları,

Her Şey Kadının Eseridir,

*Kadının En Büyük Vazifesi,
Doğru Bir Hitap Tarzı,
Kadın ve Erkeğin Vaziyeti,
Akşehir Civarında Bir Köyde,
Cahil Varsa Umumîdir,
Tesettür Meselesi,
Yeni Türkiye Devletinin Esasları,
Sulh Meselesi Lozan Konferansı,
Zulüm ve Zalimlerden İntikam,
Müttefiklerin Çıkardığı Müşkilât,
Medreseler Hakkında Bir Suâl,
Dar'ül-irfanlarımız Bir Olmalıdır,
Halk Fırkası,
Zabitan ve Memurînin Terfihi,*

Musâhabe Altı Saat Devam Etti"¹⁰ şeklindedir. Ancak bu başlıklar altında Atatürk tarafından yapılan konuşmanın tamamı yer almamıştır. Bazı konular özetlenerek aktarılmış bazı konulara ise hiç yer verilmemiştir. Ayrıca konuşmanın orijinalinde konu başlıkları bulunmamaktadır.

Atatürk sözlerine genel bir girişle başlamıştır. Herkesin serbestçe ve istediği gibi soru sormasını istediği bu giriş konuşması şöyledir: “*Muhterem İzmir halkı, aziz hemşehrilerim!*”

Sizi böyle yakından selamlamak benim için çok büyük bahtiyarlıktır. Bundan beş ay evvel muzaffer ordumuzun içinde buraya geldiğim zaman olduğu gibi bu defa gelişimde de bütün halkın hakkımda gösterdiği samimi tezahürat ve gösteriler cidden bende derin duygular vücuda getirmiştir. Mümkün olsaydı bütün hemşehrilerimi bir arada görerek teşekkür duygularımı sunmak isterdim.

¹⁰ Matbuat Müdüriyeti Umûmiyesi; **Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri İzmir Yollarında**, Ankara İstihbarat Matbaası 1339, s.70-85.

Fakat buna maddi imkân bulunamadığı için bugün burada hazır bulunanlarla, bütün heyete ait olan teşekkürlerimi de sunuyorum, hakiki, içten ve vicdani olarak. Hanımlar, efendiler!

İzmir; 40 asırlık bir atalar yurdudur. Bu kadar derin bir tarihe malik olan İzmir, aynı zamanda coğrafi yeri itibariyle, iktisadi ve siyasi görünüşlerle de çok büyük önemi haizdir. Bunun için bütün memleketi ve bütün milleti yok etmek isteyen düşmanların gözleri bu kıymetli, bu tarihi, bu önemli şehre ve bunun civarına takıldı. Nitekim düşmanlarımız bu güzel beldeyi çiğnediler ve daha da doğusuna geçtiler. Bu hareket yalnız İzmir'e saldırmakla kalmadı, bütün milletin kalbine ve vicdanına saplandı. Bu itibarla İzmir; bütün memleketi yok etmek için, bütün milletin heyecanlarını dağıtmak için âdeta bir parola olmuştur. Düşmanlar, İzmir'i sıkıştırırken, bütün milletin vicdanı sızlıyordu. Düşmanların bu hareketi bütün milletin kalbinde, vicdanında derin bir yara, kanlı bir yara vücuda getirmişti. Ve bütün kalplerin bu elemeleri, bu kederleri bütün bu acuları ifade etmek için söylediği şey; İzmir idi. Kulaklar, daima "Ah İzmir, ah İzmir" diye dolardı. Şüphesiz, çeşitli nokta-i nazardan çok önemli olan İzmir, aynı zamanda gönül çekici olan bu İzmir; düşmana bırakılmazdı ve nitekim bırakılmadı. Bugün öyle bir günde, mutlu bir günde hemşehrilerimle karşı karşıya bulunmak mutluluğunu tekrarlıyorum ve mutluluğu daima kalbimde saklayacağım.

Hanımlar, efendiler! Ben burada, sizin karşınızda hazırlanmış bir nutku okumak için bulunmuyorum. Aynı zamanda size uzun ve kısa, hazır bir konferans vermek için de bulunmuyorum. Benim sizinle bulunmaktan maksadım doğrudan doğruya halkça, kardeşçe sohbette bulunmaktır. Yalnız benim değil, sizin dahi söylemenizi arzu ediyorum. Bunun üzerine bu şekilde görüşeceğiz. Diğer bir noktayı da arz edeyim. Bu dakikada karşınızda bulunan, Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi veya Başkumandan değildir; sadece bir mebus Mustafa Kemal'dir ve sizi çok seven hemşehriniz Mustafa Kemal'dir. Şimdi sözü size tekrar ediyorum. Benden ne öğrenmek istiyorsanız, ne sormak istiyorsanız çok istirham ederim, tam cesaret ve rahatlıkta sorunuz. Ben de kudretim olduğu kadarıyla sizi tatmin etmeye çalışacağım."

Bu samimi ortam üzerine salonda bulunanlardan bazı kişiler yüksek sesle çeşitli sorular sormaya başladılar. 18 kişinin soru sorduğu görüldü. Bu kişiler soruları yorumlayarak ve uzun açıklamalarla sordular. Bu sorular ve soran kişiler şunlardı:

Matbuat-ı Dâhiliye eski müdürü Fazlı Necip Bey: Atatürk'ü övdükten sonra, “Halk hükümetini müdafaa ve devam ettirebilmek için henüz yeter teşkilatımız yoktur. Bu teşkilat olmadığı için korkarım ki tehlikeli bir durumdayız. İstanbul'daki değinmelerimde bana sordular: “Milli egemenlik yalnız Mebuslar Meclisi'nin tekeline geçti. Onun üstünde bir sultanlık, bir padişah, bir hükümet kalmadı. Onları kim sorumlu tutacak?” Daha başka sorular da soruyorlar: Bakanları – Avrupa'dakinin aksine Meclis seçiyor. Aralarında uyuşum ve fikir birliği yok. Sizin kurduğunuz halk hükümeti ki kaynağından çıkan ve bütün memleketimizi, bütün topraklarımızı sulayabilecek olan suyu yalnız kendi tarlalarına akıtmak istiyorlar. Buna karşı yurdun bağımsızlığı, daimi milli egemenlikle, halk hükümeti ile devam ettirebilmek için bize ne öğreteceksiniz, ne aşılacaksınız? Yarın seçim olacak. Seçimlerimizde açık sözle hareket ederek ne yapmak lâzım gelecektir? Bize öğretiniz.”

Atatürk bu sorulara teşekkür ettikten sonra “başka” diye sordu. Bunun üzerine halktan biri şu soruları yöneltti:

“Milli egemenliğin ebediyen sürdürülmesini temin edecek yollar ve bunlara ait hususlar tespit edilsin. Mustafa Sabri ve benzerleri yeni seçimde Meclis'e girmesin. Subay kadrosunun refahını sağlayınız.”

Atatürk zamandan kazanmak için soruların kestirme yoldan, yani övgüleri bir yana bırakarak sorulmasını istedi. Bunun üzerine sorular daha kısa ve net sorulmaya başladı.

Zanaatkârlardan İbrahim Efendi de şu dilekte bulundu: “El sanatları korunsun, bu zanaatkârların refahı sağlansın.”

Gümrük memurlarından bir kişinin sorusu: “Boğazlar hakkında delegelerimizin kabul ettiği maddeler bağımsızlığımızı tamamen güvence altına alıyor mu?”. “Rusya ile ilişkilerimiz nasıldır, gelecekte nasıl olacaktır? Ruslarla İngilizler arasında nasıl bir yol izleyeceğiz?”

Kız Lisesi Müdürü olan bir Hanım'ın sorusu: “Büyük ıslahatta kadınlığın hareket hattı nasıl olmalıdır?”

Milli Eğitim Müdürü Vasıf Bey'in soruları: "Vahdeddin'in kaçışıyla Osmanlı İmparatorluğu öldü mü?". "Dini alet yapan çıkarıcılar tamamen yıkıldı mı?". "Padişaha karşı duyulan efsaneye benzer halkın korkusu artık kalmadı. Ruhlarda ve fikirlerde oluşan bu değişikliğin nedeni nedir? Bu, yoksa birkaç kişinin etkisiyle meydana gelmiş, bir hareket midir?"

"İstanbul'da hükümet ve padişah varken ve 6 yüzyıldan beri Anadolu'da halk İstanbul'a dönük olmaya çalışmışken nasıl Ankara'da bu kudretli ve heybetli ve bu kadar dünyayı hayretlere boğan bir hükümet doğmuştur?"

Halktan başka bir soru: "Yüzde 15 resimle hariçten eşya getirilmesi müzakere olunuyormuş. Bu nasıl olur? Eşya getirilecek olursa mevcut hiçbir şey müşteri bulamayacaktır. Biz keçe giymeliyiz, kendi malımızı kullanmalıyız. Yurda sokulması yasak olan lüks eşyanın kesin olarak sokulmamasını rica ederim."

Öğretmen Hikmet Bey: "Türkiye nasıl çocuk istiyor? Milli eğitimin unsurları nedir? Milli kültür ne demektir? Padişahı öven eski programlar ne olacak?"

Öğretmen Hasan Âli Bey: "Gelecek bilim hayatımızda medresenin yeri ne olacaktır?"¹¹

Öğretmen Melahat Hanım: "Kadınların seçimlere ve siyasi hayata karışmasından yana mısınız?"

Salonda bulunanlardan birisi: "Ülkedeki yabancı şirketlerin durumu ne olacak?"

Salonda bulunanlardan iki kişinin soruları: "Kurulacak olan Halk Partisi'nin milli eğitim siyaseti ne olacaktır?". "Museviler hakkında ne düşünüyorsunuz?"

¹¹ Hasan Âli Yücel bu soru ve konuşmadan şu kitabında bahsetmektedir. Hasan Âli Yücel, **İçten - Dıştan**, Ankara, 1938, s. 44-5.

Ahenk Gazetesi Başyazarı Şevki Bey: “Bugünkü idare eski idare sistemidir. Seçimler de eski idare usulüne uyularak yapılmaktadır ve seçimlerde birtakım zümre tahakkümü meydana getirilmektedir. Bunun kaldırılması için ne düşünüyorsunuz?”

Edebiyat Öğretmeni Nuriye Hanım: “Kadınların da erkekler gibi hür, saygılı, temiz bir hakkı olmayacak mıdır?”

Salonda bulunanlardan birisi: “Orduda milis olarak çalışmış birkaç yüz kişilik subay vardır. Bunlar için ne düşündüğünüzü sorabilir miyim?”

Edirne eski Maarif Müdürü İzmirli Rahmi Bey: “Köylülerimizi eğitmek ve refaha kavuşturmak için ne düşünüyorsunuz?”¹²

Bu sorular üzerine Atatürk “Uygun görürseniz evvela şimdiye kadar sorduğunuz sorulara cevap vereyim. Zamana göre, gerekirse başka sorular da sorabilirsiniz. Bütün sorularınıza, sizi endişelendiren noktalara umumi kadrolar içinde cevap vermeğe çalışacağım ve muvaffak olursam çok büyük memnunluk duymuş olacağım” diyerek sorulara cevap vermeye başladı.

“Bilirsiniz ki hayat demek; mücadele demektir, çarpışma demektir. Hayatta muvaffakiyet, mutlaka mücadelede muvaffakiyetle mümkündür. Bu da, kuvvete, kudrete dayanan bir keyfiyettir. İnsanların bütün meşgul olduğu meseleler, bütün karşılaştığı tehlikeler ve bütün elde ettiği muvaffakiyetler, umumi bir mücadelenin dalgaları tarafından meydana gelmiştir. Hepimizce bilinmektedir ki insanlığın bizce bilinen çarpışması Doğu kavimlerinin Batı kavimleri üzerine hücumuyla, taarruzu ile başlar”¹³ diyerek çok eski dönemde o zamana kadar geçen tarihi sürecin bir değerlendirmesini yaptı. Özellikle doğu-batı mücadelesi ve bu mücadele içinde Osmanlı Devleti’nin durumunu ayrıntılı olarak anlattı.

Bu açıklamalardan çıkan sonuçları ise şöyle belirtti: “Bir unsur için, bir millet için izlenecek siyaset ne olmalıdır? Kendimizi ele alalım: Biz dini bir si-

¹² **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi (BTDD)**, “Türkiye’nin Geleceği Üzerine İzmir’de Halkla Konuşma (2.2.1923)”, Sayı:70, Temmuz 1973.

¹³ BTDD; S:70.

yaset izleyebiliriz. Milli bir siyaset izleyebiliriz. Veyahut hem milli, hem de dini bir siyaset izleyebiliriz” dedikten sonra bu düşüncelerin yaşanılan gerçekçiliğe dayanmadığı sürece bir yarar sağlamayacağını söyledi. Bu süreci anlatırken tarihten çok ayrıntılı örnekler verdi. Selçuklu ve Osmanlı tarihinden verdiği örneklerle bu devletlerin büyük devletler olmasına rağmen halkın fikri gelişimini yeterince sağlamadıkları için yok olup gittiklerine dikkat çekti. Halkın fikri gelişiminin sağlanmaması ve yönetimin halkı düşünmeden hareket etmesi konularında kendisinden örnekler verdi: *“Arkadaşlar, yüzyıllardır sürüp gelen zihniyetleri, âdetleri ve gelenekleri kökünden çıkarıp atabilmek itiraf etmelidir ki, kolay bir şey değildir. Güç bir meseledir. Örnek: Ben kendimden bahsettim. Benim rahmetli anam beni terbiye ederken bana dedi ki, “Padişahta ve halifede yedi evliya kuvveti var.” Ben zaten evliyanın ne olduğunu, büyük ve üzeri yeşil örtülü birtakım medfûnlara bakarak öğrenmek istiyordum. Her halde büyük bir şey, gökten inmış bir şey gibi hatırıma gelirdi. Ve bunun yedi tanesinin kuvvetine malik olan insan ne olacaktır? Dehşet veren bir şey! Ve böyle bir büyüklük korkusunun ve büyüklüğü belirten hakkında söz söylemek de günahtır. Annemin de bana verdiği terbiye bu idi. Ve hiç şüphe etmem ki, çoğumuzun aldığı terbiye budur. Annemin de kabahati yoktur. Çünkü ona da annesi aynı terbiyeyi vermişti. Arzu ederseniz hanımefendiler bu noktada sorduğunuz soruya cevap vereceğim:*

Arkadaşlar, yaradış kudreti insanları iki cins olarak yaratmıştır. Fakat bu cinsler yekdiğerinin lazımı ve tamamlayıcısı olarak yaratılmıştır. Bunlar ayrı ayrı hiçbir şey değildir. Fakat birleştikleri vakitte bir şeydir. Çok büyük bir şeydir. Bütün insanlığın neslinin devam edebilmesinin kaynağıdır. Hazreti Âdem ile Hazreti Havva'nın nasıl yaratıldığına dair olan görüşler birbirine uymaz. Ben onlardan bahsetmek istemem. Yalnız herhangi bir başlangıç kabul edildikten sonra ondan ve sonraki insanlığın geçirdiği safhalarda her ne görürseniz kadının eseridir. Ben annemden aldığım terbiye ile hayatımın çok senelerini vehimler içinde geçirdim. O vehmedilen makama karşı, o vehmedilen kişilere karşı çok ibadet ettim. Çok dua ettim.

Eğer annem bana böyle yanlış terbiye vermemiş olsaydı belki çok zaman evvel başka türlü de düşünürdüm ve benim gibi herkes de başka türlü düşünürdü ve bu felaketlere uğramazdık.

Arkadaşlar, bu birlik teşkil eden varlık hakikatte birtakım vasıfların ve şartların mevcudiyetini lüzumlu kılar. Eğer bu mevcut olmazsa belki birlik vardır ama bir

tarafıdır. İki şahıs arasında yapılacak olan bir mukayese iki cinsiyetten kurulu bir sosyal heyet için de aynen vakidir. Daha açık söyleyeyim, o sosyal heyet yalnız bu cinsiyetten birinin insanlık icaplarını almasıyla yetinse yarıdan daha aşağı bir zaaf içinde olurdu. Tam yarıda da değil, yarıdan daha aşağı bir zaaf içindedir. Sosyal heyetin kuvvetli olabilmesi, bu iki unsurun çok kuvvetli birleşimi ile mümkündür. Bu itibarla herhangi bir millet cidden ilerlemek, medenileşmek ve üstün olmak isterse bu arzettiğim noktayı kabul etmek mecburiyetindedir. Çok kati ifade ederim ki şimdiye kadar bizim milletimizin başvurduğu çalışmalarda muvaffak olamaması bu arzettiğim noktadaki kusurdan doğmaktadır.

Arkadaşlar, insanlar dünyada muktedir olduğu kadar yaşamak için bulunuyorlar. Yaşamak için gelmişlerdir. Yaşamak demek yükselmek demektir. Bunun üzerine bir sosyal heyetin bir uzvu faaliyette bulunursa ve diğer uzvu çalışmazsa o mevcudiyet tam olarak hayatta değildir. Büyük kısmı felce uğramış demektir ve böyle felçli bir sosyal heyeti behemehâl ilerlemeye, medenileşmeye götüreceğim diye çalışanlar çoğu kez beyhude bir çalışma içindedirler.

Hayatta çalışmak ve muvaffak olabilmek için ne kadar sebepler varsa bunların tamamını kabullenmek lüzumludur. Bunun üzerine bilgi lazım, bunların kâffesini yapması lazımdır. Malumdur ki bir sosyal heyeti teşkil eden aza ve fertlerin bir umumi ve müşterek vazifesi vardır ve bir de hususi vazife düşüncesi vardır. Herkes doktor olmaz, herkes çiftçi olmaz, herkes sanatkâr olmaz. Vazife taksimi vardır. Bu umum vazife taksimi arasında bunlara hususi vazife dersek kadınların kendilerine ait hususi vazifeleri de vardır. Fakat bu demek değildir ki kadınlar bütün hayatı varlıklarını yalnız bu mahdut olan hususi vazife içinde görecektir. Hayır, hem onu yapacak ve hem de sosyal hayatın üstünlüğü, refahı, saadeti için lazım gelen umumi ve müşterek vazifeye girecektir.

Efendiler, kadınların hususi vazifesinin de gelişigüzel mutlak olan hususi vazifelerden farkı vardır. Esaslı bir farkı vardır. Bu kelimeden zannolunmasın ki bir kadının hususi vazifesi demek evinin vazifeleri demektir. Evinin vazifeleri demek o vazifelerin en ufak, en ayrıntılı kısmındadır. Fakat kadının en mühim vazifesi annelik vazifesidir. Bir milletin ilk mektebi kadının kucığıdır.

Arkadaşlar! İnsan yetiştirmekte eğitim ve öğrenim başlangıcının ne kadar önemli olduğunu takdir etmeyen asrımızda hiçbir fert yoktur. İlk terbiyenin üstün şekilde

olmaması, ilk terbiyenin fena verilmesinin, yanlış verilmesinin doğuracağı mahzur- lar hiç verilmemesinden daha çok ve daha büyüktür. Çok arzuya şayandır ki, böyle yanlış bir terbiye yerine, saf ve içten kalabilmesi için hiç terbiye almasın. Hâlbuki buna imkân yoktur. Ana kucagında taşıdığı çocuğa söylediği her kelimesi ile bir ders vermektir. Çocuklar, analarının her hareket tarzından bir ders almaktadırlar ve öyle dersler ki, bugün dimağlarımızı yoklayalım, hâlâ yerleri vardır. En yanlışınun yeri en derindir. Bunun üzerine, kuvvetli millet yapmak istiyoruz. Bunları kim yapacak? Milletin fertleri, kim yapacak bunları? Farzedelim ki, erkekler yapacaktır. O halde erkeklerin nasıl yetişmesi lazımdır ve ne için yetişmesi lazımdır ve ne yapacaktır? Bir defa bunları kadının bilmesi lazımdır. Hâlbuki kadının bunu bilebilmesi kolaylıkla kendi kendine olur. İlim mertebesinde değildir. Bu itibarla kadınlar âlim olacaktır. Fenni bilecektir. Erkeklerin geçebileceği bütün tahsil derecelerinden geçecektir. Sonra kadınlar içtimai hayatta erkeklerle beraber yürüyecektir ve daima birbirinin yardımcı, yol göstericisi olacaktır. Acaba bizim milletimiz de böyle değil midir? Ve bizim milletimizin de böyle olmaması için ne engel vardır? Daima öne sürülen bir şey vardır ki o da din engellemesidir. Bilhassa batılılar, bilhassa bu milleti yok etmek isteyen o koyu düşmanlar bizi daima her işimizi din etkisi altında tutmuşlardır.

Hâlbuki arkadaşlar; bunda büyük bir hata vardır. Çünkü bizim dinimiz hiçbir vakit böyle bir şey istemez. Tabii içinizde bulunan hoca efendiler çok iyi bilirler ki Allah'ın emrettiği emir, Müslüman ve Müslîmenin ve evli kadınların da beraber olarak her türlü ilim ve irfanı elde etmesidir. Dinin emrettiği budur. Gene hepimiz biliriz ki bu ilim ve irfanı aramaya mecburuz. Nerede bulunursa bulunsun oraya gitmek, onu bulmak, almak, onunla cihazlanmaya dince de mecburuz. Evvela derim ki, Allah'ın emri Müslüman ve Müslîmenin aynı derece ilmen, faziletten her görüş noktasından olgunlaşmasıdır. İkinci şeraiti Kur'an ile hatırlatmak istiyorum. Bu nedenle ise oraya kadar gidecektir? Kim? Hepsi gidecektir; kadın da gidecektir. Bunun üzerine dinin bir engellemesi yoktur.

Sonra tarihin başında, din tarihimizin, milli tarihimizin başlangıcından, bugüne kadar bütün safhalarını tetkik edecek olursak görürüz ki ne İslam ve ne Türk tarihinde bugün dikkat nazarı çeken ve bugün bertaraf etmek için türlü kayıtlarla kayıtladığımızı sandığımız şeyler yoktu. Diğer bir yerde de bu konuda söz söylerken hayatında kadınlar daima ilmen, irfanen, faziletten ve fîlen erkeklerden bir zerre geriye kalmamışlardır. İleriye giden pek çoktur ve din tarihimizde görürüz ki, aynıdır.

Kadınlar daima erkeklerle beraber çalışmışlar, beraber yürümüşlerdir. Beraber muvaffak olmuşlar ve yahut beraber muvaffak olamamışlardır.

Bugün baştan nihayete kadar memleketi ve milleti gözden geçirelim. Nasıldır? Milli tarihimizin, dini olaylarımızın, ilahi emirlerin emrettiği, mesâğ gördüğü tarzda mıdır, yoksa başka şekilde midir? Ben zannediyorum ki bu, umumi manzara üzerinde görüşmelerimizi değerlendirdiğimiz zaman açıkça görülen iki safha vardır: Birincisi tarlalarda iş hayatına yapışmış olan kadınlar, çocuğunu merkebine bindirmiş, arkasından pazara giden kadınlardır ve pazarda hepimiz, - ben de gözümle gördüm ki - kızı, anası, babası, çocuğu ve kocası oturmuştur. Pazar meydanında terazi elinde olarak anasının, babasının getirdiği şeyi satar. Ben öylesine tesadüf ettim ki, kocasından daha güzel hesap yapar. Sayıyor aldığı parayı, çocuğu veya babası hesap edemez de köylü kadın parmağıyla o neticeyi daha güzel bulur.

Ben fırsat buldukça köyleri dolaştım. Kendimin ne olduğunu gizleyerek birdenbire girdiğim evler vardır. Böyle girdiğim zaman ekseriya kadınlar tarafından karşılanmışımdır. Hatırına gelen bir misali arzedeğim: Akşehir civarında bir gün çok yağmur yağıyordu ve çok soğuk vardı. Herkes bir tarafa sinmişti. Böyle bir günde otomobile bindim ve civar köylerden birine girdim, indim ve yayan yürüdüm. Bir kapıya vurdum. Bir genç kız açtı.

“Hemşire, dedim: çok soğuk ve yağmur var, bizi kabul eder misiniz?” “Buyurun” dedi. EVELA beni bir odaya koydular ve yeniden ateş yakmağa çalışıyorlardı. Fakat gördüler ki bu ateş yanincaya kadar zaman geçecekti. Birisi dedi ki: “Bizim kendi odamız vardır! Orada ateş yanıyor, oraya gelmez misiniz?” “Pekâlâ” dedim, kendilerinin ocağı tüten odalarına girdik, oturdular; derken komşudan bir hanım daha geldi. Beş on kadın, genç ve ihtiyar olmak üzere geldiler, oturdular. Ondan sonra bir erkek geldi, biri daha geldi, oturdu. Konuştum. Birisi dedi ki: “Sana sütlü kahve yapayım.” Bana sütlü kahve yaptı ve konuşurken, arkadaşlar, bana en çok sual soran o kadınlardı. Askeri sordular, askerden bazısının çıplak olduğu dikkati çekmiş, kocası falan falan yerde bulunan kadın vardı. Aldığı mektuplarda çok dikkati çeken noktaları olduğunu söyledi. Hiçbir telaşa lüzum görmeksizin olgunca ve insanca, bu kadınlar orada benimle ve arkadaşlarımla görüştüler. Sonradan benim kim olduğumu anladılar ve biraz telaş ettiler. Ne ise!... demek ki, tabii bir halde benimle temasa geldiler. Biraz sonra büyük bir ağırlık kafalarını zorladı. İhtimal ki o güzel hareketlerinden dolayı kendilerini hatalı göreceğimi sandılar. Zira babaları, silsilesi

onlara onu öğretmişti. O halde baştan nihayete kadar kadınların çoğunluğu içtimai hayatta beraberdir. Hayat ilim ve irfanda beraberdir efendiler... Çünkü hangi köyde bütün erkekler okumuştur da kadınlar cahil kalmıştır. Hayır, eğer bir köyde bir tane, iki tane okumuş erkek varsa mutlaka bir tane, iki tane okumuş kadın da vardır. Eğer cahil varsa bu umumidir. Yalnız kadınlarımıza ait değildir. Erkeklerimizi de içine alır. Yalnız büyük şehirlerimizde, kasabalarımızda bu izah ettiğim hayattan ayrılan, bununla çelişen bazı manzaralara tesadüf ediyoruz. Fakat bizim köylerimiz bu manzarayı görmemiştir. Belki kitaplarda zamanla okumuştur. Ben sanıyorum ki bu müllete, bu memlekete cümleimizce malum olduğu gibi şuradan buradan gelmiş olan bu kötü âdet – ki ne din, ne ahlâk ve ne tabiat bunu kabul etmez – ve ne de Allah emretmiştir. Bu kötü halleri garbin süslü romanlarına süslü bir tarzda geçirenler yine saraylardır. Çünkü saraylar hakikaten yukarıdan aşağı açık bir kafesle ayrılmış birtakım yaratıklarla dolu idi. Kasabalarda ve şehirlerde ecnebilerin dikkatini çeken önemli manzara ve ifade olunan önemli hal cümlemizce malumdur ki daha çok örtünme şekli üzerinde tespit edilmiştir. Bu örtünme şekline bakanlar hüküm veriyorlar ki kadın evinden başka bir yer görmez ve göremez. Çünkü sokağa çıktığı zaman gözü ve her tarafı kapalı olmaya mahkûmdur. Efendiler bu örtünme şekli din icabı da değildir. Hatta o kadar değildir ki meşru da değildir. Din gereği örtünmeyi ifade etmek lazım gelirse kısaca diyebiliriz ki, kadınların örtünmesi, külfeti mucip olmayacak ve adaba uymayacak şekilde olmamak şartıyla basit olmalıdır. Bu dediğim ifade ile hâsıl olacak olan örtünme şekli belki garp âlemindeki örtünme şeklinden az çok farklı olabilir. Fakat meselenin önemli noktası behemehâl uymak da değildir ve böyle bir şey aramaya da mecburiyetimiz yoktur. Yeter ki örtünme şekli kadını hayattan, faaliyetten ve insanlıktan ayıracak, meşru olmayacak dereceye getirmemiş olsun. Kadınlarımızın, İslam kadınlarının ve Türk kadınlarının ilimde ve fazilette, faaliyette çok ileri gitmiş olduklarını tarih bize söylemektedir. Benim bugün burada yaptığımı, çok arzu ederim ki, hanım arkadaşlarımızdan birisi yapsın ve hanımlarımız bunu yapar. Hiçbir şer'i engel yoktur ve olmamalıdır.¹⁴

Görüldüğü gibi Atatürk bu kapsamlı değerlendirmesinde bugün içinde bulunulan olumsuz durumun geleneksel olarak atadan oğula tevarüs eden bir sosyal yapıdan kaynaklandığına işaret etmektedir. Bu

¹⁴ **BTDD**, s. 70.

noktada kadınların durumunun ve konumunun her şeyden daha önemli ve belirleyici olduğunu söylemektedir. Bu konuda İslam dininin de bir engel teşkil etmediğine vurgu yapmaktadır. Bu yüzden öncelikle kadının yüceltilmesi gerektiğini ve aslında Türk kadınının da buna müsait bir yapıda olduğunu belirtmektedir. Bu konuda son sözlerini şu şekilde sarf etmektedir: “-- bu noktaya ait olan son sözlerimi şu suretle ifade edeyim. Adam olmak istiyoruz. Bizi adam edebilecek analarımız olmak lazım gelirdi, edebildikleri kadar etmişlerdir. Fakat bugünkü seviyemiz, yüz yılların geçmesiyle bizim uğradığımız kayıpları karşılamaya yetmez. Başka zihniyette, başka fikirde, başka kemalde insanlar lazımdır. Bunlar da bize yarayacak olan anaları yetiştirmektedir. Memleket, millet, istiklal, hâkimiyet, şeref her ne telaffuz ediyorsak, her güzel şey yalnız ve ancak kadınlarımızın feyzi, irfani sayesinde yetişecektir. Bundan sonra yeni Türkiye Devleti'nin takip edeceği programın esas noktasını bu söyleyeceklerimin özeti teşkil etsin. Bu lazımdır ve inşallah teşkil edecektir. Sanıyorum ki, Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin oturması için yaptığımız teşebbüslerden bahsediliyordu. Vê bizler teşebbüslerle meşgul iken memleketin umumi halinin, umumi manzarasının neden ibaret olduğunu özetliyorduk. Onun için de düşmanlarımızı tahlil ederken bu münasebetle de kadınlığa intikal ettim. Beni bu meseleye intikalde manevi destekte bulunan da validem oldu”.¹⁵ Bu noktada kısa bir süre önce kaybettiği ve birkaç gün önce mezarını ziyaret ettiği annesini de anmıştır. Bundan sonra teşkil edilen yeni hükümetin ve bu hükümetin Anayasası olan Teşkilat-ı Esasiye'nin içeriği konusunda bilgiler vermektedir. Özellikle bu yeni devletin şekli ve Teşkilat-ı Esasiye'nin niteliği konusunda yapılan eleştirilere sorulan sorular ışığında cevap verilmektedir. Kayıtsız şartsız bir şekilde halk hâkimiyetinin hedeflendiği ve bunun sağlanmaya çalışıldığı ifade edilmektedir. Bu konuda açıklama yapılırken saltanatın ve hilafetin mevcut durumu ve niteliği hakkında da açıklamalar getirilmektedir. Bu konuda çeşitli ülkelerin devlet yönetimi anlayışından ve önemli düşünürlerin fikirlerinden bahsettikten sonra kendi uyguladıkları yöntemin onlara göre daha doğru bir anlayışı ifade ettiğini belirtmektedir. Bu konuda şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

¹⁵ **BTDD**, s. 71.

“Efendiler; sizi ve bütün milleti tebrik ederim ki hakiki insanların, hakiki vicdanların, yüksek zekâların arayıp bulamadığı şekil ve mahiyeti bu millet bulmuştur. Bu son sözü izah için Devletimizin Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’nun bazı maddelerini hep beraber gözden geçirelim. Kanunu’nun birinci maddesi hatırımdadır, söyleyeceğim, fakat hepimizin hatırında olmalıdır. Bütün milletin hafızasında olmalıdır. Çünkü bu, devleti kuran bir kanundur ve bu milleti Cenabı hakkın izniyle behemehâl saadete ulaştırarak bir kanundur. Bunun için bütün millet fertlerimizin bu kanunu baştan sona kadar Kur’an ayetleri gibi bilmesi lazımdır. Bu kanunun maddeleri yalnız bizler için değil, yeni okumaya ve yazmaya başlayan çocuklarımızın dahi alfabe-yi öğrenmeden evvel dimağlarına işlenecek bir kanundur. Çünkü bizim kurtuluşumuzu temin eden bir kanundur; bir düsturdur. Bu kanunun birinci maddesi iki fıkradan mürekkeptir. Birincisi, Hâkimiyet bilâ kaydî şart milletindir. Kaytsız ve şartsız.

Arkadaşlar! Egemenlik kaytsız, şartsız daima ve daima milletin uhdesinde kalacaktır. Milletın egemenliğı yüz yıllarca devam eden felaketlerden, fecaatlardan, rezaletlerden sonra başı sonu gelmeyen yumruklar altında ezile ezile hurdahaş olduktan sonra idrak ettiğı benliğini kullanarak, fakat çok güçlkle elde edilebilmiştir. Bu kadar fedakârlıkla ve bilhassa bu kadar çok büyük uyanıklıktan sonra eline geçirmiş olduğı bu milli egemenliktir ki, demin bir arkadaşımızın sorduğı saltanatı yıkmıştır. Saltanatın yıkıldığına bu milletin hiçbir ferdinin artık şüphesi kalmamıştır. Çünkü arkadaşlar bunu telaffuz ettiğimiz bu zamanda pekâla biliyoruz ki, saltanatı yıkmış olan yalnız bu kitabın yapırları değildir. Bu söylediğimiz sözler bu kitabın içinde yazı halinde vücuda gelmeden evvel milletin vicdanından, ruhundan ve azminden doğmuştur. Ve millet hakkı olan ihtiyacının bunu elde etmekte olduğunu anladıktan sonra buna da muvaffak olabilmek için behemehâl başında baykuş gibi daima duran bir mevcudiyeti esasından ve bütün temelleriyle bütün yüz yılların kökleştirdiğı yerini, bu temellerin son taşını çıkarıp havaya atmak suretiyle yapmıştır.

Bunun üzerine artık bundan sonra saltanat yıkılmış mıdır, yıkılacak mıdır? diye tereddüt ve şüphe içinde bulunan dimağlar bu milletin üç dört seneden beri bu düstura, bu hâkimiyet düsturuna dayanarak yapmış olduğı bütün fedakârlık safhalarını bir an için nazarından geçirirse inanmış olur, müsterih olur. Ben de bundan eminim.

Bana asıl büyük emniyeti veren yapılmış olan şeyler değildir. Yapılması lazım olan şeylerdir. Ve o şeyleri yapacağımıza olan güvenimdir. Efendiler, bilirsiniz ki her yeni şey, güzel şey, iyi şey karşısında behemehâl fena bir şey çıkar. İnsanlık hayatının

bir görünüşüdür bu... Aksi var ve ona karşı aksi vardır. Tesiri vardır. Bu itibarla tereddüdü mucip olan noktayı beraber ifade edelim. Fakat ona karşı yapacağımız şeyleri bir defa burada tekrar edelim. Hiç şüphe yoktur ki, milletimizin egemenliğini bir şahısta veyahut çok mahdut şahısların elinde tutmaktan fayda bekleyen insanlar veyahut cahil, gafil insanlar vardır. Zira hükümdarlar kendilerini behemehâl var olmayan bir kuvvetin temsilcisi tanurlar. Bundan böyle tanımaktan zevk alırlar. Fakat bir adamın kendi kendini böyle tanınması hiçbir kudreti, hiçbir tesiri haiz değildir. Ancak etrafında bulunan çıkarıcılar bu ifadeyi, bu arzuyu mırıldanırlar. Bahususun din kisvesine bürünerek ortaya atarlar. Atmışlardır daima!.. İşte bu geniş mırıldanmalara karşı istibdat altında bulunan, hüküm altında bulunan milletin kulakları hep bu mırıldanmalarla doludur. Oraya başka bir seda girmez, giremez. Neticede öyle bir hal olur ki herkes, içtimai hayatın her ferdi o taç sahibinin, o hükümdarın ve etrafındakilerin telaffuz ve ifade etiketlerini hakikat imiş gibi kabul eder. Din gereği sayar. Varlık gereği kabul eder. İşte bu telakki devam ettikçe hakikaten başka bir şey yapmanın imkânı güç bulunabilir. Fakat bir defa o imkân hâsıl olduktan sonra bu imkânı elde eden ekseriyetin içinde memnun olmayanlar çoktur.

Daima güzel şeylerden – kendi fenalığı itibarıyla faydalanamayacağımı düşünenler – mutlaka hoşlanmazlar. İşte böyleleri birtakım teşebbüslerde bulunabilirler. Bu gibilere malum mürteci derler ve hareketlerine de irtica derler. Fakat çok yakın tarihi safhalarımızı düşünelim. Bunu düşünmek faydalıdır, zira en hücre kalmış köşelerdeki köylerimiz bile bu olaylara el ile dokunmuştur. Yakın felaketlerin sebepleri nedir? Bu tahlil olunmuştur ve bugünkü netice hâsıl olmuştur. Buna nazaran kabul etmek lazımdır ki bundan sonra bu milleti fetva ile şu veya bu tefsir ile irticaa sevk edecek insanların bu millet içinde yeri yoktur. Vardır, fakat o da ancak zindanlardır. Ben korkusuz, çekimeksizin kati olarak ifade ediyorum ki milli egemenliğin değiştirilmesi ve karıştırılması değil, fakat bir kelimesinin, bir noktasının bile, şöyle veya böyle olmasını isteyenler benim gözümde en koyu mürtecedir. Ve böyle adamlara karşı yapılacak şey, bunları parça parça etmektir.

Efendiler, artık yetişir! Bu milletin çektiği felaketler çoktur. Bu millete acımak lazımdır. Bu millete şunun ve bunun faydalanması için şu ve bu istikametlere, karanlıklara sevk etmek ayıptır, rezalettir, günahdır. Bunu artık yaptırmayacağız. Arkadaşlar! Birinci maddenin üçüncü fıkrası, görürüz ki idare usulü halkın doğrudan doğruya kaderini bizzat ve bilfiil idare temsil usulüne dayalıdır. Hakikatte egemenliğin kayıt-

sız şartsız millete ait olduğunu temin için, milletin uhdesinde dokunulmazlığını temin için tek çare, idarenin halkın elinde bulunmasına bağlıdır. Şuna, buna havale edilen idarenin sonu malumunuz olmuştur. Ve daima öyle olmaya mahkûmdur. Fakat bu ifadeden anlaşılmasın ki, vaktiyle Yunanistan'daki küçük hükümetlerde olduğu gibi veyahut Roma'da olduğu gibi bütün memleket ihtiyaçlarını, hayati ihtiyaçlarını orada hep beraber düşüneceklerdir. Ve kararlarını verip talimatını yapacaklardır; böyle olmuştur. Çünkü bütün memleket halkının ihtiyaçlarını terk edip bir araya gelmesine esasen imkân olsa bile müşkülli çoktur ve buna da ihtiyaç yoktur. Ancak mahdut olmamak şartıyla, daimi olmamak her noktadan emniyet ve itimat ettiklerini bir arada toplarlar.

Memleketin bölünmüş olduğu seçim daireleri dahi aynı idare tarzına tabi olmalıdır. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na göre Vilayetler Kanunu, Nahiyeler Kanunu güzel şekilde tatbik edildiği zaman bu dediğimiz görüş noktası ve bu nazariye, memlekette tatbik kabiliyetini tamamen bulmuş olur. Şimdi Meclis hem teşri ve hem de icrai kuvvete malik olmakla kuvvetler birliği nazariyesini tatbik etmiş oluyor. Bu mahiyette bulunan hükümetimiz, emin olabiliriz ki herhangi bir istikamete, herhangi görüş noktasından düşünülürse düşünülün, muhakeme edilirse edilsin mevcut olmuş ve mevcut olan hükümet şekillerinin hepsine tercih edilir. Asıl tercih sebebi daima ve daima dimağımızın en kuvvetli noktasında, en kuvvetli olarak muhafaza etmeye mecbur olduğumuz milli egemenliğimizin korunmasını temin ettiği içindir. Aynı zamanda bu hükümet şekli insanlığın, içtimai heyetin istediği refah sebeplerini, saadeti arayan ve bulan bir şekildir. Aynı zamanda biz elhamdülillah Müslümanız. Din esaslarını tetkik ettiğimiz zaman onun bize ifade edebileceği şekil, yalnız ve yalnız bu hükümet şeklidir. İsterseniz bu noktada bir izah yapayım.

Bilirsiniz ki şer'i esaslarda, ilahi emirde hükümet şekli yoktur. Şu veya bu şekil ifade edilmiş değildir. Yoktur. Yalnız hükümetin nasıl olması lazım geleceğine dair esaslar ifade olunmuştur. Bu esasların biri de şûradır, meclistir. Hükümetin behemehâl meclis olması lazımdır. O kadar ki bizat Cenab-ı Peygamber şûrasız muamele yapmazdı, Allah tarafından menedilmişti. Şûra adaletle hükmünü icra eder. Adaletten yoksun bir hükümet şekli beğenilmemiştir. Üçüncü esas vardır: Büyük amire itaat etmek. Maalesef bu güzel hakikati, çok fena yorumlamışlar ve herkese tanıtmaya çalışmışlardır.

Emûr demek, amir demek, sultan demektir, padişah demektir. Böyle başa geçen bir canavar demektir. Vê böyle bir canavara ne olursa olsun behemehâl itaat etmek lazımdır. Müstebit olsun, rezil olsun, itaat edeceksin.

Tarihi bilenler çok iyi bilirler ki, hakikaten müstebit olan hükümetlere, hükümdarlara, “meşrudur” diyen ulemadır. Ve ancak böyle ilim adamlarının yorumlarıyla ve fetvalarıyla ki Emevi halifeleri zamanında zalim bir saltanat kurulmuştur. Bu noktadan, görüyorsunuz ki, bizim hükümet şeklinde bütün şartlar vardır. Şunu da ilave edeyim: Bu emîrden maksat bir adam değildir. Belki birçok adamlardır; çok adamlardır. Ve onlar kahırla emredenler değildir. İlim ve fazilet ile üstün olan insanlardır. Filhakika akıllı ve anlayışlı olanlar için çok faydalı bir şeydir. Şu veya bu işle, o işlerde mütehasıs ve derin bilgisi olan insanların sözlerine itaat iyiliği getirir, saadeti ve refahı getirir. Millet her noktadan kendi yararlarını muhafaza edecek olan ve yararları korumak için lazım olan vasıfları, meziyetleri toplamış bulunduğunu kabul ederek seçtiği insanlardan, vekillerden kurulu bir şûraya malik olursa ve bu şûra, adalet üzere hareket ederse işte Allahın ve Kur'an'ın istediği hükümet olur.

Çok iftihara şayandır ki milletimiz ancak 1300 sene sonra bu Kur'an hakikatlerini fiili halde göstermiş oldu.

Arkadaşlar! Bütün cihan görmeye ve anlamaya mecburdur ki Osmanlı İmparatorluğu tıpkı Selçuklu İmparatorluğu gibi tarihe karışmıştır. Ancak milletimiz, varlığına dayanarak ve bu varlığını sonu gelmeyen muvaffakiyetler ile dolu olan, 3 seneye, 4 seneye sığdırılmayacak kadar parlak ve geniş bir muvaffakiyete malik olan milletimiz, yeniden bir devlet meydana getirmiştir ki, adına “Türkiye Devleti” derler. Türkiye Devleti, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Ve bu meclis teşrii ve icrai salahiyyetlere maliktir. Milletin ve memleketin tek olarak hakiki mümes-silidir. Bununun hükümetine de “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti” denir.”¹⁶

Atatürk bundan sonra Teşkilat-ı Esasiye Kanununun çeşitli maddeleri hakkında çok teknik ve ayrıntılı açıklamalar yaparak bunların gerekli olduğunu ve mutlaka uygulanacağını belirtmektedir. Bu konudaki son sözlerini de şu şekilde ifade etmektedir: “Arkadaşlar mümkün olabildiği kadar hükümet şekli ve mahiyeti hakkında izahlarda bulundum. Tabii bunun üzerinde daha

¹⁶ **BTTD**, s. 71.

çok söz söylenebilir. Fakat bunu şimdilik o kadar lüzumlu saymıyorum. Karşımdakiler zaten bu meseleleri benim kadar anlamışlardır ve benden daha çok bu hususta cihazlanmışlardır. Yalnız bir fikirle şu bahsi tamamlayalım. Bu şekil ve mahiyetin, diğer mevcut olan şekiller ve mahiyetlerle kıyaslaması sonunda demek istiyorum ki bu hükümet iyidir. Fakat benim bu sözüm o kadar ilmi değildir. Zira hangi hükümet iyidir, sorusu sorulursa bunun cevabı yoktur. Hangi hükümet iyidir? Her hükümet iyidir ve her hükümet fenadır. Ne şu içtimai topluluğun teşkil ettiği bir hükümetin, ne bu devletin iyi veya fena olduğuna dair bir hüküm verebilmek için, hükümet kurmaktan kastedilen hususlar ne ise onu tetkik edelim. Demin bir münasebetle arzetmiştim ki bir içtimai topluluğun hükümet yapmaktaki isteği, varlığını korumaktır. Refah ve mutluluğu temindir.”¹⁷

Bundan sonra barışın sağlanması için yapılan uğraşlar ve Lozan’da yürütülen görüşmeler konusunda ortaya çıkan durumu anlattı: “Etfendiler; Lozan Konferansının iki aydan beri devam eden müzakerelerinin neticeleri gazetelerde intişar etmektedir. Hatta en son bilgiler bile gazetelerinize geçmiş gibidir. Onun için aynı şeyleri tekrar etmekten çekineceğim... Yalnız, son günlerin görüşmeleri bütün millet ve memlekette menfiye daha çok meyil göstermiş mülahazalar doğurduğu için birkaç söz söylemek gerekli olacaktır. Bir iki noktaya dair arkadaşların soruları da vardır.

Arz ettiğim gibi biz, büyük ve iyi niyetle sulh ve sükûnun bir an evvel geri gelmesini temin hususundaki ciddi arzumuzla konferansa gittik. Bu arzularımız ciddi idi ve bunun delilleri açıktır. Çünkü memleketimizi imar etmek istiyoruz. Bu çok çalışmayı gerektirir. Harabeye dönmüş olan memleketler, bu harabe yerlerde oturanlardan ibaret fakir milletimizle – kabul edelim ki – bu yüzyılda yaşayamayız. Hâlbuki biz yaşamak istiyoruz ve yaşamaya hakkımız vardır. O halde bütün bu şartları unutarak serserilik yapacak kadar muhakemesiz ve mantıksız da değildir. Böyle olmadığımızı da dört senelik hareketler ile ve bunun neticeleri olan olaylarla bütün dünyaya ispat ettik. Eğer biz harp ettiysek bunu harp etmiş olmak için değil, hayatımızı ve hayatımızın sebeplerini kurtarmak için idi. Ve bunun için mecbur idik. Mecburuz ve mecbur ederlerse devam ederiz. Hâlbuki arkadaşlar, karşıımızdakilerde aynı içtenliği bulamadık. Bizim zihniyetimizle, karşıımızdakilerin zihniyeti arasında büyük fark-

¹⁷ Aynı yer.

lar zaten mevcut idi. Fakat gördük ki onlar henüz zail olmamıştır. Aramızda esash uzaklık vardır ve bu dün ve bugün tamamıyla belirmiş bulunuyor. Efendiler!

Babalarımızdan, dedelerimizden, her tanıdığımızdan işittiğimiz, kitaplarda okuduğumuz ve adına da Şark Meselesi denilen bir şey vardır. Bu şark meselesi, belki başlangıçta yaptığım bazı safhalarla iştilgal olunur bir görüştür. Fakat bütün o şamil manalardan göz ayıra ayıra bugünkü değil, çünkü duruma gelecek olursak doğrudan doğruya anlaşılması lazım gelen şey, Osmanlı Devletinin yıkılması, tarihten, coğrafyadan, haritadan çıkarılması, silinmesi için Garbın duyduğu şiddetli arzu idi. Çünkü Garp öyle bir zihniyet hâsıl etmişti ki Osmanlı Devletini yıkmakla, Osmanlı Devletini vücuda getiren asıl unsur da kendiliğinden yıkılmış olacaktır. Tabii çok esash olarak aldandıkları bir şeydi. Ancak, birincisinde muvaffak oldu. Osmanlı Devletini yıktı ve tarihe geçirdi. Fakat ikincisinde muvaffak olamadı, olamaz ve olamayacaktır. Bunda da gafildirler. Zira Şark Meselesi adı altında Osmanlı Devletini ve Türk unsurunu, devletler kuran, büyük imparatorluklar yaratan kuvvetli ve kudretli Türk Milletini behemehâl yok etmek hususunda mevcut kanaat pek derindir. Bugünkü Avrupa diplomatlarının dimağında hâsıl olmuş bir görüş noktası değildir. Bundan evvel, çok ve çok evvelki zamanlarda yerleşmiştir.

Bu adeta babadan evlada irsen intikal eden bir zihniyet, bir âdet, bir anane olmuştur. Onun için Garbın bu ananeden vazgeçmesi, bu veraset yolu ile gelmiş zihniyeti değiştirmek, itiraf etmek lazımdır ki, o kadar kolaylıkla mümkün olmamıştır ve olmayacaktır. Garp hâlâ bir hakikati görmek ve itiraf etmek istemiyor, o da eski Osmanlı İmparatorluğunun yok olduğunu ve yeni Türkiye Devletinin gözler önüne çıktığını ve öyle bir Türkiye ki, aslına mahsus olan yeniliği ile imanı ile azmi ve kudreti ile meydana çıkmıştır ve bütün bu vasıflarını şimdiye kadar kendine zulüm eden, gadreden ve susanlara karşı intikamını alabilmek için kullanacaktır.

Arkadaşlar; intikamdan bahsettiğim zaman zannolunmasın ki Osmanlı Devletinin muhtelif devirlerinde olduğu gibi şuraya, buraya hücumlar yaparak birtakım insanların, birtakım milletlerin yurtlarına tecavüz etmek suretiyle intikam alacağız, hayır!... Yeni Türkiye'nin ve hükümetinin ve bunu yaratan, yapan milletin bugünkü mefkûresi o değildir. Yalnız, intikamını zalimlerin zulmünü yıkıncaya kadar vicdanından çıkarmayacaktır. Bu dünya bizim kalbimizde ve vicdanımızda düşmanlık hissi bırakmak istemiyorsa, bizim hakkımızdaki kalp ve vicdanındaki zulmü çıkar-sın. Zulüm hissi baki kaldıkça, intikam hissi devam edecektir. Bir şairimizin söylediği güzel bir şey vardır ki, içimizde bilenler vardır.

***Garbın cebin-i zalimi affetmedim seni,
Türküm ve düşmanım sana kalsam da bir kişi.*¹⁸**

İşte efendiler, bir kişi kalsak bile düşmanlarımızın kalbinden zulmü çıkaracağız ve o zaman diyeceğiz ki, kalbimizde intikam kalmamıştır. Düsturumuz bu olacaktır. İzah ettiğim gibi muhalif zihniyette bulunan heyetler karşı karşıya geldi. Görünürde çok nazik, fakat hakikatte aynı zihniyetin ürünleri görülmüyor. Biz Misak-ı Milli ile tespit ettiğimiz gerekli şartları elde etmeye mecburuz. Müzakereler, o halde cereyan ederken bu esaslardan hangileri, ne dereceye kadar temin edilmiştir, tetkik edebiliriz. Örnek: Misak-ı Milli'nin birinci maddesini hatırlarsanız bu madde arazi ve hudut meselesidir. Hâlbuki bu günkü neticeye göre henüz karşımızdakiler bugünkü milli hududumuz dâhilinde bulunan memleketimizin kısımlarını bize vermek istemiyorlar. Mesela: Musul ve Musul'un güneyindeki kutayı bizim elimizden bizim anayurdu-muzdan zorla almak istiyorlar. Aramızdaki uyumsuzluk biz bu noktayı hallederken bunu bir vatan meselesi, bir memleket meselesi olarak mütalaa ediyorlar. Zihniyetteki fark bundan ibarettir. Petrolü alabilmek için bir milleti evinden koymak istiyorlar. Bir milletin evinin bir köşesini herhalde işgal etmek istiyorlar. Aynı zamanda o köşede bu içtimai topluluğa örfen, dinen bağlı bir insan kütlesi vardır. Hayır, onları da esir edeceğiz diyorlar. Biz diyoruz ki: Bu evin sahipleri bizim umum evimizin sahipleridir ve bu ev bizim evimizin bölümlerinden biridir. Bunu oturanlardan soralım.

Hayır soramayız... Zira onlar adam değildir diyorlar.

Efendiler, İngilizler, en hasis maksatlarını temin edebilmek için dünyanın en alçak duygularını açıklamaktan bir an ayrılmıyorlar ve kaçınıyorlar. Sonra, Misak-ı Milli'nin en önemli maddelerinden biri de biliyorsunuz ki, kapitülasyonlar meselesidir. Vakıa mali kapitülasyonlar kaldırılmıştır diye konuşma vardır. Fakat bu kaldırılmış olmakla beraber önümüze bir sıra mali meseleler koyuyorlar ve her birinin sonunda yine kapitülasyon var. Demin bir arkadaşımız dedi ki gümrikleme yüzde şu kadar bilmem ne koyuyor. Hâlbuki şu veya bu eşya girmeyecektir diye kanun varken bunu düşünmek için diğer bir kanun yapıyor. Efendiler ben o arkadaşım ile hemfikir olarak düşünebilirim ki, memleketin serveti lüzumsuz yere dışarı çıkmasın. Bunu temin eden şey dışarıdan içeriye girecek olan eşyaya gümrükler koymakla temin olunur. Devlet bu hususta serbest olmazsa, dışarıdan girecek mal üzerinde etkili olmazsa ve

¹⁸ Emin Bülent Serdaroğlu'nun "Kin" adlı şiirinden.

koyacağı gümrük resminde serbest olmazsa bu mesele, kapitülasyon ruhundan hariç sayılabilir mi? Tabii hayır... İşte karşımızdakiler bu ve bu gibi noktalarda bizi hâlâ kendi arzularına ram etmek için icbarda bulunuyorlar. O arkadaşta cevaben diyorum ki, arkadaş, bu dediğiniz mesele en önemli bir meseledir. Şöyle veya böyle olsun demekte milletin ve onu temsil eden Meclis ve Hükümetinin bağımsız olması lazım gelir.

Tam bağımsız bulunduktan sonra müspet menfi, faydalı veya zarar verici olan şeyler hakkında hata edilirse onların düzeltilmesi kolaydır. Fakat yeter ki dış bize bunu emretmesin. Hariç bunu şimdiye kadar emrediyordu ve halen de emretmek istiyor ve bu emri bize kabul ettirecek sulh yapmak istiyorlar. Bizim milletimiz ve hepimiz içten sulh istiyoruz. Fakat sulhten bahsolunduğu zaman herhalde hakiki hayat sebeplerimizi istiyoruz. Bunu temin etmek istiyoruz demektir. Sulhun manası bizce budur. Yoksa hayat ve bağımsızlık sebeplerinden yoksun olan bir şekilde biz sulh diyemeyiz. Şimdiye kadar çok aldatılmışızdır. Ve böyle laflarla aldatılmışızdır. Fakat bundan böyle hiçbir şekilde ve surette aldanmamaya karar verdik ve aldanmayacağız. Sonra adli kapitülasyonlara gelince:

Adli kapitülasyonlarda muhtar mahkeme adı altında yine adli kapitülasyonları bize kabul ettirmek istiyorlar. Memleketin kaza hakkından yoksun olması veyahut kaza hakkında kayıtlı olmak tam bağımsızlık ile bağdaştırılmaz. Sonra efendiler; mesela harpten ve harp tedbirlerinden doğmuş zararlara mukabil bizden 15 milyon altın lira tazminat istiyorlar. Buna karşılık, bütün memleketimizin Yunanlılar tarafından uğradığı harabiyet bilinmektedir. Bizce bilindiği gibi kendilerince de bilinmektedir. Biz bu harabiyeti mamureye çevirebilmek için bugün yeter paraya malik değiliz. Yürdü bu hale getirenlerden elbette tazminat almak lazımdır. Hâlbuki biz istediğimiz zaman vermeyiz diyorlar ve vermeyeceğiz diyorlar. Fakat buna mukabil bize utanmadan 15 milyon lira vereceksiniz diyorlar. Bizim hakkımızı vermiyor veya verdirmiyorlar. Hâlbuki insanlığa, medeniyete karşı haşin olacak derecede kirlenmiş olan bu hareket tarzının herhalde cezası verilmeğe lazımdır. Eğer bu karşılıklı konuştuklarımız zerre kadar insanlıkla, hak ile ilgili iseler memleketimizde harabat yapan canilerin cezası verilmelidir ki insanlık için bir örnek, bir ders olsun. İtilaf devletleri böyle bir dersin verilmesine engel oluyorlar.. Bu verdiğim izahların hâsıl edeceği fikir ve duyguya göre yorumlanma kabiliyeti olan bir proje son günlerde murahhas heyetimize verilmiştir. Murahhas Heyetimiz bu projeye karşı mukabil bir proje ortaya koyacaktır. Yalnız şimdiden söyleyebilirim ki İtilaf Devletlerinin bu konuda müzakerelerden ve

tartışmalardan sonra vermiş oldukları sulh projesi içindekiler; tam bağımsızlık isteyen milletimiz için hiçbir vakit kabule şayan görülemez. Arkadaşlar! Sulh istiyoruz. Fakat dediğim gibi tam bağımsızlık istiyoruz. Sulhun manası budur. Bunu istemeye hakkımız vardır ve kuvvetimiz vardır. Arkadaşlar, on sene sonra, yirmi sene sonra, elli sene sonra ölmekten ise yine şimdiye kadar olduğu gibi sefil ve tahkir edilmiş aşağı bir dereceye indirildikten sonra ölmekten ise hiç korkmayınız, kalp ve vicdanınız açık olarak bugün ölelim. Tarih bizi böyle yazsın.”¹⁹ Barışın sağlanması konusundaki düşünceler ve Lozan görüşmeleri konusunda bu değerlendirmeleri yapan Atatürk bundan sonra Rusya, Fransa ve Balkan ülkeleri ile nasıl bir siyasi ilişki yürütüldüğü ve yürütülmesi gerektiği konularına temas etti. Daha sonra ise Zanaatkârların içinde bulunduğu duruma işaret ederek bu konuda sorulan soruyu cevaplandırdı. “Çok önem vermek istediğim bir konu da şu: Bir sanatkâr arkadaşımız şurada, burada sanatla iştiğal etmiş, fazla gayret göstermiş, çok öğrenmiş... Acaba bundan sonra memleketimizde olmayan sanatlarla da iştiğal edebilecek midir? Netice olarak sanatkârlar mesut ve müreffeh olacak mıdır?

Arkadaşlar! Zanaatkârların mesut ve müreffeh olmaması yüzünden bu millet, bu fakirliğe, bu zarurete düşmüştür. Hakikaten, sanat ve sanat müesseseleri başlı başına bir milleti zengin eden veya fakir eden, bir memleketi bayındır yapan, harap hale sokan bir meseledir. Bizim fakrî zaruret içinde olduğumuzun sebepleri dahi bu arzettiğim meseleye başlı başına bağlı olduğunu görebilirsiniz.” dedikten sonra zanaatın önemi konusunda çeşitli örnekler vererek zanaatkârın toplum ve devlet hayatındaki yerine dikkat çekmektedir. “Biliyorsunuz ki bizim memleketimizde sanayi bahis konusu olduğu zaman ilk gelen şey, tezgâhlardır. Çok ufak şeylerdir. Biz her şeyi evlerdeki, köylerdeki, şuradaki, buradaki tezgâhlarda yapmışızdır ve hâlâ yapıyoruz. Hâlbuki buna mukabil Avrupa’da, medenî dünyada büyük zanaat yerleri görünmüştür. O kadar ki, bizim ufak tezgâhlarımızın, ufak zanaat hanelerimizin vücuda getirmiş olduğu mahsul, bu azametli zanaat müesseseleri karşısında ölmeğe mahkûm kaldı. Rekabet edemeyecek bir hale gelmiştir. Paralarımız da bu suretle harice gitmiştir.

Diğer taraftan zanaatkârlarımız da çürümüştür, yok olmuştur. Zengin olabilmek için behemehâl sanatlarımızı ilerletmek, genişletmek mecburiyetindeyiz. Buna muvaf-

¹⁹ **BTDD**, s. 72.

fak olabilmek için zanaatkârlarımızı çok iyi yetiştirmek ve onları başımız üstünde tutmak lazımdır. Zanaatkâra malik olmayan bir millet en büyük uzvundan mahrum kalır. Onun için hiç merak buyurmayın, şimdiye kadar çalıştığımız çok büyük bir çalışmadır. Memleketin en mutlularından biri olacaksınız.” . Diğer yandan gerek zanaat eserlerinin gerekse diğer mamullerin yurt içi yurt dışında Pazar bulup ülke ekonomisine katkı sağlaması konusunda önemli tespitler yapmaktadır. Bu konuyu genel bir değerlendirme ile cevaplandırmaktadır: “Diğer mesele: Bizim memleketimiz Doğunun ve Batının arasındadır. Bir zamanlar Süveyş Kanalı açılmadan evvel oraları bizim elimizde bulunduğu zaman ve bunun gibi Kafkasya’da şimendifer yapılmadan evvel bütün Doğu ve Batı arasındaki ticari hatlar memleketimizin içinden geçirdi. Bunlar zamanın vasıtaları, kervanlarıyla daimi faal halde bulunuyordu. Bilirsiniz, birçok kervansaraylarımız varmış. 7000 kişi ve daha ziyade insanları alabilecek kadar kervansaraylarımız varmış... Memleketimiz böyle nakiller ve ticari yolları üzerinde imiş... Bu, memlekete çok servet temin ediyormuş... Vaktaki Kafkasya şimendiferleri yapıldı, Süveyş Kanalı açıldı, bunlar elimizden gitti, muvasala hatları değişti, kolaylık ve çabukluk peyda etti. Biz bunun farkında olmadık, bekledik ki, şarktan garba – garptan şarka kervanlar gelsin. Fakat kervanlar geldi, o kervanların geçtiği yollar harap oldu. Kervansaraylar yerle bir oldu. Ağzımız havaya açık olarak kaldık. Neticede millet parasız ve sefil kaldı. Diğer bir nokta daha... Ve belki bu nokta ile bir arkadaşımıza cevap vereceğiz. Şimendiferlerden bahsetmişlerdi. Efendiler; memleketi fakirliğe, zarurete mahkûm eden en önemli sebeplerden birisi de yüzyılın gerektirdiği nakil vasıtalarından yoksunluğumuzdur. Yani şimendiferlerden yoksunluğumuzdur. Yollardan ve işleyen otomobillerden mahrumiyetimizdir. Yollarımız yoktur, şimendiferlerimiz yoktur. Ne vardır? Develer vardır, kağnılar vardır, merkepler vardır. Bunlarla istiyoruz ki medeni dünyaya karşı varlığımızı koruyalım ve yine istiyoruz ki bunlarla medeni dünyanın çalışmalarıyla yarışalım. Buna imkân var mıdır? Yoktur efendiler!

İzmir’de her gün Amerikalılara un için kaç para veriyorsunuz biliyor musunuz? (Hazır olan Vali Abdülhalik Bey cevap veriyor: Üç bin lira.) Bu, günde 3 bin liradır. Bunu ayda ve senede hesap ederseniz göreceksiniz ki 1, 5 milyon lira yalnız İzmir Amerika’ya veriyor. Ne için? Ekmek için! Efendiler! Bakınız Konya bir hazinedir ve hazine olan çok yerlerimiz vardır. Her yerimiz hazinedir. Fakat kabil midir ki bir şehrin ürününün diğer bir şehre naklinde müşküle uğramayalım... Çünkü yol yoktur.

Çabuk işleyen vasıta yoktur. Amerika ile memleketimiz içinde yarışmıyoruz. Amerika, İzmir'e Konya'dan daha yakındır. Niçin? Çünkü asri, fenni vasıtaları vardır. Yapılması lazım gelen şeylerin de çok olduğu anlaşılıyor. Yol yapacağız, şimendiferler, limanlar yapacağız. Sonra tarımda tamamen ayrı, fenni vasıtalar kullanarak onu yükselteceğiz. Sonra zanaatkarlarımızı yetiştireceğiz. Onların zanaat mahsullerinden istifade edeceğiz. Dünya ile rekabete girebilecek tarzda hareket edeceğiz. Tabii bu da fabrikalarla olacaktır. Çalışmaların mahsulünden hariçle temasla büyük ve hakiki istifadeyi temin edebilmek için de araya araçlar koymayacağız. Şimdiye kadar felaketlerimizin sebeplerinden birisi de milletimiz ile hariç arasında yabancıların aracı olmasıdır. Bu aracılığın adına ticaret derler. Hassaten harici ticarete önemli olan bu şeyin iç ticarete de önemi o kadar büyüktür. Maalesef, harici ticarete nasıl olmuş ise, iç ticarete de yine bir kısım kişiler millet arasına girmiştir. O halde ticaretimize güzel yol vermek lazım gelir. Milletın bunu bizzat eline alması ve yükseltmesi lazım gelir.²⁰

Atatürk bütün bu gelişim dinamiklerini bilgiye ve tekniğe bağlamaktadır. Bunun da eğitimle olabileceği inancındadır. Bu maksatla eğitim politikamızın her şeyden önemli olduğuna ve yapılacak tüm işlerin temelının milli bir eğitim politikasına dayanması gerektiğine işaret etmektedir. *“Bütün bu şeyleri idrak etmek ve bunların faydalarını takdir etmek ve bunların icaplarını yapabilmek için bir şey lazımdır. O da bilmektir. İnsanlar, cahil olan insanlar bu dediğimiz şeylerin hiçbirisini yapamaz. Kabul etmek lazımdır ki milletimiz şimdiye kadar lüzumu derecede bilgisizliği izale edememiştir. Umumi derecede bir bilgisizlik vardır. O halde her şeyden evvel bu umumi bilgisizliği yok etmek lazımdır. Bunu yok etmekle beraber daha başka şeyler bilmek gerekir. Bu da marifimize bir şekil, bir faaliyet vermekle mümkün olacaktır. Bir arkadaşımız sormuştu – öğretmenlerden birisi olacaktır – Yeni marifimiz nasıl olacak?*

Efendiler! Marifimiz şöyle olacaktır ve böyle olacaktır diye izahlara girişmek ekseriya insanı hayali bir istikamette beyhude yürütmekten başka hiçbir şeye yaramaz. Çünkü hiçbir şeye yaramamıştır. Geçmişte milletın marif işlerini deruhte edenler neler yapmıştır? Bir an düşünelim. Hiç şüphe etmem ki çok parlak programlar yapmışlardır. Çünkü açık dimağlar ve fen bilen insanlar yetiştirmek için işe yarar zan-

²⁰ **BTTD**, s. 72.

nolunan programların kâffesini bu memlekette uygulamak istemişlerdir. Bu çalışma tarzının neticesi dahi başlı başına bir sebep teşkil eder. Memleketin harabe haline gelmesi, memleketin fakir ve cahil kalması için verilen o mahiyette idi ki, hiçbir işe yaramadığı gibi bir süs dahi olamıyordu. Netice alınmıyordu. Bu süs olarak alınan ve verilen tahsil memleketin her tarafında aydınlar, kabiliyetli ve faal insanlar yaratmaktan ziyade bütün bu gibi kabiliyette bulunan insanları memleketten uzaklaştırmaya yardım etmiştir. Dimağını böyle hayali şeylerle süsleyen insanlar köyünü, kasabasını, anasını, babasını her yeri unutmuşlar, o süsleri satabilecek parlak yerler aramışlardır. Onun için bu soruya bendenizin vereceği cevap iktisadiyatın isteyeceği gibi olmalıdır. Yani çalışmak muhtaç olduğumuz şey nedir? Onu yapabilmek için ne öğreneceğiz? İstiyoruz ki çiftçiyi yükseltelim, o halde çocuklara iyi eğitim verelim ki ve o suretle yetiştirelim ki bir taraftan mektepte okuduğu şey, anasıyla temas ettiği zaman, tarlasına gittiği zaman yapılmakta olduğunu görsün. Yalnız bir farkla anasının ve babasının yapmakta olduğunun yetersiz olduğunu ve daha iyisinin şöyle böyle olacağını okulda öğrenmiş olsun. Mesela, zanaatkâr istiyoruz, kunduracı istiyoruz, terzi istiyoruz, her şeyi istiyoruz. Hayır, bunları öğrenmek lazım değildir ve bunları öğrenmek gerekli bir şey değildir denmiştir. Sanatkâr yoktur memleketimizde... O halde okullarımızda öyle şeyler öğretilim ki pabuç nedir, nasıl yapılır, öğrensin. Elbise nedir, nasıl yapılır, öğrensin... Sonra bu kadar sahillerimiz vardır. Bir takım şeyler oluyor. Vapurlar geliyor, gidiyor. Ticaret denilen bir şeyler oluyor. Fakat çocuk onları bilmez ve öğrenmemiştir. O halde öyle bir şey öğretilim ki, bu memlekette en çok lazım olan şeyi öğrenmiş olsun. Şunu demek istiyorum ki hayat için lazım olan şeyleri muvaffakiyetle, sürat ve kolaylıkla istihsali bilmemiz iktiza eden şeylerin hepsi maarif programımızı teşkil etsin. Ve öyle olacaktır. Yani umumi cehli yok etmeye çalışacağız.”

Eğitim konusundan bahsedilirken soru olarak sorulan Medreseler konusuna da temas etti. Medreseler konusunu anlatırken hem bir eğitim anlayışı hem de dinî algılamalar açısından konuyu açıkladı. “*Bu konuda Medreseler ne olacak? dendi. Müsaade ederseniz bu noktayı da arz edeyim: Öteden beri hepimizin işittiğimiz ve az çok uygulandığımız bir şey vardır. O da bu gibi meselelere değinmekten kaçınmamızdır. Ve bu değinmek dine tecavüz mahiyetinde telakki olunur. Bu yüzden derhal bir mukavemet ve bir mukabeleye maruz kalırız. Ne için ve neden dolayı? Evkaf ne olacak dersiniz? Derhal bir mukavemete maruz kalırsınız. Ne için? Ve bu karşı koyan insanların ne hak ve salahiyetle bunu yaptıklarını sormak lazımdır.*

Arkadaşlar! Bizim dinimiz İslam dini, en makul ve tabii bir dindir ve ancak bundan dolayıdır ki son dindir. Tabii olabilmek için makul olması lazımdır. Akıl, feraset, muhakeme, mantık, ilim, fen ve hepsine uygun olması lazımdır ki, öyledir. O halde bu kadar açık bir hakikati bir defa anladıktan sonra tekrar anlatabilmek için mahsur sınıf halinde mevcudiyete hiç kimsenin hakkı yoktur. Kendisinde böyle bir hak, bir sıfat görenler muhakkak şer'i hükümlerin aslına muhalif hareket etmiş olurlar. Çünkü biliyorsunuz ki bizim dinimizde ruhbanlık yoktur, bizim dinimizde ilmin ve faziletin elde edilişi ve tatbiki vardır, kimse bundan müstesna tutulmamıştır. Bunun üzerine müsavi olarak din ne ise, hükümleri ne ise bunların hepsini öğrenmeye mecburuz ve öğreneceğiz.

Bence bahis mevzuu olacak şey, ayrı ayrı okul değildir. Millete dinini, imanını, bütün insanlık ihtiyaçlarını vermek için bir yer vardır ki, ona kabul derler. İsterseniz medrese diyelim. Fakat ona başka, ötekine başka bir şey demeyelim. Başka bir şey olamaz. Bir tane olur ve o hakiki bir millet yetiştirecektir ve İslam yetiştirecektir. Bu soruyu soran arkadaşımızın fikrine ben de iştirak ediyorum. Hakikaten efendiler bizim bu günkü medreselerimiz, vaktiyle medreseler yapıldığı zamandaki halinden çok uzaklaşmıştır.”²¹

Bu değerlendirmelerden sonra sorulan diğer soruları cevaplandırmıştır. Bu cevaplar arasında ilkeleri ve programı yeni belirlenmeye çalışılan Halk Fırkası'ndan ayrıntılı bir şekilde bahsedilmektedir. Halk Fırkası'nın neden kurulmaya çalışıldığı ve hangi esaslara dayanması gerektiği anlatılmaktadır. Özellikle toplumun tüm sınıflarının bu partide temsil edileceğine vurgu yaparak tüm halkın bu şekilde yönetimde söz sahibi olacağını belirtti. Yeni devletin vatandaşlık anlayışını da şu sözlerle ifade etti: “*Bu devleti, yeni Türkiye Devletini kuran bir aslî unsur vardır. Ve bu unsur ile mesailerini birleştirmiş, talihlerini birleştirmiş unsurlar da vardır. Bu unsurlardan vatandaş da vardır. Başka başka din ve mezhepte bulunanlar vardır. Bu memleketi ve bu devletin hakiki dayanağına daima, iyi, yüksek, saygılı duygularla uygulanmış ve hareketleri ile daima bu duygular içinde bulunan vrkların aynı dinden olması şart değildir. Misal: Musevi vatandaşlarımız gibi... Şüphe yok ki Musevi vatandaşlarımız hiçbir vakitte bu memlekette olduğundan daha çok refah ve saadete*

²¹ **BTDD**, s. 72.

malik olmazlar. Şimdiye kadar böyle olmuştur. Yeni Türkiye, bu suretle kendilerine daha çok inandırıcı ve emniyet verici olur. Diğer unsurlar dahi, Müslüman olmayan unsurlar dahi mübadeleden sonra memleketimizde kalmış olacaklar dahi emin olabilirler ki, şimdiye kadar kapıldıkları teşviklerin bundan sonra hiçbir faydası, etkisi, hükmü olmadığını takdir ederler ve tam sadakatle bu milletin içinde yaşamağa karar verirlerse hiçbir vakitte bu millet tarafından kötü muameleye maruz kalmayacaklar, insanîyetin gerektirdiği bütün hususların kendileri hakkında tatbik edilmiş olduğunu göreceklidir.”

Ardından diğer sorular da cevaplandırılarak bu çok uzun süren sohbet sonlandırılmıştır. Son sözlerini şöyle ifade etmektedir: *“Efendim, çok önemli sevgili İzmir’imizin aziz halkıyla, hanımlarıyla, beyleriyle – deminki sözümü tekrar edeyim ve daima kolaylatıcı olacaktır, hanım ve bey ve efendileriyle – yapılan bu halleşme bende çok güzel duygular - uyandırdı. Ancak sabrınızı da kötüye kullanmak istemem. Beni dinlemiş olduğunuzdan dolayı çok teşekkür ederim. Bundan sonraki millî gayemizi kolaylıkla elde etmekte bana vaat edeceğiniz yardım ve öncülük kuvvetli bir dayanak noktası ve kalp kuvveti veren bir vaat olmak üzere kabul edeceğim. Yüksek heyetinize veda eyleyeceğim.”²²*

SONUÇ

Görüldüğü gibi Atatürk, çeşitli konularda milletin nabzını yoklamak, bazı konularda milleti açık açık aydınlatmak ve sorunları yerinde tespit etmek maksadıyla 2 Şubat 1923 tarihinde İzmir’de eski gümrük binasında halk ile bir sohbette bulunmuş ve çeşitli konularda kendisine yöneltilen soruları cevaplandırmıştır. Kendisini 6 bin civarında kadın erkek birlikte dinlemiştir. Dinleyiciler arasında halkın çeşitli kesimlerinden farklı meslek ve gruplarda insanlar bulunmuştur. Bu kişilerden bazıları doğrudan söz alarak soru sormuşlar bazıları da görüşlerini ve dileklerini belirtmişlerdir. Soru-cevap şeklinde geçen konuşma yaklaşık 6 saat sürmüştür. Bu konuşmanın içeriğinde o dönem iç ve dış basına

²² **BTTD**, s. 72.

yansımış konular olduğu gibi halk arasında meydana gelen söylentiler ve bunlara verilen cevaplar da yer almaktadır.²³

Aslında konuşma ana bir eksene dayanmaktadır. 19 Mayıs 1919'dan Şubat 1923'e kadar yapılan işler ve mücadeleler anlatılırken sorulan sorular ışığında çeşitli açıklamalar yapılmıştır. Bu anlatım arasında; tarih içinde Türklerin ve İslamların yeri, Şark Meselesi, Saltanatın kaldırılması, Hilafetin konumu, din ve İslamiyet algısı ve yaşantısı, kadın ve kadın hakları, tesettür, hukuk, Yeni Türkiye ve Yeni Meclis'in dayandığı esaslar, Kanun-i Esasi ve Milli Hâkimiyet anlayışı, Halk ve vatandaşlık kavramları, sosyal sınıflar, yönetim felsefesi, eğitim ve öğretim esasları, bilim-kültür ve sanat konuları, medrese, askerlik, azınlıklar ve diğer Müslüman unsurlar, tam bağımsızlık, kapitülasyonlar, iktisat alanında yapılması gereken temel işler, ziraat, tarım, hayvancılık, sanayi- zanaatkâr, üretim, ulaştırma ve bayındırlık, kara-deniz ve demiryolları, ticaret, sermaye gibi alanlarda temel ilkeler, yabancı ülkelerle ilişkiler ve barışın sağlanması için yapılması gereken hususlar yer almaktadır. Lozan görüşmeleri ve Halk Fırkasının kuruluş düşüncesi de ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Bu sohbet; kısa bir süre önce annesini kaybetmiş olmasının izlerini de görmek mümkündür. Zaman zaman annesi aklına gelerek geçmişteki yaşadıklarından örnekler vermekte ve bazı görüşlerini bu anılarına dayandırarak anlatmaktadır.

Konuşmanın yapıldığı tarihten sonraki gelişmelere baktığımızda burada konuşulan konuların tamamına yakınının uygulama safhasına geçirildiğini görüyoruz. Konuşulan tartışılan birçok konu gerçekleşmiştir. Bu da Atatürk'ün gerçekleştirdiği ilke ve devrimlerin planlı bir süreçten geçtiğini ve bu süreçte halkın görüşünün de alındığını göstermektedir.

Bu konuşma bilinmesine rağmen üzerinde yeterli çalışma ve değerlendirmeler yapılmamıştır. Üstelik konuşmanın çok küçük bir bölümü bilinmekte ve bu küçük bölüm üzerinden değerlendirme yapılmaktadır. Bu konuşma çok geniş ve zengin bir içeriğe sahiptir. Atatürk'ün burada

²³ Matbuat Müdüriyeti Umûmiyesi; **a.g.e.**, s.70-71, 85.

yaptığı konuşma ve sorulara verdiği cevaplar; gerek o dönem olaylarının değerlendirilmesinde gerekse günümüzde meydana gelen ve gelebilecek olan olayların ve gelişmelerin anlaşılıp yorumlanmasında, aydınlatıcı, yol gösterici bir içerik taşımaktadır. Bu uzun konuşmanın tarihî anlam ve önemi olduğu kadar ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel, hukuksal, dinsel ve psikolojik bakımlardan da büyük değeri vardır. Bu disiplinlerin de bu konuşmayı değerlendirmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

ATATÜRK; **Nutuk**, Haz: Zeynep KORKMAZ, Ankara 1994.

Atatürk Araştırma Merkezi; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III**, Ankara 1989. II. Cilt, s.85-86.

Atatürk Araştırma Merkezi; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III (Bugünkü Dille)**, Ankara 2006.

Belgelerle Türk Tarihi Dergisi; “Türkiye'nin Geleceği Üzerine İzmir'de Halkla Konuşma (2.2.1923)”, Sayı: 70-72, Temmuz-Eylül 1973.

BORAK, Sadi; **Atatürk'ün Resmi Yayınlarına Girmemiş Söylev Demeç Yazışma ve Söyleşileri**, 2. Baskı, İstanbul 1997.

İNAN, Arı; **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları**, Ankara 1982.

KOCATÜRK, Utkan; **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Ankara 1999.

Matbuat Müdüriyeti Umûmiyesi; **Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri İzmir Yollarında**, Ankara İstihbarat Matbaası 1339.

ÖNDER, Mehmet; **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, Ankara 1975.

ÖNDER, Mehmet; **İzmir Yollarında**, Ankara 1989.

YÜCEL, Hasan Âli; **İçten - Dıştan**, Ankara, 1938.

BÜROKRAT, AKADEMİSYEN, SİYASETÇİ KİMLİĞİYLE CEZMİ ERÇİN VE EKONOMİK GÖRÜŞLERİ

Lemi ATALAY*

ÖZET

1895 yılında İstanbul'da doğan Cezmi (Emiroğlu) Erçin, ilk ve orta öğrenimini İstanbul'da tamamlamış, ardından İstanbul İdadisi'ni bitirmiştir. 1912 yılında Mekteb-i Mülkiye'ye giren Erçin, 1916 yılında buradan iyi dereceyle mezun olmuştur. Mezuniyetinin ardından askere alınmış ve 1916-1918 yılları arasında levazım yedek subay vekili ve levazım yedek teğmen olarak askerlik görevini tamamlamıştır. Mütarekeyle birlikte terhis olan Erçin, Darülfünun Hukuk Fakültesi'nde dersler alarak avukatlık yapma hakkını elde etmiştir. Bir süre avukatlık yaptıktan sonra 1923 yılında Maliye Müfettişliği'ne atanmıştır. 1925 yılında Fransa Maliye Bakanlığı'nda staj yapmıştır. 1930 yılında Maliye Bakanlığı Varidat Umum Müdürlüğü, 1933 yılında Teftiş Heyeti Başkanlığı, 1936 yılında Tetkik Heyeti Başkanlığı, 1937 yılında da Bakanlık Müsteşarlığı görevlerinde bulunmuştur. 1938 yılında Ziraat Bankası Genel Müdür Yardımcılığına görevine atanan Erçin, bu görevindeyken Celal Mengilibörü'nün vefatı nedeniyle açılan seçimde Antalya'dan milletvekili seçilmiştir. 20 Ocak 1939'da Meclis'e katılan Erçin, 6. dönemde Antalya'dan bir kez daha vekil olarak seçilmiş ve 3 Nisan-1 Kasım 1939 tarihleri arasında Ticaret Bakanlığı görevinde bulunmuştur. Hastalığı nedeniyle Bakanlık görevinde kısa süre kalabilen Erçin, 1940 yılında genç yaşta vefat etmiştir.

Cezmi Erçin'in bürokratlığı ve kısa dönem süren siyasetçiliğinin yanı sıra akademik bir yönü de vardır. 1936-1940 yılları arasında Siyasal Bilgiler Okulu'nda Bütçe ve Amme Kredisi dersleri profesörlüğü yapan Erçin, aynı zamanda birçok kitap da kaleme almıştır. Bu kitaplardan bazıları ders kitabı olarak da okutulmuştur. 4 ciltlik Tür-

* Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, latalay@ankara.edu.tr

kiye’de Vergi Sistemi, Bütçeler ve Hazine, Maliye İlimi ve Mevzuatı, Amme Kredisi, Bütçe Nazariyatı ve Tatbikatı bu kitapların başlıcalarıdır. Öte yandan Erçin’in çeşitli gazetelerde yer alan iktisadi, mali ve finans konularındaki yazılarının birleşiminden oluşan kitapları da mevcuttur. “Dünya İktisadi Buhranında Para ve Kredi Politikalarının Tesiri” ve “Londra Para ve İktisat Konferansı” eserleri bu kapsamdadır. Erçin’in ayrıca Ülkü dergisinde de çeşitli yazıları yayımlanmıştır.

Bu araştırmada, 1930’lı yıllarda bürokrat, akademisyen, siyasetçi kimliğiyle maliye ve ekonomi alanlarında önemli çalışmalarda bulunan, ancak üzerine pek fazla durulmamış olan Cezmi Erçin’in hayatı, yazdığı kitapları, makaleleri ve onun hakkında yazılanlardan hareketle özellikle maliye ve ekonomi anlayışı değerlendirilmeye çalışılacaktır. Söz konusu kaynakların yanı sıra, dönemin gazeteleri ve arşiv belgeleri de taranarak, araştırmanın içeriği zenginleştirilmeye çalışılacaktır. Böylece Erçin’in Türk iktisadi düşünce hayatındaki yerinin ortaya konması amaçlanmaktadır.

A BUREAUCRAT, AN ACADEMICIAN, A POLITICIAN: CEZMİ ERÇİN AND HIS ECONOMIC VIEWS

ABSTRACT

Cezmi (Emiroğlu) Erçin, who was born in İstanbul in 1895, completed his first and secondary education in İstanbul, and then he graduated from İstanbul High School. In 1912, he entered to the School of Civil Services and he graduated with a successful degree in 1916. After the graduation, he did his military service as a reserve officer between 1916-1918. Erçin, who discharged with the armistice, gained the right to be a lawyer by taking courses from the Law Faculty in his civil life. He had worked as a lawyer for a short period and then in 1923, he started to work as an auditor. He was trained in Ministry of Finance of France in 1925. He served as the General Director of Revenues in Ministry of Finance in 1930; as the President of the Board of Audits in 1933, as the President of the Board of Investigators in 1936 and as the Undersecretary of the Ministry of Finance in 1937. He was appointed as the Vice General Director of the Agriculture Bank in 1938. While he was in this duty, he was elected as deputy from Antalya, as a result of an election which was made due to the death of Celal Mengilibörü. He joined to the Assembly in 20 January 1939, and then he was re-elected as deputy from Antalya in the 6th period of the Assembly. In this period he served as the Minister of Commerce between 3 April-1 November 1939. He served as a minister for a short time due to his illness and then he died in 1940 at a very young age.

Besides his bureaucratic and political duties, Cezmi Erçin had also an academic background. Between 1936-1940, he gave Budget and Public Loans courses in the Political Sciences School. He also wrote many books in the financial field. Some of these books were taught in the schools and were about taxes, budgets, finance and loans. He also wrote important articles in daily newspapers and monthly journals.

In this research, mainly Cezmi Erçin's economic and financial views will be analyzed through his books and articles. Besides, the newspapers of the period and archive documents will also be used to enrich the content of the study. By this, it is aimed to determine the position of Cezmi Erçin in Turkish economic thought.

GİRİŞ

Bu araştırmada, 1930'lu yıllarda bürokrat, akademisyen, siyasetçi kimliğiyle maliye ve ekonomi alanlarında önemli çalışmalarda bulunan, ancak üzerine pek fazla durulmamış olan Cezmi Erçin'in hayatı ve yazdığı eserlerden hareketle maliye ve ekonomi anlayışı değerlendirilmeye çalışılacaktır. Böylece Erçin'in Türk iktisadi düşünce hayatındaki yerinin ortaya konması amaçlanmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde Erçin'in bürokratik, akademik ve siyasi yaşamındaki gelişmelerden bahsedilecek, ikinci bölümünde de temel mali ve ekonomik görüşleri ele alınacaktır.

A) Cezmi Erçin'in Hayatı ve Bürokratik, Akademik, Siyasi Faaliyetleri

1) Hayatı ve Bürokratik, Siyasi Faaliyetleri

1895 yılında İstanbul'da doğan Mehmet Cezmi (Emiroğlu) Erçin, ilk ve orta öğrenimini İstanbul'da tamamlamış, ardından İstanbul İdadisi'ni bitirmiştir. 1912 yılında Mekteb-i Mülkiye'ye giren Erçin, 1916 yılında buradan iyi derecede mezun olmuştur. Mezuniyetinin ardından askere alınmış ve 1916-1918 yılları arasında levazım yedek subay vekili ve levazım yedek teğmen olarak askerlik görevini tamamlamıştır. Mütarekeyle birlikte terhis olan Erçin, Darülfünun Hukuk Fakültesi'nde dersler alarak avukatlık yapma hakkını elde etmiştir. Bir süre avukatlık yaptıktan sonra 1923 yılında Maliye Müfettişliği'ne atanmıştır. 1925 yılında Fransa Maliye Bakanlığı'nda staj yapmıştır.¹ 1930 yılında Maliye Bakanlığı Varidat Umum Müdürlüğü, 1933 yılında Teftiş Heyeti Başkanlığı, 1936 yılında Tetkik Heyeti Başkanlığı², 1937 yılında da Bakanlık Müsteşarlığı görevlerinde bulunmuştur.³ 1938 yılında Ziraat Bankası Genel Müdür Yardımcılığına görevine atanan Erçin, bu görevindeyken Celal Mengilibörü'nün vefatı nedeniyle açılan seçimde Antalya'dan

¹ İhsan Güneş, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM 5. Dönem İkinci Cilt**, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 2008, s.45.

² **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 30.11.1.0.105.25.11.

³ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 30.11.1.0.111.8.20.

milletvekili seçilmiştir.⁴ 20 Ocak 1939'da Meclis'e katılan Erçin, 6. dönemde Antalya'dan bir kez daha vekil olarak seçilmiş ve 3 Nisan-1 Kasım 1939 tarihleri arasında Ticaret Bakanlığı görevinde bulunmuştur. Hastalığı nedeniyle Bakanlık görevinde kısa süre kalabilen Erçin, 1940 yılında genç yaşta vefat etmiştir.⁵

2) Akademik Faaliyetleri

Cezmi Erçin'in bürokratlığı ve kısa dönem süren siyasetçiliğinin yanı sıra akademik bir yönü de vardır. 1936-1940 yılları arasında Siyasal Bilgiler Okulu'nda Bütçe ve Amme Kredisini dersleri profesörlüğü yapmıştır.⁶ Siyasal Bilgiler Okulu'nda Erçin'den Bütçe dersi alan öğrencilerinden biri, yine eski Maliye Müfettişleri'nden olup, daha sonra 1974 yılında Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı da yapan Cahit Kayra'dır. Kayra, Erçin'i babacan, güler yüzlü, iyimser ve sevecen bir kişiliğe sahip biri olarak nitelermektedir.⁷ Kayra ayrıca, Cezmi Erçin'in bürokrasiden başlayıp siyasete uzanan kariyerinin kendileri gibi gençler için örnek teşkil ettiğini de söylemektedir.⁸ Erçin, akademisyen yönünün bir uzantısı olarak aynı zamanda birçok kitap da kaleme almıştır. Bu kitaplardan bazıları ders kitabı olarak okutulmuştur. 4 ciltlik Türkiye'de Vergi Sistemi, Bütçeler ve Hazine, Maliye İlimi ve Mevzuatı, Amme Kredisini, Bütçe Nazariyatı ve Tatbikatı bu tarz kitapların başlıcalarıdır. Öte yandan Erçin'in çeşitli gazetelerde yer alan iktisadi, mali ve finans konularındaki yazılarının birleşiminden oluşan kitapları da mevcuttur. "Dünya İktisadi Buhranında Para ve Kredi Politikalarının Tesiri" ve "Londra Para ve İktisat Konferansı" eserleri bu kapsamdadır. Erçin'in ayrıca Ülkü dergisinde de çeşitli yazıları yayımlanmıştır.

⁴ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 30.10.0.0.75.497.13.

⁵ İhsan Güneş, **a.g.e.**, s.46.

⁶ Ali Çankaya Mücellitoğlu, **Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler 1. Cilt**, Örnek Matbaası, Ankara, 1954, s.865-866.

⁷ Cahit Kayra, **Telefon Defteri**, Boyut Kitapları, İstanbul, 2008, s.111.

⁸ Cahit Kayra, **'38 Kuşağı: Cumhuriyetle Yetişenler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s.94.

Cezmi Erçin'in, teyide muhtaç olsa da akademik sayılabilecek bir diğer yönü de edebiyatçılığıdır. Genelde maliye ve ekonomiyle ilgili eserler kaleme alan Erçin, mecliste yer alan hal tüzüğünde yazdığı ilk kitap olarak “Lisan ve Edebiyatımız” adlı kitabı göstermektedir.⁹ Yapılan araştırmada Cezmi Erçin'e ait Lisan ve Edebiyatımız adlı bir kitap tespit edilemese de, aynı isimli bir kitabın 1917 yılında Cezmi Ertuğrul tarafından kaleme alındığı saptanmıştır.¹⁰ Yine yapılan kaynak taramasında bu kitabın yazarı olarak belirtilen Cezmi Ertuğrul'un kimliğinin de tartışmalı olduğu görülmüştür. Eser hakkında bir makale kaleme alan Doç. Dr. Sezai Coşkun, şu ana kadar Cemil Meriç'in aktardığından hareketle Cezmi Ertuğrul'un Namık Kemal'in torunu olarak bilindiğini, ancak Namık Kemal'in torununa ait bilgilerin Cezmi Ertuğrul ile uyuşmadığını, ancak Cezmi Ertuğrul'un kim olduğunun da tespit edilemediğini belirtmiştir.¹¹ İşte bu şekilde kimliği belirsiz olan Cezmi Ertuğrul'un, yaptığımız bazı araştırmalar sonucunda Cezmi Erçin ile aynı kişi olabileceği fikrine ulaşılmıştır. Öncelikli olarak Cezmi Erçin'in kendisi “Lisan ve Edebiyatımız” adlı bir kitap kaleme aldığı hal tüzüğünde belirtmiştir. Her ne kadar kitapta yazar ismi olarak Cezmi Ertuğrul yazsa da, Cezmi Erçin'in daha önce Cezmi Emiroğlu ismini kullanması ve üç ikinci isminin de “E” harfi ile başlaması bu kitabın yazarının Cezmi Erçin olabileceği yönünde bir şüphe uyandırmaktadır. 1917 yılı basımlı kitap incelendiğinde, kitabın iç kapağında yer alan fotoğrafın, Cezmi Erçin'in gençlik fotoğrafı olma ihtimalinin yüksekliği de bu şüpheyi ayrıca kuvvetlendirmektedir. Öte yandan 1939 yılında Yedigün dergisinde kendisiyle yapılan bir röportajda Erçin, kendisinin eskiden edebiyatçı geçindiğini belirterek, edebiyata olan ilgisine vurgu yapmıştır.¹² Bu vur-

⁹ TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d05/HT_876_1_5.pdf, (2 Eylül 2015).

¹⁰ Cezmi Ertuğrul, **Lisan ve Edebiyatımız Hakkında Tahlil-Tenkid-Mukayese**, Hukuk Matbaası, 1917, İstanbul.

¹¹ Sezai Coşkun, “Cezmi Ertuğrul ve Lisan ve Edebiyatımız Adlı Eseri”, **Turkish Studies**, Volume 8/13, Fall 2013, s.285-286.

¹² “Ticaret Vekili Cezmi Erçin”, **Yedigün**, Sene:7, No:337, Cilt:13, 22 Ağustos 1939.

gu da Cezmi Erçin'in, Cezmi Ertuğrul ismini kullanarak, bu kitabı yazmış olabileceği düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Dolayısıyla maliyeci ve ekonomist kimliğiyle bilinen Erçin'in edebiyatçı bir yönü de olabileceği bu verilerle ortaya çıkmaktadır.

3) Ticaret Bakanlığı Dönemi

Cezmi Erçin, 3 Nisan-1 Kasım 1939 tarihleri arasında yaklaşık 7 ay gibi kısa bir süre de olsa Ticaret Bakanı olarak görev yapmıştır. Ticaret Bakanlığı, 1939 yılında uzun bir süreden sonra tekrar bir Bakanlık olarak örgütlenmiş¹³ ve Refik Saydam Hükümeti'nde ilk Ticaret Bakanı olarak Cezmi Erçin görev yapmıştır. Erçin, bakanlığı süresince daha çok dış ticareti düzenleyici önlemler almaya çalışmıştır. Dış ticaret konusunda dünyadaki mevcut sistemin serbest ticaretten ziyade ikili takasa dayalı kliring anlaşmalarıyla gerçekleştiğinin bilincinde olan Erçin, bu sistemin ihracatı artırıp dış ticaret açığını dengelemesi bakımından önemli olduğunu, ancak beraberinde döviz stoku sıkıntısı yarattığını da düşünmektedir.¹⁴ 1939 yılı bütçesi görüşülürken Meclis'te yaptığı konuşmada da bu konuya dikkat çeken Erçin, normal ticaretin uygulandığı serbest rejime geçmenin esas amaçları olduğunu ve uygulanmakta olan kliring sisteminin geçici ve dünyadaki mevcut gelişmeler neticesinde bir nevi zorunluluktan kaynaklandığını ifade etmiştir.¹⁵ Bu zorunluluğa rağmen Cezmi Erçin bazı girişimlerde de bulunmuştur. Cezmi Erçin, Başbakanlığa yazdığı bir yazıda dış ticaret ürünlerinin serbest dövizli piyasalara çıkmasını amaçladıklarını, ancak bunu gerçekleştiremediklerini, bunun sebeplerinden birinin de uygulanan yüksek oranlı serbest döviz marjı olduğunu belirtmiştir. Bu sebeple Fransa ve İsviçre gibi ülkelerin anlaşmaları iptal ettiğini vurgulayan Erçin, esas gayelerinin serbest rejime geçmek olduğundan hareketle, serbest döviz marjlarının makul seviyelere çekilmesini önermiş ve bu girişimin mübadele hacmini artırarak ekonomiye yararlı olacağını belirtmiştir.¹⁶

¹³ "Ticaret Vekaleti Teşkilat ve Vazifelerine Dair Kanun (Kanun No: 3614)", **Resmi Gazete**, Sayı: 4220, 31 Mayıs 1939.

¹⁴ Cezmi Erçin, "Cumhuriyet Maliyesi", **Ülkü**, Sayı: 33, s.180.

¹⁵ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre VI, İçtima Senesi F, Cilt 2, İnikad 19, s.338.

¹⁶ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 30.10.0.0.231.560.14.

Serbest rejime geçişin zorluğunun farkında olan Cezmi Erçin, yine Cumhuriyet ve Ulus gibi gazetelere verdiği demeçlerde de kliring ve takas sisteminin mecburiyetten kaynaklandığı konusunu sıklıkla vurgulamıştır.¹⁷ Ancak her ne kadar geçici de olsa mevcut düzene uyum açısından çeşitli önlemler de alınmıştır. Bu düzenlemelerden ilki Takas Limited Şirketi kurularak, öncelikle takas işlerinin idaresine şekil vermektir.¹⁸ Diğeri de takas fiyatlarının anormal seviyede yükselmesini önlemektir.¹⁹ Cezmi Erçin ayrıca ticarete kooperatifleşmeyi de teşvik etmiştir. Her memleketin dış ticarete teşkilatlandığını belirten Erçin mevcut dünya koşulları altında Türkiye'nin de geçici de olsa ihracatçılarının kooperatifler kurarak ticaret faaliyetlerini yürütmesinde fayda olduğunu, aksi halde teşkilatlı ülkeler karşısında iç piyasada istikrarı sağlayamayacaklarını vurgulamıştır.²⁰ Erçin'in Bakanlık süresince gerçekleşen önemli gelişmelerin başlıcaları; Almanya ile kredi antlaşmasının imzalanması²¹, Uluslararası İzmir Fuarının açılışı²² ve 10 ülkeyle yeni ticaret anlaşmaları imzalanması konusundaki girişimler²³ olarak sıralanabilir. Cezmi Erçin'in Bakanlık görevi kısa sürdüğünden, bu anlaşmaların hepsini imzalaya muvaffak olamasa da onun döneminde Polonya²⁴ ve Litvanya²⁵ ile ikili ticaret anlaşmaları imzalanmıştır.

B) Cezmi Erçin'in Ekonomik ve Mali Görüşleri

1) Londra Para ve İktisat Konferansı

Cezmi Erçin'in ekonomik ve mali görüşlerine yazdığı kitap ve makaleler aracılığıyla ulaşmak mümkündür. Kendisi tarafından yazılan ki-

¹⁷ "Ticaret Vekilimiz Mühim Beyanatta Bulundu", **Ulus**, 9 Temmuz 1939; "Meclis Tatil Kararı Verdi", **Cumhuriyet**, 9 Temmuz 1939.

¹⁸ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 30.18.1.2.87.70.6.

¹⁹ "Takas Limited Şirketinin Vazifeleri ve Faydaları", **Ulus**, 10 Ağustos 1939.

²⁰ "Ticaret Vekili İzmir İhracatçılarıyla Konuştu", **Ulus**, 23 Ağustos 1939.

²¹ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre VI, İçtima Senesi F, Cilt 2, İnikad 9, s.31.

²² "İzmir Fuarı Açıldı", **Cumhuriyet**, 21 Ağustos 1939.

²³ "10 Devletle Ticaret Anlaşması Yapıyoruz", **Ulus**, 24 Ağustos 1939.

²⁴ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 30.18.1.2.87.70.8.

²⁵ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 30.18.1.2.88.80.17.

tapların çoğu ya ders kitabı mahiyetinde ya da maliye alanında mevzuat bilgisi içerir şekilde hazırlanan eserlerdir. Yine bazı konferanslardaki konuşmaları da basılı metin haline getirilip yayımlanmıştır. Bu yayınlarının dışında belki de en dikkat çeken, Büyük Buhran'ın ardından 1933 yılında düzenlenen Londra Para ve İktisat Konferansı'nın öncesi ve sonrasında kaleme aldığı yazılardan oluşan iki eserdir. Bu iki eser de aslında Hakimiyeti Milliye gazetesinde 1933 yılı içerisinde Cezmi Erçin tarafından yazılmış makalelerin birleştirilmiş halinden oluşmuştur. "Dünya İktisadi Buhranında Para ve Kredi Politikasının Tesirleri Hakkında" başlıklı ilk kitap, söz konusu konferansın öncesindeki gelişmelere ve konferansın hazırlık sürecine odaklanmakta olup, 13 Şubat 1933 ve 4 Nisan 1933 tarihleri arasında Hakimiyeti Milliye Gazetesinde yer alan dokuz makalenin birleşiminden oluşmaktadır. Konferansın ardından yayımlanan "Londra Para ve İktisat Konferansı" adlı ikinci kitap da yine aynı gazetede, 21 Ağustos 1933 ve 12 Eylül 1933 tarihleri arasında on dokuz parça halinde basılan bölümlerin toplanmasıyla ortaya çıkmıştır.

Cezmi Erçin ilk kitabın girişinde, mevcut ekonomik buhranın iktisat kitaplarında yer alan dönemsel buhranlardan daha farklı, tüm dünyayı iktisadi ve mali açıdan sarsan büyük çaplı ve derin etkileri olan bir kriz olarak nitelmiştir. Erçin'e göre Dünya Savaşı ve Büyük Buhran gibi iki önemli küresel gelişme sonucu genel ekonomik dengelerde tamamen değişiklikler meydana gelmiş, ancak yeni bir düzen halen tesis edilememiştir. Devletler, milli iktisat politikaları gütmeye başlayarak birbirleriyle zıt bir şekilde hareket etmekte olup, bu olumsuz tablodan ortak bir çıkış yolu henüz bulunamamıştır. Birçok ülkede ürün fiyatları düşmüş, tüketim azalmış, bütçe açıkları ortaya çıkmış, finansal sorunlar oluşmuştur. Erçin, krizin iktisadi bir şekilde başladığını, bunun para politikalarını da etkilediğini, önlem olarak alınan döviz sınırlamaları, altın standardından ayrılma gibi uygulamalarla birlikte aslında krizin daha da büyüdüğünü kaydetmiştir. İşte böyle bir ortamda, bu kadar büyük çaplı sorunları çözmek için uluslararası düzeyde ortaklaşa hareket ederek, çözüm arayışlarının görüşülmesi gündeme gelmiş ve 15 Temmuz 1932'de Lozan'da Milletler Cemiyeti'nin girişimiyle bir araya gelinmiştir. Bu toplantıda

bir yıl sonra Londra'da geniş katımlı bir para ve iktisat konferansın düzenlenmesi ve bu konferansa kadar da çeşitli uzmanlardan oluşacak heyetlerin görüşerek ön hazırlık sürecini yürütmesi kararlaştırılmıştır. Uzmanlar heyeti çalışmalarının sonucu konferansta çözülmesi gereken meseleleri tespit etmişlerdir. Altın esasını terk eden ülkelerin de tekrar dahil olacağı ortak bir para sisteminin kurulması, büyük düşüş gösteren fiyatların belli oranda yükseltilerek ekonomik rahatlama sağlanması, iktisadi hayatın canlanabilmesi için döviz denetiminin kaldırılması, gümrük sınırlamaları ve kontenjan gibi uygulamalardan vazgeçilerek tekrar uluslararası serbest ticaretin tesis edilmesi uzmanlar tarafından ortaya atılan önerilerin başlıcalarıydı.²⁶ Görülebileceği üzere uzmanlar heyeti, daha çok kriz öncesi eski liberal sistemin temel unsurlarına bir dönüşü sağlayabilecek çözümlerden yanaydı.

Bu öneriler arasında yer alan uluslararası ortak para standardının belirlenmesi konusu Cezmi Erçin'e göre konferansın en öncelikli meseleleri arasında yer almaktaydı.²⁷ Bu konu hakkında genel bir bilgi verilecek olursa; Dünya Savaşı'ndan önce uluslararası ortak para esas olarak altın standardı sistemi kullanılmaktaydı. Her ülke parasının değerini elindeki mevcut altın stokuna göre ayarlamaktaydı. Ancak savaş sonrası bu sistemin uygulanabilirliği ortadan kalkmış ve farklı alternatifler aranmaya başlanmıştır.²⁸ Bu arayışların sonucu olarak 1920'li yılların ortasından itibaren altına çevrilebilir para standardı esas alınmıştı. Böylece merkez bankaları altın ya da altına dönüştürebilir dövizler aracılığıyla paraların değerlerini belirlemeye başlamışlardı. Geçici de olsa bir rahatlık sağlayan bu sistem, Büyük Buhran'ın başlamasının ardından çökmüş, başta ABD ve İngiltere olmak üzere, birçok ülke altın standardı sisteminden çıkmaya başlamıştı. Sadece başta altın stoku yüksek olan Fransa ve az sayıda ülke bu sistemin devamından yanaydı. Ekonomik

²⁶ Cezmi Emiroğlu, **Dünya İktisadî Buhranında Para ve Kredi Politikasının Tesirleri Hakkında**, Damga Matbaası, 1933, s.5-8.

²⁷ **a.g.e.**, s.10.

²⁸ Bilsay Kuruç, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi: Büyük Devletler ve Türkiye**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 5, 16, 21.

kriz sadece altın standardını değil, dış ticareti de derinden sarsmış, ülkeleri bir nevi yalnızlaştırmış, her ülkenin kriz karşısında kendi farklı konumları ve çıkarları doğrultusunda hareket etmesine yol açmıştı.²⁹ Konferans öncesi Türkiye'nin de belirlediği bir pozisyon ve eğilim vardı. Türkiye'nin bu konudaki tutumunu açıklayan Erçin, kanuni mevzuat da altın standardı mevcut olsa da, fiiliyat da kağıt standardının uygulandığını belirtmiştir. Milli paranın stabilize edilmesinin önemine dikkat çeken Erçin, para sisteminin nasıl olacağından ziyade ekonomik politikalarla uyumlu ve istikrarı sağlayacak şekilde düzenlenmesinin daha önemli olduğunu vurgulamıştır. Erçin'e göre ekonomik istikrarı sağlayabilmek için ayrıca, sağlam bir devlet maliyesiyle denk bir bütçenin oluşturulması, üretim kabiliyetini artıracak iktisat politikalarının takibi, dış ticaret açıklarının ortadan kaldırılması gereklidir. Altın standardını bugünkü haliyle uygulamanın imkansızlığına vurgu yapan Erçin, diğer ülkelerle birlikte işbirliği ve ortaklaşa hareket sonucu yeni kurulacak bir standarda da olumsuz yaklaşılmayacağını ifade etmiştir. Böylesine bir sistemi sağlıklı bir şekilde kurabilmek için, her ülkenin kendi öznel koşullarını da dikkate alacak şekilde bir belirlemenin daha yararlı olacağını belirten Erçin'e göre, borçlu-borç veren, zirai-sınai gibi farklı statülere sahip ülkeleri ortak bir noktada buluşturabilecek bir standardın tesis edilmesi gerekmektedir.³⁰ Görüleceği üzere Erçin'in de vurguladığı gibi, Türkiye ulusal çıkarları da gözeten bir uluslararası işbirliğinden ve ekonomik sonuçtan yanaydı.

İlk kitapta konferans öncesi ortam ve çalışmalar hakkında bilgi verip, genel değerlendirmelerde bulunan Cezmi Erçin, ikinci kitapta kendisinin de bizzat katıldığı³¹ konferanstaki görüşmelere ve alınan kararlara yer vermiştir. Konferansın, uzmanlar heyeti tarafından hazırlanan beyannamenin davetli ülkelere dağıtılmasının ardından, beklenenden daha geç bir zamanda toplandığını belirten Erçin, bu durumun Ame-

²⁹ İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu**, ODTÜ İdari İlimler Fakültesi Yayını, Ankara, 1982, s.305.

³⁰ Emiroğlu, **a.g.e.**, s.56-60.

³¹ Tekeli, **a.g.e.**, s.314.

rika Birleşik Devletleri'ndeki başkanlık seçimi ve yeni seçilen başkan Franklin Roosevelt'in farklı ekonomik görüşlere sahip olmasından kaynaklandığını ifade etmiştir. Konferans öncesi ABD Başkanı'nın İngiltere ve Fransa başbakanlarını davet ederek, bir ön görüşme yaptığını aktaran Erçin, bu görüşmelerin sonucunda İngiltere ve ABD'nin ortak bir tebliğde bulunduğunu da kaydetmiştir. Erçin'e göre bu tebliğ, konferansta gerçekleştirilecek fikir tartışmalarının ön habercisiydi. Konferans için hazırlık yapan uzmanlar heyeti daha çok para ve altın meselelerine odaklanmışken, bu yeni bildiri daha çok ham madde fiyatlarının yükseltecek enflasyon tedbirlerine ağırlık veriyordu. Uzmanlar heyeti para standardı meselesini olmazsa olmaz bir koşul olarak değerlendirirken, bu bildiri de eğer uygun ortam ve koşullar sağlanırsa bir standarda geçilebileceği kaydedilmekteydi.³²

Londra Para ve İktisat Konferansı, beraberinde böylesi tartışmaları da getirerek 12 Haziran 1933 tarihinde toplanmıştır. 64 ülkenin katılımıyla gerçekleşen konferansta Türkiye'yi de Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey başkanlığındaki bir heyet temsil etmiştir. Açılış konuşmalarında söz alan Tevfik Rüştü Bey, her ülkenin buhran karşısında belli önlemler aldığını, Türkiye'nin de mali, zirai, sınai açıdan yeni programlar uyguladığını, yapılacak ortak görüşmelerin ışığında, her ülkenin ihtiyaçlarını da göz önüne alan adil ve gerçekçi bir çözümün işbirliğiyle sonuçlandırılmasına olan inancını vurgulamıştır. Konferansın ana görüşmeleri tamamlandıktan sonra iki ana ve çeşitli alt komisyonlar olmak üzere, konu bazlı tartışmalara geçilmiştir. Ana komisyonların ilki "nakti ve mali komisyon", diğeri de "iktisadi komisyon" idi.³³ Cezmi Erçin'in konferans öncesi işaret ettiği fikir ayrılıkları daha ilk komisyon toplantılarının başında ortaya çıkmıştı. Para, fiyat ve kredi meselelerin görüşüldüğü nakti ve mali komisyon toplantılarında iki farklı görüş oluşmuştu. İngiltere ve ABD'nin başını çektiği grup enflasyonla fiyatların yükseltilmesinden yana iken, Fransa'nın başını çektiği grup istikrar ve güven

³² Cezmi Emiroğlu, **Londra Para ve İktisat Konferansı**, Damga Matbaası, 1933, s.5-7.

³³ **a.g.e.**, s.8-10.

ortamının sağlanmasından yanaydı. Ayrıca her ülkenin altın standardı fikrine katılmadığı da bu tartışmalar sonucu ortaya çıkmıştı.³⁴ Yine de bir uzlaşmayı hedefleyen devletler altın standardı sistemini esnek bir şekilde de olsa kabul etmişlerdi. Alınan karara göre ülkeler şartlar uygun olduğunda ve tarihlerini kendi tespit ederek paralarını altına göre belirleyecekti.³⁵ Ancak bu uzlaşma kısa süreli olmuş ve konferansın ilerleyen günlerinde, tekrar ayrılıklar ortaya çıkmıştır. Merkez bankaları ve bu bankaların uygulayacağı altın politikası tartışılırken, ABD heyeti altın standardı ve paraların tespiti meselesinden vazgeçici açıklamalarda bulunmaya başlamış ve kendi ekonomik meselelerini henüz çözmeden uluslararası bir standardın belirlenmesi için henüz erken olduğundan, alınan kararlara çekinceler koymuştu. Cezmi Erçin'in de belirttiği gibi bu durum, konferansı tıkanma pozisyonuna getirmişti.³⁶

Mali komisyon bu şekilde tartışmalı geçerken, iktisadi komisyon da pek farklı bir ortam bulunmamaktaydı. Ülkeler iktisadi hayatın tekrar canlanması için kontenjan ve sınırlamaların yavaş yavaş kaldırılması gerektiği konusunda hemfikir iken, bazı çekincelerini de dile getirmişlerdi. Türk heyeti de hedeflenen ortak gümrük anlaşmasının bir sene ertelenmesini ve yine uluslararasıdan ziyade ikili gümrük anlaşmalarını önererek, bu çekincelerini ifade eden ülkeler arasında yer almaktaydı. Kendi öznel durumlarına göre başka istisnai durumları da dile getiren ülkelerin olması, ortak bir noktada buluşulmasını zorlaştırmaktaydı.³⁷ Bu farklılıklar ürün bazlı görüşmelerin yapıldığı alt komisyon da kendisini gösterdi. Erçin'in de dile getirdiği gibi, ülkeler ekonomik krizden dolayı üretimi sınırlamak ve tüketimi artırmak amacındaydılar. Böylece fiyatlar da daha ölçülü bir konuma gelebilecekti. Ancak bunun nasıl olabileceği konusu yine tartışmalıydı. Örneğin, şeker başlığı tartışılırken, şeker fazlasını önlemek için yeni fabrikaların açılmaması önerilmişti. Erçin'in aktardığına göre Türk heyeti dış ticaret için yeni fabrika açılma-

³⁴ **a.g.e.**, s.12-13.

³⁵ **a.g.e.**, s.21.

³⁶ **a.g.e.**, s.27-31.

³⁷ **a.g.e.**, s.35-41.

masını mantıklı bulurken, iç ihtiyaçlar söz konusu olduğunda böyle bir sınırlamanın sorunlara yol açabileceğini ifade etmişti. Türkiye gibi belli çekinceleri olan başka ülkeler de vardı. Şekerin yanı sıra, şarap, kereste, süt, kakao, kömür, bakır, kalay, buğday gibi ürünlerde de benzer tartışmalar görülmüş ve bu meselelerin Milletler Cemiyeti'ne havale edilerek, bu kurum bünyesinde tekrar ele alınması kararlaştırılmıştı.³⁸ Yani görüleceği üzere, konferansta esaslı kararlar alınamamış, meselelerin çözümü ileriye bırakılarak hep ertelenmişti. Cezmi Erçin de konferansla ilgili yaptığı genel değerlendirmede bu duruma dikkat çekerek, uluslararası ve ortak bir çözüm bulmak amacıyla toplanan konferansın bu amacını gerçekleştirmediğini, dünyadaki mevcut konjonktürün ortak ve tek bir ekonomi politikası belirlemekten uzak olduğunu, dolayısıyla her ülkenin kendi koşullarına göre yapacağı ikili anlaşmalarla ekonomik siyaset takip etmesinin en faydalı çözüm olacağını bu konferans neticesinde anlaşıldığını kaydetmiştir.³⁹

Gerçekten de Cezmi Erçin'in gerek öncesi ve gerekte sonrasını da içerecek şekilde tüm yönleriyle ele aldığı Londra Para ve İktisat Konferansı'na ait iki kitabı incelendiğinde, 1930'lı yılların ekonomik ortamı hakkında genel bir fikriyata sahip olmak mümkündür. Gerek bazı uzmanlar, gerekse de bazı ülkeler buhran öncesi mevcut liberal sistemin unsurlarının devamından yana iken, birçok ülkenin kendi öznel koşullarını öne sürerek, milli iktisat ve iktisadi devletçilik anlayışları doğrultusunda daha müdahaleci ve düzenleyici ekonomik politikalardan yana oldukları görülmüştür. Otarşi tartışmalarının da sıklıkla yaşandığı 1930'lı yıllarda, uluslararası ortak bir çözümün bulunamayıp, ikili veya daha farklı alternatif yolların aranması da bu açıdan daha anlamlıdır. Dolayısıyla Türkiye'nin 1930'lı yıllarda uyguladığı ekonomik devletçilik modelinin, aslında dünyadaki genel ekonomik gidişatla da paralel ve uyumlu olduğu Cezmi Erçin'in bu iki eserinden açıklıkla anlaşılabilir.

³⁸ **a.g.e.**, s.43-50.

³⁹ **a.g.e.**, s.62.

2) Bütçe

Cezmi Erçin'in bütçe konusundaki temel görüşleri “Bütçeler ve Hazine” ile “Hukuki Bakımdan Bütçe” başlıklı kitaplarında yer almaktadır. Cezmi Erçin bütçe kavramını modern devletin oluşum sürecine denk gelen önemli bir mali öge olarak değerlendirmektedir. Erçin, modern devletlerin oluşumuyla birlikte, halkın da vekilleri aracılığıyla meclislerde bütçeleri tayin ve tespit etmeye başlamasını bu durumun bir göstergesi olarak nitelemektedir.⁴⁰ Bu doğrultuda, bütçelerin en önemli prensiplerden birisinin açıklık ilkesi olduğunu belirten Erçin, mecliste tartışılan ve görüşülen açık bütçeler sayesinde halkın toplanan kaynakların hangi hizmetlere harcandığı konusunda bilgi edinebildiğini kaydetmiştir.⁴¹ Türkiye’de gerçek anlamıyla bütçe fikri ve uygulamasının II. Meşrutiyet dönemine denk geldiğini vurgulayan Erçin, 1909 yılı bütçesinin Meclis-i Mebusan’da uzun süren görüşmeler sonucunda kabul edildiğini dile getirmiştir. Erçin’e göre Meşrutiyet dönemi bütçelerinin en önemli kusuru, Cumhuriyet dönemi gibi denk bütçe hedefini pek gütmeyen bütçeler olması ve aynı zamanda sene içerisinde bazı eklemeler yapılabilecek tarzda hazırlanmasıydı.⁴² Bu özellikler mali itibarı zedeleyebilecek unsurlar taşımaktaydı. Bu nedenle Erçin’e göre Cumhuriyet yönetimi hayali bütçe yapmamayı ilke edinmiş, denk bir bütçe doğrultusunda, yararlı alanlar dışında borçlanmadan, dış ticaret dengesini sağlayıp, ülkenin mali bünyesini korumayı amaçlamıştır.⁴³

3) Maliye İlimi

Cezmi Erçin'in teorik olarak maliye ilmi hakkında fikirleri “Maliye İlimi ve Maliye Mevzuatı” adlı kitapta bulunmaktadır. Maliye Meslek Mektebi için bir ders kitabı olarak hazırlanan bu kitapta Erçin, konuyla ilgili diğer bazı kitaplar gibi sadece iktisadi, mali, ya da hukuki bir amaç

⁴⁰ Cezmi Erçin, **Hukuki Bakımdan Bütçe**, Hapishane Matbaası, Ankara, 1937, s.3.

⁴¹ Cezmi Emiroğlu, **Bütçeler ve Hazine**, Damga Matbaası, 1934, s.12.

⁴² **a.g.e.**, s.14.

⁴³ **a.g.e.**, s.128.

taşımadan maliye ilmini tüm yönleriyle ele almayı amaçladığını vurgulamıştır.⁴⁴ Maliye ilmini kamu hukukunun önemli bir parçası olarak gören Erçin'e göre maliye ilmi devlet masraflarının nasıl belirlendiği ve bu masrafların hangi kaynaklardan nasıl karşılanacağıyla ilgilenmektedir. Devlet hizmetlerinin kamu ihtiyaçlarıyla doğru orantılı olduğunu kaydeden Erçin, bu ölçütün öznel olduğunu ve iktisadi devletçilik akımı ile birlikte sınırları genişleyici bir boyut aldığını da dile getirmiştir.⁴⁵ Devletçilik anlayışının bu gelişimi ile birlikte devlet masraflarının da arttığını belirten Erçin, bu masraflara karşılık gelecek kaynakların bulunması gerektiğine de işaret etmiştir. Erçin ayrıca masrafların genel ihtiyaca yönelik ve gerekli ve yararlı alanlara doğru yapıldığı müddetçe, mali açıdan sorun yaratmayacağını düşünmektedir. Bu nedenle Erçin, bütçeler hazırlanırken, verimli alanlardaki harcamaları artırıp, verimsiz alanlardaki harcamaları azaltmanın da uygulanacak yöntemlerden biri olarak göstermiştir.⁴⁶ Erçin devletin masrafları karşılayabilmek için başvurabileceği dört esas yöntem olduğunu belirtmiştir. Bunlar; devletin kendi emlakından elde ettiği gelirler, para basma, vergiler ve borçlanma şeklinde sıralanabilir. Devletin kendi emlakına dayanmasının daha çok eski imparatorluk devirlerine ait olduğunu ve artık terk edilen bir yöntem olduğunu belirten Erçin'e göre para basma ve borçlanma yöntemleri de ekonomik ve mali açıdan belli sıkıntıları beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla modern zamanlarda devlet gelirlerini oluşturan en önemli unsur vergilerdir. Erçin bu konuda da vergilerin de halkın ödeme kabiliyetleri doğrultusunda, adilane bir şekilde toplanmasının önemine ayrıca dikkat çekmiştir.⁴⁷

4) Vergiler

Devletin en önemli gelir kaynağını oluşturduğu belirtilen vergiler konusu da Cezmi Erçin'in uzmanlık alanları arasında yer almaktadır.

⁴⁴ Cezmi Erçin, **Muhtasar Maliye İlimi ve Maliye Mevzuatı**, Damga Matbaası, 1935, s. 5-6.

⁴⁵ **a.g.e.**, s.10.

⁴⁶ **a.g.e.**, s.13-16.

⁴⁷ **a.g.e.**, s.23-26.

4 cilt olarak hazırladığı Türkiye’de Vergi Sistemi adlı eseri, bu alanda önemli bilgiler veren bir mahiyettedir. Vergi fikrinin hediye, yardım, fedakarlık gibi safhalardan geçerek zorunluluk devresine girdiğine belirten Erçin, ilkel toplumlarda kafa vergisi olduğunu ve her kişiden eşit şekilde alındığını, ancak daha sonra verginin mülkiyete dayandırılması fikrinin geliştiğini ve bu doğrultuda alınan vergi miktarlarının da gelire oranla tespit edildiğini kaydetmiştir. Erçin’e göre devlet kavramının gelişmesiyle beraber verginin hizmet karşılığı alınması anlayışının yanı sıra son zamanlarda toplumsal ve milli dayanışma için bir görev hissi olarak da alınması fikri de yaygınlaşmıştır.⁴⁸

Devletin çoğalan ihtiyaçları karşısında verginin öneminin arttığını vurgulayan Erçin’e göre, vergiler maliye ilminin de en önemli unsuru olmuştur. Verginin amacı genelde mali olsa da, Erçin vergilerin iktisadi ve toplumsal hedefler için de toplanabileceğine dikkat çekmiştir. Toplanan vergilerle iktisadi politikalara müdahale edilebilir. Toplumsal sınıflara göre alınan vergiler de toplumsal politikalar doğrultusunda olur. Sermaye ve emekten alınacak vergilerin belirlenmesi bu bağlamdadır. Dolayısıyla Erçin, vergi ve iktisat politikalarının birbiriyle uyumlu olması gerektiğini vurgulamıştır.⁴⁹

Erçin’e göre toplumların gelişmesiyle birlikte tek vergi anlayışından vergi sistemine geçiş olmuştur. Bu vergi sistemi doğrultusunda vergiler genel olarak vasıtalı ve vasıtasız vergiler olarak ikiye ayrılmaktadır. Vasıtasız vergiler kazanılan servetle doğrudan alakalıyken, vasıtalı vergiler servetin hareketi sırasında oluşur. Vasıtasız vergiler sürekli iken, vasıtalı vergiler duruma göre alınır. Erçin, devletin ekonomi-politikasına göre çeşitli zamanlarda bu vergilerden birine ağırlık verildiğine dikkat çekmiştir.⁵⁰

⁴⁸ Cezmi Erçin, **Türkiye’de Vergi Sistemi Birinci Kitap-Vasıtasız Vergiler**, Damga Matbaası, 1936, s.5-6.

⁴⁹ **a.g.e.**, s.7-8.

⁵⁰ **a.g.e.**, s.9-10.

Türkiye’de bir vergi sistemi oluşturulması gerektiği fikrinin henüz yeni olduğunu belirten Erçin’e göre, bu yöndeki çalışmalar da henüz yetersiz olup, yapılması gereken birçok şey vardır. Vergi konusundaki tarihçeyi de ele alan Erçin, Tanzimat’tan önce şeri ve örfi olarak iki temel vergi türü olup, bu vergilerin çoğunun vasıtasız vergilerden oluştuğunu belirtmiştir. Ayrıca vergide gerek Müslümanlar arasında, gerekse Müslüman-gayri Müslim arasında bir eşitlik ilkesinin söz konusu olmadığını vurgulayan Erçin, vergi konusundaki ilk ıslahat hareketinin Tanzimatla birlikte hayata geçirildiğini de ifade etmiştir. Bu yeniliklerin köklü bir değişikliğe karşılık gelmediğini belirten Erçin’e göre vergi alanındaki esas düzenlemeler Cumhuriyet döneminde, 1924-26 yılları arasında olmuştur. Islahata ağnam vergisinden başlandığını belirten Erçin, 1925 yılında aşar vergisinin kaldırılmasını da bu bağlamda önemli bir gelişme olarak nitелеmektedir.⁵¹

Erçin’in dört cilt olarak hazırladığı vergi sisteminin ilki vasıtasız vergilerle ilgilidir. Servetle alakalı olan bu tip vergilerin arazi, bina, maden, veraset gibi unsurlar üzerinden ayrı ayrı toplandığını belirten Erçin’e göre, elde edilen tüm servet üzerinden toplanacak bir genel gelir vergisinin olmamasını bir eksiklik olarak değerlendirmiştir.⁵² İkinci kitap vasıtasız vergilerle ilgili olup bu bağlamda Erçin, gümrük, muamele ve tüketim vergileri gibi vergiler hakkında bilgi vermektedir. Genel olarak dünyada vasıtalı vergilere verilen ağırlığın günden güne artma eğilimi gösterdiğini belirten Erçin, Türkiye’de de bu yönde gelişmeler olduğunu ve bütçelerde buna göre düzenlemeler yapıldığını belirtmiştir.⁵³ Erçin, üçüncü kitapta ise inhisarlar hakkında bilgi vermektedir. Liberal ekonomi anlayışından iktisadi devletçiliğe doğru bir geçişin tekelleri de arttırdığını ve tekellerin ekonominin önemli bir unsuru haline geldiğini belirten Erçin, Türkiye’de tütün, tuz, ispiroto, kibrit, çakmak, barut, oyun kağıdı gibi tekellerin de devlet idaresinde yürütüldüğünü ifade et-

⁵¹ **a.g.e.**, s.14-22.

⁵² **a.g.e.**, s.25.

⁵³ Cezmi Emiroğlu, **Türkiye’de Vergi Sistemi İkinci Kitap-Vasıtalı Vergiler**, Damga Matbaası, 1932, s.6.

miştir.⁵⁴ Dördüncü kitap ise mahalli idareler üzerinden uygulanan vergi sistemine ilişkindir. Mahalli idarelerde vergilerin ayrı olup olmaması konusunun tartışılmalı olduğuna dikkat çeken Erçin, bu meseleyi İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya gibi ülkelerdeki durumlardan örneklerle karşılaştırmalı şekilde açıklamaya çalışılmıştır. Genel vergilerden ayrı vergiler olmasının belli avantajları olsa da dezavantajlarının da olduğunu vurgulayan Erçin, Türkiye’de de karma bir sistemin uygulandığını ve henüz hangi sisteme geçileceği konusunda tam bir netlik olmadığını kaydetmiştir. Bazı mahalli idarelerinin bu şekilde ayrı vergi toplama konusunda fiziki yetersizlikleri olduğuna işaret eden Erçin’e göre, Türkiye gibi geniş ve farklı bölgeleri içeren bir coğrafya için tek bir merkezi vergi sistemi uygulamanın zorlukları vardır. Bu konuda özellikle toplanması kolay alan bina ve arazi vergilerinin mahalli idarelere devredilebileceğini düşünen Erçin, Avrupa’daki genel eğilimin de bu şekilde mahalli idarelere devir şeklinde olduğunu belirtip, Türkiye’nin de bu yöntemi izlemesi gerektiğini savunmuştur.⁵⁵

5) Cumhuriyet Maliyesi ve Ekonomisi Hakkında Düşünceler

Cezmi Erçin yukarıda bahsedilen kitapları dışında Ülkü Dergisi’nde de önemli makaleler kaleme almış ve Cumhuriyet maliyesi ve ekonomisi hakkındaki tespitlerini dile getirmiştir. Cumhuriyet yönetiminin kötü bir mali durumla işe başladığını belirten Erçin, savaş nedeniyle bayındır arazilerin harap olduğunu, taşınır-taşınmaz servetlerin ve üretim araçlarının azaldığını ifade etmiştir. Mali kaynakların genel ihtiyacı karşılamayacak düzeyde olmasından dolayı, üretim unsurlarını tekrardan harekete geçirip, kaybedilen serveti kazanacak yolların aranması gerekiyordu. Bu doğrultuda, cumhuriyet yönetiminin mali ve iktisadi işlerin uyumlu bir şekilde yürütülmesi gerektiğini ilk kez ortaya atan idare olduğunu belirten Erçin’e göre, mali işler dar bir sahada ele alın-

⁵⁴ Cezmi Emiroğlu, **Türkiye’de Vergi Sistemi Üçüncü Kitap-İnhisarlar ve Devlet Emlâki**, Damga Matbaası, 1933, s.5-8.

⁵⁵ Cezmi Emiroğlu, **Türkiye’de Vergi Sistemi Dördüncü Kitap-Mahalli İdareler**, Damga Matbaası, 1934, s.11-21.

mayıp, genel ve iktisadi politikanın bir parçası olarak değerlendirilmiş ve bu yönde önemli uygulamalara girilmiştir. Erçin, bu bağlamdaki en önemli uygulamanın denk bütçe fikri olduğunu düşünmektedir. Erçin, Cumhuriyet yönetiminin hayali bütçe yapmaktan vazgeçip, denklige önem verdiğini, iktisadi ve verimli sahalar dışında borçlanmadan kaçınıp, dış ticareti de dengeleyip, mali bünyeyi korumayı birinci öncelik olarak belirlediğini vurgulamıştır.⁵⁶ Cumhuriyet maliyesinin itibarını denk bütçelerin gösterdiğini düşünen Erçin'e göre, 1932 ve 1933 bütçelerinin fazla göstermesi bunu kanıtlamaktadır. Bütçede denkliğin yanı sıra, karşılığı olmayan harcamalardan kaçınılmanın ve verimli masrafları artırıp, verimsiz masrafları kısmanın da uyulması gereken hedefler arasında gösteren Erçin'e göre bu masrafların artmasıyla ticari ve sanayi hayat da canlanacaktır. 1932, 1933 ve 1934 bütçeleri karşılaştırıldığında, masrafların yüzdesi gitgide artması da bu doğrultudaki önemli gelişmelerdir.⁵⁷ Devlet masraflarının artmasının önemine dikkat çeken Erçin'in dönemin dünyasında egemen olan Keynes'çi ekonomik politikalarla da uyumlu olduğu gözlenmektedir.

Hem bütçeyi denk tutmak, hem de memleketin imarı ve kalkınması için gerekli iktisadi girişimleri yapabilmek için yeni gelir kaynaklarının aranması gerektiğini ifade eden Erçin'e göre bunun için borçlanma ya da karşılıksız emisyon politikası yerine ülke kaynaklarına dayanan bir maliye politikası izlenmeliydi. Bu doğrultuda da özellikle vergi sisteminin düzenlenmeye çalışıldığını kaydeden Erçin, vergilerin ilk defa cumhuriyet döneminde düzgün toplanmaya başladığını ve halkın vergi vermeye bu dönemde alıştığını ileri sürmüştür.⁵⁸ Vergi konusunda, vergilerin üretimi daraltıp, tüketimi azaltacak şekilde ayarlanmaması gerektiğini belirten Erçin'e göre bu nedenle vasıtalı vergilere yönelme politikası izlenmelidir. Böylece hem masraflar düşürülüp, tüketim artışı olacak, hem de vergi hasılatı artmış olacaktır.⁵⁹

⁵⁶ Cezmi Erçin, "Cumhuriyet Maliyesi", **Ülkü**, Sayı:9, Birinciteşrin 1933, s.205-206.

⁵⁷ Cezmi Erçin, "Cumhuriyet Maliyesi", **Ülkü**, Sayı:33, İkinciteşrin 1935, s.178.

⁵⁸ Cezmi Erçin, "Cumhuriyet Maliyesi", **Ülkü**, Sayı:9, s.209.

⁵⁹ Cezmi Erçin, "Cumhuriyet Maliyesi", **Ülkü**, Sayı: 33, s.179.

Mali anlamda yapılan düzenlemelerden birinin hazine işlemlerinde uygulandığını belirten Erçin, merkez ve vilayetlerde, bankaların da devreye sokularak ödeme işlerinin kolaylaştırıldığını, böylece hazine kağıtlarına yönelik güvenin arttığını ifade etmiştir. Ayrıca, kambiyo denetleme işlerinin de spekülasyona sebep vermeyecek derecede idare tarafından kontrol altına alınmaya başlaması; devlet muhasebesinin yeni muhasebe kanunuyla Maliye Bakanlığında merkezileştirilmesi de Erçin'e göre mali anlamda önemli gelişmelerdir.⁶⁰ Öte yandan, devlet borçlarının, cumhuriyet döneminde bütçe kapsamına alınmaya başladığını belirten Erçin, böylece hem borçlanmanın daha düzgün bir şekil aldığını, hem de alacaklılara güven sağlandığını vurgulamıştır. Erçin ayrıca, Meşrutiyet dönemine de ait olsa bile iç borçların Cumhuriyet yönetimi tarafından ödendiğini, dış borçlarda da uzun süren görüşmeler sonucu yeni ödeme planları üzerinde anlaşılmış ve bu durum maliyeyi rahatlattığını kaydetmiştir.⁶¹ Merkez bankası kurularak para politikasının düzene sokulduğunu belirten Erçin, yine döviz işlemlerinin de bu banka aracılığıyla kontrol edilmesinin paranın değerini koruması açısından önemli olduğunu ifade etmiştir. Erçin, mali ve iktisadi işleri daha düzenli hale getirmek için kredi olanakları genişletilmesini de önemli gelişmeler arasında sıralamıştır. Devlet sermayesiyle kurulan Emlakbank, Sümerbank gibi kurumlar bu anlamda kredi işlerine büyük kolaylıklar sağlamış, ayrıca ticaret ve sanayiye canlandırıp, geliştirmek için milli şirketlere gerek vergi muafiyeti, gerekse hisse senedi satın alımı, gerekse kredi kolaylığı gibi yöntemlerle önemli yardımlarda bulunulmuştur.⁶²

SONUÇ

Cezmi Erçin'in hayatı ve yazdıklarından yola çıkarak genel bir değerlendirme yapacak olursak, başarılı bir bürokrat olarak yükselip hem

⁶⁰ Cezmi Erçin, "Cumhuriyet Maliyesi", **Ülkü**, Sayı: 9, s.210.

⁶¹ a.g.m., s. 210-211.

⁶² a.g.m., s. 212-213.

akademide, hem de kısa süreli de olsa siyasette yer alan Erçin, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarındaki örnek aydın profiline sahip bir kişilik arz etmekteydi. İyi bir eğitim alıp, yurtdışında kendisini geliştirip, ülkeye hizmet anlayışının yansımalarını kendisinde görebiliriz. Eğitimlik yönüyle kendisinden sonraki maliyecilere de aynı zamanda iyi bir örnek teşkil etmiştir. Aynı zamanda cumhuriyetin ilk yıllarındaki bürokrasi-siyaset birleşimini de kendisinde görebilmek mümkündür. Eserlerine bakılacak olursa da, yazdıklarından 1930'lı yılların temel ekonomik ve mali havasını çok açık bir şekilde yakalayabilmek mümkündür. Hem dünya ekonomisine hem de ülke maliyesine ilişkin eserleri bu açıdan önemli bilgiler içermektedir. Maliyeci olarak cumhuriyetin temel mali prensiplerine sıkı sıkıya bağlı olduğu görülen Erçin'in denk bütçe, az borçlanma, vergi sisteminin gelişimi gibi konulara özel bir önem verdiği de anlaşılmaktadır. Şu ana kadar üzerinde pek çalışma yapılmasa da Cezmi Erçin'in geride bıraktıklarıyla Cumhuriyet döneminin önemli bir bürokratik, akademik, politik figürü olduğu rahatlıkla ileri sürülebilir.

KAYNAKLAR

Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

TBMM Arşivi

Süreli Yayınlar

Cumhuriyet

Resmi Gazete

Ulus

Yedigün

Kitap ve Makaleler

ÇOŞKUN, Sezai “Cezmi Ertuğrul ve Lisan ve Edebiyatımız Adlı Eseri”, **Turkish Studies**, Volume 8/13, Fall 2013.

EMİROĞLU, Cezmi; **Türkiye’de Vergi Sistemi İkinci Kitap-Vasıtalı Vergiler**, Damga Matbaası, 1932.

_____; **Türkiye’de Vergi Sistemi Üçüncü Kitap-İnhisarlar ve Devlet Emlâki**, Damga Matbaası, 1933.

_____; **Dünya İktisadî Buhranında Para ve Kredi Politikasının Tesirleri Hakkında**, Damga Matbaası, 1933.

_____; **Londra Para ve İktisat Konferansı**, Damga Matbaası, 1933.

_____; “Cumhuriyet Maliyesi”, **Ülkü**, Sayı: 9, Birinciteşrin 1933

_____; **Bütçeler ve Hazine**, Damga Matbaası, 1934.

_____; **Türkiye’de Vergi Sistemi Dördüncü Kitap-Mahalli İdareler**, Damga Matbaası, 1934.

ERÇİN, Cezmi; **Muhtasar Maliye İlimi ve Maliye Mevzuatı**, Damga Matbaası, 1935.

_____; “Cumhuriyet Maliyesi”, **Ülkü**, Sayı: 33, İkinciteşrin 1935.

_____; **Türkiye’de Vergi Sistemi Birinci Kitap-Vasıtasız Vergiler**, Damga Matbaası, 1936.

_____; **Hukuki Bakımdan Bütçe**, Hapisane Matbaası, Ankara, 1937.

ERTUĞRUL, Cezmi; **Lisan ve Edebiyatımız Hakkında Tahlil-Tenkid-Mukayese**, Hukuk Matbaası, İstanbul, 1917.

GÜNEŞ, İhsan; **Türk Parlamento Tarihi, TBMM 5. Dönem İkinci Cilt**, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 2008.

KAYRA, Cahit; **Telefon Defteri**, Boyut Kitapları, İstanbul, 2008.

_____; **'38 Kuşığı: Cumhuriyetle Yetişenler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

KURUÇ, Bilsay; **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi: Büyük Devletler ve Türkiye**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011.

MÜCELLİTOĞLU, Ali Çankaya; **Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler**, 1. Cilt, Örnek Matbaası, Ankara, 1954.

TEKELİ, İlhan - İLKİN, Selim; **Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu**, ODTÜ İdari İlimler Fakültesi Yayını, Ankara, 1982.

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE HÜKÜMET PERFORMANSLARININ TOPSIS YÖNTEMİ İLE ÖLÇÜLMESİ

Selim ŞANLISOY* - Mehmet ÇETİN**

ÖZET

Ekonomik performans, beşerî ve iktisadî kaynakların, ulaşılmaması amaçlanan hedeflere yönelik olarak belirli bir koordinasyon çerçevesinde kullanılması sonucunda ortaya çıkan başarı oranıdır. Hükümet performansının ölçülmesi kamu sektörünün etkinliği açısından belirleyici olduğu kadar söz konusu hükümetin varlığını sürdürebilmesi açısından da önemlidir. Bu durum tekrar seçilmek isteyen hükümetlerin ekonomi politikalarında politik manipülasyonunu da beraberinde getirmektedir. Türkiye’de bu süreç çok partili hayata geçiş ile başlamış ve bu süreçte Türk demokrasi tarihi, farklı ekonomik konjonktürlerde çok sayıda koalisyon ve tek parti hükümetine sahne olmuştur. Hükümet şekilleri ile birlikte bu dönemde yaşanan çok sayıda darbe ve iktisadi kriz hükümetlerin ekonomik performanslarını derinden etkilemiştir. Yaşanan krizlerde mevcut hükümetlerin iktisadi göstergeler üzerinde belirleyici olacak şekilde benimsedikleri ekonomi politikaları da etkili olmuştur. Bu bakımdan 1980 öncesi benimsenen planlı ekonomik model ile 1980 sonrası benimsenen piyasa ekonomisine dayalı ihracata yönelik büyüme modeli hükümetlerin performansları üzerinde etkili olmuştur.

Bu çalışmada TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution) yöntemi kullanılarak 1950-2015 dönemi için hükümetlerin ekonomik performansları karşılaştırılmıştır. Dönem aralığı, çok partili hayata geçişi temel alarak 1950 yılından başlatılmıştır. Çalışmada hükümet performanslarının belirlenmesinde

* Yrd. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, selim.sanlisoy@deu.edu.tr

** Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, mehmet.cetin@deu.edu.tr

kriter olarak ekonomik süreç politikası amaçları ile bağlantılı olarak büyüme, işsizlik, enflasyon, faiz oranı, kamu borcu, cari açık ve bütçe açıklarının milli gelire oranı göstergeleri seçilmiştir. Elde edilen bilgi ve bulgular çerçevesinde hem dönemsel hem de hükümetlerin yapısına ilişkin karşılaştırmalar yapılmış ve koalisyon hükümetleri ile tek parti iktidarları ve planlı ekonomi ile piyasa ekonomisi arasında ekonomik performans kriterleri üzerinden kıyaslamalar gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular tek parti iktidarlarının koalisyon hükümetlerine göre daha yüksek bir performans sergilediğini ortaya koymakla birlikte dışa açık ekonomiye geçiş döneminin en başarılı dönem olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Hükümet Performansı, Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri, Dönemsel ve Yönetmel Karşılaştırma.

THE EVALUATION OF GOVERNMENT PERFORMANCES IN TURKISH ECONOMY WITH TOPSIS METHOD

ABSTRACT

Economic performance is a rate of success that ensues as a result of the employment of demographic and economic sources according to a certain coordination for the objectives intended to be achieved. Measuring the government performance is decisive for the efficiency of public sector as it is important for the government to persist its position. This situation brings about the political manipulation of the economic policies by the governments to be elected again. This process started with transition to the multi-party democracy in Turkey. History of Turkish democracy witnessed numerous coalition and single party governments in different economic conjunctures in this process. The coups and economic crises experienced in this period with the politics affected the government performances deeply. The economic policies adopted by present governments as determinative of economic indicators were also effective on crises. In this regard the planned economic model adopted before 1980 and the export based growth model adopted after 1980 influenced the government performances.

In this study, the economic performances of the governments for the period between the years 1950 and 2015 were compared using the TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution) method. The period range was determined according to the date of transition to the multi-party democracy in 1950. Economic growth, unemployment, inflation, interest rate, public debt and the rates of current account deficit and budget deficit to national income indicators were preferred as criterias related with the economic process policy objectives to determine the government performances in the study. Comparisons were made between the single party governments and coalition governments and market economy and planned economy through the economic performance criterias related both with the government structures and periods according to the findings obtained. Findings show that single party governments have performed better than the coalition governments and the period of transition to the open economy is the most successful above all.

Key Words: Government Performance, Multiple Criteria Decision Making Method, Administrative and Periodical Comparison.

GİRİŞ

Beşeri ve iktisadi kaynakların ulaşılması amaçlanan hedeflere yönelik olarak belirli bir kombinasyon çerçevesinde istihdam edilmesi sonucunda ortaya çıkan başarı ekonomik performans olarak adlandırılır. Ekonomik süreç politikası, üretici ve tüketici kararlarının etkilenmesiyle ekonomik alandaki hedeflerin gerçekleştirilmesini amaçlamaktadır. Bu çerçevede büyüme, istihdam, fiyat istikrarı, faiz oranı, kamu borcu, cari açık ve bütçe açığına ilişkin hedefler bir bütün halinde refah ve sosyal hasılanın maksimizasyonu amacını oluşturmaktadır. Amaçların öncelik sırası ise toplumun değer yargıları, ideolojiler, sosyal grupların ekonomik çıkarları ve mevcut ekonomik durumun amaçlardan sapma derecesi tarafından belirlenmektedir¹. Politik istikrarsızlık, ekonomik süreç politikasının amaçlarının tümünü etkileyebilmektedir. Bu nedenle ekonomik gelişme için politik rejimden ziyade politik istikrar ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla siyasi partilerin ekonomik alandaki başarı ve istikrarı performanslarının ölçülmesi açısından politik eğilimlerine göre daha belirleyicidir.

Türk siyasi rejimi temelde üç dönemden geçmiştir. Birinci dönem, siyasi partiler, meşrutiyet ve parlamento kavramlarının Osmanlı siyasi hayatına girdiği ve Jön Türkleri de içerisine alan dönemdir. İkinci dönem 1945 yılında Demokrat Parti'nin kuruluşuna kadar geçen tek parti idaresini kapsar. Bu dönemde demokrasinin toplumsal ve ekonomik temelleri hazırlanmıştır. 1946 yılı ile başlayan üçüncü dönem ise gerçek demokratik temeller üzerine oturtulmuş çok partili bir siyasal rejimi hedeflemektedir². Bu bakımdan ilk demokratik seçimlerin 1950 yılında gerçekleştirildiği dikkate alındığında Türkiye altmış beş yıllık bir demokratik geleneğe sahiptir. Yarım yüzyıldan daha uzun olan bu zaman zarfı, dış ve iç politik dönüşümlerle paralel bir biçimde gerçekleşen ekonomik dönüşüm, darbe ve krizlere bağlı olarak yaşanan kırılmalarla

¹ Hüsnü Erkan, **Ekonomi Politikasının Temelleri**, 4. Baskı, **İlkem Ofset**, İzmir, 2000, ss. 20, 156.

² Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 527 – 528.

karakterize edilmiştir. Bu bakımdan her hükümet dönemi kendi içerisinde ve kendine has eko-politik özellikleri ile ele alınabilmektedir. Aynı hükümet döneminde dahi kendine özgü özelliklere sahip farklı alt dönemler ortaya çıkabilmektedir.

Türk demokrasi tarihi için bu durumun en açık örneği Demokrat Parti dönemi olmuştur. 1950-1960 arası döneme hâkim olan Demokrat Parti iktidarı, 1945 yılı ile tedricen sona ermeye başlayan Milli Şef döneminin ardından uluslararası politikada ortaya çıkan yeni güç dengesinin iç politikadaki yansıması olarak otoriter tek partili rejimlere karşı liberal demokrasinin kazandığı zaferin bir sonucuydu. İktisadi alanda ise izlenen ekonomi politikası Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren uygulanan devletin yardımıyla özel girişimi geliştirme stratejisinin devam ettiriliyordu. Ancak 1930'lu yılların devlet işletmeciliği yerine dolaylı devlet desteği ön plandaydı³. Kore Savaşı'nın neden olduğu dış talep, II. Dünya Savaşı sonrası Batı'da gelişen devlet güdümlü ekonomilerin aksine tarımsal gelişme odaklı özel girişimciliği destekleyen DP iktidarı için yüksek büyüme oranlarının yakalanmasına imkan vermiştir. Kore Savaşı'nın sona ermesi ve kötü iklim koşulları durumu tersine çevirmiştir⁴. 1950-54 döneminde liberal iktisadi politikalar izleyen ve bu söylemlerle iktidara gelen DP, 1954 yılı ile birlikte liberal iktisadi politikalarından vazgeçerek devletçi kontrol tedbirlerinden bazılarını yeniden benimsemiştir. Serbest piyasa idealinden uzaklaşmaya başlayan DP, bunun yerine tipik popülist bir biçimde enflasyon yolu ile olası bir krizi ertelemeyi amaçlayan bir iktisadi politikayı benimsemiştir⁵. Bu dönemde milli gelirin büyüme hızı kendisinden önceki ve sonraki dönemler ile kıyaslandığında belirgin bir biçimde düşüktür. Ekonomi dış kaynak bağımlı bir büyüme patikasına girmiştir. Dolayısıyla dış kaynak girişinde

³ Cemil Koçak, "Siyasal Tarih (1923 – 1950)", **Türkiye Tarihi 4**, Çağdaş Türkiye (1908-1980), Cem Yayınevi, 1997, ss. 134, 180.

⁴ <https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP19.htm> (24.06.2015)

⁵ Çağlar Keyder, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İletişim Yayıncılık, 13. Baskı, İstanbul, 2008, ss. 160, 167.

yaşanan her tıkanma büyüme hızını kendiliğinden aşağıya çekmiştir⁶. Nitekim 1958 iktisadi bunalımının çözümsüzlüğü karşısında hükümet, dış kaynak sağlayabilmek adına IMF ve Dünya Bankası'nın dayatmalarını kabul etmek zorunda kalmıştır⁷. Dönem içerisinde yaşanan ekonomik bunalım ve DP iktidarının muhalif kesimlere yönelik türlü baskıları, politik istikrarsızlığı ve askeri müdahaleyi ortaya çıkarmıştır.

1960 sonrası dönemin en belirleyici özelliklerinden birisi askerlerin siyasete sık sık doğrudan müdahale etmeleridir. Ordu, 1960 Darbesi ile siyasi arenadaki yerini alırken 1961, 1966, 1973, 1980 seçimlerinde ve kısmen de 28 Şubat 1997 ve 27 Nisan 2007 post-modern darbe ve muhtıralarında olduğu gibi rejimin dayanak noktalarını elinde tutmaya çalışmıştır. Bununla birlikte 1960'ların başından yaşanan dönüşüm ve OYAK'ın oluşturulması ile ordu, ekonomide de yerini almış ve kurum olarak ticaret yapma imkânına da erişmiştir. Buna karşın Türk Ordusu başka ülkelerdeki müdahalelerin aksine politikanın orduya girmesinin yaratabileceği olumsuz etkilerden dolayı kendi yönetimlerini güçlendirmek yerine sona erdirmeyi yeğlemiştir⁸. Bu dönemde siyasi alanda birincisi Jön Türkler – İttihat ve Terakki – Müdafaa-yı Hukuk – CHP yolunun sürdürülerek köktenci reformlar yapabilecek tek parti yönetimi ile Prens Sabahattin – Hürriyet ve İtilaf – Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası – DP yolunun sürdürülerek muhafazakar partilerin yönetiminde olduğu bir rejimi amaçlayan iki farklı siyasi akım bulunmaktadır. Ekonomik alanda önemli bir güç olan devlet işletmeleri, birinci akımı temsil eden kesimlerce devletçilik şeklinde formüle edilecek olan kapitalist olmayan bir kalkınma modelinin işletilmesini sağlamıştır. Bu amaçla DPT

⁶ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2002**, İmge Kitabevi, 9. Baskı, 2005, s. 111.

⁷ Sina Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 2**, İmaj Yayıncılık, 2000, s. 128.

⁸ Hikmet Özdemir, "Siyasal Tarih 1960 – 1980", **Türkiye Tarihi 4**, Çağdaş Türkiye 1908 – 1980, Cem Yayınevi, İstanbul, 1997, ss. 191 – 192, 201; Bernard Lewis, **Demokrasinin Türk Serüveni**, Çev. Esra Ermert ve Ahmet Hamdi Aydoğan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 28.

kurularak 15 yıl içinde gerçekleşmesi istenen ekonomik ve toplumsal amaçlar ile bunlara uygun araçlar ve bu araçların kullanılmasında uyulacak temel ilkeleri gösteren “Plan Hedef ve Stratejisi” esas alınarak, 15 yıllık bir perspektif plan hazırlanmıştır. Böylece ekonominin yatırım politikaları ile belirlenen uzun dönemli kaynak tahsisatı büyük ölçüde plan hedeflerine bağlı olarak belirlenmiştir⁹.

1960-1980 döneminin en belirgin özelliği iç piyasaya dönük, ithal ikameci sanayileşme stratejisinin kalkınma planları çerçevesinde sürdürülmesi ve bu doğrultuda koruyucu dış ticaret politikası, sıkı kambiyo denetimi ve devlet müdahalesi eşliğinde selektif maliye ve para politikalarının uygulanması olmuştur¹⁰. 1962-65 yılları arasındaki CHP iktidarındaki politik olarak istikrarsız olarak nitelendirilebilecek kısa süreli dört koalisyon hükümetinin ardından tek başına iktidarı ele alan AP, 1971 yılına kadar devam eden süreçte ABD ile SSCB ilişkilerinin yumuşamasının etkisiyle oluşan olumlu uluslararası konjonktürden faydalanmasını bilmiş ve yurtdışından gelen işçi dövizleri ile birlikte iktisadi büyümenin hızlanmasını sağlayabilmiştir. Buna karşın 1970'lere doğru dünya genelinde yaşanan ekonomik bunalım, Türkiye ekonomisinin ithalata bağımlı iktisadi yapısından kaynaklanan tıkanıklıkla birleşmiş ve ortaya çıkan bunalım, emekçi halk kesimlerinde yaşanan rahatsızlık ve 1960'lı yılların sonunda meydana gelen öğrenci hareketleri ile birlikte ekonomik ve politik istikrarsızlığa neden olmuştur¹¹. Yaşanan toplumsal ve iktisadi sorunlardan 1961 Anayasası'nı sorumlu tutan 1971 muhtırası ile 1973 seçimlerine kadar görev yapacak geçici hükümetler meydana getirilmişse de politik istikrarsızlığın önüne geçilememiştir. Bu hükümetlerden I. Erim hükümeti 8, 5 ay, II. Erim hükümeti 4 ay ve Ferit Melen hükümeti ise 11 ay görevde kalmıştır.

⁹ Koçak, s. 212; Mustafa Özateşler, **İktisadi Planlama Teorisi ve Genel Üretim Modeli**, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 1998, s. 80; Boratav, s. 118.

¹⁰ Selim Şanlısoy, **Ekonomi - Politika Etkileşiminin Süreç Politikası Açısından Analizi: Türkiye Örneği**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2007, s. 205.

¹¹ Koçak, ss. 217 – 218.

1970 – 80 döneminin temel olaylarını, 1973 Dünya Petrol Krizi, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı, 24 Ocak 1980 Kararları ve 12 Eylül Darbesi oluşturmaktadır. Kurulan geçici hükümetlerin ardından 1970'lerin ortalarında şiddetlenen siyasi rekabet, CHP – MSP ve Milliyetçi Cephe koalisyonları gibi çok sayıda partiden meydana gelen istikrarsız yönetimlerle sonuçlanmıştır. Kurulan hükümetlerin ekonomiyle ilgili radikal tedbirler almakta gösterdikleri popülist çekinceler döviz bolluğuna bağlı sistemin devamlılığını tehlikeye atmıştır. Kıbrıs Barış Harekâtı neticesinde ve Petrol Krizi'ne de bağlı olarak Batılı devletler ve ABD'nin Türkiye'ye yaptıkları resmi yardımları kesmeleri, dış dinamiklere karşı savunmasız ve başarısı tümüyle genişleyen dünya pazarlarına ve ucuz petrole bağlı olan Türkiye ekonomisinin mevcut modelinin sonunu getirmiştir¹². Bununla birlikte artan siyasi istikrarsızlık ve partiler arası çekişmenin şiddetlenmesi biçiminde kendisini gösteren politik güçlüklerin yaratılan yapay bir refah konjonktürü ile aşılmaya çalışılmasına dayanan Demirel çizgisinin başarısızlığa uğraması kaçınılmaz olmuştur. Yaşanan iktisadi sorunlara paralel bir biçimde 1970'li yılların sonuna doğru Türkiye'de farklı gruplar arasındaki gerginlikler artmış, çatışmaların içine girmiş; yaşanan Malatya ve Kahramanmaraş olayları sonrasında ulusal güvenlik güçleri halkın güvenliğini sağlayamadığı için halk kendi güvenliğini kendisi sağlamak durumuna gelmiştir¹³.

Ekonominin yeniden işler hale getirilmesi için alınan 24 Ocak 1980 ekonomik istikrar ve yapısal uyum programı ve ardından 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi, Türkiye'de yeni bir dönemi başlatmıştır¹⁴. 24 Ocak Kararları, ithal ikameci sanayileşme stratejisinden ihracata yönelik sanayileşme stratejisine geçişin ilk adımını oluşturmaktadır. Karma ekonomik sistem yerini daha liberal bir anlayışa bırakmış ve modern ekonomi politikası araçlarının ağırlık kazandığı bir dönem açılmıştır. Krizi takiben Türkiye'de uygulanan programların biçimlendirdiği 1980 – 1990

¹² Keyder, ss. 227 - 233.

¹³ Şanlısoy, s. 203; Boratav, s. 129.

¹⁴ Koçak, s. 246.

dönemi, sermaye akışında ve döviz üzerinde denetim, düzenleme ve teşviklerle desteklenen bir ihracat yönelimi, reel ücretlerin ciddi bir biçimde bastırılması ve ticari serbestleşme ile karakterize edilebilir¹⁵. 1980 sonrası reform süreci 1988 yılına gelindiğinde hızını kaybetmiş ve ekonomi bir tıkanma içine girmiştir. Bu durum, ihracata yönelik büyüme politikalarının iktisadi ve sosyal sınırlarına ulaşıldığını göstermektedir. Bunu izleyen yıllarda artık Türkiye ekonomisinde dışı açılım öncelikleri reel üretim sektörlerinde değil; finans ve kambiyo hizmetlerini de kapsayacak politika değişiklikleriyle biçimlenmiştir¹⁶. Politik süreç ise başkanlığını Orgeneral Kenan Evren'in yaptığı Milli Güvenlik Konseyi'nin 24 Nisan 1983 tarihinde politik faaliyetleri serbest bırakması ile başlamış; 6 Kasım 1983 seçimlerine MGK'den onay alabilen ANAP, Halkçı Parti ve Milliyetçi Demokrasi Partisi katılabilmektedir¹⁷. 1980 Darbesi ile politika yapması yasaklanan Süleyman Demirel, Alparslan Türkeş, Bülent Ecevit ve Necmettin Erbakan'ın yasakları, 1987 yılında yapılan halk oylaması ile kaldırılmıştır. Bu dönemde yapılan 1983 ve 1987 seçimlerinden ANAP lider olarak çıkmayı başarmış ve tek parti iktidarını kurmuştur. Bu dönemde yaşanan politik ve ekonomik istikrarsızlığın en önemli kaynaklarını ise PKK terörü ve Banker Krizi ile birlikte Körfez Savaşı oluşturmuştur.

1980 yılı ile başlayan süreçte benimsenen iktisat politikaları ana hatları itibariyle 1989-2002 yıllarına da damgasını vurmuştur. Türkiye ekonomisi giderek artan boyutlarda sermaye hareketlerindeki dalgalanmaların etkisine ve sık sık tekrarlanan finansal kaos ve krizlerin tehdidine maruz kalmıştır. Bunda 32 Sayılı Kararname ile sermaye akımla-

¹⁵ Sinan Sönmez, "Türk İktisat Politikalarında Çıpa: Dış Borçlanma", **İktisat Üzerine Yazılar 2: İktisadi Kalkınma Kriz ve İstikrar Oktar Türel'e Armağan, İletişim Yayınları**, 2003, s. 322; Ali Rıza Güngen, "1980'ler Türkiye'sinde Devletin Yeniden Yapılandırılmasına Dair Yaklaşımlar Üzerine Eleştirel Notlar", **Mülkiye Dergisi**, Cilt: 30, Sayı: 250, Ankara, 2006, ss. 69-70.

¹⁶ Erinç Yeldan, **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi**, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 39.

¹⁷ Tülay Özürman, "Türkiye'nin Sosyal ve Siyasal Gelişme Seyri İçinde Siyasal Partiler", **DEÜ İİBF Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 1, İzmir, 1996, s. 53.

rının serbestleştirilmesi kararının ardından yüksek faizli iç borçlanma nihayetinde faiz yükümlülüklerinin de giderek ek borçlanma ile karşılanması ve nihayetinde borcun borçla finansmanı anlamına gelen Ponzi finansmanının yerleşmesi etkili olmuştur. Sermaye hareketlerinden kaynaklanan konjonktür dalgalanmalarının iniş aşamasını temsil eder bir biçimde 1994, 1999 ve 2001 krizleri millî gelirden küçülmeye ve makroekonomik göstergeler üzerinde ciddi belirsizliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur¹⁸. Mesut Yılmaz önderliğindeki son tek başına ANAP iktidarının 1991 yılı Kasım ayında son bulmasının ardından ülke tekrar uzun vadeli bir koalisyon hükümetleri dönemine girmiştir. 2002 yılında yaşanan krize kadar Türkiye ekonomisi biri Demirel, biri Erdal İnönü, üçü Tansu Çiller, ikisi Mesut Yılmaz, biri Necmettin Erbakan ve ikisi de Bülent Ecevit olmak üzere on farklı koalisyon hükümeti tarafından yönetilmiştir. Politik gücün bu şekilde dağılması parlamentonun yasama ve hükümetin de yürütme gücünde ciddi tıkanmaları beraberinde getirmiştir¹⁹. Bu dönemde politik istikrarsızlığın en önemli kaynağı kısa süreli koalisyon hükümetleri ve 28 Şubat 1997 post-modern darbesidir.

Bu dönemin önemli bir özelliği her krizin arkasından kendisini gösteren IMF anlaşmalarıdır. IMF reçetelerine bağlı olarak uygulamaya konulan istikrar paketleri başta TL'nin devalüe edilmesi, ek vergiler konulması ve yüksek oranlı KİT zamları olmak üzere çoğu zaman birbirlerine benzer tedbirleri içermiştir²⁰. Yüksek enflasyon ile birlikte kısa vadeli sermaye girişlerince finanse edilen yüksek oranlı büyüme seçeneği olumsuz dış finansal koşulların neden olduğu her büyük çaplı sermaye çıkışında yeni bir IMF Stand-by antlaşmasını beraberinde getirmiştir. 1998 yılı Kasım ayında Mesut Yılmaz hükümetinin düşürülmesi, 1998 Rusya Krizi ve 1999 Marmara Depremi'nin ardından yük-

¹⁸ Boratav, ss. 171 – 172, 178 – 180.

¹⁹ Ali Arslan, “12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi Sonrası Türkiye'nin Siyasi Yapısı”, **Akademik Bakış**, Sayı: 11, Ocak, 2007, s. 12.

²⁰ Bülent Güloğlu ve Ender Altınöglü, “Finansal Serbestleşme Politikaları ve Finansal Krizler: Latin Amerika, Meksika, Asya ve Türkiye Krizleri”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No: 27, Ekim, 2002, s. 17.

sek reel faiz – yüksek kamu borç stoku çıkmazının sürdürülemez hale gelmesiyle 1999 yılının Aralık ayında IMF’ye verilen niyet mektubu ile enflasyonla mücadele programı ele alınmıştır²¹. Kasım 2000 Krizi, enflasyonu düşürme programının ilk bunalım deneyimi olmuştur. On aylık uygulama sonrasında mali piyasaların ön görülemeyen bir para kriziyle karşı karşıya kalması ve faiz hedeflerinin bir anda anlamını yitirmiş olması, programın devam edip etmeyeceği konusunda kuşkulara neden olmuştur. Kasım ayında mali sektörde çok ciddi bir kriz yaşanmış, önce para piyasalarında hissedilen sıkıntılar kendisini daha sonra sermaye piyasasında göstermiştir²². IMF’den alınan destek sadece krizin daha fazla derinleşmesinin önüne geçebilmiş fakat 19 Şubat 2001 tarihinde Başbakan Ecevit ile Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer arasında yaşanan politik bir kriz esasını cari işlemler açığının meydana getirdiği yeni ve daha şiddetli bir krize neden olmuştur²³. Krizin ardından Ecevit – Bahçeli – Yılmaz hükümeti IMF ve Dünya Bankası’nın gözetiminde Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı Kemal Derviş tarafından hazırlanan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı’nı (GEGP) hazırlamıştır. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı temelinde IMF ile 1999 yılında yapılan ve yürürlüğe konulan Stand-by anlaşmasının bir devamı niteliğindedir²⁴.

Türk siyasi hayatı için yeniden uzun vadeli bir tek parti iktidarının kapısını açan 2002 seçimleriyle birlikte AKP’nin iktidar olması üzerine GEGP’yi uygulamak bu hükümete kalmıştır. AKP’nin güçlü bir çoğunlukla tek başına iktidara gelmesi ve politik istikrarı sürekli kılacak bir çoğunluğun sağlanması ekonomide olumlu bir hava oluşturmuştur. IMF ile yapılan Ocak 2002-Aralık 2004 dönemini kapsayan 18.

²¹ Bülent Güloğlu, “İstikrar Programından İstikrarsızlığa (Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri)”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Kriz Özel Sayısı I, Ekim, 2001, s. 1.

²² Oğuz Yıldırım, “Türk Bankacılık Sektöründe Yaşanan Finansal Krizler (1980 – 2002)”, **İktisat Dergisi**, Sayı: 453, İstanbul, 2004, s. 50.

²³ Zeynep Karaçor ve Volkan Alptekin, “Finansal Krizlerin Önceden Tahmini Yoluyla Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği”, **Celal Bayar Üniversitesi İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 2, 2006, ss. 244, 280.

²⁴ Rıza Kandiller, “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve Ötesi”, www .dtm .gov.tr / dtmadmin /upload /EAD /.../ ekonomi1.doc (13.09.2009), s.1.

Stand-by anlaşması yapılan gözden geçirmeler sırasında Şubat 2005'e uzatılmıştır. Ardından Mayıs 2005-Mayıs 2008 dönemini kapsayan 19. Stand-by anlaşması yapılmıştır. Bu anlaşmaya göre, güçlü ve istikrarlı büyüme, düşük enflasyon ve yeni istihdam olanaklarının sağlanması için temel politikaların oluşturulması hedeflenmiştir²⁵. AKP iktidarı da kendi içerisinde 2002 – 2007 ve 2008-2015 olarak iki döneme ayrılabilir. AKP iktidarının ilk döneminde yakalanan hızlı büyüme oranlarının arkasında birçok diğer gelişmekte olan ülke gibi Türkiye'nin de 2001 yılını takip eden süreçte uluslararası konjonktürün sağladığı imkanlar dahilinde büyük bir finansal genişleme ve ucuz kredi olanağına kavuşması bulunmaktadır. Bununla birlikte finansal genişlemeye bağlı olarak giderek artan dış açıklar ve cari işlemler açıkları önce düşük kur - yüksek faiz cazibesiyile Türkiye'ye akmakta olan sıcak parayla, daha sonraları ise şirket birleşmeleri ve özelleştirmeler ile elde edilen doğrudan yabancı yatırımlar ile karşılanmaya çalışılmıştır²⁶.

Bu dönemin politik istikrarsızlık kaynaklarını ise 27 Nisan 2007 emuhtırası, Gezi Parkı olayları, Suriye'de ortaya çıkan iç savaş, cemaat yapılanmasına yönelik operasyonlar, 17-25 Aralık yolsuzluk olayları, Merkez Bankası'nın bağımsızlığı ve Başkanlık Sistemi tartışmaları ile açılım sürecinde ülkenin güney doğusunda ortaya çıkan gerginlikler meydana getirmiştir. 2007 yılında ABD kaynaklı olarak ortaya çıkan iktisadi krizin politik istikrarsızlık ile birleşmesi 2007-2015 döneminde iktisadi göstergeler üzerinde bozucu etkilere neden olmuştur. Söz konusu bozulmaya yönelik olarak öne sürülebilecek bir iddia; 2008 yılı itibariyle IMF programının resmen sona ermesi fakat yerine bir program konulamaması nedeniyle bir iktisat politikası boşluğunun oluşması ve hazırlanan mali kural politikasına ise uyulamamış olması da gösterilebilmektedir²⁷. Diğer bir iddia ise kamu kesiminde sağlanan başarının

²⁵ Şanlısoy, s. 252.

²⁶ Erinç Yeldan, "Kriz Türkiye'yi Nasıl Etkileyecek", **Ekonomi Politik**, Ekim, 2008, s. 1.

²⁷ Refet S. Gürkaynak ve Selin Sayek Böke, "AKP Döneminde Türkiye Ekonomisi", **Birikim Dergisi**, Sayı: 296, Aralık, s. 66.

özel kesimde sağlanamaması ve yeni bir reform dalgasının hayata geçirilememesidir. Bunda AKP'nin devletin ekonomideki ağırlığını arttırarak denetleyici bir rol üstlenmeye başlaması da etkili olmuştur²⁸.

Sonuçta dönemsel olarak özetlendiğinde Türkiye ekonomisi ele alınan 65 yıllık süreçte uluslararası konjonktür ile yakından ilişkili bir şekilde ve benimsenen hükümet politikaları eşliğinde iktisat politikalarında önemli dönüşümler yaşamıştır. DP iktidarında geçen ve dış kaynak girişine dayalı büyümenin şekillendirdiği 1950-60 dönemi; iç talebe dönük ve dış ticarete ithal ikameci yapısı ile aşırı değerli döviz kuru ve koruma rantlarından beslenen bir sermaye birikimine dayanan 1963-1980 dönemi; dışa açılım modeli olarak adlandırılan ve ihracat teşviklerinin olanak sağladığı rantlardan ve emeğin ücret maliyetlerinin düşürülmesinden kaynaklanan iktisadi artık ile beslenen 1980-1989 dönemi, uluslararası sermaye hareketleri üzerindeki kontrollerin kaldırılması ile tamamlanan finansal serbestleştirme süreci ile şekillenen ve büyüme-kriz-istikrar çevrimleri olarak nitelendirilebilecek 1989-2002 dönemi ve son olarak yüksek kredi kullanımı ve tüketim, bunun yarattığı cari açık ve dış finansman bağımlılığı ve büyümede inşaat sektörünün önemli rol oynadığı ekonomik modele dayanan 2002-2015 dönemi bu dönüşümün ana hatlarını teşkil etmektedir²⁹. Söz konusu değişimler ele alınan süreçteki performans değişikliklerini meydana getirmektedir.

Literatür Taraması

Literatürde hükümet performanslarının ölçülmesi doğrudan iktisadi göstergeler üzerinden gerçekleştirilebildiği gibi sosyal göstergeler üzerinden de gerçekleştirilebilmektedir. Yurtiçi literatürün şekillenmesinde veri kısıtlı belirleyici olmuştur. Bu çerçevede birbirini takip eden hükümet dönemlerine ilişkin çalışmalar olduğu gibi tekil hükümetler dönemlerine ilişkin çalışmalar da mevcuttur. Uluslararası literatürde ise performans ölçümlerinin etkinliğinin artırılmasına yönelik çalışmalar

²⁸ Kerim Karakaya, "Pamuk: AK Parti'nin Ekonomi Modeli Uzatmaları Oynuyor", www.wsj.com.tr, (27.06.2015), s. 4.

²⁹ Yeldan, s. 54; Karakaya, s. 5.

çoğunluktadır. Bununla birlikte ulusal hükümetler ile birlikte yerel yönetimlerin etkinliklerinin ölçülmesi de çalışmalarda kendisine yer bulmuştur. Geliştirilen endekslerle birlikte parametrik olmayan yöntemler her iki düzeyde de performans ölçümlerinin temel aracı olmuştur.

Telatar (2000), Okun tipi, Barro tipi ve Yeniden Düzenlenmiş Endeksler ile Türkiye ekonomisine ilişkin farklı hükümet dönemlerini ele almıştır. Menderes (1950-60), İnönü (1961-65), Demirel (1965-71), Özal (1983-91) ve Çiller (DYP-CHP koalisyonu) dönemleri için her bir endeks tipinde hangi dönemin daha başarılı olduğu test edilmiş; Okun tipi ve Yeni Düzenlenmiş endeks ortak sonuç vererek İnönü hükümetlerinin en başarılı ve Çiller hükümetlerinin ise en başarısız hükümetler olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Türkiye ekonomisini ele alan çalışmalardan Kaynak ve Balcı (2009), parasal ve parasal olmayan değişkenleri kullandıkları çalışmalarında 1923-2007 dönemi için hükümetlerin performanslarını faktör analizi yöntemi ile test etmişlerdir. Çalışmanın sonucunda kısa süreli tek parti ve koalisyon hükümetlerinin uzun süreli tek parti iktidarlarına göre daha başarısız oldukları belirlenmiştir. Çalışma, sağlık, milli hesaplar, maliye, dış ticaret, eğitim ve madencilik gibi farklı alanlarda en başarılı ve en başarısız hükümetlerin tespitine odaklanmıştır.

Endeksler üzerinden değerlendirme yapan bir diğer çalışma da Kibritçiöğlü (2007) olmuştur. 1987-2007 döneminin farklı makroekonomik performans endeksleri için değerlendirildiği çalışmada yapılan analizlerin sonucunda RP-DYP en başarılı hükümet olurken 1993 ile 1996 yılları arasında görev yapan DYP-SHP, DYP ve DYP-CHP hükümetleri en başarısız hükümetler olmuştur.

Eleren ve Karagül (2008), 1980-2006 dönemi için çoklu karar verme yöntemi yardımıyla hükümet performanslarını değerlendirmiştir. Büyüme, cari açık, enflasyon, tüfe, işsizlik ve kamu borç faiz oranı değişkenlerinin kullanıldığı çalışma hükümetlerin iktisadi anlamda hangi yıl daha başarılı olduğunu analiz etmiş ve hesaplanan başarı puanları neticesinde sırasıyla 1986, 1990, 1987 ve 1993 yıllarının en başarılı yıl-

lar, 1999, 2001, 2006 ve 2000 yıllarının ise sırasıyla en başarısız yıllar olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Strom (1985), çalışmasında hükümet performansının ölçülmesine ilişkin dört yeni ölçüm kriteri sunmaktadır. Bunlar yönetim süresi, iktidarın ne şekilde bırakıldığı, müteakip hükümet değişimleri ve seçim başarısıdır. Çalışmada azınlık hükümetlerin geleneksel görüş çerçevesinde daha zayıf bir performans sergileyecekleri hipotezi parlamenter demokrasi ile yönetilen 15 ülke için 323 savaş sonrası hükümetinde test edilmiş ve elde edilen sonuçlar neticesinde hipotez reddedilmiştir. Çalışmanın bulguları, azınlık hükümetlerinin rasyonel kabine çözümü olarak desteklenebileceğini ifade etmektedir.

Barro (1996), Okun Endeksi'nden hareketle oluşturduğu endeksi kullanarak ABD ve İngiltere hükümetlerinin performanslarını analiz etmiştir. Çalışma Okun Endeksi'nin açıklarını kapatmak için ele alınan ekonomik değişkenlerin önceki dönem değerlerini de analize dahil etmiştir. Analizde enflasyon oranı (TÜFE artış oranı), işsizlik oranı, işsizlik ve enflasyon oranlarının önceki değerleri, faiz oranı (uzun dönem devlet tahvili getirisi) ve GSYİH'nin büyüme oranı (reel büyüme oranı) değişkenleri kullanılmıştır. Analiz sonuçları; ABD özelinde Reagan hükümetlerinin (1981-84 ve 1985-88) en iyi performansı sergilerken İngiltere özelinde ise Callaghan (1976-79) hükümeti ekonomik performans açısından en başarılı hükümet olmuştur.

Boix ve Posner (1998), tarihsel bir perspektifle ve kuramsal çerçevede ele aldıkları çalışmalarında sosyal sermaye ile hükümet performansları arasındaki ilişkiyi ele almışlardır. Bunun için öncelikle sosyal sermayenin kökenini araştırmışlar; daha sonra ise sosyal sermaye ile hükümet performansı arasındaki ilişkiyi meydana getiren mekanizmayı ortaya koymaya çalışmışlardır. Söz konusu mekanizmayı oluşturan faktörlerin rasyonel seçmenler, rekabetçi elitler, kurallara riayet, bürokratik etkinlik, sivil erdem ve elit yerleşim olduğunu öne sürmüşlerdir.

Brender (2003), İsrail örneğinde mali performansın tekrar seçilebilme ihtimali üzerindeki etkisini incelemiş ve 1998 seçimlerinde söz konu-

su etkinin olduğu fakat 1989 ve 1993 seçimlerinde olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Çalışmada uygulanan regresyon analizi, mali değişkenlerin yerel anlamda gelir düzeyini yahut yöneticilerin kaynak yaratım sürecindeki başarısını yansıttığı hipotezlerini de reddetmiştir.

Coll, Prior ve Ausina (2006), İspanya'nın Valencia bölgesi için yerel hükümetlerin etkinliğini analiz etmiştir. Analizin ilk aşamasında veri zarflama analizi ve FDH (Free Disposable Hull) teknikleri ile non-parametrik olarak etkinlik ölçümü yapılmış ve ikinci aşamada ise politik ve mali politika değişkenleri üzerinden etkinliğin önemli belirleyeni tanımlanmıştır. Elde edilen etkinlik değerleri FDH tekniğinin dış bükey olmama varsayımı altında daha geniş belediyeler için daha yüksektir. Dolayısıyla daha büyük belediyelerin kaynak tahsisatını daha başarılı bir şekilde gerçekleştirebildiği ifade edilmiştir.

Veri Seti ve Yöntem

Çalışmada hükümet performanslarının iktisadi alandaki belirleyeni olarak ekonomik süreç politikası araçlarından hareketle büyüme, işsizlik, enflasyon, faiz oranı, kamu dış borç stoku, cari açık ve bütçe açığı değişkenleri seçilmiştir. Dönem aralığı olarak ise çok partili seçimlerin fiili olarak gerçekleştirildiği 1950 yılından 2015 yılına kadar olan dönem ele alınmıştır. Değişkenlere ilişkin veriler, TÜİK (1923-2013) İstatistik Göstergeler yayınından, TCMB elektronik veri dağıtım sisteminden, Kalkınma Bakanlığı'nın internet sitesi vasıtasıyla yayınladığı gösterge ve istatistiklerden, Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü'nden ve Hazine Müsteşarlığı'ndan elde edilen verilerle derlenmiştir. Büyüme ve enflasyon verileri 1968 yılı sabit fiyatları ile alınmış, Net Kamu Dış Borç Stoku yüzde değişim olarak hesaplanmıştır. Bütçe açığı ve cari açık değişkenleri GSMH'ye olan oranları cinsinden ifade edilmiştir. Faiz oranı verisi ise ekonomideki para arzı ve kredi genişlemesinin dikkate alınması amacıyla TCMB'nin kısa vadeli reeskont faiz oranı olarak seçilmiştir.

Çalışmada hükümetlerin performans sıralamasını yapmak amacıyla TOPSIS yöntemi kullanılmıştır. Hwang ve Yoon (1981) tarafından geliştirilen TOPSIS yöntemi pozitif ve negatif ideal çözümlerin refe-

rans noktası olarak seçilmesine dayanmaktadır³⁰. Pozitif ideal çözüm fayda kriterlerini maksimize eden ve zarar kriterlerini ise minimize eden çözümdür. Negatif ideal çözüm ise zarar kriterlerini maksimize eden ve fayda kriterlerini ise minimize eden çözümdür. Seçilecek optimal alternatif, pozitif ideal çözüme en kısa ve negatif ideal çözüme ise en uzak Öklid mesafesindedir³¹. TOPSIS yönteminin çözüm aşamaları; normalize karar matrisinin ve ağırlıklandırılmış normalize karar matrisinin hesaplanması, pozitif ve negatif ideal çözümlerin belirlenerek ideal çözüm noktasına olan uzaklıkların hesaplanması, ideal çözüme göreli yakınlıkların hesaplanması ve son olarak da alternatiflerin azalan sırada sıraya dizilmesi sonucunda tercih sıralanmasının belirlenmesinden meydana gelmektedir³².

TOPSIS yönteminde değerlendirmeye alınan kriterlerin önem dereceleri aynı olmayabilir. Bu durum değerlendirme kriterlerinin farklı anlamlar içermesinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle kriterlerin ağırlıklandırılmasında ele alınan problemin doğasına ve niteliğine bağlı olarak, farklı yöntemler kullanılabilir. Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP), Eigen Vektör, Entropy gibi yöntemler kriterlerin ağırlıklandırılmasında kullanılan yöntemlerden bazılarıdır³³.

Bulgular

Bu çalışmada kriterlerin ağırlıklandırılmasında ilk önce her bir kriterin eşdeğer ağırlığa sahip olduğu varsayılarak performans puanları hesaplanmış; ardından karşılaştırma yapılabilmesi amacıyla ANP (Analitik Ağ Süreci)'ye göre belirlenmiş ağırlıklar kullanılmıştır. ANP ağırlıklarının elde edilmesinde Super Decisions programı kullanılmıştır.

³⁰ Lai, Y.J., Liu, T. Y., Hwang, C. L., "TOPSIS for MCDM", **European Journal of Operational Research**, Sayı: 76, 1994, ss. 486-500.

³¹ Gwo Hshiang Tzeng ve Jih Jeng Huang, **Multiple Attribute Decision Making, Methods and Application**, CRC Press Taylor & Francis Group, 2011, s. 69.

³² Kaan Yaraloğlu, **Karar Verme Yöntemleri**, Detay Yayıncılık, 2010, ss. 23-28.

³³ Mei-Tai, Chu, "Comparison Among Three Analytical Methods for Knowledge Communities Group Decision Analysis", **Expert Systems with Applications**, Cilt: 33, 2007, s. 1015.

AHP'nin temel esasları ve ikili karşılaştırma mantığı ANP yönteminde de geçerlidir. Bununla birlikte AHP, karar düzeyleri arasında tek yönlü bir hiyerarşik ilişkin varlığı durumunda tercih edilmekte iken ANP, karar düzeyleri arasında kompleks karşılıklı ilişkilerin varlığı durumunda analiz yapılmasına imkan vermektedir³⁴. Ağırlıkların belirlenmesi anlamında üçlü bir kıyaslamanın yapılabilmesi amacıyla bir diğer ağırlık belirleme yöntemi olarak da E. S. Kirchen ve diğerleri tarafından iktidardaki partilerin sosyal demokrat, merkez ve muhafazakar kimliğine göre belirlenmiş amaçların ordinal sıralaması kullanılmıştır. Genel bir eğilimi yansıtan bu çalışmaya göre sosyal demokrat partiler büyüme, tam istihdam ve gelir dağılımının düzeltilmesi amaçlarını daha öncelikli olarak benimserken; liberal ve merkez partiler fiyat istikrarı ve büyümeyi ve muhafazakar partiler ise öncelikle fiyat istikrarı ardından ise ödemeler dengesi amaçlarını ön planda tutmaktadır³⁵. Buna göre belirlenen kriter ağırlıkları Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Değerlendirme Kriterlerinin Ağırlık Değerleri

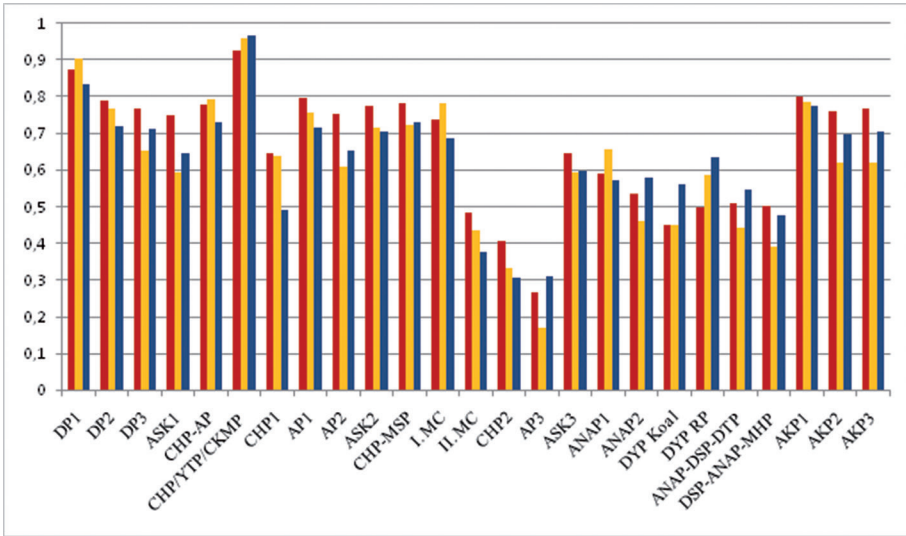
Kriterler	ANP Ağırlıkları	Eşit Ağırlıklar	Kirschen vd.
Büyüme	0, 3768475	0, 142857143	0, 214285714
İşsizlik	0, 1365627	0, 142857143	0, 190476190
Enflasyon	0, 1339627	0, 142857143	0, 214285714
Faiz Oranı	0, 1902638	0, 142857143	0, 107142857
Dış Borç	0, 0826817	0, 142857143	0, 047619048
Cari Açık	0, 0489010	0, 142857143	0, 166666667
Bütçe Açığı	0, 0307806	0, 142857143	0, 059523810
Toplam	1	1	1

³⁴ İhsan Yüksel ve Metin Dağdeviren, "Using the analytic network process (ANP) in a Swot Analysis – A Case study for a textile firm", **Information Sciences**, Cilt: 177, No: 16, 2007, s. 3364.

³⁵ Kirschen E. S. ve diğerleri, **International Vergleichende Wirtschaftspolitik Berlin**, Aktaran: Hüsnü Erkan, **Ekonomi Politikasını Temelleri**, 4. Baskı, İlkem Ofset, İzmir, 2000, s. 157.

Belirlenen kriter ağırlıkları çerçevesinde elde edilen performans değerleri Grafik 1’de karşılaştırmalı olarak gösterilmiştir. Buna göre her üç ağırlık değerinde de en yüksek puanı CHP-YTP-CKMP (25.06.1962-25.12.1963) hükümeti almıştır. En düşük puan ise eşit ağırlık ve ANP’ye göre uygulanan ağırlık durumlarında 1979 yılı Kasım ayından 1980 Darbesi’ne kadar iktidarda olan Adalet Partisi ve Kirschen vd.’e göre belirlenen ağırlıklar durumunda ise Türkiye siyasetinde yoğun çalkantıların yaşandığı CHP (1978-1979) hükümetine aittir. Grafiks gösterimden ayrı olarak sıralı puan listesi ekte verilmiştir.

Grafik 1: Belirlenmiş Ağırlıklar Çerçevesinde Hükümet Performansları

Çalışmanın bir sonraki adımında tek parti iktidarları, koalisyon hükümetleri ve askerî-geçici hükümetler belirlenen kriter ağırlıkları çerçevesinde karşılaştırılmıştır. Tablo 2’de hükümet tipleri için belirlenen kriterlere ilişkin veriler ve Tablo 3’te ise bu verilerinin standardize edilmiş değerleri bulunmaktadır.

Tablo 2: Farklı Hükümet Tipleri İçin Kriter Verileri

Kriter	Tek Parti	Koalisyon	Ask-Geçici Hük.
Büyüme	0, 051525	0, 045167	0, 044000
İşsizlik	0, 083955	0, 082388	0, 076775
Enflasyon	0, 216527	0, 501388	0, 208375
Faiz Oranı	0, 198875	0, 376527	0, 182500
Dış Borç	0, 097342	0, 107194	0, 123287
Cari Açık	0, 030310	0, 018700	0, 013525
Bütçe Açığı	0, 021480	0, 059639	0, 010963

Verilerin standardizasyonu kriter değerlerinin bire bölümü ile elde edilmiştir. Böylelikle kriter değişkenleri olan işsizlik, enflasyon, faiz oranı, dış borç, cari açık ve bütçe açığı, hedef değişkenleri olan istihdam, fiyat istikrarı, dış alacak, cari fazla ve bütçe fazlasına dönüştürülmüştür.

Tablo 3: Kriter Verilerinin Standardize Edilmiş Değerleri

Kriter	Tek Parti	Koalisyon	Ask-Geçici Hük.
Büyüme	0, 051525	0, 045167	0, 044000
İstihdam	11, 911143	12, 137559	13, 025073
Fiyat İstikrarı	4, 618351	1, 994460	4, 799040
Faiz Oranı	5, 028284	2, 655847	5, 479452
Dış Alacak	10, 273005	9, 328842	8, 111122
Cari Fazla	32, 992412	53, 475936	73, 937153
Bütçe Fazlası	46, 554935	16, 767583	91, 220068

Belirlenen ağırlıklar neticesinde farklı hükümet tipleri için elde edilen puanlar ise Tablo 4'te verilmektedir. Buna göre gerek eşit ağırlıkların

kullanıldığı analiz sonucunda gerekse ANP ve Kirschen vd. ile elde edilen ağırlıkların kullanıldığı analiz sonucunda askeri-geçici hükümetler birinci sırayı elde etmiştir. Benzer şekilde her iki analizin neticesinde tek parti iktidarları ikinci sırayı alırken koalisyon hükümetleri ise son sırayı almıştır.

Tablo 4: Hükümet Tiplerinin Karşılaştırılması

Hükümet Tipleri	Ağırlık		
	Eşit	ANP	Kirschen vd.
Tek Parti Hükümetleri	0,490073	0,378334	0,458600
Koalisyon Hükümetleri	0,195154	0,155449	0,137414
Askerî-Geçici Hükümetler	0,858856	0,938509	0,818681

Analizin son aşamasında politik konjonktüre bağlı olarak benimlenen farklı ekonomi politikası dönemleri için bir sıralama yapılmıştır. Bu çerçevede Türkiye ekonomisi, Demokrat Parti hükümetlerinin iktidarda olduğu devletçilikten dışa açık ekonomiye geçiş, 1960 Darbesi'nin ardından 1980 Darbesi'ne kadar sürecek olan ithal ikameci sanayileşme, 1983 seçimleriyle birlikte iktidara gelen ANAP'ın iktidar süresinin büyük kısmına egemen olan ihracata dayalı büyüme ve 1989 yılında 32 Sayılı Karar neticesinde sermaye akımlarının serbestleştirilmesiyle birlikte ortaya çıkan ve günümüze kadar devam eden sıcak paraya dayalı büyüme dönemleri olarak ele alınmıştır. Bölümleme sırasında askeri-geçici hükümetler, iktisadi politikaları yönlendirme konusunda önceki dönem politikalarının bir devamı niteliğinde olduklarından ve önceliklerini iktisat politikasının değiştirilmesinden ziyade ülke içi istikrarın sağlaması oluşturduğundan analiz dışı bırakılmıştır. Buna göre farklı politika dönemlerine ilişkin veriler Tablo 5'te verilmektedir.

Tablo 5: Farklı Politika Dönemleri İçin Kriter Verileri

Kriter	Dışa Açık Ekonomiye Geçiş	İthal İkameci Sanayileşme	İhracata Dayalı Sanayileşme	Sıcak Paraya Dayalı Sanayileşme
Büyüme	0, 0699	0, 049062	0, 049666	0, 042
İşsizlik	0, 06971	0, 082443	0, 080166	0, 090153
Enflasyon	0, 0884	0, 221437	0, 529166	0, 38785
Faiz Oranı	0, 038	0, 092812	0, 508333	0, 377596
Dış Borç	0, 0737	0, 190112	0, 128416	0, 048996
Cari Açık	0, 01948	0, 024325	0, 006966	0, 035507
Bütçe Açığı	0, 0019	0, 010825	0, 0326833	0, 0594

Verilerin analiz için standardize edilmiş değerleri yine verilerin bire bölümü ile elde edilmiş ve elde edilen değerler Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: Kriterlerin Standardizasyonu

Kriter	Dışa Açık Ekonomiye Geçiş	İthal İkameci Sanayileşme	İhracata Dayalı Sanayileşme	Sıcak Paraya Dayalı Sanayileşme
Büyüme	0, 0699	0, 049062	0, 049666	0, 042
İstihdam	14, 34514	12, 129482	12, 474012	11, 09215
Fiyat İstikrarı	11, 31221	4, 515946	1, 889763	2, 57831
Faiz Oranı	26, 31578	10, 774410	1, 967213	2, 64833
Dış Alacak	13, 56852	5, 260043	7, 787151	20, 40976
Cari Fazla	51, 33470	41, 109969	143, 540669	28, 16291
Bütçe Fazlası	526, 3157	92, 378752	30, 596634	16, 83501

Belirlenen ağırlıklar neticesinde farklı iktisat politikası dönemleri için elde edilen puanlar ise Tablo 7'de verilmektedir.

Tablo 7: Farklı Politika Tiplerinin Karşılaştırılması

Politika Tipleri	Ağırlık		
	Eşit	ANP	Kirschen vd.
Dışa açık ekonomiye geçiş	0, 7102355	0, 7251522	0, 750211259
İthal ikameci sanayileşme	0, 2247776	0, 1493356	0, 166602629
İhracata dayalı sanayileşme	0, 3202664	0, 3197148	0, 189970136
Sıcak paraya dayalı büyüme	0, 2619917	0, 1668897	0, 394601037

Puanlamaya ilişkin elde edilen sonuçlar neticesinde her üç ağırlıklandırma için de dışa açık ekonomiye geçiş döneminin o dönemde elde edilen yüksek büyüme oranları ve düşük faiz oranlarının da etkisiyle ilk sırada yer aldığı görülmektedir. İthal ikameci sanayileşme dönemi ise yine her üç ağırlıklandırmada da son sıradadır. Bunda 70’li yılların kriz dönemlerinde büyümenin negatife dönmesi ve yine krize bağlı olarak enflasyon ve işsizlik oranlarının hızla yükselmesi etkili olmuştur. Sıcak paraya geçiş dönemi de ithal ikameci sanayileşme dönemine yakın bir puan alarak ANP ve eşit ağırlıklar için üçüncü sırayı alırken Kirschen vd. için ikinci sırayı almıştır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Son dönem Türkiye siyasi ve ekonomik hayatındaki gelişmeler, farklı hükümet tiplerine ve politika uygulamalarına yönelik tartışmaların temelini oluşturmaktadır. Bu bakımdan farklı hükümetlerin gerek iktidar yapısı gerekse eko-politik alt dönemler itibarıyla performanslarının karşılaştırılması oldukça önemlidir. Temel ekonomik göstergeler kullanılarak 1950 – 2015 dönemi için TOPSİS analizinin uygulandığı bu çalışmada objektif bir karşılaştırmanın yapılabilmesi amacıyla üç farklı ağırlık kullanılmış ve hükümetler hem kendi içerisinde, hem iktidarın yapısı ve hem de ekonomik sistemin yapısı açısından sıralanmıştır.

Yapılan analizlerin sonucunda, kullanılan ağırlıkların tutarlı sonuçlar verdiği görülmüştür. Analizlerin sonucunda her üç ağırlık için de en yüksek puanı elde eden CHP/YTP/CKMP hükümeti ise 1960 Dar-

besi sonrasında ithal ikameci sanayileşme döneminin ilk hükümetidir. İktidarın yapısı anlamında tek parti iktidarları koalisyon hükümetlerine göre daha yüksek puan almıştır. Ekonomik performansın en yüksek olduğu dönem ise dışa açık ekonomiye geçiş dönemidir. Bu anlamda Demokrat Parti iktidarında teşkil edilen hükümetler en başarılı olmuştur. Bununla birlikte çok sayıda koalisyon hükümetinin görevde bulunduğu ithal ikameci sanayileşme dönemi ve sıcak paraya dayalı büyüme dönemi, koalisyon hükümetlerinin düşük performansları nedeniyle dışa açık ekonomiye geçiş dönemine göre daha başarısız olmuştur

İktidar yapısı itibariyle en düşük puanları ise koalisyon hükümetleri almıştır. 1974 Petrol Krizi'ni takiben iktidarda olan hükümetler bu anlamda 1990'lı yılların zayıf konjonktüründe iktidarda bulunan hükümetlere göre daha düşük puanlar almıştır. Siyasi sistemdeki süreklilikleri kısıtlı olmasına karşın askerî ve geçici hükümetler, iktidarın yapısı anlamında en yüksek performans puanını almıştır. Bu durum askerî hükümetlerin popülist bir gaye gütmemeleri yahut uzun vadeli bir ekopolitik perspektife sahip olmamalarıyla ilişkilendirilebilir.

Tüm bu sonuçlar değerlendirildiğinde ekonomik alan ile politik alanın etkileşimi dikkate alındığında ekonomik performansının artmasını isteyen bir Türkiye'nin hem politik hem de ekonomik alanda bir takım değişiklikler yapması gerektiği ortadadır. Politik alanda yapılacak değişiklikler, siyaset bilimcilerin alanına girmekle birlikte bu çalışma sonuçlarından hareketle koalisyon hükümetlerinin yerine tek parti iktidarlarının savunulması günümüzün demokrasi anlayışıyla uyumlu değildir. Kaldı ki Türkiye'de politik alan uzun yıllar boyunca koalisyon hükümetlerini ortaya çıkarmış olup kendine özgü koşullar nedeniyle de çıkarmaya devam edecektir. Bu noktada yapılması gereken gerek politik aktörlerin gerekse toplumun demokrasi kültürünü içselleştirmesi ve çatışmacı dünya görüşünden uzaklaşarak uzlaşmacı kültürün topluma ve politik aktörlere yerleştirilmesidir. Ancak bunun bir eğitim sorunu olduğu dikkate alındığında gerek demokrasi kültürünün gerekse uzlaşmacı duruşun toplumda yerleşmesi maalesef ki kısa dönemde gerçekleşmesinin zorluğu bilinen bir gerçektir. Ancak bu yöndeki güçlü bir siyasi irade ile bunun gerçekleşmesi hızlandırılabilir.

Öte yandan ekonomi politikaları yönünden hükümet performansları değerlendirildiğinde görülmektedir ki sıcak para girişlerine dayalı ekonomi politikalarının uygulandığı son dönemde hükümet performansı düşmektedir. Bunda etkili olan faktör de özellikle kriz dönemlerinde spekülâtif yabancı sermayenin hızla ülkeyi terk etmesi ve krizleri derinleştirmesidir. Bu noktada yapılması gereken bu sermaye çıkışlarını engelleyici bir takım ekonomi politikası önlemlerinin alınmasıdır. Ancak içinde bulunduğumuz dönem itibarıyla bunun gerçekleştirilmesi pek mümkün görülmemektedir. Spekülâtif yabancı sermayenin bu kadar yoğun bir şekilde bulunduğu bir ekonomik ortamla birlikte yaşanan politik istikrarsızlık süreci, bu yönde uygulanacak bir ekonomi politikasının ekonomiyi bir krize sokmasını muhtemel hale getirmektedir. Bu durumda yapılması gereken kurulacak güçlü bir hükümet ile ekonomik yapı politikasında bir dönüşümün sağlanarak sıcak paraya dayalı daha doğrusu bağlı bir ekonomik yapıdan kurtulmasıdır.

Bununla birlikte ekonomik yapı politikası uygulamasında yürürlüğe konulması gereken bir başka politika değişikliği ülkenin üretim deseni-ne ilişkindir. Bu amaçla hızla katma değeri yüksek ürünler ile bilgi ve teknoloji üretimine geçilmesi gerekmektedir. Bu, bir yandan cari açığın azalmasını ve büyümenin hızlanmasını sağlarken diğer yandan ekonominin dışa bağımlılığını azaltacaktır. Ancak bunun gerçekleştirilmesi de Türkiye’de bilgi ekonomisinin temel unsurlarında yaşanacak gelişmelere bağlı olacaktır. Bilgi ekonomisinin temel unsurları olan bilgi, bilgi işçisi ve bilgi iletişim teknolojilerine yapılacak olan yatırımlar veya katkılar Türkiye ekonomisinin hızlı bir şekilde gelişmesine katkı sağlayacaktır. Burada kritik olan faktör, bilgi işçileridir ve bunların yetiştirilmesi ülkenin eğitim politikalarıyla ilgilidir. Dolayısıyla eğitim politikasında gerçekleştirilecek dönüşüm bir yandan demokrasi kültürünün yerleştirilmesi açısından önemliyken; diğer yandan bilgi işçilerinin yetiştirilmesi açısından önemlidir.

Tüm bu politika önerilerinde belki de en önemli yol gösterici Atatürk’ün İzmir İktisat Kongresi’ni açış konuşması olabilecektir. Dolayısıyla söz konusu konuşmayı tekrar gözden geçirerek, özümseyerek bu

günkü koşullara uyarlamaya ihtiyacımız vardır. Sözlerimi ya da çalışmayı söz konusu konuşmadan olan bir alıntı ile bitirmek istiyorum.

...Başarılı olmak için çok çalışmak gerektiğini bilmeliyiz. İktisadiyat diyoruz; fakat arkadaşlar, iktisadiyat demek, her şey demektir. Yaşamak için, mutlu olmak için, insan varlığı için ne gerekse onların tamamı demektir. Ziraat demektir, ticaret demektir, emek demektir, her şey demektir....

KAYNAKÇA

AKŞİN, Sina (2000), **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 2**, İmaj Yayınevi, Ankara.

ARSLAN, Ali (2007), "12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi Sonrası Türkiye'nin Siyasi Yapısı", **Akademik Bakış**, Sayı: 11, Ocak.

BARRO, Robert J. (1996), **Getting It Right Markets and Choices in a Free Society**, The MIT Press, Cambridge, London.

BORATAV, Korkut (2005), **Türkiye İktisat Tarihi, 1908 – 2002**, İmge Kitabevi, 9. Baskı, Ankara.

BOIX, Carles ve Daniel N. POSNER, "Social Capital: Explaining Its Origins and Effects on Government Performance", **British Journal of Political Science**, Sayı: 4, ss. 686-693.

BRENDER, Adi (2003), "The Effect of fiscal performance on local government election results in Israel: 1989-1998", **Journal of Public Economics**, Sayı: 87, ss. 2187-2205.

CHU, Mei-Tai, (2007). "Comparison Among Three Analytical Methods for Knowledge Communities Group Decision Analysis", **Expert Systems with Applications**, Cilt: 33, ss. 1011-1024.

COLL, Maria Teresa Balaguer, Diego PRIOR ve Emili Tortosa AUSINA (2007), "On the determinants of local government performance: A two-stage nonparametric approach", **European Economic Review**, Sayı: 51, ss. 425-451.

ELEREN, Ali ve Mehmet KARAGÜL (2008), "1986-2006 Türkiye Ekonomisinin Performans Değerlendirmesi", **Yönetim ve Ekonomi**, Cilt: 15, Sayı: 1, ss. 1-14.

ERKAN, Hüsnü (2000), **Ekonomi Politikasının Temelleri**, 4. Baskı, İlkem Ofset, İzmir.

GÜLOĞLU, Bülent ve Ender ALTINOĞLU (2002), "Finansal Serbestleşme Politikaları ve Finansal Krizler: Latin Amerika, Meksika, Asya ve

Türkiye Krizleri”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No: 27, Ekim.

GÜLOĞLU, Bülent (2001), “İstikrar Programından İstikrarsızlığa (Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri)”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Kriz Özel Sayısı I, Ekim.

GÜNGEN, Ali Rıza (2006), “1980’ler Türkiye’inde Devletin Yeniden Yapılandırılmasına Dair Yaklaşımlar Üzerine Eleştirel Notlar”, **Mülkiye Dergisi**, Cilt: 30, Sayı: 250, Ankara.

GÜRKAYNAK, Refet S. ve Selin Sayek BÖKE, (2013), “AKP Döneminde Türkiye Ekonomisi”, **Birikim Dergisi**, Sayı: 296, Aralık.

KANDİLLER, Rıza (2009), “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve Ötesi”, [www.dtm.gov.tr / dtmadmin / upload / EAD / ... / ekonomi1.doc](http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/.../ekonomi1.doc) (13.09.2009).

KARAÇOR, Zeynep ve Volkan ALPTEKİN (2006), “Finansal Krizlerin Önceden Tahmini Yoluyla Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği”, **Celal Bayar Üniversitesi İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 2.

KARPAT, Kemal (2010), **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Kültürel, Ekonomik** Temeller, Timaş Yayınları.

KARAKAYA, Kerim (2015), “Pamuk: AK Parti’nin Ekonomi Modeli Uzatmaları Oynuyor”, www.wsj.com.tr, (27.06.2015)

KAYNAK, Muhteşem ve Önder Balcı (2009), “Kalkınma Performansları Açısından Cumhuriyet Hükümetleri: 1923 – 2007”, **11. Sosyal Bilimler Kongresi**, 9-11 Aralık 2009, Ankara.

KEYDER, Çağlar (2008), **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, İletişim Yayınları, 13. Baskı, İstanbul.

KİBRİTÇİOĞLU, Aykut (2007), “A Comparison of Macroeconomic Performances of Governments in Turkey 1987-2007”

(http://mpr.ub.uni-muenchen.de/3962/1/MPRA_paper_3962.pdf) (Erişim Tarihi: 21.07.2015)

KIRSCHEN E. S. ve diğerleri (2000), **International Vergleichende Wirtschaftspolitik Berlin**, Aktaran: Hüsnü Erkan, **Ekonomi Politikasını Temelleri**, 4. Baskı, İlkem Ofset, İzmir.

KOÇAK, Cemil (1997), “Siyasal Tarih (1923 – 1950)”, **Türkiye Tarihi 4**, Çağdaş Türkiye (1908 – 1980), Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul.

LEWIS, Bernard (2007), **Demokrasinin Türk Serüveni**, Çev. Esra Ermert ve Ahmet Hamdi Aydoğan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

LAI, Y.J., Liu, T. Y., Hwang, C. L. (1994), “TOPSIS for MCDM”, **European Journal of Operational Research**, Sayı: 76, ss. 486-500.

ÖZATEŞLER, Mustafa (1998), **İktisadi Planlama Teorisi ve Genel Üretim Modeli**, Anadolu Matbaacılık, İzmir.

ÖZDEMİR, Hikmet (1997), “Siyasal Tarih 1960 – 1980”, **Türkiye Tarihi 4**, Çağdaş Türkiye 1908 – 1980, Cem Yayınevi, İstanbul.

ÖZÜERMAN, Tülay (1996), “Türkiye’nin Sosyal ve Siyasal Gelişme Seyri İçinde Siyasal Partiler”, **DEÜ İİBF Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 1, İzmir.

SÖNMEZ, Sinan (2003), “Türk İktisat Politikalarında Çıpa: Dış Borçlanma”, **İktisat Üzerine Yazılar 2: İktisadi Kalkınma Kriz ve İstikrar Oktar Türel’e Armağan**, Derleyen: Fikret Şenses, Erinc Yeldan ve Ahmet H. Köse, İletişim Yayınları, İstanbul.

STROM, Kaare (1985), “Party Goals and Government Performance in Parliamentary Democracies”, **The American Political Science Review**, Cilt: 79, Sayı: 3, ss. 738-754.

ŞANLISOY, Selim (2007), **Ekonomi-Politika Etkileşiminin Süreç Politikası Açısından Analizi: Türkiye Örneği**, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

TELATAR, Funda (2000), “Makro Ekonomik Performans İndekslerine Göre Hükümetler Arası Sıralamalar 1950-1996”, **İktisat-İşletme-Finans**, Sayı: 175.

Türkiye İstatistik Kurumu (2014), **İstatistik Göstergeler (Statistical Indicators) 1923-2013**, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara.

TZENG, Gwo Hshiong ve Jih Jeng HUANG (2011), **Multiple Attribute Decision Making, Methods and Application**, CRC Press Taylor & Francis Group.

YARALIOĞLU, Kaan (2010), **Karar Verme Yöntemleri**, Detay Yayıncılık.

YELDAN, Erinç (2001), **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi**, İletişim Yayıncılık, İstanbul.

YELDAN, Erinç (2008), “Kriz Türkiye’yi Nasıl Etkileyecek”, **Ekonomi Politik**, Ekim.

YILDIRIM, Oğuz (2004), “Türk Bankacılık Sektöründe Yaşanan Finansal Krizler (1980-2002)”, **İktisat Dergisi**, Sayı: 453, İstanbul.

YÜKSEL, İhsan ve Metin DAĞDEVİREN (2007), “Using the analytic network process (ANP) in a Swot Analysis - A Case study for a textile firm”, **Information Sciences**, Cilt: 177, No: 16, ss. 3364-3382.

<https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP19.htm> (24.06.2015).

<https://evds.tcmb.gov.tr> (22.06.2015).

<https://www.muhasibat.gov.tr> (22.06.2015).

<https://www.hazine.gov.tr> (23.06.2015).

<http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/index.aspx> (24.06.2015).

EKLER

EK 1: Hükümetlere Göre Ekonomik Performans Göstergeleri

Hükümetler	Yıllar	Büyüme (1968SF)	İşsizlik	Enflasyon (TÜFE: 1968=100)	Faiz oranı (K.Vadeli Reeskont Faizi)	Net (Kamu) D.Borç Stoku	Cari Açık/ GSMH	Bütçe Açığı/ GSMH
Demokrat Parti (22.05.1950 – 27.05.1960)	1950	9,4	4,18	-4,4	4	11,2	1,44	1,18
	1951	12,8	5,08	0,2	4	-3,2	2,26	-0,48
	1952	11,9	5,96	5,1	3	9,7	4,14	-0,47
	1953	11,3	6,53	3,8	3	-8,5	2,94	0,18
	1954	-3,0	6,89	9,5	3	13	3,11	0,74
	1955	7,9	7,29	12,2	3	13,8	2,59	0,28
	1956	3,2	7,77	9,9	4,5	21,4	0,95	0,63
	1957	7,8	8,24	11,9	4,5	2,4	0,61	0,14
	1958	4,5	8,66	15,8	4,5	-0,9	0,51	-0,05
	1959	4,1	9,11	24,4	4,5	14,8	0,93	-0,25
Askeri Hükümet (27.05.1960 – 20.11.1961)	1960	3,4	9,56	5,2	4,5	14,11	1,41	0,09
	1961	2,0	9,56	1,6	4,5	9,5	3,10	-0,47
CHP/AP (20.10.1961- 25.6.62)	1962	6,2	10,10	3,4	4,5	19,8	3,80	-0,17
CHP/YTP/CKMP (25.06.1962- 25.12.1963)	1963	9,7	10,70	7,9	7,5	-9,97	4,06	-0,25
CHP (25.12.1963-20.02.1965)	1964	4,1	9,83	1,2	7,5	38,24	1,39	0,86
Adalet Partisi (20.02.1965-26.03.1971)	1965	3,1	8,98	5,8	7,5	7,9	0,92	0,80
	1966	12,0	8,23	5,7	7,5	9,87	1,63	0,10
	1967	4,2	7,22	8,3	7,5	12,87	1,03	-0,23
	1968	6,7	5,95	3,7	7,5	18,21	1,24	0,53
	1969	4,1	5,7	7,8	7,5	12,21	1,09	1,28
	1970	3,2	5,5	8,1	9,0	11,44	0,90	-0,14
	1971	5,6	6,4	16,5	9,0	15,32	0,63	3,29
MBK (26.03.1971-22.05.1972) Geçici Hükümet (22.05.1972-26.01.1974)	1972	7,4	6,8	13,7	9,0	3,85	0,04	0,15
	1973	3,3	6,3	16	8,75	14,23	-1,73	0,71
CHP/MSP (26.01 – 17.11.1974) Geçici Hükümet (17.11.1974-31.03.1975)	1974	5,6	6,8	18,6	8,75	8,07	1,88	0,92

I. Milliyetçi Cephe Hükümeti (31.03.1975-21.06.1977) CHP (21.06 – 21.07.1977)	Kriz Dönemi	1975	7, 2	7, 3	19, 8	9, 0	11, 75	3, 47	0, 23
		1976	10, 5	7, 6	16, 4	9, 0	28, 45	3, 78	0, 59
		1977	3, 4	9	28	9, 0	9, 41	5, 13	4, 62
		1978	1, 5	10	47, 2	10, 0	43, 16	1, 89	1, 85
II. Milliyetçi Cephe Hükümeti (21.07.1977-05.01.1978) CHP (05.01.1978-12.11.1979)	Kriz Dönemi	1979	-0, 6	10, 1	56, 8	10, 75	52, 6	1, 73	2, 74
		1980	-2, 4	8, 9	115, 6	26, 0	30, 17	4, 98	3, 59
AP (12.11.1979-12.09.1980)	İhracata Dayalı Büyüme	1981	4, 9	8, 3	33, 9	30, 25	11, 57	2, 71	1, 47
Askeri Hükümet		1982	3, 6	7, 3	31, 4	31, 5	14, 39	1, 48	1, 63
		1983	5, 0	7, 2	48, 4	48, 5	15, 66	3, 18	1, 90
		1984	6, 7	7, 9	45	52, 0	1, 4	2, 43	2, 77
		1985	4, 2	7, 8	34, 6	52, 0	20, 17	1, 51	1, 85
		1986	7, 0	7, 3	38, 9	48, 0	23, 46	1, 95	2, 94
		1987	9, 5	8, 1	75, 4	45, 0	27, 99	0, 94	4, 01
		1988	2, 1	8, 4	63, 3	54, 0	2, 33	-1, 76	3, 64
	Anavatan Partisi (13.12.1983 – 20.11.1991)	1989	0, 3	8, 6	60, 3	54, 0	1, 7	-0, 89	4, 40
1990		9, 3	8	66	45, 0	9, 64	1, 74	4, 10	
1991		0, 9	8, 2	70, 1	48, 0	2, 81	-0, 17	7, 36	
DYP/SHP (20.11.1991 – 16.05.1993) SHP (16.05-25.06.1993)		1992	6, 0	8, 5	66, 1	48, 0	1, 62	0, 62	6, 07
		1993	8, 0	8, 9	106, 3	48, 0	7, 94	3, 60	9, 79
DYP/SHP (25.06.93-5.11.95) DYP (05- 30.11. 1995) DYP/CHP (30.11.95-6.3.96)		1994	-5, 5	8, 6	93, 6	55, 0	12, 53	-1, 99	3, 9
		1995	7, 2	7, 6	80, 4	50, 0	4, 03	1, 38	4, 1
ANAP/DYP (06.03 – 28.06.1996) RP/DYP (28.06.1996 – 30.06.1997) ANAP/DSP/DTP (30.06.1997-11.01.1999)		1996	7, 0	6, 6	85, 7	50, 0	3, 17	1, 33	8, 3
	1997	7, 5	6, 8	84, 6	67, 0	-3, 60	1, 37	7, 6	
	1998	3, 1	6, 9	64, 9	67, 0	4, 03	-0, 96	7, 1	
DSP (11.01 – 28.05.1999)	Kısa Vadeli Sermaye Girişine Dayalı Büyüme	1999	-3, 4	7, 7	54, 9	60, 0	1, 53	0, 73	11, 6
DSP/MHP/ANAP (28.05.1999 – 18.11.2002)		2000	6, 8	6, 5	54, 4	60, 0	17, 15	4, 91	10, 2
		2001	-5, 7	8, 4	45	60, 0	12, 36	-2, 33	16, 5
		2002	6, 2	10, 3	25, 3	55, 0	21, 52	0, 99	14, 4

Adalet ve Kalkınma Partisi (18.11.2002 – 07.06.2015)	Cari Açık ve Dış Finansman Bağımlılığına Dayalı Büyüme	2003	5,3	10,5	10,6	43,0	9,65	3,4	11,4
		2004	9,4	10,3	8,2	38,0	1,43	5,2	7,09
		2005	8,4	10,3	9,5	23,0	-12,16	6,3	1,41
		2006	6,9	9,9	9,65	27,0	2,19	7,8	0,61
		2007	4,7	9,2	8,3	25,0	2,36	5,9	1,62
		2008	0,7	10,0	10,06	25,0	3,41	5,7	1,83
		2009	-4,8	13,1	6,5	15,0	4,62	2,3	5,53
		2010	9,2	11,1	6,4	14,0	4,14	6,5	4,58
		2011	8,8	9,1	10,4	17,0	2,9	10,5	2,61
		2012	2,1	8,4	6,1	13,5	7,24	6,2	1,52
		2013	4,2	9,0	7,4	10,25	9,02	7,9	2,16
		2014	2,9	9,9	8,1	9,0	4,36	6,4	1,93
		2015*	4,0	10,6	9,9	9,0	-6,5	7,0	1,13

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (2014), İstatistik Göstergeler (Statistical Indicators) 1923 – 2013, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara., <https://evds.tcmb.gov.tr> (22.06.2015), <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP19.htm> (24.06.2015), <https://www.muhasibat.gov.tr> (22.06.2015), <https://www.hazine.gov.tr> (23.06.2015), <http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/index.aspx> (24.06.2015).

EK 2: Kriter Ağırlıkları Çerçevesinde Hükümetlerin Puanları

Sıra	ANP		Eşit Ağırlık		Kirschen vd.	
	Hükümet	Puan	Hükümet	Puan	Hükümet	Puan
1	CHP/YTP/ CKMP	0,923741	CHP/YTP/ CKMP	0,957937	CHP/YTP/ CKMP	0,964851
2	DP1	0,873350	DP1	0,904822	DP1	0,834871
3	AKP1	0,799487	CHP-AP	0,794301	AKP1	0,775386
4	AP1	0,796201	AKP1	0,784676	CHP-MSP	0,731914
5	DP2	0,788742	I. MC	0,781514	CHP-AP	0,728910
6	CHP-MSP	0,780801	DP2	0,767466	DP2	0,718809
7	CHP-AP	0,778811	AP1	0,756891	AP1	0,717084
8	ASK2	0,772585	CHP-MSP	0,721447	DP3	0,710672
9	AKP3	0,768524	ASK2	0,714441	AKP3	0,705760
10	DP3	0,766185	ANAP1	0,657869	ASK2	0,704995
11	AKP2	0,758521	DP3	0,653255	AKP2	0,698373
12	AP2	0,753485	CHP1	0,636396	I. MC	0,685610
13	ASK1	0,749926	AKP2	0,620453	AP2	0,654376
14	I. MC	0,736851	AKP3	0,618372	ASK1	0,646652
15	CHP1	0,647182	AP2	0,609838	DYP RP	0,633422
16	ASK3	0,643670	ASK1	0,595178	ASK3	0,597136
17	ANAP1	0,590514	ASK3	0,594272	ANAP2	0,580246
18	ANAP2	0,534860	DYP RP	0,587149	ANAP1	0,573084
19	ANAP-DSP- DTP	0,510038	ANAP2	0,460989	DYP Koalisyonları	0,558791
20	DSP-ANAP- MHP	0,502744	DYP Koalis- yonları	0,450381	ANAP-DSP- DTP	0,546298
21	DYP RP	0,496239	ANAP-DSP- DTP	0,443272	CHP1	0,491769
22	II. MC	0,482770	II. MC	0,435524	DSP-ANAP- MHP	0,474665
23	DYP Koalisyonları	0,451254	DSP-ANAP- MHP	0,390998	II. MC	0,378001
24	CHP2	0,404365	CHP2	0,332747	AP3	0,310226
25	AP3	0,267272	AP3	0,169813	CHP2	0,304551

LOZAN SONRASI SÜREÇTE KIBRISLI TÜRKLERİN TÜRKİYE'YE GÖÇ HAREKETLERİ VE BUNUN EKONOMİK VE SOSYAL HAYATA YANSIMALARI

Ulvi KESER*

ÖZET

İngiltere'nin Lozan Antlaşmasıyla Kıbrıs adasının resmen almasının ardından adada yaşayan Kıbrıs Türklerine iki yıllık süre içinde Türkiye'ye göç etme veya artık İngiliz uyruğunu kabul etme seçenekleri sunulur. Adadaki belirsizliğe bağlı olarak Kıbrıs Türkleri de özellikle 1924'den itibaren akın akın Türkiye'ye göç etmeye başlarlar. Adadaki Türk mevcudiyetinin sona ermesiyle sonuçlanabilecek bu durum karşısında Türkiye de bazı tedbirler almak zorunda kalır. Bu çalışma kapsamında özellikle Lozan sonrasında 1960'lara kadar geçen süreçte Türkiye'ye göç eden Kıbrıslı Türklerin durumu, sosyal ve ekonomik hayatları, Türkiye'deki yeni yaşantıları, Türkiye'de örgütlenme çalışmaları ve sonrası süreç arşiv belgelerinden istifade edilerek ortaya konulacaktır. Çalışmanın hazırlanma aşamasında yurtiçi ve yurtdışında çeşitli arşivlerden ve arşiv kaynaklarından istifade edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Göç, Kıbrıs Türkleri, Türkiye, Ekonomi, Lozan.

* Prof. Dr., Girne Amerikan Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dekanı, GAÜ Kıbrıs Araştırmaları Merkezi (GAÜ-KAM) Müdürü, ulvi.keser@gmail.com

**TURKISH CYPRIOTS' IMMIGRATION ACTIVITIES
TO TURKEY AFTER LAUSANNE TREATY AND ITS
REFLECTIONS UPON THE TURKISH ECONOMY AND
THE SOCIAL LIFE**

ABSTRACT

Subsequent to the turn-over of the island of Cyprus by the Great Britain due to the Lausanne Treaty, Turkish Cypriots were given two choices to continue to live on the island or to leave and go to Turkey within two years. Then Turkish Cypriots started migrating to Turkey because of the uncertainty on the island in 1924. Turkey, on the other hand, was obliged to take some precautions against the current situation that would result in an island of no Turkish Cypriots. This research will focus on Turkish Cypriots' lives, their experiences, their social and communal organizations, and their contributions to both Turkey and Cyprus from Lausanne to 1960s, making mostly use of the archives, published materials and the oral history studies.

Key Words: Immigration, Turkish Cypriots, Economy, Turkey, Lausanne.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SÜRECİ VE KIBRIS

Kıbrıs Türklerinin Lozan sonrasında Türkiye'ye yönelik başlayan göç hareketlerinden önce adada savaş öncesi durumu görmekte fayda vardır. Daha Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce yokluk ve yaklaşmakta olan savaşın ayak seslerini ekonomik anlamda hissetmeye başlayan Kıbrıs Türkleri bir yandan da Rumların Enosis talepleri karşısında neredeyse çaresiz kalmış durumdadırlar.¹ Öte yandan İngiliz Parlamentosu'nda ilhak kararının alınmasından hemen önce 5 Ağustos 1914 tarihinde bütün ada sathında sıkıyönetim ilan edilir ve bütün ada sathında her türlü silah bulundurmaktan bunların devir ve teslimine, İngiltere ve Majestelerine düşman olarak nitelenen şahıslardan harp esirlerine ve bu kişilere yardım ve yataklık edenlere kadar herkesi kapsayan kısıtlamalar da yürürlüğe girer.² Bu arada Dr. Hafız Cemal (Lokman Hekim) 1909 yılında Kıbrıs Türk toplumunun durumunu Rumlarla da mukayese yaparak ortaya koyar;³

“...Türklerin %99 oranında eğitim-öğretim ve sanattan yoksun olduklarını söyleyebilirim. Hristiyanlar ise %99 oranında bilgi ve sanat bakımından donanımlı. Dikkatimi en önce yaşamsal önem taşıyan hekimlik, eczacılık, avukatlık ve diplomalı ebelik çekti. Adamızın hiçbir köy ve kasabasında Türk olarak bir tek hekim, eczacı, diplomalı ebe bile yoktu. 60 bini aşkın Türk halkının tıp, eczane ve ebelik ihtiyacını Rumlar sağlıyor. Lefkoşa'da ve her kaza merkezinde mükemmel Rumca, İngilizce, Fransızca ve Türkçe bilen yüzlerce mükemmel Rum avukatlarına karşı çıkararak milletin haklarını savunup koruyacak Türk avukatlarımız yok. Her ne kadar o esnada Lefkoşa'da ufak tefek işler görmeye başlayarak yerli halka övünç veren iki avukatımız türemişse de en büyük hukuk ve cinayet davalarını Rumla-

¹ Mustafa Haşim Altan, **Atatürk Devrimlerinin Kıbrıs Türk Toplumuna Yansımaları**, KKTC Millî Eğitim, Kültür ve Gençlik Bakanlığı Yay., Ankara, 1997, s. 19-21.

² H. Fikret Alasya, **Tarihte Kıbrıs**, Ankara, 1988, s. 142.

³ Hafız Cemal, **Kıbrıs Osmanlılarına Mahsus Son Hediye-i Acizanem veyahud Kıbrıs'ta Geçen Dört Senelik Tarih-i Hayatım**, 1909, s.169-170'den aktaran Ahmet An, **Kıbrıs Türk Toplumunun Geri Kalmışlığı 1892-1962**, Şadi Kültür ve Sanat Yay., Girne, 2006, s. 15.

run, Ermenilerin, İngilizlerin avukatları yürütmekteydi ve 5 kaza merkezinde ve köylerindeki Türkler kendi avukatlarımız olmamasından dolayı kan ağlıyordu. Anasının yanında birkaç kere lohusaya gidip gelmekle 'Ebe Hanım' olmuş birçok Türk kocakarıları ebeler varsa da Rumların diplomalı ebeleri çoğaldıkça bu yarım yamalak ebelerimizin işlerine son verileceğinden hiç kuşku yoktu... Milli kalkınma konularında Rumlar genellikle birlik, işbirliği ve dayanışma içinde. Her Rum milli kalkınma ve çaba simgesi. Rum köylerinin hemen hemen %90'ı okuryazar... Sosyal kalkınma için her nitelik ve kararlılık var ise Rumlarda... Türklerin de %90'ı işsiz güçsüz ya da 'Bugün yiyeyim, yarına Allah kerim diyeyim.' sözü uyarınca biraz çalışarak şöyle böyle geçinirler ve Rumların kurmuş oldukları ticaret dolaplarına, mallarını satarak paralarını, canlarını teslim ederler..."

1900 yılı itibarıyla Kıbrıs'ta 14 ilkokul ve bu okullarda 300 erkek ve 122 kız olmak üzere toplam 422 öğrenci bulunmaktadır. 1909-1910 döneminde okulların sayısı 11'e ve 1914-1919 döneminde de 6'ya düşer.⁴ Savaş öncesi dönemde (1912-1914) Kıbrıs'ta eğitim hayatına bakılacak olursa bu dönemde ilkokullarla ilgili Maarif Encümeni üyeleri arasında birkaç Kıbrıslı Türk de bulunmaktadır. Aynı dönemde Tali Okullar İdare Heyeti'nde ise Baş Kadı Ali Rifat, Müftü Hacı Hafız Ziyai, Bodamyalı Şevket, Hami, Fahri, Dr. Hafız Cemal, Musa İrfan ve Mısırlızade Ahmet Hulusi bulunmaktadır. Bu dönemde Kıbrıs adasında toplam 8 rüştiye vardır. 29 Ekim 1914'te Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na fiili olarak katılması ve Almanya'nın yanında yer alması üzerine İngiltere 1878 tarihli antlaşmayı tek taraflı olarak hükümsüz ilan edip 5 Kasım 1914'te Osmanlı İmparatorluğu'na harp ilan eder ve aldığı bir kararla (Order in Council) Kıbrıs'ı İngiliz topraklarına kattığını, Mısır'daki Osmanlı hâkimiyetinin de artık sona erdiğini ilan eder.⁵ Savaş

⁴ 1920 tarihli Maarif Kanunu ile adada bütün okullar devlet yönetimine geçer ve adada Osmanlı ilkokulları kapatılır. Hasan Behçet, Kıbrıs Türk Maarif Tarihi 1571-1968, Lefkoşa, 1969, s. 69. Andrekos Varnava, "Recreating Rural Britain and Maintaining Britishness in the Mediterranean: The Troodos Hill Station in Early British Cyprus", **The Cyprus Review**, Volume 17, No. 2, Sonbahar 2005, s.47.

⁵ Villalta, Jorge Blanco, **Atatürk**, Ankara, 1982, s.77.

ilanının hemen ardından Akdeniz'de ortaya çıkmaya başlayan hareketlilik başta Adriyatik Denizi olmak üzere Adalar Denizi, Yunan Denizi ve Akdeniz'de özellikle Fransa ve İngiltere'ye ait savaş filolarının rast geldikleri Osmanlı, Alman ve Avusturya bandıralı sivil ticaret gemilerinden "hidmat-askeriyeye kabiliyetli" olanları "esir-i harp" ilan ederek tevkif etmeye başlamalarıyla iyice artar.⁶ 4 Haziran 1878 tarihinde⁷ Kıbrıs'ın İngiltere'ye verildiği dönem içerisinde adada 95.000 Türk bulunmasına rağmen⁸ 1911 yılında 46.428 Türk⁹ ve 214.480 Rum'un yanında 3.056 da yabancı söz konusudur¹⁰ ve Osmanlı Devleti, 5 Kasım 1914 tarihli¹¹ bu kararı kabul etmediğini 9 Kasım 1914 tarihinde verdiği sert bir notayla açıklamasına rağmen İngiltere Kıbrıs'ı ilhak ettiğini ilan eder.¹² O güne kadar nispeten daha az sıkıntılı ve stresli günler geçirmekte olan Kıbrıs Valisi ise alınacak tedbirler konusunu görüşmek ve adada hayatı savaş ortamının dışına çıkartarak normalleştirebilmek amacıyla neredeyse bir savaş komitesi de oluşturur.¹³ Hemen ardından söz konusu bu komite adadaki İngiliz askerlerinden büyük bir kısmını Larnaka, Li-

⁶ BOA. DH. EUM. S.Şb.4. 9. 1333, D.6.59.

⁷ Achille Emilianides, *Histoire de Chypre*, Presses Universitaires de France, Paris, 1963, s.89. Ayrıca Bkz. Colin Thubron, *Journey Into Cyprus*, Middlesex, 1986, s. 216-217.

⁸ K. Rustem and Brother, **North Cyprus Almanack**, Londra, 1987, s. 19.

⁹ Suat Bilge, **Le Conflit De Chypre Et Cypriotes Turcs**, Ankara, 1961 s.3. Ayrıca Bkz. Naim Zia, **Kıbrıs'ın İngiltere'ye Geçışı ve Adada Kurulan İngiliz İdaresi**, Ankara, 1975, s. 129.

¹⁰ Seyit Yolak, **1571'den Günümüze Kıbrıs Türk Yönetimleri**, Lefkoşa, Kasım 1989, s. 30.

¹¹ FO. Cyprus 1920, H.M. Stationery Office, Londra, s. 72. Salahi R. Sonyel, "Kıbrıs Antlaşması'nın 100.Yılı", **Bellekten**, Cilt XLII, Sayı 165-168, Ankara, 1978, s. 741.

¹² Sevin Toluner, **Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Uluslararası Hukuk**, İstanbul, 1977, s. 55. Ayrıca Bakınız; Ahmet C.Gazioğlu, **Kıbrıs'ta Türkler (1570-1878)**, Lefkoşa, 1994, s. 246. Rustem K. and Brother, **a.g.e.**, s. 12. Beria Remzi Özoran, "Enosis Karşısında Kıbrıs Türkü, 1914-1918 Dönemi", **Güvenlik Kuvvetleri Dergisi**, Lefkoşa, Mart 1991, Sayı 13, s. 6.

¹³ Antigone Heraclidou, "Cyprus' Non-Military Contribution to the Allied War Effort during World War I", *The Round Table*; **The Commonwealth Journal of International Affairs**, Sayı 103, Cilt 2, The Round Table 2014, s. 194.

masol ve Mağusa limanlarında demir atmış durumda olması muhtemel düşman gemilerini araştırmak ve tedbir almak üzere görevlendirir.¹⁴

LOZAN VE SONRASINDA YAŞANANLAR

Kıbrıs adası tarihinin neredeyse her döneminde ada içi göçler gördüğü gibi ada dışına göçler ve ada dışından da göçlerle karşı karşıya kalmıştır. 1877 yılında Larnaka'daki İngiliz Konsolosu Watkins tarafından yapılan nüfus sayımına göre Kıbrıs adasında 67.000 Türk ve Müslüman, 133.000 Rum ve Hıristiyan olmak üzere 200.000 kişi yaşamaktadır. 4 Nisan 1881'de yapılan resmî nüfus sayımında ise Türk nüfusu 45.458'dir ve bu düşüş adadaki Türk nüfusun göç etmesiyle izah edilebilir. İngiliz Parlamentosu'nda 27 Kasım 1917 tarihinde alınan bir başka kararla da adada yaşayanların iki yıl içerisinde İngiliz vatandaşlığına geçmeleri istenir.¹⁵ Bu kararı tanımayan pek çok Kıbrıslı Türk de Kıbrıs'ı terk etmek zorunda kalır.¹⁶ Bu dönemde İngiliz kaynaklarına göre adada 65.000 civarında Kıbrıslı Türk vardır.¹⁷ Bu arada 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması'nın 16, 20 ve 21. maddeleri ile Kıbrıs'ın İngiliz toprağı olduğu kabul edilir.¹⁸ O güne kadar Türk tabası olarak görülen Kıbrıslı Türklerden İngiliz uyruğuna geçmek ve adada kalmak isteyenler dışında kalan ve aralarında öğrenci ve öğretmenlerin de bulunduğu 7-8.000 Kıbrıslı Türk de Türkiye'ye göç eder.¹⁹ Bu öğretmenler daha sonraki süreçte Türkiye'de çeşitli okullarda öğretmenlik yapmaya başlayacaklardır. Bu hüküm uyarınca Türkiye Cumhuriyeti

¹⁴ Cihat Göktepe ve Tuba Ünlü Bilgiç, "İngiliz Güvenlik ve Dış Politikasında Kıbrıs (1945-1974)", **Bilig**, Kış 2014, Sayı 68, s. 143.

¹⁵ Sevin Toluner, **Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk**, İstanbul, 1977, s. 12.

¹⁶ KTMA, 1926 Colonial Reports, Report For 1926, No.1366, Londra, 1928, s.5.

¹⁷ KTMA, 1926 Colonial Reports, Report For 1926, No.1366, Londra, 1928, s.5.

¹⁸ Nihat Erim, **Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs**, Ankara, 1975, s. 3. Ayrıca bkz. Murat Sarıca, Erdoğan Teziç, Özer Eskiurt, Kıbrıs Sorunu, İstanbul, 1975, s. 7.

¹⁹ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**. 030.18.1.1.012.59.3.

1878'den itibaren İngilizlerin egemenliğinde bulunan Kıbrıs adasının hukuken İngiliz toprağı olduğunu kabul eder. Buna göre Kıbrıs adası "Crown Colony/Kraliyet Sömürgesi" ilan edilirken, aynı antlaşmanın 21. maddesi de Kıbrıslı Türklere bir Hakk-ı Hıyar (Seçim Hakkı) tanınmıştır. Bu düzenleme itibarıyla tabii olacakları uyruğı seçme hakkı kazanan Kıbrıslı Türklerin bir kısmı İngiliz uyruğunu kabul etmeyip adadan Türkiye'ye göç etmeye başlamışlardır.²⁰ Türkiye'ye gelen Kıbrıslı Türkler, Mersin-İçel²¹ ve Muğla²² başta olmak üzere çeşitli illere yerleştirilmiştir. Sir Malcolm Stevenson'un 1 Mayıs 1925'te Kıbrıs'ın ilk İngiliz Valisi olmasının ardından Türk toplumuna da verilmesi gereken elektrik, su, yol, posta, belediye hizmetleri gibi hizmetler, eğitimle ilgili devlet hizmetleri Rumlara ağırlıklı olarak verilirken Türkler üzerindeki baskı ise ağırlaştırılmıştır. Kıbrıslı Türkler de adada bu şartlar altında yaşamaktansa göç etmeyi tercih etmişler ve Larnaka'da 1925 yılında açılan Türk konsoloslughuna müracaat ederek adadan ayrılmanın yollarını aramaya başlamışlardır; ancak bu tarihten önce de adadan ayrılarak Türkiye'ye geçmek isteyenler olmuş ve bunlarla ilgili olarak "Anadolu'ya gidecek muhacirlerin Türk vatandaşlığını kabul etmeleri gerektiği Sıhhiye Dairesi tarafından"²³ ilan olunmuştur. Konsolosluğa müracaat eden bu Türkler için öncelikle üzerinde göç etmek isteyen kişi veya ailenin resmi ile yetkililerin isimlerinin bulunduğu "Kıbrıs'tan Türkiye'ye hicret edenlere mahsus mürur tezkeresi" hazırlanmıştır.²⁴ Bu tezkerelerde ayrıca aileyle ilgili bilgiler de bulunmaktadır. 5 Ağustos 1926 tarihli ve 3090 numaralı mürur tezkeresi de buna bir örnektir;²⁵

"Balaya fotoğrafı ılsak edilen Kıbrıs'ta mütevellit Mehmet Bin Mustafa refakatinde zevcesi Fatma ve çocukları Mustafa ve Halide, Lozan

²⁰ BCA. 030.18.1.1. 2 Aralık 1924, Sayı: 1188.

²¹ BCA. 272..0.0.12/50.106.1. Tarih: 20.11.1926.

²² BCA. 272..0.0.14/77.40.19. Tarih: 25.11.1925.

²³ Mehmet Demiryürek, "Lozan Sonrası Kıbrıs'tan Türkiye'ye Göç (1923–1926)", **Toplumsal Tarih**, Temmuz 2003, Sayı 115, s. 89–92.

²⁴ Mehmet Demiryürek, a.g.m., s. 90.

²⁵ Mehmet Demiryürek, a.g.m., s. 90.

muahedenamesi mucibince hakk-ı hıyarını isti'mal ederek Türk tabiyetini kabul etmiş olduğundan Türkiye'ye hicret etmek üzere işbu mürur tezkeresi ita kılındı."

Söz konusu tezkereyi alarak adadan ayrılma hakkını elde eden kişi İngiliz idaresine müracaat etmek suretiyle adadan böylece ayrılmıştır; ancak Kıbrıslı Türklerin adadan ayrılması o kadar kolay olmamıştır. Örneğin bu göçmenlerden bazılarının Türkiye'ye göç etmeye başlamaları ve 1924 yılında Konya'ya kadar gelmeleri sonrasında konu Konya İmar ve İskân Müdürlüğü tarafından bakanlığa iletilmiş; ancak söz konusu Türklerin Lozan'daki mübadele sözleşmesine tabi olmamaları neticesinde bu göç uygulamaları karşısında ne şekilde hareket edileceği konusunda Bakanlar Kurulu tarafından 2 Aralık 1924 tarihinde yapılan toplantı sonrasında 1188 sayılı kararnameyle bu göçmenlerin kabul edilmesine karar verilmiştir.²⁶ Özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrasında perişan bir dönem geçiren Kıbrıs'ta göç hazırlığına başlayan Türklerin bu maksatla ellerinde avuçlarında ne varsa harcamaları sonrasında bazı sıkıntılar ve onu takiben de şikâyetler başlamıştır. Aynı sıkıntılar göç hazırlığı yapanların evraklarıyla ilgilenen Larnaka Konsolosluğu için de geçerlidir. Konsolosluk tarafından Ankara'ya gönderilen bir yazıda 24 Haziran 1925 ile 30 Eylül 1925 tarihleri arasında Türkiye'ye göç edenlerin çeşitli masraflarını karşılamak üzere 52 İngiliz lirası harcandığı belirtilerek yapılacak bu tür harcamalar için konsolosluğa aylık olarak 15 lira tahsis edilmesi talep edilmiştir.²⁷ Yapılan bu taleplere 26 Ocak 1926 tarihinde cevap veren İskân Müdüriyet-i Umumiyesi ise '341 senesi iskân bütçesinde Kıbrıs Müslümanlarının sevk ve iaşelerine dair bir guna tahsisat' bulunmadığından söz konusu talebin yerine getirilemeyeceğini belirtmiştir. Kıbrıs Türklerinin Anadolu'ya göç sebepleri kısaca şu şekilde değerlendirilebilir;²⁸

²⁶ BCA. 030.18.1.1.012.59.3.

²⁷ Mehmet Demiryürek, a.g.m., s. 89-90.

²⁸ Zafer Çakmak'ın verdiği bilgiye göre "...Üniversite eğitimini ücretsiz yapabilmek için Türk vatandaşı olmaları zorunlu olduğundan Kıbrıslı gençler Türk vatandaşı olmuşlar ve bunlar Türkiye'de kalarak, çeşitli alanlarda çalışmaya başlamışlar, daha

“... Türkiye’de daha güvenli ve istikrarlı bir hayat yaşama isteği, İngiltere’nin boyunduruğu altında yaşamaktan duydukları eziklikten kurtulmak ve çocuklarına daha iyi bir gelecek hazırlayabilme düşüncesi, doğal afetler, kuraklık ve arazi darlığı, Türkiye’ye karşı besledikleri sevgi, bazı Türklerin ekonomik alanda sürekli olarak artan Rum hâkimiyeti karşısında tutunamamaları, Kıbrıs’ta yükseköğrenim kurumlarının olmaması dolayısıyla orta öğrenimini bitiren Türk gençlerinin büyük bir çoğunluğunun yükseköğrenimlerini Türkiye’de yapmak istemeleri.”

Bu göç dalgası şüphesiz yeni ihtiyaçların doğmasına da neden olmuş ve Türkiye ilk konsolosluklarından birisini Kıbrıs’ın Larnaka kazasında 10 Temmuz 1925 günü açmış, Konsolos olarak da Asaf Bey’i atamıştır. Asaf Bey, Konsolosluğu döneminde Lozan Antlaşması uyarınca Kıbrıslı Türklere tanınan seçme hakkını kullanarak Türk vatandaşlığında kalma ve Türkiye’ye göç etme yolunu seçen Kıbrıslı Türklere aldığı talimatlar çerçevesinde büyük yardımlarda bulunmuş, yükseköğrenime gidecek olan gençlere her türlü imkânı sağlamış, birçok sosyal faaliyet içinde olmuş, dernek ve cemiyetlerin faaliyetlerini desteklemiş, milli günlerin kutlanmasına ön ayak olmuş, milli heyecan ve milli bilincin uyanması için çalışmıştır.²⁹ Öte yandan Birlik gazetesinin 14 Ağustos 1925 tarihli

sonra da büyük bir çoğunluğu evlenerek Türkiye’ye yerleşmişlerdir. Kıbrıslı lise mezunu Türk gençlerinden 1932 yılında 35-40, 1933 yılında 50-60’ı Türkiye’ye gelmiş ve muhtelif üniversitelere yerleştirilmiştir. Kıbrıslı öğrencilerin Türkiye’deki okullara yerleştirilmesinde Hükümet ve okul idareleri büyük yardım ve kolaylık göstermişlerdir. 1933 yılında, Kıbrıs’tan gelen hemşerilerinin okullara daha kolay yerleşmelerini sağlamak için, İstanbul’da Kıbrıslı öğrenciler tarafından “Kıbrıslı Türk Talebe Cemiyeti” adı altında bir cemiyet de kurulmuştur. Çok varlıklı insanlar olmayan Kıbrıslı Türklerin Türkiye’ye geldikten sonra sarıldıkları umut ise yükseköğretim hayatına devam etmek ve ardından devlet ve özel sektörde çalışmak şeklinde olmuştur. Örneğin 1964 yılında Kıbrıs’ın Erenköy bölgesine “Cenk” koduyla çıkarak bölgeyi savunan Tümgeneral Ali Fikret Atun da bu şekilde Türkiye’ye gelip Kara Harp Okulu sonrasında Türk Silahlı Kuvvetleri’nde görev yapan Yusuf Yüksel Köken, Mehmet Kemal Boran, Hüseyin Volkan gibi bir askeri personeldir. Ali Fikret Atun ile 10 Eylül 2015 tarihinde Ankara’da yapılan görüşme. Ayrıca Bkz. Zafer Çakmak, “Kıbrıs’tan Anadolu’ya Türk Göçü 1878-1938”, **AÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 36, Erzurum, 2008, s. 210.

²⁹ İngiltere bu süreçte Asaf Bey ve Kıbrıs adasındaki faaliyetlerinden o kadar rahatsız olmuştur ki 17 Kasım 1930 itibarıyla görev süresi biten Asaf Bey dönemin İngiltere

sayısında “Muhacir ve Sıtma” başlıklı bir haber yayımlanması ve gazetenin Türkiye’ye göç edenlerin sıtma tehlikesinin yaşandığı bölgelere yerleştirildiğinin iddia edilmesi üzerine Türkiye’nin Larnaka Konsolosluğu da bir açıklama yapmak zorunda kalır.³⁰ Bunun hemen akabinde 15 Kasım 1925 tarihinde Mağusa Kaleburnu Rüştüyesi Baş Muallimi Ahmet Celal tarafından Başbakan İsmet İnönü’ye bir mektup gönderilir ve Kıbrıslı Türklerin Türkiye’ye göç etme konusundaki dilekleri bir kere daha ifade edilir.³¹ Buna göre adanın İngiltere’ye bırakılması ve Kıbrıslı Türklerin adeta esir durumuna düşürülmesi sonrasında Lozan’da İsmet İnönü’nün bu durumu kalbi sızlayarak kabul etmek zorunda kaldığı; ancak Lozan’da anlaşmaya konulan bir maddeyle Kıbrıslı Türklerin Türkiye’ye göç etmelerine imkân sağlanmasının büyük bir sevinç yarattığı belirtilir.³² Türk hükümetinden para taleplerinin olmadığını belirten Ahmet Celal sadece terk edilen meskenlerden ve müsait arazilerden kendilerine pay verilmesini, olmadığı takdirde orman arazilerinden tahsisat yapılmasını talep eder. Bu arazilerin verilmesi konusunda da problem çıkması halinde uygun ödeme koşullarıyla kendilerine arazi verilmesini isteyen Ahmet Celal anavatana gelmelerine müsaade edilmemesi halinde en azından Türkiye sahillerine ayak basmalarına müsaade edilmesini, aksi takdirde İngiltere’nin bir gün kendi ellerine silah vererek Türkiye’ye karşı savaşıracağını da son derece duygulu bir dille anlatmaya çalışır.³³ Bu arada 23 Kasım 1925 tarihinde Kıbrıs Türk gazetelerine ilan veren Larnaka’daki Türk Başkonsolosluğu da “Lo-

Büyükelçisi tarafından Türk Dışişleri Bakanlığı nezdinde şikayet edilmiştir. Bu gelişmelerin ardından Asaf Bey yerine göreve Celal Bey tayin edilmiştir.

³⁰ “...Birlik gazetesinin 14 Ağustos 1925 tarihli nüshasında ‘Muhacir ve Sıtma’ namıyla yazılmış bir makalede Anadolu’nun sıtmalı olduğu işitilmekte olduğundan bahisle Kıbrıs’tan hicret edecek Türklerin müteyakkız bulunmaları lüzumu tavsiye edilmektedir. Türk hükümet-i cumhuriyesi Kıbrıs’tan hicret edecek Türklere Anadolu’da sıtmalı menatik tahsis etmediği gibi sıtmalı olarak gideceklerin tedavisi için de tedabir-i acile ü kat’iyye ithaz etmiş olduğu cihetle keyfiyetin tavihine lüzum görüldü.” Mehmet Demiryürek, a.g.m., s. 91.

³¹ **BCA.** 030.18.1.1.16.77.6.

³² **Adı geçen arşiv belgesi**

³³ **Adı geçen arşiv belgesi**

zan Muahedesi gereğince hakk-ı hıyarını kullanarak Türkiye'ye hicret etmek üzere mürur tezkeresi alanlardan 12 ay ya da daha az müddet Kıbrıs'ta kalmayı arzu edenlerle Kıbrıs'ta ikamet eden ve muntazam pasaporta sahip olan bütün Türkiye tebaasının şebhenderliğe müracaatla tabiiyet ilam ve haberi almaları lüzumu.”³⁴ duyurusu yapar. Türkiye'ye gelmelerinden sonra bu göçmenlere her türlü kolaylık gösterilmiş ve kendilerine yeteri kadar arazi ve hane verilmek suretiyle yardım talepleri bir ölçüde karşılanmıştır. Bu dönemde Kıbrıs'tan Türkiye'ye göç eden Kıbrıslı Türkler ağırlıklı olarak Konya, Mersin, Muğla, Adana, Silifke'ye yerleşmeye başlamışlardır. Bu insanlar ekonomik olarak çok fakir ve yardıma muhtaç insanlardır. Bu ilk grupta göç eden insanların genellikle denize kıyısı olan yerlerde ikamet etmeye başlamasıyla daha sonraki süreç Türkiye ekonomisine denizcilik alanında katkı sağlayacak deniz ticaretiyle ilgilenen aileler ortaya çıkacaktır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı ve sonrası dönemde yaşanan savaş ekonomisi ve yüksek faizlerle alınan borçların ödenememesi nedeniyle elindeki taşınmazlardan da olan insanlar iyiden iyiye fakirleşmişlerdir. Durum böyle olunca da uzun bir süre Türk devletinin yardımlarıyla ayakta kalabilmişlerdir. 2 Aralık 1924 tarihli kararnameye göre “İngiliz tabiiyetini kabul etmemeleri nedeniyle Kıbrıs'tan çıkmak isteyen kişilerden yaşamak için Konya'ya kadar gelenlerinin yerleşimlerinin adı geçen vilayetin imar ve iskân müdüriyetine bildirildiği, Lozan Barış Antlaşması gereğince Kıbrıslıların mübadeleye tabi olmamaları gerekmektedir de vicdani nedenlerle, zorunluluktan memleketlerini terk ederek anavatana iltica eden Kıbrıslıların iskânı hakkında Mübadele, İmar ve İskân Kanunu'nda³⁵ bir kayıt bulunmamasına rağmen 2 Aralık 1924 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında mülteciler hakkında yürürlükte olan talimatnameye bağlı olarak işlem yapılmasının onaylandığı”³⁶ bildirilmektedir. Heyet-i Veki-

³⁴ **Hakikat**, 23 Kasım 1925.

³⁵ Kemal Arı, **Büyük Mübadele-Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s. 33-43.

³⁶ **BCA**. 30..18.1.1/12.58.18. Tarih: 2.12.1924.

le'nin kabul ettiği karar 23 Aralık 1924 tarih ve 980/32683 numaralı tezkireyle Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti tarafından kabul edilmiştir.³⁷ Söz konusu belgeden anlaşıldığı üzere Türkiye'ye göç eden Kıbrıslı Türklerin ilk yerleşim alanlarından birisi Konya olmuş ve Lozan Antlaşması'nda yer almamış olsa da kendiliğinden ve bir zorunluluk nedeniyle ortaya çıkan sorunu çözümlmek için mültecilerle ilgili geçerli olan talimatnameye bağlı kalınarak düzenlemeler yapılmıştır. Gazi Mustafa Kemal imzası ile yayımlanan bir başka kararname 7 Şubat 1925 günü Başvekâlet tarafından kaleme alınmıştır.³⁸ 2 Aralık 1924 tarih ve 1188 numaralı kararnameye ek olan belgede "Lozan Antlaşması'nın birinci-araziye müteallik ahkâm- bölümünün 21. maddesi gereğince verilecek vizeden yararlanarak Türkiye'ye göç etmek isteyen ve harekete hazır oldukları anlaşılan ve 20.000 nüfus olarak tahmin edilen Kıbrıs Müslüman'ının sevk ve iskân masrafları kendilerine ait olmak üzere göçleri hakkındaki talimatnameye uyularak iliştirilmiş cetvelde belirtilen bölgelerde yerleştirilmeleri" kabul edilmiştir. Bu Kıbrıslı Türklerin Türkiye'ye göçleriyle ilgili olarak 7 Aralık 1925 tarihli 2871 sayılı "Kıbrıs'tan Gelecek Muhacirlerin İskânlarına Tahsis Olunan Arazi Hakkında Kararname" uyarınca bu kişilerin Türkiye'ye gelişleri sonrasında yerleştirilecekleri yerler ise Kozan 3.000, Muğla 3.000, Cebel-i Bereket 3.000, Adana 3.000, Silifke 3.000, Antalya 3.000 ve Mersin 2.000 kişi olarak hesaplanmıştır. Verilecek araziler öncelikli olarak hükümetin emrindeki arazilerdir. Bunların yeterli olmaması durumunda arazi-i milliye, haliye, mahlûle ve mevkufeden tedeyyün suretiyle arazi verilmesi de kararlaştırılmıştır.³⁹ Böylece Türkiye'ye gelenlerden fakir olanlara devlet yardım elini uzatır ve tıpkı Anamur, Silifke ve Alanya'da olduğu üzere öncelikle boş araziler, sahipsiz ve bekletilmekte olan araziler borçlanma suretiyle

³⁷ **BCA.** 30..18.1.1/12.58.18. Tarih: 2.12.1924.

³⁸ **BCA.** 30.18.1.1/16.77.6. Tarih: 7.12.1925.

³⁹ **Düştur**, 3. Tertip,VII, Ankara, 1944, s.130.

kendilerine tahsis edilir.⁴⁰ Bu Kıbrıslı Türkler kendi aralarında zamanla örgütlenmeye başlamışlardır;⁴¹

“Yıllar boyunca adayı boşaltan Türklerin birçoğuyla Amerika'nın her yerinde bizzat karşılaştım. Bilhassa New York şehrinin Bronx denilen şimal kısmında o kadar kalabalıklardı ki aralarında bir de cemiyet kurmuşlardı. Cemiyet binası kira değil, kendi malları idi... İkinci Dünya Savaşı'ndan önce daha fazla Türkiye'ye göç ederken daha sonra daha uzağa göç ettiler. Gittikleri yerlerde örgütlendiler. Maddi durumları iyiydi. Fakat gelecek bakımından kendilerini güvence içinde görmüyorlardı. Anavatan olarak Türkiye'yi görüyorlardı.”

28 Ocak 1925 tarihli bir başka belgede⁴² ise alınan karar üzerine Mersin limanı üzerinden Türkiye'ye gelen Kıbrıslı Türklerin ilk olarak Konya'ya sevk edildikleri belirtilmektedir. Bugün özellikle Alanya, Anamur, Silifke, Konya, Akşehir, Beyşehir ve Karaman'da Kıbrıslı göçmenlerin oturduğu ve onların adıyla anılan mahalleler bulunmaktadır.⁴³ Bu arada diğer illere de nakledilen Kıbrıslı Türklerin mahalli nüfus kayıtlarının yapılması da kararlaştırılmıştır. Bu insanlardan muh-

⁴⁰ Kıbrıslı edebiyatçı, araştırmacı yazar Mustafa Gökçeoğlu ile 15 Eylül 2015 tarihinde Girne'de yapılan görüşme.

⁴¹ ABD'ye giden bu Kıbrıslı Türkler dışında ayrıca bunlardan çok muhtaç durumda olanlara imkân ölçüsünde birer hane ve hükümet emrindeki araziden yeterli ölçüde verilmesi önerisi Dâhiliye Vekâleti İskân Müdüriyeti Umumiyeti'nin hususi tezkeresiyle 1 Şubat 1925 tarihinde bildirilmiş ve İcra Vekilleri Heyeti tarafından 7 Şubat 1925 tarih ve 24371/91 sayılı toplantısında kabul edilmiştir. Böylece Kıbrıslı göçmenlerin karşılaştığı sorunlar büyük çözümlenmeye çalışılmıştır. Ali Nesim, **Kıbrıslı Türklerin Kimliği**, Lefkoşa, Aralık 1990, s. 22-23.

⁴² **BCA**. 272..0.0.12/43.63.8. Tarih: 28.1.1925.

⁴³ Daha sonraki süreçte Bulgaristan ve Yunanistan'dan gelen göçmenler kendilerine ait “Göçmenler Mahallesi”nde” yaşamayı tercih ederken Kıbrıslı Türkler mahalli halkla karışmayı tercih etmişlerdir. Bugün Anamur ilçesinin Bozdoğan, Ferizler, Çeltikçi ve Kalmören köylerinde bu Kıbrıslı Türklere ait taşınmaz mal ve mezarlık da bulunmaktadır. Buradaki taşınmaz mal ve emlağın büyük bir kısmı ise bölgeden ayrılan Rumlara ve Yunanlara aittir. Kendi ailesi de bu şekilde Lozan sonrasında Türkiye'ye göç eden Nazmi Keser ile 27 Mart 2014 tarihinde Anamur'da yapılan görüşme.

taç durumunda olan yaklaşık 5.000 kişiye ise yerleşimleri, beslenmeleri ve üretici konumuna gelinceye ve kendi geçimlerini sağlayıncaya kadar 6 aylık masraflarını karşılamak üzere para yardımı ayrılması istenmiştir. Yapılan düzenlemede 5 nüfus bir hane sayılarak her hane masrafı için inşa bedeli bin lira sayılmış ve çifti 1/180 iki haneye bir çift verilmesi ile araç tahsis edilmesi kararı alınmıştır. Göçün başlamasıyla 1925 yılında gerçekleştirilen genel düzenlemelerle göçmenlerden 3.000'i Muğla'ya yerleştirilmiştir.⁴⁴ Hariciye Vekâleti Şehbenderlik Şubesi'nden Hariciye Vekâleti'ne yazılan ve 27 Aralık 1925 tarih ve 50497/2771 numaralı tezkereye ek olarak çıkartılan yazıda göç esnasında harcanan 52 İngiliz lirası ulaşım masrafı ile zaruri masraflar için aylık 15 İngiliz lirası tahsisi istenmiştir. Dâhiliye Vekâlet'inden 19 Ocak 1926 tarihiyle karşılık olarak çıkan yazıda ise bu isteği karşılamamanın olanaklı olmadığı belirtilmiştir.⁴⁵ Burada üzerinde durulması gereken nokta ise Kıbrıs ve Kıbrıs Türkleri konusunda Lozan'da Türkiye vahim bir hata⁴⁶ yapmamış, aksine söz konusu dönem itibarıyla uluslararası konjonktüründeki gelişmeler ile büyük bir savaştan yeni çıkmış olmasının getirdiği zorunlulukları dikkate alarak ihtiyatlı bir politika izlemiştir. 1925–26 döneminde Kıbrıs'tan göç edenlerin yerleşimlerinin sağlanması ve ihtiyaçlarının karşılanması için süren çalışmalara rağmen problemlerin devam ettiği 2 Ekim 1926 tarihli belgeden de anlaşılmaktadır.⁴⁷ Zira Dâhiliye Vekâleti İskân Müdüriyeti Umumiyeti'nden ilgili vilayetlere gönderilen yazıda Kıbrıs'tan gelmekte olan göçmenlerin nüfusa kayıtları ve ihtiyaç duyanların iskânları için yeterli kalmadığı ve birçok şikâyet ve başvurunun yapıldığı ifade edilmektedir. Ayrıca nüfus kayıtları ve iskânları tamamlanmasa da herkese gerekli yardımın yapılması istenmektedir. Kıbrıslı Türklerin Türkiye'de Mersin limanı ilk nakil alanı olmuş, buradan diğer illere gönderilerek iskânları sağlanmıştır. Mersin'den Dâhiliye Vekâlet'ine 11

⁴⁴ **BCA.** 272..0.0.14/77.40.19. Tarih: 25.11.1925.

⁴⁵ **BCA.** 272..0.0.14/78.42.8. Tarih: 26.1.1926.

⁴⁶ Konuyla ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Haşgüler, "84. Yılında Lozan Antlaşmasına Bakış", <http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=859&type=23>. 10 Aralık 2007.

⁴⁷ **BCA.** Tarih: 2.11.1926, FK: 272..0.0.12/50.104.2.

Eylül 1926 tarih ve 14.823 numaralı yazıya cevaben gönderilen telgrafta “Açıkta bulduklarından dolayı iskânlarının temini için telgrafla başvuran Kıbrıs mültecileri, göçmen misafirhanesi haline getirilmiş bir İngiliz fabrikasına İskân Dairesi tarafından iskân edilmemişlerdir. Bunlar kendiliklerinden orada iskân etmişler ve durumdan İskân Dairesi haberdar olunca uygun yerler olmadığı için burada kalmalarına izin verilmiştir. Fakat fabrika satıldığı için geceleri açıkta yatmak zorunda kalan mülteciler Bakanlığa şikâyetinde bulunmuşlardır; ancak mültecileri yerleştirecek haneler olmadığından, mültecilere haneleri 3 ay içinde inşa etmek şartıyla 250–300 metrekaarelik arazi verilmesi”⁴⁸ belirtilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından Milli Mücadeleye girişen Anadolu insanının bütün gücünü, askeri, lojistik, ekonomik altyapısını neredeyse bitirdiği göz önüne alınacak olursa yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti devletinin imkânlarının doğru kullanılması ve akılcı bir siyaset takip edilmesi son derece mantıklı görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye ile sıcak ilişkiler içerisinde olan kişi ve kuruluşlar Kıbrıs'ta olup bitenler, kapatılan Türk okulları, ticari hayatın neredeyse bitme noktasına gelmesi, Türk çarşısının iflasını eşiğine geldiği gibi konularda Türkiye'yi devamlı surette bilgilendirirler.⁴⁹ 27 Nisan 1931 tarihinde adada Türk nüfusu 10 yıl önce yapılan sayıma göre % 0.5 artış gösterir ve 2.906 kişilik artışla 64.238 olur. 276.572 Rum olmak üzere toplam nüfus ise 347.959 olarak belirlenmiştir. Aynı tarihte hazırlanan resmi bir raporda ise adanın nüfusu “...Kıbrıs'ta mevcut muhtelif anasının nüfusu Rum 300.000, Türk 65.000 ve Ermeni 4.000”⁵⁰ şeklindedir. Adada nüfus artışı bu yönde gelişirken Kıbrıslı Türklerin ada dışına ve özellikle Türkiye'ye göçleri de devam etmektedir; ancak bu dönemde bazı şika-

⁴⁸ **BCA**. Tarih: 21.11.1926, FK: 272..0.0.12/50.106.1.

⁴⁹ Başbakanlık Müsteşarı Kemal Gedeleş tarafından Hariciye Vekâleti'ne gönderilen Kıbrıs Birinci İntihab Dairesi mebusu Necati Özkan'ın Kıbrıslı Türklerle ilgili hazırladığı rapor. **BA**.030.10.57.66.14.

⁵⁰ Başbakanlık Müsteşarı Kemal Gedeleş tarafından Hariciye Vekâleti'ne gönderilen Kıbrıs Birinci İntihab Dairesi mebusu Necati Özkan'ın Kıbrıslı Türklerle ilgili hazırladığı rapor. **BCA**.030.10.57.66.14. Kıbrıs Konsolosluğu'nun 14 Eylül 1938 tarihli raporu. **BCA**.030.10.124.887.3.

yetler de söz konusudur ve Anadolu'nun değişik bölgelerine göç eden Kıbrıslı Türkler problemlerinin çözülmesini ve kendilerine sahip çıkılmasını istemektedirler;⁵¹

“...Kıbrıs’tan Türkiye’ye hicret eden muhacirlerin bir kısmı Anamur’da iskân edildiği malumdur. Hükümet bunlara emvali metrukeden tarla ve ev vermiş ve orada yaşamalarını temin etmiştir. Son zamanlarda Anamur’a bir mal müdürü gönderilmiştir. Bu zat Kıbrıslı muhacirlere verilen bu evlere vaziyet etmiş ve evlerinden atmıştır. Bize yazılan mektupta bu çirkin muamele bildiriliyor ve hükümetin Türkiye’nin nazarı dikkatini buralara celp etmemiz rica olunuyor. Türkiye’mizin hudutlarından uzak yaşadığımız için bize yapılan bu şikâyetlerin ne dereceye kadar doğru olduğunu bilmiyoruz fakat bunlar arasında doğru söylediklerine inandığımız kimseler vardır ve bu meselenin tahkike değer bir şekilde olduğuna inanıyoruz.”

Kıbrıslı Türklerin her ne şart altında olursa olsun anavatan olarak Türkiye’yi görmeleri ve Türkiye’ye sığınmaları günümüze kadar aynı şekilde devam edecektir;⁵²

“...Lozan Anlaşması sonrasında Türkiye’yi temsilen Asa Bey diye bir adam geldi adaya. ‘İsteyenler Türkiye’ye göç edebilirler ve Türkiye vatandaşları olabilir.’ diye söyledi Kıbrıslılara. Elinde bir de ‘Mürur Tezkeresi’ vardı. Bu müsaade kâğıdını aldın mı sen hemen Türk vatandaşlığına kabul edildin demektir. Dedemin aslı Çanakkalelidir aslında. Osmanlı ordusunda Osmanlı çavuşuymuş vaktinde. Limeni muhasarası sonrasında da herhalde III. Selim zamanıydı Kıbrıs’a gelmiş ve burada kalmış. Babam Eyüp Mullabayram 1931 yılındaki Rum isyan hareketinden sonra 1935’te Alilira ve Arap asıllı Celal Mavru isimli arkadaşlarıyla beraber gavrugarar ettiler ve bir İtalyan gemisiyle Antalya’ya geldiler. Herhalde geldiklerinde Eylül ayı mı bi şeydi. O zamanlar göçenler genellikle Antalya’ya, Alanya, Mersin, Anamur ve Silifke’ye göç ederlerdi. Bu üç arkadaş Antalya’ya gelir-

⁵¹ **Söz**, 6 Ağustos 1931.

⁵² 1915 Kıbrıs doğumlu merhum Ekrem Taşel ile 18 Ekim 2002 tarihinde İzmir’de yapılan görüşme.

*ken her biri bir sandık olmak üzere toplam üç sandık incik boncuk getirdiler.
İnanır mısın üç ay demedi hepsini satıp bitirdiler..”*

Kıbrıslı Türklerin Türkiye'yi anavatan olarak görmeleri ve bu ülkeye göç etmeleri daha sonraki süreçte de aynı şekilde devam edecektir;⁵³

“...Cezirede kısıtlı kalan Türkler kendi Türklük seciyelerini bozmamışlar, kanlarına ecnebi kanı karıştırmamışlardır. Bunun içindir ki anavatan muhabbetini unutmadık, unutmayacağız. Zaten Anadolu'nun kucagındayız ve yalnız idare noktasından ayrılmış isek de hissiyat ve maneviyat cihetinden aramızda hiçbir ayrılık kabul etmiyoruz. Bizim idare-i vaziyetimiz her ne olursa olsun, herhalde ve cemi zemanda hissiyat ve maneviyatımızın, milli hayat ve varlığımızın evvela menbaı, saniyen kıblesi Türkiye'dir..”

1931 yılı itibarıyla 64.238 Türk ve 276.572 Rum olmak üzere nüfusu toplam 347.959 olan adada Kıbrıslı Türklerin daha sonraki dönemlerde de Anadolu ile irtibatları hiç kesilmemiştir. Bu bağlamda Türkiye ile sıcak ilişkiler içerisinde olan kişi ve kuruluşlar Kıbrıs'ta olup bitenler konusunda ve alınması gerekli tedbirler konusunda Türkiye'yi bilgilendirmişlerdir.⁵⁴

“... Kıbrıs'ta Gümrük ve İnhisarlar Vekâlet'inin Mısır'da olduğu gibi bir sigara fabrikası tesis etmesi. Rumların adada 5 sigara fabrikası vardır. Kıbrıs'ta İş Bankası'nın bir şube açması ve Sümerbank'ın bir yerli mallar pazarı açması. Bunlar yapılmak suretiyle birçok Türk aileleri iş bulacak ve sıkıntıdan kurtulacaktır diyen mumaileyh kendisinin bu vadede ilk adımı attığını ve bir fabrika ve iki ticarethane açtığını söylüyor..”

Aynı konuyla ilgili olarak Kıbrıs Konsolosluğu tarafından gönderilen bir başka yazıda da Kıbrıslı Türkler üzerindeki baskılara dikkat

⁵³ Kıbrıs Türk Milli Kongre Heyeti Merkeziyesi adına 26 Nisan 1937 tarihinde Başbakan İsmet İnönü'ye gönderilen M. Necati Özkan, M. Remzi Okan ve H. Said imzalı rapor. **BCA.030.10.124.886.19.**

⁵⁴ Başbakanlık Müsteşarı Kemal Gedeleş tarafından Hariciye Vekaleti'ne gönderilen Kıbrıs Birinci İntihab Dairesi mebusu Necati Özkan'ın Kıbrıslı Türklerle ilgili hazırladığı rapor. **BA.030.10.57.66.14.**

çekilir.⁵⁵ Böyle olmakla beraber özellikle Lozan sonrasında başlayan ada dışına göç dalgası yine de durmamıştır ve Kıbrıslı Türkler gelecek kaygısı içinde göç etmenin yollarını araştırmışlardır,⁵⁶

“...O zamanın düşünürü için gençlerin Kıbrıs'ta kalmayıp hep Türkiye'ye göç etmeleri büyük bir dertti. 'Kıbrıs boşalıyor. Bu halimiz ne olacak?' endişeleri vardı ve bu 'Türk Kıbrıs boşalıyor, sahayn Rum'a boş bırakıyoruz.' meselesi idi...”

Kıbrıs Türk Milli Kongre Heyeti Merkezîyesi Reisi A. Said, Türk Milli Kongre Heyeti Merkeziyesi azası ve sabık Kavanin azası M. Necati Özkan ve Türk Milli Kongre Heyeti Merkeziyesi azası ve Söz gazetesi sahibi M. Remzi Okan tarafından Başbakan İsmet İnönü'ye bu bağlamda 26 Nisan 1937 tarihinde bir rapor gönderilir;⁵⁷

“...Bu cezirede yeniden nefes alıp yeniden hayata gelmemiz için istediğimiz şey, umumi bir tabir ile milli hissiyatımıza hükümet tarafından hürmet edilip rencide edilmemesi ve bu cezirede hayat ve mevcudiyetimizi haleldar eden ve tehlikeye düşüren şeylerin tashihi ile cezirede Türk cemaatinin, Rum cemaatine nispeten daha ağır ve farklı muamelelere tabi tutulmamalarıdır...”

Türkiye'ye yerleşen Kıbrıslı Türklerin kişisel ilişkilerini devreye sokmaları ve Türkiye'de yavaş yavaş örgütlenmelerinin ardından sadece Türkiye'ye değil, Kıbrıs'a yönelik olarak da çalışmalar başlatılır ve Çocuk Esirgeme Kurumu, Türk Hava Kurumu, Darülbedayi gibi kurum ve kuruluşlar da yönlerini Kıbrıs adasına çevirirler ve çeşitli etkinliklerle Kıbrıs Türklerine destek verirler.⁵⁸ Bu arada bütün dünyayı ka-

⁵⁵ Hariciye Vekâleti'nin 14 Eylül 1938 tarihli resmi yazısı. **BCA.030.10.184.887.3.**

⁵⁶ Rauf R. Denктаş'tan aktaran Erten Kasımoğlu, **Eski Günler Eski Defterler**, Temmuz 1987, Lefkoşa, s. 22.

⁵⁷ **BCA.030.10.130.28.19.**

⁵⁸ Bu ziyaretlerde Türkçe gazetelerin maddi olarak desteklenmesi, kabiliyetli Kıbrıslı gençlerin Türkiye'ye getirilerek eğitimlerine İstanbul ve Ankara'da devam etmeleri gibi konular da planlanır. M. Remzi Okan'ın kızlarının eğitim hayatı da bu şekilde gerçekleşmiştir. Kıbrıslı gazeteci M. Remzi Okan'ın kızı Bedia Okan Görelî ile 15 Ağustos 2010 tarihinde İzmir'de yapılan görüşme.

sıp kavuran 1929 ekonomik buhranından harap çıkmış adada tarım ve hayvancılıkla geçinmeye çalışan, bazıları da özellikle Lefke bölgesindeki madenlerde çalışan insanlar büyük bir yoksulluk ve sefalet içerisinde-
dirler.⁵⁹ Bu durumu Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu adına 1960'lı
yıllarda Kıbrıs adasının dört bir yanını karış karış dolaşarak bütün köy-
leri gözlemleyen ve bunları dönemin gazetelerinde ve özellikle de Nacak
gazetesinde yayımlayan Kutlu Adalı şu sözlerle ifade eder;⁶⁰

*“...İngiliz İkinci Büyük Savaş dolayısıyla eli ayağı tutan herkesi er yazmış, başka işler açmış, köylerdeki gençleri kente indirmiş, oradan Fİ-
listin'e, Süveys'e, Girit'e, Yunan eline göndermiş. Köylerinden, hatta Kıb-
rıs'tan pek çoğunu soğutmuştu... İngiliz'in her sıkışık anında 'Gel.' deme-
sine Türk köylüsü, Rum köylüsü de neden koştu? Bunun nedenleri bir değil,
bindir. Topraksızlık, kuraklık, işsizlik, borç, yaşam koşullarının kötülüğü,
okul bitirenlerin iş bulamaması, dairelerde pek çok İngiliz'e yer verilmesi,
özellikle pek çok gencin atlarını nallayıp serüven ardında koşması...”*

Aynı günlerde çözülmesi gereken bir sorun da düşen tarımsal rekol-
te, artan fiyatlar ve savaş ekonomisi nedeniyle yaşanan sıkıntılar ara-
sında gittikçe fakirleşen insanların barınma sorunudur. Elinde sermayesi
bulunanlar bile malzeme yokluğu ve karaborsa nedeniyle başlarını so-
kacakları bir ev yapma konusunda sıkıntıdadırlar. Konuyla ilgili olarak
inşaat malzemelerini kontrol etme, karaborsayı önleme gibi tedbirler
almaya başlayan İngiliz yönetimi ayrıca belirlenmiş bazı müteahhitler
vasıtasıyla insanlara prefabrik veya küçük ölçekli evler yapılabilmesi için
kolları sıvar, projeler çizilir ve zaten parasız olan insanlara yeni krediler
verilmeye başlanır.⁶¹ Savaşın başlamasının ardından ortaya çıkan savaş
ekonomisi, ekonomik sıkıntılar, hayat pahalılığı, karaborsa gibi sorun-
larla en çok yüz yüze kalanlar arasında Erenköy bölgesinde yaşayan ma-

⁵⁹ CY/19614 sicil numaralı Ali İbrahim Yaran'dan aktaran Mehmet Ali İzmen, **İkinci Dünya Savaşı ve Kıbrıslıların Katkısı**, Ankara, 2005, s. 61.

⁶⁰ Kutlu Adalı, Dağarcık; **Geçtiğim Köylerden Notlar**, Beşparmak Yay., Lefkoşa, 1963, s. 80-81.

⁶¹ Sir Hugh Foot, A Start in Freedom, **Hodder and Stoughton**, Londra, 1964, s. 146-147.

denci aileleri de bulunmaktadır. Arazi şartlarının elverişsizliği nedeniyle iş konusunda çok fazla seçenekleri bulunmayan ve genellikle madende çalışan bu insanlar da baskılara daha fazla dayanamayıp İngiliz ordusuna yazılmaya veya Türkiye'ye göç etmeye başlar.⁶² Özellikle Kıbrıs'ta Halkın Sesi gazetesinin 10 Mart 1942de yayın hayatına başlamasının ardından Kıbrıslı Türklerin bir araya gelmeleri ve sosyal ve ekonomik anlamda Türkiye'yle sıkı ilişkiler içine girmeleri de hız kazanır.⁶³ Bu aşamada ilk bir araya gelenler Dr. Fazıl Küçük, Faiz Kaymak, Derviş Ahmet Raşit, Hakkı Süleyman, Halit Kazım, Avukat Fadıl Korkut, Dr. Niyazi Manyera, Avukat Ahmet Mithat Berberoğlu, Orhan Müderri-soğlu, Ali Dana olur.⁶⁴ Aslında savaş ekonomisinin kendisini iyiden iyiye hissettirmeye başladığı bir dönemde pahalılık ve karaborsayla beraber istifçiler ve tefeciler de ortaya çıkmaya başlar.⁶⁵ Çayın kuru üzüm karıştırılarak içildiği bir dönemde böylece başta akaryakıt, yağ, un, şeker olmak üzere temel ihtiyaç maddeleri konusunda sıkıntının önüne geçilmeye çalışılır.⁶⁶ Askere yazılan Kıbrıslı Rumlar ve Türkler katırcı ve kazmacı olarak geri cephelerde görev alırlarken muharip ve asıl güçler de ön cephelerde savaşma imkânı bulabileceklerdir.⁶⁷ Geriye dönebilenler ise İngiltere'den aldıkları tazminatla ada dışına çıkmayı tercih ederler ve genellikle İngiltere'ye göç ederler,⁶⁸

“...Kıbrıslı Türkler göç ettikleri ülkelerin ekonomik kalkınmalarına önemli katkıda bulunmuşlardır. Yurt dışında yaşayan vatandaşlarımızın

⁶² Fadıl Elmasoğlu, **Erenköy ve Hayat**, Işık Kitabevi, Ağustos 2014, s. 66-68.

⁶³ Fazıl Küçük, “Kıbrıs Türk'ünün Geçirdiği Acı Günler-II”, **Kıbrıs Mektubu Dergisi**, Sayı 2, Mart-Nisan 2002, Ankara, s.5-7.

⁶⁴ Fazıl Küçük, a.g.m., s. 6

⁶⁵ Ashley Jackson, The British Empire and the Second World War, **Hambleton Continium**, 2006, Londra, s. 132-133.

⁶⁶ Arif Feridun, **Unutulmasın Diye**, Lefkoşa, Temmuz 2011, s. 105-106. Ayrıca Bkz. **Halkın Sesi**, 10 ve 26 Nisan 1942. Ayrıca Bkz. M. H. Erdoğan, “Kıbrıs İçin Çözüm Yılı mı?”, **Kıbrıs Mektubu**, No.6, Ankara, Eylül 1996, s. 15.

⁶⁷ Kıbrıslı katırcılar ve İkinci Dünya Savaşı döneminde Kıbrıs'la ilgili olarak bkz. Ulvi Keser, **İngiliz Ordusunda Katırcılar**, IQ Yay., İstanbul, 2007.

⁶⁸ <http://mfa.gov.ct.tr/tr/dis-politika/yurt-disinda-yasayan-kibrisli-turkler/>

artık önemli bir bölümü akademisyen, bilim adamı, doktor, mühendis, avukat, gazeteci, iş adamı, sanatçı, politikacı ve sporcu gibi çeşitli alanlarda meslek sahibi olarak, göç etmiş oldukları ülkelerin siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel hayatına katılmaktadır..”

23 Şubat 1944 tarihinde Dr. Fazıl Küçük, A.Pertev, Ahmet Faiz Kaymak, Siret Bahçeli ve M. Münir'den oluşan heyet tarafından Kıbrıs Türk Millî Halk Partisi (KTMHP) kurulur.⁶⁹ Bu arada Kıbrıs'ta İngiliz yönetimine KTMHP adına Dr. Fazıl Küçük vasıtasıyla 25 Nisan 1944 tarihinde yapılan bir müracaat ise kayda değerdir;⁷⁰

“Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya savaş ilan ettiği haberlerinin Kıbrıs Türk toplumunda büyük bir coşkuyla karşılandığını bildirmek istiyorum. Kıbrıs Millî Türk Halk Partisi bu yüzden Kıbrıslı Türkler arasında Türk ordusunda görev yapmak isteyenlerin taleplerine gücü yettiğince yardımcı olabilmeyi bir görev kabul etmektedir. Eğer hükümet de bu durumu onaylarsa pek çok Kıbrıslı Türk askerlik hizmetine Türk ordusunda devam edecektir. Ben ayrıca Kızılây için de yardım toplamaya başladım ve hâlihazırda yaklaşık 100 Sterlin toplanmış durumdadır. Fona yardımlar da devam etmektedir..”

Yaşanılan onca sıkıntılara rağmen özellikle Türkiye'ye göç etmiş olan Kıbrıs Türkleri Kıbrıs'la bağlarını hiç kesmezken, Türkiye'de yaşadıkları şehirlerde daha aktif olmaya, gelenek ve kültürleri aşağı yukarı aynı olan Anadolu insanı ile topluma uyum sağlamaya ve topluma pozitif katkıda bulunarak hayatlarını devam ettirmeye özen gösterirler ve özellikle yeni yetişen neslin ana dilini, kültürünü ve tarihini öğrenmesi amacıyla gerekli eğitimi almalarına, kültürel zenginliklere sahip çıkmak suretiyle toplumun olumlu ve uyumlu bir parçası olmaya, ayrıca kendilerini kamuoyunda temsil çok daha rahat edebilmeleri ve sorunlarını resmi makamlara daha rahat ve kolayca iletebilmek amacıyla sivil toplum örgütleri oluşturmaya gayret gösterirler. Şüphesiz bu durum

⁶⁹ Fazıl Küçük, **a.g.e.**, s. 39-40.

⁷⁰ FCO 141/2348, 1911-1945 “Enlistment as Volunteers in Ottoman Army of Persons from Cyprus” başlıklı dosya.

onların kendilerini Türkiye’de yabancı olarak hissetmemeleri ve çeşitli kaygılar yaşamalarını da engelleyici bir faktördür. Bu dönemde Kıbrıslı Türkler tarafından kurulan derneklerden birisi de 1948 yılında İstanbul merkezli olarak faaliyete geçen Kıbrıs Türk Kültür Derneği (KTKD) olmuştur.⁷¹ KTKD halen Kıbrıslı Türklere yönelik çalışmalarına Ankara merkeze bağlı olarak Antalya, Mersin, İzmir ve İstanbul şubeleriyle devam etmektedir. Bu derneğin kurucuları 1932 yılında İstanbul’da Kıbrıs Türk Talebe Birliği adında bir dernek kurmuşlardır. Atatürk’ün himayelerinde kurulan bu derneğin kurucuları meslekleriyle ilgili olarak Türkiye’nin değişik yerlerine göreve gittiklerinden dernek faaliyetleri 1938 yılında sona ermiştir. Hemen ardından resmi amacı “Kıbrıs Türklerinin siyaset dışındaki problem ve ihtiyaçlarını temin yolunda başta Kıbrıs Adası Türk Azınlığı Kurumu (KATAK) ve KTMHP olmak üzere bütün Türk kurumlarının işbirliği içinde çalışmasını sağlamak” olan Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu (KTKF) da 8 Eylül 1949 tarihinde kurulur. Federasyonun kuruluş döneminde KTKD ile Kıbrıs Okullarından Yetişenler Cemiyeti’nin çok büyük katkıları söz konusudur.⁷² Eylül 1948 tarihine gelindiğinde Kıbrıslı Türklerin oluşturduğu bir başka organizasyon ise ekonomik faaliyetlere ağırlık veren Türk İşleri Komisyonu isimli olandır. Söz konusu komisyonun üyeleri ise Başkan M. Zekâ Bey, üyeler ise Faiz Kaymak, A. Pertev, Fadıl N. Korkut, D.Nazif Denizer, Suphi Kenan ve Rauf Raif Denктаş olarak tespit edilir;⁷³

⁷¹ 1 Nisan 1955 tarihinden itibaren Kıbrıs adasını kan gölüne çeviren Yunanistan destekli EOKA tedhiş örgütü karşısında Kıbrıs Türkleri Volkan ve 9 Eylül’den başlayarak son olarak Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT)’ni kurmuşlardır. 1 Ağustos 1958’den itibaren Türkiye’nin resmen destek verdiği TMT’nin Türkiye ayağında personel bulma, askeri eğitim, Kıbrıs’la koordinasyon, 1963 Kanlı Noel Rum saldırıları sonrasında adaya kan nakledilmesi, sağlık ekiplerinin sevk edilmesi, 1964 yılından itibaren Kıbrıs adasının Erenköy bölgesine giderek bölgeyi savunacak Kıbrıslı Türk üniversite öğrencilerinin hazırlık çalışmaları, yaralıların ilk toplanma yeri hep KTKD Ankara merkezi olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ulvi Keser, **Kıbrıs’ta Yeraltı Faaliyetleri ve TMT 1955-1963**, IQ Yay., İstanbul, 2007.

⁷² Rauf R.Denктаş, **Karkot Deresi**, Akdeniz Haber Ajansı Yay., Lefkoşa, Aralık 1999, s.75-76.

⁷³ **Gönendere**, 1906 doğumlu İsmail Savalaş’tan aktaran Zarif Soybay, Kaan Bahçeci, İbrahim Denizer, Dinçer İzcan, Kıbrıs’ta Yaşlıların Anıları. KTMA. 061.1951. Bu

“Türkiye Cumhuriyeti, İkinci Dünya Harbi’ndeki tutumu karşısında daha ziyade Kıbrıs Türk problemlerini öğrenmek için Kıbrıs işlerini inceleyip rapor verebilecek Türk İşleri Tetkik Komisyonu diye bir komisyon teşkil eder. Başkını Zekâ Bey’dir...”

Ayrıca Mehmet Ali Pamir, Nevzat Karagil ve Derviş Manizade ise KTKD adına Kıbrıs’a gelerek faaliyetlere büyük destek verir. Ancak KTKF’nin resmen kuruluşu öncesinde de bütün Kıbrıslı Türkleri ve Türk kurum ve kuruluşlarını temsilen oluşturdukları Kıbrıs Türk Kurumları Mümessil Heyeti (KTKMH) söz konusudur. Bu heyetle KTKD arasında Eylül 1949 öncesinde de Kıbrıs’taki sosyal ve kültürel problemlerin çözümü konusunda yazışmalar ve görüşmeler devam etmektedir. Konuyla ilgili olarak KTKMH Başkanlığına atfen yazılmış 16 Mayıs 1949 tarihli yazı aşağıya alınmıştır;⁷⁴

“...Kıbrıs Türklerinin kısa zamanda kalkınıp yükselmelerini hedef tutan müşterek davamızın tahakkuku uğrunda derneğimizle işbirliği yapmak için gösterdiğiniz iyi niyet ve gayretler Ankara’da büyük bir memnuniyetle karşılanmaktadır. Bütün Türk kurumlarının iştirakiyle derneğimizi temsil etmek üzere KTKMH adı altında kurduğunuz yüksek heyeti en derin saygı ve sevgilerimizle selamlar, Kıbrıs Türk cemaatinin dört asırlık hayatında en önemli tarihi vazifeyi üzerine almış olan bu heyetin başarılı hizmetler görmesini ve Kıbrıs’ta Türk millî birliğinin sembolü olarak kalmasını temenni ederiz. Takdir buyurursunuz ki yapmaya deruhte ettiğimiz işler çöktür ve daha büyük bir süratle hareket etmeye ihtiyaç göstermektedir. Bu işlerin başarılmasında en büyük rolü oynayacak olan hiç şüphesiz yüksek heyetinizdir... Kıbrıs Türk cemaatinin kalkınma programı hazırlanuncaya kadar boş durmayacağız. Yönetim kurulumuz faal üyelerinden Nafiz Erus sizlere Ankara’daki faaliyetlerimiz hakkında izahat vermiş bulunmaktadır. 20 Kıbrıslı öğrencinin 1949-50 ders yılından itibaren Türkiye sanat ve yüksekokullarına kabul edilerek meccanen okutulacağı hakkında Millî Eği-

çalışma Öğretmen Koleji öğrencileri tarafından Lefkoşa’da 1990-1992 döneminde hazırlanmış olup röportajlardan oluşmaktadır ve kısmen el yazısıyla yazılmıştır.

⁷⁴ **Kıbrıs Mektubu Dergisi**, Sayı 1, Ocak-Şubat 2002, s.24-25.

tim Bakanlığınca alınan karar sizce malumdur. Lefkoşa’da ikinci bir lise açılması işi Türk Eğitim Derneği’nce tetkik edilmektedir. Kız ve erkek sanat okullarının açılması şimdiden ele alınmıştır...

...Kıbrıs’ta şimdilik bir akşam kız sanat okulu açılacak ve bu okul bir tecrübe devresinden sonra kız sanat enstitüsü mahiyetini alacak şekilde tadil ve ıslah edilecektir. Akşam kız sanat okulunun öğreteceği sanatlar terzilik, nakış, erkek ve kadın çamaşırları, çiçek, şapka, ev idaresi, çocuk bakımı, yemek ve sairedir. Mütehasıs öğretmen Kıbrıs’ta yapacağı tetkiklerle mahalli sanat ihtiyaçlarını tespit ederek bir raporla MEB’e bildirecek ve bakanlığın alacağı karar ve raporlara istinat edecektir..”

20 Temmuz 1948-10 Ağustos 1948 döneminde Öğretmen Okullarını Bitirenler Cemiyeti tarafından öğretmenler için Çorum milletvekili Hasene Ilgaz ve Kadın gazetesi sahibi İffet Halim Oruz’un da katılımıyla Kıbrıs’a düzenlenen gezi sonrasında “ana prensip olarak bu adada yaşayan milletttaşlarımıza anayurt Türklerinin acilen el uzatması gerektiği” istenerek Kıbrıs adasında yaşayan Türklerin kültürel, iktisadi ve sosyal durumlarıyla ilgili olarak ayrıntılı bir rapor hazırlanır ve devlet kademelerine iletilir;⁷⁵

“...İktisadi Konularla İlgili Dilekler: Milli ve ticari menfaatlerimizi korumayan ve bilakis her vesileyle baltalayan Devlet Denizyollarının Larnaka’daki acentesi, Rum tabasından Pieridis’in bir Türk memurla tebdili, İstanbul’dan Kıbrıs’a tren, vapur dâhil bilet kesilmesi, İskenderun-Larnaka vapur bileti ücretinin mutedil bir hadde indirilmesi, İskenderun-Larnaka arasında on beş günde bir sefer eden vapurun haftada bir sefer etmesinin temini, Devlet Hava Yolları postasının haftada bir gün Kıbrıs’a kadar temdidi.

Ticaret İşleri: Halen Türkiye ile Kıbrıs arasında ölü halde bulunan ticaretin yeniden ihya ve inkişafının sağlanması, milli bankalardan birisinin Kıbrıs’ta bir şube açmasının temini, Kıbrıs’ta yerli halk arasında çok rağbette olan Türk tütün ve biralalarının satışını temin için Tekel tarafından

⁷⁵ BCA.490.01/599.75.7.

Kıbrıs'ta bir satış şubesinin açılmasının sağlanması. Ayrıca Türkiye'deki yerli filmlerden kira ile Kıbrıs'a gönderilenlerin muayyen bir müddet içinde iadesi mümkün olmakla beraber gümrük tatbikatı bu kiralama mevzuunu adeta ortadan kaldıracak kadar müşkülât arz ettiğinden bu zorluğun giderilmesinin temini ve öğrenci, tüccar veya turist olarak Kıbrıs'tan gelecek yolculara gümrük işlerinde kolaylık sağlayacak tedbirlerin alınması.”

Görüldüğü üzere yapılması talep edilen bütün hususlar bugün bile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin karşılaştığı siyasi ve ekonomik sorunlara çözüm niteliğindedir. Bu ziyaret esasında adada yaşayanları cesaretlendirip umutlandırması yanında durum Türkiye'ye göç etmek isteyenlere de yeni bir cesaret verecektir.⁷⁶ Bu dönemde Türkiye'de de Kıbrıs Türk Talebe Birliği, Kıbrıs Okullarından Yetişenler Cemiyeti, Kıbrıs Türk Kültür Derneği (KTKD), Kıbrıs'ı Koruma Cemiyeti (KKC) faaliyetlerine aralıksız devam etmektedir. Kıbrıs'taki faaliyetlerin tek bir merkez ve tek bir çatı altında birleştirilmesi ve Türkiye'yle ilişkileri ve buradaki Kıbrıslı Türkleri daha organize hale getirmek amacıyla güçlü bir örgüt kurma kararı alınır. Bu konuyla ilgili olarak Yeşilada dergisinin sahibi Nevzat Karagil, Kıbrıs Okullarından Yetişenler Cemiyeti (KOYC) Kıbrıs şubesi başkanı Dr. Ziya Hakkı ve Lefkoşa'da faaliyet gösteren Kardeş Ocağı sekreteri Dr. Ziver Kemal'le beraber bir toplantı düzenleyerek Kıbrıs'ta faaliyette bulunan bütün siyasi kurum ve kuruluşlar 8 Eylül 1949 tarihinde Kardeş Ocağı binasında yapılan toplantıya çağırır. Bu toplantıya KOYC Başkanı Doç. Dr. Derviş Manizade de katılır;⁷⁷

“...Mevcut siyasi partiler, kurumlar ve spor kulüpleri bir birlik ve cemiyet olarak teşkilat kurmayı kabul ederler. Meslek birlikleri kendi varlıklarını korumakla birlikte bütün adayı kapsayan birliğe girmeyi kabul ederler. Kurulacak olan birliğin program ve tüzüğünü hazırlamak üzere KATAK, Milli Parti ve Türk Çiftçiler Birliğinden ikişer, Lefkoşa Türk Spor Kulübü,

⁷⁶ Hasene Ilgaz, Kıbrıs'tan İntibalar; **Kıbrıs Meselesi ve Türkiye**, İstanbul, 1954, s. 39-42. Hasene Ilgaz, **Kıbrıs Notları**, İstanbul, 1949, s. 62.

⁷⁷ **Yeşilada**, 11 Eylül 1949.

Çetinkaya Spor Kulübü, Lise ve Viktorya Mezunlar Kurumundan birer temsilci olmak üzere toplam on kişi seçilip isimleri Kardeş Ocağı sekreterliğine bildirilecektir.”

Federasyonun oluşturulması sonrasında KMTHP ve KATAK teşkilatları da tek çatı altında birleştirilir ve 6 Kasım 1949 tarihinde Kıbrıs Millî Türk Birliği Partisi olarak yeniden bir araya gelirler. Söz konusu bu parti, özellikle 1 Nisan 1955 tarihinden itibaren adayı kan gölüne çeviren EOKA'nın ve Kıbrıslı Rumların Enosis hedeflerine karşı, Türkiye'de faaliyet gösteren Kıbrıs Türk'tür Cemiyeti ile işbirliği ve koordinasyon içinde çalışarak 15 Ağustos 1955 tarihinden itibaren Kıbrıs Türk'tür Partisi olarak faaliyetlerine devam eder. Bu dönemde Türkiye'nin parasal desteği ise devam etmektedir. Özellikle Kıbrıs'tan gelen yardım taleplerine kayıtsız kalınmayarak başta eğitim alanındaki sorunlara ve ihtiyaçlara yönelik çözümler bulunmaya çalışılır. Örneğin 1949-1952 döneminde 13 Kıbrıslı öğrenci Türkiye'ye getirilerek öğretmen olarak yetiştirilmeleri amacıyla Gazi Eğitim Enstitüsü'ne yerleştirilirler.⁷⁸ Bu dönemde KTKF tarafından hazırlanan “Kıbrıs Türkleri Hakkında Rapor” da Türkiye ve Kıbrıs'ta ilgili bütün kurum ve kuruluşlara dağıtılır;⁷⁹

“...Mahallin kabiliyet ve imkânlarını nazarı itibara almak suretiyle Kıbrıs'taki Türklerin iktisadi kalkınmalarını ayarlayacak bir program hazırlanmak üzere Ekonomi ve Ticaret, İhisarlar, İşletmeler Bakanlıkları ile Sümerbank tarafından seçilecek mütehassıslara İstatistik genel Müdürlüğü tarafından seçilecek bir istatikçinin eklenmesi suretiyle bir heyetin bir iki ay tetkikte bulunmak üzere Kıbrıs'a gönderilmesini, Kıbrıs'ta kurulmasını düşündüğümüz alkol sanayii, tütün sanayii, dokuma sanayii, sabun sanayii ve diğer sanayii için lüzumlu elemanların yetiştirilmelerini temin maksadıyla Kıbrıs'tan gönderilecek Türk personelinin Türkiye fabrika ve müesseselerinde muayyen bir zaman içinde çalıştırılarak yetiştirilmeleri, yukarıda zikrettiğimiz vasıfta müesseseleri kurmak üzere Kıbrıs'taki bankanın da iştirakıyla da kurulacak olan Türk şirketlerine Türkiye'de imal

⁷⁸ Ali Nesim, **a.g.e.**, s. 126.

⁷⁹ **KTKD** Genel Merkezi Arşivi.D.1.

edilen veya Türkiye için büyüklük bakımından kıfayetsiz görülmesi itibarıyla iptal edilerek muattal duran tezgâh, alet ve tesisatın uzun vadeli kredilerle, kurulacak olan Türk şirketlerine verilmesinin terviç edilmesini ve bu yolda kolaylık gösterilmesini, gerektiği takdirde Kıbrıs Türkleri tarafından kurulacak bu gibi müesseselerin ilk kuruluşlarında rehberlik etmek üzere Türkiye'deki bir kısım elemanların kısa bir zaman için Kıbrıs'ta çalışmalarına müsaade edilmesini, Kıbrıs Türkleri arasında mevcut olmayan veya mevcut olmakla beraber henüz tekâmül etmemiş olan sanatları daha iyi öğrenerek Kıbrıs'a avdet etmek üzere her sene bir liste halinde sunulacak beş on çırağın muayyen müddetlerle Türkiye'deki sanatkârlar yanında çalıştırılarak yetiştirilmelerine müsaade edilmesini ve bunların bu müddet zarfında 2007 sayılı kanunun tahditlerinden müstesna tutulmalarını, bilhassa Türkiye ile Kıbrıs arasındaki ticari mübadelenin Türk tüccarları delaletiyle yapılmasını temin yolunda yardımda bulunulmasını, Devlet Deniz Yolları, Devlet Demir Yolları, Devlet Hava Yolları gibi idarelerin acenteliklerinin Rumlardan alınarak Türklere veya Lefkoşa Türk Bankası'na verilmesini, yukarıda bahsedilen heyet Kıbrıs'a gönderildiği takdirde bu heyetin hazırlayacağı program çerçevesindeki çalışmalarımızda imkân nispetinde cumhuriyet hükümetimizin Kıbrıs Türklerini desteklemesini, döviz bakımından cumhuriyet hükümetimiz güç durumunda bulunmadığı zamanlarda Türkiye'deki resmi veya gayri resmi bir kısım firma veya sermayedarların Kıbrıs'ta kurmayı düşündüğümüz şirketlere iştirak edebilmeleri için müsaade edilmesini, Kıbrıs'taki Türk çiftçisinin verimini arttırmak üzere yeni bulunan bazı usullerin veya ıslah edilmiş bazı tohum nevelerinin Türk çiftçisine ulaştırılmasına müsaade edilmesini ehemmiyetle rica edeceğiz...

Bu bağlamda KTKD tarafından 22 Şubat 1952 tarihinde KTKF'ye yapılan bir müracaatla adaya ağırlıklı olarak Kıbrıslı Türklerden oluşan 100-150 kişilik grupların gelmesi halinde bunların nasıl karşılanacağı ve ağırlanacağı konusunda bilgi istenir. Öte yandan KTKF tarafından verilen cevapta ise "...Türk otelleriyle Türk aşçıların kapasitesi bakımından 100-150 kişilik kafile üzerine hesap yürütmeye imkân olmadığı,

azami 50 kişilik gruplar için böyle bir hesap yapılabileceği” bildirilir.⁸⁰ Öte yandan gerek Türkiye’de yaşayan Kıbrıslı Türklerin sorunları ve gerekse “Kıbrıs Türklerine yapılması gereken iktisadi yardımlar, milli bankaların Kıbrıs’ta şube açmaları, Türk sermayesinin Kıbrıs’a yerleşmesi lüzumu, Kıbrıs Türklerine Türkiye’de vatandaşlık haklarının tanınması, 2007 sayılı kanunla ecnebilerin seyahat ve ikametlerine ait kanunun ve diğer ilgili mevzuatın tatbikatından Kıbrıs Türklerinin istisna edilmele-ri zarureti ve Kıbrıs Türklerinin teşkilatlanması” konusunda Türk hükümetinden taleplerden bulunan bir rapor da hazırlanarak Eylül 1952 itibarıyla Türk hükümetine sunulur.⁸¹ Bu arada KTKD Başkan Vekili Mehmet Ali Pamir, TMTF Genel Başkanı ve Gençlik Teşekkülleri Kıbrıs İşleri Komisyonu Başkanı Ali İhsan Çelikkan ve KTKF Başkanı Faiz Kaymak imzasıyla Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı, Başbakanı ve Bakanlar Kurulu üyeleri ziyaret edildikten sonra Türkiye’de yaşamakta olan Kıbrıs Türklerinin çeşitli dernekler vasıtasıyla yürüttükleri faaliyetler ve Kıbrıs’a yönelik yapılabilecekler üzerine bir açıklama yapılır.⁸² Bu görüşmenin ve ardından hazırlanan rapordan sonra 11 Ekim 1952 günü de Kıbrıs Türklerinin durumu ve haklarının korunması talebiyle Türkiye Başbakanına ve Dışişleri Bakanına ayrıca bir muhtıra arz edilir.⁸³ Bu arada yardım talebinde bulunan Kıbrıs’ta Baf ve Mağusa Türk ortaokullarına ilk yardım Türkiye’de işveren durumuna gelmeye başlamış Kıbrıslı Türkler ve Ankara’da bulunan KTKD vasıtasıyla gelir. 4.045 İngiliz Lirası karşılığı olarak 32.000 Türk Lirası tutarındaki yardım, KTKD Başkanı Mehmet Ali Pamir imzasıyla KTKF Başkanı Faiz Kaymak adına gönderilir.⁸⁴ Daha sonra KTKD tarafından yapılan bir başka açıklamayla da söz konusu bu iki Türk okuluna ikinci yardım

⁸⁰ KTKF tarafından yazılan 10 Mart 1952 tarihli cevap yazısı. KTKD Genel Merkezi Arşivi. D.1.

⁸¹ Faiz Kaymak, **Kıbrıs Türkleri Bu Duruma Nasıl Düştü?**, Yayına Hazırlayan Müfide Zehra Erkin, Alpay Basımevi, İstanbul, 1968, s. 58-60.

⁸² **Halkın Sesi**, 19 Ekim 1952.

⁸³ **BCA.030.01/123.783.8.**

⁸⁴ **Halkın Sesi**, 19 Aralık 1952.

paketi olarak en kısa sürede 12.642 İngiliz Lirası karşılığı 100.000 Türk Lirası gönderileceği de duyurulur.⁸⁵

1955 EOKA DÖNEMİ VE GÖÇ HAREKETLERİ

EOKA'nın faaliyete geçerek tedhiş ve terör eylemlerine giriştiği 1 Nisan 1955 ile Akritas Planı çerçevesinde Türkleri topyekûn imhaya yönelik olarak 21 Aralık 1963 tarihinde başlattıkları saldırılara kadar geçen dönemde pek çok Kıbrıslı Türk adayı terk eder ve yurtdışına göç eder. Ayrıca özellikle Temmuz 1958 tarihinde güvenlikleri tehlikede olan Kıbrıslı Türklerin daha güvenli görülen bölgelere doğru toplu göçleri⁸⁶ ve ilk etapta 6.000, ikinci etapta ise 16.000 Türk insanının güvenli bölgelere aktarılması söz konusudur.⁸⁷ Bu arada bazı Kıbrıslı Türkler de Türkiye'den yardım talebinde bulunurlar.⁸⁸ EOKA terörünün yoğun olarak yaşanmakta olduğu günlerde Kıbrıslı Türk toplum liderleri de halkın sorunlarına çare bulma telaşı içindedirler. Bu gayret ve koşuşturmanın içinde olanlardan birisi de Dr. Fazıl Küçük'tür ve Fazıl Küçük kalem aldığı raporlarla Kıbrıs adasında yaşayan Türklerin geleceğine yönelik bir takım tedbirler de ortaya koyar;⁸⁹

“Türkiye'nin selameti, emniyeti ve istikbali bakımından Kıbrıs'ın Türkiye'nin kontrolü altında veya Türkiye emniyetine hiçbir suretle zarar vermeyecek ve orada yaşayan Türk halkına tehdit ve tehlike teşkil etmeyecek bir elde bulunması lazımdır. Bu bakımdan bugün için Kıbrıs'ın İngilizlerin elinde bulunması halen elimize başka bir hal çaresi olmaması karşısında, tarihin hatalarının intaç ettiği ve katlanılması icap eden bir hal olarak

⁸⁵ **Halkın Sesi**, 17 Ocak 1953.

⁸⁶ **Nacak**, 6 Ocak 1961.

⁸⁷ Pierre Oberling, **Bellapais'e Giden Yol**, Ankara, 1987, s.80. Ayrıca Bakanız Ahmet C. Gazioğlu, **Two Equal And Sovereign Peoples**, Lefkoşa, 1997, s. 25-26.

⁸⁸ **BCA.030.01.36.218.2**.

⁸⁹ Fazıl Küçük, “Kıbrıs Hakkında Görüşlerim”, **Kıbrıs Mektubu**, No.4, Cilt 15, Ankara, Temmuz-Ağustos 2002, s.20-22.

görülmektedir. Türkiye ve Kıbrıs Türkleri noktai nazarından esas hedef olanın Türkiye'ye geçmesini temin etmek olmalıdır. Bu gayeye vasıl olmak için sarf edilmesi icap eden gayretler meyanında, isabetli ve basiretli bir dış politika ile birlikte şu hususların yerine getirilmesine çalışılmalıdır:

I- Adadaki Türk nüfusunu arttırmak. Bunun için şu tedbirlere başvurulması icap ettiği kanaatindeyim: Kıbrıslı Türklerin anayurda/Anadolu'ya hicret edip tabiiyet değiştirmelerine sureti katiyede son verilmelidir. Türkiye'ye yeni gelmiş olup henüz tabiiyet değiştirmemiş olanların böyle bir taleplerine ret cevabı verilerek Kıbrıs'a dönmeleri temin edilmelidir. Türkiye'de memurluk ve askerlik hizmetinde bulunup müteakıt Kıbrıslı Türklerin, tekaüdiye maaşlarını Kıbrıs'ta alabilecek şekilde adaya dönmelerini temin ve bu meyanda dönmek isteyen bütün Kıbrıslı vatandaşların bu arzularını temin zımnında her türlü kolaylık gösterilmelidir. Türkiye'de devlet hizmetinde olup mecburi hizmetleri bulunan bütün Kıbrıslıların Kıbrıs'a dönmeleri şartile mecburi hizmetlerinden affedilmelidirler. İşçi sigortalarından maaş alan müteakıt Kıbrıslı işçilerin tekaüt maaşlarını Kıbrıs'ta almak üzere adaya dönebilmeleri için her türlü kolaylık gösterilmelidir. Yıllardan beri Anadolu'da yerleşip kalan Kıbrıslı vatandaşların, hiç olmazsa mühim bir kısmının vaziyet lehimize bir istikamet alıncaya kadar Kıbrıs'a dönmeleri bir Türklük ve vatan borcu olduğu bu kimseler nezdinde telkinatta bulunarak bir netice istihsali cihetine gidilmelidir. Dünyanın dört bir bucağında bulunan bütün Kıbrıslı Türklerin eski vatanlarına dönmeleri bir Türklük ve vatandaşlık borcu olduğu muhtelif vasıtalarla el altından ve kesif bir propaganda ile telkin olunarak, hiç olmazsa mühim bir kısmının Kıbrıs'a dönmeleri temin edilmelidir. Muhtelif vesileler icat edilerek, maksath bir şekilde, Türkiye'den bilhassa kuzey ve fazla nüfus tezyüdü olan Güneydoğu Anadolu muntkasından Kıbrıs'a nüfus hareketi sağlanmalıdır. Bu hususta dikkat edilmesi gereken nokta gideceklerin Türk hars ve karakterini taşıyıp benliklerini muhafaza edebilecek kabiliyette olmalarıdır. Bulgaristan'dan ve dünyanın muhtelif yerlerinden Türkiye'ye göç eden ve İngiliz İmparatorluğu camiası topraklarında bulunan Türklerin Kıbrıs'ta yerleşmeleri hususunda gayret sarf edilmelidir. Kıbrıs'ta Türk nüfusunu arttırmak hususunda daha başka hususlara da başvurulmalıdır.

II- Kıbrıslı Türk nüfusu ile buraya göç edecek Türklerin maişetlerini temin ve hayat standartlarını yükseltmek zımında alınması icap eden tedbirler: Türkiye'deki Ziraat Bankası, İş Bankası ve diğer milli ve hususi bankalarımız Kıbrıslı Türk çiftçilerle iş adamlarına geniş krediler temin etmek ve verilen kredileri kontrol etmek, Kıbrıs'taki yerli sermaye ile birlikte yatırımlarda bulunup halen mevcut Türk halkı ile yeni göç edecek Türklerle iş imkânları sağlama maksadına matuf Kıbrıs'ta şubeler açılmalı ve mevcut şubeleri genişletmelidirler. Bu meyanda Türkiye'deki Vakıflar İdaresi ile Kıbrıs Vakıflar idaresinin işbirliğinde bulunup Türk vakıflarının geniş bir halk külesinin geçim ve kalkınmasında faydalı bir unsur haline getirilmesine çalışılmalıdır. Bulgaristan göçmenleri meselesinde yapıldığı gibi, Türkiye'de ve Kıbrıs'ta milli bir yardım teşkilatı kurularak, bu teşkilat vasıtası ile Kıbrıs'a hicret edenlere ve edecek olanlara iaze, ibate ve iskân işlerinde ve birer iş sahibi olmalarını teminde azami yardım sağlanmalıdır. Kanaatimce bu hususta her Türk'ün böyle milli bir davada verecek bir şeyi vardır. Böyle bir teşkilatın Kıbrıslılar Yardımlaşma Teşkilatı adı ile veya başka bir hüviyet altında iş görmesi mümkün olabilir. Kıbrıs'a göç edeceklerin iskân işinde Kıbrıs vakıflarından azami derecede istifade imkânı aranmalı ve her ne pahasına olursa olsun Türklerin elindeki gayrimenkullerin zerresinden dahi fedakârlık etmemek için azami dikkat gösterilmelidir. Türk hükümetinin yardım ve desteği ile Türkiye'deki iş adamlarının Kıbrıslı iş adamlarıyla müştereken yatırımlarda bulunmaları temin edilerek turistik oteller, muhtelif imalathanelerin açılması, adalı müteşebbislere Sümerbank tarafından pamuklu ve yünlü dokuma ve iplik fabrikalarının kurulması, Türk Tekel İdaresi tarafından muhtelif inhisar maddeleri imal eden tesislerin vücuda getirilmesi sağlanmalıdır. Yalnız bu kabil fabrika ve tesislerin emniyeti birinci derecede ehemmiyeti haizdır. Azami dikkat sarfı icap ettiği gibi Rumların ve diğer ekalliyetlerden kimse bu tesislerde çalıştırılmamalıdır. Aynı zamanda ham maddesini Türkiye'den alacak olan pamuklu ve yünlüler dünya piyasasında rekabet de sağlayabilir. Birçok kimseler geçinme imkânı sağlayacak olan halıçılık, hayvancılık, arıcılık, ipek böcekçilimi, meyve ve sebzeçilik inkişaf ettirilmelidir. Bu sahada aynı konuda iş gören Türkiye'deki teşekküllerle temasa geçip, mümkün olursa işbirliği halinde verimli bir netice elde edilmelidir.

Halıçlık mevzunda Sümerbank ve Isparta Halıçılar kooperatifi ile işbirliği müspet sonuçlar sağlayabilir. Bu maksat için birçok Ispartalı Türk, Kıbrıs'a göç edip bu sahada faydalı olabilirler. Türkiye'deki Et ve Balık Kurumunun Kıbrıslı balıkçı ve kasap teşekkülleri ile işbirliği halinde sucuk, pastırma, salam sosis gibi mallar istihsal eden bir sanayi kurarak birçok Türk ailelerinin bu sahalardan maaşetlerini temin etmeleri mümkün kılınmalıdır. Bu sayede Kıbrıs'ta Türklerin menfaatine hayvancılık inkişaf eder. Otelcilik ve muhtelif eğlence yerleri işletme gibi işler de birçok Türk'ün maaşetinde medar olabilir. Bu arada Türkiye'den Kıbrıs'taki Türkler menfaatine turistik geziler tertiplemek suretiyle birçok Türk'ün Kıbrıs'ı görmesi sağlanmalı ve oradaki Türklerin maddi faydalar sağlamaları imkânları üzerinde ehemmiyetle durulmalıdır. Türk Denizbank'ın yardım ve desteğiyle Kıbrıslı Türkler arasında şilepçiliğin kurulması ve gelişmesi temin edilmelidir. Bu sayede binlerce Türk maaşetlerini temin etmek imkânını bulabilir. Kıbrıslı Türklerin teknik ve ticari sahada fonksiyon sahibi olabilmelerini temin zımnında Türk hükümet ve milletlerine her türlü yardım ve kolaylık temin edilmelidir. Türk tüccarlarının Kıbrıslı tüccarlarla iş yapmaları temin edilmeli ve bilhassa Kayseri havalisinden olmak üzere birçok ticaret erbabının Kıbrıs'a göç etmeleri imkânları aranmalıdır. Türkiye'de dahi azınlıklarla en müessir ticari rekabete girişenlerin Kayserililer olması yukarıdaki noktai nazarımızın komik mahiyette olmadığına bir delildir. Gerek Türkiye'deki Türkler, gerekse Kıbrıs'taki Türkler Kıbrıs'ın Türklerin eline geçmesi için ellerinden gelen her türlü gayreti gösterip hiçbir fedakârlıktan kaçmamalıdır. Aksi takdirde neslimiz yarınki neslin ve tarihin takbihile karşı karşıya kalacaktır.”

1946 yılına gelindiğinde Kıbrıslı Türkler tarafından İstanbul merkezli olarak yeni bir dernek kurulmuştur. 16 Şubat 1946 tarihinde Derviş Manizade, Nevzat Karagil, Selahattin Balcıoğlu ve Hasan Ünkar “Kıbrıs Okullarında Yetişenler Cemiyeti” isimli yeni bir dernek kurmuşlardır. 16 Şubat 1947'de Derviş Manizade ve Nevzat Karagil Ankara'ya gelerek Nefi Korürek ile beraber MEB'den Kıbrıs'taki liselere Türk öğretmenlerin görevlendirilmesini sağlamışlar ve MEB de adaya çok değerli öğretmenleri göndermişti. 1948 yılında bu dernek 48 öğret-

men, gazeteci ve milletvekilini Kıbrıs'a götürerek Kıbrıs davasının tanıtılmasına da katkıda bulunmuştur. Temmuz 1961 sürecinde Silifke, Anamur ve Alanya'yı ziyaret eden Rauf R. Denктаş ise Kıbrıslı Türklerin göç macerasına da değinecektir;⁹⁰

“...Türkiye ile Kıbrıs arasındaki açık denizi geçerken istemeden aynı yolculuğu 1930–1935 seneleri arasında küçük sandallarla kürek çekerek yapan arkadaşlarımızı düşündüm. O senelerde Kıbrıs'taki hayat şartları o kadar kötüleşmişti ki birçok Türkler hayatlarını tehlikeye atarak anavatana küçük sandallarla ve hatta sallarla hicreti göze aldılar. Bugün Türkiye'de yerleşmiş olan binlerce Kıbrıs Türk'ünün bir kısmı işte bu göçmenlerden müteşekkildi. Fakat bunlara göçmen demek de doğru değildir çünkü hemen hemen hiçbiri ada ile irtibatını kesmemiştir. Aileleri, tarlaları, arkadaşları, hatıraları ile bu şehirler toprağına candan bağlı kalmışlar, yerleşmiş buldukları şirin ve bereketli Anadolu topraklarında Kıbrıs'ın hatırasını yaşayarak hür ve mesut günlerini geçirmektedirler. Anadolu sahillerine yaptığımız bu son seyahatte bu kardeşlerimizin dost ve davalarımıza karşı göstermekte oldukları alakaya şahsen şahit olduk...”

Bu dönem Kıbrıs Türklerinin EOKA terörü karşısında çaresizlik yaşadığı bir dönemdir ve çeşitli sıkıntılar söz konusudur. Bu sıkıntıları yaşayanlardan birisi de Gazi Mağusa 1940 doğumlu Cemaliye İrfan (Kıyıcı) olacaktır. Dönemin pek çok genci gibi o da yüksek tahsil yapmak amacıyla Türkiye'ye kabul edilmiştir ve Ankara'da Devlet Konservatuvarı'nda başlayan eğitim hayatı Türkiye'nin ve Kıbrıs'ın ilk mezzosopranosu ve devlet sanatçısı unvanıyla Avusturya'dan ABD'ye dünyanın dört bir köşesinde ülkeyi temsil ederek taçlandırılmıştır.⁹¹ Bu dönemde Türkiye'ye kabul edilen Kıbrıslı Türkler arasında özellikle gençler ise yükseköğretim amacıyla desteklenenlerdir ve Dr. Burhan Nalbantoğlu, Avukat Osman Örek, Dr. Şemsi Kazım, Dr. Necdet Ünel, Dr. Niya-

⁹⁰ Öte yandan 26 Haziran 1961 tarihli Cumhuriyet gazetesinin haberine göre 1960 yılında Kıbrıs'tan İngiltere'ye göç etmiş olanların sayısı ise 13.000'dir. **Cumhuriyet**, 26 Haziran 1961 ve **Nacak**, 21 Temmuz 1961.

⁹¹ Sanatçı Cemaliye Kıyıcı ile 15 Temmuz 2013 ve 17 Mart 2014 tarihinde Ankara'da yapılan görüşmeler.

zi Manyera, Dr. Orhan Müderrisoğlu, Dr. Kaya Bekiroğlu, ayrıca Fenerbahçe Kız Voleybol Takımı kurucusu, aynı takımda basketbol, 100 metre ve 400 metre koşucusu, kürek şampiyonu ve milli sporcu olarak da görev yapan Dr. Ayten Berkalp, Prof. Dr. Halil Fikret Alasya, Prof. Dr. Derviş Manizade, dünyanın sayılı psikiyatrları arasında gösterilen Prof. Dr. Vamık Volkan, sanatçı Zeki Alasya ve Sait Dormen ve tiyatro sanatçısı oğlu Haldun Dormen, STFA şirketler grubunun sahibi Sezai Türkeş, edebiyatçı Selim İleri'nin babası ve İstanbul Mühendislik Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Hilmi İleri, 150 milyon sterlinlik servetiyle dünya zenginleri sıralamasında 637. sırada olan işadamı Türker Süleyman ve ailesi gibi Kıbrıs Türk toplumunun lider kadrosu da bunlar arasındadır ve ülke ekonomisine katkıları da büyük olmuştur.⁹² 29 Ekim 1953 günü Faiz Kaymak tarafından KTKD Başkan Vekili Mehmet Ali Pamir'e gönderilen mektup ise ekonomik işbirliği ve kalkınma modellerini tartışmak üzere Ankara'ya gelecek olan 24 kişilik Kıbrıs heyeti hakkında bilgi de vermektedir.⁹³ EOKA'nın 1 Nisan 1955'ten itibaren aday kan gölüne çevirdiği günlerde Kıbrıs Türklerinin hayatta kalma mücadelesine destek verenlerden birisi de bir dönem Türkiye'ye göçmek zorunda kalan Safiye Mustafa veya bilinen ismiyle Safiye Nadir ve yıllar sonra Türkiye ve KKTC'de ekonominin en önemli lokomotifi olacak oğlu işadamı Asil Nadir olacaktır. Öte yandan Nacak gazetesi E.Ural Aratan imzasıyla "Türkiye'deki Kıbrıslılar" başlıklı bir yazıya da yer verir;⁹⁴

"...Çeşitli sebepler yüzünden yurtdışında kalmış diğer soydaşlarımız gibi Kıbrıslı Türkler de daima Türkiye'ye göç ede gelmişlerdir. 1950'de zorla göç ettirilen Bulgaristan Türkleri hariç tutulursa bugün göç yoluyla Türkiye'ye yerleşmiş olan yurtdışı Türklerin başında 250.000 rakamıyla Kıbrıslı Türkler gelir. İskenderun'dan Antalya'ya kadar uzanan Güney

⁹² Bu noktada 27 Mayıs 1960 İhtilali sonrasında "İhtilalin Kudretli Albayı" olarak adlandırılacak olan, daha sonraki süreçte Türk siyasi hayatında da önemli bir figür olarak kabul edilen Alpaşlan Türkeş'i de eklemek gerekmektedir.

⁹³ KTKF tarafından 29 Ekim 1953 günü gönderilen mektup. KTKD Genel Merkezi Arşivi. D.1.

⁹⁴ **Nacak**, 15 Ocak 1960.

Anadolu'daki Kıbrıslılar o kadar çoktur ki birçok yerlerde şiveye etkileri de pek belirgin olarak göze çarpyor. Bundan sonra İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük şehirlerde topluca bulunan hemşerilerimiz dağınk olarak Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde de görülürler. Kıbrıslı Türklerin öteki göçmen soydaşlarımızdan ana farkı çoğunun yüksek eğitim için gelip de geri dönmeyen kişilerden meydana gelmiş olmalarıdır. Bugün Türk devlet mekanizmasının çeşitli kademelerinde, bankalarda, hastanelerde, üniversitelerde ve daha birçok yerlerde kıymetli hemşerilerimizin vazife görmekte olduğu bir gerçektir. Ticaret hayatında ise İstanbul'da birkaç fabrika sahibi olanlar bulunduğunu söylersem ne kadar değerli ve nüfuzlu Kıbrıslılar var olduğunu saymaya sebep kalmaz.

Bütün bu saydığım bölge ve şehirlerdeki Kıbrıslılardan hangisiyle konuştumsa sevinçle gördüm ki hiçbiri Kıbrıs'la ilgisini kesmemiş. Yine hiçbiri Kıbrıs'a dönmekten kaçınmayı aklından geçirmiyor. Yeter ki Kıbrıs'a döndükleri zaman hayat imkâmı bulabilsinler. Bugün Kıbrıs yeni bir devrin, yeni bir gelişmenin eşiğindedir. Yarınımızın güvenliği bu yeni devre ki yeni gelişmelere ayak uydurabilmemize bağlıdır. Bu ise ancak Türkiye'deki ve dünyanın diğer köşelerindeki tahsilli ve iş hayatında başarıya ulaşmış Kıbrıslı Türklerin Kıbrıs'a dönmesiyle olacaktır. Milliyetçilik, yurtseverlik sadece Türkiye için olanlar değildir. Kıbrıs bizim için Türkiye toprakları kadar Türk'tür. Kıbrıs'ı sevmek Kıbrıs Türk'ü olarak yaşamak da milliyetçilik ve yurtseverliktir. Kıbrıslılar evinize dönün."

SONUÇ

Lozan'la başlayan ve özellikle 1 Nisan 1955 tarihinde başlayan EOKA tarihiyle yeni bir ivme kazanan süreçte Kıbrıs Türklerinin de anavatan kabul ettikleri Türkiye'ye yönelik göç hareketleri hızlanmış- tır. Bu dönemde genellikle fakir ve yardıma muhtaç Kıbrıs Türklerinin Anadolu'ya geldikleri ve kendilerine yeni bir yurt edinmeye çaba harca- dıkları görölmektedir. Özellikle 1929 Dünya Ekonomik Krizi sonrasında bundan etkilenen ülkeler arasında şüphesiz Türkiye de bulunmasına rağmen 1925 yılında Kıbrıs'tanamur-Silifke hattına yerleşen fakir Kıb-

rıs Türkleriyle büyük şehirlere gitmeyi tercih eden ve yükseköğrenim görmek isteyenlere de her türlü maddi ve manevi destek Türkiye tarafından sağlanmıştır. Bir nesil sonrasında ise bu fakir halk tabakası yerine nispeten daha varlıklı ve işveren pozisyonuna gelmiş Kıbrıs Türklerini görmek mümkündür. Gerek devlet dairelerinde ve gerekse özel sektörde kendisini kanıtlamış Kıbrıs Türklerinden bir kısmı yıllar sonra Kıbrıs'a dönmeyi tercih ederken bazıları ise Türkiye'de kalmayı daha uygun bulmuştur. Bugün itibarıyla KKTC'de 290.000 civarında Kıbrıs Türk'ü yaşarken başta Avustralya, İngiltere ve Türkiye olmak üzere yurtdışında ise yaklaşık 600.000 Kıbrıs Türk'ü bulunmaktadır.⁹⁵

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

Kıbrıs Türk Milli Arşivi

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Kızılay Genel Müdürlüğü Arşivi

Kıbrıs Türk Kültür Derneği Genel Merkezi Arşivi

Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu Arşivi

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

İngiltere Dışişleri Bakanlığı Arşivi

BASILI KAYNAKLAR

ALTAN, Mustafa Haşim, **Atatürk Devrimlerinin Kıbrıs Türk Toplumuna Yansımaları**, Ankara, 1997.

ALASYA, H. Fikret, **Tarihte Kıbrıs**, Ankara, 1988.

⁹⁵ Avustralya Dış Türkler Platformu Eşbaşkanı Nevin Cemal ile 25 Eylül 2015 tarihinde Girne'de yapılan görüşme.

AN, Ahmet, **Kıbrıs Türk Toplumunun Geri Kalmışlığı 1892-1962**, Şadi Kültür ve Sanat Yay., Girne, 2006.

ARI, Kemal, **Büyük Mübadele-Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

BEHÇET, Hasan, **Kıbrıs Türk Maarif Tarihi 1571-1968**, Lefkoşa, 1969.

BİRSEL, Salah - AKBAL, Oktay - YILDIZ, Bekir - ÖZKIRIMLI, Atilla, **Kıbrıs'a Selam**, İstanbul, 1987.

EMILIANIDES, Achille, **Histoire De Chyprus**, Paris, 1963.

ÇİLİNGİR, Atilla, **Girne'den Doğan Güneş**, İstanbul, Temmuz 1997, s. 124.

DENKTAŞ, Rauf R., **Rauf Denktaş'ın Hatıraları**, Cilt 9, İstanbul, Mart 1999.

_____, **Rauf Denktaş'ın Hatıraları**, I. Cilt, Boğaziçi Yay., İstanbul, Kasım 1996.

_____, **Karkot Deresi**, Akdeniz Haber Ajansı Yay., Lefkoşa, Aralık 1999.

ERİM, Nihat, **Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs**, Ankara, 1975.

FEDAİ, Harid, ALTAN, Mustafa Haşim, **Lefkoşe Mevlevihanesi**, Ankara, 1997.

FEHMİ, Hasan, **A'dan Z'ye Kıbrıs**, İstanbul, 1992.

FERİDUN, Arif, **Unutulmasın Diye**, Lefkoşa, Temmuz 2011.

GAZIOĞLU, Ahmet C., **Two Equal And Sovereign Peoples**, Lefkoşa, 1997.

KASIMOĞLU, Erten, **Eski Günler Eski Defterler**, Temmuz 1987, Lefkoşa.

KAYMAK, Faiz, **Kıbrıs Türkleri Bu Duruma Nasıl Düştü?**, Yayına Hazırlayan Müfide Zehra Erkin, Alpay Basımevi, İstanbul, 1968.

KESER, Ulvi, **İngiliz Ordusunda Katırcılar**, IQ Yay., İstanbul, 2007.

_____, **Kıbrıs'ta Yeraltı Faaliyetleri ve TMT 1955-1963**, IQ Yayınları, İstanbul, Ocak 2007.

_____, **Kızılay Belgeleri Işığında Kıbrıs 1963-1974**, Kızılay Yayınları, Ankara, 1974.

NESİM, Ali, **Kıbrıslı Türklerin Kimliği**, Lefkoşa, Aralık 1990.

ILGAZ, Hasene, **Kıbrıs'tan İntibalar; Kıbrıs Meselesi ve Türkiye**, İstanbul, 1954.

_____, **Kıbrıs Notları**, İstanbul, 1949.

OBERLING, Pierre, **Bellapais'e Giden Yol**, Ankara, 1987.

SARICA, Murat - TEZİÇ, Erdoğan, ESKİYURT, Özer, **Kıbrıs Sorunu**, İstanbul, 1975.

STEPHENS, Robert, **Cyprus-A Place of Arms**, Londra.

STEPHEN, Michael, **Cyprus Question**, Londra, Nisan 1997.

TOLUNER, Sevin, **Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk**, İstanbul, 1977.

VILLALTA, Jorge Blanco, **Atatürk**, Ankara, 1982.

SÜRELİ YAYINLAR

Yeniçağ

Nacak

Volkan

Söz Bozkurt

Hakikat The Cyprus Review

Cumhuriyet Kıbrıs

The New York Times

Radikal

Düştür

Cyprus Mail

Journal for Cyprus Studies

Ortam

İktisat Fakültesi Mecmuası

Toplumsal Tarih

Kıbrıs Mektubu

Yeşilada

MAKALELER

DEMİRYÜREK, Mehmet, “Lozan Sonrası Kıbrıs’tan Türkiye’ye Göç (1923–1926)”, **Toplumsal Tarih**, Temmuz 2003, Sayı 115, s. 89–92.

ERDOĞAN, M. H., “Kıbrıs İçin Çözüm Yılı mı?”, **Kıbrıs Mektubu**, No.6, Ankara, Eylül 1996, s. 15.

KÜÇÜK, Fazıl, “Kıbrıs Hakkında Görüşlerim”, **Kıbrıs Mektubu**, No.4, Cilt 15, Ankara, Temmuz-Ağustos 2002, s.20-22.

NESİM, Ali, ”Kıbrıs Türklerinde Atatürk İlke ve İnkılapları”, **I.Uluslararası Atatürk Sempozyumu**, Ankara, 1994, s. 39.

VARNAVA, Andrekos, “Recreating Rural Britain and Maintaining Britishness in the Mediterranean: The Troodos Hill Station in Early British Cyprus”, **The Cyprus Review**, Volume 17, No. 2, Sonbahar 2005, s.44-51.

SÖZLÜ TARİH KAYNAKLARI

1-1915 Kıbrıs doğumlu merhum Ekrem Taşel ile 18 Ekim 2002 tarihinde İzmir’de yapılan görüşme.

- 2- Sanatçı Cemaliye Kıyıcı ile 15 Temmuz 2013 ve 17 Mart 2014 tarihinde Ankara’da yapılan görüşmeler.
- 3- Kıbrıslı gazeteci M. Remzi Okan’ın kızı Bedia Okan Görelî ile 15 Ağustos 2010 tarihinde İzmir’de yapılan görüşme.
- 4- Nazmi Keser ile 27 Mart 2014 tarihinde Anamur’da yapılan görüşme.
- 5- Kıbrıslı edebiyatçı, araştırmacı yazar Mustafa Gökçeoğlu ile 15 Eylül 2015 tarihinde Girne’de yapılan görüşme.
- 6- Ali Fikret Atun ile 10 Eylül 2015 tarihinde Ankara’da yapılan görüşme.
- 7- Avustralya Dış Türkler Platformu Eşbaşkanı Nevin Cemal ile 25 Eylül 2015 tarihinde Girne’de yapılan görüşme.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

<http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=859&type=23>. 10
Aralık 2007.

TÜRKİYE'DE 1980 SONRASI FİNANSAL SERBESTLEŞMENİN SONUÇLARI¹

M. Veysel KAYA* - Abdülkadir TIĞLI**

ÖZET

Türkiye'nin ekonomi tarihinde, 1980, 1989 ve 2001 yılları dönüştürme yıllarıdır. Açık ekonomiye geçiş süreci 1980'de başlamış; 1989'da belirginleşmiş ve 2001'de sancılı meyvelerini vermiştir. İthal ikameci politikaların 1980 öncesi yaşanan enflasyonist baskılar ve cari açıkla mücadele için geleneksel bir formül olması, 1990'lı yıllarda ortaya çıkacak olan kriz atmosferini engelleyememiştir. 2001 Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ise, krizlerden bu yana edinilen tecrübelerin uygulamaya geçiş noktası olmuştur. Özellikle Merkez Bankası'nın kurumsal ve karar alma politika süreçlerinin otonom hale getirilmesiyle, para piyasalarında geç de olsa eskiye nazaran stabilizasyon yaşanmaya başlamıştır. Yine Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı çerçevesinde ele alınan mali disiplin, 2002 genel seçimlerinde sandıktan çıkan tek parti iktidarı ile uygulanmaya başlanmıştır. Bütün bu gelişmeler, ekonomik istikrarın sürmesi için oldukça müsait bir atmosfer yaratmıştır. Türkiye'de finansal serbestleşme sürecinde, 1980-1989 arasında ciddi anlamda bir yol kat edilememişken, 1989 tarihindeki konvertibilite işleminden sonra somut anlamda liberalizasyon süreci başlamıştır. Ne var ki; finansal kurumsallaşma ve altyapı çalışmaları tesis edilmeden liberalizasyona açılan

¹ Bu çalışma, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat ABD Yüksek Lisans mezunu Abdülkadir TIĞLI'nın, "Türkiye'de 1980-2001 Yılları Arasında Sermaye Hareketlerinin Serbestleşmesi" başlıklı bitirme tezinden hareketle oluşturulmuştur.

* Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, mveyselkaya@yahoo.com

** Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Doktora Öğrencisi, abdulkadirtigli@yahoo.com

para ve sermaye piyasalarında, özellikle 1990'lı yıllarda spekülasyon amacı güden, ticarete konu olmayan ve kısa vadeli likit giriş ve çıkışları, ülkenin makro dengelerini hayli bozmuştur. Aynı dönemde sık sık değişen siyasal yönetimler, yönetimde istikrardan yoksun bir tablo ortaya çıkarırken, para piyasalarının dolarizasyona uğramasıyla da Türk Lirası döviz karşısında adeta erimiştir. Finansal liberalizasyonun, literatür üzerine yapılan pek çok çalışmalar sonucunda büyümeye genel olarak katkı sağladığı söylenebilir. Ancak, sık sık krizlere uğraya piyasalar, müteakip yıllarda düşük büyüme ve hatta bazen küçülmelere sebep olmuştur. 1994 krizi sonucunda üretimi ve ihracatı teşvik etmek, tüketimi kısırarak enflasyonu aşağılara çekmek amacıyla gerçekleştirilen devalüasyon, dış ticaret açığı olan bir ekonomik mekanizma üzerinde doğal olarak dengesizliğe sebep olmuştur. Türkiye de, diğer gelişmekte olan ekonomiler gibi uluslararası finansal sirkülasyona geç adapte olmuş, fakat kısa vadeli akımlar karşısında finansal mekanizmasını koruyamamıştır. Bunun bir diğer sebebi olarak da bankacılık sisteminin sağlamaştırılmaması olarak görülebilir. Tasarrufların ve fon akımının büyük çoğunlukla bankalara kanalize edilmesi, kriz atmosferini yumuşatacak önemli bir argümandır.

Anahtar Sözcükler: Ekonomik Küreselleşme, Finansal Serbestlik, Finansal Baskı, Kriz Geleneği, Finansal Liberalizasyon Oranı.

THE CONSEQUENCES OF FINANCIAL LIBERALIZATION IN TURKEY AFTER 1980

ABSTRACT

In the economic background of Turkey, the years 1980, 1989 and 2001 were transformation sessions. The transition to open economy process, which started in 1980, clarified in 1989 and gave the painful output in 2001. The import substitution policies had become a conventional recipe to prevent inflationary pressure and current deficit before 1980. However, those policies could not curtail the crisis circumstance which would arise in 1990s. In case the 2001 Transition to the Strong Economic Program was the transition point of application, they have gained experiences since crisis. In the liberalization process of capital mobility in Turkey, the movement of inward mobility had increased, while the outward mobility had not increased between the years 1980-1989. However, in 1989, the convertibility of Lira caused the increase of outward capital mobility. However, before the non-established financial institutionalization and infrastructure, the money and capital markets, especially in the 1990s, the non-trading and speculative short-run liquidity mobilization devastated the macroeconomical balances. At those times, while the frequently fluctuant political managements revealed an unstable condition, the dollarized markets caused the depreciation of Lira in the face of foreign exchange. It can be said that, according to a great number of literature studies, the financial liberalization has contributed to economical growth. But in markets frequently experiencing crisis have realized lower growth rates, somuchas realized economic shrinkages. The devaluation that was executed as a result of 1994 crisis to incent the production and export, to decrease the inflation rate by to retrench consumption, naturally caused an imbalance in the situation which had a great foreign trade deficit. Even if late, Tukey adapted to the international financial circulation like other emerging countries, but could not keep the financial mechanism on opposite of the short run financial mobilities. As another cause of this circumstance it can be said the unstrengthening banking system. Largely the canalizing of savings and fund flows to the banks is the significant argument of propitiating the crisis conditions.

Key Words: Economic Globalization, Financial Liberalization, Financial Constraint, Crisis Tradition, Financial Liberalization Ratio.

GİRİŞ

Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllarda bankacılık sektörü ve diğer bazı sektörlerde yabancı iştiraklerin olduğu gerçeği göz önüne alınacak olursa, ekonomik sistemde liberalizasyonun, cumhuriyetin kurulduğu yıllara dayandığı iddia edilebilir. Türkiye'nin ekonomik tarihinde, çok partili demokrasiye geçişten bu yana ekonomik sistemin liberalizasyonunun sağlanması amacıyla irili ufaklı deneyimler yaşanmış olsa da, bu girişimler nihai amacına ulaşmamıştır.

1960'lardan itibaren uygulanan planlı ekonomi modelleri ile birlikte, 1970'lerin sonlarında ödemeler dengesinde oluşan derin açıklar, yapısal bir takım sorunlar olduğunu ortaya koymuştur. Sermayenin serbest hale getirilmesi girişimi resmi olarak ilk kez 24 Ocak 1980 tarihinde, Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal'ın hazırladığı “*Yapısal Uyum ve İstikrar Programı*” ile başlamıştır. 1980 kararlarının istenen düzeyde başarı elde edememesinde ise döviz politikasının henüz önemsenmemiş olması, ihracatı yeterli düzeyde teşvik edememesi, dış yatırımcının da istenen düzeyde ülkeye gelmemiş olması, ödemeler dengesi ve kamu borçlarındaki açıkların artması olmuştur.

Finansal serbestleşmenin tesisi, 1989 Ağustos'unda Turgut Özal Hükümeti'nin 32 Sayılı “*Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında Bakanlar Kurulu Kararı*” ile somut anlamda sağlanmaya başlamıştır. Döviz ve yerli paranın giriş çıkışı serbestleşmiş, yerleşik vatandaşların cebinde döviz taşıması yasağı kalkmıştır. Bu dönemde ülkeye finansal girişlerde gözlenen artış, ekonomide tüketimi artırmış, yerli paranın değer kazanmasıyla birlikte devalüasyon kartını kullanma ihtiyacı hissedilmiştir. Finansal girişler çoğunlukla sermaye olarak değil, para hareketleri olarak gerçekleştiğinden, kısa vadeli ve spekülasyon güdüsü içeren hareketler şeklinde ortaya çıkmıştır. Kısa vadeli parasal mobilitenin ivme kazanması sonucunda, finansal serbestliğin reel sektör yatırımlarından ziyade ticarete konu olmayan işlemlere yol açması ise; ülkede 1990'lı yılların, *istikrarsızlık ve krizler dönemi* olarak hafızalarda kalmasına sebep olmuştur.

1985 yılında kurulan İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, ülke ekonomisinde değerli kağıt alışveriş hızını artırmada son derece etkili olmuştur. Gerekli kurumsallaşma çalışmaları sağlanarak, borsanın dış yatırımcıya güven vermesi, borsada işlem sayısını artırmıştır.

1994 yılında yaşanan krize, aslında yüksek kamu borçlanma faizi ve döviz krizi denilebilir. Tasarruf yönelimlerinde negatif etki yaratan kısa vadeli para hareketleri, kamu borçlanma faizlerini artırmış; bankalar arası piyasalarda gecelik repo faizlerini devasa rakamlara ulaştırmıştır. Bankalarda döviz açığı giderek artarken, finansal piyasalarda zedelenen güven duygusu; uluslararası kredi derecelendirme kuruluşlarından üst üste gelen düşük rating oranlarıyla derinleşmiştir. Kredi maliyetlerinin artması ve bununla beraber kredi hacminin daralması ile piyasa krize sürüklenmiştir. Aynı zamanda bir iktisat profesörü olan Tansu Çiller'in başında olduğu hükümet, 5 Nisan kararlarıyla sıkı mali tedbirler uygulamış ve devalüasyona gitmiştir.

2008 Küresel Krizi başta ABD ve Avrupa Birliği ülkelerini doğrudan, diğer ülkeleri de dolaylı olarak olumsuz etkilemiştir. ABD iç piyasasında konut sektörüne yönelik kontrolsüzce dağıtılan krediler, konut balonunun patlaması ve daha da önemlisi ipotek bedellerine ait değerli kağıtların ABD ve Avrupa Bankaları arasında oluşan türev piyasalarda çok sık yer değiştirmesiyle entegre olan finansal piyasalarda tıpkı 1929 Buhranı'nda olduğu gibi resesif baskılar içeren bir kriz yaşanmıştır. Söz konusu krizin Türkiye'yi teğet geçmesi söyleminin ardında, Türkiye'nin ve Türkiye'deki bankaların bu türev piyasaların işleyişi hakkında yeterli bilgi sahibi olmamaları ve cesaret gösterip bu piyasalara girmemeleri yatmaktadır.

Görüldüğü üzere, finansal serbestleşme sürecinde dönüm noktaları aynı zamanda kriz noktaları olmaktadır. Dolayısı ile, özellikle de uluslararası kredi derecelendirme kuruluşlarına yöneltilen “erken uyarı sistemi” tartışması ve bununla ilgili teknik altyapı bugün hala sistematize edilebilmiş değildir. Kriz dönemleri için öngörülen genel yaklaşımların (örneğin; sadece belli bir sektöre dayalı büyüme veya dış yatırımcıya dayalı büyüme gibi) haricinde bir ölçüm ve erken uyarı sistemi geliştiri-

rilebilmiş değildir. Böyle bir sistemi geliştirmeye engel olan yegane faktörün ise, finansal mobilitenin uluslararası piyasalar arasında birbirine oldukça entegre olmuş olması ve bu entegrasyon üzerinde teknolojik bir erken uyarı sistemi kurmanın zor olması gösterilebilir.

Finansal liberalleşme sürecinde 1980 sonrası yaşanan bu kadar makro ekonomik hadise karşısında, söz konusu serbestleşmenin ülkede diğer makro veriler üzerinde nasıl bir değişime sebep olduğu ise merak konusudur. Bunların en başında ise Finansal liberalizasyon ile ekonomik büyüme arasında doğrusal bir ilişki olup olmadığı gelmektedir. Literatür taraması kısmında, sıklıkla ortaya konulacağı üzere araştırmacıların büyük bir çoğunluğu bu konu üzerinde çalışmıştır. 1980 yılından bu yana Türkiye’de finansal serbestleşme sürecinin ele alınmasındaki gaye, esas itibarı ile doğurduğu sonuçlar olmakla birlikte; 1980-2014 yılları arasında beş makro veri seti üzerinden bir “finansal liberalizasyon” oranı belirlemek ve bu minvalde ekonomi politikalarına farklı bir gözle yön verilmesini sağlamaktır.

1. Küresel Ekonomi Politik Süreçte Liberalizasyon

Liberalleşme tabiri, iktisadi anlamda özgürlük anlamına geliyorsa; soyut anlamda ticari ve finansal hareketliliğin önündeki engellerin kaldırılması, piyasaların daha çok entegre olması demektir. Tabii burada piyasaların entegre olması, liberalizasyon hareketinin bir sonucudur. Küresel düzeyde liberalizasyon hareketlerinin altyapısı aslında küreselleşme kavramı ile gelişmiştir. Dünya ülkeleri ve toplumları; iktisadi, siyasi, askeri, diplomatik, sosyal, hukuki vb. birçok alanda ortak hareket etmeye başlayınca ortaya küreselleşme denilen yeni dünya düzeninin yansıması çıkmıştır.

1.1. Küreselleşme

21. Yüzyılda ekonomi kavramı ile küreselleşme kavramı neredeyse birbirini tamamlayan iki unsur haline gelmiştir. Artık ekonomiden değil, “küresel ekonomi”den bahsedilmekte, deregülasyona tâbi hale gelmiş kuralsızlaştırılmış bir mobilitenin, piyasaları nasıl birbirine entegre et-

tiği, neo-liberalizmin¹ hakim olduğu küresel bir köy oluşmaktadır. Küreselleşme; özünde kültürel, sosyal, siyasal, teknolojik ve iktisadi bütün faaliyetlerin sınırlarını aşması ve birbirine entegre olması halidir denilebilir. Fakat bu geniş açıklama soyut kalmaktadır. Küreselleşme denince somut anlamda akla gelen ilk entegrasyon iktisadi küreselleşmedir.

Bu kadar kapsamlı bir kavrama ilişkin 1980'lerden itibaren Anthony Giddens'tan başlayarak pek çok sosyal bilimci, çeşitli tanımlar getirmiştir. Ankara Üniversitesi profesörlerinden merhum Dr. Ahmet Gökdere'nin ortaya koyduğu unsurlara göre²; mâli, iktisadi ve finansal açıdan kuralsızlaştırma ve geleneksel politikalara karşı koyan yaklaşımlardan ibaret olan küreselleşme, kullanılan araçlar açısından da bölgeler arasında farklı algılanabilen kapsamlı bir kavramdır. Arı³, iktisadi küreselleşmeyi, küreselleşme yanlısı iktisatçılar Adam Smith ve John Stuart Mill'in uluslararası ticaretin önündeki engellerin kaldırılması yönündeki savları çerçevesinde küreselleşmenin tarihçesine ışık tutmuş ve küreselleşen toplumların artık savaşlar değil ticaretle meşgul olacakları iddialarını dile getirmiştir.

Dikkaya ve Özyakışır⁴, küreselleşme sürecinin pek çok bilim insanlarınınca birer “ideoloji” ve “olgu” olduğunu ortaya koyduklarını ifade

¹ Neo-liberalizm literatüründe, sermaye hareketlerinin küresel düzeyde liberalizasyonuna hakim olmasını tetikleyen dört siyasi lider olduğu iddia edilmektedir. Bunlar; Ronald W. Reagan (ABD), Margaret Thatcher (İngiltere), Deng Xiaoping (Çin) ile Carter ve Reagan dönemlerinde FED başkanlığı görevlerini yürüten iktisatçı Paul A. Volcker'dır.

David Harvey, **A Brief History of Neoliberalism**, Oxford University Press, Oxford, 2007, s.2.

Kaldı ki; serbest piyasa ekonomisini sistematik hale getiren ve özellikle de Reagan ve Thatcher'in üzerinde ısrarla durduğu piyasaların liberalleşmesine ise kamu ekonomisi yazınında “Reagonomics ve Thatcherism” yakıştırması yapılmıştır.

² Ahmet Gökdere, “Küreselleşmeye Genel Bir Bakış”, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt: I, Sayı: 1, 2001, s.73.

³ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler Teorileri-Çatışma, Hegemonya, İşbirliği**, Marmara Kitap Merkezi Yayınları, Bursa, 2008, s.269.

⁴ Mehmet Dikkaya ve Deniz Özyakışır, **Küreselleşmenin Ekonomi Politikası**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2008, s.180.

etmektedirler. Kishtainy⁵ ise, küreselleşme tanımını yaparken entegrasyonu bir sonuç değil, sebep olarak farklı coğrafyalardaki ekonomilerin entegre olmuş hâli şeklinde ifade etmektedir. Daha kapsayıcı bir tanıma göre küreselleşme, uluslararası piyasalarda meydana gelen mal ve hizmet alım satımından ibaret olmayıp; sermaye, emek (bilgi), teknoloji vb. unsurlarda tesis edilen deregülasyon işlemleridir⁶. Frankel⁷, iletişim maliyetlerinin azalışı ile mal, hizmet ve finansal varlık piyasalarının öne çıkması sonucu küreselleşme sürecinin başladığını iddia etmektedir. Bozkurt⁸, küreselleşmeyi mesafelerin önemini yitirmesi şeklinde özetlemiştir.

1.2. Küreselleşmeden Liberalizasyona Geçiş

Uluslararası piyasalarda liberalizasyon olgusu, tarihi ve iktisadi bir nosyon olarak Bretton Woods para sisteminin çöküşünden sonra 1970’li yıllarda gelişmiş ülkelerin serbest (dalgalı) kur rejimine geçmesiyle birlikte somut anlamda ortaya çıkmıştır. Bu süreç, gelişmekte olan ekonomiler için ise 1980 sonrasına tekabül etmektedir. Ne var ki, bu serbestlik gelişmiş ülkelerdeki biriken sermayenin ve üretilmiş olan malların gelişmekte olan ülkelere kaymaya başlamasıyla uluslararası piyasalar giriftleşmeye başlamıştır.

Uluslararası iktisat tarihinde, liberalizasyon sürecini ticari serbestleşme ve finansal serbestleşme şeklinde iki aşamada ele almak mümkündür⁹.

⁵ Niall Kishtainy, **Economics in Minutes**, Quercus Editions Ltd., London, 2014, s.310.

⁶ Michael D. Intriligator, “Globalization of The World Economy: Potential Benefits and Costs and a Net Assesment”, **Milken Institute**, Sayı: 33, 2003, s.486.

⁷ Jeffrey Frankel, “Globalization of The Economy”. **NBER Working Paper**, Sayı: W7858, 2000, s.2.

⁸ Veysel Bozkurt, “Küreselleşme Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar”, **Küreselleşmenin İnsani Yüzü** içinde, Veysel Bozkurt (ed.). Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s.17.

⁹ Joshua Aizenman ve Ilan Noy, “Endogenous Financial Openness: Efficiency and Political Economy Considerations”. **NBER Working Paper**, Sayı: 10144, 2003, s.3.

1.2.1. Ticari Liberalizasyon

Ticari liberalizasyon süreci, dış ticaret (ülkelerarası ticaret) faaliyetlerinin ortaya çıkmasıyla başlamıştır ki; tarihte Merkantilizm yaklaşımı ile fiili olarak uygulanmıştır. Fakat, Merkantilist felsefenin temelinde değerli maden (altın) birikiminin sağlanması, nihai ürün ithalatına geçit verilmemesi, belki sadece ara mal ya da hammadde ithaline izin verilmesi, bütüncül bir yaklaşımla ihracata yönelinmesi, dış ticareti tek taraflı ya da başka bir ifadeyle serbestleştirmeyen (kısıtlayıcı) görüş, ticari liberalizasyon olarak ele alınmaktan uzaktır.

18. Yüzyıl'da Adam Smith ile başlayan Klasik Okul, gerek Mutlak Üstünlükler Teorisi, gerekse Ricardo'nun Mukayeseli Üstünlükler Teorisi ile ülkelerin karşılıklı dış ticaret yapmalarının yolunu açan yaklaşım sergilemiş; John Stuart Mill, Alfred Marshall düşüncesinde arz ve talep eksenli gelişmeler yaşamış ve daha sonra geliştirilen dış ticaret teorileri¹⁰ ile gerçek liberalizasyon sürecine girmiştir. Ticari liberalizasyonun, ülke ekonomilerine ve özellikle de büyüme oranlarına katkısı şüphesizdir ve bu konuda literatürde ele alınan çok sayıda teorik ve ampirik çalışmalar mevcuttur. Fakat finansal liberalizasyon meselesinden uzaklaşmamak adına, bu literatür taramalarına bu başlık altında değinmeye gerek görülmemiştir.

Küresel düzeyde dış ticaret hacminin artması, beraberinde birtakım finansman ve likidite sorunlarını ortaya çıkarmıştır. Madeni ve kağıt paranın yerini, başka değerli kağıtların alması, 1980 sonrası yaşanan teknolojik gelişmeler sonucu iletişim ağının genişlemesiyle farklı kreditor sistemlerinin ortaya çıkması, uluslararası ticareti hissedilir derecede artırmış olmasının yanı sıra, ticari liberalizasyondan sonra finansal liberalizasyon sürecinin de önünü açmıştır. Finansal serbestleşme sürecine paralel olarak ayrıca ticarete konu olmayan iktisadi faaliyetler yoğunlaşmıştır. Bu görüşü destekleyen Onur¹¹, bankaların uluslararası finan-

¹⁰ Faktör Donatımı Teorisi, Fırsat Maliyeti Teorisi, Stolper-Samuelson Gelir Dağılımı Teorisi, Rybczynski Teoremi, Faktör Fiyatları Eşitliği Teoremi, Metzler Paradoksu vb.

HalilSeyidoğlu, **Uluslararası İktisat - Teori, Politika ve Uygulama**, Güzem Can Yayınları, İstanbul, 2013, s.175.

¹¹ Sara Onur, "Finansal Liberalizasyon ve GSMH Büyümesi Arasındaki İlişki",

sal piyasalara entegre olmasında döviz açığı ya da güçlü bir finansal yapının bulunmaması halinde, bankacılık sektörünün reel sektöre göre hükümet düzenlemelerine daha fazla konu olmasını dile getirmiştir.

1.2.2. Finansal Liberalizasyon

1929 Buhranı ile yaşanan küresel resesyon, serbestleşme hareketlerini yavaşlatmış ve ülkeler daha çok korumacı tedbirlerle yola devam etmişlerdir. Bu korumacı ve ithal ikameci politikalar, yakın gelecekte yeniden vuku bulacak bir Dünya Savaşı'nın da aslında ayak sesleri olmuştur. II. Dünya Savaşı'ndan, kaynakları tükenmiş olarak çıkan gelişmiş ülkeler, ABD öncülüğünde ve ABD Doları'na sabitlenmiş bir kur sistemi ile, başka bir ifadeyle Bretton Woods parasal sistemiyle yol almaya devam etmişlerdir. Fakat, kanaatimizce uluslararası para politikasında uygulanan bu Bretton Woods uygulaması, arka planda 20.Yüzyılın Merkantilizmi olarak isimlendirilebilir. Fakat bu kez uygulama, değerli maden stoklamak değil, uluslararası finans piyasalarında dolarizasyonun önünü açmaktı. Küresel piyasada tek aktör konumuna getirilen ABD Doları karşısında ikame edilemeyen başka bir para politikası uygulaması öngörülmediğinden ve diğer yandan da 1970'li yıllara damgasını vuran petrol krizinin de tetiklemesiyle, Bretton Woods konsensusu dağılmış ve dünya, yeni bir liberalizasyon sürecine hızla girmiştir.

Finansal liberalizasyonun kanaat önderliğini üstlenen Ronald I. Mc Kinnon ve Edward S. Shaw'ın ortaya koydukları finansal baskı hipotezlerinde, baskı politikalarının reel faiz oranlarını düşürdüğünü ve bunun da tasarruf oranını azalttığını öne sürmüşlerdir. Bu durum sonucunda ülke ekonomilerinde kaynakların etkin olamayacağını savunmaktadırlar¹².

Finansal serbestleşme süreci, gelişmiş ekonomilerde 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren egemen olurken, gelişmekte olan ülkelerde ise 1980'lerden sonra görülmeye başlanmıştır. 20.Yüzyılın merkantilizmi olarak nitelendirdiğimiz dolarizasyon evresinden sonra, finansal mobi-

Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: I, Sayı: 1, s.132.

¹² Arif Orçun Söylemez ve Ahmet Yılmaz, "Türkiye Ekonomisinde Finansal Serbestleşme Döneminde Uluslararası Sermaye Girişi - Büyüme İlişkisi". **Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi**, Cilt: XXXIII, Sayı: 2, 2012,s.51.

lite son çeyrekte artık tersine dönmüş ve gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere doğru daha çok kısa vadeli parasal akımlar şeklinde, gelişmiş ülkelere doğru ise orta ve uzun vadeli sermaye akımları şeklinde gerçekleşmiştir. Finansal akımların kısa veya uzun vadeli girişi elbette ülkelerin ekonomik ve siyasi istikrar ortamı ile doğru orantılı olmaktadır. Bu, aynı zamanda finansal yatırım/doğrudan yabancı yatırım ayrımında da göze çarpmaktadır. Bir başka deyişle, gelişmiş ülkelere doğru daha çok doğrudan yabancı yatırımlar gözlenirken, gelişmekte olan ülkelere doğru ise finansal akımlar dikkat çekmektedir.

Finansal serbestleşmenin ülkelerin makro göstergelerine yaptıkları katkılara ilişkin çalışmalar hayli fazladır. Bekaert vd.¹³, ampirik çalışmalarında maliyetlere rağmen finansal serbestliğin büyümeyi doğru orantılı olarak etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Andersen ve Tarp¹⁴ ise, yapmış oldukları panel data analizi sonucu iyi organize ve koordine edilmiş bir finans piyasasının serbestleşmesi halinde ekonomik büyümeye ciddi katkı sağlayacağını ortaya koymuşlardır. Çolpan¹⁵, finansal çekim gücü olan ülkelerde tasarruf ve sermaye birikiminin artması, uluslararası kredibilitenin güçlenmesi, makro dengeler üzerinde istikrarı tesis etmesi ve sermaye piyasalarının gelişimine katkıda bulunması açısından finansal liberalizasyonun gelişmekte olan ülkelerdeki avantajlarına dikkat çekmektedir.

Uluslararası piyasalarda finansal deregülasyonun, kaynakların etkin dağılımı ve kullanımı üzerinde pozitif sonuçlarının olduğu sonucu; Hindistan, Ürdün, Güney Kore, Malezya ve Tayland örneklerinden de anlaşılmaktadır¹⁶. Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleri üzerinde araştır-

¹³ Geert Bekaert vd., "Does Financial Liberalization Spur Growth?". **Journal of Financial Economics**, Cilt: LXXVII, Sayı: 1, 2005, s.41.

¹⁴ Thomas Barnebeck Andersen ve Finn Tarp, "Financial Liberalization Financial Development and Economic Growth in Ldc's". **Journal of International Development**, Cilt: XV, Sayı: 2, 2003, s.205.

¹⁵ Volkan Çolpan, **Gelişmekte Olan Ülkelere Yönelik Finansal Sermaye Hareketleri ve Krizler**, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, 2008, s.42,44,45,47.

¹⁶ Abdul Abiad vd., "Does Financial Liberalization Improve The Allocation of Capital?". **IMF Working Paper**, Sayı: WP/04/112, 2004, s.26, 29, 30, 31.

ma yapan Achy¹⁷, finansal açıklığın tüketiciler üzerinde kredibilite açısından ve imalat sanayi üzerindeki olumlu etkilerini temkinli bir şekilde ifade etmektedir. Halldane-Hall Yaklaşımı ile üç kategorideki ülke grupları üzerinde yapılan ampirik çalışmada, özellikle az gelişmiş ekonomilerde ekonomik özgürleştirme çalışmalarının, piyasalardaki kamusal hegemonyayı bertaraf etmeye başladığı ve dönüşümlere öncülük ettiği sonucuna ulaşılmıştır¹⁸. Finansal deregülasyonun, gelişmekte olan ülkelerde refah düzeyini artırdığına ilişkin ampirik bulgular da mevcuttur¹⁹.

Arora vd.²⁰, iyi planlanmış, zamanlaması iyi yönetilen ve sıralanabilen bir finansal liberalizasyon sürecinin getirisinin maliyetlerini geçmesi açısından avantajlı yönlerini dile getirmişlerdir.

2. Türkiye'nin Finansal Liberalizasyon Süreci

Liberalizasyon sürecine somut anlamda 1980 yılında başlayan Türkiye, o zamana kadar kapalı bir ekonomi olmasının da getirdiği refleksiyle sabit kur politikasını tercih etmiş ancak 1980 sonrası serbest kura geçiş başlamıştır. Serbest (dalgalı) kur uygulamaları da, ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre değişik uygulamalarla karşımıza çıkmaktadır. Uluslararası iktisat literatürüne önemli bir katkı sağlayan Obstfeld ve Rogoff²¹ çalışmalarından elde ettikleri en önemli varsayımın, nominal döviz kuru değişiminin açık ekonomik sistemlerde anahtar model olduğunu açıklamışlardır. Dolayısıyla, döviz kurunun serbest bırakılması Türkiye'nin finansal serbestleşmenin önünü açan önemli bir etkidir.

¹⁷ Lahcen Achy, "Financial Liberalization, Saving, Investment and Growth in MENA Countries". **Research in Middle East Economics**, Sayı: 6, 2003, s.18,19.

¹⁸ Akıncı, Merter vd., "Ekonomik Özgürlüklerdeki Yakınsamanın Haldane-Hall Yaklaşımı ile Ölçümü". **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: XVI, Sayı: 2, 2014, s.207.

¹⁹ António A. Antunes ve Tiago V. Cavalcanti, "The Welfare Gains of Financial Liberalization: Capital Accumulation and Heterogeneity". **Journal of the European Academic Association**, Cilt: XI, Sayı: 6, 2013, s.1137.

²⁰ Vivek Arora vd., "The Liberalization and Management of Capital Flows: An Institutional View". **IMF**, 2012, s.35.

²¹ Maurice Obstfeld ve Kenneth Rogoff, "New Directions for Stochastic Open Economy Models". **Journal of International Economics**, Cilt: L, Sayı:1, 1999, s.149.

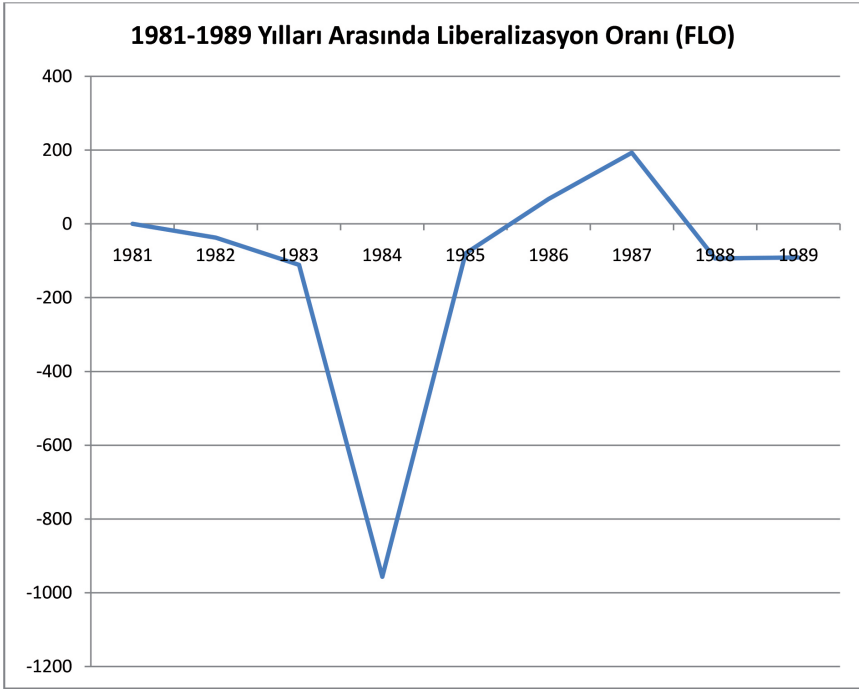
Tablo 1: Türkiye'de 1980-2014 Yılları Arasında Elde Edilen Çeşitli Makro Veriler

Yıl	1	W1	2	X1	3	W2	4	X2	5	W3	6	X3	7	W4	8	X4	9	W5	10	X5	11	12	13	14	
1980	8,0				0,0001				-3408				67,457		-2,4		18						35913,1		
1981	26,5	0,038	-231,3	-0,004	0,0001	7410,2	-48,23	-0,02	-1936	-0,00052	43,2	0,023	70,419	0,000014	4,9	0,21	95	0,01053	427,78	0,002	7410,2	0,21	35913,1	0,00	
1982	45,0	0,022	-69,8	-0,014	0,0002	5302,2	-39,76	-0,03	-952	-0,00105	50,8	0,020	63,485	0,000016	3,6	0,26	55	0,01818	-42,11	-0,024	5302,3	0,24	22364,8	-37,73	
1983	45,3	0,022	-0,7	-1,500	0,0003	3501,4	-51,43	-0,02	-1923	-0,00052	-102,0	-0,010	60,373	0,000017	5,0	0,20	46	0,02174	-16,56	-0,061	3501,4	-1,39	-2520,5	-111,27	
1984	51,4	0,019	-13,5	-0,074	0,0004	2237,3	-56,50	-0,02	-1439	-0,00069	25,2	0,040	58,643	0,000017	6,7	0,15	113	0,00885	145,65	0,007	2237,3	0,10	21590,7	-956,61	
1985	49,3	0,020	4,1	0,245	0,0006	1725,0	-29,70	-0,03	-1013	-0,00099	29,6	0,034	66,408	0,000015	4,2	0,14	125	0,00800	-12,39	-0,081	1725,0	0,48	4313,4	-80,02	
1986	40,6	0,025	17,6	0,057	0,0008	1316,3	-31,04	-0,03	-1465	-0,00068	-44,6	-0,022	75,018	0,000013	7,0	0,24	142	0,00800	26,26	0,038	1316,4	0,18	7203,8	67,01	
1987	35,0	0,029	13,8	0,073	0,0010	977,1	-34,72	-0,03	-806	-0,00124	45,0	0,022	85,638	0,000012	9,5	0,11	115	0,00870	-8,00	-0,125	977,1	0,05	21081,5	192,64	
1988	49,1	0,020	-40,3	-0,025	0,0018	550,5	-77,49	-0,01	1596	0,00063	298,0	0,003	90,495	0,000011	2,1	0,47	354	0,00282	207,83	0,005	550,5	0,44	1245,3	-94,09	
1989	53,8	0,019	-9,6	-0,104	0,0023	431,8	-27,49	-0,04	938	0,00107	41,2	0,024	106,123	0,000009	0,3	3,97	663	0,00151	87,29	0,011	431,8	3,87	111,6	-91,04	
1990	47,5	0,021	11,7	0,085	0,0029	340,9	-26,64	-0,04	-2625	-0,00038	379,9	0,003	149,195	0,000007	9,3	0,11	684	0,00146	3,17	0,316	341,0	0,47	719,0	544,16	
1991	62,7	0,016	-32,0	-0,031	0,0051	196,7	-73,37	-0,01	250	0,00400	109,5	0,009	149,156	0,000007	0,9	1,08	810	0,00123	18,42	0,054	196,7	1,10	179,1	-75,08	
1992	68,7	0,015	-9,6	-0,105	0,0086	116,6	-68,59	-0,01	-974	-0,00103	489,6	-0,020	156,656	0,000006	6,0	0,17	844	0,00118	4,20	0,238	116,7	2,29	404,6	125,87	
1993	64,6	0,015	6,0	0,168	0,0145	69,0	-68,98	-0,01	-6433	-0,00016	-560,5	-0,002	177,332	0,000006	8,0	0,12	636	0,00157	-24,64	-0,041	69,0	0,24	293,7	-27,41	
1994	87,8	0,011	-35,9	-0,028	0,0385	26,0	-165,72	-0,01	2631	0,00038	140,9	0,007	131,639	0,000008	-5,5	-0,18	688	0,00164	-4,40	-0,227	26,0	-0,44	-59,4	-120,24	
1995	76,0	0,013	13,4	0,074	0,0614	16,3	-59,40	-0,02	-2339	-0,00043	185,9	0,005	168,080	0,000006	7,2	0,14	885	0,00113	45,56	0,022	16,3	0,22	72,9	-222,56	
1996	80,8	0,012	-6,3	-0,158	0,1080	9,3	-76,08	-0,01	-2437	-0,00041	-4,2	-0,239	181,077	0,000006	7,0	0,14	722	0,00139	-18,42	-0,054	9,3	-0,32	-28,8	-139,55	
1997	79,5	0,013	1,6	0,622	0,2057	4,9	-90,42	-0,01	-2638	-0,00038	-8,2	-0,121	188,735	0,000005	7,5	0,13	805	0,00124	11,50	0,087	4,9	0,71	6,9	-123,86	
1998	80,1	0,012	-0,8	-1,325	0,3142	3,2	-52,73	-0,02	2000	0,00050	175,8	0,006	270,947	0,000004	3,9	0,26	940	0,00106	16,77	0,060	3,2	-1,02	-3,1	-145,49	
1999	78,4	0,013	2,1	0,471	0,5427	1,8	-72,71	-0,01	-925	-0,00108	146,3	0,007	247,544	0,000004	-3,4	-0,30	783	0,00128	-16,70	-0,060	1,9	0,11	17,3	-653,35	
2000	47,2	0,021	39,8	0,025	0,6750	1,5	-24,38	-0,04	-9920	-0,00010	-972,4	-0,001	265,384	0,000004	6,8	0,15	982	0,00102	25,42	0,039	1,5	0,17	8,8	-48,90	
2001	74,7	0,013	-58,3	-0,017	1,4465	0,7	-114,30	-0,01	3760	0,00027	137,9	0,007	196,736	0,000005	-5,7	-0,18	3352	0,00030	241,34	0,004	0,7	-0,19	-3,7	-141,97	
2002	50,5	0,020	32,4	0,031	1,6424	0,6	-13,54	-0,07	-626	-0,00160	116,6	-0,009	230,494	0,000004	6,2	0,16	1082	0,00092	-67,72	-0,015	0,6	0,11	5,6	-249,67	
2003	37,7	0,027	25,3	0,039	1,4026	0,7	14,60	0,07	-7554	-0,00013	-1106,7	-0,001	304,901	0,000003	5,3	0,19	1702	0,00059	57,30	0,017	0,7	0,31	2,4	-16,66	
2004	24,3	0,041	35,5	0,028	1,3486	0,7	3,85	0,26	-14198	-0,00007	-86,0	-0,011	390,387	0,000003	9,4	0,11	2785	0,00036	63,63	0,016	0,8	0,40	2,0	-16,66	
2005	20,4	0,049	16,0	0,062	1,3495	0,7	-0,07	-14,98	-21449	-0,00005	-51,1	-0,020	481,497	0,000002	8,4	0,12	10031	0,00010	260,18	0,004	0,8	-14,82	-0,1	-102,72	
2006	21,6	0,046	-5,9	-0,170	1,4199	0,7	-5,22	-0,19	-31836	-0,00003	-48,4	-0,021	526,429	0,000002	6,9	0,15	20185	0,00005	101,23	0,010	0,8	-0,23	-3,3	690,94	
2007	22,6	0,044	-4,6	-0,126	1,1703	0,9	17,58	0,06	-37781	-0,00003	-16,7	-0,054	648,754	0,000002	4,7	0,21	22047	0,00005	9,22	0,108	0,9	0,11	8,2	-347,67	
2008	21,9	0,046	3,1	0,323	1,5196	0,7	-29,85	-0,03	-40372	-0,00002	-6,9	-0,146	742,094	0,000001	0,7	1,52	19651	0,00005	-9,96	-0,100	0,7	1,56	0,5	-94,49	
2009	17,6	0,057	19,6	0,051	1,5130	0,7	0,43	2,30	-12124	-0,00008	70,0	0,014	616,703	0,000002	-4,8	-0,21	8985	0,00012	-56,75	-0,018	0,7	2,14	0,3	-25,70	
2010	15,3	0,065	13,1	0,077	1,5535	0,6	-2,68	-0,37	-45420	-0,00002	-274,6	-0,004	731,608	0,000001	9,2	0,11	9099	0,00011	5,99	0,167	0,7	-0,02	-29,0	-8751,60	
2011	14,2	0,070	7,2	0,139	1,9157	0,5	-23,32	-0,04	-75082	-0,00001	-65,3	-0,015	773,980	0,000001	8,8	0,11	16176	0,00006	77,78	0,013	0,6	0,21	2,9	-109,84	
2012	16,4	0,061	-15,5	-0,065	1,1981	0,6	6,50	0,15	-48497	-0,00002	35,4	0,028	786,283	0,000001	2,1	0,47	13382	0,00008	-17,89	-0,056	0,6	0,53	1,2	-59,16	
2013	15,8	0,060	6,7	0,273	2,1981	0,5	-19,37	-0,05	-65068	-0,00002	-34,2	-0,029	823,044	0,000001	4,2	0,24	12457	0,00008	-6,66	-0,161	0,5	0,27	2,0	68,89	
2014	16,8	0,060	-6,3	-0,158	2,3230	0,4	-8,65	-0,12	-46516	-0,00002	28,5	-0,035	799,001	0,000001	2,9	0,34	12539	0,00008	0,22	-0,159	0,5	1,62	0,3	-84,66	

Kaynak (1 no'lu sütun): Yıl Sonu İbraz ile Mevduat Faiz Oranı, Worldbank Data, <http://data.worldbank.org/indicator/FR.JNR.DPST> (Erişim Tarihi: 18.09.2015)
Kaynak (3 no'lu sütun): Yıl Sonu İbraz ile Döviz Kuru (Dolar / TL), TCMB Döviz Kuru İstatistikleri, <http://evls.tcmb.gov.tr/frame/webcountry/cvdpw/rp/42192.html> (Erişim Tarihi: 17.09.2015)
Kaynak (5 no'lu sütun): Yıl Sonu İbraz ile Cari İşlemler Dengesi (milyon \$), -Türkiye İstatistik Kurumu, http://www.tuik.gov.tr/Kitapodur?metode=KitapDeay&KT_ID=0&KITAP_ID=160,
 -Worldbank Data, <http://data.worldbank.org/indicator/BN.CAB.XOKA.CD> (Erişim Tarihi: 18.09.2015)
Kaynak (7 no'lu sütun): Yıl Sonu İbraz ile GSYİH (milyon \$), Türkiye İstatistik Kurumu, <http://www.tuik.gov.tr/UsaMenu.do?metode=temelisi> (Erişim Tarihi: 18.09.2015)
Kaynak (9 no'lu sütun): Yıl Sonu İbraz ile Doğrudan Yabancı Sermaye Girişi (milyon \$), UNCTAD İstatistikleri, <http://unctadstat.unctad.org/TableViewer/table.aspx> (Erişim Tarihi:05.05.2015)

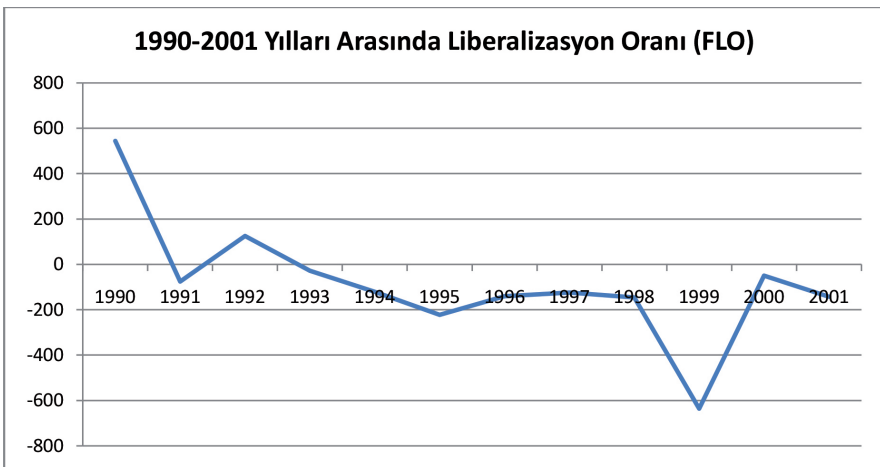
Tablodaki sembolizasyonların açılımı:

Hesaplamalar, tablonun tamamı üzerinde her bir veri için, virgülden sonra sekiz haneli olarak yapılmıştır fakat, sütunlara sığdırmak amacıyla gösterimde kısıntılara gidilmiştir.
1 no'lu sütun: Yıl Sonu İtibarı ile Mevduat Faiz Oranı
2 no'lu sütun: Mevduat Faiz Değişim Oranı (%)
3 no'lu sütun: Yıl Sonu İtibarı ile Döviz Kuru (Dolar / TL)
4 no'lu sütun: Yıl Sonu İtibarı ile Döviz Kurları Değişim Oranı (%)
5 no'lu sütun: Yıl Sonu İtibarı ile Cari İşlemler Dengesi (milyon \$)
6 no'lu sütun: Yıl Sonu İtibarı ile Cari İşlemler Dengesi Değişim Oranı (%)
7 no'lu sütun: Yıl Sonu İtibarı ile GSYİH (milyon \$)
8 no'lu sütun: Yıl Sonu İtibarı ile GSYİH Büyüme Oranı (%)
9 no'lu sütun: Yıl Sonu İtibarı ile Doğrudan Yabancı Sermaye Girişi (milyon \$)
10 no'lu sütun: Yıl Sonu İtibarı ile Doğrudan Yabancı Sermaye Girişi Artış Oranı (%)
11 no'lu sütun: Toplam Frekans S w_i)
12 no'lu sütun: Toplam Ağırlıklı Frekans (S x_i)
13 no'lu sütun: Ağırlıklı Harmonik Ortalama S (w_i / x_i)
14 no'lu sütun: Ağırlıklı Harmonik Ortalama Değişim Oranı DS (w_i / x_i) = Finansal Liberalizasyon Oranı
W_1, W_2, W_3, W_4 ve W_5 sütunları, bir önceki sütuna ait verilerin harmonik ortalamalarıdır.
X_1, X_2, X_3, X_4 ve X_5 sütunları, bir önceki sütuna ait verilerin ağırlıklı harmonik ortalamalarıdır.

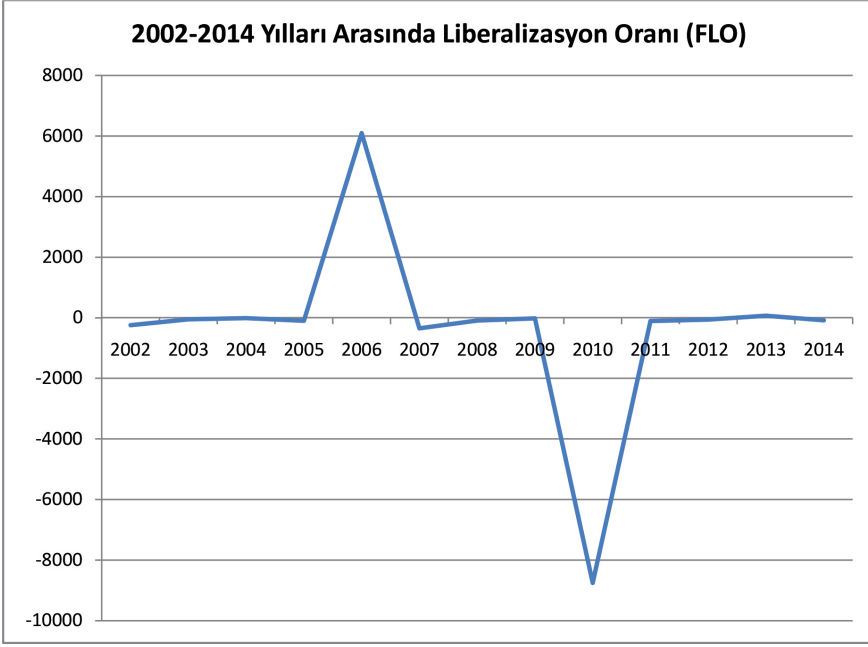
Şekil 1: Türkiye'nin 1981-1989 Yılları Arasında Finansal Liberalizasyon Oranı

Kaynak: Tablo 1

Şekil 2: Türkiye'nin 1990-2001 Yılları Arasında Finansal Liberalizasyon Oranı

Kaynak: Tablo 1

Şekil 3: Türkiye'nin 2002-2014 Yılları Arasında Finansal Liberalizasyon Oranı

Kaynak: Tablo 1

Türkiye’de 1980 yılından bu yana elde edilen beş çeşit makroekonomik adet veri setinden müteşekkil, ağırlıklı harmonik ortalama yöntemiyle bir “finansal liberalizasyon oranı” oluşturulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın Tablo 1 kısmında veriler ve değişme oranları üzerinde ağırlıklı harmonik ortalama yöntemi²² kullanılarak, en yakın liberalizasyon rasyoları tahmin edilmiştir.

$$x = \frac{\sum_{i=1}^n w_i}{\sum_{i=0}^n \frac{w_i}{x_i}}$$

²² Ağırlıklı harmonik ortalama ekonomik istatistiklerde amaca götürecek en uygun yöntem olarak öngörülmüştür. Hatta söz konusu çalışmada, Türkiye’nin finansal liberalizasyon endeksi oluşturulma amacıyla yola çıkılmış ancak bunun iddialı bir formül olabileceği düşünülerek, şimdilik sadece bir finansal liberalizasyon oranı şeklinde sonuca gidilmiştir.

Ağırlıklı harmonik ortalama yöntemiyle, her bir yıla ait elde edilmiş olan FLO'lara bakıldığında, 1980'den bu yana meydana gelen liberalizasyon düzenlemeleri ile hemen hemen örtüştü öngörülmektedir. Örneğin, 1986 yılında İMKB'nin açılmasıyla birlikte endeksimizin pozitif sonuçlar verdiği 1986-1987 yılları göze çarpıyor. 1989 tarih ve 32 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile TL'nin konvertibilitesinin sağlandığı yıl, yine FLO'nun pozitif sonuç verdiği yıl olmuştur. Yine 2005 yılından 2006 yılına geçerken elde edilen devasa endeks rakamı, o yıl doğrudan yabancı yatırım girişinin yaklaşık iki kat artması ve GSYİH rakamlarında gözle görülür artışların sağlanmasıdır. Tabii burada FLO'yu her yıl frenlemeye çalışan bir "cari açık" sorunu var. Ki; bu da zaten negatif değerli bütün yıllarda kendini hissettirmektedir.

Dikkati çeken bir nokta üzerinde durmakta fayda vardır: 01 Ocak 1996'da Gümrük Birliği'ne resmen girmiş olmamızla beraber, FLO'da gözle görülür bir değişikliğe rastlanmadığıdır. Bunun sebebi şunlar olabilir: 1) 5 Nisan 1994 kararlarının, ekonomideki travma etkisi hala geçmemiş ve dolarizasyon tam gaz devam etmektedir. 2) Türkiye, AB ile imzaladığı bu Gümrük Birliği metnindeki yükümlülüklerine tam anlamıyla uymaktan kaçınmış ve bu konuda AB'den sık sık ikazlar almıştır. 3) Gümrük Birliği vakası, bir ticari liberalizasyon hareketidir. Bir başka ifadeyle, doğrudan bir finansal liberalizasyon hareketi değildir. Dolayısıyla bu üç sebepten dolayı 1996 Gümrük Birliği, FLO'da ciddi bir değişikliğe yol açmamıştır.

FLO'yu en çok baskılayan unsur cari açık problemidir. Cari açık üzerindeki en etkili unsurun dış ticaret açığı olduğu, ihracatın ithalatı karşılama oranlarını hala istenen düzeyde olmadığı herkesçe malumdur. Dış ticaret açığı, firmaların dış borç stoku ve döviz kuru sıkı bir korelasyon içindeyken, cari açığın müzminleşmiş halde devam etmesi, FLO'yu bundan sonra da baskılamaya devam edecek önemli bir unsur olarak varlığını sürdürecektir.

TARTIŞMA, SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Küresel ekonomi siyasetinde finansal serbestleşme süreci dikkatli olarak incelendiğinde, gelişmekte olan ülkelerin aslında bir anlamda gelişmiş ülkelerin finansal laboratuvarı olarak işlev gördüğü ortadadır. Özellikle günümüzde, çok uluslu portföy yatırım şirketleri marifetiyle, gelişmekte olan ülke piyasalarında adeta finansal deneyler yapılmakta ve cari açığını azaltmak isteyen ekonomilerin bu “denek” rolünü kabul etmek zorunda kalmasıyla zaman zaman kısa vadeli spekülatif para hareketleriyle krizlere sebebiyet verilmektedir. Dolayısı ile gelişmekte olan ülkelerde finansal deregülasyon arttıkça resesyona girme potansiyeli de artmaktadır.

Bugün, yüksek manevra kabiliyetine sahip uluslararası ticaret politikalarını çok uluslu şirketler vasıtasıyla kullanarak birçok ülke ile dış ticaret bağına sağlamlaştıran ABD, piyasalarda hakimiyetini sağladığı ABD Doları'nın da gücüyle, hangi açıdan bakılırsa bakılsın ikinci bir Bretton Woods sistemini aslında çoktan kurmuştur. Ki; zaten 1940'ların ürünü olan IMF ve Dünya Bankası ise hala gelişmekte olan ve azgelişmiş ülkeleri finanse etmeye devam etmektedir.

Piyasalardaki Amerikan Merkez Bankası (FED) baskısı, güncelliğini yitirmemektedir. Özellikle 2008 Küresel Krizi'nden sonra, merkez bankalarının en önemli gündem maddesi FED'in toplantı tutanakları olmuştur. FED'in aldığı her bir parasal sıkılaştırma ya da faiz artırım kararı, ironik bir ifadeyle diğer merkez bankaları ve para piyasalarında kelebek etkisine yol açmaktadır. Bu bağlamda akıllara şöyle bir soru gelmektedir: 2006 yılında patlama noktasına gelen konut kredisi balonunun 2007 yılı Ağustos ayında elde kalması ve mortgage kredileri üzerinden elde tutulan değerli kağıtların (ipotek belgesi, teminat senedi, vb.) ABD bankaları ile Batı Avrupa bankaları arasında çokça işlem görmek suretiyle türev piyasaların gelişmesi sonucu aşırı bir parasal taban genişlemesi sayesinde kontrol edilemeyen Küresel Kriz sonrasında, gelişmekte olan ülkelerdeki finans piyasaları, bilgi eksikliği hissederek artık gözlerini tamamen FED'e çevirmek zorunda kalmış olabilirler mi?

Türkiye'nin 1980 sonrası finansal liberalizasyon oranlarının incelendiği bu çalışma, bir bakıma gelişmekte olan ülkelerin finans piyasalarına da mikrofon uzatmış olmaktadır. Uzun vadede, daha düzenli makro veriler elde eden gelişmiş ülkeler karşısında, iktisadi dalgalanmaları sık sık yaşayan diğer ülkeler, müzminleşen açıklarını kapatamamaktadırlar. Gelişmekte olan ülkelerde ve özellikle de Türkiye'de finansal mobilite- nin zaman zaman şoklar yaşatmak suretiyle krizlere sebebiyet vermesi, aslında 1980 yılında açık ekonomi haline gelmeden önce finansal ve bankacılık alanında yeterli altyapının kurulmaması yatmaktadır. Nitekim ülkemizde 2005 yılında çıkarılan 5411 Sayılı Bankacılık Kanunu ile, bankaların dışsal şoklara karşı yeterli düzeyde direnç kazanabileceği bir altyapı oluşturulması noktasında adımlar atılmış, sermaye yeterlilik oranları optimum düzeye çekilerek, özellikle 2008 Küresel Krizi karşısında bankalarımız, diğer Avrupa ülkelerine nazaran daha az kırılgan davranışlar sergilemiştir.

Sonuç olarak, elde edilen finansal liberalizasyon oranlarının, makro ekonomik tedbirler için değişik bir literatür çalışması olması üzerinde durulmuştur. Buradan hareketle, ileride Türkiye'nin bir finansal liberalizasyon endeksi oluşturulması için altyapı özelliği taşıması amaçlanmıştır.

KAYNAKÇA

ABIAD, Abdul vd., "Does Financial Liberalization Improve The Allocation of Capital?". **IMF Working Paper**, Sayı: WP/04/112, 2004. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2004/wp04112.pdf>, (Erişim Tarihi: 12.03.2015).

ACHY, Lahcen, "Financial Liberalization, Saving, Investment and Growth in MENA Countries". **Research in Middle East Economics**, Sayı: 6, 2003, <http://128.118.178.162/eps/fin/papers/0411/0411004.pdf> (Erişim Tarihi: 28.02.2015).

AIZENMAN, Joshua - NOY, Ilan, “Endogenous Financial Openness: Efficiency and Political Economy Considerations”. **NBER Working Paper**, Sayı: 10144, 2003, <http://www.nber.org/papers/w10144.pdf> (Erişim Tarihi: 15.09.2015).

AKINCI, Merter vd., “Ekonomik Özgürlüklerdeki Yakınsamanın Haldane-Hall Yaklaşımı ile Ölçümü”. **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: XVI, Sayı: 2, 2014, s.193-212, <http://content.ebscohost.com/ContentServer.asp?EbscoContent=dGJyMNxb4kSeprQ4y9f3OLCmr02ep65Sr6%2B4S7eWxWXS&ContentCustomer=dGJyMPGrsU%2B1rbBIuePfgex43zx1%2B6B&T=P&P=AN&S=R&D=a9h&K=99290346>, (Erişim Tarihi: 05.05.2015).

ANDERSEN, Thomas Barnebeck - TARP, Finn, “Financial Liberalization Financial Development and Economic Growth in Ldcs”. **Journal of International Development**, Cilt: XV, Sayı: 2, 2003, s.189-209, <http://content.ebscohost.com/ContentServer.asp?EbscoContent=dGJyMMvl7ESeqLY40dvuOLCmr02eprNSsae4TbOWxWXS&ContentCustomer=dGJyMPGrsU%2B1rbBIuePfgex43zx1%2B6B&T=P&P=AN&S=R&D=bth&K=17072688>, (Erişim Tarihi: 19.09.2015).

ANTUNES, António A. - CAVALCANTI, Tiago V. “The Welfare Gains of Financial Liberalization: Capital Accumulation and Heterogeneity”. **Journal of the European Academic Association**, Cilt: XI, Sayı: 6, 2013, s.1348-1381. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/jeea.12053/full>, (Erişim Tarihi: 24.02.2015).

ARI, Tayyar, **Uluslararası İlişkiler Teorileri - Çatışma, Hegemonya, İşbirliği**, Marmara Kitap Merkezi Yayınları, Bursa, 2008.

ARORA, Vivek vd., “The Liberalization and Management of Capital Flows: An Institutional View”. **IMF**, 2012. <http://www.imf.org/external/np/pp/eng/2012/111412.pdf>, (Erişim Tarihi: 19.04.2015).

BEKAERT, Geert vd., “Does Financial Liberalization Spur Growth?”. **Journal of Financial Economics**, Cilt: LXXVII, Sayı: 1, 2005, s.3-55.

https://faculty.fukua.duke.edu/~charvey/Research/Published_Papers/P87_Does_financial_liberalization.pdf (Erişim Tarihi: 10.09.2015).

BOZKURT, Veysel, “Küreselleşme Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar”, **Küreselleşmenin İnsani Yüzü** içinde, Veysel Bozkurt (ed.). s.17-30. Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.

ÇOLPAN, Volkan, **Gelişmekte Olan Ükelere Yönelik Finansal Sermaye Hareketleri ve Krizler**, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, 2008. <http://www.istanbulsmmmmodasi.org.tr/docs/gunlukduyuru/05022010.pdf>, (Erişim Tarihi: 09.09.2015).

DİKKAYA, Mehmet - ÖZYAKIŞIR, Deniz, **Küreselleşmenin Ekonomi Politikası**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2008.

FRANKEL, Jeffrey A., “Globalization of The Economy?”. **NBER Working Paper**, Sayı: W7858, 2000. <http://grizzly.la.psu.edu/~bickes/frankelglobaliz.pdf> (Erişim Tarihi: 05.09.2015).

GÖKDERE, Ahmet, “Küreselleşmeye Genel Bir Bakış”. **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt: I, Sayı: 1, 2001,s.71-101. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/16/16/371.pdf>, (Erişim Tarihi: 22.04.2015).

HARVEY, David, **A Brief History of Neoliberalism**, Oxford University Press, Oxford, 2007.

INTRILIGATOR, Michael D., “Globalization of The World Economy: Potential Benefits and Costs and a Net Assesment”, **Milken Institute**, Sayı: 33, 2003. http://assets1c.milkeninstitute.org/assets/Publication/ResearchReport/PDF/globalization_pb.pdf (Erişim Tarihi: 01.09.2015).

KISHTAINY, Niall, **Economics in Minutes**, Quercus Editions Ltd., London, 2014.

ONUR, Sara, “Finansal Liberalizasyon ve GSMH Büyümesi Arasındaki İlişki”. **Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler**

Dergisi, Cilt: I, Sayı: 1, 2005,s.127-152. <http://194.27.40.129/index.php/zkesbe/article/view/103/55>, (Erişim Tarihi: 26.02.2015).

OBSTFELD, Maurice - ROGOFF, Kenneth, “New Directions for Stochastic Open Economy Models”. **Journal of International Economics**, Cilt: L, Sayı: 1, 1999, s.117-153. <http://www.nber.org/papers/w7313.pdf> (Erişim Tarihi: 13.01.2015).

SEYİDOĞLU, Halil, **Uluslararası İktisat - Teori, Politika ve Uygulama**, Güzem Can Yayınları, İstanbul, 2013.

SÖYLEMEZ, Arif Orçun - YILMAZ, Ahmet, “Türkiye Ekonomisinde Finansal Serbestleşme Döneminde Uluslararası Sermaye Girişi-Büyüme İlişkisi”. **Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi**, Cilt: XXXIII, Sayı: 2, s.47-66, 2012. <http://dosya.marmara.edu.tr/ikf/iib-dergi/2012-2/3soylemez-yilmaz.pdf>, (Erişim Tarihi: 02.01.2015).

İRAN- TÜRKİYE TİCARİ MÜNASEBETLERİNDE, TEBRİZ - ERZURUM - TRABZON TRANSİT TİCARİ YOLUNDA SORUNLAR (1920-1926)

Masoumeh DAEİ*

ÖZET

XIX. yüzyılın başlarında kapitalist endüstri devletleri kendi ürün ve üretimlerini Doğu'ya ulaştırmak ve aynı şekilde doğudan batıya ham madde aktarmak için rekabete girişmişlerdi. Aynı güçler Karadeniz'in doğu limanlarından İran'a kadar uzanan ticaret yoluna büyük önem vererek bu güzergahta hakim güç olmak için rekabete girişmişlerdi.

XIX. yüzyıl başlarında Karadeniz ticaretinin canlanması ve 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılması Karadeniz'in doğusundan İran'a yapılan ticaretin hem iktisadi ve hem de siyasi bakımdan uluslararası stratejik önem kazanmasına sebep oldu.

XIX. yüzyılda Karadeniz'in doğu limanlarından İran'a transit ticareti yapan iki yoldan Osmanlı hâkimiyet bölgesindeki Trabzon-Erzurum-Tebriz yolu ve Rus hâkimiyet sahasındaki Gürcistan sahillerinden Sohum-Poti limanları üzerinden geçen Batum-Tiflis-Tebriz yolu iki devleti rakip haline getirdi.

Bu rekabetten yaşanan olumlu veya olumsuz sonuçların yanı sıra, Tebriz-Erzurum-Trabzon yolunun kötü olması sebebiyle yolcular, tüccarlar, esnaf, deveciler yaz ve kış dönemlerinde çeşitli sorunlar yaşamaktaydı.

XX. yüzyıla geldiğimizde de, Türkiye'nin izlediği yeni siyasete rağmen Osmanlı devletinin yıkılışından ve Cumhuriyet döneminin başlangıcından itibaren yukarıda bahsettiğimiz sorunların yine de devam ettiğini görüyoruz.

¹ Yrd. Doç., İran, Tebriz, Payame Nür Üniversitesi, Barnameriziye darsi, Masoumeh. daei@gmail.com

Makalenin konusunu oluşturan “İran-Türkiye Ticari münasebetlerinde yol problemleri (1920–1926)” hakkında yeterli derecede araştırma ve incelemenin yapılmamış olması bu konuyu çalışma olarak seçmemde önemli bir etken olmuştur. Yeni bir bakış açısıyla zikrettiğimiz yollarda XIX. Yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı ve Rusya arasındaki rekabetin neden ve ne şekilde ortaya çıktığı, sıkıntılar, sorunlar, yeni kurulan devletlerin faydalanmak amacıyla uygulamaya çalıştıkları yol politikaları incelenmiştir. Dış güçlerin olumsuz etkilerine rağmen XX. Yüzyıl başlarında İran ticaretinin canlanması ve sonuç olarak da Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş yıllarında ortadan kaldırmak istediği sorunlara cevap vermeye çalışacağız.

Anahtar Sözcükler: Karadeniz, Ekonomi, Transit Ticaret, Yol Problemleri, Kervan, Ulaşım.

TEBRİZ - ERZURUM - TRABZON TRANSİT TİCARİ YOLUNDA YAŞANAN SORUNLAR (1920-1926)

Osmanlı Devleti için ticari olarak önemli olan Trabzon-Erzurum-Tebriz yolu, zaman içerisinde farklı sebeplerle önemini kaybetmeye başlamıştır. Bu durumdan Osmanlı Devleti de İran da ciddi ekonomik zarar görmeye başlamıştır. Ancak art arda yaşanan savaşlar sebebiyle bu duruma mani olacak tedbirler alınmamıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti dönemiyle birlikte bu yol yeniden gündeme gelmiştir. İran malları Dünya pazarlarına naklinde İstanbul'un merkez olabilmesi için Gürbulak-Tebriz yolundan yapılan ticaretin düzenli yapılması gerekmektedir. Bu sebeple de Trabzon'dan İran'a ulaşan yolun canlandırılması ve Trabzon-Erzurum karayolu ve bu güzergâhta bir demiryolunun yapılması gerekmiştir.

Trabzon-Tebriz ticareti mali bakımdan her dönem ciddi anlamda bir ekonomik değer olarak kalmıştır. Çünkü söz konusu bu yol adeta Avrupa mallarının Şarka, Şark mallarının ise Avrupa'ya taşındığı yol güzergâhının en önemli iki merkezi durumundaki şehirlerdi. Ekonomik olarak bu denli stratejik bir öneme sahip olan bu ticaret anlayışı başta Tebriz olmak üzere Trabzon ekonomileri için yıllardır hayati bir özellik arz etmektedir. Ancak söz konusu ticari ilişkiler dönemin siyasi şartlarına ve kervan yollarının güvenliğine bağlı olarak birçok problemi de beraberinde yaşamıştır. Söz konusu problemler bir şekilde çözülmüş olsa da Trabzon-Tebriz ticari alakalarında ciddi bir sorun olarak kalmaya devam etmiştir¹.

Böylesi bir uzun mesafede dönemin şartlarına bağlı olarak gerek ulaşım ve gerekse güvenlik hususunda pek çok problemin yaşanması kaçınılmazdı. Yazın, Haziran-Temmuz aylarında Gümüşhane Deresi civarında develerin fazla sıcaktan bunaldıkları, kışın ise çığlardan, Nisan ve Mayıs aylarında Eleşkirt civarında eriyen kar sularından geçişin mümkün olmadığı, Erzurum'da kasırga olduğu için de deveçilerin eşya-

¹ Daci Masoumeh, **İran-Osmanlı Ticari İlişkileri (1900-1923)**, Berikan, Ankara, 2011.

larını orada bırakarak tekrar eşya almak için Trabzon'a geri döndüklerine, yani yolun olumsuzluklarına dikkat çekilmektedir. Trabzon'da transit sevkiyatına mahsus ekseriya bin devenin mevcut olduğu görülüyor².

Şehbenderlik ticari raporlarda, özellikle Meşhed ve Tebriz şehirlerindeki şehbender raporlarında ekonomik ve ticari konularının anlatılmasının yanı sıra, ticaretin öneminden ve İran'la sağlam bir ticaret yapmaları teşvik edilmektedir.

Horasan ve Tebriz şehbenderleri yol problemler konusunu 1920–1923 yıllarındaki raporlarında şu şekilde vurgulamıştır: “*Osmanlı devleti Rusya'nın iç durumundan yararlanarak İran ticaretinden daha fazla faydalanabilirdi ama bu fırsatı kullanmamış ve sorunlar güçte artmıştı. Eğer Trabzon-Erzurum-Kızıldize şose yolu tamir edilseydi ve burası araba yolu olsaydı durum çok daha farklı olurdu. Fakat bu iş pratiğe girmemiş ve eskiden olduğu gibi nakliyat, kervanlar ve deve ile 1, 5–2 ay içinde yapılabilirdi. Ticari malların korunması için depoların olmaması ve Kızıldize'nin ikliminin kötü olması nedeniyle tüccarın malları uzun müddet açık havada kalıp ziyan olmuş ve bu yüzden tüccar yolculuk için güney veya Rus yolunu tercih etmiştir.*

Osmanlı devleti bu dönemde üç yola daha önem verdi. Birincisi, en kolay ve en hızlı olan devletin açmada acele ettiği Batum-Bakü-Aşkabat yoluydu. I. Dünya savaşından önce sadece Meşhed şehrine İstanbul vasıtasıyla bin kutu mal gelmişti. İkincisi, yolcuların emniyetini ve selametinin temin edildiği ve yolları tamir ederek, kış ve yaz dönemlerinde arabaların hareketine müsait hale getirildiği ve gümrük tarifelerinin az olduğu, tüccar için kolaylıklar ve imkânlar sağlandığı ve Trabzon-Erzurum demiryolunun yapılması suretiyle en uygun transit yolu haline gelen Trabzon-Tebriz yolu, Türkiye ticaretinde önemli bir rol oynamıştır. Üçüncüsü, Hindistan-Kıraçi-Meşhed-Bombay yoludur. Bu dönemlerde Orta Asya'da Meşhed şehri İslam'ın önemli merkezlerindendi, Türkistan, Afganistan, Hindistan, Irak ve İran'ın çeşitli bölgelerinden de buraya ziyaret için gelenler olmakta ve Meşhed bu ülkelerin hepsiyle daimi ticari ilişkiler içerisindeydi. Bu bölgede Türkiye'nin mahsulâtını, mamulâtını satmak ve her türlü müşteriyi çekmek için burada ticari şirketler açmak gerekiyordu...

² Dacı, **a.g.e.**, Abdülvahap Hayri (1329), İktisadi Trabzon, “Mirkoviç Mat.”, Trabzon, 2008, S. 23, 81.

Transit eşyanın yanı sıra bu dönemde önemli bir rolü olan İran'ın milletinin, medeni terakkiyatı, siyasi düşünceleri takip etme ve medeniyetin gerektirdiklerine aşırı istek duymasıyla Osmanlı Devleti'ne ciddi tedbirler almasını önermişti."³

İstanbul'da İran büyükelçiliğinin dış işlerine 16 Haziran 1923 tarihinde yazdığı mektupta Türkiye'nin yeni siyaseti şu şekilde yer almıştır:

*"Yeni Türkiye devleti ciddi şekilde İran'ın durumunu takip ediyor, askeri, ülke ve ordu teşkilatı gibi çeşitli meseleler hakkında haberler alıyor ve İran'ın ordudaki ilerlemesini ve makam sahiplerinin yabancı ülkelere gönderilmesini istemiyor; zira Türkiye devletinin düşüncesi hep şuydu ki şimdilik Avrupa tarafından toprak almak mümkün değildi ve gelecekte de bu işi yapamayacaktı, bu yüzden bu imkânı İran topraklarında arıyordu ve her zaman uygulamalarında yolların ve hatta demiryollarının Anadolu'da ciddiyetle ilerlemesi için çabalyordu. Anladığımızı göre makam sahiplerinden bir kısmını derviş ve eczacı hekim elbisesi ve unvanıyla Azerbaycan'a göndermiş ve Horasan'a da göndermek istemiştir. Elbette devlet adamları bunun bilincindeydiler ve her tarafa emirler verilmişti. Benim düşünceme göre gelecekte başkent Ankara olursa bu yolda Osmanlıların ciddiyeti daha çok olacak ve böyle görülüyor kısa zaman içinde bu iş tedirginlik ve savaşa sonuçlanacaktır. Devletin şimdiden Osmanlı'nın propagandasının planını önlemesi gerekiyor ve ülkemizin bunun önünde durmaya hazırlanması gerekiyor. Osmanlı bu parasızlıkla İran topraklarında propagandaya yıllık bir milyon liradan çok para harcıyor. Osmanlı'nın Rusya ile münasebetleri çok kötüydü ve gündün güne daha da kötüleşiyordu ve inanıyorum ki bu durum barış yaptıktan sonra daha beter olacaktır. Bu soğuk ortamdan yararlanarak; özellikle bu durum gelecekte bizim için çok faydalı olacaktır. Ayrıca İngiltere ile de araları iyi olmadığı için; özellikle Osmanlı ile savaş durumunda onların yardımı veya bizim yanımızda olmayışı bizim için önemliydi."*⁴

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odasının 15 Eylül 1926 tarihli raporuna baktığımızda Türkiye'nin izlediği yeni siyasete rağmen Osmanlı devletinin yıkılışından ve Cumhuriyet döneminin başlangıcından itiba-

³ **Ticaret Şehbender Raporları I**, Amire Matbaası, İstanbul, s. 50-56.

⁴ **Gozide-i İsnâd-i İran ve Osmanî**, İran Dışişleri Bakanlığı, Haz. Muhammed Hasan Kavus-i Irakî, Vâhid-i Neşr-i İsnâd, c. 7, senet no: 1271, kutu: 15, dosya: 36, no:28, s.42-43.

ren yukarıda bahsettiğimiz sorunların yine devam ettiğini görürüz. Bu rapora göre; “Rusya’nın vaziyet-i dâhiliyesi İran transiti için bize pek müsaait bir fırsat tehiye etmiş iken maalesef bu vaziyetten bizim için bir istifade temini mümkün olamadığı gibi cunub-i İran-Bağdat-Beyrut otomobil yollarının küşadına mukabil de bir tedbir ittihaz edilememiş ve bilakis İran transitine mevzu, müşkilat bir kat daha tezâyud etmiştir. Transit İran halhalarından bir müddet evvel alınıp ahiren kaldırılan istihlak resmi şehrimiz halı muvaridatı üzerinde sui tesir hâsıl ettiği gibi yeni vergilerin tabiki dolayısıyla da İstanbul ile muamele-i ticariyede bir kısmı İran tacirleri mubaiyatını başka taraflardan tedarik ve temine başlamışlardır. Aynı zamanda Trabzon-Erzurum-Kızıldize şosesinin tamiri ve bu yolun kadim deve katarlarının yerine otomobil işleyebilecek bir vaziyete getirilerek muamelat-i ticariyede birinci derecede haiz-i ehemmiyet bir mesele olan suratın temini çarelerine henüz tevessul edilememiştir. Halen buralarda nakliyat develer sırtında ve 1, 5, 2 ay zarfında yapılmakta ve bu teahhurata ayrıca vilayet-i şarkiyede mevcut olan veba-i bakari dolayısıyla zaruri karantina müddetleri ilave edilmek icab etmektedir. Kızıldize baş müdüriyetinin şedaid-i hevaiyeden mesun, mahfuz bir ambarda bile malik olmaması tüccar eşyasının uzun müddet açıkta kalması ve muhtelif suretlerle ziyaya uğraması gibi halatın inzimamı neticesindedir ki şehrimizden geçen İran transiti en nihayet kısmen Rusya ve kısmen de cunub tarikini tercih etmek mecburiyetinde kalmıştır. Şehrimizin İran transitisiyle alakası yalnız halı üzerine değildir. Bilmukabele İran tüccarı İran’ın muhtaç olduğu birçok mevad ve eşyayı İstanbul’dan tedarik ederek göndermektedirler. Bilhassa son zamanlarda terakkiyat-ı medeniyeyi takip hususunda İran’da başlayan cereyanın neticesi olarak İran halkının levazım-ı medeniye ve zaruriyesini temin-i ihtiyacı o nisbette çoğalmıştır. Her halde şehrimiz ticaretin inkişafına, bu yolun tesire olan İran ticaretinin en müsait bir tarik-i ticari bulunan Kızıldize-Erzurum-Trabzon üzerinden ve şehrimizden geçmesini teshil zmninde çok ciddi tedabir ittihaz etmek lazımdır.”⁵

Önce de dediğimiz gibi Tebriz-Erzurum-Trabzon yolunun kötü olması sebebiyle yolcular, tüccarlar, esnaf, deveciler yaz ve kış dönemlerinde çeşitli sorunlar yaşamaktaydı. 27.3.1923 tarihli bir belgede bu yoldan İran’a kışın gitmek üzere karlarda kalan yolcular İran Devleti’nin im-

⁵ İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası 1926 Senesi Kongresi, Ebu’l Ziya Matbaası, 1926, s. 19-20.

kânlarının olmamasından şikâyet etmekte ve Osmanlı ahalisinden olanların Osmanlı'nın olanaklarından faydalandığını ancak kendilerinin bu imkânlardan yoksun olduklarını anlatmaktadır.⁶

Türkiye Cumhuriyeti Devleti dönemiyle birlikte bu yol yeniden gündeme gelmiştir. Ecnebi ülkelerinde özel yeri olan İran halıları Dünya pazarlarına naklinde İstanbul'un merkez olabilmesi için Gürbulak-Tebriz yolundan yapılan ticaretin düzenli yapılması gerekmektedir⁷.

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, 1926- 1928 senelerinde yazdığı rapora göre, *“İran-Trabzon ticaret tarikimizin müşkilatı, kat olunmasının bugünkü ticaret prensipleriyle katıyen tevafuk edemeyecek kadar uzun bir zamana ihtiyaç göstermesi, hatta asayıştan mahrum olduğunun iddia olunması salifüz-zikir vaziyetin hususunda bir amil teşkil etmiş olmak lazım gelir. Hatta bugün Bender Buşir'den Londra'ya bahren halıların sevki için icap eden masrafın İran'dan İstanbul'a irsali için sarf edilen meblağa tekabül edecek derecede azaltılmış olduğu da söylenmektedir. İran halı transiti İstanbul için ayrıca iki cihetten daha haizi ehemmiyet ve kıymet addolunuyor”*.

“Transit işlerine, İran ile olan muvasalamızın temini zımnında Trabzon-Erzurum-Kızıldize yolunun otomobil işleyebilecek bir hale getirilmesi ve Kızıldize gümrük idaresinde bir depo inşa edilmesi lazım gelir. Şunu da ilave edelim ki İran ile olan münasebatı ticariyemiz yalnız haliya değil daha birçok ümtiya ve mevadda müteallık bulunduğundan tedrici ve daimi bir inkişafa müstaittir”.⁸

Araştırma, istizan gibi bahanelerle, 15 Ocak 1923 yılında bir noktadan diğer noktaya geçmek isteyen İranlılara izin verilmemiştir. Bu gecikme onların çok zarara uğramasına neden olmuştur. İran'dan Erzurum yoluyla Osmanlı toprağına girmek isteyenler, askeri yöneticiler ve diğer güvenlik görevlileri tarafından daima kötü muamelelerle, hakaretle

⁶ BOA, HR. İM, 70/3; BOA, HR. İM, 86/8.

⁷ BOA, TTZT.İHR, 789/58; BOA, TTZT.İHE747/103; BOA, TTZT. İHE, 789/55.

⁸ İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, **1926-1927-1928 Seneleri Faaliyet ve Muamelatına ait Umumi Raporlar**, Haz. Oda Raportörlerinden H.Avni, Sinan Matbaası, İstanbul, 1935, s.565/647-648.

karşılaştığı gibi, vergi memurları da kaba bir şekilde davranmıştır. İran devlet memurları da Osmanlı'ya memuriyete geldikleri zaman, Ankara devleti tarafından memuriyet hükümleri onaylanmadığı bahanesiyle ve İran tebaalarının da Osmanlı tebaası gibi karşılanarak ve bazen de onların pasaportlarını alarak, askere ve cepheye göndermişlerdir. Hatta Velioglu isminde bir şahıs ikamet tezkiresini yenilememesi nedeniyle ve dışişleri bakanlığı tarafından onaylanmadığı için Osmanlı tebaası sayılıp askere alındığı gibi durumlar olmuştur. (Elbette İranlı Osmanlı tebaasında olanlar askerlikten kaçmak için İranlı tebaası olduklarını iddia ettikleri zaman Şura-yı Devlet tarafından incelenip bunların Osmanlı tebaası oldukları ispat ediliyordu.) İran ve Osmanlı ilişkilerinin iyi sürmesi ve zedelenmemesi için vilayetler, liva ve kazalara kesin bir emirle İranlıların iyi karşılanması ve askere gidenlerin serbest bırakılması emredilmişti.⁹

1923 yılında Trabzon ile Tebriz arasında Osmanlı tüccarlarının mallarını nakleden devecilerin, İran'a girişlerinde İran memuriyetiyle tüccar ve ahali tarafından adeta soyulur derecesinde zarara uğradıklarından dolayı, borçları fazla olarak bir netice develerin adedi azalarak gerekli tedbirleri Tebriz şehbenderine verilmişti¹⁰.

Önceki dönemlerde olduğu gibi 1924 yılında da ticaret iki ülke arasında revaçtaydı.¹¹

“Mustafa Kemal Atatürk zamanında doğudan batıya demir yolu projesi Amerikalı Chester firmasına verildi. Bu projenin bir kısmının stratejik hedefleri vardı, İran'a ve özellikle İran'ın ve Musul'un petrol bölgesine yapılmasıdır, Chester firması ve ortakları bu projeyi uygulamak için büyük rüşvetler ve hediyeler verdiler, ama yeterince sermayeleri olmadığı için amaçlarına ulaşamadılar”¹².

⁹ BOA, HR. İM, 65/64.

¹⁰ Cumhuriyet Arşivi, 030.10.01.01.011.47.11.

¹¹ İsmail Hakkı ve Ortakları, **Ticaret Sâlnâmesi 1907**, İstanbul, Gaziler, s.87–88.

¹² Ivanoviç Aralov, Semyon, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 1922–1923**, Çev. Hasan Âli Ediz, Kültür Yayınları;

1910'lu yıllara gelindiğinde Trabzon-Tebriz demiryolu projesi gündeme gelmişse de Ruslar buna karşı çıkmıştır. Trabzon-Tebriz ticareti Cumhuriyetin ilk yıllarında bir

SONUÇ

Osmanlı devleti için İran hem ticari siyasi hem de lojistik ve askeri dış güvenlik bakımından önem taşımaktaydı. Osmanlı devleti İran ile alakalı kendi siyasi ve ekonomik gücüne itibar etmek ve mantıklı tedbirler almak suretiyle ekonomik, kültürel ve siyasi alakalarını canlandırıp güçlendirebilirdi.

Bu ticari alakaların yüz yıllara dayanan bir geçmişinin olması başlı başına Trabzon-Tebriz ticaretinin iki kardeş ülke açısından ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Bu zengin potansiyel gücünü bugün de korumaktadır.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA, HR. İM, 80/6

BOA, HR. İM, 92/3

BOA, HR. İM, 65/64

BOA, HR. İM, 65/64

BOA, HR. İM, 70/3

BOA, HR. İM, 86/8

düzenlemeye sokularak İran'dan gelen deveçilerden deve başına 16-17 lira alınması kararlaştırılmıştır.

İran transit taşımacılığı için düşünölen demir yolu bağlantısının gelişen siyasi olaylara bağılı olarak bir türlü gerçekleşmemesi Trabzon-İran ticaretindeki beklentilerin düşmesine ve ciddi bir hayal kırıklığına neden olmuştur. Öyle ki, 1875-1880'li yıllarda Trabzon-Tebriz arasında yük taşıyan bin devenin varlığından söz edilirken (*Hayri, 1329:77*); 1898 yılında bu kervan yolunda ticaret ile ilgili 40. 000 devenin yük taşımakta olduğundan söz edilir. (Madran Emre - Özgönöl Nimet, IV:23, "Seyahatnamelerde Erzurum", **Toplumsal Tarih**, S.4, 1994).

Ancak Trabzon-İran ticaretinde umulan düşünölen projelerin hayata geçirilememesi, gelirin elde edilememesi, deve kervanıyla yapılan ticaretin cazibesini günden güne azaltmış ve nihayetinde de 1936 yılının kış mevsiminde söz konusu güzergâhta son devenin göröldüğü söylenir.

BOA, T.TZT.İHR, 789/58

BOA, T.TZT.İHE747/103

BOA, T.TZT. İHE, 789/55

Cumhuriyet Arşivi 030.10.01.01.011.47.11.

Eserler

ABDÜLVAHAP, Hayri (1329), **İktisadi Trabzon**, “Mirkoviç Mat.”, Trabzon, 2008.

Ticaret Şehbender Raporları I, Amire Matbaası, İstanbul.

Sanayi Odası 1926 Senesi Kongresi, Ebu'l Ziya Matbaası, 1926.

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, **1926-1927-1928 Seneleri Faaliyet ve Muamelatına ait Umumi Raporlar**, Haz. Oda Raportörlerinden H.Avni, Sinan Matbaası, İstanbul, 1935.

Gozîde-i İsnâd-i İran ve Osmanî, , İran Dışişleri Bakanlığı, Haz. Muhammed Hasan Kavus-i Irakî, Vâhid-i Neşr-i İsnâd , C. 7, senet no: 1271, kutu: 15, dosya: 36, no:28.

DAEİ, Masoumeh, **İran-Osmanlı Ticari İlişkileri (1900-1923)**, Berikan, Ankara 2011.

IVANOVIÇ ARALOV, SEMYON, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 1922–1923**, Çev. Hasan Âli Ediz, Kültür Yayınları

MADRAN, Emre - ÖZGÖNÜL, Nimet , IV: 23, “Seyahatnamelerde Erzurum”, **Toplumsal Tarih**, 1994.

CUMHURİYET DÖNEMİNDE TRABZON LİMANI'NIN GELİŞİMİNE BAĞLI OLARAK TRABZON'A DEMİRYOLU YAPMA GİRİŞİMLERİ

Zehra ARSLAN*

Cumhuriyet döneminde Trabzon-Erzurum demiryolu hattının yapılması için “Chester” projesi gündeme gelmiştir. Gerçekleşmeyen bu projeden sonra 1930’lu yıllarda Trabzon-Erzurum ve Tebriz arasında bir demiryolu yapımı söz konusu olmuştur. II. Dünya Savaşı yıllarında İran Transit ticaret yolunun tamamlanması ile Trabzon Limanı’nın yapımı önem kazanmıştır. Bu süreçte Trabzon Limanı ve Trabzon-Erzurum demiryolunun birlikte yapılacağına dair adımlar atılmışsa da savaş şartlarının ülke ekonomisine olumsuz etkileri liman yapımını ertelemiştir. II. Dünya Savaşı’nın sona ermesi ile Trabzon Limanı’nın, inşaat çalışmaları 1945 yılında başlamış ve hem ulaşım hem de ekonomik oluşu gibi sebeplerle proje dâhilinde Liman’ı, Erzurum’a bağlayacak bir demiryolu yapılması için 1948 yılında incelemeler yapılmasına karar verilmiştir. 1949 yılında başlatılan Trabzon Limanı’nın inşaatı ise 1953 yılında tamamlanmış ve 1954 yılında işletmeye açılmıştır. Trabzon Liman Tüzüğü’nün hazırlandığı yıl olan 1970 yılının başından itibaren İran’ın, transit taşımacılığını Trabzon Limanı’ndan yapmaya başlaması ile Liman’ın önemi ve işlerliği tekrar artmıştır. 1978 yılına gelindiğinde Liman’ın mevcut durumunun yetersizliği ortaya çıkmış ve bu çerçevede Trabzon Valiliği, Liman’ın genişletilmesi için çalışmalara başlamıştır. Trabzon Limanı’nı iç bölgelere bağlayacak demiryolu yapımına ilişkin bir başka proje 1980’den sonra tekrar gündeme gelmiş ve etüt çalışmaları için 1983 bütçesinden 46 milyon liralık ödenek ayrılmıştır. 1990’lı yılların ortalarında Doğu Karadeniz İhracatçıları Birliği tarafından Trabzon-Erzurum-Erzincan demiryolunun yapılması ile ilgili alınan Yönetim Kurulu kararı, Ulaştırma Bakanlığı’na gönderilmiştir. Bunun sonucunda Trabzon-Tirebolu-

* Doç. Dr., RTEÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. Zehra_arslan2009@hotmail.com

Erzincan arasında yapılması planlanan demiryolu hattı Ulaştırma Bakanlığı'nın 1996 yılı programına alınmış fakat bu hat ekonomik olarak uygun görülmediği için proje işlemleri başlatılamamıştır. Bu süreçte özelleştirme kapsamına alınan Trabzon Limanı, Özelleştirme İdaresi Başkanlığına devredilmiş ve 20.11.2003 tarihinde de özelleştirilmiştir. Hazırlayacağımız bu çalışmada, Cumhuriyet döneminden günümüze kadar olan süreçte Trabzon Limanı'nın gelişimi ile buna bağlı olarak gündeme gelen Trabzon'a demiryolu yapma girişimlerinin araştırılması amaçlanmıştır. Bölge ekonomisine etkileri bağlamında da incelenecek olan konunun, hazırlanmasında başta Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi olmak üzere TBMM arşivi, dönem basını ve ilgili tetkik ve telif eserlerden yararlanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Trabzon, Trabzon Limanı, Trabzon Demiryolu.

THE ATTEMPTS FOR CONSTRUCTING A RAILROAD TO TRABZON IN PARALLEL TO THE DEVELOPMENT OF TRABZON PORT IN THE REPUBLICAN ERA (1930-2015)

ABSTRACT

Chester Project came to the agenda in the Republican era for the construction of a railroad line between Trabzon and Erzurum. After this unrealised project, the construction of a railroad connecting Trabzon, Erzurum and Tabriz was discussed in the 1930s. The construction of a port in Trabzon gained importance with the completion of Iran transit trade route during the World War II years. Despite the attempts to construct a port in Trabzon and Trabzon-Erzurum railroad simultaneously in this process, the construction of the port was delayed due to negative effects of the war conditions on country's economy. The construction of the Trabzon Port started in 1945 with the end of World War II. In 1948, it was decided to make an investigation regarding the construction of a railroad connecting the port to Erzurum on the basis of reasons related to issues such as transportation and costs. The construction of Trabzon Port started in 1949 and finished in 1953. The port started to operate in 1954. The importance and operations of the port increased again in 1970, the year in which Trabzon Port Regulation was prepared, when Iran started to make its transit transportation via Trabzon Port. Inadequacy of the port's capacity was noticed in 1978 and accordingly, Trabzon Governorship decided to put effort to expand the port's capacity. Another project related to the construction of a railroad aiming to connect Trabzon Port to its hinterland came to the agenda after 1980s once again. 46 million lira was allocated for the investigation of the project from the 1983 budget. The decision taken by the Board of Management of the Northern Black Sea Exporters' Association the mid-1990s regarding the construction of a railroad connecting Trabzon, Erzurum and Erzincan was conveyed to the Ministry of Transportation. As a result, the construction of a railroad among Trabzon, Tirebolu and Erzincan was taken into the program of the Ministry of Transportation for the year of 1996. However, the construction of the railroad line didn't start, because it wasn't found cost-effective. In this process, Trabzon Port was taken to the privatization framework and was transferred to the Presidency of Privatization Administration. The port was privatised on 20 November 2003. This study aims to elaborate on the attempts for constructing a railroad in Trabzon in parallel to the development of Trabzon Port in the Republican era until now. The subject will also be considered in terms of its effects on the economy of the region. The documents in the Prime Ministry Republican Archive, the press and related secondary sources will be used in the preparation of the study.

Key Words: Trabzon, Trabzon Port, Trabzon Railway.

GİRİŞ

Trabzon'un ekonomik gelişiminde, Anadolu içlerine, Doğu ve Kafkasya'ya ulaşımında kapı konumunda bir liman şehri olması belirleyici bir unsur olmuştur.¹ 1204-1461 yılları arasında Trabzon'a hakim olan Komnenler döneminde Ceneviz ve Venediklerle yapılan antlaşmalarla Trabzon, ticari alanda en parlak devirlerinden birini yaşamışsa da 1461 yılında Osmanlı fethi ile birlikte limanının durumu değişmeye başlamıştır. Bu dönemden itibaren Venedik ve Cenevizliler ile Trabzon'un Çin'e kadar dayanan ticari münasebetleri kesilmiş, sadece İran ile olan ticari ilişkiler devam etmiştir.² Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya'nın, Karadeniz'e sokulması ve Karadeniz'in uluslararası ticarete açılması sonucunda Trabzon'un ticari hayatı yeniden canlanmıştır. İngilizler ve İranlılar 1800'lerin başında Trabzon üzerinden bölgede ticaret yapmaya başlamış, 1829 Edirne Antlaşması ile Karadeniz limanları yabancı gemilere açılmış ve bu antlaşmadan sonra Trabzon-İran transit yolunun önemi artmıştır.³

Tanzimat Döneminde Kırım Savaşı ve buharlı gemi taşımacılığı, Trabzon'un ticaretini arttıran etkenler olmuşlardır. Fakat bu dönemde Osmanlı Devleti'nin ulaşım veya limanın yapısında düzenlemeye gitmemesi Trabzon'da ticaretin, yeterli düzeyde gelişmesini engellemiştir. Sadece Padişah Abdülmecit döneminde Trabzon-Bağdat arasında şose yapılmasına karar verilmiş, fakat bundan da bir sonuç elde edilememiştir. XIX. yüzyılda Karadeniz'deki ticari trafiğin artması ile Trabzon Limanı, Avrupa'nın birçok ülkesiyle Kuzey İran arasındaki transit nakliyatın merkezi haline gelmiştir. Nakliyatındaki zorlukları aşmak için

¹ Romalılar Güzelhisar'da ve Moloz'da birer liman yaptırmışlardır. Böylece Roma İmparatorluğu ve Komnenler Devrinde(1204-1461) Trabzon iki limana sahip olma özelliğini sürdürmüştür. Mehmet Okur; Murat Küçükkuşurlu, "Jeopolitik ve Stratejik Açından Trabzon Limanı", **Karadeniz Dergisi**, Sayı 3, 2009, s.27-28.

² Hikmet Öksüz; Veysel Usta; Kenan İnan, **Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası Tarihi (1884-1950)**, Trabzon 2009, TEB, s. 60; Zehra Arslan, **Demokrat Parti Döneminde Trabzon (1950-1960)**, Basılmamış Doktora Tezi, Kasım 2011, s.6; Okur; Küçükkuşurlu, a.g.m., 28-29.

³ Öksüz; Usta, **a.g.e.**, s. 60; Arslan, a.g.t., s. 6; Okur; Küçükkuşurlu, a.g.m., 28-29.

çözüm arayan İngilizler, ilk defa bu dönemde Trabzon-Tebriz arasında bir demiryolu yapılmasını gündeme getirmişlerdir.⁴

1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılması, Rusya'nın Batum'a liman yapması ve yine Rusya tarafından Batum-Tiflis-Culfa-Tebriz demiryolunun ulaşımına açılması ile Trabzon, transit liman olma özelliğini kaybetmiştir.⁵ Limana işlerlik kazandırmak amacıyla, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Trabzon-Tebriz yolunun tekrar canlandırılması için yerli şirketler aracılığı ile Trabzon-Erzurum arasında bir demiryolu yapılması düşüncesi⁶ gündeme gelmiştir.⁷ Fakat Kuzey İran'daki demiryolunu tamamlamadan bölgeye başka bir güç bulundurmamak istemeyen Rusya'nın, 1900 yılında Osmanlı Devleti'ne bir nota vererek Trabzon ve hinterlandını içine alan bölgede demiryolu yapımını tekeline alması ile bu girişim engellenmiştir.⁸

II. Meşrutiyet döneminde Trabzon-Erzurum demiryolu projesi, millî iktisat anlayışının ağırlık kazanması ve Doğu Anadolu'da Ruslara

⁴ Buharlı gemilerle İstanbul Boğazı ve Tuna üzerinden Trabzon'a getirilen Avrupa mallarının Trabzon'dan itibaren uzun ve meşakkatli bir kara yolculuğuyla Tebriz'e varmaktaydı. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İngilizlerin gündeme getirdiği Trabzon-Tebriz demiryolu ile Karadeniz bir taraftan Avrupa'ya diğer taraftan İran Körfezi ve Hindistan'a bağlanacaktı. Bu fikrin gerçekleştirilmesi de ticari olarak İngilizlere büyük avantajlar sağlayacaktı. Murat Küçükkuşurlu, "Meşrutiyet Devrinde Trabzon-Erzurum Demiryolu Teşebbüsleri", **Osmanlı Araştırmaları**, Sayı: XXXII, 2008, s. 284-286.

⁵ Arslan, a.g.t., s.7; Karadeniz limanlarını demiryolu ile Anadolu ve İran'a bağlama fikri özellikle İngilizlerin üzerinde durdukları bir konu olmuştur. Okur, Küçükkuşurlu, a.g.m., s. 30.

⁶ Bayazıt Mebusu Süleyman Sudi Efendi ve 71 arkadaşı ile Gümüşhane Mebusları Hayri ve Lütfi Efendiler, Trabzon-Erzurum demiryolunun bir an önce inşa edilmesine dair 26 Ocak 1909 tarihinde Meclis-i Mebusan'a bir takrir vermişlerdir. **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, Devre: I, Cilt: 2, İçtima: 2, Oturum: 17, 26.01.1325, s. 190-194.

⁷ 1878 yılında Babiâli'nin Trabzon ile Diyarbakır arasında demiryolu yapımı için yabancı şirketlere imtiyaz verdiğine dair haberler Londra kaynaklı bir iddia olarak yabancı basında yer almıştı. Okur, Küçükkuşurlu, a.g.m., s.31. Yusuf Paşa'nın başkanlığında kurulan Erzurum Islahat Komisyonu'nun bölgenin bayındırlığına ilişkin önerileri arasında, Trabzon'dan başlayan demiryolunun Erzurum'a ve oradan Bayezit'e kadar uzatılması teklifi yer alıyordu. Küçükkuşurlu, a.g.m., s.288.

⁸ Okur, Küçükkuşurlu, a.g.m., s.30-31.

verilen imtiyazın sona ermesi ile birliktetekrar gündeme gelmiştir. Bu çerçevede Nafia Vekâleti tarafından 1909 yılında Doğu Karadeniz’i iç kısımlara bağlayacak bir demiryolu yapımı için incelemeler yapılmıştır. Fakat keşiflerle elde edilen sonuçlar, Trabzon-Erzurum hattının masraflı olacağını ve tamamlanması halinde de Tebriz-Erzurum-Trabzon transit ticaretinin masrafları karşılayamayacağını ortaya koymuştur.⁹ Bu olumsuz gelişmeye rağmen konu Meclis-i Mebusan’a getirilmiş ve Erzurum Mebusu Karakin Pastırmacıyan öncülüğündeki bölge milletvekilleri tarafından verilen tahrir kabul edilerek Nafia Encümenine havale edilmiştir.¹⁰ Hükümetten gelecek haberleri heyecanla bekleyen bölge ileri gelenleri de örgütlenmeye gitmiş ve içlerinde Trabzon Ticaret Odası Reisi Hamdi Bey’in de bulunduğu “Şimendifer Heyet-i Faalesi” adında bir komisyon kurulmuştur. Fakat hem mali külfeti hem de I. Dünya Savaşı’nın başlaması, Trabzon’a demiryolu yapma girişimini engellemiştir.¹¹

CHP Döneminde Trabzon Demiryolu Projesi ve Trabzon Limanı (1923-1950)

Cumhuriyetle birlikte ülkenin dört tarafını demir ağlarla örecekt demiryollarının yapılması, ulaşımda devlet politikası olarak benimsenmiştir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa’nın Meclis’te yaptığı konuşmada “*Medeniyetin bugünkü vesaitini, hatta bugünkü fikriyatını demiryolu haricinde iktisad ettirebilmek müteasirdir...*” sözleri ve demiryolunun, refah ve İmran yolu olduğunu belirttiği ifadeleri yeni devletin bu husustaki politikasını yansıtmaktadır.¹² Yine Mustafa Kemal Paşa, 1924 yılında Trabzon’u ziyaretinde de Trabzon’a demiryolu yapılmasının bir ideali olduğunu

⁹ Küçükuşurlu, a.g.m., s.295.

¹⁰ 19.02.1324 (04.03.1909) tarihli tahrirde Trabzon, Sivas, Erzurum, Bitlis, Van, Mamüretülaziz ve Diyarbekir Vilayetlerini Karadeniz’ e bağlayacak bir demiryolu hattının yapılmasını teklif edilmiştir. Küçükuşurlu, a.g.m., s.294.

¹¹ 1909 yılında, DP döneminde gerçekleşecek olan, Trabzon Tuğla Kiremit Anonim Şirketi kurulması için faaliyete geçilmiş fakat sonuç alınamamıştır. Yine aynı yıl Kigarg Arabyan Efendi tarafından Trabzon’da bir kumaş fabrikası kurulmuştur. Öksüz; Usta, **a.g.e.**, s. 82.

¹² **TBMM Zabıt Ceridesi**, i:1, C:1, 01.11.1340.

“*Trabzon’umuzu az zamanda dahile şimendiferle rabtolunmuş, güzel rıhtım ve limanla teçhiz edilmiş görmek, nuhbei amalımdır*”¹³ **sözleriyle dile getirmişti.** Bu politikaya uygun olarak da Trabzon Limanı’nın işlerliğini arttırmak ve İran transit ticaretinde yer edinmesini sağlamak amacıyla yeniden modern bir tarzda inşası dışında Liman’ı, iç bölgelere hatta İran’a bağlayacak bir demiryolunun yapılması için girişimler olmuştur.

İlk olarak Trabzon-Erzurum demiryolu hattı, 1923 yılında yerel idarecilerin baskı ve talepleri sonucunda dâhil edildiği Chester Projesi¹⁴ ile gündeme gelmiştir. Chester, Ankara ile temasa geçmiş, Ankara Hükümeti de Lozan’da Chester Projesi ile uluslararası platformda Amerika’nın desteğini sağlamak istemiştir. Fakat Amerikan temsilcilerinin ilgisiz tavrı yanında İngiltere ve Fransa’nın muhalefeti, beklentilerin gerçekleşmesini engellemiştir. Buna rağmen Chester Grubu’nun temsilcileri ile Ankara Hükümeti Temsilcisi Fevzi Bey arasında görüşmeler yapılmıştır.¹⁵ Görüşmeler sonucunda Anadolu demiryolları ve inşası için Mr. Akleydon Canedy ve Artur Chester ile bir mukavele akdedilmiş ve kanun layihası hazırlanarak Meclis’e sunulmuştur. Meclis’te bu layiha üzerindeki müzakereler, 08.04.1923 tarihinde yapılmıştır.¹⁶ Layihada Erzurum-Karadeniz arasında bir hat yapılması ve teklifin kabulü ha-

¹³ Cevdet Erdöl, “Doğu Karadeniz’in Demiryolu Gerçeği”, **Milat**, 13.02.2015.

¹⁴ Chester, 1900 yılında İstanbul’a gelen ABD gemisinin kaptanı idi. Amerikan Hükümeti’nin desteğini kazanan Chester, 1909’da Nafia Vekâleti ile ön sözleşme imzaladı. Bu sözleşmeye göre, Sivas ile Van arasında Harput, Ergani, Diyarbakır, Siirt ve Bitlis’ten geçen geniş bir hat ile bunu bir yandan Musul, Kerkük ve Süleymaniye’ye diğer yandan Adana yöresindeki Yumurtalık ya da Süveydiye’de Akdeniz’e bağlayacak yan hatların veya Süveydiye’de bir limanın yapımı öngörülüyordu. Chester, Haziran 1913’de Mahmut Şevket Paşa suikastı sonrası yeni yöneticilerin projeye sıcak bakmamaları nedeniyle istediği sonuca ulaşamadı. Chester, 1922 Martı’nda Delaware’de Ottoman American Development Company (OADC) kurmuş ve bu şirket, Birinci Dünya Savaşı öncesi Chester tarafından kurulan Ottoman-American Exploration Company’nin tüm mal varlığını devralmıştır. Bige Sükan Yavuz, “Fransız Arşiv Belgeleri Işığında Chester Demiryolu Projesi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 24, Kasım 1999-2003, s.530-531.

¹⁵ Sevilyay Özer, “Chester Projesi’nin Hâkimiyet-i Milliye Gazetesine Yansıması”, **History Studies**, Ortadoğu Özel Sayısı, 2010, s.291.

¹⁶ **TBMM Zabıt Ceridesi**, İ: 20, C: 1, 08.04.1339, s.436-437.

linde hattın inşasının bir yıl içinde başlaması öngörülmüştür. Trabzon Milletvekili Muhtar Bey, layiha üzerinde söz almış ve ilk önce Trabzon-Erzurum arasındaki hattın Fransız'lara keşfettirildiğini ve 31 bin liranın altında bedel belirlendiğini belirtmiştir.¹⁷ Yerel idarecilerin girişim ve baskıları sonucunda Erzurum-Trabzon-Beyazıt hatları Chester Projesine dâhil edilmişti. Fakat sözleşmelerin TBMM'de 09.04.1923 tarihinde onaylanmasına ve tüm girişimlere rağmen bu proje, 1923 yılının sonunda devre dışı kalmıştır.¹⁸

Chester Projesinden sonra 1924 yılında Trabzon Milletvekili Muhtar Bey ve arkadaşları tarafından “1341 senesinde inşaata mübaşeret edilmek üzere Trabzon-Erzurum demiryolu ile Trabzon Limanı keşfiyat ve ihrazatının 1340 senesi zarfında icrası hakkında” kanun teklifi verilmesi, Trabzon-Erzurum demiryolu yapımı ile ilgili bir diğer girişim olmuştur. 10.04.1924 tarihinde Meclis'te müzakereleri yapılan ve aynı gün kabul edilerek 476 numara ile kanunlaşan teklifte, Doğu kesimlerinin neredeyse tüm medeni ulaşım araçlarından yoksun olduğuna dikkat çekilerek bu vilayetlerin gelişmesi için vasıta, nakliye ve yolların inşa edilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. Çözüm olarak da teklifte, Karadeniz'le Doğu'yu birbirine bağlayacak en uygun seçeneğin Trabzon Limanı'nın inşa edilmesi ve bu hattın, Trabzon-Erzurum arasında yapılacak bir yol ile iç bölgelere

¹⁷ **TBMM Zabıt Ceridesi**, İ: 20, C: 1, 08.04.1339, s.478-506. Demiryolu ile Tebriz'i Trabzon'a bağlayacak bir Fransız projesi Parisli bankerler tarafından I.Meşrutiyet döneminde hazırlanmıştı. Fakat Rusya bu tür teşebbüsleri boşa çıkarmak için, Kuzey İran'da 21 yıl boyunca demiryolu yapma imtiyazını 1890'da İran hükümetinden almayı başarmıştı. Küçükuşurlu, a.g.m., s.289.

¹⁸ Projenin devre dışı kalmasının temel nedeni, Lozan ile Musul ve Kerkük'ün Türkiye'nin sınırları dışında kalması olmuştur. Bu projeye göre, şirket kendi imkânlarıyla Doğu Anadolu ve Musul-Kerkük bölgesinde 4400 km demiryolu hattı döşeyerek Akdeniz ve Karadeniz'de üç liman yapacaktı. Demiryolu inşaatının finanse edilmesi karşılığında, toplam 40 kilometrelik bir şerit halinde inşaa edilen demiryolu hatlarının her iki yanından 20 km.yi kapsayan alan içindeki tüm madenlerin işletim hakkı 99 yıllığına ABD'ye verilecekti. Yaşar Özüçetin; Emrah Altay, “Demiryolu İnşası Fikri ve Sahibinin Adıyla İfade Edilen Bir Proje: Chester Projesi”, **JASS**, Sayı 6/1, January 2013, s.1222-1223.

bağlanması düşüncesine yer verilmiştir.¹⁹ Kanun teklifinde yolun güzergâhları ile ilgili de bilgiler mevcuttur. Trabzon-Erzurum yolunun, özellikle arızalı olan sahilden Bayburt ovasına kadar olan kısımda yapılmasının zorluğuna dikkat çekilmiştir. Belirtilen nedenlerden dolayı da yolun, Erzincan, Gümüşhane, Erzurum, Elaziz, Dersim, Bayezit, Genç, Muş vilayetlerinin tamamen Van, Bitlis, Şarkikarahisar²⁰ vilayetlerinin kısmen ihtiyacını temin edecek büyüklükte bir hat olması gerektiği belirtilmiştir.²¹

Teklifte Trabzon-Erzurum arasında bir demiryolu yapılmasının gerekliliği, nedenleri ve faaliyete geçmesi halinde muhtemel sonuçlarıyla birlikte ortaya konulmuştur. İlk olarak İran ticaretinden pay almak bu bağlamda da Kafkasya demiryolu ile mücadele edebilmek için geniş bir demiryoluna ihtiyaç duyulduğu ifade edilmiştir. Zaten Kafkas sınırından Sarıkamış'a kadar geniş bir demiryolu hattı mevcuttu. Savaş yıllarında Ruslar Sarıkamış-Erzurum arasında dekovil hat inşa etmişlerdi. Hem bu hat tamamlanabilir hem de Trabzon-Erzurum arasında geniş bir demiryolu yapılabilirdi.²² Öte yandan Erzurum-Trabzon demiryolunun yapılacağı güzergâh çevresinde nüfus yoğunluğu azdı. Bu durumda, oldukça yüksek bir meblağa tamamlanacağı tahmin edilen yolun, yapılmasının getirisi olup olmayacağı tartışılabilirdi. Fakat bu yıllarda Doğu vilayetlerinden yıllık, 800 bin koyun ila 100 bin büyük baş hayvan ihraç ediliyordu. Bunların ihraç edilecekleri noktalara ulaştırılmasında birçok müşkülâtlar ortaya çıkıyor hatta çoğu zaman hayvanlar telef oluyordu. Oysa Erzurum-Trabzon arasında bir demiryolu yapılması halinde hayvanlar çok daha kısa sürede İstanbul'a ulaştırılabilirlerdi. Yine

¹⁹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, İ:34, C:1, 10.04.1340, s.537-538.

²⁰ Osmanlı döneminde adı Şarkikarahisar veya Karahisar-ı Şarki olarak geçer. 1923 yılında il olmuştur. 1924 yılında burayı ziyaret eden Mustafa Kemal Paşa adını Şebinkarahisar olarak değiştirmiştir. 1933 yılında Giresun'a bağlanarak ilçe olmuştur. sebinubyo.giresun.edu.tr/index.php?id=333, Erişim: 14.09.2015, Saat: 13.55).

²¹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, İ:34, C:1, 10.04.1340, s.537-538.

²² **TBMM Zabıt Ceridesi**, İ:34, C:1, 10.04.1340, s.537-538.

Erzurum-Kars arasında ot nakliyatının ve hayvan ürünleri, yapağı, patates, şeker pancarı başta olmak üzere sebze, meyve ve birçok ürünün kısa sürede Trabzon Limanı'na ulaştırılarak ihraç edilmeleri, demiryolu sayesinde mümkün hale getirilebilirdi.²³ Ayrıca Trabzon-Erzurum demiryolunun faaliyete geçmesi halinde iki vilayeti ortada birleştiren Bayburt'un gelişmesi de sağlanabilirdi. Bayburt'un gelişmesinin yolunun ise ovalarda yetiştirilen şeker pancarının demiryolu sayesinde kolayca nakledilerek, burada bir şeker fabrikası kurulması olacağı belirtilmişti. Doğu vilayetlerindeki madenler, petrol, orman ürünleri, hububat vb. ithal ve ihraç ürünlerinin Trabzon'dan doğuya veya Doğu vilayetlerinden Trabzon Limanı'na ulaştırılmasında da demiryolu büyük bir katkı sağlayacaktı.²⁴

Muhtar Bey ve arkadaşlarının kanun teklifinde, Trabzon-Erzurum demiryolundan beklenen yararın sağlanması için Trabzon Limanı'nın da yapılması gerektiği belirtilmişti. Hatta Trabzon-Erzurum demiryolu hattının inşasının asıl amacının, Trabzon Limanı'nın canlandırılması olduğu vurgulanmıştı. Fakat bunun için sadece hattın yapılması yeterli değildi. Trabzon Limanı'nın da yeniden inşa edilip ıslah edilmesi gerekiyordu. Bu amaçla Trabzon ve Samsun limanlarının inşası için imtiyaz Türkiye Milli Bankası'na verilmiş ve hükümet adına bu banka ile görüşmelerde bulunması için de 04.01.1924 tarihinde Nafia Vekili yetkili kılınmıştır.²⁵ 31.12.1924 tarihinde de Trabzon-Erzurum hattı ile Trabzon Limanı'nın inşası için ek bütçe ayrılması kabul edilmiştir.²⁶

Trabzon milletvekilleri Ahmet Muhtar, Süleyman Sırrı, Rahmi beyler ile Erzurum milletvekilleri Rüştü, Raif, Kazım beyler tarafından, 1925 yılında Trabzon-Erzurum hattı ile Trabzon Limanı inşasının hangi yıllarda yapılacağını belirlenmesi ve ayrılacak ödeneğin tespiti

²³ **TBMM Zabıt Ceridesi**, İ:34, C:1, 10.04.1340, s.537-539.

²⁴ **TBMM Zabıt Ceridesi**, İ:34, C:1, 10.04.1340, s.540-541.

²⁵ **B.C.A.**, 030.18.1.1/12.66.9, 04.01.1924.

²⁶ 1276 numaralı belgede Samsun-Sivas, Kütahya-Tavşanlı demiryolu hatlarının uzatılması, Diyarbakır-Ergani, Uzunköprü-Keşan hattının inşasını da içermektedir. **B.C.A.**, 030.18.1.1/12.63.7, 31.12.1924.

ile ilgili kanun metnine bir madde daha eklenmesi için taktir verilmiştir.²⁷ Nafia Vekili Süleyman Sırrı Bey'in ayrı bir madde eklemeye gerek olmadığını belirtmesine rağmen demiryolunun hangi yılda yapımına başlanacağı ve tamamlanacağı konularında kesin bir yanıt almak isteyen Muhtar Bey, Trabzon-Erzurum demiryolu ile Trabzon Limanı'nın inşasının 1346 yılında tamamlanmasını içeren ek madde vermek konusundaki ısrarını sürdürmüştür.²⁸ Kanuna ek taktir Meclis'te tartışmalara neden olmuştur. Kanunun umumi olarak çıktığı için ülkenin bir bölgesi hakkında ek bir madde verilmesinin karmaşa yaratabileceği endişesini taşıyan milletvekillerinin eleştirilerine cevap veren Erzurum Milletvekili Rüştü Paşa, Doğu'da daha fazla ıslahat yapılması gerekliliğini bunun yolunun da Doğu vilayetlerini kuzeye ve sahile bağlayabilecek tek seçenek olarak Trabzon-Erzurum hattının inşası olduğunu söylemiştir. Fakat Nafia Vekili Süleyman Sırrı Bey, bölge milletvekillerinin Trabzon hattı konusundaki ısrarcı tutumlarına tepki göstermiştir: "...*Erzurum mühimdir. Şurası mühimdir, burası mühimdir. Rıca ederim Beyler! Bu yapılan hatlar nereye gidecektir? O halde en sağlam bir hattır. Belki gelecek sene orayı istikşaf ettiririz. Trabzon - Erzurum hattının yapılmaması mevzubahis değildir. Onun için bütçeye para konmuştur. Kanun da hazırlanmıştır...*"²⁹ Tartışmalardan sonra Meclis'te yapılan oylamada Muhtar Bey'in taktirinin nazarı dikkate alınmasına karar verilmiştir.

Kanun çıktıktan sonra Muhtar Bey başkanlığında heyet oluşturulmuş ve Trabzon-Erzurum hattının inşası için birçok defa keşif heyetleri bölgede inceleme yapmıştır. Farklı güzergâhlar üzerinde durulmuş fakat tam olarak yolun dar mı yoksa geniş mi olacağı hangi güzergâhtan geçeceği gibi hususlarda karar verilememiştir. Bütün bunların dışında Trabzon-Erzurum hattının maliyetinin 40.000.000 TL civarında olduğu tespit edilmekle birlikte 1925 bütçesine bu miktarın ancak 500.000 TL'si konulabilmiştir.³⁰ Fakat bu miktarın dahi kullanıma açılmamış ol-

²⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, İ:101, C:1, 13.04.1341, s.301.

²⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, İ:101, C:1, 13.04.1341, s.299.

²⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, İ:101, C:1, 13.04.1341, s.300.

³⁰ Öksüz;Usta, a.g.e., s. 107.

masından, 1925 yılı içerisinde hat üzerinde herhangi bir çalışma yapılmayacağı anlaşılmıştır.³¹1926 yılına gelindiğinde de Trabzon-Erzurum hattı üzerinde herhangi bir faaliyet mevcut değildir. Bu durum şüphesiz en fazla, bölgenin iktisadi olarak kalkınması beklentisinde olan bölge milletvekillerini rahatsız etmiştir. Nitekim Trabzon-Erzurum demiryolu yapımı için büyük çaba harcayan Muhtar Bey, üç yıl önce kanun çıkmış olmasına rağmen faaliyete geçirilememesine tepkisini dile getirmekten çekinmemiştir. Muhtar Bey'e verilen yanıtlarda hat üzerinde çalışma yapılamamasının nedeni genellikle maddi imkânsızlıklara bağlanmaktaydı.³² Fakat Muhtar Bey'e göre bölgenin gelişmesinin anahtarı, Trabzon-Erzurum hattı projesinin gerçekleşmesi idi ve sonuçlarından elde edilebilecek faydalar düşünüldüğünde iktisadi nedenler dahi bu projenin hayata geçirilmesinde engel teşkil etmemeliydi.³³

Trabzon demiryolu ile ilgili 05.03.1927 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın imzası ile bir kararname yayınlanmıştır. Nafia Vekaletinin 05.03.1927 tarihli 121 numaralı tezkiresi üzerine İcra Vekilleri Heyeti kararı ile hazırlanmış olan kararnameyle, Trabzon Limanı ve Trabzon-Tebriz şimendifer hattının Türk-İran sınırına kadar inşa edilmesine ve bu iş için de Türkiye İş Bankası'na opsiyon verilmesine karar verilmiştir.³⁴Fakat kanun çıkmasına, ilgili kararnameler yayınlanmasına ve güzergâh olarak da Trabzon-Karadere-Bayburt-Erzurum istikameti belirlenmesine rağmen Trabzon-Erzurum demiryolu üzerinde 1930 yılına kadar keşif dışında bir çalışma yapılamamıştır. Bu dönemde Trabzon-Erzurum demiryolu hattının yapımının önündeki engel, bütçe yetersizliğidir. Hükümetin kendi bütçesiyle demiryolunu yaptıramayacağı anlaşılınca da yerli veya yabancı şirketleri aracılığıyla yolun yaptırılması gibi farklı çözüm arayışlarına girilmiştir. Fakat Cumhuriyet Hükümeti-

³¹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, İ:61, C:1, 25.02.1926, s.318.

³² **TBMM Zabıt Ceridesi**, İ:101, C:1, 13.04.1341, s.320.

³³ **TBMM Zabıt Ceridesi**, İ:101, C:1, 13.04.1341, s.302.

³⁴ **B.C.A.**, 30.18.1.1/23.13.18, 05.03.1927.

nin, milli iktisat anlayışı çerçevesinde yabancı şirketlere imtiyaz vermeyi benimsememesi girişimlerin sonuçsuz kalmasına neden olmuştur.³⁵

Oysa 1930'lu yıllara gelindiğinde Türkiye'de, demiryolu şebekesi meydana getirmek için çalışmalar yapılmaktaydı. İlk etapta 1932 yılında faaliyete geçen Kırıkkale çelik-döküm ve haddehanesinde Türkiye'de ray üretimine başlanmıştı. 1937 yılına kadar burada 180 kilometrelik ray üretilerek Devlet Demiryollarına teslim edilmişti. Daha sonra kurulan Karabük ağır demir sanayide de ray üretilecek şekilde döküm ocakları oluşturulmuştu. ³⁶1929 yılında bütçeye demiryolları ve limanlar ile su işleri için 240 milyon liralık tahsisat konulması için "*Demiryollar ve limanlar ile su işleri için 240.000.000 liralık tahsisat itasına ve bu miktara kadar taahhüdât icrasına dair*" kanun kabul edilmişti. Nafia Vekili ve Kütahya Milletvekili Recep Bey, bu tahsisatın 140 milyon liralık kısmının demiryolları ve limanlar için kullanılacağını söylemişti. Fakat Recep Bey'in açıklamalarında Trabzon-Erzurum demiryolunun yakın dönemde inşa edileceğine dair umut verici ifade yoktu. Anlaşılan bu yıllarda ne Trabzon-Erzurum demiryolu ne de Trabzon Limanı ile ilgili yakın gelecekte bir faaliyet gözüküyordu. Fakat Trabzon'un önemi göz ardı edilmişti. Ülkenin doğu iskelesi ve İran'la transit ticaretin merkezi olarak görülen Trabzon'da bir dalga kıran yapılacaktı.³⁷

Cumhuriyetin ilk yıllarında İran transitinde önemli bir merkez ve Yakın Asya kapılarından birisi olan Trabzon Limanı, gelişimini sağlayacak demiryolu ağından yoksundu. Ayrıca Liman'a yeterince ehemmiyet verilmemesi ve iç bölgelere ulaşım sağlayacak imkânlardan yoksun bira-

³⁵ Öksüz;Usta, **a.g.e.**, s. 107. Osmanlı devrinden itibaren imtiyazlı bir şirket olan Anadolu Demiryolları, Cumhuriyet hükümeti tarafından satın alınarak devletleştirilmiştir. Konu ile ilgili Nafia Vekili Recep Bey'in konuşması için bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, İ:72, C:1, 29.05.1929, s.138.

³⁶ **TBMM Zabıt Ceridesi**, İ:62, O:2, 25.05.1845, s.373.

³⁷ Nafia Vekili, 1930 yılında Ankara-Sivas arası, 1931 yılında ise Sivas'ın Samsun ve Mersin'le bağlantısını kuracak demiryollarının yapılacağını ve limanlar için ayrılmış olan 45 milyon liralık tahsisatın da Samsun, Mersin ve Ereğli limanlarının yapımında kullanılacağını söylemiştir. **TBMM Zabıt Ceridesi**, İ:72, C:1, 29.05.1929, s.138.

kılması sonucunda Trabzon tecrit edilmiş ve transit ticaret Trabzon'un bu coğrafyada en büyük rakibi olan Batum Limanı'na intikal etmişti. 1925-1930 yılları arasında Trabzon Limanı'ndan yapılan transit ticaretteki azalmada, nakliyatla ulaşım olanaklarından yoksun olması gerçekten önemli bir nedendi. Çünkü Liman'a gelen malların iç bölgelere ulaştırılması Trabzon-Erzurum güzergâhından yapılabilirdi. Fakat bu güzergâhta demiryolu inşa edilemediği gibi kamyonlarla yapılacak nakliyat için de yol müsait değildi.³⁸ Tüm bu nedenlerden dolayı Trabzon Limanı'nın 1925-1930 yılları arasında yıldan yıla gittikçe azalan ticari faaliyetleri verilerde de ortadaydı. Tablo 1'de gösterildiği üzere beş yılda Trabzon Limanı'nın transit ticaretinde %70'in üzerinde bir daralma meydana gelmişti.³⁹

Tablo 1: Trabzon Limanı'ndan 1925-1930 Yılları Arasında Yapılan Transit Ticaret

Sene	Kilo	Kıymet (lira)
1925	6.120.783	16.685.055
1926	5.554.327	14.282.485
1927	4.179.042	9.885.775
1928	3.535.750	13.012.050
1929	2.607.400	9.450.800
1930	1.386.305	3.777.617

B.C.A., 30.1.0.0/39.233.11, 14.12.1931

1930'lu yıllarda Trabzon-Erzurum demiryolu projesi, Türkiye'nin gündeminde değildir. Nitekim Meclis'te yapılan bütçe müzakerelerinde dahi Trabzon demiryolu, üzerinde durulan bir konu olmaktan çıkmıştır. Bununla birlikte Trabzon Limanı, Doğu'ya ve İran'a açılan kapı olarak önemini korumayı sürdürmüştür. Liman'ın işlerliğini arttırmak ve iç bölgelerle bağlantısını sağlamak ve özellikle de Türkiye ile İran

³⁸ **B.C.A.**, 30.1.0.0/39.233.11, 14.12.1931.

³⁹ **B.C.A.**, 30.1.0.0/39.233.11, 14.12.1931.

arasındaki hem siyasi hem de ticari ilişkileri geliştirmek için 1930'lu yıllarda öncelik, transit yolun yapımına verilmiştir. 1932 yılında İran Şahı Rıza Pehlevi de Trabzon Limanı'nın, Trabzon-Erzurum-İran transit yolu için büyük bir öneme sahip olduğunu söylemiştir. Türkiye'nin Tahran Büyükelçisi ile Şah arasında yapılan görüşmede, iki ülke arasındaki ticari faaliyetlerin artırılması için öncelikli olarak inşaatına başlanan Trabzon-İran arasındaki transit yolunun tamamlanması, sınır üzerinde eşyaların korunması için depolar yapılması ve Trabzon Limanı'nın ıslah edilerek uluslar arası bir liman şekline sokulması gerektiği konusunda hemfikir olunmuştur.⁴⁰Bu bağlamda 1930-1939 yılları arasında Trabzon Limanı'nın daha verimli çalışması için modern bir antrepon yapılmış ve Trabzon transit yolunun tamamlanması için çalışmalar hızlandırılmıştır.⁴¹

Trabzon'un iktisadi vaziyetinin sarsıntılarının devam etmekte olduğu 1930'ların sonlarına gelindiğinde yerel idareciler, önlem alınması için hükümet nezdinde girişimlerde bulunmuşlardır. Trabzon Valiliği tarafından 11.05.1939 tarihinde İçişleri Bakanlığına gönderilen bir raporda, Doğu Şimendiferlerinin Erzincan'a gelmesi ile Trabzon'la bu mıntıka arasındaki bağlantının kesildiğine vurgu yapılmıştır. Ayrıca 1939 yılının sonbaharında şimendiferlerin Erzurum'a bağlanması halinde de Doğu'nun Trabzon'la olan tüm ticari ve diğer münasebetlerinin kopması ihtimali üzerinde durulmuştur. Transit nakliyatın işlemesi ve Trabzon'un doğu ticaretinde yer edinebilmesinin öncelikli çözümü olarak Trabzon Limanı'nın yapılması gerektiği belirtilmiştir.⁴² Trabzon Valiliğinin raporu, İçişleri Bakanlığı tarafından 20.06.1939 tarihinde Başbakanlığa iletilmiştir. Burada önlem alınmaması halinde Trabzon'un iktisadi durumunda çıkabilecek olumsuz sonuçlar ortaya konulmuş ve Doğu Şimendiferlerinin Erzincan'a gelmesi ile Trabzon'un iktisadi ve ticari hayatının ehemmiyetli bir şekilde sarsılmasının nedenleri sıra-

⁴⁰ **B.C.A.**, 030.10/261.757.26, 08.08.1932.

⁴¹ Arslan, a.g.t., s.8, 274.

⁴² **B.C.A.**, 030.10/67.447.3.1, 11.05.1939.

lanmıştır. Raporda halkın en önemli geçim kaynağı olan mısırın her yıl Ziraat Bankası'na tevzi edilmesinin temin edilmesindeki aksaklıklar, Trabzon Limanı'nın yapılmamış olması, transit yolun durumu, İranlı tüccarların transit mukavelelerini Basra, Beyrut ve Batum istikametlerine çevirmeleri Trabzon mıntokasının iktisadi faaliyetlerinin daha fazla zarar görmesinin nedenleri olarak sıralanmıştır.⁴³

İran Transit ticaret yolunun 1939 yılında tamamlanması ile Trabzon Limanı'nın yapımına öncelik verileceği anlaşılmıştı. Hatta bu süreçte Trabzon Limanı ve Trabzon-Erzurum demiryolunun birlikte yapılacağı 1942 yılında TBMM Kanunlar Mecmuası'nda belirtilmişti.⁴⁴ Fakat II. Dünya Savaşı'nın başlaması ve savaşın ülke ekonomisine olumsuz etkileri liman yapımını ertelemiştir.⁴⁵ Savaşın sonlarına doğru harekete geçilmiş ve 06.07.1944 tarihli Nafia Encümeni mazbatasında Karadeniz'de birinci derecede liman olarak Trabzon Limanı'nın en kısa sürede inşaatına başlanması gerektiği belirtilmiştir.⁴⁶ 1944 yılı Ağustos ayında

⁴³ Bu zararı gidermek için Trabzon Limanının inşasına başlanması, başta gıda maddelerini koruyucu olmak üzere Trabzon'a çeşitli sanayi tesislerinin ve bir fuarın kurulması öncelikli olarak alınması gereken tedbirler olarak gösterilmiştir. **B.C.A.**, 030.10/67.447.3.1, 20.06.1939.

⁴⁴ Trabzon Limanı ve Trabzon demiryolunun birlikte yapılması Atatürk'ün 1924 yılında Trabzon ziyaretinde de belirttiği bir husustur. Mustafa Yazıcı, **Trabzon'un Demiryolu ve Tren Davası**, Trabzon, 2007, s. 28.

⁴⁵ Öksüz;Usta, **a.g.e.**, s. 200-202; Arslan, a.g.t., s.277.

⁴⁶ **Nafia Encümeni Mazbatası**, Karar No: 9, Esas No: 1/313, 06.07.1944. Mazbata ve kanun metni için bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, İ:19, C:1, 14.01.1944. 3633 sayılı Devlet Denizyolları ve Devlet Limanları Teşkilât Kanunu ile Devlet Limanları İşletme Umum Müdürlüğüne ait hizmetlerden İstanbul, Trabzon, İzmir gibi deniz ticaretinde en önemli yer tutan limanlar, Devlet Denizyolları İşletme Umum Müdürlüğüne devredilmiştir. **TBMM Zabıt Ceridesi**, İ:19, C:1, 14.01.1944, s.39. 1944 yılında da Devlet Limanları İşletme Umum Müdürlüğüne lağıy ile birlikte bu kurumun vazifelerinin Devlet Denizyolları İşletmeleri Umum Müdürlüğüne devredilmesini hakkında bir kanun layihası Meclis'e getirilmiştir. Liman Umum Müdürlüğü Liman İşletmesinin diğer görevleri şöyle sıralanabilir: Bu limanlarda ticaret eşyasının her türlü yükleme, boşaltma, aktarma işlerini yapmak, rıhımların işletilmesi, ambarlar, antrepolar, umumî lokanta, deniz yolcu salonları, sundurmalar tesis, muhafaza ve işletmek, sahillerde iskelelerin yeniden

Devlet Demiryolları ve Limanlar inşaatı için gelecek yıllarda çeşitli taahhütlere girişilmesi hakkında Kanun Layihası metninin ilk maddesinde, Trabzon Limanı'nın inşaatı için 10 milyon liralık bir ödenek ayrılması ve bu hususta Nafia Vekâleti'nin gelecek yıllar için taahhüde girmesi kabul edilmiştir. ⁴⁷ 1944 yılı sonunda da Trabzon Limanı'nın yapımına başlanması planlanmış⁴⁸ ve ön hazırlıklar yapılmıştır. Bu çerçevede Trabzon Limanı'na ait maket hazırlanarak Nafia sergisinde teşhir edilmiştir.⁴⁹ Trabzon Limanı'nın inşaat çalışmaları ise ancak 1945 yılında başlamış ve 08.07.1946 tarihinde dönemin Dışişleri Bakanı Hasan Saka ve Bayındırlık Bakanı Sırrı Day'ın da hazır buldukları temel atma töreni gerçekleşmiştir.⁵⁰ Trabzon Limanı inşaatı R.A.R. Türk Ltd. Şirketine 03.11.1945 tarihinde ihale edilmiş ve bu şirket, Mitchell Mühendislik Ltd. grubu ile anlaşmıştır.⁵¹ Bu projeye göre sadece liman inşaatı yapılmayacak aynı zamanda Limanı, Erzurum'a bağlamak için demiryolu da yapılacaktı.⁵² Fırtınalı havalarda 20 vapurun barınabileceği şekilde inşa edilen Liman'ın maliyeti, rıhtım tesisleri hariç, dokuz milyon civarında olacaktı.⁵³ Ağır bir seyirde ilerleyen Trabzon Limanı inşaatı için 1946 yılının sonuna gelindiğinde sadece şantiye tesisi, araç ve makine

yapılması veya ihyası, tanzimi, limanlarda palamar, şamandıra tesis ve işletmesi, Türkiye sahillerinde fenerler, radyo farlar, deniz işaretleri ve sahillerde can kurtarma tesisleri ve işletilmesi, Sahillerde kömür, mazot ve mümasili mahrukat âlüm ve verim mntukaları tesis ve işletilmesi. Bütün limanlarda dalgıçlık işleri. **TBMM Zabıt Ceridesi**, İ:19, C:1, 14.01.1944, s.39

⁴⁷ **TBMM Zabıt Ceridesi**, İ: 87, C:1, 02.08.1944, s.27.

⁴⁸ **Halk**, 25.12.1944. Münakalat Vekâleti, Trabzon Limanı inşası için 1944 yılı bütçesine eski liman yerinin ıslahı için sarf edilmek üzere bir milyon liralık ödenek koymuştur. **Halk**, 17.03.1944.

⁴⁹ **Halk**, 05.05.1944.

⁵⁰ **Yeni Yol**, Sayı: 2296, 06.07.1946.

⁵¹ **B.C.A.**, 030.11.1/193.21.16, 30.07.1947. Trabzon Limanı için İngiliz uzmanlar getirilmiştir. 1946 yılında Limanın 1949'da tamamlanması beklenmekteydi. **Halk**, 25.01.1946; Arslan, a.g.t., s.277-279.

⁵² **Yeni Yol**, Sayı: 3572, 23.06. 948; Arslan, a.g.t., s. 270.

⁵³ **Halk**, Sayı: 3204, 30.01.1952; Arslan, a.g.t., s. 270.

gibi ön hizmetler sağlanmaya çalışılmaktaydı.⁵⁴ Bayındırlık Bakanlığı tarafından yurt dışından satın alınan ve Liman için kullanılacak malzeme ve inşaat makineleri ise ancak 1948 yılında Trabzon'a getirilmişti.⁵⁵

Liman'ın inşaatının başlaması ile birlikte demiryolunun da önemi artmış ve Trabzon'a demiryolu yapılması için yeniden çalışmalar yapılmıştır. Trabzon'da yayınlanan Yeni Halk Gazetesi'nin 18.06.1943 tarihli ve 9 numaralı sayısında Sırrı Day'ın açıklamalarına dayanılarak Trabzon-Erzurum demiryolunun Parti programına alındığı müjdeli bir haber olarak okuyuculara duyurulmuştur. Habere göre Trabzon-Erzurum demiryolu Hamsiköy, Dinerek, Gümüşhane, Bayburt, Tercan istikametinde yapılacaktı.⁵⁶ Bu haberi destekler şekilde CHP Meclis Grup Reis Vekili ve Trabzon Milletvekili Hasan Saka Trabzon'da basına yaptığı açıklamada, yapılacak demiryolu ve limanın Doğu diyarına "*Trabzon'un mamur vatanda yeri parlak olmasını özliyoruz*" diyen İsmet İnönü'nün büyük bir armağanı olacağını söylemişti. Saka, Trabzon Limanı'nın yapılacağını ve liman için 10 milyon liralık kaynak ayrıldığını bildirdikten sonra demiryolu için de ilk çalışmaların 1944 yılı içerisinde daha geniş bir şekilde sürdürüleceği müjdesini vermişti. Saka, ayrıca Milli Şef İnönü'nün bu iki dava üzerinde de hassasiyetle durduğunu belirterek, liman ve demiryolu dışında Samsun'dan Hopa'ya kadar sahil kesimini birbirine bağlayacak bir karayolunun gündemde olduğunu söylemişti.⁵⁷ Saka'nın, Sırrı Day'ın, İnönü'nün açıklamalarını teyit eder şekilde 1944 yılı sonuna gelindiğinde demiryolu ile ilgili Trabzon basınında yer alan haberler bölge halkı için heyecan vericiydi. Bunlara göre, Trabzon-Erzurum demiryolu hattının güzergâhı için hazırlıklar başlamış ve bu iş için görevlendirilen ekip Trabzon'a gelmişti. İlk incelemelerden sonra da istasyon binasının Değirmendere civarında kurulmasına ve hattın, sahil yolunu takiben Kalanima deresinden başlanarak Visera, Haçka,

⁵⁴ **B.C.A.**, 030.01/40.241.5.

⁵⁵ **B.C.A.**, 030.01/83.522.7, 22.12.1948.

⁵⁶ **Yeni Halk**, 18.06.1943.

⁵⁷ **Halk**, 22.02.1944.

Erikbeli, Ardasa (Torul) ve Bayburt istikametinde yapılmasına karar verilmişti.⁵⁸

Çok partili dönemle birlikte Demokrat Parti yetkililerinin Trabzon'a demiryolu yapımına karşı çıkmaları ve bu konuda olumsuz propaganda yapmalarına rağmen⁵⁹ hükümet, yolun yapımı konusunda kararlılığını sürdürmüştür. 28.07.1946 tarihli Ulus Gazetesi'nde Bayındırlık Bakanlığı tarafından Trabzon demiryolu inşaatının ilk çalışmalarının başladığı haberi yer almıştır.⁶⁰ 1946 yılında yapılan çalışmalar demiryolunun geçeceği güzergâhların tespiti ve keşif faaliyetlerini kapsamaktadır. Bu çerçevede Of, Maçka, Kürdün mintikalarının uçakla fotoğrafları alınmış ve ölçümler yapılmıştır.⁶¹ Demiryolu için yapılan etüd çalışmaları sonucunda dönemin Bayındırlık Bakanı Kasım Gülek tarafından Başbakanlığa gönderilen bir yazıda Trabzon'a yapılacak demiryolunun birisi Trabzon-Zigana-Gümüşhane diğeri Trabzon-Tirebolu-Ardasa-Gümüşhane olmak üzere iki istikamet üzerinden geçmesinin planlandığı bildirilmiştir. Başbakan ve Trabzon Milletvekili Hasan Saka da Trabzon'un bir demiryoluna kavuşması için çaba harcadıklarını, biri Erikbeli diğeri Zigana dağına delmek suretiyle olmak üzere iki ayrı istikamet üzerinde durulduğunu doğrulamıştır. Bu güzergâhlarla ilgili keşif çalışmaları tamamlanmıştı. Fakat bu süreçte başka bir güzergâh daha gündeme gelmiştir. Diğer yollara göre 82 kilometre daha kısa olan bu güzergâh, 12 kilometrelik bir tünelle İstavri istikametinden gelip, Hamsiköy'den geçerek Erzurum treni ile birleştirilecekti. Bu güzergâhın, keşif çalışmaları ise 1947 yılına gelindiğinde henüz tamamlanmamıştı.⁶²

Yapımına 1947 yılı içerisinde başlanacağı bildirilen⁶³ Trabzon demiryolu için Elektrik Etüd İdaresi tarafından belirtilen arazi üzerinde

⁵⁸ **Halk**, 24.11.1944.

⁵⁹ **Trabzon**, Sayı: 251, 23.09.1947.

⁶⁰ **Ulus**, 28.07.1946.

⁶¹ **Vakit**, 23.07.1946.

⁶² **Vakit**, 21.11.1947, s.3.

⁶³ **Halk**, 11.02.1947.

kireçleme ve diğer işlemler yapıldıktan sonra Harita Genel Müdürlüğü tarafından kireçlenen arazinin havadan fotoğrafları çekilmiştir. Alınan fotoğraflara göre haritaların kıymetlendirilmesi ve tabii işleri 10.02.1948 tarihine kadar devam etmiştir. Haritalar üzerinde yapılan inceleme sonrasında da yapılması planlanan demiryolunun keşifleri ve profilleri hazırlanmıştır.⁶⁴ Etüd çalışmaları tamamlandıktan sonra 1948 yılının bahar aylarında yolun yapımına başlanması planlanmıştır.⁶⁵ 1948 yılı Aralık ayının son günlerinde demiryolu ile ilgili tüm etüd çalışmaları tamamlanmış ve hattın yapımı için Bayındırlık Bakanlığı, Meclis'e sunulmak üzere 200.000 liralık bir ödenek koymuştur.⁶⁶ Etüd çalışmaları sürerken bir de Erikbeli'nden geçip Akçaabat'a inen ve oradan Trabzon'a gidecek başka bir güzergâhta daha demiryolu yapılması gündeme gelmiştir. Hatta bu istikamet üzerinde de Elektrik Etüd İdaresi tarafından 1947 yılında etüd işlemleri yapılması için başlatılan çalışmalar, 1948 yılı başında tamamlanmıştır. Bu istikamet üzerinde uçuş yapıp haritaların tamamlanması işlemine ise 1948 yılının Mart ayı ortalarına gelindiğinde henüz başlanmamıştır.⁶⁷

1950 yılına gelindiğinde Trabzon demiryolu ile ilgili atılan adımlar yine sonuçsuz kalırken 4643⁶⁸ ve 5222⁶⁹ sayılı Kanunlar kapsamında yapımı sürdürülen Trabzon Limanı'nın inşaat çalışmalarına devam edilmiştir. 5222 sayılı Kanunla Trabzon Limanı için verilen 20 milyon liralık taahhüt yetkisinin, 1948 yılı sonuna kadar 5.278.000 lirası sarf

⁶⁴ **B.C.A.**, 030.01/74.467.9, 17.03.1948.

⁶⁵ **Halk**, Sayı: 1754, 22.11.1947.

⁶⁶ **Halk**, Sayı: 2149, 30.12.1948; Zehra Arslan, a.g.t., s.278.

⁶⁷ **B.C.A.**, 030.01/74.467.9, 17.03.1948.

⁶⁸ 4643 sayılı Kanun, Demiryollar ve limanlar inşaatı için gelecek yıllara geçici taahhütlere girişilmesi hakkında kanun başlığı altında 02.08.1944 tarihinde kabul edilmiştir. Bu Kanunla Trabzon Limanının inşası için 10 milyon liralık ödenek ayrılmıştır. **T.C. Resmi Gazete**, Sayı: 5777, 09.08.1944, s.7449.

⁶⁹ Demiryollar ve limanlar inşaatı için gelecek yıllara geçici yüklenmelere girişilmesi hakkındaki 4643 sayılı kanunda değişiklik yapılmasına dair Kanun, 21.06.1948 tarihinde kabul edilmiştir. Bu Kanunla Trabzon Limanının yapımı için belirlenen 10 milyon liralık ödenek 20 milyon liraya çıkartılmıştır. **T.C. Resmi Gazete**, Sayı: 6044, 29.06.1948, s.14265.

edilmiştir. 1949 yılı içerisinde de 6.168.000 liralık bir harcama yapılması planlanmış ve 1950 yılı için de 1.950.000 lira ödenek konulmuştur. Ayrıca 1950 yılı Şubat ayında Bayındırlık Bakanlığı tarafından da vadeli bonolara karşılık 1.250.000 lira teklif edilmiştir.⁷⁰ Trabzon Limanı ile ilgili CHP döneminin son faaliyetleri, inşaatına başlanmış olan 700 metre uzunluğundaki dalgakıranın 1950 yılında ve 400 metre uzunluğundaki rıhtımın yapımına da 1950 yılında başlanılıp 1951 yılında tamamlanmasının planlanması olmuştur.⁷¹

1950 Sonrası Dönemde Trabzon Limanı ve Trabzon Demiryolu Projesi

Demokrat Parti iktidarı ile birlikte devletin ulaştırma politikasında, demiryollarının yerine karayollarının yapımına öncelik verilmiştir. CHP ve DP dönemleri arasında bu hususta bir karşılaştırma yapıldığında, vilayet bütçelerinden yapılan yollar haricinde, 1923-1950 yılları arasında karayolları için toplam 68.927.878 TL, demiryollarına ise 466.971.30 TL harcama yapılmıştı. Oysa Demokrat Parti dönemi ile birlikte sekiz yıl içerisinde 431.679.106 TL karayolları yapımı için ayrılırken, demiryollarına 202.120.000 lira harcanmıştır. Ray döşeyerek işletmeye devredilen yol uzunluğu 1924-1950 yılları arasında 3624 km iken 1950-1958 yılları arasında 207 kilometrede kalmıştır.⁷²

Demokrat Parti'nin ulaşım politikasına da bağlı olarak Trabzon demiryolu projesi bu dönemle birlikte tamamen gündemden düşmüştür. Bununla birlikte Trabzon Limanı'nın inşaatının tamamlanması, modernleştirilmesi, önemli bir ticaret merkezi haline getirilmesi ve ıslah edilmesi ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. Karadeniz sahillerinin en doğudaki emniyet barınağı ve asırlar boyunca Trabzon'a akan doğu ticaretinin günün şartlarına uygun bir kapısı haline getirilmesi gibi hedeflerle inşasına başlanan Trabzon Limanı'nın, yapım çalışmalarına hız veril-

⁷⁰ Bayındırlık Bakanlığı, "Gerekçe", Numara: 767/2.

⁷¹ Bayındırlık Bakanlığı 1950 yılı bütçesi için bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, B: 45, Cilt: 24, 13.02.1950.

⁷² **B.C.A.**, 030.01/74.471.12; B.C.A., 030.01/75.475.1.

miştir. Fırtınalı havalarda 20 gemiyi barındırabilecek kapasitede olması planlanan Trabzon Limanı, dönemin şartlarına göre ülkenin en modern limanlarından birisi olarak inşa edilmiştir.⁷³ Büyük ve küçük gemilerin barınabilecekleri şekilde iki ayrı kısım olarak inşa edilen Trabzon Limanı⁷⁴, 1953 yılında tamamlanmış ve 25.06.1954 tarihinde işletmeye açılmıştır.⁷⁵ Tamamlandığında 3-4 vapurun yanaşıp, dört vapurun barınabildiği yıllık 400.000 ton kapasiteli Liman için 1954 yılı sonuna kadar toplam harcanan para 23.543.000 liradır.⁷⁶ Yapımı tamamlandıktan sonra Liman'ı şehre bağlayacak yolun yapımı hükümet tarafından Karayolları Genel Müdürlüğüne devredilmiştir.⁷⁷ İnşaat bittikten sonra da Liman, Bayındırlık Bakanlığının talebi üzerine, Bakanlar Kurulu kararıyla 05.06.1954 tarihinde Denizcilik Bankası'na devredilmiştir.⁷⁸ Gümrük ve işletme binası, ambar binası ve teferruat inşaatının tamamlanması için de 21.11.1955 tarihinde Bayındırlık Bakanlığı ile Müteahhit Fazıl İ. Verdi firması arasında sözleşme imzalanmıştır.⁷⁹ Kapasitesi 10.000 ton olan Liman'ın, Hububat Silosu'nun yapımına 1953 yılında başlanmış ve inşaat 1956'da tamamlanmıştır. Ayrıca gümrük işletme, ambar, işletme, kılavuz binaları yine Demokrat Parti döneminde yapılmıştır.⁸⁰ Çalışmalar sonucunda Trabzon Limanı, 1950-1960 döneminde Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Samsun'la birlikte yük ve yolcu nakliyatı⁸¹ yapı-

⁷³ **Yeniyol**, 26.01.1952; Arslan, a.g.t., s. 270.

⁷⁴ **Yeniyol**, 19.01.1953.

⁷⁵ **Doğu**, Sayı:7, 20.09.1954; **1973 Trabzon İl Yıllığı**, s.263.

⁷⁶ **B.C.A.**, 030.01/94.586.10.

⁷⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem IX, B: 109, O: 2, 15.07.1953, s. 723-724.

⁷⁸ **B.C.A.**, 030.18.01.02 / 136.54.14, 05.06.1954; Arslan, a.g.t., s. 270.

⁷⁹ **B.C.A.**, 030. 11.1 / 256.11.7, 21.11.1955.

⁸⁰ **Demokrat Çaykara**, Sayı: 2026, 04.09. 1959.

⁸¹ 1960 yılına kadar Trabzon'da en çok tercih edilen ulaşım aracı vapurdur. 1951 yılında vapurla Samsun'a 21.079, Trabzon'a 22.150 yolcu gelmiştir. 1951 yılı içerisinde Trabzon Limanı'ndan vapurla giden yolcu sayısı ise 31.711 kişidir. **Çaykara**, Sayı: 689, 17.01.1955. 1956 yılına kadar Trabzon Limanı'na haftada üç vapur gelmiştir. 1956 yılı şubat ayında Trabzon Valisi Muhlis Babaoğlu, Ankara'da Denizcilik Bankası Umum Müdürü ile temasları sonucu, limana bir haftada dört vapurun gelmesi kararlaştırılmıştır. **Doğu**, Sayı: 451, 21.02.1956. Trabzon-Rize-Giresun arasındaki kısa mesafelerde ise Deniz Bank tarafından çalıştırılan Sürat

lan iki önemli limandan birisi hâline getirilmiştir.

1960'lı yıllara gelindiğinde İran transit ticaretinde önemli bir merkez olarak görülen Trabzon Limanı'nı modernleştirilmesi için Türkiye'nin de üyesi bulunduğu CENTO Paketi⁸² çerçevesinde çalışmalar yapılmıştır. Trabzon Limanı'na yükleme boşaltma tesislerinin yapımı için Birleşik Krallık Hükümeti tarafından Bayındırlık Bakanlığına bağış yolu ile vinç, seyyar yedek parçalar, makine ve aksamları gibi malzemeler gönderilmiştir.⁸³ 1962 yılına kadar İngiltere, 83 bin sterlin tutarında malzeme yardımı yapmış buna ilaveten de yüz bin sterlinlik bir malzeme listesi çıkartmıştır.⁸⁴ İngiltere'nin yardım olarak gönderdiği bu malzemeler her türlü vergiden muaf tutulmuştur.⁸⁵ İngiltere'nin desteği ve yapılan çalışmalar sonucunda Trabzon Limanı'na kurulan yükleme ve boşaltma tesisleri, yapılan bir törenle 23.07.1963 tarihinde hizmete açılmıştır. Törene katılan CENTO Genel Sekreteri Dr. Khalatbary yaptığı konuşmada, İran ve Türkiye arasında Atatürk ve Rıza Pehlevi ile başlayan

Postaları adlı vapurlarla yolcu taşınmıştır. Bu araçlar haftada bir Trabzon'a geliyor buradan Rize'ye geçtikten sonra Trabzon Limanı'na uğramadan direkt Giresun'a gidiyorlardı. 1957 yılında Sürat Postaları'nın tarifesinde değişiklik yapılarak Rize dönüşü Trabzon Limanı'na uğramaları kararı alınmıştır. **Hâkimiyet**, Sayı: 219, 19.03.1957.

⁸² Irak'ın 24 Mart 1959 tarihinde çekilmesiyle merkezi Ankara'ya taşınan Bağdat Paketi'nin adının, 21 Ağustos 1959'da CENTO (Central Treaty Organisation, Merkezi Antlaşma Teşkilatı) olarak değiştirilmesi ile oluşmuştur. Pakt yeni kimliğiyle bu tarihten itibaren ekonomik, kültürel ve teknik işbirliği alanlarına yönelmiştir. 1979 öncesi İran'ın sonra da Pakistan'ın çekilmesiyle varlığı sona ermiştir. [wikipedia.org/wiki/CENTO](https://tr.wikipedia.org/wiki/CENTO). CENTO çerçevesinde bölgenin ekonomik yapısını güçlendirmek amacıyla Trabzon ve İskenderun limanlarının geliştirilmesi için Türkiye'ye yardımlar yapılacaktır.

⁸³ **B.C.A.**, 030.18.1/160.24.5; **B.C.A.**, 030.18.1/160.32.9; **CS (Cumhuriyet Senatosu) Tutanakları**, Cilt: 18, B:14, 01.02.1964, s.396..

⁸⁴ Projenin tamamlayıcısı olan İran Hükümeti ise Türkiye sınırına kadar 308 kilometrelik bir yol inşası projesi hazırlamıştı. **MM (Millet Meclisi) Tutanakları**, B:35, O:1, 19.01.1962, s.79.

⁸⁵ **B.C.A.**, "Kararname", 030.18.1/165.30.8, 06.07.1962.

transit ticaretini geliştirme amacı ile hazırlanmış olan projenin Türkiye, İran ve İngiltere'nin işbirliği ve karşılıklı yardımları ile ulaştırma alanında tamamlanan ilk CENTO projesi olduğunu söylemiştir.⁸⁶

Tüzüğü, Bakanlar Kurulunca 16.07.1970 tarihinde yürürlüğe konulan⁸⁷ Trabzon Limanı'nın, 1970'li yılların başlarından itibaren önemi ve işlerliği artmıştır. Bunun temel nedeni Irak'la yaşadığı gerginlikten dolayı Basra Körfezi'ndeki limanları istediği gibi kullanamayan CENTO'nun üye ülkelerinden İran'ın, transit taşımacılığını Trabzon Limanı'ndan yapmaya başlamasıdır.⁸⁸ Fakat bu olumlu gelişmeyle birlikte 1970'li yılların ortalarına gelindiğinde Liman'ın mevcut durumunun yetersizliği ortaya çıkmıştır. Trabzon Milletvekili Mehmet Özgür tarafından Trabzon Limanı'nın durumu ile ilgili 14.02.1975 tarihinde verilen bir önergede, Trabzon'dan 1974 yılında İran transit nakliyatının başladığı ve devam ettiği belirtilerek, belli başlı sorunlara dikkat çekilmiştir.⁸⁹ Buna göre 1975 yılında Trabzon Limanı'nın yükleme boşaltma programı 500 bin ton olduğu halde, İran'a 700 bin tonluk malzeme boşaltılması planlanmıştı. Gelecek yıllarda ticaret hacminin gittikçe artması beklentisi dikkate alındığında Trabzon Limanı'nın yetersizliği açık olarak görülmekteydi. Bayındırlık Bakanının önergeye verdiği 19.03.1975 tarihli yazılı cevabına göre, 1975 yılında Trabzon Limanı'nın genişletilmesi için etütler yapıp fizibilite raporu tamamlanmıştı. Raporlar Bayındırlık Bakanlığı tarafından değerlendirilerek genişletme için keşif bedeli 130.000.000 lira olan bir ön proje hazırlanmıştı. Fakat

⁸⁶ **Yeniyol**, 26.07.1963.

⁸⁷ 59 maddeden oluşan Trabzon Limanı tüzüğü'nün ikinci maddesinde iç, küçük ve dış olmak üzere Trabzon Limanının üç ayrı kısma ayrıldığı belirtilmiştir. **B.C.A.**, 030.18.01.02/253.49.15.

⁸⁸ İran ve Türkiye arasında 10.12.1951 tarihinde kabul edilen transit anlaşması 1954 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşmayla İran'ın tüm transit nakliyatı Trabzon ve İskenderun limanlarından yapılacaktır. Çaykara, 14.01.1954. Anlaşma Tahran'da imzalanmıştı ve iki ülke arasında yolcu ve mal nakliyatını kolaylaştırmayı ve çoğaltmayı amaçlıyordu. Bu anlaşma ve ekleri 5847 numaralı Kanunla kabul edilmiştir. Çaykara, 15.11.1955.

⁸⁹ Mehmet Özgür, önergesini Bayındırlık Bakanı Vefa Tanır'ın yazılı cevaplandırmasını istemiştir. **MM Tutanakları**, B:56, O:1, 26.03.1975, s.225.

1974 yılında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Müsteşarlığına yatırım için teklifte bulunulmuşsa da sektör tavanının aşılammamasından dolayı 1975 bütçesinden Trabzon Limanı'nın genişletilmesi için ödenek ayrılamamıştır. Ödenek temin edilmesi halinde Liman'ın genişletilmesi işi 1975 programına alınacak ve ihaleye çıkartılacaktı.⁹⁰ Trabzon Valiliği de hem Trabzon Limanı'nın genişletilmesi hem de Trabzon'a, Akçaabat civarında yeni büyük bir liman daha yapılması için çalışmalara başlamıştı.⁹¹

1980-1986 yılları arasında genişletme çalışmalarının tamamlanmasına ve yıllık kapasitesi 800 bin tondan 3.500.000 tona çıkartılmasına⁹² rağmen 1980'lerin sonları ve 1990'lar, Trabzon Limanı'nın gittikçe iş hacminin azaldığı ve kötüye gittiği yıllardır.⁹³ Bunda 1985'ten itibaren ABD ve diğer batılı devletlerin İran'a uyguladıkları ambargonun, Körfez Krizi'nin, transit nakliyatın SSCB'ye kaymasının etkileri vardır.⁹⁴ Bu yıllarda gazete sütunlarında, İran nakliyatının bir umut olmaktan çıktığı, Trabzon Limanı'nın sus-pus olduğu, can çekiştiği, nakliyatta hayal kırıklığı yaratıldığı şeklinde başlıklara sıkça rastlanmaktadır.⁹⁵ Fakat aynı dönemde Sovyetler Birliği'nin dağılarak Bağımsız Devletler Topluluğu'nun ortaya çıkması, Trabzon Limanı ve bölge için yeni bir umut olmuştur. Trabzon Limanı ve Sarp sınır kapısı üzerinden yoğun bir ticaret akışının başlaması ile de ihracat şirketlerinin sayısı gittikçe art-

⁹⁰ **MM Tutanakları**, B:53, O:1, 19.03.1975, s.151.

⁹¹ **İleri**, Sayı: 4011, 07.08.1978.

⁹² Liman ilk inşa edildiğinde yükleme boşaltma kapasitesi 1.103.000 ton olup, 1980-86 yılları arasında ilave rıhtım ve mendirekler yapılmıştır. 414 metrelik rıhtım, 1525 metreye çıkartılmıştır. **TBMM Zabıt Ceridesi**, B:60, O:1, 22.02.2000, s.727.

⁹³ 1988 yılında Trabzon Limanı en durgun dönemlerinden birisini yaşamıştır. Bu yıl içerisinde 378 bin ton yükleme boşaltma yapılmıştır. **Karadeniz**, 09.01.1989. Yıllık 550.000-600.000 tona yaklaşan Trabzon Limanının ticari hacmi bu dönemde 45-50.000 tona kadar düşmüştür. Okur, Küçükuşurlu, a.g.m., s. 34.

⁹⁴ **Karadeniz**, 21.01.1991.

⁹⁵ 1992 yılı verilerine göre limandan, 39 milyarlık zarara karşılık sadece 9 milyar kar elde edilmiştir. **Karadeniz**, 03.04.1989; **Karadeniz**, 26.01.1993; **Karadeniz**, 04.08.1993.

mıştır.⁹⁶ Bu gelişmelerle birlikte 1990'lı yılların ilk yarısında özellikle de 1995 yılında yeniden kâra geçmesine rağmen⁹⁷ 1996 ve 1998 yıllarında Rusya'da meydana gelen ekonomik krizler Trabzon Limanı'nı, yine olumsuz etkilemiş ve özelleştirilmesi gündeme gelmiştir.⁹⁸ Bu çerçevede Türkiye Denizcilik İşletmeleri A.Ş.'ye ait sekiz limanın işletme hakkı devri yöntemiyle özelleştirilmesi için Eylül 1996'da ihaleye çıkmış ve 19-20 Aralık 1996 tarihlerinde Trabzon Limanı dışındaki limanlarla ilgili uygun fiyat teklifleri alınmıştır.⁹⁹ Trabzon Limanı ise özelleştirme kapsamına alınarak Özelleştirme İdaresi Başkanlığına devredilmiş¹⁰⁰ ve 20.11.2003 tarihinde yapılan sözleşme ile 29.645.300.160.000 TL satış bedeli karşılığında özelleştirilmiştir.¹⁰¹

Bu yıllarda ticaret merkezlerini birbirine bağlayan deniz ve demiryollarından yoksun bulunan Trabzon Limanı'nın gittikçe daralan ticari hacmi ve azalan önemi, 2009 yılından itibaren değişmeye başlamıştır. İran, Güney Azerbaycan, Erdebil ve Zencan bölgelerinin ithal ürün ihtiyacını Tebriz'e yakınlığı nedeniyle Trabzon üzerinden yapmayı amaçlamıştır. ABD'nin de ulaşım güzergâhları ve enerji kaynaklarını kontrol etmek amacıyla Trabzon'u bir üs olarak kullanmak istemesi Trabzon Limanı'nın stratejik ve siyasi açılardan önem kazanması sonucunu ortaya çıkartmıştır. Ayrıca Afganistan'daki ABD-NATO birliklerinin en büyük lojistik destek hattı olan Karaçi Limanı'na saldırılar yapılması Trabzon Limanı'nı, ABD tarafından lojistik hat olarak kullanılmasını gündeme getirmiştir. Trabzon Limanı'na jeopolitik ve stratejik açılardan önem

⁹⁶ Trabzon'da 3 ihracat şirketi varken bu sayı 1995 yılında 450'ye çıkmıştır. Okur, Küçüküçürlü, a.g.m., s.34.

⁹⁷ **Karadeniz**, 14.09.1995; **Karadeniz**, 21.01.1989.

⁹⁸ Trabzon Limanındaki yüklenme boşaltma işinin taşeron firmalara verileceğine dair duyurular oluşmuştu. **Karadeniz**, 05.02.1995. 2000 yılında Trabzon'daki ihracat şirketlerinin sayısı 136'ya kadar düşmüş ve ticaret hacmi de azalmıştır. Okur, Küçüküçürlü, a.g.m., s. 34.

⁹⁹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, B: 49, O:2, 22.01.1997.

¹⁰⁰ **TBMM Zabıt Ceridesi**, B:26, O:1, 30.11.1999.

¹⁰¹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, B:100, O:4, 18.05.2005; **TBMM Zabıt Ceridesi**, B:127, O:2, 19.09.2005, s.1705.

kazandıran bir diğer unsur da 2004 yılından itibaren Karadeniz'de yoğunlaşan petrol ve doğalgaz aramaları olmuştur.¹⁰²

Bölgedeki siyasi, ekonomik gelişmelerin etkisi ile Trabzon Limanı'nın artan önemine bağlı olarak 1950 yılından sonra gündemden düşen Trabzon'a demiryolu yapma projesi, 1980'li yıllarda tekrar gündeme gelmiştir. 1983 yılında demiryolu etüt çalışmaları için 46 milyon liralık ödenek ayrılmıştır. Trabzon Valiliği konuya ilişkin basına yaptığı açıklamada, demiryolu için fizibilite çalışmalarının 1983 yılında tamamlanacağını bildirmiştir.¹⁰³ Konu, 1983 yılının kasım ayında Belediye Başkanı Hasan Melek ve Trabzon milletvekillerinin yaptıkları bir toplantıda da görüşülmüştür. Belediye Başkanı Hasan Melek, Trabzon'un bir liman şehri olması ve İran transit yolu özelliğini taşıması gibi nedenlerden dolayı karayollarının yetersiz olduğu ve bölge ekonomisinin canlandırılması için mutlaka demiryolu yapılması gerektiğini belirtmiştir.¹⁰⁴

1980 sonrası dönemde Trabzon-Erzurum hattının yerine, farklı güzergâhlar gündeme gelmiştir.¹⁰⁵ Öncelikle Erzurum-Erzincan arasında demiryolu 1938-1939 yıllarında işletmeye açıldığı için demiryolunun Trabzon-Erzincan arasında yapılması düşünülmüştür. Trabzon demiryolu için gündeme gelen proje, Erzincan'a kadar mevcut olan hattı sahile doğru tamamlamak olmuştur. Bu bağlamda 1985 yılında Trabzon-Tirebolu-Gümüşhane-Erzincan arasında demiryolu yapımı için İstanbul Üniversitesi tarafından hattın fizibilite ve etüt çalışmaları yapılmış maliyet yüksekliği nedeniyle bu projeye onay verilmemiştir. Fakat proje tamamen gündemden düşmemiş hattın Trabzon-Tirebolu-Gümüşhane

¹⁰²Bu bölgelerde kullanılan ithal ürünler İran'ın güneyindeki Bender Abbas Limanından ulaştırılmaktaydı. Bu limanın İran'ın kuzeyindeki Tebriz'e uzaklığı 2000 kilometre iken, Trabzon'un Tebriz'e uzaklığı 700 kilometre idi. Bu hem süre hem de maddi açıdan kazanım demektir. Okur, Küçükkuşurlu, a.g.m., s.34.

¹⁰³İleri, Sayı: 4903, 16.03.1983.

¹⁰⁴İleri, Sayı: 5009, 14.11.1983.

¹⁰⁵27.10.1988 tarihli 3488 numaralı uygulama imkânı kalmamış olan kanunların yürürlükten kaldırılması hakkında Kanun ile "Trabzon - Erzurum Demiryolları ile Trabzon Limanı Keşfiyat ve ihrazatının 1340 Senesi Zarfında İcrasına Dair Kanun" yürürlükten kaldırılmıştır. **T.C. Resmi Gazete**, Sayı:19983, 08.11.1988;

bölümü ile ilgili çalışmalar Ulaştırma Bakanlığının DLH (Demiryolları, Limanlar ve Hava Meydanları) Genel Müdürlüğünün 1993 yılı yatırım programına alınmıştır. 1996 yılı rakamlarına göre inşaat maliyeti 200 trilyon olarak hesaplanan bu hat için fizibilite etütlerini güncelleştirme çalışmalarına 1995 yılı Kasım ayında başlanmıştır.¹⁰⁶

1990'lı yıllarda Trabzon Limanı'nın Orta Asya Cumhuriyetleri ile yapılacak ticari faaliyetler nedeniyle gittikçe öneminin artması sonucunda, İç ve Güney Anadolu'ya da tren yolu ile bağlanması ile ilgili bir düşünce de gündeme gelmiştir. Erzincan-Tirebolu-Trabzon hattından Sarp'a kadar uzanacak 368 kilometre uzunluğundaki demiryolunun ise 1994 yılında fizibilite çalışmalarına devam edilmiştir. Projenin 1993 yılında 13 trilyon olan maliyeti 1994 yılında birim fiyatlarıyla birlikte 30 trilyona ulaşmıştır. Bu demiryolunun faaliyete geçmesi halinde Trabzon Limanı'na transit canlılığın verilmesi ve Harran Ovası'nda yetiştirilecek ürünlerin taşımacılığının Trabzon Limanı aracılığı ile gerçekleştirilmesi gibi hedefler belirlenmiştir.¹⁰⁷ Trabzon Limanı'nı Gürcistan'a demiryolu ile bağlamak amacıyla da Trabzon-Rize-Hopa-Sarp-Batum arasında demiryolu yapılması düşünülmüştür. Trabzon-Sarp demiryolu hattı üzerinde 1996 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi tarafından çalışmalar yapılmışsa da Ulaştırma Bakanlığı DHL İnşaatı Genel Müdürlüğünün 1999 yatırım programına, bütçe yetersizliği nedeniyle konulamamıştır.¹⁰⁸ Bu projenin DPT tarafından 2000 yılı yatırım prog-

¹⁰⁶ **T.C. Ulaştırma Bakanlığı Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı**, Sayı: B.1 I.0.APK.010.00.00-A-/429-9782, 09.04.1996. 09.04.1996 tarihinde de Bayburt Milletvekili Suat Pamukçu tarafından "27.10.1988 tarihinde kabul edilen 3488 No.lu Kanunla yürürlükten kaldırılan 10 Nisan 1340 tarih ve 476 No.lu "Trabzon-Erzurum demiryollarıyla Trabzon Limanı keşfiyat ve ihzaratının 1340 senesi zarfında icrasına dair Kanun"un ihaleye çıkartılıp çıkartılmadığı, projenin mevcudiyeti ve keşif çalışmalarının ne durumda olduklarına dair Ulaştırma Bakanlığına verilen soru önergesine Ulaştırma Bakanının yazılı cevabı için bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, B:34, O:1, 09.04.1996.

¹⁰⁷ Refah Partisi Milletvekili Kemalettin Gökteş'in konuşması için bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, B: 50.

¹⁰⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, B:34, O:3, 15.12.1999, s.546.

ramından çıkartılması ile de Trabzon demiryolu ile ilgili bir teşebbüs daha sonuçsuz kalmıştır.

2000 yılların başında zaman zaman gündeme gelen demiryolu projelerinin hiçbirinin hayata geçirilmemiş olması Trabzon milletvekilleri tarafından soru önergeleri ile Meclis'e taşınmıştır. Fakat sorulan sorulara verilen yanıtlardan Trabzon demiryolu için herhangi bir çalışma yapılmadığı ve yapılmasının planlanmadığı anlaşılmıştır.¹⁰⁹ Trabzon Milletvekili Şeref Malkoç'un sorusu üzerine Ulaştırma Bakanı Enis Öksüz'ün verdiği bilgiye göre 1983 ve 1997 yıllarında Trabzon-Tirebolu-Erzincan-Diyarbakır hattı fizibilite etüdü kapsamında Trabzon-Tirebolu-Gümüşhane-Erzincan üzerinden mevcut demiryolu hattı ile birleşmek suretiyle Erzurum bağlantısının tesis edilmesi düşünülmüştü. Fakat bu hat maliyet yüksekliği nedeniyle uygun bulunmadığından etüt-proje işlerine başlanılmamıştı.¹¹⁰ Öte yandan Doğu Karadeniz İhracatçıları Birliği de Trabzon-Erzurum-Erzincan demiryolunun yapılması ile ilgili Yönetim Kurulu kararı almış ve bu karar Ulaştırma Bakanlığına gönderilmişti. 2004 yılında demiryolu projesi tekrar Trabzon basınında öne çıkan konulardan birisi olmuşsa da günümüze kadar yapılan teşebbüslerden sonuç alınmamıştır.¹¹¹

SONUÇ

Her dönemde coğrafi konumu nedeniyle önemini koruyan Trabzon Limanı, özellikle İran'la yapılan transit ticaretinde tarihi bir rol üstlenmiştir. İran transit ticareti Atatürk döneminden itibaren Türkiye için milli ve iktisadi bir dava olarak ele alınmış bu çerçevede İran transit yolu inşa edilerek Trabzon Limanı'nın genişletilmesi çalışmaları yapılmıştır.

¹⁰⁹ Trabzon Milletvekili Şeref Malkoç'un 1999 Aralık ayında konuya dair önergesine Ulaştırma Bakanı Enis Öksüz'ün yanıtı için bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, B:34, O: 3, 15.12.1999.

¹¹⁰ Şeref Malkoç'un 7/906-2732 Sayılı Yazılı Soru Önergesi ve cevabı için bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, B:34, O:3, 15.12.1999.

¹¹¹ Mustafa Yazıcı, **a.g.e.**, s. 72.

İlerleyen yıllarda da Doğu trenlerinin Erzincan oradan da Trabzon'a ulaşması halinde hem Trabzon'un hem de bölgenin iktisadi durumunun olumlu yönde etkileneceği düşüncesi varlığını korumuştur. 2000'li yılların başında ise İstanbul-Batum limanları arasındaki ticarete etkisizleştirilmesi, Avrupa, Asya ve Ortadoğu'yu birbirine bağlayan deniz ve demiryolları ağlarından yoksun bırakılarak büyük merkezlerle bağının kopartılmış olması gibi nedenlerden dolayı Trabzon Limanı, ticari anlamda zorunlu bir geçiş noktası olmaktan çıkmıştır.¹¹² Fakat 2009'un başından itibaren İran'ın, Trabzon'u bir ithalat merkezi yapma girişimleri, 2004'ten itibaren Karadeniz'de yoğunlaşan petrol ve doğalgaz aramaları ve ulaşım güzergâhları ile enerji kaynaklarını kontrol etmek isteyen ABD'nin Trabzon'u bir üs olarak kullanmak istemesi gibi nedenler demiryolu bağlantısı mevcut olmayan Trabzon Limanı'nı, sadece ticari açıdan değil aynı zamanda stratejik, jeopolitik ve siyasi açılardan da ön plana çıkarmıştır.

Cumhuriyetle birlikte öncelikli olarak Trabzon Limanı'nın gelişimini sağlamak amacıyla Trabzon'a demiryolu yapma projesi, 1923 yılından itibaren gündeme gelerek TBMM'de görüşülmüştür. Fakat maddi yetersizlik ve 1930'lu yıllarda Erzurum-Trabzon karayolunun ağırlık kazanması gibi nedenlerle bu proje gerçekleştirilememiştir.¹¹³ 1924 yılında kabul edilen kanun sonrası güzergâh tespiti için, Trabzon Milletvekili Muhtar Bey başkanlığında oluşturulan heyet, Trabzon-Karadere-Bayburt-Erzurum yolunu güzergâh olarak belirlemiştir. Projenin maliyetinin yüksekliği nedeniyle, şirketler devreye sokulmak istenmişse de yabancı şirketlere sıcak bakılmadığından sonuç alınamamıştır.¹¹⁴ 1940'lı yıllarda kaynak ayrılıp etüt çalışmaları yapılan ve yeni güzergâhlar belirlenen Trabzon demiryolu ile ilgili çalışmalar hem ödenek yetersizliği hem de çok partili hayata geçişle birlikte siyasi anlaşmazlıklar nedeniyle sonuç-

¹¹² Okur, Küçükkuşurlu, a.g.m., s. 34.

¹¹³ Rahmi Çiçek, "Trabzon'da Yerel Yönetim Düşüncesi ve Şehirleşme Çabaları", **Trabzon Tarihi Sempozyumu (6-8 Kasım 1998)**, 2. baskı, Trabzon, 2000, s. 604.

¹¹⁴ Öksüz; Usta, **a.g.e.**, s.106-107.

suz kalmıştır. 1980'li yıllarda Trabzon-Erzurum demiryolu projesinin yerini Trabzon-Tirebolu-Gümüşhane-Erzincan-Diyarbakır hattı almış ve bu demiryolu hattının fizibilite çalışmaları İstanbul Üniversitesi'ne yaptırılmıştır. Ödenek sıkıntısı sorunu ortaya çıkınca da Diyarbakır bu hattın dışında bırakılmıştır. 1999 yılında Trabzon ile Sarp arasında bir demiryolu projesi gündeme gelmiş fakat bu da pahalı olması nedeniyle Ulaştırma Bakanlığı'nın programından çıkartılmıştır.

Sonuç olarak Trabzon Limanı'nı iç bölgelere, Karadeniz sahilindeki diğer illere hatta İran'a bağlayacak demiryolu projesi, gündeme geldiği her dönemde maliyet yükseklği gerekçe gösterilerek söylemlerde ve kâğıt üzerinde kalmış günümüze kadar faaliyete geçirilememiştir. Bu yönü ile Trabzon, Doğu Karadeniz İhracatçıları Birliğinin 13.11.2006 tarihli Yönetim Kurulu Kararı'nda belirtildiği gibi limanı ile demiryolu bağlantısı olmayan bölge durumunu halen muhafaza etmektedir.¹¹⁵

Oysa bugün gelişmiş bir limanı ve uluslar arası bir havaalanı bulunan Trabzon, demiryolu bağlantısı olması halinde Doğu Karadeniz Bölgesi'nin ticari can damarı olabilecek potansiyele sahiptir. Bugün demiryolu, Trabzon'un gündeminden düşmemiştir. Özellikle de yakın dönemde başta Kars-Tiflis-Bakü Demiryolu (KATB) Projesiyle Türkiye-Azerbaycan ve Gürcistan'ın birbirine bağlanması ve Samsun'dan Gürcistan'a hatta Rusya'ya kadar demiryolu yapılması gibi düşüncelerin gerçekleşmesi halinde bir şekilde Trabzon'un da bu projelere dahil edilmesi ümidi ortaya çıkmıştır. Temennimiz, Karadeniz, Doğu Anadolu, hatta Güneydoğu Anadolu bölgelerinin ekonomik gelişmelerine katkı sağlayabilecek olmasına rağmen 19.yüzyıldan itibaren var olan fakat ihtimal, düşünce, proje aşamalarından öteye gidemeyen Trabzon'un demiryolu hayalini, bundan sonraki süreçte gerçekleşmesidir.

¹¹⁵Mustafa Yazıcı, **a.g.e.**, s.72.

KAYNAKÇA**Arşiv Belgeleri****Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (B.C.A.)****TBMM Arşivi****Cumhuriyet Senatosu Tutanakları (CS)****Kanunlar, Kararlar, Kararnameler****Millet Meclisi Tutanakları (MM)****TBMM Tutanakları(TBMM)****T.C. Resmi Gazete Arşivi****Gazeteler****Çaykara****Demokrat Çaykara****Doğu****Halk****İleri****Karadeniz****Milat****Trabzon****Ulus****Vakit****Yeni Halk****Yeni Yol****Tetkik ve Telif Eserler**

ARSLAN, Zehra, **Demokrat Parti Döneminde Trabzon (1950-1960)**, Basılmamış Doktora Tezi, KTU Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Kasım 2011.

ÇİÇEK, Rahmi, “Trabzon’da Yerel Yönetim Düşüncesi ve Şehirleşme Çabaları”, **Trabzon Tarihi Sempozyumu**, Trabzon, 6-8 Kasım 1998, **Bildiriler**, 2. baskı, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon, 2000, s.591-608

KÜÇÜKÜĞURLU, Murat, “Meşrutiyet Devrinde Trabzon-Erzurum Demiryolu Teşebbüsleri”, **Osmanlı Araştırmaları**, Sayı: XXXII, 2008, s. 283-322.

OKUR, Mehmet - KÜÇÜKÜĞURLU, Murat, “Jeopolitik ve Stratejik Açıdan Trabzon Limanı”, **Karadeniz Dergisi**, Sayı:3, 2009, s. 25-41.

ÖKSÜZ, Hikmet - USTA, Veysel - İNAN, Kenan, **Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası Tarihi (1884-1950)**, TEB, Trabzon, 2009.

ÖZER, Sevilay, “Chester Projesi’nin Hâkimiyet-i Milliye Gazetesine Yansıması”, **History Studies**, Ortadoğu Özel Sayısı, Samsun, 2010, s.287-299.

ÖZÜÇETİN, Yaşar - ALTAY, Emrah, “Demiryolu İnşası Fikri ve Sahibinin Adıyla İfade Edilen Bir Proje: Chester Projesi”, **JASS**, Cilt: 1, Sayı 6, January 2013, s. 1193-1232.

YAVUZ, Bige Sükan, “Fransız Arşiv Belgeleri Işığında Chester Demiryolu Projesi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S: 24, Kasım 1999-2003, s.527-561.

YAZICI, Mustafa, **Trabzon’un Demiryolu ve Tren Davası**, Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon, 2007.

1973 Trabzon İl Yıllığı

İnternet

wikipedia.org/wiki/CENTO

sebinubyo.giresun.edu.tr/index.php?id=333, Erişim: 14.09.2015, Saat: 13.55)

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA BAŞKENTTE EĞLENCE YAŞAMINA YÖNELİK FAALİYETLER

Özlem TAŞKIRAN*

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki Batılılaşma hareketleriyle birlikte eğlence yaşamında görülen değişiklikler İstanbul halkı ve sarayla sınırlı kalmıştı. Anadolu'ya gelince Ankara başta olmak üzere pek çok şehirde bu dönemde eğlence yaşamına yönelik faaliyetler neredeyse yok denebilecek kadar azdı.

Ankara'nın başkent ilan edilmesinden sonra Atatürk'ün Avrupa ülkelerinin başkentleriyle yarışacak bir başkent yaratma düşüncesi eğlence yaşamını da etkileyecekti. Bu düşünceye paralel olarak Cumhuriyetin ilk yıllarında başkent Ankara'da eğlence yaşamı çok yönlü ve hızlı bir gelişme gösterecekti.

Başkent Ankara'daki çok yönlü faaliyetlere bakıldığında; milli ve dini bayramların kutlanması, örf ve adetlere bağlı olarak gerçekleştirilen kına geceleri, sünnet, nişan, düğün törenleri, geleneksel Seymen Alayı geçmişten gelen ve cumhuriyetin ilanı ile birlikte gelişim gösteren eğlence faaliyetlerini oluşturuyordu. Ankara'da geçmişten gelen örf ve adetlere yönelik eğlence faaliyetlerinin yanı sıra Cumhuriyetin ilanından itibaren modernleşme çalışmalarına paralel olarak ortaya çıkan eğlence faaliyetleri de vardı. Ankara Palas başta olmak üzere şehre otellerin inşa edilmeye başlanması konaklama ihtiyacını karşılamakla birlikte eğlence yaşamına da canlılık kazandıracaktı. Modern anlamda lokantaların ve restoranların açılmaya başlaması da eğlence yaşamına katkısı inkar edilemeyecek kadar fazla olacaktı. Bunların yanında açılan eğlence mekanları ve balo salonları da modern anlamda eğlence yaşamına geçişte önemli rol oynayacaktı.

* Tarih Uzmanı, ozlem.taskiran88@hotmail.com

Türk halkının geçmişten günümüze bir alışkanlığı haline gelen mesire yerlerine yapılan ziyaretler, bozkırdan yemyeşil bir başkent yaratan Atatürk'ün bizzat kendi çabaları doğrultusunda geniş bir yelpazeye yayıldı. Bunların içinde en önemlileri Gazi Orman Çiftliği ve Çubuk Barajı'ydı. Bu yerler Ankara halkının temiz hava alıp, piknik ve gezinti yapabileceği yerlerin başında gelecekti.

Ankara'da eğlence yaşamına yönelik faaliyetlerin bir kolunu da kültürel faaliyetler oluşturuyordu. Açık hava sinemaları dışında sinema kültürü olmayan halka yeni sinemalar, tiyatrolar, opera binası açılması için önyak olan Atatürk, Ankara halkının kültürel açıdan gelişmesini yürekten istiyordu.

Spor dalları da başkentte eğlence yaşamının önemli bir bölümünü oluşturmaktaydı. Stadyumun ve hipodromun inşası, spor kulüplerinin kurulması, sporun her dalına ayrı bir önem verilmesi de bunun göstergesiydi.

Anahtar Kelimeler: Eğlence Yaşamı, Modernleşme, Ankara Palas, Tiyatro, Spor.

ANKARA'S ENTERTAINMENT ACTIVITIES IN THE EARLY YEARS OF THE REPUBLIC

ABSTRACT

Toward the end of the Ottoman Empire, western culture, lifestyle and entertainment activities were eminent among Istanbul dwellers and many palaces. In Anatolia, specifically Ankara, other cities in the region experienced less progress towards westernization.

Among others, Atatürk declared Ankara as the capital of the Republic of Turkey with the aim of importing western culture into the heart of Anatolia. The idea was that during the early years of the Republic, entertainment and westernization would develop and spread very fast in the region.

Ankara has its own various versatile customs and traditional activities from national holidays, religious festivals, traditional henna nights, circumcision feast, engagement and wedding ceremonies to traditional 'Seymen Alayı' which together with the declaration of the republic increased the richness of entertainment activities in the city. Customary and traditional legacies alongside the modernization efforts for the republic created a unique entertainment scenario in Ankara. Starting from the palace construction to hotels for the sake of accommodation which exhilarated the public lives. The proliferation of modern lifestyle and the impact of entertainment cannot be denied, due to evidence from the increased number of restaurants, cafes and chop-houses. Besides, the opening of venues for recreation, promenade and dance activities played an important role in the transition to modern lifestyle.

From past to present, the Turkish have the habit of visiting promenade centers and green areas. Atatürk's self initiatives created a steppe and a greener capital, which includes many important places such as 'Gazi Forest Farm' and 'Çubuk Dam'. These places were used by Ankara dwellers for picnics and other forms of recreational activities.

Beside the progress in entertainment activities, Ankara also has numerous cultural activities. Apart from open cinemas; theatres and opera houses were established specifically for those who are not fond of cinemas. Atatürk's aim was to energize the public to develop themselves culturally.

Sports activities played an important role in Ankara's entertainment sector. For instance, the construction of stadium and hippodrome, the inauguration of sport clubs shows that sport has an essential role in the society.

Key Words: Entertainment, Modernization/Westernization, Ankara Palace, Theatre, Sport.

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nda başlayan Batılılaşma hareketleri ile birlikte eğlence yaşamında değişiklikler yaşanmaya başlamıştı. Batı tarzı opera, tiyatro gibi kültürel faaliyetler, eşli davetler bunlardan bazılarıydı. Ancak bu değişim halkın yaşamına indirilememişti. Saray halkı arasında ağırlıklı olarak kendini gösteriyordu.

İstanbul'daki bu kıpırdanmaların aksine Anadolu'da 1900'lerin başlarında eğlence yaşamında hiçbir faaliyetin bulunmamasından Ankara'da nasibini almıştı. Bu yıllarda Ankara'da halkın eğlenebileceği, sohbet edip görüşlerini paylaşabileceği üç mekan vardı. Bunlar Kemalin Lokantası, Kuyulu Kahvehane ve Merkez Kırcaathanesiydi. Bu mekanlar da günlük ihtiyaçları karşılamaktan ileri gitmemekteydi. Bu durum Atatürk dönemiyle birlikte, modernleşme sonrasında yerini farklı alanlardaki faaliyetlere bırakacaktı¹. Bu faaliyetler ise çok yönlü eğlence yaşamının izlerini taşıyacaktı.

Ankara'da Örf ve Adetlere Bağlı Olarak Gelişen Eğlence Yaşamı

Bayramlar milli birlik ve beraberliğin sağlandığı, mutlulukların paylaşıldığı, neşe, sevinç gibi duyguların bir arada yaşandığı özel günlerdir. Bu özel günler geçmişten günümüze de varlığını sürdürmektedir. Bu noktada Ankara'da da bayramlar eğlence yaşamının unsurlarından olmuştur.

Ankara'da cumhuriyetin ilk yıllarında geçmişten gelen örf ve adetler doğrultusunda bayramlar eğlence yaşamında yer almıştı. Milli ve dini bayramlar coşku ve sevinçli bir araya getiriyordu.

Milli bayramlar içerisinde ise özellikle Cumhuriyet Bayramı'nın daha özel bir yeri olduğunu belirten Nezihe Araz bir bayram gününü şu sözlerle anlatıyordu:

¹ Nevin Gültekin, Dilşen Onsekiz, "Ankara Kentinde Eğlence Mekanlarının Oluşumu ve Yer Seçimi" **Gazi Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi Dergisi**, Cilt. 20, No:1, Ankara, 2005, s. 138-139.

“Bayram günü, önce Mustafa Kemal Meclis’te, tebrikleri kabul ederdi. Sonra, herhalde Ulus’ta Kurulu tribünler önünde muhteşem bir geçit resmi başlardı. Bu geçit resminin en ilgi çekici yanı benim için, sefirlerin kıyafetleriydi. O alışıktığımız giyim, o renk renk süslü şapkalar, beyaz eldivenler, o çalgın renk cümbüşü.

Törene katılmak için evden telaşla çıkan babamın ardından düşünürdüm hep: Acaba neden babam, aslında çok komik bulduğum o kıvrıklı ceketi giyiyor ve başına o silindir şapkayı? Bunları yadırgamamın sebebini de bilemiyorum.

O, bayram sabahının tribünlerine beni kimler götürdü, şimdi bunu da hatırlayamıyorum. Ama elçilerin gözümün önünden gitmeyen kıyafetleri ve içimin has duyguları hep aklımda”². Araz bayram gününden bu şekilde bahsederken, bayramlarda düzenlenen baloların ise Ankaralı hanımlar için öneminden söz ediyordu. Bu balolar için heyecanlı hazırlıkların çok önceden başlatıldığını belirtiyordu³.

1927 yılında resmi bayram olarak kutlanmaya başlanan 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı ise gazetelerde şu ifadelerle yer alıyordu:

“Bugün çocuk bayramı büyük tezahüratla tes’it edilmiştir. Çocuklar hazırlanan programı muvaffakiyetle tatbik etmişlerdir. Binlerce yavru sabahlayın 8-9’da çocuk sarayı önünde toplanmıştır. Yavrular sarayda izaz olunduktan sonra emirlerine verilen şehrin bütün vasaiti nakliyesine binerek Çankaya’ya Gazi ve İsmet Pş. Hazaretinin köşklerine gitmişlerdir.

Avdette şehremanetinin önüne gelmiş, çocuklardan biri kısa bir hitabede bulunmuştur. Bu hitabeye Şehremini Vehbi B. Şehir namına cevap vererek şehrin babası sıfatile çocukları taziz etmiştir.

Müteakiben çocuk alayı önlerinde muzika olduğu halde tekrar çocuk sarayına dönmüşlerdir.

Saat 3 ten 7 ye kadar Ankarapalasta verilen müsamerede birçok çocuklar muvaffakiyet göstermişlerdir.

² Nezihe Araz, **Mustafa Kemal’in Ankarası**, Apa Ofset Basımevi, İstanbul, 1994, s.10.

³ Araz, **a.g.e.**, s.11.

Memlekette ehemmiyetli bir çocuk hareketi uyandıran Himaietful reisi ile rüfeka-sı herkes tarafından tebrik edildiler.

Çocuk müsameresine Gazi Hz. İle İsmet ve Kazım paşalar hazararı ve bütün erkânı hükûmet iştirak etmiştir²⁴.

19 Mayıs Atatürk'ü Anma Gençlik ve Spor Bayramı ise 1930'lu yılların sonlarına doğru kutlanmaya başlanmış ve resmi bayram ilan edilmişti⁵.

Dini bayramlar ise Ankara halkı için önemliydi. Bu nedenle de bu özel günlere gazetelerde yer verilirdi. Gazeteler bayramlarda 3 gün çıkarılmayacağını, milletin uzun süredir sükunet içinde bayramlarını kutladığını belirtir, halkın bayramını kutlardı⁶.

Ramazanlar ise hazırlıklarıyla birlikte geleceğini günler öncesinden haber ederdi. Şehirde mahyeler kurulur, bu mahyeler yeni Türk harfleriyle, çok zarif bir şekilde düzenlenirdi. Vaaz verecekler ise günler öncesinden özenle seçilirdi⁷.

Ankara'da bayramların yanı sıra nişan merasimleri, kına geceleri, düğün ve sünnet törenleri de örf ve adetlere bağlı şekilde kutlanırdı. O dönemlerde nişan törenine kadar isteme süreci yaşanır. Nişan günü ise erkek tarafı hediyelerle kına gecesi için gerekli malzemeleri alıp kız evinin yoluna tutardı. Burada kahveler yudumlanır, şekerler yenilir ve nişan şerbeti içilirdi. Nişan töreninden sonra çeyiz asma adeti yer alırdı. Burada gelinin yaptığı el işleri sergilenir, daha sonra topladığı çeyizleri düğün evine gönderilirdi. Sonrasında düzenlenen kına gecelerinde özellikle zengin aileler köçekler tutar, misafirleri kuru yemişleri, üzümlü ve fıstıklı ev ekmekleri, çöreklerle ağırlarlardı. Kına merasimine geçildiğinde gelin odanın ortasına konan tahtta oturtulur ve yüzü bürüncük-

⁴ **Cumhuriyet**, 24 Nisan 1929.

⁵ Hakan Uzun, "Milletin İradesiyle Oluşan Bir Bayram: Atatürk'ü Anma ve Gençlik ve Spor Bayramı ve Atatürk Döneminde Kutlanması", **Karadeniz Araştırmaları**, Cilt: 6, Sayı: 21, Ankara, 2010, s.106.

⁶ **Cumhuriyet**, 28 Nisan 1931.

⁷ **Cumhuriyet**, 10 Şubat 1929.

le örtülürdü. Kınasını ise kocası ölmemiş olan bir kadın yakar, gelinin eline altın konur ve bezle sarılırdı⁸. Resmi nikah gelinceye kadar geçen süreçteki düğün törenlerini ise Vehbi Koç kendi düğün töreninden verdiği örnekle anlatıyordu:

“Evlenmeler de tabii bugünkü gibi değildi. Eve hocalar gelir, evlenecek ne kız, ne oğlan ortada görülmezdi. Biri bir hocaya, diğeri başka bir hocaya vekâlet verirdi. Hocalar karşılıklı oturur pazarlık ederlerdi. Bu pazarlıkla, boşanma olursa, erkeğin karısına ödeyeceği tazminat tespit edilirdi. Bu tazminata “mıhr-i müeccel” denirdi. Biz de hocalara vekâlet verdik, hocalar üç altına anlaşılabilir, böylece evlendik”⁹. Nikahın ardından ise içinde geniş bir yemek yelpazesi olan düğün yemeği verilir, tatlı olarak baklava vazgeçilmezdi. Yemekten sonra kahveler içilir, ardından herkes evlerine dağılırdı¹⁰.

Ankara’da sünnet törenleri ise halk arasında maddi duruma göre gerçekleştirilirdi. Özellikle tanınmış ve zengin ailelerin düzenlediği törenler davullu, zurnalı olurdu¹¹. Maddi durumu kötü olan ailelerin çocukları ve kimsesiz çocuklar için ise toplu sünnet törenleri düzenlenirdi. Bu törenlere verilebilecek bir örnekte Himaye-i Etfal Cemiyeti’nin Cumhuriyet Bahçesi’nde düzenlediği sünnet düğünüydü. Törede 120 çocuk sünnet edilmişti¹².

Ankara halkı arasında bir gelenek olan Seymen düzülme ise eski Türk geleneğiydi. Bu alay genellikle devletin kötü günlerinde, bir beyliğin yıkılışı, yeni bir devletin kurulması sırasında kurulurdu. Bundan dolayı da Türkler hiçbir zaman devletsiz kalmamıştır. Seymenler üç beş kişiden oluşan bir grupta değildi. Aksine Seymenler toplu bir gruptu ve Seymen alayı da milli bir olaydı. Ankara ve çevresinde yaşayan Oğuz boyları da bu geleneği Cumhuriyetin ilk yıllarında başkent ve çevresin-

⁸ Şeref Erdoğan, **Ankaram**, Beşeri Yayınları, Ankara, 1965, s. 156-157.

⁹ Vehbi Koç, **Hayat Hikâyem**, Apa Ofset Basımevi, İstanbul, 1973, s.11.

¹⁰ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 164.

¹¹ Koç, **a.g.e.**, s. 11.

¹² **Cumhuriyet**, 15 Ağustos 1931.

de sürdürüyordu. Atatürk Ankara'ya ilk geldiğinde de kendini karşılayanlar Seymenlerdi.¹³

Ankara'da genel anlamda örf ve adetlere dayalı gelişen eğlence yaşamı bu yönde bir seyir izlemiştir. Bu örf ve adetler halk arasında eğlence yaşamına renk katmış, geçmişten Cumhuriyete varlığını korumuştur.

Ankara'da O Dönemde Var Olan Eğlence Mekanları

Şehirlerde var olan mekanlar insanların sosyal yaşantısı üzerinde çok etkilidir. Bireylerin kendini ifade edebilecekleri, birbirleriyle iletişim geçebilecekleri bu mekanlar da bu nedenden ötürü, eğlence yaşamı konusunda ve gündelik hayat başlığı altında ele alınmalıdır¹⁴.

Ankara'da Osmanlı'nın son döneminden Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar geçen süreçte konaklama sorunu ön plana çıkıyordu. Özellikle Ankara'ya gelen ve yerleşecek olan insanlar konaklayabilecekleri bir otel bulmakta sıkıntı çekiyordu. 1800'lerin sonlarında şehirde bulunan tek otel 1886'da yapımına başlanıp 1888'de inşası tamamlanan, İsmail Bey'e ait Taşhan'dı. 100 odadan ibaret olan Taşhan istasyondan hükümet konağına giden yol üzerinde inşa edilmişti. İsmail Efendi Oteli zamanla el değiştirdiğinden Anadolu Oteli adını aldı. 1920'lerin başlarında ise Meşruiyet Oteli olarak adı değiştirildi¹⁵. İleriki zamanlarda otelin adı, hanın duvarlarına Hotel d'Angora (Ankara Oteli) olarak kazındı. Otel dönemin en büyük birkaç büyük yapısından biri olarak istasyondan gözükiyordu¹⁶.

1924 yılında ise şimdiki Gazi Lisesi'nin bulunduğu yerde Cumhuriyet Oteli açıldı. Orta halli olan bu otel 13 Ağustos 1924 tarihinde Prof.

¹³ Enver Behnan Şapolyo, **Atatürk ve Seymen Alayı**, Ankara Kulübü Yayınları No: 2, 2. Baskı, Ankara, 2002, s. 22-23.

¹⁴ M. Ebru Erdönmez, Altan Akı, "Açık Kamusal Kent Mekanlarının Toplum İlişkilerindeki Etkileri", MMGARON, **Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi e-Dergisi**, Cilt 1, Sayı1, İstanbul, 2005, s.68.

¹⁵ Suavi Aydın, Kudret Emiroğlu v.d., **Küçük Asya'nın Bin Yüzü: Ankara**, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara Yayınları, Ankara, 2005, s. 289.

¹⁶ Burçak Evren, **20'li yılların Bozkır Kasabası Ankara**, Milliyet Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1998, s. 10.

Dr. John Dewey ve eşini ağırlamasıyla ün yapmıştı¹⁷.1925 yılında ise gazetede Samanpazarı'nda her türlü ihtiyacı karşılayacak nitelikte bir otelin açılacağı ve gösterilen özenden dolayı otelde kalacak müşterilerin memnun olacağı haberi veriliyordu¹⁸. Ertesi yıl ise Akbal Oteli adıyla inşa edilen otelle ilgili gazetede şu bilgiler yazıyordu:

“Akbal Oteli

Muhterem müşterilerimizin nazar-ı dikkatine

Koyun pazarında bakırcılar caddesinde inşa ve küşadına muvaffak olduğum otel nezafetle müştehir olmakla teşrif buyuracak zevatın memnun kalacağı ilan olunur

Sahibi Hasan Tahsin”¹⁹.

Ulus'ta inşa edilen Büyük Otel ise Ankara'nın ilk gösterişli otellerindendi. Bu otel bodrum ve zemin katın üzerinde 4 kattan oluşuyordu. Zemin katta ise dükkanlar vardı. Üst katlarda koridor boyunca iki sıralı olarak odalar sıralıydı. Dördüncü katta geniş bir teras, dört oda ve bir tane çamaşırhane bulunuyordu²⁰.

Ankara'nın ilk büyük oteli ise bugün devlet konukevi olarak kullanılan Ankara Palas'tı. Otelin tasarımı ilk olarak Vedat Tek'e aitti. Fakat bu mimar binanın temeli atıldıktan sonra İstanbul'a dönünce projeyi mimar Kemalettin Bey üstlendi. Bu nedenden dolayı yapımına 1924'te başlanan otel ancak 1927 yılında tamamlanabildi²¹. Otelle ilgili gazete-ye verilen ilanda otel odaları, otele ait özellikler ve oda fiyatları ile ilgili şu bilgiler yer alıyordu:

¹⁷ Turgut Özakman, **Cumhuriyet Türk Mucizesi**, İkinci Kitap, Bilgi Yayınevi, 5. Basım, Ankara, 2010, s. 67.

¹⁸ **Hâkimiyet-i Milliye**, 10 Ramazan 1343/ 3 Nisan 1925.

¹⁹ **Hâkimiyet-i Milliye**, 9 Muharrem 1345/ 19 Temmuz 1926.

²⁰ İnci Arslanoğlu, **Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı**, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşliği, Ankara, 1980, s. 131.

²¹ Muhammed Görür, “Ankara Palas”, **Cumhuriyet Dönemi Kültürü 1920-1938**, Cilt 1, Atatürk Kültür Merkezi, Birinci Baskı, Ankara, 2009, s. 244.

“Ankara Palas (Ankara)”

“Bütün odalarda telefon, sıcak suyu, kaloriferi vardır. Hususi banyolu apartmanlar. Odaların fiyatı: 6-8-10 ve 12 liradır. Amerikan baru, orkestra, erkek ve kadınlara mahsus perukâr salonu, çamaşırhane, garaj, tenis, kütüphane, yataklı vagonlar şirketinin acentalığı”²². Ankara Palas’ın kısa sürede Ankara’da yıldızı parlarken, otel bir süre sonra Ankara’ya gelen pek çok ünlü isimde uğrak yeri oldu. Bu isimlerin içinde, Afgan kralı Emanullah Han ve kraliçesi, Irak Kralı I. Faysal, İran Şahı Ali Rıza Pehlevi, Alfred Krupp, Eisenhower, Tito, General Montgomery vardı²³.

1928 yılında ise Ankara’da Belle Vue (Belvü) Palas adı ile bir otel açıldı. Mimar Kemalettin Bey’in projesi çerçevesinde inşa edilen bu otelde yıllarca otel olarak kullanıldı²⁴. Ankara’da konaklanabilecek mekanlar bu yönde seyir izlerken, eğlence hayatının önemli unsurlarından biri olan yeme-içme ihtiyacını karşılamaya yönelik mekanlar ise ele alınması gereken önemli bir konudur.

Savaş yıllarında ve sonraki süreçte Ankara’da yeme-içme de en az konaklama kadar önemli bir sorundu. İlk yıllarda Ankara’da yemek yenilebilecek tek yer Kemal’in Lokantası idi. Bu lokantada yabancı konuklar için yemekli toplantılar düzenlenirdi. Misafirleri eğlendirmek amacıyla zaman zaman lokantaya bando mızıka ekibi getirtilirdi²⁵. Bunun dışında bu dönemde açılmış olan lokantalardan biri de Turan Lokantası’ydı. Bu lokantanın o dönemde Ankara’da bulunan bir pastane karşısında açıldığını bir gazete ilanından anlıyoruz²⁶. Asya Lokantası ise Cumhuriyetin ilk yıllarına ait bir lokantaydı. Bu lokantada yemeklerin lezzetli olduğu belirtilirken, yemekleri herkese tavsiye ediliyordu²⁷. An-

²² **Cumhuriyet**, 3 Kânûn-ı sâni (Ocak) 1929.

²³ Evren, **a.g.e.**, s. 186.

²⁴ Abdülkerim Erdoğan, Gökçe Günel, **İstiklal Savaşı’nda Ankara**, Ankara Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı, Ankara Tarihi ve Kültür Dizisi: 4, Ankara, 2007, s. 174.

²⁵ Evren, **a.g.e.**, s. 196.

²⁶ **Hâkimiyet-i Milliye**, 10 Ramazan 1343/ 3 Nisan 1925.

²⁷ **Hâkimiyet-i Milliye**, 18 Cemazi’elahir 1343/ 14 Kânûn-ı sâni (Ocak) 1925.

çak Ankara'nın modern anlamda lokantalara ihtiyacı vardı. Bu ihtiyacı gidermek amacıyla Atatürk Rus göçmeni Juri Georges Karpovitch'e bir lokanta açmasını emretti. Bunun üzerine Karpovitch önce Taşhan'da bir lokanta açtı. Daha sonra bu lokantayı kapatıp, Ankara'nın ilk lüks lokantası olan Karpıç'ı Şehir Bahçesi'nde açtı. Lokantayı Karpovitch'in yardımcısı Serge yürütüyor gibi görünse de Karpovitch lokantada tek dikkat çeken isimdi²⁸. Belediye tarafından desteklenmesinden ötürü devlet lokantası diyebileceğimiz Karpıç Lokantası, her açıdan iyiydi. Kapının giriş kısmında hemen sağ tarafta bir vestiyer bulunurdu, solda geniş bir bar yer alırken, tuvaletleri geçtikten sonra büyük bir salona geçiliyordu. Barda aperatif alan misafirler, ardından büyük salona geçiyordu. Güvenlik ise lokantanın önemle üzerinde durduğu bir konuydu. Kapıda sivil polisler yer alır, devlet büyükleri yemeğe geldiklerinde bu polislerin yanına bir de korumaları eklenirdi²⁹. Bu durum misafirlerin güvenliği noktasında ne kadar hassas olduğunun kanıtıydı.

Ankara'da pastanelere bakıldığında dönemin en ünlüsü İstanbul Pastanesi'ydi. Ulus Meydanı'ndan Anafartalar'a çıkan yolda inşa edilen otelin altına açılan bu pastanenin sahibi Ankaralı Hafız Bey'di. Pastanenin devamlı müşterileri arasında Hıfzı Nalbandoğlu, Prof. Feridun Nafiz Uzluk, Mehmed Nuri Gencosman, Namdar Rahmi, Enver Behnan Şapolyo, Dr. İzzeddin Şadan, Sadri Etem, Nahit Sırrı, Refik Fenmen, Ressam Saip, Musiki Şinas Ahmet Yekta vardı. Hüseyin Rahmi Gürpınar ve Yahya Kemal Beyatlı'da Ankara'ya geldiklerinde kesinlikle bu pastaneye uğrarlardı. Bu pastane de Karpıç lokantası gibi uzun yıllar Ankara halkına hizmet etti³⁰. Bir diğer pastane özellikle iş çıkışlarında yazarların uğrak yeri olan Özen Pastanesi'ydi. Burada pastaların tanesi beş kuruştur³¹.

²⁸ Tansı Şenyapılı, **Cumhuriyet'in Ankara'sı**, ODTÜ Yayıncılık, 2. Basım, Ankara, 2006, s. 323-234.

²⁹ Mehmet Kemal, **Türkiye'nin Kalbi Ankara**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1983, s. 62-63.

³⁰ Şenyapılı, **a.g.e.**, s. 345.

³¹ Şenyapılı, **a.g.e.**, s. 344.

Eğlence yaşamının önemli mekanları arasında ise barlar, gazinolar, balo salonları geliyordu. İlk yıllarda ülke genelinde içki yasağının olmasından dolayı bu mekanlar sayı bakımından azdı. Bununla birlikte var olan mekanlarda yüksek tabaka, memur sınıfı ve esnaf sınıfı barları olmak üzere üçe ayrılıyordu.³². Başkentte modern anlamda açılacak ilk bar ise Fresko Bar olacaktı. Bu bar levanten bir aile tarafından işletiliyordu. Barın müşterileri maddi durumu iyi olan erkeklerdi. Bu bar rakip olarak açılan Elhamra Bar ise Çankırı Caddesinde açılmıştı. Eğlence yaşamında bununla birlikte bir rekabet ortamı oluştu³³. Ancak bu mekanlar her kesime hitap etmemesinden dolayı bir süre sonra kapandı. Bunların yerine belediye destekli Karpiç Lokantası açıldı³⁴.

Gazinolar ise başkentte 20'li yıllarda pek yaygın değildi. Ciddi anlamda ilk gazino 1935-1937 yılları arasında inşa edilip, 1937'de açılan Gar Gazinosu'ydu. Bu gazino başkent halkına ve başkenti ziyarete gelenlere hoş vakit geçirip, eğlenebilecekleri bir mekan sağlamak amacıyla açıldı. İstasyon meydanına girişte sağda bulunan gazino binası bodrum katı üstüne iki kattan oluşuyordu³⁵. Gazinonun Ankara'yı en iyi şekilde görebilecek noktası terasıydı. Çok geniş ve ferah bir salonu bulunmaktaydı. Bununla birlikte salonu şekillendirecek olan sahne gazinoyu Ankara'nın toplantı ve eğlence merkezi yapacaktı³⁶.

Başkent halkına hizmet veren bir diğer gazino ise Çubuk Baraj Gazinosu'ydu. Yapımı uzun yıllar süren bu gazino binası Çubuk Barajı'nın güneybatısına inşa edilmişti. Binanın tasarımını ise Theo Leveau üstlenmişti³⁷.

³² Aydın, Emiroğlu v.d., **a.g.e.**, s. 424.

³³ Evren, **a.g.e.**, s. 244.

³⁴ Gültekin, Onsekiz, a.g.m., s. 139.

³⁵ Arslanoğlu, **a.g.e.**, s. 116.

³⁶ **Ulus**, 31 Mayıs 1938

³⁷ İnci Arslanoğlu, "1930-50 Yılları Ankarası'nın Eğlence Yaşamı Gazino Binaları", **Tarih İçinde Ankara II Aralık 1998 Seminer Bildirileri**, Der: Yıldırım Yavuz, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara, 2001, s. 329.

Dönemin üçüncü önemli gazinosu da Ankara Palas Pavyonu'ydu. Burada dans edilir, varyeteler seyredilirdi. Talepleri doğrultusunda Ankaralılar özel günlerini de burada kutlayabiliyorlardı³⁸.

Balo salonları da Ankara'da eğlence merkezlerinden biriydi. Özellikle 1925 yılında başta başkentte olmak üzere tüm yurttaki baloların resmi olarak düzenlenebileceği kararı alınması sonrasında bu mekanlarda ilgi çekmeye başlayacaktı. Bu balolarda tango, çarliston, swing gibi danslar ediliyordu. Dans bilmemek ayıp olarak karşılandığından dans bilmeyenler özel ders alarak bu açıklarını kapatmaya çalışıyorlardı³⁹.

Ankara'da o dönemde baloların düzenlendiği mekanlardan biri Ankara Palas'tı. Burada düzenlenen balolar ve otelin konforu hakkında gazetede şu bilgiler yer alıyordu:

“Ankara Palas

Senebaşı için büyük hazırlık yapıyor.

Şimdiye kadar Ankara'ya sık sık gelip gitmek mecburiyetinde olan kimseleri yıldıran en büyük mes'eale otel mes'elesi idi. Ankara'da her türlü konforu havi, rahat, güzel, temiz otel yok değildi. Fakat burada geçirilecek bir gece her keseye elverişli bir paraya mal olmuyordu.

Modern tesisatı ile şarkın en büyük oteli olan Ankarapalas bu sene fiatlarında yaptığı yüzde 40-60 tenzilat ile bu mühim mes'eleyi halletti ve hükümet merkezlerinin büyük bir ihtiyacına cevap verdi. Ankarapalas'ta bütün fiatlar 3 liradan başlamaktadır. Listedeki intihap şartı ile yenecek mükemmel bir yemekte 150 kuruşa mal olmaktadır.

Ankarapalas yalnız Ankara'nın misafirlerine mesken olmakla kalmamakta, baloları, Cuma günleri verdiği danslı çayları, dinedansanları ile Ankara'nın kibar halkını da salonlarında toplamaktadır.

³⁸ Semih Günver, “2. Dünya Savaşı Yıllarında Ankara'da Diplomasi”, **Başkent Söyleşileri**, Kent-Koop Yayınları No: 97, Ankara, 1979, s. 80.

³⁹ Gültekin, Onsekiz, a.g.m., s. 139.

*Ankarapalas'ta şimdi bir taraftan yılbaşı gecesi açılacak olan kabare için hazırlık yapılırken bir taraftan da aynı gece bir başka salonda Hilâliahmer tarafından verilecek balo için istihzaratta bulunuluyor*⁴⁰.

Başkentte eğlence yaşamında Batılılaşmanın izleri yaşanırken, kısa sürede mekanlarda artış yaşanması Ankaralıların faaliyet alanlarının hızla artmasına sağlamıştı. Bu mekanlara başlarda sınırlı sayıda olan, fakat zamanla artan halkın temiz hava alıp, keyifli vakit geçirecekleri mesire yerleri de dahil olacaktı.

Ankaralıların Cumhuriyet öncesinde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında piknik yapacakları yerler az sayıdaydı. Bu yerlerden biri Hatip Çayı idi. Halk genellikle Perşembe ve Cuma günleri buraya gelip piknik yapardı. Bunun dışında Millet Bahçesi vardı ki burası Cumhuriyet öncesinden kalan bir mesire yeri idi⁴¹.

Bentderesi ise bir diğer mesire yeri idi. Bentderesi Vadisi Eski Ankara'nın kuzey doğu sınırıydı. Burada göletler, bahçeler ve parklar vardı. Bu nedenle de halkın temiz hava alması için uygun bir ortamdı⁴².

Gazi Orman Çiftliği ise yeşerdikçe halk için yeni bir oksijen deposu oluşuyordu. Çiftliğe ulaşım kaptıkaçtı, atlı arabalar ve trenle sağlanıyordu. Halk buraya eğlenmenin yanı sıra Atatürk'ü görmek için geliyordu. Atatürk'le konuşmak halk için muhteşem bir histi⁴³. Çiftlikte 1926 yılında Marmara Denizi'ni andıran şeklinden dolayı Marmara Havuzu adını alan bir havuz açıldı. Aynı yerde bir lokanta da açılmıştı. Bu durum çiftliğe olan talebi arttıracaktı⁴⁴. 1932 yılında ise Gazi Çiftliği'ndeki orman köşkünde Karadeniz Havuzu açılacaktı. Havuzun açılma amacı

⁴⁰ **Cumhuriyet**, 22 Kanunievvel (Aralık) 1932.

⁴¹ Altemur Kılıç, **50 Yıllık Yaşantımız 1923-1933**, Cilt 1, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1975, s. 40.

⁴² Ali Cengizkan, **Ankara'nın İlk Planı 1924-1925 Lörcher Planı**, Arkadaş Yayınları, Birinci Baskı, Ankara, 2004, s. 84.

⁴³ Evren, **a.g.e.**, 248-252.

⁴⁴ Şenyapılı, **a.g.e.**, s. 333.

ise yüzmeydi.⁴⁵ Havuzun açılışı yılın olayı olarak nitelendirilmekteydi. Havuz açıldığında oraya gelen kadınların ve erkeklerin dönemin moda-sına uygun mayoları ise dikkat çekiciydi. Havuza don gibi giysilerle gi-renler de az sayıda değildi. Bu durum çiftlik yöneticilerini tedbir almak zorunda bıraktı. Alınan karara göre; kimse havuza ve plaja mayosuz giremeyecekti. Ancak alınan bu karar yeterince etkili olmadı. Çünkü havuza gelenlerin bazıları yasak dinlemeden mayosuz havuza girmeye başladı⁴⁶.

Çubuk Barajı ise özellikle 1930'lu yılların mesire yeri olacaktı. Yapımına 1929 yılında başlanan baraj 3 Kasım 1936 tarihinde ancak tamamlanabildi. Halkın su ihtiyacını karşılamak amaçlı inşa edilen baraj, ağaçlandırma çalışmaları, açılan gazinosu ve havuzuyla halk için tam anlamıyla bir gezinti yeri haline gelecekti⁴⁷.

Atatürk döneminde batılılaşmaya bağlı olarak değişen eğlence yaşamında farklı faaliyetlerle karşılaşan başkent halkı, sinema, tiyatro gibi kültürel faaliyetlerle de tanışacaktı. Bu durum yeni eğlence kollarının doğmasına neden olacaktı. Bu faaliyetlere değinecek olursak;

1920'li yıllarda başkentte kültürel yaşam sınırlıydı. Şehirde var olan birkaç sinema dışında hiçbir faaliyet göze çarpmazken, bu sinemalarda gösterime giren filmler İstanbul'da çok daha önceden gösterime giren filmlerdi. Tiyatro ise İstanbul'dan gelen oyuncuların oynadığı oyunlardan ibaretti. Bu yıllarda Ankara'da en belirgin etkinlik Müzik Muallim Mektebi salonlarında Riyaseti Cumhuriyet Filarmoni Orkestrasının verdiği hafta sonu konserleriydi⁴⁸. Bununla birlikte irili ufaklı sinemalar açılmaya başlayacaktı. Bunlardan biri Milli Sinema'ydı. Milli Sinema'nın 14 Ağustos 1923 tarihinde pazartesi günü Millet Bahçesi'nde açılacağı

⁴⁵ **Cumhuriyet**, 5 Ağustos 1932.

⁴⁶ Funda Şenol Cantek, **Yabancı Yerliler Başkent Olma Sürecinde Ankara**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 241.

⁴⁷ Aydın, Emiroğlu v.d., **a.g.e.**, s. 431-432.

⁴⁸ Kılıç, **a.g.e.**, s. 83.

haberi bir gün öncesinden gazetelerde yer almıştı⁴⁹. Millet Bahçesi'nin istasyona yakın tarafında açılan Büyük Sinema ise İstanbul'dan gelen Mümtaz Hanım ve kızı Şeref Hanım tarafından işletiliyordu. Bu sinemada film gösterimlerinin olmasının yanı sıra çocuklara tiyatro da oynatılıyordu. Fakat sinema 1928 yılında çıkan yangın sonrasında tahribata uğradı⁵⁰. Dönemin sinemalarından biri de Yeni Sinema'ydı. Bu sinemanın açılacağı haberi Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde “*Yeni Sinema açılıyor*” başlığı ile duyurulacaktı.

Habere göre;

*“Milli sinema ismiyle maruf (Yeni Sinema) nın bütün tefrişat ve telvinatı pek zarif suretde kemal edilmiş olduğundan yakında açılacaktır. Yevm-i küşad ile program ayrıca ile edilecektir”*⁵¹. Yeni sinema 1932 yılında bir yangın tehlikesi atlattı. Bir gece başlayan yangının nedeni film dairesinde çıkan bir alevdi. Alevleri fark eden halk dışarı çıkarken, itfaiyenin çabası sonucu yangın kısa sürede söndürüldü⁵².

Ankara Sineması ise ahşap bir binada yer alıyordu. Bu binanın çıkışları oldukça zordu. Bunu rağmen sinemada sigara içilmesine izin verilmesi sakıncalı bir durumdu⁵³.

Ankara'da bir de açık hava sinemaları kurulurdu. Bilal Şimşir Ankara... Ankara... Bir Başkent'in Doğuşu adlı kitabında Zekeriya Ser-tel'in bu sinemalarla ilgili güldürücü bir anısını şu ifadelerle anlatıyordu:

“Bir gün bir Amerikalı gazeteci geldi. 30-35 yaşlarında güzelce bir kadın. Kadın görmeyen Ankara'da bu bir olay oldu. Kadın işi gereği benimle temas ettiği ve bir evde beraber yaşadığımız için herkes bana kıskanç ve anlamlı gözlerle bakmaya başlamıştı.

⁴⁹ **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Muharrem 1342/ 13 Ağustos 1923.

⁵⁰ Şenyapılı, **a.g.e.**, s. 319.

⁵¹ **Hâkimiyet-i Milliye**, 24 Şevval 1344/ 7 Mayıs 1926.

⁵² **Cumhuriyet**, 15 Temmuz 1932.

⁵³ Bilal N. Şimşir, **Ankara... Ankara Bir Başkent'in Doğuşu**, Bilgi Yayınları, 2. Basım, Ankara, 2006, s. 412.

“Ne oluyor, Zekeriya monopol mu kurdu?” diyenler de vardı.

Bir akşam kadının canı sıkıldı. “Eğlenebileceğim bir yerlere götürün beni” diye tutturd. Ankara’da geceleynin gidilecek hiçbir yer yoktu. Herkes erkenden evine kapandı.

Yalnız, Meclis’in karşısındaki bahçede açık havada sinema gösterilirdi.

“Gidelim” dedi, “sinemaya gidelim”.

Çıktık. Karanlık ve tozlu sokaklardan geçerek film gösterilen bahçeye geldik. Film başlamıştı. Ortalık karanlıktı. Seyirciler, birbiri arkasına sıralanan arkalıksız sıralarda oturmuşlardı. Biz de en arkada boş bir sıraya iliştik. Biraz sonra filmin birinci kısmı bitti, ışıklar yandı.

Bir de ne görelim! Bizim arkada oturduğumuzu gören seyirciler derhal yüzlerini bize çevirmişler... Filmden daha iyi seyredecek bir kadın görmüşlerdi. Işıklar sönmeye kadar gözlerini bizden ayırmadılar. Kadın muhabir sonra gazetesine bu olayı nasıl anlattı, bilmiyorum.”⁵⁴

Başkentte sinema Cumhuriyetin ilk yıllarında bu yönde bir seyir izlerken, tiyatro gibi kültürel faaliyetler genellikle Millet Bahçesi’ndeki sinema salonunda gerçekleştiriliyordu⁵⁵. Burada hangi temsilin sergileceğini ise Ankara halkı gazetelerden takip edebiliyordu. Bu ilanlardan biri de şudur:

“Milli Sahne

Müdiri: Şadi

Kânûn-ı sâninin 6’ncı Salı günü akşamı Milli Bahçe Türk Şirketi Sinema salonunda birinci defa olarak Eski Rüya piyesi temsil edilecektir.”⁵⁶

Halkevi sahnesi de henüz devlet tiyatrosu yokken halkın ihtiyaçlarını karşılayan başka bir sahneydi. Bu sahnede bir yandan edebi piyesler sergilenirken, diğer yandan ünlü operalardan seçilmiş parçalar çalınıp,

⁵⁴ Şimşir, **a.g.e.**, s. 495.

⁵⁵ Aydın, Emiroğlu v.d., **a.g.e.**, s. 478.

⁵⁶ **Hâkimiyet-i Milliye**, 10 Cemazi’elahir 1343/ 6 Kânûn-ı sâni (Ocak) 1925.

söyleniyordu⁵⁷. İlk opera temsili de bu sahnede verilmişti. İlk olarak Tosca'nın ikinci perdesi, sonra Madam Butterfly'nin perdesi sahneye konuldu. Aynı sahnede Bethoowen'in Fidelio'su da sergilendi. Operamızın ilk isimleri olan Mesude Çağlayan, Semiha Berksoy ve Nihat Kızıltan de bu sahnede yetişti⁵⁸. Bu sahneler elbette ki Avrupa başkentleriyle yarışacak olan Ankara için yetersizdi. Bu eksiklikte ancak 1937 yılında tamamlanabildi. Ankara devlet tiyatrosunun açılışı gazetelerde "Ankara tiyatrosuna kavuştu" başlığıyla yer buldu⁵⁹.

Ankara'da kahvehaneler de kültürel yaşamda yer almaktaydı. Kahvehaneler 16. yüzyıldan itibaren yayılmaya başlarken, 19. Yüzyıla gelindiğinde buralarda bulunan kitaplıklar, ortaoyunları ile birlikte kahvehaneler adeta bir kültür yuvası haline geldi. Cumhuriyetle de bu mekanlar toplumsallaşmanın ilk aşamasını oluşturdu⁶⁰.

Ankara'da ilk yıllarda genellikle salaş kahvehaneler mevcuttu. Bunlar Taşhan'dan Anafartalar'a doğru sıralanıyordu. Bu mekanların ise ünlü misafirleri vardı. Bunlardan ikisi Çerkez Ethem ve İzmir suikastini planlayan Sarı Efe Edip'ti⁶¹. Bu salaş kahvehanelerin dışında iki büyük kahvehane vardı ki bunlar Millet ve Şehir Bahçesi yanındaki Merkez Kıraathanesi ve Kuyulu Kahvehane idi. Bu mekanlar siyasetin meclis dışında tartışıldığı merkezlerdi. Kuyulu Kahvehane'nin sahibi Eyüb Sabri (Akgöl)'nin kardeşi Dayko idi⁶². Dayko o dönemdeki içki yasağına rağmen misafirlerine gizlice içki servisi yapardı. Mebuslar içkilerini burada yudumlar, boş zamanlarını burada geçirirlerdi⁶³. 1935 yılına gelindiğinde neredeyse her mahallede kahvehane bulunmaktaydı. Fiyatlar 3-7.5 kuruş arasında değişiyordu. Fakat kahvehaneler eski görevlerini

⁵⁷ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Ankara**, İletişim Yayınları, 29. Baskı, İstanbul, 2012, s. 178.

⁵⁸ Günver, a.g.m., s. 79.

⁵⁹ **Ulus**, 29 Kanunievvel (Aralık) 1937.

⁶⁰ Aydın, Emiroğlu v.d., **a.g.e.**, s. 291.

⁶¹ Evren, **a.g.e.**, s. 197-198.

⁶² Aydın, Emiroğlu v.d., **a.g.e.**, s. 399.

⁶³ Evren, **a.g.e.**, s. 30.

yitirmeye başlamıştı. Buralarda kumar oynanması, ahlaki durumu etkilediği görüşünü yaymıştı. Bu nedenle de diğer mekanlar gibi kahvehanelerinde modernleştirilmesi gerektiği düşünülüyordu⁶⁴.

Kongre merkezleri ve sergiler ise kültürel yaşamın merkezlerindedi. Kongrelerin bazıları tarım, endüstri, basın, doktorlar kongreleriydi. Ankara halkı bu iki kavrama yeni yeni alışıyordu. 1935 yılına gelindiğinde Ankara’da en az 15 kongre düzenlenmişti. Bununla birlikte bu süreçte kongreler tam anlamıyla sosyal ve kültürel anlamına erişmemişti. Kongreler o dönemde genellikle lokantacıları ve otelcileri ilgilendiriyordu. Bu nedenle Ankara’nın tam anlamıyla kongre şehri olması için Ankara halkının bayram havasına girmesi gerekiyordu⁶⁵. Sergilerde de her geçen gün artış yaşanmaktaydı. Gazeteler neredeyse her ay bir sergi açılışına yer veriyordu. 18 Nisan 1931 tarihli resim sergisi de bunlardan biriydi. “*Resim sergisi açılıyor*” başlıklı haberde katılımcılara sergiyle ilgili bilgiler veriliyordu:

“Maarif Vekâleti 20 mayısta Ankara’da resmi bir resim sergisi açacaktır. Güzel San’atlar Birliği resim şubesi şimdiden hazırlıklara başlamıştır.

*İştirak edecek zevatların eserlerini mayısın 1, 2, 3’üncü günleri saat 14-17’de Alay köşkünde Güzel San’atlar Birliğine getirmeleri ve mahumat almak isteyenlerin müdiriyete müracaatleri lâzımdır.”*⁶⁶

Ankara’da Spor Faaliyetlerine Yönelik Eğlence Yaşamı

Spor geçmişten günümüze sağlıklı birey yetiştirme unsuru olarak görülse de, sosyalleşmeyi sağlamak gibi bir görevi de vardır. Bu noktada Cumhuriyetin ilk yıllarında spor, başkent halkını eğlendirebilecek faaliyetlerden biri olarak kabul edilebilirdi.

Ankara’da gelişen ilk spor dalı futboldu. Kurtuluş Savaşı’na katılmak amacıyla Ankara’ya taşınan İstanbul takımları Altınörs İdman-yurdu ve Turan Sanatkarın Gücü’nün kurucuları takımlarını da şehre

⁶⁴ **Ulus**, 25 Sonkanun (Ocak) 1935.

⁶⁵ Burhan Belge, “Ankara Kongreler Şehri”, **Ulus**, 10 İkteşrin (Ekim) 1935.

⁶⁶ **Cumhuriyet**, 18 Nisan 1931.

taşıyarak Ankara'da futbolun tanınmasını sağladı⁶⁷. 1923 yılında ise Ankara'da iki spor kulübü kuruldu. Bunlardan biri Gençlerbirliği, diğeri Muhafız Gücü'ydü. Gençlerbirliği Kulübü Ankara İdadisi öğretmen ve öğrencileri tarafından spor yapmak amaçlı kuruldu. Bu kulübün renkleri kırmızı ve siyahtı. Alınan kararlar neticesinde 14 Mart 1923 tarihinde kulüp resmen kuruldu⁶⁸.

Muhafız Gücü ise 1920'li yılların bir diğer kulübüydü. Muhafız Gücü sıkı sık Turan Sanatkarın Gücü'yle karşılaşırdu. Bu maçlar oldukça çekişmeli geçerdı. Muhafız Gücünü nöbetçi olmayan subaylar ile izinli arkadaşları, Turan Sanatkarın Gücünü ise silah atölyelerinde çalışan ustalar, işçiler ve çıraklar desteklerdi. Takımların oyuncularının aileleri de maçlarda yerlerini alırlardı. 1926 yılında kulüp birtakım nedenlerden dolayı 11 Ağustos 1926 tarihinde kapatıldı. Yerine İmalat-ı Harbiye takımı kuruldu. Aynı yıl Ankara Sivas ve Jimnastik Gücü adlarında iki takım daha kuruldu Ankara Sivas kulübü kısa süre sonra kapatılırken, Jimnastik Gücü kulübünün adı Çankaya Kulübü olarak değiştirildi. Bu adıyla da kulüp 1926-27 lig maçlarına katıldı. İdmanyurdu takımı ise 4 Temmuz 1927 tarihinde Altınordu adını aldı⁶⁹. 1928 yılında düzenlenen turnuvaların birinde ise Gençlerbirliği finalde Ankara İdmanyurdu ile mücadele ettiğı maçıtan 2-0 galip ayrılarak turnuvayı şampiyon olarak tamamladı⁷⁰. Ankara'da spor kulüpleri kurulmasına rağmen spor tesisleri sıkıntısı vardı. Bu eksikliğın giderilmesi için 1933 yılında spor tesislerinin yapımına ilişkin bir tasarım yarışması düzenlendi. Yarışmadan İtalyan mimar galip çıktı. Mimarın tasarımında kapalı ve açık tribünler, atletik sporlar stadı, bisiklet stadı, basketbol gibi sporlar için alanlar, tenis kortları, jimnastik salonu ve 30 metre uzunluğında yüzme havuzu, vestiyerler, sporcuların kalabileceğı binalar, sağlık kon-

⁶⁷ Aydın, Emiroğlu v.d., **a.g.e.**, s. 480-481.

⁶⁸ Atilla Sav, "Gençlerbirliği 80 Yaşında", **Bütün Dünya Dergisi**, Başkent Üniversitesi Kültür Yayını, Ankara, 2000, s. 38-39.

⁶⁹ Aydın, Emiroğlu v.d., **a.g.e.**, s. 481.

⁷⁰ **Hâkimiyet-i Milliye**, 6 Zilhicce 1346/26 Mayıs 1928.

trollerinin yapılacağı bir mekan, spor kulüpleri, işaret kulesi, pergolalar, ağaçlıklar bulunuyordu.

Bu tasarımın en önemli özelliği elbette ki stadyum inşasıydı. Bu stadyumda Cumhurbaşkanlığı locasının da bulunacağı 100 metre uzunluğunda bir tribünde bulunacaktı⁷¹. Stadyum yapıldığında 100 metre futbol alanı, alanı çevreleyen koşu alanı, bunların hepsini çevreleyen tribünler olacaktı. Tribünler ise iki kısımdan oluşacaktı. Birinci kısım 3.000 kişiyi alabilecek büyüklükteki, 27 Eylül 1935 tarihinde yapımı tamamlanacak olan kısımdı. İkinci kısım yüksekliği daha az, bütün alanı kaplayacak olan, 20.000 kapasiteli kısımdı. Bu kısmın yapımının 1935 yılı içerisinde bitmesi mümkün görünmüyordu⁷². 15 Aralık 1936 tarihinde yapımı tamamlanan stadyumun açılış töreni ise İnönü'nün gençliğe hitabesiyle başlayacak, düzenlenecek turnuvanın açılış maçı olan Galatasaray- Ankaragücü maçıyla da devam edecekti. Maçlar gün boyu halka radyodan naklen aktarılacaktı⁷³.

Ankara'da futbol açılan stadyumla birlikte gelişirken, eğlence yaşamının bir unsuru da at yarışlarıydı. At yarışları özellikle 1920'li yılların sonlarına doğru popüler oldu. Başta Atatürk olmak üzere dönemin önemli liderleri at yarışlarıyla ilgilenirdi. Atatürk'ün atı Fransız Cumhurbaşkanı Gaston Doumergue'nin hediyesi olan Aigretta adlı safkan attı. İnönü'nün atı Olga, Fevzi Çakmak'ın ki Cap Gris Nez'di. 10 Haziran 1927'de geleneksel Gazi Koşusu'nun ilki koşuldu. Bu koşuda İhsan Atçı'nın safkan atı Neriman birinci oldu⁷⁴. 1932 yılında adeta bir at yarışları modası başladı. At binmek milli bir Türk sporu olduğundan bu yıllarda halkın at yarışlarına ilgisi hızla artmıştı. Özellikle kadınlar arasında at yarışları rağbet görüyordu⁷⁵. Bu durum Atatürk'te başkentte bir hipodrom açılması fikrini uyandırdı. Kendisi bu fikrini ilk olarak İnönü

⁷¹ Arslanoğlu, **a.g.e.**, s. 114-115.

⁷² **Ulus**, 3 Ağustos 1935.

⁷³ **Cumhuriyet**, 15 Birincikanun (Aralık) 1936.

⁷⁴ Aydın, Emiroğlu v.d., **a.g.e.**, s. 484.

⁷⁵ **Cumhuriyet**, 19 Kanunievvel (Aralık) 1932.

ile paylaştı. Stadyumun mimarı Paolo Vietti- Violi hipodromu da tasarladı. 1934 yılında yapımına başlanan hipodrom 1936 yılı cumhuriyet kutlamalarına yetiştirildi⁷⁶.

Ankara’da bu iki spor dışında başka spor dalları da yer edinmişti. Güreş ve cirit bunlardandı. Güreş Cebeci Çayırı’nda ya da Namazgah’ta valinin eşliğinde yapılırdı. Kazanan güreşçilere ödülleri verilirdi⁷⁷. Cirit ise bir diğer ata sporuydu. Genellikle Cuma günleri çayırarda oynanırdı. Halk cirit meydanında toplanır, davullar ve zurnalar eşliğinde oyunları seyredirdi⁷⁸.

1930 yılında başkentte tenis ve voleybol heyetleri kuruldu ve ilk defa bisiklet yarışı yapıldı. Özellikle tenis, Sporting Kulüp’ün ve Muhafız Gücü’nün yazlık-kışık tenis kortunun açılmasıyla halk arasında da yayıldı⁷⁹ Yüzme yarışları da halk arasında ilgi gördü. Özellikle Karadeniz Yüzme Havuzu’nda 1935 yılında düzenlenen yüzme yarışlarında seyirci sayısının fazlalığı dikkatlerden kaçmıyordu. Kulüplerinde yarışmaya ilgisi yoğundu. Turnuvanın galibi 21 puanla Demirspor oldu⁸⁰. Aynı yıllarda atletizmde halk arasında tanınmaya başlayan spor dalı haline geldi. Ankara’daki spor kulüplerinin atletlerinin katılacağı bir yarışma düzenlenmesi de bunun göstergesiydi. Yarış sonrasında dinlenecek olan atletler için akşam Orduevi’nde balo düzenlenecekti⁸¹. Bunların yanı sıra pek çok ilke imza atan başkentte ilk satranç kulübü kurularak ve ilk satranç turnuvası düzenlenecekti. Kişi başına düşen bisiklet sayısı da yine en fazla Ankara’daydı⁸². Ankara’da jimnastik sporunun da gelişmesi için belli başlı faaliyetler yapılıyordu. Ankara okullarında düzenlenen jimnastik şenliği de bu faaliyetlerden biriydi. Şenlikte Başbakan İsmet İnönü, Tüze, İç, Kültür ve Gümrük bakanları ile anne, baba ve kültür

⁷⁶ Evren, **a.g.e.**, s. 266-268.

⁷⁷ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 168.

⁷⁸ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 169.

⁷⁹ Aydın, Emiroğlu v.d., **a.g.e.**, s. 481.

⁸⁰ **Ulus**, 5 Ağustos 1935.

⁸¹ **Ulus**, 13 İlkkanun (Aralık) 1934.

⁸² Aydın, Emiroğlu v.d., **a.g.e.**, s. 487.

uzmanları hazır bulunuyordu. Gazi Terbiye Enstitüsü'nün jimnastik bölümü öğrencileri değişik hareketler yaparken, okullar arasında eğlenceli yarışmalar düzenlenmekteydi⁸³.

Ankara'da kış sporlarına bakıldığında paten ve kayak ön plana çıkıyordu. Yüksek Ziraat Enstitüsü'nde açılan ilk paten sahası özellikle gençlerin ilgisini çekiyordu. Sahanın hocasından özel ders alan gençler, kendisinden buz hokeyi ve patene ilişkin bazı figürler öğreniyorlardı⁸⁴. Modern bir kış sporu olan kayak kısa sürede Türkiye'de yayılmıştı. Ankara'ya 1934 yılında giren bu spor dalı ile ilgili 1935 yılında sevindirici gelişmeler yaşanıyor. Şehirde kurulan dağcılık ve kayakçılık kulübü büyük kayak turnuvaları düzenliyordu. Bir sabah otobüsle Dikmen'e taşınan sporcular burada yarıştı. Kayak severler eğlenceli dakikalar yaşadı. Sporcular arasında ünlü simaların bulunması sporun her kesimde ilgi çektiğinin göstergesiydi⁸⁵.

Genel olarak bakıldığında Cumhuriyetin ilk yıllarında günümüzden farklı olarak spor = futbol anlayışından çok uzak bir spor anlayışı olduğu açıktı. Bu nedenle spor da eğlence yaşamında önemli bir yer teşkil etmişti.

SONUÇ

Osmanlı döneminde küçük bir bozkır kasabası görünümünde olan Ankara'da eğlence yaşamı adına yer alabilecek faaliyetler bayram günleri, sünnet ve düğün törenleri, yazlık sinema ve birkaç esnaf lokantasından ibaretti. Bu durum savaş döneminde Atatürk ve onun yanında yer alan barış ve özgürlük yanlısı silah arkadaşlarının Ankara'ya gelmesinden sonra değişmeye başladı.

Cumhuriyetin ilk yıllarında modernleşmeye bağlı olarak başkentte yaşanan gelişmelere, eğlence yaşamına yönelik faaliyetler eklenmeye başlandı. Buna bağlı olarak gelişen başkent günlerinde Ankara hal-

⁸³ **Ulus**, 27 Nisan 1935.

⁸⁴ Aydın, Emiroğlu v.d., **a.g.e.**, s. 487.

⁸⁵ **Ulus**, 26 Sonkanun (Ocak) 1935.

kı da devlet kademesiyle birlikte eğlence yaşamının her alanında yer aldı. Gazi Çiftliğindeki havuzlara Atatürk'ü görmek ve kendisiyle aynı ortamda bulunmak için halkın yüzmeye gelmesi de bunun en önemli örneklerinden biriydi. Atatürk Türk milletinin bizzat kendisini devrimlerin baş unsuru haline getiriyordu.

1920'lerin sonlarına doğru sinemaların, yeni restoranların, eğlence mekanlarının açılmaya başlaması, 1930'lardan itibaren kültürel alanda tiyatroların, sergi salonlarının açılmaya başlaması eğlence yaşamının sadece eğlenmek maksatlı değil öğrenmek maksatlı da olduğunu gösteriyordu.

Her daim sporun da milletin geleceği için öneminden bahseden Atatürk bizzat bu faaliyetlerin içinde yer alarak Ankara halkının eğlence yaşamında sporu da vazgeçilmez kıldı.

Eğlence yaşamına Batı'dan yeni faaliyetler girerken, bu faaliyetler başkentte yeni mekanların, tiyatro binası gibi kültür, stadyum, hipodrom, kayak gibi spor merkezlerinin açılması şeklinde olumlu sonuçlar doğurdu. Bu durum Cumhuriyetin ilk yıllarında başkentte günümüzden çok farklı ve çok yönlü bir eğlence yaşamının olduğunu kanıtıydı.

KAYNAKÇA

Sürelî Yayınlar

Gazeteler

Hâkimiyet-i Milliye

Cumhuriyet

Ulus

Dergiler

Gazi Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Dergisi

Karadeniz Araştırmaları Dergisi

Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi e-Dergisi

Bütün Dünya Dergisi

Kitaplar

ARAZ, Nezihe, **Mustafa Kemal'in Ankarası**, Apa Ofset Basımevi, İstanbul, 1994.

ARSLANOĞLU, İnci, **Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı**, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşliği, Ankara, 1980.

AYDIN, Suavi - EMİROĞLU, Kudret - TÜRKOĞLU, Ömer - ÖZSOY, Ergi D., **Küçük Asya'nın Bin Yüzü: Ankara**, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005.

CANTEK, Şenol Funda, **Yabancılar Yerliler Başkent Olma Sürecinde Ankara**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

CENGİZKAN, Ali, **Ankara'nın İlk Planı 1924-1925 Lörcher Planı**, Arkadaş Yayınları, Birinci Baskı, Ankara, 2004.

ERDOĞAN, Abdülkerim - GÜNEL, Gökçe, **İstiklal Savaşı'nda Ankara**, Ankara Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı, Ankara Tarihi ve Kültür Dizisi:4, Ankara, 2007.

ERDOĞDU, Şeref, **Ankaram**, Beşeri Yayınları, Ankara, 1965.

EVREN, Burçak, **20'li Yılların Bozkır Kasabası Ankara**, Milliyet Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1998.

KARAOŞMANOĞLU, Yakup Kadri, **Ankara**, İletişim Yayınları, 29. Baskı, İstanbul, 2012.

KEMAL, Mehmet, **Türkiye'nin Kalbi Ankara**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1983.

KILIÇ, Altemur, **50 Yıllık Yaşantımız 1923-1933**, Cilt 1, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1975.

KOÇ, Vehbi, **Hayat Hikayem**, Apa Ofset Basımevi, İstanbul, 1973.

ÖZAKMAN, Turgut, **Cumhuriyet Türk Mucizesi**, İkinci Kitap, Bilgi Yayınevi, 5. Basım, Ankara, 2010.

ŞAPOLYO, Enver Behnan, **Atatürk ve Seymen Alayı**, Ankara Kulübü Yayınları, No: 2, 2. Baskı, Ankara, 2002.

ŞENYAPILI, Tansı, **Cumhuriyet'in Ankara'sı**, ODTÜ Yayıncılık, 2. Basım, Ankara, 2006.

ŞİMŞİR, Bilal N., **Ankara...Ankara Bir Başkent'in Doğuşu**, Bilgi Yayınları, 2. Basım, Ankara, 2006.

Makaleler

ARSLANOĞLU, İnci, “1930-50 Yılları Ankara'sının Eğlence Yaşamı Gazino Binaları”, **Tarih İçinde Ankara II**, Aralık 1998 Seminer Bildirileri, Derleyen: Yıldırım Yavuz, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara, 2001.

ERDÖNMEZ, M. Ebru - AKIN, Altan, “Açık Kamusal Kent Mekanlarının Toplum İlişkilerinde Etkileri”, **MMGARON Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi e-Dergisi**, Cilt1, Sayı1, İstanbul, 2005.

GÖRÜR, Muhammed, “Ankara Palas”, **Cumhuriyet Dönemi Kültürü 1920-1938**, Cilt 1, Atatürk Kültür Merkezi, Birinci Baskı, Ankara, 2009.

GÜLTEKİN, Nevin - ONSEKİZ, Dilşen, “Ankara Kentinde Eğlence Mekanlarının Oluşumu ve Yer Seçimi” **Gazi Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi Dergisi**, Cilt 20, No: 1, Ankara, 2005.

GÜNVER, Semih, ” 2. Dünya Savaşı Yıllarında Ankara'da Diplomasi”, **Başkent Söyleşileri**, Kent Koop Yayınları No: 97, Ankara, 1979.

SAV, Atilla, “Gençlerbirliği 80 Yaşında”, **Bütün Dünya Dergisi**, Başkent Üniversitesi Kültür Yayını, Ankara, 2000.

UZUN, Hakan, “Milletin İradesiyle Oluşan Bir Bayram: Atatürk'ü Anma ve Gençlik ve Spor Bayramı ve Atatürk Döneminde Kutlanması”, **Karadeniz Araştırmaları**, Cilt 6, Sayı: 21, Ankara, 2010.

EKLER

EK 1: Ankara Palas (Altemur Kılıç, **50 Yıllık Yaşantımız 1923-1933**, Cilt 1, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1975)

EK 2: Cumhuriyetin İlanından Sonraki Yıllarda Bentderesi, (Nezihe Araz, **Mustafa Kemal'in Ankarası**, Apa Ofset Basımevi, İstanbul, 1994.)

EK 3: Ankara'da İnşa Edilen Stadyumdan Bir Görüntü, (Burçak Evren, **20'li Yılların Bozkır Kasabası Ankara**, Milliyet Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1998).

**KENT TARİHİ ARAŞTIRMALARINA BİR KATKI:
XIX. YÜZYILIN ORTALARINDAN XX. YÜZYILIN
İLK YARISINA KADAR İZMİR- TİLKİLİK
SEMTİNDE SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYAT**

Cihan ÖZGÜN*

ÖZET

Kenti semtler, caddeler, yollar, mahalleler, binalar, insanlar oluşturur... Kentin karmaşık sokaklarında birine yer tarif ederken şuradaki eski binanın önünden yürü ya da şu tarihi binanın yanından git şeklinde tarif etmeyiz genellikle. *Yeni inşa edilmiş binaların, yeni dikilmiş gökdelenlerin önünden, arkasından dolan ya da yürü* şeklinde tarif etmeye daha meyilliyizdir. Bu haliyle tarihi kent dokusunun, tarihi kent kimliğinin temel yapı varlıklarını unutmaya başlarız. Kolektif belleğimizin içini hiç farkında olmadan kendimiz boşaltırız. Bu toplumsal gerçek bugün kent tarihi araştırmalarının belki de daha çok yapılmasını gerekli kılacak türden bir gereğe olabilir. Bu yüzden Anadolu coğrafyasının bir bölgesini, bir şehri, bir köyünü çalışmak alışık olduğumuz bir durumdur. Ancak bir semtin, bir mahallenin ve hatta bir hanenin tarihini çalışmak belki zor olabilir ama imkânsız değildir. Üstelik bu türden *mikro kent çalışmaları* Türk toplum yapısının bütününe ilişkin çok ciddi ipuçları verebilir. Bir kentin mahallelerden, mahallelerin gündelik hayatın yaşandığı mekânlardan, mekânların ise toplumsal, kültürel ya da ekonomik hayatla iç içe olan insanlardan ayrı düşünülemediği gerçeğinden hareketle, kent tarihi üzerine yapılacak araştırmalarda, kent, mekân ve insan arasındaki ilişkilerin gündelik hayatın akışı üzerinden değerlendirilmesi büyük önem taşır. İzmir Osmanlı'dan Cumhuriyet'e değişen ve dönüşen kentler arasında hayli renkli bir görünüme sahiptir. Çalışmada İzmir kentinin önemli bir semti olan Tilkilik ve çevresinin bu değişimden ne kadar etkilendiğine ilişkin tespitler, semtin sosyal ve ekonomik hayatı üzerinden hareketle ele alınacaktır.

* Doç. Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Kent tarihi üzerine yapılan araştırmalar, yalnızca o kenti oluşturan mekânların ya da yapıların incelenmesiyle sınırlı tutulamaz. Kent tarihini şekillendiren temel faktörlerden biri de, o yerleşim yerinde yaşayan insanlar ve yaşanan olaylardır. Kaldı ki, İzmir gibi önemli bir liman kenti için bu ayrıntı çok daha önem kazanır. Bir liman kentinin küçük bir semtinde meydana gelen sosyal ve ekonomik gelişmeler, kent tarihi araştırmaları için bir bütünün parçasının incelenmesine katkı saęlayabilir¹. Demiryolunun hemen yanı başında uzanmasının da etkisiyle, değişen semt hayatının Tilkilik yerleşimi üzerinden incelenmesi hayli renkli ayrıntuların gün yüzüne çıkmasına da olanak verecek türdendir.

Tilkilik, günümüzde Akıncı ve Altınordu Mahalleleri arasında yer alır. Semtin etrafı Hurşidiye Mahallesi, Kurtuluş Mahallesi ve az ilerisinde bulunan Faik Paşa Mahallesi'nin yayıldığı yerleşim alanlarıyla çevrilidir. Tilkilik, İzmir'in en eski semtlerinden biridir ve tarih içinde Türk nüfusunun en yoğun olarak bulunduğu bir yerleşim yerini ifade etmektedir. Osmanlı devletinin son yüzyıllarında İzmir'in eski bölge ilişkileri içerisinde uzmanlaşmış olduğu zanaatkârlık alanı içinde pamuklu

¹ İzmir kent tarihine ilişkin basılı çalışmalar için lütfen bkz. Cihan Özgün, **Aydın İlinde İktisadi Değişim (1839-1923)**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2006. Cihan Özgün, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir'in Aydın Sancağı İle Ticari İlişkileri", **II. Ulusal İktisat Kongresi- Türkiye'nin İktisadi Dönüşüm Süreci**, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İzmir, 20- 22 Şubat 2008. Cihan Özgün vd., **Değişim Sürecinde Aydın-XIX. Yüzyıldan Günümüze Sosyal ve Ekonomik Hayatın Dönüşümü**, Ed. S. Sürgevil, Aydın Ticaret Odası Kültür Yayınları, No. 4, Aydın, 2010; Cihan Özgün vd., "Batı Anadolu'nun Yol Ağı: Araştırmalar-II, Kuşadası Liman ve Kervan Yolları", **Tarih Okulu**, Cilt X, 2011, ss. 59- 71. Cihan Özgün vd., "Batı Anadolu'nun Yol Ağı Araştırmaları- III İzmir'in Artalanında Kervan Yolları", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt XXVI/ 2, 2011, ss. 527- 549. Cihan Özgün, "XIX. Yüzyılın Ortalarında Foça Kasabasında Tarımsal Arazi Kullanımı ve Verimlilik", **The Journal of Academic Social Science Studies-Tarih Özel Sayısı**, Cilt V. 5, I. 6, 2012, ss. 371- 395. Cihan Özgün, "Batı Anadolu Limanlarına Ulaşan şark Ticaret Yolu (İpek Yolu) Üzerine Gözlemler: 19. Yüzyıldan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Büyük Menderes Havzasında Ticaret Yolları", **Uluslar arası Dünden Bugüne İpekyolu Beklentiler-Gerçekler**, Ötüken Yay., İstanbul, 2008, ss. 227- 258. Cihan Özgün, **Bereketli Topraklarda Üretmek ve Paylaşmak-İzmir ve Çevresinde Ticari Tarım**, İBB Yay., İzmir, 2014.

dokuma, yazma, yorgan yüzü ve yazma başörtüsü imali bulunuyordu². İmalathanelerin yayıldığı alan ise boya, koku, kirli su gibi istenmeyen *yan ürünleri* olduğundan şehrin dışında bugün hala aynı isimle anılan Basmane’de yer alıyordu. Bugünkü İstasyon, basmanelerin dış hududu sayılabilir ve burası kesin olarak şehrin doğu-kuzey sınırını tayin etmektedir. Güneyde bugünkü Eşrefpaşa parkları, Müslüman mezarlıkları, Bahribaba Parkı, Musevi mezarlığı, doğuda da Mezarlık diye anılan Tilkilik’in üstündeki mezarlık gene şehrin çevresel sınırlarına işaret etmektedir. Mezarlıkların her zaman konut mahallerinden on beş dakika-yarım saat kadar yürüme mesafesinde oldukları göz önünde bulundurulursa şehrin bütününün yüz elli hektar kadar olduğu söylenebilir³. Tilkilik semti, XVI. yüzyılın ilk yarısında İzmir’in kent merkezindeki ilk beş mahallenin Basmane çevresinde kurulmasının ve kentleşmenin de bu yerleşim alanları etrafında örüntülenmesinin yakın şahididir⁴. XVI.

² Osmanlı devletinin klasik dönemde sahip olduğu ekonomi anlayışı tradisyonalizm (gelenekçi), provizyonist (iaşeci), fiskalist (hazine gelirlerini önceleyen) ilkeler göz ardı edilerek ele alınmaz. Geniş bilgi için lütfen bkz. Mehmet Genç, “19. Yüzyılda Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün Klasik Prensiplerindeki Değişmeler”, **Dıvan**, C. 1, 1999, ss. 1-8. Bununla birlikte devletin bölgesel ve ürünsel uzmanlaşmaya önem verdiği de bilinir, bu durum Basmane semti için de geçerlidir. Rusçuklu Evaniş’in, Sakız adasında İzmir basmahanesine özgü eşyayı imal ettiği için Kıbrıs’a sürgün edilmesi İzmir örneği üzerinden söz konusu anlayışın sonucuna işaret etmektedir. **B.O.A.**, ZB., n. 509, (1796).

³ Mübeccel B. Kıray, **Örgütlemeyen Kent İzmir**, Ankara, 1998, s. 39.

⁴ Faik Paşa mahallesinin yayıldığı alanın beş yüz yıl önce mezarlık durumunda bulunması da kent kimliğine ilişkin yapılabilecek tespitler için hayli önemli bir ayrıntıdır. Lütfen bkz. Hülya Gölgesiz Gedikler, **1950- 1960 Yılları Arasında İzmir’de Gündelik Yaşam**, Dokuz Eylül Üniversitesi AİİTE Doktora Tezi, İzmir, 2006, s. 45. Daha çok şehrin ileri gelen ve tanınmış insanların gömüldüğü İzmir hazirelerinin büyük bir bölümü 1900’lü yılların ilk çeyreğinden itibaren gerçekleştirilen kent düzenlemelerine bağlı olarak yol, bulvar, park ve cadde açılması sırasında yok oldu. İçinde Basmane çevresindeki mezarlıkların da bulunduğu bu türden eski mezarlık alanları Vali Rahmi Bey zamanında kent dışına taşındı. Çorakkapı Camii’nin batısında ve güneyinde bulunan haziresi, kentın imar açısından yeniden düzenlenmesi sırasında bilinçsiz bir şekilde yok edildi. Bazı mezarlar ise sonradan yapılan binaların ve açılan caddelerin altında kalmaktan kurtulamadı. Orhan Beşikçi, *İzmir’den Yadigâr*, İBB. Yay., İzmir, 2014, s. 63;

yüzyılda aralarında Faik Paşa Mahallesi yani bugünkü Altınordu mahallesinin de olduğu bu ilk beş yerleşim yeri İzmir'in küçük bir kasaba görünümünde olduğuna işaret etmektedir. XVI. yüzyıl boyunca ve XVII. yüzyıl içinde İzmir şehri büyük bir gelişme göstermişti. XVII. yüzyılın ortalarında bu mahallelere, içinde Hatuniye yani bugünkü Tilkilik semtinin de olduğu çok sayıda yerleşim yeri daha eklendi⁵. XVII. yüzyılın son çeyreğinden hemen önce İzmir'e gelerek gözlemlerde bulunan Evliya Çelebi'ye göre Türkler Tilkilik, Namazgah, İkiçeşmelik, Kemeraltı semtlerinde, Museviler Mezarlıkbaşı'nda, Ermeniler Basmane'de yoğun olarak yaşıyordu⁶. Bu haliyle Tilkilik semti, Musevi cemaati ile Ermeni cemaatinin yerleşim yerlerinin hemen hemen ortasında yer alıyordu. Adını, yörenin kırsal olduğu zamanlarda Kadifekale eteklerindeki ağaçlık alandan buraya inerek semte dadanan tilkilerden ya da XVIII. ve XIX. yüzyıllarda İzmir'de yaşayan ünlü Tilkizade ailesinden aldığı tahmin edilmektedir⁷.

XX. yüzyılın ilk yarısında Tilkilik'te yaşanan bazı olayların incelenmesi semtin toplumsal ve ekonomik durumu üzerine bir takım tespitler yapmayı mümkün kılacak türden ipuçları sunmaktadır. Bunların başında hiç kuşkusuz İzmir Yangını gelmektedir. Tilkilik semti Yunan işgaline yakından şahitlik etmiş, Yunan birliklerinin 1922 tarihinde İzmir'i terk ederken Türklere ait çok sayıda yerleşim yerini yakıp yıkmasından nasibini almıştır. Türk orduları İzmir'in sahil bandına ilerlerken Tilkilik semti üzerinden geçerek Konak'a ulaşmışlardır⁸. İzmir'in 1922

Aynı zamanda İzmir- Kasaba Demiryolu inşa edilirken Tilkilik semtinin hemen yakınındaki alanlarda bulunan bazı mezarlık alanların söz konusu demiryolu kumpanyası tarafından satın alınan araziler içinde kaldığı ve bu mezarlıkların yok edildiği de bilinmektedir. **B.O.A.**, Ş.D, 495/26, 25 Ağustos 1285 (1869).

⁵ Mübahat Kütükoğlu, **XV ve XVI. Asırlarda İzmir Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı**, İBB Yay., İzmir, 2000, s. 23- 24.

⁶ Tülay Alim Baran, **Bir Kentin Yeniden Yapılanması: İzmir 1923-1938**, Arma Yay., İstanbul, 2003, s. 26.

⁷ Ayrıntılı bilgi için lütfen bkz. Yaşar Ürük, **İzmir'i İzmir Yapan Adlar-İzmir Kent Sözlüğü**, İBB Yay., 2008, s. 239.

⁸ Nezahat Keleş, "Geçmişten Çağrı", **Ege Mimarlık Dergisi**, Cilt I, İzmir, 1992, s. 41.

yılında geçirdiği büyük yangın özellikle Ermeni mahallesinde büyük bir yıkım yaratmıştı. Bu yangında Fevzi paşa bulvarının güneyinde yer alan Kemeraltı dışında Gündoğdu Meydanı, Alsancak Garı, Kahramanlar ve Basmane garı arasındaki 2 milyon 600 bin metre karelik alan ve 20-25 bin bina bütünüyle yanmıştı. 1922 yılında Kurtuluş Savaşı sonundaki büyük yangın ve şehrin Rum nüfusunun toptan göçünden sonra, XVIII. ve XIX. yüzyılda gelişmiş olan merkezi iş mntukasının hemen hemen tamamı yanmış ve şehrin nüfusu neredeyse yarı yarıya azalmıştı. Bugünkü haritalardan Anafartalar caddesinin çevrelediği eski iş merkezinin dar ve girift sokakları ile tam tezat halinde olan, bu çevreden Kültürpark'a kadar uzanan yeniden inşa edilen yerdeki geniş caddeler ve yeni binaların çelişkisi 1922 yangınının belgesidir⁹.

Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra yangın yerlerinin imarı, çok sayıdaki mahallelerinin su sorunu, aydınlatma gibi konular İzmir'in yeniden inşası konusunda ciddi sorunlar olarak belirmişti. Bu sorunların çözümünde sadece İzmir belediyesinin çabaları yeterli olmayacak gibi gözüküyordu. Şükrü Kaya bu duruma şu sözlerle dikkat çekmişti: "*Yanan İzmir'in imar ve ihyasını münhasıran İzmir Belediyesi'ne yükletmek, orayı ebediyen harap kılmaya mahkûm etmek demektir. Çünkü İzmir Belediyesi bu elindeki varidatla, hususiyile Tilkilik veyahut İkiçeşmelik mahallesinden şu veya bu esnaftan aldığı beş on kuruş varidatla o mahallelerin tanzifat, tenvirat gibi en ibtidai vazifesini ifa edemezken bir de koca şehrin imarına ve ihyasına kalkmak hayal ile uğraşmak demektir*¹⁰". Şükrü Kaya'nın Tilkilik'e yaptığı bu vurgu aslında semtin işgal sonrasında ticari hareketliğini yitirdiğine de işaret etmektedir. Gerçekten de 1926 yılına kadar eski yangın yerlerinin canlı birer ticaret merkezi haline getirileceğine ilişkin vaatlerin yerine getirilememesi, enkazın kaldırılıp temizlendikten sonra bölgeye gerekli resmi ilginin gösterilmemesi Tilkilik semti ve çevresinin toplumsal ve ekonomik kaderini de belirlemeye yetti.

⁹ Hülya Gölgesiz Gedikler, **a.g.t.**, s. 66; Mübeccel B. Kıray, **a.g.e.**, s. 89.

¹⁰ Erkan Serçe, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Belediye (1868-1945)**, Dokuz Eylül Yay., 1998, s. 246.

XX. yüzyılın ilk çeyreğinden çok sonraları bile henüz şehrin ne şekilde ve hangi yöne doğru imar edileceği hakkında dikkate değer bir politika belirlenmemiştir ve bu da sıkıntuların sürmesine neden oluyordu. Şehrin hangi yöne doğru genişletileceği tartışmalarında ileri sürülen görüşler arasında, İkiçeşmelik ve Tilkilik civarında kanalizasyon yapılsa, geniş caddeler açılrsa bile buraların güneş almayacağı ve dolayısıyla sağlık açısından uygun olmayacağı da yer alıyordu. 1922-35 yılları arasında İzmir'in bir kısım yangın bölgeleri kendi kaderine terk edilmiş, yalnız caddelerin açılması ve yolların düzenlenmesi ile uğraşılmıştı¹¹. Yangının periferisinde yer alan Tilkilik semtinde de başta kaldırım inşası olmak üzere bu türden beledi düzenlemeler, İzmir belediyesinin ihaleleriyle sürdürülmekteydi¹². Anlaşıldığı kadarıyla denizaşırı ticarete ilişkin işyerlerinin çoğunun yerleştiği Gümrük- Pasaport arasındaki o zaman Birinci ve İkinci Kordon diye anılan yerlerle ve onların arkasındaki bazı sokaklar yanmadan kalmıştı. Konak'tan Kordon'u takip eden kısımlarda ve arkalarında yer alan mevkilerde bulunan incir ve üzüm depoları da zarar görmemiştir. Yanan kısım üst tabaka perakende satışın ve her türlü servisin toplandığı çarşılarla büyük bir konut mıntikasını kapsıyordu. Bugünkü Atatürk ve Cumhuriyet caddeleri ile Fevzi Paşa Bulvarı ve Gazi Bulvarı'nın denize yakın kısımları ile eski yanmayan iş mıntikası İzmir'in yarım asır öncesine kadar olan iş hayatını barındırmaya yetti¹³.

1930'lu yılların hemen başlarında İzmir şehrinde gerçekleştirilen yeniden imar faaliyetleri esnasında Faik Paşa mahallesinde bulunan

¹¹ Tülay Alim Baran, **a.g.e.**, s. 59; Mübeccel B. Kıray, **a.g.e.**, s. 89; İzmir'e çağdaş bir kentin parametrelerine uygun yatırımlar yapmak konusunda XX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren samimi tartışmaların oluştuğu sonucuna ulaşılabilir. Ancak Tilkilik semtinin bu tartışmaların pek de odağında yer almadığı da anlaşılmaktadır. İkiçeşmelik ve Tilkilik semtlerinin ihtiyacı olan öncelikli altyapı yatırımları arasında buralara kanalizasyon yapılması ve caddelerin tamir ve onarımları yer almasına rağmen, söz konusu semtlere ne kadar yatırım yapılırsa yapılsın buraların çağdaş bir kent görünümünden uzak kalacağı da tartışmalarda bir başka boyutu ifade etmektedir. Dahası semtin kendi kaderine terk edilmesinin uygun olacağı bile tartışma konularından bir diğeridir. **Anadolu**, 2 Ağustos 1929.

¹² **Anadolu Gazetesi**, 2 Eylül 1929.

¹³ Mübeccel B. Kıray, **a.g.e.**, s. 89.

mezarlıktan boşalan alan ve günümüzde Tilkilik semtinin hemen yakınındaki Altınpark diye anılan kısım içi havuzlu bir park haline getirildi. Tilkilik semti bir Türk ve Müslüman mahallesi idi. Ayrıca İzmir'e İspanya'dan gelen Museviler de ilk olarak buraya yerleştirilmişti. Bu halile semt Osmanlı ve Rum evleri ile Yahudihanelerin iç içe bulunduğu kozmopolit bir yerleşim yeri görünümündeydi. Cumhuriyetin ilanından sonra Dönertaş Sebilini de kapsayan bu mahalle Altınordu adını aldı. Tilkilik semtinin hemen yanı başındaki Kurtuluş mahallesinde 1940'ların sonlarına kadar Museviler ve Türkler birlikte yaşamaktayken, Ortadoğu'da yeni bir devletin kurulmasıyla buradaki Museviler İsrail'e göç etti. XX. yüzyılın ilk yarısına kadar bu yerleşim yerleri kentin en zengin muhitlerinden biriydi. Metin Oktay, Şekerci Ali Galip, Evliyazadeler, Ferit Eczacıbaşı gibi pek çok ünlü isim burada yaşamıştı¹⁴.

İşgal ve işgalin getirdiği yıkımın yaraları kentte sarılmaya çalışılırken Tilkilik semtinin hemen yakınında bir spor kulübünün kurulması kentin toplumsal moralini yükseltmenin önemli bir örneğine işaret etmektedir. 26 Aralık 1923 yılında kurulan Altınordu spor kulübünün kurucuları arasında Cumhuriyet öncesi İzmir'inde Tilkilik semtinde eczacılığı ile kente büyük hizmetler sunan Süleyman Ferit Eczacıbaşı'ndan başka Ahmet Şerafettin Bey, Kemal Kamil Bey, Edip Berkant Bey, Numanzade Muallim Mehmet Rıza Bey, Doktor Hasanzade Ethem Bey, Katip Selami Bey, Cerrah Necipzade Ali Bey'in de içinde bulunduğu İzmir'in ileri gelenleri vardı. Altınordu Spor Kulübü'nün sporcu, taraftar ve yöneticileri Basmane'de yaşıyordu. 1923 yılında Mezarlıkbaşı'ndaki Havra Sokağında küçük bir odada çalışmalarına başlayan lacivert ve kırmızı renkleri taşıyan Altınordu Gençlik spor kulübü kısa zamanda büyük

¹⁴ Hülya Gölgesiz Gedikler, **a.g.t.**, 46; Tülay Alim Baran, **a.g.e.**, s. 67; Tilkilik'te yaşayan semt sakinleri arasında muhtemelen XIX. yüzyılın ikinci yarısında Bulgaristan'dan göçerek İzmir'e gelenlerin olduğu da anlaşılmaktadır. Onlardan biri Hacı Veli mescidi civarında oturan Rusçuk muhacirlerinden olup 20 Mart 1899 tarihinde Tilkilik'te vefat eden Aşçı Ali bin Abdullah'tır. Mehmet Başaran, **1899-1902 Tarihli Kassam Siciline Göre İzmir'in Topografik, Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Durumu**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, DEÜ AİİTE, İzmir, 1991, s. 3-4.

bir gelişme göstererek Tilkilik'te eskiden bir medrese olan yeni binasına taşındı. 1950'lerde İzmir'in en geniş taraftar kitlesine sahip bir kulüp olarak varlığını sürdürdü. Bir dönem Adnan Menderes'in de futbol oynadığı bu kulüp, 1950'lerden sonra yaşanan sıkıntılar ve anlaşmazlıklar sonrasında güç yitirmeye başladı. Kulüp bünyesinde oluşan bu güç kaybının Tilkilik semtinde yıllar içinde yaşanan sosyal çöküntüsüyle de yakın bir ilgisi vardı¹⁵.

XVII. yüzyıldan beri iç limanın hemen arkasında Tilkilik'in Namazgah ile birleştiği yerlerde denize karşı İzmir'in ileri gelenlerinin konaklarının yerleştiği¹⁶ bu semtin, XX. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra, sözü edilen konakların ucuz oteller haline gelerek, onlarla birlikte beliren ucuz lokantalar, kahveler arasında küçük imalatla merkezi iş mıntukasının bitiminde tam bir çöküntü mıntukası görünüşü kazandığı fark edilir¹⁷. Gerçi Tilkilik semti ve çevresinde yaşanan bu çöküntünün Cumhuriyet'in ilk yıllarından, yüzyılın ortalarına kadar eski yangın yerlerinin bir ticaret merkezi olacağı söylenmesine rağmen pek bir şeyin yapılamamış olmasından kaynaklandığı da anlaşılmaktadır. Çünkü İzmir yangınından sonra bir caddenin enkazını temizlemek yerine park yapılması, savaş sırasında başlayan Basmane Bulvarının bitmemesi ve Gazi Bulvarının açılmamış olması soyguncuların ve serserilerin konakladığı yer haline gelen bu alanla ilgili ümitleri yavaş yavaş söndürmeye yetmişti. Üstelik İzmir'in bu eski yerleşim yerleri bu yıllarda imara kapalı olduğundan 1950'lili yıllardan itibaren başlayan yapılaşmadan etkilenmemiş, hatta nüfus artışıyla birlikte buradaki varlıklı nüfusun bir bölümü değişik semtlere yerleşmeye başlamıştı. 1950'lerin hemen başlarında semt çevresindeki yerleşim alanlarında suç olayları oldukça yaygın görülüyordu. 1952 yılında İzmir Valiliğinin suçlarla ilgili hazırlamış ol-

¹⁵ Orhan Beşikçi, **a.g.e.**, s. 109. Hülya Gölgesiz Gedikler, **a.g.t.**, s. 394.

¹⁶ Erkan Serçe, **a.g.e.**, s. 50.

¹⁷ Mübeccel B. Kıray, **a.g.e.**, s. 96.

duğu bir raporda semt çevresinde suç oranının epeyce arttığı tespit edilmektedir. XX. yüzyılın ortalarında (1967 İzmir il yıllığına göre) Karataş dışında Tepecik, İkiçeşmelik, Keçeciler, Tilkilik gibi semtlere yayılmış olan iki yüzü aşkın aile evinin bulunması¹⁸ semtte yaşayan aile sayısının hayli düşük olduğuna da işaret etmektedir.

XX. yüzyılın ilk yarısında henüz apartmanların kent silüetine girmediği dönemlerde, Tilkilik semtinin evleri, içinde bulunduğu Basmane adı verilen yerleşim alanının konut mimarisinin temel özelliklerinden ayrı düşünülemez. İzmir'in en eski yerleşim yerlerinde genellikle orta boy muhkem kargir yapıların inşa edildiği tespit edilmektedir. Bu haliyle bu tür yapılar XVII. yüzyıl Kuzeybatı Avrupa toplumlarındaki tüccar evlerine çok benzemektedir. Bu devrede Çarşı-Hisar-Cami-Meydan nüvesinin hemen arkasında Tilkilik'in Namazgah semti ile birleştiği yerlerde denize karşı İzmir ileri gelenlerinin konakları yer almaktaydı. Gerçi eski İzmir seçkinlerinin yerleştiği Tilkilik civarındaki konaklar hem üslup hem de ölçek bakımından *tüccar evleri* değildi. Bu binalar muhkem tüccar evlerinden yapı ve üslup olarak çok farklıydı. Hafif, fantezisi olan seçkin üsluplar, ahşap malzeme hâkimdi. Şimdi fonksiyon değiştirmiş, ucuz otel ve pansiyonlar haline gelmiş olmalarına rağmen bu özellikleri bugün bile görülebilir¹⁹. Alan araştırması sırasında yapılan gözlemler Tilkilik semtinde bulunan eski evlerin hemen hemen tümünün tek katlı ya da iki katlı olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. O. Beşikçi'nin hazırladığı geniş kapsamlı bir çalışma bölgede yaptığımız araştırma sonuçlarını destekler türden sonuçlar içermektedir. Semtte, geleneksel mimari ile taş, tuğla, kerpiç, ahşap ağırlıklı malzemelerle inşa edilmiş yüksek duvarlarla çevrili, avlulu, havuzlu, kuyulu evler vardır²⁰. Tilkilik bölgesindeki konut mimarlığının, geleneksel Osmanlı- Türk evi yaklaşımına

¹⁸ Hülya Gölgesiz Gedikler, **a.g.t.**, s. 39- 46 ve 163; Tülay Alim Baran, **a.g.e.**, s. 59 ve 67.

¹⁹ Mübeccel B. Kıray, **a.g.e.**, s. 35 ve 55.

²⁰ Orhan Beşikçi, **a.g.e.**, s. 167.

rının yoğunlaştığı Kadifekale- Namazgah bölgesinde görülen açık, yarı açık, kapalı mekan kurgusu ve çıkma gibi öğeler ile kıyıdaiki Levanten konut mimarlığının karakteristiklerini barındıran bir ara kesit mimarlığı olarak biçimlendiği tespit edilmektedir²¹.

Anadolu'nun birçok büyük şehirlerinde olduğu gibi su problemi, yüzyıllar boyunca devam eden bir sorun olarak XX. yüzyılın ilk yarısında Tilkilik semtinde de sürmekteydi. Zaman zaman suyollarında yapılan tadilat ve ıslahatlar kentlerin su sorununa geçici çözümler bulmaktan öteye gidememişti. İzmir Valisi Mehmet Kamil Paşa zamanında 1895 tarihinde İzmir Osmanlı Su Şirketinin resmen kurulmasıyla, İzmir'in özellikle fakir semtleri ve yukarı mahalleleri suya kavuşmuştu. İzmir Osmanlı Su şirketi aslında bir Belçika ortaklığı idi ve şirket İzmir şehrinin su ihtiyacını zamanın sıhhi şartlarına uygun bir şekilde karşılamak amacıyla gerekli tesisleri kurma işini yapıyordu. Şirket'in çalışmaları sayesinde Halkapınar Suyu tesislerine başlandı. Böylece Belçika şirketi evlerine bu sudan almak isteyenlerden toplamış olduğu peşin parayla, kendileri büyük bir yatırım yapmadan, sermaye bulmuş ve bu yatırım, İzmir halkının verdiği paralar sayesinde tamamlanmıştı²². Resmî dairelere, hastane, belediye gibi kuruluşlara bedava su verecek olan bu şirket ayrıca belediyenin saptayacağı yirmi noktaya halk çeşmesi inşa edecekti. Şirket gerekli çalışmaları tamamladıktan sonra 1898 yılında su vermeye başladı. Şirketin su vereceği yirmi halk çeşmesinden biri de Tilkilik'te musalla taşı yanında idi²³.

Gerçi İzmir'de bu tesislerden daha önce vakıf olarak Vezir Suyu, Osman Ağa Suyu, Hasib Efendi suyu gibi tesisatı bulunan üç su vardı. Ayrıca kentte XVIII. yüzyılda Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın değerlendirdiği bir de "Damlacık Suyu" mevcuttu. Ancak zamanla bu su-

²¹ Bu konuda, bana değerli bilgileriyle yol gösteren sayın Prof. Dr. İnci Kuyulu Ersoy'a teşekkür ederim. **İzmir Mimarlık Rehberi**, (Ed. Deniz Güner), Mimarlar Odası İzmir Şubesi, İzmir, 2005, s. 33.

²² Münir Aktepe, **İzmir Yazıları (Camiler, Hanlar, Medreseler, Sebiller)**, Haz. Fikret Yılmaz, İzmir, 2003, s. 163 vd.

²³ Erkan Serçe, **a.g.e.**, s. 126.

ların yolları bozulmuş, aşınmış, künkleri kırılmış olduğundan su telefâtı oluyordu. Bu nedenle doğdukları kaynaklarından, bağlı buldukları çeşmelere eskisi gibi çok su ulaşamıyordu. Üstelik mevcut su, artan nüfusun ihtiyacını karşılamaktan uzaktı. XIX. yüzyıl İzmir şehrinde “mahalle-i mezburede Tilkilik nam mahalde [bir] akar çeşme” ile “Tilkilik’te Kavak dibinde [bir başka] akar çeşme” ve Tilkilik çarşısında musalla pişgahında” bir diğer çeşme olmak üzere semtin su ihtiyacını karşılayan çeşmeler vardı. Anlaşılan bu son çeşme İzmir Osmanlı Su Şirketi’nin halka bedava su verdiği halk çeşmelerinden biriydi. Döner Taş Sebili ise Tilkilik semtinde, Hatuniye Camiinin doğu tarafında bulunmakta, yüzü Osmanzade Yokuşu ile Anafartalar caddesine bakmaktaydı. XX. yüzyılın hemen ortalarında bile, halen sebinin Anafartalar Caddesine bakan cephesindeki kısmından su verilmekteydi. Tilkilik semtinde Hatuniye Mahallesinde bulunan ve semt sakinlerinin su ihtiyaçlarını giderdikleri Fatma Hanım Sebilinden başka Hacı Veli camiinin hemen yanında ve camiinin adını paylaşan bir başka sebil daha vardı²⁴. XX. yüzyılın ortalarına kadar İzmir’in pek çok yeri, kaynağı Şirinyer’de, Buca yolunun sağ tarafında kalan arazide bulunan Osman Ağa suyundan halen yararlanmaktaydı. Georg Weber, yüzyıllar öncesine ait toprak borulara istinaden, bu suyunun Bizans döneminden beri kullanıldığına işaret etmekteydi²⁵. Tilkilik semtinin de su gereksinimi bu tarihi su kaynağından karşılanıyordu. Ancak Tilkilik semtinin kullandığı Vezir Osman Ağa sularına zaman zaman lağım sularının karıştığı da oluyordu. Bu türden bir sıkıntı 1926 yılında yaşandı ve halktan Halkapınar suyunu kullanmaları istendi. Benzer sorun XX. yüzyılın ortalarında da yaşanmaya devam etti. 1960’lara gelindiğinde bu kaynağa önce tifö mikrobulaşmış, sonrada akmamaya başlamıştı. Bunun üzerine yöre halkı semtlerinin Halkapınar suyuna bağlanmasını istemek zorunda kaldı²⁶.

²⁴ Münir Aktepe, **a.g.e.**, s. 163-188.

²⁵ Georg Weber, **İzmir’in Suyolları**, Çev. İlhan Pınar, İBB Yay., İzmir, 2011, s. 44.

²⁶ Hülya Gölgesiz Gedikler, **a.g.t.**, s. 87; Mehmet Karayaman, **20. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir’de Sağlık**, İBB yay, İzmir, 2008, s. 193.

XIX. yüzyılın sonlarında semtin yaşadığı su problemine bir de kanalizasyon şebekesindeki yetersizlikler de ekleniyordu. İzmir'in pis su ve kanalizasyon sorunlarına ilişkin olarak XIX. yüzyılın ortalarına ait bir anlatıma göre İzmir'de lağım ve yağmur suyu kanalları, taa Strabon –yani 1. yüzyıldaki– döneme kadar geriye gidilen tarihlerden beri ihmal edilegelmekteydi²⁷. 1880'li yılların ortalarında İzmir'de çıkan bir gazetede Tilkilik semti ve civarında kanalizasyon şebekesindeki sorunlar işleniyor, Tilkilik ve daha üst kısımlarında kanalizasyonun bulunmadığı bildiriliyordu. Pisliklerin sokağa atılmasına bağlı olarak artan salgın hastalıklara da ayrıca dikkat çekiliyordu²⁸.

1929 yılında Tilkilik semtinde gerçekleştirilen alt yapı düzenlemele-ri sırasında lağım inşaları için ihaleler düzenlendi ve bu türden ihaleler yerel basın aracılığıyla halka duyuruldu. Bu haliyle Tilkilik semtinde var olan lağımın aşındığı ya da tamire muhtaç olduğu düşünülebilir. Çünkü sözü geçen yılın Ağustos ayında Tilkilik semtinin bir sokağında yeniden inşa edilmesi gereken bir lağım için İzmir Belediyesi kapalı zarf usulüyle bir ihale düzenledi. İlgilenenlerin Belediyenin satın alma komisyonuna başvurması istendi²⁹. Bundan kısa bir süre sonra aynı yılın Eylül ayı başlarında bir başka ihale daha duyuruldu. Tilkilik semtinde

²⁷ Rauf Beyru, **19. Yüzyılda İzmir'de Sağlık Sorunları ve Yaşam**, İBB Yay., İzmir, 2005, s.XIII.

²⁸ Erkan Serçe, **a.g.e.**, s. 68; 1898 yılına ait bir gazetede, Tilkilik semtinin hemen yakınında bulunan Faik Paşa Camiinin lağım tesisatının olmaması nedeniyle pisliğin civar halkı rahatsız edecek biçimde yanındaki bahçede toplandığına ilişkin çıkan bir haber hayli düşündürücüdür. Rauf Beyru, **19. Yüzyılda İzmir'de Sağlık Sorunları ve Yaşam**, **a.g.e.**, s. 176; İzmir- Kasaba Demiryolunun inşasının kentin alt yapı yatırımlarına büyük katkılar sağladığı bilinmektedir. Demiryolu ile gelen ticari ürünlerin kentin dar ve dolambaçlı sokaklarından geçerek perakende tüccarına ulaştırmanın zorlukları karşısında kent içinde caddelerin ve sokakların genişletilmesi çalışmaları ihale ya da benzeri türden girişimlerle sürdürülmeye çalışılmıştır. Bu türden girişimlere ilişkin yapılan mukavele maddeleri arasında ilgili yerlerin kanalizasyon tesisatının da belediye tarafından döşenmesi gerekliliğinin bildirilmesi ve hatta şirketin lağım inşası için belediyeye para yardımında bulunması, demiryolunun kentin modernleşmesine sağladığı dolaylı katkıya da işaret etmektedir. **B.O.A**, DH. UMUM, 102-54, 19 Nisan 1333 (1917).

²⁹ **Anadolu Gazetesi**, 19 Ağustos 1929.

Mekke yokuşundan Molla Reis sokağına kadar bir alanda yeniden lağım inşası için Belediye çalışmalarına başladı. Bu çalışmalar sonucunda aynı usulle Mir Ali mahallesinin Selvili sokağında 185 metre uzunluğunda bir başka lağımın inşasına başlandı³⁰.

İzmir genelinde gerçekleştirilen beledi düzenlemeleri zora sokan bazı doğa olaylarından Tilkilik semti de nasibini alıyordu. 24 Ekim 1930 tarihinde saat 23.30'da başlayan sağanak yağmur 36 saat boyunca aralıksız yağarak, büyük tahribatlar yarattı, çok sayıda ev yıkıldı ve hatta insanlar enkaz altında kaldı. Yağmurun neden olduğu sel ile birlikte Kadifekale tarafından gelen büyük boyuttaki taşlar Namazgah'a sürüklendi. İkiçeşmelik Caddesi (Eşrefpaşa Caddesi) bozularak kullanılamaz hale geldi. Şehrin hemen hemen tüm mahallelerinde sel sularının etkisiyle lağımlar patladı. Tilkilik semtinde birçok dükkânı su bastı. Sabah erkenden işlerine gitmek zorunda olanlar bellerine kadar soyunarak bata çıka suların içlerinde yürümek zorunda kalmıştı³¹. 1950 yılında İzmir bir başka büyük sel felaketi daha yaşamış, 1960 yılına gelindiğinde kanalizasyon sorunun çözülmemesine bağlı olarak yine benzer sorunlar semti zor durumda bırakmış, su baskınlarıyla karşı karşıya kalınmıştı³².

Su baskınlarından başka, çıkan yangınlar da Tilkilik semti ve sakinlerini tehdit ediyordu. İzmir'de çıkan yangınlar Osmanlı döneminde yabancı konsolosların raporlarına en çok konu olan ayrıntılar arasında yer alıyordu. XVIII. yüzyılın sonlarında kentte çıkan yangınlarda özellikle kentin Türk mahallelerinin çok büyük zarar gördüğü, içlerinde han, hamam, aile evleri de dâhil olmak üzere binlerce yapının yandığına ilişkin kayıtlar söz konusudur. Üstelik yangınların sık sık çıktığı da göz önünde bulundurulursa söz konusu yüzyılın sonlarında kentin büyük bir kısmı adeta harabe haline gelmiş olmalıdır. Bu türden büyük ve geniş çaplı yangınların XIX. yüzyıl boyunca kentte sıkça yaşandığı da tespit edilmektedir. 1825 yılı ortalarında İzmir'de çıkan yangın sonucunda üç bin

³⁰ **Anadolu Gazetesi**, 2 Eylül 1929.

³¹ Orhan Beşikçi, **a.g.e.**, s. 125.

³² Hülya Gölgesiz Gedikler, **a.g.t.**, s. 83.

kadar evin bu felaketten etkilendiği anlaşılmaktadır. 1831 Temmuz'un-da başlayan büyük çaptaki bir yangın sonrasında kentteki evlerin üçte ikisinin yok olduğuna ilişkin tutulan kayıtlar, yangınların boyutu hakkında can sıkıcı sonuçlar ortaya koymaktadır³³. Tilkilik semtinde 1842 yılında yaşanan yangının boyutları hakkında bir bilgi tespit edilemese de, mevcut bilgiler Faik Paşa camii'nin ciddi ölçüde zarar gördüğü ve bu yangından sonra tamir edilerek cemaate hizmet vermeyi sürdürdüğü yönündedir³⁴. XX. yüzyılın hemen başında 1901 yılı Mayıs ayının 17. günü Tilkilik semtinde sigortasız bir evin yanması örneğinde olduğu gibi kentte muhtelif yerlerde muhtelif zamanlarda yangınların yaşandığı da tespit edilmektedir³⁵. Bu türden kasıt taşımayan ve büyük çaplı olmayan bir başka yangın 1930'ların hemen başında Tilkilik semtinde yaşanmıştır. 31 Mart 1931 tarihli bir gazete haberine göre Tilkilik Caddesi'nde Konyalı Hüseyin oğlu İbrahim Efendi'nin dükkânında kahve kavrulurken bir yangın meydana gelmiştir. Yetişen halk yangını derhal söndürmüş, yangının kaza eseri olduğu anlaşılmıştır³⁶.

XX. yüzyılın ilk yarısında Tilkilik semtinin gündelik yaşamını ciddi ölçüde etkileyen doğa olayları arasında salgın hastalıkların da bulunduğu tespit edilmektedir. XX. yüzyılın ilk çeyreği içinde semti zor durumda bırakan başta veba ve çiçek olmak üzere bazı salgın hastalıklar artış göstermişti. 1900 yılında Tilkilik'te Hatuniye Cami karşısında oturan Şükrü isminde bir gencin hastalandığı ve muayene edildikten sonra tecrit edildiği ve ailesi ile efradı hakkında gerekli sağlık önlemlerinin alındığı tespit edilmektedir. 1903 yılı itibariyle çiçek hastalığının kentte hızla yayılması nedeniyle, İzmir belli alt bölgelere ayrılarak her birine doktor ve sağlık personeli görevlendirilmiş, Tilkilik semtinde mevcut salgına karşı semt sakinlerini muayene ve tedavi etmekle görevlendirilen isim

³³ Rauf Beyru, **19. Yüzyılda İzmir'de Doğal Afetler**, İBB Yay., 2011, s. 90, 92-94 ve 98.

³⁴ Münir Aktepe, **a.g.e.**, s. 18- 20 ve ayrıca bkz. Yaşar Ürük, **a.g.e.**, s. 20.

³⁵ Rauf Beyru, **19. Yüzyılda İzmir'de Doğal Afetler**, **a.g.e.**, s. 143.

³⁶ **Anadolu Gazetesi**, 1 Mart 1931.

Dr. Hüsnü Bey olmuştu³⁷. 1919 yılının kış aylarında ise çiçek hastalığından kaynaklı ölümlerin sayısı hızla artmış, 1919 yılı Ekim ayında Tilkilik semtinin hemen yakınında bulunan Basmane Polis Karakolu yanında Sıhhiye Müdürlüğü tarafından bir muayenehane açılmıştı. Grip salgını da XX. yüzyılın ilk çeyreğinde İzmir şehrinde şiddetini sürdüren ve bazı zamanlarda ölümlere neden olan salgın hastalıklardan biri olarak tespit edilmektedir. 1926 yılı Ocak ayında İzmir’de 46 kişi gripten ölürken, 1927 yılının Ocak ayında İzmir’de grip yüzünden ölenlerin sayısı 81 kişiye yükselmişti. 1929 yılının kış aylarında şiddetini artırarak sürdüren grip hastalığı ile mücadelede İzmir Hilal-i Ahmer Cemiyeti de destek verdi. Cemiyet tarafından İzmir’in belli başlı semtlerinde ücretsiz olarak muayene merkezleri açıldı ve burada muayene olan hastalara ücretsiz olarak ilaç dağıtıldı. Cemiyet tarafından görevlendirilen doktorlar ve sorumlu oldukları bölgeler arasında Tilkilik semti de gelmekteydi. Doktor Rıza Bey öğleden önce Kemer Aziz Bey Eczahanesinde, öğleden sonra Tilkilik Faik Bey Eczahanesinde grip salgınından etkilenen halka hizmet vermesi için görevlendirildi. Cumhuriyet’in ilanından kısa bir süre sonra Tilkilik semtinde görülen salgın hastalıklardan bir diğeri de tifoydu. 1926 yılı Ocak ayının hemen başlarında 11 hanede 12 kişide görülen tifo hastalığı kısa sürede salgına dönüştü ve tifoya yakalananların sayısı 21’e yükseldi. Hastalığın en çok içlerinde Tilkilik semtinin de bulunduğu birkaç yerleşim alanında görüldüğü tespit edilmektedir. Yapılan araştırmalar sonucunda Vezir Osman Ağa sularının lağım sularıyla karıştığı ve koli basili içerdiği anlaşıldı, halktan Halkapınar suyunu kullanmaları istendi. İzmir’de görülen verem hastalığının da en çok Tilkilik semtinin de içinde bulunduğu Basmane ve civarında tespit edilmesi, bölgede sağlıklı koşullarda barınan ve yeterince beslenemeyen işçi ve hamallarla ilintilidir. Cumhuriyet’in hemen ilk yıllarında Verem Mücadele Cemiyeti’nin vereme karşı yürüttüğü mücadeleye Belediye de destek vermiş; yerlere tükürülmesini önlemek için çeşitli yerlere ve kâğıt sepetlerin yanına tükürük hokkaları yerleştirilmiş, polis ya da zabitanın

³⁷ Rauf Beyru, **19. Yüzyılda İzmir’de Sağlık Sorunları ve Yaşam, a.g.e.**, s. 346 ve 370.

sokaklara tükürenleri tespit etmeleri halinde birer lira ceza alması kararlaştırılmıştı³⁸.

Kentin fiziki yapısı ve kentte yer alan yapı topluluklarının yerleşim alanları içinde dağılımı, o kentin yerleşim birimlerini birbirine bağlayan yol ağıyla yakın bir ilişki içindedir. Tilkilik semti Kemerkapı'dan İzmir içine uzanan Basmane- Mezarlıkbaşı arasındaki ticaret yolu üzerinde idi. Kemerkapı, iç Anadolu'dan gelerek Nif yani bugünkü Kemalpaşa üzerinden İzmir'e uzanan yolun bitiş noktasındaydı. Bu yüzden Tilkilik semti, İzmir'in art alanıyla bağlantısını sağlayan ana ulaşım ağının, İzmir kent içi ulaşımına bağlanmasında aracı role sahipti. İşlek bir cadde olan bu tali yola Tilkilik veya Hatuni'ye adı veriliyordu³⁹.

Bugünkü Anafartalar Caddesi üzerinde bulunan ve Tilkilik'ten Basmane'ye uzanan ticaret yolu, demiryolu hattını takip ederek, şehrin girişindeki Kemer Çayı üzerindeki Kemer köprüsüne ulaşıyordu. Bu yol kent içinden şehir dışına uzanan ve en eski zamanlardan beri İzmir'i Anadolu'ya bağlayan ana yollardan biriydi. Sözü geçen köprüye de Kervan Köprüsü denirdi. Anadolu'dan gelerek, İzmir'e ulaşan bu yol, sözü edilen kent içi güzergâh aracılığıyla, şehir içinden geçerek rıhtıma bağlanır ve XVII. yüzyıl İzmir şehrinin ana aksını meydana getirirdi. Şimdi Anafartalar caddesinin Şadırvan Camiinden sonra Tilkilik'e yönelişinin anlamsız gibi görünen nedeni budur. Kemer köprüsü çıkışı daha sonraları Kasaba Hattı ve Basmane İstasyonu inşa edildikten sonra, kente Basmane'den rıhtıma gelen şimdi Gazi Bulvarı denen yol ile bağlanmıştı.

³⁸ Mehmet Karayaman, **a.g.e.**, s. 24- 25, 183, 193 ve 206.

³⁹ Cihan Özgün, "Batı Anadolu Limanlarına Ulaşan Şark Ticaret Yolu (İpek Yolu) Üzerine Gözlemler: 19. Yüzyıldan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Büyük Menderes Havzasında Ticaret Yolları", **Uluslar arası Düünden Bugüne İpekyolu Beklentiler- Gerçekler, Ötüken** Yay., İstanbul, 2008, ss. 227- 258; Konuya ilişkin tarafımızdan gerçekleştirilen alan araştırması ve proje kapsamında yer alınarak bizzat tarafımdan yazılan bölümlerin de olduğu kitap için bkz. Sabri Sürgevil, **Basmane Garı ve Çevresi**, İBB Yay., İzmir, 2011, s. 8 ve 39 vd.

XIX. yüzyılda kervan hayvanlarının bakımı ve kervanın onarımı bu devrede artık şehrin içinden çıkmış bugün Kemer diye anılan yerle Basmane arasındaki mekâna yerleşmişti. Bu deve kervanları daha çok Gediz, Büyük ve Küçük Menderes vadileri bölgesinin *artık ürünü* İzmir merkezine ulaştıran kısa mesafe kervanları idi. Şehre Tilkilik- Anafartalar yolu ile girer, merkeze gelir, *yüklerini bozar*, ardından geri Kemer'e gelir, orada gecelerdi. Uzun mesafe kervanları ve uzun mesafe kervanlarını barındıran hanlar büsbütün kaybolmamıştı. Fakat yeni ticaret şekli kendine uygun farklı bir mekânda yerleşmiş ve özel binasını yaratmıştı. Bu dönemde İzmir'de modern anlamda otel kurumunun da ortaya çıktığı anlaşılıyor. Yani taşıtın bakımı ve geceleme yeri nasıl farklı bir mekâna kaymışsa, taşınan malın sahipleri de malın bırakıldığı yerin dışında geceleme mekânı bulmuşlardı. Böylece bu devrede kervan hayvanları, mallar ve tüccarlar için ayrı ayrı kalacak yerlerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Gümrük Rıhtımına ulaşan yol üzerinde iki ayrı cins borsa yerleşmiş, bunların yanında ve önünde postaneler kurulmuştu. 1890'larda İzmir'in dışa bağımlı ticareti ve bankacılığı yükselirken, iş mıntukasının ağırlığı da buraya kaymaya başladı. Eskiden olmayan bir farklılaşma daha ortaya çıktı. O zamana kadar tek bir bütün içinde yer almış olan perakende satış şimdi daha az satın alma gücü olanlara hizmet eden çevre ile çok daha fazla satın alma gücü olan nüfusa hizmet eden çevre olarak ikiye ayrıldı. Daha düşük satın alma gücü olanların çevresi Anafartalar Caddesi çevresinde kaldı. Daha yüksek olanlar içinse Kordon ve Yeni Hanların arkasında "Meyhane Boğazı" diye anılan XIX. yüzyılda gelişmiş bölgede yeni ve çok daha pahalı mallar satan bir yeni "çarşı" ortaya çıktı. Burada merkezi İngiltere, Fransa hatta İsveç'te olan büyük mağazaların şubeleri açıldı ve yerli gayrimüslimlerin hem uzmanlaşmış hem de örgütlenmiş perakende ticaret kurumları da onları takip etti. Merkezi iş mıntukaları buraya kayınca Rum konut mahallelerini daha kuzeye öteleli, Alsancak'ta doğu sahiline, Basmane ve Tabakhaneyi de aşarak (buralardaki deri ve yazma imalathaneleri çoktan kapanmıştı) Kervan Köprüsüne, Kemer'e doğru kaydı. Buraları orta ve düşük gelirli Rum mahalleleri haline gelirken; Punta (Alsancak) üst gelirli Rum mahalleleri oldu. Diğer taraftan Müslüman mahalleler merkezi iş mın-

tıkasınca itilmemekle beraber göçen nüfusun sebep olduğu yerleşme ve kaymalarla alt gelir grupları İkiçeşmelik'ten yukarılara Eşrefpaşa'ya yayılmış, orta tabaka Namazgâh, Tilkilik'in arkaları ve Mezarlıkbaşı'na bütünüyle yerleşmişti⁴⁰.

Basmane İstasyonunun sol tarafında Türk mahalleleri sağ tarafında ise Ermeni ve Rum mahalleleri yer alıyordu. Kent hayatında önemli bir yeri olan Keçeciler Caddesi de bu doğrultuda kente giren kervanların kullandığı önemli bir yoldu. Bu cadde kentin Valilik binası yanından başlayarak Arasta, Keçeciler, Hatuniye ve Çorakkapı'dan geçerek Basmane semtinde Çorakkapı Camii yanına bağlanan Anafartalar caddesinin önemli bir aksını ifade ediyordu⁴¹. Keçeciler caddesi Havraların bulunduğu alandan (Musevi mahalleleri) kent merkezine girerdi. Sonuçta bu garın önünden kent merkezine inerek Demir Han'da düğümlenen yola aracılık yapıyordu. Bu han ve çevresi Türk tüccarların yoğun olarak bulunduğu ve kumaş ile iplik ticaretini kontrol eden ve bunların borsası olarak çalışan bir yapı idi. Buraya ulaşan yol boyu pek çok uzun mesafe hanı yerleşmişti ve Demir hana erişmeden önce bu hanların önünden geçilirdi⁴².

İngilizlerin 1863 yılında İzmir Kasaba Demiryolu imtiyazını almaları adeta semtin günümüze kadar oluşan kaderini tayin etmiştir. İz-

⁴⁰ Mübeccel B. Kıray, **a.g.e.**, s. 34, 42, 51- 52.

⁴¹ Yaşar Ürük, **a.g.e.**, s. 31; Hükümet binası önünden gelerek Başdurak'tan Tilkilik'e çıkan söz konusu yol XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Mütareke ve İşgal dönemi İzmir'inde tercih edilerek kullanılmaktaydı. Haydar Rüştü Öktem, **Mütareke ve İşgal Anıları**, Haz. Zeki Arıkan, TTK, Ankara, 1991, s. 123.

⁴² Çınar Atay, "İzmir'e İlişkin Demiryolu Önerileri ve Gerçekleşen Hatların Kent Yapısına Etkileri", **II. Uluslararası İzmir Sempozyumu- Tebliğler**, Haz. Necmi Ülker, İzmir, 1998, 175. İzmir'de iki Demir hanı vardır. Bunlardan biri Büyük Demir Hanı diğeri ise Küçük Demir Handır. Büyük Demir Hanı Taşçılar içinden Hisar Camiine giderken Keten Çarşısı denilen yerde ve 876 sok. 40 numarada bulunmaktadır. Küçük Demir Hanı ise Şadırvanalı ile Odun Pazarı arasında ve manifaturacılar içindedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Münir Aktepe, **a.g.e.**, 137 ve ayrıca bkz. Çınar Atay, "XVIII ve XIX. Yüzyılda İzmir'de Ticari Değişim", **Ege Mimarlık Dergisi**, [ss. 32- 35] s. 32.

mir'den Kasaba'ya kadar inşa edilecek olan demiryolunun ihtiyacı olan çok sayıda eşya gümrük resminden muaf tutularak kumpanya tarafından temin edilmiştir. Üstelik demiryolunun ilerlemesi için en çok gereksinim duyulan kereste de devlete ait yani miri ormanlardan sağlanmıştır⁴³. Osmanlı hükümetinin bu denli destek verdiği demiryolu inşası İzmir'in alt yapı yatırımlarını da tetiklemiştir. Demiryollarının geçtiği güzergâhlar ve bu güzergâhlar üzerinde inşa edilen istasyonlar o yerleşim yerinin ekonomik anlamda büyümesine büyük katkılar sağlamıştır. İzmir'in hemen girişindeki Kemer istasyonu böyle bir ticari hareketlenmenin yaşandığı yerlerden biridir. Özellikle söz konusu istasyon ve çevresinde çok sayıdaki saman devesi ya da kireç taşıyan eşeğin sebep olduğu kargaşa İzmir içine caddelerin çamur içinde dar ve bakımsız durumlarıyla birleşince kent içi ticari ulaşımı olumsuz etkiliyordu⁴⁴. Tilkilik caddesi “şehrin birinci” caddesi olarak hayli önemli bir kent içi ticari ulaşım ağını ifade ediyordu. Ancak böylesine önemli bir caddenin, bu yoldan ilerleyen birinin çöp ve çamur içinden geçmeyi göze alacak kadar, düzgün ve temiz olmaması sürekli gündeme getirilen bir sorundu⁴⁵. İzmir Kasaba demiryolu hattı tamamlandıktan çok sonraları bile, kent içi ulaşım güzergâhlarının ıslahına yönelik kararlılıkla sürdürülen çabalar sonucunda XIX. yüzyılın sonlarında Şadırvan Caminin hemen alt kısmından Tilkilik ve Çorak kapısına doğru kaldırım döşeme çalışmalarına gösterilen önem, bu semtin hayli canlı bir münakale yoluna sahip olduğuna da işaret etmektedir⁴⁶. 1930'lu yılların hemen öncesinde Tilkilik semtinde bozuk olan kaldırımların onarılmasına yönelik faaliyetlerin Belediyenin resmi ilgisi içinde yer alması, belediyenin bu yerleşim

⁴³ **B.O.A.**, İ.MV, 23160, 2 Haziran 1280 (1864)

⁴⁴ **Hizmet Gazetesi**, 30 Aralık 1891.

⁴⁵ **Hizmet**, 14 Teşrinievvel 1890.

⁴⁶ **Hizmet Gazetesi**, 25 Mart 1891. Tilkilik caddesi İzmir kent içinde önemli bir ticaret yolunu ifade etmesine rağmen söz konusu caddenin hayli dar olduğu anlaşılmaktadır. 1892 yılının sonbaharında Tilkilik semti sakinlerinden Bayraktar Süleyman Ağa ve Tireli İbrahim Bey'in evlerini onarırlarken, evlerinden çıkan molozun Tilkilik caddesinde gelen geçen yolculara engel olmasından doğan rahatsızlık dönemin İzmir basınında yer bulacak kadar ilgiyi hak etmiştir. **Hizmet Gazetesi**, 12 Ekim 1892.

alanındaki imar faaliyetlerini kısmen de olsa sürdürmek konusundaki gayretini ortaya koymaktadır⁴⁷. Tilkilik caddesinde arabacı Halil İbrahim'in kullandığı arabanın Hasan oğlu Ali'ye çarparak başından ağır şekilde yaralaması⁴⁸ ya da atıyla koşmakta olan Giritli Ali oğlu Hasan'ın 45 yaşlarındaki Hamide isimli bir bayana çarpmasıyla sonuçlanan kazalar⁴⁹ sözü edilen yıllarda Tilkilik caddesinin hem hayli işlek olduğunu ve hem de yayaların geçişine müsait olamayacak kadar dar ve bakımsız olduğunu düşündürmektedir.

Anafartalar Caddesi üzerinde yer alan Tilkilik semti, XX. yüzyılın başlarında İzmir'deki Kasaba Demiryolu İstasyonu ile şehrin kıyı bandı arasında hayli önemli bir münakale güzergâhıydı. Gerçi bu tarihi yol, İzmir Kasaba Demiryolunun İzmir'deki istasyon binası ile İzmir kıyı bandı arasında dolambaçlı ve mesafe açısından da uzun bir yoldu. İzmir- Kasaba Demiryolunun inşasından hemen sonra sözü geçen bu yola alternatif olarak istasyon binasından Gümrük'e ulaşacak kestirme yolların açılması hükümetin çoğu zaman gündeminde yer aldı. Üstelik İzmir'in art alanından demiryolu ile kente getirilen ticari eşyalar dar sokaklardan develerle taşınmakta olduğundan şehirde kestirme ve geniş bir caddenin açılması hayli fayda sağlayacaktı ancak İzmir belediyesinin bunu karşılayacak kadar bir bütçesi olmaması⁵⁰, bu eksikliğin tamamlanmasını Cumhuriyet Türkiye'sinde mümkün kıldı.1940'ların başlarında Anafartalar caddesine paralel şekilde uzanan ve adı geçen istasyon ile İzmir limanı arasındaki mesafeyi kısaltan Fevzi Paşa bulvarının işlerlik kazanması Tilkilik semtinin ticari ulaşım ağı içindeki konumunu değiştirdi. Tilkilik caddesinin önemini tümden yitirmesine sebep olmasa da semtin canlılığı sönmeğe başladı. 1950'lerde kent içi taşıtlar giderek artarken, yolların da giderek artan trafik yoğunluğunu kaldıramaz hale geldiği bir gerçektir. Kentin birçok cadde ve bulvarı hem çok bozuk hem de oldukça dardı. Bu konuda en ciddi sorunlar Kemeraltı,

⁴⁷ **Anadolu Gazetesi**, 2 Eylül 1929.

⁴⁸ **Anadolu Gazetesi**, 17 Mart 1929.

⁴⁹ **Anadolu Gazetesi**, 26 Kânûn-ı sâni 1931.

⁵⁰ **B.O.A.**, DH.UMUM, 102/54, 19 Nisan 1333 (1917).

Hisarönü, Mezalıkbaşı, İkiçeşmelik, Taşçılar, Tilkilik gibi semtlerde yaşıyordu. Bu caddelerde taşıtların artması yaya trafiğini de olumsuz etkilemekteydi. Yayalar bir yandan yürüyecek yol bulamazken diğer yandan çarpılma riskiyle karşı karşıya kalmaktaydı⁵¹.

İzmir'in kent içi ulaşım ağının önemli bir parçasını barındıran Tilkilik semtinde, bu avantajına bağlı olarak ticari, sosyal ve kültürel yapılar ve yaşam açısından hayli renkli detaylar tespit edilmektedir. Tilkilik Semtinin XIX. yüzyıl sonları XX. yüzyıl başlarına tarihlendirilebilecek bir geçmişinde sosyal ve kültürel yaşantısına ilişkin bir alıntı bu renkliliği göz önüne serecek türden ayrıntılar barındırır. “Eski İzmir’de Türklerin en yoğun bulunduğu Bayramyeri-Arap Fırını-Mezarlıkbaşı- Ballıkuyu dörtgeni içinde kalan bölgenin merkezi ya da bir anlamda kalbi Tilkilik semti ve civarıydı. Yaklaşık elli yıl öncesine kadar Tilkilik, Türk mahallelerinin hemen hemen en renklisi ve hareketlisiydi. Yılın her ayında oldukça renkli günler yaşayan Tilkilik’te Ramazan âlemleri de bir başka oluyordu. Ramazan ayının yaz mevsimine denk geldiği yıllarda semtin tek meydanının ortasında bulunan havuza akşamları her zamankinden fazla su verilmekte, fiskeye takılmakta ve meydanı çevreleyen duvarlara da renk renk halılar gerilmekteydi. Meydandaki ağaçlara çeşit çeşit fenerler asılmaktaydı ki, İzmir’e elektrik hizmeti geldikten sonra bu fenerlerin yerinde kırk mumluk ampuller görülmekte ve türlü çeşitli çiçek dağarları saksılara konmaktaydı. Öte yandan teravihten sonra büyük Acem nargileleri tellendirilmekte, üzerlerine konulan *gülbeşeker* ya da *enginari* biçimlerindeki lüleleriyle adeta bir gelin gibi ortaya getirilmekte ve içi çekenlere ateşlenerek verilmekteydi. Hemen her sınıftan ve meslekten insan bu alanda küme küme oturmakta ve neredeyse sabaha kadar gayet hoş söyleşmekteydi. Bazen bir gruptan diğerine naneler atılmakta, maniler okunmaktaydı. Bu tür manilerin düzenlenmesinde en mahir kimse Şirin zade Ziya beydi.

Bu arada çeşit çeşit elvanlı güğümleriyle şerbetçiler gelmekte ve İzmir çevresindeki dağlardan keçeler içinde taşınarak getirilmiş karlarla

⁵¹ Hülya Gölgesiz Gedikler, **a.g.t.**, s. 138

soğutulmuş buz gibi ve enfes lezzetteki şerbetlerini, iftar yemeğinin hararetiyle içleri yanmışlara sunmakta, onları yine tertemiz önlükleri ile sucular izlemekteydi. İzmir'deki şerbetçilerin en ünlüsü Kadir Ağa'ydı. Sucuların en tanınmış da Kaya suyu ile halis Şaşal suyunu ta kaynaklarından taşıyarak getiren Emin Ağa idi.

Meydanın o akşamki konuklarından lüle çekenler, o dönemin moda giysisi olan alt tarafı yırtmaçlı alaca entarileriyle çevredeki peykelere bağdaş kurarak dizilirler ve atışmaları, nameleri ya da manileri dinlerken bıyık altından gülüşürlerdi. Fazla geçim kaygısı olmadan, güleç yüzler ve ferah kalplerle hemen herkes sahura kadar kahkahalar atarak sıcak yaz Ramazan gecesini geçirirdi. Ramazan ayının başladığının kanıtı olan *yeni hilalin görünmesine tanıklık etmek* olarak adlandırabileceğimiz *ispat* işi Tilkilik de ayrı bir önem kazanarak, adeta bir törene dönmüştü. Bu semtte de yeni hilal görüldüğünde davulcular sokak sokak dolaşmakta ve ispat silahları atılmaktaydı. Bunlar içinde özellikle *kapsüllü çifte tabanca* ispat için mutlaka atılması gereken moda bir silah haline gelmişti. Her semtteki bu davulculardan Tilkilik'te olanı yanında *yeni hilali ilk gören kişi* ile birlikte havuzlu meydana gelirdi. Yanlarında olayın diğer tanıkları da bulunurdu. Zamanın kadısı da diğer ilgililerle birlikte meydanda hazır bulunup, nağmelere başlanırdı. Bu nağmelerin yöneticiliğini uzun yıllar Hafız Burhanettin Efendi yaptı. Aynı zamanda tanınmış bir aşçı olan Burhanettin Efendi halk arasında Çakçak Hafız adıyla da tanınmaktaydı. Tilkilik'teki meydandaki törende önce varsa İzmir dışından gelmiş tanıklar dinlenmekte, daha sonra konuyla ilgili ilam okunmakta ve ardından Çakçak Hafız dua etmekte ve orada hazır bulunan koca püsküllü bir Arnavut bu ritüeldeki rolü gereği çal komutunu vermekte ve ardından Çakçak Hafız da kendine çeki düzen vererek davul eşliğinde nağmelerini [manilerini yüksek ve bayati bir sesle] söylemekteydi⁵².

XIX. yüzyılın sonlarında Tilkilik semtinde işler durumdaki Tilkilik Kahvehanesi, semt sakinlerinin orta oyununu izledikleri bir yerdi. Gerçi bu kahvehanede orta oyunu gösteriminin ahlaka aykırı bir içerik taşıdı-

⁵² Yaşar Ürük, **a.g.e.**, s. 239.

ğına ilişkin rahatsızlıklar da yok değildi. Üstelik İzmir'in yerel gazetele-
rinden birinde, bu konuda orta oyunu üzerinden bir tavır oluşmuş, bu
türden gösteriye katılmayanlar *erbab-ı namustan* sayılarak söz edilmişti.
Orta oyunu kahvede icra edilirken Hacı Osman Bey isminde birinin
oyun esnasında ve zennenin oyuna katıldığı sırada erbab-ı namustan
birine silahla ateş etmesi gündemin tartışma konusuna dönüşmüştü. Söz
konusu kişinin benzer hareketinden dolayı hapis yattığı ve yeni tahliye
olduğu haberi üzerinden Tilkilik Kahvehanesinde oynatılan orta oyunu
tartışma konusu haline geldi⁵³. Tilkilik semtinin bir başka kahvehane-
sinde ise benzer bir durum daha tespit edilmektedir. Mahmud zade Ali
Bey'in sahibi olduğu Tilkilik'teki kahvehanede de orta oyunu ve hayal
oynatılmaktaydı. Bu oyunlarda rol alan gençlerin el ve yüzlerini açma-
larından dolayı ahlakı bozan hareketler sergilendiği iddia ediliyordu.
Döneme ilişkin kayıta çok fazla ayrıntısına girilmese de kahvehaneye
gelenler arasında birkaç kişinin bu durumu suiistimal ettiğine ilişkin satır
arası bir bilgi göz ardı edilemeyecek kadar önemli bir ipucu da sun-
maktadır⁵⁴.

XX. yüzyılın hemen başlarında Tilkilik semtinin meşhur tiplerin-
den biri de Arnavut Zeynep ağa idi. *“Uzun boylu ve iyi bir Karagöz oynatıcısı
olduğu bilinen bu kişi nabza göre şerbet vermesi ya da dönekliği ile de ünlüydü.
Her duruma uyar takımından biri olduğu için sözgelimi Mevlevi dergâhında tennure
adı verilen giysiyi giyerek ortaya geçmekte ve dönmekten kıpkırmızı kesilmekteydi.
Dışarıya çıktığı zaman da hemen Bu Mevlevilik iyi şey ancak dönmesi olması diye-
rek derhal Semane tekkesine koşardı. İşte bu Zeynep ağa Meşrutiyet'ten sonra, önce
İttihat Terakkici, sonra da Türk Ocakçı oldu. Kendisini bir gün ansızın yaldızlı
giysilerle Tilkilik'te görenler [büyük] şaşkınlık yaşadı. Onu bekçi giysisiyle görenlerin
Hayrola? sorusuna Zeynep ağanın cevabı [şöyle oldu]: Zaman uymazsa sana, sen
uy zamaneye; Her kim ne derse desin, bakma bahaneyel⁵⁵”*. Tilkilik semtinin,
yukarıda anlatılan Ramazan eğlencelerinden ve gündelik hayatına ait

⁵³ **Hizmet Gazetesi**, 2 Kânûn-ı sâni 1891.

⁵⁴ **Hizmet Gazetesi**, 16 Kânûn-ı evvel 1891.

⁵⁵ Yaşar Ürük, **a.g.e.**, s. 239.

ayrıntularından başka, Kurban bayramlarından önce kurbanlıklara ev sahipliği yaptığı da olurdu. Kurbanlıklar bayram arifesinde Tilkilik'e getirilerek hasırlarla çevrilmiş olan ağıllarda alıcısıyla buluşurdu⁵⁶.

Bir semtin gündelik hayatının, o semtte var olan konutların varlığından ayrı olarak şekillenmediği bir gerçektir. Tilkilik semtinde de gündelik hayatın ve toplum ilişkilerinin bir takım başat mekânlar arasında yaşandığı tespit edilmektedir. Bir kentin yapı varlıkları arasında hangi öğelerinin başat olup olmadığı konusunda kesin tanımlamalar yapmak zordur ancak tipik bir Anadolu yerleşimi içinde cami, okul, dükkân, han, hamam, vb. olmadan düşünülemez⁵⁷. Bu türden yapı topluluklarının kent içinde sadece ticari faaliyetleri ve ekonomik yaşamı değil bunların beraberinde getirdiği sosyal ve kolektif hayatı da şenlendirmekte olduğu bir gerçektir⁵⁸.

Tilkilik'in aynı zamanda semt sınırları içinde bulunan caminin yapımcısının adı olan Hatuniye ismiyle de anılması, semt ile o semtin gündelik hayatını şekillendiren mekânlar arasındaki sıkı ilişkiye dair güçlü bir ipucudur. 1727 yılında Tayyibe Hatun tarafından yaptırılan bu caminin çevresi meydanlıktı. Basmane'den Mezarlıkbaşı'na giden Anafartalar Caddesi üzerinde ve Hatuniye Parkı'nın güney batı köşesinde bulunan Cami, üstü kapalı Tilkilik yolu üzerindediydi ve semtin en canlı yerine ev sahipliği yapıyordu. XVII. yüzyılın ortalarında şehrin gelişmesine paralel olarak ortaya çıkan Türk mahallelerinden biri olan ve Tilkilik semtinde bulunan Hatuniye, XIX. yüzyıl ortalarında gerek kapladığı alan ve gerekse demografik açıdan şehrin en büyük üçüncü mahallesi idi. Hatuniye, her biri cami etrafında toplanmak üzere dört bölgeye yayılmıştı. Hatuniye, Fettah, Çorakkapısı ve Abdullah Efendi adlarını taşıyan bu bölgelerden her biri, 1885 yılında İzmir'de muhtarlık

⁵⁶ Hülya Gölgesiz Gedikler, **a.g.t.**, s. 457.

⁵⁷ Geniş bilgi için lütfen bkz. Mehmet S. Şahinalp - Veysi Günel, "Osmanlı Şehircilik Kültüründe Çarşı Sisteminin Lokasyon ve Çarşı İçi Kademenleme Yönünden Mekânsal Analizi", **Millî Folklor**, Yıl 24, Sayı 93, 2012, s. 162.

⁵⁸ Çağla Caner Yüksel, "Aydınöğulları'ndan Osmanlı'ya Tire Külliyesi (14-16. Yüzyıllar)", **Türkiyat Araştırmaları**, Sayı 21, 2014, s. 10.

teşkilatının kurulmasından ve mahallelerin yeniden düzenlenmesinden sonra bağımsız birer mahalle statüsü kazandı. Hatuniye mahallesinin yayıldığı alan bugün Kurtuluş Mahallesi olarak isimlendirilmektedir. Üstelik Basmancı ile Mezarlıkbaşı arasındaki kent içi ulaşım ağı arterinin Hatuniye mahallesinden geçmesi bu yerleşim yerine sosyal ve ekonomik açıdan büyük bir canlılık katmıştı. Hatuniye meydanından Çorakkapı ve Basmancı'ya giden Anafartalar Caddesi üzerinde yer alan Hacı Veli Camii (Mum-yakmaz) 1730 yılında Tilkilik semti sakinlerinden Alaiye (Alanya)lı Hacı Veli bn. Veli Ağa tarafından yaptırılmıştı. XIX. yüzyılın ortalarında hala hizmet verdiği anlaşılan cami tarihi tam tespit edilemeyen bir zaman diliminde kapalı tutulmuş, üstelik bir süre depo olarak kullanılmıştı. XX. yüzyılın ilk yarısında tekrar hizmet vermeye başlamış olduğu düşünülen cami 1958 yılında yeniden büyük bir tamir görmüş-tür ve günümüzde de cemaate hizmet vermeyi sürdürmektedir⁵⁹.

Semtın önemli yapı toplulukları arasında bulunan Şeyh Bedrettin Tekkesi adını XIX. yüzyılın sonlarında Mısır'dan gelmiş ve eski bir mezarlık alanı olan Cuma Tekkesi'nde dergahını kurmuş bir din adamı olan Şeyh Bedrettin'den almıştı. Tekke zamanla işlevini mescit olarak kullanıma bıraktı. Günümüzde Akıncı Mahallesi 1297 numaralı sokakta bulunan türbe girişinde Şeyh Bedrettin ve kardeşi Şemsettin efendiye ait mezarlar yer almaktadır. Tilkilik Caddesi'nden kent merkezine Faik Paşa yolu kullanılarak inilmekteydi. Bu yola adını veren Faik Paşa Camii, Basmancı'nın güney tarafına düşen dik bir sırt üzerinde Faik Paşa (bugünkü Altınordu) mahallesinin 967. sokağında bulunmaktaydı. İzmir'de Faik Paşa adında bir kimsenin inşa ettirdiği ve söz konusu mahalleye adını veren, bir cami ile medrese, en geç XVI. yüzyılın başında yapıldı ve birçok tamirler görmek suretiyle günümüze kadar geldi. 1842 yılında geçirdiği büyük yangından sonra tamir gören cami 1914 ve 1955 yıllarında da tamir edilerek hizmet vermeye devam etmiştir. Tilkilik'te semtin temel sembollerinden biri olan Abdülfattah veya Fettah cami ise Türkistanlı Hacı Abdülfattah Efendi tarafından hemen yanında bir

⁵⁹ Yaşar Ürük, **a.g.e.**, s. 121; Münir Aktepe, **a.g.e.**, 31- 32, 65 ve 188.

medreseyle beraber inşa edilmişti. Evliya Çelebi'nin cami hakkında İzmir'de Tilkilik mahallesinde olduğu ve üzerinin kiremitle örtülü bulunduğunu belirten kaydına dayanarak, bu eserin 1670 yılından önce inşa edildiğine ilişkin ipucu yakalanmaktadır. Cami 1843, 1861 ve 1934 yıllarında tamir ettirilerek hizmet vermeyi sürdürdü. Tilkilik'te bulunan başta Hatuniye ve Fettah camileri olmak üzere sözü edilen yapı topluluklarının XX. yüzyılın ilk yarısında da hayli kalabalık olan semt halkına hizmet verdiği de anlaşılmaktadır⁶⁰.

Tilkilik semtinde hamam kültürü, Türk- İslam kent kültürünün ayrılmaz bir parçası olması nedeniyle çok sayıdadır. Bunlardan biri olan ve 1940'lı yıllarda faal olan Anafartalar Caddesi üzerindeki Tilkilik hamamı, semtin sosyal hayatında İzmirliilerin toplumsal yüz yüzeliklerine uzun yıllar tanıklık etti. Eski İzmir hamamlarının çoğu, günümüze gelememiştir. Faikpaşa Camii külliyesi içinde bulunan ve semte *Hamamönü* adını veren klasik Osmanlı hamamının yerinde şimdi başka yapılar yer almaktadır. XVI. yüzyılda inşa edildiği düşünülen klasik Osmanlı eseri olan Kılloğlu Hacı İbrahim Efendi Hamamı'ndan günümüze ulaşan yapısı sıcaklık bölümüdür. Üstelik bu tarihi hamam halen kömür deposu olarak kullanılmaktadır. Yine günümüzde Kurtuluş Mahallesi, Anafartalar Caddesi'nde bulunan Lüks (Karakadı) hamamı da eski Tilkilik semtinin hemen yakınında bulunan bir başka kültürel yapıdır⁶¹.

Tilkilik semti büyük kahvehaneleriyle İmparatorluk çağı İzmir'inin en meşhur Türk mahallerinden biriydi⁶². Semtinin hemen yakında yer alan İzmir Kasaba demiryolu istasyon binası kent dokusunda yer alan yapı varlıklarını doğrudan etkilemişti. Bunlar içinde işçi kahveleri hayli önemli bir yapı topluluğu idi. Bu türden kahvelerin İzmir Kasaba Demiryolu İstasyon binasının bulunduğu Basmane ve çevresinde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Tilkilik semtinin hemen yakınlarında bulunan

⁶⁰ Münir Aktepe, **a.g.e.**, s. 15- 20; Yaşar Ürük, **a.g.e.**, s. 20 ve 71; Hülya Gölgesiz Gedikler, **a.g.t.**, s. 457.

⁶¹ Yaşar Ürük, **a.g.e.**, s. 59 vd.

⁶² Tuncer Baykara, **İzmir Şehri ve Tarihi**, Ege Üniv. Matb., İzmir, 1974, s. 41

çeşitli iş kollarına ait işçilerin sürekli giderek iş beklemedikleri bu kahvehaneler Anafartalar caddesinde ve ara sokaklarda çok sayıda idi⁶³. Semtin meşhur kahvehaneleri arasında Tilkilik kahvehanesi⁶⁴ ile Tilkilik'te Mahmud zade Ali Bey'in sahip olduğu kahvehane de vardı⁶⁵.

XX. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmesi mümkün olan anılar ve yaşantılar Tilkilik semtini adeta *geceyle gündüzün birleştiği*, işlek ve hareketli bir cadde olarak resmetmektedir. Hatuniye camisinden Basmane'ye uzanan meydan üzerinde yolcuların konaklayıp dinlendikleri han, hamam, lokanta, meyhane gibi mekânların varlığı bu hareketliliğin boyutunu ortaya koymasından hayli önemlidir⁶⁶. Bu hareketlilik, semtte bulunan bazı ticari mekânlara şaşırtıcı ölçüde bir gelir sağlamış olabileceğini akla getirmektedir. Bu bağlamda İzmir'deki Gureba-yı Müslimin hastanesinin gelirleri arasında Salihli kazasına bağlı Kurşunlu hamamlarının, İzmir'deki deniz banyolarının, İzmir Salepçioğlu Hanı gibi çok sayıdaki gelirlerden başka, Tilkilik semtindeki bir kahvehanelenin 1908 yılındaki gelirinin de bulunması hayli dikkate değer bir ayrıntıdır⁶⁷. XX. yüzyılın ilk yarısında Tilkilik'teki kahvehanelerin semt sakinlerine orta oyunu, hayal oynatmak gibi gösterilere ev sahipliği yaptığı bilinmektedir. Sözü edilen zaman diliminde Tilkilik semtindeki kahvehane sahipleri sabahları semtin gece bekçisi tarafından uyandırılır, kahvehane sahipleri de bu görevinden dolayı gece bekçisine bahşış verirdi. 1920'li yılların sonunda Tilkilik semtinde bu işi yapan gece bekçisi Hüseyin Ağa idi. Semt kahvehaneleri gazetelere abone olurlar ve sabahın çok erken saatlerinde gazete dağıtıcısı kahvehanelere gazete bırakırdı⁶⁸. Semtin XX. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra yaşamaya başladığı sosyal çöküntüye bağlı olarak, Tilkilik'in diğer bazı ticari mekânlarında olduğu gibi kahvehanelerin de güvenlik sorunlarının yaşandığı anlaşılmaktadır. Re-

⁶³ Orhan Beşikçi, **a.g.e.**, s. 59 ve 121.

⁶⁴ **Hizmet Gazetesi**, 2 Kânûn-ı sâni 1891.

⁶⁵ **Hizmet Gazetesi**, 16 Kânûn-ı evvel 1891.

⁶⁶ Orhan Beşikçi, **a.g.e.**, s. 121 vd.

⁶⁷ Mehmet Karayaman, **a.g.e.**, s. 94.

⁶⁸ **Hizmet Gazetesi**, 9 Şubat 1928.

cep isminde birinin Alsancak'ta oturan Salih Zeki Efendi'nin kızı Saimme hanımı, Tilkilik'te bir kahvehanenin üst katındaki odaya kapatarak ırzına geçmesi semtin yaşadığı sosyal çöküntüye işaret etmesi açısından önemlidir⁶⁹. Tilkilik semtinin en önemli yapı varlıkları arasında yer alan hanların kent içindeki ticari fonksiyonlarını kaybetmesine bağlı olarak zaman zaman bir bölümünün kahvehane olarak hizmet verdiği tespit edilmektedir. XX. yüzyılın başlarında Tilkilik semtinden Basmane'ye giden Anafartalar Caddesi üzerinde ve Mumyalmaz Hacı Veli camininin hemen yakınında bulunan Menzil hanı, önceleri İzmir'in ticaret erbabını barındıran bir han iken, söz konusu yüzyılın ikinci yarısından sonra değişikliğe uğrayarak, ikinci katı *Meram Palas* oteli haline getirilmiş alt kısmında ise dükkanlarla birlikte bir kahvehane hizmet vermeye başlamıştı⁷⁰. 1950'li yılların ortasında eski kahvehane kültürünü yaşatmak için semt sakinlerinin hala ümit içinde oldukları da anlaşılmaktadır. Ramazanda iftardan sonra yapılan eğlencelerin Altınpark'taki Osman Alyanak'ın Kahvesinde sürdürüldüğü ve bu kahvehaneye Mezarlıkbaşı, Hatuniye ve Tilkilik semti sakinlerinin katıldığı tespit edilmektedir⁷¹.

Hatuniye Camiine doğru ilerleyen yol üzerinde, şimdi her ikisi de yıkılmış olan ünlü Abdülkadirpaşa Hanı ile Helvacıpaşa Helvahanesi mevcuttu. Abdülkadirpaşa Hanı'nın alt katı civara gelip giden vasıtaların yeri idi. Üstü de otel olarak kullanılırdı. Hatta bu hana adını veren zat Osmanlı devrinde ünlü bir Paşa olup şimdiki Uşak- Söke Otelini misafirhane olarak kullanırdı. Bu mevkiin diğer bir özelliği de Basmane'den başlayan bu güzergâh içinde ilerleyen, 1950'lere kadar da varlığını sürdüren karaço ve yük arabalarının kalktığı hanların bulunmasıydı. Tilkilik semtinde daha yeni devirlere ait ahşap hanlar tespit edilmektedir. Bu hanlar daha çok bir avlu etrafında toplanmış, tek veya iki katlı odalardan oluşan yarı ahşap binalardı. Hayvanlar için ayrıca bir ahırın bulunduğu da oluyordu. Bu yarı ahşap hanlar daha ziyade XIX.

⁶⁹ **Anadolu Gazetesi**, 25 Haziran 1930.

⁷⁰ Münir Aktepe, **a.g.e.**, s. 150.

⁷¹ Hülya Gölgesiz Gedikler, **a.g.t.**, s. 455.

yüzyıl ile XX. yüzyıl başlarına ait binalardı. Buralara dünyanın dört bir yanından kervanlarla gelen tüccarlar yerine, daha çok İzmir'in civar köy ve kasabalarından develeriyle ve arabalarıyla mal getiren üreticiler gelir, kendileri de otel gibi bu odalarda kalırlardı. Hayvanlarını orta avluda müsait yerlere yerleştirip, bu hanların içinde mallarını İzmir'in esnaf ve tüccarlarına sattıktan sonra köylerine dönerlerdi. Son zamanlarda getirdikleri mallar arasında daha çok kömür ile hububat, sebze ve meyve gibi yiyecek maddelerine tesadüf edilmekteydi⁷². Bu hanlardan birinin 1930'ların başında Tilkilik'te Hatuniye Camii karşısındaki sokakta Kiraz hancısı Cevat Bey'e ait olduğu anlaşılmaktadır⁷³.

Tilkilik semtinin de içinde olduğu İzmir'in bazı semtlerinde bu türden hanlar, bugünkü şartlara uygun bir şekilde onarılarak otel haline getirilmiştir. Develerin İzmir şehri içine girmesinin 1930'ların başında yasaklanmasıyla kent içindeki hanların fonksiyonlarını kaybetmesi arasında bir bağlantı yakalanabilir. Gerçi bu yasak develere gerek kalmadığının da bir işaretidir. Buna aynı zamanda bölgede kılcal yol ulaşımında da artık İzmir şehrinin içine kadar uzanan deve ve katır kervanlarının tamamen kaybolduğunu ve sadece çevrede bir miktar kaldığını da eklemek gerekir⁷⁴. XX. yüzyılın ilk yıllarında Tilkilik'te Tevfik Paşa ve Safa otelleri semtin önde gelen konaklama yerleri arasında yer alıyordu⁷⁵. Aynı zamanda Atatürk'ün kayınpederinin babası Sadık Bey'in oteli de bu semtin hemen yakınlarındaydı⁷⁶. XX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren semtin yaşadığı sosyal çöküntüden etkilenen en önemli yapı topluluğunun oteller olduğu söylenebilir. 1930'ların Tilkilik semtinde hizmet veren Cihanpalas otelinin bir randevu yeri olarak kullanıldığı yapılan çok sayıda teftiş sonucunda anlaşılmasından kısa bir süre sonra, söz konusu otel Vilayet Emraz-ı Zühreviye Komisyonu'nun verdiği kararlar

⁷² Münir Aktepe, **a.g.e.**, s. 129 vd.

⁷³ **Anadolu Gazetesi**, 2 Mart 1931.

⁷⁴ Münir Aktepe, **a.g.e.**, s. 129 vd. Mübeccel B. Kıray, **a.g.e.**, s. 65.

⁷⁵ Engin Berber, İzmir 1876 ve 1908 (Yunanca Rehberlere Göre Meşrutiyette İzmir), İBB Yay., İzmir, 2008, s. 120.

⁷⁶ Nezahat Keleş, a.g.m, 35 vd.

üç ay kapatıldı. Bu sayede yapılan incelemeler aynı zamanda 150 hayat kadınının toplanıp, muayeneye gönderilmesiyle sonuçlandı⁷⁷.

Semtteki ekonomik canlılığın hem gündelik hayatın alışkanlıklarında ve hem de üretim ve tüketim ilişkilerinde ciddi değişimler meydana getirdiği bir gerçektir. Yapı topluluklarının içerdikleri işlevlerin sayısı ve çeşitliliği yine kentsel büyüme ve kent yaşamının gelişme ve zenginleşmesiyle ilişkilidir.⁷⁸ Bu türden yapılar arasında çeşitli hizmet kollarına ait dükkânlar başta gelmektedir. XIX. yüzyılın sonlarına kadar İzmir'in ticaretinde Türklerin yeri genellikle kendi ürünlerinin iç pazarda satılması yada ihracatta Ermeni- Rum azınlıklarıyla yaptıkları işbirliğiyle sınırlıydı. İlk Türk ihracatçısının 1881 yılında Ermeni Vahan'la ortak bir kuruyemiş mağazası açan ve çeşitli ülkelere kuru üzüm, incir gibi mallar satan Mehmet Suphi efendi olduğunu öne süren kaynaklar da söz konusudur. XIX. yüzyılın ortalarından itibaren çeşitli iş kollarında bazı Türk zenginlerinin isimleri döneme ilişkin birincil kaynaklardan tespit edilmekteyse de bunların dış ticaretle uğraşp uğraşmadıklarına ilişkin kesin bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Bu kaynaklara dayanarak Hatuniye mahallesinde yani Tilkilik'te 1864 yılında Elhac Hasan Ağa'nın kerescecilikle, 1851'de Hacı İbrahim'in manifaturacılıkla, 1896'da ise Hacı Ömer Efendinin kâğıtçılıkla uğraştığı göz önüne alınırsa, XIX. yüzyılın ikinci yarısında semttetihizmet sektörüne ait değişik nitelikte dükkânların bulunduğu sonucuna ulaşılabilir⁷⁹. XIX. yüzyılın sonları XX. yüzyılın hemen başlarına ait bir kadı siciline göre semtteki Hacı Veli Mescidinin bir odasında kalan ve aslen Kastamonulu olan Ali Dayı'nın eskicilik, Hatuniye mahallesinde yaşayan ve aslen Kayserili olan Hacı Süleyman'ın Basmacılık, aynı mahallenin Abdülfettah Camii civarında yaşayan Mehmet Tevfik'in kunduracılık yaptığı tespit edilmektedir. Osmanlı gümrüğü Sandık emini Süleyman Bey de Hatuniye mahallesinde Abdülfettah sokağında yaşayan bir diğer semt sakiniydi. Tilkilik sem-

⁷⁷ **Anadolu Gazetesi**, 8 Nisan 1930.

⁷⁸ Çağla Caner Yüksel, a.g.m., s. 17.

⁷⁹ Abdullah Martal, **Değişim Sürecinde İzmir'de Sanayileşme (19. Yüzyıl)**, Dokuz Eylül Yay., İzmir, 1999, s. 113- 114.

tinde yaşayan ve aslen Safranbolulu olan Hasan'ın şerbetçilik yaptığı, aynı semtin Abdullah Efendi camii yakınında yaşayan bir esnafın da kömürcülük yaptığı anlaşılmaktadır⁸⁰. XX. yüzyılın hemen başlarında içlerinde İstikamet adlı bir bakkaliye, Hacı Paşa ve oğlu Mehmet Necati'nin üzüm ve helva dükkânları, Tilkilik Hatuniye Camii karşısında Giritli Ahmet'in bir şekerçi dükkânı, Süleyman Sırrı Bey'in Tilkilik'te bir Fes mağazasının da bulunduğu⁸¹ çok sayıda ticaret mekânı Tilkilik semtinde hizmet veriyordu. 1906 yılında Tilkilikte bir numune fırını da hizmet vermeye başladı. Bu fırın kentteki ekmek ve et üzerine koyduğu narhın uygulanması konusunda sıkı bir takibat başlatan Eşref Paşa'nın İzmir Belediyesindeki başkanlık döneminde açılmıştı. Eşref paşa bu narha karşı zaman zaman direnen fırıncı ve kasap esnafının direncini kırmak için belediye girişimi olarak fırın ve kasap dükkânları açmış, esnafla rekabet içine girmişti. Numune fırınları adıyla kurulan bu fırınlarda çıkarılan ekmekler verilen narhtan bir miktar daha ucuz bir fiyatla Tilkilik semtinde satılıyordu. Birinci Dünya savaşı yıllarında, İzmir'de belediye değirmenlere ve fırınlara bedel karşılığında el koyma, yemeklik ve diğer temel tüketim maddelerine azami fiyat saptama ve bu maddelerin satış koşullarını belirleme yetkisine sahip oldu. Bu şekilde kentin iâşe sorununun çözümlenmesi planlanmıştı. Babıali ülke çapında iâşe örgütleri kurulmadan ve etkin bir dağıtım şebekesi oluşturulmadan söz konusu bu sorunun üstesinden gelinemeyeceğini bildiği için, Alman iâşe örgütünden esinlenerek 1916 yılında merkez ve taşrada iâşe heyetleri oluşturdu. Buna bağlı olarak 23 Temmuz 1916 tarihinde bir geçici kanun çıkarılarak ülkenin iâşe bölgelerine ayrılması ve bir bölgeden diğerine yiyecek gönderilmesi yasaklandı. Belediye yokluğu çekilen temel maddelerin halka daha kolay ulaştırılması için üç ayrı semtte "belediye bakkal dükkânları" da açtı. İşte bu türden bakkallardan biri de (Kemeraltı ve Fasulya'dan başka) Tilkilik semtinde bulunuyordu⁸².

⁸⁰ Mehmet Başaran, **a.g.t.**, s. 133, 219, 313, 339 ve 425.

⁸¹ Engin Berber, **a.g.e.**, s. 121, 125 ve 130-131.

⁸² Erkan Serçe, **a.g.e.**, s. 84- 85 ve 146- 147.

XX. yüzyılın başlarında Tilkilik'te bulunan eczaneler de semt ölçeğinde incelenmeye değer yapı topluluklarından bir diğeridir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde Tilkilik semtine Türk ve gayrimüslimlere ait çok sayıda eczane tespit edilmektedir. 1890'ların hemen başında Tilkilik semtinde Mösyö Adam'ın açtığı Hizmet Eczanesi'nde Edhem Bey isminde bir genç Türk doktorunun da çalıştığı anlaşılmaktadır⁸³. Tilkilik sokağında gayrimüslimlere ait bir diğer eczane ise Fakiriadu S. Eczanesiydi. İşgal döneminde İzmir'de yaşanan nöbetçi eczane sorunu ise kenttin sekiz bölgeye ayrılıp bunların dönüşümlü olarak hizmet vermesiyle çözülmüştü. Bu sekiz bölgeden biri de Tilkilik semtindeki eczanelerin de içinde bulunduğu bölgeydi. Cumhuriyet'in ilk yıllarında (1927 yılından önce) Tilkilik'te Faik Bey'in sahibi olduğu Tilkilik eczanesi ve bundan başka Afiyet Eczaneleri faaliyet göstermeye devam ediyordu. 1907- 1909 yılları arasında Gurebayı Müslimin Hastanesinin başeczacılığını yapan Süleyman Ferit Bey 1909 yılında Tilkilik semtindeki Eczahane-i Umumi'yi satın aldı ve Hatuniye Camiinin hemen karşısında hizmet vermeye başladı. Eczahane-i Umumi sekiz doktor tarafından açılmıştı. Dr. Mustafa Enver Bey ve Dâhiliye doktoru Taşçıoğlu Doktor Ethem Bey dışındaki sahipleri de gayrimüslimlerdi. Süleyman Ferit Bey'in Tilkilik semtinde satın aldığı eczanenin ismini Kanaat eczanesi olarak değiştirdikten sonra yeni ilaçlar yapmaya başladı. Tilkilik'te Hatuniye Camiinin hemen karşısında hizmet veren Eczane-i Umumi'nin 1908 yılına ait durumuna ilişkin bir yabancı rehber hayli ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. “(...)Eczane-i Umumi öteden beri en saf, en temiz mualecat ve müstahzarat satmakla iftihar eylemiştir. Memleketimizin vücudıyla iftihar ettiği muktadir etibbanın kaffesi [bu eczaneye] suret-i daima ve muntazamada devam ederler. Reçeteler sair eczanelerden daha mutedil fiyatla tertip olunur. Sahibi Süleyman Ferit Bey'dir. Mümaileyhin tertip ve istihzar ederek bilumum etibbanın takdirine mazhar olduğu Ferit Şurubu, Ferit hapları, Ferit kınası, Katran Ferit ve saire gibi, müstahzarat-ı Osmaniye'nin başlıca deposu da [Şifa eczanesiyle birlikte, Tilkilik'teki] bu eczanedir. Bunlardan başka en nefis ve sabit rayihah lavanta ve kolonyalar da bulunur. Müşterilerine her türlü teshilatı gösterir.” Eczanelerin içinde

⁸³ **Hizmet Gazetesi**, 8 Ekim 1892.

ilaç hazırlama bölümleri de vardı. Genellikle her eczanenin bir hasta muayene odası ve eczanede çalışan bir ya da iki doktoru bulunuyordu. Bu doktorlar sabah ve akşamları eczaneye uğrayarak muayene odasında bekleyen hastaların tedavisi ile ilgilenirlerdi. Acil vakalardan tedavi ücreti alınmıyordu ya da cüzi bir para istenebilirdi. Eczaneler hastaların ilaçlarını temin etmekten başka onların muayenelerinin ve tetkiklerinin yapıldığı birer dispanser olarak hizmet verdi. Cerrahi ve doğumda kullanılan ameliyat aletleri, çiçek aşısı, değişik kokuların da içinde bulunduğu çok sayıda tıbbi ya da parfümeri türünden malzeme eczanelerin tezgâhlarında yer almaktaydı. Dikkati çeken tıbbi malzemeler arasında hiç kuşkusuz doğumda kullanılan her tür ameliyat aletinin sterilizasyonunda Ampoules Steriliseés, deri altına enjekte edilen ilaçlar, sérums artificiels Sterilisés gibi malzemelerin de bulunmasıydı. Dahası Tilkilik semtinde Afıtab Eczanesi'nde Paris Tıp Fakültesi'nden ebelik diploması almış olan Madam Anna Depanyan da hasta kabul ediyordu. Bundan başka genellikle kendi hanelerinde olmak üzere, Tilkilik semtinde ebelik yapanlar arasında Zehra Yahya, Nesime Süleyman da vardı⁸⁴.1950'li

⁸⁴ Engin Berber, **a.g.e.**, s. 45, 113, 119, 133; Mehmet Karayaman, **a.g.e.**, s. 137- 142, 310-311; İzmir'deki eczanelerin daha çok ticaretin yoğunlaştığı cadde ve sokaklarda yoğunlaştığı tespit edilmektedir. 1899 yılına ait bir gazete ilanında Tilkilik semtinde kahveler önünde Spaneli'nin Aydıneli eczanesi tanıtılıyordu. Eczane ilaçlarını Paris'in Centrale eczanesinden getiriyordu. Eczanede Dr. Hüsnü Bey, Dr. Anagnostides, Dr. Nalbantoğlu, meşhur göz doktoru Dr. Abruni, ebe ve rahim hastalıkları uzmanı Matmazel Anna Depanyan da sağlık hizmetleri veriyorlardı. Eczanede tenasüli hastalıkların (frengi, belsoğukluğu) tedavisi için bir doktor daha bulundurulacağı ve muhtaç olanların da ücretsiz muayene edileceği bildiriliyordu.1900 yılında Tilkilik caddesinde, Hatuniye Caminin karşısında Le Progres eczanesi de hizmet veriyordu. George Kivernides'in sahibi olduğu anlaşılan bu eczanede Avrupa'nın en büyük fabrikalarınca imal edilen çeşitli ve kaliteli ilaçların satışı yapılmaktaydı. Eczanenin özel bir odasında Dr. N. Kristoyanaki ve Dr. Leon Fraggi de hastaları muayene ve konsültasyon yapıyordu. Ayrıca diplomalı ebe Madam Stiliani Kristoğlu da günde iki kere eczaneye geliyor, bayanlara hizmet veriyordu. 1900 yılında Tilkilik'te Mehmet Nuri Bey'in de içinde bulunduğu çok sayıda doktorun varlığı da anlaşılıyor. Üstelik daha fazla ya da tanınmış doktorları çekebilmek bazı eczaneler için bir prestij sorunu gibi görülmekteydi ve bu da aralarındaki rekabetin temel bir ögesi idi. Bundan başka, Vilayet Sağlık Müfettişi Ali Rıza Efendinin bir yazısında diplomasız hekimlerin varlığına da dikkat çekilmekteydi. Diplomasız

yıllarda Tilkilik'te Fuar eczanesi de çalışır durumdaydı.⁸⁵

XX. yüzyılın başlarında Tilkilik semtinde çok sayıda hekim ve muayenehanenin varlığı da tespit edilmektedir. 1930'lu yılların Tilkilik Caddesinde görev yapan diş doktorlarından biri Fuat Sami idi. Tilkilik semtinde muayenehaneleri bulunan çok sayıda doktordan bir diğeri de İzmir Tilkilik'te Menzil sokak, numara 29'da görev yapan Tıbbiye-i Mülkiye Mektebi mezunu Ethem Bey'di. Semtte doktorluk yapan bir başka hekim ise Süleyman Saip Bey'di. Mühendis Saffet Bey'in oğlu olan Süleyman Saip Darülfünun Tıp Fakültesi Askeri kısmından mezun olmuştu. Aslen İstanbullu olan Süleyman Saib Bey'in İzmir Tilkilik Namazgâh Sokağında 19 numarada muayenehanesi mevcuttu ve 1935 yılı İzmir'inde Belediye Tabibi olarak görevini sürdürmekteydi. Benzer şekilde Darülfünun Tıp Fakültesi Askeri kısmından mezun olarak Tilkilik semtinde Gülhan Sokağında 8 numarada hasta muayene eden bir başka doktor da Yunus Fehmi Mumsa'ydı⁸⁶.

XX. yüzyılın hemen başlarında Tilkilik semtinde eğitim veren okullar arasında Mekteb-i Teshiliye-i Sıbyan yani hazırlık okulu bulunmaktaydı. II. Meşrutiyet yıllarında bu okulda öğretmenlik yapanlar arasında Hafız Emin Efendi, Hafız Hamit Efendi ve Hasan Efendi'nin isimleri tespit edilmektedir. 150 kadar öğrencisi olan bu okuldan başka Tilkilik semtinde Hatuniye Medresesi de hizmet vermekteydi⁸⁷. Cum-

hekimlere kendilerini ve canlarını teslim edenlerin varlığı eleştirilirken, ölümlere neden olabilecek bu uygulamalardan ve bunlar arasında özellikle Tilkilik semtindeki olaylardan bahsediliyor, halk bu duruma karşı uyarılıyordu. Anlaşılan diplomasız doktorlar Tilkilik semtinde de vardı ve ölümle sonuçlanan vakalar yaşanmıştı. Rauf Beyru, **19. Yüzyılda İzmir'de Sağlık Sorunları ve Yaşam, a.g.e.**, s. 203, 225 ve 239-244.

⁸⁵ Hülya Gölgesiz Gedikler, **a.g.t.**, s. 197.

⁸⁶ Mehmet Karayaman, **a.g.e.**, s. 308 ve 366, 371, 372.

⁸⁷ Engin Berber, **a.g.e.**, s. 35; 1898 yılı itibarıyla Hatuniye medresesinde 13 öğrencinin öğrenim gördüğü tespit edilmektedir. 1908 yılında medresenin müderrisi İzmir'in âlim müftüsü Said Efendi'dir. Tuncer Baykara, **a.g.e.**, s. 107; Musevi ve Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerin ortasında kalan Tilkilik semtinin hemen yakınlarında yabancı okulların varlığı da tespit edilmektedir. Bunlardan biri

huriyetin ilk yıllarında Tilkilik semtinde bulunan Tilkilik Orta Okulu ahşap bir binada semt sakinlerinin çocuklarını gönderdikleri bir okul olarak hizmet veriyordu. Bu binanın hemen yanında Evliyazade ailesi tarafından yaptırılan ve ismini bu aileden alan Evliyazade cami de vardı. Sözü geçen Tilkilik ortaokulunun bulunduğu ahşap bu bina da Evliyazade ailesine aitti. Okulun bulunduğu alan bugün otopark olarak kullanılmaktadır⁸⁸. Bu okulun inşası 1933 yılında tamamlanmıştı. Okula 210 öğrencinin alınacağı duyurulmuş ve okulun tüm hazırlıklarıyla Hilmi Bey ilgilenmişti⁸⁹. 1930'ların başında İzmir'de ortaokul ve liselere müracaat edenlerin kayıtları okul idarelerince yapılmış ise de müracaat eden öğrencilerin hepsinin okumasını temin edecek ve bu ihtiyaca cevap verecek yeterli sayıda okulun olmadığı anlaşılmaktadır. Bu yüzden Tilkilik semtinde açılan on altı odalı bu ortaokul kent ölçeğinde kısmi bir rahatlatma sağlamış olmalıdır. Dönemin Maarif Vekaleti'nin yaptığı bir çalışma İzmir'de yeterli sayıda okulun olmaması nedeniyle 250 öğrencinin açıkta kaldığını göstermektedir⁹⁰. Tilkilik ortaokulu bu açıkta kalan öğrencileri bünyesine alarak okul yetersizliğine çözüm bulmayı sağlayacaktı. 7 Eylülde açılması planlanan Tilkilik Orta Okulu'nun 1933 yılı Ekim ayının başlarında henüz açılmadığı da anlaşılmaktadır. Tilkilik'te açılacak olan Ortaokul için gereken tahsisatın Eylül ayının sonunda gönderilmesi bu gecikmenin sebebi olabilir. Yeni açılacak bu okul Erkek Lisesi'ne bağlı olacağı için Erkek Lisesi müdürü Hilmi Bey, Maarif Vekâletinden tahsisatın gelmesinden hemen sonra Tilkilik Orta Okuluna lazım olan sıralar ve eğitim-öğretim gereçlerini temin etmeye başlamıştı. Bu hazırlıkların Ekim ayı sona ermeden tamamlanacağı düşünülmüştür. Lise ile Karataş ortaokulunda yer olmadığı için aday olarak kaydedilen öğrencinin toplamı 220- 230 arasındaydı. Bütün bu öğrenciler Tilkilik'te açılan sözü geçen okula kayıt ve kabul edilerek, bu

Amerikan okuludur ve I. Dünya Savaşı yıllarında da sözü geçen semtin yakınlarında eğitim vermeyi sürdürmüştür. **B.O.A.**, ŞD. MRF, 1448/11, 1332 (1916).

⁸⁸ Orhan Beşikçi, **a.g.e.**, s. 88.

⁸⁹ **Anadolu Gazetesi**, 17 Teşrinievvel 1933.

⁹⁰ **Anadolu Gazetesi**, 30 Ağustos 1933.

sayede hiçbir öğrencinin açığa kalmaması sağlandı⁹¹. Bulunduğu ahşap köşkün eski selamlık kısmının yıkılma tehlikesi göstermesi üzerine Tilkilik ortaokulu 1939 yılının hemen başlarında boşaltılmaya başlandı ve öğrencilerinin büyük bir kısmı Misak-ı Milli ve Yıldırım Kemal Bey ilkokullarına dağıtıldı⁹². 1950'lere gelindiğinde İzmir'de 12'si bağımsız ve 3'ü de liseye bağlı toplam 15 ortaokul bulunmaktaydı. Bunlardan merkezde bulunanlar arasında Tilkilik Erkek ve Tilkilik Kız ortaokulları da vardı ve toplam öğrenci sayısı ise 567 idi⁹³.

Tilkilik semti, Osmanlı devletinin son dönemlerinde Türk kadınının kamusal hayat içindeki yerinin düzenlenmesi çalışmalarında bir örneğe de ev sahipliği yaptı. Toplum hayatında kadın çalışmalarının tekrar düzenlendiği XX. yüzyılın hemen başlarında hizmet veren çeşitli kurslar, kadınların sosyal hayattaki yerlerinden söz edilmeye başlanmasında etkili olmuştu. Bu kurslar arasında dönemin en belirgin faaliyet kolu olarak biçki- dikiş kursları önde geliyordu. Bu bakımdan Mahdure Nuri hanımın Tilkilik semtinde Osmanzade Yokuşunda *Türk Kadınları Biçki Yurdu*'nu açması, kadına sosyal yaşamda bir yer açmaya yönelik hayli önemli bir adımı da ifade etmektedir⁹⁴. Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra 15 Temmuz 1923 yılına ait bir yerel gazete haberi İzmir'de Tilkilik Türk Gençler Birliği adında bir sosyal oluşumun varlığına da işaret etmektedir. Bu Gençler Birliği'nin seyahatler düzenlediği, İzmir ve çevre yerleşim yerlerinin tanınmasına ilişkin faaliyetler sürdürdüğü de anlaşılmaktadır. Üstelik bu cemiyetin Türk Ocağı ile gerek düşünsel gerekse sürdürülen faaliyetler açısından yakın bir ilişkisinin olduğu da söylenebilir⁹⁵. Tilkilik semti bu türden sosyal kurumların yanı sıra siyasal bir başka kulübe de ev sahipliği yaptı. II. Meşrutiyet'in ilanını izleyen günlerde ortaya çıkan yönetim boşluğu İzmir'de de etkisini göstermişti.

⁹¹ **Anadolu Gazetesi**, 29 Eylül 1933.

⁹² Yasar Ürük, **a.g.e.**, s. 239.

⁹³ Hülya Gölgesiz Gedikler, **a.g.t.**, s. 316.

⁹⁴ Tülay Alim Baran, **a.g.e.**, s. 182.

⁹⁵ Zeki Arıkan, **İzmir Basınından Seçmeler 1923-1938**, II. Cilt II. Kitap, İBB Yay., İzmir, 2008, s.75, 189- 190.

İzmir'e yeni atanan valilerin değişen ve gelişmekte olan siyasal düzen karşısındaki çaresizlikleri sürekli vali değişimlerine de neden oluyordu. Meşrutiyetin ilanından hemen sonra İttihat Terakki İzmir merkezi ve şehrin çeşitli semtlerinde açılan İttihat Terakki kulüpleri yönetim boşluğunu doldurmaya çalışıyorlardı. Özellikle grevler, halkın vergi ödememek konusundaki tavırları "hürriyetin" yanlış algılanmasından kaynaklanıyor olmalıydı. İzmir belediyesiyle birlikte İttihat ve Terakki Cemiyeti İzmir şubesi de kentteki düzenin tekrar sağlanması konusunda ciddi çabalar sarf ediyordu. İşte İttihat ve Terakki'nin İzmir'in çeşitli semtlerinde açtığı İttihat Terakki kulüplerinden biri de Tilkilik semtindeydi. Bu sıralarda İttihat ve Terakki Tilkilik kulübünün başkanlığını Muammer beyin belediye reisliği döneminde de başmüfettişlik görevine de getirilen Nalbantzade Hıfzı bey yapıyordu. Nalbantzade Hıfzı bey 1923 yılında bir gazetede yayınlanan anılarında, şehir kulübünü merkez olarak seçen İttihatçıların *Fedakarlar Meclisi* adıyla bir komite oluşturduklarını, burada görüşülen belediye sorunlarının çözüme kavuşturulması için belediye heyetinin tamamen istifasına ve seçim yoluyla yenilenmesine karar verildiğini yazması, Tilkilik kulübünün kent yönetimindeki ağırlığını ortaya koyacak türdendir⁹⁶. Söz konusu bu kulüpte çok sayıda aydın bir araya gelir ve buralarda konferanslar da verilirdi. Bilimsel sohbet ve tartışmaların da sürdürüldüğü bu kulüpler İzmir'in sosyal ve kültürel birikiminin halka ulaştırılmasında hayli büyük bir görevi de üstlenmiş oluyordu⁹⁷.

Sonuç olarak Osmanlı devletinin son zamanlarından XX. yüzyılın başlarına, Tilkilik semtinin sosyal ve kültürel hayatını, gündelik hayatındaki canlılığı açısından iki zaman dilimine ayırarak incelemek ve bunun üzerine tespitlerde bulunmak mümkündür. XIX. yüzyılın ikinci yarısında ve XX. yüzyılın ilk çeyrek dilimi içinde Tilkilik semti, bir Osmanlı liman kentinin sahip olması gereken tüm canlılığı semt ölçeğinde barındırıyordu. Ticaret yapılan mekânlar, toplumsal yüz yüzelğin sürdürüldüğü yapı varlıkları, kültür, eğitim, eğlence ve ibadet yerleri ve

⁹⁶ Erkan Serçe, **a.g.e.**, s. 89- 93.

⁹⁷ Zeki Arıkan, **İzmir Basınından Seçmeler 1923-1938**, Birinci Bölüm, İBB Yay., İzmir, 2003, s. 282.

kent içi ulaşım aksındaki stratejik konumuna bağlı olarak semt İzmir'in en önemli yerleşim yerlerinden birini ifade ediyordu. XX. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren, özellikle 1940'ların başlarında Anafartalar caddesine paralel şekilde uzanan ve İzmir Kasaba Demiryolu istasyon binasının bulunduğu Basmane ile İzmir limanı arasındaki mesafeyi kısaltan Fevzi Paşa bulvarının işlerlik kazanması Tilkilik semtinin ticari ulaşım ağı içindeki konumunu değiştirdi. Tilkilik caddesinin önemini tümden yitirmesine sebep olmasa da semtin canlılığı sönmeğe başladı. XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar semtin ekonomik canlılığına yakından şahitlik eden deve kervanları ve deve bakımı için hanlara veya hanlardaki avluya ihtiyacın azalması, bu hanların fonksiyonel görevini otel yapılarına devretmesi bu hareketliliğe ket vuran bir başka nedendi. Üstelik XX. yüzyılın ortalarında semtin imara kapanması semtin büyümesi ve gelişmesine engel olmakla birlikte hızla modernleşen İzmir kentinin periferisinde kalmasına da neden oldu.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

B.O.A., DH. UMUM, 102-54, 19 Nisan 1333 (1917); **B.O.A.**, İ. MV, 23160, 2 Haziran 1280 (1864); **B.O.A.**, Ş.D, 495/26, 25 Ağustos 1285 (1869); **B.O.A.**, ŞD. MRF, 1448/11, 1332 (1916); **B.O.A.**, ZB., n. 509, (1796).

Sürelî Yayınlar

Anadolu Gazetesi, 1 Mart 1931; **Anadolu Gazetesi**, 17 Mart 1929; **Anadolu Gazetesi**, 17 Teşrinievvel 1333; **Anadolu**, 2 Ağustos 1929; **Anadolu Gazetesi**, 19 Ağustos 1929; **Anadolu Gazetesi**, 2 Eylül 1929; **Anadolu Gazetesi**, 2 Mart 1931; **Anadolu Gazetesi**, 25 Haziran 1930; **Anadolu Gazetesi**, 26 Kânûn-ı sâni 1931; **Anadolu Gazetesi**, 29 Eylül 1933; **Anadolu Gazetesi**, 30 Ağustos 1933; **Anadolu Gazetesi**, 8 Nisan 1930; **Hizmet**, 14 Teşrinievvel 1890; **Hizmet Gazetesi**, 16 Kânûn-ı evvel 1308 (1891); **Hizmet Gazetesi**, 2 Kânûn-ı sâni 1308 (1891); **Hizmet Gazetesi**, 25 Mart 1308 (1891); **Hizmet Gazetesi**, 30 Aralık 1308 (1891);

Hizmet Gazetesi, 8 Ekim 1892; Hizmet Gazetesi, 12 Ekim 1892; Hizmet Gazetesi 9 Şubat 1928.

Araştırma- İnceleme Eserleri

AKTEPE, Münir, **İzmir Yazıları (Camiler, Hanlar, Medreseler, Sebiller)**, Haz. Fikret Yılmaz, İzmir, 2003.

ARIKAN, Zeki, **İzmir Basınından Seçmeler 1923-1938**, Birinci Bölüm, İBB Yay., İzmir, 2003.

_____, **İzmir Basınından Seçmeler 1923-1938**, II. Cilt II. Kütap, İBB Yay., İzmir, 2008.

ATAY, Çınar, “İzmir’e İlişkin Demiryolu Önerileri ve Gerçekleşen Hatların Kent Yapısına Etkileri”, **II. Uluslararası İzmir Sempozyumu - Tebliğler**, Haz. Necmi Ülker, İzmir, 1998.

ATAY, Çınar, “XVIII ve XIX. Yüzyılda İzmir’de Ticari Değişim”, **Ege Mimarlık Dergisi**, [ss. 32- 35]

BARAN, Tülay Alim, **Bir Kentin Yeniden Yapılanması- İzmir 1923- 1938**, Arma Yay., İstanbul, 2003.

BAŞARAN, Mehmet, **1899- 1902 Tarihli Kassam Siciline Göre İzmir’in Topografik, Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Durumu**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, DEÜ AİİTE, İzmir, 1991.

BAYKARA, Tuncer, **İzmir Şehri ve Tarihi**, Ege Üniv. Matb., İzmir, 1974.

BERBER, Engin, **İzmir 1876 ve 1908 (Yunanca Rehberlere Göre Meşrutiyette İzmir)**, İBB Yay., İzmir, 2008.

BEŞİKÇİ, Orhan, **İzmir’den Yadigâr**, İBB. Yay., İzmir, 2014,

BEYRU, Rauf, **19. Yüzyılda İzmir’de Sağlık Sorunları ve Yaşam**, İBB Yay., İzmir, 2005.

_____, **19. Yüzyılda İzmir’de Doğal Afetler**, İBB Yay., İzmir, 2011.

GEDİKLER, Hülya Gölgesiz, **1950- 1960 Yılları Arasında İzmir’de Gündelik Yaşam**, Dokuz Eylül Üniversitesi AİTE Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 2006.

GENÇ, Mehmet, “19. Yüzyılda Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün Klasik Prensiplerindeki Değişmeler”, **Divan**, C. 1, 1999, ss. 1- 8.

İzmir Mimarlık Rehberi, (Ed. Deniz Güner), Mimarlar Odası İzmir Şubesi, İzmir, 2005.

KARAYAMAN, Mehmet, **20. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir’de Sağlık**, İBB yay, İzmir, 2008.

KELEŞ, Nezahat, “Geçmişten Çağrı”, **Ege Mimarlık Dergisi**, I, İzmir, 1992.

KIRAY, Mübeccel B., Örgütlemeyen Kent İzmir, Ankara, 1998.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat, **XV ve XVI. Asırlarda İzmir Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı**, İBB Yay., İzmir, 2000.

MARTAL, Abdullah, **Değişim Sürecinde İzmir’de Sanayileşme (19. Yüzyıl)**, Dokuz Eylül Yay., İzmir, 1999.

ÖKTEM, Haydar Rüştü, **Mütareke ve İşgal Anıları**, Haz. Zeki Arıkan, TTK, Ankara, 1991.

ÖZGÜN, Cihan (O. Yapucu ile birlikte), “Batı Anadolu’nun Yol Ağı Araştırmaları- III İzmir’in Artalanında Kervan Yolları”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XXVI/ 2, 2011, ss. 527- 549.

_____, “Batı Anadolu’nun Yol Ağı: Araştırmalar-II, Kuşadası Liman ve Kervan Yolları”, **Tarih Okulu**, X, 2011, ss. 59- 71.

_____, (H. Ortaç ve O. Yapucu ile birlikte), Ed. S. Sürgevil, **Değişim Sürecinde Aydın- XIX. Yüzyıldan Günümüze Sosyal ve Ekonomik Hayatın Dönüşümü**, Aydın Ticaret Odası Kültür Yayınları, No. 4, Aydın, 2010

_____, “19. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir’in Aydın Sancağı İle Ticari İlişkileri”, **II. Ulusal İktisat Kongresi- Türkiye’nin İktisadi Dönüşüm Süreci**, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İzmir, 20- 22 Şubat 2008.

_____, “Batı Anadolu Limanlarına Ulaşan Şark Ticaret Yolu (İpek Yolu) Üzerine Gözlemler: 19. Yüzyıldan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Büyük Menderes Havzasında Ticaret Yolları”, **Uluslararası Düünden Bugüne İpekyolu Beklentiler-Gerçekler**, Ötüken Yay., İstanbul, 2008.

_____, “XIX. Yüzyılın Ortalarında Foça Kasabasında Tarımsal Arazi Kullanımı ve Verimlilik”, **The Journal of Academic Social Science Studies-Tarih Özel Sayısı**, Cilt V. 5, I. 6, 2012, ss. 371- 395.

_____, **Aydın İlinde İktisadi Değişim (1839-1923)**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2006.

_____, **Bereketli Topraklarda Üretmek ve Paylaşmak-İzmir ve Çevresinde Ticari Tarım**, İBB Yay., İzmir, 2014.

SERÇE, Erkan, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İzmir’de Belediye (1868-1945)**, Dokuz Eylül Yay., 1998.

SÜRGEVİL, Sabri, **Basmane Garı ve Çevresi**, İBB Yay., İzmir, 2011.

ŞAHİNALP, Mehmet S. – GÜNAL, Veysi, “Osmanlı Şehircilik Kültüründe Çarşı Sisteminin Lokasyon ve Çarşı İçi Kademelenme Yönünden Mekânsal Analizi”, **Millî Folklor**, Yıl 24, Sayı 93, 2012, ss. 149- 168.

ÜRÜK, Yaşar, **İzmir’i İzmir Yapan Adlar-İzmir Kent Sözlüğü**, İBB Yay., 2008.

WEBER, Georg, **İzmir’in Suyolları**, Çev. İlhan Pınar, İBB Yay., İzmir, 2011.

YÜKSEL, Çağla Caner , “Aydinoğulları’ndan Osmanlı’ya Tire Külli-yeleri (14-16. Yüzyıllar)”, **Türkiyat Araştırmaları**, Sayı 21, 2014, ss. 7- 39.

SOSYO–EKONOMİK AÇIDAN TÜRKLERİN AVRUPA’YA GÖÇÜ VE 21. YÜZYILDA AVRUPA’DAKİ GELECEĞİ

Abdulkadir İNALTEKİN*

ÖZET

Sanayileşmede büyük atılım gösteren Avrupa, 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren anlaşmalı ucuz iş gücüne yöneldi. Türkiye-Almanya arasında yapılan dönüşümlü işçi alımı sözleşmesi ile 30 Ekim 1961 tarihinde Türkiye’den Almanya’ya işçi göçü resmen başladı. Almanya’dan sonra kapılarını yabancı iş gücüne açan Avrupa ülkelerinden Hollanda, Belçika ve Avusturya 1964, Fransa 1965, İsveç 1967 ve Avustralya 1968 yılında yapılan anlaşmalarla Türkiye başta olmak üzere Yunanistan, Eski Yugoslavya, İspanya, Tunus ve Fas’tan sözleşmeli işçi alımını başlattı. 54 yıl önce kıtalar arası göçe katılan ve ekseriyeti kırsal kesimden olan Türkler, Avrupa’nın ağır sanayi fabrikalarında çalışmaya başladıklarında gelecek nesiller için kalıcı temel atıklarını kendileri de bilmiyordu. 3. nesilden itibaren artık “Göçmen” (Immigrant) olmaktan çıkan Türkler, Avrupa’nın her tarafına yayılmış durumdadır. Siyasetten idari alana, eğitimden bilime, ticaretten teknolojiye, sağlıktan turizme, sanattan spora kadar toplumun her alanında yaşadıkları ülkelerin önemli parçası haline geldiler. Yaklaşık üç milyon Türkün yaşadığı Almanya’da bir milyon Türk Alman vatandaşlığına geçmiş durumdadır. 40 bin üniversite öğrencisi ile yüksek eğitimde şimdiden yükselen Türkler, Almanya’nın kaybetmekten korktuğu güç haline gelmiştir. Yarım milyon işçi istihdam eden, her yıl yeni iş alanlarına milyarlarca Avro yatırım yapan, 40 milyar Avro sermaye ile uluslararası iş alanlarına yönelen Türk girişimcilerin tamamına yakını Almanya doğumludur. Tebliğin amacı, sosyo-ekonomik açıdan Türklerin Almanya’ya göçünü ve 21. Yüzyılda Avrupa’daki geleceğini incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Avrupalı Türkler, Avrupalı Türk Girişimciler, Anadili Eğitimi, Göçmenler.

¹ Eğitim Bilimci (Dipl.-Päd. Dr.), Araştırmacı-Yazar, “MUĞAM” Medeniyet Merkezi, inaltekin95@gmail.com

TURKS' MIGRATION TO EUROPE AND THEIR FUTURE IN EUROPE IN THE 21ST CENTURY FROM SOCIO- ECONOMIC PERSPECTIVE

ABSTRACT

Having had breakthrough in industry, Europe wanted to make use of cheap workforce in the second half of 20th century. The labour migration from Turkey to Germany started with bilateral labour recruitment agreement between Turkey and Germany on 30 October 1961. After Germany; Holland, Belgium and Austria; France, Sweden and Australia made bilateral employment recruitment agreements in 1964, 1965, 1967 and 1968 in the right order, with such countries as Turkey, which had a special place, Greece, Former Yugoslavia, Spain, Tunisia and Morocco. Taking part in intercontinental migration 54 years ago, Turkish immigrants who were mostly consisted of villagers, did not know that they were establishing a basis for a new life in Europe when they started working in heavy industry factories in Europe. No longer being “Immigrants” after the third generation, Turks have become an important part of the societies they live in, having activities politics, government, education, trade, health, science, technology, art and sports. In Germany, where three million Turks live, there are three million Turkish originated German citizens. With 40 thousands university students, Turks are a rising power in education in Germany, and Germany is afraid to lose them as a workforce. Most of Turkish originated German investors in Germany who employ more than half a million people, invest millions of Euro in different areas, and are involved in international business with 40 million Euro, were born in Germany. This presentation aims to analyse the socio-cultural and socio-economic future of Turks in Europe in the 21st century, put forward the problems they face in terms of values and offer solutions.

Key Words: European Turks, Turkish Investors in Europe, Mother Tongue Education, Immigrants.

GİRİŞ

Yeryüzündeki yaşamla birlikte başlayan göç olgusu canlıların doğasında var olan bir eylem biçimidir. Çeşitli etkenlerin rol oynadığı hadiselerle bağlı olarak ortaya çıkan mekân değiştirme eylemi, iç ve dış göçler olarak iki kısma ayrılmaktadır. Federal İçişleri Bakanlığı, Göç ve Mülteciler Federal Dairesi tarafından, Federal Hükümet adına hazırlanan 2012 Göç Raporu'nda "göç" kavramı şu şekilde açıklanmıştır:

"Göç" bireyin sürekli yaşadığı mekânı terk edip uluslararası göçle ülke sınırları dışına taşınması demektir. Sadece uluslararası göçler göç kabul edilmektedir. Almanya dâhilinde yapılan Almanya'dan Almanya'ya iç göçler göç sayılmamaktadır." [BUNDESMINISTERIUM, 2012]

Almanya'nın sürdürdüğü göçmen politikası, 3. nesil Türkleri ve aynı yaş döneminden olan diğer Müslüman azınlıkları 1. ve 2. nesilden ayrı saymaktadır. Almanya Türklerin göçmen nesil tanımlaması şöyle açıklık getirmektedir: *"Birinci nesil; işçi veya işçi ailesi olarak 1973 yılına kadar Almanya'ya göç etmiş, dolayısı ile 53 yaş üzeri göçmenlerdir. İkinci nesil; Almanya'da doğmuş veya çocuk yaşta göç etmiş, fakat ebeveynleri Türkiye'de sosyalleşmiş (doğmuş, büyümüş ve orada okula gitmiş) olanlardır. Üçüncü nesil; Almanya'da sosyalleşmiş (doğmuş, büyümüş ve orada okula gitmiş) veya ebeveynlerinden en az birisi Almanya'da doğmuş, büyümüş ve orada okul bitirmiş olanlardır. Araştırmanın %17'si 1. nesil, %44'ü 2. nesil, %10'nu üçüncü nesilden oluşmaktadır. İşçi ailesi olarak daha sonra göç eden nesiller %24 olarak belirlenmiştir."* [EINE ANALYSE, 2013/2014]

Türkiye-Almanya Arasında Yapılan İşçi Alımı Sözleşmesi ve Göç Süreci

Güç dengelerinin sürekli değiştiği dünyada siyasi ve iktisadi sebeplere bağlı olarak ortaya çıkan kıtalar arası insan hareketleri toplumların birbirleri ile çatışmalarını ve etkileşimini de beraberinde getirmektedir. 55 yıl önce Türkiye-Almanya arasında yapılan anlaşma çerçevesinde iki yıllık dönüşümlü sürelerle Almanya'ya giden Türkler zamanla kalıcı azınlığa dönüştüler. Günümüzde Almanya başta olmak üzere Batı Avrupa'da yaklaşık beş milyon Türk yerleşik olarak yaşamaktadır.

Şekil 1: “Kalmak için gelenleri en iyi anlatan: Süleyman, Mustafa ve Ahmet ÇÖZMEZ’İN Köln Ford fabrikasındaki bu resmidir. Süleyman, 1960’lı yıllarda bavulunu hazırladı ve Köln’e giden özel işçi trenine bindi. Bugün o, 68 yaşında ve emekli olarak hala Köln’de yaşıyor. Oğlu Mustafa ve üçüncü kuşak torunu Ahmet ile ailesi hala Ford fabrikasında çalışıyorlar.” [SWR International, 2011].

Türkiye-Almanya arasında yapılan işçi alımı sözleşmesi uzun müzakereler sonucu imzalandı. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Avrupa’nın sanayileşmedeki büyüme hızı yarı gelişmiş ülkeler için cazip iş pazarı haline gelmişti. 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren geri kalmış ülkeler Avrupa’ya ve uzak kıtalara göç vermek zorunda kaldı. “Özellikle Almanya’nın 1950’li yıllarda %12,1 büyüme hızı” [IWS, 2002: 3] işgücü ihtiyacında adeta patlamaya neden oldu. “Federal Almanya’nın kalkınma başarısı İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra 1950’de %11 olan işsizlik oranını 1961’de %1’in altına düşürdü. On yıl içinde hızlı düşüş gösteren işsizlik ve büyüme hızı Alman halkının refah düzeyini beklentilerin üzerine çıkarttı.” [HINRICHS, GIEBEL FELTEN, 2002: 26].

Aynı dönemde siyasi ve iktisadi yönden son derece kötü durumda olan ve gelirinin büyük bölümünü tarımdan elde eden Türkiye'de işsizlik oranı ve hızlı nüfus artışı ülkenin dışa bağımlılığını artırmış, 27 Mayıs 1960 darbesinin sonuçları, Türkiye'nin içinde bulunduğu iktisadi ve siyasi krizi daha da derinleştirmişti. Avrupa'dan dünyaya yayılan ağır sanayi ve endüstri malları dünya ölçeğinde yeni bir siyasi ve iktisadi güç haline dönüşmeye başlamıştı. Fakir ülkeler, Avrupa'nın iş pazarını ümit kapısı gibi görürken, Avrupa da fakir ülkelerin ucuz işçi gücünü değerlendirmenin yollarını arıyordu. Almanya, ucuz işçi arayışlarına daha 1950'lerden itibaren yönelmiş ve hedef ülkelerle ilk pilot uygulamalara başlamıştı:

“Nasyonal Sosyalistler döneminde Türkiye'ye göç eden Almanlardan Fritz Baade, “Dünya Ekonomisi Girişimcilik Enstitüsü” müdürü olduğu 1956 yılında Türk sanatkârlardan oluşan kalifiye elemanlar için bir eğitim projesi düzenledi” [HUNN, 2005: 35] İlk teşebbüsün olumlu sonuçları Almanya'nın, Türkiye'den işçi alımı için yeni projelere yönelmesine neden oldu. *“İkinci proje Mayıs 1957 yılında dönemin Almanya Cumhurbaşkanı Theodor Heuss'un himayesinde gerçekleştirildi. Heuss, Türkiye'ye yaptığı resmi ziyarette Ankara'daki görüşmeler sırasında meslek okulu mezunlarından 150 kişiyi yüksek meslek eğitimi için Almanya'ya davet etti.”* [FRIEDER, 2006: s. 120]. *“Bu süreçte Alman sanayiciler Türkiye'den daha fazla işçi getirme arayışına yöneldi. Aynı zamanda pek çok Türk işçisi de Almanya'ya gitmek için kendi imkânlarıyla teşebbüse geçmişti. 1960 yılına gelindiğinde Almanya'daki Türk işçilerin sayısı 2500'e ulaşmıştı.”* [HUNN, 2005: 42]

Şekil 2: “Almanya’ya gitmek isteyenleri teşvik etmek için tasarlanmış o döneme ait bir tanıtım afişi.” [SWR International, 2011]

Türkiye-Almanya arasında yapılan “İşçi Alımı Söyleşmesi” sonunda “Gelecekte mutluluğu Almanya’da arayacak olan Türk işçilerinin ilklerinden olan 68 kadın ve erkek işçi, 24 Eylül 1961 tarihinde resmi olarak Almanya’ya gitmek üzere trenle İstanbul’dan ayrıldılar.” [HUNN, 2005: 35]

Şekil 3: “1961 Sirkeci/İstanbul-Münih Garı için özel işçi tren bileti.” [HUNN, 2005: 35]

On yıl içinde hızlı artış gösteren yabancılar Almanya’da hem toplumsal alanda, hem de ülke yönetiminde rahatsızlığa yol açtı. “1961 sonunda Almanya’daki yabancı sayısı 500.000 olmuş mütemadiyen artan yabancılar, İşçileri Bakanlığını endişelendirmeye başlamıştı.” [HERBERT, 2003: 207] Almanya’da yabancıların giderek artış göstermesi hükümet ve işverenler arasında ikileme yol açtı. Bir tarafta ülkenin kalkınma hızının devamlılığı için gerek duyulan ucuz işçi gücü, diğer yandan Almanya’da giderek

azınlık durumuna gelen yabancıların toplumsal alanda meydana getirdiği kültürel farklılıklar yeni sosyal problemlere yol açıyordu. Özellikle Doğu kültürüne mensup yabancıların Almanya'ya gelişini önlemek için işçi açığının Batılı ülkelerden temin edilmesi fikri üzerinde duruluyordu. *“İtalya, İspanya ve Yunanistan ile yapılan imtiyazlı sözleşmelerle yabancıların ‘sürekli istihdam’ ve ‘göç’ artışı önlenmek isteniyordu. Müslüman kökenli yabancılara karşı alınan yeni tedbirlerle aile birleşimi zorlaştırılıyordu.”* [HUNN, 2005: 35] İlk başta cazip gibi gözükten bu yöntemin çözüm için ne kadar etkili olacağını zaman gösterecekti. *“Bu nedenle 1961 yılında, Türkiye-Almanya arasında imzalanan ‘İşçi Alımı Sözleşmesi’ sadece 1964 yılına kadar yapılmış, Türklerin Almanya’daki ikamet süresi iki yıl ile sınırlandırılmış, süresi dolanlar için geri dönüş şartı getirilmişti.”* [HUNN, 2005: 35] Türkiye, işçi alımı sözleşmesi çerçevesinde Almanya'ya gönderilecek işçi gücünü eğitimli kesim yerine neredeyse tamamına yakınına kırsal kesimden göndermiş ve Almanya'nın ileri sürdüğü şartları kabul etmişti. Avrupa'nın sanayi teknolojisinin Türkiye'ye aktarılması için Osmanlı Devleti'nin eğitim amaçlı Avrupa'ya gönderdiği üniversite talebelerinin son yüz yılında başladığı ve Osmanlı'nın yıkılışına kadar devam eden olumsuz tarihi tecrübeler Türkiye'nin, Avrupa'ya gönderdiği işçi gücünün sınıflandırılmasında etkili olduğunu düşünmekteyiz. İşçi alımı sözleşmesi çerçevesinde *“Türk hükümeti, başlangıçta süre sınırlamasını kabul etmişti. Bu sayede vatandaşlarının Almanya’da kazandığı iş deneyimlerini Türkiye’de uygulamalarını hedefliyordu.”* [RHEINLAND-PFALZ] Ne var ki Almanya, bazı Hıristiyan ülkelerle yaptığı işçi alımı sözleşmesinde dikkate aldığı hakları Türkiye için uygulamakta isteksiz davranıyordu. *“İtalya, İspanya ve Yunanistan gibi diğer ülkelerle yapılan ‘İşçi Alımı Sözleşmesi’nin’ aksine Türklere, Almanya’ya aile göçü imkân verilmiyordu.”* [HUNN, 2005: 35] Türkiye'ye karşı uygulanan ayrımcılık aslında uluslararası hukuka aykırı idi ve *“Türklerin aile birleşmesinin önlenmesine yönelik getirilen yasaklamalardan Ankara rahatsız oluyordu.”* [RHEINLAND-PFALZ Aile Bakanlığı] *“Türkiye ile yapılan sözleşme ayrımcılık içerdiğinden adil değildi.”* [HUNN, 2005: 35] 30 Ekim 1961 tarihi olarak belirlenen işçi alımı sözleşmesindeki dönüşümlü (rotasyon) uygulaması daha üçüncü yılında her iki ülke arasında hem siyasi, hem de iktisadi bakımdan yeni tartışmalara yol açmıştı. Almanya, Türklerin

geçici işçi olarak çalışmasını isterken, Alman işverenler kalkınma hızının artırılması için daha çok üretimden yana tercih belirliyor, hükümetten daha çok işçi talebinde bulunuyordu. Bu noktada Türkiye-Almanya arasında sürdürülen müzakereler, Türkiye'den işçi alımının durdurulması veya diğer ülkelerle yapılan anlaşmaların Türkiye için de uygulanması noktasında iki ülkeyi yol ayırımına getirmişti. Geçici işçi anlaşması hükümlerinin değiştirilmesi ve yeni sözleşme yapılması Almanya'nın çıkarları bakımından kaçınılmaz olmuştu. *“05 Eylül 1964 tarihinde yeniden düzenlenen sözleşme ile geri dönüş mecburiyeti sözleşmeden çıkartıldı. O zamana kadar geçerli olan sözleşmedeki iki yıl süresi ve seyahat hakkı da diğer ülkelerle eşitlendi.”* [RHEINLAND-PFALZ] *“yeni sözleşmede, ikamet müsaadesi ve aile birleşimi özellikle anlaşmaya dâhil edildi.”* [HUNN, 2005: 35] Yeni *“sözleşmede yapılan değişikliğin temel dayanağı esasen kalifiye kazandırılmış Türk işçilerinin iki yıl sonra geri dönme mecburiyetinden doğan Alman ekonomisine verdiği zararı önlenmektir.”* [RHEINLAND-PFALZ] Almanya'da hız kazanan ucuz işçi gücü artışı 1964'den itibaren gelişmiş Avrupa ülkelerini de harekete geçirdi: 1964 yılında Hollanda, Belçika ve Avusturya, 1965 yılında Fransa, 1967 yılında İsveç ve 1968 yılında Avustralya ile yapılan anlaşmalarla Türkiye başta olmak üzere İtalya, Yunanistan, Eski Yugoslavya, İspanya, Portekiz, Tunus ve Fas'tan kıtalar arası işçi göçü başladı.

21. Yüzyılda Türklerin Avrupa'daki Geleceği ve Ana Dili

Dil, milletlerin dini, tarihi, medeni, gelenek, örf, adet, töre ve iklim yapısı ile doğrudan ilgilidir. Ana dili, bireyin dünyaya gelişi ile ebeveyn tarafından kendisine kazandırılan “ana lisandır”. Bireyin doğup büyüdüğü aile, toplum, okul, sosyal çevre, günlük yaşam, kitle iletişim araçları ve diğer kaynaklar bireye ana dilini kullanma imkânı sağlar. Birey, yaşadığı toplum içinde ana dilini kullanma imkânına sahip değilse veya bu hak kendisine verilmiyorsa, bu durumda birey için “ana dili” hiçbir anlam ifade etmeyecektir. Genel anlamı itibariyle iki dillilik, bireyin yaşadığı ülke dilinin yanında kendi ana diline hâkim olması şeklinde açıklayabileceğimiz çatı kavramdır. Türkçenin, 4. nesil Türklerin hayatından tamamen silindiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Sadece aile içi iletişimde sınırlı zaman diliminde konuşulan, konuşulmadığında

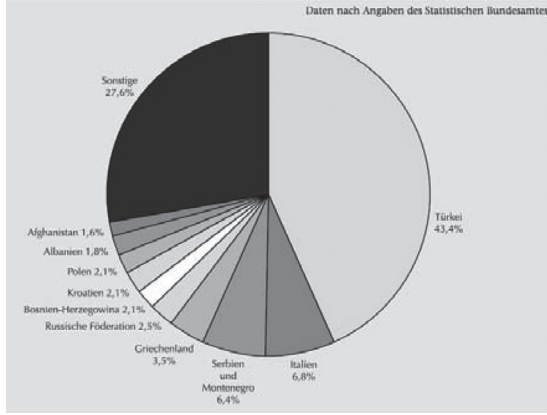
eksikliği fark edilmeyen pasif dil haline gelmiştir. Azınlıklar, kök kimliklerini korumaları için ana dillerini muhafaza etmek zorundadır. Henüz kavram olarak resmîyet kazanmasa da “Avrupalı Türkler” terimi 21. Yüzyılda, kök kimliğini kaybetmiş ve asimile olmuş azınlık Türkler anlamında kullanılacaktır. Avrupa’daki yeni nesil Türklerin konuştuğu Türkçe alternatif dil özelliği taşımamakta, günlük hayatın ihtiyaçlarını karşılamamaktadır. 21. Yüzyılın ilk yarısından itibaren anadili Türkçe, Avrupalı Türklerin hayatından tamamen silinecektir. Ana dilini kaybeden azınlıklar için asimilasyon kaçınılmaz olur. 55 yıl önce misafir işçi olarak gittikleri Avrupa ülkelerinde yerleşik hayata geçen Türkler ve Müslüman milletlere mensup diğer azınlıklar geçmişte olduğu gibi günümüzde de sosyal, kültürel, iktisadi ve siyasi zorluklarla mücadele etmek zorunda bırakılmıştır. 1980’lere kadar sadece Türk ve diğer Müslüman azınlıklar için göze çarpan hakaret içerikli duvar sloganlarına her yerde rastlanabiliyordu. Günümüzde azınlıklar için üretilen daha “ılımlı” yeni kavramların merkezinde Türkler ve diğer Müslüman milletler yer almaktadır. Oysa Avrupa’da, toplumun en uyumlu ve üretken kesiminin hedef seçilen Müslüman kitle olduğu görmezden gelinmektedir. Daha açık söylemek gerekirse Avrupa, Müslüman kökenli azınlıkları “tehlike unsuru” olarak görmeye devam ettikçe İslam karşıtlığı, Müslümanların Alman toplumundan mütemadiyen dışlanma ve ötekileştirilmesine yol açan zihniyet değişmeyecek, aksine giderek güçlenecektir. Müslüman azınlıklar öz değerlerinden soyutlanarak, Avrupa için “tehlike” olmaktan çıkartılmak ve gelecekte yeni bir “Avrupalı Müslüman” kimliği oluşturulmak istenmektedir. 1961’den itibaren Türklerin Avrupa’ya göçü ile başlayan süreçte dil hayatımıza giren pek çok kavramlar güncelliğini yitirmiş, yerine yenileri üretilmiştir: “Göç” (Migration), “Uyum” (Integration), “Göçmen” (Immigrant), “Azınlıklar” (Minderheiten), “Varoş” (Ghetto), “Paralel Toplum” (Parallelgesellschaft), “Çok kültürlülük” (Multikulturalismus), “İki Dillilik” (Zweisprachigkeit) gibi yaygınlaşmış kavramların söyleniş biçimi ne kadar müspet görünse de içerik olarak geçmişle aynı kalmıştır. Avrupa’nın sürdürdüğü azınlıklar politikası yeni kavramlar etrafında belirlenmektedir. Toplum katmanlarını kavramlarla karmaşık hale getiren Avrupa’da beşeri değerlerin korunması mümkün gözükmemektedir.

Müslümanların Eğitimde Fırsat Eşitsizliği

Türkler ve diğer Müslüman göçmenler Avrupa'da azınlık olarak nitelendirilen toplum kesimini oluşturmaktadır. Diğer Avrupa ülkelerine mensup göçmenler görünüşte göçmen kabul edilse de uygulamada Türk ve diğer Müslüman azınlıklarla aynı çerçeveye konmamaktadır. Her ne kadar yarım asrı aşkın göç hikâyesinde Türkler sosyal hayatın bütün alanlarında kendilerini Avrupa çapında ispatlamış olsalar da halen eşit haklara sahip değillerdir. Almanya'nın kalkınmasında insan gücü, iktisadi katkı, kültürel oluşum ve uyum konusunda büyük fedakârlık gösteren Müslümanlar, Almanya'da halen ikinci sınıf insan olarak görülmektedir. Fırsat eşitsizliğine karşı siyasi, sosyal ve kültürel alanda „iyi niyetli” adımlar atılıyor olsa da gerçekte durum tamamen farklı mecralarda gelişmektedir. Zira Avrupa'da uygulanan fırsat eşitsizliğinin temelinde yatan faktör Müslümanların eğitimde başarısız oldukları ile ilgili değil, aksine Avrupa'nın önyargılarından kaynaklanan İslam karşıtlığı ve yabancı düşmanlığı ile ilgilidir. Müslüman kökenli azınlıkların okul ve meslek eğitiminde başarısız olduklarını, buna bağlı olarak ana topluma uyum sağlamakta güçlük çektiklerini ileri sürerek politik maksatlı teoriler üreten Avrupa, gelecek nesilleri köklerinden kopartıp öz değerlerinden soyutlanmış „Avrupalı” kimliğine bürünmüş asimile bir topluluk meydana getirmek istemektedir. Sosyal hayatın hemen her alanında yürütülen ayrımcılık toplumun alt katmanlarına daha olumsuz yansımakta, azınlıklarla ana toplum arasındaki uçurum giderek büyümektedir. Bu konuda büyük çaba harcayan Almanya'nın, 1950-1970'li yıllarda kendi toplumu içinde de din, cinsiyet ve sosyal ayırım gözeten fırsat eşitsizliğinin uyguladığını biliyoruz. *“Almanya'nın Eğitim Tarihi Araştırması Verileri SOLGA, WAGNER, Max Planck Enstitüsü Eğitim Araştırmaları ve Analizleri, BAUMERT, PISA-Araştırmaları 2000”*¹ [SOLGA, DOMBROWSKI, 2009: 10-11] ve başka çalışmalar Almanya'daki eğitim prob-

¹ SOLGA, Heike, DOMBROWSKI, Rosine, Makale: „Okul ve Okul Dışı Eğitimde Araştırma ve Geliştirme İhtiyaçlarının Karşılansında Sosyal Eşitsizlikler” (*Soziale Ungleichheiten in schulischer und außerschulischer Bildung Stand der Forschung und Forschungsbedarf*), s. 10-11.

lemlerinin fırsat eşitsizliğinden kaynaklandığını belirtmektedir. “Eğitimde fırsat eşitsizliği bağlamında 1960 ve 1970’lerde eğitim politikası tartışmaları talebi karşılamak için yeniden formüle edildi. Örneğin, Orta ve Yükseköğretim genişletildi, kapsamlı okullar bazı eyaletlerde eğitim sisteminde beşinci okul türü olarak şekillendirildi ve öğrenci bursu (BAföG; Bundesausbildungsförderungsgesetz; Federal Eğitim Yardımı Yasası) gibi devletin eğitim desteği devreye girdi. Aynı zamanda yapay karakterde olan „Katolik kırsal köylü kızları” eğitim eşitsizliğinde belirleyici dört dezavantajla sıfatlandırılmışlardı: Sınıf farkı, Dindarlık, Cinsiyet ve Kırsal Kesimden olma. Bu uygulama son 40 yılda kısmen değişti. Kuşkusuz, 1960 ve 1970’lerden itibaren eğitim seviyesi yükselmiştir. Ancak 1950’lerin başına kadar öğrencilerin üçte biri Ortaokul sayılan ara geçiş okuluna gidiyordu. 2006’ya kadar bu oran sadece %22 idi. Bu dönemden sonar Ortaokul öğrencilerinin oranı üç kat yükselerek %9’dan %26’ya çıktı ve Liseye giden öğrenci oranı da iki katına yükselerek %16’dan %32’ye ulaştı.”² [SOLGA, DOMBROWSKI, 2009: 10-11]

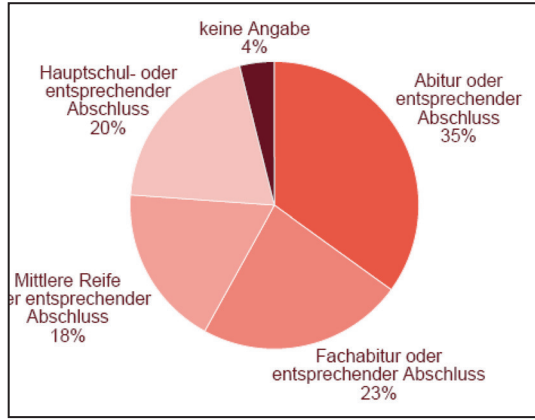

Şekil 4: Federal İstatistik dairesinin araştırmasına göre, “2003/2004 öğretim yılında Almanya’daki temel eğitim okullarında yabancı öğrenci sayısı 962.835 olarak tespit edildi. Bu veri, genel eğitimdeki tüm öğrencilerin yaklaşık %10’una tekabül etmektedir. Araştırmadaki dağılıma göre yabancı öğrenciler içinde en büyük payı %43,4 ile Türkiye, (%6,8) İtalya, (%6,4) Sırbistan ve Karadağ, (%3,5) Yunanistan ve (%2,5) Rusya Federasyonu temsil etmektedir.” [EFMS, 2005]

² SOLGA, Heike, DOMBROWSKI, Rosine, Makale: “Okul ve Okul Dışı Eğitimde Araştırma ve Geliştirme İhtiyaçlarının Karşılansında Sosyal Eşitsizlikler” (Soziale Ungleichheiten in schulischer und außerschulischer Bildung Stand der Forschung und Forschungsbedarf), s. 10-11

Avrupa'daki Türkler Eğitimde Başarısız mı?

Avrupa ülkelerindeki Türkler eğitimde başarısız, meslek edinemeyen, buna bağlı olarak işsizlik oranı yüksek azınlık olarak gösterilmektedir. Gerçekte Avrupa'da yaşayan Türkler eğitimde başarısız mıdır? İşsiz kalmalarının temel nedeni eğitim başarısızlığı veya meslek edinememiş olmaları mıdır? Türklerin Almanya'daki başarısına ışık tutan aşağıdaki araştırma sonuçları Türklerin gerçekte eğitimde başarısız olmadıklarını ortaya koymaktadır:

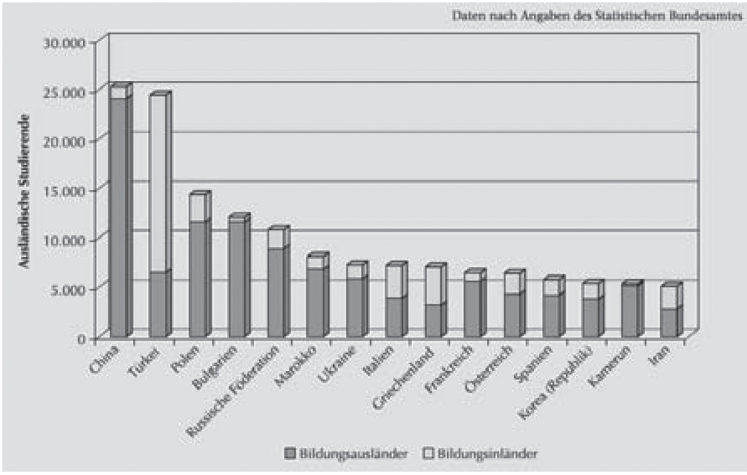
Şekil 5: “Düz Lise %35, Teknik Lise %23, Ortaokul %18, Ortaokula geçiş veya dengi okul %20, Görüş bildirmeyenler %4.” [WINKELJOHANN,2009: 11]

Yukarıdaki istatistik verileri Türklerin eğitimde başarısız oldukları önyargısını çürütmektedir. Araştırma sonuçlarına biraz daha yakından bakalım. Öncelikle Almanya'daki eğitim sistemine kısaca değinelim. Böylelikle Türklerin eğitimde ne kadar başarılı, ya da başarısız olduğunu daha gerçekçi olarak tespit edebiliriz. Almanya'nın eğitim sistemine göre üniversiteye giriş iki şekilde mümkündür: 1. “Abitur”, 2. “Fachabitur”. “Abitur” bitirenler bütün bölümlerde lisans eğitime hak kazanır (Alman vatandaşlığı şartı aranan bazı bölümler müstesna; örneğin tıp, eczacılık, maliye müşavirliği, hukuk, sınıf öğretmenliği gibi). “Fachabitur” bitirenler ise sadece eğitimini aldığı mühendislik dallarında lisans eğitime hak kazanır. Örneğin makine mühendisliği okumak isteyen

birisi aldığı derslere bağlı olarak makine mühendisliğinin bütün alanlarında veya o alanın kapsadığı diğer mühendislik dallarında lisans eğitimine hak kazanır. “Abitur” ve “Fachabitur” bitirmeden meslek hayatından üniversiteye geçiş yapmak isteyenler için de istisna yollar vardır. Örneğin 3,5 yıllık endüstri meslek okulunu bitirmiş bir kimse üç yıllık meslek tecrübesinden sonra bir ya da iki yıl hazırlık okuluna giderek sadece kendi mesleğinin lisans eğitimine hak kazanır, diğer dallarda okuma hakkı yoktur. Altı yıllık ilkokuldan mezun olan öğrenciye mezuniyet belgesi ile birlikte hangi yüksekokula gidebileceğini bildiren tavsiye belgesi verilir. Bu uygulama öğrencinin yanlış seçim yapmasını önlemek ve daha başarılı olacağı alanlara yönlendirilerek doğru seçim yapması sağlanır. İlk bakışta gayet olumlu olduğu düşünülen bu uygulama özellikle Müslüman kökenli azınlıklar için suistimal edilmektedir. Örneğin bir Türk çocuğu ilkokulu bitirdiğinde liseye gitme yeteneğine sahip olsa da öncelikle eğitimin en alt kademelerinde tutmak için kendisine ortaokul dengi bir okula veya doğrudan ortaokula gitmesi yönünde tavsiye belgesi verilmektedir. Ancak tavsiye belgesine rağmen veliler çocuklarını yine de liseye gönderme hakkına sahiptir. Bu şekilde öğrenci eğitim yolunda önüne konan engeli aşarak ileride üniversiteye gitme imkânını yakalamış olur. Yukarıdaki araştırmada Türklerin ortaokul dengi okullardan mezun olanların oranı %18, düz ortaokul mezunlarının oranı %20, toplamda %38 iken lisans hakkı kazandıran “Abitur” mezunları %35, “Fachabitur” mezunları %23, toplamda %58 olarak karşımıza çıkmaktadır. İlkokulda “başarısız!” olarak değerlendirilen, ortaokul dengi veya düz ortaokul tavsiye belgesi verilen öğrencilerin bütün engelleri aşarak düz lise veya meslek lisesinden %58 oranla mezun olması düşündürücüdür. Almanya’nın bazı eyaletlerinde “Abitur” mezunu Türklerin oranı Almanlardan daha yüksek çıkmaktadır. Üzerinde önemle durulması gereken husus, ilkokulda başarısız gösterilen Türk çocuklarının lisans eğitimine hak kazandıran yüksekokullarda %58 başarıyı nasıl elde ettikleridir. Bu sorunun cevabı eğitimde fırsat eşitsizliğidir. Türk çocuklarının yüksek eğitim şansları ilkokuldan itibaren, hatta okul öncesi hazırlık döneminde engellenmektedir. Müslüman kökenli başarılı çocuklar en fazla meslek okullarına yönlendirilerek toplumun alt katmanlarında tu-

tılmaktadır. Böylece gelecekteki iş hayatında yönetim ve idari alanlara geçişleri engellenmek istenmektedir. Kısaca belirtmek gerekirse Türklerin eğitimde “başarısız” olduğu, işsiz kalmalarının temel nedeninin eğitimden kaynaklandığı ön yargısı doğru değildir.

Yabancı Kökenli Üniversite Öğrencilerin Yurtiçi ve Yurtdışı Dağılımını Gösteren 2003/2004 Güz Dönemi Verileri

Şekil 6: “Çin, Türkiye, Polonya, Bulgaristan, Rusya Federasyonu, Fas, Ukrayna, İtalya, Yunanistan, Fransa, Avusturya, İspanya, Kore Cumhuriyeti, Kamerun, İran

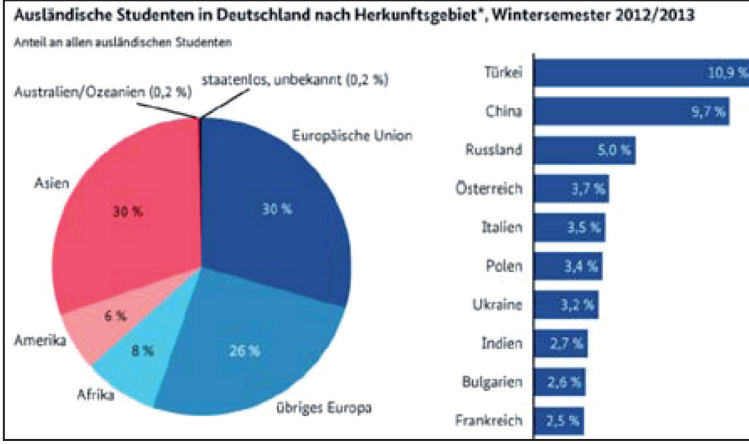
Yurtdışından gelen öğrenciler ■ *Ülke içinden olan öğrenciler.*” [EFMS, 2005]

Federal İstatistik Dairesi'nin verilerine göre Türkiye'den üniversite okumak için Almanya'ya gelen öğrencilerin oranı yaklaşık %5,3 iken, Almanya'da yerleşik yaşayan Türklerin üniversite okuma oranı %20 civarındadır.

Yabancı Kökenli Üniversite Öğrencilerinin Ükelere Göre Dağılımı, 2012/2013 Güz Dönemi Verileri

BiB (Bundesinstitut für Bevölkerungsforschung; Federal Nüfus Araştırma Enstitüsü) tarafından yapılan bir başka araştırmaya göre 2003/2004 güz döneminde üniversite okumak için Almanya'ya gelen

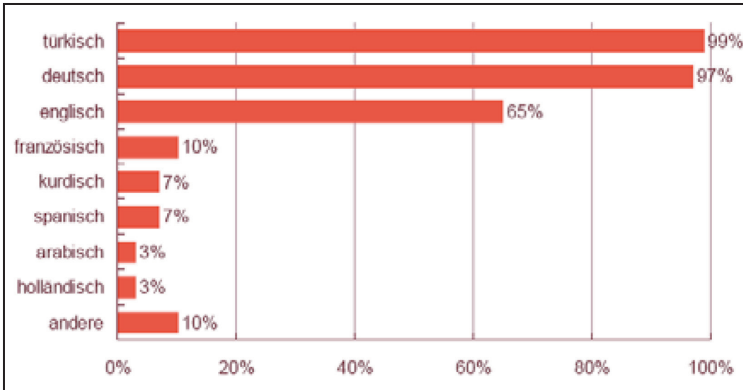
Türklerin oranı yaklaşık %5,3 iken, şekil 7’deki 2012/2013 güz dönemi verilerinde yüzde yüz artış göstererek oran %10,9’a yükselmiştir.

Şekil 7: “2013/2014 güz dönemi yabancı üniversite öğrencilerinin dağılımı:

Asya, AB, Diğer Avrupa ülkeleri, Afrika, Amerika [BiB, 2013/2014]

Birden Fazla Yabancı Dil Konuşan Türk Göçmenler

Şekil 8: “Birden fazla yabancı dil konuşan Türk Göçmenlerin yabancı dil bilme oranı:

Türkçe %99, İngilizce %65, Fransızca %10, Kürtçe %7, İspanyolca %7, Arapça %3, Hollandaca %3, diğer %10.” [WINKELJOHANN, 2009: 13]

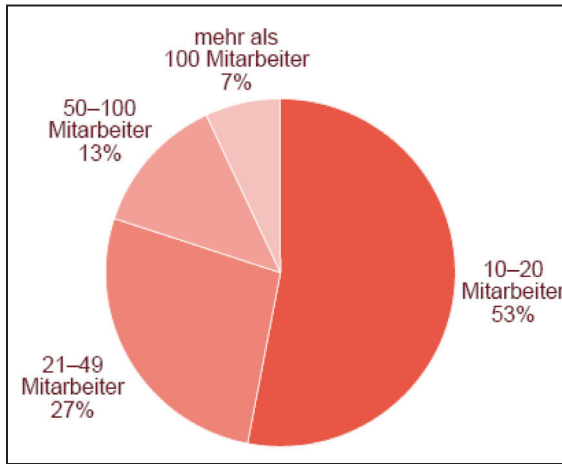
Almanya'nın eğitim sisteminde yabancı dil ilkökul 3. Sınıftan başlamakta. 6 yıllık ilkökulda 1. yabancı dil, 7. sınıfta 2. yabancı dil ve 9. sınıfta 3. yabancı dil mecburi ders olarak uygulanmaktadır. 9. sınıfta verilen 3. yabancı dil eğitimi seçmelidir. Yukarıdaki tabloda bazı öğrencilerin 3. yabancı dili etnik kökenlerine göre ana dilinden seçtiklerini görüyoruz. Birden fazla yabancı dil bilen Türkler öğrencileri gösteren veriler bize yüksekokula gittiklerini göstermektedir.

Almanya'daki Türk Girişimcilerin 2009 Yılı Verileri ve 2025 Yılında Öngörülen Yatırımları

	2009	Projektion 2025
Umsatz / Jahr	40 Mrd. EURO	70 Mrd. EURO
Investitionen	8 Mrd. EURO	16 Mrd. EURO
Mitarbeiter	380.000	750.000

Şekil 9: "2009 yıllık ciro 40 milyar, 2009 yıllık yatırım hacmi 8 milyar, 2009 çalışan sayısı 380 bin. 2025 yılı ön görülen yıllık ciro 70 milyar, 2025 yılı ön görülen yıllık yatırım hacmi 16 milyar, 2025 yılı ön görülen çalışan sayısı 750 bin." [ATIAD, 2010]

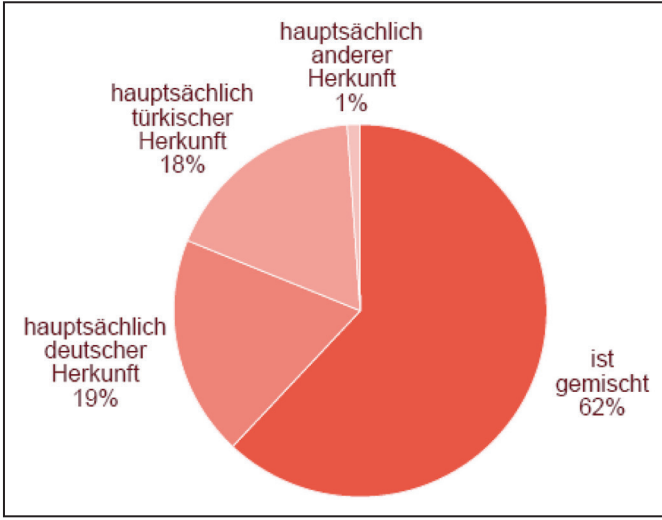
Almanya'daki Türk Şirketlerin Çalışan Sayısı

Şekil 10: "10-20 işçi, 21-49 işçi, 50-100 işçi, 100'den fazla işçi." [WINKELJOHANN,2009: 43].

2017 itibariyle Türk kökenli işverenlerin istihdam ettiği çalışan sayısının 400 bin olduğu tahmin edilmektedir. Her işçinin bir eş, bir çocuk sahibi olduğu varsayıldığında Türk işverenlerin 1.200.000 insanın geçimini sağladığını söyleyebiliriz. Bu sonuca göre Türk işverenlerin Almanya ekonomisine ve sosyal hayata hangi boyutta katkı sağladığını tespit etmek zor olmayacaktır.

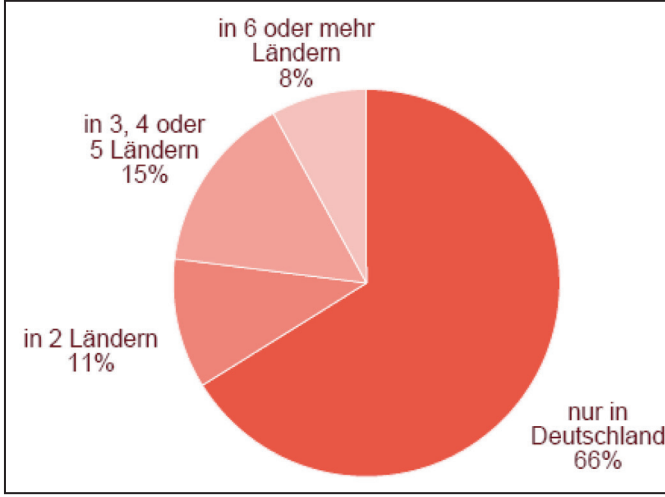
Türk Şirketlerinde Çalışanların Kökenleri

Şekil 12: “Karışık kökenli %62, Alman kökenli %19, Türk kökenli %18, başka kökenden %1.” [WINKELJOHANN,2009: 43]

Görüldüğü üzere Türk girişimciler sadece Almanya ekonomisine katkı sağlamıyor, kökenlerine bakılmaksızın her kesiminden işçi istihdam etmek suretiyle toplumun dengesini korumak için de büyük fedakârlık gösteriyorlar.

Uluslararası Temsil Edilen Türk Şirketleri

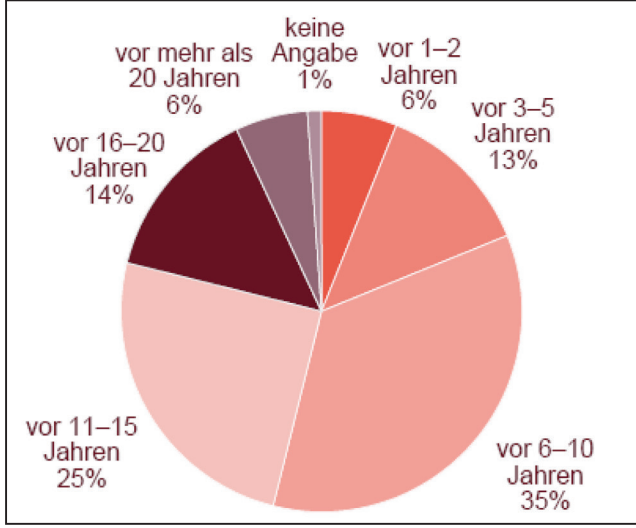
Şekil 13: “Sadece Almanya’da %66, 2 ülkede %11, 3, 4 ve ya 5 ülkede %15, 6 veya daha fazla ülkede %8 temsil edilen Türk şirketleri. 49’a kadar çalışanı olan Almanya’daki her 4. şirketin uluslararası temsilciliği vardır. Şirketlerin 3/4’ü sadece Almanya’da faaliyet göstermektedir.

50 ve üstü işçi çalıştıran büyük şirketlerin 6/10’sı uluslararası temsilciliğe sahiptir.

Sadece 4/10’ü Almanya’da faaliyet göstermektedir. Anketeye katılan 150 işletmeden 4’ü 10’dan fazla ülkede temsilcilik bulundurmaktadır.” [WINKELJOHANN,2009: 43]

Fazla değil, 55 yıl önce kırsal kesimden Almanya’ya işçi olarak giden, çoğunun Latince okuma yazma bilmediği insanların çocukları, hatta torunları son 25-30 yıllık zaman diliminde işveren olarak sadece yaşadığı Avrupa ülkelerinde değil, aynı zamanda uluslararası alanda yatırım yapma başarısı göstermiştir.

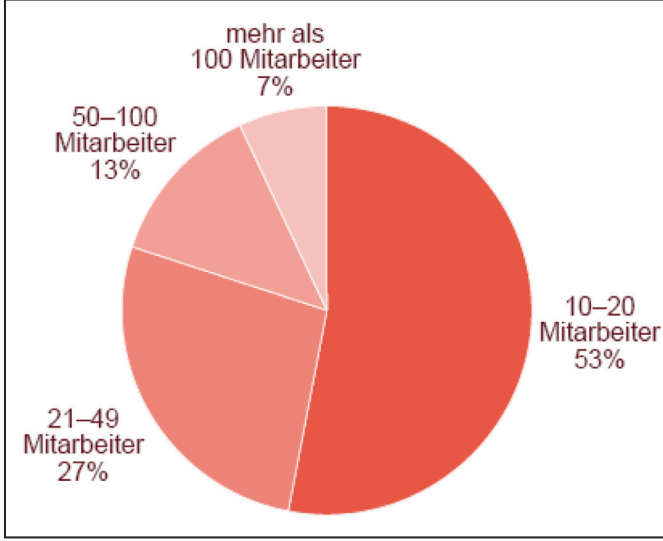
Türk Şirketlerin Yıllara Göre Faaliyet Süresinin Dağılımı

Şekil 14: “6-10 yıl %35, 11-15 yıl % 25, 16-20 yıl %14, 20 yıldan fazla %6, Görüş bildirmeyenler %1, 1-2 yıl %6, 3-5 yıl %13.” [WINKELJOHANN, 2009: 44]

Yukarıdaki tabloda süresi 20 yıldan fazla olan işverenlerin tamamı 1990’na kadar kendi adına işletme belgesi alma hakkına sahip değildi. Bir Alman adına alınan işletme belgesi ile özel iş hayatına atılan Türk yatırımcılar, hakiki manada iğne ile kuyu kazarak bugünkü başarıyı yakalamışlardır. Almanya gibi son derece kuralcı ve kanunlarının ezici güce sahip olduğu ülkede yabancı bir işverenin 25-30 yıl iş hayatını sürdürmüş olması olağan üstü sayılabilir.

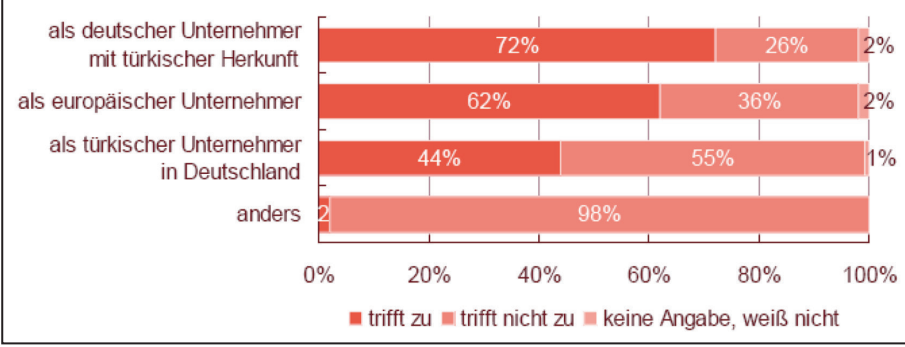
Türk Yatırımcıların Çalışan Sayısı

Şekil 15: “10-20 çalışan %53, 21-49 çalışan %27, 50-100 çalışan % 13, 100’den fazla çalışan %7.” [WINKELJOHANN, 2009: 44]

Almanya’da kalifiyeli bir işçinin aylık brüt maaşı 2.000 Avro civarındadır. İşçinin eline geçen ortalama 1200-1400 Avro arasındadır. İşçinin sosyal kesintisi kadar, yaklaşık 600-800 Avro civarında işveren vergi ödemek zorundadır. Bunu dışında gelir vergisi, maliye vergisi, sigorta vs. gibi sosyal giderler bu hesabın dışındadır. Kısaca belirtmek gerekirse, bir işçinin işverene aylık maliyeti yaklaşık 3.000 Avro olarak hesaplanabilir. En küçük işletme olarak 10 çalışandan hareketle bir işverenin sadece aylık işçi maaşı gider 30.000 Avro olarak hesaplanabilir. Buradan vardığımız sonuç bize, Almanya’daki Türk işverenlerin ticari alanda ne kadar başarılı ve müteşebbis olduklarını göstermektedir.

Türk Yatırımcılar Kendilerini Ne Olarak Tanımlıyor?

Şekil: 16: “Türk kökenli Alman yatırımcı olarak %72, Geçersiz %26, Görüş bildirmeyen %2. Avrupalı yatırımcı olarak %62, Geçersiz %36, Görüş bildirmeyen %2. Almanya’da Türk yatırımcı olarak %44, Geçersiz %55, Görüş bildirmeyenler %1. Diğer %2, Görüş bildirmeyenler %98, Geçersiz %98.” [WINKELJOHANN, 2009: 15]

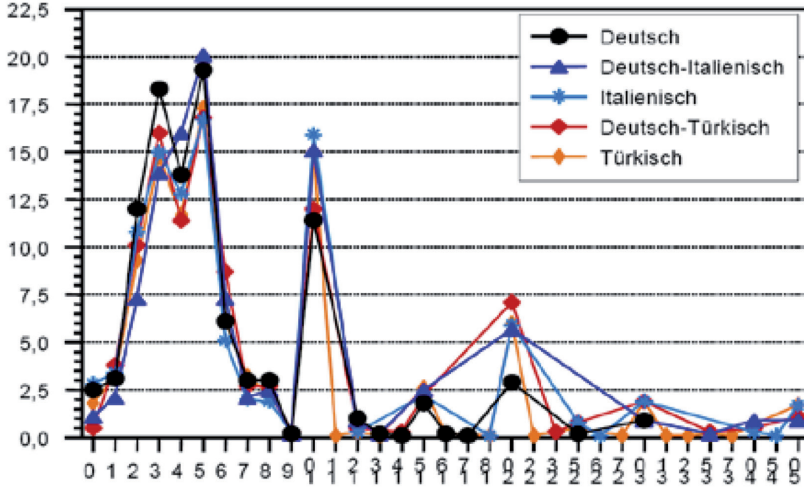
Yukarıdaki tabloda kendilerini Türk kökenli Alman yatırımcı olarak tanımlayan Türk işverenlerin oranı %72 olarak tespit edilmiştir. Bugün Türklerin büyük çoğunluğunun kendilerini “Türk kökenli” olarak tanımlaması bir sonraki nesilde kendinden öncekilerini Türk kimliği altında tanımlayacak, ancak kendisini bu kimliğe ait görmeyecek anlamına gelmektedir.

Avrupalı Türklerin Sosyal Çevre İlişkileri

Avrupa içtimai hayatında oluşturulmak istenen ırkçı ve köktendinci politikaların aksine, toplumun alt katmanlarında olumlu yönde değişim görülmektedir. Yapılan istatistik çalışmaları yeni nesil Türklerin Almanlarla uyum içinde yaşadıklarını göstermektedir.

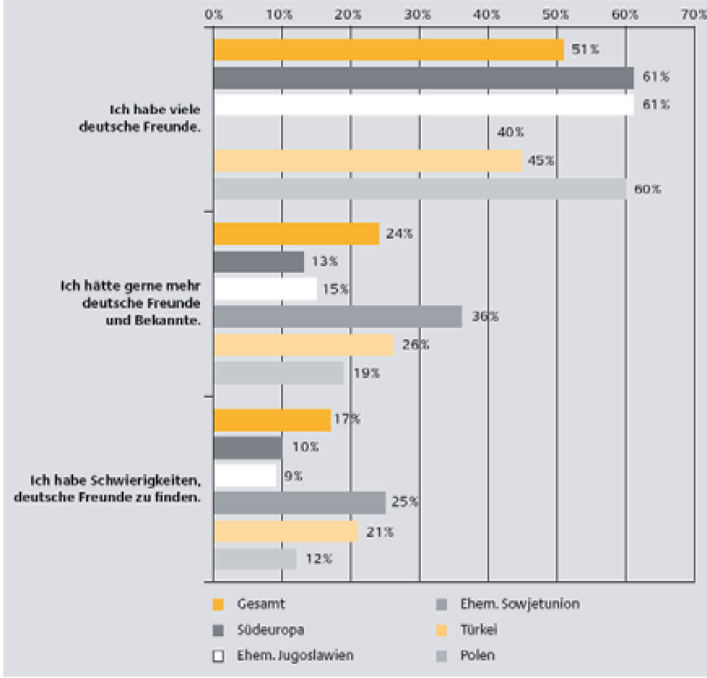
“Türkiye Araştırmalar Merkezi Vakfı’nın Kuzey Ren Vestfalya Eyaleti Hükümeti için her yıl düzenli olarak Türk göçmenler arasında gerçekleştirdiği temsili araştırmalar farklı sonuçları ortaya koymuştur. Buna göre, 18-29 yaş arası Türk göçmenlerin %90’ından daha fazlası Almanlarla ilişki içindedir. Türk göçmenlerin içine kapalı, belli bölgelerde paralel toplum halinde yaşadığı görüşünün doğru olmadığı araştırmada gösterilmektedir. Araştırma sonuçları, Türk göçmenlerin %56’sının Almanların daha yoğun yaşadığı semtlerde ikamet ettiğini göstermektedir.” [ŞEN]

Almanlar, Arkadaşlık ilişkilerinde Türkleri İtalyanlardan Önce Tercih Etmektedir.

Şekil 17: “Ankete katılan Almanlar, İtalyanlara kıyasla Türklerle daha sık arkadaşlık kurduklarını belirtiyorlar. Ayrıca, İtalyanlar ve Türkler arasındaki arkadaşlık ilişkilerinde Almanlara kıyasla fazla bir fark görülmemektedir; Türk-Alman arkadaşlığı %67,9 Türk-İtalyan arkadaşlığı %67,3. Araştırmada sadece Alman vatandaşlığı olan İtalyanlar Almanlarla daha fazla arkadaşlık kurduklarını bildirmiştir (%80). Diğer araştırma sonuçlarına göre İtalyanların, Almanlarla arkadaşlık kurmada Türklerle kıyasla daha çok olduğu sanılıyordu. Ancak Federal İstatistik Dairesi Nüfus Araştırma Enstitüsü tarafından yapılan araştırmada sonuç beklenenin aksine çıkmıştır. Alman, Alman-İtalyan, İtalyan, Alman-Türk, Türk ” [HAUG, SWIACZNY, 2003: 104]

Kökenlerine Göre Almanlarla Arkadaşlık Yapan Göçmenler

Şekil 18: “Çok fazla Alman arkadaş çevrem var: %51, % 61, %61, %45, %60, Belirsiz %40.

Daha çok Alman arkadaş çevrem olmasını isterim: %24, %13, %15, %36, %26, % 19.

Alman arkadaş edinmekte zorluk çekiyorum: %17, %103, %9, %25, %21, % 12.”

Toplam, Güney Avrupa, Eski Yugoslavya.

Eski Sovyetler Birliği, Türkiye, Polonya.” [BMFSFJ, 2010: 24]

5252 kişi içindeki Türklerin %45’lik oranı 2363 kişiye tekabül etmektedir. Almanlardan arkadaşlık eden ve çevresinde daha çok Almanın olmasını isteyenlerin oranı ise %26’dır. Birlikte düşündüğümüzde Türklerin %71’i Almanlarla arkadaşlık kurmada hiçbir zorluk yaşamadıkları sonucuna varırız. Buna göre her 4 Türk’ten 3’ü Almanlarla sosyal ilişki içindedir. “Araştırmalar, kamuoyuna yansıtılanın aksine Türklerin bir yandan kendi etnik dernek ve organizasyonları içinde yer alırken, diğer yandan Alman

örgüt ve derneklerine üye olduklarını ortaya koymuştur. Almanya'da, Türk göçmenler halen yüksek oranda ayrımcılıkla karşılaşmaktadır.” [ŞEN]

Bugün Avrupa'nın her tarafında yerleşik olarak yaşayan yaklaşık beş milyon Türk siyasetten idari alana, eğitimden bilime, ticaretten teknolojiye, sağlıktan turizme, sanattan spora kadar toplumun her alanında yaşadıkları ülkelerin kimliğini temsil etmektedirler. Ancak bu da, Türklerin içinde yaşadığı toplumun kabulünü kazanmaları için yeterli değildir. 2010 Avrupa Kupası Final maçında Mesut Özil'in attığı golle Almanya'nın Türkiye'yi 3:0 mağlup etmesi üzerine Almanya'nın N-TV televizyonu 8 Ekim 2010 tarihli ana haber bülteninde Almanya'nın kazandığı zaferi şu başlıkla vermiştir: *“Islıklar Özil'i dondurdu. Almanya Türkiye'yi 3:0 mağlup etti”* (Pfiße lassen Özil kalt Deutschland schlägt die Türkei 3:0) Son derece dikkatle seçilen haber başlığında Başbakan Merkel'in Mesut Özil ile çekilen resmin alt yazısında Özil'in Alman olduğuna gururla vurgu yapılırken, Özil'e tepki olarak ıslık çalan Türkler “düdük!” olarak hicvedilmiştir. Haberde, aynı kökenden olan Mesut Özil ile Türkler arasında bölünmüşlük meydana getirilmek istenmiştir. Diğer bir ifadeyle Türkler birbirleri ile karşı karşıya getirilmeye çalışılmaktadır.

Şekil: 19: *“Almanya’ya entegre olmuş Türk görülmeye değer?: Özil başarılı bir ‘Alman’ futbolcu olarak medya tarafından kutlanırken, aynı medya çevreleri göçmenlere karşı duyarlılık göstermemektedir.” [DW, 2010]*

SONUÇ

Göçün kalıcı hale dönmesi ile başlaya süreçte Almanya’da doğan, büyüyen ve orada eğitim alan yeni nesillerin kök değerlere olan bağlılıkları giderek zayıflamaktadır. Yaşadığı ülkenin dilini ve sosyal hayatını içselleştiren yeni nesillerin değişime daha yatkın olmaları gelecekte köklerinden kopmalarını hızlandıracaktır. 1. nesil ile bağlarını muhafaza eden 2. nesil Türkler kültürel değerleri büyük ölçüde korumaktadır. 3. ve 4. neslin hafızası 1. nesilden çok az etkilenmiştir. Bu değişim yeni bir kimlik meydana getirme yolunda ilerlemektedir. 21. Yüzyılda “Avrupalı Türkler” kimliği ile anılacak olan gelecek nesiller Anadilini ve dilin temsil ettiği tüm değerleri kaybedecektir. Avrupa ülkelerinde doğan yeni nesiller kültürel değişimi tabii kabul etmekte, hatta değerlerinden koptuklarını fark edememektedir. 1. ve 2. nesil yatırımlarını Türkiye’ye yaparken, yenis nesil Türkler birikimlerini yaşadığı ülkede değerlendirmektedir. Örneğin Almanya’daki Türk işverenler sadece Almanya’ya değil, ayrıca uluslararası alana da yatırım yapmaktadır. Türkiye’nin, Avrupa’daki Türkleri bütün yönleri ile değer haline getirmek için atacağı adımlar ve oynayacağı rol çok önemlidir. Türkiye, Avrupa’daki gurbetçileri sadece işçi olarak görmemelidir. Avrupa’da çok temiz ahlaklı ve çok başarılı çocuklarımız vardır. Onlar Avrupa ülkelerinde doğdu, büyüdü ve çok iyi eğitim almış donanımlı insanlardır. Onların geleceği sadece kendileri ve aileleri için değil, ait oldukları kök değerler ve yaşadıkları ülkelerin insani değerleri için de önemlidir. Türkiye, Avrupalı Türklerin geleceği adına ciddi projeler üretmeli, Türkiye’nin çıkarlarını ve öz değerlerini korumada onları himaye etmelidir. Aksi halde, 21. Yüzyılın ilk yarısından itibaren yurt dışındaki Türkler arkalarında en az 5 nesil bırakmış olarak büyük bir tarihi boşluğun içine düşecektir. Ait oldukları kökten kopartılacak ve asimilasyona maruz kalacaklardır.

KAYNAKÇA

Bundesministerium des Innern Bundesamtes für Migration und Flüchtlinge Migrationsbericht des Bundesamtes für Migration und Flüchtlinge im Auftrag der Bundesregierung Migrationsbericht, 2012 (*Göç ve Mülteciler Federal Dairesi Federal Hükümeti Adına Federal Göç Raporu, 2012*)

Eine Analyse in Kooperation mit dem Ministerium für Arbeit, Integration und Soziales des Landes Nordrhein-Westfalen 2013/2014, Stiftung Zentrum für Türkeistudien und Integrationsforschung (*Kuzey Ren-Vestfalya Eyaleti Çalışma, Uyum ve Sosyal İşler Bakanlığı işbirliği ile yapılan 2013/2014 Analizi, Türkiye ve Uyum Araştırmaları Vakfı Merkezi*)

SWR International: **50 Jahre Anwerbeabkommen mit der Türkei Gekommen um zubleiben** (*Uluslararası Güneybatı Yayıncılık Arşivi, Türkiye ile 50 yıllık İşçi Alımı Anlaşması Kalmak İçin Geldiler*)

Online Kaynak için Bkz: <http://www.swr.de/international/50-jahre-anwerbeabkommen-mit-der-tuerkei-gekommen-um-zu-bleiben/-/id=233334/did=8789630/nid=233334/xi8i5k/index.html> (Erişim Tarihi: 06.01.2016)

IWS: **Institut für Wachstumsstudien, Das Wachstum der deutschen Volkswirtschaft, IWS-Papier Nr. 1, 1950-2002, s.3** (*Büyüme Araştırmaları Enstitüsü 1950-2003 Yılları Veri Analizi Yayın No 1*)

Online Kaynak için Bkz: <http://www.wachstumsstudien.de/Inhalt/Papiere/IWS-Papier1.pdf> (Erişim Tarihi: 06.01.2016)

HINRICHS, Jutta / GIEBEL-FELTEN, Elvira: **Die Entwicklung des Arbeitsmarktes 1962-2001, herausgegeben von der Konrad-Adenauer-Stiftung e.V., Sankt Augustin, Arbeitspapier, Nr. 82, Juli 2002, s. 26** (*İstatistik Çalışması No 82, İşgücü Piyasasının Gelişimi 1962-2001, Konrad Adenauer Vakfı*)

HUNN, Karin: **“Nächstes Jahr kehren wir zurück...” Die Geschichte der türkischen “Gastarbeiter” in der Bundesrepu-**

blik, Göttingen: Wallstein Verlag 2005, ISBN: 3-89244-945-7, s. 35 (*Seneye Döneceğiz... Almanya'daki "Misafir" Türk İşçilerinin Tarihçesi, Göttingen: Wallstein Yayınevi*)

FRIEDER, Günther: **Heuss auf Reisen. Die auswärtige Repräsentation der Bundesrepublik durch den ersten Bundespräsidenten, Stuttgart 2006, S. 120f.** (*Yurtdışı Temsilciliklerinin Takdimi ile Federal Almanya'nın İlk Cumhurbaşkanı Heuss'un Seyahatleri, Stuttgart*)

HUNN, Karin: **"Nächstes Jahr kehren wir zurück..." Die Geschichte der türkischen „Gastarbeiter“ in der Bundesrepublik, Göttingen: WallsteinVerlag 2005, ISBN: 3-89244-945-7, s. 42** (*Seneye Döneceğiz... Almanya'daki "Misafir" Türk İşçilerinin Tarihçesi, Göttingen: Wallstein Yayınevi 2005*)

SWR International: **50 Jahre Anwerbeabkommen mit der Türkei Gekommen um zubleiben** (*Uluslararası Güneybatı Yayıncılık Arşivi, Türkiye ile 50 yıllık İşçi Alımı Anlaşması Kalmak İçin Geldiler*)

Online Kaynak için Bkz:<http://www.swr.de/international/50-jahre-anwerbeabkommen-mit-der-tuerkei-gekommen-um-zu-bleiben/-/id=233334/did=8789630/nid=233334/xi8i5k/index.html> (Erişim Tarihi: 06.01.2016)

HUNN, Karin: **"Nächstes Jahr kehren wir zurück..." Die Geschichte der türkischen "Gastarbeiter" in der Bundesrepublik, Göttingen: WallsteinVerlag 2005, ISBN: 3-89244-945-7, s. 35** (*Seneye Döneceğiz... Almanya'daki "Misafir" Türk İşçilerinin Tarihçesi, Göttingen: Wallstein Yayınevi 2005*)

HERBERT, Ulrich: **Geschichte der Ausländerpolitik, Bonn 2003, s. 207** (*Yabancılar Politikasının Tarihçesi*)

HUNN, Karin: **"Nächstes Jahrkehren wir zurück..." Die Geschichte der türkischen "Gastarbeiter" in der Bundesrepublik, Göttingen: WallsteinVerlag 2005, ISBN: 3-89244-945-7, s. 35** (*Seneye Döneceğiz... Almanya'daki "Misafir" Türk İşçilerinin Tarihçesi, Göttingen: Wallstein Yayınevi 2005*)

RHEINLAND-PFALZ: Das deutsch-türkische Anwerbeabkommen, Ministeriums für Integration, Familie, Kinder, Jugend und Frauen Rheinland-Pfalz. (*Alman-Türk İşçi Alımı Sözleşmesi, Rheinland-Pfalz Eyaleti Aile, Gençlik ve Kadınlardan Sorumlu Bakanlık*)

Online kaynak için Bkz: [http://lebenswege.rlp.de/nc/sonderausstellungen/50-jahre-anwerbeabkommen-deutschland-tuerkei/das-deutsch-tuerkische-anwerbeabkommen/?sword_list\[0\]=das&sword_list\[1\]=deutsch%C3%BCrkische&sword_list\[2\]=anwerbeabkommen](http://lebenswege.rlp.de/nc/sonderausstellungen/50-jahre-anwerbeabkommen-deutschland-tuerkei/das-deutsch-tuerkische-anwerbeabkommen/?sword_list[0]=das&sword_list[1]=deutsch%C3%BCrkische&sword_list[2]=anwerbeabkommen) (Erişim Tarihi: 06.01.2016)

HUNN, Karin: **“Nächstes Jahr kehren wir zurück...” Die Geschichte der türkischen „Gastarbeiter“ in der Bundesrepublik, Göttingen: Wallstein Verlag 2005, ISBN: 3-89244-945-7, s. 35** (*Seneye Döneceğiz... Almanya'daki “Misafir” Türk İşçilerinin Tarihçesi, Göttingen: Wallstein Yayınevi 2005*)

RHEINLAND-PFALZ: Das deutsch-türkische Anwerbeabkommen, Ministeriums für Integration, Familie, Kinder, Jugend und Frauen Rheinland-Pfalz. (*Alman-Türk İşçi Alımı Sözleşmesi, Rheinland-Pfalz Eyaleti Aile, Gençlik ve Kadınlardan Sorumlu Bakanlık*)

Online kaynak için Bkz: [http://lebenswege.rlp.de/nc/sonderausstellungen/50-jahre-anwerbeabkommen-deutschland-tuerkei/das-deutsch-tuerkische-anwerbeabkommen/?sword_list\[0\]=das&sword_list\[1\]=deutsch%C3%BCrkische&sword_list\[2\]=anwerbeabkommen](http://lebenswege.rlp.de/nc/sonderausstellungen/50-jahre-anwerbeabkommen-deutschland-tuerkei/das-deutsch-tuerkische-anwerbeabkommen/?sword_list[0]=das&sword_list[1]=deutsch%C3%BCrkische&sword_list[2]=anwerbeabkommen) (Erişim Tarihi: 06.01.2016)

HUNN, Karin: **“Nächstes Jahr kehren wir zurück...” Die Geschichte der türkischen „Gastarbeiter“ in der Bundesrepublik, Göttingen: Wallstein Verlag 2005, ISBN: 3-89244-945-7, s. 35** (*Seneye Döneceğiz... Almanya'daki “Misafir” Türk İşçilerinin Tarihçesi, Göttingen: Wallstein Yayınevi 2005*)

RHEINLAND-PFALZ: Das deutsch-türkische Anwerbeabkommen, Ministeriums für Integration, Familie, Kinder, Jugend und Frauen Rheinland-Pfalz. (*Alman-Türk İşçi Alımı Sözleşmesi, Rheinland-Pfalz Eyaleti Aile, Gençlik ve Kadınlardan Sorumlu Bakanlık*)

Online kaynak için Bkz: [http://lebenswege.rlp.de/nc/sonderausstellungen/50-jahre-anwerbeabkommen-deutschland-tuerkei/das-deutsch-tuerkische-anwerbeabkommen/?sword_list\[0\]=das&sword_list\[1\]=deutsch%C3%BCrkische&sword_list\[2\]=anwerbeabkommen](http://lebenswege.rlp.de/nc/sonderausstellungen/50-jahre-anwerbeabkommen-deutschland-tuerkei/das-deutsch-tuerkische-anwerbeabkommen/?sword_list[0]=das&sword_list[1]=deutsch%C3%BCrkische&sword_list[2]=anwerbeabkommen) (Erişim Tarihi: 06.01.2016)

HUNN, Karin: **“Nächstes Jahr kehren wir zurück...” Die Geschichte der türkischen “Gastarbeiter” in der Bundesrepublik, Göttingen: Wallstein Verlag 2005, ISBN: 3-89244-945-7, s. 35** (*Seneye Döneceğiz... Almanya'daki “Misafir” Türk İşçilerinin Tarihçesi, Göttingen: Wallstein Yayınevi 20057*)

RHEINLAND-PFALZ: Das deutsch-türkische Anwerbeabkommen, Ministeriums für Integration, Familie, Kinder, Jugend und Frauen Rheinland-Pfalz. (*Alman-Türk İşçi Alımı Sözleşmesi, Rheinland-Pfalz Eyaleti Aile, Gençlik ve Kadınlardan Sorumlu Bakanlık*)

Online kaynak için Bkz: [http://lebenswege.rlp.de/nc/sonderausstellungen/50-jahre-anwerbeabkommen-deutschland-tuerkei/das-deutsch-tuerkische-anwerbeabkommen/?sword_list\[0\]=das&sword_list\[1\]=deutsch%C3%BCrkische&sword_list\[2\]=anwerbeabkommen](http://lebenswege.rlp.de/nc/sonderausstellungen/50-jahre-anwerbeabkommen-deutschland-tuerkei/das-deutsch-tuerkische-anwerbeabkommen/?sword_list[0]=das&sword_list[1]=deutsch%C3%BCrkische&sword_list[2]=anwerbeabkommen) (Erişim Tarihi: 06.01.2016)

SOLGA, Heike, DOMBROWSKI, Rosine, Makale: **Soziale Ungleichheiten in schulischer und außerschulischer Bildung Stand der Forschung und Forschungsbedarf, s. 10-11** (*Okul ve Okul Dışı Eğitimde Araştırma ve Geliştirme İhtiyaçlarının Karşılansında Sosyal Eşitsizlikler*)

EFMS-Europäisches Forum: Daten - Fakten - Trends Bildung und Ausbildung Stand 2004 Beauftragte der Bundesregierung für Migration, Flüchtlinge und Integration (Herausgeberin), Berlin, Oktober 2005 in Zusammenarbeit mit dem efms-Europäisches Forum für Migrationsstudien, Bamberg (*EFMS-Avrupa Formu İşbirliği ile Göçmen, Mülteci ve Uyumdan Sorumlu Federal Hükümet Komiserliği Bamberg: Veriler - Gerçekler - Eğilimler, Eğitim ve Meslek Öğretimi 2004 Yılı Göç Araştırmaları*)

WINKELJOHANN, Norbert (Prof. Dr.) Araştırma Raporu: **Price waterhouse Coopers AG, Wirtschaftsprüfungsgesellschaft Erfolgsrezepte türkischstämmiger Unternehmer - ein Modell für Deutschland? s. 11** (*Ekonomi Denetleme Şirketi, Türk Kökenli Girişimcilerin Başarı Reçetesi Almanya İçin Bir Model midir? Ocak, 2009*)

EFMS-Europäisches Forum: **Daten - Fakten - Trends Bildung und Ausbildung Stand 2004 Beauftragte der Bundesregierung für Migration, Flüchtlinge und Integration (Herausgeberin), Berlin, Oktober 2005 in Zusammenarbeit mit dem efms-Europäisches Forum für Migrationsstudien, Bamberg** (*EFMS-Avrupa Formu İşbirliği ile Göçmen, Mülteci ve Uyumdan Sorumlu Federal Hükümet Komiserliği Bamberg: Veriler - Gerçekler - Eğilimler, Eğitim ve Meslek Öğretimi 2004 Yılı Göç Araştırmaları*)

BiB-Bundesinstitut für Bevölkerungsforschung (*Federal Nüfus Araştırma Enstitüsü*) 2014

WINKELJOHANN, Norbert (Prof. Dr.) Araştırma Raporu: **Price waterhouse Coopers AG, Wirtschaftsprüfungsgesellschaft Erfolgsrezepte türkischstämmiger Unternehmer - ein Modell für Deutschland? s. 13** (*Ekonomi Denetleme Şirketi, Türk Kökenli Girişimcilerin Başarı Reçetesi Almanya İçin Bir Model midir? Ocak, 2009*)

ATIAD-Verband Türkischer Unternehmer und Industriel-ler in Europa Statistisches Bundesamt demografische 2009 Bertelsmann Stiftung TNS-Emnid ZfTI demografische Mikrozensus 2007 (*Avrupa Türk İşadamları ve Sanayicileri Derneği, Federal İstatistik Dairesi, Mikro Sayımı 2009, ZfTI Hesaplamaları 2007, TNS-Emnid Nüfus anketi, Aralık 2010*)

Online Kaynak için Bkz: http://www.migration-online.de/data/publikationen_datei_1298296339.pdf

WINKELJOHANN, Norbert (Prof. Dr.) Araştırma Raporu: **Price waterhouse Coopers AG, Wirtschaftsprüfungsgesellschaft Erfolgsrezepte türkischstämmiger Unternehmer - ein Modell**

für Deutschland? s. 43 (*Ekonomi Denetleme Şirketi, Türk Kökenli Girişimcilerin Başarı Reçetesi Almanya İçin Bir Model midir? Ocak, 2009*)

ŞEN, Faruk (Prof. Dr.), Makale: **Almanya'daki Türkler - Entegrasyon veya Gettolaşma**

HAUG, Sonja / SWIACZNY, Frank: **Migration-Integration-Minderheiten Neuere interdisziplinäre Forschungsergebnisse BiB; Bundesinstitut für Bevölkerungsforschung beim Statistischen Bundesamt 2003, Nr. 107, ISSN 0178-918X, s. 104** (*Göç-Uyum-Azınlıklar Konusunda, BiB-Federal İstatistik Dairesi Nüfus Araştırma Enstitüsü Yeni Disiplinlerarası Araştırma Sonuçları*)

BMFSFJ: **Bundesministeriums für Familie, Senioren, Frauen und Jugend „Ehe, Familie, Werte-Migrantinnen und Migranten in Deutschland Monitor Familien forschung Beiträge aus Forschung, Statistik und Familienpolitik Ausgabe 24** (*Aile İşleri, Yaşlılar, Kadınlar ve Gençlik Federal Bakanlığı (BMFSFJ) 2010b Veritabanı, Evlilik, Aile, Değerler. Almanya'daki Göçmenlerin Aile Araştırması, İstatistik ve Aile Politikası Üzerine İnceleme, Sayı 24, Aralık 2010*)

ŞEN, Faruk (Prof. Dr.), Makale: **Almanya'daki Türkler - Entegrasyon veya Gettolaşma**

DW: **Deutschen Welle, „Qantara“ Internet Portalı, 15.10.2010**

Online Kaynak için Bkz: <https://de.qantara.de/inhalt/mesut-oezil-und-die-deutschen-fussballkoenig-im-nationalen-identitaets-theater> (Erişim Tarihi: 06.01.2016)

XX.YÜZYILIN 20'Lİ YILLARININ BAŞLARINDA TÜRKİYE'NİN SOSYAL HAYATI (RUSYA ARŞİV BELGELERİ IŞIĞINDA)

Musa QASIMLI^{1*}

ÖZET

Türk halkının istiklal savaşı yürüttüğü yıllarda Sovyet yönetimi Türkiye'nin sosyo-ekonomik, siyasi, kültürel yaşamına dair çeşitli yollarla bilgiler toplamış ve analitik belgeleri toparlamıştır. Bu tür analitik belgelerden birisi Komünist İnternasyonalî'nin Yönetim Komitesi Türkiye üzeri Doğu şubesinin 1923 yılındaki 3 sayılı bülteninde yayınlanmıştır. Belgenin ikinci bölümü "Sosyal yaşam"dır (Rusya Devlet Sosyal-Siyasi Tarih Arşivi, fon, 495, liste 154, dosya 771, v. 69-105). Bu bölümde Türkiye'de milli blok ve onun bölünmesi, mevcut gruplaşmaların sosyal kökleri, savaşın Türk burjuvazisinin hayatına etkisi, genç Anadolu burjuvazisinin Kanun Savunma Partisi-1 de durumu, Halk Partisi'nin programı, büyük burjuvazinin partisi olan İttihat, ekonomi konularına dair ihtilaflar, feodalların partisi olan Kanun Koruma Partisi-2, Türk toplumunun devrim, yoksa evrim yoluyla gelişmesi meseleleri, devlet yönetiminin düzenlenmesi, sultanlık, halk hakimiyetinin olması, feodalizm karşıtı mücadele, dini reform uğruna çabalar, burjuvazinin milletin hegemonu olması, köylülerle ittifak, gençler için mücadele, aydınların katılımı, milli devletin başında milli burjuvazinin durması konularda açıklama yapılmıştır. Bu belgelerle tanışma gösteriyor ki, Komünist İnternasyonalî'nin Yürütme Komitesi Türkiye toplumunun gelecekteki gelişim yolunu tanımlamak veya onu etkilemek için çeşitli yollara başvurmuş, ülke genelindeki koşullar hakkında Sovyet yönetimini zamanında haberdar etmiştir. Yayınlanmış belgede belirtiliyordu ki, Türkiye'ye Alman sermayesi İngiltere ve Fransa'dan geç gelmiş-

* Prof. Dr., Milletvekili, Bakü Devlet Üniversitesi (Azerbaycan). E-mail: musa_qasimli@hotmail.com

tır. Türkiye’de İngiliz-Fransız sermayesi Yunan ve Ermeni burjuaziyasına güvenerek yerleşmiştir. Alman sermayesinin güvendiği yer ise zayıf Türk burjuvazisi olmuştur. Almanya’nın Birinci Dünya Savaşına kadar Türkiye’de politikaları Türk burjuvazisini birleştirmek ve iç piyasada Yunan-Ermeni, yani İngiliz-Fransız kapitaline karşı güçlendirmek olmuştur. Bu politika Türk burjuvazisi tarafından kabul görmüş ve savunulmuştur. Savaş döneminde Türk köylerinde bölünmeler artmış ve köyler 3-4 zengin aileye muhtaç kalmışlardır. Devletin himayesi altında köylere işçiler, değirmenler, dükânlar ve traktörler gönderilmiştir. Sonuçta Türkiye’de, özellikle Anadolu’da üretim gözlemlenmiştir. Fakat savaşta Almanya’nın yenilmesi Türkiye’nin sanayileştirilmesi sürecini durdurmuştur. Belgelerde yazıyor ki, genç Anadolu burjuvazisinin sosyal kökleri bir yandan, kapitalist tarıma, diğer yandan ise şehirde ticaret-sanayi burjuvazisine dayanıyor. Bu tür ekonomik durum genç Anadolu burjuvazisinin hem geniş köylü kitleleri, hem de kentlerin hakim dairelerinde siyasi nüfuzunu şart kılıyor. Belgeye göre, Türkiye’de ulusal hareketin taşıyıcısı genç Anadolu burjuvazisidir. Tebliğde bu konular analiz edilcektir.

**TURKEY'S SOCIAL LIFE IN THE EARLY 20S OF THE 20TH
CENTURY
(BASED ON RUSSIAN ARCHIVAL DOCUMENTS)**

ABSTRACT

Soviet government using various ways collected information and analytical documents on Turkey's domestic, socio-economic, political and cultural life covering the years of The Turkish War of Liberation (Independence) conducted by the Turkish people. One of these analytical documents is the Newsletter No.3 that was published in 1923 in the East branch of the Communist International Executive Committee in Turkey. The second part of the document is the "social life" (Russian State Archive of Social and Political History, fund 495, list 154, work 771, pp. 69-105). In this part, it is made a disclosure regarding the block and its national divisions in Turkey and social roots of the current grouping, the impact of war on the lives of the Turkish bourgeoisie state party to the Law of Defense of young Anatolian bourgeoisie, the program of the People's Party, the party of the big bourgeoisie Union, disputes about the economic issues, the party of feudal Protection Law Party, Turkish society of the revolution, or develop through evolution issues, regulation of state administration, sultanate, the lack of public dominion, feudalism and anti fighting efforts for the sake of religious reform, that the bourgeoisie and the nation's hegemonic alliance with the peasants, the struggle for youth, participation of intellectuals and the national bourgeoisie to stop the beginning of the national government etc. This document shows that the Communist International Executive Committee resorted to various ways to define the path to the future development of the society in Turkey or to impress the country and informed at that time the Soviet government about conditions in general. This document has shown that in a published document that has passed through the German capital to Turkey, in the comparison of England and France. British and French capital established in Turkey was relying on Greek and Armenian bourgeoisie. The trust of the German capital was on the weak Turkish bourgeoisie. Germany's First World War to unify the policies of Turkey and the Greek-Armenian Turkish bourgeoisie in the domestic market; therefore, was strengthening against the Anglo-French capital. This policy was accepted and defended by the Turkish bourgeoisie. War period increased divisions in Turkish villages and remained in need of 3-4 wealthy families. Workers were sent, mills, shops and tractors were sent to the villages under the audit of state. At last production was observed in Turkey, especially in Anatolia. But Germany's defeat

in the war stopped the process of industrialization of Turkey. Documents show that, social roots of young Anatolian bourgeoisie from one hand, and capitalist agriculture on the other hand, are based on the commercial-industrial bourgeoisie in the city. Such broad peasant masses and the economic situation of young Anatolian bourgeoisie made the dominant political influence. According to the document, the bearer of the national movement in Turkey is a young Anatolian bourgeoisie. All these peculiarities will be analyzed.

Türk halkının zorlu İstiklal savaşını yürüttüğü yıllarda dostluk ve kardeşliğe dair 1921 senesi 16 Mart tarihinde Moskova'da antlaşma imzaladığı Sovyet Rusyası yönetimi, Türkiye'nin sosyo-ekonomik, siyasi, kültürel yaşamına dair çeşitli yollarla bilgiler toplamak için planlar kurmuştur. Bilgi elde etmenin yollarından biri Türk basınına dikkatlice izlemek, yayınlanan makaleleri, malumatları öğrenmek, tahlil etmek ve analitik bilgiler hazırlamak olmuştur. Bu görevi Sovyet Rusyası'nın çeşitli devlet kurumları - büyükelçilik, istihbarat kurumları, Sovyet Malumat Bürosu, Bolşevik Rusyası'nın kontrolündeki III. İnternasyonal vb. üstlenmişlerdir.

Bu tür bilgilerin hazırlanmasının başlıca amacı Türkiye'nin iç sosyo-politik hayatını, bu ülkede komünist hareketi için ortamın olup olmadığını öğrenmek, ilerideki politikasının gelişimini tahmin etmek olmuştur. Sovyet Rusyası Türkiye'de komünist sisteminin kurulması için fırsatları ve Türk toplumunun buna ne kadar hazırlıklı olduğunu öğrenmeye çalışıyordu.

Bu tür analitik bilgilerden birisi Komünist İnternasyonal Yönetim Kurulu Türkiye üzeri Doğu şubesinin 12 Temmuz 1923 tarihinde yayınlanan 3 sayılı bülteninde yayınlanmıştır. Analitik belgenin yazarının veya yazarlarının kimliği bültende yazılmamıştır.

Türkiye basınında yer alan bilgilerin tahliline dayanarak hazırlanmış makalenin ikinci bölümü “Sosyal Yaşam”dır¹. Makalede Türkiye'de yaşanan sosyo-ekonomik süreç aksettirilmiştir.

Bu bölüm birkaç başlık altındadır. “Türk Milli Harekatında Sınıfsal Dağılım” adlı kısa başlığındaki “Milli Blok ve Onun Bölünmesi” adlı yazıda belirtiliyor ki, işgalci ordulara karşı mücadele döneminde Anadolu'da oluşmuş ağır koşullarda ülkedeki farklı gruplar “Ulusal Sözleşme” veya “Misak-ı Milli”de aksettirilmiş tek slogan etrafında bir araya gelmişlerdi. Fakat milletçiler cephede zafer kazandıktan sonra bu bir-

¹ **Rusya Devlet Sosyal-Siyasi Tarih Arşivi**, fon, 495, liste 154, dosya 771, v. 69-105.

lik merkezden kaçan sınıfsal güçlerin etkisiyle dağılmıştır. Birliğin bozulmasının somut tarihi de gösterilerek belirtiliyor ki, Milli Blok içinde ilk böyle dağılım 1921 yılında İsmet İnönü'nün başkanlığında TBMM orduları zafer kazandığı ilk andan yaşanmaya başlamıştır. Bu zaferden sonra Mustafa Kemal'in ve onun dostlarının Sultan hükümetine karşı dikkatli, fakat sistemli bir mücadele kampanyası yürütmesi milletçilerin muhafazakar kısmını korkuttu. 1921 yılının Nisan ayında TBMM'nin kuruluşunun birinci yıldönümünde yaptığı konuşmasında Mustafa Kemal belirtti ki, ülkede halka ihanet eden İstanbul kolu vardır ve o, milletin gerçekten nefretini hak ediyor. Bu ise Milli Blok'un içinde fikir ayrılıklarına neden oldu. O zamandan başlayarak "Kanun Koruma-2" ("Müdafayı Kanun") adlı muhalefet grubu kurulmaya başlandı. Bu konuşma Milli Blok'un bölünmesinin görünürdeki nedenleri oldu. Türk basınına inceleyen yazarlara göre, silahlı mücadele devam ettiğinden dolayı milletçiler en azından görüntü olarak birliği korumaya mecburlardı. Memnun kalan bölüm ise "Kanun Koruma-2" kapsamında Mustafa Kemal ve onun arkadaşları aleyhinde parti içinde muhalefeti oluşturdular. Makalede belirtiliyor ki, Milli Blok sadece yabancı düşman karşısında birlik göstermekteydi. Milli Blok kapsamında resmi olarak muhalefetin oluşmasının temeli 1921 yılının Ekim ayında Fransa ve Türkiye arasında antlaşma imzalandıktan sonra atılmıştır. Fakat Ağustos ayındaki zaferden sonra silahlı mücadele durdurulduktan ve sakin yaşam başladıktan sonra Milli Blok'un görüntüdeki birliği de bozuldu.

Mevcut durumu yorumlayan yazarlar bu bölünmenin gerçekleşmesinin asıl nedenlerini anlatmaya çalışıyorlar. Öncelikle bölünmenin varoluşunun sosyal köklerine dikkat çekiyorlar. "Bölünmelerin Sosyal Kökleri" denilen kısa başlıkta belirtiliyor ki, gruplar kendilerinin siyasi faaliyetlerini ideolojik görüşlerine göre kuruyorlar. İdeolojik bakışlar ise onların sosyal durumlarından kaynaklanıyor. Yazarların belirttiği üzere bazı kesimler ise kendi yönlerini daha yeni belirliyorlar.

Yazarlar Türk burjuvazisinin oluşması sürecine de dikkat çekmektedirler. Makalenin "Savaş ve Türk Burjuvazisinin Kristalleştirilmesi" adlı kısabaşlığında Türkiye'de yabancı ülkelerin sermayesi arasında hüküm

süren mücadelesi tahlil ediliyor. Belirtiliyor ki, Alman sermayesi Türkiye'ye İngiltere ve Fransa kapitalinden biraz daha geç geldi, fakat buna rağmen, kendine güzel bir yer edindi. Türk basınının bilgilerine dayanan yazarlara göre, İngiliz-Fransız sermayesi Ermeni-Yunan burjuvazisine güvenerek Türkiye'ye girmiştir. Sonradan kurulan alman sermayesi zayıf olan Türk burjuvazisine güvenmiştir. Savaş başlanıncaya kadar Almanya'nın siyaseti Türk burjuvazisini güçlendirmek, onu iç piyasada Ermeni ve Yunan burjuvazisine karşı koymaktı. Dünya Savaşı başladığı sırada ise bu politika daha net ve belirli olmaya başladı. Almanya'nın ekonomik politikası bütün çabasıyla Türkiye'de yabancı burjuvazinin çıkarlarına darbe indirmek ve Türk burjuvazisini savunmaktı. Bu ise Türk burjuvazisi için verimli ortamlar oluşturdu. Asya ve Avrupa ülkeleri ordularının yiyeceğe olan ihtiyacı, milyonlarca köylüyü tarım ürünlerinin üretimini artırmaya sevk etti. Anadolu'nun zengin köylüleri bu şartları akıllıca kullandılar. Paraya ihtiyacı olan köylü, ürünleri daha fazla satmaya çaba gösteriyordu. Bu zamandan başlayarak köyde tefecilik gelişmeye başladı. Köylerin 3-4 zengin köylüye bağlı olması durumu artmaya başladı. Savaş döneminde zengin köylüler tarım araçları, arabalar satın alıyor, toprak alanlarını genişletiyorlardı. Bu tarım alanlarında sadece kapitalist çiftlikleri bulunuyordu. Devletin desteğini alan zengin köylüler fabrikaları, yağ imali atölyeleri, dükkanlar, traktör vb. satın alıyorlardı. Yazarların belirttiği üzere, Dünya Savaşı öncesindeki bu süreç güçlüydü. Fakat 1915 yılının sonları – 1916 yılının başlarında zengin köylüler kendi sermayelerini şehirlere yatırmaya başladılar. Bu tezahür özellikle Anadolu'da yaygındı. Bundan sonra köylerde ticaret ve kiralama konuları zayıflamaya başladı. Buna rağmen pek fazla endüstrisi bulunmayan Anadolu sadece sayısız ordu için ekmek ve sebze sağladı, aynı zamanda sanatsal sanayiye de geliştirdi. Köyün sermayesi kendine belli yer etmeye başladı. 1-2 kişilik tüccar-kapitalistlerin başkanlığındaki üretim kolları kuruldu. Sonuçta 1917 yılının sonları için Almanya Türkiye'den bir takım ürünleri satın almak için başvurdu. Savaşta Almanya kolunun mağlubiyeti Anadolu'da burjuvazinin sanayileşmesi sürecini durdurdu. Almanya kolunun zafer kazanması ise farklı bir durum yaratabildi.

Genç Anadolu burjuvazisinin yaranmasının köklerine dikkati çeken yazarlar “Genç Anadolu Burjuvazisinin Partisi – Müdafay-ı Kanun” adlı kısa başlıkta belirtiyorlar ki, bu burjuvazinin kökleri bir yandan, derin kapitalist tarıma, diğer yandan ise şehrin ticari-sanayi çıkarlarına dayanmaktadır. Mevcut ekonomik durum daha sonraları onun hem köylüler, hem de şehir halkı için siyasi durumunu etkilemiştir. Vurgulanıyor ki, bu yaklaşımı Türk milli hareketinin araştırmacıları dikkate almamışlar. Tüm bunlar analiz edildikten sonra böyle bir sonuca varılıyor ki, Türkiye’de ulusal hareketin taşıyıcısı genç Anadolu burjuvazisi, iç ve dış düşmanlara karşı savaş yürüten “Müdafay-ı Kanun”, Mustafa Kemal’in başkanlığında TBMM’yi yönetiyor. Bu parti daha sonra Halk Partisi’ne dönüştü.

Makalede daha sonra ayrıca Halk Partisi’nin programında tahlil edilmiştir. Belirtiliyor ki, parti barışı sağlamak, mali, ekonomik ve siyasi açıdan ülkenin bağımsızlığına ulaşmaya çalışıyor.

Bunun ardından büyük, halis burjuvazinin partisi olan İttihat’ın görüşlerinin içeriğinin açılmasına dikkat edilmiştir. Yazarlara göre, bu ortamda İngiliz ve Fransız sermayesile bağlı olan bu parti Ermeni ve Yunan burjuvazisinin Türkiye’nin hayatında taşıdığı önemi taşıyor. Çünkü işgal sırasında bu parti bağımsız siyasi yön gösterememiştir. Onun çıkarlarını Hürriyet ve İttilaf, kısmen de İttihat ve Terakki partileri temsil ediyorlardı.

Makalenin “Ekonomik Çıkarlarda Ayrılımlar” adlı kısa başlığında TBMM’de de vergi konusunda yasa tasarısı tartışılırken partilerin buldukları pozisyonlar araştırılmış ve grupların arasındaki ekonomik konulara ilişkin durumlarda farklılıkların olduğu belirtilmiştir.

Makalede Türk toplumunun hangi yolla gelişmesinin mümkünlüğü meselesi de incelenmiştir. Bu meseleleri “Devrim, Ya Evrim” adlı kısa başlıkta inceleyen yazarlara göre, Osmanlı İmparatorluğu’nun siyasi ve sosyal temelleri çöktüğünde gelecekteki tüm gerici güçler şöyle düşüneceklerdi ki, oluşmuş ortam geçicidir ve her şey bir an önce eski haline dönecektir. Yeniliğin aleyhindeki tüm gerici gruplara göre, yeni olan

ne varsa hepsi zararlıdır. Onlar Anadolu hareketinde kalıtım ve evrimi esas alıyorlardı. Şöyle düşünüyorlardı ki, yaşananlar geçmişte kalmadığı için geçicidir. Yeni güçler ise devrimden yanalardı. Onlara göre, devrimin görevi tüm eski fikirleri yıkmak ve yeni ideoloji oluşturmaktır. Yeni güçler eski Osmanlı ideolojisini yok etmek ve sosyal hayatı değiştirmek istiyorlardı. Makale yazarları vurguluyor ki, Yeni Türkiye'nin fikir adamlarından birinin fikrinde, devrimin görevi tüm eski fikirleri yıkmak ve topluma yeni ideolojiler sunmaktır.

Makalede Türkiye'de yeni devlet yönetiminin tahlilinin nasıl yapılması konularına da yer ayrılmıştır. "Devlet Yönetiminin Organizasyonu" adlı kısa başlıkta belirtiliyor ki, Türkiye'de siyasi devrimin en net göstericilerinden birisi devlet kurumlarının yeniden kurulmasıdır². Onlara göre, Türkiye'de yeni burjuvazinin Osmanlı İmparatorluğu'nun eski esası olan sultanlığa ağır darbe vurduğu açıkça belliydi. Yazarlar belirtiyorlar ki, önceleri sultanlığa karşı millî aydınlar arasında ortak fikir bulunmuyordu. Bazıları şöyle düşünüyorlardı ki, sultanlık artık kendi dönemini bitirmiş ve halka zarar veriyor. Osmanlı sultanını dikkate alarak insanlar sanıyorlardı ki, bir kişiye boyun eğmek insanlık için zillettir. İnsana özgürlüğü sunarken, bunun aksine o, kul olmak istiyorsa, bu, akılsızlıktır. Makale yazarları belirtiyorlar ki, sultanlığın yok edilmesine karşı sadece ikinci grup feodaller çıkıyorlar. Onlara göre, sultanlığı sadece o zaman yok etmek mümkün olabilir ki, ona TBMM'de olan bütün gruplar Osmanlı sülalesinden birinin halife tayin edilmesine izin versinler. Bu birleşmiş grubun eylemlerine yanıt olarak millî burjuvazi belirtiyordu ki, devrimi yapan millet onun kaderini devrimde yer almayanlara verme hakkını vermiyor. Sultanlık ise yeni yapının oluşumunda yer almamaktadır ve bunun aleyhindedir. Böylece, makale yazarları yazıyorlardı ki, millî burjuvazi eski sistemi tamamen yok etmeye karar vermiştir. Halk hakimiyeti parlak devrimci slogana dönüşmüştür. Makaledende anlaşılmaktadır ki, bu zamanda millî burjuvazi dahilinde bile halk hakimiyetine karşı iki bakış açısı bulunmaktadır. Bu görüşlerden

² A.g.b., v.82-83.

birini içeren makalelerden “Hakimiy-e Milliye” de yayınlanmıştır. Makale yazarı panislamcı ruhlu eski imam Rasim Atalayev’dir. Onun makalesi “İslam’da Halk Yönetimi”ydi. İkinci görüşü ünlü pantürkçü Yusuf Akçura kendi makalesinde sunuyordu. Onun makalesi “Milliyetçilik ve Halk Egemenliği”ydi. Hem Rasim Atalayev, hem de Yusuf Akçura kanıtıyorlardı ki, halk yönetimi halkın görünürde mutluluğudur. Makale yazarları belirtiyorlar ki, Türk aydınlarına göre, halk yönetimi Türk halkını medeni milletler arasına çıkaracaktır. Her iki makalenin yazarı halk yönetimine karşı olanların aleyhinde amansız mücadele yürütme-yi teklif ediyorlardı. Örneğin, İslam tarihinden örnekler sunan Rasim Atalayev’in yazdığı gibi, halk yönetiminin aleyhinde olmak İslâm’ın aleyhinde olmak demektir.

Makalede geniş bir şekilde araştırılan konulardan birisi de Türkiye’de yönetim kurulunun nasıl düzenlenmesiyle ilgilidir. Türk basınında bu dönemde iki kollu yoksa, yoksa tek kollu parlamento sisteminin kurulmasına dair tartışmalar yapıyordu. Aynı tartışmalara makalede de değinilmiştir. Halk iktidarının kurulmasının karşıtları belirtiyorlardı ki, halk halen daha halk hakmiyeti için hazır değildir. Fakat cumhuriyet yapısının artık gerçek olduğunu gören ikinci grubun –feodallerin temsilcileri kurumlarda çoğunluk olmak için çaba gösteriyorlardı. Ülkenin senzli kolu olan ittihaçlarla birlikte ikinci grup temsilcileri bile teklif ileri sürüyorlardı ki, parlamentoda ikinci kol– Devlet Konseyi kurulsun. Fakat bu teklif TBMM’de de kabul görmedi. Bir süre sonra ittihaçların başkanı Kara Kemal iki kollu sistem önerisinde bulundu. Makalede yazıyordu ki, bazı dedikodulara göre, bu proje sadece Halk Partisi temsilcileri davet edildiği zaman kabul görebilirdi³.

Yayımlanan makalede, yasama ve yürütme hakimiyeti meselesine de değiniliyor. Bu meseleyi “Yasama ve Yürütme Hakimiyeti Bölünmesi” adlı kısa başlıkta inceleyen yazarlar yazıyorlar ki, Halk Partisi’nde hakim düşünce demokrasi parlamentarizmidir. Bu nedenle, aslında TBMM’de feodallerin, din adamlarının, zengin tüccar ve sanayi burju-

³ A.g.b., v.80.

vazisinin üstünlük kazanmaları demektir. Bu nedenle, her yerde ve her şeyden önce, genç Anadolu burjuvazisini temsilen Halk Partisi bile parlamentarizmi keskin bir şekilde eleştiriyordu. Örneğin, kendini devlet sosyalisti diye nitelendiren ekonomi Komiseri (Bakanı) Mahmud Esad “parlamentarizm teorisi” adlı makalesinde tarihten çok örnekleri sunarak belirtiyordu ki, parlamentarizm sistemi milli hakimiyete kesinlikle yararlı değildir. Çünkü burada yasama ve yürütme özellikleri halk meclisi şahsında birleşmiştir. Onun yazdığına göre, parlamentarizm dışsız yaşlı kadındır, onun tüm günahları yüzde ve herkesin gözü önündedir. “Yeni Gün” gazetesi editörü Yunus Nadi ise daha açık bir şekilde yazıyordu ki, parlamentarizm artık her zaman ve her yerde irticanın ve irticaçıların hakimiyetidir. Böylelikle, milli burjuvazi parlamentarizmi reddederek, onun yerine yasama ve yürütme hakimiyetini birleştiren Ulusal Konsey’in oluşturulması önerisini ileri sürüyordu. Bu nedenle Komiserler Kurulu sadece yürütme idi, her bir komiser birey olarak TBMM önünde sorumluydu ve geri çağrılabilirdi. “Yeni Gün” gazetesinde Mahmud Ased yazıyordu ki, bütün Türkler şimdi anlamaktalar ki, Sultan ile eş zamanlı mevcut olan parlamentonun hangi faydası olmuştur. ABD parlamentarizmi ile karşılaştırmalar yapan yazarın belirttiği üzere, orada sadece onun “demokratizm” ismi kalıyor. Bu durumun nedeni olarak o, yasama ve yürütme hakimiyetinin dağıtılmasını gösteriyordu ve bu durumda o, sanıyordu ki, sonuçta yasama yönetim önemini kaybetmiştir. Bu nedenle o, halk hakimiyetini - yasama ve yürütme hakimiyetin doğrudan halkın seçtiği Milli Meclisin şahsında birleştirilmesini en uygun sistem olarak sunuyordu. Bu durumda o, sanıyordu ki, bu sistem ülkeyi ileri götürebilirdi.

Komiserlerin kişisel sorumluluğu konusuna değinen yazarlar yazıyorlardı ki, Halk Partisi şöyle düşünüyor ki, komiserler bireysel olarak TBMM önünde sorumlular ve geri çağrılabilirler. Yeni milli burjuvazinin fikrinde, tüm devlet prerogatiflerinin TBMM’de olması gerekiyor ve halkın adına sadece, yönetilebilir. Milletın iradesi her şeyin üstündedir.

Makalenin “Parti Diktatörlüğü veya Kişisel Demokratizm” adlı kısa başlığında yazıyordu ki, yeni burjuvaziye göre, kişisel fikirler toplumu

etkilemez, fakat ne zaman, kişisel fikirler kamusal güce dayanacaktır, o zaman bu toplu bir fikir karakteri alır ve sosyal yaşamın büyük faktörü olurdu. Not ediliyordu ki, tüm Türk halkı “parti” ifadesinden korkuyor, çünkü son 14 yılda partiler halkın beynini karıştırdı. Çeşitli kurumların insanların sosyal hayatına girişimleri halk tarafından iyi karşılanmadı. Yazarlar bununla ilgili olarak Ziya Göyalp’in Türk basınında yayınlanan makalesinden örnekler sunuyorlardı. Ziya Göyalp’e göre, halk sadece siyasi parti şeklinde oluşturulduğu takdirde, kendi kendini yönetebilirdi. Halk Partisi devrimcilere ve gelenekçiler diye ikiye ayrılıyordu. Onun yazdığına göre, birinciler, gelişimi sürekli hızlandırmak, ikinciler ise eski gelenekleri sürdürmek istiyorlardı. Onun, yazdığı gibi, devrimin görevi hayati yeteneği olmayan gelenekleri kırma ve yaşam yetenekli fikirleri güçlendirmektir.

Makalede Türkiye’de merkezi hakimiyet ile yerler arasındaki bağlantılar meselesi anlatılıyordu. Bu meseleyi “Demokratik Merkezçilik ve Bölücülük” adlı kısa başlığında inceleyen yazarlar yazıyorlardı ki, feodallerin kendilerini daima “çar” gibi hissettikleri Doğu Anadolu ile merkez arasında bağlantı olmamıştır. Onların merkezi iktidara yaklaşımı sadece askeri hizmet geçmek ve vergi ödemekle sınırlandırılmıştır. O yüzden de bu güçler Doğu Anadolu’da vilayet çerçevesinde bağımsızlık düşlemişlerdir. Onların inançlarına göre, yeni Türkiye’nin yeterince merkezsizleştirilmiş olması gerekiyordu. İşte onların bu bakışları sayesinde Türkiye’nin Doğu vilayetleri defalarca merkezi iktidara karşı ayaklanmışlardı. Makale yazarları buna dair somut örnekler de sunuyorlardı. Yazıyorlardı ki, hatta 1922 yılında Kars’ta Doğu vilayetlerinden oluşan bağımsız meclis kurmak için propaganda da yapılıyordu. Merkezi yönetim ise ayrımcılığa karşıdır. Bu nedenle merkezsizleştirme taraftarları tamamen yenilmişlerdi. Onlar isteklerine ulaşamamışlardı.

Makalede Türkiye’de feodallere karşı mücadele konuları da anlatılıyor. Bu mesele geçmişin kalıntılarına karşı mücadele gibi sunuluyor. “Feodallere Karşı Mücadele” adlı kısa başlıkta belirtiliyor ki, milli burjuvazi kendisinin siyasi planını yapmıştır – sağda bulunan düşmanı feodalleri ve solda bulunan düşmanı komünistleri cezalandırmıştır. Komünistler

üzerinde ceza zor olmamıştır. Anadolu'da ve İstanbul'da komünistlerin tutuklamaları hiçbir sıkıntı olmadan gerçekleştirilmiştir. Milli burjuvazi diyor ki, işçi sınıfının düşmanı burjuvazi değil, feodaller, çünkü Türkiye'de bilinçli burjuvazi ve organize proletaryan mevcut değildir. Bu nedenle proletaryanın burjuvaziye karşı mücadelesi sırası henüz gelmemiştir. Milli burjuvaziye göre, ilk görev köyde feodal yapıyı yoketmektir. Bununla köye yeni sosyal ilişkiler ve gelişim gelecektir.

Makaleden de görüldüğü üzere, Komünist Enternasyonalî'nin başkanları TBMM hükümetinin din politikasının nasıl olacağı ile de ilgilenmişlerdi. Bu bakımdan makalede ilgi çeken kısabaşlıklardan birisi "Dini Reform İçin Mücadele"dir. Kısa başlıkta yazıyor ki, milli burjuvazi feodalizme karşı savaş ilan etmekle, aynı zamanda irticacı din adamlarına da savaş ilan etmiştir. Milli burjuvaziye göre, ülkeyi geride bırakanlar arasında feodaller ve gerici din adamları faktörü önemli bir yer kapsıyordu. Bu nedenle, makale yazarları hükümetin politikasına ilişkin örnekler sunuyorlardı. Yazıyorlardı ki, Mustafa Kemal'in "hainlere ve çalmaya karşı" pek çok sayıda konuşmaları gerici din adamlarını "yağlı pilavdan" mahrum etmek amacı taşıyordu. Belirtiliyordu ki, Halk Partisi din ve dini bilinç alanında geniş reformlar yapmakta kararlıdır. Din alanında politikaları tahlil ederek şöyle bir sonuca varılıyordu ki, ortaçağın Osmanlı Türkiyesi sürekli olarak ölmüştür.

Makaleden anlaşılır ki, Komünist Enternasyonalî'ni hangi gücün Türk milletinin yöneticisi olması da düşündürmüştür. Bu zaman Türkiye'yi komünist ülkesi olarak görmek isteği daha fazla olmuştur. Makalenin "Burjuvazi Milletın Yöneticisidir" adlı kısa başlığında milli burjuvazinin irticaya karşı mücadelesi sürecinde güvendiği güçlerin sırasına dikkati çekiyor. Yazıyor ki, irticaya karşı mücadele sırasında milli burjuvazi geniş halk kitlelerini kendi tarafına çekmek istiyor. O, kendi tarafına köylüleri çekmek için tarım bankaları kuruyor, tarım araçlarının kira verilmesi için yerleri açıyor, yolları geliştiriyor, okullar açıyor, ortaçağdan kalma vergileri yeniden gözden geçiriyor.

Yeni hakimiyetin gençler politikasının nasıl olması da Komünist İnternasyonalini ilgilendirmiştir. Ülkede bu alanda yürütölen politikaları

tahlil eden yazarlar yazıyorlar ki, milli burjuvazi gençleri de kendi tarafına çekmek için kararlı bir şekilde mücadele yürütüyor, bu nedenle “Türk Ocakları”na mali ve örgütsel destek de veriyor. Gençlik politikasının başlıca amacı Türk gençlerini bolşevizm hastalığından korumaktır. Bu gösteriyor ki, Türkiye’nin ileride komünist ülkesi olması olanakları yoktur.

Milli burjuvazinin aydınlara yönelik politikalarına da makalede değiniliyor. Yazılıyor ki, yeni hükümet, aydınları kendi tarafına çekmeye çalışıyor. Bu açıdan profesörler, öğretmenler ve eğitimciler hükümeti destekleyeceklerdir.

Makalenin “Milli Burjuvazi Milli Devletin Başındadır” adlı kısa başlığında milli burjuvazinin Türkiye’nin bütün hayatını kapsadığı yazıyor. Belirtiliyor ki, milli burjuvazi artık milletin adına konuşmak istiyor, yöneticilikte hak iddia ediyor. Milli burjuvazi Türkiye’yi coğrafi kavramı millet anlayışına dönüştürmek istiyor. Bu nedenle, iki temeli oluşturmak gerekiyor: 1. Ekonomi alanında devrimin tamamlanması. 2. Derin kültürel-ideolojik devrim.

Makale yazarları, bu açıdan Yusuf Akçura’nın “Türk ocağı”ndaki konuşmasında söylediği bir fikri örnek olarak sunuyorlar: “Eğer Türkler özgür ve bağımsız olmak istiyorlarsa, o zaman onların ekonomik bağımsızlıklarını geri almaları gerekiyor.” Daha sonra yazarlar Osmanlı ve Türk kültürünü karşılaştırmak için Türk basınında yayınlanan makalelere dayanıyorlar. Örneğin, “Yeni Gün” gazetesinde yayımlanan makaleyi inceleyen yazarlar yazıyorlar ki, Osmanlı kültürü yerleşim yeteneği olmayan geleneklerden oluşuyor. Türk kültürü ise ulusal ve yaşam yetenekli geleneklerden oluşuyor. Osmanlı kültürü antimillî nitelik taşıyor. Bu nedenle devrimci Türkiye, Osmanlı kültürü alanında derin değişiklikleri gerçekleştiriyor. Osmanlı milleti zayıflayan bir organizmadır, fakat Türk milleti ise gençtir, enerjiktir. Osmanlı kültürü halkı boğuyor, onun gelişmesine izin vermiyordu. Şimdi ise millet bu durumdan kurtuluyor. Kısacası, Türk milleti milli kültür oluşturabilecek ulusal devlet kurmak istiyor. Barış imzalandıktan sonratürk milletinin karşısında büyük reformlar dönemi açılıyor. Milli burjuvazi ulusal

devlet oluşturmak için tarihi yoluna çıkıyor. Yazarlar milli burjuvazi, devletin sadece bağımsız ve sağlam milli sanayiye dayanması fikrini de sunuyorlar. Bunun için ilk ortamı kurmaktan dolayı Anadolu burjuvazisi siyasi devrim yapıyor. O, tüm kuvvetleri - milli kapitalizm kurmak ve ona karşı çıkanları yok etmek için bütün güçleri birleştiriyor. Bunun için ortam milli burjuvazinin sosyal programıdır. Belirtiliyor ki, proletarya zayıf olduğu için milli burjuvazinin tek düşmanı feodalizm ve ona yakın bulunan gruplardır. Feodalizmin tabanı Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu bölgeleri olduğundan milli sermaye oradaki demir, kömür ve petrole can atıyor. Türk toplumu şimdi sadece sınıfsal farklılık işlemi sırasında değil, aynı zamanda sınıfının birlik süreci eşliğindedir.

Genel olarak, yayınlanan makalenin tahlili gösteriyor ki, Bolşevik Rusyası'nın kontrolündeki Komünist Enternasyonalî'nin Doğu Bölümü Türk halkının istiklal savaşında verdiği mücadelenin süreci ile pek yakından ilgilenmiş, çeşitli yollarla bilgiler toplamış ve onları tahlil etmiştir. Türk basınında yer alan bilgiler derinden öğrenilmiştir. TBMM hükümetinin ülkenin sosyal hayatına dair politikaları dikkatlice izlenmiş, içeriği tahlil edilmiştir. Bu aktivite ile Komünist İnternasyonalî Türkiye'nin gelişiminin yönünü belirlemeye çalışmış, onu komünist bir ülke yapmak için çabalar göstermiştir. Fakat makalenin tahlilinden de anlaşıldığı üzere, Komünist Enternasyonalî yönetimi Türkiye'nin hem geçmişe – Osmanlı dönemine dönüşünün, hem de komünist bir ülke olmasının imkansız olduğunu anlamışlardır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Rusya Devlet Sosyal-Siyasi Tarihi Arşivi, Fon 495, liste 154, dosya 771.

TÜRKİYE’DE SEÇİM SONUÇLARININ MEKÂNSAL DAĞILIŞI İLE EKONOMİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: 2002-2015 DÖNEMİ ÖRNEĞİ

Mehmet BİÇİCİ* - Mehmet Emin SÖNMEZ**

ÖZET

Dünya genelinde olduğu gibi Türkiye’de de tarihi, sosyolojik, ideolojik, dini, psikolojik ve ekonomik birçok parametre seçim sonuçlarını etkileyebilmektedir. Nitekim bu parametrelerin çeşitli dönemlerde Türkiye’deki seçmen tercihlerinde etkili olduğu bilinmektedir. Fakat özellikle gelişmiş ülkelerde olduğu gibi liberalleşme, bilgi ve teknolojinin kullanımı, ulaşım ve iletişimin gelişmesi, sosyal ağların yoğunlaşması gibi nedenlere bağlı olarak ortaya çıkan bireyselleşme olgusu, Türkiye’de de, seçmenlerin daha çok ekonomik faydayı gözeterek oy kullanmalarını beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada, Türkiye’de, Adalet ve Kalkınma Partisi döneminde (2002-2015 Yılları) seçim sonuçları ile genel ekonomik durum ve iller bazındaki ekonomik göstergeler arasındaki ilişki orta konulmuştur. Bunun için Türkiye geneli ve Türkiye’deki illerin işsizlik, büyüme hızı, devlet yatırımları, hanehalkı gelirinden memnuniyet, gelecek beş yıl için ekonomiden beklenti durumu, tüketici güven endeksi ve yaşam koşullarından memnuniyet gibi ekonomik parametreler ile Adalet ve Kalkınma Partisinin 2002-2015 yılları arasında Türkiye geneli ve Türkiye’deki illerde aldığı oy oranları karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma sonuçları tablo ve grafik haline getirilmiş ve Coğrafi Bilgi Sistemlerinde görselleştirilmiştir. Bunun yanında çalışmada Türkiye’nin 1940-2002 yılı arasındaki siyasi tarihi, seçim sonuçları ve ekonomi arasındaki ilişkiler de değerlendirilmiştir.

* Yrd. Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, biçici@gantep.edu.tr.

** Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, eminsonmez@gantep.edu.tr.

Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre Adalet ve Kalkınma Partisinin oy oranları ile Türkiye'nin genel ekonomik durumu arasında yüksek bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Fakat iller bazında değerlendirildiğinde bu ilişkinin yıllar itibarıyla değişiklik gösterdiği belirlenmiştir. Nitekim özellikle 2004, 2014 ve 2015 seçimlerinde oy miktarları ile ekonomik durum arasında iller bazında çelişkiler de bulunmaktadır. Bu durum makro ekonomik değerler ile mikro ekonomik değerlerin seçmen tercihleri üzerinde farklı etkilerde bulunduğunu ya da bazı illerde özellikle ideolojik ve sosyolojik parametrelerin seçmen tercihini daha fazla yönlendirdiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Adalet ve Kalkınma Partisi, Türkiye'de seçimler, Seçmen tercihi, Ekonomik Yaklaşım, Oyların mekânsal dağılışı.

THE RELATION BETWEEN THE RESULT OF VOTING AND ECONOMY IN TURKEY: THE PERIOD BETWEEN 2002 AND 2015

ABSTRACT

Lots of parameters such as historical, sociological, ideological, religious, psychological and economic can affect the result of the election in Turkey as well as around the world. In fact, it is known that those parameters affect the choices of voters in Turkey occasionally. However, individualization as a result of liberalization, use of knowledge and technology, development of transportation and communication, growing of social networks especially in developed countries have caused voting by thinking personal benefit of voters themselves in Turkey as well. Thus, it is attempted that what kind of a relation is available between the result of elections in the period of Justice and Development Party (years between 2002 and 2015) and general economic conditions and economic charts in cities in Turkey. Therefore, economical parameters such as unemployment in the whole of Turkey and in the cities of Turkey, speed of growing, state investments, satisfaction of income in every household, expectations from economic process for next 5 years, confidence in Index of Consumers, satisfactions in life conditions and the rate of voting of the Party of Justice and Development between the years 2002 and 2015 are compared. The results of those comparisons are seen in charts and in the systems in geographical knowledge. Furthermore, the relations between the political history between the years 1940 and 2002, result of elections and economy of Turkey are reviewed roughly in that essay.

In the end of the survey it is determined that there happens a great relation between the rate of votes of Justice and Development Party and general economic situation of Turkey. However, it is determined that this relation is varied in cities in matters of years. In fact there happened conflicts between the rate of voting and economical values in cities in the elections of 2004, 2014 and 2015 years. That situation shows that macro economical and micro economical values have various effects in the choices of voters or especially ideological and sociological parameters' affects the choices of voters more.

Key Words: The Party of Justice and Progress, Election in Turkey, Choice of Voters, Economical Approach, Distribution of Votes in Spatial.

GİRİŞ

Seçimler demokratik siyasal sistemlerin vazgeçilmez parçası olup, siyasal otoriteyi belirleme ve memnun kalınmadığında mevcut hükümeti iktidardan uzaklaştırma gücüne sahiptir¹. Bu durum seçimlerde oy kullanma işlemi ile gerçekleşmektedir. Fakat oy kullanırken karar verme sürecini etkileyen birçok sosyal, kültürel, tarihi, psikolojik, dini ve ekonomik parametre mevcuttur. Özellikle ideoloji, sosyal ve çevresel sorunlar, ekonomi politikaları ve sürdürülebilirliği, sosyal adalet duygusu ve psikolojik tutumlar, adayın profili, parti programları ve beklentiler gibi farklı olgulara bağlı olarak karar verilmektedir. Gelişmiş batı toplumlarında, İkinci Dünya Savaşı sonrasında seçim süreçlerine geçilmesiyle beraber seçmen tercihlerini belirlemek için çeşitli çalışmalar yapılmış ve seçmen tercihlerine yönelik sosyolojik yaklaşım, psikolojik yaklaşım, partiye özdeşleşme ve ekonomik yaklaşım (rasyonel tercih) gibi modeller geliştirilmiştir².

Columbia Üniversitesi'ndeki araştırmacılar tarafından geliştirildiği için *Columbia ekolü* olarak da bilinen³ sosyolojik yaklaşımda seçmen davranışının temelinde toplumdaki sosyal bölünmüşlüğü etkili olduğu savunulmuştur. Din, sosyal ve ekonomik statü, yaşadığı yer, mensubu olduğu sosyal, ekonomik grup, cemaat, cemiyet gibi faktörler bu yaklaşımda ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla bu yaklaşıma göre bireyin seçim tercihi mensubu olduğu grubun kararına bağlıdır. Yani siyasi tercihler dini bir aidiyet ve vazgeçilmez bir alışkanlık olarak tanımlanmakta ve oy da bu kimliğin bir temsili olarak görülmektedir. Fakat özellikle gelişmiş ülkelerde yapılan çalışmalar sosyolojik yaklaşımın günümüzde büyük ölçüde geçerliliğini yitirdiğini göstermektedir.

¹ Birol Akgün, "Türkiye'de Seçmen Davranışı: Partizan Tutumlar, İdeoloji ve Ekonomik Faktörlerin Oy Vermeye Etkisi", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi**, Sayı 4, 2000, s.75.

² Esra Aydın Kılıç, "Seçmenlerin Oy Verme Davranışlarında Etkili Olan Siyasal Faktörlere İlişkin Bir Araştırma: Ankara Örneği", **21. Yüzyılda Sosyal Bilimler**, Sayı 2, 2012-2013, s.187.

³ Akgün, a.g.m., s.77.

Psikolojik yaklaşım modelinde ise bireyin siyasal işlere yakınlığının çocukluk döneminde başladığı ve anne ile babasının etkisinde kalarak belli bir siyasi tercihe yöneldiği tezi savunulmaktadır⁴. Bu durum çocuğun öğrenme yaşındaki sosyal çevresinin ailesinden oluşması, onlarla kurdukları duygusal bağlar ve rol model olarak aile büyüklerini almalarıyla da yakından ilişkili görünmektedir. Dolayısıyla bireyler, oy kullanma yaşına geldiğinde, bu deneyimlerine dayanarak siyasi tercihlerde bulunabilmektedir.

Ekonomik yaklaşımda ise seçmen geçmişte yapılan icraatları değerlendirerek oy kullanmaktadır. Dolayısıyla bu seçmen grubu özellikle iktidar partilerinin geçmişte yaptıklarını sorgulamakta ve genel bir değerlendirmeye tabi tutarak vardıkları olumlu ya da olumsuz sonuçlara göre oy kullanmaktadır^{5, 6}. Diğer bir anlatımla seçmenler özellikle ekonomik ve sosyal çıkarları doğrultusunda siyasi tercihlerde bulunmaktadır⁷. Gerçekten de yapılan çalışmalarda da ortaya konulduğu gibi ideolojik nedenler yanında işsizlik, enflasyon, ekonomik koşullardan memnuniyet gibi faktörler seçmenlerin tercihleri üzerinde en etkili parametrelerdir⁸.

Seçmen tercihleri ile ilgili geliştirilmiş olan yukarıdaki yaklaşımların doğruluk payları ülkeden ülkeye, bölgeden bölgeye değişiklik gösterse de dünya genelinde özellikle sosyolojik ve psikolojik yaklaşımın giderek önemini yitirdiğini söylemek mümkündür. Çünkü bilimsel ve teknolojik gelişmeler ışığında özellikle ulaşım ile iletişimin kolaylaşması ve yoğunlaşması, kentleşmenin büyük boyutlara ulaşması, üretim ve tüketim alışkanlıklarının benzeşmesi, kültürel etkileşimin yaygınlaşması, bilgiye ko-

⁴ Ahmet Kalender, **Siyasal İletişim Seçmenler ve İkna Stratejileri**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2005, s.47.

⁵ Abdullah Özkan, **Siyasal İletişim**, Nesil Matbaacılık, İstanbul, 2004, s.116.

⁶ Hasan Güllüpinar v.d., "Oy Verme Yaklaşımları Bağlamında Aday Merkezli Seçmen Tercihi Üzerine Deneysel Bir Araştırma", **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı 35, 2013, s.3.

⁷ Güllüpinar v.d., a.g.m., s.3.

⁸ Levent Çinko, "Seçmen Davranışları ile Ekonomik Performans Arasındaki İlişkilerin Teorik Temelleri ve Türkiye Üzerine Genel Bir Değerlendirme", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 61, Sayı 1, 2006, s.105.

lay ulaşılması, aile-akraba bağlarının zayıflaması, bireyselliğin ön plana çıkması gibi nedenlerden dolayı insanlar hayata daha rasyonel bakmaya ve seçimlerde fayda gözeterek oy kullanmaya başlamışlardır. Nitekim özellikle gelişmiş ülkelerde bireyselleşmeye bağlı olarak seçmen tercihlerinin de daha çok pragmatist (faydacı) bir yol izlediği ve bunun da büyük ölçüde ekonomik kazançlarla ilişkili olduğu görülmektedir. Benzer durumu özellikle 1980 sonrasında Türkiye’de ekonomik anlamda liberalleşmenin hız kazandığı dönemden sonra görmek mümkündür. Fakat ekonomik anlamda bir sıçramanın yaşandığı 2002-2015 yılları arasındaki dönem daha dikkat çekicidir. Dolayısıyla bu çalışmada Türkiye’de de seçmen tercihi üzerinde ekonomik parametrelerin ne derece etkili olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bunu belirlemek için Türkiye’nin 2002-2015 yılları arasındaki genel ve il bazlı ekonomik göstergeleri ile mevcut iktidar partisinin oy oranları ile ilgili veriler mercek altına alınmıştır.

VERİ VE YÖNTEM

Bu çalışmada mekânda meydana gelen ekonomik değişimlerin mevcut siyasi iktidarın oylarına ne derece yansdığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu ilişkiyi ortaya koymak için TÜİK ve YSK’ya ait verilerden faydalanılmıştır. TÜİK’in resmi sitesinden Türkiye’deki illerde, kişi başı yapılan devlet yatırımları, genel ve il bazlı işsizlik oranları, hanehalkı gelir memnuniyeti, bireyin yaşam koşulları memnuniyeti, tüketici güven endeksi, yıllık ortalama büyüme hızı ve Türkiye’de gelecek beş yıl için ekonomiden beklenti oranlarına ait veriler temin edilirken, YSK’dan genel ve il bazlı seçim sonuçları alınmıştır.

Öncelikle Türkiye’de ekonomik büyüme hızı, yıllara göre ve dönemsel olarak ortaya konulmuş ve Türkiye’nin siyasi tarihi ile ilişkilendirilmiştir. Daha sonra ise Türkiye’de 2002-2015 yılları arasındaki ortalama büyüme hızı, tüketici güven endeksi, işsizlik oranı, hanehalkı gelir memnuniyeti ile Adalet ve Kalkınma Partisinin Türkiye geneli oy ortalamaları karşılaştırılmıştır. Dolayısıyla çalışma *ekonomik yaklaşım modeli* ile ele alınmıştır.

Bunun yanında Türkiye genelinde oy dağılımı ile ekonomi arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla çalışmada illere (2009-2014 yılları) ait işsizlik oranları, illerde kişi başı yapılan devlet yatırımları (2003-2015) ve mevcut hükümetin (Adalet ve Kalkınma Partisi) oy oranlarındaki (2002-2015) artış ve azalışlar, illere ve yıllara göre oransal olarak belirlenmiştir. Elde edilen verilerden kişi başı devlet yatırımı veya işsizlik oranındaki gelişmeden herhangi birinin olumlu olması durumunda artı (+) , bu parametrelerden herhangi birinin olumsuz olması durumunda ise eksi (-) değer verilmiştir. Aynı şekilde Adalet ve Kalkınma Partisinin oy oranındaki artışlar (+), azalışlar ise (-) olarak belirlenmiştir. Daha sonra işsizlik oranı ve devlet yatırımının artı (+) olduğu dönemde eğer Adalet ve Kalkınma Partisinin oy oranında artış (+) varsa ekonomik ilişki değeri (+), azalış varsa ekonomik ilişki değeri (-) olarak alınmıştır. Diğer taraftan işsizlik oranı ve devlet yatırımının eksi (-) olduğu dönemde eğer Adalet ve Kalkınma Partisinin oy oranında azalış (-) varsa ekonomik ilişki değeri (+), artış var ise ekonomik ilişki değeri (-) olarak belirlenmiştir. Böylece illere göre seçmen tercihi ile ekonomi arasındaki ilişki tespit edilerek, ekonomik ilişki değeri adı altında haritalandırılmıştır (Harita 1).

Diğer taraftan Türkiye'deki illerde, gelecek beş yılda (2014-2018) ekonomiden beklenti durumu ve hane halkı gelirinden memnuniyet derecesi (2014) verileri ile Adalet ve Kalkınma Partisinin, illerde aldıkları oy oranları hesaplanarak aralarındaki ilişki (uyumluluk) düzeyi hesaplanmıştır. Böylece hem makro ölçekte (Türkiye geneli), hem de mikro ölçekte (iller bazlı) ekonomik göstergelerin seçim sonuçları üzerindeki etkileri sayısal verilerle ortaya konulmuştur.

TÜRKİYE'DE 1950-2002 YILLARI ARASINDAKİ SİYASİ EĞİLİMLER İLE EKONOMİ İLİŞKİSİ

Türkiye'de tarihsel süreç içerisinde seçmenlerin tercihlerinde genelde sosyolojik ve psikolojik yaklaşımların çok etkili olduğu fakat ekonomik faktörlerin de daima göz önünde bulundurulduğu görülmektedir. Örneğin (Şekil 1) incelendiğinde, Türkiye'de 1950 seçimlerinden önce

bir ekonomik bunalım yaşandığı ve ülkede büyüme hızının önemli ölçüde düştüğü, dolayısıyla ekonomik düşüşün seçmen tercihlerini etkilemiş olması muhtemeldir. Fakat bu yıllarda, ekonomiden çok, dini öğeler, kültürel ve sosyolojik çatışmalar ile demokrasi arayışının seçmen tercihinde daha etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi tarihine bakıldığında eski ve yeni-nin bariz olarak çatıştığını ve hatta bunun parti bazında II. Meşrutiyet döneminde resmi olarak ortaya çıktığını görmekteyiz. Gerçekten de günümüz Türkiye'sindeki siyasi ayrışma Avrupa'nın laiklik fikrini savunan İttihat ve Terakki Fırkası⁹ ile tarihi ve kültürel temellere dayalı reform yanlısı Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasındaki temel görüş farklılıklarına dayandırılabilir¹⁰. Bu vaziyet İttihat ve Terakki'nin görüşlerine yakın olan Cumhuriyet Halk Fırkası ile milletin ve yurdun temel kültürü, tarihi devamlılığı ve benliğini yaralamadan inkılâpları gerçekleştirmek isteyen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası arasındaki ayrışma ile devam etmiştir¹¹. Aynı çatışma sınırlı da olsa, 1930'larda Serbest Cumhuriyet Fırkası¹² ve 1950'de seçimle iş başına gelen Demokrat Parti döneminde iyice gün yüzüne çıkmıştır¹³. Hâlbuki güdümlü bir şekilde kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası¹⁴ gibi Demokrat Parti de halk tabanlı gelişen

⁹ İttihat ve Terakki kendi milli Türk orta sınıfını yaratarak devleti bunun üzerine inşa etmek isterken, geleneklerine bağlı, özgürlükçü, ekonomik teşebbüs ruhuna sahip ve tarımsal hak ve reform isteyen yeni "orta" sınıfı desteklememiştir. Dolayısıyla bilim, teknik ve felsefi alanda Avrupa'yı örnek alan bu yeni "orta" sınıfın ileri gelenleri birçok konuda paralel düşündüğü İttihat ve Terakkiye karşı Ahrar ile Hürriyet ve İtilaf gibi muhalif partileri desteklemek zorunda kalmışlardır (Bakınız, Karpat, 2012, s.182).

¹⁰ Kemal Karpat, **Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s.89.

¹¹ Karpat, **a.g.e.**, s.148.

¹² Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014, s.240.

¹³ Kemal Karpat, **Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s.148-167.

¹⁴ Mehmet Biçici, **Gaziantep Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri (1923-1950)**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dal Basılmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş, 2014, s.63.

bir parti olmayıp (CHP'nin içinden çıkmıştır), 1946 seçimlerinde pek de başarı sağlayamamış, ancak daha sonrasında eski değerlere ve halkın taleplerine yönelip halktan destek kazanmıştır. Böylece çok partili dönemde, eski ve yeni çatışması yeniden ortaya çıkmış ve 10 yıllık Demokrat Parti döneminde (1950-1960) iyice kökleşmiştir. Özellikle Demokrat Parti iktidarının askeri darbeye son bulması, askerin rejimin koruyucusu olduğunu kabul edenler ile halkın iktidardan düştüğünü savunanlar arasında derin bir sosyolojik uçurum yaratmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin çok partili döneminde kültürel ve sosyal alandaki bu ayrışma siyasi tercihler sürecinde sürekli kendini hissettirmiştir. Bu durum tarihsel süreçte sürekli gelişerek, günümüze kadar gelmiştir. Nitekim 1960-1980 arasındaki dönemde, rejimin Cumhuriyetin ilk yıllarında belirlenen inkılaplarla devamlılığı ve ekonomide devletçilik ilkesine yakın durması gerektiğini savunan kesim ile daha ılımlı, geleneksel kültüre bağlı ve ekonomik açıdan liberal politikalar üretilmesini destekleyenler arasındaki çatışmayla geçmiştir. Bu çatışmalar ve ekonomik bunalımların bir sonucu olarak 1971 ve 1980 askeri darbeleri olmuştur. Bundan sonraki süreç ise nispeten demokratikleşmenin daha ileriye taşındığı dönemi kapsamaktadır.

1939-1945 yılları arasındaki dönemde genel hatlarıyla ekonomik ve sosyal hayatta devletleştirme çalışmaları yürütülmüştür. Bu dönemde eğitim alanında önemli bir atılım olan Köy Enstitüleri açılmış, ekonomik açıdan yabancı şirketler satın alınarak millileştirilmiştir¹⁵. Ayrıca bu dönemde II. Dünya Savaşının getirdiği ekonomik olumsuzluklara karşı bir tedbir olarak Milli Korunma Kanunu¹⁶ Ocak 1940'ta çıkarılmış ve uygulanmıştır¹⁷. Türkiye'nin ekonomik gerçekleri ile pek alakası olma-

¹⁵ Biçici, **a.g.e.**, s. 64.

¹⁶ Milli Korunma Kanunu, hükümete ekonomik hayatı düzenleyici çok geniş yetkiler vermekteydi. Fiyat denetimi ve tespiti, zorunlu hallerde tarım ürünlerine bedeli ödenerek el koymak, ithalat ve ihracatta satış şartlarını belirlemek ve halkın ihtiyacı halinde iktisadi ve ticari faaliyette bulunmak üzere devlet müesseseleri kurmak bu kanunun kapsamı içinde bulunmaktaydı (Bakınız, Özkan v.d., 2009, s.320).

¹⁷ Zeliha Özlem Öcal, **Siyasi Açıdan I.ve II. Refik Saydam Hükümetleri**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006, s.75.

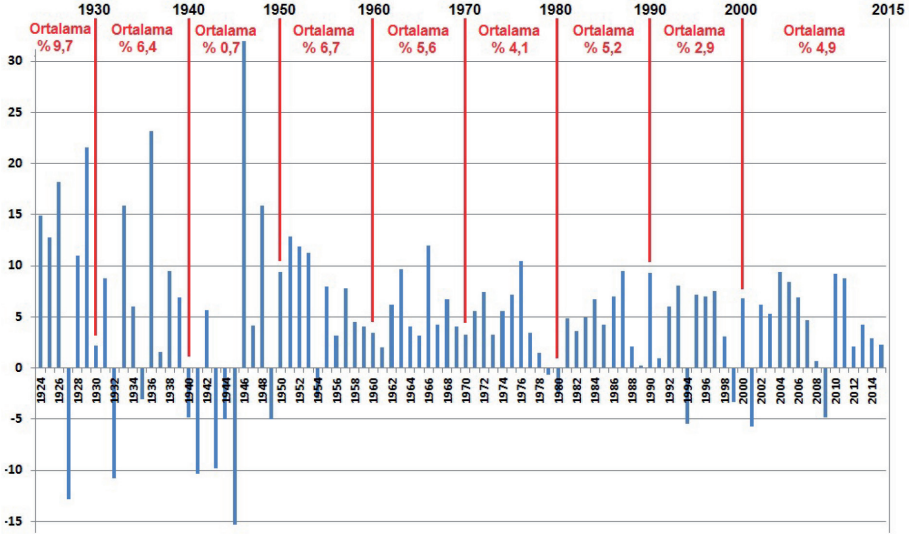
yan bu kanunun faturası çok ağır olmuştur. Karpat'a göre bu kanunun başarısızlığı dolayısıyla 1942'de Varlık Vergisi, 1944'te de Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu çıkarılmıştır. Özellikle ikinci kanun, köylüye, devlet tarafından tespit edilmiş fiyatlar üzerinden belli miktarda tarım ürününün satışı zorunlu kılıyordu. Ürünü olmayan köylünün evi, öküzü ve hatta tarlası satılıp, vergi karşılığı alınıyordu. İçe dönük ekonomik politikalar ile savaşın devam ediyor olmasının yarattığı sıkıntılar, Türkiye'de, 1940'lı yılların sonunda bir ekonomik bunalıma sebep olmuştur. Nitekim 1938 yılında temel tüketim malları olan ekmeğin kilosu 0,05 kuruştan, 1943 senesinde % 285 oranında zamlanarak 38,67 kuruşa, şekerin kilosu 28 kuruştan % 1107 zamlanarak 338 kuruşa, etin kilosu ise 42,52 kuruştan % 367 oranında zamlanarak 198,54 kuruşa yükselmiştir¹⁸. Aynı dönemde Türkiye'de toplam üretim 16 milyar liradan 5,9 milyar liraya, kişi başına düşen gelir ise 431 liradan 316 liraya düşmüştür¹⁹. Öyle ki 1939-1949 yılları arasındaki 10 yıllık dönem aynı zamanda Cumhuriyet tarihinde en düşük (% 0,7) büyüme hızının yaşandığı dönemdir (Grafik 1). Ayrıca 1950'li yıllara kadar sanayinin İstanbul ve çevresinde gelişmesi, üretimin çok küçük bir kısmında işçi çalıştırılması ve Anadolu'daki küçük atölyelerin işlemez halde olması²⁰, geçim kaynağının büyük ölçüde tarım olmasını beraberinde getirmiştir. Böylece 1950'lerde, dini, ideolojik, sosyolojik temellerle, tarımsal üretimin gerçekleştiği kırsal kesimlere uygulanan ekonomik politikalar, seçmen tercihini belirlemiştir. Dolayısıyla çok partili dönemin ilk yıllarında yapılan seçimlerde, özellikle tarımsal makine ve teçhizatı artırma yoluna giden ve daha liberal bir politika izleyen Demokrat Parti, sandıkta tercih nedeni olmuştur. Dolayısıyla 1950'li yıllardaki seçimlerde, dini, ideolojik ve sosyolojik nedenler yanında, ekonomik faktörlerin de etkili olduğunu görmekteyiz. Nitekim 1950-1960 yılları arasındaki süreçte Türkiye'de

¹⁸ M. Selçuk Özkan v.d., "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Karaborsacılık", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 2, Sayı 9, 2009, s.321.

¹⁹ Kemal Karpat, **Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s.165.

²⁰ Ali Gevgilili, **Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve Sosyal Sınıflar**, Bağlam Yayınevi, İstanbul, 1999, s.57.

yıllık ortalama büyüme hızı % 6, 7 ile çok partili dönem boyunca ulaşılan en yüksek seviyededir (Grafik 1). Fakat 1960'lı yıllara doğru her ne kadar ekonomik sıkıntılar baş göstermişse de, büyük ölçüde tarihi ve sosyolojik nedenlerden dolayı 1960 darbesi olmuştur.

Grafik 1. Türkiye’de yıllık ortalama ve dönemsel ortalama büyüme hızı (%).

1960-1980 arasındaki dönemde ise ekonomide tekrar kamu kesimine ağırlık verilmeye başlanmış ve devlet eliyle ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek amacıyla²¹ Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur. Bu plana göre hazırlanacak kalkınma planları kamu sektörü için emredici, özel sektöre ise özendirici ve yol gösterici olacaktır²². Buna karşılık bu dönemde ekonomi politikalarında serbest teşebbüse ve özel yatırıma önem vermesi ve sosyolojik olarak halk tarafından benimsenmesi nedeniyle Adalet Partisinin ön plana çıktığını görmekteyiz. Fakat döneme damgasını vuran gelişmeler aslında ideolojik boyutludur. Gerçekten de

²¹ Sedat Avcı, “Türkiye’nin Ekonomi Politikaları ve Coğrafi Sonuçları” **Coğrafya Dergisi**, Sayı 8, 2000, s.44.

²² Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), **Plan ve Türkiye’de Planlı Kalkınma**, Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara, 1986, s.10.

1960-1980 arasındaki dönem, Türkiye’de sol partilerin ortaya çıktığı, işçi ve sendika hareketinin en hareketli olduğu yıllardır. Özellikle 1961 Anayasa’sıyla yürürlüğe giren sendikal haklarla ilgili yasalar, sol örgütlenmelerin sayısını arttırmıştır²³. Nitekim Türkiye İşçi Partisi bu dönemde ortaya çıkmış ve aynı zamanda Bülent Ecevit önderliğinde Cumhuriyet Halk Partisi ortanın soluna kaymıştır²⁴. Dolayısıyla dünya geneline hâkim olan sol hareketler, Türkiye’de de etkisini göstermiş, ortanın soluna kaymış olan Cumhuriyet Halk Partisi 1948’den sonra ilk defa 1973 seçimlerinden en güçlü parti olarak çıkmıştır. Siyasi çatışmaların hat safhaya çıktığı ve askeri darbelerle demokrasinin sekteye uğradığı bu dönemde, dönemin siyasi partileri arasında mevcut olan ideolojik, dini ve sosyolojik ayrışma, halka da tesir etmiştir. Ayrıca 1973-1974 Dünya Petrol Krizi, batı dünyasında enflasyonun yükselmesi, Türkiye’nin dış ticaret ve cari işlemler dengesinin bozulmasına neden olmuştur²⁵. Bütün unlara ek olarak 1974 Kıbrıs Barış Harekâtının yapılmış olması da ayrıca çeşitli siyasi ve ekonomik sonuçlar doğurmuştur. Dolayısıyla genelde koalisyonlarla geçen bu dönemdeki siyasi istikrarsızlıkların büyük ölçüde sağ-sol çatışma zemininde ideolojik kaynaklı olduğunu, fakat dünyadaki ekonomik gelişmelerin de bu istikrarsızlıkta rol oynadığını söyleyebiliriz. Nitekim Türkiye’nin yıllık ortalama büyüme hızı 1960-1970 arasındaki dönemde % 5,6 iken 1970-1980 döneminde % 4,1’e gerilemiştir (Grafik 1).

Askeri darbe ile başlayan 1980’li yıllar, Türkiye’de insanların daha önceki dönemlerde yaşadıkları çatışmacı ortamdan dersler çıkararak hareket ettiği yeni bir dönemi kapsamaktadır. Özellikle geçmiş dönemlere damgasını vuran Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Necmettin Erbakan ve Alparslan Türkeş gibi eski siyasetçilerin yasaklı olması, siyaset-

²³ Can Şafak, “Türkiye’de 1960-1980 Dönemi Emek Tarihine İlişkin Kaynaklar”, **Çalışma ve Toplum**, Sayı 3, 2014, s.160.

²⁴ Kemal Karpat, **Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s.205.

²⁵ C. Erdem Hepaktan, “Türkiye’nin Dönüşüm Sürecinde Dış Ticaret Politikaları”, **2. Ulusal İktisat Kongresi**, DEÜ İİBF İktisat Bölümü, İzmir, 2008.

te yeni arayışları da beraberinde getirmiştir. Sağ-sol ekseninde çatışmacı zeminin esnediği bu döneme, sağ, sol, merkez, İslamcı ve milliyetçi kesimleri aynı potada eritmeyi başarabilen Turgut Özal öncülüğündeki Anavatan Partisi damgasını vurmuştur²⁶. Böylece tarihi, sosyolojik ve ideolojik birlikteliği başarabilen bu parti ekonomik dönüşümleri de gerçekleştirme imkânı bulmuştur.

Gerçekten de Türkiye'de 1980'li yıllar İthal İkameci Sanayileşme politikasından vazgeçildiği ve yerine ihracata yönelik sanayileşmenin teşvik edildiği bir dönemdir. Türkiye için yeni olan bu ekonomik uygulama, her türlü üretim ve hizmetin dünya piyasalarında en uygun fiyata temin edilebileceği yerden alınmasını amaçlamaktadır²⁷. Daha açık bir ifade ile; %32,7 oranında devalüasyon yapılarak günlük kur ilanına geçilmiş, devletin ekonomideki payını küçülten önlemler alınmış, tarım ürünleri destekleme alımları sınırlandırılmış, gübre, enerji ve ulaştırma dışındaki sübvansiyonlar kaldırılmış, dış ticaret serbestleştirilmiş, yabancı sermaye yatırımları teşvik edilmiştir. İhracatta ise; vergi iadesi, düşük faizli kredi yanında sektörlere göre farklı teşvikler getirilmiştir²⁸. Ekonomik olarak yapısal değişimlerin gerçekleştiği bu dönemin hem olumlu hem de olumsuz sonuçları olmuştur. Örneğin Avcı'ya göre sınır ticaretinin serbest hale gelmesi Türkiye'ye ucuz canlı hayvanın girmesini sağlamışsa da, uygulama özellikle Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki hayvancılık faaliyetlerine büyük darbe indirmiştir. Ayrıca şekerin ithalat ile daha ucuza alınması Doğu Anadolu'da üretim değeri düşük olan şeker fabrikalarının kapanmasını ve böylece burada geçimini bu işten sağlayan hem çiftçi hem de şeker fabrikaları çalışanlarını olumsuz etkilemiştir. Bu gelişmelere bağlı olarak bölgede tarımsal ve hayvansal üretim düşmüş ve göç ile terör olaylarına varan çeşitli sosyal olaylar patlak vermiştir²⁹. Bu olumsuzluklara rağmen 1980'li yılların liberal ekonomik

²⁶ Kemal Karpat, **Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s.218.

²⁷ Avcı, a.g.m., s.54.

²⁸ Hepaktan, a.g.m.

²⁹ Avcı, a.g.m., s.62.

politikası dünya ve Türkiye gerçekleri ile örtüşecek yapısal değişiklikleri içermektedir. Nitekim bu dönemde yıllık ortalama büyüme hızı % 5,2 seviyelerindedir (Grafik 1).

Sovyetler Birliği'nin 1990'lı yıllarda dağılması, dünya genelinde ve Türkiye'de hem ekonomik hem de siyasi birçok değişikliği beraberinde getirmiştir. Türkiye'nin yakın çevresinin siyasi haritası yeniden şekillenmiş, Körfez Savaşı çıkmış, PKK terör örgütünün faaliyetleri maksimum seviyeye yükselmiştir. Bu gelişmelere bağlı olarak Türkiye'de hem ekonomik hem de sosyal birçok problem baş göstermiştir. Fakat bununla beraber Türkiye'de ekonomik faaliyetlerde dış pazara yönelme başlamış, sanayileşme açısından sadece batıdaki iller değil doğudaki iller de önem kazanmıştır. Özellikle özel sermayenin büyümesi bölgeler arasındaki gelişmişlik farkını da azaltmıştır. Ayrıca 1980'li yıllarda ulaşılmak istenen hedeflere bu dönemde yaklaşmıştır³⁰. Bütün bunlara rağmen istikrarlı bir siyasi iktidarın olmaması, Türkiye'de 1990'lı yıllarda, yıllık ortalama büyüme hızının 1950'den bu yana en düşük seviye olan % 2, 9 oranında gerçekleşmesine neden olmuştur. Ekonomideki bu vaziyet sadece Türkiye siyaseti ile ilgili olmayıp dünya genelinde yaşanan ekonomik bunalımlarla da yakından ilişkilidir. Bu dönemdeki ekonomik istikrarsızlık mevcut siyasi partilere olan güveni azaltmış, seçmen yeni arayışlara yönelmiştir. Nitekim 2002 seçimlerinde, 1980 ve 90'lı yıllarda, yüksek oy oranları ile iş başına gelmiş Anavatan Partisi ve Demokratik Sol Parti gibi partiler ile belli bir tabana sahip Milliyetçi Hareket Partisi % 10 seçim barajının altında kalmış, Doğru Yol Partisi ise kıl payı (% 10, 7) ile seçim barajını aşmıştır.

Bu bölümün bir sonucu olarak şunu vurgulamak mümkündür. Türkiye'de 1950'den 1980'li yıllara kadar genel olarak ideolojik ve sosyolojik parametrelerin seçmenlerin tercihlerinde ön plana çıktığı, fakat bunların askeri darbelerle sekteye uğratıldığı görülmektedir. Fakat özellikle 1980 sonrasında hızlı liberalleşme, eğitim seviyesinin yükselmesi, farkındalık ve bireyselleşme süreci ile beraber seçmenlerin siyasi tercihlerinde

³⁰ Avcı, a.g.m., s.57.

de önemli değişiklikler olduğu görülmektedir. Bu değişimin ise daha çok rasyonel oy kullanmaya yani ekonomik faydaya doğru kaydığını söyleyebiliriz.

TÜRKİYE'DE ADALET VE KALKINMA PARTİSİNİN (2002-2015 DÖNEMİ) OY ORANLARININ MEKÂNSAL DAĞILIŞI İLE EKONOMİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER

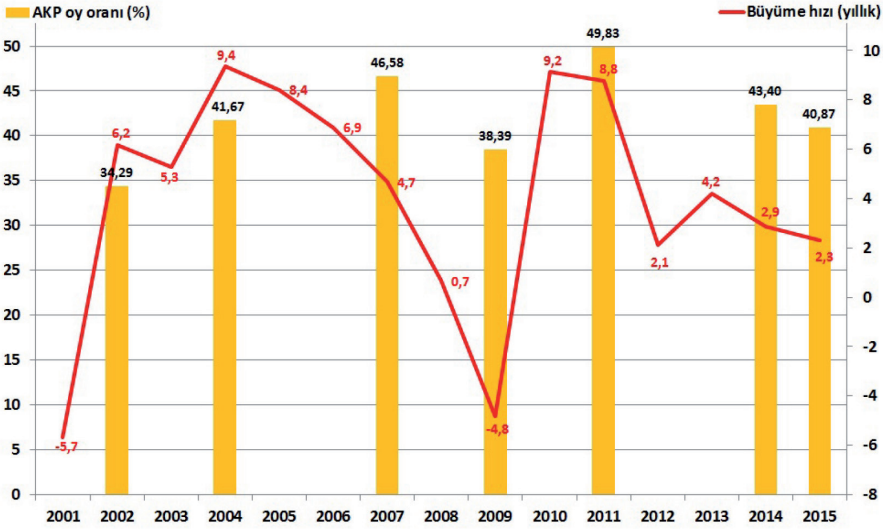
Çalışmanın bu bölümünde Türkiye geneli ve iller bazlı ekonomik gelişme ile Adalet ve Kalkınma Partisinin genel ve iller bazlı oy oranları karşılaştırılmıştır. Öncelikle Türkiye geneli durum analizi yapılmış daha sonra iller bazlı analiz ve değerlendirmelere geçilmiştir.

Türkiye'de 2002-2015 yılları arasındaki dönemde ortalama büyüme hızı cumhuriyet tarihinin genel seyri ile uygunluk gösterip % 4,9 oranında gerçekleşmiştir. Yıllar itibari ile baktığımızda 2001'deki krizde % -5,7 olan yıllık büyüme hızı Adalet ve Kalkınma Partisinin iş başına gelmesiyle hızla artmış ve % 6,2 seviyelerine yükselmiştir. Bu dönemde Adalet ve Kalkınma Partisinin oy oranı ise % 34,29'dur. Fakat şunu belirtmek gerekir ki Adalet ve Kalkınma Partisinin bu dönemdeki oy oranı büyük ölçüde yeni siyasi istikrar ve yeni siyasi yaklaşımları denemenin bir sonucudur. Dolayısıyla daha önce denenmemiş fakat büyükşehir belediyelerinde başarı göstermiş ve belli bir siyasi geleneği olan Adalet ve Kalkınma Partisi ilk sırada tercih edilmiştir. Söz konusu dönemdeki oy oranı büyük ölçüde ideolojik ve sosyolojik tabanlı olmakla beraber ekonomik krizden çıkma beklentisi ile ilgilidir.

Adalet ve Kalkınma Partisinin 2002'de iş başına gelmesiyle ekonomik büyümenin hız kazandığı görülmektedir. Nitekim 2004 yılında yıllık büyüme hızı % 9,4 seviyelerine yükselmiştir. Aynı dönemde Adalet ve Kalkınma Partisinin oy oranı da % 41,67 seviyelerine çıkmıştır. İstikrarlı büyüme daha sonraki yıllarda da devam etmiş, 2005, 2006 ve 2007 yıllarında sırasıyla % 8,4, % 6,9 ve % 4,7 oranında büyüme gerçekleşmiştir. Adalet ve Kalkınma Partisinin Türkiye'de ekonomik istikrarı sağlaması, halkın ekonomiye olan güvenini arttırmış ve 2007 seçimlerinde % 46,58

gibi yüksek bir oy oranını yakalamıştır. Fakat dünya genelinde yaşanan 2008 krizi³¹ Türkiye ekonomisini de olumsuz etkilemiş ve doğal olarak bunun faturası dönemim hükümeti olan Adalet ve Kalkınma Partisine çıkarılmıştır. Geçekten de Türkiye’de yıllık büyüme hızı 2008’de % 0,7 ve 2009’da % -4,8 olarak gerçekleşmiştir. Yerel seçim olmakla beraber 2009 yılında Adalet ve Kalkınma Partisinin oy oranı da % 38, 39 seviyelerine gerilemiştir. 2010 ve 2011 yıllarında sırasıyla % 9,2 ve % 8,8 gibi oldukça yüksek büyüme hızını yakalayan Adalet ve Kalkınma Partisi 2011 seçimlerinde rekor denilebilecek (% 49, 83) bir oy oranıyla tekrar hükümeti kurma görevini almıştır. Bundan sonraki dönemde ise Türkiye’de yıllık büyüme hızının yavaşladığını görmekteyiz. Bu durum 2012 yılında (% 2,1), 2013 yılında (% 4,2), 2014 yılında (% 2,9) ve 2015 yılında (% 2,3 beklenen) şeklinde gerçekleşmiştir. Ekonomik büyümenin yavaşlaması hükümette olan Adalet ve Kalkınma Partisinin oy oranlarını düşürmüştür. Nitekim Adalet ve Kalkınma Partisi, 2014 yerel seçimlerinde % 43,40 ve 7 Haziran 2015 genel seçimlerinde % 40,87 oranında oy almıştır (Grafik 2).

³¹ 2008 krizi Türkiye’nin dış kaynak temininde ve taleplerde problemler yaşamasına neden olmuş ve bu durum başta fiziki yatırımlar olmak üzere bazı ekonomik faaliyetleri frenlemesini zorunlu kılmıştır. Dolayısıyla Türkiye’nin büyüme hızında yavaşlama gerçekleşmiştir (Bakınız, Ertuğrul v.d., 2010).

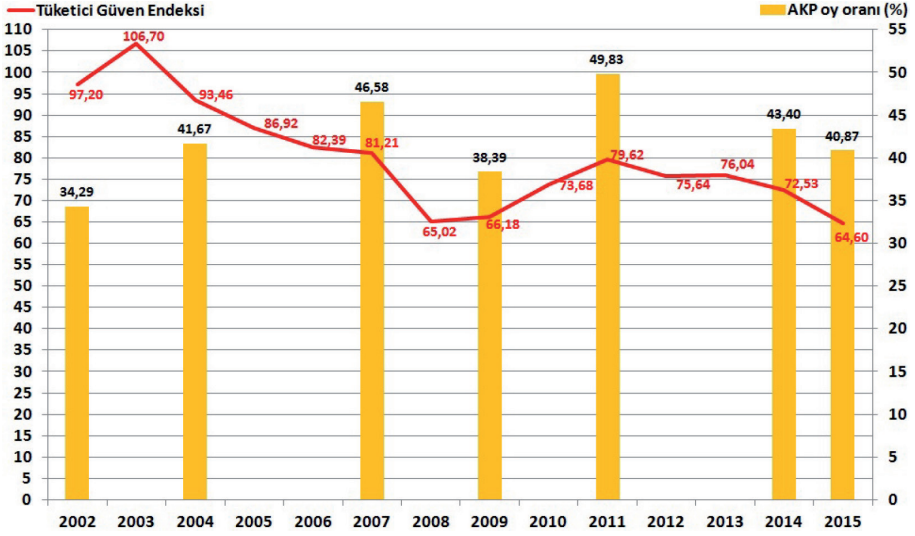

Grafik 2. Yıllık büyüme hızı ve Adalet ve Kalkınma Partisinin oy oranları arasındaki ilişki (TÜİK verilerinden derlenmiştir).

Çalışmada seçmen tercihi ve ekonomik gelişme arasındaki ilişkiyi belirlerken özellikle üzerinde durulan verilerden biri de tüketici güven endeksidir. Çünkü Tüketici güven endeksi hem satın alma gücünü hem de satın alma konusundaki istekliliği ölçmekte, böylece tüketicinin tutumlarına ilişkin bilgileri yansıtmaktadır. Güven derecesi makroekonomiyi etkileyebildiği gibi, makroekonomik gelişmelere bağlı olarak değişmektedir³². 2002-2015 yılları arasındaki döneme baktığımızda, tüketici güven endeksi Adalet ve Kalkınma Partisinin iş başına geldiği ilk yıllarda en yüksek seviyededir. 2003 yılında 106 seviyesinde olan endeks, 2004 yılında 93,4 seviyesine, 2007 yılında 81 seviyelerine gerilemiştir. Düşüşü devam eden endeks, 2009 seçimleri öncesinde 65 seviyelerine inmiştir. 2009 yılından itibaren yükselmeye başlayan endeks, 2011 yılında da 80 seviyesine yaklaşmıştır. 2012 yılında tekrar düşüşe geçen endeks, 2015 yılına kadar düşmeye devam etmiş ve 2014 yılında 72,5 ve 2015

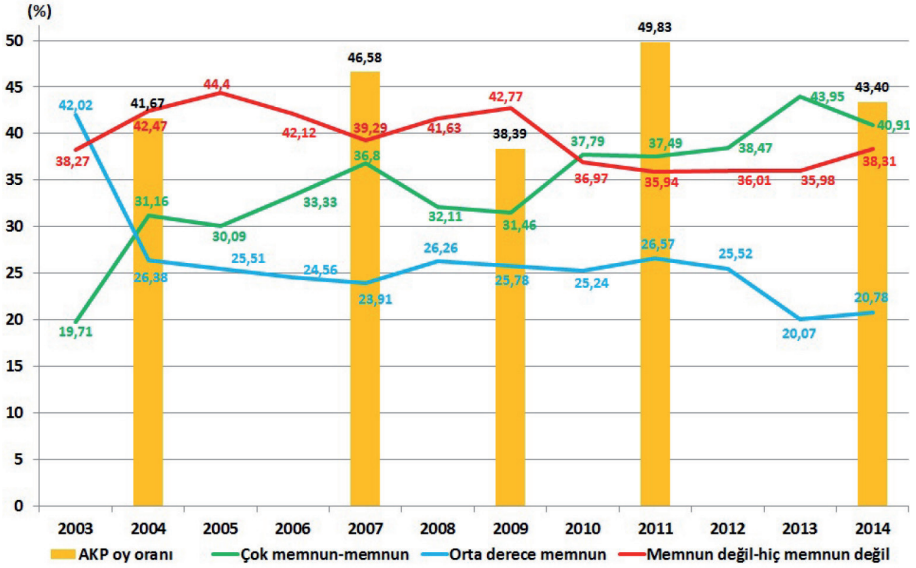
³² Mustafa İbicioğlu v.d., “Türkiye’deki Tüketici Güven Endeksi ile Döviz Kuru Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi”, **İşletme Araştırmaları Dergisi**, Cilt 5, Sayı 1, 2013, s.6.

yılıının ilk dokuz ayı sonunda 64,6 seviyesine gerilemiştir. Tüketici güven endeksi ile Adalet ve Kalkınma Partisinin oy oranlarında meydana gelen dalgalanmaların bir bine paralellik gösterdiğini açıkça görmekteyiz (Grafik 3).

Grafik 3. Yıllık ortalama Tüketici Güven Endeksi ile Adalet ve Kalkınma Partisinin oy oranları arasındaki ilişki (*TÜİK verilerinden derlenmiştir*).

Çalışmada kullanılan diğer bir parametre ise hanehalkı gelirinden memnuniyet derecesidir. Bu parametreye göre çok memnun ve memnun olanların oranı 2003 yılında en düşük seviyede (% 19,7) iken, 2004 yılında hızla yükselerek % 31,16'ya, 2007 yılında % 36,8'e yükselmiştir. 2009 yılında % 31,46 seviyelerine gerilemiş, 2011 yılında % 37,49 seviyesine yükselmiştir. 2013 yılında % 43,95 seviyesine çıkan aile gelirinden çok memnun ve memnun olanların oranı 2014 yılında biraz gerileyerek % 40,91 olmuştur (Grafik 4).

Grafik 4. Hanehalkı gelirden memnuniyet derecesi ile Adalet ve Kalkınma Partisinin oy oranları arasındaki ilişki (TÜİK verilerinden derlenmiştir).

Hanehalkı gelirden orta derece memnun olanların oranı ise yıllar itibariyle artıp azalmakla beraber 2003-2014 yıllarında kabaca azalma eğilimi göstererek, 2003 yılında % 42,02 seviyesinde iken 2014 yılında % 20,78 seviyesine düşmüştür (Grafik 4).

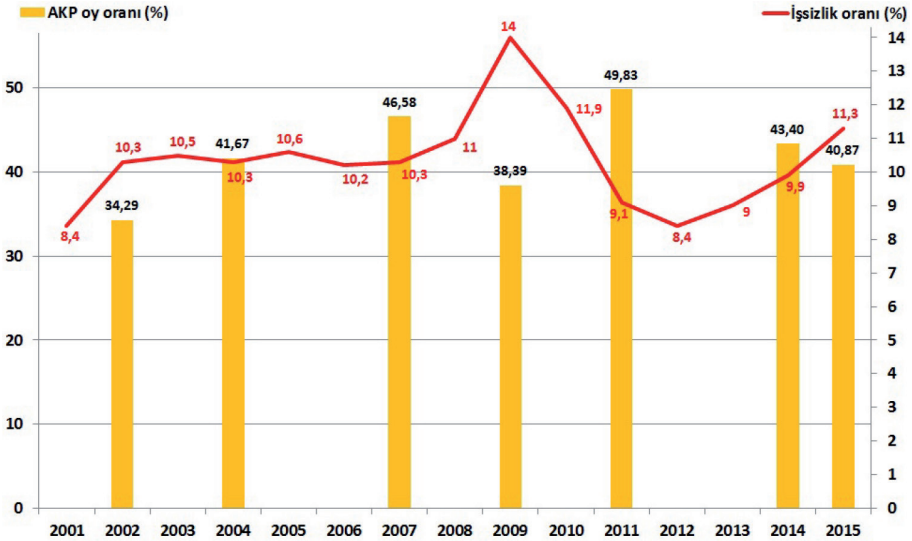
Bunun yanında hanehalkı gelirden memnun olmayan ve hiç memnun olmayanların oranı 2003 yılında % 38,27, 2003 yılında % 42,47, 2007 yılında 39,29, 2009 yılında 42,77, 2011 yılında % 35,94 ve 2014 yılında tekrar 2003 seviyelerine yükselerek % 38,31 oranında gerçekleşmiştir (Grafik 4).

Hanehalkı gelirden memnuniyet derecesi ile Adalet ve Kalkınma Partisinin oy oranları ilişkilendirildiğinde, özellikle aile gelirden çok memnun ve memnun ile aile gelirden memnun olmayan ve hiç memnun olmayanların oranlarıyla sıkı bir ilişkisi olduğu görülmektedir (Grafik 4).

Ekonomide seçmen tercihini etkileyen en önemli mikro ekonomik parametre işsizlik oranıdır. Çünkü işsizlik direk olarak bireyi ilgilendir-

mekte, bireyin psikolojik ve sosyolojik durumunu etkileyerek seçim kararına yön vermektedir. Türkiye'nin yıllara göre işsizlik verileri incelendiğinde, Adalet ve Kalkınma Partisinin iktidara geldiği 2002 yılında % 10,3 seviyesinde olduğu görülmektedir. 2007 yılına kadar kabaca aynı seviyelerde kalan işsizlik oranı, 2009 yılında % 14 ile Adalet ve Kalkınma Partisinin 8 yıllık iktidarı boyunca gördüğü en yüksek orandır. 2011 yılında ise % 9,1 ile Adalet ve Kalkınma Partisinin 10 yıllık iktidarı boyunca ilk defa işsizlik oranı % 10'un altına düşmüştür. 2014 yılında % 9,9 seviyesine yükselen işsizlik oranı, 2015 senesinin ilk dokuz ayı sonunda % 11,3 seviyelerine yükselmiştir (Grafik 5).

İşsizlik oranı ile Adalet ve Kalkınma Partisinin oy oranları arasındaki ilişkiye baktığımızda işsizlik oranındaki durağanlığın bir nevi ekonomik istikrarı temsil ederek oy oranında artışı getirdiği, fakat ciddi artış ve azalışlarda Adalet ve Kalkınma Partisinin oy oranlarının da azalış ve artışlar olduğu açıkça görülmektedir (Grafik 5).

Grafik 5. Türkiye'de işsizlik oranları ile Adalet ve Kalkınma Partisinin oy oranları arasındaki ilişki (TÜİK verilerinden derlenmiştir).

Çalışmanın bu bölümünde ise iller bazlı analizler için 2002-2015 yılları arasında illere yapılan devlet yatırımları ve illerin işsizlik oranları

ile illerde gelecek 5 yılda (2014-2018) ekonomik gelişmede iyimserlik beklentileri ve illerin hanehalkının gelirinden memnuniyet derecelerinin 2014 yılındaki durumu gibi parametreler kullanılmıştır.

Ekonomik ilişki olasılığı veri ve yöntem bölümü içinde açıklanan kriterlere göre yapılmış, Tablo 1'deki sonuçlar elde edilmiştir. Tablo 1'deki sonuçlar ise Harita 1'de görselleştirilmiştir. Buna göre Adana, Antalya, Iğdır, Kırıkkale ve Tunceli ile Adalet ve Kalkınma Partisinin oy oranı ile işsizlik ve yapılan devlet yatırımları arasındaki ekonomik bağ % 33 ile en düşüktür (Tablo 1, Harita 1). 7 Haziran 2015 seçimlerinde, bu illerde 2.911.601 kişi oy kullanmış, Adalet ve Kalkınma Partisi, bu illerde toplam oyun % 30,9'unu (901.110) almıştır.

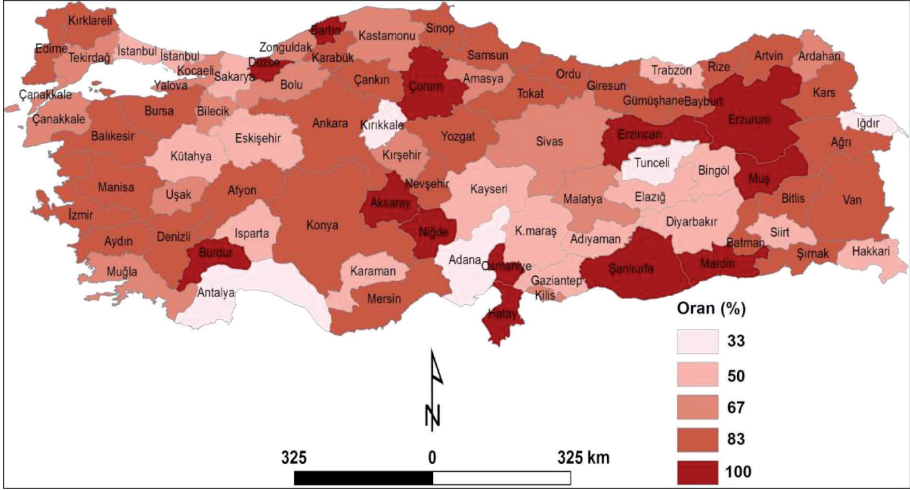
Buna karşılık Aksaray, Bartın, Burdur, Çorum, Düzce, Erzincan, Erzurum, Hatay, Mardin, Muş, Niğde, Osmaniye ve Şanlıurfa illerinde ise ekonomik ilişki oranı % 100 olarak tespit edilmiştir (Tablo 1, Harita 1). 7 Haziran 2015 seçimlerinde, 4.306.215 kişi bu illerde oy kullanmış, Adalet ve Kalkınma Partisi, bu illerde toplam 1.863.143 oy alarak, illerin toplam oyunun % 43,3'ünü almıştır.

Ekonomik ilişki olasılığı ile Adalet ve Kalkınma Partisinin oy oranı arasındaki ilişkinin % 50 olduğu illere baktığımızda; Adıyaman, Bingöl, Diyarbakır, Elazığ, Eskişehir, Gaziantep, Hakkâri, Isparta, İstanbul, Kahramanmaraş, Karaman, Kayseri, Kütahya, Sakarya, Siirt ve Trabzon'un bu grupta yer aldığını görmekteyiz (Tablo 1, Harita 1). Bu illerde, 7 Haziran 2015 seçimlerinde 15.083.845 kişi oy kullanmış, Adalet ve Kalkınma Partisi, bu illerdeki toplam oyun % 43'ünü (6.491.126) almıştır.

Ekonomik ilişki olasılığı ile Adalet ve Kalkınma Partisinin oy oranı arasındaki ilişkinin % 67 olduğu iller; Amasya, Ardahan, Bilecik, Bolu, Çanakkale, Kastamonu, Kırşehir, Kilis, Kocaeli, Malatya, Muğla, Sivas, Tekirdağ, Uşak, Yalova ve Zonguldak'tır (Tablo 1, Harita 1). 7 Haziran 2015 seçimlerinde, bu illerde 5.200.366 kişi oy kullanmış, Adalet ve Kalkınma Partisi, bu illerde toplam 2.194.579 oy alarak, illerin toplam oyunun % 42,2'sini almıştır.

	Kişibaşı devlet yatırımı artış oranı (%)					İşsizlik artış oranı (%)					AKP oy artış oranı (%)					Ekonomik etki olasılığı %	
	2004	2007	2009	2011	2014	2015	2009	2011	2014	2015	2004	2007	2009	2011	2014		2015
ADANA	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	33
ADYAMAN	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	50
AFYON	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	83
AĞRI	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	83
AKSARAY	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	100
AMASYA	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	67
ANKARA	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	83
ANTALYA	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	33
ARDAHAN	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	67
ARTVİN	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	83
AYDIN	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	83
BALIKESİR	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	83
BARTIN	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	100
BATMAN	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	83
BAYBURT	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	83
BİLECİK	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	67
BİNGÖL	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	50
BITLİS	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	83
BOLU	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	67
BURDUR	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	100
BURSA	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	83
ÇANAKKALE	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	67
ÇANKIRI	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	83
ÇORUM	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	100
DENİZLİ	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	83
DİYARBAKIR	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	50
DÜZCE	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	100
EDİRNE	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	83
ELAZIĞ	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	50
ERZİNCAN	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	100
ERZURUM	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	100
ESKİŞEHİR	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	50
GAZİANTEP	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	50
GİRESUN	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	83
GÜMÜŞHANE	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	83
HAKKARİ	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	50
HATAY	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	100
İĞDIR	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	33
İSPARTA	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	50
İÇEL	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	83
İSTANBUL	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	50
İZMİR	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	83
K. MARAŞ	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	50
KARABÜK	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	83
KARAMAN	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	50
KARS	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	83
KASTAMONU	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	67
KAYSERİ	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	50
KIRIKKALE	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	33
KIRKLARELİ	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	83
KİRŞEHİR	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	67
KİLİS	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	67
KOCAELİ	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	67
KONYA	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	83
KÜTAHYA	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	50
MALATYA	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	67
MANİŞA	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	83
MARDİN	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	100
MUĞLA	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	67
MUŞ	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	100
NEVŞEHİR	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	83
NİĞDE	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	100
ORDU	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	83
OSMANIYE	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	100
RİZE	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	83
SAKARYA	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	50
SAMSUN	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	83
SİRT	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	50
SİNOP	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	83
SİVAS	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	67
ŞANLIURFA	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	100
SİRNAK	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	83
TEKİRDAĞ	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	67
TOKAT	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	83
TBARZON	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	50
TUNCELİ	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	33
UŞAK	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	67
VAN	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	83
VALOVA	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	67
YOZGAT	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	83
ZONGULDAK	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	67

Tablo 1. Türkiye'deki illerde, kişi başı devlet yatırımı, işsizlik oranları, Adalet ve Kalkınma Partisi oy oranları ve bunlar arasındaki ilişki (*TÜİK ve YSK verilerinden derlenmiştir*).

Harita 1. Türkiye’de işsizlik oranı ve illere yapılan devlet yatırımları ile Adalet ve Kalkınma Partisinin oy oranları arasındaki ekonomik ilişki (*Tablo 1’deki TÜİK ve YSK verilerinden derlenmiştir*).

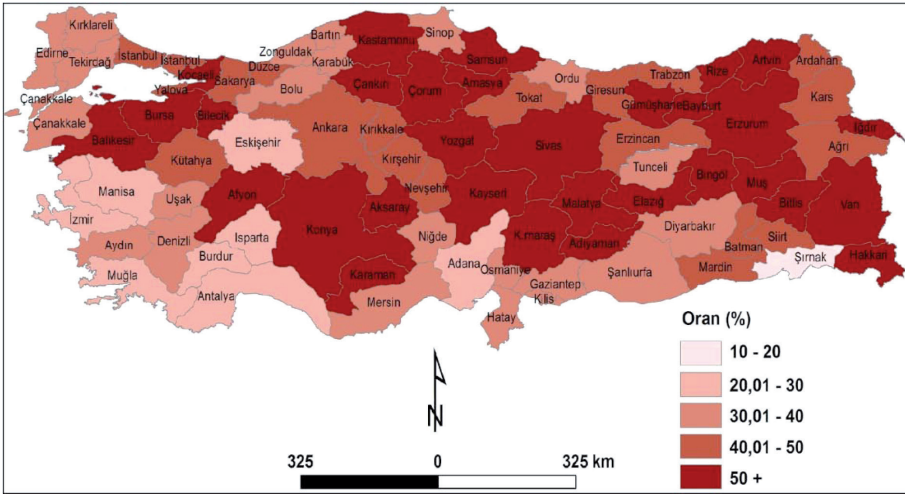
Adalet ve Kalkınma Partisinin oy oranı ile ekonomik ilişki olasılığı % 83 olan iller; Afyon, Ağrı, Ankara, Artvin, Aydın, Balıkesir, Batman, Bayburt, Bitlis, Bursa, Çankırı, Denizli, Edirne, Giresun, Gümüşhane, İzmir, Karabük, Kars, Kırklareli, Konya, Manisa, Mersin, Nevşehir, Ordu, Rize, Samsun, Sinop, Şırnak, Tokat, Van, Yozgat’tır (Tablo 1, Harita 1). Bu illerde, 7 Haziran 2015 seçimlerinde 18.661.985 kişi oy kullanmış, Adalet ve Kalkınma Partisi bu illerde toplam oyun % 39,5’ini (7.363.385) almıştır.

Bu verilere göre Adalet ve Kalkınma Partisinin oy oranları ile ekonomik yatırım ve işsizlik oranı arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Nitekim ilişkinin fazla olduğu illerde partinin aldığı oy oranları yüksek, ilişkinin az olduğu illerde ise düşüktür.

Bunun yanında özellikle 2009 yılı dikkate alındığında Adalet ve Kalkınma Partisinin oy oranındaki artış ve azalışlarla işsizlik oranı arasında sıkı bir ilişki mevcuttur. İller bazında oy düşüşleri ile işsizlik oranı arasındaki paralellik sadece 7 ilde uyumsuzdur (Tablo 1). Buna karşılık 2011 yılı verilerine bakıldığında, Türkiye genelinde işsizlik oranındaki

azalışa bağlı olarak Adalet ve Kalkınma Partisinin de hemen hemen bütün illerde oyunu arttırdığı görülmektedir. Bu dönemde sadece 11 ilde uyumsuzluk göze çarpmaktadır.

Çalışmada mekânsal dağılışı yapılan bir diğer parametre ise bireylerin gelecek beş yılda ekonomik gelişmede iyimserlik ile ilgili beklentileridir. 2014-2018 yılları arasındaki beklentilerin Türkiye'deki dağılımı Harita 2'de gösterilmiştir. Buna göre iyimserlik oranı % 50 ve üzeri olan illerde, Adalet ve Kalkınma Partisi, kullanılan 12.704.587 oyun % 49, 4'ünü (6.272.622) almıştır (Harita 2).

Harita 2. Türkiye'de gelecek beş yılda (2014-2018) ekonomik gelişmede iyimserlik beklentileri (TÜİK verilerinden derlenmiştir).

Adalet ve Kalkınma Partisi, 7 Haziran 2015 seçimlerinde, iyimserlik oranı % 40-50 arasında olan illerde kullanılan 16.047.644 oyun % 41, 9'unu (6.719.431), iyimserlik oranı % 30-40 olan illerde kullanılan 9.420.508 oyun % 36'sını (3.395.377) ve iyimserlik oranı % 20-30 oranında olan illerde kullanılan 7.765.045 oyun % 31, 6'sını (2.458.036) almıştır (Harita 2, Tablo 2).

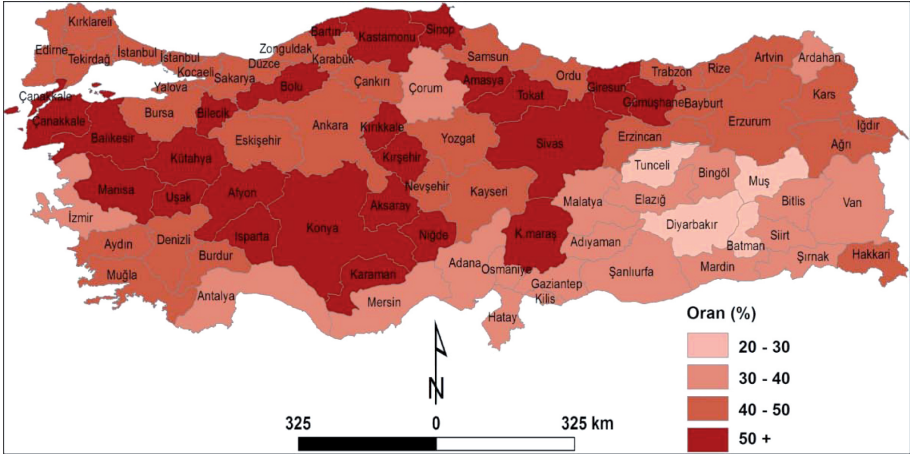
İyimserlik oranı % 10-20 arasında olan tek il Şırnak'tır. Nitekim Adalet ve Kalkınma Partisi 7 Haziran 2015 seçimlerinde bu ildeki oyların ancak % 9, 71'ini alabilmiştir.

Tablo 2. Gelecek beş yılda (2014-2019) ekonomik gelişmede beklenti durumu ile Adalet ve Kalkınma Partisinin 7 Haziran 2015 oy oranları.

İllere göre ekonomide iyimserlik oranları (%)	Adalet ve Kalkınma Partisi Oy Oranı (%)	Uyumluluk oranı (%)
10-20	9, 71	97
20-30	31, 6	84
30-40	36	100
40-50	41, 9	100
50+	49, 4	99

İllere göre ekonomide olumlu beklentiler ile Adalet ve Kalkınma Partisinin oy oranları arasındaki ilişkinin sonuçları neredeyse birebir uyumaktadır. Olumlu beklenti oranı % 20-30 aralığındaki illerde, uyumluluk oranı % 84 iken, olumlu beklenti oranı % 30 ve üzeri olan illerde % 100'e yakın, % 10-20 arasında olan Şırnak'ta ise % 97'dir (Tablo 2). Dolayısıyla ileriye dönük ekonomik beklentilerin mevcut iktidarların geleceğini tayin edebileceğini görmekteyiz.

Çalışmada seçmen tercihlerinin mekânsal dağılımını etkileyecek bir diğer ekonomik parametre hanehalkının gelirinden memnuniyet derecesidir. Bununla ilgili yapılan dağılım haritası aşağıdadır (Harita 3).

Harita 3. Türkiye'de hanehalkı gelirinden duyulan memnuniyet oranı (TÜİK verilerinden derlenmiştir).

Buna göre, Adalet ve Kalkınma Partisi, hanehalkı gelirinden memnuniyet derecesi % 20-30 arasında olan illerde kullanılan 1.345.906 oyun % 16,96'sını (228.395), memnuniyet derecesi % 30-40 arasında olan illerde kullanılan 12.313.080 oyun % 34,92'sini (4.299.895), memnuniyet derecesi % 40-50 arasında olan illerde kullanılan 24.341.305 oyun % 42,15'ini (10.260.609) ve memnuniyet derecesi % 50'den fazla olan illerde kullanılan 8.162.943 oyun % 49,96'sını (4.078.512) almıştır (Harita 3, Tablo 3).

Tablo 3. Türkiye'de illere göre hanehalkı gelirinden memnuniyet ile Adalet ve Kalkınma Partisinin 7 Haziran 2015 oy oranları.

İllere göre hanehalkı gelirinden memnuniyet oranları (%)	Adalet ve Kalkınma Partisi oy oranı (%)	Uyumluluk oranı (%)
20-30	16, 96	85
30-40	34, 92	100
40-50	42, 15	100
50+	49, 96	99, 9

İllere göre hanehalkı gelirinden memnuniyet derecesi ile Adalet ve Kalkınma Partisinin oy oranları, memnuniyet derecesi % 20-30 olan illerde % 85, diğer illerde % 100'e yakın uyumluluk göstermektedir (Tablo 3).

SONUÇ VE TARTIŞMA

Çalışmada kullanılan makro ve mikro düzeydeki ekonomik parametreler ile Adalet ve Kalkınma Partisinin oy oranları arasında sıkı bir ilişki tespit edilmiştir. Türkiye'nin genel ekonomik görünümüne baktığımızda yıllık büyüme hızı, tüketici güven endeksi, hanehalkı gelirinden memnuniyet derecesi ve yıllık işsizlik oranlarındaki değişimler, iktidar partisinin oy oranlarıyla paralel şekilde dalgalanma göstermektedir. Çok daha etkili olanı ise iller bazında yapılan oy dağılımı ve ekonomik parametreler arasındaki sıkı ilişkidir. Örneğin, iller bazlı hem hanehalkı gelirinden memnuniyet derecesi hem de gelecek beş yılda ekonomiden

beklenen başarı ile Adalet ve Kalkınma Partisinin illere göre oy oranları arasında nerdeyse % 100'e yakın bir ilişki tespit edilmiştir. Aynı şekilde iller bazlı, 2009 ve 2011 yıllarında işsizlik oranında yaşanan keskin değişimler Adalet ve Kalkınma Partisinin oy oranlarına da yansımıştır. Nitekim 2009 yılında, iller düzeyinde işsizlik oranındaki artış ve azalışlar 74 ildeki oy oranındaki değişimle örtüşmektedir. 2011 yılında ise bu örtüşme 70 ili kapsamaktadır. Bu durum seçmen tercihlerinin, Türkiye'de ideolojik, sosyolojik, psikolojik ve dini saplantılarından kurtulmaya başladığını ve bireylerin daha çok ekonomik çıkar amaçlı (faydacı) sandığa gittiğine önemli bir işarettir. Tabii ki olumsuz ekonomik göstergeler sadece ekonomiden olumsuz etkilenenlerin seçim tercihlerini kapsamamaktadır. Çünkü ekonomi sürekli kamuoyu gündeminde kalan, her seçim döneminde en fazla gündeme getirilen seçim araçlarından biridir. Hatta başta makroekonomik göstergeler olmak üzere, mikro ekonomik göstergeler üzerinde yapılan tartışmaların seyri çoğu kez seçim sonucunu direkt belirleyebilmektedir. Öyle ki ekonomiden olumsuz etkilenmemiş bireyler dahi, kamuoyundaki olası endişeler ve olumsuz beklentilerden ciddi şekilde etkilenmektedir.

Oyların illere göre mekânsal dağılışında göze çarpan diğer önemli bir etken ise kentleşme boyutudur. Özellikle büyük kentlerde işsizlik oranındaki artış ve azalışlar seçmen tercihinde daha önemli görünürken, küçük kentlerde ise işsizlik oranları yanında yapılan devlet yatırımlarının gözle görülür olması oy oranlarını önemli ölçüde etkilemektedir. Bunun yanında kentlerin nüfus olarak büyümesi ile beraber daha karmaşık bir yapıya bürünmesi bireylerin (özellikle genç ve dinamik) sosyal, kültürel ve daha özgür yaşama beklentilerini ön plana çıkarabilmekte, bu durum büyük kentlerde ekonomik göstergeler yanında seçmen tercihlerini etkileyen önemli bir parametre olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bazı kentlerde seçmen tercihlerinin kökleşmiş ideolojik ve tarihi faktörlere bağlı olarak şekillendiği de görülmektedir. Örneğin Şırnak ve Tunceli gibi bazı küçük kentlerde devlet yatırımları sürekli artmış olmakla beraber bu olumlu durum mevcut iktidarın bu kentlerde aldığı oy oranlarına yansımamıştır.

Çalışma sonucuna göre Türkiye’de her ne kadar seçmenlerin kararlarını etkileyen farklı parametreler mevcudiyetini koruyorsa da, bundan sonra Türkiye’de iktidar olmak veya iktidarda devamlılığı sağlamak için ekonomik programların geliştirilmesi, sağlıklı bir gelişimin sağlanması, yakalanması ve başarılması şart görünmektedir. Nitekim bu çalışmada, Adalet ve Kalkınma Partisinin, halk tarafından hem makro hem de mikro ekonomik düzeydeki performansı ile ölçüldüğünü, halkın da önemli ölçüde buna göre karar verdiğini görmekteyiz. Türkiye’de seçmen kararlarını etkileyen bir diğer önemli ekonomik neden olarak, özellikle 1990’lı yıllarda koalisyonlar döneminde yaşanan istikrarsızlıkların toplumun hafızasına yerleşmiş olması gösterilebilir. Bu nedenle günümüzde özellikle tek parti tercihinin aranıyor olmasının, ideolojik, sosyolojik, dini ve psikolojik boyutları olsa da, daha çok ekonomik olduğunu söylemek mümkündür. Fakat istikrarın sağlanması için ekonomik yatırımlar, gelişmişlik ve refahın yanında mutlak suretle çağın şartlarına uygun sosyal ve ekonomik reformlar yapılması, kişinin mal, mülk, hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınması, eşit vatandaşlık kavramı kuralının işletilmesi gerekmektedir. Bu ise bilgi ve beceride fırsat eşitliğinin yaratılmasına bağlıdır. Nitekim Piketty (2014), ekonomi içindeki eşitsizliklerin ancak liyakat (bilgi ve beceri ölçüt alınarak) ile daralacağını, bu suretle gerçek demokrasiye geçileceğini ifade etmektedir³³. Bu durum bireyin yaşadığı toplumda kendini ekonomik ve sosyal olarak ifade etmesini, daha üretken olmasının önünü açacak, devletin büyümesine ve devlet demokrasisine katkı sağlayacaktır. Aynı zamanda kişilere toplumda eşit oldukları duygusunu verecektir. Hâlbuki liyakat, Türkiye’de hiçbir zaman dikkate alınmamış ve günümüzde de önemli ölçüde ihmal edilmektedir. Dolayısıyla mevcut iktidarın liyakatı baz alması durumunda ömrünün çok daha uzun olması muhtemeldir. Ya da bu tür programlara sahip partilerin işbaşına gelme olasılığı daha yüksektir.

Bunun yanında Türkiye’nin toplum yapısı göz önünde bulundurulduğunda, Türk toplumunu sadece liberal özelliklerle (ekonomi temelli)

³³ Thomas Piketty, **Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s.23.

ele almak da mümkün değildir. Çünkü Türkiye’de dini, kültürel ve sosyal altyapı, toplumsal dayanışmayı, yardımlaşmayı ve çoğu zaman kişisel çıkarların topluma feda edilmesini sağlar niteliktedir. Nitekim Fukuyama (1998)’in de belirttiği gibi ancak liberal toplumların temel yapısı özçıkara dayanır³⁴ (Fukuyama, 2014: 408). Hâlbuki Türkiye’de seçmen tercihlerinin tarihi, dini, sosyolojik, ideolojik ve psikolojik koşullarla sıkı ilişkileri mevcuttur. Bu çalışma her ne kadar ekonomik koşullar ile Adalet ve Kalkınma Partisinin oy oranları arasında sıkı bir ilişki olduğunu ortaya koyuyorsa da Türkiye’nin de içinde bulunduğu kültür bölgesinde, bireysel reflekslerin ekonomiden bağımsız hareket etme olasılığı çok yüksektir. Örneğin Adalet ev Kalkınma Partisinin önümüzdeki 1 Kasım 2015 seçimlerinde ne kadar oyunu arttıracacağı ya da oyunun ne kadar azalacağı bu reflekslere bağlıdır. Çünkü ekonomik olarak baktığımızda, 7 Haziran seçimlerinden bu yana ekonomide önemli değişikliklerin olmadığını, muhtemelen Adalet ve Kalkınma Partisinin önceki seçimlere benzer oy alacağını görmekteyiz. Fakat son zamanlarda, artan terör olayları, askeri operasyonlar, hükümetin kurulamamasının halk tarafından nasıl okunacağı, ekonomik verilerden daha önemli görünmektedir. Çünkü gelinen noktada, artan şiddet ortamının, huzursuzluğun, korkunun ortadan kaldırılması, Türkiye’de huzur ve istikrarın anahtarı durumdadır. Ayrıca seçmenin tek partinin yararlı olacağına dair düşüncesi ve ekonomik vaatlerin Adalet ve Kalkınma Partisi tarafından gerçekleştirilebileceğine olan inancı 1 Kasım 2015 seçimlerinde Adalet ve Kalkınma Partisinin tek başına iktidara gelebileceğine önemli bir işarettir.

Sonuç olarak Türkiye Cumhuriyeti tarihin her döneminde ekonomik parametreler seçmen tercihlerini etkilemiştir. Yapılan bu çalışmada da, bu durumun günümüzde de önemini koruduğu görülmektedir. Fakat liberal sermaye akışkanlığının da en büyük nedeni olan toplumsal huzur ve demokrasi düşüncesinin halk tarafından nasıl okunacağı da son derece önemlidir. Dolayısıyla ekonomik parametrelerin, yapılan ekonomik, sosyal ve kültürel reformlardan bağımsız düşünülmemesi ve birbirine paralel geliştirilmesi zorunludur.

³⁴ Francis Fukuyama, **Tarihin Sonu ve Son İnsan**, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2014, s.408.

KAYNAKÇA

AKGÜN, Birol, “Türkiye’de Seçmen Davranışı: Partizan Tutumlar, İdeoloji ve Ekonomik Faktörlerin Oy Vermeye Etkisi”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi**, Sayı 4, 2000, s.75-92.

AVCI, Sedat, “Türkiye’nin ekonomi Politikaları ve Coğrafi sonuçları”, **Coğrafya Dergisi**, Sayı 8, 2000, s.27-70.

AYDIN KILIÇ, Esra, “Seçmenlerin Oy Verme Davranışlarında Etkili Olan Siyasal Faktörlere İlişkin Bir Araştırma: Ankara Örneği”, **21. Yüzyılda Sosyal Bilimler**, Sayı 2, 2012-2013, s.179-222.

BİÇİCİ, Mehmet, **Gaziantep Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri (1923-1950)**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dal Basılmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş, 2014.

ÇİNKO, Levent, “Seçmen Davranışları ile Ekonomik Performans Arasındaki İlişkilerin Teorik Temelleri ve Türkiye Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 61, Sayı 1, 2006, s.103-116.

DPT, **Plan ve Türkiye’de Planlı Kalkınma**, Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara, 1986.

ERTUĞRUL, Cemil- İPEK, Evren - ÇOLAK, Olcay, “Küresel Mali Krizin Türkiye Ekonomisine Etkileri”, **Akademik Fener**, Sayı 13, 2010, s.59-72.

FUKUYAMA, Francis, **Tarihin Sonu ve Son İnsan**, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2014.

GEVGİLİLİ, Ali, **Türkiye’de Kapitalizmin Gelişmesi ve Sosyal Sınıflar**, Bağlam Yayınevi, İstanbul, 1999.

GÜLLÜPINAR, Hasan - DİKER, Ersin - ASLAN, Emre S., “Oy Verme Yaklaşımları Bağlamında Aday Merkezli Seçmen Tercihini Üzerine Deneysel Bir Araştırma”, **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı 35, 2013, s.1-2.

HEPAKTAN, C. Erdem, “Türkiye’nin Dönüşüm Sürecinde Dış Ticaret Politikaları”, **2. Ulusal İktisat Kongresi**, 20-22 Şubat, DEÜ İİBF İktisat Bölümü, İzmir, 2008.

İBİCİOĞLU, Mustafa - KAPUSUZUĞLU, Ayhan - KARAN, Mehmet Baha, “Türkiye’deki Tüketici Güven Endeksi ile Döviz Kuru Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi”, **İşletme Araştırmaları Dergisi**, Cilt 5, Sayı 1, 2013, s.5-16.

KALENDER, Ahmet, **Siyasal İletişim Seçmenler ve İkna Stratejileri**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2005.

KARPAT, Kemal, **Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.

_____, **Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014.

ÖCAL, Zeliha Özlem, **Siyasi Açından I.ve II. Refik Saydam Hükümetleri**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.

ÖZKAN, Abdullah, **Siyasal İletişim**, Nesil Matbaacılık, İstanbul, 2004.

ÖZKAN, M. Selçuk - TEMİZER, Abidin, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Karaborsacılık”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 2, Sayı 9, 2009, s.319-325.

PIKETTY, Thomas, **Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

ŞAFAK, Can, “Türkiye’de 1960-1980 Dönemi Emek Tarihine İlişkin Kaynaklar”, **Çalışma ve Toplum**, Sayı 3, 2014, s.159-184.

TÜİK, (2015). www.tuik.gov.tr.<http://www.tuik.gov.tr/>

YSK, (2015). <http://www.ysk.gov.tr/ysk/faces/Secimler?>

YENİ BELGELER IŞIĞINDA TOPKAPI FUKARAPERVER CEMIYETİ

Cengiz MUTLU*

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin son döneminde savaş ve isyanlar ülke ekonomisini derinden etkilemiştir. Bunun faturasını ise yoksul halk üstlenmiştir. II. Meşrutiyet yıllarında İttihat ve Terakki'nin Şehremini'deki Topkapı Kulübü binasında kurulan Topkapı Osmanlı Fukaraperver Cemiyeti, savaşların ve göçlerin getirdiği teşekküllerden biriydi. Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'nın ardından gelen göçmenlere yardımcı olan cemiyet, mütareke döneminde aşhanalar kurmak suretiyle fakirlere yemek dağıtımını üstlenmişti. Birçok kimsesiz çocuğa sahip çıkan, fakir ailelere yardım eden cemiyet günümüze kadar varlığını muhafaza etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fakir, İstanbul, Yardım, Cemiyet, Savaş.

* Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Karasu MYO, cengiz.mutlu@windowslive.com

IN THE LIGHT OF NEW DOCUMENTS THE TOPKAPI FUKARAPERVER ASSOCIATION

ABSTRACT

In the last period of the Ottoman Empire wars and rebellions affected the country's economy deeply. The poor undertook this bill. Ottoman Topkapı Fukaraperver Association was founded in the years of the Constitutional II period at the Union and Progress Club's building in Sehremini. It was one of the enterprises founded because of wars and migration. This Association helped immigrants who came after the Balkan Wars and World War I. In addition to this, it distributed food to the poors by establishing refectory during the Armistice period. Nowadays, it looks after orphans, helps poor families.

Key Words: The Poor, Istanbul, Donation, Association, War.

GİRİŞ

II. Abdülhamit döneminde iki kez dernekler hususunda yasaklama getirilmişti. Meşrutiyetin yeniden iadesinin ardından toplumsal bir olgu olarak ortaya çıkan dernekleşme, büyük ölçüde 1901 tarihli Fransız dernekler kanunundan esinlenerek hazırlanan ve 16 Ağustos 1909'da Cemiyetler Kanunu ile hukuksal bir çerçevede meşruiyet kazanmıştır. Cemiyetler kanununa devlet bir kısım sınırlama ve kısıtlama getirmeyi ihmal etmemişti. Buradaki amaç toplumsal birliği sağlayacak şekilde “*İttihad-ı Anasır*” politikasını sürdürme endişesiydi¹. Meşrutiyet devrinde birçok cemiyet kurulmuştur. Nitekim bu dönemde Beyoğlu Mutasarrıflığı ve İstanbul Vilayetince ruhsat verilen ve Dahiliye Nezaretine bazı evrakı noksan olarak devredilen İstanbul'da 212 cemiyet vardı². Bunların bir kısmı ayrılıkçı amaçlarını hayırsever cemiyet maskesi altında devam ettirme gayretindeydi. Zira, üç partiye ayrılmış olan Bulgar komiteleri bir araya gelememekten ötürü hayır cemiyeti adı altında fesat komitesi teşkil etmişlerdi³. Aynı şekilde askerlik yaşı gelen Rum gençleri Yunan emellerine hizmet için patrikhane tarafından yemin ettirilmekte ve Etnik-i Eteryaya cemiyeti fedailerince korkutulmaktaydılar. Fukaraperver cemiyeti adı altında müteşekkil, Yunan emellerine hizmet eden on kadar cemiyet faaliyet ruhsatı almak istemişlerdi⁴. Kumkapı'da kurulan

¹ A. N. Yücekök - İ. Turan - M. Alkan, **Tanzimattan Günümüze Stk'lar**, Türkiye Ekonomik Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1998, s.51-53. Cemiyet kurmak için müracaat edenlerden devlet resmi prosedüre uygun olmak koşuluyla bazı isteklerde bulunmaktaydı. Sözügelimi, Dahiliye Nezaretine Eyüp Fukaraperver Cemiyeti'nin kuruluş dilekçesinin ulaşması üzerine nezaret, cemiyet tesis etmek isteyenlerin nizamnamelerinden iki nüshanın ekiyle beyannamelerini İstanbul'da dahiliye nezaretine göndermelerini cemiyetler kanunun altıncı maddesinde yazılı olduğu gibi kanun çerçevesinde nezarete müracaat etmelerini istemişti. Bkz. **BOA**, DH.MİÜİ, 121/17.

² **BOA**, DH. EUM.AYŞ, 64/49.

³ **BOA**, A.MTZ (04), 140/26.

⁴ **BOA**, DH.MUİ, 351/13. Osmanlı Arşivi'ndeki 1891 tarihli bir belgede, Yunan kralının talimatıyla Atina'da kurulan Makedonya Fukaraperver Cemiyeti insaniyet perdesi altında yayımlacılık ve istiklal fikri gütmekteydi. **BOA**, Y.MTV, 53/45.13.

Fukaraperver Cemiyetine giren Yunanlı doktor Ayirinik'in Yunan emellerine hizmeti nedeniyle kaydının silinerek Rum Emanyel'in başkan yapılmasına karar verilmiştir⁵. Aynı durum Mütareke yıllarında da devam etmişti. İşgal yıllarında Rum Muhacirin ve Fukaraperver Cemiyeti Trabzon'a Rum muhaceretini organize ederken, diğer taraftan Rum çetelerine silah ve mühimmat tedarikinde rol oynamıştır⁶.

Türklerin kurduğu cemiyetlerden sözgelimi Türk Ocağı, Osmanlı Hilal-i Ahmer, Donanma Cemiyeti v.b.lerinde siyasi iktidar partisi olan İttihat ve Terakki'nin etkisi-desteği olduğu gözlemlenmekteydi. Bu dönemde İstanbul'un çeşitli semtlerinde açılmaya başlanan İttihat ve Terakki Kulüpleri, amacı sosyal yardım olan hayır derneklerinin kuruluşunda rol oynamıştır. Bu bağlamda Topkapı Fukaraperver Cemiyeti'nin, Topkapı İttihat ve Terakki Kulübü binasında etkinlik göstermesi bunun deliliydi⁷. Meşrutiyet devrinde birçok hayırsever cemiyetin ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. Nitekim bunlar arasında; İstanbul Fukaraperver Cemiyeti⁸, Kasımpaşa Fukaraperver Cemiyeti⁹, İstanbul Cemiyet-i Hayriyesi¹⁰, Kadıköy Osmanlı Fukaraperver Cemiyeti¹¹, Aksaray Fukaraperver Cemiyeti¹², Orduda bulunan efradın ailelerine harpte vefat edenlerin yetimlerine yardım etmek amacıyla Eyüp'te kurulan Os-

⁵ BOA, DH.EUM.THR, 4/37.

⁶ BOA, DH. ŞFR, 102/88.

⁷ A.N.Yücekök-İ.Turan-M.Alkan, **a.g.e.**, s.108.

⁸ 1920 Aralık ayında İstanbul Fukaraperver Cemiyeti tarafından cemiyetin Cerrahpaşa'da Hobyar'daki merkez heyeti binasında şehitler, ölen muhacir ve fakirlere ithafen mevlid okutturulmuştur. Bkz. **Vakit**, 16 Kanun-i Evvel 1336.

⁹ BOA, DH.HMŞ, 4-1/4024

¹⁰ BOA, DH.HMŞ, 4-1/ 4-149.

¹¹ BOA, DH.HMŞ, 4-1/4076. Kadıköy Osmanlı Fukaraperver Cemiyeti 15 Mayıs 1912'de Kadıköy'deki fakirlere yardım etmek için Mühürdar Caddesi'nde Selanik Eşrafından Şefket Bey'in haremli Aliye Şefket Hanım tarafından kurulmuştur. Bkz. **BOA**, DH.EUM.6.ŞB, 32/53. Diğer taraftan Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti nezdinden tesis edilen tetkikat komisyonunca, tüm hayır cemiyetleri nizamnamelerine göre hareket edip etmedikleri hususunda kontrol edilmekteydi. Bkz. **BOA**, DH.EUM. AYŞ, 60/60.

¹² BOA, DH.HMŞ, 4-1/4094.

manlı ve Türk Hanımları Esirgeme Derneği, Rehber-i Teavün ve Eyüp Fukaraperver Cemiyetleri¹³, Özellikle Çanakkale Savaşları sırasında yaralanıp Rus hastanesinde yatmakta olan Türk askerlerinin ihtiyaçlarını karşılamada büyük çaba sarf eder Osmanlı Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi¹⁴ sayılabilir.

İstanbul'un fakir semtlerinden birinde fakirlere yardım ortaya çıkan Topkapı Fukaraperver Cemiyeti, 24 Şubat 1908'de¹⁵ Osmanlı Fukaraperver Cemiyet-i Hayriyesi'nin Topkapı Şubesi olarak, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Şehremini'deki Topkapı Kulubu binasında faaliyet geçmişti. Cemiyet tarafından yayımlanan bir kitapçıkta, Galib Hakkı Bey'in başkanlığını üstlendiği ilk idare heyetinde; Veznadar Eczacı Onnik Mardirosyan Efendi, Gureba-yı Müslimin Hastahanesi Eczacıbaşısı Nafiz Bey, Şehremini'de keresteci Hakkı Efendi ve Cemil Efendi, Bodos Efendi bulunmaktaydı¹⁶. 1913 yılında "*Osmanlı Fukaraperver Cemiyet-i Hayriye*"nin kendisini fesh etmesiyle Topkapı Şubesi müstakil bir cemiyete dönüşmüş ve "*Topkapı Fukaraperver Müessesesi-i Hayriyesi*" adı altında faaliyetlerine devam etmiştir¹⁷. Cemiyet, kuruluş sebeplerini ise şu şekilde açıklamaktaydı. İstanbul hudutları dahilindeki en fakir 15 mahalledeki yoksullara maddi ve manevi yardım yapmak, öksüz ve

¹³ **BOA**, DH.İ.U.M, 89-02/123; DH.MUI, 121/17. Eyüp Fukaraperver Cemiyeti için bkz. Sadık Sansaman, "Eyüp Fukara Cemiyeti", **Tarihi Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler**, İstanbul 2005, s.70

¹⁴ **BOA**, HR.SYS, 2174/3, lef 18.

¹⁵ **BCA**, 490.1.0.0/597.64.4, lef 4. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi'nde cemiyetin 1940 tarihinde kurulduğu gibi yanlış bir bilgi vardır. Bkz. **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1995, C. 8, s.442. 27 Nisan 1909 tarihinde inşaatına başlanılmakta olan Bağdat hattının Osmanlı Fukaraperver Cemiyetine verildiği takdirde elde edilecek gelirin Adana felaketzedeleri ve muhtaçlarına verileceği ve bu hususta Anadolu Demiryolu Şirketine gerekli talimatların verilmesini içeren bir tezkere Dahiliye Nezareti'ne gelmiştir. Bkz. **BOA**, DH.MUI, 691/34.

¹⁶ **Topkapı Fukaraperver Cemiyeti -1908-1968-Tarihçesi-Hizmetleri-Tasarıları**, İskender Matbaası, İstanbul 1968, s.5.

¹⁷ Nadir Özbek, "90 Yıllık Bir Hayır Kurumu: Topkapı Fukaraperver Cemiyeti." **Tarih ve Toplum**, C. 30, no. 180 1998, s. 4-10.

yetim çocukları koruma altına alarak okula gitmeleri için gerekli eşyayı temin ve bu çocukların ailelerine bakmak, hasta olanlarının evlerine doktor göndermek, ilaçlarını almak, ekmek ve katık vermek, işsizlere iş bulmak, haftanın belli günlerinde hastaları ücretsiz muayene etmek, hanesinde bakılamayan ve sokaklarda kalanları hastanelere sevk etmek, gerek maddi ve manevi, gerekse zelzele gibi felaketlere uğrayarak kimsesiz kalanlara yardım etmekte¹⁸.

Cemiyetin en önemli gelir kalemlerinin başında konser ve müsamereler için satılan biletler gelmekteydi. Topkapı Fukaraper Cemiyeti ile Ermeni Mektebi Fukara-yı Etfali, ihtiyaçları için beheri üç kuruşluk beş bin adet bilet bastırmışlardı. Mayıs 1910 tarihli Dahiliye Nezareti'ne gelen belgede, Topkapı haricinde Beylerbeyi Çeşmesi bahçesinde havanın müsait olduğu Haziran ayı içindeki bir Pazar günü konser verilmesi izni geçmektedir. Nezaret ise verdiği cevapta konserin zabıtaca mahzuru yok ise de zamanın netleşmemesinden dolayı inzibat tedbirlerinin alınamayacağını ve konserin tam gününün verilmesini istemiştir¹⁹. Alınan iznin ardından konserin 6 Ağustos 1910'da Yenibahçe Tiyatro ve bahçesinde yapılmasına karar verilmiş, fakat 23 Temmuz 1910'daki İstanbul yangınının yaptığı tahribat fazla olduğundan konser ertelenmek zorunda kalmıştır. Cemiyet 1911 Ramazan ayı boyunca düzenlediği akşam konserleriyle bir miktar gelir elde etmiştir. Bu arada cemiyet tarafından İstanbul yangınzedeleri için dolaştırılan yardım kutusunda toplanan para iane komisyona teslim edilmiştir²⁰.

Balkan Savaşı'nda Hilal-i Ahmer'le işbirliği yapan cemiyet, Rumeli ve Trakya'nın çeşitli yerlerinde aşhaneler ve dispanserler açmak suretiyle muhacirlere yardım elini uzatmıştı. Ayrıca, Topkapı'da Ahmetpa-

¹⁸ Osmanlı Fukaraperver Cemiyeti uzun müddet yaşayamamıştır. Zira İttihat ve Terakki Cemiyeti parti haline dönüşünce Osmanlı Fukaraperver Cemiyeti de tüm hak ve görevlerini Topkapı şubesine devrederek kendini fesh etmiştir. Bkz. **Topkapı Fukaraperver Cemiyeti - 1908 - 1968 - Tarihçesi - Hizmetleri - Tasarıları**, s.7-8.

¹⁹ BOA, DH.EUM.THR, 37/44.

²⁰ Nadir Özbek, a.g.m.

şa Camii'nde aşhane açmış, Tekkeci Ahmed Paşa, Fatmasultan, Ereğli Camileri ve diğer mescitlere yerleştirilen Balkan muhacirlerine yardım etmiştir²¹.

Çanakkale Savaşı sırasında yaralanan askerlerin yatırıldığı yerlerden olan Mecruhin Dispanseri ve Gümüşsuyu Hastanesinin ihtiyaçlarının karşılanması için Topkapı Fukaraperver Cemiyeti'nin yardımına başvurulmuştur²².

Cemiyet İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin binasını kullanmaktaydı. 1916 Mayısında Şhremini merkez memurluğu mıntukasındaki boş olan askeri karakol binasının aşhane yapılmak üzere cemiyet şubesine terk edilmiştir²³. Fakat daha sonra binanın Şhremini mıntukasının tam göbeğinde olması ve merkez memurluğu binasına uygun olması, kiradan tasarruf edilmesi de düşünülerek binanın polise devri düşünülmüştür. Bedeli bütçeden karşılanmak suretiyle polis tarafından kullanılmak üzere satın alınması için Maliye Nezareti nezdinden girişimlere başlanılmıştır²⁴.

Dönemin gazetelerinde cemiyet adına yardım kampanyaları düzenlenmekteydi. Vakit Gazetesi'nin 11 Şubat'ta açtığı kampanyaya için sadece iki günde 330 liralık bağış toplanmıştı. Hayırseverlerin müşfikane tavırlarına teşekkür eden Vakit, iki günde toplanan paranın şehirde süren sefaleti dindiremese de büyük bir adım olduğunu ve devamının geleceğinin altını çizmekteydi. Vakit bu durumu, *"hiç hükmünde bulunan bir para, İstanbul'un fukara babası unvanına layık olan Dr. Galip Hakkı Bey'in elinde pek çok canları kurtaracak pek çok hastalara şifa verecek, birçok ailelerin yüzünü güldürecek bir memba-ı hayat hizmetini görecektir. Dr. Galip Hakkı Bey'in idare ettiği fukaraperver müessesesi her sene ancak birkaç yüz liralık bir bütçe ile hiç reklam aramayarak ve ses seda çıkarmayarak pek mühim bir faaliyet-i hayriyede*

²¹ **Topkapı Fukaraperver Cemiyeti - 1908 - 1968 - Tarihçesi - Hizmetleri - Tasarıları**, s.24.

²² **BOA**, HR.SYS, 2174/3, lef 2.

²³ **BOA**, DH.EUM.MH, 155/31.

²⁴ **BOA**, DH.EUM.MH, 157/40.

bulunmaya muvaffak olmuştur.” İstanbul’da sefaletin ne raddede olduğunu bilmeyenlerin Fatih semtinde dolaşmalarını tavsiye eden gazete, görülecek manzaranın insanı dehşete düşüreceğini ileri sürmekte ve sefaletin fotoğrafının Vakit’in sütunlarında yer alacağını haber vermektedir. Vakit’e göre, yapılan bir miktar yardım sefalete son vermek yeterli değildi. Zira, dönemin İstanbul’unda mesken ve işsizlik buhranı da had safhadaydı. Hayırseverlerin adının olduğu listeyi yayımlayan Vakit, topladığı paraları günü gününe cemiyete verdiğini haber vermektedir²⁵. Vakit, ertesi gün de yardıma katılanların listesini yayımlamıştır. Üçüncü gün toplanan paranın 570 lirayı bulduğunu sevinçli bir haber olarak veren Vakit, Veliaht Abdülmecit Efendi’nin 100 lira bağışlamasını şükranla karşılamakta ve orta halli ailelerini bile karşı karşıya kaldığı sefaletin tahmin edilenin üstünde olduğunu bildirmekteydi. Vakit bu durumu, *“böyle bir vaziyet içinde her türlü vesaitten mahrum olanların ıztırabatını bir saniye düşünmek bunlara karşı insani her türlü fedakarlığa sevk için kâfidir... İhtiyaca karşı muhitimizde bu samimi alaka devam ettikçe açtığımız sefalet mücadelesinden fevkalme’mul semereler ümit edebiliriz”* sözleriyle dile getirmekte ve bağış yapanların isimleriyle haberi noktalamaktaydı²⁶. Vakit, dördüncü günkü iane listesinde toplanan 66.880 kuruşun gayet büyük bir başarı olduğunu sütunlarına taşımaktaydı. Vakit bu başarıda beş altı kişinin başarısını övmüştür²⁷. Vakit Gazetesi yazarları 17 Şubat’ta cemiyet merkezini ziyaret etmişlerdi. Yazarlar, ziyaretleri sırasında üç-beş yaşlarındaki çocuklardan yetmiş yaşındaki ihtiyarlara kadar kalabalık bir

²⁵ **Vakit**, 13 Şubat 1335. Savaş sonrasının yoksulluğu, sıhhi şartların olumsuzluğu dönemin roman ve şiirlerinde yer bulabilmekteydi. Nitekim M. Akif Ersoy’un Safahat’ının *“Hasta”* şiirinde, *“edecek yok, çocuk artık yola girmiş, gidiyor. Sol taraftan akciğerin zirvesi tekmil çürümüş, hastalık seyr-i tabisini almış, yürümüş. Devr-i salisteki usarı o melun marazın, var tamamıyla, değil hiçbir arazın...”* dizeleri yer ederken, yine Safahat’ta babası ölüp küfesiyle ailesine bakmak zorunda olan Küçük Hasan’ın durumu şu satırlarda ifadesini bulmaktaydı: *“cılız bacaklarının dizden altı çırpıplak. Bir ince mintanın altında titriyor, donacak. Ayakta kundura yok, başta var mı fês? Ne gezer. Düğümlü alının üstünde sade bir çember. Nefes değil o soluklar, kesik kesik feryad... Bu bir ayaklı sefalet ki yalnayak, baş açık...”*; Mehmet Akif Ersoy, **Safahat**, İnci Ofset, Konya Tarihsiz, s. 33, 43.

²⁶ **Vakit**, 14 Şubat 1335.

²⁷ **Vakit**, 15 Şubat 1335.

grubun sefaletine şahit olmuşlardı. Buraya gelenlerin bazıları muayene, bazıları çamaşır-kömür için ellerinde mühürlü kağıtlarla bekleyen çaresiz insanlardı. Dr. Galip Hakkı Bey müracaat eden fakirleri muayene etmekte, cemiyet merkezine gelemeyecek kadar hasta olanların evlerine gitmekteydi. Galip Hakkı Bey, önce Gureba Hastanesi yapılmak üzere başlanan fakat tamamlanmadığı için yersiz yurtsuz fakirlerin iskanına tahsis edilen binaya girmiştir. Odalardan birinde yırtık, eskimiş çuvallar ve kilimler, yerdeki eski hasırlardan her birinde dört beş kişilik bir ailenin hayatı geçmekteydi. Bu insanlar yangından kurtarabildikleri birkaç parça kap-kacaklarıyla hayata tutunmaya çalışan birkaç aileden ibaret yangınzede insanlardı. Bu insanlar paçavralara sarılmış, “*dudakları morarmış*” bir halde eski bir sobanın önünde ısınmaya çalışıyorlardı. Hastaları muayeneye başlayan Galip Hakkı Bey, bir kız çocuğunun önüne gelmiş ve kucağındaki kundağa gözü takılmıştı. Muhabir bu durumu şu şekilde betimlemekteydi: “*bu daha on beş gün evvel doğmuş bir çocuktur. Sekiz ay evvel merhum olan zavallı bakkal Ali Efendi refikasını hamile bırakmış, vakit ve saati hulul etmiş, çocuk burada dünyaya gelmişti. Bütün felaketler, zaruretler arasında bu kış kıyamet gününde şimdi zavallı valide onu yaşatmaya çalışıyordu.*” Hastanenin bodrumundan üstteki odalarına kadar ailelerin birer, ikişer, üçer yerleştirildiğini söyleyen muhabir, bodrumda rutubet ve karanlıkta yaşayan ailelerin yer açılır açılmaz üst katlara yerleştirildiklerini haber vermektedir. Bodrumdakilerin tek ısınma aracı ise kömür yardımıyla yanan, genizleri tıkayan dumanı olan bir mangaldan ibaretti. Diğer katlarda ise Balkan Savaşları sırasında ancak canını kurtarabilen, kaldığı odada hiçbir şey olmayan, hatta yatak olmadığından zeminde yatan, sadece Hilal-i Ahmer’in dağıttığı çorbadan faydalanan muhacirler vardı²⁸. Cemiyet adına 19 Şubat’ta Vakıt’in başlattığı kampanyada bağışlar 81.725 kuruşa ulaşmıştı. Vakıt’in hedeflerinden biri de, çalışmaya muktedir olan ancak tüketici olarak hayatını idame ettiren genç kızları üretici konumuna dönüştürmekti. Vatandaşların katılımından memnuniyet duyan gazete, bu suretle yapılan fedakarlıktan umulan amaca ulaşamadığını, zira vatandaştaki genel temayülün her önüne gelene -kıyafeti

²⁸ **Vakit**, 18 Şubat 1335.

düğün olmayan insanlara- para vermek olduğunu belirtmekteydi. Gazeteye göre, gerçek ihtiyaç sahibi olanları bulabilmek organize bir hayır kurumuna bırakılmalıydı. Vakit, yaptığı çağrıda vatandaşın vereceği parayı hayır müessesesi vasıtasıyla dağıtmasını ve yapılan fedakarlıktan en yoksul olanların yararlanması istemekteydi²⁹. 19 Şubat'ta birkaç kişi Vakit'e gelerek bağışta bulunmuştu. Bağışlar içinde en dikkat çeken ise, Nişantaşı Mahmud-ı Adli Numune Mektebi müdavimleri tarafından toplanılan yardımdı. Özellikle gençlerin kampanyaya katkısı olumlu bir gelişmeydi. Vakit, Duhan Osmanlı Anonim Şirketi'nin de kampanyaya katıldığını, bunu diğerlerinin takip etmesi temennisinde bulunmuştur³⁰. 20 Şubat'a kadar toplanan para 87.095 kuruşa ulaşmıştı. Önce birkaç kişinin katıldığı kampanya, mektepler, resmi ve özel kuruluşlar ve ailelere kadar ulaşmıştı³¹. Vakit'in yaptığı haberlerin devlet katındaki etkisiyle Müdafa-i Milliye, İstanbul yangınlarında zarar görenler için iki yüz yatak hazırlayarak yangınzede komisyonuna göndermiştir³². 24 Şubat'ta toplanan para 89647 kuruşa ulaşmıştı. Vakit, sefaletle karşı açtığı mücadeleye katılmak üzere Çiftçi Kütüphanesi sahibi Ahmed Akif Bey'in, 27 Şubat'ta mağazasının kârının % 50'sini Topkapı Fukaraperver Cemiyeti'ne vereceğini ve Akif Bey'in cemiyetten satışları kontrol etmesi için bir memur göndermesini istediğini bildirmekteydi. Ayrıca Vakit'te cemiyetin aşçılık, hizmetçilik ve dadılık yapabilecek sağlam-terbiyeli insanlar aradığı haberi de yer almıştı³³. Cemiyetin ilk hedefi sürekli tüketici konumundaki fakirleri üretici konuma dönüştürmektir. Bu amaçla Galip Hakkı Bey, yardımlardan gelen parayla 50-60 çıkkrık satın alıp, bunları gureba hastanesi olarak yapılan binanın müsait yerlerine yerleştirmeye, buradaki kadınlara örecekları iplik için yevmiye vermeye ve kalan hasılat ile de çalışmayacak durumdaki fakirlere yardım etme-

²⁹ **Vakit**, 19 Şubat 1335.

³⁰ **Vakit**, 20 Şubat 1335.

³¹ **Vakit**, 21 Şubat 1335.

³² **Vakit**, 22 Şubat 1335.

³³ **Vakit**, 25 Şubat 1335.

ye karar vermiştir³⁴. Vakit'in vermesi, hayatını kiraladığı çıkrıkla idame ettiren yaşlı bir kadın haberi üzerine Ayandan Abdurrahman Şeref'in küçük kızı yaşlı kadın için bir çıkrık hediye etmişti. Cemiyet ise hastanenin birinci katında bir salon hazırlamış, on kadar çıkrıklı kadın bularak yerleştirmişti. Cemiyet Topkapı civarında bir çocuğunu veremden kaybeden altı çocuklu dul bir anne ile, üç çocuklu dul iki aileyi koruma altına almıştı. Giderek cemiyet, çok çocuklu dul ailelerle meşgul olmayı tercih etmeye başlamıştı³⁵.

Kömür tüccarlarından Fatihli Mehmet Efendi, topraksız kuru olmak şartıyla Fatih Çarşamba'daki ve Yenikapı'daki depolarında fakirliği Topkapı Fukaraperver Cemiyeti'nce tasdiklenecek fakir ve yangınzedelere okkası sekiz kuruştan kömür vermeyi taahhüt etmiştir. İhtiyaç sahiplerinin cemiyetin merkez binasına gelerek başvuruda bulunmaları istenilmiştir. Böylece günlük bir okka kömür tüketen ihtiyaç sahibinin her üç günde bir günlük kömürünü temin etmesi sağlanmaktaydı³⁶.

Mütareke yıllarında her yere yetişemediklerinden belediye de işe el atmak zorunda kalmıştır. Nitekim fukara halka dağıtılmak üzere satın alınacak kömür meselesini görüşmek üzere 1 Kasım 1920'de Şehremanetinde Muhasebeci Saim Bey'in başkanlığında bir komisyon teşkil edilmiştir. Kömür satışı için müracaat edenlerden biri, 250 ton kömürü derhal teslim edeceğini, diğeri 250 ton kömürü Bulgaristan'dan getireceğini söylemiştir. Kömür dağıtılacak semtler ise Üsküdar, Yenikapı, Kasımpaşa, Kadıköy olarak saptanmıştır³⁷.

1920 Ekim ayında dört gün zarfında 32'si çocuk olmak üzere Topkapı Fukaraperver muayenehane hanesine başvuran 94 hasta ücretsiz olarak, cins ve mezhep ayrımı yapılmaksızın muayene edilmiştir. Maddi durumları elvermeyen 81 hastanın ilaçlarının tedarikine başlanılmış, üç fakir hasta da hastanelere gönderilmiştir. Cemiyet, mıntıkası dahilinde

³⁴ **Vakit**, 27 Şubat 1335.

³⁵ **Vakit**, 29 Mart 1335.

³⁶ **Ati**, 28 Kanun-ı Sani 1335.

³⁷ **Vakit**, 2 Teşrinî Sani 1336.

denk geldiği beş çocuklu fakir bir aileye battaniye ve çamaşır yardımı yapmıştı. Koruma altındaki çocuklardan 140'ının kitap-kırtasiyeleri karşılanmış, beş fakir çocuğun okula gitmesi sağlanmış, altı çocuklu bir kadının çocuğuyla diğer bir yetim çocuğun öğrenim ücretleri verilerek aşıyan idadisine geceli kayd ettirilmiştir. Ayrıca cemiyet mıntokası dahilindeki muhacirlerden annesiz bir çocuğun ihtiyaçlarını gidermiş ve ihtiyaç sahibi ailelere battaniye dağıtmıştır³⁸.

Osmanlı Fukaraperver Cemiyeti kendini feshedince Topkapı Şubesi, Topkapı Fukaraperver Müessesesi Hayriyesi adı altında 1931 senesine kadar faaliyette bulunmuş, 20 Ocak 1931'de ismini sadeleştirerek "*Topkapı Türk Fukaraperver Hayır Müessesesi*" halini almıştır. Yeni bir kurucu heyet ile birlikte çocuk bakım evini açarak faaliyetini genişletmiştir. Bu kurucular ise, Galip Hakkı Üstün, Münir Erteğün, Cemil Erteğün, Hayrinüsa Erteğün, Emin Ali Durusoy, Şeyh Galip Sıddık, Hikmet Sezer, Nakiye Elgün'den ibaretti. 1934'te Türkçede sadeleşme akımının etkisiyle ismi "*Topkapı Yöksullara Yardım Kuruluşu*" adını almış ve bu unvanla 1948'e kadar çalışmıştır³⁹.

1930'lu yıllarda Topkapı Fakirleri Koruma Cemiyeti uzun yıllar CHP'nin maddi ve manevi yardımına mazhar olmuştur. 21 Şubat 1933'te kışın soğuşundan korunmak için 50 çocuğun masrafı CHP Şehremini nahiye ocağının tarafından karşılanmış ve 216 çocuk giydirilmiştir⁴⁰. Cemiyet yardımı muhtaç asker ailelerini de yardımda bulunmuştur⁴¹.

Uzun yıllar harap bir bina içinde mütevazı bir şekilde çalışan cemiyet azaları dönem dönem devletten yardım talebinde bulunmuştur. Bunun yanında gazetelerde isminin anılmasını istemeyen Talat Başsi-

³⁸ **Vakit**, 13 Teşrin-i sani 1336.

³⁹ **Topkapı Fukaraperver Cemiyeti - 1908 - 1968 - Tarihçesi - Hizmetleri - Tasarıları**, s.12.

⁴⁰ **BCA**, 490.1.0.0/597.64.4, lef 26.

⁴¹ **BCA**, 490.1.0.0/597.64.4, lef 30.

pahi gibi odun deposu sahibi hayırsever işadamlarının yardımları da cemiyeti ayakta tutmuştur⁴².

1932 tarihli bir belgede ise Topkapı Fukaraperver Cemiyeti'ne ait binanın belediyece istimlak edilmesi zaruri binalardan olması hasebiyle vakit geçirilmeksizin istimlakı gerekmişti. Gerek cemiyete yakın olması, gerekse belediyece istimlak edilmiş fakat yeni olmaları sebebiyle iki binanın yıkılıncaya kadar cemiyete bedelsiz terki istenilmiştir⁴³. Aynı yıl cemiyet her yıl belediyeden aldığı yardıma ek olarak İstanbul Halkevi tarafından 1000 liralık bir yardım almış fakat alınan yardımlar ihtiyaca kafi gelmemiştir⁴⁴.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Topkapı Fakirleri Koruma Cemiyeti devlet tarafından finanse edilmeye devam etmiştir. Nitekim 23 Eylül 1939'da CHP Genel Sekreterliği ve İş Bankası aracılığıyla cemiyete 500 lira⁴⁵, 29 Mayıs 1940'da 700 lira⁴⁶, 30 Ocak 1943'te 700 lira, bir hayırsever tarafından 500 kilo pirinç⁴⁷, 10 Nisan 1946'da yine CHP Genel Sekreterliğince ve İş Bankası aracılığıyla 1000 lira gönderilmiştir.⁴⁸ Yardımların karşılığında Topkapı Fakirleri Koruma Cemiyeti adına Erzurum Mebusu Nakiye Elgün CHP Genel Sekreterliği'ne bir teşekkür yazısı göndermiştir⁴⁹. Nakiye Elgün'ün yazıda, *“yurdun her köşesindeki yurttaşlara değerli bağlarla bağlı yüce partimizin her alanda olduğu gibi yardım alanında da gösterdiği değerli ilgi arasında Topkapı Fakirlere yardım Kurumu'na bağışladığı yıllık yardım parasının verilmesi elindeki yedek parasını yoksullara yedirmiş olan kurum için pek zamanında yetişmiş bir yardım olacağını yüce katımıza sunarım...”* ifadeleri ön plana çıkmaktaydı⁵⁰.

⁴² **BCA**, 490.1.0.0/597.64.4, lef 21.

⁴³ **BCA**, 490.1.0.0/597.64.4, lef 31.

⁴⁴ **BCA**, 490.1.0.0/597.64.4, lef 32.

⁴⁵ **BCA**, 490.1.0.0/597.64.4, lef 20.

⁴⁶ **BCA**, 490.1.0.0/597.64.4, lef 19.

⁴⁷ **BCA**, 490.1.0.0/597.64.4, lef 8.

⁴⁸ **BCA**, 490.1.0.0/597.64.4, lef 2.

⁴⁹ **BCA**, 490.1.0.0/597.64.4, lef 14.

⁵⁰ **BCA**, 490.1.0.0/597.64.4, lef 16.

İstanbul'un yoksulu en çok olan köşesinde otuz yıla yakın faaliyette bulunan cemiyet 1937'de son üç yıllık faaliyetlerini içeren bir kongre ve kararları içeren broşür yayımlamıştır. Otuzlu yıllardaki iktisadi buhran dolayısıyla geliri azalan ve mütevazı tedbirlerle hayatiyetini devam ettirebilen kurum, fakirlere yardıma koşmakta duraklamamıştır. Gerek hükümet ve belediye gerekse hayırsever vatandaşların yardımlarıyla varlığını devam ettiren cemiyet, kendi çalışma çevresinde bir çocuk esirgeme kurumunun yer alması yönünden çalışmalarını sıklaştırmıştır. Her Cumhuriyet Bayramı'nda 250-300 yoksul aileye yaptığı yardımı, bir buçuk yıldan beri her sıra ile her mahalledeki yoksula yaptığı yardımla yılda ikiye katlamıştı. Ayrıca çocuklara muayene ve tedavi suretiyle de yardımdan geri durmamıştır. Nitekim, 1374 çocuğun muayene ve tedavisi yapılmış ve bunlardan ilaç alamayacak derecede yoksul olanlardan 945'ine ücretsiz ilaç verilerek paraları ödenmiştir. Bunlardan gıdasız olanlara yardım yapılmak suretiyle yoksul ailelerden 250 aileye Cumhuriyet Bayramı dolayısıyla patates, pirinç, fasülye, şeker, sabun, kömür verilmiş ve bu maksat için 40844 kuruş sarf edilmiştir. Samatya ve Karagümrük yoksullarına verilmek üzere her iki nahiyedeki yardım kurumlarına dört ton odun gönderilmiştir. Maçka'da kurulan mutfak vasıtasıyla yedi aile doyurulmuştur. İstanbul gümrüğünde satılmayıp cemiyete gönderilen muhtelif eşya Cumhuriyet Bayramı dolayısıyla fakirlere dağıtılmıştır. İkinci yılda 1169 yoksul-hasta çocuk bedelsiz muayene ve tedavi edilerek bunlardan 719'unun ilaçları verilmiştir. Ayrıca çocuklara 7547 kuruş tutarında gıda yardımı yapılmıştır. Cumhuriyet Bayramı'nda 300 yoksul aileye patates, pirinç v.b. yardımı yapılmış ve İstanbul gümrüğündeki satılmayan eşya da bunlara dağıtılmıştır. Ayrıca bu ailelere kömür yardımında da bulunulmuştur. Bay Sami adında hayırsever bir vatandaş malının üçte birini kuruma bağışlamış, diğer bir hayırsever ise 300 liralık bir tesisin gelirini bağışlamıştır. Üçüncü yılda 851 hasta çocuk muayene edilmiş ve bunların 594'ünün ilaçları ücretsiz verilmiştir. Çocuklara ayrıca Kızılay'dan gelen 186 kutu süt dağıtılmış ve aç kalan çocuklara şeker, pirinç, un v.b. gıdalar verilmiştir. Cumhuriyet Bayramı'nda 291 aileye patates, şeker, pirinç v.b. yardımı yapılmıştır. Her ay bir mahallenin fakirlerine yardım edilmiştir. Kuruma gelen ba-

yanlar vasıtasıyla 32 kız çocuğu giydirilmiştir. Yedi koyun etin yanı sıra, ayrıca gümrüklerde satılmayan eşya da fakirlere dağıtılmıştır. Gelir ve giderlerin hepsi her ayın sonunda gelir-gideri bildiren belgeler ile idarece incelenmiş ve bir mazbata ile onaylanmıştır. Kurumun bilançosunu yayımlayan Nakiye Elgün, bu sayede vatandaşlardan kurumun artan ihtiyaçlarına mukabil yardım talebini, “eğer bu gidiş böylece giderse bir kongre müddeti olan üç yılda bu uğurlu kurumun kapılarını kapamak zorunda kalacağız” sözleriyle dile getirmiştir.⁵¹

Cemiyetin yirmi beş yıl önce yapılan nizamnamesi günün ihtiyaçlarını karşılamadığından yeni bir içerik dahilinde bir kongrede ele alınmıştı. Nizamname gereği her üç yılda bir toplanması gereken kongre 11 Mayıs 1934’te azaların katılımıyla toplanmıştı. Azalardan olup iznli olarak İstanbul’da bulunan Washington Büyükelçisi Münir Ertegün de kongreye eşyle beraber katılmıştır. Kongredeki murakıp raporunda cemiyetin üç yıllık faaliyetleri, mali durumu izah edilmiş ve kabul edilmiştir. Kongreden tüm vatandaşlara yapılan çağrıda, yoksullara yardım etmenin ihtiyaçtan ziyade zaruret olduğu vurgulanmakta, yardımın sadece para ile değil eşya, elbise, yiyecek ile de yapılabileceği belirtilmekte ve şu ifadelerin altı çizilmektedir: “her medeni insanın, her insanlık vazifesini anlamış olanın en yüksek ve en birinci işidir. Eğer hepimiz bu işi düşünür ve elinden geldiği kadarını yapar ve yapabilirse insanlık saadete doğru yükselir ve buna erişir. Türkün töresi, özü, yüreği hep civanmertlik, alicenaplıkla doludur. Ey Türk! Ve ey yüce insan! Bu özünü, bu varlığını hiç unutma. Senin yardımını bekleyen ve buna el açıp yüzüne bakan ve senden insanlık namına imdat bekleyen kardeşlerin olduğunu unutma!...” Cemiyetin sarf ettiği para ile kotardığı iş arasında uçurum vardı. Nitekim fuzuli hiçbir masrafa girmeyen cemiyet, gösterişin gerektiği durumda bile bu işi ücretsiz gerçekleştirmiştir. Faaliyetler sadece parayla gerçekleştirilmemiş, gerek hayırseverlerin, gerekse Kızılay’ın veya çeşitli esnaf cemiyetlerin yaptığı aynı yardımlarla kotarılmıştır. Bize göre kongre kitapçığına giren en önemli ifade ise şuydu: *Her bir teşekkülü içtimai ve medeni teavün ve tesanüdü emreder.*⁵²

⁵¹ BCA, 490.1.0.0/597.64.4, lef 21, 22, 23, 24, 27, 28, 29.

⁵² BCA, 490.1.0.0/597.64.4, lef 14.

22 Kasım 1969'da merkezi İstanbul'da bulunan Topkapı Fukaraperver Cemiyeti'nin kamu yararına çalışan derneklerden sayılması İçişleri Bakanlığının 10/09/1969 tarih, 81-103/T-157/358 yazısı ve 3512 sayılı kanununun 37. maddesine göre kararlaştırılmıştır⁵³.

Cemiyet bugün hala yoksullara yardımcı olabilmek için hayatiyetini devam ettirmektedir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin son yüzyılı adeta savaşlar ve isyanlar tarihidir. Savaş ve isyanlar, ülkedeki üretici konumdaki erkek nüfusu eritmekte, bu da ülke ekonomisine büyük bir yük getirmekteydi. II. Meşrutiyetle birlikte gelişen özgürlük ortamında çeşitli cemiyetler ortaya çıkmaya başlamıştı. Fakirliğin kol gezdiği imparatorluğun başkentinde yoksullara yardım amacıyla cemiyet kurma fikri devlet inisiyatifiyle gerçekleşmişse de, zamanla kurulan cemiyetler resmi devlet mekanizmasından bağımsız bir yola girmiştir. Bunlardan biri de ilk etapta İttihat ve Terakki'nin ön ayak olmasıyla bir şube olarak kurulan sonra da bağımsız bir oluşuma doğru evrilen Topkapı Fukaraperver Cemiyeti'ydi. İstanbul'un fakir alanlarını kendine hedef alan cemiyete hızla toplumun seçkin kesimleri üye olmaya başlamıştır. Balkan Savaşı ve I. Dünya Savaşı'nda muhacir ve yaralıların yardımına koşan cemiyet Cumhuriyet kurulduktan sonra da hayatına devam etmiştir. Kendine hedef kitle olarak yoksulları alan cemiyet, aynı zamanda onları üretici konuma sokmayı da ihmal etmemiştir. Gerek kimsesiz ve yetim çocuklara, gerekse yoksul ve hastalara bakmakla kendini sorumlu gören cemiyet, konser, müsamere ve gelen yardımlarla günümüze kadar gelebilmiştir.

⁵³ BCA, 30.18.1.2/242.78.5.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

II. Gazeteler

Atı

Vakit

III. Eserler

Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1995, C. 8.

ERSOY, Mehmet Akif, **Safahat**, İnci Ofset, Konya Tarihsiz.

ÖZBEK, Nadir, “90 Yıllık Bir Hayır Kurumu: Topkapı Fukaraperver Cemiyeti.” **Tarih ve Toplum**, C. 30, no. 180, 1998.

SARISAMAN, Sadık, “Eyüp Fukara Cemiyeti”, **Tarihi Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler**, İstanbul 2005.

Topkapı Fukaraperver Cemiyeti -1908-1968-Tarihçesi-Hizmetleri-Tasarıları, İskender Matbaası, İstanbul 1968.

YÜCEKÖK, A.N. - TURAN İ. - ALKAN M., **Tanzimattan Günümüze Stk’lar, Türkiye Ekonomik Toplumsal Tarih Vakfı**, İstanbul 1998.

AĞIR SANAYİDEN GÜNÜMÜZE CUMHURİYET KENTLERİNDE SOSYOLOJİK BİR ÇÖZÜMLEME: ZONGULDAK/BARTIN/KARABÜK ÖRNEĞİNDE İKTİSADİ HAYATIN DEĞİŞİMİ VE KAYIP MESLEKİ KODLAR

Adem SAĞIR* - Sinan KIRIMLI**

ÖZET

Hazırlanmış olan çalışmada üç ana başlık etrafında gelinen konum ve sonuçlar betimlenmeye çalışılmıştır. Bu başlıklardan ilki, Cumhuriyet döneminin ve sonrasında-
daki kalkınma sürecinin en önemli ayaklarından birisi olan ağır sanayinin izlerini sos-
yolojik açıdan geçmişten bugüne etkileri/sonuçlarıyla birlikte sürmektir. Burada iki
sunum biçiminin iç içe geçirilmesi tasarlanmıştır. Bu bağlama göre, sanayi toplumu
metaforuna uygun bir biçimde göçler alan ve sosyo-ekonomik açıdan yarattığı kentsel
kimliklerle nirengi noktalardan birisi olan Karabük ve Zonguldak, bugün dışarıya ver-
diği göçlerle bölgede geri kalmışlığın olup olmadığını da tartışmaya açmasıyla birlikte
değerlendirilmiştir. Çalışmanın diğer bir ayağı bölgede yer alan ormancılık mesleği-
nin bir uzantısı olarak yapılan sosyo-ekonomik bağlantıları keşfetmektir. Çalışmanın
son başlığında ise el sanatları ve çeşitli mesleki zanaatlarda yaşanan sosyo-ekonomik
kayıplar, sebep ve sonuçlarıyla sosyolojik açıdan betimlenmiştir. Çalışmanın başlıca
iddialarından birisi bölgenin kendi içerisinde yaşadığı geri kalmışlığın, Cumhuriyet
dönemindeki kalkınma dinamiği olması bakımından karşılaştırmalı incelemektir. Çalı-
şmanın sonucu açısından bölgedeki genel değişimlerle paralel bir şekilde gerçekleşen
göçler ve buna bağlı olarak değişimler, Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde kalkınmanın
ana kaynağı olması bakımından, günümüzde ise yerinden saymanın temel sebepleri
olması önemli önemli bir gösterge kabul edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sanayileşme, Kentleşme, Kültürel Kimlik, Meslek Kültü-
rü, Havza-i Fahmiye.

* Doç. Dr., Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, ademsagir@
karabuk.edu.tr

** Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

**A SOCIOLOGICAL ANALYSIS IN THE REPUBLIC CITIES
FROM HEAVY INDUSTRY UP TO THE PRESENT:
CHANGING ECONOMIC LIFE AND THE CODES OF
LOST PROFESSIONS IN THE SAMPLE OF ZONGULDAK/
BARTIN/ KARABÜK**

In the study the position and the results are described around three main topics. The first of these titles is sociologically investigating the traces of heavy industry in republican period which is the most important pillars of the process of development. Here it is planned to nest the two presentation formats. In this context; at the beginning of republican period according to metaphors of industrial society as a city of allowing immigrants, Karabük and Zonguldak are today assessed as migrated cities; that's why nowadays it is open to discussion whether they are backward or not. Another pillar of the study is to search the connections of socio economic extentions in the forestry of the region. The final title of the work is handcraft in the region . In this context, the reasons and economic losses in this area have been described sociologically. One of the main claims of the study in the area inhabited by its backwardness, development is to examine the dynamics of the Republican era in terms of comparative appcasement. Migration taking place in parallel with the general change in the region in terms of the results of the study and change accordingly, the Republican era in terms of being the main source of development in Turkey, is an essential indicator to be the main causes of today counting the place were adopted.

Key Words: Industrialization, Urbanization, Cultural Identity, Occupation Culture, Havza-i Fahmiye

GİRİŞ

Toplumsal değişme söz konusu olduğunda, değişimin kimliklerden mekâna, sosyal ilişkilerden kültürel göstergelere kadar birçok alanda etkisinin izlerini sürmek mümkündür. Günümüzde toplumsal değişmelerin gerçekleşmesinde birçok çok faktörün etkili olduğu görülür. Küreselleşme, göçler, teknolojik değişmeler, bilimsel gelişmeler, kitle iletişim araçları vb. gibi birçok başlığı, değişimlerin ana itici gücü olarak sıralamak mümkündür. Burada dikkat çekilmesi gereken önemli noktalardan birisi değişimin üzerine yaptığı baskıya karşı toplumun verdiği tepkidir. Bu tepkiler uyum yönünde olduğu gibi değişime direnç yönünde de ortaya çıkabilmektedir. Uyum, topluluğun var olan değişimlere süreç içerisinde ayak uydurabilme becerisini yansıtmaktadır. Direnç mekanizmaları ise topluluğun kültürel gösterge kayıplarına karşı takındığı katılgı veya sert tutumları ifade etmektedir. Her ikisinin de ortak noktası değişimin bir defa başladığında geri döndürülemez bir olgusal gerçeklik olmasıdır.

Sanayileşme, 18.yüzyıldan itibaren toplumsal değişmelerin önemli bir dinamiği olmuştur. Göçlerle birlikte kentsel mekânların yeniden şekillendiği, bununla birlikte kentte geleneksel kültürden modern kültüre doğru bir geçiş yaşandığı görülür. Tarımsal üretimden fabrika üretime geçiş, mesleki kültürün de değişmesine kaynaklık etmiştir. Bu çalışmaya konu olması bakımından iktisadi hayat ve meslek kültürü, hem Türkiye’de tarihsel bir belleği yansıtması hem de sanayileşmenin getirdiği değişimleri göstermesi bağlamında ele alınmıştır. Cumhuriyet tarihinin önemli merkezlerinden birisi olarak gelişmeye başlayan Batı Karadeniz Bölgesi (Karabük, Zonguldak, Bartın) de çalışmanın örneklemi olarak tasarlanmıştır. Ağır sanayinin merkezi olan bölge, aynı zamanda “*Cumhuriyet Kenti*” olgusuyla Türkiye’nin sosyo-ekonomik hayatında belirgin izler bırakmıştır. Cumhuriyet kenti kavramı, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan itibaren sosyo-ekonomik kalkınmada her yönüyle örnek olmuş veya gösterilmiş yerleşim yerlerine atıf yapmak için kullanılan bir nitelemedir. 1930-1980 arası dönem dikkate alındığında Cumhuriyet Kenti metaforu aynı zamanda sosyal hayat, kültür ve ekonomik deği-

şim süreçleriyle birlikte kalkınma sürecine giren Türkiye'nin fotoğrafını yansıtması bakımından dikkate değerdir. Kavram içerisinde, değişim sürecine giren bir toplumun sosyal hayatından kültürel hayatına, ekonomik ilişkilerinden mekânsal değişimlere kadar birçok olgusal gerçeklik barındırmaktadır.

Bu çalışmanın merkezine bu bağlamda izleri hala süregiden kent kimlikleriyle Zonguldak, Karabük ve Bartın dâhil edilmiştir. Cumhuriyet Dönemi'nden günümüze, madenciliğin ve ağır sanayi üretiminin merkezi konumunda olan bölge, aynı zamanda ormancılık ve buna bağlı olarak ortaya çıkan iş kolları başta olmak üzere el sanatların, mesleki zanaatların, haddanelerin, balıkçılığın başlıca merkezlerinden birisi olmuştur. Bu çeşitlilik aynı zamanda bugün dahi izleri sürülebilene bir meslek kültürünün de oluşumuna kaynaklık ettiği görülmektedir. Günümüzde göçlerin yoğun olarak yaşandığı iller arasında yer alan adı Karabük, Zonguldak ve Bartın, tarihsel süreçte önemli birer kültürel ve ekonomik alanlar olma özelliğini taşımıştır. Bu bağlamdan hareketle adı geçen üçgen bölgenin, günümüzde içerisinde olduğu sosyal ve ekonomik şartlarla ilişkili olarak tarihsel bir anlatı sunma çabası, bu çalışmanın ana odaklarından birisi olmuştur. Bahse konu olan anlatıya tarihselliğin atfedilmesi, iktisadi hayatın geçmişe kıyasla gerilediği ve birçok meslek kültürünün kaybolduğu bir duruma atıf yapma kaygısıyla kullanılmıştır.

Hazırlanmış olan çalışmada üç ana başlık etrafında gelinen konum ve sonuçlar betimlenmeye çalışılmıştır. Bu başlıklardan ilki, Cumhuriyet döneminin ve sonrasında kalkınma sürecinin en önemli ayaklarından birisi olan ağır sanayinin izlerini sosyolojik açıdan geçmişten bugüne etkileri/sonuçlarıyla birlikte sürmektir. Burada iki sunum biçiminin iç içe geçirilmesi tasarlanmıştır. Bu bağlama göre, sanayi toplumu metaforuna uygun bir biçimde göçler alan ve sosyo-ekonomik açıdan yarattığı kentsel kimliklerle nirengi noktalardan birisi olan Karabük ve Zonguldak, bugün dışarıya verdiği göçlerle bölgede geri kalmışlığın olup olmadığını da tartışmaya açmasıyla birlikte değerlendirilmiştir. Çalışmanın diğer bir ayağı bölgede yer alan ormancılık mesleğinin bir uzantısı olarak yapılan sosyo-ekonomik bağlantıları keşfetmektir. Halen varlığını

sürdüren orman köyleri, bu bağlamda çalışmanın diğer bir odak noktasıdır. Burada amaç, ormancılıkla uğraşan köylerde hayatın ilerleme ve gerileme noktalarını tespit etmektir. Bu başlığı bir önceki başlıkla ilişkilendiren temel bağlantı ise geçmişte sanayi üretiminin önemli kaynaklarından birisi olan orman köylerinin, günümüzde sosyo-ekonomik değerini yitirdiği ve sürekli göç veren bir dinamiğe sahipliği olmuştur. Çalışmanın son başlığında ise el sanatları ve çeşitli mesleki zanaatlarda yaşanan sosyo-ekonomik kayıplar, sebep ve sonuçlarıyla sosyolojik açıdan betimlenmiştir. Burada ise üç ana hareket noktası mekân seçilmiştir. İlki Devrek'te uzun yıllar, bölgenin dinamiklerden birisi olan Bastonculuk, ikincisi Bartın/Kurucaşile'de geçmişten bugüne sürdürülen ahşap tekne, gemi ve yat yapıcılığı, sonuncusu ise *Karabük/Safranbolu'da* ise geleneksel el zanaatlarının sürdürülebilirliğidir.

Çalışmanın başlıca iddialarından birisi bölgenin kendi içerisinde yaşadığı geri kalmışlığın, Cumhuriyet dönemindeki kalkınma dinamiği olmağı bakımından karşılaştırmalı incelemektir. Sanayi üretimi karşısında meslek kültürlerinin kayboluşu ve bölgenin kültürel kimliklerinin kayıp bir halkaya dönüş hikâyesinin betimlenmesi ise bir diğer iddiayı yansıtmaktadır. Çalışmanın sonucu açısından bölgedeki genel değişimlerle paralel bir şekilde gerçekleşen göçler ve buna bağlı olarak değişimler, Cumhuriyet dönemi Türkiyesinde kalkınmanın ana kaynağı olması bakımından, günümüzde ise yerinden saymanın temel sebepleri olması önemli önemli bir gösterge kabul edilmiştir.

1. CUMHURİYET KENTİ BAĞLAMINDA SANAYİLEŞMENİN KÜLTÜREL KODLARI

18.yüzyılda İngiltere'de daha sonra bütün Avrupa'ya yayılan bir değişim ve dönüşüm sürecinin adı kabul edilen sanayileşme, ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel sonuçlarıyla birlikte de başlı başına sosyolojik bir vakadır. Sanayileşmeyi önemli kılan ölçütler, göç ve kentleşme başlığında iki temel kökten değişimleri toplumsal hayatın bir gerçeğine dönüştürmesi olarak adlandırılması yerinde olacaktır. Çünkü göçler,

kırsal alanlardan tarım uğraşısını bırakarak kentlere doğru akan yığınları gündeme getirmiştir. Bu kitleler, aynı zamanda sosyal ilişkilerden kültürel hayata, mekânsal değişimlerden siyasi değişimlere kadar birçok alanda değişimin ana aktörleri olarak rol almaya başlamışlardır. Kentleşme kavramı ise aynı kitlelerin kendilerine açtıkları yaşam alanlarıyla gündeme gelmiş, varolan kültürel ve sosyal dokunun üzerine yenilerinin eklenmesiyle tescillenmiştir. Bu eklemeler, kuşkusuz eski dokuların bozulması ve geleneksel hayatın ya da kültürel kodların çözülmesine kaynaklık etmiştir. Türkiye, dünyada olduğu gibi aynı süreçleri yaşamış ve değişimlerden etkilenmiş bir profile sahiptir. Türkiye’de özellikle 1930 sonrası kentsel dokuyu belirleyen en temel süreçler, kuşkusuz sanayileşme, sanayileşmenin getirdiği göçler ve her ikisinin de yarattığı değişimler olmuştur. Sanayileşme ve göçler, mekânların biçimlenmesinden sosyal hayatın değişmesine, kültürel sentezlerden kimlik farklılıklarına kadar pek çok sonucun ortaya çıkmasını etkileyen nedenlerin başında yer almıştır.

1920’li yıllarda Türkiye, Osmanlı Devleti’nin son dönemini yaşamaktadır. Bu yıllarda yaklaşık 13 milyon nüfusa sahip gelişmemiş bir tarım ülkesi görünümünde olan Türkiye, köylü oranının yaklaşık %85’lere yakın olduğu bir konumdadır (Silier, 1981). Bu dönemin en belirgin iki özelliği vardır. Birincisi İzmir ve İstanbul’da yoğunlaşan sanayinin yok denecek kadar az olmasıdır (Altan, 1986). İkincisi ise Osmanlı’dan devralınan yükümlülüklerdir. Savaşların etkisiyle üretim azalmış, enflasyon üst seviyelerde ve en önemlisi de savaşlar nedeniyle eğitilmiş insan gücünün büyük bir bölümünün yitirildiği bir dönem olmuştur. Buradan bakıldığında yeni kurulacak Türkiye’nin içerisinde yer aldığı sosyal ve ekonomik mirasın oldukça karamsar olduğu görülmektedir. Kalkınmaya dönük ekonomik politikaların belirlenmesinde 1923 yılında İzmir’de yapılan I. Türkiye İktisat Kongresi önemli bir adım olmuştur. Atatürk’ün bu kongrede yaptığı konuşma ve kongre sırasında alınan kararlar, ekonomik gelişme ve ağır sanayi hamlesinin uygulanmasında belirleyici olmuştur. 1929 yılında dünyada yaşanan ekonomik krizin etkisiyle devletçiliğin aktif olarak uygulandığı bir sanayileşme hamlesine

geçilmiştir. Özellikle 1934-1938 yılları arasında uygulanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı döneminde, Zonguldak Kömür Şirketi ve İzmir Telefon Şirketi gibi şirketlerin kamulaştırıldığı ve yerli hammaddeyi kullanacak sanayi kuruluşlarının teşvik edildiği bir dönem olmuştur. Aynı yıllar, Karabük'ü ağır sanayinin önemli merkezlerinden birisi haline getirecek Demir Çelik Fabrikaları kurulmuştur. Erken Cumhuriyet tarihi boyunca hem Zonguldak hem de Karabük bu bağlamda Türkiye'nin kalkınmasında tarihi bir rol almış “*Cumhuriyet Kenti*” yakıştırmasına dâhil edilmiştir.

Karabük'te ağır sanayinin gelişimine ve şehirde yarattığı etkilere baktığında karşımıza çıkan noktaları şu şekilde betimlemek mümkündür. Türkiye'de demir çelik sanayisinin kurulmasına yönelik ilk girişimlere İktisat Vekaleti tarafından 1925 yılında başlanmıştır. Bu amaçla Avrupa'dan getirtilen uzmanlara madenlerimiz inceletirilmiş, 29 Mart 1926 tarihinde ise demir sanayisinin tesisine dair ilk kanun resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Demir Çelik sanayisinin kuruluş yerinin saptanması ve diğer sorunlarının incelenmesi için ise Sümerbank ve Erkan-ı Harbiye temsilcilerinin ortaklaşa yürüttükleri çalışma ile gerekli koşullar her yönüyle araştırılmış ve Türkiye'nin ilk entegre demir-çelik sanayinin; maden kömürü havzasına ve sahile yakınlığı, demiryolu güzergahında bulunuşu, jeolojik bakımdan ağır endüstrinin kurulmasına elverişli olması ve stratejik uygunluğu nedeniyle 13 hanelik Karabük Köyü'nde kurulmasına karar verilmiştir. Karabük Demir-Çelik Fabrikaları 6 Haziran 1939'dan itibaren işletmeye açılmıştır. Demir-Çelik İşletmesinin en önemli özelliği Zonguldak havzasıyla entegre olması ve ülkenin dört bir köşesindeki tersane, liman, baraj, petrokimya tesisi, köprü, spor salonu ve en önemlisi de endüstriyel tesislerin proje, imalat ve montajının gerçekleştirmiş olmasıdır. Böylece fabrikanın adı tarih boyunca “fabrikalar kuran fabrika” olarak kalmıştır. Nitekim Ereğli- Demir Çelik İşletmeleri ve İskenderun Demir Çelik İşletmeleri de Karabük'teki işletmenin uzantısı ve desteğiyle kurulmuş, böylece Türkiye'nin sanayileşmesinde önemli bir parametre olmuştur. Karabük, uzun yıllar Türkiye'nin farklı yerlerinden aldığı göçlerle de insanların önemli

uğrak alanlarından birisi olmuştur. Ancak bu pozitif duruma rağmen kuşkusuz geleneksel hayat üzerinde de geri döndürülemez değişimlere yol açmıştır. 1994 yılında fabrikanın özelleştirilmesiyle birlikte işgücü alımları azalmış ve bugün Karabük'ün göç veren bir şehir görünümüne büründüğü görülmüştür. Zonguldak da benzer süreçleri yaşayan bir şehir görünümünde olmuştur.¹

Zonguldak, Batı Karadeniz bölgesinde bulunmakta ve sahip olduğu limanla da yıllardır Türkiye'nin Karadeniz ülkeleriyle arasında yaptığı deniz ticaretinde önemli bir yere sahip olmuştur. Karabük'te kurulan Demir-Çelik Endüstrisi ve Ereğli-Demir ve Çelik fabrikaların üretimlerinin dışarıya ve iç piyasaya gönderilmesi hususunda da önemli bir liman şehri konumdadır. Ayrıca Türkiye'nin zengin taş kömürü madenlerini barındırır. 1829 yılında başlayan kömür işletmeciliğinin geçmişten bugüne devam ettirildiği ve uzun bir süre kömür işletmeciliğinin Zonguldak için vazgeçilmez kaynaklardan birisi olduğu görülür. Demir Çelik ve Enerji Sanayisinin kömür ihtiyacının karşılanmasına yönelik kömür havzaları 1940'lı yıllarda genişletilmiş ve maden işletmeleri Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu (TKİ) bünyesinde toplanmıştır. Uzun yıllar Zonguldak ve bölgenin sosyo-ekonomik hayatı bu alan üzerinde yükselmiştir. 1982 yılında Türkiye Taş Kömürü Kurumu Genel Müdürlüğü kurulmuş, Armutçuk, Amasra, Kozlu, Üzülmüş ve Karadon Taş Kömürü İşletmeleri Müesseseleri bu kurumun bünyesinde yer almıştır. Ancak günümüzde geçim kaynaklarının sadece taş kömürüne odaklanması ve taş kömürü stoklarının da belli bir doygunluğa erişmesinden dolayı şehirdeki nüfusun gittikçe gerilediği görülmektedir. Bunun sonucunda çevre illere ve büyükşehirlere doğru bir göç hareketi başlamıştır. Zonguldak'ın bir diğer önemli özelliği ise Havza-i Fahmiye sayılmasıydı. Osmanlıca kömür havzası (bölgesi) adına gelen Havza-i Fahmiye, Zonguldak'ta kömür bulununca bölgenin bu isimle anılmaya başlamasıyla birlikte yaygınlık kazanmıştır. Arkasında bu bölge ile ilgili bir irade-i samiyeye (Başbakanlık Tezkeresi) çıkarılmıştır. Havzai Fahmi-

¹ Daha detaylı bilgi için bkz. <http://www.tdci.gov.tr/html/tarihce.html>, Erişim Tarihi:09.08.2015

ye olarak bilinen taşkömürü havzasının sınırları 17 Ocak 1910 tarih ve 289 sayılı teskere-i samiyeye (sadaret teskeresi) ile belirlenmiş olup, daha sonra bu sınır 1958 tarihinde bakanlar kurulu kararı ile genişletilmiştir. Bu sınırlar dâhilinde kalan taşınmaz mallar hazine adına tescil edilmiştir. Bu sahada zilyetlik (fili hakimiyetlik) yoluyla taşınmaz mal edinilmesi 1986 yılına kadar yasaklanmıştır. Doğuda Cide (Kastamonu) Batıda Karadeniz Ereğli (Zonguldak) arasında yaklaşık 200 kilometrelik kıyı şeridi boyunca 13.350 kilometrekarelik bir saha içinde özel mülk sahibi olabilmek için taşınmazın 1910 tarihinden önce edinilmiş olması gerekiyordu. Teorik olarak neredeyse özel mülk yok gibiydi.²

Çalışmanın buraya kadar olan bölümünde Batı Karadeniz Bölgesinde yer alan iki önemli merkezler olan Karabük ve Zonguldak'ın Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyo-ekonomik tarihinde oynadığı role gönderme yapılmıştır. Cumhuriyet tarihine baktığımızda kuruluş yıllarının devlet eliyle sanayileşme çabasından örülü olduğu görülmüştür. Türkiye'nin değişiminde öncü bir rol modeli olan şehirlerin, yıllardır üstlendiği misyona rağmen bugün göç veren iller arasında ilk sıralarda yer aldığı da dikkat çekilen bir başka yön olmuştur. Sanayileşmenin adı geçen bölgede yarattığı iktisadi değişimlere kültürel çerçeve çizilerek değerlendirilmesinde de fayda vardır.

2. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Bu araştırmada temel veri toplama tekniği olarak doküman incelemesi kullanılmıştır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar ve hemen her araştırma için kaçınılmaz olan bir veri toplama tekniğidir. Bu bağlamdan hareketle çalışmada ilk olarak kaynak taraması ile toplanan veriler kullanılmıştır. Araştırmanın nitel verileri ise genellikle

² Konuyla ilişkili olarak basına yansımış birçok habere ve bilgiye rastlamak mümkündür. Bu yasanın en önemli etkisini Zonguldak için kullanılan "Tapusuz Şehir" ifadesinde bulmak ihtimal dâhilindedir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.tkgm.gov.tr/sites/default/files/icerik/ekleri/4-3-2-91-3811-3826.doc>

le mülakat ve gözlem tekniği ile elde edilmiştir. Çalışma kapsamında Karabük, Bartın ve Zonguldak illerinde Temmuz-2015 ile Eylül-2015 tarihleri arasında çeşitli zamanlarda yapılan mülakat ve gözlemler gerçekleştirilmiştir. Ayrıca çalışma sırasında iktisadi hayatın dünden bugüne değişimin yerinde tespit edilmesi amacıyla ana akım caddelerde yer alan esnaflarla görüşmeler yapılmıştır.

Safranbolu’da toplanan veriler de ikili bir yol izleği takip edilmiştir. Birincisinde kayıp mesleki kodların izleri sürülmeye çalışılmış, bu konuda Dr. Adem Sağır’ın daha önce hazırlamış olduğu “*İktisadi Hayata Mezarlıklardan Bakmak*” başlıklı çalışması incelenmiştir. Burada Safranbolu’da eskiden var olup günümüzde yer almayan meslekler ve bu mesleklerin oluşturduğu kültür değerlendirilmiştir. İkincil yol izleğinde ise Safranbolu’nun yerli sakinleriyle araştırmacıların Ağustos-2015 ayı içerisinde çeşitli zamanlarda yaptığı mülakat verileri kullanılmıştır. Zonguldak’ın iktisadi hayatının geçmişten bugüne incelenmesinde doküman incelemesi birincil teknik olarak kullanılmakla birlikte adı geçen tarihlerde şehirde, maden işletmeciliği ile ilişkili dernekler, sendikalar ve esnaf ile yapılan mülakatlar kullanılmıştır. Kayıp mesleki kodlar ve kültür bağlamında ise özellikle Devrek ilçesinde yer alan Bastoncular Çarşısı’ndaki son baston ustaları ile yapılan mülakat verileri kullanılmıştır. Bartın’ın Zonguldak ve Karabük ile bütünleşik yapısı, ilin sosyo-ekonomik tarihinin izleri sürülürken sürekli karşımıza çıkmıştır. Bu nedenle Bartın başlığı, kısmi olarak çalışmaya katılmıştır. Amasra’nın geçmişten bugüne turizm ve balıkçılık potansiyeli, Ulus ilçesinin kırsal turizm özellikleri ve Kurucaşile’de ise ustalarla yapılan mülakat verileriyle ahşap tekne yapıcılığı değerlendirilmiştir.

3. DEĞİŞEN İKTİSADİ HAYAT VE KAYIP MESLEK KODLARI PEŞİNDE BİR SOSYOLOJİK GEZİNİM

Toplumsal değişme bir defa gerçekleşmeye başladığında toplulukları derinden sarsıcı bir etkiye sahiptir. Bu etki, gücünü geri döndürülemez oluşunda ve toplumda karşılaştığı sert direnç noktalarında bulur.

Değişime karşı verilen muhafazakâr tepkiler, bu gücü zayıflatmaya dönük eylemler üretmekle birlikte yeni ile yüzleşmek zorunda kalmaktadır. Toplumda kayıplardan bahsedildiğinde eski, kendisini nostalji şeklinde açığa vurmakla birlikte eskinin arandığı ve yaşandığı mekânsal anlatılar üretilmektedir. Müzeler, mezarlıklar, anıtlar, tarihi eserler bu tür anlatıların somutlaştırılmış hikâyesidir. Ayrıca Türkiye’de birçok tarihi yerde karşılaşılan mesleklere göre isimlendirilmiş mekânsal ayrışmalar da bu anlatının bir başka hikâyesel bölümüdür. Değişimin en etkili kaynakları bilimsel-teknolojik ilerlemeler ve ekonomik unsurlardır. Bu iki faktörün somut maddi kültür üzerindeki etkisi oldukça yoğundur. Örneğin teknolojik gelişmeler, sanayi üretimi bir anda el emeğine dayalı mesleklerin toplumsal hayattan müzeye aktarıldığı bir sürece yol açabilir. Değişen ekonomik şartlar, işsizliğin de etkisiyle insanların göç etmelerine sebep olurken, varolan meslek halkaları kuşkusuz bu değişimden etkilenecektir. Türkiye’de kayıp mesleki kodların ve iktisadi hayatın izlerini bu şablon çerçevesinde sunmak mümkündür.

3.1. Zonguldak, Karabük ve Bartın’da İktisadi Hayatın Panoraması

Osmanlı döneminde küçük taşra kentlerinin Anadolu’daki ekonomik yaşantı içindeki önemi büyüktür. Bu yerleşmelerin birçoğu önemli ticaret merkezleri arasındaki ticaret yolları üzerinde, malların yüklenip indirilmesi, belirli bir bölgenin soygunculara karşı güvenliğinin sağlanması ve güç koşullarda yapılan uzun ve yorucu yolculuklarda konaklama olanağı vermesi açısından ticaret yolları üzerinde birer kırılma noktası olma niteliği taşımaktadır. Buna ek olarak birçok küçük kent, işlevsel açıdan ticaret merkezleri arasında iş yapan tüccarlara dokumacılık, tabaklama, bakır işçiliği, semercilik ve yemenicilik gibi farklı meslek alanlarının gelişmesine mekân olmuştur. Safranbolu’da geleneksel sanatların gelişmesinde kuşkusuz Osmanlı Devleti’nin önemli etkisi olmuştur ki öncesinde ekonomik hayat, tarım ve hayvancılığa dayanmaktaydı.

Osmanlı idaresi ile birlikte birçok el sanatı ve zanaat alanı gündeme gelmiştir. Özellikle Anadolu’da uygulanan Ahilik teşkilatı Safranbolu’da uygulanmaya başlamış ve kent merkezinde çeşitli meslek gruplarının

çarşıları kurulmaya başlamıştır. Dönemin gereği olarak demircilik, semercilik, nalbantlık ve katırcılık geçerli meslek dalları olarak göze çarpmaktadır. Safranbolu'nun aynı zamanda Kastamonu'ya geçiş güzergâhında yer alması nedeniyle kervanlara hizmet veren nalbantlar özellikle dikkat çekmiştir. 16. yüzyılda kent ticaretinin merkezi Tucu Hanı'dır. Bu dönemde dericiliğin yanı sıra dericiliğe entegre diğer meslek dalları da hızlı bir gelişme aşamasına girmiştir. Yine bununla birlikte Yemenciler Çarşısı (Arasta)'nın bu dönemde kurulduğu dikkat çekmektedir. Görüleceği üzere dönem dönem ortaya çıkan yeni ihtiyaçlar, farklı meslek kollarının Safranbolu'da ortaya çıkmasına kaynaklık etmiştir. Safranbolu'da Cinci Hanı'nın yapılmasıyla birlikte ticaret hayatı farklı bir zeminde gelişerek devam etmiştir (Tunçözgür, 1999; Kütükçüoğlu, 2012; Altınay, 2010).

Cinci Hanı, ilk yapıldığında 60 oda, depo ve büyük bir ahırdan oluşmaktaydı. Cinci Hanı, o dönem Ankara'da yer alan Kurşunlu Hanı'dan daha büyüktür. Bu han 17. yüzyıl ortalarında bölgeler arası ticaretle uğraşan yabancı tüccarların oda kiralayıp acente olarak kullandıkları bir şehir içi hanıdır. Aynı dönemde 70 binden fazla nüfusu olan Bursa'da Piriç Hanı benzer işlevi görmektedir. Nüfusu 6 binden fazla olmayan Safranbolu kentinde böyle bir hanın olması kentin ticaret hayatındaki önemini göstermesi bakımından dikkate değerdir. Bu dönemde şehirdeki temel üretim kolu dericiliktir. Bu yüzyılda dericilik üzerine esnaf örgütlenmeleri yoğundur. Bölgede deriyi işleyen tabakhaneler oldukça yaygın bir biçimde inşa edilmiştir. 18. yüzyılda Sadrazam İzzet Mehmet Paşa'nın kente yatırımlarıyla birlikte ekonomik hayat oldukça canlanmıştır. Yaptırdığı dükkânlar ve vakıf hizmetleriyle birlikte sosyo-ekonomik hayatın değişmesinde ve gelişmesinde önemli bir isim olmuştur. Bu dönemde çarşıda meslek kollarının sokak sokak çarşıları kurulmuştur. Bu meslek kollarının çarşıları: semerciler, demirciler, saraçlar, aktarlar, boyacılar, kunduracılar, kasaplar, terciler, sebzeciler, kuyumcular gibi adlandırılmaktadır. Bu dönemde ihracatın da başladığı ve Bartın Limanı'ndan İstanbul'a üretilen ürünlerin gönderildiği tespit edilmiştir (Tunçözgür, 1999).

Safranbolu’da 19. yüzyıl ticaret hayatının en üst noktaya çıktığı bir dönem olarak göze çarpar. Bu dönemde kentte bulunan tabakhanelerin sayısı kaynaklarda 84 olarak verilmektedir. Bu dönemde kentte bulunan 1500 konuta karşın 945 dükkân, 61 kereste işleyen atölye, 84 tabakhane bulunurken, dericiliğe bağlı olarak gelişen tabaklama, dikiçilik, ayakkabıcılık gibi mesleklerle de zengin sınıfların oluşmaya başladığı görülmektedir. 1926 yılında özellikle Rumların yoğun olarak oturdukları Kıranköy kesiminde evlerin bodrum katlarında bulunan şaraphanelerden, Safranbolu’nun bağcılıkta da ön plana çıktığı ileri sürülebilir (Tunçözgür, 1999). Hatta bu dönemde bağ eğlencelerinin ve festivallerinin de dikkat çektiği görülmektedir. Bu festival ve eğlencelerde insanlar bir araya gelir, maniler söylenir, fıkralar anlatılırdı. Böylece sosyal bir etkileşimin de bu eğlenceler etrafında ortaya çıktığı görülmektedir.

Tablo 1. Karabük’te Geleneksel Meslek Dallarının Görünümü

Yemenicilik	Debbağlık	Kunduracılık
Kavaflık	Semercilik	Saraçlık
Deri Ticareti	Nalbantlık	Kasaplık
Börekçilik	Kebapçılık	Aşçılık
Pastırmacılık	Fırıncılık	Katırcılık
Hallaçlık	Dokumacılık	Keçecilik
Boyacılık	Urgancılık	Demircilik
Sobacılık	Kalaycılık	Hattatlık
Mücellitlik	Bezirhane	Mühür Kazıclığı
Keten ve Tahin İmalatçılığı	Kerestecilik	Helvacılık
Şekercilik	Dülgerlik	Yapıcılık
Çekiçlik(El Tornası)	Manifaturacılık	Emtia Ticareti
Zahirecilik	Hayvan Ticareti	Tabakçılık

Kaynak: 1924 Yılı Zağferanbolu Adlı Risale, Safranbolu Ticaret ve Sanayi Odası

20. yüzyılın başında Safranbolu’da deri işlemek için kurulan fabrika işçi bulamama ve işletme zorlukları nedeniyle işlev göremeyerek kapan-

mıştır. Ticaret hayatının büyük bir kısmının Rumların elinde bulunması ve 1924 yılında mübadele ile birlikte bu Rumların Safranbolu'da ayrılmaları ticaret hayatının kesintiye uğramasında da önemli bir belirleyici olmuştur. El sanatları düzeyinde üretim yapan birçok meslek alanı, usta-çırak ilişkisinde gerekli işgücü gereksinimini bulamadığı için kaybolmaya başlamıştır. Asıl büyük işgücü açığı ise Karabük Demir ve Çelik Fabrikaları'na işçi toplanması ile açığa çıkmıştır (Tunçözgür, 1999). Dericilik, Safranbolu'da yaygın meslek alanlarından birisidir. Safranbolu'da dericilik, bakırcılık, demircilik, semercilik, saraçlık, yemenicilik, nalbantlık, keçeçilik ve dokumacılık gibi işlenmiş eşya üretimine yönelik zanaat kollarının, eski lonca düzenine uygun olarak ayrı ayrı sokaklarda toplandıkları görülür. Lonca sisteminin temeli, üretim ve ticaret dallarının kendi aralarında ayrı ayrı olarak birer meslek kuruluşu şeklinde örgütlenmeleridir. Yemeniciler Loncası, Demirciler Loncası, Aşağı Tabakhane ve Yukarı Tabakhane Loncası gibi loncalar, günümüzde meslek odalarının karşılığı olup sistematik bir yapıda düzenlemiştir. Dericilik, çarşının Akçasu ve Gümüş deresinin birleşim yeri "Tabakhane" yerel deyişle "Tabahna" olarak isimlendirilen semtte yer almıştır. Tabakhane'nin mescidi ve kahvehanesi günümüze kadar ulaşmış yapılar arasında yer almaktadır.

Tablo 2. Ticaret Odasına Kayıtlı Meslek ve Sanat Yapan Kişi Dağılımı

Meslek ve Sanat	Kişi Sayısı
Debbağ (Derici)	415
Yemenici, Kunduracı, Dikici	430
Tacir, Manifaturacı, İplikçi	135
Keresteci	15
Terzi	10
Demirci	105
Semerci	120
Kalaycı ve Bakırcı	40
Nalbant	80

Kuyumcu	2
Kiremitçi, Tuğlacı, Kireççi	15
Değirmenci	100
Otel ve Hancı	20
Kahveci ve Kiraathane	30
Berber	20
Pastırmacı	25
Mutabiye, Dokuma Tezgahı	120
Şekerci	5
Helvacı	15
Lokantacı	10
Tenekeci	10
Dava Vekili	8
Sobacı ve Çilingir	9
Keçeci	10
Zahireci ve Mültezim	35
Saatçi	8
Hırhırcı ve Çekmeci	10
Bez Dokuma Tezgahı	350
Boyacı	15
Marangoz	250
Taşçı Kalfası	25
Bakkal	60
Katırcı ve Beygirci	600
Sebzeci ve Meyveci	3500
Toplam	5.777

Kaynak: 1924 Yılı Zağferanbolu Adlı Risale, Safranbolu Ticaret ve Sanayi Odası

“Semercilik ve Saraçlık” mesleğine bakıldığında saraççılık, koşum ve eyer takımları yapan veya satan ya da deri, muşambadan bavul, çanta yapan kişilerin işlerine verilen addır. Ayrıca atlara amut yapma,

koyunlara çingirak, kemerlik, hasır işleme, sarka, atlara başlık, hayvan süslemeler, heybe ve buna benzer malzemeleri de yaptığı görülür. Safranbolu'da ulaşımda motorlu taşıtların yaygınlaşmasına kadar devam eden semercilik ve saraçlık, çarşıda semerciler içi ile saraçlar içi sokaklarında faaliyet göstermiştir. 2012 Aralık ayı içerisinde son semercinin vefat etmesiyle birlikte semerciliğin de Safranbolu/Eski Çarşı artık yapılamayacağını göstergesi olmuştur.

Tabloda diğer meslek kollarıyla ilgili bilgi vermek gerekirse; binek hayvanlarının nallanması, yolcu hanlarının içinde ya da ahır olarak kullanılan nalbantlar tarafından yapılırdı. Safranbolu'da gezici nalbantlar da bulunmakla birlikte, nalbantlık yaygın geleneksel mesleklerden birisiydi. Yemeninin ilk kullanıldığı zaman bilinmemekle birlikte çarıktan daha yeni olduğu ifade edilmektedir. Özellikle daha kullanışlı ve koruyucu olduğunda inanılan yemeni, uzun bir süre en önemli ayak giysisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Safranbolu'da Osmanlı döneminde sıklıkla askerlerin ayak giysisi olarak kullanılan yemeni, Kurtuluş Savaşı yıllarında Safranbolu'daki tabakhane de üretilen deriler yemeniciler çarşısında dikilerek ordunun kısmen ihtiyacı karşılanmıştı. Günümüzde uluslararası ve turistik bir değer kazanan şekerçilik ve lokumculuk, Safranbolu'da 19.yy da başlamış ve günümüze kadar gelişerek devam etmiş ticaret alanlarından birisi olmuştur. Bakırcılık, kalaycılık ve demircilik Safranbolu'da karşımıza çıkan ve bugün de kısmen devam eden zanaatların başında yer alır. Eskiden bakır kapların mutfakta kullanılması nedeniyle bakırcılık ve kalaycılık birbirinin tamamlayan iki önemli zanaat kollarından birisidir. Demircilik ise Osmanlı döneminden günümüze kadar yapıların kabara çivisi, güllap, kapı göbeği, mandalı, tokmağı ve anahtarı vb. bütün demir malzemeleri bu meslek formuyla gündeme gelmiştir.

Bahsi geçen bu mesleklerin yanında, mesleğinde başarılı olmuş bazı isimlerin mezar taşlarında yazılan yazılar özellikle dikkat çekmiştir. Örneğin bir mezar taşında *“Karabükün Safranbolu'nun Berber Samisi”*; diğer birinde *“İlbarıt köyü Yusufgil Halkından emekli ilk öğretim müfettişi”*; *“Malatyalı Bakkal”*; *“Safranbolunun Ebe Annesi”*; *“Safranbolu Eşrafından”* şeklinde

yazılar bulmak mümkündür. Ayrıca mezar taşlarında babalarının meslekleri ile anılan isimler de tespit edilmiştir. Örneğin “*Boyacı Cemal’in Babası*”; “*şoför Muzafferin Oğlu*”; “*Yörgancı Fatma Oğlu*”; “*Hattat Hafız Mehmet Oğlu*”; “*Hattat Hafız Mehmet Zevcesi*”; “*Hamamcı Metmetağa annesi*”; “*Sucu Muhiddinin Kayınvalidesi*”; “*Emekli Öğretmen Ata Doğan Eşi*”; “*Ormancı Saim Dalgaç Eşi*” şeklinde biçimler karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca farklı olarak “*Kıranköy Muhtarı Bakkal*” şeklinde iki meslek formunun bir arada kullanıldığı modern biçimler karşımıza çıkarken; sadece “*Yörgancı Fatma Hanım*” şeklinde bir mezar taşı; “*Bu nişan taşı Köprülü Kayyimi Dülger adına dikilmiştir*” şeklinde farklı kullanımlar mevcuttur. “*Laz Kasap*” ve “*Malatyalı Bakkal*” şeklindeki mezar taşları ise bahsi geçen bu farklı kullanımların bazılarıdır (Sağır, 2013). Artık Safranbolu yerel kültüre ait göstergeler, iki önemli mekânsal alanda karşımıza çıkmaktadır. Birincisi Safranbolu’da yer alan müze, ikincisi ise Safranbolu şehir mezarlığıdır. Müze, eski mesleki alanlara ait olan göstergelerin sergilendiği mekân iken, mezarlıkta ise Türk kültür geleneğinin bir uzantısı olarak mezar taşlarına yazılan meslek isimleridir. Kuşkusuz Safranbolu’da ve genel olarak Karabük çevresinde meslek kültürünün bozulmasında çalışmanın bir önceki bölümünde ifade edilen sanayileşmenin etkisi büyüktür.

Karabük ve çevresinde yapılan mülakatlar sırasında köylerden kent merkezine doğru göçün, el sanatları ve zanaatlarını bitirdiği konusunda genel bir kabul vardır. Sanayileşme sonrasında oluşan emek gücü nedeniyle köylerde ve çevre yerlerde yaşayan insanların Karabük merkeze göç etmesi iki bakımdan mesleki hayatı değiştirmiştir. Birincisi gençlerin fabrikada çalışmaya başlamaları sonrasında, ustaların çırak bulmakta zorluk yaşamalarıdır. Geleneksel meslek hayatı içerisinde kuşaktan kuşağa aktarılan beceriler, çırak bulamayınca ustalarıyla birlikte kaybolma noktasına gelmiştir. Dolayısıyla meslek kültürünün değişmesinde, sanayileşmenin önemli bir toplumsal değişme aracı olduğu görülmüştür. Göçlerin meslek hayatını değiştirmesinin bir diğer uzantısı ise ekonomik açıdan fabrikada çalışmanın getirdiği yüksek gelir ve kaliteli hayat beklentisidir. Nitekim Karabük’ün sosyo-ekonomik ve kültürel hayatında Demir-Çelik İşletmeleri, 1990’lı yıllara kadar merkezi konumu korumuştur. İnsanlar için de cazip bir çalışma sahası olmuştur.

Zonguldak ilinin ekonomisi temelde madencilğe ve sanayiye dayanır. Ormancılık, hayvancılık ve tarım ikinci önemli bir kaynaktır. Zonguldak, geçmişten bugüne kömür yataklarının yoğun olarak bulunduğu bir yerdir. Bunlara dayalı demir-çelik fabrikaları ve bunlara bağlı yan sanayii ekonominin başlıca araçlarıdır. Kuşkusuz Karabük'te kurulan demir-çelik işletmeleri ve daha sonra Ereğli'de kurulan fabrika, Zonguldak'ın bu durumuna dayanmaktadır. Dolayısıyla bu merkezlerin sosyal ve ekonomik hayat bakımından birbirine bağlantılı olduğu görülmektedir. Nitekim Zonguldak ve civarında maden sektöründe çalışan birçok işçi, fabrika kurulmasıyla birlikte Karabük'e göç etmişlerdir. Yine farklı bir ilişkisellikte Karabük'ün ilçesi olan Yenice'den Zonguldak'ta maden sektöründe çalışmak için giden işçilerle karşılaşmak mümkündür. Bu coğrafyanın önemli özelliklerinden birisi de özellikle Zonguldak ve Karabük'ün Yenice ilçesinden yurtdışına işçi göçleridir. Mülakatlar sırasında özellikle maden işçiliği yapmış olmalarından dolayı yurtdışı emek göçlerinde tercih edildiklerini aktaran emekli insanlarla muhatap olunmuştur.

Zonguldak ili ayrıca orman varlığı bakımından çok zengin sayılır. 540.000 hektara yakın orman ve 30.000 hektara yakın fundalık alanı vardır. Orman içinde 254 ve orman kenarında 269 köy vardır. İl genelinde bol miktarda sanayi odunu ve yakacak odunu elde edilir. Ayrıca orman ürünlerinin farklı şekillerde işlendiği görülür. Devrek'te bulunan ve günümüzde hala varlığını sürdürmeye çalışan bastoncular çarşısındaki Devrek bastonu kültürünün önemli bir kültürel kimlik göstergesi olduğu belirlenmiştir. Ancak Devrek bazında düşünüldüğünde ilçe, hızla göç vermektedir. Bu nedenle temel alanlardan birisi olan ormancılık mesleğine olan ilgili 1985 yılından sonra azalmaya başlamıştır. Ayrıca orman ürünlerine duyulan ihtiyacın azalmasının ve ormancılık geleceğinin bozulmasının da ormancılığı bitirdiği tespit edilmiştir. Sadece Zonguldak için değil, Karabük ve Bartın için de aynı durum geçerlidir.

Baston kültürünün kayboluşunda sadece ormancılığın bitişi değil, sanayi üretiminin de önemli bir tehdit unsuru olduğu tespit edilmiştir. Bastonculara ait olan bir çarşı ve bu çarşıda hala mesleği kendi imkân-

larıyla sürdürmeye çalışan ustalar olmakla birlikte sanayi ürünü bastonların, ustaların yaptıkları işi maddi-manevi değersizleştirdiği görülmüştür. Nitel görüşmeler sırasında, son baston ustaları, kendilerinden sonra Devrek bastonunun artık sadece fotoğraflarda ve müzelerde kalacağını aktardıkları görülmüştür. El yapımı bastonun fiyatının yüksek olması nedeniyle alıcısının az, sanayi üretimi bastonun fiyatının düşük olması nedeniyle alıcısının yüksek olması; usta-çırak ilişkisi ile devam ettirdikleri meslekte, ustalığı kendilerinden sonra devredecek çırak bulamamaları; el yapımı bastonun üretim sürecinin oldukça uzun olması ve maliyetli olması gibi birçok faktör, bastonculuk kültürünün kaybolmasına zemin hazırlayan sebepler olarak belirlenmiştir. Kuşkusuz burada benzer özellikleri taşıması nedeniyle Safranbolu'da da aynı kültürel kayboluşun hikâyesine geçiş yapmak mümkündür.

Burada Ormancılık söz konusu olduğunda Karabük'ün Yenice ve Eskipazar ilçelerine de özellikle değinmek gerekir. Günümüzde hem Eskipazar'da hem de Yenice'de ormancılık ile uğraşan köylerin varlığı geçerliliğini korumaktadır. Ormancılık, geçmiş sosyal şartlarda değerlendirildiğinde, bir kültür ve yaşam biçimi olmakla birlikte günümüzde sadece köyde kalan emeklilerin ve yaşlıların ilgilendiği uğraşlardan birisine dönüşmüştür. Çünkü hem getirisinin düşüklüğü hem de işin zorluk derecesi karşısında gençlerin bu mesleki kültüre dâhil olmadıkları ve göç etmeyi tercih ettikleri belirlenmiştir. Özellikle Eskipazar/Yalakkuzu köyünde yapılan görüşmeler sırasında, bölgenin Türkiye'nin en kaliteli ağaçlarının yer aldığı depo olmasına rağmen, köyde sadece yaşlılar bu işi yapmakta; gençler ise çoktan köyü terk edip büyük şehirlere yerleşmişlerdir. Burada dikkat edilmesi gereken noktalardan birisi, ormancılıkla uğraşan köylerde kooperatiflerin olması ve köylülerin bu kooperatiflerde aktif olarak rol alarak sosyal paylaşım alanları oluşturması dikkate değer bulunmuştur. Ayrıca ormancılık mesleğine dair bilinçlendirme ve eğitim programlarının bakanlıklar tarafından gönderilen mühendislerle destekleyici bilgilerle sürdürülebilir olması da, geleneksel üretim biçimleriyle modern üretim biçimlerini birleştirmesi bakımından dikkat çeken noktalardan birisi olmuştur.

Ormancılıkla ilgili olarak vurgulanması gereken noktalardan birisi de Kurucaşile'ye ait olan yerel kültürel özelliktir. Kurucaşile, tekne ve yat yapımıcılığı ile Bartın'ın dikkat çeken küçük ilçelerinden birisidir. İlçe merkezinde küçük ölçekli esnaf faaliyetleri görülmektedir. Orman varlığına dayalı olarak ahşap tekne ve ahşap doğrama atölyeleri bunların en belirgin olanıdır. İlçe merkezi, Kapısuyu ve Hisar köyünde yaklaşık 28 civarında ahşap tekne imalatıyla iştiğal eden işyeri bulunmaktadır. Ayrıca ahşap doğramacılıkla uğraşan 10, mobilya imalatıyla uğraşan 5 işyeri bulunmaktadır. Çok az sayıda da olsa orman işçiliği ile geçimini sağlayanlar da bulunmaktadır. Yine az sayıda vatandaş geçimini balıkçılık yaparak sağlamaktadır. İlçe merkezi ve Hisar köyünde 2 balıkçı barınağı bulunmaktadır.

Kurucaşileli tekne ustaları zaman içinde ihtiyaçlara göre tekne üretimini şekillendirmişlerdir. Yeri gelmiş Osmanlı donanmasına savaş gemileri yapmış, yeri gelmiş ülke ticaretinin yükünü çeken “çektirme” tipi yük tekneleri üretmişlerdir. Özellikle Karadeniz kıyılarında yapılan balıkçılık faaliyetlerini destekleyecek şekilde farklı tiplerde balıkçı tekneleri de üretmişlerdir. Bununla birlikte yat ve gezi tekneleri konusunda da geri kalmamışlar, ulusal ve uluslararası arenada boy gösterecek birçok tekne üretmişlerdir. Bu faaliyetlerini derme çatma naylon çadırlar içinde sürdürmeleri ve mesleği yaşatma çabaları ise takdir edilmesi gereken bir durumdur. Bölgenin doğası gereği zengin orman örtüsü ve özellikle kestane ağaçlarının çokluğu sağlam teknelerin yapılmasına imkân vermiştir. Teknelerin gövde formlarının eğri yapılar içermesi nedeniyle Kurucaşileli ustalar kestane ağaçlarını adeta el ve göz yordamıyla ölçüp biçerek tekne üretiminde kullanmışlardır. Ağaçların doğal eğrilerini tekne formunda uygun yerlere yerleştirerek tekne kaburgası (posta veya eğri) baş ve kış bodoslama gibi inşası hüner isteyen yapıları ortaya çıkarmışlardır.

Kurucaşile, ahşap tekne yapımıcılığının kendine özgü kalitesi, bu mesleğin yaşamasında ve bölge hayatına damgasını vurmasında önemli bir etkidir. Yapımıcılığın kalitesi mesleğin devamını, mesleğin devamı ise yapım kalitesini artıran bir kültür alışverişini sağlamıştır. Kurucaşi-

le’de ahşap tekne yapıcılığı; hızla değişen dünya koşullarında varlığını sürdürebilen, usta-çırak eğitimi yönteminden beslenerek köklü bir meslek haline gelmiştir. Ahşap tekne yapıcılığı; büyük ölçüde ustalığa, aynı ölçüde mimari bir yeteneğe dayanmaktadır. Ustalık ve geleneksel bilgi her zaman Kurucaşile’de nesilden nesile aktarılmış ve nesiller arasında gemi mimarları, yeni teknikler ve yeni tekne tipleri ile ortaya çıkmıştır. Kurucaşile’deki gemi yapımının en önemli beşeri unsuru, babadan oğula, ustadan-çırağa aktarılan tecrübelerdir. Kurucaşile’de hemen hemen herkes gemi yapımından az-çok anlamaktadır. Teknenin neresine hangi tür ağacın gerektiği, ormanın neresinde yetiştiği, ne zaman kesilirse iyi olacağı, gibi konular yalı kahvelerinde ve evlerdeki sohbetlere sıklıkla konu olmaktadır. Kalafatçı, Makaracı, Kalaycı, Demirci, Gömü (Osmanlıca ‘da yelken) gibi köy adları, bu mesleğin yöre açısından önemini de ortaya koymaktadır.

Kurucaşile ilçe merkezi, Kapısuyu ve Hisar Köyü (Tekkeönü) tekne üretimi konusunda ilçenin önde gelen yerleridir. Ahşap tekne imalatçıları bu noktalarda toplanmışlardır ve eskiye oranla sayıları azalsa da üretim faaliyetlerini buralarda sürdürmektedirler. Zaman içinde değişen ve gelişen piyasa şartları üreticileri biraraya gelme konusunda yönlendirmiştir. 25 yıllık süreç içinde işletmeler kooperatifler çevresinde toplanmayı tercih etmişlerdir. İlk teşebbüs Kurucaşile ilçesindeki –merkez ve köyleri de içine alan– tüm ahşap tekne üreticilerini kapsayacak şekilde bir kooperatif kurmak suretiyle gerçekleşmiştir. Belli bir süre faaliyetlerine devam eden kooperatif, üyeleri arasındaki anlaşmazlıklar ve yasal prosedürlerin yerine getirilememesi nedeniyle faaliyetlerini sonlandırmıştır. Bu süreçteki en önemli kazanım işletmelerin birbirlerini tanıması olmuştur. İkinci teşebbüs ise üretimin ve işletmelerin yoğun olduğu ilçe merkezi ve Hisar (Tekkeönü) Köyü’nde bulunan üreticilerden gelmiştir. Daha önce tek bir kooperatif çatısı altında toplanan işletmeler bu kez “Kurucaşile Ahşap Tekne ve Yat İmalatçıları” ve “Piri Reis Yat ve Tekne” Yapı Kooperatiflerini kurmuşlardır. Böylece ilçe merkezinde 12 üyesi bulunan ve Hisar (Tekkeönü) Köyünde ise 11 üyesi bulunan iki ayrı kooperatif kurulmuştur.

Ancak günümüzde durum, bölgedeki diğer birçok yerde olduğu gibi kültürün sanayi üretimi karşısındaki kayboluşunu yansıtmaktadır. Kurucaşile’de de son çekdirme mimarlarıyla birlikte meslek kültürünün kaybolmaya yüz tuttuğu tespit edilmiştir. Gemi mimarlığı, Kurcaşile’de bulunan tersanelerde öncelikle çırak olarak çalışmaya başlayıp ustalık aşamasına ulaşan ve daha sonra tersane adı verilen ki burası yöre insanı arasında mağaza olarak adlandırılmaktadır, bir işletme açarak mimar vasfını kazanan, gemi inşa sürecini başından sonuna kadar yürütme becerisine sahip kişilerdir. Diğer geleneksel meslekler gibi ahşap tekne yapıcılığı da usta-çırak ilişkisi içerisinde kuşaktan kuşağa aktarılan bir meslek dalıdır. Ahşap tekne yapıcılığının aynı aileler tarafından sürdürülmesi yaygın bir durum olarak görülmektedir. Buna benzemesi bakımından Devrek’te görüşme yapılan baston ustası da mesleği annesinden devraldığını aktarmış ve annesi ile birlikte aynı dükkânda mesleği devam ettirdiği görülmüştür. Bu mesleki eğitim sürecinde, yazılı materyallerden ziyade göze ve kulağa dayalı olarak devam eden bir süreç söz konusudur. Gerçi modern teknolojik sistemlerin gelişmesi ve mesleki uzmanlıkların ortaya çıkmasıyla birlikte geleneksel biçimlerle modern biçimlerin iç içe geçtiği alanlar görülmektedir. Nitekim Eskipazar ve Yenice orman köylerinde bakanlıklar tarafından gönderilen mühendisler tarafından hazırlanan eğitim programları bunlara örnektir. Kurucaşile’de geleneksel olarak devam ettirilen mesleki eğitim sürecinde çırak olarak başlama yaşı oldukça değişkendir. Genellikle ilkokulu bitiren çocukların çıkarak olarak ustanın yanına verilmesi söz konusu iken, çocukların bu mesleğe hevesli olması da önemli etkidir. Ancak göçlerin yarattığı dönüşüm ve nüfusun azalışı, bu sosyal ağın bozulmasına kaynaklık etmiştir. Yapılan nitel görüşmeler sırasında günümüzde eskisi gibi yaygın bir gemi mimarlarının varlığını saptamak zordur. Bu gemi mimarlarından halen yaşayanlardan bir usta, mesleği babasından öğrendiğini, dedesinin de bir çekdirme mimarı olduğunu aktardığı belirlenmiştir. Yardibi mevkisinde en son çekdirmeyi kendisinin yaptığını belirten usta, kendisiyle birlikte mesleğin artık sona geldiğini aktardığı görülmüştür.

Batı Karadeniz Bölgesi’nde yer alan Zonguldak, Bartın ve Kara-

bük'ün içerisinde yer alan üçgen, köyleri ve kasabalarıyla günümüzde hala keşfedilmeyi bekleyen birçok kültürel unsuru içerisinde barındırmaktadır. Araştırma süresince yapılan nitel görüşmeler ve gözlemler sırasında bugün de varlığını devam ettiren bazı mesleki kültürel unsurlardan bahsetmek doğru olacaktır. İlk olarak Bartın yöresinde, şehrin denize sahili olması nedeniyle balıkçılık kültürünün yaygın olduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra Bartın'ın tüm ilçelerinde rastlanılan reçel, şerbet ve pekmez kültürünün de önemli bir öge olduğu belirlenmiştir. Amasra ve Kurucaşile'de dışarıdan gelenlere yoğun bir şekilde çeşitli kavanoz ve seçeneklerle sunulan bu ürünler, aynı zamanda semt pazarlarının da birer ekonomik metası haline dönüşmüştür. Öyle ki Ulus ilçesinde bile dışarıdan Küre Dağları'na turistik amaçlarla gelen turistlere yöresel ürünlerin pazarlandığı görülmüştür. Burada bölgede yer alan semt pazarlarının yerel üreticiler için önemli bir Pazar ekonomisi alanı olduğuna vurgu yapmak gerekir. Nitel görüşmeler sırasında pazarlık kültürünün, tarım ve hayvancılıkla uğraşan köy ve kasaba sakinleri için önemli birer alan olduğu tespit edilmiştir. Seracılığın da yaygın olması nedeniyle semt pazarları, vazgeçilmez ekonomik alanlardan birisidir. Bölgede işsizliğin yaygın olması nedeniyle özellikle genç kuşağın bölge dışında şehirlere göç ettiği belirgin bir temadır. Geride kalan orta kuşak ve üstü insanların da önemli geçim kaynaklarından ikisi halen tarım ve hayvancılık olduğu düşünülürse, bu pazarların bölge halkı için önemli bir gösteri ve satış alanı olduğu daha kolay anlaşılacaktır. Burada ekstra örnek olması bakımından Bartın'da yer alan Kadınlar Pazarı'na değinmek gerekir ki pazarda yapılan görüşmeler sırasında köklü bir yerel kültür izleri taşıdığı belirlenmiştir.

Adını, bahçesinden ve hayvanlarından elde ettiği sütten yoğurda, biberden domatese, çilekten vişneye kadar taze ürünleri pazarlayan kadınlardan almıştır. Amasra'da yaz kış demeden her Salı ve Cuma günleri kurulan ve "Garla Pazarı" olarak da bilinen pazar, bir yandan 200 yıllık bir geleneği yansıtırken, diğer yandan da köylüyle kentliyi karıştıran önemli bir Pazar olma özelliğini taşımaktadır. Kadınlar pazarı, yakın civardaki köylerden ve ilçe merkezlerinde kadınların yetiştirdikleri

ürünleri, süt ürünlerini ve kenti yaptıkları turşu, reçel, erişte gibi ürünleri sattıkları bir alandır. Buranın kültürel anlamda sosyolojik göstergeleri iki şekilde dikkate değer bulunmuştur ki bu iki özellik aynı zamanda hem Zonguldak hem de Karabük'te yer alan semt pazarları için geçerlidir. Kadın, bir girişimci ve üretici olarak karşımızdadır. Yapılan nitel görüşmeler sırasında da tespit edildiği üzere erkek çalışmak için dışarıya giderken (maden, demir çelik veya diğer işler) kadın ise aileyi ekonomik olarak destekleyici rollere bürünmektedir. Üretici olan kadın, kendi ürettiği ürünleri, pazarda satarak aile bütçesine katkı sunmaktadır. Bu önemli bir durumdur çünkü yoksulluğun ve işsizliğin yoğun olduğu bu coğrafyada, insanların yaşamak için ayakta durmalarını sağlayan önemli kültürel bileşenlerden birisi kadın-erkeğin ekonomik sosyalleşme bakımından aynı amaçta birleşmiş olmasıdır. Pazarların çalışmaya konu olan ikincil sosyolojik özelliği ise nitel görüşmeler sırasında da ön plana çıktığı üzere kent ile köy birleşimini sunmasıdır. Tarih boyunca Türkiye'de köy-kent ilişkisi, her dönem önemli bir tartışma alanı olduğu düşünüldüğünde, bölgede oluşan kültürün bu tartışmaları kendiliğinden süreç içerisinde çözdüğü anlaşılmaktadır.

Burada bölgenin hem coğrafyası hem de yaşanabilir alanları dikkate alındığında tarım üzerine yükselen bir başka olgusal gerçeklikle ilgisini kurmak mümkün durmaktadır. Nitekim yapılan nitel görüşmeler sırasında, bölgede tarımsal ürünlerle ilgili birçok festivalin ve etkinliğin yapıldığı, bu etkinlik ve festivallerin en önemli özelliklerinden birisinin de büyükşehirlerde yaşayan aileleri, kısa süreli de olsa kendi vatan topraklarında topladığı gerçekliği olmuştur. Burada bölgenin potansiyelini de yansıtmaları bakımından "*tarım turizmi*" kavramına değinmek gerekir ki bu kavram, Safranbolu ve Amasra ile özdeşleşen turizm kültürünü, bölge açısından çeşitlendirecektir.

Tarım turizmi, klasik anlamıyla köy yaşamını merak eden insanların bitkisel ve hayvansal üretimi görerek ve deneyimleyerek eğlenceli zaman geçirmesi olarak kullanılır. Bu bağlamda tarım turizmi içerisinde, köy tipi evlerde, pansiyonlarda, apartlarda ya da kamp ortamında ikamet etme; kahvaltı yapma, meyve-sebze toplama ya da yetiştirme,

piknik yapma, peynir yapımı ve süt sağımı, hayvan bakıcılığı başta olmak üzere at çeşitli türden hayvanları besleyip bakımını üstlenme, meyve, sebze veya ürün festivalleri gibi kültürel aktiviteler, balıkçılık, doğa yürüyüşü gibi çeşitli ekolojik etkinlikleri içermektedir. Bu etkinlik alanı aynı zamanda şehir hayatından kaçışı da içermekte ve insanların şehrin yapay çevrelerinden çıkararak doğal çevreyle bütünleştirmesidir. Bu olgu içerisine, özellikle göçlerle büyükşehirlere yerleşmiş bireylerin köyelerine yaptıkları kısa süreli ziyaretler için fırsat olmak özelliğini de koymak gerekir. Bireylerin temel yaşam alanları şehirlerdedir; çünkü sanayileşme süreci ve şehrin yüksek refah düzeyi insanların şehre doğru göç etmelerine neden olmuştur. Şehirde yoğun bir nüfus oluşurken, kırsal alanlar ve pek çok köy gittikçe boşalmıştır. Bireyler, bir defa şehirlere yerleştiklerinde geriye doğru göç sürecine katılmadıklarından, geldikleri köylere sadece kısa süreli ziyaretler ve tatiller için gitmektedirler. Tatil zamanlarında ya da bayram ziyaretlerinde köyelerini ziyaret eden insanlar, böylece köyleriyle bağlarını devam ettirmekte ve yeni bir sosyal hareketliliğin de oluşmasına neden olmaktadır. Çeşitli başlıklarda yapılan geleneksel festivallerde tarım turizmi ve kırsal turizm hareketlerin farklı bir yönünü oluşturmaktadır. Ayrıca büyükşehirlerde (hemşhri derneklerinin düzenlediği gelenekselleşen festivaller, meyve festivalleri, ölüm ve doğum ritleri etrafında düzenlenen törenler) veya yurtdışında yaşayan farklı kültürel ve etnik toplulukların bir araya geldiği bu festivaller, aynı zamanda birer kültür ve kimlik ögesine de dönüşebilmektedir. Bu festivaller, böylece bir aidiyet bağının oluştuğu bir görünüme bürünmekte ve aynı psikolojideki insanların bir araya geldiği iç turizme sebep olmaktadır.

Bu bağlamdan hareketle sahada yapılan gözlemler ve nitel görüşmeler sırasında Zonguldak, Karabük ve Bartın'ın hem kırsal turizm hem de tarım turizmi açısından önemli bir kültürel alan oluşturabilme potansiyelini taşıdığını göstermiştir. Bölgenin, farklı mevsimsel özelliklerin yaşanması nedeniyle de tarımın sürdürülebilir olduğu ve köy hayatının da, kentten köylere doğru kısa süreli ziyaretleri de içeren, sanayileşmeye rağmen yoğun olarak yaşandığı yerlerden birisidir. Yayla turizmi,

kara sporları, dağcılık, su sporları, kaplıcalar, deniz turizmi, kış turizmi, sualtı dalış turizmi, kuş gözetleme turizmi ve bitki inceleme turizmi gibi konular, kırsal turizm başlığı altında betimlenmiştir. Bir sanayi bölgesi içerisinde bu tür alanların olması hem iç hem de dış turizm açısından önemli başlıklardan birisi olarak durmaktadır. Tarım turizmi içerisinde meyve-sebze festivallerinin önemli bir yer tuttuğu görülmüş ve çalışmada bu festivaller verilmiştir. Bu festivaller, bölgede yetiştirilen tarım ürünlerine paralel isimlerle kutlanmaktadır ki çilek festivalleri başlıca dikkat çekenlerdir. Bu tür festivaller, il sınırları içerisinde veya il dışından katılımcılar için turizm aktivitelerinin gerçekleştirilmesi için önemli bir alan oluşturur. Festivallerde bir taraftan köyün ya da bölgenin tanıtımı yapılır; diğer taraftan ise özellikle “*ekolojik çevre*”nin gittikçe önem kazandığı günümüzde organik/doğal meyve-sebze üretiminin de dünya ile paralellikte gelişmesine dikkat çekilir. Bu festivallerin bir turizm aktivitesi olarak ilgi çekebilecek potansiyelde olması; ayrıca hem şehrin içerisinde hem de şehrin dışından gelen insanları kaynaştırması, onları doğal çevre ile bütünleştirilmesi ve aralarında belli bir sosyal ilişkiler ağının oluşmasına neden oluşudur. Ayrıca bu tür festivallerin, kitle iletişim araçlarının yerinde kullanımıyla köylerde/ilçelerde ya da yaylarda önemli bir gelir kaynağı yaratacağı ve kırsal kalkınmaya katkıları olacağı düşünülmektedir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışmada bir bölgenin sosyal ve ekonomik hayatının geçmişten bugüne izleri sürülmeye çalışılmıştır. Temelde amaçlanan, Cumhuriyet Türkiye’sinden bugüne bölgede yaşanan değişimi fotoğraflamaktır. Geçmiş dönemde Anadolu’nun çok farklı merkezlerinden göç alan bölgenin şimdilerde Türkiye’nin en çok göç veren bölgelerin başında yer alması çalışmanın içeriği bakımından önemli bir gösterge olmuştur. Çalışmanın ulaştığı sonuçlar ve amaçları bakımından tartışılabilir noktaları şu şekilde sıralamak mümkündür.

İlk olarak bölgenin tarih boyunca aktif bir çalışma hayatının olduğu görülmüştür. Özellikle Zonguldak ve çevresi, geniş maden yatakları nedeniyle Osmanlı Devleti'nin son döneminde yabancı maden işletme şirketlerinin dahi ilgisini çeker bir duruma yükselmiştir. Cumhuriyet sonrasında ise hem Karabük'te hem de Zonguldak/Ereğli'de kurulan ağır sanayi fabrikaları bölgenin sosyo-ekonomik gelişmesini hızlandırmıştır. Bölge üzerindeki en önemli demografik baskıyı ise göçlerle kent merkezlerine gelen insanlar oluşturmuştur.

Çalışmada ulaşılan bir diğer sonuç, bölgenin ekonomik ve sosyal değişimlere ayak uyduramadığından bugün gelinen noktada tam tersi bir süreci içerisinde barındırdığı görülmüştür. Artık bölge, gelişme seyri açısından durmuş, fabrikaların ve diğer sanayi olgusunun merkeziliği önemini kaybetmiş ve insanlar bölge dışına göç etmeye başlamışlardır. Öyle ki İstanbul gibi büyükşehirlerde Trabzonlu/Zonguldaklı ya da Ordulu/Zonguldaklı gibi göçmenlerle karşılaşmak mümkün olmaktadır. İlk göç kuşağı olarak Trabzon ya da Ordu gibi Türkiye'nin farklı illerinden Zonguldak'a gelen insanlar, çoğunlukla ekonomik sebeplerden dolayı ikincil bir göç süreci olarak büyükşehirlere göç etmeye başlamışlardır.

Çalışmanın önemli bulgularından birisi de bölgede turizmin, sürekli süregiden sosyo-ekonomik etkisidir. Ereğli, Bartın/Amasra ve Karabük/Safranbolu bu bağlamda dikkat çeken temel merkezlerdir. Ayrıca Bartın'ın denize sıfır sahillerine yaz tatili için yapılan sezonluk iç turizm ise bir diğer ekonomik gerçekliktir. Kuşkusuz turizm olgusu, bölgenin dünyayla entegre yapısını yansıtmaktadır.

Burada pozitif ve negatif özellikler sıralanmakla birlikte bölgede kayıp meslek kültürünün izleri sürüldüğünde Safranbolu başta olmak üzere bölgenin birçok merkezinde farklı bulgularla karşılaşmıştır. Karabük'te sanayileşme, usta-çırak ilişkilerini etkilemiş ve yaşam standartlarının artırılması isteği ile birleşen para kazanma arzusunun geleneksel mesleki hayatı değiştirdiği görülmüştür. Teknolojinin gündelik hayata girişi ve genel olarak Çin üretimi mallarının piyasada yaygınlığı da geleneksel meslek hayatını etkileyen diğer önemli araçlar olmuştur. Çin

mallarının piyasaya girmesi, bütün turistik merkezleri birbirine benzetmiştir. Mallar ucuz olmakla birlikte aynı ürünleri farklı yerlerde görmek mümkünlüğü artmıştır. Bu durum, uzun bir emek sürecini gerektiren ve bu nedenle de daha pahalı olan el emeği ürünlerin piyasadan çekilmesine etki etmiştir. Bu duruma etki eden bir diğer faktör de teknolojinin ilerlemesi ve el emeği yerine sanayi üretimine geçiş olmuştur. Örneğin Devrek baston kültürünün kaybolmaya yüz tutmasında bu durumun izlerini sürmek mümkündür. Ayrıca son ustaların da bir bir vefat etmeleriyle birlikte meslek kültürünün müzelerde ve mezarlıklarda sergilenen son mekanlar olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak toplumsal değişimin kaçınılmaz bir gerçeklik olduğu aşikar. Bu değişimden Batı Karadeniz Bölgesi'nde yer alan adı geçen üç ilin de etkilendiğinin belirgin bir şekilde izleri sürülmektedir. Her ne kadar her ile bir üniversite kurulmasıyla birlikte şehirlere ekonomik ve sosyal açıdan yeni bir hareketlilik gelse de, işsizlik ve hayat pahalılığı insanların yoğun bir şekilde hala göç süreçlerine dahil olmasına kaynaklık etmektedir. Meslek kültürünün nostalji olarak yaşatılan bir seyirlik nesneye dönüştürülmesi de bölgenin geleceği açısından büyük bir dezavantaj olarak durmaktadır.

KAYNAKÇA

AKGÜR, G. Zeynep, "1990 Sonrasında Türkiye'de İç Göç", iç, **Sosyoloji Yazıları**, İstanbul: Kızıl Elma Yayıncılık, ss.482-490, 2007.

ALTINAY, M. Peruzat (2010): "Karabük", (iç) **Kuruluşundan Bugüne Karabük ve Demir Çelik Sempozyumu (2-3 Nisan 2010) – Bildiriler Kitabı**, Karabük Valiliği Yayınları, Karabük.

BALLI, Ergül, **Tanzimat'tan Cumhuriyete Bir Liman Kenti Bartsın**, İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2015.

BİLGİSEVEN, Amiran Kurtkan, "Karabük'ün Sosyal Müesseseleri ve Sosyal Şartları", **Sosyoloji Konferansları**, 1961-62, ss.18-87, 1961.

ERCAN, Fuat, **Mübeccel Kıray İçin Yazılar**, (Haz: Fulya Atacan, Fuat Ercan, Hatice Kurtuluş, Mehmet Türkay), **Küreselleşme Sürecindeki Yerellikler: Homojenlikler ve Farklılaşma/Güç ve Eşitsizlik Üzerine**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2000.

FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri, “Karabük’te Sanayileşmenin İktisadi ve İctimai Tesirleri”, **Sosyoloji Konferansları 1961-62**, II., 1961.

GÖKÇE, Erdoğan, “Karabük Demir Çelik Fabrikalarının Çevre ve Çalışanlar Üzerinde Sosyal Etkileri”, iç. **Kuruluşundan Bugüne Karabük ve Demir Çelik Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Karabük: Karabük Valiliği Yayınları, 2010, ss.335-342.

KARAUĞUZ, Güngör, **Devrek ve Çevresi Tarihi Yerel Tarih Bakış Açısı ile Osmanlı Döneminde**, Konya: Çizgi Kitabevi.

KAŞTAN, Yüksel ve Halil İbrahim DEMİRCİ, “Karabük Demir Çelik İşletmelerinin Karabük ve Çevresinin Toplum Yaşamına Etkisi”, iç. **Kuruluşundan Bugüne Karabük ve Demir Çelik Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Karabük: Karabük Valiliği Yayınları, 2010,ss.311-323.

KIRAY, Mübeccel B., **Ereğli/Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası**, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2000.

KÜTÜKÇÜOĞLU, Mehmet, **Türkiye’nin İlk Ağır Sanayi Kenti Karabük**, Karabük Valiliği Yayınları, Karabük, 2012.

QUATAERT, Donald, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Madenciler ve Devlet Zonguldak Kömür Havzası 1822-1920**, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2009.

SENNETT, Richard, **Kamusal İnsanın Çöküşü**, haz. S. Durak ve A. Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1996.

TUNÇÖZGÜR, Ünsal, **Dünü ve Bugünü ile Safranbolu**, Metak-san, Ankara, 1999.

ÜNAL, Yenal, **Bartın Limanı Tarihi Kuruluşunun 50. Yıl Dönümünde**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

YAZICI, Erdinç (2010): “Şehir-Kültür-Kimlik Karabük: Bir Sanayi Şehrinin Doğuş Hikâyesi”, (iç) **Kuruluşundan Bugüne Karabük ve Demir Çelik Sempozyumu (2-3 Nisan 2010) – Bildiriler Kitabı**, Karabük Valiliği Yayınları, Karabük. Karabük Valiliği Yayınları, Karabük.

YILMAZ, Nazım, “Arşiv Belgeleri Işığında Karabük Şehri ve Karabük Demir Çelik Fabrikası Tarihi Süreci”, iç. **Kuruluşundan Bugüne Karabük ve Demir Çelik Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Karabük: Karabük Valiliği Yayınları, 2010, ss.1-15.

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA BİR YEREL MESLEK ÖRGÜTÜ DERGİSİ: İZMİR TİCARET VE SANAYİ ODASI MECMUASI

Nahide ŞİMŞİR*

ÖZET

İzmir Ticaret ve Sanayi Odası, XIX. Yüzyılın sonlarından itibaren İzmir'deki ekonomik gelişmeler üzerine kurulmuştur. İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası 1926 -1928 tarihleri arasında Osmanlıca harflerle aylık olarak yayınlanmıştır. İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası adıyla yayınlanan dergi incelendiğinde, ülke ve bölge gelişimine önemli bir katkıda bulunduğu, devletle halk ve dünya arasında bir köprü görevini gördüğü anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İzmir Ticaret ve Sanayi Odası, İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Dergisi, Halk, Devlet, Dizin.

* Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Çağış Yerleşkesi Balıkesir/TÜRKİYE, nahidesimsir@gmail.com.tr

A MAGAZINE OF LOCAL OCCUPATIONAL ORGANIZATION IN THE EARLY YEARS OF THE REPUBLIC

ABSTRACT

İzmir Chamber of Commerce and Industry has been established by the regional common needs of economic developments in Izmir since the midst of the 19th century. This association published a monthly review with Arabic letters in the first term of Turkish Republic between 1926 -1928. The review that contributed to the developments of region and had a mission as a bridge between officials with public and world are understood when the review which was published by the name of Journal of Izmir Chamber of Commerce and Industry are studied.

Key Words: İzmir Chamber of Commerce and Industry, Journal of İzmir Chamber of Commerce and Industry, Public, Officials, World, Index.

TİCARET VE SANAYİ ODASI'NIN TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ

İzmir şehri ve limanı, batı Anadolu'nun Avrupa'ya açılan, büyük bir ticaret kapısıdır. Hiterlandını oluşturan arazinin gayet münbit olması ve dünyada eşi olmayan nefis mahsuller yetiştirmesi sebebiyle, Türkiye'nin en önemli ihracat iskelesidir. İzmir'in yaz ve kış mevsimlerinde her türlü tehlike ve fırtınalara karşı korunaklı olması, XVII. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupalı tüccarların da şehre yerleşmesi ile önemli bir ticaret merkezi haline gelmiş, bu yönde pek çok tesis kurulmuştur. Cumhuriyet devrinde de İzmir, İstanbul'dan sonra en çok iş yapan bir ticaret merkezi haline gelmiştir¹.

Eskiden mevcut sönük ve alçak bir borsa binasına karşı bugün, Avrupa'da bile emsaline nadir tesadüf edilen büyük bir Borsa Sarayı² yapılmış, bu sarayda İzmir'in en mühim mahsullerini teşkil eden: zahire, incir, üzüm, palamut, zeytinyağı ve saire gibi mahsulâtın satışları için ayrı ayrı salonlar açılmıştır³.

Birinci Kordon'da Pasaport iskelesi civarındaki büyük binada Ticaret ve Sanayi Odası bulunmaktadır. Bu bina eskiden yanmış olan oda binasının arsasında yeniden inşa edilmiştir. Bina inşaat müteahhitlerinden en uygun teklifi yapan Fescizâde İbrahim Galib ve ortağı Mehmed Galib Beylere 38.000 liraya ihale edilmiş, binaya sonradan bazı ilâvelerin yapılması ile bütün masraf 47 bin kusur liraya ulaşmıştır. İnşaat Teşrin-i sanî 1927 ortalarında tamamlanan ve oda hemen buraya taşınmıştır⁴. Odanın yeni binasına nakil ile ilgili olarak verilen ilânda 1 Teşrin-i sanî 1927'de binanın teslim alındığı, 4 Teşrin-i sanî 1927 Cuma günü de yeni

¹ **İzmir Rehberi**, İstanbul:Resimli Ay Matbaası, 1934, s.136. (Bundan sonra **İzmir Rehberi**)

² İzmir Ticaret Borsası hakkında bakınız. Şimşir, Nahide, "İzmir Ticâret Borsası", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, S.97, Ocak 1995, 52 - 56.

³ **İzmir Rehberi**, 137.

⁴ **Oda Binası**, İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, III/2, Şubat 1928, s.65.

binaya taşınıldığı belirtilmiştir⁵. Ticaret ve Sanayi Odası her ay Türkçe ve Fransızca olarak “Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası”ni yayınlamakta ve bu dergi vasıtasıyla iç ve dış piyasalar hakkında tüccarları ve yurt dışındaki ticaret evlerini aydınlatmaktadır⁶.

İzmir’in ticarî potansiyeline paralel olarak, 1850’li yıllardan itibaren İngiliz ve Fransız tüccarlar İzmir’de birer tane Ticaret Odası kurmuşlar, ardından da İtalyan ve Hollandalılar benzer girişimde bulunmuşlar, İzmir’deki bütün tüccarları kapsayacak bir ticaret odası kurulması 1880 yılında gündeme gelmiştir⁷.

İzmir Ticaret ve Sanayi Odası, 1882 yılının Temmuz ayında Marsilya’dan İzmir’e gelen beş tüccarın İzmir Valisi’ni ziyaret etmesi ve İzmir tüccarı ile iktisadî ilişkiler kurmak istediklerini dile getirmeleri üzerine, Vali kâtiplerinden birini çarşıya göndermiş, Karaağaçzade Muslahattin Efendi ile birkaç Rum ve Ermeni tüccarı davet etmiş, Fransız heyeti ile tanışmalarına vesile olmuştur. İstanbul’da bir ticaret odasının bulunması ve İzmirli tüccarların bu durumda ilham almalarıyla 1885 yılında İzmir “Ticaret Odası”⁸ kurulmuştur⁹.

1884 yılına ait Aydın Vilayet salnamesinde Ticaret odası, Hacı Hafız Süleyman Efendi, Arnavut İbrahim Efendi, Şaban Efendi, Giritli Hacı Şerif Efendi, Halim Ağazade Halil Efendi, Yemişçi Tahir Efendi, Sultanyan Efendi, Gabriel Efendi, Hacı Salih Efendi, Yodonara Efendi, Kostaki Efendi, Balyozzade Matyos Efendi, Haim Alazraki Efendi, Hacı Ağa Bey, Memiko Nikolayidi Efendi’nin üyeliklerinden oluşuyor-

⁵ **İlân**, İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, II/10, Teşrin-i Evvel 1927, s.503.

⁶ **İzmir Rehberi**, 137.

⁷ Barbaros, Funda, **İzmir’de Sanayileşme**, İzmir Yay., İzmir, 1995, s.61; İzmir Yılmaz, Fikret-Yetkin, Sabri, **İzmir Kent Tarihi**, İzmir Belediyesi Yay., 2002, s.62; Barbaros, F., Paker, G., Sümer, B., Aksoy, Y., **Ege Bölgesi Sanayi Odası’nın 50. Yılı**, İzmir, 1995, s.5.

⁸ İzmir Ticaret Odası’nın İstanbul Ticaret Odası’nın statüsü örnek alınarak kurulmuş olduğuna dair bilgi için bakınız Kütükoğlu, Mübahat. S., “Osmanlı Dış Ticaretinin Gelişmesinde İzmir Limanı ve Gümrüklerinin Rolü”, **İzmir Tarihinden Kesitler**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2000, s.295.

⁹ Erenâlp, Hâlid, **Körfezde Varoluş Sevdamız İzmir**, Altın Kalem Yay., İzmir, 2006, s.220.

du. İzmir Ticaret Odası, İzmir vilâyeti İstatistiklerinden edinilen bilgiye göre 1885 Ağustos'unun ilk haftası kurulmuştur¹⁰.

1895- 1902 yıllarında oda daha fazla dış ticaret ile ilgili çalışmalar ile özellikle de, "Avrupalı tüccarların iş adamlarımız hakkındaki talep ettikleri referansı vermek" ile ilgilenmiştir¹¹.

İzmirli büyük tüccarlar dış alıcı ile yaptıkları yazışmalarda " İzmir Ticaret ve Sanayi Odası'nın referansına haizdir" şeklinde bir şerh düşmek zorunda olmaları, odanın tüccarımızın yurt dışında kefil olan emin ve itibarlı bir kuruluş olduğunu ortaya koymaktadır¹².

Oda 1905'ten sonra bu tip faaliyetlerini daha da arttırmıştır. Oda'nın bu tarihlerde "Aylık ihracat ve ithalat, demiryolları ile gelen emtia ve liman hareketleri istatistiklerinin derlenerek, İzmir konsolosluklarının istifadesine sunulması" gibi çalışmalar ile uluslar arası ticareti teşvik edip, yönlendirmesi mümkün olmuştur¹³. İzmir Ticaret ve Sanayi Odası her altı ayda bir düzenli olarak, İzmir'in ithalat ve ihracatı ile yerli malların İzmir, adalar ve Osmanlı sahilleri arasında olan ticareti istatistik olarak yayınlamıştır¹⁴.

1885'te Oda'nın kuruluşu esnasında başkanı Gogas Efendi, ikinci başkanı ise Miralayzade Lütfi Fikri Bey'dir. Odanın arşivinin 1922 İzmir yangınında¹⁵ yanması sebebiyle, 1922'ye kadar ki yöneticileri hakkında bilgi bulunmamaktadır¹⁶.

¹⁰ "İzmir Ziraat ve Ticaret Odası Hakkında Bazı Malûmat", **1326 Aydın Vilâyeti Salnamesi**, s.177; <http://www.izto.org.tr/i-kurulus-donemi>, s. 2, 6.10.2015.

¹¹ Erenâlp, Hâlid, **a.g.e.**, s.220; Gürsoy, Melih, **Tarihi Ekonomisi ve İnsanları ile Bizim İzmirimiz**, İzmir, 1993, s.198 -199.

¹² Erenâlp, Hâlid, **a.g.e.**, s. 220.

¹³ Erenâlp, Hâlid, **a.g.e.**, s. 220.

¹⁴ "İzmir Ziraat ve Ticaret Odası Hakkında Bazı Malûmat", **1326 Aydın Vilâyeti Salnamesi**, s.177.

¹⁵ İzmir Ticaret Odası'nın Kordon'daki binası yangından olumsuz etkilendiği için, Yemiş Çarşısı'nda bir bina geçici olarak Ticaret odasına tahsis edilmiş ve bir süre burada çalışmalarını sürdürmüştür. Dursun, M. Kâmil, **İzmir Hatıraları** (Haz. Ünal Şenel), Akademi Kitabevi, İzmir, 1994, s.138.

¹⁶ Erenâlp, Hâlid, **a.g.e.**, s. 221.

1909-1926'da Oda Meclis Başkanı üzüm ihracatçısı Mahmud Alaiyeli, 1926-1943'de pamuk ihracatçısı Hakkı Balcıoğlu, 1943-46'da demir ve hırdavat tüccarı Nuri Çolakoğlu, sonra Şerif Remzi Reyent, 1959-1965'de incir işletmecisi ve ihracatçısı Selahattin Sanver, 1965-1969 tütün tüccarı ve ihracatçısı Haydar Aryal, 1969-1973 ihracatçı Şevket Filibeli, 1973-1975'de Tekin Çullu, 1975-1976 palamut ihracatçısı Mücahit Büktaş, 1976-1982 Tekin Çullu ikinci kez başkanlık yapmıştır¹⁷.

İzmir Ticaret Odası yönetim kurulunu yenilemek için her yıl tekrarlanan seçimlerde, Yönetim Kurulunu oluşturan üyelerin çok az değişikliğe uğraması, Yönetim Kurulu'ndan ayrılan bir üyenin bir veya iki dönem sonra yeniden idareye girmesi söz konusudur¹⁸.

1927 senesinde İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Divan ve İdare Heyeti seçimi yapılmış, başkanlığa Balcızâde Hakkı Bey, ikinci başkanlığa Cemal Şahingiray, Başkan yardımcısı Hocazade Ahmed, İdare Heyeti'nin Başkanlığına Eczacı Süleyman Ferid Bey seçilmiştir¹⁹.

İzmir Ticaret ve Sanayi Odası, Ticaret ve Sanayi Odaları nizamnamesinin 66. Maddesine uygun olarak 15 Şubat 1928 Çarşamba günü saat 15.00'da kendi binasında yüzeliden fazla tüccar ve sanayicinin katılımıyla açılmıştır. Açılışa İzmir valisi Kâzım Paşa, Rüsumat Baş Müdürü Sami, Karşıya Belediye reisi Fikri, Varidat Müdürü Sabri ve pek çok ileri gelen katılmıştır. Kongre, Ticaret ve Sanayi Odası ikinci Başkanı Cemal Şahingiray tarafından açılmış, daha sonra başkanlığa Eczacıbaşı Ferid Bey seçilmiştir. Aynı kongrede Kavanin ve Maliye Encümeni, 9 Eylül Sergisi Encümeni, Hayat Pahallılığı Encümeni, İncir ve Üzüm Komisyonu ile İhracat ve İthalât Encümenleri oluşturulmuştur²⁰.

¹⁷ Erenâlp, Hâlid, **a.g.e.**, s. 221.

¹⁸ <http://www.izto.org.tr/i-kurulus-donemi>, s. 2, 6.10.2015.

¹⁹ "Odamızın 1927 Senesi Divan ve İdare Heyeti İntihabı", **İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, III/2, Kanun-ı sanî 1927, s.37.

²⁰ "Odamız Kongresi", **İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, III/2, Şubat 1928, s.91.

İzmir Ticaret ve Sanayi Odası 1951'e kadar devam etmiş, 1 Aralık 1951 tarihi itibarıyla Sanayi Odası ayrı bir kurum olmuş, ilk başkanı da 1 Aralık 1951-13 Haziran 1960 arasında İzmir'de Belediye Başkanlığı da yapan Osman Kibar'dır²¹.

İzmir Ticaret Odası kurulduktan sonra İzmir'den yapılan iç ve dış ticaret ile ilgili düzenli istatistikler yayınlanmıştır. Modern bir anlayış içerisinde ve düzenli olarak yayınlanan bu istatistikler, Türk iktisat tarihi için son derece kıymetlidir²².

İzmir Ticaret Odası'nın 1970'li yıllarda 7-8 bin üyesi olup, kayıtlı tüccarlar, Sanayi Odası'nda olduğu gibi 1. Yaprak tütün işi yapanlar, 2. Pamuk işi yapanlar 3. Kereste işi yapanlar 4. Demir işi yapanlar, 5. İhracat işi yapanlar 6. İthalat işi yapanlar... şeklinde iş gruplarına göre tasnif edilmekteydi²³.

İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Dergisi

1885 yılında kurulan İzmir Ticaret ve Sanayi Odası kurulduktan bir süre sonra kendisini ve faaliyetlerini anlatacak bir yayın organına ihtiyaç duymuştur. Bu amaçla İzmir Ticaret Odası tarafından gerekli izinler için çalışmalar başlatılmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki bir grup belge bize odanın bu girişimi ve sonuçları hakkında bilgi vermektedir. 14 Ocak 1897 tarihinde İzmir Ticaret Odası, "Dersaâdet'te olduğu gibi, İzmir'de de Ticaret odası adına bir gazetenin kurulup, yayınlanması" talebinde bulunmuştur²⁴. 27 Eylül 1898'de de İzmir Ticaret

²¹ Erenâlp, Hâlid, **a.g.e.**, s. 223.

²² Bu istatistiklerin yayını için bakınız Kütükoğlu, "İzmir Ticaret Odası İstatistiklerine Göre XX. Yüzyıl Başlarında İzmir Ticareti", **İzmir Tarihinden Kesitler**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2000, s

²³ Saran, Cemal, **İzmir**, Birlik Matbaası, İzmir, 1973, s. 109.

²⁴ **BOA.BEO** 894/67045, 14 Ocak 1897 tarihli belge, **BOA.BEO**. 917/68771, 13 Mart 1897. Oysa ki, İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Dergisi'nden söz eden bir çalışmada da, "Odanın Cumhuriyet devrinden önce böyle bir teşebbüsü olmadığı" belirtilmiştir. Bakan Serçe, Erkan, Serçe, Erkan, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında İzmir ve İzmir Ticaret ve Sanayi Odası", **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla İzmir Ticaret Odası Tarihi** (1922 -1930), İzmir, 2002, s.101.

Odası böyle bir yayın yapabilmek için girişimde bulunmuştur²⁵. İzmir Ticaret Odası'nın bu yayın talebine olumsuz cevap verilmiş ve 26 Ocak 1899'da Dersaadet'te Ticaret Odası ve Ticaret gazetesi" bulunduğu için, İzmir'de ayrıca böyle bir teşebbüse gerek olmadığı ifade edilmiştir²⁶. İzmir Ticaret Odası'nın Osmanlı devrinde olumsuz sonuçlanan girişimleri, Cumhuriyetin ilk yıllarında hayata geçme imkânı bulmuştur.

Kuruluşundan on beş sene sonra 1926 yılının Ocak ayında İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası adlı bir dergi çıkarmaya başlamıştır. Dergi her ay, Türkçe ve Fransızca olarak yayımlanmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında İzmir'in XVII. Yüzyıldan beri devam eden ihraç limanı olma özelliğinin devamı ve yeni devletin ekonomi politikasının İzmir'in hissesine düşen kısmının, özellikle dış pazarlarda ve iç piyasalarda tanıtılması için bir yayın organı çıkarmak kaçınılmaz hale gelmiştir. Dergi vasıtasıyla hem iç ve dış piyasalardaki ticarî konular takip edilmiş hem de yurt içi ve dışındaki ticarî kuruluşları bilgilendirilmiş olacaktır.

Cumhuriyet devrinde de İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Yönetim Kurulu'nun en önemli hedeflerinden biri, bir dergi çıkarmak olmuştur. İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Meclisi 25 Mart 1923'te almış olduğu bir karar ile "1923 Mayıs'ından itibaren aylık Ticaret ve Sanayi Odası Dergisi"nin yayınına "karar vermiştir. Ancak finansman sıkıntısı, derginin yayınlanmasının ertelenmesine sebep olmuştur. Bir ara derginin Ticaret Odası adına, yayın işlerinden anlayan bir kişiye çıkarttırılması düşünülmüş, Ticaret Gazetesi sahibi Raşit Bey'e senet karşılığı 600 lira borçlanılması kabul edilmiş, ancak bu teşebbüs başarısız olmuştur²⁷.

Yeni çıkarılan Ticaret ve Sanayi Odaları kanununun, odaya yeni gelir kaynakları sağlayacağı anlaşılınca, İzmir Ticaret ve Sanayi Odası dergi yayınlama işini kendisi gerçekleştirebilecek olanağa kavuşmuştur. Ve kurum bünyesinde bir "Dergi ve Yayın Bürosu" oluşturulmuştur. Bü-

²⁵ **BOA**. DH.MKT. 2111/36, 27 Eylül 1898 tarihli belge.

²⁶ **BOA**.İ.HUS. 72/1316, 23 Ocak 1899 tarihli belge; **BOA**.BEO. 1260/94488, 26 Ocak 1899 tarihli belge; **BOA**.MKT. 2173/9, 2 Mart 1899 tarihli belge.

²⁷ Serçe, Erkan, a.g.m., 104.

roya dört kişilik bir kadro tahsis edilmiştir. Dergi yayın müdürünün idaresi altında yazar, idare memuru ve tercümandan oluşan dört kişilik bir kadrosu bulunuyordu. Dergi ve Yayın Müdürlüğü'ne 1 Aralık 1925'te 150 lira maaşla Hamdi Nüzhet Bey tayin edilmiş, ondan sonra Anadolu Gazetesi yazı işleri müdürü Halil Midhat Bey 130 lira maaşla görevlendirilmiştir. Dergi Bilgi matbaasında, 1500 nüsha ve 5 halinde ayda bir kez, 260 lira maliyetle basılması ile ilgili teklif kabul edilmiştir²⁸.

Ticaret Bakanlığı, Ticaret Odası'nın çıkaracağı derginin bülten şeklinde olmasını arzu etmiş, fakat bültenin raporların yayınlanmasına uygun olmadığı için, dergi formatında çıkarılmasının daha doğru olacağı Bakanlığa iletilmiştir²⁹.

Derginin bütün hazırlıkları Aralık 1925'te tamamlanmış, dergi kapağı Ali Sami Bey'e yaptırılmış ve 9000 adet olarak basılmıştır. Derginin dış kapağında bir çerçeve içerisinde eski harfler ile üste "Türkiye Cumhuriyeti", altında yukarı doğru bir hilâl şeklinde "İzmir Ticaret ve Sanayi' Odası Mecmuası" yazılmıştır. Bu yazının altında yıl, derginin çıkmış olduğu ayın adı, sayı numarası yazılmıştır. Örneğin yıl:3, İzmir İkinci 9 Eylül Sergisi nüsha-i fevkalâdesi, Sayı : 9 ve 10, Eylül ve Teşrin-i evvel 1928 " tarihli özel sayının kapağında İzmir İktisadî bölgesinin haritası ve haritanın üstünde dergi ile ilgili bilgi, çevresinde ise İzmir limanının meşhur ticaret malları :1. Tütün, 2.üzüm, 3.incir, 4.pamuk, 5.palamut, 6.meyan kökü, 7.haşhaş, 8.halı, 9.arpa, 10.bakla, 11.susam, 12.çam fıstığı, 13.zeytinyağı hem resmedilmiş, hem de altına numara verilmek suretiyle isim isim yazılmıştır.

Derginin ilk sayısı Ocak 1926 tarihli olup, 48 sayfası Türkçe, 28 sayfası Fransızca olarak yayınlanmıştır. İlk sayıda yer alan giriş yazısında, derginin şekil ve yayınlanma amacına yer verilmiştir. İzmir'in Türkiye'nin ihracat yönünden birinci, ithalat bakımından ikinci derecede öneme sahip bir ticaret merkezi olduğu, odanın çalışma alanına giren iktisadî meseleler, çeşitli kaynaklardan derlenen yararlı bilgileri,

²⁸ Serçe, Erkan, a.g.m., 104.

²⁹ Serçe, Erkan, a.g.m., 104.

Derginin iç kapağında Atatürk'ün³⁰, Başbakan İsmet Paşa, İktisat Bakanı Rahmi Bey, vali Kâzım Bey, İzmir Hilâl-i Ahmer Başkanı Hüsnü Bey ve Ticaret ve Sanayi Odası reisi Balcızade Hakkı Bey'in resimleri, ardından da İkinci İzmir 9 Eylül Sergisini hazırlayan heyet ve azaların resmi yer almaktadır. Bu özel sayı diğer sayılarda olduğu gibi "İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Meclis İdare Azaları" ile "İzmir Borsa Heyeti"nin isim isim yazıldığı sayfalar ile başlamaktadır. Derginin Türkiye'nin her tarafı için abone bedeli posta dahil 500 guruş, altı aylık bedeli 250 guruş; yabancı devletler için abone bedeli yıllık 4, altı aylık 2 dolardır.

1926-1928 Yıllarında Derginin Başlıca İçeriği

Ekler kısmında bu tarihler arasında yayınlanan makalelerin tam künyeleri ile birlikte listesi verilmiştir. Bu üç yıl içerisinde dergide toplam 435 yazı yayınlanmıştır. Dergi Fransızca ve Türkçe (Osmanlı Türkçesi) ile yayınlanmıştır.

Dergide yer alan makalelerin bir kısmı doğrudan doğruya İzmir Ticaret ve Sanayi Odası, odanın çıkardığı dergi, odanın yeni binası, odanın mutat her yıl yaptığı seçimler ve idare kadrosu hakkındadır. Olağanüstü durumlar haricinde aylık olarak çıkan derginin her sayısının ilk sayfalarında Ticaret odasının ve Borsanın yöneticilerinin isim listeleri bulunmaktadır. Ayrıca İzmir'e bağlı Ödemiş, Çeşme... gibi yerleşim birimlerindeki ticaret ve sanayi hakkında dergi sayfalarında ayrıntılı bilgi bulunmaktadır.

Makalelerin arasında en fazla dikkat çeken diğer bir grup İzmir'e demiryolu ve deniz yolu ile gelen ve giden emtia hakkındadır. 1925-1928 yılları arasında Aydın demiryolu, İzmir - Kasaba demiryolu ile gelen malların miktar ve listesini, İzmir limanına girip çıkan gemilerin, sayı, tonilato, ödedikleri vergileri; İzmir limanı ihracat ve ithalat tür ve miktarlarını listeler ve açıklamalar ile okuyucu bilgilendirilmiştir.

³⁰ "Büyük Gazinin Baş Muallimliği" yazısıyla birlikte Atatürk'ümüzün yeni harfleri öğretirkenki meşhur fotoğrafı.

İzmir iktisadî mıntukasının ürünleri, yani İzmir limanı aracılığıyla iç piyasa ve uluslar arası pazarda satılan tütün, üzüm, incir, pamuk, palamut, meyan kökü, haşhaş, halı, arpa, bakla, susam, çam fıstığı ve zeytinyağı hakkında dergide muhtelif bilgiler bulunmaktadır. Bilhassa yıllara göre üretilen zeytin ve zeytin yağı miktarı ile satışı, İzmir bölgesindeki sabun imalâthaneleri, şehirde ve dışında mevcut fabrika ve imalathanelerin listesini, İzmir halıcılığı, bölge madenleri hakkında bilgiler, Kütahya çinileri, Mensucat, Mobilya, odun, Türkiye iktisadî haberleri, zeytinyağı, palamut, pamuk ... v.b. rekolteleri ... gibi İzmir iktisadî mıntukasının ürün zenginliği grafik ve tablolar ile ilgililerin bilgisine sunulmuştur.

İzmir Ticaret ve Sanayi Odası iktisadî mıntukasındaki bütün tüccar ve sanayicileri çatısı altında toplamıştır. Dergide üyelerini sürekli olarak ülke içi ve dışı ile ticaret konusunda yapılan değişiklik, yenilik ve çıkarılan kanunlar hakkında bilgilendirme yoluna gitmiştir. Dergi sayfaları arasında ekonomi ile ilgili kanunları, dünyadaki ekonomi haberlerini, ihracat mallarımızla ilgili rekolte tahminlerini, dış piyasalar ile ilgili bilgileri, hayat pahallılığı encümen raporlarını, yabancı devletler ile deniz ticareti anlaşma şartları, yeni çıkan kanun, nizamnameleri ... yayınlamak suretiyle okuyucuların güncel ticarî meseleler konusunda haberdar etmiştir.

İzmir Ticaret ve Sanayi Odası'nın yüklendiği en önemli misyon ise fuar, panayır ve sergiler tertip etmek suretiyle ticarî mıntukasını başta olmak üzere, Türkiye genelinde üretilen ürünleri yerli ve yabancı tüccarlara tanıtmaktır. Ayrıca yeni gelişen Türk üreticilerini bilhassa kendi alanları ile ilgili dünyadaki teknolojik gelişmelerden haberdar etmektir. Bu amaçla fuar, panayır ve sergilere özellikle son teknoloji her üretim koluna hitap eden makineler İzmir'e bu kapsamda getirilmiş, tanıtımı yapılmış, üreticinin modern üretim teknolojisi ile buluşması sağlanmıştır. Bu hususta dergi sayfalarında birçok tanıtıcı reklam, fotoğraf ve açıklamalar yer almaktadır.

Türk üreticisinin haklarının korunması konusunda İzmir Ticaret ve Sanayi Odası'nın etkin bir misyonu olduğunu dergide yayınlanan, "Ati-

na Ticaret odası ile İzmir ticaret odası arasında Türk halıcılığı ile ilgili karşılıklı bir tartışma” hakkında iki farklı yazıdan öğreniyoruz.

9 Eylül Sergisi'nin hayata geçirilmesinde, İzmir Ticaret ve Sanayi Odası'nın başkanı, üyeleri ile birlikte aktif olarak görev almıştır. Bu münasebetle dergi sayfaları “9 Eylül sergisine ayrılmak suretiyle”, özel sayı çıkarılmıştır. Sergide başarılı bulunanlar (altın, gümüş, bronz ve takdirname ile) ödüllendirilmiş ve dergide yayınlanmak suretiyle onurlandırılmıştır.

Dergide yurt dışında bulunan ticarî temsilciliklerimizin raporlarına özel bir yer ayrılmıştır. Bilhassa Marsilya, New York, Barselona, Berlin, Belgrad, Triyeste, Varna, Viyana, Prag, Bükreş gibi yerlerdeki ticarî faaliyet ve raporları ülke menfaatleri için dikkatlice takip edilmiştir. Bu raporlarda özellikle İzmir vasıtasıyla ilgili ülkelere yapılan ticaret miktarı, o ülkenin söz konusu malı hangi ülkelerden ve ne miktarda aldığı ve mala olan toplam talebe dikkat çekilmek suretiyle Türk tüccarına piyasanın hacmi gösterilmiş, rakipleri tanıtılmıştır. Ayrıca ticarî temsilciliklerin bulunduğu bütün ülkelerdeki ticarete konu olan vergiler (gümrük resimleri, temettu' vergileri, banknot ihracı vergisi, hükümet bankalarından alınan vergiler... v.b.) dergi vasıtasıyla Türk tüccarı bilgilendirilmiştir.

1926 tarihli İktisat Bakanına İzmir mıntukası ile ilgili sunulan bir raporda İzmir İktisadî mıntukasındaki üretimin genel durumuna dikkat çekilmiş, üretimdeki teknolojik yetersizlik ve iş gücü açığı dile getirilmiştir³¹.

SONUÇ

İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Osmanlı Devleti'nin son yıllarında kurulmuş, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında daha da büyüyüp, gelişmiştir. Evvelce başaramadığı kendi sesini duyurma ve bilgilendirme

³¹ Ahmed Şerif, “İzmir İktisadî Mıntukası Sanayini Şiddetle Alakadar Eden Mühim Bir Rapor”, **İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, II/1, 1927, s.4 -7.

amaçlı olarak yayınlamış olduğu dergi vasıtasıyla, hem devrinde üyelerini bilgilendirmiş, hem de uluslar arası platformda Türkiye Cumhuriyeti'nin haklarını savunmuştur. İhracatımızın artmasına büyük katkılar sağlamıştır. Yerli ve yabancı tüccarı kanunlar, ihracat ve ithalat konusunda bilgilendirmek suretiyle, yerli ve yabancı tüccar arasında bir köprü olabilmeyi de başarmıştır. Üretimin artması ve modernizasyonu yönünde de derginin büyük hizmetleri olduğu anlaşılmaktadır. Bu başarı İzmir Ticaret ve Sanayi Odası yönetici ve üyelerinin gayretleri sayesinde elde edilmiştir. İzmir'in yeni devirde de, hem Türkiye'de hem de dünya ticaretinde mühim yerini korumasına vesile olmuştur. Dergi sayfalarının bütün bunların tarihe mâl edilmesindeki hizmeti ise her türlü övgünün üstündedir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

BOA.DH.MKT. 2111/36, 27 Eylül 1898 tarihli belge.

BOA.BEO 894/67045, 14 Ocak 1897 tarihli belge.

BOA.BEO. 1260/94488, 26 Ocak 1899 tarihli belge.

BOA.BEO. 917/68771, 13 Mart 1897.

BOA.İ.HUS. 72/1316, 23 Ocak 1899 tarihli belge.

BOA.MKT. 2173/9, 2 Mart 1899 tarihli belge.

2. Makale ve Kitaplar

İlân, İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, II/10, Teşrin-i evvel 1927.

İzmir Ziraat ve Ticaret Odası Hakkında Bazı Malûmat, 1326 Aydın Vilâyeti Salnamesi.

İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası'nın 1926 -1928 yılı sayıları.

“Oda binası”, **İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, III/2, Şubat 1928.

“Odamız Kongresi”, **İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, III/2, Şubat 1928, s.91.

“Odamızın 1927 Senesi Divan ve İdare Heyeti İntihabı”, **İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, II/12, Kanun-ı sanî 1927.

Ahmed Şerif, “İzmir İktisadî Mıntukası Sanayini Şiddetle Alakadar Eden Mühim Bir Rapor”, **İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, II/1, 1927, s.4 -7.

BARBAROS, F. - PAKER, G. - SÜMER, B., AKSOY, Y., **Ege Bölgesi Sanayi Odası'nın 50. Yılı**, İzmir, 1995.

BARBAROS, Funda, **İzmir'de Sanayileşme**, İzmir Yay., İzmir, 1995.

DURŞUN, M. Kâmil, **İzmir Hatıraları** (Haz. Ünal Şenel), Akademi Kitabevi, İzmir, 1994, s.138.

ERENÂLP, Hâlid, **Körfezde Varoluş Sevdamız İzmir**, Altın Kalem Yay., İzmir, 2006.

GÜRŞOY, Melih, **Tarihi Ekonomisi ve İnsanları ile Bizim İzmirimiz**, İzmir, 1993.

İzmir Rehberi, İstanbul: Resimli Ay Matbaası, 1934, s.136.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., “İzmir Ticaret Odası İstatistiklerine Göre XX. Yüzyıl Başlarında İzmir Ticareti”, **İzmir Tarihinden Kesitler**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2000.

SARAN, Cemal, **İzmir**, Birlik Matbaası, İzmir, 1973.

SERÇE, Erkan, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında İzmir ve İzmir Ticaret ve Sanayi Odası”, **19. Yüzyıldan '0. Y.y.'a İzmir Ticaret Odası Tarihi** (1922 -1930), İzmir, 2002.

ŞİMŞİR, Nahide, “İzmir Ticaret Borsası”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, S.97, Ocak 1995.

YILMAZ, Fikret - YETKİN, Sabri, **İzmir Kent Tarihi**, İzmir Belediyesi Yay., 2002.

İnternet Kaynakları

<http://www.izto.org.tr/i-kurulus-donemi>. 6.10.2015.

EKLER

Ek 1: İzmir Ticaret ve Sanayi Odasında Yayınlanan Makaleler, Haberler, Kanunlar, Tüzükler, Raporlar... v.b. Alfabetik Dizin

Yazar adı	Makale adı	Yıl/Sayı (Tarih)	Sayfa
	1 Kanun-ı sani 1925'den 31 Kanun-ı evvel 1925 Tarihine Kadar Aydın Demiryolu ile Nakil Edilen Emtia Cetvelidir	I/3 (1926)	174 -175
	1341 Senesi Ağustos Ayı Zarfında İzmir ve Mülhakat Limanlarına Girip Çıkan Sefain Ticaretini Aded ve Resim Tonilatolarını Gösterir Cedveldir	I/1 (1926)	40-42
	1341 Senesi Birinci Kanun Ayı Zarfında İzmir ve Mülhakat Limanlarına Girip Çıkan Sefain Ticaretini Aded ve Resim Tonilatolarını Gösterir Cedveldir	I/3 (1926)	162 -163
	1921-1926 Son Beş Sene Zarfında İspanya Zeytinyağı ile Zeytin Mahsulatının Miktarlarını Gösterir Mukayese Cedvelidir	II/4 (1927)	168
İbrahim Hakkı	1925 -1926 Devre-i Teşriyesinin İkinci Nısfında Büyük Millet Meclisince Kabul Edilen Malî ve İktisadi Kanunların Başlıcaları	1/7 (1926)	393 -398
İbrahim Hakkı	1925 -1926 Devre-i Teşriyye İlk Üç Ayı Zarfında Kabul Edilen İktisadi ve Malî Kanunlarımız	I/3 (1926)	121 -126
	1925 Senesi zarfında İzmir-Kasaba ve Temdidi Demiryolları İle Nakil Edilen Emtia Miktarını Mübeyyin Cetveldir	I/6 (1926)	367
	1925 Senesi Kanun-ı Sani Ayı zarfında İzmir Demiryolu İle Nakil Edilen Emtia Miktarını Mübeyyin Cetveldir	I/6 (1926)	369
	1925 Senesi Kanun-ı Sani Ayı zarfında İzmir-Kasaba ve Temdidi Demiryolları İle Nakil Edilen Emtia Miktarını Mübeyyin Cetveldir	I/6 (1926)	368

	1925 Senesi Zarfında İzmir İktisadî Mıntıkasına ithal Edilen Emtiannın Devlet İtibarıyla Kıymet ve Miktarlarını Gösterir Cedveldir	I/7 (1926)	399-431
	1925-1926 Devre-i Teşriyye Nihayetlerine Doğru Büyük Millet Meclisince Kabul Edilen Mali ve İktisadî Kanunların Başlıcaları	I/8 (1926)	470-474
	1926 Senesi İkinci Kanun Ayı Zarfında İzmir ve Mülhakat Limanlarına Girip Çıkan Sefain Ticaretini Aded ve Resim Tonilatolarını Gösterir Cedveldir	I/3 (1926)	164 -165
	1926 Senesi Zarfında Aydın Demiryolu ile Nakil Edilen Emtiannın Mikdarını Gösterir Cetvelidir	II/3 (1927)	149
	1926 Senesi Zarfında İzmir- Kasaba ve Temdidi Demiryolları ile Nakil Edilen Emtiannın Mikdarını Gösterir Cetvelidir	II/3 (1927)	148
	1926 Senesi Mart Ayı Zarfında Aydın Demiryolu ile Nakil Edilen Emtiannın Mikdarını Gösterir Cetvelidir	I/8 (1926)	504
	1926 Senesi Mart Ayı Zarfında İzmir-Kasaba ve Temdidi Demiryolları ile Nakil Edilen Emtiannın Mikdarını Gösterir Cetvelidir	I/8 (1926)	502
	1926 Senesi Mayıs Ayı Zarfında İzmir'e Girip Çıkan Sefain Ticaretinin Tabiyet, Aded ve Tonilatolarını Gösterir Cedveldir	I/6 (1926)	370-371
	1926 Senesi Mayıs Ayı Zarfında İzmir'e Girip Çıkan Sefain Ticaretinin Tabiyet, Aded ve Tonilatolarını Gösterir Cedveldir	I/8 (1926)	505 -506
	1926 Senesi Son Üç Ayı Zarfında İzmir- Kasaba ve Temdidi Demiryolları ile Nakil Edilen Emtiannın Mikdarını Gösterir Cetvelidir	II/2 (1927)	101

	1926 Senesi Son Üç Ayı Zarfında Aydın Demiryolu ile Nakil Edilen Emtiyanın Mikdarını Gösterir Cetvelidir	II/2 (1927)	102
	1926 Senesi Şubat Ayı Zarfında İzmir- Kasaba ve Temdidi Demiryolları ile Nakil Edilen Emtiyanın Mikdarını Gösterir Cetvelidir	I/8 (1926)	501
	1926 Senesi Şubat Ayı Zarfında Aydın Demiryolu ile Nakil Edilen Emtiyanın Mikdarını Gösterir Cetvelidir	I/8 (1926)	503
	1926 Senesi Üçüncü Ayı Zarfında Aydın Demiryolu ile Nakil Edilen Emtiyanın Mikdarını Gösterir Cetvelidir	II/1 (1927)	54
	1926 Senesi Üçüncü Ayı Zarfında İzmir- Kasaba ve Temdidi Demiryolları ile Nakil Edilen Emtiyanın Mikdarını Gösterir Cetvelidir	II/1 (1927)	53
	1926 Senesi Zarfında İzmir'e Girip Çıkan Sefâin Ticaretinin Tabiyet, Aded ve Resim Tonilatolarını Gösterir Cetvelidir	II/3 (1927)	143- 144
	1926 Senesi Zarfında İzmir Limanından İhraç Edilen Emtiyanın Devlet ve Madde İtibarıyla Kıymet ve Mikdarlarını Gösterir Cetvelidir	II/2 (1927)	80-88
	1926 Senesi Zarfında İzmir Limanından Memâlik-i Ecnebiyeye Vaki' İhracatın Madde İtibarıyla Kıymet ve Sıkletlerini Gösterir Cetvelidir	II/2 (1927)	89-90
	1926 Senesi Zarfında İzmir Limanından Memâlik-i Ecnebiyeye Vaki' İhracatın Devlet İtibarıyla Kıymetlerini Gösterir Cetvelidir	II/2 (1927)	90
	1926 Senesi Zarfında İzmir'in Ticarî Faaliyeti	II/1 (1927)	1-4
	1926 Senesi Zarfında İzmir'in Ticarî Faaliyeti	II/2 (1927)	60 -63
	1926 Senesi Zarfında İzmir'in Ticarî Faaliyeti	II/3(1927)	110 -113

	1926 Senesi Zarfında Mıntıkamızın İstihsalât-ı Ziraiyesi	I/6(1926)	325 -343
	1926 Senesi Zarfında Mıntıkamızın İstihsalât-ı Ziraiyesi	I/7(1926)	432-443
	1926 Senesi Zarfında Mıntıkamızın İstihsalât-ı Ziraiyesi	I/8(1926)	475-483
	1927 Senesinde İzmir Limanına Girip Çıkan Sefain Ticaretinin Aded ve Resim Tonilatolarını Gösterir Cetveldir	III/4 (1928)	164-165
	1927 Senesi Zarfında Aydın Demiryolu ile Nakil Edilen Emtianın Cins ve Mikdarını Gösterir Cetveldir	III/6 (1928)	231
	1927 Senesi Ağustos Ayı Zarfında Aydın Demiryolu ile Nakil Edilen Emtianın Mikdarını Gösterir Cetvelidir	II/10 (1927)	483
	1927 Senesi Eylül Ayı Zarfında İzmir-Kasaba ve Temdidi Demiryolları ile Nakil Edilen Emtianın Cins ve Mikdarını Gösterir Cetvelidir	II/10 (1927)	482
	1927 Senesi Eylül, Teşrin-i evvel, Teşrin-i sani ve Kanun-ı evvel Ayları Zarfında Aydın Demiryolu ile Nakil Edilen Emtianın Cins ve Mikdarını Gösterir Cetvelidir	III/3 (1928)	128
	1927 Senesi İbtidasından İtibaren Yeniden Odamıza Kayıt Olunan Tüccar Listesidir	II/9 (1927)	465 -467
	1927 Senesi İbtidasından İtibaren Yeniden Odamıza Kayıt Olunan Tüccar Listesidir	II/10 (1927)	517-518
	1927 Senesi İbtidasından İtibaren Yeniden Odamıza Kayıt Olunan Tüccar Listesidir	II/11 - 12 (1927)	585 -586
	1927 Senesi İkinci Altı Aylığı (Temmuz – Kanun-ı sanî) Zarfında İzmir Limanından Memâlik-i Ecnebiyyeye Vâki' İhracaatın Devlet İtibarıyla Kıymet ve Mikdarlarını Gösterir Cetvelidir	II/11 -12 (1927)	533 -578

	1927 Senesi Kanun-ı sani Ayı Zarfında İzmir Limanından Memâlik-i Ecnebiyyeye Vâki' İhracaatın Madde İtibarıyla Kıymet ve Sıkletlerini Gösterir Cetveldir	II/3 (1927)	129
	1927 Senesi Kanun-ı sani Ayı Zarfında İzmir Limanından Memâlik-i Ecnebiyyeye Vâki' İhracaatın Devlet İtibarıyla Kıymetlerini Gösterir Cetveldir	II/3 (1927)	130
	1927 Senesi Kanun-ı sani Ayı Zarfında İzmir- Kasaba ve Temdidi Demiryolları ile Nakil Edilen Emtianın Cins ve Mikdarını Gösterir Cetveldir	II/4 (1927)	194
	1927 Senesi Kanun-ı sani Ayı Zarfında Aydın Demiryolu ile Nakil Edilen Emtianın Mikdarını Gösterir Cetveldir	II/4 (1927)	197
	1927 Senesi Kanun-ı sani Ayları Zarfında Aydın Demiryolu ile Nakil Edilen Emtianın Cins ve Mikdarını Gösterir Cetveldir	II/9 (1927)	455
	1927 Senesi Mart ve Nisan Ayı Zarfında Aydın Demiryolu ile Nakil Edilen Emtianın Cins ve Mikdarlarını Gösterir Cetveldir	II/7 (1927)	343
	1927 Senesi Mart, Nisan, Mayıs, Haziran Ayları Zarfında İzmir-Kasaba ve Temdidi Demiryolları ile Nakil Edilen Emtianın Cins ve Miktarını Gösterir Cetveldir	II/7 (1927)	342
	1927 Senesi Şubat Ayı İzmir- Kasaba ve Temdidi Demiryolları ile Nakil Edilen Emtianın Mikdarını Gösterir Cetveldir	II/5 (1927)	240
	1927 Senesi Şubat Ayı Zarfında Aydın Demiryolu ile Nakil Edilen Emtianın Mikdarını Gösterir Cetveldir	II/5 (1927)	241

	1927 Senesi Temmuz ve Ağustos Ay-ları Zarfında İzmir - Kasaba ve Tem-didi Demiryolları ile Nakil Edilen Emtiannın Cins ve Mikdarını Gösterir Cetveldir	III/3 (1928)	125
	1927 Senesi Zarfında İzmir İktisadî Mıntukası Limanlarından Memâlik-i Ecnebiyeye İhraç Edilen Emtiannın Devlet ve Madde İtibarıyla Kıymet ve Miktarlarını Gösterir Cetveldir	II/8 (1927)	399-410
	1927 Senesi Zarfında İzmir İktisadî Mıntukası Limanlarından Memâlik-i Ecnebiyeye Vâki' İhracaatın Madde İtibarıyla Kıymet ve Sıkletlerini Gö-s-terir Cetveldir	II/8 (1927)	411-413
	1927 Senesi Zarfında İzmir İktisadî Mıntukası Limanlarından Memâlik-i Ecnebiyeye İhraç Edilen Emtiannın Devlet ve Madde İtibarıyla Kıymet ve Miktarlarını Gösterir Cetveldir	III/8 (1928)	291-305
	1927 Senesi Zarfında İzmir Lima-nından Memâlik-i Ecnebiyeye İhraç Edilen Emtiannın Devlet ve Madde İti-barıyla Kıymet ve Miktarını Gösterir Cetveldir	III/5 (1928)	189-204
	1927 Senesi Zarfında İzmir'in Ticarî Faaliyeti	III/4 (1928)	134-141
	1927 Senesi Zarfında İzmir'in Ticarî Faaliyeti	III/5 (1928)	176-184
	1927 Senesi Zarfında İzmir-Kasaba ve Temdidi Demiryolları ile Nakil Edilen Emtiannın Miktarını Gösterir Cetveldir	III/6 (1928)	232
	1928 Senesi İbtidasında İzmir Vilâye-ti Yollarının Vaziyetini Gösterir Cet-veldir	III/3 (1928)	133
	1928 Senesi İlk Altı Ayı Zarfında Ay-dın Demiryolu ile Nakil Edilen Emti-annın Mikdarını Gösterir Cetveldir	III/12 (1928)	430 -431

	1928 Senesi İlk Altı Ayı Zarfında İzmir Limanından Memâlik-i Ecnebiyeye İhraç Edilen Emtianın Devlet ve Madde İtibarıyla Kıymet ve Miktarlarını Gösterir Cetveldir	III/11 (1928)	387 -399
	1928 Senesi İlk Altı Ayı Zarfında İzmir-Kasaba ve Temdidi Demiryolları ile Nakil Edilen Emtianın Miktarını Gösterir Cetveldir	III/12 (1928)	429
	Arz ve Talepler	I/2(1926)	114-117
	Arz ve Talepler	I/3 (1926)	194
	Arz ve Talepler	I/4 (1926)	256
	Arz ve Talepler	I/5(1926)	324
	Arz ve Talepler	I/6 (1926)	392
	Arz ve Talepler	I/7 (1926)	469
	Arz ve Talepler	I/8 (1926)	531
	Arz ve Talepler	I/9 (1926)	602
	Arz ve Talepler	I/10 (1926)	672
	Arz ve Talepler	I/11 (1926)	733
	Arz ve Talepler	I/12 (1926)	780 -781
	Arz ve Talepler	I/1 (1927)	59
	Arz ve Talepler	I/2 (1927)	108-109
	Arz ve Talepler	I/3 (1927)	155
	Arz ve Talepler	I/4 (1927)	201
	Arz ve Talepler	I/5 (1927)	247
	Arz ve Talepler	I/7 (1927)	368
	Arz ve Talepler	I/10 (1927)	516
	Arz ve Talepler	I/11-12 (1927)	584
	Avusturya Nakışılığ	III/12(1928)	423
	Başlıca İhracat Emtiamızın Standardizasyonu	III/7 (1928)	249-265
	Başlıca İhracat Emtiamız	I/I(1926)	34-38
	Başlıca İhracat Emtiamız	I/3 (1926)	153-155
	Başlıca İhracat Emtiamızın Rekolteleine Ait Tahminler	I/7 (1926)	448

	Başlıca İhracat Emtiamızın Rekoltele- rine Ait Tahminler	I/9 (1926)	573
	Başlıca İhracat Emtiamızın Rekoltele- rine Ait Tahminler	II/8 (1927)	418-419
	Başlıca İhracat Emtiamızın Rekoltele- rine Ait Tahminler	II/8 (1927)	418-419
	Başlıca İhracat Emtiamızın Rekoltele- rine Ait Tahminler	III/7 (1928)	249-265
	Başlıca İhracat Emtiamızın Rekoltele- rine Ait Tahminler	III/8 (1928)	317
	Bilumum Erbab-ı Ticaret ve Sanayi	I/1 (1926)	48
	Bilumum Simsar ve Dellâllara	I/1 (1926)	48
Kamil ³³	Brüksel Maslahatgüzarımızın Raporu	I/2 (1926)	57-58
	Bulgaristan'da Tütün, Halı ve Ham Deri İstihsalat ve İhracatı Hakkında	I/10 (1926)	s.603- 607
	Cenevre Şehbenderlerimizin Raporu	I/2 (1926)	58-61
	Cihan İktisadi Haberleri	I/6 (1926)	357-359
	Cihan İktisadi Haberleri	I/12(1926)	769-772
	Cihan İktisadi Haberleri	I/2(1926)	86-91
	Cihan İktisadi Haberleri	I/3 (1926)	168-169
	Cihan İktisadi Haberleri	I/4 (1926)	221-224
	Cihan İktisadi Haberleri	I/5 (1926)	291-294
	Cihan İktisadi Haberleri	I/8 (1926)	509-512
	Cihan İktisadi Haberleri	II/1 (1927)	43-46
	Cihan İktisadi Haberleri	II/2 (1927)	93-97
	Cihan İktisadi Haberleri	II/3 (1927)	139-142
	Cihan İktisadi Haberleri	III/3 (1928)	134-135
	Denizli ve Muğla Vilâyetlerindeki Kereste Cins, Miktar ve Kıymetlerini Gösterir Cetveldir	II/3 (1927)	134
	Deri ve Ayakkabı Pavyonları	III/9 -10 (1928)	41 -50
	Ecnebi Piyasaları	I/10 (1926)	632 -633
	Ecnebi Memleket Firmaları Pavyon- ları	III/ 9 -10 (1928)	348 -355

³³ Brüksel Maslahatgüzarı

	Ecnebi Memleketler Piyasaları	I/4 (1926)	214-219
	Ecnebi Memleketler Piyasaları	I/5 (1926)	282-284
	Ecnebi Memleketler Piyasaları	I/6 (1926)	354 -355
	Ecnebi Memleketler Piyasaları	I/9 (1926)	585
	Ecnebi Memleketler Piyasaları	I/10 (1926)	632-633
	Ecnebi Memleketlerde Vergi Sistemleri	III/8 (1928)	287 -290
	Emirler ve Tebliğatlar	I/4 (1926)	228 -231
	Emirler ve Tebliğatlar	I/5 (1926)	300 -305
	Emirler ve Tebliğler	I/8 (1926)	518 -520
	Emirler ve Tebliğler	I/3 (1926)	182-183
	Emirler ve Tebliğler	I/6 (1926)	372 -380
	Emirler ve Tebliğler	I/7 (1926)	460 -461
	Emirler ve Tebliğler	II/5 (1927)	246
	Emirler ve Tebliğler	II/6 (1927)	264 -267
	Emirler ve Tebliğler	II/7 (1927)	291 -292
	Emirler ve Tebliğler	II/9 (1927)	463 -465
	Emirler ve Tebliğler	III/4(1928)	171 -172
	Emirler ve Tebliğler	III/8 (1928)	321 -322
	Emirler ve Tebliğler	III/12 (1928)	432 -433
	Emirler ve Tebliğler	III/2 (1928)	95 – 97
	Emirler, Tebliğler	I/10 (1926)	636 -638
	Emirler, Tebliğler	I/11 (1926)	726 -729
	Emirler, Tebliğler	I/12 (1926)	779 -780
	Emirler, Tebliğler	I/9 (1926)	592 – 596
	Emirler, Tebliğler	II/1 (1927)	57 -59
	Emirler, Tebliğler	II/10 (1927)	513 -515
	Emirler, Tebliğler	II/11 - 12 (1927)	583
	Emirler, Tebliğler	II/2 (1927)	106 -108
	Emirler, Tebliğler	II/3 (1927)	106 -108
	Emirler, Tebliğler	II/3 (1927)	151 -153
	Emirler, Tebliğler	II/4 (1927)	201
	Emirler, Tebliğler	II/7 (1927)	361 -363

	Emirler, Tebliğler	II/8 (1927)	416 -418
	Emirler, Tebliğler	III/3 (1928)	136 -137
	Emirler, Tebliğler	III/6 (1928)	245 -248
	Emirler, Tebliğler	III/7 (1928)	281 -285
	Gayr-i safi Kazanç Tespiti	II/10 (1927)	496
	Halı Pavyonları	III/1 (1928)	6-8
	Ham ve Mamûl Deri Meşinleri	III/1 (1928)	16 -17
	Hata- Sevak Cedveli	I/1 (1926)	48
	Hayat Pahallılığı Encümeninin Raporu	III/3 (1928)	118 -119
	İtriyat ve Müstezi-i Tıbbiyat Meşhurları	III/1 (1928)	21 – 22
Kazım ³⁴	İkinci Dokuz Eylül Sergisi	III/9 -10 (1928)	323 -328
	İktisadî Sanayimizin İslahı Hakkında Odamızın Bir Raporu	I/1 (1926)	3 -6
	İlân	I/2 (1926)	118
	İncir ve Üzüm Encümeninin Raporu	III/3 (1928)	107 -108
Ali Muhtar	İtalya'nın İncir, Zeytinyağı, Tütün, Meyankökü İstibdatı ve Ticarî Faaliyeti	II/4 (1927)	156 -161
	İthalât ve İhracât Encümeninin Raporu	III/3 (1928)	105 -107
	İthalât ve İhracât (1926 Senesi Nisan Ayı Zarfindaki Temevvücâtı)	II/5 (1927)	232 -234
	İzmir Mıntıkası Ticaret ve Sanayi Odası Kongresi	I/9 (1926)	523 -563
	İzmir Mıntıkasının Sabun İmalathaneleri	I/6 (1926)	344 -345
	İzmir Piyasası	I/2 (1926)	759 -764
	İzmir Piyasası	II/2 (1927)	47 -52
	İzmir Piyasası	II/3 (1927)	145 -147
	İzmir Piyasası	II/2 (1927)	191 -193
	İzmir Piyasasına Ait İstatistikler	I/10 (1926)	627 -632
	İzmir Piyasasına Ait İstatistikler	I/11 (1926)	716 -721

³⁴ İzmir Valisi, Sergi Komitesi Fahri Başkanı.

	İzmir Piyasasına Ait İstatistikler	I/2 (1926)	95 -99
	İzmir Piyasasına Ait İstatistikler	I/3 (1926)	170 -173
	İzmir Piyasasına Ait İstatistikler	I/4 (1926)	232 -235
	İzmir Piyasasına Ait İstatistikler	I/5 (1926)	296 -299
	İzmir Piyasasına Ait İstatistikler	I/6 (1926)	360 -363
	İzmir Piyasasına Ait İstatistikler	I/7 (1926)	452 -455
	İzmir Piyasasına Ait İstatistikler	I/8 (1926)	513 -516
	İzmir Piyasasına Ait İstatistikler	I/9 (1926)	578 -582
	İzmir Piyasasının 1927 Senesi Eylül Ayı Zarfındaki Temevvüâtı	II/10 (1927)	484 -486
	İzmir Piyasasının 1927 Senesi Teşrin-i evvel, Teşrin-i Sani ve Kanun-ı evvel Ayları Zarfındaki Temevvüâtı	III/3 (1928)	126 -128
	İzmir Piyasasının 1928 Senesi Kanun-ı sani, Şubat ve Mart Ayları Zarfındaki Temevvüâtı	III/4 (1928)	311 -313
	İzmir Piyasasının 1928 Senesi Nisan, Mayıs ve Haziran Ayları Zarfındaki Temevvüâtı	III/8 (1928)	311 -313
	İzmir Şehrinde Mevcut Fabrika ve Sanayihaneler	III/6 (1928)	227 -230
	İzmir Şehrinde Mevcut Fabrika ve Sanayihaneler	III/4 (1928)	166 -170
	İzmir Şehrinde Mevcut Fabrika ve Sanayihaneler	III/7 (1928)	266 -269
	İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuasının 1927 Senesi Fihristi	II/11-12 (1927)	587 -596
	İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuasının 1928 Senesi Fihristi	II/12 (1928)	442 -447
	İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Kongresi	III/3 (1928)	100 -104
	İzmir Dokuz Eylül Kurtuluş Bayramı	III/9 - 10 (1928)	375 -378
	İzmir Dokuz Eylül Sergisi	III/1 (1928)	1-6
	İzmir İktisadî Mıntıkası İhracatı, Bir Mukayese	II/9 (1927)	420 -423
	İzmir İktisadî Mıntıkası Tütünleri	1/11 (1926)	724 -726

	İzmir İktisadî Mıntukasına 341 Senesi Birinci ve İkinci Üç Ayı Zarfında Vaki İthalat İstatistikleridir	I/2 (1926)	71 -81
	İzmir İktisadî Mıntukasına 341 Senesi Üçüncü Üç Ay Zarfında Vaki İthalat İstatistikleridir	I/4 (1926)	197 -205
	İzmir İktisadî Mıntukasına 341 Senesi-nin Son Üç Ayı Zarfında Vaki İthalat İstatistikleridir	I/5 (1926)	268 -277
	İzmir İktisadî Mıntukasına Ait İstatistikler	I/1 (1926)	11-30
	İzmir İktisadî Mıntukasına Ait İstatistikler	I/2 (1926)	65 -70
	İzmir İktisadî Mıntukasına Ait İstatistikler	I/3 (1926)	146-152
	İzmir İktisadî Mıntukasına Ait İstatistikler	I/8 (1926)	484 – 490
	İzmir İktisadî Mıntukasında Mevcut Ormanların Mesaahi Sathiyesini? Gösterir Cedveldir	III/7 (1928)	278
	İzmir İktisadî Mıntukasından İhraç Edilen Emtiyanın Devlet İtibarıyla Kıymet ve Miktarını Enaiye Eder Cetveldir	I/6 (1926)	343
	İzmir İktisadî Mıntukasının İthalatı, İki Senelik Mukayesesi	II/11 -12 (1927)	519 -524
	İzmir İktisadî Mıntukasının Ahval ve Ziraiyesi	III/2 (1928)	68 -70
	İzmir İktisadî Mıntukasının Ahval-i Tabiiyye ve Ziraiyesi	III/4 (1928)	141-144
	İzmir İktisadî Mıntukasının Ahval-i Tabiiyye ve Ziraiyesi	III/5 (1928)	184 -188
	İzmir İktisadî Mıntukasının Ahval-i Tabiiyye ve Ziraiyesi, Nadir	III/3 (1928)	120 -123
	İzmir İktisadî Mıntukası Dahilinde ve Haricinde Mevcud Hazain-i Tabiiye ve Sanayihaneler	II/2 (1927)	78-79

	İzmir İktisadî Mıntukası Dahilinde ve Haricinde Mevcud Hazain-i Tabiiye ve Sanayihaneler	II/1 (1927)	25 -29
	İzmir İktisadî Mıntukası Dahilinde ve Haricinde Mevcud Hazain-i Tabiiye ve Sanayihaneler	II/4(1927)	162 -164
	İzmir İktisadî Mıntukası Dahilinde ve Haricinde Mevcud Hazain-i Tabiiye ve Sanayihaneler	II/5 (1927)	205-207
	İzmir İktisadî Mıntukası Dahilinde ve Haricinde Mevcud Hazain-i Tabiiye ve Sanayihaneler	II/6 (1927)	262-263
	İzmir İktisadî Mıntukası Dahilinde ve Haricinde Mevcud Hazain-i Tabiiye ve Sanayihaneler	II/3 (1927)	130 -133
	İzmir İktisadî Mıntukası Dahilinde ve Haricinde Mevcud Hazain-i Tabiiye ve Sanayihaneler	I/11(1926)	700 -709
	İzmir İktisadî Mıntukası Dahilinde ve Haricinde Mevcud Hazain-i Tabiiye ve Sanayihaneler	I/12 (1926)	749 -758
	İzmir İktisadî Mıntukası Dahilindeki Ticaret ve Sanayi Odaları Meşhurları?	III/1 (1928)	31 -39
	İzmir İktisadî Mıntukası Halıcılığı	II/6 (1927)	248 -250
	İzmir İktisadî Mıntukası Madenleri Teşhiratı	III/1 (1928)	40
Ahmed Şerif	İzmir İktisadî Mıntukası Sanayiini Şiddetle Alakadar Eden Mühim Bir Rapor	II/1 (1927)	4-7
Mehmed Cemal ³⁵	İzmir İktisadî Mıntukasının Ahvâl-i Tabiiyesi ve Ziraiyesi	III/8 (1928)	306 -310
	İzmir İktisadî Mıntukasının Sınâî Faaliyeti	II/10 (1927)	468 -473
	İzmir İktisadî Mıntukasının Sınâî Faaliyeti	II/7 (1927)	313 -319
	İzmir İktisadî Mıntukasının Son Üç Ayına Ait İhracat İstatistikleridir	I/5 (1926)	261 -267

³⁵ Muğla vilâyeti Ziraat Müdürü.

	İzmir Liman Faaliyeti (1927 Senesi Kanun-ı Sani Ayı Zarfında İzmir Limanına Gelip Giden Sefain, Motor ve Yelkenlilerin Tabiyet, Aded ve Resim Tonilatoları ile Hangi Limanlardan Gelip Hangi Limana Gittiklerini Gösterir Cetveldir)	II/4 (1927)	198 -200
	İzmir Liman Faaliyeti (1927 Senesi Şubat Ayı Zarfında İzmir Limanına Gelip Giden Sefain, Motor ve Yelkenlilerin Tabiyet, Aded ve Resim Tonilatoları ile Hangi Limanlardan Gelip Hangi Limana Gittiklerini Gösterir Cetveldir)	II/5 (1927)	244 -246
	İzmir Limanı Hareketi (1928 Senesi Altı Ayı Zarfında İzmir Limanına Gelip Giden Sefain Ticaretinin Tabiyet, Aded ve Resim Tonilatoları ile Gösterir Cetveldir)	II/7 (1928)	276 -277
	İzmir Limanı İhracatına Ait İstatistikler	II/3 (1927)	125 -128
	İzmir Limanı İhracatına Ait İstatistikler	II/4 (1927)	174 -178
	İzmir Limanı İhracatına Ait İstatistikler	II/6 (1927)	297 -303
	İzmir Limanı İhracatına Ait İstatistikler	II/7 (1927)	320 -326
	İzmir Limanı İhracatına Ait İstatistikler	II/9 (1927)	428 -434
	İzmir Limanı İhracatına Ait İstatistikler	I/10 (1926)	428 -434
	İzmir Limanı İhracatına Ait İstatistikler	I/11 (1926)	695 -699
	İzmir Limanı İhracatına Ait İstatistikler	I/9 (1926)	564 -569
	İzmir Limanı İhracatına Ait İstatistikler	III/2 (1928)	71 -77
	İzmir Limanı İhracatına Ait İstatistikler	II/1 (1927)	30 -36

	İzmir Mıntıkası Sınai Cetveli	II/11 -12 (1927)	528 -531
	İzmir Mıntıkası Tütüncülüğü, Tarih- çesinden Bir Nebze	II/7 (1927)	344 -345
	İzmir Mıntıkasının Faaliyet –i Sınaiye İcmali	II/ 11 -12 (1927)532	532
	İzmir Piyasası 1928 Senesi Temmuz, Ağustos ve Eylül Ayları Zarfındaki Te- mevücatı	III/12 (1928)	424 -428
	İzmir Rüsümât Atreposu Hakkındaki Odamızın Raporu	I/1 (1926)	8 -10
	İzmir Ticaret Odası Teşkilâtı	I/1 (1926)	2 -3
	İzmir Ticaret Odasının Gümrüklerde İcrası Arzu Edilen İslahat Hakkındaki Raporu	I/1 (1926)	6 -8
	İzmir Ticaret ve Sanayi Odası İntihabatı	I/3 (1926)	193 -194
	İzmir Tütünleri Hakkında Bir Tevziye	I/7 (1926)	449
	İzmir Vilâyeti Madenleri	II/7 (1927)	340 -341
	İzmir’e Girip Çıkan Sefain Ticaretinin Tabiyet, Aded ve Resim Tonilatoları- nı Gösterir Cetveldir (Temmuz 1926)	I/10 (1926)	634 -635
	İzmir’e Girip Çıkan Sefain Ticaretinin Tabiyet, Aded ve Resim Tonilatoları- nı Gösterir Cetveldir	II/2 (1927)	103 -104
Ahmed Muzaffer	Kaliforniya Kuru Üzümleri	II/5 (1927)	202 -204
	Kanunlar	I/12 (1926)	780
	Kanunlar	II/10 (1927)	511 -513
	Kanunlar	II/10 (1927)	511 -513
	Kanunlar ve Nizamnameler	III/2 (1928)	98 -99
	Kanunlar ve Nizamnameler	I/2 (1926)	109 -112
	Kanunlar ve Talimatnameler	I/5 (1926)	305 -323
	Kanunlar ve Talimatnameler	I/6 (1926)	380 -392
	Kanunlar ve Talimatnameler	I/7 (1926)	461 -469
	Kanunlar ve Talimatnameler	I/8 (1926)	521 -531
	Kanunlar ve Talimatnameler	I/9 (1926)	569 -602
	Kanunlar ve Talimatnameler	I/10 (1926)	639 -671

	Kanunlar ve Talimatnameler	I/11 (1926)	730 -733
	Kanunlar ve Talimatnameler	I/6 (1927)	267 -290
	Kanunlar ve Talimatnameler	I/4 (1928)	172 -174
	Kanunlar, Kararlar	I/1 (1926)	44-47
	Kanunlar, Talimatnameler	I/10 (1926)	639-671
	Kanunlar, Talimatnameler	I/11 (1926)	730-733
	Kanunlar, Talimatnameler	I/3 (1927)	153-154
	Kanunlar, Talimatnameler	I/7 (1927)	357-360
	Karilerimiz için Faideli Bir Yenilik	I/1 (1926)	47
	Kavanin ve Maliye Encümenininin Raporu	III/3 (1928)	109 -115
	Kazanç Vergisi Kanunu	I/4 (1926)	243 -255
	Kazanç Vergisi Kanununun Bazı Maddelerini Muadil 1538 Numaralı Kanunun Surur-u Tatbikiyesini Mübeyyin Talimatname	II/10 (1927)	486 -495
	Kışlık Ziraiyat (İzmir Mıntkasından 1926 -1927 Senesi Kışlık Ziraiyatı Hakkında Ziraat Müdüriyetlerinden İstihsal Ettiğimiz Malumat Berveç-i Atidir)	II/5 (1927)	219 -220
	Konserve ve Sanayimiz	III/9 -10 (1928)	339
	Kuru Üzümler Hakkında Fenni Malûmat	I/3 (1926)	159 -161
	Kütahya Çinileri Meşhurları	III/1 (1928)	19 -20
	Liman Hareketi (1927 Senesi Eylül, Teşrin-i Evvel, Teşrin-i Sani, Kanun-ı Evvel Ayları Zarfında İzmir Limanına Gelip Giden Sefain Aded, Resim ve Tonilatoları ile Hangi Limandan Gelip Hangi Limanlara Gittiklerini, Motor ve Yelkenlerindeki Aded ve Resim Tonilatolarını Gösterir Cetveldir)	III/2 (1928)	84 -90

	Liman Hareketi (1927 Senesi Haziran, Temmuz, Ağustos Ayları Zarfında İzmir Limanına Gelip Giden Sefain Aded, Resim ve Tonilatoları ile Hangi Limandan Gelip Hangi Limanlara Gittiklerini, Motor ve Yelkenlerindeki Aded ve Resim Tonilatolarını Gösterir Cetveldir)	II/10 (1927)	504 -506
	Liman Hareketi (1927 Senesi Mart, Nisan, Mayıs Ayları Zarfında İzmir Limanına Gelip Giden Sefain Aded, Resim ve Tonilatoları ile Hangi Limandan Gelip Hangi Limanlara Gittiklerini, Motor ve Yelkenlerindeki Aded ve Resim Tonilatolarını Gösterir Cetveldir)	II/2 (1927)	337 -339
	Lünberg Şehbenderlerimizin Bir Raporu	I/2 (1926)	61 -62
	Mahrukat – 1925 Senesi Zarfında İzmir, Manisa, Aydın, Denizli ve Muğla Vilâyeti Ormanlarından Çıkarılan Odun ve Kömür Miktarını Gösterir Cetveldir	II/4 (1927)	178
	Mahsulât-ı Araziye Meşhurları	III/1 (1928)	28 -30
	Mahsulât-ı Araziye Meşhurları	III/9 -10 (1928)	355 -367
	Mecmuamızın Mahiyet ve Gayesi	I/1 (1926)	1
	Mensucat Meşhurları	III/1 (1928)	8 -15
	Mensucat Meşhurları	III/9 -10 (1928)	329 -334
	Meskurat Meşhurları	III/9 -10 (1928)	341
	Mobilya ve Mebad-ı Haşiye Meşhurları	III/1 (1928)	17 -18
	Mobilya ve Mebad-ı Haşiye Meşhurları	III/9 -10 (1928)	338
	Muhammen İstihsalât (İzmir İktisadî Mıntokasının 1926 -1927 Senesi Kışlık Ziraiyatından İstihsalî Tahmin Olan Miktarı İrai Eder Cedveldir	II/6 (1927)	293 -294

	Muhtelif Sanayi Pavyonları	III/9 -10 (1928)	342 -345
	Muhtelif Sanayi Pavyonları	III/1 (1928)	22 -28
	Muhtelif Şehirlerimizin Başlıca Emti- asının Aylık Fiyat Cetveli	I/12 (1926)	773 -776
	Muvarredatın Asgari ve Azamî Tarifi Tatbik Olunan Mamûlâtlar	II/4 (1927)	195 -196
	Müteferrik Haberler	II/8 (1927)	419
	Oda Müzakerat ve Mukarreratı	I/1 (1926)	38 -39
	Oda Müzakerat ve Mukarreratı	I/2 (1926)	92 -95
	Oda Müzakerat ve Mukarreratı	I/3 (1926)	161
	Oda Müzakerat ve Mukarreratı	I/4 (1926)	225 -227
	Oda Müzakerat ve Mukarreratı	I/5 (1926)	295
	Oda Müzakerat ve Mukarreratı	I/7 (1926)	456 -459
	Oda Müzakerat ve Mukarreratı	I/8 (1926)	517 -518
	Oda Müzakerat ve Mukarreratı	II/2 (1927)	91
	Odalar Kongresi Mukarreratı	III/4(1928)	144 -148
	Odamıza Teşekkür	III/9 -10 (1928)	382
	Odamızın Vergiler Hakkındaki Ra- poru	I/9 (1926)	574 -577
	Odamızın 1925 Senesi Faaliyet ve Mesaî Raporları	II/1 (1927)	8 -13
	Odamızın 1925 Senesi Faaliyeti	I/11 (1926)	710 -715
	Odamızın 1927 Senesindeki Faaliyeti	III/2 (1928)	62 -67
	Odamızın Riyaset Divanı ve İdare Heyeti İntihabı	III/1 (1928)	62 -67
Mahmud ³⁶	Odamızın Tazimatı	I/2 (1926)	49
	Odun Mahsulâtı (1925 Senesi Zarfın- da İzmir, Manisa, Aydın, Denizli ve Muğla Vilâyeti Ormanlarından İstih- sal Edilen Mevadin Miktarını Göste- rir Cetveldir)	II/4 (1927)	179
	Ödemiş Kasabasının Ahvâl-i İçtimaiyesi	II/8 (1927)	371 - 374

³⁶ Ticaret ve Sanayi Odası Reisi.

	Ödemiş Kazası Teşkilâtı	II/8 (1927)	374 -376
	Ödemiş Kazası Ticaret ve Sanayi	II/8 (1927)	388 -398
	Ödemiş Kazasına Aid Ziraî Malûmat	II/8 (1927)	377 -387
	Ödemiş'in Ahval-i Tarihçesi	II/8 (1927)	369 -371
	Reis-i Cumhur Hazretlerinin Büyük Millet Meclisinin Üçüncü İntibah Devresinin İkinci İçtimamında Heyet-i Umumiyede İrad Buyurdıkları Nutuk	III/11 (1928)	383 -386
	Sabık ve Lahak Vekillerimiz	I/5 (1926)	257
	Sabun Meşhurları	III/1 (1928)	20 -21
	Sanayi Encümeninin Raporu	III/3 (1928)	115 -117
	Sergi Pavyonları	III/9 -10 (1928)	329
	Sergi Encümeninin Raporu	III/3 (1928)	117 -118
	Sergide Altın, Gümüş, Bronz Madalya ve Takdirname Kazanan Müesseseler	III/9 -10 (1928)	367 – 375
	Sergide Muhtelif Teşhirat	III/1 (1928)	51 -52
	Sergide Teşhiratlarından Dolayı Altın, Gümüş, Bronz Madalya ve Takdirname Kazanan Müesseseler	III/1 (1928)	53 -61
	Sergide Türk Halıcılığı	III/9 -10 (1928)	335 -336
	Sergiler ve Panayırlar	I/1 (1926)	42 -44
	Sergiler ve Panayırlar	I/7 (1926)	450 -460
	Sergiler ve Panayırlar	I/8 (1926)	500
	Sergiler ve Panayırlar	I/12 (1926)	777 -778
	Sergiler, Panayırlar	I/7 (1926)	113
	Sergiler, Panayırlar	I/3 (1926)	175 -182
	Sergiler, Panayırlar	I/4 (1926)	227-228
	Sergiler, Panayırlar	I/6 (1926)	729 -730
	Sergiler, Panayırlar	I/11 (1926)	729 – 730
	Sergiler, Panayırlar	II/ 1(1927)	55 -57
	Sergiler, Panayırlar	II/ 2(1927)	105
	Sergiler, Panayırlar	II/ 3 (1927)	150 -151

	Sergiler, Panayırarlar	II/ 4(1927)	200
	Sergiler, Panayırarlar	II/ 5 (1927)	242 -243
	Sergiler, Panayırarlar	II/ 7 (1927)	366 -367
	Soğuk ve Donlardan Hasıl olan Zararlar	III/4 (1928)	163
	Şehbenderlerimizin ve Mümessillerimizin Raporları	I/3 (1926)	156 -159
	Şehbenderlerimizin ve Mümessillerimizin Raporları	III/12 (1928)	419 – 422
	Şehbenderlerimizin ve Mümessillerimizin Raporları	I/10 (1926)	613 -626
	Şehbenderlerimizin ve Mümessillerimizin Raporları	I/11(1926)	673 -694
	Şehbenderlerimizin ve Mümessillerimizin Raporları	I/12(1926)	738 -748
	Şehbenderlerimizin ve Mümessillerimizin Raporları	I/6 (1926)	345 -354
	Şehbenderlerimizin ve Mümessillerimizin Raporları	II/2 (1927)	67 -77
	Şehbenderlerimizin ve Mümessillerimizin Raporları	II/5 (1927)	208 -218
	Şehbenderlerimizin ve Mümessillerimizin Raporları	II/6 (1927)	251 -261
	Talimatnameler	III/7 (1928)	285 – 286
	Talimatnameler	III/8(1928)	318 -320
	Tashih	II/6 (1927)	312
	Teşvik-i Sanayi Kanunu Hakkında Odamızın Mütalaası	II/1 (1927)	14 -15
	Teşvik-i Sanayi Kanununun Suret-i Tatbikine Dair Talimatname	II/9 (1927)	435 -446
	Ticaret Kanunlarından Tescile Ait Mühim Maddeler	I/9 (1926)	586 -592
	Ticaret Odalarının Ehemmiyeti	I/1 (1926)	1
Ahmed Muzaffer	Ticaret Mümessillerimizin ve Şehbenderlerimizin Raporları	II/ 1 (1927)	16-24

Ahmed Şerif ³⁷	Ticaret Mümessillerimizin ve Şeh-benderlerimizin Raporları	III/11 (1928)	400-412
Ahmed Nazif ³⁸	Ticaret Mümessillerimizin ve Şeh-benderlerimizin Raporları	I/7 (1926)	444 -447
Ahmed ³⁹ Muzaffer	Ticaret Mümessillerimizin ve Şeh-benderlerimizin Raporları	II/ 3 (1927)	114 -124
Kadri	Ticaret Mümessillerimizin ve Şeh-benderlerimizin Raporları	I/9 (1926)	570 -572
Mehmed ⁴⁰	Ticaret Mümessillerimizin ve Şeh-benderlerimizin Raporları	III/6 (1928)	213 -226
Memduh Kâmil ⁴¹	Ticaret Mümessillerimizin ve Şeh-benderlerimizin Raporları	II/4 (1927)	165-167.
Memduh Kâmil	Ticaret Mümessillerimizin ve Şeh-benderlerimizin Raporları	II/9 (1927)	450 -453
Münip ⁴² , Şerif ⁴³	Ticaret Mümessillerimizin ve Şeh-benderlerimizin Raporları	III/2 (1928)	78 -83
Nusret Haşim ⁴⁴ , Mahmud ⁴⁵	Ticaret Mümessillerimizin ve Şeh-benderlerimizin Raporları	II/10 (1927)	474 -482
Ragıp Rauf ⁴⁶	Ticaret Mümessillerimizin ve Şeh-benderlerimizin Raporları	I/1 (1926)	30 -34
Samizade Ziya ⁴⁷	Ticaret Mümessillerimizin ve Şeh-benderlerimizin Raporları	I/8 (1926)	491-500
İbrahim Hakkı ⁴⁸	Ticaret Odaları Nizâmnamesi	I/2 (1926)	49-50

³⁷ Marsilya Ticaret Mümessili.

³⁸ New York Ticaret Mümessili.

³⁹ New York Ticaret Mümessili

⁴⁰ Berlin Ticaret Mümessili.

⁴¹ Barselona Şehbenderi.

⁴² Belgrad Müstakil Şehbender Vekili

⁴³ Kalas Şehbenderi

⁴⁴ Triyeste Şehbender Vekili.

⁴⁵ Varna Şehbender Vekili.

⁴⁶ Budapeşte Şehbenderi

⁴⁷ Viyana Şehbender Vekili.

⁴⁸ Kâtib-i Umumî

Bedri Tahir ⁴⁹ - Refik ⁵⁰	Ticaret ve Sanat Mümessillerimizin ve Şehbenderlerimizin Raporları	I/5 (1926)	277 -281
	Ticaret, Sanat Mümessillerimizin ve Şehbenderlerimizin Raporları	I/4 (1926)	210 -213
	Triyeste Ticaret Mümessillerimizin Bir Raporu	I/2 (1926)	62 -64
	Türk-Rus Ticaret ve Seyr ü Sefain Muahedenamesi	II/7 (1927)	346 -357
	Türk İtiryatı ve Tıbbi Müstafıratı	III/9-10 (1928)	340
	Türkiye-Estonya Hükümetleri Beyninde Muakit Ticaret ve Seyr ü Sefain Mukavelenemesi	III/7 (1928)	270 -275
Ahmed Şerif	Türkiye Halıcılığı Hakkında Kıymetli Bir Rapor	II/2 (1927)	64-66
	Türkiye Madenleri	III/9 -10 (1928)	346 -347
	Türkiye ve Çekoslovakya Cumhuriyetleri Arasında Münakid Ticaret Muvafakatnamesi?	III/ 4 (1928)	175
	Türkiye ve Çekoslovakya Cumhuriyetleri Arasında Münakid Ticaret Muvafakatnamesi?	III/ 6 (1928)	233 -235
	Türkiye ve Çekoslovakya Cumhuriyetleri Arasında Münakid Ticaret Muvafakatnamesi?	III/ 12 (1928)	417 -419
	Türkiye Bulgaristan Arasında Münakit Ticaret ve Seyr-ü Sefain Muahedesı	III/6 (1928)	236 -243
	Türkiye Halıcılığı, Atına Ticaret Odasına İkinci Cevap ⁵¹	III/6 (1928)	211 -212
	Türkiye İktisadi Haberciliği	II/5 (1927)	227 -231
	Türkiye İktisadi Haberciliği	II/10 (1927)	507 -510

⁴⁹ Prag Müstakil Şehbender Vekili

⁵⁰ Bükreş Şehbenderi

⁵¹ Bu yazı dizisi tarafımızdan değerlendirme ve transkripsiyonu ile birlikte Yesevî Dergisi'nde yayınlanmıştır.

	Türkiye İktisadi Haberciliği	III/11 (1928)	415 -416
	Türkiye İktisadi Haberleri	I/11 (1926)	722 -723
	Türkiye İktisadi Haberleri	I/12 (1926)	765 -768
	Türkiye İktisadi Haberleri	I/2 (1926)	82 -86
	Türkiye İktisadi Haberleri	I/3 (1926)	166 -168
	Türkiye İktisadi Haberleri	I/5 (1926)	290 -291
	Türkiye İktisadi Haberleri	I/6 (1926)	355 -357
	Türkiye İktisadi Haberleri	I/7 (1926)	450 -451
	Türkiye İktisadi Haberleri	I/8 (1926)	507 -509
	Türkiye İktisadi Haberleri	I/9 (1926)	582 -584
	Türkiye İktisadi Haberleri	I/1 (1927)	37 -42
	Türkiye İktisadi Haberleri	II/ 2 (1927)	578 -583
	Türkiye İktisadi Haberleri	II/2 (1927)	91 -92
	Türkiye İktisadi Haberleri	II/3 (1927)	135 -138
	Türkiye İktisadi Haberleri	II/4 (1927)	180 -182
	Türkiye İktisadi Haberleri	II/6 (1927)	304 -311
	Türkiye İktisadi Haberleri	II/7 (1927)	364 -366
	Türkiye İktisadi Haberleri	II/8 (1927)	413 -416
	Türkiye İktisadi Haberleri	II/9 (1927)	424 -427
	Türkiye İktisadi Haberleri	II/10 (1927)	460 -462
	Türkiye İktisadi Haberleri	III/11 (1928)	415 -416
	Türkiye İktisadi Haberleri	III/12 (1928)	440 -441
	Türkiye İktisadi Haberleri	III/3 (1928)	128 -132
	Türkiye İktisadi Haberleri	III/4 (1928)	160 -162
	Türkiye İktisadi Haberleri	III/7 (1928)	314 -316
	Türkiye İktisadi Haberleri	III/8 (1928)	314 -316
	Türkiye İktisadi Haberleri	III/ (1928)	379 -381
	Türkiye Zeytunciliği ve Zeytinyağcılığı	II/ 5 (1927)	223 - 226
Ali Memduh	Türkiye'nin Diğer Memleketler ile İktisadi Münâsebetleri	I/2 (1926)	51 -56

Kayaalp, T. ⁵²	Türkiye'nin Diğer Memleketlerle İktisadi Münâsebetleri	I/1 (1926)	10
	Türkiye'nin İktisadi Haberleri	III/5 (1928)	205 -210
	Tütün Ziraiî Men Olunan Manâtuk (İcra vekilleri Heyetinin 2 Şubat Tarihli Kararnamesi Mucibince 1927 Senesinden İtibaren Atıdaki Manâtuk-da Tütün Ziraiî Men Edilmiştir)	II/6 (1927)	296
	Tütün Ziraiyat, İstihalat, Ticaret ve Sanayi	II/10 (1927)	497 -503
	Tütün, İstihalat, Ticaret ve Sanayi	II/4 (1927)	183 -190
	Tütün, İstihalat, Ticaret ve Sanayi	II/5 (1927)	235 -239
	Tütün, İstihalat, Ticaret ve Sanayi	II/9 (1927)	456 -459
	Tütünlere Aid – Berlin Ticaret Mümessillerimizin Ticaret Vekâletine Gönderdiği Rapor Suretidir	II/4 (1927)	169 -173
	Umumî İstihlak vergisi hakkında Odamızın Teşebbüsleri ve Bunların Neticesi	I/5 (1926)	258 -260
	Yağmur Listesi (1927 Senesi Nisan ve Mayıs Aylarında İzmir – Kasaba ve Temdidi ile Aydın ve Demiryolu Güzergâhına Yağan Yağmurların Derecesini Gösterir Cetveldir)	II/6 (1927)	295
	Yağmur ve Kar Listesi (1927 Senesi Temmuz Ayından, 1928 Haziran Nihayetine Kadar Aydın Demiryolu Güzergahına Yağan Yağmurların İnç İtibarıyla Miktarını Gösterir Cetveldir)	III/12 (1928)	434 -436
	Yağmur ve Kar Listesi (İzmir –Kasaba ve Temdidi Demiryolları Milimetre Hesabıyla 1927 Senesi Temmuz ibtidasından, 1928 Haziran Nihayetine Kadar İzmir –Kasaba Hattı Güzergahında Yağan Yağmur ve Karı Gösterir Cetveldir)	III/12 (1928)	437 -439

⁵² Halep Şehbenderi.

	Yağmur ve Kar Listesi (Teşrin-i Evvel 1927 İbtidasından Mart 1927 Nihayetine Kadar Aydın Demiryolu Güzergahına Yağan Yağmurların İnç İtibarıyla Miktarını Gösterir Cetveldir	III/ (1927)	221
	Yeni Oda Meclisinin Küşad Merasimi	¼ (1926)	195 -196
	Yugoslavya'da Afyon Ziraati	III/2 (1928)	422 -423
	Zeytinyağı, Pamuk ve Palamut Rekol- teleri	II/10 (1927)	506
	Ziraî ve Sinaî Malûmat	III/11 (1928)	413 -415

CUMHURİYET’İN İLK YILLARINDA YAPILAN ANKETLERE GÖRE TOPLUMUN DEĞERLER ALGISI

Fatmagül DEMİREL*

ÖZET

Cumhuriyet’in ilk yıllarında yeni rejimin uygulamalarının ve topluma benimsetilmeye çalışılan yeni değerlerin toplumda nasıl karşılık bulunduğunu anlamak için değişik konularda anketler yapılmıştır. Bu anketler dönemin aylık veya haftalık çok okunan dergileri tarafından yapılmış ve cevaplar da kamuoyu ile paylaşılmıştır. Yeni rejimin öngördüğü yeni değerlerin nasıl karşılık bulduğu veya bulacağı anketler yolu ile ölçülmeye çalışılmıştır. Yapılan anketlerin hedef kitlesi ise yeni rejimin değerlerini taşıyacak ve yükseltecek olan gençler ve aydınlar olmuştur. Bu çalışmada Resimli Ay dergisi tarafından 1927 yılında yapılan “Ahrete inanır mısınız”, “Türk gençliği ne istediğini, ne okuduğunu, neye tapıtığını biliyor mu” ve “Gençlik ne kadar dindar” konulu anketler değerlendirilecektir. Anketlerin soruları ve katılımcıların ayrıntılı cevapları 1927 yılı Türkiye’sinin sosyal hayatını ve değişimini anlamamıza yardımcı olacak önemli veriler içermektedir. Zira eski ve yeni arasında bocalayan ve bir yol arayışı içinde olan Cumhuriyet gençliğinin ve aydın sınıfının değer yargıları anketlere verdikleri cevaplar da ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet, Anketler, Türkiye, Aydın Sınıfı, Değerler.

* Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, fgldemirel@gmail.com

VALUE PERCEPTION OF SOCIETY ACCORDING TO SURVEYS IN THE FIRST YEARS OF REPUBLIC

ABSTRACT

In the first years of Republic, surveys were made in various subjects in order to understand how the practices of new regime and new values that are tried to be adopted by the society were regarded in society. These surveys were made the widely read monthly and weekly journals of the period and answers were shared with public opinion. It was tried to be measured how the new values projected by the new regime was or would be regarded through surveys. Target group of these surveys was the young and the literate that would hold and rise the values of the new regime. In this study, surveys carried out in 1927 by “Resimli Ay Journal” will be evaluated which analyzed issues such as “Do you believe in after-life?”, “Do Turkish youth know what they want, what they read, what they worship?” and “How religious is the youth?”. Questions of surveys and detailed answers of participants include important data that would help us understand social life and change of Turkey in 1927. In fact, value judgment of Republican youth and literate class who are in search of a new path and confused between the new and the old will be revealed within answers they give for surveys.

Key Words: Republic, Surveys, Turkey, Literate Class, Values.

İstanbul'da yayınlanan *Sevimli Ay* dergisinin 1926 yılının Kânûn-ı evvel sayısında “Biz Neye İnanırız” başlıklı oldukça çarpıcı bir makale yayınlanır. Makalede Türk gençlerinin dans ve eğlence peşinde koşan havai bir hayat yaşadıkları, sathi bir şekilde yetiştikleri, dini hayatın gençlik üzerinde bir heyecan yaratmadığı, gençliğin imanının, mefkûresinin ve neye inandığının bilinmediği ve onlara kuvvetli yeni bir iman verilmesi gerektiği anlatılmaktadır. Yeni nesillere verilecek olan yeni imanın da tüm medeni ülkelerde görülen milliyetperverlik ve demokrasi olması gerektiği telkin edilmektedir.¹ Dergi daha sonra ki aylarda da toplumun dini değerlere olan bakışını ölçmek için ard arda “Ahrete inanır mısınız” “Türk gençliği ne istediğini, ne okuduğunu, neye tapıtığını biliyor mu” ve “Gençlik ne kadar dindar” konulu anketler yaparak toplumun ne kadar dindar olduğunu ölçmeye çalışacaktır. Derginin bu yaklaşımı Cumhuriyet'in ilanından sonra batılı ve seküler bir hayat tarzına evrilmeye çabalayan Türkiye'nin durumunu gözler önüne sermektedir. Yeni rejim üç yıl içinde pek çok radikal değişime imza atmıştı. Öncelikli olarak Cumhuriyet'e siyasal bir alternatif olarak görülen hilafet 3 Mart 1924 yılında kaldırılır ve Şer'iyeye ve Evkaf Vekaleti'nin yerine Diyanet İşleri Reisliği kurularak dini kurumlar devletin denetimi altına alınır.² Tevhid-i Tedrisat Kanunu, kılık ve kıyafette yapılan düzenlemeler, tekke ve zaviyelerin kapatılması ve hukuk reformu ile laik bir düzenin temelleri atılmıştır. 1928 yılında devletin dinin İslam olduğu ibaresinin Anayasadan çıkarılması da Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren izlenen laikleştirme sürecini adeta mühürleyen bir gelişme olmuştur.³ Tüm bu gelişmeler geleneksel bir toplumu modern bir topluma dönüştürmeyi hedefleyen

¹ **Sevimli Ay**, Nr. 10-34, Kânûn-ı evvel 1926, s. 1

² Cemil Koçak, “Siyasal Tarih 1923-1950” **Çağdaş Türkiye Tarihi**, İstanbul: Cem Yayınevi 1992, c. IV, s. 94-95. Binnaz Toprak, “Türkiye’de Dinin Denetim İşlevi” **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, editörler; Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, İstanbul: Beta Basım Yayım 1986, s. 364.

³ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, çev. Yasemin Saner Gönen, İstanbul: İletişim Yayınları 2005, s. 271-272.

yeni rejimin temellerini oluşturmaktaydı. Kuşkusuz bu süreçte dini düşüncenin etkisi altındaki geniş halk kitlelerinin ileri bir toplum oluşturmak üzere dönüştürülmesi gerekmektedir.⁴ Zira imparatorluktan devr alınan toplumun hafıza ve tahayyülü İslam dininin izlerini taşımaktadır. Pozitivist bir modernleşme projesi ile yola çıkan Cumhuriyet'in kurucu kadrosunun bu bakiye ile yürümesi adeta imkansızdır. Dolayısıyla toplumun yeniden şekillendirilmesi ve milli birlik çatısı altında yeni bir toplum yaratılmalıydı.⁵ Bu görevi üstlenen Cumhuriyet'in aydın ve bürokratları pozitivist düşünce ile de uyum içinde toplumu dönüştürme projesinde etkin biçimde yer almışlardır.⁶ Dolayısıyla bu süreçte erken Cumhuriyet dönemi aydınlarının basını etkin bir şekilde kullandıkları görülür. Basın da yeni rejimin yeni değerlerinin topluma benimsetilmesinde ve aktarılmasında kullanılan önemli araçlardan biri olmuştur.

Bu çalışmaya konu olan anketler Resimli Ay dergisi tarafından yapılmıştır. 1 Şubat 1924 yılında yayın hayatına başlayan Resimli Ay, Cumhuriyet rejimini destekleyen yayınlarıyla dikkati çekmektedir. Derginin sahibi ve başyazarı Mehmet Zekeriya (Sertel)'dir. Dergi yönetiminde eşi Sabiha Zekeriya da bulunmaktadır. Resimli Ay Takrir-i Sükûn Kanunu'ndan sonra işleyen süreç içinde bir ara kapatılır ve (Mart) 1926 yılından itibaren Sevimli Ay adı ile yayınlanır. (Mart) 1927 yılından itibaren ise yine Resimli Ay olarak yayın hayatını sürdürür.⁷ Cumhuriyet safında yerini alan dergi saltanat rejiminin miras bıraktığı ekonomik, toplumsal ve kültürel çarpıklıkları konu alan yazılara ağırlık vermekte ve bunları halkın anlayacağı yalın bir Türkçe ile yapmaktadır. Mehmet Zekeriya

⁴ Nuray Mert, "Cumhuriyet Türkiye'sinde Laiklik ve Karşı Laikliğin Düşünsel Boyutu" **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, İstanbul: İletişim Yayınları 2009, c.II, s. 201-204.

⁵ Zerrin Kurtoglu, "Devlet Aklı ve Toplumsal Muhayyile Arasında Din ve Siyaset" **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler**, İstanbul: İletişim Yayınları 2009, C. IX, s. 617.

⁶ Nuray Mert, a.g.m. s. 201-204, Nuray Karaca, **Pozitivizmin Erken Cumhuriyet Dönemine Etkisi**, Ankara: Anı Yayıncılık, 2008, s. 110-111.

⁷ Uğur Değirmenci, **Resimli Ay Mecmuası**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1996, s. 2-10.

ve Sabiha Zekeriya 1920'li yıllarda Amerika'da yaşamış olmalarından dolayı Resimli Ay'ın yayınlarında Amerikan toplumunun yaşantısını Türk okuyucuya aktaran bir yaklaşımının da olduğu görülür.⁸ Resimli Ayın yayın hayatı iki döneme ayrılmaktadır. Sabiha Sertel ve Zekeriya Sertel anılarında 1924- 1928 yılları arasındaki yayın döneminde Türkiye'de gerçek bir demokrasiyi ve halkın genel kültür seviyesini yükseltmek çalıştıklarını anlatmaktadır.⁹ Fakat derginin eski yazı ile çıkmış olan bu dönemi incelendiğinde dergide yoğun bir şekilde Amerikan yaşam tarzını ve kültürünü işleyen yazıların da öne çıktığı dikkat çekmektedir.¹⁰ Derginin 1928-1930 yılları arasındaki ikinci yayın dönemi ise farklı bir çizgide devam etmiştir. Sabiha Sertel de anılarında bu dönemi derginin kadrosuna katılan Nazım Hikmet, Sabahattin Ali, Sadri Ertem gibi yeni yazarlarla dergide sol edebiyatın ve sosyalist fikirlerin öne çıktığını anlatmaktadır.¹¹ Dolayısıyla Resimli Ay ilk döneminde yayınlarıyla Cumhuriyet rejiminin yanında yer almıştır. Fakat zaman zaman sosyal meselelerde görülen aksaklıkların dile getirilmesi pek de hoş görülmemiştir. Sabiha Sertel anılarında bu yaklaşımı şöyle açıklamaktadır. "... Memlekette ileriye doğru yapılan her hareketi, Atatürk'ün reformlarını makalelerde ele alıyor övüyordum. Arada bir yaptığımız tenkitler dahi hoş gitmiyordu..."¹² Resimli Ay hem içeriği hem de görsel olarak dönemin diğer dergilerden farklıdır. O zamana kadar işlenmeyen pek çok konu dergide ele alınır. Özellikle dergide farklı konularda yapılan anketler dönemin insanının sosyal hayattaki değişime olan bakışını yansıtması açısından önemlidir.¹³ Dergi yönetiminde yer alan Sabiha Sertel'in

⁸ Ergun Hiçyılmaz- Burçak Evren, "Magazin Dergiciliği" **Türkiye'de Dergiler ve Ansiklopediler (1849-1984)**, İstanbul: Gelişim Yayınları 1984, s. 153.

⁹ Sabiha Sertel, **Roman Gibi**, İstanbul: Ant Yayınları 1969, s. 88-89. Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım**, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1977, s. 138.

¹⁰ Necdet Ekinci, Bengi Kümbül, Serap Sarıhan, **Zekeriya Sertel: Amerikan Kültür Emperyalizminin ve Magazin Dergiciliğinin Öncüsü**, Antalya, Yeniden Anadolu ve Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 2006, s. 29-30.

¹¹ Sabiha Sertel, **a.g.e.**, s. 88-89.

¹² Sabiha Sertel, **a.g.e.**, s. 97.

¹³ Nuran Özlük, **Resimli Ay**, İstanbul: Akademik Kitaplar 2010, s. 10.

sosyolog kimliği anket sorularının hazırlanmasında ve değerlendirilmesinde etkili olmuştur.¹⁴

Sevimli Ay'ın "Biz Neye İnanırız" başlıklı makalesi 1927 yılının ilk aylarında dini değerler üzerine yapılacak olan anketin de habercisidir. Makalede gençlerin dini inançlarının zayıfladığı ileri sürülmektedir "... Geçirmekte olduğumuz büyük inkılâb, Türk cemâ'atinde dînî îmânın kuvvetini zayıflatmıştır. Dînî îmân artık bizleri birbirine bağlayan bir râbîta olamıyor. Türk cemiyeti içinde müşterek bir heyecan, müşterek vecd ve müşterek duygu yaratacak âmil, dînî îmân olmaktan çok uzaktır. Bilhâssa bu günkü gençlik artık dîne, Allah'a inanmıyor. Dînî hayât artık gençlikde vecd ve heyecan uyandırmıyor. Mekteblerimizde okutulan kitâblar, gençliğe dînî îmânın yerini tutacak yeni bir îmân telkîn etmiyor. Fi'l-vâki' îmân telkîn ile olmaz. Fakat gençliğin inanacak şeyi, muhîtinden, okuduğu kitâblardan, cemiyetden aldığı telkînlerden öğrenir. Biz bugün gençliğe mukaddes olarak hangi telkînleri veriyoruz. Gençliğin nazarında mukaddes olan nedir? Hulâsa biz neye inanırız?"¹⁵ Türkiye'de yaşayan gençlerin durumu bu şekilde anlatıldıktan sonra Türkiye dışından konuyla ilgili örnekler verilmiştir. Aynı durum Amerika'da yapılan bir araştırmada da ortaya konulmuştur. Amerika'da gençlerin çoğunluğunun Allah'a inanmadığı ve onun yerine ilme inandıkları belirtilmektedir. Yazıda Türk gençliğinin de neye inandığının tespit edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Dini imanı zayıf gençliği müşterek bir mabet etrafında toplayacak yeni iman ne olmalıdır? Sorusu sorularak cevap da verilir. Medeni toplumlarda gençliğe telkin edilen iki yeni iman vardır: Milliyet-perverlik ve Demokrasi. Dolayısıyla din milletlere heyecan vermekten aciz kalınca yerini milli imana terk etmiştir. Medeni toplumlarda fertleri birbirine bağlayan, hepsini aynı gaye etrafında birleştiren ve gerektiğinde onları ölüme ve fedakârlığa sevk eden milli imandır. Yazıya göre Türk gençliğinin içinde bulunduğu itikatsızlık buh-

¹⁴ Aynur Soydan Erdemir, **Türkiye'de Siyasal ve Sosyal Dinamiklerin Basına Yansımalarına Önemli Bir Örnek: Sabiha Zekeriya (Sertel) ve Cici Anne**, İstanbul: Derlem Yayınları, 2010, s. 28.

¹⁵ **Sevimli Ay**, Nr. 10-34, Kânûn-ı evvel 1926, s. 1.

ranından kurtaracak tek çözüm onlara telkin edilecek kuvvetli bir milli imandır. Cumhuriyet'in yeni nesillerini bu yeni telkinlerle yetiştirmenin gerekli olduğuna vurgu yapılır.¹⁶

Türk gençliğinin içinde bulunduğu itikatsızlık buhranı ve buna karşı yapılması gerekenler anlatıldıktan sonra bir sonraki ay yayınlanan “Eski din ve eski ahlak bugünkü insanları tatmin etmiyor o halde yeni bir din ve yeni bir peygambere mi muhtacız” başlıklı yazıda cihan harbinden sonra insanlığın ruhi bir bunalım geçirdiği eski adetlerin geleneklerin ve inançların değiştiği ve yeni peygamberlerin ortaya çıktığı anlatılmaktadır.¹⁷ Sevimli Ay Dergisi Türk gençliğinin ne düşündüğünü ve neye inandığı konusunda yayınlarına devam eder. Dergiye göre gençlik geçmişe ve geleneklere karşı bir isyan içindedir. Gençlerin dini ve toplum düzenini beğenmedikleri, ahlaki kaideleri gülünç buldukları vurgulanmakta ve bu değişimin sadece Türkiye için geçerli olmadığı bütün dünya gençliğinin genel bir isyan içinde olduğu anlatılmaktadır. Gençlikte bu değişimi anlamak için Amerika Genç Hıristiyanlar Cemiyeti tarafından bütün dünya gençleri arasında bir anket yapılmıştır. Anket dünya gençliğinin zihniyetini göstermesi açısından oldukça önemlidir. Bu anketten çıkan sonuca göre gençlik artık dine inanmamaktadır. Amerika ve İngiltere’de gençler artık Allah’a inanmadıklarını, bugünkü dinin kendilerini tatmin etmediğini söylemektedirler.¹⁸ Amerika Genç Hıristiyanlar Cemiyeti’nin yaptığı bu ankete göre gençler manevi şeylere kıymet vermemekte ve maddi kazançlar onlar için ön plandadır. Gençlerin hemen hepsi hayat için huzuru duadan değil dünyaya ait şeylerden beklemektedirler. Hayatlarında en kutsal şeyin para olduğu ve onların gözünde en büyük adam ise para kazanan kimsedir. Düşündüren kitaplar yerine macera kitaplarını tercih etmektedirler, en büyük kahraman olarak tanıdığı kişiler askeri ve milli kahramanlarıdır. Sonuç olarak yapılan bu ankette fikri ve manevi duygulardan tamamen uzaklaşmış bir dünya gençliği manza-

¹⁶ **Sevimli Ay**, Nr. 10-34, Kânûn-ı evvel 1926, s. 1.

¹⁷ **Sevimli Ay**, Nr. 11-35, Kânûn-ı sâni 1926, s. 2.

¹⁸ **Sevimli Ay**, Nr. 12-36, Şubat 1927, s. 1.

rası ortaya çıkmıştır.¹⁹ Sevimli Ay dergisi dünya gençliğinin durumunu ortaya çıkararak anket sonuçlarını yayınladıktan sonra benzer durumun Türk gençleri arasında da olduğunu ama kesin bir hüküm vermeden önce benzer anketi de Türk gençlerine yapmak istediklerini kamuoyuna duyurur. 1927 yılının şubat ayında “Türk gençliği ne istediğini, ne okuduğunu, neye tapıldığını biliyor mu” konulu anket yayınlanır.²⁰ Bu ankette gençlere aşağıdaki sorular sorulur ve cevapların dergi idarehanesine göndermeleri istenir.

- 1) Nazarınızda En çok Kıymetli Olan Şey Nedir?
- 2) Dininiz için ölür müsünüz?
- 3) Nasıl ve kimin gibi yaşamak istersiniz?
- 4) Hayatta kime benzemek istersiniz?
- 5) Nazarınızda en büyük adam kimdir?
- 6) Hangi meslekte bulunmak istersiniz niçin?
- 7) Hangi ve ne cins kitapları okuyorsunuz?
- 8) En çok beğendiğiniz kitap ve muharrir kimdir?
- 9) Nazarınızda kahraman kimdir? Kahraman olmak için ne yapmak lazımdır?
- 10) Nazarınızda mukaddes olan bir şey var mıdır? Bunlar ne gibi şeylerdir?
- 11) Müstakbel on sene için neler yapmak istersiniz?
- 12) Evlenmek ister misiniz, niçin?

Bu ankete Türkiye'nin değişik şehirlerinden 500 genç katılır ve ankete cevap verenlerin isimleri resimleri ile birlikte dergide yayınlanır. Fakat tüm cevapların yayınlanması mümkün olmadığı için dergi yönetimi birkaç sayıda seçtiği cevapları yayımlar ve daha sonra ankette çıkan

¹⁹ **Sevimli Ay**, Nr. 12-36, Şubat 1927, s. 4.

²⁰ **Sevimli Ay**, Nr. 12-36, Şubat 1927, s. 2.

rılan sonucu kamuoyu ile paylaşır. Amerikan Genç Hıristiyan Cemiyeti'nin yaptığı ankette dünya gençliğinin dini inançlarının zayıf olduğu, Allah'a inanmadıkları ve tamamen maddiyatı öne çıkaran bir gençlik olduğunu ortaya çıkarmıştı. Türk gençlerine benzer soruların sorulduğu ankette nasıl bir sonuç ortaya çıkacaktır. Dergi anketin sonuçlarını yayınladığında Türk gençliğinin hala dindar olduğu ortaya çıkar.²¹ Oysa dergi konu ile ilgili yaptığı ilk yayında Türk gençliği arasında dini duyguların zayıf olduğunu ileri sürmüştü. Anketin sonuçlarını vermeden önce yukarıdaki sorulara gençlerin nasıl cevap verdiklerinden örnekler vermek yerinde olacaktır.

Adana Merkez Seyhan Mektebi Başmuallimi Naîm Turan'ın cevapları

- 1) Nazarınızda En çok Kıymetli Olan Şey Nedir? Beni çok seven annemdir.
- 2) Dininiz için ölür müsünüz? Dîn için ölmek mi? Hayır!..
- 3) Nasıl ve kimin gibi yaşamak istersiniz? Kendi yaşayışımдан memnûnum
- 4) Hayâtta kime benzemek istersiniz? Hiç kimseye benzemek istemem
- 5) Nazarınızda en büyük adam kimdir? Nazarımda en büyük adam büyük Gâzîmizdir
- 6) Hangi meslekte bulunmak istersiniz niçin? Çocuklarımla uğraşmak beni yormuyor.
- 7) Hangi ve ne cins kitapları okuyorsunuz? Mesleğime âit kitaplardan başkasını çok okuyamıyorum
- 8) En çok beğendiğiniz kitap ve muharrir kimdir? En çok beğendiğim: *Resimli Ay* ve muharrirleriyle Adana'da *Türk Sözü Gazetesi*'ndeki tercüme edilmiş hikâyelerdir.

²¹ **Resimli Ay**, Nr. 1-37, Mart 1927, s. 28-29.

- 9) Nazarınızda kahraman kimdir? Kahraman olmak için ne yapmak lazımdır? Nazarımda kahraman son inkılâbları başarıp hakikî inkılâba yol açanlardır.
- 10) Nazarınızda mukaddes olan bir şey var mıdır? Bunlar ne gibi şeylerdir? Nazarımda iki şey mukaddestir: Vazîfe, sonra vatan.
- 11) Müstakbel on sene için neler yapmak istersiniz? Müstakbel on sene için düşündüğüm: Meslekte ilerlemek, onu takviye için lâzım olan ma'lûmâtı kazanmak, bunun için de ne lâzımsa yapmak.
- 12) Evlenmek ister misiniz, niçin? Evlenmek isterim.

Kadıköy Orta Mektebi'nden Zühdü isimli gencin cevapları

- 1) Nazarınızda En çok Kıymetli Olan Şey Nedir? Nazarımda en kıymetli şey "sıhhat" dir.
- 2) Dininiz için ölür müsünüz? Dînim ölmekliğimi emr etmez. Hayâtımı kurtarmak için dînimi terk lâzım gelirse söz ile terk ederim. Fakat kalbim İslâmdır.
- 3) Nasıl ve kimin gibi yaşamak istersiniz? Bir köylü kadar huzûr-ı kalble ve müreffeh bir hayât geçirecek derecede servet isterim.
- 4) Hayâтта kime benzemek istersiniz? Herkes meşhûr olmayı ister. Ben de büyük muhterî'ler gibi mesleğimde meşhûr olmamı isterim.
- 5) Nazarınızda en büyük adam kimdir? Ma'lûmâtım en büyük adamı tefrîka kâfi gelmiyor. Ma'mâfih Edison'u bir ilim adamı olarak büyük tanırım
- 6) Hangi meslekte bulunmak istersiniz niçin? Bir elektrik mühendisi olmak isterim.
- 7) Hangi ve ne cins kitapları okuyorsunuz? Hissî, edebî, târîhî, seyâhat romanlarımı okurum.

- 8) En çok beğendiğiniz kitap ve muharrir kimdir? Beğendiğim kitâblar Mişel Zevako'nun eserleridir.
- 9) Nazarınızda kahraman kimdir? Kahraman olmak için ne yapmak lazımdır? Türlü türlü kahramanlık olabilir. Hayâtını tehlikeye koyarak birisini yangından, boğulmaktan kurtaranlara kahraman denir.
- 10) Nazarınızda mukaddes olan bir şey var mıdır? bunlar ne gibi şeylerdir? Nazarımda mukaddes şey namus ve dîndir.
- 11) Müstakbel on sene için neler yapmak istersiniz? Tahsîlimi bitirerek nâfi' bir mühendis olup hizmet etmek istiyorum.
- 12) Evlenmek ister misiniz, niçin? Bu suâle şimdilik cevâp veremeyeceğim.

Trabzon Muallim Mektebi'nden İhsân Fehmi

- 1) Nazarınızda En çok Kıymetli Olan Şey Nedir? Nazarımda en kıymetli addettiğim şey sıhhattir.
- 2) Dininiz için ölür müsünüz? Bu asırda dîn için ölmek değil ölenlere gülerim.
- 3) Nasıl ve kimin gibi yaşamak istersiniz? Târîhe isimlerini bırakmış olan büyük zâtlar gibi yaşamak isterim.
- 4) Hayâтта kime benzemek istersiniz? Elimde olsa “Edison”a benzemek isterim.
- 5) Nazarınızda en büyük adam kimdir? Bütün Türklerin Müncîsi “Gâzî Paşa”. Bundan büyük kimse tasavvur edemiyorum.
- 6) Hangi meslekte bulunmak istersiniz niçin? Mu'allim namzediyim. Yarın mu'allim olacağım. Karşımda yüzlerce mini mini talebelerim bulunacak. Bunların içinde her türlü endişeden âzâde bir hayât sürmek yegâne emelimdir.
- 7) Hangi ve ne cins kitâbları okuyorsunuz? İctimâ'î, felsefî, edebî, kitâblardan zevk alırım.

- 8) En çok beğendiğiniz kitab ve muharrir kimdir? En çok beğendiğim kitâb “*Çalı Kuşu*” ve en çok takdîr ettiğim muharrir Reşâd Nuri Bey’dir.
- 9) Nazarınızda kahraman kimdir? Kahraman olmak için ne yapmak lazımdır? Nazarımda kahraman Mehmetçiklerdir.
- 10) Nazarınızda mukaddes olan bir şey var mıdır? Bunlar ne gibi şeylerdir? Nazarımda mukaddes olan şeyler: Namus, şeref ve haysiyetdir.
- 11) Müstakbel on sene için neler yapmak istersiniz? Müstakbel on sene için mu‘allimlik mesleğimde şerefle îfâ-yı vazîfe etmek ve millet-perver gençler yetiştirmek arzusundayım.
- 12) Evlenmek ister misiniz, niçin? Evlenmek hayâtî bir zarûret olduğu için, bundan hâric kalamam.

Ankete verilen cevaplar değerlendirildiğinde “Türk gençliğinin dimâği ihtilal içindedir” tespiti yapılır. Türk gençliği ne istediğini, ne okuduğunu, neyi kutsal olarak gördüğünü bilmemekte ve ortak bir mefkûresi bulunmamaktadır. Fakat kesin olarak gençliğin hala dindar olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Türk gençliğinin zihnindeki eski akîdeler sarsılmış olmasına rağmen yıkılmamıştır. Yıkılanların yerine yenisi ikame edilememiştir. Türk genci eski ile yeni arasında huzursuz ve kararsızdır. Yapılan inkılâbın manasını anlamamış ve kavramamıştır. Dolayısıyla Türk gençliği zihni bir kargaşa içindedir. Ankette ortaya çıkan önemli bir sonuç da Türk gençliğinin ortak bir idealinin olmadığıdır. Türk genci hürriyet perver değildir, halkçı değildir, maddi değildir hepsinden birer parçadır. Yani bütün bu idealler o kadar çok dağınmış ve elle tutulamayacak kadar gölge bir haldedir ki, Türk gencinin ne olduğunu anlatamamaktadır. Bunun yanı sıra Türk gencinin sıhhat ve namus konusuna önem verdiği ve dindar olduğu ortaya çıkmıştır. Dininiz için ölür müsünüz sorusuna yüzde altmış ölürüm cevabını vermiştir. Yüzde yirmisi asri bir gence böyle soru sorulamaz cevabını vermiştir. Ayrıca Türk gençliği kimseye benzememek ve kimseyi taklit etmemek konusun-

da oldukça yaratıcıdır. Başkalarına benzemek değil başkalarını kendine benzetmek istemektedir.²²

Ankette sorulan kime benzemek istersiniz sorusuna yüzde seksen kendime benzemek başkalarını kendime benzetmek isterim, yüzde yirmisi de Gazi Paşa'ya, Lenin'e, Mussolini'ye, Jeanne d'Arc'a ve Ziya Gökalp'e benzemek istediklerini söylemiştir. Ayrıca batı dünyasının gençliğinde görülen maddiatçı yaklaşım Türk gençleri arasında görülmemektedir. Gençler paraya ve gösterişe itibar etmemekte daha mutavassıt bir hayat istemektedirler. Henüz makine medeniyetinin gürültülü hayatı Türk gencinin maddi ihtiraslarını uyandırmamıştır. Fakat bu yaklaşım dergi yönetimi tarafından şöyle eleştirilir; "...Mutavassıt bir hayat enerjisi kuvvetli bir genci idare edemez. Hayat aşağıdan yukarı bir koşmadan ibarettir. Bu yokuşu çıkarken insan bazen düşer bazen kalkar fakat durmaz yükselmek daima daha yukarılara çıkmak bir ferdin ve milletin gayesidir. Başka milletler koşarken biz niçin mutavassıt bir hayata razı olalım..." yorumu yapılır.²³

Türk gencinin gözünde büyük adam kimdir sorusuna verilen cevapların ortak noktası askeri ve siyasi alanda başarılı olan kişiler olmuştur. Örnek olarak verdikleri kişi isimlerinden Gazi Mustafa Kemal ve Bismarck öne çıkmaktadır. Meslek seçimi ile ilgili soruya verilen cevaplarda elektrik ve makine mühendisliği öne çıkarken serbest mesleklere olan eğilim oldukça fazladır. Cevaplar içinde memur olmak isteyen bir tek genç çıkmamıştır. Gençlerin ne okuduğuna gelince ise edebi kitaplardan çok hoşlandıkları ortaya çıkmıştır. En beğendikleri yazar Reşad Nuri, kitap ise Çalığışu'dur. Bunun yanı sıra Abdülhakhamid, Hüseyin Rahmi ve Tevfik Fikret'in isimleri de cevaplar arasında yer almaktadır.

Türk gencinin gözünde kahraman ise askeri sahada büyük fedakarlıklar gösteren milleti ve vatanı için hayatını ortaya koyan kişilerdir. Bu soruya büyük bir çoğunluğu Gazi Mustafa Kemal ve Fas mücahidi Abdülkerim'in ismini vermiştir. Bir kısmı da bunu Mehmetçik olarak

²² **Resimli Ay**, Nr. 1-37, Mart 1927, s. 28.

²³ **Resimli Ay**, Nr. 1-37, Mart 1927, s. 29.

tarif etmiştir. Ankette yer alan nazarınızda mukaddes olan bir şey var mıdır? bunlar ne gibi şeylerdir sorusuna verilen cevaplar genellikle din ve namus olmuştur. Ankete katılanların yüzde kırkı hayatlarında en mukaddes şeyin din ve *Kur'ân*, yüzde kırkı namus, yüzde onu milliyet, yüzde beşi vatan, yüzde ikisi mefkûre diğer yüzde ikisi de hukuk-ı beşer ve kendisinin olduğu gibi cevaplar vermişlerdir. Gelecekte ne yapmak istedikleri sorusuna ise tamamen kişisel cevaplar verilmiştir. Anketin son sorusu olan evlenmek ister misiniz sorusuna ise nesli devam ettirmek, evlat yetiştirmek ve yalnız kalmamak için hepsi evlenmek istediklerini belirtmişlerdir. Yapılan bu ankette Türk gençliğinin dini değerlere önem verdiği ve hala dindar olduğu sonucuna varılmıştır. Bu sonuç 1927 yılının Mart ayında kamuoyu ile paylaşılır. Dergi yönetimi bu defa yeni bir anket ile gençliğin ne kadar dindar olduğunu anlamaya çalışılacaktır. 1927 yılının Mart ayında gençlere aşağıdaki sorular sorulur²⁴ ve sadece evet veya hayır şeklinde cevap vermeleri istenir. Gençlerin yanı sıra Ahmed Rasim, Köprülüzâde Mehmed Fuad, Reşad Nuri, Ali Cânib, Selim Sırrı, Abdülhak Hamid, Abdullah Cevdet, Ahmed Şükrü, Ercümen Ekrem, Doktor Mazhar Osman, İlâhiyât Fakültesi eski reîsi Şemseddîn Bey, Mehmed Raûf, Yusuf Ziyâ, Doktor Safiye Ali Hanım, Dârülfünûn Tıp Kânûnu Müderrisi ve Hukûk Fakültesi Kâtib-i Umûmîsi Ethem Âkif Bey gibi dönemin tanınmış aydınlarına da ahrete inanıp inanmadıkları sorulur.²⁵

Gençlerin ne kadar dindar olduğunu anlamak için yapılan anketin soruları şöyledir;

- 1) “Allah”ın mevcûdiyetine î mân eder misiniz?
- 2) “Âhiret”e inanır mısınız?
- 3) “Hazret-i Muhammed”in hakîkî peygamber olduğuna î mân eder misiniz?

²⁴ **Resimli Ay**, Nr. 1-37, Mart 1927, s. 29.

²⁵ **Resimli Ay**, Nr. 1-37, Mart 1927, s. 29.

- 4) “Kur’ân-ı Kerîm”in Allah’ın ilhâmıyla yazılmış mukaddes bir kitab olduğuna inanır mısınız?
- 5) “Oruç ve namaz”ın Allah’ı memnûn eden bir vâsıta olduğuna inanır mısınız?
- 6) İbâdetden her hangi birini yapıyor musunuz?
- 7) Ailenizin dîndâr olup olmaması sizi alakadâr eder mi?
- 8) Evde ibâdet eden var mı?
- 9) Dindâr bir evde mi doğdunuz?
- 10) Çocuğunuza dînî terbiye veriyor musunuz?
- 11) Dînin hayâtında lazım olan bir âmil olduğuna kâni’ misiniz?
- 12) Melâikelere inanır mısınız?

Dergi gençler arasında yaptığı bu ikinci anket ile ne kadar dindar olduklarını anlamaya çalışmıştır. Dönemin aydınlarına sorulan ahrete inanır mısınız sorusuna cevap verenlerin açıkça söylemekten kaçındıkları ve çoğunluğunun inanmadığı bu soru onları derin bir düşünceye sevk ettiği yorumu yapılır. Dergi aydınların verdikleri cevapları aynen yayınlarken yukarıda belirttiğimiz gençlere yöneltilen sorulardan sadece bir cevabı yayınlamıştır.²⁶ Gençler yöneltilen dini sorulara üç yüz elli cevap gelmiştir. Derginin yayınladığı anket sonucuna göre; Darülfünûn ve lise gençlerinden gelen cevaplar arasında 40 kişi hiç bir şeye inanmamaktadır. Bu kişilerin gözünde ne Allah vardır, ne peygamber vardır, ne de Kur’an-ı Kerim mukaddes bir kitaptır. Üç yüz elli kişiden yüz kişi Allah’a inanmakla birlikte kendilerine göre bir Allah telakkisine sahip olduklarını ve hocaların onlara öğrettikleri Allah’a inanmadıklarını belirtmişlerdir. Bu yüz kişiden bir kısmı herhangi bir şekilde Allah’a inanmamakla beraber, peygambere, ahrete ve diğer emirlere de inançlı görünmemektedir. Diğer bir kısmı da Hazret-i peygamberi bir mürşid, bir dahi, zamanının büyük adamı olarak tanımlamakta ve *Kur’an-ı Ke-*

²⁶ **Resimli Ay**, Nr. 2- 38, Nisan 1927, s. 34.

rim'e dahiyaneye bir gözle bakmaktadırlar. Yani ankete katılan üç yüz elli kişiden 40 kişi hiçbir şeye inanmıyor, 100 kişinin bir kısmı inançlı geri kalan 210 kişi ise her konuda inançlıdır. Bunlar Allah'ın vahdâniyyetine, Hazret-i Muhammed'in peygamberliğine, *Kur'ân*'ın kudsiyetine îmân etmekte ve çocuklarına dînî terbiye verme konusunun gerekli olduğunu düşünmektedir. Gençlere yönelik yapılan bu ankette büyük bir çoğunluğunun dindar olduğu tespiti yapılırken aynı zamanda zihinlerinin karışık olduğu ve bu anketin onları derin bir düşünceye sevk ettiği yorumu da yapılmıştır.²⁷ Dergi yönetimi gençlere yönelik yaptığı ilk anketin cevaplarından 16 tanesini yayınlarken bu ikinci ankette sadece Ankara'dan Ali Fehmi'nin cevabını yayınlamıştır. Ali Fehmi'nin dini sorulara verdiği cevaplar şöyledir;

- 1) Allah'ın mevcûdiyyetine îmânım vardır. Allah'da her yerde hâzır ve nâzır olan havadır.

Hâşiye: İnsânların yaşayabileceği her yerdir.

- 2) Ahrete inanmamak lâ-yemût ervâha inanmamak demektir. Hâl-buki Allah tanıdığım havanın cüzü ve lâzım-ı gayr-i müfârikidir.
- 3) Hazret-i Muhammed'in peygamberliğine îmân ederim. Çünkü: Son derece akıllı olduğu hâlde her vâsita-i icrâiye gibi menâfi'ine çalışmamış fakr hâl içinde terk-i hayât etmiştir.
- 4) "Kur'ân-ı Kerim" Allah'ın ilhâmıyla yazılmıştır. Zirâ ne muğâyir-i bir sıhha bir kelimeye ve ne de hissiyâta müte'allik bir manâya tesadüf edilememiştir.
- 5) Oruç namaz ve emsâli kelime kelime tetkîk ve telhîs edildikde uhrevî olmayıp tamâmen dünyevî ve sıhhatimizle alakadâr olduğu ve nokta-i nazar-ı telhîs edildikde emr-i ilahîye inkıyâdla sıhhat, servet ve vücutları takviye ederek dünyevî menâfi'in te'minine ma'tûf olduğu tezâhür eder.

²⁷ **Resimli Ay**, Nr. 2- 38, Nisan 1927, s. 36.

- 6) Menâfi'ime müte'allik olduğundan her fırsat zuhûrunda bi'l-umûm ibâdetle iştiğâl etmek mu'tâdımdır.
- 7) Kendi ictimâdımı fen ve mantık dâiresinde aile efradıma da îzâh etmeği vazîfe bilirim.
- 8) Evde muntazaman ibâdet yoktur.
- 9) Din hakkında vasat ma'lûmâtı hâiz bir evde doğdum.
- 10) Çocuğuma da nokta-i nazarlarımı telkîn etmek vazîfemdir.
- 11) Beşinci mâddede zikir edildiği vechle din dünyevîdir ve hayâtta aynen tatbik edilmeğe hıfz-ı sıhhate ri'âyet edileceği bî-ıştibâhdır.
- 12) Melâikelerin vezâifi hakkında kat'î bir şey söyleyemem. Ma'a hâzâ mevcûd olup da göze görünmemelerini ateşten halk olduklarından göze görünmeyen gâzâta teşbîh etmekle iktifâ eylerim.²⁸

Resimli Ay dergisinin gençlere ve aydınlara yönelik başlattığı bu anket serisi ve yorumları 1927 yılının Mayıs nüshasının ilk sayfasında “Değişen gençlik” başlığı ile yayınladığı makale ile son bulacaktır. Bu makalede son durum tespitleri yapılır. Makaleye göre gençler arasında büyük bir ruhi ve fikri buhran yaşandığı ve bunun Maarif Vekaleti'nden bir yetkili ile yaptıkları görüşmede de dile getirildiği okuyucuya aktarılmaktadır. Gençlik değişmekte, eski nesli, eski hayatın telakki ve kanaatlerini beğenmemektedir. Bu sadece Türk gençlerine özgü bir şey değildir yorumu yapılır. Bütün dünya gençliğinde ruhi, fikri ve ahlaki bir değişim görülmektedir. Yazıda Türk gençliğinin içinde bulunduğu bu değişimi anlamak için bu anketleri yaptıkları ve her iki ankete katılan 850 kişinin bütün gençliğin düşüncesini yansıtmayacağını ama bir fikir vermesi açısından da önemli olduğu anlatılmaktadır. Gençlik yeni rejimde yeni mefkûresini aramakla meşguldür. Kısmen mütereddid kısmen dindar olmakla birlikte hayattan fazlasıyla yararlanmak istediğini

²⁸ *Resimli Ay*, Nr. 2- 38, Nisan 1927, s. 36.

göstermektedir. Makalenin sonunda gençliğinin bu hâlet-i rûhiyesine cevap verilebilmesi ve onları tatmin edebilmek için basına ve eğitime büyük iş düştüğü vurgusu yapılmaktadır.²⁹

Sonuç olarak Resimli Ay dergisinin yapmış olduğu bu anketler dönemin gençliği için genel bir değerlendirme yapma imkânı vermemektedir. Fakat 1927 yılı başında gençlerin dindar olduğu sonucunu dergi yönetimi de kabul etmiştir. Aydınların ise ahrete inanır mısınız sorusuna çok açık cevaplar vermekten kaçındıklarını ileri süren dergi, aydınlar için çoğunluğunun inanmadığı yönünde yorum yapmıştır. Derginin yayın çizgisi ve anket sonuçlarını değerlendirirken yaptığı yorumlarda rejimin değerlerini yerleştirmeye, benimsetmeye ve kamuoyunu yönlendirmeye dönük bir yaklaşımının olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

Sevimli Ay, Nr. 10-34, Kânûn-ı evvel 1926

Sevimli Ay, Nr. 11-35, Kânûn-ı sâni 1926

Sevimli Ay, Nr. 12-36, Şubat 1927

Resimli Ay, Nr. 1-37, Mart 1927

Resimli Ay, Nr. 2- 38, Nisan 1927

Resimli Ay, Nr. 3-39, Mayıs 1927

DEĞİRMENCİ, Uğur, **Resimli Ay Mecmuası**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1996.

EKİNCİ, Necdet - KÜMBÜL, Bengi - SARIHAN, Serap, **Zekeriya Sertel: Amerikan Kültür Emperyalizminin ve Magazin Dergiciliğinin Öncüsü**, Antalya, Yeniden Anadolu ve Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 2006.

²⁹ **Resimli Ay**, Nr. 3-39, Mayıs 1927, s. 1.

ERDEMİR SOYDAN, Aynur, **Türkiye’de Siyasal ve Sosyal Dinamiklerin Basına Yansımalarına Önemli Bir Örnek: Sabiha Zekeriya (Sertel) ve Cici Anne**, İstanbul: Derlem Yayınları, 2010.

HİÇYILMAZ, Ergun - EVREN, Burçak, “Magazin Dergiciliği” **Türkiye’de Dergiler ve Ansiklopediler (1849-1984)**, İstanbul: Gelişim Yayınları 1984.

KARACA, Nuray **Pozitivizmin Erken Cumhuriyet Dönemine Etkisi**, Ankara: Anı Yayıncılık, 2008.

KOÇAK, Cemil “Siyasal Tarih 1923-1950” **Çağdaş Türkiye Tarihi**, İstanbul: Cem Yayınevi 1992, C. IV.

KURTOĞLU, Zerrin “Devlet Aklı ve Toplumsal Muhayyile Arasında Din ve Siyaset” **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler**, İstanbul: İletişim Yayınları 2009, C. IX.

MERT, Nuray, “Cumhuriyet Türkiye’sinde Laiklik ve Karşı Laikliğin Düşünsel Boyutu” **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, İstanbul: İletişim Yayınları 2009, C. II.

ÖZLÜK, Nuran, **Resimli Ay**, İstanbul: Akademik Kitaplar 2010.

SERTEL, Sabiha, **Roman Gibi**, İstanbul: Ant Yayınları 1969, s. 88-89.

SERTEL, Zekeriya, **Hatırladıklarım**, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1977.

TOPRAK, Binnaz, “Türkiye’de Dinin Denetim İşlevi” **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, editörler; Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, İstanbul: Beta Basım Yayım 1986.

ZÜRCHER, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, çev. Yasemin Saner Gönen, İstanbul: İletişim Yayınları 2005.

EK:

Ahrete inanır mısınız sorusuna dönemin aydınlarının verdikleri cevaplardan örnekler:

Abdülhak Hamid Âhirete İnanıyor

Oda *Servet-i Fünûn* şâirleriyle dolu. Büyük şâir, sırtında pijaması, başında takye salıncaklı iskemlede oturuyor. Karşı karşıyayız.. Suâllerimi evvelâ sükûnetle dinledi. Sonra uzun uzun güldü. Tek gözlüğünü düzeltti. Yanındakine döndü, kimseye işittirmek istemiyor gibi hafif bir sesle: İnanmaz mıyım? Hattâ yakında oraya gideceğimden korkuyorum. Dedi. Sonra bana döndü.

- Bu, dedi, beyefendi, bu âhiret suâlleri!.

Odada umûmî bir gülüşme oldu.. Şimdi üstâd susmuş, derin derin düşünmeğe başlamışdı.. Belli ki bu suâl ona ölümü ve Süleyman Nazif'i hatırlatmışdı. Uzun bir sükût devresinden sonra anlatmağa başladı.

- Benim âhiretten anladığım istikbâldir. Âhiret deyince aklıma ilerisi gelir, Ammâ nâ-mütenâhî bir ilerilik.. Şeyh Bedreddin Simâvî diyor ki: Âhiret halkın düşündüğü gibi değildir, o başlı başına bir âlemdir. Ben de bu kanâ'atdeyim, şunu kat'iyetle söyleyeyim ki âhiretin mevcûdiyeti-ne kuvvetle kâni'im, çünkü müslümânım, tekrar ediyorum, âhiret istikbâl demektir. O bir şeydir, öyle bir şey ki böyle iki sâ'at, iki gün, iki ay içinde anlaşılabilir, hiss ettirilir. Eğer benim çok eskiden kaleme aldığım "Fitnat" dikkatle okunacak olursa benim duyduğum âhiret kokusunu şemm etmek kâbil olur. Emîn olunuz, âhiret hakkında bundan fazla bir şey söylenilemez. Size hâşiye kabîlinden bir şey söyleyeyim mi? Şimdilik yegâne korkum: Bu esrâr engîz diyâra gurbet etmek.. Ma'lûm â.. Sıra bana geldi, hattâ geçti bile.."

- *Makber* müellifi belki bu ehemmiyetli mesele üzerinde çok az söylemişti, lâkin ben odasından çıkarken onun ne demek istediğini çok iyi anlamıştım.

Şimdi İhtiyaç Hissetmeye Başladım: Ahmed Şükrü

Şimdiye kadar dünya ile o kadar uğraştım ki ahreti düşünmeye vakit bulamadım. Yalnız son günlerde evimi soyan hırsızların herhalde bir gün cezâlarını görmeleri için âhirete inanmak ihtiyâcını hissetmeye başladım.

İ'tikâdımı Mezara Götüreceğim

Doktor Mazhar Osman Bey kendisiyle bu mesele üzerinde görüşen muharririmizi fevka'l-âde bir nezâketle kabûl etmiştir. Emrâz-ı asabiye doktoru âhiret suâllerine şu cevâbı vermiştir.

- Bende Allah hissi çok kuvvetlidir. Âhiret hakkında bir şey söyleyemeyeceğim. Şu kanâ'atdeyim ki âhirete inanmayanlar, bağırıp çağırmak sûretiyle inananların akîdelerine hücum etmemelidirler. Ben halk yüzünden hayâtını kazanır bir doktorum. Halka, halkın fikirlerine hürmetim vardır. Herkes âhiret hakkında bir düşünce taşır, benim de âhiret için bir düşüncem vardır lakin bu benimle mezara gidecektir. Ve şurasına dikkat ediniz ki âhiret hakkındaki düşüncelerini açıktan açığa söyleyenleri ben tabî'î bir adam olarak kabûl edemem.”

Dünyâ.. yalnız dünyâ!..

İlâhiyât Fakültesi eski Reîsi Şemseddîn Bey diyor ki:

- Dünyâ, yalnız dünyâ.. Şimdiye kadar düşündüğüm hep bu.. Şimdi Halk Fırkası'nda üç ictimâ'da bulundum, görüyorsunuz ki hep dünyâ işiyle meşgûlüm.. Vâki'â söylediğiniz gibi âhiret hakkında çok okudum, çok okuttum, cildlerle eser yazdım filân filân. Lakin bunların hepsi dünyâ işiydi..”

Keşke İnanabilseydim! Mehmed Raûf

“Ada Mektebi'nde son sınıfta iken istibdâd idâresinin müstahsen bir tedbiri olarak talebenin dînî akâidini takviye maksadıyla bir “ilm-i kelâm” dersi okutmağa başlamışlardı. O zamâna kadar âile terbiye kuvvetiyle muhâfaza ettiğim îmânım muhâkememde ceryân açan bu ders sebebiyle yıkıldı, gitti.

Âhirete inanıyor muyum?... Ah keşke bu kadar bahtiyâr olsaydım! Dünyânın haksızlıklarını, acılarını ta'mîr ve telâfi için ikâbdan, yüz binlerce esef ki, bugün hiçbir ümidim yokdur.

THE PEOPLE'S HOUSES IN TURKEY ACCORDING TO BRITISH DOCUMENTS

Behçet Kemal YEŞİLBURSA*

ABSTRACT

The purpose of this paper is to give a factual history of the establishment of the Houses. The People's Houses (*Halkevleri*) were founded in 1932 as cultural and political centres with the aim of educating people in accordance with the nationalist, secularist and populist ideas of the new Republic. Their specific aim was to establish and reinforce a national culture based on Turkish folklore, teach the Republican principles, raise literacy rates and improve the living standards of the people. After nearly two decades of functioning, the People's Houses were closed in 1951 by the Democrat Party.

Although the People's Houses were organised and conducted by the Republican People's Party, the only political party in modern Turkey until 1946, they did not represent such a complete innovation in Turkish life as often assumed. After the Young Turk revolution in 1908, thirteen social centres, called "*Türk Ocağı*" or "*Turkish Hearth*", were established in various parts of the country to educate common people in Turkish culture. Not all of these centres were successful, according to any standard; and they fell far short of the standard later set by the People's Party. But those which survived the First World War were taken over by the People's Party in 1923 and, after a complete reorganisation, renamed People's Houses in 1932. Since they were organs of a political party, the People's Houses were primarily centres of political propaganda. However, it must be remembered that the propaganda of the People's Party was much wider in scope than that of a political party operating in a country with a tradition of party conflict. Namely, the politics of the People's Party were essentially national poli-

* Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, bkyesilbursa@uludag.edu.tr

tics; its propaganda, rather than being directed to the criticism and ousting of other parties, aimed exclusively at national consolidation. In spite of the greatest temptations, the new Turkish Republic refused to abandon this enlightened view of propaganda, as testified by the multifarious activities of the People's Houses. The *Halkevleri* played an enormous role in the life of the new Turkish republic. If not in their origin, then in their activities, and even more so in their achievements, they were unique and exemplary institutions, without which even so great a leader as Atatürk might have been unable to carry out the far-reaching changes that he did.

Key Words: People's Houses, People's Halls, Turkish Hearths, Halkevleri, Türk Ocakları.

İNGİLİZ BELGELERİNE GÖRE TÜRKİYE'DE HALKEVLERİ

ÖZET

Bu bildirinin amacı, Halkevlerinin kuruluşu ve tarihi gelişimi hakkında bilgi vermektense ziyade, bu kurumların iç ve dış kamuoyunda (özellikle İngiltere'de) nasıl algılandıdır. Halkevleri 1911 yılında kurulan ancak zaman içinde işlevini yitiren Türk Ocakları yerine 1932 yılında Cumhuriyet Halk Partisi tarafından kurulmuş ve yönetilmiştir. Türk Ocaklarının aydın merkezli faaliyetlerinin aksine halkevleri tamamen halkın içinde halk merkezli bir faaliyet yürütmüştür. Halkevleri, Cumhuriyetin önemli kurumlarından biridir. Cumhuriyetin, Cumhuriyet ideolojisinin ve özellikle 1930'lu yılların ekonomik ve sosyal koşullarının bir ürünüdür. Halkevleri, dünyada benzerleri olmakla birlikte Türkiye'ye özgü bir kültür kurumudur. Türk kültür hayatında önemli bir görev üstlenen Halkevleri, bu görevini başarıyla yerine getirmiştir. Kültürel ve Siyasi birer merkez olan Halkevlerinin amacı halkı Cumhuriyetin halkçı, milliyetçi ve laik ilkeleri çerçevesinde eğitmek, özellikle Cumhuriyet ilkeleri çerçevesinde milli bir kültür inşa etmek olmuştur. Halkevleri bir kültür merkezi olmakla birlikte Cumhuriyet Halk Partisi tarafından bir propaganda merkezi olarak da kullanılmıştır. Bu sebeple Halkevleri 1951 yılında Demokrat Parti tarafından kapatılmıştır. Oysa Halkevleri tamamen kapatılmak yerine bir kültür kurumu olarak zamana göre yeniden düzenlenebilirdi. Ancak siyasi bir takım hesaplar Cumhuriyetin önemli bir kültür kurumu olan Halkevlerini tamamen ortadan kaldırmış, bu sebeple Halkevlerinin açılması ile birlikte hızlanan kültürel kalkınma da önemli ölçüde kan kaybetmiştir. Bugün toplumsal gelişmeyi sağlamak için birçok sivil toplum örgütünün varlığı düşünüldüğünde halkevlerinin ne kadar önemli kurumlar olduğu ve faaliyetler yaptığı kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Halkevleri 1960 ihtilalinden sonra Türk Kültür Dernekleri olarak tekrar açılmıştır. 1963 yılında ise bu isim tekrar Halkevi olarak değiştirilmiştir. Ancak hiçbir zaman o eski yapısına ve gücüne kavuşamamıştır. Daha sonra da bir kültür kurumundan ziyade marjinal, ideolojik ve siyasi bir sivil toplum kuruluşu haline dönüşmüştür.

Anahtar Kelimeler: Halkevleri, Halkodaları, Türk Ocakları, People's Houses, Turkish Hearths.

1. HISTORY

The People's Houses (*Halkevleri*) were established in 1932 with the cultural and political aims of educating people according to the nationalist, secularist and populist ideas of the new Republic. Specifically, they aimed to establish and reinforce a national culture based on Turkish folklore, teach the Republican principles, raise literacy rates and improve the living standards of the people.

The cultural aim, namely, the establishment of a national culture based on folklore and on an authentic Turkish lifestyle, required extensive sociological and folkloristic research to be carried out in the villages, including the tribal groups where the ethnic Turkish culture had been preserved unspoiled. The political aim was to persuade as many people as possible in rural areas that (their new ideology) Turkish nationalism and Republicanism was their modern political identity. The survival of Turkey as a nation depended on the mass acceptance of these political principles which came to be equal with modernisation itself.

Hence, it was clear that to fulfil these goals, the "*Halkevleri*" needed to develop firstly the media to enable them to reach and indoctrinate the largest number of people possible; and secondly, to devise a methodology for collecting the folkloristic data necessary to build a national culture; and finally, to refine that data and make it acceptable to a more sophisticated audience. As a result, from the outset the *Halkevleri* were faced with the need to develop a system of communication capable of serving their goals.

The three major media of communication, in addition to the educational sources developed by the *Halkevleri* consisted of the publication of reviews and books, the establishment of libraries, and the giving talks to towns and city audiences. The *Halkevleri* published a large number of reviews. Each House in the provincial capital was allowed to publish its own review which acted as the "spokesman" for all other Houses in that province. They were financed with funds from the national budget allocated to the *Halkevleri* in each province.

The chief review was the *Ülkü* (Ideal) published by *Ankara Halkevi* in 1932/33. It defined the general policy of the Houses according to the prevailing views of the ruling Republican Party. In practice; however, the policy of the *Ülkü* and its approach to problems varied with its editor's views and background accordingly. Approximately fifty-four reviews were published by the *Halkevleri* in 1933-1950. Only fifteen reviews followed a regular publication schedule. Although there are no available statistics to show the total circulation of the *Halkevleri* reviews, it is certain that most of them did not publish more than a few thousand copies. The quality of the print and the content of the reviews was not high quality. However, despite their irregular quality, these reviews published a significant quantity of original material in the field of anthropology, folklore, sociology, literature and education, and provided useful information on various social groups, and on village and town life.

The second media communication was the publication of books and pamphlets, which printed findings of research on linguistics, folklore and history. The third media was public lectures on a variety of subjects delivered by intellectuals such as university teachers, professionals, and writers. Reviews, books and libraries; however, broke new ground, and stimulated intellectual activity under freedom and democracy.

The forerunners of the *Halkevleri* were the *Türk Ocakları* (*Turkish Hearths*), established in 1911 to formulate and disseminate nationalism. The *Ocaks* were an ideological guide to the Union and Progress Party and gradually expanded, opening branches in the large cities. Later, after the foundation of the Republic, the *Ocaks* continued to receive government support while keeping a private organisation status. By 1930 there were 255 *Ocaks* in the country, carrying out activities in the fields of health, rural improvement, social assistance, drama, music, culture, economic development and sports. Their aim was to awaken cultural consciousness and a feeling of cultural unity among all Turks, including those living in foreign countries. The *Ocaks* viewed the state and the nation as two different entities, the first political, the second cultural. During the occupation, especially in 1920, the *Ocaks* in Istanbul were

closed, both because of their closeness to the Union and Progress Party and pressure from the conservative and religious factions. The *Ocaks* resumed activity after 1923, but less zealously. With the emergence of a Turkish national state, their main objective was attained, and many of their political and cultural ideas were absorbed in the philosophy of the new regime.

Pan-Turanism had been one of the dynamic ideas underpinning the *Ocaks*' foundation, but the Republic's foreign policy was based on the rejection of all expansionist dreams. Anatolia was to become the cradle of the new Turkish nationalism. The events between 1919 and 1923 provided new ideals and a new philosophy, which the *Ocaks* were not able to comprehend and develop. On the other hand, it would not be feasible for the state, which had become more powerful after 1925, to share its power with an autonomous semi-private organisation whose cultural aims conflicted with the broader aims of the new regime. By 1930, the *Ocaks* seemed to have lost touch with the spirit of the times in the Republic. Finally, the *Türk Ocakları* were unanimously dissolved on 10 April 1931. The Republican Party Convention of May 1931, approved the dissolution of the *Ocaks*, transferred their property to the People's Republican Party, and decided to establish the *Halkevleri*. The *Halkevleri* were officially opened to the public on 19 February 1932, with fourteen active branches.

The *Halkevleri* must be envisaged as instruments of the new broad development policy envisaged by Atatürk after 1930. The *Halkevleri* were placed under the Republican Party's Secretary General. Meanwhile by 1931 the Party had established itself firmly in power as a one-party system, and all its activities were directed from the top through the Secretary General. The *Ankara Halkevi*, the central organisation, was under the direct authority of the Secretary General. The heads of the Houses were appointed by the Republican Party provincial chairmen, not elected by Houses members. The buildings of the Houses were provided via the Republican Party, which also acquired the property donated to the Houses. The funds for the Houses were provided through the Republi-

can Party budget, which in turn acquired them from the state budget. Between 1932 and 1950, 27, 366, 750 liras were allocated to the Houses from the state budget, about a fifth of which remained in the party treasury. Thus, the Republican Party had effectively established its control over the Houses, leaving them the freedom of undertaking only those activities described in the by-laws.

A People's House contained nine sections: 1. Language and Literature, 2. Fine Arts, 3. Drama, 4. Sports, 5. Social Assistance, 6. Classes and Courses, 7. Library and Publications, 8. Village Development, and 9. History and Museums. In turn, each activity section was divided into sub-branches depending on the membership and available leadership.

The People's Houses' network expanded steadily. By the end of 1932, thirty-four Houses had been opened, mainly in provincial capitals. The number increased every year and finally in 1950 reached 478, while the initial target was 500. The villages, as usual, were neglected, although a vast "know-your-village" program had been initiated.

On Atatürk's death on 10 November 1938, İsmet İnönü became the President. As Prime Minister, he had already shown great concern for the Houses, since he saw them as educational instruments rather than exclusively as a means of political indoctrination. As a result, reorganizing and then expanding the House activities into every cultural field was recommended by İsmail Hakkı Baltacıoğlu. After extensive field investigations, he criticized many of the unrealistic policies of the past and recommended that the Houses be used chiefly for mass educational purposes. The result was the redrafting of the Houses' by-laws in 1940 to expand and regulate their activities. From 1940 to 1951, the Houses' activities acquired increasing momentum by adopting a more liberal educational approach. The second idea emerging from these developments was to expand the People's Houses movement into villages by means of smaller organisations called People's Halls (*Halkodaları*) more suitable to rural conditions. In September 1939, the Republican Party Council approved the establishment of the Halls.

The People's Halls were, actually, the extension of the Houses into rural areas, supported directly by the Republican Party, which provided the building plans and even the materials. The Halls were established in rapid succession: 141 in 1940, 2, 338 in 1945 and a total of 4, 322 in 1950. The initial goal was; however, 10,000 unable to be reached because this entire idea came under attack after the emergence of opposition parties in 1945/46. The Halls were classified as small, medium and large, the minimum requirement being meeting, reading and working rooms. The Halls were guided by modernist-secularist, nationalist principles, similar to the Houses, but they carried out activities connected chiefly with political and cultural modernization. Yet, the People's Halls can be envisaged as part of the populist movement and as fulfilling the same goals as the Houses.

The membership in the Houses and Halls was open to all male and female citizens, including minorities. All citizens, regardless of whether they were members of the Republican Party or not, could participate in the House activities and use its facilities. In order to increase the feeling of belonging, people were encouraged to use the Houses for weddings, circumcisions and other activities. There was a definite lack of popular interest in the Houses at the beginning, not only on the part of the population but among the intellectuals as well. Consequently, in 1938, Şükrü Kaya, the Minister of the Interior and Secretary General of the Party, strongly urged teachers and intellectuals to take over responsibilities in the Houses. Public indifference might have resulted from a variety of reasons: the Houses were a new experiment in Turkish society, so the conservatives depicted them as tools for the destruction of the traditional way of life and encouraged passive resistance. Resistance decreased slowly, particularly after the Houses' reorganisation and partial liberalisation in 1940, as the public gradually became used to them and appreciated their activities.

In 1950, with the ascendancy of the Democrat Party to power, the Republicans proposed an agreement to adjust the Houses to the requirements of the multi-party life and preserve them as Atatürk's heritage.

But this proposal was rejected by the Democrat Party and subsequently in 1951 all their property was confiscated and this put an end to the Houses' life. The People's Houses' property in real estate was estimated to be worth about 200 million liras in 1951. This question of property caused the main attack on the Republican Party. It is interesting to note that the main criticism directed at the Houses was their identification with the ruling party and the government, and the fact that they never became part of the people as originally intended.

The Republican Party openly promised to reactivate them once in power. After the military coup of 27 May 1960, the military government re-established them under the name of *Türk Kültür Dernekleri* (Turkish Cultural Associations). At an extraordinary meeting, held on 21 April 1963, the Turkish Cultural Associations' name was changed to *Halkevi* (People's House), and the existing 84 branches of Turkish Cultural Associations changed their name to *Halkevi*. This new organisation was declared to be a continuation of the old People's Houses.

2. THE AIM OF THE "PEOPLES HOUSES"

Since they were organs of a political party, the People's Houses were primarily centres of political propaganda. However, it must be remembered that the propaganda of the People's Party was much wider in scope than that of a political party operating in a country with a tradition of party conflict. Namely, the politics of the People's Party were essentially national politics; its propaganda, rather than being directed to the criticism and ousting of other parties, aimed exclusively at national consolidation. In spite of the greatest temptations, the new Turkish Republic refused to abandon this enlightened view of propaganda, as testified by the multifarious activities of the *Halkevleri*.

The report issued in 1940 by the *Ankara Halkevi*, the largest and most representative institution at that time, did not attempt to conceal the political aims of the *Halkevleri*: "The People's Club, as an ideal and as an institution" is a very important centre for teaching to the larger part of

our population the principles of our political party”; the primary aim, it continued, “is to train and foster patriotism”. The Party tried to achieve this aim not by direct instruction in political matters, but by the indirect and more effective method of cultural propaganda. Its interpretation of the term of “culture” was no less wide than its interpretation of the meaning of “propaganda”. Namely, just as propaganda transcended the merely political, so culture transcended the merely academic.

The second feature of the *Halkevi* was its essentially democratic character. As a club, it claimed to cater neither for the well-to-do nor for the indigent, but for all, no matter what their economic or social status was. Perhaps, naturally, those who attended the more cultural entertainments, the plays, the dances, the recitations, tended to be those who could best appreciate them. However, the variety of the club’s activities was such that no-one, whatever his/her education, would have felt ignored. The removal of social distinctions was something which the *Halkevleri* endeavoured to undertake both in and outside their own precincts, mainly by providing aid to poor but deserving students at schools and universities.

The People’s Party repeatedly emphasised the fact that, since the *Halkevleri* were intended for the good of all, all were equally responsible for their success or failure. As institutions, therefore, they were to be distinguished from those run by a few philanthropists for the benefit of the “common people”. Meanwhile, it became apparent that in a regime which had still far to go in the way of social transformation and in which the transformation envisaged was so enormous, some persons were better qualified than others to give a lead to the nation, and these persons, mainly the intellectuals, were to bear a correspondingly greater share of responsibility. This fact was later admitted in the 1940 Report, which, with slight but pardonable inconsistency, emphasised: “It is the intellectuals who will give life and progress to happy and great Turkey”.

3. NUMBER OF VISITORS

The 1941 Report contained some interesting figures which showed that during the previous year the *Ankara Halkevi* had lived up to its reputation as a House of the People. For example, the number of visitors throughout 1940 was claimed to be as many as 63, 501, slightly more than half the total population of Ankara. Figures for the whole of Turkey were not given; but the attendance at those *Halkevleri* which were situated in rural areas was unlikely to have been less than that of the figure claimed for Ankara, where the population had alternative centres of rendezvous and diversion (though less than Istanbul). There was, however, a small but interesting discrepancy in the report between the total number of visitors in that one year and the figures given both for attendances at entertainments and for visits to the library. The first figure, as already quoted, was 63, 501; the second 79, 550; and the third, 64, 528. It seems that a "visit" to the People's House is not distinguished from an attendance at some entertainment or entrance to the library.

4. ACTIVITIES

The various activities of the *Halkevleri* were divided roughly into four groups: (1) Language and Literature, (2) Sport, (3) Social Services, (4) Education.

4.1. Language and Literature

The primary aim of the Language and Literature Branch was defined as being the popularisation and creation of "pure and beautiful" Turkish art and literature.

a) In the first place, every effort was made to keep alive the "folk traditions" of the country by means of Folk Art Nights, at which recitations, dances and entertainments, both traditional and new, were given by Folk Poets from every part of Turkey.

b) The Language and Literature branch was also largely responsible for preparing and executing the programmes of important national

ceremonies. These programmes were usually built up of films, orations and plays. To entertain and at the same time instruct the children and illiterate, the traditional “*Karagöz*” and other Marionette shows were partly recast and modernised. The anniversaries of famous men were likewise celebrated in or immediately outside the *Halkevleri*.

c) “A recent but potent aim” was the definition given to the term propaganda in the 1940 report. Two lectures delivered on this subject in 1940 in the *Ankara Halkevi* were published in the newspaper “*Ulus*” and in pamphlet form for circulation throughout the country.

d) Lectures by distinguished Turks and foreigners were delivered frequently to large audiences. For example, among the lecturers in 1940 were André Siegfried and Lord Dunsany. There were also regular lectures on the meaning and achievements of the Turkish revolution.

e) Exhibitions of paintings and cartoons were frequently organised; and in order to inculcate the notion that art was something which needed constant cultivation, not by a few geniuses but by also a large number of competent craftsmen, classes in both drawing and painting, were held in a special painting hall. For example, one exhibition consisted of 122 works, including six sculptures, and the second of 710 paintings from 26 People’s Houses and 165 photographs from 31 *Halkevi*. Artists, both amateur and professional, were invited not merely to submit their work regularly for exhibition, but to undertake tours to different parts of the country. These tours, which were both propagandist and recreational, were financed by the People’s Party.

The 1940 Report made no extravagant claims regarding the artistic merits of the works exhibited in the *Halkevi* exhibitions. There was a “refreshing modesty”, about the speech delivered at the opening of the First Amateur Photographic Exhibition in Ankara by the Party’s Secretary-General. “Taken one by one”, he said, “these do not claim a great artistic value”. He went on to point out; however, that the aim of the exhibition was above all to “inoculate the enthusiasm for fine arts into the spirit of all our compatriots”; hence, the value of regular exhi-

bitions and even more regular instruction classes. That art was largely the product of hard work and experimentation, rather than that of irregular spasms of “inspiration”, was the “healthy note” struck in both this speech and the Report.

f) Music had received less attention than painting, but increasing interest was being taken in it. The *Ankara Halkevi* housed a trained choir, which performed new compositions. Remarkable interest was also displayed in western music, and lectures were planned to be arranged on this subject. The performance of short musical plays, written by members of the *Halkevleri*, also met with success.

g) The revival and encouragement of National Folk Dances received a special place in the work of the Language and Literature group.

h) The theatre (including opera) was given greatest attention since the foundation of the *Halkevi* in Ankara. No less than 86 theatrical performances were organised in the latter *Halkevi* alone. In 1939, for example, with the aid of the State Conservatoire, a performance of “*Madam Butterfly*” was given. This was followed by a successful visit of the “*Comédie Française*”. “We must never be satisfied, ” the report insists, “until we have reached the level of these artists”. The number of dramatic performances given in 1940 was 120. Of these, 79 were plays, 11 marionette shows, 12 *Karagöz* shows, and 12 films. The *Ankara Halkevi* even began to make its own share films, mostly propagandist in character.

4.2. Sport

The *Halkevleri* wished to inculcate, among other things, the “real sporting spirit”. All forms of sport were encouraged, above all skiing, walking and running. Exhibitions, competitions and outings were regularly arranged.

4.3. Social Services

Social Services ranked foremost after the Language and Literature Branch. Much practical assistance was given to poor or otherwise

needy people. As the 1941 Report remarks: “the People’s Party is taking nothing from the people, but trying to satisfy their moral and material needs”. This policy was later contrasted with that of the *old regime*, which, having taken as much as it could from the people returned nothing in exchange. The varieties of assistance given may be divided, for the purpose of this summary, into four groups:

a) Medicine

“Our aim”, wrote the report, “is to leave no person without medical attention or medicine”. Since such a task could not be accomplished within the precincts of the *Halkevi* itself, the Party began to open clinics elsewhere, primarily in the poor quarters of the town. To these clinics, 2,157 persons came in 1940 for medical examination, while 288 were given some kind of medical treatment. Of this 1,637 persons were given free medicine, the cost of which is said to have amounted to 967 liras 30 kuruş.

b) School materials

The *Halkevleri* took on the provision of books and other necessary materials to pupils who, for reasons of poverty, would otherwise be unable to obtain them. Selecting the most deserving cases was not always easy, but the procedure in 1943 was for the schools to submit to the *Halkevi* lists of needy pupils. The Party was unable to do all that it had wished in this respect; but during 1940 it claimed to have distributed as many as 20,367 items of school material of which 10,825 went to schools in Ankara. Books, which were particularly expensive at that time, were distributed on the condition that the recipient, upon finishing his/her course, was to surrender them to the authorities of his/her school. The whole of this educational material was purchased through the medium of private contributions. However, because this was not reliable basis on which to finance such an important service, the Party began to accumulate a stock built up of orders from Istanbul, upon which the Ministry of Public Instruction agreed to allow a rebate of 25%. The Report did not state the total sum received in private contributions, but as only 1,043

liras 81 kuruş were dispensed by the *Halkevi* for this purpose, it seemed that they were on a large scale.

Another significant contribution to educational welfare was the work of the *Halkevi* in giving assistance to school-children who, though intelligent enough to proceed to a university or training college, lacked sufficient means to do so. In 1940, for instance, 12 deserving students were enabled, through the help of the *Ankara Halkevi*, to complete their higher education. The Report mentioned several youths who, as a result of such help, secured good and sometimes high positions and who subsequently returned to the *Halkevi* to offer their services in an honorary capacity.¹

c) Clothing for schoolchildren

The *Halkevleri* recognised that children of poor parents were at a disadvantage compared with their fellows not merely in respect of books and similar materials, but in respect of clothes. To prevent “the feelings of poor children being hurt by seeing their better dressed companions”, funds were collected both from the *Halkevi* budget and from various charitably disposed persons. In 1940, for instance, 185 children benefited from this fund, of whom 54 were granted a total of 211 liras to buy such clothing as they needed, while the remaining 37 were equipped by private individuals.²

d) Food

Even when the children of the poor received all this assistance, they were liable to be worse fed than their companions. The report admits, for instance, that “many children eat only dry bread in the corner of the playground”. Due to the practical difficulties involved, the *Halkevi*

¹ FO624/32, “Report on the Turkish Halkevleri” by E. W. E. Tomlin, British Council Reports, No: 319, British Embassy, Baghdad, 1943. CHP, **Halkevleri 1940**, Ulusal Matbaa, Ankara 1940.

² FO624/32, “Report on the Turkish Halkevleri” by E. W. E. Tomlin, British Council Reports, No: 319, British Embassy, Baghdad, 1943. CHP, **Halkevleri 1940**, Ulusal Matbaa, Ankara 1940.

realised it could not feed all these children; but an effort in this direction was made by turning a spare room into an improvised dining-hall, in which 127 pupils received lunch daily as from 25 December 1940. The food was cooked “in a manner to give the calories required”, and the expenses were shared between the *Halkevi* and private donors.³

The provision of free meals was a charity which was extended to others as well as schoolchildren. Whenever possible, poor families were given practical assistance, especially during the winter months. In order to continue and increase this work, a stock similar to that accumulated by the educational section was methodically formed of food and charcoal. In 1943 this stock amounted to 5,197 kilos, purchased at a cost to the *Halkevi* of 987 liras, 27 kuruş. The People’s Party contributed a further 1,000 liras for the same purpose.⁴

4.4. Education

As well as helping educational establishments, the Halkevleri conducted a number of educational courses of their own. Among the languages taught in the Ankara Halkevi, English was given precedence with three hours free instruction a day, whereas French and German were allotted only three hours a week. More than 200 students attended these English lessons, which were organised, and partly conducted, by the British Council’s Ankara Director, R. F. Lucas, who reported a waiting-list of more than 50 students. The *Halkevi* also sent a teacher each day to the local prison.⁵

The *Ankara Halkevi* contained a library of about 26,000 books, and in 1943 started establishing small libraries in coffee-houses throughout

³ FO624/32, “Report on the Turkish Halkevleri” by E. W. E. Tomlin, British Council Reports, No: 319, British Embassy, Baghdad, 1943.

⁴ FO624/32, “Report on the Turkish Halkevleri” by E. W. E. Tomlin, **British Council Reports**, No: 319, British Embassy, Baghdad, 1943.

⁵ FO624/32, “Report on the Turkish Halkevleri” by E. W. E. Tomlin, **British Council Reports**, No: 319, British Embassy, Baghdad, 1943.

the country. It also bound books and published the works of its members on a variety of subjects. In 1940, 43 books of this kind were issued.⁶

The other *Halkevi* functions of an educational nature included (1) missions to country villages, which aimed at enlightening the peasants on medical, artistic and political subjects, and (2) the preservation of antiquities. The *Ankara Halkevi*, built originally using American money, contained a small but well-arranged museum, exhibiting furniture and costume exhibits.⁷

5. FINANCE

The functions already specified, were undertaken together with other philanthropic organisations, such as the Red Crescent Society, the Turkish Aviation Society, and the Society for the Protection of Children. Just as private contributions were needed to supplement the budget, so the *Halkevleri* did not set themselves up as distinct and autonomous welfare institutions, but rather as centres or “clearing houses” of social activity and development. The *Ankara Halkevi* also claimed to have undertaken an expanding volume of work over a period of nine years upon a stationary budget. This was achieved both by the contributions of private individuals and by the fact that, during this time, nothing had been spent upon administration. Excluding the cost of school materials and clothing, 8,120 liras and 10 kuruş were spent during 1940 upon this work. Of this, 4,424 liras and 4 kuruş (54 per cent of the total) were obtained from the sale of tickets for entertainments and from private contributions, while the rest was paid out of the *Halkevi* budget.⁸

⁶ FO624/32, “Report on the Turkish Halkevleri” by E. W. E. Tomlin, **British Council Reports**, No: 319, British Embassy, Baghdad, 1943.

⁷ FO624/32, “Report on the Turkish Halkevleri” by E. W. E. Tomlin, **British Council Reports**, No: 319, British Embassy, Baghdad, 1943.

⁸ FO624/32, “Report on the Turkish Halkevleri” by E. W. E. Tomlin, **British Council Reports**, No: 319, British Embassy, Baghdad, 1943.

6. CONCLUSIONS

In order to estimate how far the *Halkevleri* succeeded in reaching to the standard originally set by the People's Party, it must be remembered that the rural *Halkevleri*, besides being much smaller than those of Ankara were faced with a greater variety of problems. The Prime Minister, Refik Saydam, in an address delivered in the *Ankara Halkevi* on 19 February 1939, admitted that one-tenth of the 373 People's Houses established had failed to come up to the expected level. The *Halkevleri* programme was an unusually ambitious one; but judging from the attendances at the numerous functions, the good standard of acting and singing reached in entertainments, and the enthusiasm of the students who wished to learn English, the *Ankara Halkevi* at least was, from almost any point of view, a success.⁹

Whether, and if so to what extent, the *Halkevleri* were used by the government and the secret police for "listening in" to or sounding public opinion, was not easy to say. It is true to say that the *Halkevleri*, especially if situated outside the big towns, provided ideal centres for the control and testing of popular reactions to both internal and foreign policy. For example, it was said that popular feeling with regard to the non-aggression treaty with Germany was tested both before and after the event in the *Halkevleri*. However, it was difficult to judge both how varied this work was and the precise fields in which it operated. What is unquestionable, though, is that the *Halkevleri* played an enormous role in the life of the new Turkish republic. If not in their origin, then in their activities, and even more so in their achievements, they were unique and exemplary institutions, without which even so great a leader as Atatürk might have been unable to carry out the far-reaching changes that he did.¹⁰

⁹ FO624/32, "Report on the Turkish Halkevleri" by E. W. E. Tomlin, **British Council Reports**, No: 319, British Embassy, Baghdad, 1943.

¹⁰ FO624/32, "Report on the Turkish Halkevleri" by E. W. E. Tomlin, **British Council Reports**, No: 319, British Embassy, Baghdad, 1943.

BIBLIOGRAPHY

Archival Sources

All references to sources prefixed by FO and FCO refer to documents held at the UK National Archives, formerly the Public Record Office (PRO). The following files have been consulted: FO624/32, "Report on the Turkish Halkevleri" by E. W. E. Tomlin, British Council Reports, No: 319, British Embassy, Baghdad, 1943. FO371/48799, FCO13/569, FCO13/681, FO371/33380, FO115/3871, FO115/3870.

Books & Articles

ARIKAN, Zeki, "Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 23, s. 261-281.

CHP, **Halkevleri 1940**, Ulusal Matbaa, Ankara 1940.

CHP, **Halkevleri Talimatnamesi**, Hâkimiyeti Millîye Matbaası, Ankara 1932.

CHP, **Halkevleri ve Halkodaları (1932-1942)**, Alaeddin Kırıl Basımevi, Ankara 1942.

ÇAVDAR, Tefvik, "Halkevleri", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: IV, s. 878-884.

ÇEÇEN, Anıl, **Atatürk'ün Kültür Kurumu, Halkevleri**, Cumhuriyet Kitapları, Ankara 2000.

DUMAN, Selçuk, **Modern Türkiye'nin İnşasında Halkevleri ve Sivas Halkevi Örneği**, Berikan Yayınları, Ankara 2013.

DURAK, Gökhan, "Atatürk'ün Halkçılık Anlayışı ve Halkevleri", **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 2, Sayı: 8 (Aralık 2014), s. 420-435.

ERDAL, İbrahim, **Halkevlerinin Kuruluşu, Yapısı ve Yozgat Halkevi, 1932-1951**, Siyasal Kitabevi, Ankara 2013.

GÜNEŞ, Müslime, “Adnan Menderes ve Halkevleri”, Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi, XII/25 (2012-Güz), s. 141-155.

KARA, Adem, **Halkevleri, 1932-1951**, 24 Saat Yayıncılık, Ankara 2006.

KARPAT, Kemal, “The Impact of the People’s Houses on the Development of Communication in Turkey, 1931-1951”, **Die Welt des Islam**, Volume: 15, Issue: 1, P. 69-84.

Karpat, Kemal, “The People’s Houses in Turkey: Establishment and Growth”, **Middle East Journal**, Volume: 17, No: ½, (Winter-Spring 1963), p. 55-67.

OLGUN, Kenan, **Yöresel Kalkınmada Adapazarı Halkevi**, Değişim Yayınları, İstanbul 2008.

ÖZDEMİR, Yavuz - AKTAŞ, Elif, “Halkevleri, 1932’den 1951’e”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)**, 45, (Erzurum 2011), s. 235-262.

ŞİMŞEK, Sefa, **Halkevleri 1932-1951**, İstanbul 2002.

TOKSOY, Nurcan, **Halkevleri**, Orion Yayınevi, İstanbul 2007.

YERLİKAYA, Neşe Gürallar, **Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık**, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

ZEYREK, Şerafettin, **Türkiye’de Halkevleri ve Halkodaları**, Anı Yayınları, Ankara 2006.

II. DÜNYA SAVAŞINDA TÜRKİYE’DE ÇOCUK OLMAK

Müslime GÜNEŞ*

ÖZET

Çocuklar, insanlık tarihinin başlangıcından günümüze toplumların en önemli parçası olurken, tarihin her çağında o çağın özelliklerine göre de inceleme konusu olmuştur. Çocuğa bakış açısı toplumdan topluma ve gelişen ve değışen sosyo-kültürel koşullara göre farklılıklar göstermiştir. Özellikle devrimler çağıyla birlikte çocuklar, ekonomik yarar sağlayan bir varlık olarak görölmek yerine, toplumun geleceğini belirleyen en önemli unsur olarak görölmeye başlamıştır. XX. yüzyılda bilimsel alandaki hızlı ilerlemeler sonucu her bilim dalının çocuğa ve çocukluğa farklı bakış açıları, bu yüzyılın çocuk yüzyılı olarak da adlandırılmasını gündeme getirmiştir. Ancak bu yüzyıl aynı zamanda iki büyük dünya savaşının da yaşandığı bir yüzyıldır. XX. yüzyılın ilk yarısında gerçekleşen iki dünya savaşı ve onları izleyen çeşitli sosyal problemlerin çoğalttığı kimsesiz ve evlilik dışı çocukların meydana getirdiği sorunlar çocukların korunması konusuna uluslararası ilk adımların da atılmasını gündeme taşımıştır. Her iki savaş da cephe kavramının ortadan kalktığı, özellikle cephe gerisinin de savaşın şiddetini en yoğun yaşadığı gelişmelere sahne olmuştur. Savaşın her zamanki mağdurları ise kadınlar, çocuklar ve yaşlılardır. Türkiye II. Dünya Savaşın da savaş dışı kalmayı başarmışsa da, Türkiye’nin etrafını saran savaş çemberinin yarattığı sorunlar, savaş ekonomisi uygulamaları, kıtlıklar, yaşam standartlarının düşmesine bağlı olarak artan salgın hastalıklardan en çok etkilenen kesim tabii ki çocuklar olmuştur. Bu araştırma II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de çocukların durumunu incelemeyi amaç edinmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, Savaş, II. Dünya Savaşı.

* Yrd. Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi Ana Bilim Dalı, mgunes68@gmail.com.

BEING A CHILD IN TURKEY IN THE YEARS OF THE WORLD WAR II

ABSTRACT

While children were the most important part of the societies from the beginning of human history to present, they were also the subject of researches in each period of history according to specialities of its period. The point of view for child differs from one society to another and according to progressive and developing socio-cultural circumstances. Especially, with the age of revolutions, children began to be considered as the most important fact who determine the future of societies instead of being considered providing economic benefit. As a result of rapid strides in science in the 20th century, every scientific branches had different perspective towards the child and childhood. And it also caused to call the century as Child Century. However, this century was a century which was experinced two great world wars at the same time. Two world wars occured in the first half of 20th century and the consequential problems that were made up by waives and nonmarital children who increased various social problems brought the subject of protection of children to the agenda internationally. In both world wars the concept of line was disappeared and it became a scenery of which violence of the war was intentionally exposed. The victims of the war were women, the old and children as usual. Despite Turkey got to stay out of the war in the World War II, the most affected part was of course children due to the problems which were made up by state of war araond Turkey, implementations of war economics, famines, increasing epidemics that depended on the descent of standard of living in Turkey. This research aims to examine the circumstances of children in the years of the World War II in Turkey.

Key Words: Child, War, World War II.

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı, 1 Eylül 1939 tarihinde Almanya'nın Polonya'yı işgal etmeye başlaması ve bunun üzerine İngiltere ile Fransa'nın Almanya'ya savaş ilân etmesi ile fiilen başlamıştır. Aralık 1941'de, Japonya'nın Pearl Harbour'daki ABD donanmasına yaptığı hava saldırısı ile Amerika Birleşik Devletleri de savaşa katılmıştır. Üç kıtayı kana bulan bu büyük savaş, gerisinde büyük acılar, yıkımlar ve kinler bırakarak yaklaşık 6 yılın sonunda Eylül 1945'te sona ermiştir.¹ Hemen hemen yeryüzündeki tüm devletleri etki alanına alan insanlık tarihinin en yıkıcı savaşı, 50 milyon kişinin ölümüne, 35 milyon kişinin yaralanmasına ya da sakat kalmasına yol açtı. Bu kayıpların yanında savaşın askeri masrafları ülkelere 1117 milyar dolara mal oldu.² 1 Eylül 1939'da Avrupa'da başlayan II. Dünya Savaşı, İnsanlığın o döneme kadar görmediği korkunç yıkımlara yol açtı. Savaşın tüm olumsuzlukları Türkiye gibi savaşa girmemiş ülkeleri de derinden etkiledi. Savaşa girmeyen ülkeler de her an bir savaşa girme olasılığı karşısında olağanüstü önlemler alma yoluna gittiler.³

Savaşın üzerinden yarım asırdan fazla bir süre geçtiği bu süreçte ülkemizde bu alanda yapılmış olan araştırma sayısında giderek bir artış görülmektedir. Bu yayınlar başlangıçta makro ölçekli olup, ülkelerin savaşta rollerini siyasi, diplomatik, askeri ve ekonomik yönleriyle irdeleyen araştırmalar niteliğinde idi. Savaşın sıradan insanlar, yoksullar, kadın ve çocuklar üzerindeki etkilerine yönelik çalışmalar, araştırmacılardan yeni yeni ilgi görmektedir.⁴ Mikro ölçekli araştırmalar bir kentin

¹ Cemil Öztürk, İmparatorluktan Ulus Devlete Türk İnkılap Tarihi, Ankara, 2005, s.339; Eric Hobsbawm, **Kısa 20. Yüzyıl Tarihi 1914-1991**, İstanbul, 1996, ss.50-58.

² N.V. Yeliseyeva, A.Z. Manfred, **Yakın Çağlar Tarihi**, İstanbul, 1978, s.499.

³ Müslime Şen, "**II. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'in Sosyo-Ekonomik Hayatı**", Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 1998.

⁴ Genel ATASE Başkanı Korgeneral Alper Aksekilinin VI. Askeri Tarih Semineri açılış konuşması, **VI. Askeri Tarih Semineri Bildirileri**, Ankara 1998 s.3 Bu alanda son yıllarda yapılmış diğer çalışmalar için ayrıca bkz Güneş, "İkinci

savaş yıllarındaki gündelik yaşamını izlerken, gelişen büyük olaylar karşısında bireyin ve toplumsal grupların hareketlerini izlememize olanak sağlayacaktır.

I. ve II. Dünya Savaşları kelimenin tam anlamıyla topyekûn ve genel nitelikte birer savaş oldu. I. Dünya Savaşı'na gelindiğinde savaşı barıştan, askeri-sivilden ayıran kırılğan çizgiler iyice silikleşmiş, II. Dünya Savaşı ise bu çizgileri tamamen ortadan kaldırmıştı.⁵ II. Büyük Savaş, birincisine oranla daha büyük bir yıkıma neden oldu. Pek çok kent yakılıp yıkılırken, milyonlarca insan yaşamını yitirdi, sakat kaldı. Tüm dünyadaki siyasi, sosyal ve ekonomik süreci derinden etkileyen II. Dünya Savaşı, yalnızca savaşa giren ülkeleri değil savaşa katılmamış Türkiye gibi ülkelerde de tüm dengeleri alt üst etti.⁶

Kaçınılmaz görünen II. Dünya savaşı dışında kalabilmeyi başaran Türkiye her ne kadar sıcak savaşın tahribatından korunsa da; savaşın yarattığı tüm olumsuzluklardan etkilendi. Bu savaş sırasında Türk dış politikasının amacı, savaşa katılmadan Türkiye'nin toprak bütünlüğünü korumak oldu. Türk politikasının yönünü çizenler, yabancı askerleri Türk sınırlarından uzak tutarken, Türk askerlerini de yabancı sınırlar-

Dünya Savaşı'nda Kuşadası'nın Sosyo-Ekonomik Hayatı", **Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu** (23-26 Şubat 2000), İzmir 2001; M Güneş, "II. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'in Kültürel Hayatında Sinema ve Tiyatro", İzmir Kent Kültürü Dergisi, sayı: 6 (Mart 2003); "II. Dünya Savaşı Yıllarında Denizli", **Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri I**, Denizli 2007; M. Güneş- Günver Güneş, "II. Dünya Savaşı'nda Antalya", **Cumhuriyet Döneminde Antalya Ulusal Sempozyumu**", Antalya 2003; G. Güneş, " II Dünya Savaşı'nda Ödemiş", **VI. Ask. Tar. Sem. Bil.**, C.II, Ankara 1998; Metin Ayığı, " II.Dünya Savaşı Başlarında İstanbul'da İhtikar Meselesi", **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri**, Ankara 1998; Seher Boykoy, "Bir Savaş, Bir Kent; II. Dünya Savaşı ve Samsun", **Geçmişten Geleceğe Samsun, I. Kitap, Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları**, Tarihsiz., Murat Metinsoy, **II. Dünya Savaşı'nda Türkiye, Savaş ve Gündelik Yaşam**, Homer Kitapevi, 1. Baskı, İstanbul 2007

⁵ Murat Metinsoy, **II. Dünya Savaşı'nda Türkiye, Savaş ve Gündelik Yaşam**, Homer Kitapevi, 1. Baskı, İstanbul 2007, s.16

⁶ Müslime Güneş, "II. Dünya Savaşı yıllarında İzmir'de Gündelik Hayat", **Cumhuriyet'in İlanının 85. Yılında Uluslararası Cumhuriyet Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, 22-24 Ekim 2008.

dan uzak tutmaya yönelik bir tarafsızlık siyaseti izlediler.⁷ İnönü önderliğinde her türlü saldırıya karşı konulacağına açıklandığı, direnme ve yutulma arasında kurulan dengeli Türk dış politikası, basit bir denge oyunu değildir.⁸

Savaşa girmiş olan ülkelerin yanında savaş katılmamış ülkeler de her an savaş girme olasılığı karşısında seferberlik başlattı. Türkiye'de ise savaş patlak verdiğinde her alanda savaşa hazırlıksızdı. Savaşın ülkeye yüklediği ilk zorunluluk, 500.000 kişilik bir ordunun silâh altına alınması, beslenmesi, giydirilmesi oldu.⁹ Bu zayıf ekonominin kaldıramayacağı bir yükü. Bu dönemde temel sorun halkın ve ordunun ihtiyaçlarını karşılamak kara borsa ortamını ortadan kaldırmak oldu. Bu sorunları çözmeye çalışan devletler zorlayıcı, kısıtlayıcı yasalar çıkarmışlar, piyasayı sıkı bir şekilde denetleme yoluna gitmişlerdir.¹⁰ Böylece devlet, güdümlü, planlı bir savaş ekonomisi için daha barış devrinde sanayi, tarım ve beslenme işlerini, insan gücü seferberliğini, ticaret ve fiyat politikasını, maliyeyi, ulaştırmayı, milli ekonomi ile milli savunmayı bir arada işleyecek ve örgütleyecekti. Ancak II. Dünya Savaşı patladığı zaman Türkiye bu görüş, anlayış ve örgütlenmeden tamamen yoksundu; ülke her hali ve cephesi ile bu savaşa yetersiz ve hazırlıksızdı.¹¹

Savaşın yarattığı zorunluluklar karşısında İnönü yönetimi çeşitli tedbirler almak, kötü gidişe dur demek zorunda kalmıştır.¹² Kaynakların başıboş harcanması önlenemez, toplumun genel çıkarımı ilgilendiren konularda kişisel hürriyetler sınırlanacaktır. İnönü'nün çevresindeki bürokrat ekip bu amaçla *Milli Korunma Kanunu*'nu çıkarmış, şehirlerdeki savaş zenginlerine yönelik *Varlık Vergisi*'ni ve köylerdeki büyük çiftlik sa-

⁷ Edward Weisband, **İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye**, İstanbul, 2002, s.9.

⁸ Baki Öz, **Bıçağın Sirtında Siyaset**, İstanbul, 1996, s.56.

⁹ İsmail Cem, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, Cem Yayinevi: İstanbul (1995)**, Günver Güneş, "Türkiye'de Savaş Ekonomisi Uygulamaları Ve Toplumsal Yaşama Etkileri" **Türkler Ansiklopedisi**, C: 17, İstanbul, 2002, s.616.

¹⁰ Refii Şükrü Suvla, **Harpte Devlet Ekonomisi**, Ankara 1940, s.26-27.

¹¹ Ş. Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, C.II, 5. Basım, İstanbul 1985, s.208

¹² Altan Öymen, **Bir Dönem Bir Çocuk**, İstanbul, 2002, ss.331-332.

hiplerine yönelik *Toprak Mahsulleri Vergisi*'ni getirmiş, ithalat ve ihracatı sınırlamıştır.

Savaş yıllarında Türkiye'yi yöneten Refik Saydam ve Şükrü Saraçoğlu hükümetlerinin karşı karşıya kaldığı ekonomik sorunlar aynıdır. Toplumda yaşanan ekonomik bunalımın yanında Avrupa'da savaşın çıkmasından önce başlayan silahlanma yarışı ve savaş teknolojisine yönelik yatırımların tehdidi, alınan ekonomik tedbirlerle birlikte Türkiye'de özellikle 1939'dan itibaren bütçede savunmaya ayrılan payın artmasına yol açmıştır.¹³ Pek çok yatırım ve kalkınma hamlesi ertelenmek zorunda kalmış ve bütçeden savunma giderleri için olağanüstü ödenek ayrılmıştır.¹⁴ İktidardaki kadro askeri harcamalarla baş edebilmek için geleneksel sağlam para siyasetini bırakacak ve enflasyon yolunu deneyecektir.¹⁵ Özel sektör elverişli enflasyon ortamından yararlanmasını, genel kıtlığı kendi bolluğuna dönüştürmeyi başaracaktır. Savaş yıllarında herkes harp zenginlerinden söz etmektedir. Bu kimselerin yönetici kadrodaki bazı büyüklerle işbirliği durumunda olmaları yönetenlere karşı halktaki inançsızlığı yaygınlaştırmıştır.¹⁶

¹³ **T.C. Maliye Bakanlığı, Bütçe Gelir ve Gider Gerçekleşmeleri (1924-1995)**, Ankara, 1995; Ertuğrul Baydar, *İkinci Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri*, Ankara, 1978, ss.87-90.

¹⁴ Ertuğrul Baydar, *İkinci Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri*, Ankara, 1978, ss.87-90.

¹⁵ Türkiye'de uygulanan tüm ekonomik politikalara karşın fiyatlar savaş yılları boyunca sürekli artış göstermiştir. Enflasyon oranı 1938'e göre (1938'de 100 kabul edilirse) bu sabit rakam 1943'te 590 düzeyine erişti. Yani enflasyon oranı 1938'e göre 1943'te altı kat daha yüksekti, oysa aynı dönemde işçi ücretleri ancak iki kat artabilmişti. Türkiye genelinde gıda ürünleri 1938'den 1945'e kadar ortalama % 401, 9, mesken % 100 oranında artış gösterdi. Toplam eşya endeksi 1939'da 101.3 iken, 1945'te 444'e, geçinme endeksi de 100'den 345'e yükselmiştir. C. Koçak, **Millî Şef Dönemi**, (1938-1945), Ankara 1986, s.258.1940 yılında yapılan bir araştırmaya göre; "memurların aldığı maaşlarla İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük şehirlerde aile geçindirmek mümkün değildi. Bkz. Nezih Ayrıl, "Türk Memurları", **Belediye Mecmuası**, 182 (Temmuz 1940), s.112.

¹⁶ Cemil Koçak, "Siyasi Tarih (1923-1950)", **Türkiye Tarihi 4**, İstanbul, 1995, s.130.

Savaş hükümetleri, azalan üretim ve ithalat koşullarında¹⁷ oluşan darlıkların halkın dayanma sınırını aşmasını önlemek, büyük kentlerin beslenmesini, ısınmasını ve giyinmesini sağlamak gibi hedeflerle ve planlarla sorunlara çözüm üretmeye çalışmışlardır.¹⁸ Savaş yılları boyunca ekonomik kısıntılar, istifçilik, karaborsacılık ve bunlara karşı hükümetin aldığı sert tedbirler, Türkiye'de genel bir moral bozukluğuna ve toplumsal öfkeye yol açmıştır.¹⁹ Üstelik üretici güçlerin orduya kaydırılması tarımsal üretimde azalmaya yol açmış, tüketim maddelerinin kıtlaşması, paranın değerini kaybetmesi sonucunda fiyatlar hızla yükselip, görülmemiş bir pahalılık en çok sabit ve dar gelirli olumsuz etkilemiştir.²⁰

Savaşın Yarattığı Toplumsal Sorunlar

Devlet, savaş döneminde toplumsal dengeleri muhafaza etmek için çeşitli ekonomik ve sosyal tedbirler aldı. Bir yandan narh uygulaması, fiyat kontrolleri, ekme karnesi gibi ekonomik müdahalelerle savaşın yarattığı sorunların ve darlığın önü alınmaya çalışılırken, bir yandan da sosyal politikalarla savaşın getirdiği toplumsal sorunları hafifletmeye, toplumsal dengeleri korumaya çalıştı. CHP hükümetleri, savaşın ağırlaştırdığı ve meydana getirdiği toplumsal problemleri hafifletmekte büyük sıkıntı ve engellerle karşılaştı. Sonuçta savaş yılları toplumun sıkıntılarının ve sorunlarının arttığı bir dönem oldu.²¹

Aşırı fiyat artışlarından zarar gören gruplar genelde işçiler, sivil ve askeri bürokratlar, tarımdaki küçük üreticiler ve köylülerdi. İşçilerin yaşam düzeylerinde büyük düşüşler olduğu kesindir. Bir kaynağa göre imalat sanayisinde gerçek ücretler 1939 ile 1943 arasında %40 oranın-

¹⁷ Dış ticaret ilişkilerinin bozulması nedeni ile ucuz ve kolay ithalat yapılamaz olmuştu. Bkz. Tülay Alim Baran, "İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinin Mali Portresi", **VI. Askeri Tarih Semineri Bildirileri- II**, (20-22 Ekim 1997), İkinci Dünya Harbi ve Türkiye, Ankara, 1999, s. 231.

¹⁸ Korkut Boratav, "İktisat Tarihi (1908-1980)", **Türkiye Tarihi 4**, İstanbul, 1995, s.305.

¹⁹ Weisband, **a.g.e.**, s.74.

²⁰ 1939 Senesine Nazaran 1943'te Bir Ailenin Masrafı, **Ticaret**, II. Kanun 1944.

²¹ Metinsoy, **a.g.e.**, s.271.

da azaldı. Kamu görevlilerinin reel gelirlerinde önemli kayıplar görüldü. Kamu kesiminden emekli, dul ve yetim maaşı alanların gerçek gelirlerinde de bunlar açısından dehşet verici azalmalar oldu. Emeklilere yapılan kişi başına ortalama ödeminin 1938 fiyatlarıyla gerçek değeri 1938'de 1.420 TL'den, 1945'de 274 TL'ye indi. 1950'de sadece 389 TL'de kaldı.²²

Alım gücünün azalmasına bağlı yetersiz beslenme sonucu salgın hastalıklarda artışlar görülmeye başladı. Savaş yılları boyunca verem, tüberküloz tifüs, sıtma gibi hastalıklarda önemli artışlar gözlemlendi.²³ Aşırı fiyat artışları ve buna bağlı olarak temizlik ve gıda maddelerinin fiyatlarının yükselmesi, beslenme yetersizliği, fiyat artışlarının tedavi ücretlerine yansması gündelik hayatta halkın en çok yakındıkları konular arasındaydı. Örneğin sıtma hastalığındaki artış²⁴ ve buna bağlı tedavi ürünü olan kinin satışı dahi karaborsacıların eline düşmüştü.²⁵ Öyle ki savaş süreci büyük kentlerimizde ilaç sıkıntısının korkunç boyutlara ulaştığı bir dönemdir. Savaş yıllarında çeşitli hastalıklara bağlı ölümlerde de belirgin bir artış gözlenmektedir.²⁶ Büyük kentler de toplanan eczanelere kırsalda rastlamak zordu. TBMM deki görüşmelerde milletvekillerinin

²² Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Tarih Vakfı Yayınları, 3.Baskı, İstanbul 1994, s.259.

²³ **Başbakanlık, İstatistik Umum Müdürlüğü İstatistik Yıllığı**, C.16 (1947), Ankara 1948, s.130.

²⁴ “Saz benizli, ince boyunlu, cılız bacaklı, şişkin karınlı ve kocaman dalaklı bitkin analardan ve babalardan cemiyet için kuvvet unsuru değil, ancak merhamet mevzuu yavrular” doğmaktadır. İlhan Tekeli/ Selim İlkin, **Savaşın İçinden Geleceğe Yönelen İkinci Dünya Savaşı Türkiye’si**, Üçüncü Cilt, İletişim Yayınları, I. Baskı, İstanbul 2014, s..123.

²⁵ İthalattaki zorluklar ve Almanya’nın 1941’de Yunanistan ve On iki Adaya yerleşmesi, Ege Denizi’nin mayınlanması sonucu İstanbul ve İzmir limanlarının dış ticarete kapanması sonucu kinin ithali yapılamamıştır. **Anadolu**, 22 Nisan 1941. M.Tuncer, ” Kinin”, **Yeni Asır**, 28 Mart 1942. Ayrıca bkz. Yaşar Aksoy, **Bir Kent, Bir İnsan**, İzmir’in Son Yüzyılı; S. Ferit Eczacıbaşı’nın Yaşamı ve Anıları, İstanbul, 1986, s.247.

²⁶ **Başbakanlık, İstatistik Umum Müdürlüğü İstatistik Yıllığı**, C.16 (1947), Ankara 1948, s.130.

çoğu bu soruna dikkat çekerek, kasaba ve köylerde de eczane açılması ya da doktorlara ecza dolabı açma izni verilmesini gündeme getirmişlerdir.²⁷

Savaş ve Çocuklar

Savaş bir ülke ve halkı için olağanüstü bir durum anlamına gelmektedir. Savaş yıllarında felaketler, yıkım, açlık ve korku biçimlerinde oluşmaktadır.²⁸ Savaşların toplumdaki en büyük etkisi yoksular ve çocuklar üstünde olur.²⁹ II. Dünya Savaşını yaşayan Türk çocukları önceki savaşların kurbanı olan çocuklardan ve Avrupa'da soykırımı uğrayan yaşlılarından daha şanslıydılar. Bu savaşta Türkiye'yi yönetenler, ülkeyi savaş dışında tutmayı başarmış; açlık, yoksulluk ve hastalıklarla karşı karşıya gelen bu dönemin talihsiz kuşağı, en azından babasız evsiz, yurtsuz kalmanın ne demek olduğunu öğrenmek mecburiyetinde kalmamıştır.

II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de yaşanan sosyo-ekonomik sıkıntılar yaşam standardının düşmesine ve çeşitli hastalıklara bağlı ölüm oranlarının artmasına yol açtı.³⁰ Bu yıllarda bebek ve çocuk ölümlerinde belirgin artışlar dikkati çekmektedir. Ankara'da çocuk ölümleri daha savaşın ilk yıllarında yaklaşık yüzde yirmi beş gibi bir artış göstermişti.³¹

Doğan her bin bebekten 274'ünün bir yaşını tamamlayamadan öldüğü 1940'lı yıllarda³², toplumun destekten mahrum ve korunmasız

²⁷ **Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, C. I (24 Mayıs 1944), s. 222.

²⁸ M. Şehmuz Güzel, "II. Dünya Savaşında İşçiler ve Sermaye" **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, XVI/150 (Aralık 1992), s.31.

²⁹ "Holokost döneminde, özellikle çocuklar savunmasızdı. Almanlar ve işbirlikçileri 1 milyondan fazla Yahudi ve on binlerce Roman (Çingene) çocuğu, çocuk esirgeme kurumlarındaki fiziksel ve zihinsel engelli Alman çocuklarını, Polonyalı çocukları ve işgal edilen Sovyetler Birliği'nde yaşayan çocuklarla birlikte, yaklaşık 1, 5 milyon çocuğu katletti" Holokost Dönemi Çocukları, www.ushmm.org/wlc/tr/article.php?ModuleId=10005142

³⁰ Örneğin, 1941-1954 Yılları Arasında Çeşitli Hastalıklardan Kaynaklanan Ölüm Oranları için bkz **Başbakanlık. İstatistik Umum Müdürlüğü İstatistik Yıllığı**, C.16 (1947), Ankara 1948, s.130.

³¹ M. Metinsoy, **a.g.e.**, s.393.

³² **Türkiye'nin Demografik Dönüşümü-Nüfus Etütleri, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü**, 1968-2008, s.48.

olan yoksul sınıfı için bazen çözüm çocuğunu terk etmek oluyordu.³³ Dönemin gazeteleri incelenecek olursa çocuğunu terk etmek zorunda kalan ya da bakım evlerine bırakmak isteyen annelerin hikâyelerine sıkça rastlanır.³⁴ Öte yandan bazı anne ya da babaların yaşadıkları sarsıntı ve çözümsüzlük sonucunda çocuklarını öldürdükleri vaka örnekleri de basına yansıyan haberlerdendir.³⁵ Çaresiz kalan kadınların başvurduğu yöntemlerden biri de yasak olmasına karşın kendi hayatı pahasına kürtaja başvurmaktır. Çoğu zaman bu girişim anneyi kaybetmeye kadar da varıyordu.³⁶ Aile kurumunun sarsılmasının yarattığı olumsuz sonuçlar daha çok kent merkezlerinde dikkati çekmektedir. II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye kırsalına yönelik araştırmalar henüz yeterli değildir. Kent ve kırsal yaşantılarda bu alana ilişkin benzerlik ve farklılıklar ancak yapılacak yeni araştırmalar sonucunda ortaya çıkacaktır.

Türkiye’de Cumhuriyetin ilanı ile başlayan yeniden yapılanma sürecinde demografik yapının onarılmasını temin etmek için pronatalist (doğurganlığı arttırıcı) nüfus politikaları uygulanmıştır. II. Dünya Savaşı döneminde buna rağmen nüfus artışında önemli bir durağanlaşma görülmüştür. Yetişkin çağdaki çok sayıda erkeğin silah altına alınmasıyla,

³³ **Vatan**, 18 Nisan 1943, **Tan**, 8 Nisan 1944.

³⁴ Aile kurumunun sarsılmasının yarattığı olumsuz sonuçlar daha çok kent merkezlerinde dikkati çekmektedir. II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye kırsalına yönelik araştırmalar henüz yeterli değildir. Kent ve kırsal yaşantılarda bu alana ilişkin benzerlik ve farklılıklar ancak yapılacak yeni araştırmalar sonucunda ortaya çıkacaktır.

³⁵ **Tan**, 5 Nisan 1944, **Vatan**, 21 Şubat 1944, “Çocuklarını Öldüren Analar”, **Tan**, 5 Nisan 1944.

³⁶ Son Posta, 16 Mayıs 1943, **Vatan**, 25 Ağustos 1943. “*Türkiye’de Cumhuriyet’in ilanı ile başlayan yeniden yapılanma sürecinde demografik yapının onarılmasını temin etmek için uygulanan pronatalist (doğurganlığı arttırıcı) nüfus politikaları çerçevesinde gebeliği önleyici yöntemlerin kullanımına yasal sınırlamalar getirilmiştir. 1930 tarihli Hıfzıssıhha Kanunu ile gebeliği önleyici yöntemlerin ithali, üretilmesi, kullanılması ve kullanılmasının teşvik edilmesi yasaklanmıştır. Bu dönem ancak 1960’lı yılların ortasında kabul edilen ve kısmen antinatalist (doğurganlığı azaltıcı) hükümler içeren nüfus yasası ile aşılabilmektedir.*” **Türkiye’nin Demografik Dönüşümü-Nüfus Etütleri, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü**, 1968-2008, s. 29.

bu dönemde bekârlar evliliklerini, evli olanlar ise doğumlarını ertelemiştir. Öte yandan, sağlık koşullarının kötüleşmesi ölüm oranlarını etkilemiş, kaba ölüm hızı binde 30'lara yaklaşmıştır. Dolayısıyla II. Dünya Savaşı yıllarını doğurganlık ve ölümdede eğilimin kısmen tersine çevrildiği bir ara dönem olarak değerlendirmek mümkündür.³⁷

Kasaba ve köylerde ise durum daha farklıdır. Kırsal yerleşim birimlerinin pek çoğu bataklık alanın bulunması nedeniyle hastalık yatağıdır. *İnsanın çalışma kabiliyetini büyük ölçüde azaltan sıtma, ayrıca doğumların azalmasına ve çocuk ölümlerinin artmasında büyük pay sahibidir.*³⁸ Örneğin Aydın Vilayeti dâhilinde doğum vakalarının vaktinde bildirilmemesi sebebiyle bu yıllarda doğum oranları tam olarak tespit edilememektedir.³⁹ Savaş yıllarında köylerde okumuş ebeler bulunmaması ve kasabalara yakın olan köylerde de ebeye ihtiyaç görülmemesi gibi nedenlerden dolayı ölüm oranları da yüksektir. Bebek ölümlerinin önüne geçebilmek için öncelikle annelerin bilinçlendirilmesi işine de dönemin cumhuriyet hükümetleri önem vermiştir. Örneğin Aydın'da, *"II. Dünya Savaşı yıllarında her gün belediyenin süt çocuğu muayene ve müşavere evinde bedava çocuk muayenesi yapılır ve sıhhi öğütlerde bulunulur"*du.⁴⁰ Dönemin Aydın gazetesine verilen ilanlarda, Aydın halkı, çocuk sağlığını korumaya yönelik uyarılarla da karşılaşmıştı. Ancak çoğu belde aynı koşullara sahip olamamıştır. Sağlık koşullarındaki iyileşmeler gerek ülke genelinde ancak savaş yıllarından sonra gerçekleşebilecektir. Örneğin; II. Dünya Savaşı yıllarında Aydın'da Sağlık Bakanlığının köyleri gruba ayırarak her gruba ebeler tayin etmesiyle bebek ölüm oranları da azalmaya başlayacaktır.⁴¹

³⁷ **A.g.e.**, s.51-52

³⁸ İlhan Tekeli, Selim İlkin, **a.g.e.**, s.123.

³⁹ Aydın Vilayetinde doğum nispeti merkez kazasında 11, Nazilli'de 14, Bozdoğan'da 15, Söke'de 20, Çine'de 25, Karacasu'da 20'dir. Salim Gündoğan, **Köycülük ve Köy Davası Hakkında Bir Etüt**, Aydın Halkevi Neşriyatından: 28, Köycülük Şubesi, Aydın CHP Basımevi 1943, s. 57-58.

⁴⁰ **Aydın**, 6 Ağustos 1942, **Aydın**, 21 Mayıs 1941, **Aydın**, 6 Ağustos 1942.

⁴¹ Aydın'daki ölüm oranlarına ilişkinbkz. Başbakanlık **İstatistik Umum Müdürlüğü**, İstatistik Yıllığı, 1940-1941, Ankara 1942, s.142, **a.g.e.**, s.58.

Aşağıdaki tabloda cinsiyet ve yaş gruplarına göre nüfus incelendiğinde yukarıda söz edilen gelişmelere ilişkin verileri sayısal olarak gözlemlemek mümkündür.⁴²

Cinsiyet ve yaş gruplarına göre nüfus

Sayımlı	Toplam	Yaş grubu - Age group								
Census year	Total	0-4	5-9	10-14	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44
Toplam-Total										
1935	16 158018	2 728913	2 338790	1 594890	1 044567	1 389349	1 343257	1 226547	996087	797624
1940	17 820950	2 642005	2 682164	2 179157	1 526616	1 042298	1 389313	1 333208	1 157645	996084
1945	18 790174	2 471504	2 590727	2 359032	1 980162	1 480885	1 103397	1 430940	1 185767	1 100301
1950	20 947188	3 090323	2 573501	2 354655	2 387951	1 962548	1 477900	1 114029	1 287264	1 146756
1955	24 064763	3 858713	3 233882	2 382625	2 332689	2 317664	1 978041	1 477998	1 043648	1 286292

Edebiyatımızda II. Dünya Savaşı Yıllarında Çocuklar ve Çocukluk

II. Dünya Savaşına girmemiş olsak bile, savaşın sıcaklığının hemen yanı başımızda hissedildiği ve tüm olumsuz etkilerinin toplumda çok derin izler bıraktığına; özellikle bu etkilerin daha çok çocuklar üzerinde hissedildiğine ilişkin örnekler edebiyatımıza da yansımıştır. Örneğin, “*Muzaffer Arabul, Çakrazlar romanında bu talihsiz çocuklardan söz eder. Ayla Kutlu, Emir Bey’in Kızlarında, “Alman çizmesi”, “Alman hava gücü”, “Alman marşlarıyla “doldurulan çocukların daha propaganda kelimesinin anlamını bilmeden Yahudiler aleyhinde yapılan propagandalardan etkilendiklerine dikkatleri çeker... Rifat Ilgaz’ın Sarı Yazma eserinde de 2. Dünya Savaşının getirdiği sıkıntılar aktarılır. Otobiyografik olan bu eserde Rifat Ilgaz, en çok savaş yıllarında çocuklarına simit alamamanın acısını yaşadığını ifade eder... Reşat Enis Aygen’e ait olan Ağlama Duvarı’nda da Babuş’a benzeyen küçük bir gazeteci vardır. Yağmur, çamur içinde gazete satıp para kazanmaya çalışan çocuk için savaş aslında bilinmeyen bir şeydir. Ancak savaştan asıl etkilenen farkında olmasa da kendisidir. Savaşın alım gücünü iyice azaltıp dar gelirli insanları iyice sefaletle düşürmesi gerçeğini bizat yaşayan*

⁴² **İstatistik Göstergeler**, Statistical Indicators, Türkiye İstatistik Kurumu, Turkish Statistical Institute, 1923-2009.

odur. Üstelik bir Alman düşmanı Almanya'nın zaferinden bahsettiği için elindeki bütün gazeteleri yırtarak bu çocuğun o günkü kazancını engellemiştir. Kemal Bilbaşar'a ait olan Kaymaklı Tavukgöğsü (Pembe Kurt) isimli hikâye 2. Dünya Savaşı yıllarındaki fakirliği ferdi planda yansıtan bir örnektir. Hikâyede devletin verdiği elbise kuponlarını Yerli Mallar Pazarı civarındaki karaborsacılara satarak, aldığı parayla çelimsiz oğlunu doktora götürüp ilaç alan bir babanın dramı anlatılır. Engin adlı çocuk bakımsızlık ve iyi gıda alamaması yüzünden tüberküloz başlangıcı geçirmektedir. Oğlunu bu durumda gören babanın elinden, savaş çıkarıp dünyanın her tarafındaki insanları sefil edenlere lanet yağdırmaktan başka bir şey gelmez. "... Kör olası dünyaya savaşının sırası mıydı? Harp çıkmasaydı şimdi bu çocuk böyle mi olurdu) Ona yatarken 250 gram süt içirse, sabahları tereyağcığını, yumurtasını, reçelini yedirse, yanakları böyle solar mıydı? Harp çıkarmanın gözü kör olsundu. Baba elbise kuponlarını satarak temin ettiği paranın doktordan ve ilaçtan kalan kısmıyla oğluna oyuncak alıp, ilk defa kaymaklı tavukgöğsü yedirir... Halide Edip'in Sonsuz Panayır'ında da anne, hükümetin verdiği yünlü kumaşı karaborsacılara satarak kızı için mantoluk bir İngiliz kumaşı alıp, arkadaşları içinde çocuğunu boynu bükük kalmaktan kurtarır. Bu zor şartlar altında bile aileler önce çocuklarını düşünmekte, onları mutlu etmenin yollarını aramaktadırlar."⁴³

Bu edebiyat eserleri birer tarihi belge değildir, ancak yazarların eserlerinde yaşamın gerçeklerinden esinlendikleri düşünüldüğünde, sıradan insanların yaşamlarına ilişkin değerlendirmeleri, bu yaşanmışlıklardan ders almamıza ve savaşların bir daha yaşanmaması için bilinçlenmemize katkı sağlar.

Savaş yıllarının talihsiz çocukları, çocukluklarını da yaşayamamışlardır. "Simit satarak, odun toplayarak, ya da atın önündeki arpa tohumunu ya da süpürge tohumunu kavurarak karın doyurmaya çalışsan, bahçesinde inciri üzümü olanların şanslı olduğu, soğuk kış gecelerinde ocak başında oynadıkları oyunlarla yoksulluklarını unutan", başta babam Kamuran Şen, amcalarım Mustafa

⁴³ Alev Sınar Çılgın, "Savaşın Gerçek Kurbanları: Çocuklar", **Savaş Çocukları**, Öksüzler ve Yetimler, Editör: Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç, Baskı, İstanbul, 2003, s.356-359. Ayrıca Bkz. Alev Sınar Çılgın, **Türk Roman ve Hikâyesinde İkinci Dünya Savaşı**, Dergâh Yayınları, I. Baskı, İstanbul 2003.

Şen, Ali Doğan, Hüseyin Demirel'den o günlere ilişkin dinlediklerim, o yıllar Türkiye'sinin panoramasıdır.

Savaş ne olursa olsun bir felakettir. Savaşların değişmez kaderi, tüm olumsuzlukların önce çocukları vurması ve anneleri, babaları çaresiz bırakmasıdır. Nitekim II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de Seferberlik uygulaması nedeniyle erkeklerin silahaltına alınması sonucu, üretim alanlarındaki boşluğu kadının doldurmaya çalışması, ailenin geçimini sağlama görevinin kadına yüklenmesi, bu dönemde çocukları daha çok ev dışı alanlara itmiştir. Ekonomik sıkıntılar nedeniyle aile kurumunun geçirdiği sarsıntı, sokak çocuklarının çoğalmasındaki en önemli etkenlerdendir. Ne yazık ki çözüm bazen İzmir örneğindeki gibi zabıta tarafından bu çocukların şehir dışına çıkartılması şeklinde olmuştur.⁴⁴

Savaş yıllarında yaşanan sıkıntılar, savaş dönemi hükümetlerini bu konuda önlemler almaya zorlamış, günden güne büyüyen sorunlar konusuna muhtaç çocuklar konusunu gündeme getirmiştir. Savaş yılları, var olan gönüllü çabalara karşın, suç işleyen, sokakta çalışan/yaşayan, dilenci ve bakıma muhtaç çocukların sayısındaki hızlı artışların yaşandığı yıllar olmuştur.⁴⁵

Savaş yıllarında hüküm süren sıkıntılardan dolayı artan kimsesiz ve serseri çocukların sayısı ve onların problemleriyle ilgili ortaya çıkan sorunların haline dair önemli gayretlerden biri Kimsesiz ve Serseri Çocuklar projesidir. 1941-1942 Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Kurulu'na katılmak üzere Ankara'ya giden İstanbul Çocuk Esirgeme Kurumu Merkez Başkanı, devrin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye İstanbul'da geceleri umuma açık yerlerde yatan, dilencilik yapan, bir takım çocukların sayısının giderek arttığından bahsetmiştir. Bu durum üzerine Cumhurbaşkanlığı Makamının yönlendirmeleriyle, İstanbul'da

⁴⁴ “İzmir'deki Serseri Çocuklar Şehirden Çıkarılıyor”, **Tan**, 23 Ocak 1944.

⁴⁵ Sevda Uluğtekin, “1940'lı Yıllarda İstanbul'un Sokak Çocukları”, **Yaşam Boyu Sosyal Hizmet**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Yayınları, Ankara, 1999, s.200.

yerel yönetim ve merkezi yönetim unsurlarından oluşan bir komisyon, İstanbul'da sokaklarda savunmasız ve korunmaya muhtaç çocuklarla ilgili anket yapmış, yapılan anket çalışması neticesinde bir rapor oluşturmuştur. "İstanbul Sokaklarında Serseri Dolaşan ve Seyyar Satıcılık Yapan Kimsesiz Çocukların Durumu" isimli çalışmanın raporlaştırılmasında, korunmaya muhtaç çocuklar; "ana-babası hayatta olmayan", "bakacak kimsesi olmayan", "üvey ana-baba elinde kalmış", "dilenen", "aile içi şiddet nedeniyle sokağa düşmüş", "psikopat", "sokak çocuğu", "yoksul çocuk", "çete üyesi olarak istismar edilen çocuklar" şeklinde sınıflandırılmıştır.⁴⁶

Türkiye'deki kimsesiz veya serseri çocuklara ilişkin olarak yapılan çalışmalar arasında, birçok niteliği ile bu projenin ilk olduğu söylemek mümkün. Projenin fikri safhasından kanun haline gelinceye kadar geçen süre yaklaşık 10 yıldır. Proje hazırlandıktan sonra birtakım komisyonlarca yıllarca görüşülmüş, fikirler ve önerilerle geliştirilmiş ve nihayet 1949 yılında bir kanun vücuda getirilmiştir. Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkında Kanun'un ortaya çıkmasında, bu proje bir başlangıç niteliğindedir.⁴⁷

⁴⁶ Muammer Salim, **Geçmişten Günümüze Türkiye'de Çocuk Koruma Politikaları ve Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu**, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2011, s.52.

⁴⁷ Turgay Çavuşoğlu, Seval Çetin, Kenan Topçu, **İlk Korunmaya Muhtaç Çocuk Kanununun Çıkmasında ÇEK Projesi ve CHP Grubu Raporunun Etkileri**, Ayrıca bkz. Turgay Çavuşoğlu, Makbule Sarıkaya, İstanbul Serseri ve Satıcı Çocuklar Projesi, www.turgaycavusoglu.com.

Tan, 04.08.1944.

Savaş yalnızca halk sağlığını değil, toplumsal düzeni de altüst etmiştir. Bu dönemde boşanma olaylarında ciddi artışlar yaşanmıştır. İstatistik yıllıkları incelendiğinde kentler ölçeğinde ve İzmir’de de bunu görmek mümkündür.⁴⁸ Başta İstanbul, İzmir ve Ankara olmak üzere pek çok yerleşim biriminde başta hırsızlık olmak üzere fuhuş, gasp, yaralama yankesicilik, dolandırıcılık, sarhoşluk olaylarında da belirgin bir artış dikkati çekmektedir.⁴⁹ Çocuk suçluluğundaki artış yetkilileri önem almaya ve çocuk mahkemelerinin kurulması yönündeki girişimleri hızlandırmaya yöneltmiştir.⁵⁰ Özellikle yangın yerlerinde, harabelerde

⁴⁸ M. Şen, **a.g.t.**, s.12.

⁴⁹ “Şehir’de Asayiş”, **Anadolu**, 14 Kanun 1940; H.R. Öktem, “Şehir İçinde Haydutluk”, **Anadolu**, 6 Şubat 1944; Mustafa Nuri Devres, “Emniyet Tedbirleri”, **Anadolu**, 7 Şubat 1944.

⁵⁰ Sulhi Dönmezer, Garp Medeniyetinde ve Memleketimizde Çocuk Suçluluğunun Umumi İnkişafı, **İş ve Düşünce**, 34 (1943), s. 102-103, **Vatan**, 27 Ekim (Teşrin-i Evvel) 1943, **Vatan**, 11 Kasım 1943, **Tan**, 22 Temmuz 1945.

dolaşan kadınların sayısında artış dikkati çekerken; bu süreçte randevu-evleri de birer hastalık yuvası haline geldi. Tıpkı I. Dünya Savaşı yıllarında olduğu gibi, II. Dünya Savaşı yıllarında da savaş zengini vurguncu tüccarın çoğalması, buralarda fazla para yenmesine yol açmıştır.⁵¹

Büyük kentler barındırdığı nüfus yoğunluğu nedeniyle bu sıkıntılardan sıklıkla karşılaştığı yerleşim birimleriydi. Savaşın yol açtığı ekonomik çöküntü halkın alım gücünü düşürdü. Buna bağlı olarak bulaşıcı hastalıkların en çok görüldüğü yerler ise yoksul ailelerin ve işçi ailelerinin yaşadıkları yerleşkelerdi.

Örneğin İzmir'de; yoksul kesimlerin ve işçi ailelerinin yaşadığı Tepecik ve Halkapınar çevresi aynı zamanda tifüs, tüberküloz, verem gibi hastalıklarında yaygın olduğu yerlerdi. Korunmasız olan ailelerin yardımına yerel yönetimler, valilik ve belediye yetişmeye çalışıyordu. İzmir'de bu yoksul muhitlerde açılan hamamlar yoksul halkın imdadına yetişti. İzmir Belediyesi tarafından yoksul ailelerin çocuklarının tedavisi için Belediye Tephirhanesi açılmış, etüv (ütü) makineleri ile çamaşırları arındırılarak tifüs vakalarının önü alınmaya çalışılmıştır.⁵² İşçi sağlığını korumak amacıyla İşçi Sağlığını Koruma Cemiyeti⁵³ kurulmuş, Halkevi sosyal yardım şubesi aracılığıyla bu tür etkinlikler düzenli olarak sürdürülmüştür. Bu konuda destek veren diğer kurumlar; İzmir Yardımseverler Cemiyeti, Kızılay İzmir şubesi⁵⁴, Çocuk Esirgeme Kurumu, Buca ve Yamanlar Verem Savaş Sena Senatoryumudur.⁵⁵

⁵¹ Yaşar Aksoy, "Ege'de Zaman, Eski İzmir'de Fuhuş ve Rum Randevuevleri", **Yeni Asır**, 4 Mart 1990; O.R.Gökçe, "Batakhaneler", **Anadolu**, 19 II. Kanun 1944; "Mahalle Aralan", **Anadolu**, 5 Şubat 1944.

⁵² **Yeni Asır**, 22 Şubat 1942. Ayrıca Şehir Hifzıssıhha Meclisinin aldığı kararlar doğrultusunda başta cezaevi olmak üzere pek çok ev, otel, dükkan, otobüs, vapur ve sinema dezenfekte edilmiş, gıda ürünleri sıkı denetime tabi tutulmuş, halkın sağlık konusunda bilinçlenmesi amacıyla bilgilendirme çalışmaları yapılmıştır. **Anadolu**, 30 Mayıs 1943; 24 Haziran 1943.

⁵³ **Endüstri**, 4 I. Kanun 1939; Kemal Binbaşar, "İzmir'de İş Müesseselerinin Sağlık Durumu ve İşçi Hastanesi Davası", **Tan**, 10 Temmuz 1945.

⁵⁴ **Kızılay**, 17(1945), s.121.

⁵⁵ Nejat Yıldırım Kemal, "İzmir'in En Yakın Sayfyesi: Yamanlar Kampı", **Ticaret**, 8 Ağustos 1944.

İkinci beş yıllık kalkınma planını savaş nedeniyle uygulayamayan, savunma sanayiine yönelen Cumhuriyet hükümetleri⁵⁶; İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı olumsuz etkileri giderebilmek amacıyla, “*bütün nüfusun, özellikle de çocuk ve gençlerin, salgın hastalıklar, yoksulluk, kötü beslenme ve diğer problemler yüzünden bozulmuş olan sağlığının düzeltilmesi*”⁵⁷ konusunda elinden gelen tüm çabayı göstermiştir. Temeli Umumî Hıfzıssıhha Kanunu ile atılan ve günümüze kadar gelen sağlık sisteminin gelişmesinde altyapıyı oluşturan kanunda; genel sağlık politikaları, hastalıklardan korunma yanında; çocuk ve gençliğin korunması için hükümlerde yer almaktaydı.⁵⁸ Ancak mevzuattaki düzenlemeler her zaman bunların uygulanabileceği anlamına gelmiyordu. Nitekim savaş yıllarında Sağlık Bakanlığı bütçesindeki düşüş nedeniyle, sağlık hizmetleri önemli ölçüde aksadı.⁵⁹ Çoğu doktorun ordu emrine alınması, doktor eksikliği de olumsuz etkenlerdir.

Tüm bu olumsuzluklara karşın savaş dönemi hükümetlerinin yüz güldüren önemli çabaları da yadsınamaz. Örneğin okulların tatil zamanında çok zayıf, fakir, bakımsız ve hastalıklı çocukların (özellikle sıtmal) açık havada disiplinli, bakım altında, iyi beslenerek kuvvetlendirilmesi, eğitilmiş ve sağlam bir bünyeye okullarına gönderilmesi amacıyla ülke genelinde Kızılay Gençlik Kamplarının açılarak çocukların ve gençlerin sağlıklarının korunması konusundaki çabalar oldukça önemli sonuçlar doğurmuştur. “*Kampa katılmaları için seçilen sağlıklı çocukların çok büyük kısmında, kamp devreleri sonunda azımsanmayacak kilo artışları yaşanması ve sağlıklarının güçlenmiş olması kamp etkinliklerinin çok önemli bir amacı başardığını göstermektedir. Günümüzdeki Kızılay kamplarının, turizm amaçlı birer otel*

⁵⁶ İlhan Tekeli/Selim İlkin, **İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye’si**, İkinci Cilt, İletişim Yayınları, I. Baskı, İstanbul 2014.

⁵⁷ Yiğit Akın, **Gürbüz ve Yavuz Evlatlar: Erken Cumhuriyet’te Beden Terbiyesi ve Spor**, İletişim Yay., İstanbul, 2004, s. 59.

⁵⁸ 15 Haziran 1942 gün ve 4255 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkındaki Kanun.

⁵⁹ İlhan Tekeli/Selim İlkin, **Savaşın İçinden Geleceğe Yönelen İkinci Dünya Savaşı Türkiye’si**, Üçüncü Cilt, İletişim Yayınları, I. Baskı, İstanbul 2014, s.112.

*veya tatil köylerinden herhangi bir farkının kalmadığına dikkat edilirse, dönemin çok sıkıntılı şartlarına rağmen kampların, çocuk ve gençlerin özellikle kişisel eğitimlerinde, sağlıklarının iyileştirilmesinde ne kadar verimli oldukları ve ne kadar büyük bir işin üstesinden geldiği görülmelidir.*⁶⁰

Türkiye’de savaşın etkilerinin çocuklar üzerinde böylesine etkili olduğu süreçte yanı başımızdaki komşumuz Yunanistan’da ise açıktan ölümler kol geziyordu. “Gıda ihtiyacının bir kısmını ithal etmek durumunda olan Yunanistan, işgal döneminde bu girişimini gerçekleştirememiştir. Tarım faaliyetlerinin de aksaması ve ağır kış şartları problemin büyümesine yol açmış ve 1941 sonbaharından itibaren Yunanistan’da “Büyük Açlık” diye tabir edilen bir dönem başlamıştır. Yunanistan’ın bu zor günlerinde ilk destek sağlayan ülkelerden birisi Türkiye olmuştur. Özellikle Kızılay, gıda maddeleri ve sağlık malzemelerinin gönderilmesi için önemli çalışmalar yapmıştır. Kızılay haricinde birçok kuruluş ve organizasyon da bu insanlık görevinde aktif rol üstlenmişlerdir. Türkiye, ilk andan itibaren komşusuna destek olmaya çalışmış ve bu faaliyetler savaş sonuna kadar devam etmiştir. Yunanistan ‘da gıdasızlıktan kaynaklanan ölümler ve hastalıklardan en çok etkilenen kesim çocuklardı. Yaşanan bu insanlık dramı karşısında Kızılay’ın attığı önemli bir adım Yunanistan’dan getirilecek bazı çocukların bakımlarını üstlenmek istemesi olmuştur.⁶¹ Ancak Yunan Kızılhaç’ının başvurusu ve isteği üzerine teşebbüsten vazgeçilmiştir.”⁶²

Tüm savaş yılları boyunca Türkiye, eldeki olanaklar ölçüsünde yalnızca kendi ülkesindeki sorunlara çözüm üretmekle kalmamış, Yunanistan’a yardım ederek pek çok Yunanlı yurttaşta destek sağlayarak insanlığa örnek bir tavır sergilemiştir. Elbette savaş yıllarının Türkiye’si yokluklar, kıtlıklar yaşamış, ekmeğin karneye bağlandığı⁶³ zorlu bir süreç

⁶⁰ Taner Bulut, “Cumhuriyet’in Bir Gençlik Projesi Olarak Kızılay Kampları (1936-1950)”, **ÇTTAD**, VI/14 (2007 / Bahar).

⁶¹ Bülent Bakar, “Zor Zamanlarda İyi Komşuluk Örneği: II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’den Yunanistan’a Yapılan Yardımlar”, **AAMD**, C:XXIV, 71 (Temmuz 2008).

⁶² Doç. Dr. Ulvi Keser, **Kızılay Belgeleri Işığında Yunanistan’da Ölüm, Açlık, İşgal, (1939-1949)**, Türk Kızılay Derneği Yayınları, Ankara, 2010, s. 456.

⁶³ Hakkı Ocakoğlu, “Ekmek Davamız”, **Yeni Asır**, 15 Temmuz 1942.

geçirmiştir. Ancak, Yunanistan'daki gibi açlıktan ölümler yaşanmamıştır.⁶⁴

Şunu da hemen belirtmemiz gerekir ki, aile kurumunun sarsılmasının yarattığı olumsuz sonuçlar daha çok kent merkezlerinde dikkati çekmektedir. II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye kırsalına yönelik araştırmalar henüz araştırmacılardan yeterli ilgiyi görmemiştir. Kent ve kırsal yaşantılarda konuya ilişkin benzerlik ve farklılıklar ancak yapılacak yeni araştırmalar sonucunda ortaya çıkacaktır.

Savaşın Eğitim Öğretim Yaşamına Etkileri

Bu dönemde savaşın olumsuz etkileri eğitime de yansır. 1939–1945 yılları arasında süren savaş döneminin sıkıntıları, sosyal-ekonomik problemleri resmi politikalara yansiyarak eğitim öğretim programlarının oluşturulmasında, kullanılan öğretim metotlarında, okulların nüfusu artırmak için alınan önlemlerde, müfredat ve ders içeriklerinde etkisini hissettirir. Bunun yanında savaş sürecinin getirdiği olağanüstü uygulamalara karşı halkı uyarmak ve topyekûn savaş olasılığının kol gezdiği süreçte toplumu savaşa hazır hale getirmek amacıyla okullu nüfusun dışında kalan kesimin bilinçlendirilmesi, köylünün kalkındırılması, cehaletle mücadele etme ve yetişkinlerin eğitimi de en az resmi politikalar kadar önem kazanmıştır.⁶⁵

Eğitim ve kültür alanında ilk, orta, teknik okullar ve üniversiteler ile Halkevleri, Köy Enstitüleri kanalıyla düşünsel beslenmeyi mümkün

⁶⁴ Karneye bağlı olan bu maddelerin fiyatlarındaki yükselmelerin halk üzerinde yarattığı sıkıntılar oldukça önemli bir konudur. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki; "Türkiye halkı bunlardan epeyce sıkıntı çekmiş, ama açlık çekmemiştir. Kitlevi, açlık ve ölümler, hatta münferit açlık vakaları bile görülmemiştir. Bürokrasi ceberut bir yöntemle asayiş ve düzeni sağlamış, paniği önlemiş ve hatta Yunanistan gibi açlık çeken ülkelere bile yardım edebilmiştir." İlber Ortaylı, "Şehirlerde Hayat", **VI. Askeri Tarih Semineri Bildirileri**, Ankara 1998, s.425.

⁶⁵ Müslime Güneş - Özlem Karabacak, **İkinci Dünya Savaşı Döneminde Eğitim ve Kültür Politikalarının Taşraya yansması: Aydın İli Örneği**, Türkiye Cumhuriyeti'nin 90. Yılına Armağan, Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları: 44, Aydın, 2014, s. 62-76.

kılacak eğitim, sanat ve bilim etkinlikleri genişletilerek sürdürülmüştür. Dünyada bütün kaynakların silahlanmaya ayrıldığı ve kentlerin korunması, kültür ve tarih varlıkları ile ortak miras kavramlarının mevcut olmadığı, okul çağındaki nüfusa yalnızca asker gözüyle bakıldığı, savaş meydanlarında gencecik hayatların söndüğü, savaş alevinin Türkiye sınırlarını yaladığı bir ortamda ülkede eğitim ve kültür faaliyetlerine önemli ölçüde kaynak ayrılması, her şeye rağmen çağdaşlaşma atılımından ödün verilmediğini düşündürmektedir.

Savaşın etkisine rağmen sosyal yaşam içinde kültürel ve sanatsal faaliyetlere büyük önem verilerek çağdaşlaşma sürecine önemli ve büyük katkılar sağlanmış, savaş yılları içerisinde eğitim ve kültür faaliyetlerindeki gelişmeler, günümüzde dahi etkileri konuşulan atılımlar olmuştur. Türkiye ateş çemberinden uzak kalmayı başararak savaştan sonra üretim sahasında çalışacak, bilimsel ve kültürel düzeyi yükseltecek insan gücü kaybının da önüne geçilmiştir.⁶⁶

Savaş yıllarında bütçelerden eğitime ayrılan payları incelendiğinde özellikle 1942 yılından sonra genel bütçe içerisinde eğitime ayrılan payın 1939 yılı öncesi oranlarının da üstüne çıktığı, 1945 yılında % 7.96'ya ulaştığı görülmektedir.⁶⁷ Savaşın özellikle savunma harcamaları üzerine getirdiği ağır yüke karşın bu artış, Milli Eğitim Bakanı'nın da dile getirdiği gibi Meclis ve hükümetin eğitim öğretim faaliyetlerine karşı duyarlılığını ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda 1939-1945 savaş döneminin getirdiği buhranın, o yıllardaki eğitim ve öğretime verilen önem bakımından bir şanssızlık olduğu söylenebilir. Devletin savunma giderlerinin yanında eğitime oldukça küçük bir pay ayrılmış gibi görünse de dönem hükümetlerinin programlarında mevcut sıkıntılara rağmen eğitim öğretim faaliyetlerinin aksamamasına yönelik söylemleri ön plandadır.⁶⁸

⁶⁶ A.g.m., s.75.

⁶⁷ "1938-1950 Türkiye'de Eğitim Bütçesi", **T.C.Maliye Bakanlığı, Bütçe Gelir ve Gider Gerçekleşmeleri (1924-1995)**, Ankara, 1995, ss.205-229.

⁶⁸ M. Güneş-Ö. Karabacak, a.g.m, s. 66.

Aşırı fiyat artışları ve her an savaşa hazırlıklı olmak amacıyla uygulanan karartma uygulamaları, ders programları⁶⁹ başta olmak üzere, okula giriş çıkış saatlerini, hatta yılsonu sınavlarının erkene alınıp okulların erken tatil edilmesi zorunluluğunu da gündeme getirmişti. Fiyatlardaki aşırı yükselmeler doğal olarak ders araç ve gereçlerine de yansdı. Çocukluğu savaş yıllarına rastlamış olan Altan Öymen'de, "ders araç gereçlerindeki kalitesizlik ve darlık yüzünden, yüksek gelirli ailelerin çocuklarının bile sıkıntı yaşadıklarını *Bir Dönem Bir Çocuk* adlı eserinde belirtmekte ve yaşanan sıkıntıları şöyle dile getirmektedir.⁷⁰ "*Hepimizin harçlığı çok azdı. Bir simit almaya bazen yeter bazen yetmezdi. Çok canımız çekerse birbirimizden birkaç kuruş borç aldığımız olurdu. Tanımayanlar için kimin zengin, kimin fakir çocuğu olduğu pek belli olmazdı.... 'Tek tip önlük' konusunu daha önce anlattım. Okul dışı önlüksüz zamanlarda da herkesin giyim kuşama birbirine benzerdi. Giyimde tasarruf esastı. Ayakkabıların altı delinince pençelenmesi, üstü sökülünce dikilmesi, çorapların yırtılınca örgüyle veya yamayla tamir edilmesi normal sayılırdı. İyice eskimeyen giyim eşyasının yerine yenisinin alınması anormal sayılırdı....Okuldan çıkan çocuklar, uzak yerlerde de otursalar evlerine aynı şekilde giderlerdi. Ya yürüyerek, ya otobüse binerek. Servis aracı diye bir şey bilinmezdi."*

Öte yandan dar gelirli ve yoksul ailelerin çocukları ise çalışmak zorunda kaldıklarından, eğitim ve öğretimleri aksıyordu. Geçim sıkıntısı yaşayan ailelerin çocuklarının eğitimlerinin aksaması ve okul devamsızlığı bu yıllarda önemli bir artış gösterdi.Eğitim de bu yılların en önemli sorunu okula devam sorunuydu. Nitekim 1943-44 yılında İlkokullardan 200.000 mezun verilmesi gerekirken, 75.000 mezun verilmesi durumun vahametini ortaya koyması açısından önemlidir.⁷¹ Okuluna devam edemeyip çalışmak zorunda kalan çocukların dramlarına ilişkin dönemin

⁶⁹ "Liselere Askerliğe Hazırlık Dersleri Konulduğu Gibi", (bkz. BCA, 83/36.5, BCA, 106/69.2, **İlköğretim Dergisi**, C. I, Sayı: 20, s. 312, **a.g.e.**, C.3, S. 54, s.576-577), "*Hudutlarımızda sınırlarımızı bekleyen askerlerimiz için de kız öğrencilere derslerde örgü öğretilip, kız öğrencilerin ördükleri fanilalar, askerlere gönderiliyordu.*" **İlköğretim Dergisi**, C.4, Sayı.69-70.

⁷⁰ Altan Öymen, **Bir Dönem Bir Çocuk**, İstanbul 12. Baskı, 2005, Doğan Kitap. s.141-146

⁷¹ İsmet İnönü, "İlköğretim Davamız", **Ülkü**, 71(1944), s.4.

gazetelerinde çok sayıda habere rastlamak mümkündür.⁷² Altan Öy-
men, çocukların çeşitli işlerde çalıştırıldıklarına ilişkin şöyle demektedir.
“*Akşam Haberleri gazetesini bayi çocuklar sokaklarda ‘Yazıyo...oor’ diye bağırarak
satarlardı... O arada bazı işini bilenler de Tayyare Bombardımanlarına Karşı Ted-
bir Kılavuzu gibi adlar altında broşürler bastırmuşlardı. Bunları şehrin en kalabalık
yerlerinde çocuklar aracılığıyla sattırıyorlardı.*”⁷³

Dar gelirli ailelerin savaş yıllarında çocuklarını meslek okullarına
göndermek istemeleri, çocukların kısa sürede meslek sahibi olmaları
açısından etkili olmuştur. Mesleki teknik okulların buldukları illerde
yoksul aileler özellikle bu okulları tercih ediyordu. Ancak mesleki teknik
eğitim, “defter, kitap masrafı yanında, malzeme (kızlar için dikiş nakış
aletleri, erkek için tahta, çivi laboratuvar malzemeleri gibi) masrafı be-
raberinde getiriyordu. Bu ekstra masrafların Aydın’da çocukların okul-
lardan alınmasına yol açması Maarif Vekilliği’ni harekete geçirmiş tüm
okullara malzeme istenmemesi” konusunda tamim göndermiştir.⁷⁴

Dönemin yönetici kadroları tarafından en azından çocukların ve
gençlerin okula devam edebilmeleri için iyimser çabalar da söz konusu-
dur. Öte yandan II. Dünya Savaşı yıllarında yaşanan kâğıt sıkıntısı, ga-
zete sayfalarının eksik çıkmasına neden olduğu gibi, Milli Eğitim Vekâ-
let’ini de ders kitaplarının basımı konusunda temkinli hareket etmeye
yönelmiştir. Ders kitaplarının basılabilmesi için bakanlık önceden kâğıt
stoku yaparak önlem almaya çalışmıştır.⁷⁵

Her türlü zorluğa ve yokluğa karşın, savaş yıllarının çocukları dün-
yadaki gelişmelere karşı da kayıtsız değillerdi. Altan Öy-
men’in belirttiği gibi; “*savaşla ilgili gelişmeler sadece büyüklerin değil, çocukların da konusuydu.
Bu, okulda ertesi günkü teneffüs sohbetlerimiz için de geçerliydi. Bizim yaşlarımız-
daki çocuklar, savaşın öncesinden beri sadece Hitler, Musolini, Stalin gibi dönemin*

⁷² **Vatan**, 14 Şubat 1943, **Tan**, 11 Ağustos 1944, **Vatan**, 11.11.1943.

⁷³ A. Öy-
men, **a.g.e.**, s.138-139.

⁷⁴ Kemal Gençosman, “Okul Masraflarına Dair”, **Ulus**, 12 Kasım 1941.

⁷⁵ **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, No: 650, 33 01-02/98.24/1.

*devamlı diktatörlerini değil, İngiltere ve Fransa gibi demokratik ülkelerin değişken başbakanlarının adlarını da bilirdi.*⁷⁶

Dönemin güç koşullarında devletin yetişemediği alanlara yardımseverler cemiyetleri yetişmeye çalıştı. Savaşın ilk yıllarından itibaren Asker Ailelerine Yardım Cemiyetleri, Yardımseverler Cemiyeti, Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu, Verem Savaş Sena toryumları, il ve ilçe parti teşkilatları ve özellikle Halkevlerinin sosyal yardım kollarının, köycülük şubelerinin katkıları yoksul ve kimsesiz çocuklar için bir umut ışığı oldu.⁷⁷

SONUÇ

İki büyük dünya savaşının da yaşandığı XX. Yüzyıl, insanlık tarihinin en korkunç dramlarının yaşandığı bir kesittir. Her savaşta olduğu gibi bu savaşların da mağdurları çocuklardır. II. Büyük Savaş'ın dışında kalmayı başarmış olan Türkiye'de savaş ekonomisi uygulamaları, kıtlıklar, yaşam standartlarının düşmesine bağlı olarak artan salgın hastalıklardan en çok etkilenen kesim tabii ki çocuklar olmuştur. Savaş yılları bebek ve çocuk ölümlerinin ve boşanmaların arttığı bir dönem oldu. Türkiye'nin büyük kentlerinde okulunu bırakmak zorunda kalan, kimsesiz, sokaklarda yaşayan çocukların sayısı bir hayli arttı. Ülkeyi yönetenler savaşın zorluklarını en çok hisseden kesimlerin sorunlarına tüm gayretleriyle çözüm bulmaya çalıştılar. Devletin yetemediği alanlarda gönüllü sosyal yardım kuruluşları kimsesizlere ve çocuklara el uzatmaya çalıştı. II. Dünya Savaşı'nı yaşayan Türk çocukları önceki savaşların kurbanı olan çocuklardan ve Avrupa'da soykırıma uğrayan yaşlılarından daha şanslıydılar. Türkiye kendi yaşamış olduğu güçlükler karşın, Yunanistan'da açlıktan ölmek üzere olan pek çok çocuğa ve çaresiz insana el uzatırken, savaşa rağmen eğitime ayrılan bütçeyi her ne pahasına

⁷⁶ A. Öymen, **a.g.e.**, s.146.

⁷⁷ **Cumhuriyet**, 14 Şubat 1943, Son Posta, 17 Nisan 1943, **Kızılay**, 17(1945), s.121, **Ticaret**, 8 Ağustos 1944.

olursa olsun eksiltmedi. Nitekim bu yıl Nobel ödülüne layık görülerek hepimizi sevince boğan “Bir Aziz İnsan, Aziz Sancar” çocukluğu savaş yıllarının Mardin’in Savur ilçesinde eğitimini tamamlamıştır. “*Cumhuriyet, II. Dünya Savaşı’nın fakirliği içinde dahi, Mardin’in Savur ilçesindeki çocuklara öğretmen göndermiş, eşit tahsil ve yükselme imkân tanımıştır.*”⁷⁸

KAYNAKÇA

T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, No: 650, 33 01-02/98.24/1.

BCA, 83/36.5.

BCA, 106/69.2.

AKIN, Yiğit **Gürbüz ve Yavuz Evlatlar: Erken Cumhuriyet’te Beden Terbiyesi ve Spor**, İletişim Yay., İstanbul, 2004.

AKSOY, Yaşar, **Bir Kent, Bir İnsan**, İzmir’in Son Yüzyılı; **Süleyman Ferit Eczacıbaşı’nın Yaşamı ve Anıları**, İstanbul 1986.

AŞIK, Melih. “Bir Aziz İnsan”, **Milliyet**, 9 Ekim 2015.

AYRAL, Nezih. ”Türk Memurları”, **Belediye Mecmuası**, 182 (Temmuz 1940).

AKSEKİLİ, Alper, “VI. Askeri Tarih Semineri Açılış Konuşması”, **VI. Askeri Tarih Semineri Bildirileri**, Ankara 1998.

AYDEMİR, Süreyya, **İkinci Adam**, C. II, 5. Basım, İstanbul 1985.

AYIŞIĞI, Metin “ II. Dünya Savaşı Başlarında İstanbul’da İhtikâr Me-selesi”, **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri**, Ankara 1998

AYRAL, Nezih. ”Türk Memurları”, **Belediye Mecmuası**, 182 (Temmuz 1940).

BAKAR, Bülent, “Zor Zamanlarda İyi Komşuluk Örneği: II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’den Yunanistan’a Yapılan Yardımlar”, **AAMD**, C. XXIV, 71 (Temmuz 2008).

⁷⁸ Melih Aşık, “Bir Aziz Adam”, **Milliyet**, 09 Ekim 2015.

BARAN, Tülay Âlim, “İkinci Dünya Savaşı Türkiye’sinin Mali Portresi”, **VI. Askeri Tarih Semineri Bildirileri-II, (20-22 Ekim 1997)**, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye, Ankara, 1999.

Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, İstatistik Yıllığı, 1940-1941, Ankara 1942, s.142.

Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü İstatistik Yıllığı, C.16 (1947), Ankara 1948.

Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü İstatistik Yıllığı, C.16 (1947), Ankara 1948.

Baydar, **Ertuğrul İkinci Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri**, Ankara, 1978.

BORATAV, Korkut, “İktisat Tarihi (1908-1980)”, **Türkiye Tarihi 4**, İstanbul, 1995.

BOYKOY, Seher, “Bir Savaş, Bir Kent; II. Dünya Savaşı ve Samsun”, **Geçmişten Geleceğe Samsun, I. Kitap**, Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Tarihsiz.

BULUT, Taner, “Cumhuriyet’in Bir Gençlik Projesi Olarak Kızılay Kampları (1936-1950)”, **ÇTTAD**, VI/14 (2007 / Bahar).

CEM, İsmail, **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Cem Yayınevi: İstanbul (1995).

ÇILGIN, Alev Sınar, “Savaşın Gerçek Kurbanları: Çocuklar”, **Savaş Çocukları**, Öksüzler ve Yetimler, Editör: Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç, Baskı, İstanbul, 2003.

ÇAVUŞOĞLU, Turgay - ÇETİN, Seval, TOPÇU, Kenan, “İlk Korunmaya Muhtaç Çocuk Kanununun Çıkmasında ÇEK Projesi ve CHP Grubu Raporunun Etkileri, Ayrıca bkz. Turgay Çavuşoğlu, Makbule Sarıkaya, İstanbul Serseri ve Satıcı Çocuklar Projesi”, www.turgaycavusoglu.com.

ÇILGIN, Alev Sınar, **Türk Roman ve Hikâyesinde İkinci Dünya Savaşı**, Dergâh Yayınları, I. Baskı, İstanbul 2003.

DÖNMEZER, Sullhi, “Garp Medeniyetinde ve Memleketimizde Çocuk Suçluluğunun Umumi İnkişafı”, **İş ve Düşünce**, 34 (1943).

GÜNDOĞAN, Salim, **Köycülük ve Köy Davası Hakkında Bir Etüt, Aydın Halkevi Neşriyatından: 28**, Köycülük Şubesi, Aydın CHP Basımevi 1943.

GÜNEŞ, Günver, “II Dünya Savaşı’nda Ödemiş”, **VI. Askeri Tarih Semineri Bildirileri**, C.II, Ankara 1998.

_____, “Türkiye’de Savaş Ekonomisi Uygulamaları Ve Toplumsal Yaşama Etkileri”, **Türkler Ansiklopedisi**, C:17, İstanbul, 2002.

GÜNEŞ, Müslime, “İkinci Dünya Savaşı’nda Kuşadası’nın Sosyo-Ekonomik Hayatı”, **Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu** (23-26 Şubat 2000), İzmir 2001.

_____, “II. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir’in Kültürel Hayatında Sinema ve Tiyatro”, **İzmir Kent Kültürü Dergisi**, Sayı: 6 (Mart 2003).

_____, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Denizli”, **Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri** Denizli 2007.

_____, “II. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir’de Gündelik Hayat”, **Cumhuriyet’in İlanının 85. Yılında Uluslararası Cumhuriyet Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Isparta 22-24 Ekim 2008.

GÜNEŞ, Müslime - GÜNEŞ, Günver, “II. Dünya Savaşı’nda Antalya”, **Cumhuriyet Döneminde Antalya Ulusal Sempozyumu**, Antalya 2003.

GÜNEŞ, Müslime - KARABACAK, Özlem, “İkinci Dünya Savaşı Döneminde Eğitim ve Kültür Politikalarının Taşraya yansımaları: Aydın İli Örneği”, **Türkiye Cumhuriyeti’nin 90. Yılına Armağan, Adnan Menderes Üniversitesi yayınları: 44**, Aydın 2014.

GÜZEL, M. Şehmuz “II. Dünya Savaşında İşçiler ve Sermaye” **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, XVI/150 (Aralık 1992).

HOBBSAWM, Eric, **Kısa 20. Yüzyıl Tarihi 1914-1991**, İstanbul, 1996.

Holokost Dönemi Çocukları, www.ushmm.org/wlc/tr/article.php?ModuleId=10005142

İNÖNÜ, İsmet, “İlköğretim Davamız”, **Ülkü**, 71 (1944).

Kızılay, 17(1945).

KESER, Ulvi, **Kızılay Belgeleri Işığında Yunanistan’da Ölüm, Açlık, İşgal, (1939-1949)**, Türk Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2010.

KOÇAK, Cemil, **Millî Şef Dönemi**, (1938- 1945), Ankara 1986.

_____, “Siyasi Tarih (1923-1950)”, **Türkiye Tarihi 4**, İstanbul, 1995

METİNSOY, Murat. **II. Dünya Savaşı’nda Türkiye, Savaş ve Gündelik Yaşam**, Homer Kitapevi, 1. Baskı, İstanbul 2007.

15 Haziran 1942 gün ve 4255 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkındaki Kanun.

ORTAYLI, İlber, “Şehirlerde Hayat”, **VI. Askeri Tarih Semineri Bildirileri I**, Ankara 1998.

ÖYMEN, Altan, **Bir Dönem Bir Çocuk**, İstanbul 2002.

_____, **Bir Dönem Bir Çocuk**, İstanbul, 2005, 12. Baskı, 2005, Doğan Kitap.

ÖZ, Baki, **Bıçağın Sirtında Siyaset**, İstanbul, 1996.

ÖZTÜRK, Cemil, **İmparatorluktan Ulus Devlete Türk İnkılap Tarihi**, Ankara, 2005.

SALİM, Muammer, **Geçmişten Günümüze Türkiye’de Çocuk Koruma Politikaları ve Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme**

Kurumu, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2011.

SUVLA, Refii Şükrü, **Harpte Devlet Ekonomisi**, Ankara 1940.

ŞEN, Müslime, “**II. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir’in Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Hayatı**”, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 1998.

TEKELİ, İlhan - İLKİN, Selim, **Savaşın İçinden Geleceğe Yönelen İkinci Dünya Savaşı Türkiye’si**, Üçüncü Cilt, İletişim Yayınları, I. Baskı, İstanbul 2014.

_____, **İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye’si**, İkinci Cilt, İletişim Yayınları, I. Baskı, İstanbul 2014.

TEZEL, Yahya Sezai, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Tarih Vakfı Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1994.

Türkiye’nin Demografik Dönüşümü-Nüfus Etütleri, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, 1968-2008

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C. I (24 Mayıs 1944).

T.C. Maliye Bakanlığı, Bütçe Gelir ve Gider Gerçekleşmeleri (1924–1995), Ankara, 1995.

ULUĞTEKİN, “Sevda, 1940’lı Yıllarda İstanbul’un Sokak Çocukları”, **Yaşam Boyu Sosyal Hizmet**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Yayınları, Ankara, 1999.

WEISBAND, Edward, **İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye**, İstanbul, 2002.

YELİSEYEVA, N. V. - MANFRED, A.Z. **Yakın Çağlar Tarihi**, İstanbul 1978.

Gazeteler

Anadolu, Aydın, Cumhuriyet, Endüstri, Milliyet, Son Posta, Tan, Ticaret, Ulus, Vatan.

İlköğretim Dergisi, C.I, S. 20, s.312, **a.g.e.**, C. 3, S. 54, s. 576-577.

İlköğretim Dergisi, C.4, S. 69-70.

SOĞUK SAVAŞ BAŞLANGICINDA DIŞ ETKENLERİN TÜRKİYE'DE TOPLUMSAL DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜME ETKİLERİ

N. Selcen KORKMAZCAN*

ÖZET

İkinci Dünya Savaşı'nın 1945 yılında sona ermesiyle dünyanın tümünü etkileyen çatışmalar bitmişse de, yine dünyanın tümünü etkileyen ve 45 yıl süren çatışmasız bir savaş başlamıştır. Türkiye, başrolde ABD ve Sovyetler Birliği'nin bulunduğu Soğuk Savaş'ta uluslararası ortamda yaşanan değişimden en çok etkilenen ülkelerden biri olmuştur. Savaş sonlanırken Sovyetler Birliği, Türkiye'ye, 20 yıllık dostluk antlaşmasının süresini uzatmayacağı kararını bildirmiştir. Türkiye'nin, konuyu görüşmek üzere yaptığı girişimlerde, yüzyıllardır sıcak denizlere inmek için çıkış noktası olarak gördüğü boğazlarda, hak sahibi olma niyetlerini tekrarlamış ve sınır bölgesinden toprak talebinde bulunmuştur. Türkiye, bu istekleri, savaş riskini göze alarak reddetmiş, güçlü komşusuna karşı tek başına direnç göstermeye çalışmıştır. Sovyetler Birliği'nin askeri ve ideolojik olarak yayılcı tutum izlemesinden rahatsızlık duymaya başlayan ABD, yeni dünya düzeninde aktif bir rol alacağını ortaya koymuştur. Soğuk Savaş'ın hazırlıklarının başladığı bu süreçte Türkiye, kuzey komşusu Sovyetler Birliği'nden gelen tehditler karşısında ABD ile yakınlaşmaya başlamıştır. Bu yakınlaşma, savaş durumunun geri dönülemez bir hâle girmesinden sonra da artarak sürmüştür, Türkiye, jeopolitik konumunun etkisiyle ABD tarafından vazgeçilmez bir müttefik olarak kabul edilmiştir. Türkiye'de, bu yakınlığı korumak ve daha ileri taşımak için siyasi, ekonomik, askeri ve toplumsal açıdan geçmişten farklı adımlar atılmaya başlanmıştır. Sovyet tehdidi ve Amerikan ilgisi karşısında Türkiye'nin değişen tutumu ülkeyi, sonuçları günümüze kadar taşınabilecek şekilde, çok yönlü olarak etkilemiştir.

¹ Yrd. Doç. Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi, selcenko@gmail.com

Bu çalışmada, Soğuk Savaş'ın başlarında ortaya çıkan Sovyet tehditlerinin ardından başlayan Türk-Amerikan yakınlaşmasının Türkiye'de yarattığı toplumsal değişim ve dönüşüm ele alınacaktır. Emperyalist devletlere karşı verilen Milli Mücadele'nin sonunda bağımsızlığını kazanarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında tam bağımsızlık inancından uzaklaşarak hareket etmesi, toplumda da karşılık bulmuştur. Devletin Sovyet karşıtı ve ABD yanlısı tutumu, toplumun da bu doğrultuda tavır takınmasına neden olmuştur.

THE EFFECT OF EXTERNAL FACTORS ON SOCIAL TRANSFORMATION IN TURKEY IN EARLY COLD WAR PERIOD

ABSTRACT

Towards the end of the Second World War, the Soviet Union communicated to Turkey about her decision not to prolong the friendship agreement that had been in place for 20 years between the two countries. During Turkey's attempts to discuss the matter, the USSR reiterated her long alleged claim of rights over the Turkish Straits – a passage to reach the warm waters – and demanded territories from the Turkish side of the common border. Turkey rejected these claims at the expense of the risk of war and made an effort to stand firm against her powerful neighbour on her own. The US, uncomfortable with the military and ideological expansion of the USSR, declared that she would play a more active role in the new world order. The Truman Doctrine, an approach that constituted a turning point not only in US foreign policy but also in Turkish politics is said to have marked the official start of the Cold War. At the same time, the pro-American tendencies in Turkey that resulted from the Soviet threat reached a peak with the announcement of the aforementioned doctrine. However, after a while, the efforts on the part of Turkey to sustain military assistance and economic aid via the Marshall Plan, which can be seen as a product of the Truman Doctrine, coupled with the personal preferences of administrators, went to extremes. Through a process that began with the Soviet threats and the US support, the political, military, economic and cultural influence of the US became a permanent fixture of Turkish political life and the society transformed under these circumstances.

GİRİŞ

Emperyalizme karşı verdiği savaşla kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, kuruluşundan yaklaşık 15 yıl sonra başlayan İkinci Dünya Savaşı'na, ilkinin ve kendi Milli Mücadelesi'nin etkilerini de düşünerek katılmamayı tercih etmiştir. Saldırıya uğramadığı ve bir şekilde mecbur kalmadığı müddetçe savaş dışı kalabilmek amacıyla da çok dikkatli bir dış politika izlemiştir. İzlediği politikayla hem kendini, hem bağımsızlığını, hem saygınlığını korumayı başarmış; bunu gerçekleştirirken tahhütlerine de bağlı kalmıştır. Savaş başladıktan sonra, 19 Ekim 1939 tarihinde İngiltere ve Fransa ile imzaladığı ittifak antlaşmasında savaşa katılma yükümlülüğü üstlenmesine karşın hedeflediği gibi çatışma ortamının dışında kalmayı başaramamıştır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında ulusal çıkarları ön planda tutmaya çalışarak izlenen bu dikkatli politika, savaşın sonunda ortaya çıkan yeni dünya düzeninde korunamamıştır.

Sovyetler Birliği, İkinci Dünya Savaşı'na, Almanya ile imzaladığı Saldırmazlık Paketi sonucunda doğu Avrupa paylaşımıyla başlamış; Almanya'nın paketi iptal edip 22 Haziran 1941'de kendisine saldırmasıyla Müttefik Devletler tarafında yer almıştır. Almanya- İtalya- Japonya'nın oluşturduğu Mihver güçlerine karşı hareket eden Müttefikler, savaşın kaderinin değiştiği 1943 yılından itibaren, savaşın kendi galibiyetleriyle sonuçlanacağı öngörüsüyle, savaş sonu düzenini kendi çıkarlarına uygun şekilde kurabilmek için sıklıkla bir araya gelmeye başlamışlardır. Savaş hızla sona erdirip yeni bir barış düzeni kurmak için gerçekleşen konferanslarda Sovyetler Birliği ve batılı müttefikler arasında, ortak düşman sayesinde 1917 sonrasında üstü örtülen farklılık, ortak düşman etkisizleşmeye başladıkça açığa çıkmıştır.

Savaş sonu düzeninin kurulmasında önemli bir yeri bulunan Yalta Konferansı'nda yeni düzen şekillendirilmeye çalışılırken, bu düzende galipler masasında yer alacak devletlerin de belirlenmesi için karar alınmıştır. Kalıcı barışın sağlanabilmesi için San Francisco'da uluslararası bir konferansın toplanmasına karar verilmiş; 25 Nisan 1945'te toplanacak Birleşmiş Milletler Konferansı'na katılmak isteyen devletlerin, 1 Mart 1945'e kadar mihver devletlere savaş ilan etmesi gerektiği kararı alınmıştır. Türkiye, yerini yanlarında gördüğü müttefiklerin isteği doğ-

rultusunda Yalta Konferansı'nda alınan karara uygun hareket ederek 23 Şubat 1945'de Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiş, Birleşmiş Milletler Beyannamesi'ni imzalamıştır.¹Türkiye'nin savaşmadığı savaşı ilan ederek İkinci Dünya Savaşı'na katıldığı gün,savaşa katılmayı reddettiğinde İngiltere'nin isteğiyle 1 Nisan 1944'te kesilen Amerikan yardımları ilk kez bir anlaşma düzenlenerek yeniden başlatılmıştır. Galipler masasında yer almanın rahatlığına kavuşan Türkiye, bu süreçten sonra da bulduğu desteği korumaya, hatta artırmaya çalışmıştır.

Müttefikler arasında rekabetin var olduğunu belirgin şekilde ortaya koyan Yalta Konferansı sonrasında Sovyetler Birliği'nin geçmişten farklı bir tutum izleyeceği anlaşılmıştır. Sovyetler Birliği, Almanya'ya karşı kazanılan zaferde en büyük payı kendisinin üstlenmiş olduğu düşüncesine dayanarak, savaş sonu düzeninde kendi çıkarlarını ön planda tutan sınırlara ve çıkarlara ulaşmayı hedeflediğini ortaya koymuştur. Sovyetler Birliği'nin farklı tutumları açığa çıktığında, savaşta ulaşılan yapay dostluğun sonuna gelindiği anlaşılmıştır. Bu durumun ortaya çıkışında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı izlediği tehditkâr tutumun yeri de büyük önem taşımıştır. Sovyetler Birliği, ilk etapta Türkiye'ye bildirdiği üs ve toprak taleplerini ardından müttefikleriyle de paylaşmış, Türkiye de bu durumu yalnızlık ve heyecanla izlemiştir.

Savaşın sonunda kurulacak düzende geçmişten farklı şekilde söz sahibi olmak ve Sovyetler Birliği'nin ideolojik yayılması karşısında gücünü kullanmak isteyen ABD, İngiltere'nin etkisiyle Avrupa işleriyle yakından ilgilenmeye başlamıştır. Savaşın sonuna gelindiğinde ortaya çıkan Sovyet tehdidi ile karşı karşıya bulunan Türkiye, ABD'nin bu ilgisine sıkıca sarılmıştır.

Sovyetler Birliği Tehdidi

Sovyet Dışişleri Komiseri Molotov, 19 Mart 1945'te, Sovyetler Birliği'nin, süresi 7 Kasım'da sona erecek olan 20 yıllık "Dostluk ve Ta-

¹ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 490/1/5/26/7 "Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya Savaş İlan Ettiği", 14 Mart 1945.

rafsızlık Antlaşması'nı, feshetme kararını Türkiye'nin Moskova'daki Büyükelçisi Selim Sarper'e bildirmiştir. Notada Sovyetler Birliği'nin, 17 Aralık 1925'te imzalanan ve üç kez karşılıklı protokollerle süresi uzatılan antlaşmanın “günün koşullarına uymaktan çok uzak olduğu” gerekçeyle bu karara vardığı bilgisi yer almıştır.² Sarper, notayı teslim aldıktan sonra, feshedilmesi planlanan anlaşma yerine bir anlaşma düşünülüp düşünülmediğini sorduğundaysa Molotov henüz bir şey söyleyemeyeceğini, Türk Hükûmeti'nin notayı aldıktan sonra anlaşmayı yeni bir metinle ikame etme arzusunu bildirmesi gerektiğini, Türklerin de mevcut anlaşmanın “bilhassa İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hasıl olan vaziyete uygun olmadığını” takdir edeceğini umduğunu belirtmiştir.³

Türk-Sovyet ilişkilerinde gerilimli süreci başlatan görüşme sonrasında, Türkiye, Sovyetler Birliği'ne, yeni bir pakt önerisi içeren notasını sunmuştur. Notaya iki ay boyunca resmi bir cevap alınmamış, 7 Haziran 1945 tarihinde gerçekleşen Molotov-Sarper görüşmesinde Molotov, antlaşmanın yenilenebilmesi için öncelikle iki ülke arasındaki sorunların giderilmesi gerektiğini belirtmiştir. İki devlet arasında 16 Mart 1921'de yapılan “Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması”nın, Sovyetler Birliği'nin güçsüz durumda olduğu bir dönemde yapıldığını ileri sürerek, değişen duruma göre, antlaşmadaki toprak değişikliklerinin eski haline getirilmesini talep etmiştir. Molotov, Kars ve Ardahan'ın tekrar Sovyetler Birliği'ne bırakılmasını isterken, 200 milyonluk Sovyet halkının kaderinin, Sovyetler Birliği'nin boğazlar üzerinde bir hak sahibi olmaması nedeniyle Türklerin iradesine bağlı olmasından rahatsızlık duyduklarını belirtmiştir. Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin tadili için yapılacak görüşmelerin de iki ülke arasındaki ittifak antlaşması görüşmeleri ile paralel yürütülmesini istemiştir.⁴

² **Foreign Relations of the United States (FRUS), 1945, The Near East, South Asia And Africa**, Vol. VIII, Washington, 1969, United States Government Printing Office, ABD'nin Sovyetler Birliği Büyükelçisi Harriman'ın Dışişleri Bakanı'na Mektubu, 21 Mart 1945, s. 1219-1220.

³ **Türkiye Dış Politikası'nda 50 Yıl, İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)**, T.C. Dışişleri Bakanlığı, Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, y.y., t.y., s. 251.

⁴ Mustafa Aydın, “7 Haziran 1945 Molotov-Sarper Görüşmesi”, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**,

Müttefik liderlerin savaş sırasında son kez bir araya geldikleri Potsdam Konferansı'nda Sovyetler Birliği, Boğazlar konusundaki isteklerini gücüne güvenerek müttefiklerine de açmıştır. Montreux Sözleşmesi'nin feshedilerek yerine Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin birlikte karar verecekleri bir boğazlar rejimi oluşturulması gerektiğini bildirmiştir. İngiliz Başbakanı Churchill, Türkiye'nin toprak bütünlüğünün önemli olduğunu vurgularken, ABD Başkanı Truman, bu konunun iki devlet tarafından karar verilmesi gereken bir durum olduğundan bahsetmiştir.⁵ Konferansın sonunda, Boğazlar konusunda bir revizyonun uygun olabileceği ve üç devletin bu konudaki görüşlerini daha sonra Türk Hükümeti'ne bildirmelerine yönelik karar alınmıştır. Boğazlar rejiminin tadili konusunda bir uluslararası konferans toplanması görüşünü Türkiye anlayışla karşılamış olmasına rağmen, Sovyetler Birliği'nin boğazlarla ilgili devam eden ayrıcalık taleplerine karşı çıkmıştır.⁶ Bu talepler 1946 yılında da 2 ayrı notayla tekrar edilmiş, Türkiye de toprak bütünlüğünü korumak amacıyla, savaşmayı göze alarak Sovyet isteklerini sert bir şekilde reddetmiştir.

Sovyet talepleri yalnızca boğazlarla ilgili olarak değil, toprak konusunda da tekrar etmiştir. İki Gürcü akademisyenin, 14 Aralık 1945'te Tiflis'te çıkan Komünisti Gazetesi'nde; 20 Aralık 1945'te de Sovyetler Birliği genelinde çıkan Pravda ve Izvestiya Gazeteleri'nde yayınlanan "Türkiye'den haklı isteklerimiz üzerine" adlı makalede: "Gürcü halkı hiçbir zaman vazgeçmediği ve vazgeçemeyeceği topraklarını geri almak zorundadır. Ardahan, Artvin, Oltu, Tortum, İspir, Bayburt, Gümüşhane, Giresun ve Trabzon bölgelerini içine almak üzere Doğu Lazistan'ı

C. 1(1919-1980), Baskın Oran (ed.), 8. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 473.

⁵ Harry S. Truman, Truman, Harry S., **The Memoirs of Harry S. Truman**, Vol. 2, Years of Trial and Hope, 1946-1953, Great Britain, Hodder and Stoughton, 1956, s. 168, 193.

⁶ "TBMM'nin 8. Dönem 1. Yasama Yılı Açış Konuşmaları, 1 Kasım 1946", **İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973**, C. II. (1939-1960), Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 57, 1993, s. 65.

yani Gürcistan'dan koparılmış toprakların bir bölümünü kastediyoruz.”⁷ Satırları yer almıştır. Komünist Parti'nin resmi yayın organı olan Pravda'da yer almaya devam eden, Doğu Anadolu'nun Ermenistan'a bırakılmasına dair görüşlerin de sürekliliği, Sovyet Hükümeti'nin de bu konuyu gündemde tutma kararlılığını ortaya koymuştur.⁸

Türkiye, savaş sonrası dönemde, resmi görüşmelerde olduğu kadar, gayri resmi yollarla da Sovyet baskılarını sürekli olarak hissetmeye devam etmiştir. Sovyetler Birliği'nin Ankara'daki Büyükelçisi Vinogradov, Şubat 1946'da katıldığı bir davette, ABD Büyükelçisi Wilson'a Türkler eğer bir ittifak anlaşması isterlerse, görüşülebileceğini belirtip bunun günün koşullarına göre, Sovyetler Birliği'nin yükselen gücü göz önüne alınarak gerçekleştirilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁹ Vinogradov, Türk basınında, Sovyetler Birliği'ne karşı yapılan yayınların sonlandırılması isteklerini de öne sürmüş, Türk Dışişleri Bakanlığı, gerilimi düşürmek için bu yönde girişimler yapmaya yönelmiştir. Ancak, Sovyet basınının tutumunda bir değişiklik olmaması, Dışişleri Bakanlığı'nın bu iyi niyetli girişimini sürdürmesini engellemiştir.¹⁰

Sovyetler Birliği, 7 Ağustos 1946'da Dışişleri Bakanı Hasan Saka'ya 1936 yılında imzalanan Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin günün koşullarına uymaktan çok uzak olduğu vurgulayan ve boğazlar konusunda taleplerini içeren bir nota iletmıştır. Notada, savaş sırasında Mihver devletlerin savaş gemilerinin boğazlardan geçmesinin, Karadeniz'in güvenliği için sakıncalı olduğu belirtilmiş, bu gibi durumların düzeltilmesi için de boğazlar rejiminin Karadeniz'de kıyası olan devletlerce belirlenmesi

⁷ Erel Tellal, “1945-1960 SSCB'yle İlişkiler”, **a.g.e.**, 503- 504.

⁸ Ali Rasizade Şamiloğlu, “Türkiye Açısından Truman Doktrini ve Stalin Diplomasininin Hataları”, Rusçadan Çeviren: Muhibbi Ahmedov, **Bellekten**, C. LV, Sayı: 212, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Nisan 1991, s.243.

⁹ FRUS, 1946, Vol. VII., **Near East and Africa**, Washington, U.S. Government Printing Office, 1969, ABD'nin Ankara'daki Büyükelçisi Edwin Wilson'ın, ABD Dışişleri Bakanı Brynes'a 2 Şubat, 13 Şubat ve 1 Mart 1946'da yazdığı mektuplar, s. 813- 817.

¹⁰ A.g.y., s. 815-816.

gerektiği üzerinde durulmuştur.¹¹ Türkiye, 22 Ağustos 1946 tarihli cevabi notasında, Sovyet notasında belirtildiği gibi, savaş sırasında Alman ve İtalyan savaş gemilerinin boğazlardan geçiş yapmadığını belirterek, Montreux Sözleşmesi'ne göre ticaret gemilerinin geçişte serbest olduğunu açıklamıştır. Notada, Türkiye'nin bu konuda hassasiyeti vurgulanırken, sonradan donanmaya dahil edilmiş olduğu anlaşılan ticaret gemileri için de geçiş izni verilmediği belirtilmiştir. Boğazlardan geçiş rejiminin Sovyetler Birliği ile birlikte kararlaştırılması konusunun da Türkiye'nin milli egemenlik ve güvenliğine aykırı olması yüzünden kabul edilemeyeceği açıkça ortaya konmuştur.

Sovyetler Birliği, 24 Eylül 1946'da, isteklerinden vazgeçmediğini teyit eden ikinci notasını Türkiye'ye iletirken, ilk notaya verilen cevaptaki açıklamaları da haksız bulduğunu öne sürmüştür. Buna cevaben Türk Hükümeti de, 18 Ekim 1946'da daha sert bir şekilde Sovyetler Birliği'ne karşı çıkarak, Montreux'nün tadili konusunda toplanacak konferansta bu notada belirtilen hususların göz önüne alınması gereğine işaret etmiştir. Türkiye'nin, stratejik konumu sebebiyle boğazlar rejimini tespit gereken dikkate sahip olduğunu belirten nota, Sovyetler Birliği'nin Türk milli bütünlüğüne karşı görülen isteklerini savaşmayı göze alarak reddetmiştir. İsmet İnönü bu konudaki görüşlerini;

“Boğazları beraber savunacaktık. Yani Rus kuvvetleri gelip Boğazlara yerleşeceklerdi. Sonra, ortak savunmanın icabı diye bizden her şeyi isteyeceklerdi. Doğu Avrupa'nın ele geçirdikleri ülkelerinde hangi statüye sahipseler bizde de o statüde bulunacaklardı. Kararımı derhal verdim: Cevabımız 'Hayır' olacaktı. Bu kararımı verirken kendimizden başka hiç kimseye güvenmiyordum. Fakat Anglosaksonların da Rusya'nın, Akdeniz kapısını tutmasını istemeyeceklerini biliyordum”¹², şeklinde açıklamıştır.

¹¹ Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Ankara, Başnur Matbaası, 1968, s. 414-440.

¹² Metin Tokar, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973**, C. I, Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950, 4. Basım, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1998, s. 138.

Türk-Amerikan Yakınlaşması

Türkiye, Sovyet istekleri karşısında yalnız başına kalsa da taviz vermemek konusunda kararlı davranmış, destek almak için İngiltere ve ABD'ye girişimde bulunmuştur. 19 Aralık 1945 tarihli "Türk Boğazları Sorunu" başlıklı ABD Dışişleri Bakanlığı Notası'nda da bu konu ele alınmıştır. Notaya göre Sovyet istekleri karşısında bir uydu devlet konumuna taşınmak istemeyen Türkiye, talepleri reddedip Birleşmiş Milletler'in korumacılığı için İngiltere ve ABD'ye yönelmiştir.¹³ Türkiye'nin bu girişimi karşılık bulmuş, Sovyetler Birliği'nin yayılmacı tavrı karşısında eski müttefiki İngiltere hemen, ABD de bir süre sonra sessiz kalmayı bırakmıştır.

Savaş sonuna gelindiğinde Doğu Avrupa'da kurulmaya başlanan Sovyet yanlısı hükümetlerin artış göstermeye başlaması, Avrupa'daki güçler dengesiyle yakından ilgilenen İngiltere'yi rahatsız etmiş, savaş sonunda kendi gücünün yetersiz olması sebebiyle Avrupa'nın geneliyle maddi ve manevi olarak ilgilenme görevini ABD'ye devretmeye çalışmıştır. ABD ise, kuruluşundan itibaren uyguladığı yalnızcılık politikası ile ve Avrupa'yla siyasi ilişkiyi asgari, ticari ilişkiyi azami düzeyde tutarak güçlü olmayı hedeflemiş, İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Avrupa siyasetine hem uzak, hem de yabancı kalmıştır.

Savaş sona erdiğinde, Türkiye'yi Sovyet baskısı karşısında yalnız bırakmanın kendi çıkarlarına da aykırı olduğunu kavrayan ABD, hem Sovyetler Birliği'ne gözdağı vermek, hem de Türkiye'ye yakınlığını göstermek için 5 Nisan 1946'da, savaş sırasında vefat eden Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Münir Ertegün'ün cenazesini Missouri zırhlısıyla¹⁴ İstanbul'a göndermiştir. Bu jestten sonra ikili ilişkilerde dost-

¹³ FRUS, 1946, Vol. VII., a.g.y., "19 Aralık 1945 Dışişleri Bakanlığı Bilgi Notu", s. 803- 804.

¹⁴ ABD donanmasının en büyük gemisi olma özelliğine sahip Missouri zırhlısı, aynı zamanda Japonya'nın 2 Eylül 1945'te teslimiyet belgesini imzalayarak İkinci Dünya Savaşı'nın resmen sona erdiği, ABD'nin üstünlüğünün belgelendiği gemidir. Türküye Ataöv, "Soğuk Harbin Doğuşu: San Francisco'dan Mihver Barış Toplantılarına", **AÜSBF Dergisi**, C. XXIII, No: 1, Mart 1968, s. 343.

luktan söz edilmeye başlanmış, 6 Nisan 1946 tarihli gazetelerde gemi ve gemicilerin fotoğrafları manşetlere taşınmış, haftalarca konuyla ilgili ABD'ye övgüler içeren yazılar yazılmıştır.

ABD, Türkiye'nin savaş zamanında “Ödünç verme ve Kiralama Yasası” çerçevesinde aldığı toplam 95 milyon dolarlık savaş malzemesini, 7 Mayıs 1946'da yapılan anlaşma ile 4,5 milyon dolar ödemesi karşılığında, Türkiye'ye bırakmayı kabul etmiştir. Türk Hükümeti'nin 1945 yılı sonunda ABD'den talep ettiği 50 milyon dolarlık kredinin 25 milyon dolarlık kısmı, Temmuz 1946'da Eximbank tarafından onaylanmıştır. Bu tutarın, ihracat kredisi olarak Türkiye'ye gönderilmesine karar verilmiştir.¹⁵

ABD, 19 Ağustos 1946'da, Sovyetler Birliği'nin kendisine de iletmiş olduğu 7 Ağustos tarihli notanın “Boğazlar'ın geçiş rejiminin Karadeniz'de kıyası olan devletlerce tespit edilmesi” ve “Karadeniz'e kıyası olmayan devletlerin savaş gemilerinin geçişinin yasak olması” ile ilgili maddelerine itiraz etmiştir. Gönülbol'a göre, iki devlet arasındaki anlaşmazlığı sadece boğazlardan geçiş meselesi olarak gören ABD, bu notayı aldıktan sonra Türkiye'nin karşılaştığı durumu anlamaya başlamıştır.¹⁶ 24 Eylül tarihli ikinci Sovyet notası da, Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki emellerini ortaya koymaya devam ederken, 9 Ekim'deki cevabi notasında ABD, Türkiye'ye karşı bir süredir izlediği desteğini tekrarlamıştır. Bu kez, ABD ve İngiltere'yi konunun dışında tutmak isteyen Sovyetler Birliği, notayı bu iki devlete iletmemişse de, destek bekleyen Türkiye, ABD ve İngiltere'ye notayı ulaştırmıştır. Cevabi notasında ABD, boğazlar konusunun, kendisinin de katılacağı bir konferansta görüşülmesini

¹⁵ FRUS, 1946, Vol. VII., a.g.y., ABD Yakın Doğu ve Afrika Bölgesi Danışmanı Henderson'ın Türkiye'nin ABD Büyükelçisi ile yaptığı görüşmeden sonra ABD Dışişleri Bakanlığı için 23 Mayıs 1946'da hazırladığı gizli nota; Dışişleri Bakan Vekili Acheson'ın ABD'nin Ankara'daki Büyükelçisi Wilson'a 3 ve 10 Temmuz 1946'da yazdığı gizli mektuplar, s. 907, 911.

¹⁶ Mehmet Gönülbol, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, 1919-1973, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982, s.235-236.

önermiştir. ABD'nin bu ilgi ve desteği, Türkiye'yi yalnızlık korkusundan kurtarmaya yetmemiştir.

ABD'nin 100 yılı aşkın süredir izlediği dış politikanın sonucu olarak dış ülkelere özellikle barış döneminde askeri ve ekonomik yardım yapamayacak olması, Dışişleri ve Savaş Bakanlıkları'nın gündemini uzun süre meşgul etmiştir. Türkiye'deki ABD Büyükelçiliği ile 1946 yılında yapılan yazışmalara göre ABD, başlangıçta, Türkiye'ye yardımı İngiltere üzerinden yapmayı düşünmüştür. Türkiye'ye yardımda bulunmanın Sovyetler Birliği'ni kışkırtacağı düşüncesinde olan ABD bir süre sonra, takip ettiği politikanın, yeni dünya düzeninde geçersiz olduğunu kavrayarak bundan sonraki siyasetini belirlemenin yollarını aramaya başlamıştır.

ABD'nin dış politikasındaki bu köklü değişimi ve Avrupa ile ilgileneceğini ifade eden resmi açıklama 12 Mart 1947'de bizzat Başkan Harry Truman tarafından açıklanmıştır. Truman Doktrini olarak anılan bu açıklamada Türkiye, Yunanistan ile birlikte “yardım eli uzatılması gereken” iki devletten biri olarak ifade edilmiş, Soğuk Savaş'ın bir diğer süper gücü olan Sovyetler Birliği'nin tehdidi altındaki Türkiye, bu tarihten itibaren ABD'nin maddi- manevi desteğini korumak için çabalamıştır.

Sovyet Tehdidi ve Amerikan Desteğinin Türkiye'de Toplumsal Hayata Yansıması

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda, dünyanın iki büyük gücünün çatışmasız savaşının ortasında, taraflardan birinin tehdidi, diğerinin de desteği ile düzenini kurmaya çalışmıştır. Sovyet taleplerinin karşısında beklenenden daha büyük ses getirerek gelen Amerikan ilgisi, Soğuk Savaş döneminde Türkiye'de çok yönlü değişime neden olmuş, Türkiye'deki siyasi, ekonomik, askeri, sosyal ve toplumsal yapıyı derinden etkilemiştir.

ABD'nin ilgisi karşısında Sovyet tehdidinin daha sert söylemler geliştirilerek sürmesi, Sovyetler Birliği'ne karşı düzeltilmesi zor adımlar atılmasına neden olurken, hem Türkiye, hem de ABD'li yöneticiler ta-

rafından geliştirilmeye çalışılan Türk-Amerikan ilişkileri, Türkiye’de, bir süredir var olan Amerikan hayranlığını yaygınlaştırmış ve Türk toplumunun genelinde ABD yanlısı tutumların benimsendiği gözlemlenmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ABD’de yaygınlaşan komünizmle mücadele, ABD’ye duyulan yakınlık arttıkça Türkiye’de de etkisini göstermeye başlamıştır. Türkiye, 1945 yılından itibaren demokratikleşme sürecine girerken, bunu batı yanlısı demokrasi olarak algılayıp uygulamış, sola ve komünizme karşı sert tutumlar takınmıştır.¹⁷ ABD Senatörü J.R. McCarty’nin devlet içinde komünizm yanlısı bürokratların yer aldığı ve bunların görevden uzaklaştırılması gerektiği şeklindeki açıklamaları ABD kamuoyunda destekle karşılanırken, Sovyet tehlikesinden tedirginlik duyan Türkiye, McCartycilik akımından etkilenerek benzeri girişimleri ve psikolojik savaşı başlatmıştır. 4 Aralık 1945’te İstanbul’daki Tan gazetesi başta olmak üzere solcu yayınlar yaptığı iddia edilen yayınevleri ve kitapçılar tahrip edilmiş, gazeteler kapatılmıştır. Milli Mücadele sırasında kurulup Takrir-i Sükun Yasası’yla kapatılan Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası 1946’da yeniden kurulmuş olsa da, devletin komünizm ile mücadeledeki kararlılığı, tekrar kapatılmasına ve liderlerin tutuklanmasına sebep olmuştur¹⁸. ABD’yi eleştirmek, sol propagandası yapmak sayılmıştır. ABD’ye yakın görünebilmek için TBMM’de yer alan iki parti birbirini komünizme karşı zayıf davranmakla suçlamıştır.¹⁹ 22 Aralık 1947’de TBMM’de Demokrat Parti Denizli Milletvekili Reşat Aydın’ı tarafından verilen komünist faaliyetlerle mücadele için atılan adımları sorgulayan soru önerisi gündeme alınmış, muhalefet partisi milletvekili tarafından sorulan sorunun kendisi bile gelen noktayı gözler önüne sermiştir: “*Üniversitenin bir tefsir talebinde bulun-*

¹⁷ Ömer Kürkçüoğlu, “Türk Demokrasininin Kuruluş ve İşleyişinde Dış Etkenler, 1946’dan bu yana”, **AÜSBF Dergisi**, C. XXXIII, No: 1-2, Mayıs-Haziran 1978, 230.

¹⁸ Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller**, İstanbul, AFA Yayıncılık, 1996, s. 286-288.

¹⁹ Erik J. Zürcher, **Turkey: A Modern History**, London, IB Tauris, 1997, s. 223.

ması dolayısıyla ele alınan komünizm mevzuunda yalnız adı geçen müessesede içindeki komünistlerin ve komünistliğinden şüphe edilenlerin temizlenmesi, memleketin ve yeni neslin yüksek menfaatine uyması bakımından kâfi görülemeyeceğinden, yurttan muhtelif Devlet müesseselerinde vazife alıp da hattâ hükümlü oldukları halde çalıştırılmakta olan komünistlerin gizli faaliyetlerini önleyici ne gibi tedbirler alınmış ve ileriye ait ne gibi karar taşınmakta olduğu hakkında Başbakanın sözlü olarak cevap vermelerini rica ederim.” Başbakan adına soruyu yanıtlayan Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Faik Ahmet Barutçu, memleketin nizam ve emniyetini kanunun yasakladığı her türlü faaliyetlere karşı korumak mevzuunda lüzumlu” tedbirlerin o gün için de, ilerisi için de gerekli eksiksiz şekilde alındığını belirtmiştir.²⁰

1947 yılında, Türk Ceza Kanunu’nda komünizm ile ilgili maddeler değiştirilerek, komünizm propagandası için öngörülen cezalar artırılmıştır.²¹ 1948’de Ankara Üniversitesi’nde görev yapan dört profesör görevden uzaklaştırılmıştır.²² 1950 yılına gelindiğinde komünist tutuklanmaları başlamış, bu konuda taviz verilmeyeceği ortaya konmuştur.

Komünizm karşıtlığı ile paralel olarak Türkiye’de din konusunda da farklı politikalar izlenmeye başlanmıştır. Muhalefetin, “dinsiz” iddialarına karşı Cumhuriyet Halk Partisi’nin 1947 yılında gerçekleştirilen kurultayında, vatandaşları din konusunda bilinçli hale getirmek için girişimlerde bulunulması öngörülmüştür. Konunun en önde gelen savunucularından Hamdullah Suphi Tanrıöver bu süreçte dini, “komünizme karşı mücadelede birleştirici unsur” olarak nitelendirmiştir.²³ İlk olarak, 27 Ocak 1947’de okullar dışında din eğitimi kabul edilmiş, 25 Kasım 1949’da isteğe bağlı olarak okullarda din eğitimi alınmasına karar verilmiştir. Bu tarihten sonra da, Türk yöneticilerinin kişisel tutumlarının

²⁰ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: VIII, Cilt:9, Toplantı: 2, s. 26-27.

²¹ Sina Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi**, 1789-1980, 5. Baskı, Ankara, İmaj Yayınevi, 2004, s. 222.

²² “Türkiye’de Komünizmin Kökünden Temizlenmesi ve Komünist Elemanların Tasfiyesi”, **Vatan Gazetesi**, 17 Mayıs 1947.

²³ Altan Öymen, **Değişim Yılları**, 7. Baskı, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 2004, s. 277-278.

da etkisiyle dine karşı, oy kaygısıyla, “laiklik” ilkesinden taviz verilecek şekilde tolerans gösterilmeye başlanmış, din; siyasete karıştırılmıştır.

ABD'nin 100 yıllık yalnızcılık politikasını değiştirdiğini Türkiye'nin adını vererek ilan eden Truman Doktrini ve sonrasında geliştirilen Marshall Planı ile alınan askeri ve ekonomik yardımlar, ekonomik gelişim önünde engel oluşturmuş, bu durum da doğal olarak topluma yansımıştır. Alınan askeri yardımların, daha çok ABD'nin savaş sırasında kullandığı askeri malzemelerin Türkiye'ye aktarılmasıyla gerçekleştirildiği göz önüne alınırsa, bu malzemelerin düzenli olarak ihtiyacı olan bakımını karşılamak için de masraf yapmak gerekmiştir. Gönderilen malzemelerin yine ABD'den karşılanması gereken yedek parçalarının ve onarım bedellerinin temini için bütçeden yıllık 400 milyon Türk Lirası ayırmak gerekmiş, bu durum da 100 milyon dolar yani 280 milyon Türk Lirası'na denk gelen yardımın pahalıya mal olmasına sebep olmuştur²⁴. Bütçenin büyük bir bölümünü ABD'den alınacak milli savunma ihtiyaçları için kullanılmak üzere tahsis eden Türkiye'de, bu sebeple finansal yatırım projelerinin hayata geçirilmesi de mümkün olamamış, ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi uzun zaman almıştır.²⁵ Ekonomide başlayan çarpık düzen, ilerleyen yıllarda daha da artmış; köyden kente göç, çarpık kentleşme, gelir dağılımındaki dengesizlikler toplumu çok yönlü etkilemiştir. Bu durumun ortaya çıkışında, Marshall Planı ile alınmaya başlayan yardımların da yeri önemlidir.

Marshall Planı'nın 4 Temmuz 1948'de Türkiye ile yapılan anlaşma ile hayata geçirilmesiyle, ekonomik boyut kazanan dış yardımlar ABD'nin yönlendirmesiyle, tarımsal üretime ağırlık verilerek alınmıştır, sanayinin gelişmesi de geciktirilmiştir. Marshall Planı'na katılım için

²⁴ Mehmet Gönlübol, 1982, **a.g.e.**, 234-235; Çağrı Erhan, “ABD ve NATO'yla İlişkiler 1945-1960”, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C. 1 (1919-1980), **a.g.e.**, s. 536.

²⁵ FRUS, 1950, Vol. V, The Near East and Africa, **a.g.e.**, ABD'nin Paris Büyükelçiliği'nde ABD Askeri Ataşeleri, Ekonomik İşbirliği İdaresi yöneticileri, Türk Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak ve Türkiye'nin Fransa'daki Büyükelçisi Numan Menemencioglu'nun katıldıkları toplantının sonunda 1 Şubat 1950'de hazırlanan görüşme raporu, s. 1225.

gerçekleştirilen Paris görüşmelerine, hazırlanan sanayi öncelikli planla gidip reddedilen Türkiye, ABD’li uzmanların teşvikiyle tarım ve tarımsal verimi artırma amaçlı ulaştırma ve enerji projelerini içeren ikinci bir kalkınma planı hazırlayarak planını kabul ettirmiştir.²⁶

Yardımların alınması aşamasında, yapılan ikili anlaşmalarda öngörüldüğü şekilde basında yardımların yapılışı ve işleyişiyle ilgili düzenli yayınlar yapılmış, yardımla gelen malzemelerle ilgili radyolarda özel programlar yayınlanmıştır. Savaş süresince ABD’nin Avrupa’da kullandığı savaş uçağı, silah, gemi ve savaş malzemeleriyle birlikte, bunlara ait her türlü teçhizatın yanında askeri üniformaların kumaşları, askerlerin giyecekleri ayakkabıların derileri, hatta askeri hastanelerde ihtiyaç duyulabilecek ilaçlar da Türkiye’ye getirilmiştir²⁷. Bu süreçte, yardımların uygulandığı diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’ye de yardımlarla ilgili ABD’nin prestijini yükseltmesi beklenen broşür ve afişler getirilmiş, ABD ideolojisini destekleyen kitaplar Türkçeye çevrilerek piyasaya sunulmuştur. Kısa sürede sağlanan gümrük indirimleriyle, ABD’den yapılan ithalatın da geliştirilmesiyle elektronik eşyadan arabaya, makyaj malzemesinden bebek mamasına, çok çeşitli ürünler Türkiye’ye getirilmeye başlanmış, malzemelerin kalitesini belirtmek için de “ABD malı” oldukları vurgulanmıştır. Savaş öncesi dönemde Avrupa mallarının yaygın olduğu Türk pazarında, ABD mallarının artışı gözlemlenmiştir. Büyükşehirlerde kullanılacak toplu taşıma araçları dahi ABD’den getirilmeye başlanmış, ünlü işadamları ve yatırımcılar dikkatlerini ABD’ye yönlendirmiş, ABD mallarını Türkiye’ye getirmek için çalışmalar yapmışlardır.²⁸Şevket Rado, Akşam Gazetesi’ndeki köşesinde, garbın her şeyini alırken, müziğini almamanın “anlaşılr şey olmadığını” be-

²⁶ İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Savaş Sonrası Ortamda 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı**, Ankara, ODTÜ İktisat Tarihi Serisi, 1974, s. 6, 10, 16.

²⁷ FRUS, 1951, Vol. V, **The Near East and Africa, Foreign Relations of The United States**, 1951, Volume V, The Near East and Africa, William Z. Slany (ed.), Washington, United States Government Printing Office, 1982, ABD’nin Ankara’daki Büyükelçisi Wadsworth’un ABD Dışişleri Bakanlığı için 15 Mayıs 1951’de yazdığı gizli mektup, s. 1162.

²⁸ Altan Öymen, **a.g.e.**, s. 56, 180-187; Vehbi Koç, **Hayat Hikayem**, İstanbul, Afa Ofset, 1973, s. 73, 133.

lirtip radyoların “garp musikisine biraz çokça yer vermesi şüphesiz bu devlet müessesesinin başlıca vazifeleri arasına girer” yazmıştır.²⁹

İşbirliği sürecinde, Kara Kuvvetleri subaylarının üniformaları ABD modeline göre değiştirilirken, ABD yetkililerinin Türkiye’de yardımlar konusunda inceleme yaptığı dönemde Türk askerleri de eğitim için ABD’ye gönderilmiştir. 1950 yılı başında da bazı yüksek rütbeli subaylar emekliye sevk edilerek, çoğu ABD’de eğitim görmüş genç subaylar göreve getirilmiştir. ABD’de eğitime alınmış bazı subayların 27 Mayıs ihtilalinde görevde olması, 27 Mayıs 1960 askeri darbesinde ABD etkisinin olduğunu savunanların da çıkış noktasını teşkil etmektedir.³⁰ Askerlerin dışında, Türk eğitim sistemini de ilgilendiren düzenlemelere imza atılmıştır. ABD Senatosu’nda 27 Ocak 1948’de kabul edilen kanunla yurtdışında ABD’yi tanıtip ikili ilişkileri düzenlenmek için yürürlüğe konulan eğitim programı kapsamında Türkiye ile de anlaşma yapılarak ABD’li “seçilmiş” eğitimcilerin Türkiye’de istihdamı sağlanmıştır. ABD ve Türkiye arasında 27 Aralık 1949 tarihinde imzalanıp 21 Mart 1951’de yürürlüğe giren anlaşmaya göre Türkiye’de ABD Eğitim Komisyonu’nun, öğrenci değişim programının uygulanmasını takip etmek üzere yerleşik duruma getirilmesine karar verilmiştir.³¹

ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından Türkiye ile ilgili olarak 5 Mayıs 1949’da hazırlanan bilgi notuna göre, ABD ile ekonomik işbirliği önündeki tek engelin, “Osmanlı İmparatorluğu döneminden kalma deneyimleri yüzünden, kapitülasyonlara karşı hassas yaklaşımda bulunan” Türklerin, “azalmaya başladığı gözlemlenen milliyetçi yapısı” olduğu ileri sürülmüştür.³²

²⁹ Şevket Rado, “Garbın Her şeyini Öğrenelim, Musikisini: Hayır”, **Akşam**, 5 Aralık 1945.

³⁰ Çetin Yetkin, **Türkiye’de Askeri Darbeler ve Amerika**, Ümit Yayınları, 1995, s. 23-32.

³¹ FRUS, 1950, Vol. V, **The Near East and Africa**, Frederick Aandahl, William Z. Slany (ed.), Washington, U.S. Government Printing Office, Department of State Publication, 1978, Editörün Notu, s. 1240-1241.

³² FRUS, 1949, Volume VI, **The Near East, South Asia, and Africa**, a.g.y., Dışişleri Bakanlığı 5 Mayıs 1949 tarihli raporu, s. 1664-1666.

Başbakan Yardımcısı Nihat Erim 20 Eylül 1949 tarihinde gazetelerde yayınlanan demecinde; “dış bir felakete bulaşmazsak, memleketin geleceğinden umutluyum. Türkiye, yakın gelecekte küçük Amerika olacaktır”, ifadesini kullanmıştır. Burada değinilen “Küçük Amerika” ifadesi, Nihat Erim’in konuşmasından 8 yıl sonra, 1957’de bu kez Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından kullanılmış, akıllarda kalan da Bayar’ın; “memleketimizde Amerika’nın gelişme merhalelerini takip ederek çalışıyoruz. 30 yıl sonra bu memleket 50 milyon nüfuslu küçük bir Amerika olacaktır”³³, demeci olmuştur.

Stalin’in 5 Mart 1953 tarihinde ölümünün ardından, 30 Mayıs 1953’te Sovyetler Birliği, Türk topraklarından vazgeçtiğini ve boğazlar rejimini görüşmek istediğini bildiren notayı verdiğinde dahi, Türk yöneticileri komşularına kuşkuyla yaklaşımdan vazgeçememiştir.³⁴ Notada, boğazlarda üs isteminden vazgeçildiğine dair bir ibare bulunmayışının da etkisiyle, Sovyetler Birliği’ne karşı güvensizlik ve ABD yanlısı tutum sürdürülmüştür.³⁵

ABD Milli Güvenlik Konseyi ve Planlama Komisyonu tarafından 23 Eylül 1953 tarihinde ABD’nin dış ülkelerdeki imajı hakkında hazırlanan rapora göre Türkiye’deki ABD yanlısı tutumun memnuniyet verici olduğu üzerinde durulmuş, ABD’ye karşı siyasi çevreler ve kamuoyunda hiçbir karşıt görüşün bulunmamasının özellikle Türkiye’ye yapılan yardımların sürdürüleceği ölçüde süreklilik arz edeceğinin düşünüldüğü belirtilmiştir.³⁶ Bu durumun, NATO’ya katılım sonrasında

³³ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, (Çev. Ahmet Fethi), Hil Yayınları, İstanbul, 1994, s. 63-64, Cumhuriyet, 20 Eylül 1949 ve Zafer, 20 Ekim 1957’den.

³⁴ Mehmet Gönübol, Haluk Ülman, “Türk Dış Politikasının 20 Yılı, 1945-1965”, **AÜSBF Dergisi**, C. XXI, No: 1, Mart 1966, s. 154.

³⁵ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)**, 2. Baskı, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1984s. 521.

³⁶ FRUS, 1952-1954, Vol. I, General: Economic and Political Matters, Part 2, US. Government Printing Office, Washington, Department of State Publication, William Z. Slany (ed.), 1983, Milli Güvenlik Konseyi’nin ABD’nin yurtdışındaki prestiji konusunda 23 Eylül 1953’te hazırladığı rapor, s. 1517-1518.

olduğu gözden kaçmamalıdır. NATO'ya katılım öncesinde, Kore'ye asker göndermede gönüllülük esası benimsenmişken, Türkiye'den asker toplamak için açılan derneğe ilk günden 3000 gönüllü başvurmuştur.

SONUÇ

İkinci Dünya Savaşı sırasında, karşılaştığı tüm dış baskılara rağmen, hedeflediği gibi savaş dışı kalmayı başarabilmiş Türkiye, savaşın sonlandığı 1945 yılında başlayacağını sinyalleri verilen Soğuk Savaş'ta, güçlü komşusu Sovyetler Birliği'nden aldığı tehditler yüzünden, onun karşısında duran ABD'ye yaklaşmaya çalışmıştır. Bu ortamda, gelen ABD desteği, Türk siyaseti tarafından can simidi olarak görülmüş ve bu tarihten sonra Türkiye, Sovyetler Birliği'ne karşı duruşuyla başlayan ABD desteğini sürdürebilmeyi politikasının temeline almıştır. Türkiye'de, başta dış politikada alınan kararlar olmak üzere neredeyse tüm siyasi tercihler, ABD faktörü düşünülerek belirlenmiştir. İktidarlar ve sebepleri değişmiş olsa bile, siyasi ya da ekonomik yönden ABD desteğini alma çabaları artırılarak sürdürülmüştür. ABD'ye duyulan ilgi ve bağlılık korunurken, zaman zaman ortaya çıkan anlaşmazlıklar, ekonomik yardımlar sürdüğü müddetçe görmezlikten gelinmeye çalışılmıştır. Bu durum çok doğal olarak toplumda da benzeri şekillerde karşılık bulmuş, Soğuk Savaş'ın çekişmelerinin ortasında kalan Türkiye'de yöneticilerin Cumhuriyet prensiplerinden verdikleri tavizler, toplumda da köklü bir dönüşüme neden olmuştur.

ABD yanlısı tutum, Sovyetler Birliği ideolojisine yakın eğilimlere karşı tavizsiz politika geliştirmeyi hedeflerken, yıllarca bastırılmış Amerikan karşıtı görüş, bir süre sonra, yaşanan iç ve dış gelişmelerin de etkisiyle sesini yükseltmeye başlamıştır. 1968 yılından itibaren, sonu silahlı çatışmalara varacak boyutta olayların yaşanmasına sebep olmuştur. Komünizm karşıtlığının beraberinde getirdiği dini toleransın aşırılığa kaçması, dini siyasetin içine sokarak laiklikten tavizler verilmesine sebep olmuştur. Bazı iş çevreleri, siyasetler ve basın da yönlendirmesiyle, Atatürkçülüğün temel prensiplerinin itibarsızlaştırılmaya çalışıldığı görülmüş, Türkiye'de Amerikan hayranı; ya da, bu duruma duyulan tepkiyle,

karşıtı nesiller yetişmeye başlamıştır. İlerleyen yıllarda bu durum, anarşiye, sağ-sol çatışması yaşanmasına neden olmuştur. Türk Devrimi'nin temel prensiplerinin tam anlamıyla yerleşmemiş olmasında, demokrasinin darbelerle kesintiye uğrayıp gerektiği kadar gelişmemesinde, tam bağımsızlık fikrinden uzaklaşmış olmamın etkisi düşünülemez.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda, Soğuk Savaş'ın başında, Türkiye'nin Sovyet tehdidi karşısında yaşadığı endişeyle, destek gördüğü ABD'ye ulusal çıkarlarını düşünmeksizin yaklaştığı ve bağımsızlığı konusunda gerekli titizliğin gösterilmediği anlaşılmaktadır. Bu durum da etkisini yıllar içinde artırarak Türk toplumuna yansımış, toplumu Milli Mücadele ruhundan uzaklaştırmıştır.

KAYNAKÇA

AHMAD, Feroz, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, (Çev. Ahmet Fethi), Hil Yayınları, İstanbul, 1994.

AKŞİN, Sina, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi**, 1789-1980, 5. Baskı, Ankara, İmaj Yayınevi, 2004.

ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)**, 2. Baskı, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1984.

ATAÖV, Türkkaya, "Soğuk Harbin Doğuşu: San Francisco'dan Mihver Barış Toplantılarına", **AÜSBF Dergisi**, C. XXIII, No: 1, Mart 1968.

AYDIN, Mustafa, "7 Haziran 1945 Molotov-Sarper Görüşmesi", **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C. 1 (1919-1980), Baskın Oran (ed.), 8. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 490/1/5/26/7 "Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya Savaş İlan Ettiği", 14 Mart 1945.

ERHAN, Çağrı, "ABD ve NATO'yla İlişkiler 1945-1960", **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C. 1(1919-1980), Baskın Oran (ed.), 8. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

ERKİN, Feridun Cemal, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Me-selesi**, Ankara, Başnur Matbaası, 1968.

Foreign Relations of the United States (FRUS), 1945, The Near East, South Asia And Africa, Vol. VIII, Washington, 1969.

_____, 1946, Vol. VII., Near East and Africa, Washington, U.S. Government Printing Office, 1969.

_____, 1950, Vol. V, The Near East and Africa, Frederick Aandahl, William Z. Slany (ed.), Washington, U.S. Government Printing Office, Department of State Publication, 1978.

_____, 1951, Vol. V, The Near East and Africa, Foreign Relations of The United States, 1951, Volume V, The Near East and Africa, William Z. Slany (ed.), Washington, United States Government Printing Office, 1982.

_____, 1952-1954, Vol. I, General: Economic and Political Matters, Part 2, US. Government Printing Office, Washington, Department of State Publication, William Z. Slany (ed.), 1983.

GÖNLÜBOL, Mehmet, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, 1919-1973, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982.

_____, Haluk Ülman, "Türk Dış Politikasının 20 Yılı, 1945-1965", **AÜSBF Dergisi**, C. XXI, No: 1, Mart 1966.

İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973, C. II. (1939-1960), Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 57, 1993.

KARPAT, Kemal, **Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller**, İstanbul, AFA Yayıncılık, 1996.

KOÇ, Vehbi, **Hayat Hikayem**, İstanbul, Afa Ofset, 1973.

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, "Türk Demokrasisinin Kuruluş ve İşleyişinde Dış Etkenler, 1946'dan bu yana", **AÜSBF Dergisi**, C. XXXIII, No: 1-2, Mayıs- Haziran 1978.

ÖYMEN, Altan, **Değişim Yılları**, 7. Baskı, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 2004.

SOYSAL, İsmail, “Türk-Amerikan Siyasal İlişkilerinin Ana Çizgileri”, **Bellekten**, C. XLI, Sayı: 162, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Nisan 1977.

ŞAMILOĞLU, Ali Rasizade, “Türkiye Açısından Truman Doktrini ve Stalin Diplomasisinin Hataları”, Rusça’dan Çeviren: Muhibbi Ahmedov, **Bellekten**, C. LV, Sayı: 212, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Nisan 1991.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: VIII, Cilt: 9, Toplantı: 2.

TEKELİ, İlhan - İLKİN, Selim, **Savaş Sonrası Ortamda 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı**, Ankara, ODTÜ İktisat Tarihi Serisi, 1974.

TELLAL, Erel, “1945-1960 SSCB’yle İlişkiler”, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C. 1(1919-1980), Baskın Oran (ed.), 8. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

TOKER, Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944-1973**, C. I, **Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950**, 4. Basım, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1998, s. 138.

TRUMAN, Harry S., **The Memoirs of Harry S. Truman**, Vol. 2, Years of Trial and Hope, 1946-1953, Great Britain, Hodder and Stoughton, 1956.

Türkiye Dış Politikası’nda 50 Yıl, İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946), T.C. Dışişleri Bakanlığı, Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, y.y., t.y.

YETKİN, Çetin, **Türkiye’de Askeri Darbeler ve Amerika**, Ümit Yayınları, 1995, s. 23-32.

ZÜRCHER, Erik J., **Turkey: A Modern History**, London, IB Tauris, 1997.

Akşam Gazetesi, Vatan Gazetesi

CUMHURİYET DÖNEMİ İÇ GÜVENLİK POLİTİKALARI VE TÜRK POLİS TEŞKİLATI

Ali DİKİCİ*

ÖZET

Bu yazının amacı, 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla hemen her kurumda yaşanan ilerleme, yenileşme ve çağdaşlaşma hareketlerinin Türk Emniyet Teşkilatı'ndaki yansımalarını, iç güvenlik politikalarını ve polis teşkilatının yapısal ve zihinsel değişimini günümüze kadar uzanan bir çizgide ele almaktır. Bu amaçla gelişmeleri sadece kronolojik olarak sunmaktan ziyade analitik çözümler de yapılarak, polisin farklı dönemlerde oynadığı rol, olaylara yaklaşım tarzı, yaşanan önemli kırılma noktalarında polisin konumu, bunun sonucu olarak polis imajının kamuoyuna yansımaları ve bu tarihi tecrübenin günümüze olan yansımaları üzerinde durulan konular olacaktır. Böylelikle Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik ve sosyal tarihi ile ilintili her olguyu doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen iç güvenlik olgusu ve bunun en önemli aktörü olan polis teşkilatının incelenmesiyle düne ve bugüne geniş bir bakış açısı ile yaklaşarak Türkiye'nin sorunlarının tespitine ve problemlerin çözümüne katkı sağlanması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İç Güvenlik, Polis, Cumhuriyet Dönemi, Türk Polisi Teşkilatı, Hükümet Siyasetleri.

* Doç. Dr., (E) 1. Sınıf Emniyet Müdürü, Ankara, alidikici40@yahoo.com.tr

HOMELAND SECURITY POLICIES IN TURKISH REPUBLIC AND TURKISH POLICE ORGANIZATION

ABSTRACT

The aim of this article is to examine the outcomes of innovation and modernization efforts in Turkish Police Organization as in other institutions following the foundation of Turkish Republic in 1923 up to date, as well as the homeland security policies of the governments and the structural and cognitive development of police organization. So rather than providing the developments solely in chronological order, analysis will be made to have a better understanding relating to the role of the police in different periods, how law enforcement officers had handled the incidents in these periods, the position of the police officers in significant turning points, consequently the public image of the police and the use of this experience present days. So, by examining the homeland security issue -which affects every single sociologic and economic fact in Turkey in direct or indirect way- and Turkish Police Organization, past and present problems of Turkish Republic will be approached with a wider perspective to find proper solutions.

Key Words: Homeland Security, Police, Republican Era, Turkish Police Organization, Government Policies.

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik ve sosyal tarihi ilgili çalışmalar incelendiğinde, kurumsal politikaları ve yeniden yapılanma çalışmalarını ele alan birçok eserin mevcut olduğu görülecektir. Ancak bu eserlerde iç güvenlik olgusu ve Polis Teşkilatı çok fazla söz edilmeyen ve ihmal edilen olgulardır. Bu bildiri ile ekonomik ve sosyal tarihimiz ile ilintili her olguyu doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen iç güvenlik olgusu ve bunun en önemli aktörü olan polis teşkilatı incelenecektir. Böylece düne ve bugüne geniş bir bakış açısı ile yaklaşarak Türkiye'nin sorunlarının tespitine ve problemlerin çözümüne katkı sağlanması, iç güvenlik alanında bugüne dek yapılmış olan çalışmalardan elde edilen veriler ışığında yeni bir bakış açısı geliştirilmesi bu hedeflerin arasındadır.

Bahsettiğimiz bu hususlar Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar uzanan süreçte önemli siyasi kırılmaların yaşandığı dönemler çerçevesinde incelenmeye çalışılacaktır. Bu dönemleri; erken cumhuriyet dönemi olarak da adlandırabileceğimiz 1923-1938 dönemi, İsmet İnönü'nün Milli Şef seçilmesiyle başlayan ve II. Dünya Savaşı'nı da içine alan 1938-1946 arası dönem, Demokrat Parti'nin 1950 yılında iktidara gelmesiyle başlayan 10 yıllık Menderes Hükümetleri dönemi, bu dönemi sona erdiren 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi, anarşi ve terörün hakim olduğu 1970'li yıllar, 12 Eylül Darbesinden sonra günümüze kadar uzayan bir süreç olarak belirlemek mümkündür.

Ancak sadece Cumhuriyet dönemi gelişmeler ve yaşanan olaylar ele alınmayacak Osmanlı döneminde -İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) tarafından- oluşturulan teşkilat yapısının ve polisiye uygulamalarının Cumhuriyet döneminde ne kadar/ne zamana kadar sürdürüldüğü bu süreçte iç güvenlik konseptinde/yaklaşımında yaşanan değişim/kırılmalar, bu konseptin belirlenmesinde siyasi iktidarların ve her iki dönemde yaşanan olayların etkisine yeri geldiğinde mukayeseli olarak temas edilecektir. Bu çerçevede özellikle cumhuriyet döneminde polisin ordudan bağımsız bir kuruma dönüşmesi, yeniden organize edilmesi, güçlendirilmesi ve etkinliğinin artırılması, ülkenin her yanında güçlü ve merkezî bir polis teşkilatı oluşturulması ve polisin siyasal süreçte iktidar-

lar tarafından yoğun bir şekilde kullanılması üzerinde durulan noktalar olacaktır. Çünkü Cumhuriyetin ilanı gibi büyük rejim değişikliklerinin yaşandığı dönemlerde devlet yapısında meydana gelen değişiklikler polisin de teşkilat yapısını, dönüşümünü ve polislik uygulamalarını büyük ölçüde etkilemektedir. Ancak her iki rejim döneminde iç güvenlik anlayışında ve polis teşkilatında bariz bir sürekliliğin varlığı hemen göze çarpmaktadır. Bu devamlılık bazen mevcut yapıyı aynen devam ettirmek bazen de yarım kalan atılımların tamamlanması şeklinde kendisini hissettirmektedir. Ancak birçok noktada her iki dönemdeki polislik yaklaşımları arasında belirgin farklar da mevcuttur. Cumhuriyet dönemi öncülü olan II. Meşrutiyet dönemi uygulamaları arasında yapacağımız bu mukayeseler ayrı bir başlık altında değil, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Polis Teşkilatı (1923-1938)” başlıklı ilk bölüm içerisinde yeri geldiğince yapılacaktır.

Cumhuriyet dönemi polis teşkilatı irdelenirken sadece Osmanlı dönemi pratiklerine değil Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele dönemlerine de yeri geldiğinde vurgu yapılacaktır. Çünkü bu savaşların ardından iç güvenlik konusunda büyük bir zâfiyetin doğması ve polis teşkilatının neredeyse yok olma noktasında olması, Cumhuriyetle birlikte yeniden kurulma sancılarını yaşaması bu dönemlere de göz atmayı gerektirmektedir.

1. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Polis Teşkilatı (1923-1938)

Cumhuriyet dönemi polis teşkilatının yapısı ile ilgili şu yargıyı peşinen vurgulamakta yarar vardır: “İTC tarafından kurulan polisin örgütsel yapısı, esaslı bir değişikliğe uğramadan Türkiye Cumhuriyetine miras kalmıştır. Cumhuriyet rejimi esas olarak bu polis örgütünü tahkim etmiş ve valilik sitemiyle bağlantılarını kurumsallaştırmıştır” (Ergut, 2004: 289). İTC’nin iktidara gelmesiyle Polis Teşkilatı’nın güçlendirilmesi ve merkezî bir polis teşkilatının oluşturulması yönünde ciddi adımlar atılmıştır. Cumhuriyet rejimi, bu yöndeki çabaları kaldığı yerden devam ettirmiş, hatta bu sistem taşraya doğru genişlemeye başlamıştır. Böylece polisin mülkî amir karşısındaki konumu, Cumhuriyet döne-

minde fazla değişikliğe uğramadan devam etmiştir. Çünkü toplumsal ilişkileri merkezden belirleme kaygısı İTC yönetimi ile Cumhuriyet yönetiminin ortak noktalarından birisidir. Her iki yönetim için bu kaygının giderilmesi için alınacak tedbirlerin uygulanmasında polis vazgeçilmez bir araç olmuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarında diğer kurum ve kuruluşlarda önemli değişimler yaşanırken, polislikle ilgili yasal düzenlemelerin ve reform çalışmalarının ertelendiği görülmektedir. Bunun en önemli sebebi yaşanan birçok iç güvenlik olayında hükümetlerin orduyu/jandarmayı istihdam etmesi ve kırsal alanda görev yapamayan polisin daha çok yerleşim yerlerinde pasif kalmasıdır. Tanzimat döneminden beri sürdürülen ordudan özerk ve profesyonel bir polis teşkilatı oluşturma çabaları, yaşanan uzun ve yıkıcı savaş dönemlerinden sonra alt-üst olmuştur. Millî Mücadele sona erdiğinde ülkede iç güvenliğin sağlanmasında büyük bir zâfiyetin doğduğu ve polis teşkilatının neredeyse yok olma noktasına geldiği görülmektedir. Bu nedenle polis, Cumhuriyet'in kuruluşunda belirleyici olan orduyu, hiçbir alanda karşısına almaya cesaret edememiştir. Polisin bu itaatkâr ve orduyu yücelten tutumu, onun ordunun gölgesinde ikinci planda kalmasına ve temel polislik görevlerini orduya bırakmasına yol açmıştır. Ancak Mustafa Kemal'in başından beri ordu mensuplarının siyasetle uğraşmasına karşı olması ve ülkede yaşanan iç güvenlik olaylarını önlemede askerin profesyonel bir mücadele yürütememesi, sivilleşmiş ve profesyonelleşmiş bir polis kuvvetini zorunlu kılmıştır. Ancak 1930'lu yıllarda polisle ilgili yasal düzenlemelerden sonra Osmanlı döneminde bir türlü gerçekleşmeyen, profesyonel anlamda ordudan özerk bir polis teşkilatı kurulması yönündeki en büyük adımlar atılabilmiştir. Cumhuriyetin kuruluşunun onuncu yılında polis artık topluma nüfuz etmiş, oldukça bürokratik ve profesyonel, rejime sadık, ordudan özerk fakat yine de orduya bağlı bir kuvvete sahip haldeydi (Ergut, 2004:351).

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte yeni Türkiye Cumhuriyeti, personel, araç-gereç ve yasal düzenlemeler açısından zayıf ve etkinliğini yitirmiş bir polis teşkilatını devralmıştır. 1918 yılında İstanbul ve diğer vilayetlerde toplam 6635 polis görev yapmakta iken, (Dündar, 1995:27) Millî

Mücadele esnasında polis sayısının gittikçe azaldığı ve 1923 yılında toplam polis sayısının 4143'e düştüğü görülmektedir (Demirbaş, 2005:148-149). Emniyeti Umumiye Müdürü de dâhil merkez teşkilatında sadece 31 personel bulunmakta idi (Alyot, 1947:606). İllerdeki polis teşkilatları da merkez teşkilatı gibi oldukça yetersiz bir durumdaydı. Birçok ilde polis teşkilatının başında komiser sınıfı polis amirleri görev yapmaktaydı. Bazı kazalarda ve doğu vilayetlerinin bazılarında polis kuruluşu mevcut değildi. Cumhuriyetin ilk on yılında, artan iş yükü ve yeni gelişmelere paralel olarak personel sayısında bir artışın olmadığı, aksine bütçe mülahazalarından dolayı bazı yıllarda azalma olduğu görülmektedir. 1923 yılında 4143 olan polis sayısı 1932 yılına gelindiğinde 3800'e düşmüştür (Demirbaş, 2005:148-149). Ayrıca Cumhuriyetin ilk yıllarında polisin itibar ve güven sorunu yaşadığı ve halk ile polis arasında bir kopukluk yaşandığı anlaşılmaktadır (Ergut, 2004:306). Ancak büyük bir kurtuluş mücadelesinin ardından kurulan genç Türkiye Cumhuriyeti'nin hemen her kurumunda olduğu gibi Emniyet Teşkilatı'nda da bu tür olumsuzlukların olması normaldi. Bu olumsuz durum, daha sonraki dönemde polisin kendisini algılama biçimini derinden etkilemiş ve iyileştirme çabalarını hızlandırmıştır.

Bu çerçevede, poliste öngörülen bilimsel ve teknik alandaki yenileştirme çalışmalarını başlatmak üzere özellikle Almanya ve Avusturya'dan (Alyot, 1947:607) uzman polisler getirtilerek tecrübelerinden yararlanma yoluna gidilmiştir. Ayrıca Türk polisi de yurt dışına giderek tecrübe ve eğitimlerini artırmaya çalışmıştır (Koçak, 1991:42). Bu geziler ileride Emniyet Teşkilatı'nda atılacak önemli adımlar için bir basamak teşkil etmiştir. Bu alandaki önemli adımlardan bir diğeri ise 1930 yılında Türk Polis Teşkilatı, İnterpol'e üye olmasıdır. Ancak Türk polisinin Avrupalı meslektaşlarının bilgi ve tecrübelerinden yararlanma çabalarında göz ardı edilmemesi gereken bir husus vardır. Özellikle Tanzimat sonrası ıslahat teşebbüslerinde, diğer alanlarda olduğu gibi polislik konusunda da Avrupa'nın üstünlüğünün kabul edilmesi olgusunu ve yine bu devletlerin Osmanlı'nın içişlerine karışmasının önüne geçme endişesini açıkça görmek mümkündür. Oysa Cumhuriyet dö-

neminde polislikte yapılan iyileştirme çabalarının uluslararası baskıdan ziyade genç Cumhuriyetin kendi inisiyatifiyle iç güvenlik ihtiyacını karşılama, gelişen şartlara ayak uydurma ve çağdaş bir teşkilat yapısına kavuşma hedefi güttüğünü söylemek mümkündür.

İttihatçıların, çokuluslu bir imparatorluk bağlamında, Kemalistlerin ise ulus-devlet bağlamında ele aldıkları bir diğer polislik politikası ise polis teşkilatında gayrimüslim unsurların görevlendirilmesidir. Osmanlı'da özellikle çoklu etnik yapıların olduğu bölgelerdeki polis teşkilatlarında farklı etnik kökene sahip polisler görev yapıyordu. Örneğin, 1894 yılında Edirne'de görev yapan 127 polis memurunun arasında dört Rum, üç Yahudi ve birer Ermeni ve Bulgar bulunuyordu (Özbek, 2004:77). Osmanlı Polis Teşkilatı'nda görev yapan gayrimüslim polislerle ilgili bir çalışmada, Osmanlı'nın son döneminde yaklaşık 360 Gayrimüslim polisin görev yaptığı tespit edilmiştir. (Şahin, 2013: VII). Bu uygulama gayrimüslim ahalinin devlete bağlılığını artırmak gibi pragmatik bir yaklaşımın dışında bazen de Makedonya örneğinde olduğu gibi Avrupa devletlerinin baskısıyla hayata geçirilmekteydi. Ancak İTC, özellikle Balkan Savaşları'nın ardından farklı ulusların Osmanlılık bayrağı altında bir arada tutulamayacağı açıklık kazandıktan sonra Türkleştirme siyasetini daha da hızlandırmıştır. Bunun sonucu olarak da bürokrasinin, -özellikle ordunun ve polis teşkilatının- Türk unsurlarına dayandırılması politikası güdülmeye başlanmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında kısıtlı sayıda da olsa gayrimüslimlerin polis teşkilatında görev yapmaya devam ettiği, ancak daha sonraki yıllarda bunun ortadan kalkmaya başladığı görülmektedir. İTC döneminde yüksek rütbeli polislerin Türklerden seçilmesi uygulaması, Cumhuriyet döneminde alt kademedeki polis memurlarının da Türklerden oluşturulması yönünde genişleyerek devam etmiştir. Polisin baskıcı karakterinin ve yolsuzlukların, Türk olmayan unsurların polis teşkilatında görev yapmasından kaynaklandığı gerekçesiyle 1926 yılında bir Bakanlar Kurulu kararıyla Dâhiliye Vekâleti'nin tüm gayrimüslim memurlarının Türk unsurlarla değiştirilmesine karar verilmiştir (Ergut, 2004:323).

Öncülleri olan İttihatçılarda olduğu gibi, cumhuriyetçi devrimcilerle göre de yönetme hakkı ile iç güvenliğin sağlanması arasında doğrudan bir bağlantı vardı (Ergut, 2004:298). Bu nedenle Cumhuriyet hükümetlerinin programları incelendiğinde iç güvenlik konusuna önem ve öncelik verdiği görülmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri (1923-1960), 1978:2-63). Atatürk de muhtelif zamanlarda iç güvenliğin sağlanması konusunda takip edilmesi gerekli politikaları işaret etmiş ve güvenlik güçlerinin çalışmalarından duyduğu memnuniyeti belirtmiştir. Örneğin 1 Mart 1924 tarihinde Meclis'te yaptığı açış konuşmasında *“emniyet ve asayişin muhafaza ve tarsini nokta-i nazarı, o derece mühimdir ki ahvali hâzıra cidden şayanı memnuniyet olmakla beraber, bu hususta mütemadi alâka ve takibatta asla müsamahakâr olamayız”* (TBMMZC, 1 Mart 1340:3) sözleriyle asayiş ve huzuru bozmaya yönelik hareketlere asla fırsat verilmesi gerektiğini vurgulamıştır. 1929'da TBMM'nin açış konuşmasında söylediği *“Cumhuriyetin dâhilî siyaseti vatandaşın yaşayışını, hiçbir nüfuz ve tasallutun (saldırının) tesirinde bırakmaksızın, temin etmektir. Bu siyaset, dikkatle takip olunmaktadır. Bu hususta Cumhuriyet jandarma ve zabıtasının, hizmet ve fedakârlığı yüksek takdirinize layıktır”* (TBMMZC, 1 Kasım 1919:3) sözleriyle güvenlik güçlerini takdir etmiştir.

1.1. Polis Teşkilatı'nın Kuruluş, Görev ve Yetkilerini Düzenleyen Yasal Değişiklikler

Osmanlı döneminde çıkarılan 1907 ve 1913 tarihli Polis Nizamnameleri, Millî Mücadele süresince ve 1932 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.¹ Ancak bu mevzuatın ihtiyacı karşılamada yetersiz kaldığı ve rejimi korumak için daha ciddi tedbirlerin alınması gerektiği iyice ortaya çıktıktan sonra, polis kuvvetinin profesyonelleştirilmesi amacıyla yasal düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. 1924 Anayasasının idari bölünmede getirdiği düzenlemeye paralel olarak, Polis Teşkilatı Emniyet Umum Müdürlüğü bünyesinde ve il merkezlerinde yeniden organize edilmeye çalışılmıştır. 14 Mayıs 1930 tarihinde yürürlüğe giren 1624 sayılı Dâhi-

¹ Sadece yasal düzenlemeler değil İTC dönemi polis kıyafetleri de 1930'lı yıllara kadar kullanılmıştır (Yağar, 1988: 319; Metin, 1983: 1641).

liye Vekâleti Merkez Teşkilatı ve Vazifeleri Hakkında Kanunla Emniyet Teşkilatı'nın teşkilatlanmasıyla ilgili ilk yasal değişiklik yapılmış oldu (Resmi Gazete, 24 Mayıs 1930). 1932 yılından itibaren ise polis teşkilatının kuruluş yapısını yeniden düzenleyen ve polisin görev ve sahip olduğu yetkileri belirleyen üç temel mevzuatın çıkarıldığı görülmektedir. Bunlar, 30 Haziran 1932 tarih ve 2049 sayılı Polis Teşkilat Kanunu, 4 Temmuz 1934 tarih ve 2559 sayılı Polis Vazife ve Selâhiyet Kanunu (PVSK) ve 4 Haziran 1937 Tarih ve 3201 Sayılı Emniyet Teşkilatı Kanunu'dur.

Polisin özgüvenini kazanmasında ve profesyonel bir meslek haline gelmesinde önemli yeri olan bu yasal düzenlemelerle polisin takdir yetkisinin artırıldığı görülmektedir. Ancak Şükrü Kaya'nın İçişleri Bakanı olarak görev yaptığı özellikle 1932-1938 yılları arasında gerçekleştirilen bu yasal düzenlemeler, aslında 1907 ve 1913 tarihli nizamnamelerin gözden geçirilerek günün şartlarına uyarlanmasından öteye gitmemiştir. Bu nizamnameler ve Cumhuriyet dönemi yasal metinler karşılaştırıldığında oldukça benzer özellikler taşıdığı ve iç güvenlik yaklaşım mantalitesinin satır aralarında kendini koruduğu görülmektedir. Benzer şekilde; fuhuş suçunda, kadınları sokakta denetlemede, serserilere muamele tarzında, siyasal muhalifler karşısındaki tutumda, toplumsal olayları önlemede, dernek kurma konularında polisin benzer bir tutum içerisinde olduğu, olayları değerlendirme ve yaklaşımında köklü bir değişim yaşanmadığı görülmektedir. Hatta bu süreklilik günümüze kadar devam edegelmiştir. “1913 tarihli nizamnamede, polisin tanımından tutun da, karakolların yapılandırılmasına kadar hemen hemen her husus, günümüze intikal etmiş durumdadır. Sadece detaylarda bazı farklılıklar göze çarpmaktadır” (Yağar, 1988: 322). Bu devamlılığın yanı sıra, bazı noktalarda ciddi yaklaşım farklarının mevcut olduğu görülmektedir. Örneğin Osmanlı döneminde suç ve suçluya yaklaşımda ağır basan dinî/İslamî referansların yerine Cumhuriyet döneminde daha seküler bir yaklaşımdan bahsetmek mümkündür. Osmanlı'nın dağılma sürecinde devleti yaşatma düşüncesiyle örgülenen iç güvenlik yaklaşımının, Cumhuriyetle birlikte yeni kurulan bir rejimin yaşatılması ve devrimle-

rin kökleştirilmesi amacına evrildiği görülmektedir. Bu nedenle devleti ve rejimi tehdit edebilecek her türlü oluşum ve örgütlenme polisin yakın takibinde olmuş ve devletin çıkarları için kişisel haklar bazen geri plana atılabilmektedir.

1.2. Cumhuriyet Dönemi Polis Eğitim-Öğretim Kurumları

Her iki dönemde de polisi keyfiyet olarak yükseltme gayretlerini bariz bir şekilde görmek mümkündür. Ancak her iki dönemde de istenilen hedefe ulaşamamıştır. Polisliğe müracaat eden adayların istenilen ölçülerden uzak olması, yöneticileri eğitime daha çok önem vermeye itmiştir. Osmanlı döneminde başlatılan ve savaşlar nedeniyle sekteye uğrayan polisin eğitimi konusu cumhuriyetle birlikte yeniden ele alınmış ve birçok polis eğitim kurumu açılmıştır. Bu çalışmaların sonucu olarak 1924 yılında mektepsiz polis sayısı mektepli polis sayının neredeyse üç katı iken, 1933 yılında durumun tam tersine döndüğü görülmektedir (Bayram, 2001:62). Bu çerçevede artan polis ihtiyacını karşılamak üzere 1923 yılında Sivas ve Konya’da, 1925 yılında Trabzon’da birer polis okulu açılmıştır. Böylelikle çağdaş bir yönetim modeli ile polis yetiştirmek istenirken; diğer yandan da hâlihazırdaki polisin hizmet-içi eğitimi almasına önem verildiği gösterilmiştir. Ancak bu okullar çeşitli sebeplerden dolayı, 1931 yılında kapatılmıştır. Bundan sonra bir süre sadece İstanbul Polis Okulu eğitime devam etmiştir.

Mevcut polis okullarında verilen eğitimler, polis amiri yetiştirmek amacı taşııyordu. Bu nedenle polis amirlerinin yetiştirilmesi amacıyla 6 Kasım 1937 tarihinde Ankara’da “*Polis Enstitüsü*” öğrenime açılmıştır (Alyot, 1947:815). Böylece ordudan sonra polis de bir yüksek okula kavuşmuştur.

Lise mezunu insanların polis mesleğine girmelerinde görülen zorlukları ve isteksizliği gidermek, lise tahsilli polisler yetiştirmek ve öğrenimleri sırasında kendilerine ayrıca meslekî bilgileri öğretmek üzere Atatürk’ün direktifleriyle kurulan Polis Koleji, 15 Haziran 1938 tarihinde eğitime başlamıştır. Kolejde öğrencilerin, bir yandan genel lise

seviyesi öğrencisi olarak yetiştirilirken diğer yandan da disiplin, meslek bilgileri ve yabancı dil bilgisi ile donatılması amaçlanmıştır.

1.3. II. Meşrutiyetten Cumhuriyete Miras Kalan Vesayetçi Yapı

İTC'nin Cumhuriyete miras bıraktığı bir diğer önemli uygulama ise polis teşkilatının mülkî, askerî ve siyasî bir vesayet altında görev yapması idi. İTC yöneticileri polis teşkilatının üst kademe yöneticisi olarak öncelikle mülkiye veya hukuk kökenli yöneticileri tercih etmiştir. İlk Emniyet-i Umumiye (1909) Müdürü Galip Bey, nitelikli personeli teşkilat bünyesine dâhil ederek güçlü bir teşkilat yapısı oluşturmak için mülkiye ve hukuk mezunu birçok genci yüksek maaşlar vererek özellikle İstanbul teşkilatında istihdam etmiştir (Alyot, 1947: 488). Bu şekilde 1922'ye kadar Emniyet Genel Müdürü olan sekiz kişiden altısı (Okçabol, 1940: 99) ve 1923'ten 1939 yılına kadar görev yapan altı genel müdürden dördü hukuk ya da mülkiye kökenli idi. Cumhuriyet yöneticileri bu uygulamayı daha da kuvvetlendirerek sürdürmüş ve 1959 yılına kadar emniyet müdürü rütbesine yükselebilmek için Hukuk veya Mülkiye mezunu olma şartı aranmıştır. Bu kişilerin mesleğe girişlerini teşvik etmek üzere, üç yıllık mecburi hizmetin ardından üç derece birden terfi ettirilmiş ve doğrudan doğruya üçüncü sınıf emniyet müdürlüğüne tayin olunmuşlardır. Böylece "Osmanlı İmparatorluğu'ndan tevarüs edilen idari sistemde, polis mülkiyelinin hâkimiyeti altında örgütlenmiş ve merkeze olan bağlılığı bu yolla garanti altına alınmak istenmiştir." (Ergut, 2004:344).

Benzer şekilde Cumhuriyete miras kalan vesayetlinin ikinci önemli ayağı asker kökenli polis yöneticileri idi. Polis tarihinde önemli bir yeri olan Zaptiye Nezaret-i 1909 yılında kaldırılarak yerine Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü kurulduğunda ilk umum müdür olarak bir asker görevlendirilmiştir. Millî Mücadele yıllarında ve Cumhuriyetin ilk yıllarında üst seviye polis yöneticilerinin seçiminde Mustafa Kemal'in tercihi subaylardan yana olmuştur. Örneğin 27 Aralık 1924'te tarihinde Kurmay Yarbay Ekrem Bey (Baydar), Mustafa Kemal'in emriyle İstanbul emniyet müdürü olarak atanmış ve bu görevini 21 Haziran 1927

tarihine kadar devam ettirmiştir. (Baydar, 2010:16-24). Ancak bir yarbayın İstanbul emniyet müdürü olarak atanması emniyet teşkilatında büyük bir rahatsızlık doğurmuştur. 1937'de açılan Polis Enstitüsü'nün ve 1938'de açılan Polis Koleji'nin ilk müdürü olarak asker kökenli birisi olan Salih Adil Başer atanmıştır (Birinci, 1999:16). Cumhuriyet döneminde bundan sonraki süreçte de zaman zaman asker kökenli kişiler emniyet genel müdürü olarak görevlendirilmiştir. Özellikle askerî darbelerden sonra il emniyet müdürlüklerine ve emniyet genel müdürlüğü makamına asker kökenli kişilerin atandığı görülmektedir. Bu nedenle hukuk/siyasal ve emniyet kökenlilerden sonra en kalabalık grubu asker kökenli Emniyet Genel Müdürleri oluşturmaktadır. Böylece polisi yönetecek ve polis teşkilatının gelecek planlarını yapacak kişiler arasında çok sayıda askerin bulunması, polisin askerden özerkleşmesini engelleyen/geciktiren en önemli unsurlardan birisi olmuştur.

İTC'den miras kalan bu vesayetçi sistemlerden en uzun süreli olan ve hiçbir dönem etkisini kaybetmeyi ise polis üzerindeki siyasî vesayettir. II. Meşrutiyetten günümüze kadarki süreçte hükümetler ve siyasî yaklaşımlar değişse de, politik vesayetin hiç değişmeden devam ettirildiği, hatta her yeni yönetimle vesayetin daha da pekiştirildiği görülmektedir. 1999 yılında yapılan geniş kapsamlı bir araştırma, polis teşkilatında özellikle emniyet müdürlerinin tayin ve terfilerinde kural dışı uygulamaların yaygın olduğu ve bunların büyük bir kısmının siyasî müdahalelerden kaynaklandığını ortaya koymuştur (Gültekin ve Özcan, 1999:73). Cumhuriyetle birlikte devralınan merkezîyetçi bir teşkilat yapısı ve bu yapıda İçişleri Bakanının yalnız polislik politikalarının tespitinde değil personel atamaları ve terfi gibi örgütsel işleyiş üzerinde de tek karar mercii olması, polis örgüt ve yönetimini politik müdahalelere maruz bırakmaktadır. Bu konuda siyasal iktidarı sınırlayacak ve dengeleyecek bir güç, bir mekanizma bulunmamaktadır. Diğer bir deyişle güçlü bir bürokratik geleneğe ve özerk bir pozisyona sahip olmayan polis, politik etkilere açıktır (Sözen, 2002: 56).

2. Milli Şef Dönemi İç Güvenlik ve Türk Polisi

Milli Şef döneminin ilk yıllarında, polisin ülke ihtiyaçlarına yeterince cevap verebilecek kadro donanımdan uzak olduğu ve II. Dünya

Savaşı boyunca da bu olumsuz görünümün çok fazla değişmediği görülmektedir. Savaşın getirdiği sıkıntıların yanı sıra Milli Şef yönetiminin, genel olarak -ve özellikle de devrim kanunlarının korunmasındaki- tavizsiz tutumu, halkın gözünde polisi ve jandarmayı, devletin otoriter ve sert yüzü olarak görmesine yol açmıştı. Yaşanan bazı siyasal olaylar, bu olumsuz imajı daha da pekiştirmiştir. 1944 yılında yapılan Irkçılık-Turancılık soruşturmasından (Türkeş, 1975:58-59, 66; Türkkan, 1975:34-35) ve komünizm faaliyetlerinden dolayı (Belli, 1967:26-27) gözaltına alınanların “Tabutluklar” olarak bilinen hücrelerde işkence gördükleri iddiası, polis hakkında işkenceci suçlamalarının yapılmasına yol açmıştır. Polisin suç ve suçlu ile mücadelesinde en büyük yasal dayanağı olan PVSK, bu dönemde polisle ilgi yapılan eleştirilerin en büyük kaynağı olmuş (Akandere, 1998:233) ve bu dönem “Polis Devleti” olarak nitelendirilmiştir (Sertel, 1977:235).

Savaşın ilerleyen yıllarında artan polis ihtiyacını karşılayabilmek için polis sayısının artırılmasının yanı sıra mevcut personelden emekliliği gelenlerin birçoğunun görev süreleri uzatılmıştır. Ancak bütün bunlara rağmen polisin mevcut kadroları kendisinden beklenen görevleri yerine getirmekten çok uzaktı.

3201 sayılı Emniyet Teşkilatı Kanunu’na göre yeniden şekillendirilen Emniyet Teşkilatı’nın yapısının, Milli Şef döneminde fazla değişikliğe uğramadığı gözlemlenmektedir. Bu Kanun gereğince, bu dönemde her ilde bir emniyet müdürü ve her ilçede bir emniyet amiri veya emniyet komiseri ve bucak, iskele veya istasyonlarda emniyet komiserlerinin görev yapması sağlanmaya çalışılmıştır. Savaş süresince her ilde bir il emniyet müdürlüğünün kurulu olduğu ve toplam 241 il ve ilçede polis teşkilatının mevcut olduğu anlaşılmaktadır (Alyot, 1947:714-716). Bu dönemde ülke çapında 503 Polis Karakolunun mevcut olduğu görülmektedir (Alyot, 1947:712-713).

2.1. Hükümet Programlarında İç Güvenlik Politikaları

Milli Şef döneminde görev yapan hükümetler döneminde İçişleri Bakanlığı’nın iş programında köklü bir değişiklik olmamış, CHP’nin

programı esas alınmıştır. Başbakan Refik Saydam, Hükümet Programını tanıtırken yaptığı konuşmada, “dâhilde devamlı bir huzur ve sükûn bulunduğu ve Türk vatandaşının samimi beraberlik ve güven havası içinde yaşadığını” (TBMM Resmi İnternet Sitesi, 12.01.2006) vurgulamış ve “Cumhuriyet Hükümeti, bu havanın bulanmamasına, Türk vatandaşının endişesiz çalışmasına ve kazanmasına, huzur içinde faziletli bir aile hayatı geçirmesine ve istikbalden emin olmasına bütün kuvvet ve gayreti ile çalışmakta devam edeceği” (TBMM Resmi İnternet Sitesi, 13.01.2006) ifade edilmiştir. Örneğin Başbakan Saraçoğlu savaşın, dâhilî ve zabıta işlerimizi çok arttırdığını, buna rağmen bu işlerin her gün biraz daha iyiye gittiğini, memleketin her yerinde tam bir emniyet ve sükun havası hakim olduğunu, adi zabıta vakalarından ve münferit hadiselerden başka bir şey olmadığını vurgulamış, bununla birlikte idare ve zabıta teşkilatını biraz daha iyi işler bir hale koymak istediklerini belirtmiştir (TBMM Resmi İnternet Sitesi, 14.01.2006).

Yönetimin bu iyi niyet ve çabalarına karşın gerek savaşın etkisi gerekse de geçmişte mevcut olmayan yeni durumların ortaya çıkması, polisi kendini yeniden tanımlama ve yapılandırmaya zorlamıştır.

2.2. Milli Şef Döneminde İç Güvenliği Etkileyen Olaylar ve Uygulamalar

2.2.1. Siyasal Olaylar ve Akımlar:

İkinci Dünya Savaşı'nın doğurduğu olağanüstü durum ve Türkiye'nin savaşa girme ihtimali, doğal olarak yöneticileri siyasi akımların faaliyetlerini kısıtlamaya ve kontrol altında tutmaya yöneltmiştir. Bu nedenle, İslamcılık, Türkçülük ve Sosyalistlik, yıkıcı akımlar sayılarak yasadışı tutulmuşlardır (Tunçay, 1983:1926). Bu dönemde sol akımların çok fazla sesini duyuramadığı, faaliyetlerinin çoğunu illegal olarak yürüttüğü bir dönemdir. Ancak polis bu kesimin faaliyetlerini yakından takip etmiştir. Bu döneme damgasını vuran en büyük siyasal gelişme, kamuoyunda Irkçılık-Türkçülük-Turancılık Davası olarak yer alan olaylar zinciridir. Bu süreçte gözaltına alınanlar İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nün Sirkeci'de bulunan Sansaryan Han'daki merkez bina-

sında tabutluk olarak isimlendirilen tek kişilik hücrelerde günlerce aç, susuz ve uykusuz bırakılarak ifade vermeye zorlandıklarını, son derece çirkin ve ağır işkencelere maruz kaldıklarını iddia ettiler. Polisin tavizsiz bir tavır takındığı siyasal akımlardan bir diğeri ise laiklik karşıtı grupların faaliyetleri idi. Arapça ezan yasağına uymayanlar, Arap harfleri ile tedrisat yapanlar, Kılık-Kıyafet Devrimi'ne, peçe, çarşaf ve peştamal yasağına aykırı hareket edenler, şapka kanununa muhalefet edenler, yönetimi eleştiren, dinî propaganda yapan, üfürükçülük yapan, devrimlere aykırı faaliyetlerde bulunanlar polis tarafından yakından takip edilmiştir (Dikici, 2006). Yine bu dönemde, Said Nursi'nin önderliğindeki Nurcular, Süleyman Hilmi Tunahan'ın başını çektiği Süleymancılar ile Kemal Pilavoğlu'na bağlı Ticaniler, en çok adından söz ettiren ve polisin yakından takip ettiği gruplar oldu.

1944'lere kadar gençlik ve öğrenci kesiminin en küçük bir eylemde bulunmadığı ve herhangi bir örgütlü hareketin olmadığı görülmektedir (Çavdar, 1983:808). Savaşın sonuna doğru üniversite gençliği arasında sağ ve sol odaklaşmalar, küçük örgütlenmeler ve bunlara bağlı eylemler başlamıştır.

2.2.2. Asayiş ve Güvenlik Olayları

Savaş yıllarında işlenen diğer suçlarda görülen artışın yanı sıra ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durumun doğurduğu suçlarda da büyük artış gözlenmiş ve bununla doğru orantılı olarak polisin işi oldukça artmıştır. Dönemin basın-yayın organlarına bakıldığında yolsuzluk, ihtikâr, karaborsa, haksız kazanç ve rüşvet haberlerine sıkça rastlamak mümkündür. Ayrıca karneyle ekmek dağıtımı ve Varlık Vergisi uygulanmasında polise yoğun bir görev düşmüştür.

Savaş yıllarında, işsizliğin artmasıyla özellikle şehirlerde artan pejmürde kılıklı, aç ve sefil hamallar, hayatını bu şekilde ve dilencilikle kazanan insanlar bir kamu kuruluşunda kısa süreli çalıştırılmakta veya polis marifetiyle memleketine geri gönderilmekteydi (Alyot, 1947:429).

Bu dönemde özellikle savaşın etkisiyle artış gösteren suçlardan birisi fuhuş idi (Güryücel, 1947:26). Polis bu suçla mücadelesini artırmış ve

umumi evlerin ve burada çalışanların denetimlerini yapmıştır. Örneğin, 1940 yılında İzmir’de faaliyet gösteren 40 randevuevi kapatılmıştır (Ulus, 3.2.1941). Hükümetin bütün 1341 (1921-22) doğumluların askere alınmasına karar vermesi üzerine, bunların askere vaktinde sevk edilmesi hususunda polise çok iş düşmüştür (Şahin, 2004:354).

Hükümetler, savaş boyunca illerdeki durumu kontrol altında tutabilmek ve yaşanan olayları takip edebilmek için sürekli durum raporları almıştır. İl valilikleri, savaşın ilk yıllarında yazdıkları genel gözetleme raporlarında; gözlem altındaki şahıslar, asayişle ilgili son durum, illerindeki son gelişmeler hakkında merkeze bilgi vermişlerdir (Dikici, 2006:47-49).

2.2.3. Uluslararası Bağlantılı İç Güvenlik Olayları

II. Dünya Savaşı ile birlikte polis temel görevi olan asayiş ve güvenliğin sağlamanın yanı sıra, kısıtlı imkânlarıyla, ülkemizde faaliyet gösteren yabancı ülke ajanlarını takip etmek gibi savaşın getirdiği uluslararası suçlarla da mücadele etmiştir. Bu dönemde meydana gelen bu tür iki olay uzun süre gündemi meşgul etmiştir. Bunlardan birincisi Pera Palas Oteline bomba konulması, diğeri ise, Alman Büyükelçisi Von Papen’e yapılan suikast girişimidir.

Sınırlarda asayişsizliğin egemen olduğu savaş yıllarında, ülkedeki mevcut ekonomik bunalım ve bazı temel maddelerin yokluğu, kaçakçılığın artmasına sebep olmuştur. Savaşın başlamasıyla birlikte bu yıllarda özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerimize sınırı bulunan İran, Irak, Suriye hudutlarından başta hayvan kaçakçılığı olmak üzere yoğun bir şekilde kaçakçılık olayları yaşanmaya başladı. Bunun yanı sıra 1941’den itibaren komşu devletlerin savaş alanı içerisine girmesinden sonra bu devletlerden kitleler halinde kaçarak ülkemize sığınma talebinde bulunan mülteciler olmuştur (Kümbetlioğlu, 1944:13). Benzer şekilde polis, Nazi baskısından kaçarak Türkiye’ye sığınan Yahudileri de sıkı takip altına almıştır. Çünkü Alman istihbaratı, Türkiye’deki mevcut Alman Yahudilerini, pasaportlarını ellerinden alıp vatandaşlıktan çıkarılma tehdidi ile Almanya hesabına casusluk ve propaganda yapmaya zorluyordu (Dikici, 2006:204).

3. Demokrat Parti Döneminde İç Güvenlik ve Türk Polis Teşkilatı

14 Mayıs 1950 seçimini kazanan Demokrat Parti (DP) iktidara geldiğinde, halkın gözünde polisin, korkulan ve devletin sert yüzünü temsil eden bir görüntüsü vardı. Bunun en önemli nedeni polislerin, II. Dünya Savaşı'nın en az hasarla atlatılabilmesi için yönetimin aldığı sert kararların ilk elden uygulayıcısı olmalarıydı.

DP'nin iktidara gelmesiyle birlikte halkın demokrasi anlayışı ve polisin yetkilerini kullanma konusunda belirsiz bir atmosfer yaşanmaya başlandı. Polislerin görevli olmadıkları zamanlarda silah taşımalarının yasaklanacağı haberleri basında yer alıyordu (Sezgin, 14.06.1950). Ancak kısa bir süre sonra "Köylüler, taksi şoförleri ve demokrasiyi yorumlamalarında fazla gayretkeşlik gösteren başkaları, siyasî ilimlerde esaslı bir ders aldılar. Polis tekrar canlandı ve copunu yine eskisi gibi şevkle sallamaya başladı." (Lewis, 2007:317).

Bu çerçevede polisin yine uzun yıllardır kullanageldiği klasik yöntemlerle olayları önlemeye ve çözmeye çalıştığı görülmektedir. Çağın gerektirdiği teknik donanımdan ve araçlardan mahrum bir şekilde görev yapmaya çalışan polisin en büyük gücü, görev yaptığı mıntıkayı ve mıntıkada yaşayan insanları yakından tanınmasıydı (Aliveren, 2006:17-20). 1950'li yılların başlarında Türkiye'de henüz yoğun bir şekilde şehirleşme ve gecekondulaşma süreci yaşanmadığı için, polisin, çalıştığı mıntıkayı ve burada yaşayan insanları tanınması nispeten mümkündü. İstanbul'da bile polis kendi mıntikasına hâkim bir durumdaydı (Aliveren, 2006:18).

DP döneminin Millî Şef dönemi ile ortak noktalarından birisi de iç güvenlik yaklaşımları ve polisi kendi iktidarlarını pekiştirmede önemli bir unsur olarak kullanmalarıdır. Bu nedenle Menderes, ülkenin iç güvenliğini tehdit edebilecek her türlü siyasî oluşuma karşı tavizsiz bir tavır sergilemiştir. DP Hükümetlerinin programlarında, iktidarın, bu oluşumlara karşı takınacağı tavır konusunda net ipuçlarını görmek mümkündür. Aşırı sol, irticaî ve ırkçı cereyanlara karşı bütün kanunî

tedbirlerin tereddütsüz alınacağı ve bu konuda taviz verilmeyeceği özellikle belirtilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri (1923-1960), 1978:13-72).

Ancak hükümetlerin, bu mücadeleyi yapacak olan polisin nitelik ve nicelik olarak güçlendirilmesi konusunda fazla somut adım atmadıkları görülmektedir. Örneğin Türkiye'nin nüfusunda belirgin bir artış gözlenmesine karşın ülke genelinde görevli polis sayısının aynı paralellikte artmadığı görülmektedir. 1950 yılında Türkiye'nin toplam nüfusu 20.951.390 iken, 1960 yılında bu sayı 31.391.421 olmuştur. Aynı çerçevede köyden kente yaşanan göç ve kent nüfusundaki belirgin artış, polisin iş yükünü artıran bir diğer önemli unsur olmuştur. Örneğin 1950 yılında 3.885.865 olan kent nüfusu %359 artarak 10.805.817'ye ulaşmıştır (Landau, 1979:30). Oysa 1950 yılında 10.311 olan polis sayısı 1960 yılında 11.725'e çıkmış %13,7 oranında bir artış olmuştur (Demirbaş, 2005:148-149).

3.1. DP Döneminde Emniyet Teşkilatı'nda Yapısal Değişiklikler ve Yasal Düzenlemeler

1950 yılına gelindiğinde her il merkezinde ve birçok ilçede polis örgütünün kurulduğu anlaşılmaktadır. Ancak bundan sonraki on yıllık DP döneminin ilk beş yılında polisin özlük haklarının, çalışma ve yaşama koşullarının iyileştirilmesi, polis sayısının artırılması konusunda çok sınırlı adımlar atıldığı görülmektedir. Osmanlı döneminde çıkarılan 1907 ve 1913 tarihli nizamnamelerle uygulamaya başlanan ve cumhuriyet döneminde sürdürülen polisin çalışma sistemi bu dönemde de devam ettirilmiştir. Buna göre polisler 6 saat karakolda görev yapıyor, 6 saat yedek kuvvet olarak karakolda istirahat ediyor ve sadece haftada bir gün evine gidebiliyordu (Özdemir, 2007:15). Bu sistem ancak 1963 yılında kaldırılabilmiştir (Yağar, 1988:100).

DP Hükümeti, iktidarının ilk yılında çeşitli nedenlerle Polis Koleji'ni kapatmıştır. Özellikle 1957 yılından itibaren artmaya başlayan askerî darbe hazırlıkları ve cuntalardan haberdar olmaya başlayan Menderes, polisi tekrar güçlendirme yönünde bazı tedbirler alma ih-

tiyacı hissetmiştir. Bu çerçevede 8 yıl aradan sonra 1958 yılında Polis Koleji yeniden eğitim ve öğretime başlamıştır. Ayrıca 23 Mayıs 1960 tarihinde İzmir Polis Okulu açılmıştır. DP hükümetinin iktidarlarının son döneminde Emniyet Teşkilatı'na yönelik gerçekleştirdiği iyileştirme çalışmalarından bir diğeri ise rütbe terfii konusunda olmuştur. 1913 yılından beri devam ettirilen Emniyet Müdürlüğü gibi üst rütbelerde görev alabilmek için hukuk veya siyasal mezunu olma şartı ve böylece Polis Enstitüsü mezunlarının emniyet müdürü olamaması, ancak 15 Nisan 1959 tarihinde kabul edilen 7257 sayılı kanunla düzeltebilmiştir (Polis Mevzuatı, 2005:53-54).

Bu dönemde taşıt sayısının hızla artması üzerine, 11 Mayıs 1953 tarihinde 6085 sayılı Seyrüsefer Talimatnamesi yayınlanmış, bununla ayrıca ülke çapında trafik zabıtasının kurulmasını sağlanmıştır. Böylece sadece trafik işleri ile meşgul olmak üzere polislerin branslaşması ve trafik polisinin yurt çapında teşkilatlanması yolunda önemli bir adım atılmış oldu. 1957 yılına gelindiğinde ise tüm illerde trafik birimlerinin örgütlenmesi tamamlanmıştır.

3.2. DP Dönemi Meydana Gelen Önemli İç Güvenlik Olayları ve Polisin Yoğun Mesaisi

3.2.1. Siyasal Faaliyetler ve Olaylar

Millî Şef döneminde, polis tarafından sıkı bir şekilde takip edilen ve örgütlenme yolları kapatılan komünizm, lâiklik karşıtı akımlar ve ırkçılık gibi akımlar, DP Hükümetleri döneminde de yine polis tarafından sıkı bir şekilde takip edilmiştir. Millî Şef dönemindeki devrim kanunlarına ve laiklik uygulamalarına karşı faaliyetlerini alttan alta, gizlice devam ettiren ve devlet kademelerinde yer bulamayan İslamcı gruplar, DP'nin iktidara gelmesi ile birlikte daha rahat hareket etmeye başlamışlar, siyasal faaliyetlerini artırmışlardır (Landau, 1979:4). Said-i Nursi, Süleyman Hilmi Tunahan ve Kemal Pilavoğlu polisin yine bu dönemde yakından takip ettiği kişilerin başında geliyordu.

Millî Şef döneminde sıkı bir takip altında kalan ve fazla bir örgütlenme imkânı bulamayan sol hareketler de, çok partili dönemle birlikte

daha fazla örgütlenerek seslerini duyurma çabalarına giriştiler (Landau, 1979:31). Ancak 1951 yılında Türk Ceza Kanunu'nun 141. ve 142. madde hükümleri ağırlaştırılması üzerine polis komünizme karşı yoğun bir mücadele başlattı. Ekim 1951 tarihinde geniş çaplı bir “komünist tevkifatı” başlatıldı (Ulus, 5.11.1951) ve önce TKP Merkez Komite üyeleri tutuklandı ve 1952 yılında da bu tutuklamalar devam etti. Sorgulamalarda öne çıkan konulardan birisi polisin sanıklara kötü davrandığı ve işkence ettiği iddiasıydı. Önceki dönemin işkence merkezi olarak anılan Sansaryan Han, yine tutuklanan kişilerin sorgulandığı yer olarak kullanıldı. Özellikle bu binada bulunan 1. Şube (siyasi şube), komünizm suçundan tutuklananların ağır sorgudan geçtikleri şube olarak ün kazandı.

3.2.2. 6/7 Eylül Olayları ve Eleştirilerin Odağındaki Polis

6 Eylül 1955 günü, Selanik'te, Atatürk'ün doğmuş olduğu eve bir bomba atılmış, bu olayın İstanbul'da duyulması üzerine de, büyük olaylar meydana gelmiş, yüzlerce dükkân ve ev yıkılmış, milyonlarca lira zarar meydana gelmiş, Türkiye uluslararası camiada sıkıntılı günler yaşamıştı. 7 Eylül'de İstanbul, İzmir ve Ankara illerinde 6 ay süreyle sıkıyönetim ilan edilmesine neden olan bu olaylarda, emniyet güçleri olaylara seyirci kalmakla, tahripçilere sempatik davranmakla ve hatta bizzat yağmalanan dükkânların mallarını parçalamakla ve kalabalıkları yönlendirmekle suçlanmışlardır (Güven, 2005:20-23). Polislerin bu tavrında siyasî iradenin yaklaşımının etkisi olduğu ileri sürülmüştür (Karakoyunlu, 2000:60). Bu durum, olayların daha da büyümesine yol açmış, gerekli kanıtlar toplanamadığı için gerçek faillerin yakalanması da mümkün olmamıştır.

3.2.3. Askerî Darbeye Giden Süreçte Meydana Gelen İç Güvenlik Olayları ve Polisin Tutumu

50'li yılların sonuna doğru siyasi kavgalarda ve öğrenci olaylarında büyük artış gözlenmektedir. Ancak darbeye zemin hazırlayan asıl olaylar 28-29 Nisan'da meydana gelen öğrenci olaylarıdır. 28 Nisan 1960

günü İstanbul Üniversitesi'nin Beyazıt'taki merkez binasında başlayan olaylara polis müdahale etti. İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar ve dekan vekili Sulhi Dönmezer ile polis arasında yaşanan tartışma sırasında Onar başından yaralandı. İyice şiddetlen eylemler Beyazıt Meydanı'na taşdı ve öğleden sonra da devam etti. Olayları bastırmak için takviye olarak olay yerine gelen askerler ise göstericilerle kucaklaşıyor, subaylar gösteri yapan öğrencilere yol açıyordu (Yalman, 1997:1677). Bu arada güvenlik güçleri kalabalığı dağıtmak için havaya ateş açtı. Askeri tanka çarpıp seken kurşunlar bazı öğrencilere isabet etti. Göstericilerden Turan Emeksiz öldü. 5 Mayıs'ta yapılan resmi açıklamaya göre olaylarda on dokuz polis, otuz yedi kişi yaralandı (Koçaş, 1977:596). Polis doğrudan öğrencilerin üzerine ateş açmakla suçlandı ve ateş etme emrini kimin verdiği uzun süre tartışma konusu oldu. Bu konuda suçlanan isim ise Bumin Yamanoglu idi.

Aynı gün İstanbul ve Ankara'da sıkıyönetim ilan edildi. Ancak olaylar 29 Nisan'da devam etti ve Ankara'da da öğrenci gösterileri başladı. Ankara'da polis, Hukuk ve Siyasal Bilgiler Fakültelerini basarak birçok öğrenciyi gözaltına aldı. Ancak protesto gösterileri diğer fakültelere de yayılarak devam etti ve pek çok öğrenci tutuklandı. Ankara ve İstanbul üniversiteleri 1 ay süreyle kapatıldı.

Bu olaylarda polisin zan altında bırakıldığı ve ağır eleştirilere uğradığı bir diğer konu ise, DP'lilerin emriyle tutuklanan öğrencilerin işkenceyle öldürüldüğü ve kıyma makinelerinden geçirilerek tavuk yemi haline getirildikleri iddiasıydı (*Cumhuriyet*, 02.06.1960). Bu iddialar ve söylentiler, polisi adeta olayların en büyük sorumlusu ve DP iktidarının insafsız savunucuları ve tetikçileri konumuna itti. Bazı yetkililerin hatta üniversite hocalarının dile getirdiği bu iddialar basında yer alıyor ve teksir makinelerinde basılıp dağıtılyordu (*Milliyet*, 23.09.1960; *Hürriyet*, 04.06.1960; *Yeni Sabah*, 04.06.1960; *Ulus*, 11.06.1960). Hatta darbeden sonra Et-Balık Kurumu kuşatılarak öğrenci cesetleri arandı. Bütün bu haberler ve demeçler polisi büyük bir psikolojik baskı altına almış ve birçok polis hakkında üniversitelileri öldürdükten sonra meçhul yerlere gömdükleri gerekçesiyle soruşturma açılmıştır (Tercüman, 31.05.1960).

Fakat hiçbir yerde bu iddiaları destekleyecek bulguya rastlanılmadı. Ancak yapılan bu propagandanın ve fısıltı gazetelerin etkisiyle bir öğrenci kıyımının yaşandığına inanmayan yok gibiydi.

28 Nisan 1960 sabahı İstanbul Üniversitesi'nde başlayan eylemler bütün Türkiye'de askeri darbeye yol açacak sürecin kaldırım taşları oldu. Bu tarihten itibaren, İstanbul'da, Ankara'da ve yurdun çeşitli bölgelerinde DP iktidarına karşı protestolar devam etti. Ankara'da hemen her akşam Sıhhiye-Kızılay arasındaki bulvara toplanan göstericiler korsan gösteri yapıyordu. Bu gösterilerden birisi de 555 K diye bilinen gösteridir. "Beşinci ayın Beşinde saat Beşte Kızılay'da" anlamına gelen bu parolayla Ankara Kızılay'da Harbiyeli öğrencilerin de katıldığı bir gösteri yapıldı. Polis göstericilerin arasında kalan Bayar ile Menderes'i güçlükle uzaklaştırabilirdi. Ancak bu olaylarda polis yine eleştirilerin odağındaki kesim oldu.

Bundan sonra olaylar devam etti. 19 Mayıs'ta Anıtkabir'i ziyaret edenlerle polis arasında çatışmalar oldu. Bu olaylarda sivil giysili Harp Okulu öğrencilerinin dayak yediği ve birkaç subayın tutuklandığı söylentileri yayılınca, 21 Mayıs'ta 2000 kadar Harp Okulu öğrencisi Atatürk Bulvarı'nda sessiz bir yürüyüş yaptı. Harbiyelilerin "iktidara ve polise karşı yaptığı bu gövde gösterisine" (Öymen, 1986:235) polis, müdahale etmedi.

Bütün bu olaylarda DP iktidarı "kendine göre bir polis" oluşturma ve polisi siyasi emellerine alet etmekle suçlandı. Menderes, muhtemel bir askeri darbeye karşı polisi karşı bir güç olarak kullanmayı plânlamakla, hatta DP'lilerden oluşan militer bir polis gücü oluşturmakla ve bunlara silah ve malzeme yığınağı yapmakla suçlandı (Ulus, 30.05.1960). Bu iddiayı, dönemin önemli tanığı Metin Toker şu şekilde dile getirmektedir. "Polisin içinden bazı şefleri abartabiliyorsunuz. Onlar polis kuvvetini zaman zaman sizin için kullanıyorlar. 'Arkasını iktidara dayamış' bildiklerinden sattıkları tafradan geçilmiyor. Bu, polisin tümünü zedeliyor. Zaten orduya karşı polisi çıkartmayı düşünmek, bir çılgınlık. Bunu DP'liler düşündüler; faturayı polis ödedi. O, tafrasından geçilmeyen Zeki Şahin'lerin, Bumin Yamanoglu'ların çekmedikleri kalmadı. Poli-

sin üniformasını değiştirmek zarureti doğdu. Polis halka karşı bir “şirin görünme” operasyonu başlattı.” (Toker, 29.12.1996)

4. 27 Mayıs Askeri Darbesi, Yassıada Davaları ve Polislerin Yaşadığı Sıkıntılar

27 Mayıs sabahı Ankara Radyosu’ndan yapılan bir anonsla, ordunun yönetime el koyduğu duyuruldu. Radyoda kısa aralıklarla tekrar edilen bu anonsta “Bütün vatandaşlarımızın ve emniyet kuvvetlerinin Silahlı Kuvvetlerle yakın işbirliği sayesinde bu harekât hiçbir can kaybı olmadan başarılmıştır” (Hürriyet, 27.5.1960) denilmesi, askeri yönetimin, emniyet teşkilatından gelebilecek bir tepki ve karşı koyma ihtimalinden tedirgin olduğunu göstermektedir. Ancak bu tedirginlik yersiz değildi. Metin Toker anılarında darbenin ilk günü askerin, polisin darbeye karşı koymasından endişe ettiğini söylemektedir (Toker, 1991:15). Benzer şekilde polisin darbe öncesi orduda gözlemlediği hareketliliği yakından takip ettiği ve polis istihbaratının darbeden üç yıl önce; darbeyi yapacakların adları ve görevleri ile birlikte hükümete iletildiği anlaşılmaktadır (Koçaş, 1977:180-193.) Ancak bu olaydan sonra askerler, Emniyet Teşkilatı’na artık karşı cephenin bir gücü olarak bakmaya başladılar. Darbecilerin bütün bu endişelerine karşın, polislerin gerek 27 Mayıs günü gerekse darbe sonrası kendilerine yapılan muamele karşısında hemen hemen hiçbir tepki göstermediği görülmektedir. Darbeden sonra silahları ellerinden alınan ve bir hafta silahsız olarak göreve giden polislerden en ufak bir itiraz gelmemiştir. Birçok polisin tutuklanıp Yassıada’da yargılanması, dayak atılması, işlemedikleri cinayetlerle suçlanması, İstanbul emniyet müdürünün askerler tarafından Yassıada’da dipçiklenerek öldürülmesi, birçok polisin haksız cezalara çarptırılması, polisin katil olarak damgalanması, sokaklarda vatandaşın polise hakaret etmesi gibi birçok olaya rağmen polis son derece itaatkâr ve sessiz bir biçimde askerin emrinde görevini sürdürmüştür. Darbeye ve darbecilere karşı tepki göstermek bir yana, polisler kendilerini suçlayıcı ve darbecileri yüceltici bir tutum takınmışlardır.

Darbeden sonra askeri yönetimin müdahale ettiği kurumların başında emniyet teşkilatı geliyordu. Tutuklanan veya görevden alınan

emniyet müdürlerinin yerine bazıları asker kökenli olmak üzere yeni atamalar yapıldı (*Milliyet*, 21.06.1960). Bazı emniyet müdürleri de yanlarına verilen bir subay ile birlikte görevlerini sürdürdüler (Özdemir, 2005:15-24).

Darbe sabahı aralarında İçişleri Bakanı Namık Gedik olmak üzere diğer hükümet üyeleri ve milletvekillerinin yanı sıra birçok polis şefi, polis memurları -özellikle de 28 Nisan olaylarında görev yapmış olan tüm polisler- tek tek evlerinden alınarak cezaevlerine konuldu. Bunların birçoğu yargılanmak üzere Yassıada'ya gönderildiler. Bunların arasında başta Emniyet Genel Müdürü Cemal Göktan olmak üzere, İstanbul Emniyet Müdürü Faruk Oktay, Ankara Emniyet Müdürü Ahmet Paftalı ve İstanbul Emniyet Müdür Yardımcısı Ferit Avni Sözen olmak üzere birçok üst düzey Emniyet Teşkilatı mensubu da vardı.

Darbenin ardından, DP iktidarı sorumlularını yargılamak ve suçluları cezalandırmak amacı ile 14 Ekim 1960 günü Yassıada davaları başladı (*Hürriyet*, 14.10.1960) ve hükümlerin okunduğu son duruşma günü olan 15 Eylül 1961 günü son buldu. On bir ay süresince 588 kişi yargılandı. Yassıada'da görülen 19 davanın arasında yer alan "Ankara ve İstanbul Olayları Davası", Anayasayı İhlâl Davası'ndan sonra görülen en çok sanıklı ve en önemli dava idi. Bu davada polisler İstanbul Üniversitesi'ne izinsiz girmekle ve olaylarda öğrencilere ateş açmakla suçlandı. Aralarında Emniyet Genel Müdürü de dâhil birçok polisin de bulunduğu 118 sanığın yargılandığı bu dava, daha sonra Anayasayı İhlâl Davası ile birleştirildi.

Yassıada'da 19 Ekim 1960 günü başlanan 6/7 Eylül olayları davasında siyasetçilerle birlikte birçok polis yöneticisi yargılanmıştır. Diğer 11 sanıkla birlikte dönemin İstanbul Emniyet Müdürü Eriş hakkında 20 yıl ağır hapis cezası istenmiştir (*Akşam*, 16.10.1960). Ancak Eriş, 18 Kasım 1960 tarihli af kanununa göre dava dışı bırakılmıştır. Olaylar sırasında Emniyet Genel Müdürü olarak görev yapan Ethem Yetkiner de Yassıada'da yargılananlar arasındaydı (*Tercüman*, 02.06.1960). 5 Mayıs 1959 tarihinde, İnönü'nün Topkapı'da öldürülmeye çalışıldığı iddiası

ile açılan “Topkapı Olayları” davasında; olayları tahrik etmek ve göstericilere müdahale etmemek suçlamasıyla hapis cezalarına çarptırılan birçok polisin arasında Emniyet Amiri Zeki Şahin de vardı. Emniyet Genel Müdürü’nün yargılandığı bir diğer dava ise Demokrat İzmir Gazetesinin tahribi davası idi.

Yassıada duruşmaları esnasında diğer sanıklarla birlikte emniyet mensupları da çok sıkıntılı günler yaşamışlardır. Tutuklu polislerin maruz kaldığı muamele uzun yıllar kamuoyunda ve polisler arasında gündemde kalmıştır. Yassıada’da yargılanan İstanbul Emniyet Müdürü Faruk Oktay ile Emniyet Amiri Zeki Şahin ve Polis Memuru Bumin Yamaoğlu hakkında kamuoyu o kadar öfkeyle doldurulmuş ve de ortalıkta dolaşan iddialara inanmış idi ki, Yassıada’da yapılan yargılamalar esnasında herkes adeta bu polislerin cezalandırılmasını dört gözle beklemişti (Kumkale, Aralık 2005). Faruk Oktay, 30 Eylül 1960 tarihinde geçirdiği kalp krizi sonucu hayatını kaybetti. Yassıada’da tutuklu bulunan eski İstanbul Valisi Ethem Yetkiner, Oktay’ın gördüğü işkence sonucu hayatını kaybettiği ileri sürmektedir (Önder, 1990:93-94). Oktay’ın gördüğü işkencelerden dolayı hayatını kaybettiğini ileri sürenlerden bir diğeri ise oğlu Emre Oktay’dır (*Türkiye*, 26.05.2013). İstanbul gazetesinin sahibi ve DP’den milletvekili olan Mithat Perin ise hatıratında Yamaoğlu’na çok ağır işkence yapıldığını söylemektedir (Perin, İstanbul, 1990:34). Benzer şekilde birçok emniyet görevlisinin, dayak ve işkenceye maruz kaldığı iddia edilmiştir (Burçak, 1976:45; Ağaoğlu, 2004:302).

Uzun süren bu sıkıntılı yargılama süreci nihayet sona erdi² ve Bumin Yamaoğlu on dokuz ve Zeki Şahin on dört yıl hapis cezasına çarptırıldı. Bu iki polisin darbeden önce ve sonra yaşadıkları olaylar, herhangi bir askerî darbe sonrasında polisin başına gelebilecek durum-

² Duruşmalar devam ederken askerî yönetim, Yassıada’daki yaşamı anlatan “Düşükler Yassıada’da” adı altında bir film çekilmesine karar verdi. Bu filmde Bumin Yamaoğlu “Üniversite gençliğinin amansız cellâdı” olarak, sabık İstanbul Emniyet Müdürü Faruk Oktay da “Barların haraççibaşısı” olarak niteleniyordu.

ları hatırlatmak üzere kullanılan bir söylem olmaya devam etmektedir (Civaoğlu, 15.05.1997).³

4.1. 27 Mayıs Sonrası Polis Teşkilatı'nda Yapısal Değişiklikler ve Yasal Düzenlemeler

Darbe yönetimi, 27 Mayıs öncesi yaşanan olayların, polisi halkın nazarında çok sevimsiz bir konuma getirdiğinin farkındaydı.⁴ Bu nedenle darbenin hemen ardından askerî yönetimin ülke düzeyinde yetkilerini elinden alıp mercek altına aldığı ve yapısal değişiklikler yapmayı planladığı kurumların başında Emniyet Teşkilatı gelmektedir. 30 Mayıs'ta basında yer alan bir haberde “Emniyet Teşkilatı'nda geniş çapta değişiklik ve islahat yapılacağı,” (*Yeni İstanbul*, 30.05.1960) duyurulmaktadır.

Bu çerçevede, Polis Enstitü 1961'de lise üstü iki yıl öğrenim veren bir yüksekokul, 1962'de üç yıllık bir yüksekokul haline getirilmiştir [Kuruluşundan Bugüne Polis Akademisi (1937-1988), 1988:25]. Askerî yönetim polis memurluğuna öğrenim durumu bakımından daha tahsilli eleman sağlanabilmesi için, askerliklerini er olarak yapacak olan ve jandarma sınıfına ayrılmış bulunan lise mezunlarından, 10 yıl süreyle ve her yıl 300 kişinin askerlik hizmetlerini üniformalı polis olarak yapmak üzere Emniyet Genel Müdürlüğü emrine verilmesine karar vermiştir. Stajyer polis memuru olarak görev yapacak olan bu kişiler, askerlik sürelerinin sona ermesinin ardından isterlerse ve durumları uygun görüldüğü takdirde polis memuru olarak tayin edilebileceklerdi (Polis Mevzuatı, 2005:87). Ancak bu iyileştirme çabalarına karşın ilk açıldığı

³ Askeri ihtilal döneminde kamuoyunda ismi en çok duyulan ve Menderes'in adamı olmakla itham edilen Yamanoğlu için “1960 askeri darbesi bile Bumin Yamanoğlu gibi polis müdürleri yüzünden oldu.” değerlendirilmesi yapılmıştır. Bkz. (Işıklar, 13.12.2008).

⁴ Bu konuda acil önlemler alınması gereği, kurulan hükümetlerin programlarında da açıkça dile getirilmiştir. Örneğin, Darbenin ardından düzenlenen 1961 seçiminden sonra kurulan ilk hükümet programında; asayiş kuvvetlerinin nefesine güveni ve vazifesine bağlılığının kuvvetlendirilmesi için, acil olarak vatandaşın gözünde güvenlik kuvvetlerinin manevi itibarını sağlamak gerektiği vurgulanmaktadır. Bkz. (Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri, 1978: 18).

1909 yılından itibaren işgal yıllarında bile kapatılmadan eğitimini devam ettiren İstanbul Polis Okulu, askeri yönetim tarafından bilinmeyen bir nedenle kapatıldı (Şahin, 2001:122).

Askerî yönetimin darbe sonrası tasfiye ettiği bir diğer birim ise Emniyet Genel Müdürlüğü bünyesinde güvenlikle ilgili istihbarat çalışmaları yapmakla görevli “Önemli İşler Müdürlüğü” oldu. Bu kararda 1957 yılında ortaya çıkarılan ve 9 Subay Olayı adı verilen darbe hazırlıklarının (Öymen, 1986:176-204) bu birim tarafından deşifre edilmesi etkili oldu. Ancak istihbarat konusundaki eksikliği gören Milli Birlik Komitesi, Emniyet İstihbarat Dairesi’nin kurulmasını onaylandı ve Ergun Gökdeniz ilk daire başkanı oldu.

Darbeyle birlikte itibarı iyice zedelenen ve güvenilmez bir kurum konumuna itilen Emniyet Teşkilatı’nın bu olumsuz görüntüsünü ortadan kaldırarak polise yeni bir imaj kazandırmak amacıyla, polis üniformasının yeşil renkli olmasına karar verildi (*Milliyet*, 04.06.1960). Polise moral kazandırmak için hayata geçirilen bir diğer uygulama ise ilk defa “Polis Bayramı” kutlamalarının başlatılmasıdır. Türk Polis Teşkilatı’nda bir kuruluş günü kutlanması fikri, o dönemde Polis Enstitüsü’yle birlikte Polis Koleji’nin de müdürlüğünü yürüten emekli Albay Cemal Alkan’dan çıktı. Türk polisinin kuruluş günü olarak 10 Nisan 1845 tarihi kabul edildi ve 10 Nisan 1962 tarihinde ilk Polis Bayramı kutlandı. Böylelikle, polis teşkilatının kuruluşu olarak belirlenen tarihten 117 yıl sonra polis günü kutlamaları başlatılmış oldu (Birinci, 1999: 14). Ancak bir emniyet müdürünün anlatımı ile darbeden sonra, cezalandırılan polis yöneticilerinin dışındakiler görevlerine iade edilmiş olmakla beraber, emniyet teşkilatının kamuoyunda yitirdiği saygınlığını yeniden kazanması çok uzun yıllar sonra, o da ancak kısmi olarak sağlanabilmiştir (Gülşen, 1985: 87-88).

28-29 Nisan olaylarında polisin bu tür bir toplumsal olaylarda ne kadar yetersiz olduğu apaçık gözler önüne serilmişti. Ayrıca 1961 Anayasasının getirdiği temel hak ve özgürlüklerin suiistimal edilmesi ile anarşi, terör ve toplumsal olaylarda artış görülmeye başladı. Bu konudaki eksikliği gidermek üzere 15 Temmuz 1965 tarihinde kabul edilen

654 sayılı Toplum Zabıtası Kurulması Hakkında Kanunla Türkiye’de ilk defa Toplum Polisi (bugünkü anlamda çevik kuvvet) birimleri oluşturuldu.

5. 1970-1980 Arası: Anarşi ve Terör Sarmalında Siyasal Kamplara Ayrılan Polis Teşkilatı

27 Mayıs Darbesi’nden sonra göreceli olarak sakin ancak 1961 Anayasası’nın getirdiği özgürlüklerden yararlanan sağ ve sol örgütlerin gizli ve açık örgütlenme yoluna gittikleri bir süreç başlamıştır. 1970’li yıllarda, özellikle koalisyon hükümetleri döneminde, bürokrasi tamamen siyasallaştırılmış ve partizanca atamalar sadece bürokrasinin üst kademeleriyle sınırlı kalmayıp tüm kademelere yayılmıştır. Polis teşkilatı bu durumdan yoğun bir şekilde etkilenmiştir. Bu dönemde iktidara gelen siyasî partiler içişleri bakanı vasıtasıyla polis teşkilatında siyasî kadrolaşma ve kutuplaşma yapmakla itham edilmiştir. “1970’lerin son yıllarından itibaren Türk Polis Teşkilatının iç ideolojisi Türk-İslam sentezi çizgisinde yeniden şekillendirilmeye başlandığı” ileri sürülmüştür (Demirbilek, 2011: 335). Bu konuda en çok suçlanan isimlerden birisi 70li yıllarda iki dönem (26 Ocak 1974-17 Kasım 1974 ve 31 Mart 1975-11 Nisan 1977) içişleri bakanı olarak görev yapan Oğuzhan Asiltürk’tür (Sezgin, 1988: 12-16).⁵

1970li yılların sonları, ülkede kaosun ve anarşinin hüküm sürdüğü yıllar olacaktır. 1977 yılına gelindiğinde ülkede şiddet olayları artmış, ekonomi bozulmuş ve iç huzursuzluk iyice tırmanmıştı. Ülkenin her tarafına hâkim olan siyasî kutuplaşma ve kanlı çarpışmalar, polisi etkisi altına almış, bu süreçte polis siyasî kutuplaşmanın tam göbeğinde yer almıştır. Siyasetçiler anarşi ve terörle mücadele eden polise fazla müdahale etmeme gibi bir politika izlememişler, bilakis iktidara gelen her siyasî parti veya koalisyon hükümeti, polis teşkilatı kadrolarında köklü değişikliklere gitmişlerdir. Ülkedeki siyasî istikrarsızlıktan dolayı çok

⁵ 12 Eylül darbesinden sonra ise askerî yönetim ve sonrasında Özal hükümetleri, Türk Polis Teşkilatında kendini göstermeye başlayan muhafazakâr yapılanmayla mücadele etmemekle suçlanmıştır. (Demirbilek, 2011, s. 335).

kısa süre aralıklarıyla hükümet değişiklikleri oluyor, her değişiklikte birlikte emniyet teşkilatında yukarıdan aşağıya bir tayin furyası yaşanıyor. Polislerin sürekli tayin edilmesine karşın tayin yollukları verilmiyor, verilse bile bu yolluk ev taşıma için yapılan ağır masrafı karşılamak için yeterli olmuyordu (Avcı, 2004: 44). Dönemin Adana sıkıyönetim komutanı Nevzat Bölügiray da polislerin sürekli tekrarlanan siyasî atamalarla perişan halde olduğunu, maaşlarının yetmediğini, ekonomik sıkıntılarının yanında evlerinin ve ailelerinin de güvende olmadığını söylemektedir. Bölügiray, 1980 öncesi polisi aşırı sağcılar, aşırı solcular, yansız ve nitelikli polisler, yeteneksiz ve nemelazımcı polisler ile öncelikle kişisel çıkarlarını düşünenler (içki, kumar, haraç, rüşvet, kadın, eğlence) diye beş gruba ayırmaktadır. (Avcı, 2004: 44).

Bu dönemde polisler ülkedeki siyasî bölünmüşlüğü ve siyasî iktidarların bu müdahalelerini derinden hissetmişler ve kendilerini de bu siyasî kavganın ortasında bulmuşlardır. Bu nedenle 1970li yılların sonlarına doğru polislerin cenazelerde siyasî sloganlar atmaya başladıkları ve kurulan polis dernekleriyle teşkilattaki siyasî bölünmenin ete kemiğe büründüğü görülmektedir. Bu siyasî ayrışmanın en somut göstergesi “Halkın Polisi” sloganından hareket eden Pol-Der ve “Türk Devletinin Polisi” sloganıyla yola çıkan Pol-Bir adında birbirine düşman iki polis derneğinin kurulmasıdır. (Avcı, 2004: 60).⁶ Bu derneklerin faaliyetleri ve oynadıkları rol ülkede siyasal şiddet eylemleri ile mücadelede polisin durumunu ve polis teşkilatına yapılan siyasal müdahalelerin teşkilat içerisinde nasıl bir tahribata yol açtığını göstermesi bakımından önemlidir.

6. 12 Eylül Darbesi: Polisin Yeniden Yapılandırılması ve Yasal Düzenlemeler

12 Eylül 1980 darbesiyle birlikte diğer tüm kurumlarda olduğu gibi polis teşkilatı da bir alt-üst oluş yaşamış, darbenin etkisiyle uzun süre şaşkınlık ve ezilmişlikten kurtulamamıştır. Ancak polisler 27 Mayıs ve

⁶ Bu dönemde polis teşkilatında Pol-Bir ve Pol-Der’in dışında üçüncü bir derneğin varlığından da söz edilmektedir. Akıncılar’a ait bu derneğin adı ‘Tüm Emniyet Mensupları Birliği (Tem-Bir)’ idi.

12 Mart müdahalelerinde olduğu gibi 12 Eylül Darbesine karşı çıkmak bir yana darbeyi memnuniyetle karşılamıştır. 12 Eylül Darbesi'nden sonra da askerî yönetim, polisin siyasallaştığı ve tarafsızlığını kaybettiği düşüncesiyle Polis Teşkilatı'nda bir takım değişikliklere ve düzenlemelere gitmiştir. Birçok polis re'sen emekli edilirken, 1402 sayılı Sıkıyönetim Yasası çerçevesinde aralarında Pol-Bir veya Pol-Der'li polislerin de bulunduğu yaklaşık üç bin emniyet görevlisi çeşitli nedenlerle meslekten uzaklaştırılmıştır. Darbe olduğunda yaklaşık 40 bin kişilik bir polis mevcudu olduğu düşünülürse bu sayının önemli bir oran olduğu görülecektir. Polis Teşkilatında siyasî çekişmelerin bir daha yaşanmaması için çeşitli tedbirler alan askerî yönetim, siyasetçilerin teşkilata müdahalesini önlemeye ve siyasî baskıyı azaltmaya yönelik hiçbir düzenlemeye gitmemişlerdir. Bazı yüzeysel tedbirlerle siyasetten arındırıldığı düşünülen ancak siyasetçiden bir türlü yakasını kurtaramayan polisin statükonun bekçisi olarak rolü konsolide edilmiştir. Bundan sonraki süreçte polis üzerindeki siyasî baskıların ve müdahalelerin hiç azalmadığı günümüze kadar uzanan bir süreçte tüm ağırlığıyla devam ettiği görülmektedir.

Darbe öncesi yaşanan acı günlerin tekrarlanmaması için askeri yönetim tarafından bazı tedbir alınmaya çalışılmış ve bu çerçevede polisin yetkileri artırılmıştır. Bu durum ise Türk Polis Teşkilatının geniş çaplı bir militaristleşme sürecine girmesine yol açmıştır. “Milli güvenlik/terör söylemini yaygınlaştıran milli güvenlik devletinin bu oluşum sürecinde, polis teşkilatı da etkinliğini artırmış ve bunun önemli bir parçası haline gelmiştir. Polis, 1980 sonrasında da, ‘fedakâr bir asayiş ordusu’ olarak ‘devletin bölünmez bütünlüğü’, ‘devletin kutsallığı ve bekası’ gibi militarist anlayışı çerçevesinde mobilize olmuştur.” (Biriz, 2009:117). Darbe sonrası ordunun insiyatifi ile Çevik kuvvet, Özel Harekat Timleri gibi para-militer yeni birimlerle yapısal olarak güçlendirilen polis, özellikle 1985 yılında PVSK'da yapılan değişikliklerle geniş yetkiler edinmiştir. Polis, “1990’lı yıllarda Güneydoğu’daki çatışmalarda etkin bir rol üstlenmiş, Terörle Mücadele ve Harekat (1986) ve Özel Harekat Daire Başkanlıkları (1993) Güneydoğu’da hayli öne çıkmıştır. Yoksulluğun derinleşmesi ve asayiş suçlarının 1990’ların ortasından iti-

baren toplumsal bir sorun olarak kurgulanmasıyla birlikte, motosikletli Polis Timleri ve elektronik kamera sistemleri (MOBESE) oluşturularak polis denetimi daha da artırılmıştır.” (Biriz, 2009:115).⁷

12 Eylül Darbesinden sonra gerek askeri yönetim gerekse başa geçen sivil hükümetler, polisteki tasfiyelerin ve polise yasal bazı yetkiler verilmesinin yeterli olmayacağını, teşkilat yapısı ve personel açısından bazı reformların ivedi bir şekilde gerçekleştirilmesi gerektiğini gördüler. Çünkü darbe öncesi yaşanan olaylarda polisin saygınlığı ve etkinliği oldukça törpülenmiş, ortaya sevilmeyen, rüşvetçi, işkenceci ve korkulan bir polis portresi çıkmıştı. Bu manzarayı ortadan kaldırmak için öncelikle polisin eğitimi konusunda ciddi adımların atılması gerektiğine inanan yöneticiler bu alanda birçok yenileştirme çabasına giriştiler. Öncelikle polisin temel eğitim süreleri artırıldı. Polis memurlarının eğitimi 2-3 aydan 9 aya çıkarıldı. Polis Enstitüsündeki eğitim-öğretim süresi 1980 yılında üç yıldan dört yıla çıkartıldı, 1984 yılında da Polis Akademisi adını alıp lisans düzeyinde eğitim-öğretim veren bir yükseköğretim kurumu haline getirildi. Askeri yönetim 1982 Anayasası'nın 132. Maddesine dercettikleri “Türk Silahlı Kuvvetleri ve Emniyet Teşkilatına bağlı yükseköğretim kurumları özel kanunlarının hükümlerine tabidir.” ifadesiyle, polise ait bir yükseköğretim kurumunu Harp Okulu ile aynı kategoride değerlendirmesi çarpıcı bir karar olmuştur.

Polisin eğitimine yönelik bu iyileştirme çabaları Özal Hükümetleri döneminde de sürdürüldü. Polis Akademisi'nde eğitim kalitesini yük-

⁷ 1990'lı yıllarda polis bürokrasisinin hızla siyaset sahnesinde yer aldığı görülmektedir. Aslında polisin bu işlevi 1980lerden itibaren belirmeye başlamıştır. “Türkiye’de polis aygıtı, kendisinin de dâhil olduğu yoz siyasi yapıya rağmen, 1980’li yıllardan itibaren Özal’ın şahsında temsil olan siyasi-ideolojik hattın da erken öngörüsüyle, modern siyasal alanı düzenleyen, gerektiğinde onu restore eden aygıtlar olarak ön plana çıkmaya başlamışlardır.” (Demirbilek, 2011: 387). Nitekim 28 Şubat sürecinde dönemin köşe yazarları tarafından Türkiye’de siyasi otorite boşluğunu fırsat bilen polis örgütünün de kendi partisini kurduğunu ve bu partinin iktidara yürürken işine gelen hükümeti “kullandığını”, askerle ölümüne güç kavgasına ortak ettiği öne sürülmüştür (Berberoğlu 09.07.1997). Ancak bu süreçte polisin bu güç gösterisi fazla uzun sürmemiş, 28 Şubat sürecinde polise sahnenin dışına çıkması sert bir şekilde hatırlanmıştır.

seltmek için alınacak öğrencilerin daha titiz seçilmesi uygulamasının yanı sıra Polis Akademisi'nde görev yapmak üzere Polis Akademisi mezunu komiser yardımcılarında, siyasal bilgiler ve hukuk fakültesi mezunlarından araştırma görevlileri alındı. Bunlar İngiltere'de polislik üzerine doktoralarını bitirerek Polis Akademisi'nde göreve başladılar. Ardından 90'lı yıllarda teşkilat personeline yurtdışında yüksek lisans ve doktora yapma imkânı sağlandı. Bu çerçevede 200 rütbeli personelin daha çok Amerika Birleşik Devletleri (ABD), İngiltere, Fransa ve Almanya'da yüksek lisans ve doktora yapmaları sağlandı. Böylece Türk Polisinin eğitim kalitesi dünyada parmakla gösterilen bir hale geldi ve Orta Asya'dan Kafkaslara, oradan Balkanlar'a, Ortadoğu'ya ve son olarak da Afrika'ya kadar dünyanın dört bir yanında eğitim vermeye başladı. 90'lı yıllarda başta Balkanlarda yaşanan kanlı etnik çatışmalardan sonra kurulan uluslararası polis misyonlarında olmak üzere dünyanın birçok yerinde açılan misyonlarda yüzlerce Türk polisi görev yaptı. Kendi bilgi ve tecrübe birikimini aktarmanın yanı sıra yabancı ülke polislerinin çalışma sistemlerini yakından gözlemlene fırsatı buldu. Yine aynı dönemde ABD ve Avrupa ülkelerinde uzun yıllardır uygulanmakta olan Toplum Destekli Polislik (Community Policing) uygulaması Türkiye'de de başlatıldı. Toplumdaki huzur ve güvenin sağlanması için halkın katılımı ve polisle yardımlaşma içerisinde olmasını hedefleyen bu uygulama ile suçların işlenmeden önlenmesi ve işlenen suçların çözülmesi yönünde önemli başarılar elde edildi. Polisin temel eğitiminin yanı sıra branşlaşma ve uzmanlaşma gibi hizmet içi eğitim, konularında önemli merhaleler kaydedildi. İnsan Hakları ve Halkla İlişkiler bu dönemde polisin en çok tartıştığı ve sahip çıktığı kavramlar oldu. Daha önce işkence, rüşvet iddiaları ile adı anılan Türk Polis Teşkilatı, artık çok kaliteli güvenlik hizmetleri sunar oldu. En önemlisi de toplumla ilişkilerin ve halka sunulan hizmetlerin kalitesi hiç olmadığı kadar arttı.

SONUÇ

Günümüzün modern devlet ve toplum yapısında polisin çok önemli bir görev yerine getirdiği ve iç güvenliğin sağlanmasında en önemli ku-

ruluş olduğu düşüncesinin, yeni kurulan Cumhuriyet yönetimi tarafından da benimsenmiş olduğu görülmektedir. Bu nedenle o günün tüm olumsuz şartlarına karşın Cumhuriyet Hükümetleri daha profesyonel ve modern bir polis teşkilatı oluşturabilmek için yeni yasal düzenlemeler yapmışlar, eğitim ve uygulama alanlarında yenileşme çabalarına girişmişler, bu amaçla Polis Koleji ve Polis Enstitüsü açılmıştır. Atatürk, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilelebet yaşaması ve gerçekleştirilen devrimlerin kökleşmesi için, ülkede iç güvenliğin sağlanması gerektiğinin farkındaydı. Özellikle polisin eğitimi ve polisle ilgili yasal düzenlemelerin yapılması konusunda Atatürk'ün bizzat direktifleriyle köklü değişimler gerçekleştirilmiştir. Bunun sonucu olarak 1920'lerde yok hükmünde olan polis teşkilatı on yıl sonra bürokratikleşmesini sağlamış bir teşkilat haline gelmiştir. Günümüzde modern anlamda bir emniyet teşkilatı haline gelmiş bulunan ve gelişmiş ülke polisleriyle yarışan Türk Polis Teşkilatı'nın bu gelişiminde, hiç kuşkusuz Cumhuriyetin ilk yıllarında başlatılan çalışmaların yadsınamaz bir payı vardır.

Ulu önder Atatürk'ün vefatının ardından İsmet İnönü'nün Milli Şef seçilmesiyle başlayan dönemde birçok siyasi hareketlenmenin yaşandığı görülmektedir. Bunun yanı sıra uluslararası bağlantılı birçok olay da kolluk kuvvetlerini meşgul etmiştir. Bu genel çerçevede içerisinde savaşın hemen her sahada getirdiği olumsuz tablonun Polis Teşkilatı'nı da etkisi altına aldığı kolayca gözlemlenmektedir. Türk Polis Teşkilatı bu dönemde önemli bir sınav vermiş ve tüm imkânsızlıklara rağmen görevini başarıyla yerine getirmeye çalışmıştır.

Bu dönemde yaşanan bütün bu olaylar ve ülkede söz sahibi olan siyasi otorite irdelendiğinde, Milli Şef yönetiminin, Türkiye'deki polis kültürünü derinden etkilediği görülmektedir. Polis kendi görev bilinci ve vazifesine yaklaşım tarzını oluşturmuş ve hükümetin düşünce tarzını benimseyerek adeta 'iktidarın polisi' olarak görev yapmıştır. Polis, devletin çıkarlarını her şeyden üstün tutan bir anlayışla, fertlerin huzur ve mutluluğunun güçlü bir devlet çatısı ve himayesi altında mümkün olabileceğine inanarak hareket etmiştir. Böylece Atatürk döneminde gerçekleştirilen modernleşme politikaları, Milli Şef döneminde de devrim-

lerin sekteye uğramaması için gündelik hayatın en küçük ayrıntılarına kadar polis müdahalesini meşrulaştırmıştır.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nın dışında kalmakla birlikte, bu savaş iç güvenliği doğrudan etkileyen bir olgu olmuştur. Bu dönemde ülkenin savaşın dışında kalması için yürütülen başarılı bir politikanın yanı sıra, kısıtlı ve dar imkânlardan ve savaşın getirdiği zorluklardan dolayı iç güvenlik konusunda köklü bir değişim ve atılım gerçekleştirilememiştir. Bütün bu olumsuzluklara karşın, hükümet tarafından bazı iyileştirme çabalarının yürütüldüğü, eğitime daha fazla önem verildiği görülmektedir. Sadece okuryazar olanların polis yapılmasından öte daha eğitilmiş ve kültürlü polislerin yetiştirilmesi için önceki dönemlerde açılan eğitim kurumlarının faaliyetlerini daha verimli bir şekilde yürütme çabalarına girişilmiş, daha fazla profesyonelleşme yolunda önemli adımlar atılmıştır. Savaş süresince yaşanan olumsuz tecrübelerin ışığında polisin fiziksel olarak üstün olmasının yetmediği ve daha rasyonel yolların bulunması gereğine inanılmaya başlanmıştır. Ancak yapılan tüm iyileştirme çabalarına karşın savaş şartlarının bu iyileştirmeleri büyük ölçüde engellediği, polisin çağın getirdiği yeniliklerden uzak, şahısların fedakârlıklarıyla görevlerini yerine getirmeye çalıştığı görülmektedir.

Savaşın getirdiği tüm olumsuzluklara karşın az sayıdaki polis ile savaş boyunca ülkede huzur ve güvenliğin sağlanması, asayişin göreceli olarak çok fazla bozulmaması, yağma ve isyan olaylarının görülmemesi, halkın yiyecek yüzünden toplu bir harekete ve isyana kalkışmaması yine Milli Şef döneminde elde edilen başarılar olarak değerlendirilebilir.

1950 yılında başlayan DP iktidarları dönemi, Türk polis teşkilatı açısından sıkıntılı bir sürecin yaşandığı bir dönem olmuştur. Özellikle polisin siyasallaştığı ve Hükümetin oyuncağı olduğu iddiası sık sık gündeme getirilmiştir. DP döneminde Emniyet Teşkilatı'na yönelik çok çaplı iyileştirme çalışmalarının yapılmadığı görülmektedir. Polis nitelik ve nicelik olarak takviye edilmemiş, polisin saygınlığını artırıcı fazla bir çaba gösterilmemiştir. Geçmiş dönemlerden intikal eden polisin vatandaş nezdinde yaşadığı saygınlık sorunu bu dönemde de devam etmiştir. DP hükümetlerinin iç güvenlik yaklaşımları, yaşanan siyasi olaylar ve

özellikle 27 Mayıs öncesi yoğunlaşan olaylar, Emniyet Teşkilatı'nı oldukça yıpratmıştır. Bu nedenle Emniyet Teşkilatı, darbeden askeri yönetiminin en çok mercek altına aldığı kurum olmuştur. Darbe sürecinde sert eleştirilerin ve 'katil' suçlamalarının hedefinde bulunan polisin morali çok bozulmuş, yürütülen psikolojik harekât ve kamuoyu baskısının da etkisiyle polis adeta sinmiş ve suçluluk psikolojisi ile kabuğuna çekilmiştir. Yassıada duruşmaları esnasında polisler yapılan kötü muamele, bu çekiniklik ve asker karşısında polisin kendisine çeki-düzen verme olgusunu iyice pekiştirmiştir.

Ülkede şiddet olaylarının artmış, ekonomi bozulmuş ve iç huzursuzluk iyice turmandığı 1970li yılların sonlarında polis teşkilatı değil vatandaşın kendisinin bile güvenliğini sağlamaktan uzaktı. Aralarında polislerin de bulunduğu binlerce insanın öldürüldüğü kanlı çarpışmaların yanı sıra polis ülkenin her tarafına hâkim olan siyâsî kavganın tam göbeğinde yer almıştır. 12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleşen ve polisin de içtenlikle desteklediği askeri darbe polis teşkilatı için önemli bir sayfanın açılmasına yol açmıştır. Askeri yöneticiler polis teşkilatında tasfiye ve müdahalelere girişmeler de 27 Mayıs Darbesinde olduğu gibi polis rencide edici davranışlardan kaçınmaya çalışmışlardır. Polisin sosyal ve özlük haklarının yanı sıra polis eğitimi konusunda önemli değişiklikler gerçekleştiren askeri yönetim, bir açıdan 1990'lı ve 2000'li yıllarda poliste gerçekleşecek birçok yeniliğin de temelini atmış oldular.

KAYNAKÇA

AĞAOĞLU, Samet, (2004), **Arkadaşım Menderes, İpin Gölgesindeki Günler**, İstanbul: Alkım Yayınevi.

AKANDERE, Osman, (1998), **Millî Şef Dönemi: Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler (1938-1945)**, İstanbul: İz Yayıncılık.

Akşam, (16.11.1960), "6-7 Eylül kararnameleri sanıklara dün dağıtıldı".

ALIVEREN, Erdoğan, (2006), “40-50 Yıl Önceki İstanbul Emniyeti”, **Çağın Polisi Dergisi**, Yıl: 5, Sayı: 58, Ekim, 17-20.

ALYOT, Halim, (1947), **Türkiye’de Zabıta, Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum**, Ankara: Kanaat Basımevi.

AVCI, Mehmet, (2004), **Türkiye’de Siyasal Şiddet ve Polis (1977-1980)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Polis Akademisi Başkanlığı, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü, Ankara).

BAYDAR, Ekrem, (2010), **Korgeneral Ekrem Baydar Anlatıyor: Atatürk’ün Emniyet Müdürü**, (Hazırlayan: Sami Karaören), Destek Yayınları, İstanbul.

BAYRAM, Atilla, (2001), **Cumhuriyet Döneminde Emniyet Teşkilatının Yapısı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

BELLİ, Mihri, (1967), **Savcı Konuştu: Söz Sanığıdır**, Ankara, Başnur Matbaası.

BERKSOY, Biriz, (2009), “Devlet Stratejilerinin Bir Tezahürü Olarak Polis Alt-kültürü: 1960 Sonrası Türkiye’de Polis Teşkilatında Hâkim Olan Söylemlere Dair Bir Değerlendirme”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 114, ss. 98-131.

BİRİNCİ, Ali, (1999), “Emniyet Teşkilatı’ndaki İlkler”, **Polis Bilimleri Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 3, Polis Akademisi Başkanlığı, Ankara (Nisan), ss. 9-16.

BURÇAK, Rıfki Salim, (1976), **Yassıda ve Öncesi**, Ankara: Çam Yayınları.

CİVAOĞLU, Güneri, (15.05.1997), “Son Anlar”, **Milliyet**.

Cumhuriyet, (02.06.1960), “Buzhane ve çukurlarda Bulunan Cesetler. Cesetler, İstanbul ve Ankara’da bulundu”.

ÇAVDAR, Tevfik, (1983), “Cumhuriyet Dönemi Gençlik”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: II, İstanbul: İletişim Yayınları.

DEMİRBAŞ, Cevdet, (2005), “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Günümüze Polis Teşkilatı”, **Polis Dergisi**, Yıl: 11, Sayı: 43, (Ocak-Şubat-Mart).

DEMİRBİLEK, Funda H., (2011), **Restoring Class Power over the Police: The Role of The International in Neoliberal Police Reform in Turkey**, (Unpublished Ph. D. Thesis, Submitted to the Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University, Ankara).

DİKİCİ, Ali, (2006), **İkinci Dünya Savaşında Türkiye’nin İç Güvenliği**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, AİİTE).

DÜNDAR, Ahmet N., (1995), “Kuruluş, Gelişme, Değişme”, **150. Kuruluş Yıldönümünde Türk Polisi**, Ankara: EGM Yayınları.

ERGUT, Ferdan, (2004), **Modern Devlet ve Polis: Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Toplumsal Denetimin Diyalektiği**, İstanbul: İletişim yayınları.

GÜLŞEN, İ. Hüseyin, (1985), **Emniyet Teşkilatının İdari Yapısı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi).

GÜLTEKİN, Recep - ÖZCAN, Yusuf Z., (1999), “Türkiye’de Polis ve Politika İlişkisi”, **Polis Bilimleri Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 4, s. 69-93.

GÜRYÜCEL, Ferit, (1947) “Harp ve Ertesi Senelerde Suçluluğun Artma Sebepleri”, **Polis Dergisi**, Yıl: 33, Sayı: 347, Ankara: EGM Yayınları.

GÜVEN, Dilek, (2005), **Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında 6-7 Eylül Olayları**, İstanbul: İletişim Yayınları.

Hürriyet, (14.10.1960), “Yassıada’da ilk gün: 401 sanık dün adalet huzuruna çıktı”.

Hürriyet, (27.5.1960), “Türk Ordusu Vazife Başında: Silahlı Kuvvetlerimiz Bütün Yurtta İdareyi Fiilen Ele Aldı”.

Hürriyet, (04.06.1960), “Hürriyet şehidi gençlerimiz hakkında dün Milli Birlik Komitesi açıklama yaptı. Cesetlerin makinelerde kıyılıp toz haline getirildiği ihbar edildi. Halktan aramalar için yardım isteniyor”.

İŞIKLAR, Aykut, (13.12.2008), “Eski polisi bilmeden, genç polisleri harcamayın!..”, **Bugün**.

KARAKOYUNLU, Yılmaz, (2000), “Beyoğlu’nda Nümayişten Yağmaya”, **Popüler Tarih**, Sayı: 4, Eylül.

KOÇAK, Cemil, (1991), **Türk-Alman İlişkileri (1929-1939)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.

KOÇAŞ, Sadi, (1977), **Atatürk’ten 12 Mart’a... Anılar**, 2. Cilt, İstanbul: Doğu Matbaası.

KUMKALE, Tamer, (Aralık 2005), “Psikolojik Harekât Hakkında Neler Biliyoruz ?”, **Önce Vatan**.

Kuruluşundan Bugüne Polis Akademisi (1937-1988), (1988), Ankara: Polis Akademisi Yayını.

KÜMBETLİOĞLU, S. Hikmet, (1944), “İlticalar”, **Polis Dergisi**, Yıl: 31, Sayı: 338 (Eylül).

LANDAU, Jacob M., (1979), **Türkiye’de Sağ ve Sol Akımlar**, (Çev. Erdiñç Baykal), Ankara: Turhan Kitabevi.

LEWIS, Bernard, (2007), **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, (çev. Metin Kırath), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.

MİLLİYET (04.06.1960), “Polis Elbiseleri Değiştiriliyor”.

MİLLİYET (21.06.1960), “Emniyet Müdürlüklerine Tayinler Yapıldı”.

Milliyet (23.09.1960), “Milli Birlik Komitesi üyelerinden Yüzbaşı Şefik Soyuyüce: 11 gencin öldürüldüğünü gözlerimle gördüm. Ama bunlardan iki tanesinin cesetlerini bulduk. Diğerlerini muhtelif yerlere gömmüşler ve üzerlerinden yol geçirmişlerdir”.

OKÇABOL, Derviş, (1940), **Zabıta Tarihi**, III. Kitap, Polis Enstitüsü Neşriyatı, Ankara.

ÖNDER, Necmettin, (1990), **Yassıada'da Milli İrade Nasıl Mahkûm Edildi**, İstanbul: Dem Yayınları.

ÖYMEN, Örsan, (1986), **Bir İhtilal Daha Var... 1908-1980**, İstanbul: Milliyet Yayınları.

ÖZBEK, Nadir, (2004), "Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Güvenlik, Siyaset ve Devlet, 1876-1909", **Türklük Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 16, s. 59-95.

ÖZDEMİR, Erol, (2005), "İsmail Hakkı Demirel ile Söyleşi: 12/24 Sisteminin İlk Uygulayıcısı", **Çağın Polisi Dergisi**, Yıl: 4, Sayı: 41, Mayıs, s. 15-24.

_____, (2007) "Polis Çağdaş Köle Midir", **Çağın Polisi Dergisi**, Yıl: 6, Sayı: 66, Haziran.

PERİN, Mithat, (1990), **Yassıada Faciası**, 2. Cilt, İstanbul: Dem Yayınları.

Polis Mevzuatı, (2005), (Haz. Arif Yıldız, Halil İbrahim Keskin, Sami Tanrıverdi), İstanbul: Ulus Basımevi.

Resmi Gazete, (24 Mayıs 1930), No: 1501.

SERTEL, Zekeriya, (1977), **Hatırladıklarım**, İstanbul: Gözlem Yayınları.

SEZGİN, Hakkı S., (14.06.1950), "Hele Şükür!", **Vakit**.

SEZGİN, Ümit, (10-16 Nisan 1988), "Elhamdülillah Polisiz...", **Tempo**, Yıl: 1, Sayı: 19, ss. 12-16.

SÖZEN, Süleyman, (2002), "Türk Kamu Bürokrasisi ve Polis Teşkilatı", **Türkiye'de Devlet, Toplum ve Polis**, (ed. Hasan Hüseyin Çevik ve Turgut Göksu), Ankara, Seçkin, ss. 53-68.

ŞAHİN, Eyüp. (2013), **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Gayrimüslim Polis Biyografileri**, 1. Cilt, Polis Akademisi Yayınları, Ankara.

ŞAHİN, Eyüp, (2001), **1907'den 2000'e Polis Okulları**, Ankara: EGM Basımevi.

_____, **Türk Polis Teşkilatının Şanlı Geçmişinde ve Cumhuriyete Giden Yolda İz Bırakan Polisler**, Ankara: EGM Yayını.

TBMM Resmi İnternet Sitesi, <http://www.tbmm.gov.tr/>.

TBMMZC, (1 Kasım 1919), Devre: 3, İçtima: 3, Cilt: 13, Birinci İn'ikat.

TBMMZC, (1 Mart 1340), Devre: II, Birinci İçtima, Cilt: 7.

Tercüman, (31.05.1960), “Şehitleri tespit komisyonu kuruldu”.

TOKER, Metin, (1991), **Demokrasinin İsmet Paşa'lı Yılları (1944-1973), Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim (1960-1961)**, Ankara: Bilgi Yayınevi.

_____, (29.12.1996), “Tehlikeli bir eğilim: Polisle oynamak”, **Milliyet**.

TUNÇAY, Mete, (1983), “Türkiye Cumhuriyeti'nde Siyasal Düşünce Akımları”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: VII, İstanbul: İletişim Yayınları.

TÜRKEŞ, Alpaslan, (1975), **1944 Milliyetçilik Olayı**, İstanbul: Kutluğ Yayınevi.

Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri (1923-1960), (1978), Cilt: I, No: 11, Ankara: Başbakanlık Basımevi.

Türkiye, (26.05.2013), “Faruk Oktay iftira atmadı, öldürüldü”.

TÜRKKAN, Reha Oğuz, (1975), **Tabutluktan Gurbete**, İstanbul: Boğaziçi Yayınevi.

Ulus (3.2.1941).

Ulus, (11.06.1960), “İstanbul'da 9 ceset bulundu”.

Ulus, (5.11.1951).

Ulus, (30.05.1960), “Parayla tutulmuş adamlara dağıtılmak üzere 7 bin silah ve asker elbisesi ele geçti”.

YAĞAR, Hasan, (1988), **Mevzuat Metinlerinde Polis Teşkilatında Yapı ve Görev (1845-1923)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara).

YALMAN, A. Emin, (1997), **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim-2: 1922-1971**, İstanbul: Özener Matb.

Yeni İstanbul, (30.05.1960), “Emniyet’te geniş değişiklik yapılacak”.

Yeni Sabah, (04.06.1960), “Talebelerin ölümü ile ilgili korkunç ihbarlar yapılıyor”.

CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE DEVLETİN MÜLKİYETE MÜDAHALE BİÇİMLERİ: İSKÂN KANUNU

Arzu VARLI*

ÖZET

Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde toprak mülkiyeti özel mülkiyete dayalıdır. Ancak Türkiye'de özellikle toprak mülkiyeti yapısının belirlenmesinde devletin niteliği ve aldığı kararlar etkili olmuştur. Cumhuriyeti kuran kadrolar, toprak mülkiyeti üzerine yaptıkları tartışma ve uygulamalarda popülist ve siyasi anlamda pragmatik davranmışlardır. Sonuç olarak bu tutum devletin, uygulamada toprak mülkiyetine müdahale araçlarını ortaya çıkarmıştır. Topraksız köylülük sorununu çözmek gibi bir söylem ile yola çıkan devlet, üretim faktörlerinde sermaye yetersizliği ve nüfus problemlerini görmezden gelerek, topraksızlığı temel tartışma konusu haline getirmiştir. Toprak mülkiyetine de yasalarla müdahale etmeyi tercih etmiştir. Bu bağlamda öncelikle “iskân kanunu”, sonrasında ise “çiftçiyi topraklandırma kanunu” ve “çiftçi ocakları” tartışmaları gibi, iktisadi araç olma özelliği gösteren bu uygulamalar, devletin iktisadi aklından çok siyasi amaçlarına dönük bir işlev taşımışlardır.

Dönemin toprak mülkiyeti yapısını, küçük köylü mülkiyeti, bağımsız köylülük ve ortakçılık ilişkileri bağlamında toprak mülkiyeti konusunu tartışmaya açarak iskân kanunu ekseninde ele alacaktır.

Anahtar Kelimeler: İskân Kanunu, Toprak Mülkiyeti, ÇTK, Çiftçi Ocakları, Devlet-Birey İlişkileri.

* Öğr. Gör. Dr., Marmara Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü, arzu.varli@marmara.edu.tr

ABSTRACT

Land ownership in Republican Turkey was based on private ownership. However, the character and decisions of the state have been constitutive in determining the ownership forms as well. The very first cadres of the Republic preferred the way of populism and political pragmatism on the debates and practices of land ownership. As a result, this led the state to create its means of intervention to the land ownership. The state bureaucrats would rather put forward the discourse of landless peasants' debate and the issue of landlessness by ignoring the facts of lack of capital and population issue. In this context, some economic means as settlement law and then "A Law for Distributing Land to the Farmers" and "farmers' seedbed" employed for political aims. This study discusses the issue of land ownership within the framework of form of land ownership, petty peasant's ownership, independent peasantry, sharecropping relations and evaluate the settlement law in this context.

Key Words: Settlement Law, Land Ownership, A Law for Distributing Land to the Farmers, Farmers' Seedbed.

GİRİŞ

Toprak, geleneksel toplumlarda iktidarın gücü, servetin kaynağı ve uğrunda savaşılan bir varlık olarak özel bir önem taşıdığından; toprak-taki düzenlemelerin önemi de, hangi grupların toprağı denetleyeceği ya da hangi grupların kullanacağıyla ilgili olması bakımından, devletin toprak-insan ilişkilerini düzenleme rolünü pekiştirmiştir.¹

1934 İskân Kanunuyla ve daha sonra toprak reformuna dönüşen uygulamalarda, temel vurgu, feodal ve geri kalmış olarak tanımlanan toplumsal yapıyı yeniden düzenleyerek çağdaş bir hale getirmeye çalışmaktır. Herhangi bir sisteme rengini veren olgunun üretim araçlarının mülkiyet yapısı olduğu varsayılabilir. Toprak mülkiyetine dayanan bir yapıdan bahsediyorsak ve bir sistemde temel üretim aracı toprak ise toprak mülkiyeti daha da önem kazanmaktadır. Türkiye’de yapılmaya çalışılan toprak reformu, iktisadi amaçlardan yola çıkarak planlanmamış ve uygulanmamıştır. Ayrıca topraksız köylülerin toprak talepleri doğrultusunda da ortaya çıkmamıştır.

Toprak Reformu konusunda iktisatçı Paul Baran’ın az gelişmiş ülkeler için yaptığı saptamalar, Türkiye’de uygulanan toprak reformu açısından dikkat çekicidir. Baran;

“Eğer toprak reformu bir iktisadi azgelişmişlik ortamında yapılırsa, toprak reformu memleketin iktisadi gelişmesini sağlayamayacağı gibi, tam aksine onu geciktirmek tehlikesini yaratır. Köylülerin hayat seviyelerini geçici olarak yükseltirken, memleketin tüm üretimi hızla azalır. Bu da tarımın o zamana kadar üretkenlik amacı ile kullandığı küçük bir iktisadi artık ürünün yok olmasını sonucunu doğurur. Daha da kötüsü, eski ve yeni köylülerin tüketiminin artması ve o ana kadar pazarlanabilir ürünler üreten büyük toprakların bölünmesi, kentsel merkezlerin – ister gıda, ister ihracat,

¹ Ahmet İçduygu, Sema Erder, Ömer Faruk Gençkaya, **Türkiye’nin Uluslararası Göç Politikaları, 1923-2023: Ulus Devlet Oluşumundan Ulus-Ötesi Dönüşümlere**, MiReKoç Proje Raporları 1/2014 TÜBİTAK 1001 106k291 Eylül 2009, Koç Üniversitesi Göç Araştırmaları Merkezi, İstanbul, Ocak, 2014, ss.80-81.

*ister sanayi olsun- tüketimleri için gereken tarımsal üretimin payını geniş ölçüde azaltır.*²

Bu çalışma Paul Baran'ın, toprak reformu ile ülkenin gelişmişlik düzeyi arasındaki ilişkiden yola çıkarak yaptığı analiz çerçevesinde dönemin siyasi aklının, iktisadi akla göre etkinliğini ve uygulamaları üzerinden takip ederek değerlendirmeyi amaçlamıştır.

Türkiye'de toprak reformunun neden yapılamadığı sıkça tartışılmasına karşın, devletin siyasi tercihleriyle var olan iktisadi gerçeklerin bir arada değerlendirmeleri görece kısıtlı kalmıştır. Toprak reformu öncesinde; kadastro ve tapu kayıtlarının netleşmesi, mülkiyet hak ve hukukunun yasal bir güvence altına alınması beklenirdi. Dolayısıyla toprak reformu ile ilgili çalışmalarda kullanılan İskân Kanunu, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, Çiftçi Ocakları ve 17. Madde gibi araçların meşruiyetleri tartışılır hale gelmiştir.

1. Osmanlı'da Toprak Sistemi

Osmanlılar, Selçuklulardan devrolan iktâ sistemini geliştirerek kendi yönetim anlayışlarına uygun 'Mîrî Arazi' toprak sistemini kurmuşlardır. Osmanlı toprak düzeninin esası "Saban giren arz mîrîdir" argümanına dayanmaktadır.³ Toprağın mutlak mülkiyeti devlete (rakabe) ait olup, denetimi, devlet memuru olan tımarlı sipahide; kullanım hakkı ise köylülere aittir. Arazi verilen şahıslar (sahib-i arz) bu arazilerin tasarrufu, intikali ve işlemlerinin yürütülmesinden, üretimin devam ettirilmesinden sorumludurlar. Kendilerinin mükellefiyeti devlet adına vergi toplamak ve bu sorumluluk karşılığında orduya asker göndermektir.⁴ Kullanım

² Paul Baran, *Économie Politique de la Croissance*, François Maspero, Paris, 1967, s. 203; Akt. Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası, 1919-1946*, Doğan Yayinevi, Ankara, 1971, s.225.

³ Osmanlı Devleti bazı kanunnameler ile de mîrî mülkiyet yapısının içerisinde üretim ilişkileri için gerekli düzenlemeleri yapmaya çalışmıştır. Daha detaylı bilgi için bkz. Kanunname-i Cedid, v.IIa. Akt: Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2009, s. 227.

⁴ M. Macit Kenanoğlu, "Mîrî Arazi", *TDVİA*, Cilt:30, İstanbul, 2005, s. 159.

hakkını elinde bulunduran köylü, tımarı yöneten sahib-i arz'*atapu resmi* veya *muaccele* adıyla peşin bir kira ödemektedir.⁵

Osmanlı toprak yapısında bahse konu olan Mîrî arazilerde (tarlalar) sadece hububat tarımı yapılmaktadır. Devletin mülkü olan bu araziler önemli vergi geliri kalemleridir. Ancak bağ ve bahçeler bu durumdan muaftır. Osmanlı'nın geleneksel tarım yapısı içinde devlet, işletme birimi olarak bir çift öküzü ve işleyebileceği kadar toprağı olan aileyi, tarım ekonomisinin asli unsuru olarak görmekte ve bu çiftliklerin verimini yüksek tutmaya çalışmaktadır.⁶

Mîrî arazilerin kullandırılmasında iki yöntem izlenmiştir. Birinci yöntem; Çiftliklerin müdahalesiz ve sürekli bir şekilde işletilebilmesine olanak sağlayan, İnalçık'ın 'Patrilineal İrsiyet' diye tanımladığı babadan oğula geçişin mümkün kılındığı, satılamayan, hibe ve vakfedilemeyen *tapulu arazilerdir*. İkinci yöntem ise, *mîrî mukataah arazilerdir*; devletin belli bir vergi geliri kaynağını özel bir şahsa, belli bir bedel karşılığı kiralararak gelir elde etme çalışmasıdır.⁷ Osmanlı, mevcut arazi yapısından maksimum gelir sağlayacak alternatif politikalar üretmekte esnek davranmıştır.

Osmanlı toprak sisteminde var olan yapı, imparatorluğun her tarafında aynı şekilde uygulanamamıştır. Geniş arazi alanı ve eksik emek faktörü gelir kaynaklarının hem oluşmasında hem de toplanmasında zorluklara neden olmuştur. Bu durumun aşılması için Osmanlı idari sistemi içerisinde bazı bölgelerde, bazı aşiret ve gruplara yurtluk-ocaklık, hükümet gibi belirli statüler verilmiştir.⁸

⁵ Kenanoğlu, a.g.m., s.157.

⁶ Bu köylü aile birimi çift resmi adıyla bir vergi ödemektedir. Verginin tanımı, H.İnalçık tarafından arşiv çalışmaları sonucunda çift-hane şeklinde bir kavrama oturtulmuştur. Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2009, ss. 3, 7.

⁷ İnalçık, **a.g.e.**, ss. 4-5.

⁸ Halil İnalçık, "Tımar", **TDVİA**, Cilt:41, İstanbul, 2012, s. 171; Tevfik Güran, **19.Yüzyıl Osmanlı Tarımı**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1998, ss. 54-57.

Mîrî arazi sistemi ve tahrirler; çiftliklerin dağıtılmasını, tarlaların bağ/bahçeye dönüşmesini, büyük çiftliklerin ortaya çıkmasını (müsadere yöntemiyle) engelleyerek bir düzen kurmaya çalışmıştır.⁹ Tarımsal yapıda küçük köylünün desteklenmesi sonucunda büyük toprak sahipliğinin oluşmayarak sermaye birikiminin engellenmesine neden olduğu tartışmaları da birçok iktisat tarihçisinin değindiği bir alan olmuştur.

Osmanlı'da toprak sistemi içinde karşılaşılan bir diğer olgu “Göç ve İskânlar”dır. Bu kimi araştırmacılar tarafından “serbest göçler ve sürgünler” şeklinde tanımlanmıştır.¹⁰ Kuruluşundan itibaren serbest göçler, yerleşik olmayan grupların kendileri için uygun toprakları bulup yerleşmesi şeklinde olmuştur. Sürgünler ise, öncelikle yeni fethedilen topraklara tamar sisteminin yerleştirilmesi amaçlı, bilinçli ve zora dayalı bir uygulamadır. Diğer taraftan özellikle aşiretlerin yerleşik hayata geçişlerinde sosyal, kültürel ve ekonomik unsurlar dikkate alınarak süreklilik halinde bir iskân politikası yürütülmüştür.¹¹

Balkanlardan ve Kafkaslardan gelen göçmenlerin iskânı, yeni toprakların tarıma açılmasına neden olarak üretim fonksiyonunun pozitif anlamda değişimine katkıda bulunmuştur. Sahip olunan bol toprak miktarına karşılık, buralardan gelen nitelikli işgücü, ihtiyaç duyulan emek açığının kapatılmasında önemli rol oynamıştır. Bu kalifiye işgücüne Anadolu'da eşit miktarda toprak verilerek yerleştirilmeleri, bağımsız köylülüğün sürdürülebilmesine de katkı sunmuştur.¹² Demografik yapıda meydana gelen değişim, mülkiyet ilişkileri yönüyle sonraki yıllarda farklı tartışmalara neden olmuştur.

19. yüzyılda Osmanlı'daki bu göç akınları sonrası ortaya çıkan gelişmeler, zorla yerleştirilen bazı aşiretler arasında farklı toprak mülkiyeti

⁹ İnalçık, **a.g.e.**, ss. 9-14.

¹⁰ Gülfettin Çelik, “Osmanlı Devleti'nin Nüfus ve İskân Politikası”, **Divan**, 1999/1, İstanbul, ss. 49-110, s. 75.

¹¹ Çelik, a.g.m. s. 77.

¹² Çağlar Keyder, “Türk Tarımında Küçük Köylü Mülkiyetinin Tarihsel Oluşumu ve Bugünkü Yapısı”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:5, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009a, s. 265.

yapılarına neden olmuştur. Anadolu'nun batı ve güneyinde daha eşitlikçi bir arazi dağılımı yapısı, ticari tarım, bağımsız bir köylü tipolojisini yaratmışken; güneydoğuda daha *feodal* benzeri bir görünüm ortaya çıkarmıştır.¹³ Keyder, bu tespiti merkezi gücün etkin olduğu çekirdek bölge ile bunun dışında kalan *periferi bölgesi* teorisi üzerinden açıklamaya çalışmaktadır; doğu ve güneydoğuda yani periferide kalan bölgede yürüttüğü iskân politikasının yarattığı toplumsal dönüşüm, geçimlik ekonomilerinin temeli olan hayvancılık yapısının tarım lehine değişmesine sebep olmuştur. Aşiretlerin mevcut yapıları içerisinde ve 19. yüzyıl itibarıyla bağımsız köylünün parasal olarak borçlanması sonrasında ortakçılık gibi farklı mülkiyet ilişkileri ortaya çıkmıştır.¹⁴

1858 Arazi Kanunnamesinin kabul edilmesiyle toprak mülkiyeti konusunda yapısal bir değişim yaşanmıştır. Bu kanunname ile toprağın fiili olarak sahibi olan kişilerin hakları hukuki bir zemine kavuşturulmuştur. Bunun yanında düzenleme ile bir köyün bütünüyle tek bir kişiye tapulanması da yasaklanmıştır.¹⁵ Aşiretlerin yerleşik düzene geçişlerini kolaylaştırmıştır.¹⁶ Özel mülkiyet ve miras intikali hakkına geçiş dönemi başlamış; Cumhuriyetin kuruluşuna kadar aşamalı olarak kanun uygulanmaya başlanmıştır.

2. Cumhuriyet Dönemi'nde Toprak Mülkiyeti Yapısı ve Mülkiyete Müdahale Biçimleri

19. yüzyıl itibarıyla Osmanlı'nın "*dünya ekonomisine eklenmesi*" ve toprak sisteminde yasal düzenlemeler ile beraber ortaya çıkan toprağın

¹³ Keyder, a.g.m., s. 265.

¹⁴ 19. yüzyılda Osmanlı'nın dünya ekonomisiyle bütünleşmesinden sonra tarımsal fiyatların düşmesi sonrası köylünün, borçlarını ödeyebilmek için mal sermayesini elinden çıkarmak zorunda kalması, kendi toprağını bırakarak bir ağanın yanında ortakçı olarak çalışmaya başlaması, bağımsız köylülük statüsünü kaybetmesine yol açacaktır. Tarımsal fiyat artışlarında ise, tekrar borçlanarak kendi bağımsız kimliğine bürünecektir. Bu modellemeyi *Devrevî Ortakçılık* olarak tanımlamaktadır. Bu dönemi, 19.yüzyıl için 1873-1896 yılları arası, 20.yüzyıl için 1929 yılı olarak göstermektedir. Keyder, a.g.m., s. 266.

¹⁵ Kenanoğlu, a.g.m., s. 159.

¹⁶ Çelik, a.g.m., s. 65.

mülkiyeti ve kullanılmasına dair tartışmalar, 20. yüzyıl başı itibariyle özellikle Gayrimüslim halkın mübadelesi sonrası daha da yoğunlaşmıştır.

Cumhuriyet Dönemi'nde topraklar, miras yoluyla küçük ünitelere bölünerek dağılmaya başlamıştır. Toprak sisteminde var olan tahribatı gidermek, tarımsal üretimi arttırmak için çeşitli yasal düzenlemeler yapılmıştır.¹⁷

Osmanlı döneminde toprak üzerinde bireysel, özel mülkiyet hakkı tanınmamaktaydı. 1858 Arazi Kanunnamesi ile daha tanımlanabilir bir hale kavuşan toprak mülkiyeti; Cumhuriyet Dönemi'nde savaşlar, mübadeleler, iskân gibi uygulamalarla tekrar net olmayan bir hâl aldı. Toprağa devlet ya da devlet desteğiyle vatandaşlar, çoğu zaman özellikle mübadele, göç gibi nedenlerle doğrudan ya da dolaylı bir biçimde el koyabiliyordu. Mülkiyet konusunda hukuksal anlamda bir garanti sağlanamamış ve keyfi bir durum oluşmuştur.

1858 Arazi Kanunnamesi ile işlenen topraklar üzerindeki haklar yasallaşmış ve 1858'e kadar sadece intifa hakkı olan köylüler tapulandırılarak bağımsız köylülüğün konumu güçlendirilmiştir. Böylece bu yeni durum toprak mülkiyetini pazar ilişkilerine açmıştır.¹⁸

Mülkiyet Hakkı ya da bu hakkı garanti ve korunaklı hale getirmesi beklenen *mülkiyet hukuku* önemlidir. Ancak burada daha da önemli olan nokta bu hakka ve hukuka devlet ve yöneticiler tarafından nasıl bir tutumla yaklaşıldığıdır. Her şeyin devletin malı anlayışından bireysel mülkiyete doğru giden süreç içerisinde vatandaş ve devleti aslında birbirinden ayıran ilk aşama mülkiyet hakkıdır.¹⁹

¹⁷ Yakup Kepenek, **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 25. Baskı, 2012, s. 41; Suat Aksoy, **Tarım Hukuku**, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yaynevi, Ankara, 1984, ss. 242-243. Akt. Zeki Çevik, "Cumhuriyet Türkiye'sinde Toprak Reformu ve Uygulamaları", **Türkler**, Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Cilt:17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002 ss. 1199-1217. Konuyla ilgili yapılmış olan yasal düzenlemeler çalışmanın ek 1 kısmında belirtilmiştir

¹⁸ Keyder , a.g.m., s.264.

¹⁹ Çağlar Keyder, "Nüfus Mübadelesinin Türkiye Açısından Sonuçları", der: Hirshon, R., **Egeyi Geçerken: 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s.192.

Devletçilik, devletin ekonomik alandaki üstünlüğünün tanınması anlamına gelen yeni bir kavramdı.²⁰ Ancak devletçilik uygulamalarını sadece 1930 sonrası bir tarihle ve sadece ekonomik bir kavram olarak tanımlamak kavramın iyi anlaşılmasını ve hala kimi yerde varlık gösteren kurumları anlamak için yeterli olmayacaktır. Cumhuriyet Dönemi'nin başlamasıyla 1950 yılına Demokrat Parti iktidarına kadar geçen dönemi bir bütün olarak düşünmek ve değerlendirmek, devletçiliğin ve tek parti rejiminin kavramsal çerçevesini anlatabilmek için önemlidir. Devletçilik, 1929 Krizi sonrası için devletin ekonomik bir alanda etkin rol alması anlamında kullanılıyor olsa da önceki dönemde de yaygın ve etkili olan siyasi ve ekonomik devletçilik uygulamalarıyla karşılaşmak mümkündür.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında devletin ekonomi ve siyasi alanda üstünlüğünü tek parti rejimi ile sürdürdüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Özellikle tek parti rejiminin devletin kendisi olduğunu ilan ettiği “Takrir-i Sükûn Kanunu” bu durumun resmi kanıtıdır. Devlet (Parti) ya da Parti (Devlet) siyasal, sosyal ve ekonomik alanda otoriterliğini ilan etmiştir.²¹

a) İskân Politikaları ve 1934 İskânı

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e iskân kurumu sık sık başvurulan bir uygulama olmuştur. Osmanlı'da toplumsal, siyasal ve ekonomik denetim sağlamak için başvurulan iskân; devletin “*denetimli ve zorunlu*” olarak tanımlanması mümkün olan nüfus ve göç politikasının bir niteliği olmakta ve aynı zamanda bu politikanın bir sonucu olan üretimin sürdürülmesi amacını ve sonucunu da ortaya çıkarmaktaydı.²²

²⁰ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, 22. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.270.

²¹ Zürcher, **a.g.e.**, s.261; Ayrıca konuyla ilgili daha detaylı bilgi için: Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1981.

²² İçduygu ve diğerleri, **a.g.e.**, s.81.

***Doğu bölgesi kavramı 1941 yılına kadar hem doğu hem de güneydoğu bölgesi için kullanılmaktadır. 1941 yılında gerçekleştirilen Birinci Coğrafya Kongresi'nde alınan kararla Türkiye yedi coğrafi bölgeye ayrılmıştır.

1926 yılında 885 sayılı İskân Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanun ile yerleşik hayatın yaygınlık kazanması amaçlanmış; aşiretler ve gezici grupların iskânı sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak iskân meselesinin uygulandığı yıl 1929 yılıdır. 1505 sayılı “Şark Menatıkı Dâhilinde Zürraa Tevzi Edilecek Arazi” kanunu ile doğu illerinden batıya doğru bir iskân politikası uygulanmıştır.

Özellikle doğu illerine yönelik arazi kanununun çıkarılmasında siyasi motivasyon etkili olmuştur. Doğu’da merkeze yönelik isyan hareketlerinin arkasında büyük toprak sahipleri olduğu hem devlet tarafından hem de aydın kesim tarafından ileri sürülmüş ve bölgede var olan mülkiyet yapısına yönelik reformlar ve değişikliklerin öncelikli olması konusunda adımlar atılmıştır.²³ Adımlardan biri de yukarıda belirtilmiş olan 1505 sayılı 1929 tarihli kanundur. Bu kanun, doğudan alınıp batıya yerleştirilen köylü, aşiret mensubu vs. kişilerin arazilerinin göçebe ve muhacirlerle dağıtılması hususunda hükümeti yetkili kılmıştır.

İskân meselesinin ele alınış biçimi güvenlik, nüfus ve ulus-devlet politikaları doğrultusunda sık sık çalışma konusu yapılmıştır. Ancak konunun iktisatla ilgisi ve özelde mülkiyetle ilgili durumu değerlendirme dışı kalmış ya da daha dar bir ölçüde ele alınmıştır. İskân konusu aslında siyasi olduğu kadar iktisadi bir konu olarak da ele alınmalıdır. Çünkü iskân önemli bir ölçüde toprağın kullanım hakkının yeniden üretilmesi, emeğin ve sermayenin yer değiştirmesidir.

Cumhuriyet Dönemi iskân politikalarının mülkiyet ilişkileri açısından değerlendirildiği bu çalışmada Cumhuriyet Dönemi sonrası uygulanmış olan 1934 İskânı çalışmanın ana eksenini oluşturmaktadır. İskân yasalarının çerçevesi geniş olmasına ve çok çeşitli grupları kapsar özellikler taşımasına karşın çoğunlukla Doğu Anadolu bölgesinde etkili bir şekilde uygulanmıştır.

²³ Daha detaylı bilgi için bkz. İsmail Beşikçi, **Kürtlerin Mecburi İskânı, Bilim Yöntemi Türkiye’deki Uygulama-1**, İsmail Beşikçi Yayınları, İstanbul, 2013; Mesut Yeğen, “Türk Devleti, Kürt Sorunu”, **Resmî ideoloji Sözlüğü**, Editör: Fikret Başkaya ve Tolga Ersoy, 1. Baskı, Maki Basım Yayın, İstanbul, 2007, ss.387-417.

1934 yılında kabul edilmiş ve uygulanmış 2510 sayılı İskân Yasası nüfus, sosyal ve siyasi politika aracı olmasının yanında toprak mülkiyeti açısından da değerlendirilmelidir. Ekonomik ve siyasi anlamda geri kalmışlığın bir simgesi olarak vurgulanan aşiretler ve aşiretlere yönelik maddeler dikkat çekici niteliktedir.

Yasanın çıktığı dönemin atmosferini anlamak açısından Kadro Dergisi önemli bir veri kaynağı olabilmektedir. Özellikle aşiret, Kürtler, toprak meselesi gibi konularda İsmail Hüsrev Tökin çeşitli yazılar yazmıştır:

“Şark vilayetlerinde derebeyliğin kül halinde (bütün olarak) tasfiyesi ve toprağın bile bedel köylüye tevzî, milli bütünlüğün temini bakımından bilhassa zaruridir. Toprağın köylüye doğrudan doğruya tevzî demek Bey ismini taşıyan irtica kaynağı bir sınıfın ve bu sınıfla beraber bölgedeki etnik meselenin kökünden tasfiyesi demektir. Yapılması gereken toprağı bila bedel köylüye tevzi edilmesi, toprağa kavuşan köylünün kredi ve üretim araçları ihtiyacının devlet tarafından temin edilmesi ve Beylerin de buldukları sahalardan topraklarıyla hiçbir alakaları kalmamak şartıyla uzaklaştırılması, mukavemet edenlerin de imha edilmesidir.”²⁴

Devletin ise genel bakışı şöyle özetlenebilir: Doğu Anadolu’da geri kalmışlık ve iktisadi bir mesele var; Aşiret liderleri ve toprak ağalarının sahip olduğu büyük topraklar karşısında az/topraksız köylü var; bu durumda aşiretlerin kendisini yeniden üretmesine neden olmakta; eğer var olan sosyal yapı kırılırsa, küçük ve mülkiyet düşkün köylü, bölge toprak ağalarının kontrolünden çıkacak ve Kürt toplumsal altyapısı zayıflamış olacaktır.²⁵

Yasanın 3. fasıl konusunu oluşturan “İskân” başlığı altında “Kürt aşiretlerinin ve köylülerinin topraklarını yasa gereği bırakarak Türk kültürüne bağlı bölgelerde aile fertleri sayısına göre verilecek topraklara yerleştirilecekleri; onların

²⁴ İsmail Hüsrev Tökin, “Türk Köylüsünü Topraklandırmalı. Fakat Nasıl?”, **Kadro**, Sayı 23, İkinci Teşrin 1933, ss. 36-37.

²⁵ Asım Karaömerlioğlu, “Orda Bir Köy Var Uzakta: Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem”, 21 Mart 2009, obarsiv.com/çağdaş Türkiye seminerler, s.9. http://www.obarsiv.com/pdf/AsimKaraomerlioglu_NB.pdf (1.4.2015).

*buraktıkları yerlere de Türk kültürlü muhacir gruplarının yerleştirilecekleri açıkça belirtilmiştir.*²⁶

Aşiretlerin ve aşiretlere ait tapulu ve tapusuz tüm gayrimenkuller devlete geçecek ve kanunun belirttiği şekilde devletin yetkilendirilmiş birimlerince bu gayrimenkuller muhacirlere, mültecilere, göçebelere, topraksız ve az topraklı çiftçilere dağıtılarak tapulandırılacaktır.²⁷

14 Haziran 1934 yılında İskân Yasası kabul ediliyor. Dönemin içişleri bakanı İskân Yasası'nın gerekliliğinden bahseden meclis konuşmasında beş milyon kişinin başkalarının toprağında çalıştığını ve topraksız olduğunu söyleyerek bunu İskân Yasası'nın en önemli gerekçesi olarak sunmaktadır.²⁸ Ancak kanun değerlendirildiğinde siyasi ve güvenlik gerekçeleri her ne kadar ön plana çıksa da kanun sonucunda ortaya çıkan önemli bir sonuçta Doğu Anadolu'daki büyük toprak sahiplerinin topraklarından uzaklaştırılması ve daha küçük ölçekteki topraklara yerleştirilmeleri olmuştur. Dağıtılacak toprağın büyüklüğü 1/10 hektar olarak şöyledir:²⁹

Tablo 1: İki Nüfuslu Bir Aileye Dağıtılacak Toprak Büyüklüğü Dekar (1/10 Hektar)

Toprak Çeşidi	En Çok	En Az
İyi Topraklardan	45	30
Orta Topraklardan	60	45
Aşağı Topraklardan	90	60

Kaynak: Ömer Celal Sarc, **Ziraat ve Sanayii Siyaseti, (Zirai ve Sınai İktisat)**, İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Talebe Cemiyeti Neşriyat No:65, Arkadaş Matbaası, İstanbul, 1934, ss.102-103

²⁶ İskân Kanunu, Madde 12, **Resmi Gazete**, Sayı:2733, 21.Haziran.1934.

²⁷ İskân Kanunu, Madde 10, **Resmi Gazete**, Sayı:2733, 21.Haziran.1934.

²⁸ Yalçın Küçük, **Türkiye Üzerine Tezler (1908-1998)**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1997, s.154.

²⁹ Ömer Celal Sarc, **Ziraat ve Sanayii Siyaseti, (Zirai ve Sınai İktisat)**, İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Talebe Cemiyeti Neşriyat No:65, Arkadaş Matbaası, İstanbul, 1934, ss. 102-103.

Tablo 2: İkidenden Fazla Her Nüfus İçin İlave Edilecek Toprak Miktarı Dekar
(1/10 Hektar)

Toprak Çeşidi	En Çok	En Az
İyi Topraklardan	15	10
Orta Topraklardan	20	15
Aşağı Topraklardan	30	20

Kaynak: Ömer Celal Sarc, **Ziraat ve Sanayii Siyaseti, (Zirai ve Sınai İktisat)**, İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Talebe Cemiyeti Neşriyat No:65, Arkadaş Matbaası, İstanbul, 1934, ss.102-103.

Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren “geri ve ilkel üretim biçimlerinin” Doğu Anadolu’da varlık gösterdiği hem devlet hem de aydınlar tarafından sık sık vurgulanmaktadır. İskân Kanununu bu yönüyle, Doğu Anadolu’da varlık gösteren aşiretlerin gerici tutumlarını bertaraf etmek için geri üretim biçimini sürdüren aşiretlerin, şeyhlerin, ağaların sahip oldukları topraklarına el koymayı, toprak reformu çalışması adıyla yürütmüştür. Bu konuda Erdoğan Başar İskân Kanununun bir toprak reformu olduğu görüşünü Sosyal Adalet Dergisindeki yazısında şöyle belirtmiştir:³⁰

“...Türk köylüsü toprak ihtiyacı içinde kıvrılmaktadır ve Türk toplumu daha ileri bir istihlal düzeyine geçmek ihtiyacı içinde, toprak meselesinin halkçı ve devrimci bir yönde halledilmesini beklemektedir.

Buna mukabil, “bir avuç bataklık toprak ağası”, halkın ağaların nüfuzundan kurtulmasını kendi için tehlikeli bulan “bir avuç kapitalist” ve bunların borusunu öttürmekle bir lokma ekmeğe kavuşan “bir avuç gerici” toprak reformunu yolundan çıkarmaya, anayasanın açık hükmünü gizlemeye çalışmaktadır. Bu mücadele çağın isteğine yığınların çıkarına toplumun hürriyet mücadelesine ve anayasa ilkelerine uygun bir tarzda sonuçlandırılacaktır. Aksi tarihen sabit, gayri-mümkündür.”³¹

³⁰ Erdoğan Başar, “Tarih Toprak Reformunu Haklı ve Mümkün Kılıyor”, **Sosyal Adalet**, Sayı: 2, 26 Mart 1963, s.7; Akt. Beşikçi, **a.g.e.**, s.107.

³¹ Başar, **a.g.e.**, s. 7; Akt. Beşikçi, **a.g.e.**, ss.107-108.

Başar, İskân Kanunu'nu halkçı ve devrimci bir uygulama olarak görmektedir. Toplumun hürriyeti için İskân Kanunu'nun önemli olduğunu vurgularken, bireysel toprak mülkiyeti hakkına bir müdahale olarak görmemesi önemlidir. Toprak mülkiyetinin kutsal bir hak olmadığını söylemiş, ancak kanunun siyasi ve güvenlik gerekçelerinin çıkış noktası olan, devletin toprak ve Misak-ı Milli sınırlarını korumak amacını değerlendirme dışı bırakmıştır.

Yine bu yasayı Türkiye'de kapitalistleşme, köylülüğün tasfiyesi, toprak reformu, ya da "...*ağalığın tasfiyesi...*" yönüyle değerlendirmekte olan çalışmalar vardır: örneğin Keyder; bu dönemi, "...*Türkiye'deki rejim, henüz "halk" olamamış bir toplumu yönetiyordu. 1930'lardaki buhranda Türkiye'nin başına gelenler kapitalizme henüz geçmekte olan bir toplumun hükâyesiydi...*". diyerek tanımlamaktadır.³² Yine Keyder, devletin yapısal bir değişime girdiği yönünde bir değerlendirme yapmış; mülkiyet hakkı noktasına değinmemiştir.

Timur ise İskân Kanunu'nu;³³

- tarım sektöründe hâkim olan kapitalist ilişkilerin devlet eliyle çözümlenmesi olduğunu,
- devletin; çiftçileri, büyük toprak sahiplerini kapitalist çiftçi haline getirmek istediğini,
- az ve topraksız köylüleri toprak sahibi yapmak istediğini belirtmiş aynı zamanda İskân Kanunu'nun bu amaçlar için bir araç olduğunu söylemiştir.

Hâlbuki İskân Meselesi nüfus, bireysel mülkiyet hakkı anlamında da önem taşımaktadır. Ayrıca yukarıdaki üç önemli görüşün aksine Doğu Anadolu'daki büyük toprak sahipleri, az topraklı ve topraksız köylülere eşit ve aynı şekilde uygulanmıştır. İskanı sadece nüfus ve ırkçı bir uygulama olarak görmek nasıl eksik bir perspektif ise sadece toprak reformu olarak görmek de ideolojik bir tercihtir. Sonuçları ve uygulamaları açı-

³² Keyder, a.g.m., ss.152-153.

³³ Timur, **a.g.e.**, s.170.

sından bakıldığında bölgede az topraklı ve topraksız köylü de aşiretlerin büyük topraklarına yerleştirilmemiş diğer bölgelere nakledilmişlerdir. Tam tersi boşaltılan yerlere göçmenler yerleştirilmiştir.

Ayrıca özellikle de belirtilmesi gereken diğer nokta ise, bir toprak reformu gibi tanımlanan İskân Kanununun sadece Doğu Anadolu'daki büyük toprak sahiplerinin topraklarına el koymak ile sınırlandırılmış olmasıdır.³⁴ Türkiye'nin diğer bölgelerinde bu tarihlerde büyük toprak mülkiyetine yönelik toprak reformu yapma amacıyla herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Daha sonra 1937 yılında ülke genelinde uygulanmak üzere Tarım bakanlığı tarafından "Zirai Islahat Kanun Tasarısı" hazırlanmıştır.³⁵

İskân Kanunu'nda zamanla değişiklikler yapılmış ve 1947 yılında Bakanlar Kurulu kararıyla nakledilmiş olan köylülerin zorunlu oturma mecburiyetleri kaldırılmıştır.³⁶ Demokrat Parti iktidara geldiğinde, 1951 yılında İskân Kanunu'nu (5098 sayılı kanunun 12. Maddesi) değiştirmiş ve 5826 Sayılı bir yasa ile yasaklı bölgeler (Tunceli, Van, Siirt, Bitlis, Ağrı ve Kars) kaldırılmış, köylüler topraklarına dönmüş ve devlete geçmiş olan yerler sahiplerine geri verilmiştir.³⁷

b) 1937 Yasa Tasarısı

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun uygulanması için bazı yasal düzenlemelere gerek duyulmuştur. Bu amaçla 1937 yılında toprak reformuna dair yasal bir düzenleme ile ilgili görüşmeler mecliste başlamış; 1937 yılının Şubat ayında da anayasanın ilgili maddeleri değiştirilmiştir.

1924 Anayasası özel mülkiyeti açıkça tanımlamış; kamulaştırma söz konusu olduğunda nasıl bir yol izleneceğini belirtmiştir. Anayasa'ya

³⁴ İbrahim İnci, "Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Toprak Mülkiyet Dağılımı ile İlgili Bazı Düzenlemeler", **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)**, 44. Sayı, Erzurum, 2010, ss. 345-359, s.353.

³⁵ Süleyman İnan, "Toprak Reformunun En Çok Tartışılan Maddesi, 17. Madde", **Journal of Historical Studies**, 3 (2005), ss. 45-57.

³⁶ "İskân Kanununun bazı maddelerinin kaldırılmasına, değiştirilmesine ve bu kanuna yeniden bazı madde ve fıkralar ilavesine dair Kanun", **Resmî Gazete**, Sayı: 6640, 24 Haziran 1947.

³⁷ **5836 Sayılı Kanun**, 9.8.1951.

göre; kamulaştırma, kamulaştırılacak toprağın değerinin peşinen verilmesi şartına bağlıydı. Ayrıca 1925 yılında Kadastro Yasası ve daha sonra Medeni Kanun da, toprak sahibi olmayı ya da toprağa dayalı mülkiyet hakkını yasal bir güvenceye kavuşturmuştur. Peşin ödeme şartı, devletin özel mülk olan toprağı kamulaştırması önünde önemli bir engel oluşturmaktaydı. Dolayısıyla Toprak Reformu gündeme geldiğinde reformu kolaylıkla yapabilmenin yolunu açabilmek adına anayasal değişikliğe gidildi. Böylece devlet mülkiyete müdahale etmenin yolunu Toprak Reformu uygulamasıyla hukuki bir zemine kavuşturmuş oldu.

Peşinen ödenmesi gereken bedel, yasa ile kamulaştırma yapılan yılı takip eden yıldan başlatılarak eşit taksitlerle yirmi yılda ödenecektir. Bu ödemeler toprak tahvilleri çıkartılarak hazineden ödenecektir. 1924 Anayasası'nda toprak sahibine kamulaştırma bedeli peşinen ödenmelidir hükmü, değişiklikle eşit taksitlerle 20 yılda ödenecektir şeklini almıştır. Her taksit için uygulanması gereken faiz de yüzde 4 olarak belirlenmiştir. Devletin kamulaştırma konusunda peşin ödemedi, 20 yıla kadar uzayan ödeme süresine geçişi, toprağı kamulaştırılanlar için zorlayıcı etkilere yol açacağından muhalefete neden olmuştur. Ancak oluşan muhalefete karşın yasa bu haliyle olduğu gibi kabul edilmiştir.

1937 yılında hazırlanan ve bakanlıkların temsilcilerinden oluşturulan heyetlerce incelenen “Topraklandırma Kanunu” tasarısı da toprak reformu çalışmalarına yol haritası niteliğindedir. Mülkiyete müdahale konusunda raporun öne çıkan maddeleri raporun 3. Kısımında İstimlâk başlığı altında hazırlanmıştır:³⁸

- 1) Cemiyetlerin ve şirketlerin hükmi şahsiyetlerine ait olan topraklardan bu cemiyet ve şirketlere lüzumlu olan miktarlardan fazlası istimlâk edilecektir. (Bu lüzum Vilayet İdare Heyetleri tarafından takdir edilir.)
- 2) İstimlâk edilecek toprakların sahiplerinin itirazlarını İdare Heyet değerlendirir ve İdare Heyetinin kararı aleyhine hiçbir kanun yoluna müracaat olunamaz.

³⁸ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon No: 30, Kutu No: 21, Dosya No: 123, Sıra No:10, 1937.

Rapor üzerinde çalışan temsilcilerden biri olan Dâhiliye Vekili, CHP Genel Sekreteri: Şükrü Kaya 7 Kasım 1937 tarihinde raporla ilgili olarak görüşünü şöyle bildirmiştir:³⁹

- “Ziraat edilecek sahanın intikal veya ferağla parçalanarak bir çiftçi aile ekonomisi halinden o ailenin şehirlere hicret etmesinin önüne geçilmesini temin maksadı ile de lahiyaya hüküm konulduğu gibi rasyonel ve teknikli bir surette çalışarak memleketin ihracatına en ziyade malzeme yetiştirecek olan büyük çiftliklerin de lüzumundan fazla parçalanmamaları için icap eden kayıtlar ilave olunmuştur”
- “Toprak sahibi iskân haddinin iki mislinden fazla tapulu toprağa malik bulunuyorsa tapu artıkları istimlak hükümlerine göre istimlak olur”.

Topraklandırma çalışmasına en ciddi eleştiriyi getiren, Ziraat Vekilinin 25.01.1937 tarihinde Başbakanlığa yazdığı rapordur:⁴⁰

- Tapu kayıtları bulunmayan arazide mülkiyet iddiasının ispatı için bırakılan iki senelik zaman azdır. Zira memleketimizde araziye temlik meseleleri uzun zamanlardan beri hiçbir tasfiye görmemiştir. Bu sebepten mülkiyet meseleleri çok karışıktır. Bunların 2-4 sene içinde tasfiyesinde büyük zorluklarla karşılaşılacağını,
- Arazi mülkiyetlerinin hududa göre değil tapu kayıtlarına nazaran tayin edilmesinden daha ziyade orta ve küçük mülk sahiplerinin zarar göreceğini,
- Orta Anadolu’da 150-200 dönümlük arazinin büyük bir alanı ifade etmediğini, fakat Ege’de bu büyüklüğün önemli olduğunu,
- Cüce mülkiyetler ortaya çıkacağını ve arazinin parçalandığında gelecekte nasıl bir durum olacağını belirtmediğini,

³⁹ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon No: 30, Kutu No: 21, Dosya No: 123, Sıra No: 10, 1937.

⁴⁰ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon No: 30, Kutu No: 21, Dosya No: 123, Sıra No:10, 1937.

- 22. Maddenin (A) fıkrasının “en az beş seneden beri heyeti umumiyesi sahibi tarafından hiçbir suretle ziraat yapılmayan topraklar...” ifadesinin net olmadığını, bu ifadeden bizzat arazi sahibinin arazisini işletmesinin esas tutulacağı şeklinde anlaşıldığını, hâlbuki arazi mülk sahibi nam ve hesabına da işletilebileceğini, icara da verebileceğini, ortakçılık ve yarıcılık şeklindeki işletme sistemleri dışındaki uygulamaların zararlı sayılmamasını, bu maddelerin daha açık yazılmasını,

ifade etmiştir.

1937 yılında Anayasa’ya “Çiftçiyi toprak sahibi yapmak ve ormanların istimplâk bedelleri ve bu bedellerin tediyesi sureti, *mahsus kanunlarla tayin olur*” eklemesi yapılarak herhangi bir toprak çeşidinden bahsetmeden, olabildiğince geniş ölçülerde toprak reformu amacıyla özel mülkiyeti kamulaştırma hakkına anayasal düzenleme getirildi.

c) Çiftçiyi Topraklandırma Çalışmaları ve 17. Madde (Çiftçi Ocakları)

Türkiye’nin kırsal kesimine yüzeysel bir biçimde bakıldığında bile topraksızlıktan ve toprağı kullanamamaktan doğan yoksulluğun, tarımın dikkate değer özelliklerden biri olmadığı görülecektir.⁴¹

Türkiye’de toprak mülkiyeti ilişkilerinde küçük toprak sahipliği yaygın olsa da, piyasaya yönelik üretim yapan büyük tarım çiftlikleri de vardır. Savaş sonrası dönemde, küçük toprak sahiplerinin kırgınlıklarını yerel eşrafa değil devlete yöneltmesi, devletin savaş boyunca ittifak içinde olduğu büyük toprak sahiplerine karşı tavır almasına neden olmuştur.⁴² Devlet az toprak sahibi ya da topraksız köylüyü yönetebilmek ve kır-

⁴¹ Çağlar Keyder, “Türk Tarımında Küçük Köylü Mülkiyetinin Tarihsel Oluşumu ve Bugünkü Yapısı”, İçinde: **Toplumsal Tarih Çalışmaları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009b, s. 257.

⁴² Gülden Çamurcuoğlu, “Türkiye Cumhuriyeti’nin Toprak Reformu ve Milli Burjuvazi Yaratma Çabası”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt XIII, Sayı: 1-2, Ankara, Haziran-Aralık 2009, ss.161-178, s. 164.

gınlıkları kontrol altına almak için “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu” çalışmalarını 1937 yılından itibaren başlatmış ancak son şeklini 1945 yılında vermiştir.

Kanunda dağıtılacak ve kamulaştırılacak topraklar; hazine, vakıf, belediye toprakları ve 5 bin dönümden büyük çiftliklerdir. Çiftliklerin kamulaştırılması mecliste eleştirilere konu olmuştur. Öne çıkan iki konu Çiftçi Ocakları kurma ve 17. Maddedir.

Tasarıdan daha sonra çıkarılmış olan “Çiftçi Ocakları”⁴³ kurma projesiyle; köylerde yeni bir mülkiyet hukuku oluşturmak hedeflenmiştir. Bu tasarıda amaç; iktisadi bir bütün olarak tarımsal işletmenin miras yoluyla parçalanmasını önlemek, Kurulması istenen çiftlikler 30-500 dönüm arasında olup, köylünün toprak üzerindeki mülkiyet ve tasarruf haklarını sınırlamaktır.⁴⁴ Özetle Çiftçi Ocakları üç amacı gerçekleştirmeye çalışıyordu: birincisi toprağın giderek bölünmesini önlemek, ikincisi bu statüdeki toprakları bir “meta” olmaktan çıkarmak, yani alınıp satılmasını, ipotek edilmesini, sık sık el değiştirmesini vs. önleyerek aslında pazar ilişkilerinin dışına çıkarmak, üçüncüsü “*ziraatte köklü, emeği ve mülkiyle rahatça geçinen çiftçi ailelerinin iktisadî bir varlık olarak sürüp gitmesini*

⁴³ Menderes, Çiftçi Ocaklarıyla ilgili tasarını, Hitler’in nasyonal sosyalist rejiminin toprak iskân kanunu olan *Erbhof kanununa* benzediğine dair eleştirilerde bulunmuştur. Bu eleştiri kimi çalışmalarda destek bulmuş kimi çalışmalarda ise reddedilmiştir. Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz: Ömer Lütfi Barkan (2000), “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Türkiye’de Zirai Bir Reformun Ana Meseleleri”, **Osmanlı Devleti’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Tetkikler-Makaleler**, Cilt:1, İstanbul Üniversitesi Rektörlük Yayın No:4214, İktisat Fakültesi Yayın No:565, Türk İktisat ve İçtimaiyat Tarihi Araştırmaları Merkezi Yayın No:3, İstanbul, 2000, ss. 397-489; M. Asım Karaömerlioğlu, “Bir Tepeden Reform Denemesi: Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun Hikâyesi”, **Birikim Dergisi**, Sayı:107, İstanbul, Mart, 1998, ss. 31-47; Yahya Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Yurt Yayınları, Ankara, 1986.

⁴⁴ Ömer Lütfi Barkan, “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Türkiye’de Zirai Bir Reformun Ana Meseleleri”, **Türkiye’de Toprak Meselesi, Toplu Eserler I.**, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980, s. 453. **Orijinali İktisat Fakültesi Mecmuası** 6, no:1, ve 2, İstanbul, 1946, ss. 423, 469.

sağlamak gibi sosyal ve ulusal düşünceleri” gerçekleştirmek.⁴⁵ Yapılan eleştiriler sonucunda Çiftçi Ocakları tasarından çıkarılmıştır.

17. maddeye dair yapılan eleştiri ise dağıtımı yapılacak topraklarla ilgiliydi. Maddede, nüfusun daha yoğun olduğu bölgelerde kanunda belirtilen yerler yeterli olmadığı durumda; yarıcılar, kiracılar ve ırgatlar tarafından işlenmekte olan 2 bin veya daha az dönümlük mülklerin de kamulaştırılması yazılmıştır. Kamulaştırılacak toprağın sahibine seçilen yerin $\frac{3}{4}$ 'ü verilecek ve dağıtılacak miktar da 50 dönümden az olmayacaktır. Geniş bölgelerde 5.000, dar bölgelerde 2.000 dönümü geçen özel mülk toprakları kamulaştırılacaktır. Bu madde ile nüfusun kalabalık olduğu yerlerde orta ölçekteki mülklerin ortadan kaldırılması söz konusu olmuştur.⁴⁶

Meclis görüşmeleri sırasında 17. Madde oldukça fazla eleştirilmiştir. Cavit Oral'ın (milletvekili) madde ile ilgili görüşü şöyledir:⁴⁷

“17. Madde hükümleri toprakta hiçbir had ve hudud tanımamaktadır. 17. Madde hükümleri bu memleketin istihsal ve iktisat hayatında çok önemli rol oynayan orta işletmeyi, düzenli işletmeyi, faydalı işletmeyi hiçe saymaktadır. Yine 17. Madde hükümleri bu memlekette arazi haddini 50 dönüme kadar indirmektedir ve sonra bu yapılırken... zannederim bundan zarar gören beş-altı bin aile olmayacaktır. Bu yüzden (zarar görecektir) memlekette asgari 80-100 bin çiftçi arazi vardır. Çünkü elli dönüme kadar inen had, 200-300 ve hatta 100 dönümlük araziye parçalamaktadır.”

Eskişehir milletvekili ve kendisi de büyük toprak sahibi olan Emin Sazak ise çiftçiye toprak dağıtılmasıyla ilgili olarak şu konuşmayı yapmıştır:⁴⁸

⁴⁵ Barkan, **a.g.e.**, s. 470.

⁴⁶ Barkan, **a.g.e.**, ss. 413-414.; Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s.208.

⁴⁷ Ecehan Balta, “1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu: Reform mu Karşı Reform mu”, **Praksis**, Sayı:5, İstanbul, 2002, ss.277-298, s.294.

⁴⁸ Emin Sazak, **Meclis Konuşmaları 1920-1950**, Yayına Hazırlayan: Himmet Kayhan, Tolkun Yayınları, Ankara, 2007, ss.331-337.

“... bu iktisadi işler şakaya gelmez. Kendi kafasını yormalı, şefim böyle emretti diye böyle gelinmez...”

...Alnımın teri ile kafamın çalışmasıyla elde ettiğim toprakları verirken acı duymaz değilim. ...Bir tabir vardır, el başından saç yolmak kolay derler....

Bence orta çiftlikleri kaldırmak memleket için muzurdur. ...Bu böyle olmakla beraber bilerek karar verirsiniz, siz de gidin daha iyi olur dersiniz o başka. Yalnız ben diyorum ki; Şef böyle istedi, falan bey böyle istedi değil. ...

...Sulama işi vardır; beş parasız yapılabilir... henüz yapmış değiliz.

....

Toprak sahibini devletin yaşatması, koruması lazımdır. Bir Varlık Vergisi çıktı, bunu verdiler. Şimdi de her gün zarar vergisi veriyorlar. ... Nasıl oluyor da insan, Allah'tan korkmadan bunların aleyhine böyle bir tasarı getirir.

... Çiftçi, kanun çıktıktan sonra yanındaki ameleyle izin verir. ...Hükümet toprağı elimden alacak, o adama verecek, hem nasıl adama toprak veriyor? En aciz, en miskin ve beceriksiz adama. Şimdi burada ameleyle toprak verelim diyoruz. ...

...Memleketin asıl topraksız olan en mühim yerlerine el sürmeyeceğiz. .. Bize hazin gelen manzara, kurulmuş düzenli işleyen yerin bozulmasıdır.

.....

Büyük inkılâplar, büyük fedakârlıklar, kahramanlıklar icad ederek; eskiden mera hakkında köylerde bir düzen vardı, köylerdeki düzeni de bozduk. Asıl iyi olan orman Kanununda, bunun neresini koruyalım, neresi ormanla yaşayıp diye düşünmeden, ormanı muhafaza etmek lazımdır, gelecek nesillere göl halinde bir vatan bırakmayalım diye kafa yormadan, emek çekmeden nerde keçi olur, nerede koyun olur diye düşünmeden bir şeyler yaptık. ...”

Emin Sazak'ın kanunla ilgili yaptığı konuşmasında sık sık eleştirdiği şef İsmet İnönü'dür. İnönü, mecliste oluşan muhalefet karşısında, Kanunu kişisel müdahalesi sayesinde oylamadan geçirtmiştir.⁴⁹

⁴⁹ Stefanos Yerasimos, **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye, 1. Dünya Savaşı'ndan 1971'e**, Türkçesi: Babür Kuzucuoğlu, Yedinci Baskı, Belge Yayınları, İstanbul, 2005, s.168.

Çiftçiyi Topraklandırma konusunda asıl mesele devletin büyük ve küçük toprak sahipleri karşısında alacağı konumdur. Bir yandan yerli burjuva yaratma çabaları ve bu konuda büyük toprak sahiplerinin potansiyeli, diğer yandan nüfusun geniş kesimini oluşturan öfkeli, küskün küçük toprak sahipleri vardır. Devletin yöneticileri ve aydın-bürokrat kesim, devletin, küçük toprak sahiplerini desteklemesi yönünde kararlar almasını ve uygulamasını savunmuştur.⁵⁰

Devlet politikaları 1920'lerde ihracata yönelik büyük toprak sahiplerini desteklemiş; 1929 sonrasında dünyada talep düşmüş ve Türkiye daha kapalı, otarşik bir ekonomi modeline dönüşerek içe dönük bir sanayileşme hamlesi başlatmış; tarım kesimi, sanayi ve kentler için ucuz ve bol miktarda gıda maddesi üretmeye geçmiştir.⁵¹

Yani Cumhuriyet Dönemi'nin belirleyici ve sık sık dile getirilen sanayileşme eğilimi tarımla hayat bulmuştur. Sanayiye yönelik tüm teşviklere karşın sanayide yaşanan gelişmeler zayıf kalmış; ihracata dönük tarımda ise artışlar olmuştur.⁵²

Zaten devlet, tarımı desteklemek adına Aşar vergisini kaldırmış ve özellikle büyük toprak sahiplerine yönelik olarak pazar için üretimi destekleme adına teşviklerde bulunmuştur. Ancak savaş yılları, devletin özellikle 1929 yılından sonra yürüttüğü müdahaleci politikaları tarımı geriletmiş ve tarımsal ürün fiyatları düşmüştür.

İkinci Dünya Savaş yılları boyunca hatta daha da öncesinden (1929 Krizi) itibaren tarımsal üretimin dış pazarlara ulaşması, üretimin kesintiye uğraması, fiyatlandırma politikaları gibi nedenlerle tarım sektöründe giderek artan bir durgunluk oluşmaya başlamıştır. Hükümet tarafından yürütülen tarımdan sınaî yatırıma kaynak aktarmayı amaçladığı

⁵⁰ Çamurcuoğlu, a.g.m., s.165; Daha fazla bilgi için bkz. Barkan (1980).

⁵¹ Çağlar Keyder ve Şevket Pamuk, "1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Üzerine Tezler", **Toplumsal Tarih Çalışmaları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.59

⁵² Mustafa Sönmez, "90 Yıllık Sermaye Birikimi Sürecinin Kilometre Taşları", **Türkiye'de Tarımın Ekonomi Politikası 1923-2013**, Ed. Necdet Oral, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Bursa Şubesi, Nota Bene Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2003, s.12.

devletçi politikalar, iç ticaret hadlerinin çiftçilerin aleyhine bozulmasına yol açmıştır. Savaş yıllarında uygulanan seferberlik halinin en çok çiftçiyi ve köylüyü olumsuz etkilemesi, çift hayvanlarına ve tarımsal ürüne jandarma tarafından el konulması, köylü ile CHP-Devlet arasında kapanmaz bir uçurum oluşturmuştur.⁵³

Daha sonraki yıllarda CHP'nin büyük toprak sahiplerine yönelik söylemlerinde değişimler ortaya çıkmıştır. 1942 yılında Cumhurbaşkanı İnönü'nün, büyük toprak sahipleri için “bataklık çiftlik ağası” yakıştırması ve başbakan olan Saraçoğlu'nun da, “muktedir çiftçi” tabirini kullanmaları; Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nu hazırlayanların büyük toprak sahiplerine bakışını göstermektedir.⁵⁴

d) Çiftçiyi Toprak Dağıtılması

1945 yılında kabul edilmiş olan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun amaçları ve toprak sahipliği sınıflandırması şöyle belirtilmiştir:⁵⁵

Amaçları:

- Büyük toprak sahiplerinin siyasi gücünü kırmak
- Toprak mülkiyetini üretimi artıracak şekilde yeniden düzenlemek.

Sınıflandırma:

- Küçük Toprak Sahibi : 500 dönüme kadar toprağı olanlar
- Orta Toprak Sahibi : 500-5.000 dönüm arası toprağı olanlar
- Büyük Toprak Sahibi: 5.000 dönümden fazla toprağı olanlar

Çiftçiyi Topraklandırma Kanun'unda yukarıda belirtilmiş olan toprak mülkiyetine yönelik kamulaştırma meselesine ise şöyle yasal bir nitelik kazandırmıştır: Devlet, geniş topraklı bölgelerde 5.000 dönümden, dar topraklı bölgelerde ise 2.000 dönümden fazla olan toprağı kamulaştıracaktır.

⁵³ Çağlar Keyder ve Faruk Birtek, “Türkiye’de Devlet-Tarım İlişkileri 1923-1950”, **Toplumsal Tarih Çalışmaları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, ss.303-326.

⁵⁴ Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, İmge Kitabevi, Ankara, 2008, s.208.

⁵⁵ Timur, **a.g.e.**, ss. 214-215.

Kamulaştırmanın bu halinin dışında kalabilmesini ise bazı şartlara bağlamıştır. Eğer yerel olanaklar ve şartlara göre gerekli tesisler varsa ve düzenli bir şekilde toprak sahibi tarafından toprak işletiliyorsa o topraklar istimlâk uygulamasının dışında bırakılacaktır. Aslında burada kastedilen kapitalist tarım çiftliklerinin istimlâk ve dolayısıyla da kanun kapsamında olmayacağıdır. Ancak bu şart birçok milletvekili tarafından eleştirilmiş; belirtilen şartlara uygun belki de sadece bir veya iki işletmenin olduğu söylenmiştir.⁵⁶

Köylü ailelerinin aşağı yukarı 3 milyon kişi olduğu tahmin edilmekteyken, toprak verimsiz olduğundan ve bir ailenin sıkıntı yaşamadan geçimini sağlayabilmesi için ihtiyaç duyacağı toprak miktarı, 10 hektar olarak düşünüldüğünde, tüm köylülerin geçimlerini sağlması 30 milyon hektar toprağa ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Bu nedenle ekilebilir toprakların hepsi köylülere verilse bile var olan ekilebilir toprak miktarı yine de ihtiyacı karşılamamaktadır.⁵⁷

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun 1945 yılında kabulünün ardından 1947 yılında Toprak Komisyonları kurularak toprak dağıtmaya başlanmış; 43, 4 bin aileye 2, 4 milyon toprak dağıtılmış; en yüksek seviyede dağıtım 1954 yılında olmuştur.⁵⁸ Köylüye, çiftçiye sadece toprak verilmiş üretimde kullanabileceği araçlar verilmemiştir. 1947 yılından çok partili hayata kadar dağıtılan topraklar aşağıdaki gibidir:⁵⁹

⁵⁶ Timur, **a.g.e.**, s.217.

⁵⁷ Karpat, **a.g.e.**, ss.189-190.

⁵⁸ Nazif Kuyucuklu, **Türkiye İktisadı**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1993, s.307.

⁵⁹ Suat Aksoy, **Toprak Reformunun Hukuki Esasları**, Ankara Basım ve Cilt Evi, Ankara, 1964, 138; Akt: Kadir Başer, "1923-1950 Yılları Arasındaki Türkiye'de Toprak Dağılımı ve Toprak Reformu Politikasının Sonuçları", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:38, Afyon, Ekim 2013, ss.203-215, s.213.

Tablo 3: Türkiye’de Toprak Reformu Gereği 1947-1950 Yıllarında Çiftçiye Dağıtılan Toprak (Dönüm)

Yıllar	Aile Sayısı	Dağıtılan Toprak	Aile Başına Düşen Toprak
1947	1.427	49.085	34, 4
1948	4.313	238.656	55, 33
1949	8.359	389.211	44, 12
Toplam	14.096	676.952	48, 02

Kaynak: Aksoy, a.g.e., s.138

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

1934 İskân Kanunu, en yalın haliyle bir toprak reformu olsaydı büyük toprak sahiplerinin ve sömürünün simgesi olarak işaret edilen aşiret ağalarının boşaltılan topraklarına bölgede yaşayan az ve topraksız köylüler yerleştirilmiş ve toprak reformu yerinde uygulanmış olabilirdi. Bu uygulamayı hem büyük, hem de topraksız köylünün toprak mülkiyetine devletin el koyması olarak değerlendirmek, yapılan iskân çalışmalarına farklı açılardan bakışı sağlayacak bir perspektif katacaktır.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’nun siyasi yönü iktisadi yönünden ileride tutulmuştur. Toprak verimliliği azalmasına rağmen, küçük parçalara bölünmek istenmiştir. Toprak dağıtımında sadece tarım işçisi ya da ortakçı ya da köylü olmak gerekli değildi, tarımla ilgisi olmayan kişilerde toprak alabileceklerdi.

Devlet kamulaştırmalar aracılığıyla mülkiyet sahibi yapmaya çalıştığı bir grubu toprağa bağlayarak kontrol edebilecekti. Bir bütün olarak bakıldığında kanunla birlikte, toplumun geniş nüfus yapısını oluşturan köylüler ile siyasi ve iktisadi olarak güçlenen büyük toprak sahipleri kontrol altına alınmış olacaktı. Bu siyasi karar aslında Türkiye iktisat tarihinde radikal bir değişime neden olmasa bile Türkiye siyasi hayatında çok önemli bir değişime neden olmuş, kanuna yapılan muhalefet sonucunda ise çok partili hayata geçilmiştir.

Menderes mecliste yaptığı toprak kanunu ile ilgili konuşmasında, ülkenin toprak yetersizliği problemi olmadığını tam aksine var olan topraklarda sermaye yetersizliğinin söz konusu olduğunu vurgulamış ve toprak konusunun siyasi ve sosyal olmaktan çok ekonomik bir konu olduğunu vurgulamıştır.

1929 ekonomik krizi ve ilk çok partili hayat deneyiminin ardından memnuniyetsiz bir milletin varlığıyla karşılaşmanın, devletin önlemlerinin yönünü değiştirmese de içeriğini değiştirdiği rahatlıkla Cumhuriyet Dönemi İktisat tarihi olaylarında görebilir. Örneğin, Devletçilik ve Halkçılık ilkelerinin burjuvazi idealinin yanında oluşabilecek büyük muhalefetin önleyici tedbirleri olarak kullanılması söz konusu olmuştur.⁶⁰Tüm burjuvazi oluşturma, Halkçılık ve Devletçilik perspektiflerinin ardında “burjuvazi için burjuvaziye rağmen”; “halk için halka rağmen” söylemleri önemli kanıtlardır.

Bu söylemin, Sanayi Teşvik Kanunu’nda, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve İskân Kanununda uygulandığı anlaşılmaktadır. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve İskân uygulamaları, tarım kesiminin taleplerini karşılayan değil; 1923’lerden itibaren üretim tarzında, sermaye aktarımında, teşviklerde ve politikalarda önemli değişikliklerin olmadığı bir alan olan tarım ve toprak mülkiyeti konusunda, ekonomik politikaların ihtiyaçlarını karşılayacak bir hedefe dönük olarak değil, siyasi akıl doğrultusunda bir planlama olmuştur.

Devlet kendisini siyasi bir perspektifle sınıflar üstü değil tüm sınıfların temsilcisi gibi konumlandırma eğiliminde olmuş, bunu Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, İskân Kanunu gibi uygulamalarıyla sıkça göstermiştir. Tüm sınıfların “baba”sı gibi davranma şekli aslında tüm sınıfların muhalefetiyle karşılaşmasına neden olmuştur. Hakem olmaktan çok hâkim olma siyaseti, iktisadi aklı geri planda bırakmıştır. İskân uygulamaları ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu aslında, devletin çağdaşı olan ekonomilere ulaşmanın önünde engel olarak tanımladıkları

⁶⁰ Konuyla ilgili daha fazla bilgi için; Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

sınıfsal, etnik ve hatta dinsel figürlerin yeniden şekillendirilmesi için araç olarak kullanılmıştır. Doğu Anadolu’da uygulanan İskân Kanunu; devletin büyük toprak sahipliğini, mülkiyet hakkını ve üretim yapısını değerlendirmesinden çok, modernleşme hedeflerine engel olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

Yapılan kanunlar ve uygulamalar modern bir kapitalist üretim biçimini oluşturmak gibi bir amaca hizmet ediyor olsaydı ve bu gelişmeyi sektörel olarak tarım alanında tanımlasaydı -ki ihracat verilerine ve sanayinin ana kaynağına bakıldığında temel sektörün tarım olduğu ortaya çıkıyor- toprak mülkiyetine müdahaleden çok, tarıma konu olan topraklarda sermaye birikimini sağlayacak üretim araçlarının, yeni ve etkin üretim biçimlerinin transferiyle; tohum, kredi gibi girdilerin arttırılmasıyla ilgilenmesi ve bu sorunlara çözüm bulması beklenirdi. Tarımda üretim araçları ve üretim biçimlerinde herhangi bir değişiklik meydana gelmeden tepeden inme bir biçimde uygulanan İskân Yasası, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve çokça tartışılan ve kabul edilmeyen 17. madde devletin siyasi aklının müdahale araçları olmuştur.

Büyük toprak sahiplerinin topraklarının dağıtılması “toprak mülkiyeti”nin sürekli yeniden canlandırılması, aslında “feodal” yapının kendisine yeniden hayat vermekten öte bir çözüm değildir. Ve gittikçe küçülen toprak miktarı çiftçinin, köylünün pazar için üretim yapmasına engel olabilecek riskler taşıyacaktır. Üretimin örgütlenmemesinden, sermaye yetersizliğine, emek-yoğun üretimden kopuşun gecikmesine kadar bu riskler tarım sektörü için olumsuz sonuçlar doğurabilecekti.

İşte bu müdahale araçlarının uygulanmasıyla, hedeflenen çağdaş olan ekonomilere ulaşmak, mümkün olabilir mi gibi çok sayıda soru oluşturulmalı ve tartışılmalıdır.

KAYNAKÇA

AKSOY, Suat, **Tarım Hukuku**, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayinevi, Ankara, 1984.

_____, **Toprak Reformunun Hukuki Esasları**, Ankara Basım ve Cilt Evi, Ankara, 1964.

BAŞER, Kadir, “1923-1950 Yılları Arasındaki Türkiye’de Toprak Dağılımı ve Toprak Reformu Politikasının Sonuçları”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:38, Afyon, Ekim 2013, ss. 203-215.

BALTA, Ecehan, “1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu: Reform mu Karşı Reform mu”, **Praksis**, Sayı: 5, İstanbul, 2002, ss.277-298.

BARAN, Paul, **Économic Politique de la Croissance**, François Maspero, Paris, 1967.

BARKAN, Ömer Lütfi, “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Türkiye’de Zirai Bir Reformun Ana Meseleleri”, **Osmanlı Devleti’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Tetkikler-Makaleler**, Cilt:1, İstanbul Üniversitesi Rektörlük Yayın No:4214, İktisat Fakültesi Yayın No: 565, Türk İktisat ve İçtimaiyat Tarihi Araştırmaları Merkezi Yayın No:3, İstanbul, 2000, ss. 397-489.

_____, “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Türkiye’de Zirai Bir Reformun Ana Meseleleri”, **Türkiye’de Toprak Meselesi**, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980.

BEŞİKÇİ, İsmail, **Kürtlerin Mecburi İskanı, Bilim Yöntemi Türkiye’deki Uygulama-1**, İsmail Beşikçi Yayınları, İstanbul, 2013.

ÇAMURCUOĞLU, Gülden, “Türkiye Cumhuriyeti’nin Toprak Reformu ve Milli Burjuvazi Yaratma Çabası”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt XIII, Sayı: 1-2, Ankara, Haziran-Aralık 2009, ss.161-178.

ÇELİK, Gülfettin, “Osmanlı Devleti’nin Nüfus ve İskân Politikası”, **Divan**, İstanbul, 1999/1, ss. 49-110.

ÇEVİK, Zeki, “Cumhuriyet Türkiye’inde Toprak Reformu ve Uygulamaları”, **Türkler**, Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Cilt:17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss.1199-1217.

GÜRAN, Tevfik, **19.Yüzyıl Osmanlı Tarımı**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1998.

İÇDUYGU, Ahmet - ERDER, Sema - GENÇKAYA, Ömer Faruk, **Türkiye’nin Uluslar arası Göç Politikaları, 1923-2023: Ulus Devlet Oluşumundan Ulus-Ötesi Dönüşümlere**, MiReKoç Proje Raporları 1/2014 TÜBİTAK 1001 106k291 Eylül 2009, Koç Üniversitesi Göç Araştırmaları Merkezi, İstanbul, Ocak, 2014.

İNALCIK, Halil, “Timar”, **TDVİA**, Cilt:41, İstanbul, 2012.

_____, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2009.

İNAN, Süleyman, “Toprak Reformunun En Çok Tartışılan Maddesi, 17. Madde”, **Journal of Historical Studies**, 3 (2005), ss. 45-57.

İNCE, Erdal, “Köylüyü Topraklandırma Kanunu’nun Türk Siyasal Yapısının Oluşumu Üzerindeki Etkileri”, **ÇTTAD**, VI13, 2006/Güz, ss.59-78.

İNÇİ, İbrahim, “Atatürk Dönemi Türkiye’inde Toprak Mülkiyet Dağılımı ile İlgili Bazı Düzenlemeler” **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)**, 44. Sayı, Erzurum, 2010, ss.345-359.

KARAÖMERLİOĞLU, Asım, **Orda Bir Köy Var Uzakta: Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem**, 21 Mart 2009, obarsiv.com/çağdaş Türkiye seminerleri, http://www.obarsiv.com/pdf/Asim-Karaomerlioglu_NB.pdf (1.4.2015).

KARPAT, Kemal Haşim, **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

KENANOĞLU, M. Macit, “Mîrî Arazi”, **TDVİA**, Cilt:30, İstanbul, 2005.

KEPENEK, Yakup, **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, 25. Baskı, İstanbul, 2012.

KEYDER, Çağlar - BİRTEK, Faruk, “**Türkiye’de Devlet-Tarım İlişkileri 1923-1950**”, İçinde: Toplumsal Tarih Çalışmaları, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, ss.303-326.

KEYDER, Çağlar - PAMUK, Şevket, “1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Üzerine Tezler”, **Toplumsal Tarih Çalışmaları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 52-63.

KEYDER, Çağlar, “Türk Tarımında Küçük Köylü Mülkiyetinin Tarihsel Oluşumu ve Bugünkü Yapısı”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1984.

_____, “Türk Tarımında Küçük Köylü Mülkiyetinin Tarihsel Oluşumu ve Bugünkü Yapısı”, **Toplumsal Tarih Çalışmaları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

_____, “Nüfus Mübadelesinin Türkiye Açısından Sonuçları”, der: **Hirshon, R., Egeyi Geçerken: 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

KUYUCUKLU, Nazif, **Türkiye İktisadı**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1993.

KÜÇÜK, Yalçın, **Türkiye Üzerine Tezler (1908-1998)**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1997.

SAZAK, Emin, **Meclis Konuşmaları 1920-1950**, Yayına Hazırlayan: Himmet Kayhan, Tolkun Yayınları, İstanbul, 2007.

SÖNMEZ, Mustafa, “90 Yıllık Sermaye Birikimi Sürecinin Kilometre Taşları”, **Türkiye’de Tarımın Ekonomi Politikası 1923-2013**, Ed. Necdet Oral, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Bursa Şubesi, Nota Bene Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2003.

TABAKOĞLU, Ahmet, **Türkiye İktisat Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2009.

TEZEL, Yahya, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Yurt Yayınları, Ankara, 1986.

TİMUR, Taner, **Türk Devrimi ve Sonrası, 1919-1946**, Doğan Yayınevi, Ankara, 1971.

_____, **Türk Devrimi ve Sonrası**, İmge Kitabevi, Ankara, 2008.

TÖKİN, İsmail Hüsrev, “Türk Köylüsünü Topraklandırmalı. Fakat Nasıl?”, **Kadro**, Sayı 23, İkinci Teşrin 1933, ss. 36-37.

TUNÇAY, Mete, **Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1981.

YEĞEN, Mesut, “**Türk Devleti, Kürt Sorunu**”, **Resmi ideoloji Sözlüğü**, Editör: Fikret Başkaya ve Tolga Ersoy, 1. Baskı, Maki Basım Yayın, İstanbul, 2007, ss.387-417.

YERASIMOS, Stefanos, **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye, 1. Dünya Savaşı'ndan 1971'e**, Türkçesi: Babür Kuzucuoğlu, Yedinci Baskı, Belge Yayınları, İstanbul, 2005.

ZÜRCHER, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, 22. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

KANUNLAR VE ARŞİV BELGELERİ

5836 Sayılı Kanun, 9.8.1951

İskân Kanunu, Madde 10, (21 Haziran 1934, **Resmi Gazete**, Sayı:2733, 21 Haziran 1934.

İskân Kanunu, Madde 12, (21 Haziran 1934, **Resmi Gazete**, Sayı:2733, 21.Haziran.1934.

İskân Kanununun bazı maddelerinin kaldırılmasına, değiştirilmesine ve bu kanuna yeniden bazı madde ve fıkralar ilavesine dair Kanun”, **Resmi Gazete**, 24 Haziran, 1947, Sayı: 6640.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon No:30, Kutu No:21, Dosya No: 123, Sıra No: 10, 1937.

EKLER

EK 1: Toprak Reformu İle İlgili Bazı Yasal Düzenlemeler

A. 1924 Tarihli 474 Sayılı Artvin, Kars Vilâyetleriyle Kulp ve Iğdır Kazaları ve Hopa Kazası'nın Kemalpaşa Nahiyesi'ndeki Arazide Hakk-ı Tasarrufa Ait Kanun.

Bu yasa, bu bölgelerdeki tarım topraklarının Ruslara geçmesinden önceki mîrî nitelikteki türlerin, bunların Anavatana tekrar alınmaları dolayısıyla ve kazanılmış (müktesep) hak olarak mülk niteliğindeki toprak türüne sokulduğuyla ilgili kuralları kapsamaktadır.

B. 1925 Yılı Bütçe Kanunu'nun 25. Maddesi Kuralı

Bu maddenin A fıkrası, toprağa muhtaç çiftçilere, millî toprakların aile başına iki yüz dönümü geçmemek ya da bunu doldurmak şartıyla ve on taksitte verileceği konusunda bir kuralı içermektedir. Bu maddeye dayanarak ülkeye gelen göçmenlere ve göçebelere küçümsenemeyecek miktarda toprak dağıtılmıştır.

C. 1926 Tarihli ve 716 Sayılı Borçlanma Kanunu

Bu yasada, göçmen mülteci ve aşiret bireyelerine yirmi yıl taksitle verilecek emlâk, toprak, tohumluk vb. hakkında kurallar yer almaktadır.

D. 31.5.1926 Tarih ve 885 Sayılı İskân Kanunu

Bu yasaya göre gezici aşiretler, genellikle göçebeler ve sağlık sebebiyle göçürülmesi gerekenler ya da ormanlar içinde geçim kaynaklarından yoksun bulunan köylülerin elverişli ve uygun yerlere göçürülmesi; iskânları ve evleri dağınık köylerin birleştirilmeleri konularında gereken işlemlerin yapılması için Bakanlar Kurulu'na yetki verilmektedir. Aynı yasanın 6. maddesi de, gereken toprak ve değerlerinin Borçlanma Yasası kuralları içerisinde Bakanlar Kurulu'nca verilebileceği kuralını getirmektedir.

E. 4.7.1927 Tarih ve 1097 Sayılı Bazı Eşhasın Şark Menatıkından Garp Vilâyetlerine

Nakillerine Dair Kanun

Bu yasa kuralları, bazı sebeplerle göçürülenlerin toprak ve bunların üzerindeki binalarının Hazineye nasıl geçeceği ve değerlerinin kurullarca nasıl takdir edileceği konularını kapsamaktadır.

F. 2.6.1929 Tarih ve 1503 Sayılı Şark Menatığı Dahilinde Muhtaç Zürraa Tevzi Edilecek Araziye Dair Kanun

Bu yasa, yukarıda sözü geçen 1097 sayılı yasaya göre Hazineye geçen malların; köylü, aşiret bireyleri, göçebe ve göçmenlere dağıtılmış olanlarının bunların ellerinde bırakılacağına ve başka durumlarda verilecek topraklardan da belirli bir bedelin alınacağıyla ilgili kuralları ihtiva etmektedir.

G. 14.6.1934 Tarih ve 2502 Sayılı Kars Vilâyeti ile Beyazıt, Erzurum ve Çoruh Vilâyetlerinin Bazı Parçalarında Muhacir ve Sığıntılarn Yerleştirilmesi ve Yerli Çiftçilerin Topraklandırılması Hakkında Kanun

Bu yasada Kars ili ile Iğdır ve Tuzluca (Kulp), Erzurum ilinin Oltu ve Çoruh, Artvin ilinin Şavşat ve Borçka ilçelerinde ve Kemalpaşa Nahiyesi'nde seçim haklarını başka ülke lehine kullananlardan kalıp da Hazineye geçen toprak ve binaların, bunlara yerleştirilecek mülteci ve göçmenlere İskân Yasası kuralları içinde parasız olarak verileceğiyle ilgili kurallar yer almaktadır. Bu yasa daha önce sözü geçen 474 sayılı yasanın bazı kurallarını yürürlükten kaldırmıştır.

H. 14.6.1934 Tarih ve 2510 Sayılı İskân Kanunu

Bu yasa dışarıdan gelecek göçmenlerle içeriden göçürülecek olanlara, devlete ait bulunan ya da kamulaştırma yoluyla elde edilecek toprakların dağıtılması konusundaki kuralları ihtiva etmektedir. Yasanın 12. maddesinin B bendinde, bir bölgede bulunan aşiret bireyleri ile bu bölgenin yerli halkından olan ya da herhangi bir biçimde yerleşmek üzere oraya gelmiş olan topraksız ya da toprağı yetmeyen çiftçilere Bakanlar Kurulu kararı ile Hazineye ait toprakların nasıl dağıtılacağıyla ilgili ku-

rallar yer almaktadır. 24.6.1947 tarih ve 5098 Sayılı İskân Kanunu'na Bazı Maddeler İlâvesine Dair Kanun'la sözü geçen 12. madde yürürlükten kaldırılmıştır.

Ayrıca 2510 sayılı yasanın yürürlüğe girmesiyle, yukarıda sözü geçen 885 sayılı yasa da yürürlükten kalkmıştır.

CUMHURİYET TARİHİNDE TURİZM TEŞKİLATLANMASI VE TÜRKİYE’NİN TURİSTİK TANITIMI

Erol EVCİN*

ÖZET

Anadolu topraklarında Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde başlayan turizme dair faaliyetler Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu ile yeni bir ivme kazanmış ve kısa sürede turizm devlet idari teşkilatı içinde yer almaya ve faaliyet alanını gitgide genişletmeye başlamıştır. Cumhuriyet tarihi içinde devlet destekli olarak 1923’te Türk Seyyahîn Cemiyeti’nin kuruluşu ile başlayan bu süreç, turizm işlerinin 1934’te İktisat Vekâleti Dış Ticaret Dairesi bünyesine alınmasıyla önemli bir merhale kat etmiştir. Türkiye’de turizm, 1939’da Ticaret Bakanlığı’na ve 1940’ta Başvekâlet bünyesindeki Matbuat Umum Müdürlüğü’ne bağlı Turizm Müdürlüğü, 1943’te Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü’ne bağlı Turizm Dairesi, 1949’da Basın-Yayın ve Turizm Umum Müdürlüğü, 1957’de Basın-Yayın ve Turizm Vekâleti, 1963’te Turizm ve Tanıtma Bakanlığı, 1983’te Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1989’da bağımsız olarak Turizm Bakanlığı, 2003’te ise tekrar Kültür ve Turizm Bakanlığı olarak teşkilatlanarak devletin temel idari organlarından biri olmuştur.

Bu çalışma münasebetiyle Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin ülkedeki turizm yapılanmasına ve faaliyetlerine yön veren teşkilatlanma sürecine temas edilerek, bu sürecin değişim ve gelişim aşamaları incelenmiştir. Buna ek olarak söz konusu süreçte devletin turizm ve tanıtma politikasının ana unsurları ve vasıtaları ele alınmıştır. Yurt içinde ve yurt dışında gerçekleştirilen fuar, sergi, tanıtıcı yayın, ağırlama, reklam ve uluslar arası toplantı faaliyetlerinden örnekler verilmiştir. Böylece Türkiye Cumhuriyeti’nin sosyal ve iktisadi yapısının şekillenmesinde önemli bir rol oynayan, bununla birlikte günü-

* Dr., Kültür ve Turizm Uzmanı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, e-posta: erol.evcin@kulturturizm.gov.tr

müze kadar bütüncül ve akademik bir yaklaşımla ele alınmayan devlet bünyesindeki turizm teşkilatı ve tanıtma faaliyetleri tarihsel bağlamı içinde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Turizm Tarihi, Turizm Teşkilatlanması, Turizm Bakanlığı, Tanıtma, Turist.

TOURISM ORGANIZATION IN THE HISTORY OF REPUBLIC AND TOURISTIC PRESENTATION OF TURKEY

ABSTRACT

Activities of tourism started in Anatolian territory at the last periods of Ottoman State gained a new speed by the foundation of the Republic of Turkey and in a short time, tourism started to take its place in the administrative organization of the state and gradually extended its field of activity. This process starting with the foundation of Turkish Travelers' Association supported by the state in 1923, within the history of the Republic went a significant way by including the tourism affairs within the Ministry of Economy, Foreign Trade Department in 1934. Tourism in Turkey became one of the basic administrative organs of the state by organizing as Tourism Division subsidiary to Ministry of Commerce in 1939 and to the General Directorate of Press subsidiary to the Prime Ministry, as Tourism Department subsidiary to the General Directorate of Press in 1943, as General Directorate of Press and Tourism in 1949, as Ministry of Press and Tourism in 1957, as Ministry of Tourism and Presentation in 1963, as Ministry of Culture and Tourism in 1984, as Ministry of Tourism independently in 1989, as Ministry of Culture and Tourism again in 2003.

To the purpose of this study, the process of organization of the state in Turkey which directly orients the structuring and activities of tourism is mentioned and the change and development stages of this process is examined. In addition, the main elements and means of the tourism and presentation policy of the state in the process under consideration is dealt with. Examples of the fairs, exhibitions, brochures, entertainment, advertisement and international meeting activities realized locally and abroad are given. Thereby, tourism organization and presentation activities which play an important role in shaping the socio-economic structure of the Republic of Turkey, but not dealt with until today in an integrated and academic approach is assessed in their historical context.

Key Words: Tourism, History of Tourism, Tourism Organization, The Ministry of Tourism, Promotion, Tourist.

Dünyada 19. yüzyılın ortalarından itibaren önemli bir yer edinmeye başlayan turizm faaliyetleri ile Osmanlı Devleti içinde bulunduğu siyasi, sosyal ve iktisadi sorunlar nedeniyle yeterince ilgilenememiştir. Bu nedenle Osmanlı topraklarında uluslararası nitelikteki ilk sergi faaliyeti olma özelliği gösteren 1863 tarihli “Sergi-i Umûmî-i Osmanî”^{1,2} ve ülkeye gelen turistlere rehberlik edecek tercümanlar ve rehberler ile ilgili 1890 ve 1895 tarihli “tercüman nizamnameleri”³ gibi doğrudan turizm ile ilişkilendirilebilecek birkaç önemli faaliyet dışında turizmin esaslı bir şekilde ele alınmadığı görülmektedir. Ülkede çağdaş anlamıyla turizm teşkilatlanmasına, turizm politikasına ve tanıtma faaliyetlerine yönelik ilk ciddi çalışmalara Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren şahit olunmaktadır.⁴

Birçok ülke gibi Türkiye’nin de sosyal ve iktisadi yapısına doğrudan etki eden turizm konusu gittikçe derinleşen ve önem arz eden çeşitli yönleriyle bilim insanları tarafından ele alınmaktadır. Bununla birlikte Cumhuriyet Dönemi’nde turizm teşkilatlanmasını ve turistik tanıtım faaliyetlerini tarihi gelişme süreci içinde ele alan çalışmaların eksikliği dikkat çekmektedir. Bu çalışma, Türkiye’deki turizm teşkilatının ve turistik tanıtım faaliyetlerinin tarihsel altyapısını ortaya koymak suretiyle söz konusu eksikliği gidermek ve konu üzerinde yapılacak yeni çalışmalara ışık tutmak amacıyla kaleme alınmıştır. Çalışmanın başlıca kaynaklarını konuya ilişkin olarak Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi’nden temin edilen belgeler, Düstur ve Resmi Gazete, Cumhuriyet, Akşam, Ulus ve

¹ Konuyla ilgili olarak hazırlanan nizamname için bkz.; “Sergi-i Umûmî-i Osmanî Sergisi Nizâmname’si”, **Düstur**, 22 Aralık 1862.

² Mehmet Özdemir, “Türkiye’de Turizmin Başlaması: Osmanlı’da Sanayileşme Çabaları Sergi-i Umûmî-i Osmanî (1863 İstanbul Uluslararası Sergisi)”, **Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi**, C.22, S.1, Bahar 2011, ss.87-90.

³ “Seyyahine Tercümanlık Edenler Hakkında Nizâmname”, **Düstur**, 27 Şubat 1310/11 Mart 1895, R.2232, Tertip.1, C.M, s.188; “Seyyahine Tercümanlık Edenler Hakkında Nizâmname”, **Düstur**, 29 Teşrinievvel 1306/10 Kasım 1890, R.1158, Tertip.1, C.6, s.784.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz.; Erol Evcin, “Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Yıllarında Turizm ve Tanıtma Faaliyetleri”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Güz 2014, S.55, s.23-81.

Vakit gazeteleri, TTOK Belleteni gibi birincil kaynak özelliği gösteren süreli yayınlar ile telif-tetkik eserler teşkil etmiştir. Çalışmada ilk olarak, ülkedeki turizm faaliyetlerine yön veren devlet bünyesindeki turizm teşkilatlanması ele alınmış, ardından turizm ve tanıtma faaliyetlerinden örnekler verilerek ülkede turizmin tarihsel gelişim süreci değerlendirilmiştir. İncelenen zaman diliminin genişliği nedeniyle inceleme konusu devlet bünyesinde teşkil edilen turizm teşkilatının geçirdiği merhaleler ile sınırlı tutulmuş, bu nedenle hususi sektör ile sosyal cemiyetlerin faaliyetleri çalışma konusu dışında bırakılmıştır. Çalışma kapsamında araştırmacıların Cumhuriyet tarihindeki turizm teşkilatlanması ile tanıtım faaliyetlerinin esaslarını bir bütün olarak görebilmeleri hedeflenmiştir. İncelenen süreç, tarihsel mecrasından koparılmamaya çalışılmakla birlikte konunun anlaşılabilirliğini artırmak üzere olabildiğince günümüze yaklaştırılmıştır.

1. Atatürk Döneminde Turizm Teşkilatlanması

Türk turizm tarihinde teşekkül tarihi, faaliyetleri, üstlendiği görev ve sorumluluklar açısından bir dönüm noktası teşkil eden kuruluş “Türk Seyyahîn Cemiyeti” olmuştur. İdare Merkezi İstanbul’da bulunan Türk Seyyahîn Cemiyeti 6 Kasım 1923’te Mülga Şura-yı Devlet Azasından Reşit Saffet (Atabinen)’in öncülüğünde kurulmuştur. İstanbul Valiliği tarafından tasdik edilen nizamnamesine göre amacı: “*Büyük seyahâtler tertibi ile kıymettar İstanbulumuzu ve Bursa gibi mühim şehirlerimizi ve buralardaki âsâr-ı eslâfi ve Türklük fezâilini ecânibe ve müteakabilen memâlik-i mütemeddine-i saireyi Türk vatandaşlarımıza hakayık ve an’anatıyla tanıtmak*” olarak belirtilmiştir.⁵ Cemiyetin daha ilk yıllarından itibaren ülkeye gelen turist sayısında artış sağlanmasında etkin bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. 1926’dan itibaren “Turing Klöbü” adını alan kurumun ilerleyen süreç içinde genişleyen faaliyet alanı mevcut nizamnamesinin değişmesini gerektirmiş, bu suretle Hükümet tarafından 23 Mart 1931 tarihli ilmühaberle onaylanarak yürürlüğe giren yeni nizamname ile kurumun adı “Türkiye Turing ve Otomobil Klöbü” (TTOK) olarak değişmiştir. Kurumun hedefleri-

⁵ **Türk Seyyahîn Cemiyeti Nizâmname-i Esâsisi**, İstanbul, 1923, s.2-3 ve 5-7.

nin ve üstlendiği sorumlulukların daha kapsamlı ve belirgin bir şekilde belirtildiği yeni nizamnamesinde vurgulandığı üzere kulübün temel maksadı: “*Türkiye’de gerek karada, gerek denizde ve havada her vasıta ile turizmin inkişafı*” olmuştur.⁶ Söz konusu kulübün bir devlet organı, hatta bugünkü manasıyla bir Turizm Bakanlığı gibi çalıştığını söylemek mümkündür. TTOK’nın Türkiye’de İstanbul, Ankara, İzmir, Edirne, Bursa, Konya, Adapazarı, Eskişehir, Mersin, Samsun ve Yozgat gibi önemli merkezlerde şubeleri, yurt dışında Londra, Berlin, Atina, Korfu, Viyana, Clermont-Ferrand, İskenderiye, Marsilya, Milano, Moskova, Nice, Paris, Roma ve Vichy gibi şehirlerde ise mümessilleri bulunmakta idi.⁷ Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal’in Turing Kulübü’nün faaliyetleri ile ilgilendiği ve bu kulübü himayesi altına alma lütfunda bulunduğu anlaşılmaktadır.⁸

Cumhuriyet’in ilk yılları itibariyle turistik kalkınma davasının ancak devletin teşebbüs ve rehberliğiyle disiplinli bir mesai neticesinde başarıya ulaşılabileceği yönünde genel bir kanaat oluşmuş ve bu şekilde turizm konusu ilk defa olarak 1930 yılı itibariyle devletin iktisat programına girmiştir. Bu yıl içinde TBMM’ye sunulmuş millî iktisat anlayışına vurguda bulunan, Türkiye’nin temel iktisadi gelişme meselelerini gözden geçiren ve politika önceliklerini sıralayan “İktisadi Program” içinde “*turizmin her araçla özendirilmesi*” yönünde bir ilke yer almıştır.⁹ İktisat Vekâleti’nin görevleri arasına 1934 yılı itibariyle “neşriyat, propaganda ve turizm işleri”nin de dâhil edilmesi ile turizm işleri İktisat Vekâleti Dış Ticaret Dairesi’ne bağlı olarak teşkil edilen “Türkofis”e bırakılmıştır.¹⁰

⁶ **Türkiye Turing ve Otomobil Klübü İstanbul Vilayeti’nin 23 Mart 1931 Tarihli ve 299 Numaralı İlmühaberiyle Musaddak, Tadil Olunmuş Nizâmânâmesi**, İstanbul, 1931.

⁷ **Turizm Kılavuzu**, Türkiye Turing ve Otomobil Klübü, İstanbul, 1935, s.20-21.

⁸ “Turing Kulübü”, **Cumhuriyet**, 3/4/1930.

⁹ İlhan Tekeli-Selim İlkin, **1929 Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi İdari Bilimler Fakültesi Yayın No: 30, Ankara, 1977, s.562-572.

¹⁰ “İktisat Vekâleti Teşkilât ve Vazifeleri Hakkında Kanun”, **Resmî Gazete**, 29/05/1934, Kabul Tarihi: 27/05/1934, S.2713, Kanun No: 2450.

Devlet bakanlıkları içindeki yerinin tam olarak belirlenemediği bu dönemde turizmin¹¹ ülke ekonomisine katkısının daha iyi değerlendirilmesi, turizm konusunda yapılacak çalışmalar için gereken kolaylığın sağlanması, tanıtma faaliyetlerine ivme kazandırılması ve konu ile ilgili gelişmelerin bütün devlet birimleri tarafından izlenebilmesi için Türkofis içinde Bakanlıkların birer temsilcilerinin bulunduğu bir “Vekâletler arası Turizm Komisyonu”nun oluşturulduğu görülmektedir.¹²

Bu gelişmeler ışığında 1938 yılı itibarıyla Türkofis’in hâli hazırda faaliyet göstermekte olan “Neşriyat ve Propaganda Servisi” içinde bir şube olarak “Turizm Bürosu”nun oluşturulduğu¹³ ve bu büronun başına resmi vazifeleri münasebetiyle turizm ve propaganda faaliyetleri ile de ilgilenmiş olan Dr. Vedat Nedim Tör’ün tayin edildiği görülmektedir.¹⁴ İktisat Vekâleti’nin turizm işlerini bir bütün olarak ele aldığı, etkin ve programlı bir plan dâhilinde konu ile ilgili kurum, kuruluş ve sivil toplum örgütlerini işbirliğine davet ettiği ve bu planlamanın kısa süre içinde meyvelerini vermeye başladığı müşahede edilecektir. Türk Devleti’nin turizm teşkilatına kavuşmasında, gelişmesinde ve turizm faaliyetlerinin kapsamlı bir şekilde ele alınmaya başlanmasında önemli rol oynayan Turizm Bürosu¹⁵ 1939’da Ticaret Bakanlığı’nın kuruluşu sırasında “Turizm Müdürlüğü” adını almış ve: “*Turizmi teşvik etmek ve turizmin inkişafını sağlamak üzere gereken tedbirleri almak ve bu maksatla vücut bulmuş ve bulacak hususi teşebbüslerin himayelerine müteallik işleri görmekte mükellef*” tutulmuştur.¹⁶

¹¹ A. Şükrü Esmer, “Turizmin İlerlemesi”, **TTOK Mecmuası**, S.14/69, 21 Nisan 1935, s.15.

¹² Burak İnan, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Turizmi ve Bir Turizm Modeli Önerisi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2009, s.42.

¹³ Falih Rıfkı Atay, “Kaybolan Kazançlarımız”, **TTOK Belleteni**, S.21/112, 29 Birinci Teşrin 1938, s.18-19.

¹⁴ Neşet Halil Atay, “Vedat Tör ve Turizm”, **TTOK Belleteni**, S.20/105, Ağustos 1938, s.13.

¹⁵ Çelik Gülersoy ve Diğerleri, **Ulusa adanan Bir Cumhuriyet Anıtı Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu/1923**, Ankara, 2009, s.57.

¹⁶ “Ticaret Vekâleti Teşkilât ve Vazifelerine Dair Kanun”, **Resmî Gazete**, 31/05/1939, S.4220, Kanun No: 3614, Kabul Tarihi: 27/05/1939; Şenol Çavuş

Turizmin memleket sathında gelişimini temin etmek için faaliyet göstermek üzere 1933 yılı itibariyle TBMM’de bir “Turizm Grubu”nun oluşturulduğu görülmektedir.¹⁷

2. Başvekâlet Matbuat Umum Müdürlüğü

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye’de bütün olumsuzluklara rağmen turizm teşkilatı, politikası, planlaması konuları ve bunları uygulama yöntemleri ülkedeki yetkililer ve aydınlar tarafından ele alınmış ve tartışılmıştır.

Turizm teşkilatlanması konusunda beliren sosyal ihtiyaçlara İkinci Dünya Savaşı yıllarında turizm vasıtasıyla gerçekleştirilen siyasi, iktisadi ve askerî propaganda faaliyetleri de eklenmiştir. Nitekim dünya sathındaki nüfuzunu artırmak isteyen devletlerin Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra propaganda faaliyetlerine daha çok önem vermeye başladıkları, hatta bunun için bazı ülkelerin “Vekâlet” ihdasına gittikleri, İkinci Dünya Savaşı yıllarında ise turizm ve propaganda faaliyetlerinin birbiriyle çok yakından ilişkili kavramlar hâline dönüştüğü ve propaganda faaliyetlerinin adeta savaşın silahsız şeklini aldığı görülmüştür.¹⁸

Bu gelişmeleri takiben 1940’ta devletin en yüksek icra makamı olan Başvekâlet’e bağlı olarak “Matbuat Umum Müdürlüğü” teşkil edilmiş, bu müdürlük aracılığıyla basın, yayın ve telkin vasıtaları bir elde toplanmış ve bu suretle söz konusu müesseselerin uyumlu bir şekilde ülke menfaatleri doğrultusunda iç ve dış siyasetin emrinde olarak faaliyet göstermesi hedeflenmiştir.¹⁹ Umum müdürlüğüne Selim Rauf Sarper’in getirildiği bu birimin teşkil edildiği söz konusu dönem esas olarak dünyada devletlerin rejimleri ne olursa olsun radyo, matbuat ve

ve diğerleri, **Türk Turizm Tarihi Yapısal ve Sektörel Gelişim**, İçinde İsmet Kaya, “Türkiye’de Turizm Örgütlenmesi”, Ankara, 2009, s.208.

¹⁷ “TTOK’nın 1933 Senesine Dair Raporu”, **TTOK Mecmuası**, S.12/58, 22 Nisan 1934, s.11.

¹⁸ “Matbuat Umum Müdürlüğü Layihası Ruznameye Alındı”, **Ulus**, 23.05.1940, s.2.

¹⁹ Hasan Refik Ertuğ, “Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Vazife ve Teşkilat Kanunu Üzerine Düşünceler I”, **Siyasî İlimler Mecmuası**, S.148, Temmuz 1943, s.199.

turizm işlerini tek bir sorumlu makamdan idare etmeye başladıkları bir dönemdir.²⁰ Bu müdürlüğün; memleket içinde ve dışında siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel yayınları takip etmek, millî siyaset ve menfaatleri zedeleyebilecek propagandaları karşılamak, rejimin iç ve dış siyaseti hakkında kamuoyunu aydınlatmak ve yayın faaliyetlerinde bulunmak gibi temel görevleri vardı. Ayrıca millî ahlâk ve kültür, haberlerin doğruluğu, yabancı tahrikler ve propagandalar, devlet icraatının kamuoyuna doğru ve kontrollü bir şekilde aktarılması ve matbuat kanunları bakımlarından iç yayınları; ülkelerin dünya siyasetindeki eğilimleri, bunların iç siyasetlerine yansımaları, Türkiye ile münasebetleri ve kültür hareketleri bakımlarından dış yayınları takip etmekle yükümlü idi. Türkiye'yi yabancı ülkelere tanıtmaya yarayan her türlü faydalı yayın ve senaryolara destek olmak gibi dolaylı; iç ve dış turizmin ülkenin millî siyaset ve iktisadi ihtiyaçlarına uygun ve ülkeye faydalı olacak şekilde gelişmesine hizmet etmek, ülke içinde turizm işlerini düzenlemek ve bunları denetim altında bulundurmak gibi doğrudan turizmle ilişkili görevleri bulunmaktaydı. Bu amaçlara hizmet etmek üzere söz konusu teşkilatın idaresi altında teşkil edilen birimlerden biri de *Turizm Müdürlüğü* olmuştur.²¹ Bu müdürlük söz konusu görev ve sorumluluklar kapsamında Ticaret Vekâleti'ndeki statüsünden çok daha geniş bir hizmet alanına sahip idi.

3. Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü

İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye'ye de sirayet etme tehlikesi nedeniyle olayların takibi ve ülkenin iç ve dış siyasetinin dünyaya gereği gibi aksettirilmesi konusundaki aciliyet kadro imkânları kısıtlı durumda olan Matbuat Umum Müdürlüğü'nü görevlerini yerine getirmek konusunda zafiyete uğratmıştır.²² Bu gelişmeler 22 Temmuz 1943 tarihi itibarıyla

²⁰ “Yeni Matbuat Umum Müdürlüğü”, **Vakit**, 04.06.1940, s.2; Tayinlerle ilgili olarak ayrıca bkz.; “Matbuat Umum Müdürlüğünde Tayinler”, **Cumhuriyet**, 05.06.1940, s. 3.

²¹ “Başvekâlete Bağlı Matbuat Umum Müdürlüğü Teşkiline ve Vazifelerine Dair Kanun”, **Resmî Gazete**, 28 Mayıs 1940, S.4520, Kanun No: 3817, Kabul Tarihi: 22/05/1940.

²² Ertuğ, a.g.m., s.201.

yine Başvekâlet'e bağlı olarak "Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü"nün (BYUM) teşkiliyle sonuçlanmıştır.²³ BYUM'nin İkinci Dünya Savaşı yıllarında merkezi Avrupa Devletleri'nin propaganda teşkilatlarının tarz ve yöntemleri model alınarak, bir *Propaganda Vekâleti* gibi büyük çaplı bir teşkilat ve yetki ile kurulduğu anlaşılmaktadır.²⁴ BYUM; basın, yayın ve telkin vasıtalarından faydalanarak Türkiye'nin medeniyet ve kültür varlıklarını, sanat ve tabiat güzelliklerini, siyasi olay ve gelişmeleri ülke içinde ve dışında doğru olarak tanıtmak ve yaymak, Hükümet'in iç ve dış siyasetini, yurt ve dünya yayın vasıtalarına ve kamuoyuna doğru olarak aksettirmek, yabancı ülkelerin basın ve yayın faaliyetlerini ve olaylarını ülkenin ilgili makamlarının bilgisine sunmak ve halka ulaştırmak; ülke menfaatleri için zararlı etkiler yapabilecek basın, yayın ve telkin faaliyetlerinin mahiyeti hakkında halkı aydınlatmak ve bu gibi faaliyetleri denetlemekle yükümlü idi. Bu birim ayrıca iç ve dış turizmi idare, tanzim, teşvik ve denetlemek gibi görevleri üstlenmişti.²⁵ BYUM'nin birimleri arasında "Turizm Dairesi" de yer almaktaydı. Müdürlüğüne turizm konusunda dönemin yetkin isimleri arasında yer alan Süreyya Ergün'ün tayin edildiği²⁶ bu dairenin başlıca görevleri; *"iç ve dış turizm hareketlerinin millî menfaatlere uygun yolda gelişmesi ve yayılması için gereken araştırmaları yapmak, resmî daire ve teşekküllerle hususi teşebbüsler ve turizm sanat ve meslekleri arasında gaye ve iş birliği sağlamak, turizm hareketlerinin önemini anlatacak yayınlar hazırlamak, Umum Müdürlüğün turizm ile ilgili işlerini ve milletler arası turizm kurumlarıyla ilişkilerine ait işlemleri yürütmek"* idi.²⁷

²³ Yunus Nadi, "Propaganda", **Cumhuriyet**, 20.03.1940, s.1 ve 5.

²⁴ **Turizm Bilgisi ve Turizm Meselelerimiz**, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Ankara, 1963, s.120-121.

²⁵ "Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Teşkilat, Vazife ve Memurları Hakkında Kanun", Kabul Tarihi: 16/07/1943, Kanun No: 4475, **Resmî Gazete**, S.5462, 22 Temmuz 1943.

²⁶ "Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü'nde", **Ulus**, 10.08.1943, s.2; "Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü", **Akşam**, 13.8.1943, s.3; "Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü", **Vakit**, 13.08.1943, s.3.

²⁷ "Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Teşkilat, Vazife ve Memurları Hakkında Kanun", Kabul Tarihi: 16/07/1943, Kanun No: 4475, **Resmî Gazete**, S.5462, 22 Temmuz 1943.

Turizm Dairesi; “Basın, Yayın ve Turizm Enstitüsü” kurmak hususunda yetkili kılınmıştı. Bu yetki çerçevesinde yüksek dereceli bir ihtisas eğitimi vermek ve basın, yayın ve turizm mesleklerinin tarihi ve geleceği konusunda incelemelerde bulunmak üzere çalışmalara başlandığı görülmektedir.²⁸ Söz konusu birimin bünyesinde bir de “İşbirliği Kurulu” teşkil edilmiş ve bu şekilde yapılacak çalışmalar konusunda devletin ilgili kurumları arasında işbirliğinin tesisi ve verimliliğin artırılması hedeflenmiştir.²⁹ 1944 yılı itibariyle söz konusu kurulun çalışmalarını desteklemek üzere BYUM'nin başkanlığında bir “Vekâletler arası Tetkik Heyeti”nin teşkil edildiği görülmektedir.³⁰

BYUM, kuruluşundan itibaren yaptığı radyo yayınlarının, hazırladığı film, dergi ve broşürlerin yanı sıra ülke içindeki “mıntuka müdürlükleri” ve yabancı ülkelerdeki “ataşelikleri” aracılığıyla halkın yurt içinde ve dışında gelişen olaylar hakkında bilgilendirilmesi, yabancı basının takip edilmesi ve Türkiye'nin yabancı ülkelere tüm yönleriyle tanıtılması konusunda önemli hizmetlerde bulunmuştur. BYUM'nin yurt dışı teşkilatı olarak Bakanlar Kurulu kararıyla 1944'te Bern, 1945'te Londra, Washington, Moskova, Sofya, Tahran, 1946'da Paris, Roma, Kahire, 1947'de ise New York Basın Ataşeliği kurulmuş, bu suretle ülkenin dünya sahnedeki tanıtım ve propaganda çalışmaları geniş çaplı olarak devam ettirilmeye çalışılmıştır.³¹

İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanya ve İtalya'da turizm teşkilatı söz konusu ülkelerde hüküm süren totaliter rejimlere göre şekillenmiş, bu durum devletçi bir anlayış çerçevesinde bir kısım ülkelerle birlikte Türkiye'ye de sirayet etmiştir. Bununla birlikte 1944'ten itibaren turizm işlerinin Hükümetçe daha çok hususi ve milli teşebbüslerin inisiyatifine

²⁸ Süreyya Ergün, “Turizm Öğretimi”, **Siyasî İlimler Mecmuası**, S.152, İkinci teşrin 1943, s.456.

²⁹ Hasan Refik Ertuğ, “Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Vazife ve Teşkilat Kanunu Üzerinde Düşünceler III”, **Siyasî İlimler Mecmuası**, S.154, İkinci kânun 1944, 575-576.

³⁰ “Ege'de Turizm İşleri”, **Akşam**, 08.12.1944, s.6.

³¹ **BCA**, 030. 01.104.651.41.

bırakılması ve Hükümet'in yalnız program ve kontrol işleriyle iştigal etmesi yönünde bir eğilim oluşmaya başlamıştır.³²

4. Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü

BYUM döneminde yapılan başarılı çalışmalara rağmen turizm faaliyetlerinin kendine özgü mecrasından çok basın ve yayın çalışmalarının gölgesi altında kaldığı görülmüş ve turizm işlerinin devlet tarafından bağımsız olarak ele alınmaması yapılan çalışmaların etki derecesini düşürmüştür.³³ Bu sorunu gidermek üzere 30 Haziran 1949 tarihinde Başbakanlığa bağlı olarak, mülga BYUM'nin Umum Müdürü Ahmet Şükrü Esmer'in başkanlığında³⁴ “Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü” (BYTGM) kurulmuştur. Bu idari birimin görevi: “*basın, yayın ve diğer vasıtalarla Türkiye’yi dışarıda tanıtmak ve içerde Cumhuriyet esaslarını ve Türk demokrasisinin gelişmelerini yaymak, basın ve yayın mesleğinin ifasıyla ilgili işlere bakmak, iç ve dış turizmi geliştirecek tedbirleri almak*” olarak belirlenmiştir. Bu birimin teşkilat yapısı içinde doğrudan turizmle ilgili çalışmaları üstlenen iki daire göze çarpmaktadır. Bunlar Türkiye’yi tanıtmak maksadıyla kitaplar, filmler, fotoğraflar hazırlamak ve yayınlamak, sergiler, konserler, konferanslar düzenlemekle yükümlü “Tanıtma Dairesi” ve yurdu yurttaşlara yakından tanıtmak üzere gerekli imkânları hazırlamak, yabancıların yurttaki tabiat güzelliklerini ve sanat eserlerini görmelerini kolaylaştıracak her türlü tedbirleri almak ve bu alandaki özel teşebbüsleri teşvik etmekle görevli “Turizm Dairesi” idi.³⁵

BYTGM'nin kuruluş yasasına göre Bakanlar Kurulu kararıyla gerek görülen yabancı memleketlerde haber büroları ve basın ataşelikle-

³² “TTOK 25’inci Mesai Yılı Raporu”, **TTOK Belleteni**, S.87, Nisan 1949, s.3.

³³ Selâhaddin Çoruh, **Turizm Çalışmalarımızın Geçmiş Günleri**, Güven Matbaası, Ankara, 1974, s.2-3.

³⁴ 30/6/1949 tarihli karar için bkz.; **Resmi Gazete**, 2 Temmuz 1949, S.7248; Basın-Yayın ve Turizm Umum Müdürlüğü'ne mülga Basın ve Yayın Umum Müdürü Ahmet Şükrü Esmer'in tayini için Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından imzalanan 30 Haziran 1949 tarihli karar için bkz.; BCA, S.22545, FK: 30..11.1.0, YN: 206.18.6, 23/12/1950.

³⁵ “Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü Kanunu”, **Resmi Gazete**: 28 Mayıs 1949, S.7218, Kabul Tarihi: 24/05/1949, Kanun No: 5392.

ri kurulup kaldırılabilir ve lüzum görülen illerde Genel Müdürlük işlerini yürütmek üzere basın temsilcileri bulundurulacaktı. 1949'da New York Haberler Bürosu Müdürlüğü, 1955'te Bonn Basın Ataşeliği, 1956'da San Francisco Haberler Bürosu Müdürlüğü ile Bağdat basın Ataşeliği, 1957'de ise Paris, Beyrut, Kahire, Kıbrıs Haber Büroları ile Karşı ve New Delhi Basın Ataşelikleri ihdas edilmiştir.³⁶

Yasa kapsamında yürürlüğe giren önemli uygulamalardan bir tanesi de turizm işlerine verilecek yönü görüşmek ve alınacak tedbirler hakkında düşüncelerini bildirmek üzere devlet dairelerinden, belediyelerden, TTOK'dan, turizm ile ilgili meslek teşekkülleri, turizm dernekleri ve basın dernekleri temsilcilerinden ve turizm alanında yetkili uzmanlardan müteşekkil bir "Turizm Danışma Kurulu"nun teşkili olmuştur.³⁷ Turizm Danışma Kurulu ilk toplantısını 19 Aralık 1949'da yapmış ve ulusal turizm politikasının oluşturulması yönünde ciddi adımlar atmıştır. 1950'de çıkarılan "Turizm Müesseselerini Teşvik Kanunu"nun ilk çalışmaları da bu kurul tarafından ele alınmıştır. Bu kurul tarafından tespit edilen turizm müesseselerinin ve bunlara ait olup hizmetlerinde kullanılacak ulaştırma tesis ve vasıtalarının haiz olacakları vasıflara ilişkin 1954'te çıkarılan kararname ile turistik prevantoryumların, kaplıcaların, açık ve kapalı havuzların, plajların; lüks birinci, ikinci, üçüncü sınıf turistik otellerin; birinci, ikinci ve üçüncü turistik pansiyonların; turistik motellerin; birinci ve ikinci sınıf turistik lokantaların; birinci ve ikinci sınıf turistik gazinoların; atraksiyonlu ve atraksiyonsuz eğlence yerlerinin; turistik oberjlerin, turistik kampların; turistik otobüslerin ve turistik avcılık tesislerinin vasıfları ayrıntıları ile belirlenmiştir.³⁸ Bu adım ülkedeki turizm altyapısını modernleştirmeye yönelik önemli bir kanuni düzenleme olmuştur.

³⁶ BCA, 030. 01.104.651.41.

³⁷ "Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü Kanunu", **Resmi Gazete**, 28 Mayıs 1949, S.7218, Kabul Tarihi: 24/05/1949, Kanun No: 5392.

³⁸ "Turizm Müesseselerinin ve Bunlara Ait Olup Hizmetlerinde Kullanılacak Ulaştırma Tesis ve Vasıtalarının Haiz Olacakları Vasıflar Hakkında Kararname", **Resmi Gazete**, 10 Nisan 1954, S.8681, Karar Sayısı: 4/2269.

1950’de çıkan Turizm Müesseselerini Teşvik Kanunu ile Turizm Danışma Kurulu tarafından tespit edilecek hususlar ve belirlenen mahaller dâhilindeki otel, pansiyon, gazino, lokanta, plaj, kamp, eğlence yerleri, spor ve avcılık tesisleri, kaplıcalar, istirahat ve tedavi müesseseleri ve benzer nitelikteki tesisler BYTGM’nin teklifi üzerine “Turizm Müessesesi” olarak kabul edilmekteydi. Bu kanunun sağladığı haklardan yararlanmak üzere gerekli özellikleri taşıyan müesseselere Bakanlar Kurulu’nun kararı ile Genel Müdürlükçe “Turizm Belgesi” verilmekteydi. Bu müesseselerin kontrolü ve denetimi de söz konusu Genel Müdürlükçe yapılacaktı. 1951 bütçe yılından itibaren Türkiye Emlak Kredi Bankası nezdinde “Turizm Kredisi Fonu” adı ile 10 milyon liralık bir fon tesis edilecek ve bu kredi “Turizm Müessesesi Belgesi” almış teşebbüslerin inşa edecekleri tesislerin inşa, tevsi, teçhiz ve tefrişleri için kurucularına kredi verilebilecekti.³⁹ Turizm Müesseselerini Teşvik Kanunu’nu ilga ederek turizm teşviklerinin faaliyet alanını genişleten 1953 tarihli “Turizm Endüstrisini Teşvik Kanunu” ise turizm endüstrisini teşvik ve turizm kredisi işlerini yürütmek üzere BYTGM’ne bağlı olarak “Merkez Turizm Komitesi”nin kurulmasını sağlamıştır. Bu komite Turizm Danışma Kurulu tarafından seçilecek ve ikisi turizm meslek teşekkülleri temsilcisi olmak üzere dört üye ile Maliye, Çalışma, Gümrük ve Tekel Vekâletleri, İller Bankası temsilcileri ile BYTGM tarafından komiteye iştirak ettirilecek bir temsilciden teşekkül edecek ve BYTGM Turizm Dairesi Müdürü komitenin tabii üyesi olacaktı. Söz konusu yasaya göre; turizm müessesesi belgesi almış olanların tesis, inşa ve tevsilerine gerekli arazi ile arsa ve binalardan devlet, hususi idare, belediye ve köylerin tasarrufu altında bulunanlar İcra Vekilleri Heyeti kararıyla hakiki veya hükmi şahıslara satılabilecekti. Bu satış işlemlerindeki tescil ve şerhli müstelzim muameleleri tapu harcından muaf tutulacaktı. Bu belgeyi alanlar bina, arazi ve iktisadi buhran vergisi kanunundaki muafiyet hükümlerinden faydalanabileceklerdi.⁴⁰

³⁹ “Turizm Müesseselerini Teşvik Kanunu, **Resmi Gazete**, Kabul Tarihi: 24/03/1950, Neşir Tarihi: 30/3/1950, Kanun No: 5647.

⁴⁰ “Turizm Endüstrisini Teşvik Kanunu”, **Resmi Gazete**, Kabul Tarihi: 13/05/1953, Neşir Tarihi: 22/05/1953, Kanun No: 6086.

Turizm Endüstrisini Teşvik Kanunu gereğince hazırlanarak 5 Ağustos 1955'te Bakanlar Kurulu tarafından yürürlüğe koyulan “Turizm İşbirliği Nizamnamesi”ne göre;⁴¹ turizm ve turizm endüstrisinin inkişafını sağlamak için devlet daireleri, özel idareler, belediyeler, iktisadi devlet teşekkülleri ve hususi kanunlar ile kurulmuş ve kurulacak her türlü teşekkül ve müesseseler, sermayesinin yarısından fazlası devlete ait banka ve şirketler, BYTGM ile nizamnamede belirtilen esaslar dâhilinde işbirliği yapmakla mükellef tutulmuşlardır. İşbirliği konuları reklam ve propaganda, ulaştırma, gümrük, tarihi, tabii ve kültürel değerlerin korunması gibi geniş çaplı işleri kapsıyordu.

1955'te yayımlanan “Turizm Büro ve Seyahat Acenteleri Hakkında Talimatname”ye göre ise⁴² nakil vasıtaları işletenler müstesna olmak üzere turizm büro ve seyahat acentesi açmış olanlarla yeniden açacak olanlar BYTGM'den ruhsatname almaya mecbur tutulmuşlardır. Turizm büro ve seyahat acenteleri, bilet satışı ile ilgili olarak yapacakları işlere göre memleket içi ve dışı turizm şartları hakkında sahip olacakları genel mahiyetteki bilgileri müracaat sahiplerine vermek, döviz mevzuatı, gümrük muameleleri, pasaport, vize, ikamet ve seyahat kanunları hakkında, triptik üzerinde gerekli bilgileri müracaat sahiplerine vermek, ulaştırma vasıtalarında yer ve yatak ayırtmak, nakil vasıtalarının biletlerini satmak veya müşterisine temin etmek, konaklama tesislerinde oda ve yemek için rezervasyonlar yaptırmak ve lüzumlu yemek ve otel kuponları satmak, karşılama ve uğurlama hizmetleri ifa etmek, kara, hava ve deniz vasıtalarıyla münferit veya grup halinde seyahatler, turlar vesair gezintiler tertip etmek, umumi olarak bir seyahat acentesi veya turizm bürosunun uhdesine düşen diğer hizmetleri görmek gibi işlerle meşgul olacaklardı.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, dernek statüsüyle merkezi İstanbul olmak üzere devlet tarafından teşkil edilen ve gerekli gördüğü yerlerde

⁴¹ “Turizm İşbirliği Nizamnamesi”, **Resmî Gazete**, 17 Eylül 1955, S.9106; **BCA**, 030.18.01.02.140.72.2.

⁴² “Turizm Büro ve Seyahat Acenteleri Hakkında Talimatname”, **Resmî Gazete**, 19 Eylül 1955, S.9107; **BCA**, 030.18.01.02.140.75.4.

şube açmak yetkisine sahip olan “Türkiye Turizm Kurumu”nun faaliyetleri dikkat çekmektedir. Kurumun amacı; turizm ve tanıtma hususlarında gerek yurt içinde gerekse yurt dışında faaliyette bulunarak ve milletler arası işbirliği yaparak Türkiye’yi tarihî, içtimai, ilmi ve tabii kıymetleri, inkılâpları, fikir ve sanat hayatıyla yabancı memleketlerde tanıtmak, iç ve dış turizmin gelişmesini ve turistlerin bütün turistik imkânlardan ve değerlerden faydalanmalarını sağlamaktır. Türkiye Turizm Kurumu amacına uygun faaliyetlerde bulunan derneklerle işbirliği yapabilmekteydi. Kurumun başkanlığını Prof. Dr. Sıddık Sami Onar, başkan vekillliğini Tasvir Başyazarı Cihad Baban, genel sekreterliğini Vedat Nedim Tör yapmakta idi.⁴³

5. Basın-Yayın ve Turizm Vekâleti

Başvekil Adnan Menderes’in beşinci kez hükümeti kurmakla görevlendirildiği 4 Aralık 1957’de TBMM’de okuduğu Hükümet Programı’nda: “*Memleketimizin iktisadi inkişafına muvazi olarak turizm mevzuu da git-tikçe artan bir ehemmiyet ve vüsat iktisab etmiştir. Tabii ve tarihi zenginliklerimizi ve millî değerlerimizi içte ve dışta tanıtmak gibi mühim ve şümüllü bir faaliyet mevzuunu da ihtiva eden bu işleri, matbuata müteallik vazîfelerle birlikte bir umum müdürlüğün idaresi altında bırakmak artık mahzurlu görülmüş ve basın - yayın ve turizm işle-rini ayrı bir vekâlete tevdi etmek lüzumu hâsıl olmuştur.*”⁴⁴ demiş, nitekim 4951 sayılı “Bakanlıklar Kuruluşu Hakkında Kanun”⁴⁵ mucibince 1957’de Başbakanlığa bağlı olarak “Basın-Yayın ve Turizm Vekâleti”(BYTV) kurulmuştur. Sıtkı Yırcalı’nın Bakan olarak tayin edildiği Bakanlık, teşkilat yasa tasarısı çalışmalarının hayata geçmemesi nedeniyle doğrudan BYTGM’nin teşkilat yapısı ile bir teşkilat yasası olmadan faaliyete geçmiştir.⁴⁶ Bununla birlikte söz konusu düzenleme ile Türkiye’de turizm ilk defa bakanlık düzeyinde bir teşkilatta yer almıştır.

⁴³ **Türkiye Turizm Kurumu Statüsü**, Türkiye Turizm Kurumu Yayınları, 1949, s.1-8.

⁴⁴ “İcra Vekilleri Heyetine İtimat Beyan Edildiğine Dair”, **Resmi Gazete**, 6 Aralık 1957, S.9775, Karar Sayısı: 2087,

⁴⁵ “Bakanlıklar Kuruluşu Hakkında Kanun”, **Resmi Gazete**, 17 Eylül 1946, S.6410, Kanun No: 4951, Kabul Tarihi: 13/09/1946.

⁴⁶ Çoruh, **a.g.e.**, s.113.

İsmet İnönü ise Hükümet'i kurmakla görevlendirildiği 1961 yılı Kasım ayında beyan ettiği Hükümet programında: “*Basın-Yayın ve Turizm Bakanlığı vasıtasıyla ülkede öteden beri gündemde olan ve şikâyet konusu olan turizm endüstrisinin geliştirilmeye çalışılacağını, bunun için konunun sade vatan-daştan en yüksek kültür ve teknik müesseselerine kadar teşkilatlandırılması için çaba sarfedileceğini*” dile getirmiştir.⁴⁷

BYTV'ye yetki çerçevesinde yatırımlara kredi desteği ile proje ve teknik destek sağlamak üzere “Türkiye Turizm Bankası Anonim Şirketi” kurulmuştur.⁴⁸ Bu dönemde meydana gelen önemli bir gelişme de 1961'de kabul edilen Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın “Kamulaştırma” başlıklı 38. maddesinde turizm amaçlı kamulaştırmadan söz edilmesi olmuştur.⁴⁹

6. Turizm ve Tanıtma Bakanlığı

12 Temmuz 1963'te Resmi Gazete'de yayımlanan yasa ile “Turizm ve Tanıtma Bakanlığı” kurulmuştur.⁵⁰ İlk Turizm ve Tanıtma Bakanı Nureddin Ardıçoğlu olmuştur.⁵¹ Bahsi geçen yasada Bakanlığın görevleri şu şekilde açıklanmıştır:

“Kültür ve Tanıtma Bakanlığı, turizmi milli ekonominin verimli sektörü hâline getirmek için yurdun turizme elverişli bütün imkânlarını değerlendirir. Turizmle ilgili işleri yapar, yaptırır, düzenler, teşvik ve koordine eder, denetler. Yurdu ve ulusu tanıtmaya yarayacak hizmetleri görür. Haber ve yayın hizmetlerinin görülmesini kolaylaştırıcı tedbirleri alır. Bütün bu hizmetlerin ifası için idarenin çeşitli kuruluşları mahalli idareler, kamu ku-

⁴⁷ “Başbakan İsmet İnönü Tarafından 02/07/1962 Tarihinde Millet Meclisi'nde Okunan Hükümet Programı”, **Resmi Gazete**, 9 Temmuz 1962, S.11149, Karar No: 116, 7/7/1962.

⁴⁸ “Türkiye Cumhuriyeti Turizm Bankası Kanunu”, **Resmi Gazete**, 10 Mayıs 1960, S.10501, Kanun No: 7470, Kabul Tarihi: 04/05/1960.

⁴⁹ “Türkiye Cumhuriyeti 1961 Anayasası”, **Resmi Gazete**, 02/07/1961, S.10859, Kanun Tarihi: 09/07/1961, Kanun No: 334.

⁵⁰ “Turizm ve Tanıtma Bakanlığı Kanunu”, **Resmi Gazete**, 12/07/1963, S.11452, Kanun No: 265, Kabul Tarihi: 02/07/1963.

⁵¹ **BCA**, 30.11.1.0.299.23.12.

rumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve kamu iktisadi teşebbüsleri, sermayesinin yarısından çoğu bu kuruluş ve teşekküllere ait müessese ve şirketler Turizm ve Tanıtma Bakanlığı ile işbirliği yaparlar.”

Bakanlığın başlıca faal hizmet organları arasında; Turizm, Tanıtma, Haber ve Yayın Hizmetleri Genel Müdürlükleri ve Turizm Danışma Kurulu bulunmuştur. Bakanlık görevlerini söz konusu merkez birimlerin yanı sıra yurt içinde “Turizm ve Tanıtma Bölge Müdürlükleri”, İl Temsilcilikleri” ve “Turizm Büroları” ve yurt dışında “Turizm ve Tanıtma Büroları”, “Basın Müşavirlikleri” ve “Basın Ataşelikleri” vasıtasıyla gerçekleştirecekti. Bu çerçevede 1963’te New York, Londra, Paris, Brüksel, Frankfurt, Münih, Stokholm, Roma, Viyana, Karaçi, Tahran, Cidde, Beyrut, Tel-Aviv’de,⁵² 1964’te Amsterdam’da⁵³ 1976’da Los Angeles, Montreal, Kopenhag, Madrid, Tokyo, Sidney’de Büyükelçilikler nezdinde Turizm ve Tanıtma Büroları kurulmuştur.⁵⁴

Türkiye’de devletin idari bir erk vasıtasıyla etkin bir şekilde turizm konusuna el atması Turizm ve Tanıtma Bakanlığı’nın kuruluşu münasebetiyle olmuştur. Bu süreç içinde yapılan kanuni düzenlemeler ülkede turizm ve tanıtma faaliyetlerinin etkinliğini artırmayı hedeflemiştir. Turistlerin Türkiye’yi bir cazibe merkezi olarak görmelerini sağlamak üzere altyapı çalışmalarının hızlandırıldığı, turistik yatırımlara ve işletmelere önemli ölçüde devlet desteğinin sağlandığı görülmektedir. Bu münasebetle 1961 Anayasası’na 1971 yılında getirilen değişiklikler arasında turizm amacıyla yapılacak kamulaştırma çalışmalarına sağlanacak kolaylıklar da yer almıştır. 1963’ten itibaren oluşturulan “Kalkınma Planları”nda tüm sektörlerin yanı sıra turizm faaliyetleri de iktisadi ilkelere uygun esaslara bağlanmıştır. Planlı dönemde devlet turizmin gelişmesini sağlamak üzere gerekli şartları oluşturma gayretinde olmuş ve bu konuda öncü rol oynamıştır.

⁵² BCA, 030.18.1.0.171.38.18.

⁵³ BCA, 030.18.1.0.178.28.12.

⁵⁴ BCA, 030.18.1.0.355.149.15.

7. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın İlk Dönemi

1980 sonrası Türk iktisadında dışa açılım politikası ile görülen önemli değişikliklerden biri de turizmin kültürel faaliyetlerle beraber değerlendirilmeye başlanması olmuştur. Bu şekilde “kültür turizmi” önemli bir kavram olarak ön plana çıkmış, Bakanlığın idari yapılanmasında bu anlayış etkilerini hissettirmiştir.

“Kültür Bakanlığı” 1983 yılında Bülent Ulusu Hükümeti döneminde kaldırılmış, Turizm ve Tanıtma Bakanlığı “Kültür ve Turizm Bakanlığı” olarak değiştirilmiş, Kültür Bakanlığı bünyesindeki kuruluşlar kadrolarıyla Kültür ve Turizm Bakanlığı'na devredilmiştir. Turizm ve Tanıtma Bakanlığı'na bağlı BYUM ise Başbakanlığa bağlanmıştır. Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesindeki kültür ve turizm işlerinin Kültür İşleri Müsteşarlığı ile Turizm İşleri Müsteşarlığı'nın sorumluluğunda yürütülmesi kararlaştırılmıştır. Bu yeni teşkilatlanmaya dair karar 1 Ocak 1982 tarihi itibarıyla yürürlüğe girmiştir.⁵⁵ Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın teşkilat yapısı ve görevleri 1983 yılı Aralık ayında çıkarılan kararname ile netleştirilmiştir. Bu kararname; *“kültürel değerleri yaşatmak, geliştirmek, yaymak, tanıtmak ve benimsetmek, yurdun turizme elverişli bütün imkânlarını ülke ekonomisine olumlu katkılar sağlayacak ve Türk Toplumunun sağlıklı dinlenme ihtiyacını karşılayacak şekilde değerlendirmek; kültür ve turizm konularıyla ilgili kamu kurum ve kuruluşlarını yönlendirmek ve işbirliğinde bulunmak, tarihi ve kültürel varlıkların tahribini ve yok edilmesini önlemek için Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın kurulmasına, teşkilât ve görevlerine ilişkin esasları düzenlemekte”* idi. Buna göre Bakanlığın görevleri: *“Milli, manevi, tarihi ve kültürel değerleri araştırmak, geliştirmek, korumak, yaşatmak, değerlendirmek, yaymak, tanıtmak, benimsetmek ve bu suretle milli bütünlüğün sağlanmasına yardımcı olmak, turizmi milli ekonominin verimli bir sektörü haline getirmek için yurdun turizme elverişli bütün imkânlarını değerlendirmek, geliştirmek ve pazarlamak, kültür ve turizm konuları ile ilgili kurum ve kuruluşları yönlendirmek, teşvik etmek ve işbirliğinde bulunmak”* olarak belirlenmiştir. Bakanlık merkez teşkilatı ile taşra ve yurtdışı teşkilatı, bağlı

⁵⁵ “Bakanlık Kaldırılması ile İlgili İşlem”, **Resmi Gazete**, 10 Aralık 1981, S.17540, Karar Tarihi: 24/11/1981, 1/1-14100.

ve ilgili kuruluşlardan meydana geliyordu. Ana Hizmet Birimleri; Güzel Sanatlar, Eski Eserler ve Müzeler, Kütüphaneler ve Yayınlar, Turizm, Tanıtma ve Pazarlama Genel Müdürlükleri ile Milli Kütüphane, Kültür Merkezleri, Turizm Plânlama ve Yatırımlar, Fikir ve Sanat Eserleri, Milli Folklor Araştırma, Dış İlişkiler Daire Başkanlıklarından oluşmaktaydı.

Bakanlığın merkez kuruluşundaki danışma ve denetim birimleri; Teftiş Kurulu Başkanlığı, Araştırma, Geliştirme, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Hukuk Müşavirliği, Bakanlık Müşavirlerinden müteşekkildi. Yardımcı Birimler ise; Personel, Kontrolörlük Dairesi Başkanlığı, Eğitim ve Destek Hizmetleri Daireleri Başkanlıkları ile Genel Sekreterlik, Savunma Sekreterliği ve Özel Kelem Müdürlüğü'nden oluşuyordu. Bakanlık, taşra teşkilatı ve yurtdışı teşkilatı kurmaya yetkili kılınmıştır. Turizm ve Tanıtma Bakanlığı'nın "Turizm Bölge Müdürlükleri" yerine her ilde "Kültür ve Turizm Müdürlüğü" kurulmuştur.

Bakanlığın sürekli kurullarından "Millî Kültür Şûrası" kültür konusunda, "Turizm Şûrası" ise turizm konusunda Bakanlığın en yüksek danışma kuruluşu olarak belirlenmiş, gerekli görülen kültür ve turizm konularını görüşmek üzere ve istişari kararlar almak ile mükellef kılınmıştır. Bakanlığı bağlı kuruluşları ise Devlet Tiyatroları Genel Müdürlüğü ile Devlet Opera ve Balesi Genel Müdürlüğü olmuştur.⁵⁶

8. Turizm Bakanlığı

Bakanlar Kurulu'nun 24 Ocak 1989 tarihli kararnamesiyle Kültür ve Turizm Bakanlıkları ayrı birer idari erk hâline getirilmişlerdir. Bu kararnamenin amacı; *"yurdun turizme elverişli bütün imkânlarını ülke ekonomisine olumlu katkılar sağlayacak ve Türk toplumunun sağlıklı dinlenme ihtiyacını karşılayacak şekilde değerlendirmek; turizmin geliştirilmesi, pazarlanması, teşvik ve desteklenmesi için önlemler almak, turizm konularıyla ilgili kamu kurum ve kuruluşlarını yönlendirmek ve işbirliğinde bulunmak için Turizm Bakanlığının kurulmasına,*

⁵⁶ "Kültür ve Turizm Bakanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname", **Resmi Gazete**, 14 Aralık 1983, S.18251, Karar Sayısı: KHK/187.

teşkilat ve görevlerine ilişkin esasları düzenlemek” idi. Turizm Bakanlığı: *“Turizmi milli ekonominin verimli bir sektörü haline getirmek için yurdun turizme elverişli bütün imkânlarını değerlendirmek, geliştirmek ve pazarlamak, Yerli ve yabancı yatırım potansiyelini yönlendirmek, Turizm yatırımları ile ilgili taşınmazları temin etmek ve kamulaştırmak, etüt, proje ve inşaatını yapmak, yaptırmak, Turizm konuları ile ilgili kurum ve kuruluşları yönlendirmek, teşvik etmek ve işbirliğinde bulunmak, Türkiye'nin turistik varlıklarını her alanda tanıtıcı dokümantasyonu hazırlamak ve hazırlatmak, her türlü imkân ve araçlardan faydalanarak turizmle ilgili tanıtma hizmetlerini içeride ve dışarıda yürütmek”* ile yükümlüydü.⁵⁷

Turizm Bakanlığı teşkilatı; merkez teşkilatı ile taşra ve yurtdışı teşkilatından, bağlı ve ilgili kuruluşlardan, Bakanlık merkez teşkilatı ana hizmet birimleriyle danışma ve denetim birimleri ve yardımcı birimlerden meydana geliyordu. Bakanlığın ana hizmet birimleri Turizm ile Tanıtma ve Pazarlama Genel Müdürlükleri, Turizm Planlama ve Yatırımlar ile Dış İlişkiler Dairesi Başkanlıkları idi. Bu kapsamda taşra teşkilatı da illerde kurulan “Turizm Müdürlükleri” ve turizm açısından önemli sayılan yerlerde kurulan “Danışma Müdürlükleri” biçiminde yeniden düzenlenmiştir.

9. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın Tekrar Teşkili

Kültür ve Turizm Bakanlıkları 16 Nisan 2003 tarihinde “Kültür ve Turizm Bakanlığı” olarak yeniden teşkil edilmiştir.⁵⁸ 1983'teki teşkilat yapısını hemen hemen koruyan Bakanlığın kuruluş amacı; *“Kültürel değerleri yaşatmak, geliştirmek, yaymak, tanıtmak, değerlendirmek ve benimsetmek, tarihi ve kültürel varlıkların tahribini ve yok edilmesini önlemek, yurdun turizme elverişli bütün imkânlarını ülke ekonomisine olumlu katkı sağlayacak şekilde değerlendirmek, turizmin geliştirilmesi, pazarlanması, teşvik ve desteklenmesi için gerekli önlemleri almak, kültür ve turizm konularıyla ilgili kamu kurum ve kuruluşlarını yönlendirmek ve bu kuruluşlarla işbirliğinde bulunmak, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları ve*

⁵⁷ “Turizm Bakanlığı'nın Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname”, **Resmi Gazete**, 2 Mart 1989, S.20096, Karar Sayısı: KHK/355.

⁵⁸ “Kültür ve Turizm Bakanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun”, **Resmi Gazete**, Kanun No: 4848, Kabul Tarihi: 16/04/2003.

özel sektör ile iletişimi geliştirmek ve işbirliği yapmak üzere Kültür ve Turizm Bakanlığının kurulmasına, teşkilât ve görevlerine ilişkin esasları düzenlemek” idi. Bakanlığın görevleri ise: “millî, manevî, tarihî, kültürel ve turistik değerleri araştırmak, geliştirmek, korumak, yaşatmak, değerlendirmek, yaymak, tanıtmak, benimsetmek ve bu suretle millî bütünlüğün güçlenmesine ve ekonomik gelişmeye katkıda bulunmak, kültür ve turizm konuları ile ilgili kamu kurum ve kuruluşlarını yönlendirmek, bu kuruluşlarla işbirliğinde bulunmak, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları ve özel sektör ile iletişimi geliştirmek ve işbirliği yapmak, Türkiye'nin turistik varlıklarını her alanda tanıtıcı faaliyetler ile her türlü imkân ve araçlardan faydalanarak kültür ve turizmle ilgili tanıtma hizmetlerini yürütmek” olarak belirlenmişti.

Bakanlık merkez teşkilatı; ana hizmet birimleriyle danışma ve denetim birimleri ve yardımcı hizmet birimlerinden meydana gelmekteydi. Merkez teşkilâtındaki ana hizmet birimleri; Güzel Sanatlar, Kültür Varlıkları ve Müzeler, Kütüphaneler ve Yayınlar, Telif Hakları ve Sinema, Yatırım ve İşletmeler, Araştırma ve Eğitim, Tanıtma Genel Müdürlükleri ile Millî Kütüphane Başkanlığı, Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Koordinasyon Dairesi Başkanlığı'ndan oluşuyordu. Kültür ve Turizm Bakanlığı merkez teşkilâtındaki danışma ve denetim birimleri; Teftiş Kurulu, Araştırma, Plânlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlıkları, Hukuk ve Basın ve Halkla İlişkiler Müşavirlikleri ile Bakanlık Müşavirlerinden müteşekkildi. Merkez teşkilâtındaki yardımcı hizmet birimleri ise Personel Dairesi, İdari ve Mali İşler Dairesi Başkanlıkları, Savunma Sekreterliği, Özel Kalem Müdürlüğü'nden oluşmaktaydı. Devlet Tiyatroları ile Devlet Opera ve Balesi Genel Müdürlükleri ise Bakanlığının bağlı kuruluşları durumunda idi.

Bakanlık, gerekli gördüğü illerde taşra ve yurt dışı teşkilâtı kurmaya yetkili kılınmıştır. Bu çerçevede, “Kültür Bakanlığı İl Müdürlükleri” ile “Turizm Bakanlığı İl Müdürlükleri”, “Kültür ve Turizm Bakanlığı İl Müdürlüğü” adıyla tek birim olarak faaliyetlerine devam etmiştir. Bakanlığın yurtdışı teşkilatı ise ilk aşamada 33 ülkede 36 müşavirlik/ ataşelikten oluşmakta idi. Söz konusu Kültür ve Tanıtma Müşavirlik/ Ataşelikleri buldukları şehirlerdeki Büyükelçilik ya da Başkonsolosluklara bağlı olarak hizmet yürütmekte idi. Bu birimler hâlihazırda da

göre sorumlulukları kapsamında ülkenin kültürel ve turistik tanıtımı için reklam, halkla ilişkiler, ağırlama, kültürel etkinlikler, enformasyon, tanıtıcı malzeme dağıtımı, fuar, gösteri ve kongre faaliyetleri gibi çok çeşitli etkinlikler gerçekleştirmektedir.

10. Türkiye Cumhuriyeti'nde Turistik Tanıtım Faaliyetleri

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren turizm konulu matbuat ve neşriyat işlerinde bir artış söz konusu olmuştur. Turizme artan ilginin değerlendirilebilmesi, turistlerin gittikleri yerler hakkında doğru ve güvenilir bilgi edinebilmeleri ve Türkiye'yi ve Türkleri en doğru şekliyle tanıyabilmeleri için İstanbul, İzmir, Bursa, Edirne ve Konya⁵⁹ gibi belli başlı şehirleri, Efes⁶⁰ ve Bergama⁶¹ gibi tarihî yerleşkeleri, Topkapı Sarayı, Konya ve İzmir Müzeleri⁶² gibi çeşitli kültür varlıklarını bünyesinde barındıran yapıları tanıtmak üzere rehber eserlerin yayınlandığı görülmektedir. Bu şekilde söz konusu dönemde Türkiye ve Türkler hakkında

⁵⁹ Konuyla ilgili birkaç örnek için bk.; Necib, İstanbul Rehberi, Matbaa-ı Ahmed İhsân ve Şürekâsı İstanbul, 1918; Ernest Mambory, İstanbul Rehber-i Seyyahîn, Ritso ve Mahdumu Neşriyatı, İstanbul, 1925; İzmir Rehberi, İzmir ve Havalisi Âsâr-ı Atıka Muhibleri Cemiyeti, İzmir, 1934; **Musavver Rehber-i Seyyahîn Bursa ve Civarı**, Matbaa-ı Ahmed İhsân ve Şürekâsı, İstanbul, 1903/1904; Abdülkadir, **Bursa Tarihi Kılavuzu**, Matbaa-ı Vilayet-i Bursa, Bursa, 1911; Osman Şevki Uludağ, **Bursa ve Uludağ Seyyahlara Rehber**, Türk Seyyahîn Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1928; **Seyyahlara Bursa Rehberi**, Bursa Vilayet Matbaası, Bursa, 1931; Ferid Bey ve arkadaşları, **Konya ve Rehberi**, Ahmed İhsân ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul, 1923.

⁶⁰ Bu dönemde Efes ile ilgili olarak hazırlanan rehber için bk.; Aziz (Oğan), **Efes-Ayasuluğ Rehberi**, İzmir ve Havalisi Âsâr-ı Atıka Muhibleri Cemiyeti, İzmir, 1927.

⁶¹ Bernard C. Haussoullier, **Bergama Tarihi ve Rehberi**, İzmir ve Havalisi Âsâr-ı Atıka Muhibleri Cemiyeti, İzmir, 1929.

⁶² Söz konusu dönemde belli başlı müzeleri tanıtmaya yönelik olarak hazırlanan rehberlere örnek olmak üzere bk.; **Topkapı Sarayı Muhtasar Rehberi**, Matbaa-ı Amire, İstanbul, 1925; Mehmet Yusuf, **Konya Âsâr-ı Atıka Müzesi Rehberi**, Alaeddin Klişe Matbaası, İstanbul, 1930; İzmir Âsâr-ı Atıka Müzesi Rehberi, İzmir ve Havalisi Âsâr-ı Atıka Muhibleri Cemiyeti, İzmir, 1927; İzmir Müzesi Rehberi, İzmir ve Havalisi Âsâr-ı Atıka Muhibleri Cemiyeti İstanbul, 1932; İzmir Enternasyonal Fuarı ve İzmir Rehberi, İzmir Enternasyonal Fuarı, İzmir, 1937.

yanlış veya eksik bilgiler barındıran bir kısım yabancı menşeli rehber eserlere alternatif bir yayın hareketi başlamıştır.

TTOK'nın ilgili devlet organlarının desteğiyle yayımladığı “Turizm Kılavuzu”,⁶³ turizm konusunda bilgiye ve uzmanlaşmaya dayalı propaganda ve reklam faaliyetlerinin bütün dünyada önem kazanmaya başladığı ve bu yöndeki faaliyetlerin Türkiye’de de bir ihtiyaç hâline geldiği Cumhuriyet’in ilk yıllarında Türk topraklarında doğrudan turizme ve turistlere hizmet etmek üzere kaleme alınan kapsamlı ilk eser olması nedeniyle önem arz etmektedir. Söz konusu kılavuzun yayımlandığı 1935 yılından günümüze uzanan süreç içinde genişleyen turizm faaliyetleri ile doğru orantılı olarak turizmin çeşitli alanlarının bağımsız olarak ele alındığı kılavuz eserlere de rastlanmaktadır. Bu aşamada ilk olarak ve-rebileceğimiz örnek Hüseyin Orak adlı bir işadamı tarafından kaleme alınan ve 1946’da ancak 14 ili kapsayan birinci cildi yayımlanabilen “Türkiye Kılavuzu”⁶⁴ adlı eserdir. Türkiye’yi şehirler üzerinden kültürel, turistik ve ticari olarak tanıtmayı hedefleyen bu eser şehirlerin 1945-46 yıllarındaki coğrafi durumlarına, arazi yapılarına, iklimlerine, yeraltı ve yerüstü zenginliklerine, ticari hayatlarına, iktisadi ve sosyal yapılarına, kültürel ve tarihi varlıklarına, halk kültürü değerlerine, gezilip görülmesi gereken yerlerine, ulaşım imkânlarına, önemli şahsiyetlerine dair bilgiler vermektedir. Benzer şekilde doğrudan bir şehir üzerine odaklanarak buradaki turistik değerleri tanıtan rehber eserlerin de sayısı oldukça fazladır.⁶⁵ Bazı eserlerin ise turistlere yurt içi seyahatlerinde kolaylık sağlamak

⁶³ **Turizm Kılavuzu 1934-1935**, Türkiye Turing ve Otomobil Klübü, Kâatçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, İstanbul, 1935.

⁶⁴ Hüseyin Orak, **Türkiye Kılavuzu**, İbrahim Horoz Basımevi, Ankara, 1946; Z. Avcı ve M. Yüksel, “Türkiye’nin İlk Turizm Rehberi ‘Türkiye Kılavuzu’ ve Hazırlayıcısı Hüseyin Orak”, **Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi**, 2012, S.23, s.33-43.

⁶⁵ Şehir rehberleri konusunda son yıllarda İl Kültür ve Turizm Müdürlükleri’nin yayım faaliyetleri dikkat çekmektedir. Bu çalışmalara birkaç örnek olmak üzere bk.; **Ankara Rehberi**, Editör: Doğan Acar, Ankara Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Ankara, 2013; Şanlıurfa Kültür ve Turizm Rehberi, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Şanlıurfa, 2012; **Erzurum Gezi Rehberi**, Editör: Rahmi Şener, Erzurum Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, İstanbul, 2011; **Kars Turizm Keşif Rehberi**, Yay. Haz.: Ersin Demirel, Serhat Kalkınma

amacıyla şehirleri seyahat ve konaklama imkânları ve turistik değerleri ile toplu bir şekilde ele aldıkları görülmektedir.⁶⁶ Bunun dışında şehir tanıtımından ziyade Türkiye'nin yurt içi ve yurt dışı turizm ve tanıtma büroları, turistik otel, motel, pansiyon, kamp, mokamp ve lokantaları, devlet hava, deniz, demir ve kara yolları güzergâhları, bu idarelerin yurt içi ve yurt dışı temsilcilikleri, ulaştırma tarifeleri, bilet satış yerleri veya acenteleri ve yurt içi nakliyat faaliyetleri hakkında bilgilerin yer aldığı rehber eserler de yayımlanmıştır.⁶⁷ Doğrudan doğruya; sınıfı, oda sayısı, banyo durumu, tek-çift yataklı oda fiyatları, kahvaltı ve yemek hizmetleri ile konaklama tesislerini ele alan rehber eserler de vardır.⁶⁸ Turizm faaliyetleri ile ön plana çıkan Avrupa ülkeleri ve şehirlerindeki seyahat şartlarına, konaklama imkânlarına, kültürel, tarihî ve doğal özelliklere değinen rehber eserlere de rastlanmaktadır.⁶⁹ Mansel tarafından kale-

Ajansı, Kars, 2013; **Ağrı Turizm Keşif Rehberi**, Yay. Haz.: Ersin Demirel, Serhat Kalkınma Ajansı, 2012.; **Sivas Gezi Rehberi**, Editör: Tefrik Taş, Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2007; **Muş Kültür ve Turizm Rehberi**, Yay. Haz.: Hâkim Bilginer, Muş Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Muş, 2006; Kalkınma Ajansları tarafından da şehirlerin tanıtımına yönelik rehber eserlerin yayımlandığı görülmektedir. Örnek olarak bk.; **Bartın Turizm Rehberi**, Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı, Zonguldak, 2013; Belediyeler tarafından yayımlanan şehir rehberleri de vardır. Bk.; **Kocaeli Turizm Rehberi**, Editör: Tahir Büyükkakın, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kocaeli, 2010; **Eskişehir Kent Rehberi**, Eskişehir Büyükşehir Belediyesi Eskişehir, 2013; Ayrıca derneklerin desteğiyle yayımlanan şehir rehberlerine de rastlamak mümkündür. Bk.; Faruk Erbil ve Şevket Üngören, **Kayseri Rehberi**, Tercüman-Rehberler ve Turizm Derneği, Kayseri, 1969; Hüseyin Dinçer, **Hatay Turizm Rehberi**, Hatay Eski Eserleri Sevenler Derneği. Antakya, 1992.

⁶⁶ Bilge Tolgay, **Türkiye Turizm Rehberi**, Hürriyet Ofset Matbaacılık ve Gazetecilik A.Ş., İstanbul, 1981; Ulvi Okar, **Turizm Rehberi**, Milliyet Yayın Ltd. Şti. Yayınları. İstanbul, 1974; **Türkiye Turizm Rehberi**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1992; **Turizm Rehberi**, Milliyet Yayın Ltd. Şti. Yayınları, İstanbul, 1972; **Turistin Rehberi**, Basın-Yayın ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1963; **Turizm Rehberi**, Milliyet Yayın Ltd. Şti. Yayınları, İstanbul, 1972.

⁶⁷ Erol Özaydın, **Türkiye Yurt İçi ve Yurt Dışı Turizm-Seyahat ve Nakliyat Rehberi**, Gökmil Yayınları, İstanbul, 1984; **Seyahat Rehberi**, Turizm ve Tanıtma Bakanlığı Yayınları. Ankara, 1964.

⁶⁸ **Türkiye Otel Rehberi**, Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1950; **Türkiye Otel Rehberi**, Basın-Yayın ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1962.

⁶⁹ Turgut Yeşiltepe, **Turistik Avrupa Rehberi**, Doğu Reklam Turizm Ajansı, İstanbul, 1968.

me alınan “Yalova”, “Silifke”, “Side”⁷⁰ Kökten’in “Karain (Antalya),⁷¹ Koşay’ın “Alacahöyük” ve “Etnografya Müzesi” kılavuzlarında⁷² ve Şapolyo’nun “Türkiye Turizm Rehberi ve Anıtlar Tarihi”⁷³ adlı eserinde görüldüğü gibi birçok rehber eser de turistik bölgelere, yerleşkelere, kültürel varlıklara veya müzelere odaklanmıştır. Yakın dönemdeki ciddi çalışmalardan biri olan Kocahanoğlu’nun “Turizm Kılavuzu ve Mevzuatı”⁷⁴ adlı eseri ise Turizm Bakanlığı, turizm teşvikleri, turizm eğitim ve rehberlik hizmetleri ile hac ve umre seyahatlerine yönelik mevzuat bilgilerini içermektedir.

Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren Türkiye’ye gelen yolcularla turistlerin pasaport ve seyahat işlemlerine dair kısa bilgileri içeren kitapçıkların, bir kısım tarifelerin, otel listelerinin küçük çaplı bağımsız çalışmalar olarak yayımlandığı bilinmektedir. Basılan ve dağıtımı yapılan sirküler ve prospektüsler, afiş ve broşürler, şehir haritaları ve turistik bölge planları, renkli kartpostallar, katılım sağlanan uluslararası kongre ve toplantılara dair hatıra pulları, yaka rozetleri, ajandalar, cep, masa ve duvar takvimleri Türkiye’de iç ve dış turizmi geliştirmek, ülkenin tanıtımını yapmak ve turistleri Türkiye’ye seyahate teşvik etmek üzere kullanılan tanıtım materyalleri olmuşlardır.⁷⁵ Bu tür tanıtım materyallerinin yurt içine olduğu gibi yurt dışında da belli başlı seyahat acentelerine ve

⁷⁰ Ahmet Müfid Mansel, **Yalova Kılavuzu**, Kültür Bakanlığı Antikitele ve Müzeler Direktörlüğü Anıtlar Koruma Kurulu, Ankara, 1936; Ahmet Müfid Mansel, **Side Kılavuzu** Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1967; Ahmet Müfid Mansel, Kültür Bakanlığı Antikitele ve Müzeler Direktörlüğü Anıtlar Koruma Kurulu, **Silifke Kılavuzu**, Ankara, 1943.

⁷¹ İsmail Kılıç Kökten, **Karain (Antalya) Kılavuzu**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1967.

⁷² Hamit Zübeyir Koşay, **Etnografya Müzesi Kılavuzu**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1963; Hamit Zübeyir Koşay, **Alacahöyük Kılavuzu**. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1965.

⁷³ Enver Behnan Şapolyo, **Türkiye Turizm Rehberi ve Anıtlar Tarihi**, Kültür Kitabevi, İstanbul, 1971.

⁷⁴ Orhan Selim Kocahanoğlu, **Turizm Kılavuzu ve Turizm Mevzuatı**, Temel Yayınları, İstanbul, 1997.

⁷⁵ “Türkiye Turing ve Otomobil Kulübünün 1937 Senesi Raporu”, **TTOK Belleteni**, S.18/98, Nisan 1938, s.3.

otellere düzenli olarak dağıtımının yapıldığı anlaşılmaktadır.⁷⁶

TTOK ile Beyne'l-Milel Turizm İttifakı tarafından birkaç lisan-
da yayınlanan “Seyyahîne Mahsus Konuşma Lügatçesi”⁷⁷ ve bizzat
TTOK tarafından hazırlatılan, Türkiye’ye gelen yabancılar için Türk-
çe, Fransızca, Almanca, İngilizce, İtalyanca ve İspanyolca pratik konu-
şma kitapları ile Türkçede günlük dilde sıkça kullanılan kelimelerin söz
konusu dillerdeki karşılıklarını içeren sözlükler⁷⁸ turistlerin Türkiye’deki
seyahatleri sırasında ülke insanı ile iletişimini kolaylaştırmaya yönelik
önemli faaliyetler arasında yer almıştır.

Türkiye’deki turizm faaliyetlerine ilişkin yabancı ülkelerdeki mat-
buata gönderilen makaleler, resimler ve yurtdışından ülke turizmine
dair bilgi almak üzere gönderilen mektuplara verilen cevabî yazılar da
bu konudaki esaslı çalışmalar arasındadır.⁷⁹ Türkiye’de çıkan gazeteler
sayfalarında turizmi teşvik mahiyetinde makalelere ve havadislere yer
vermek suretiyle ülke turizmine hizmette bulunmuşlardır.⁸⁰ Türkiye’nin
tarihî ve tabii özelliklerini tanıtmak ve turizm ile ilgili konuları ve sorun-
ları ele almak üzere TTOK tarafından 1 Ağustos 1930 tarihinden itiba-
ren “Türkiye Turing ve Otomobil Klöbü Mecmuası” adıyla Fransızca
bir dergi çıkarılmaya başlanmış, bu dergi 1932 Şubatı’ndan itibaren
Fransızca ve Türkçe olarak yayın hayatına devam etmiştir.⁸¹

⁷⁶ “Türkiye Turing ve Otomobil Kulübünün 1936 Senesi Raporu”, **TTOK Belleteni**,
S.15/87, 1 Nisan 1937, s.6.

⁷⁷ **BCA**, 4/7/1930, D.8026, FK.30..10.0.0, YN: 80.526..6, s.6.

⁷⁸ Bu konuda yayınlanan ilk çalışmalardan biri olması münasebetiyle şu esere bkz.;
Turistler İçin Konuşma Kitabı, Türkiye Turing Klöbü Yayını, İstanbul, 1930,
s.1-72.

⁷⁹ **Türkiye Turing ve Otomobil Kulübü’nün Umumî Heyetine Takdim Edilen Mesai Raporu**, Uray Basımevi, İstanbul, 1936, s.2-3.

⁸⁰ “TTOK’nın 1933 Senesine Dair Raporu”, **a.g.d.**, s.8.

⁸¹ Türkiye’nin en eski süreli yayınları arasında yer alan bu dergi 1 Ağustos 1930’da
Fransızca yayınlanmaya başlamış, 1932-1955 yılları arasında Fransızca ve Türkçe
olarak yayınlanmış, bu dillere 1966’dan itibaren İngilizce ve Almanca da eklenmiş
ve 1978’den itibaren ise “Turing” adını alarak günümüze kadar yayın hayatını
sürdürmüştür.

Tanıtım faaliyetleri kapsamında dönemin diğer bir önemli turizm etkinliği de 1927’de “9 Eylül Fuarı/Panayırı” adıyla açılan, 1930’dan itibaren uluslararası bir mahiyet alarak “Arsiulusal İzmir Panayırı” adı ile faaliyet gösteren etkinlik olmuştur.⁸² İkinci Dünya Savaşı’nın dünya sathında yarattığı olumsuz etkiler nedeniyle geçmişi İzmir Fuarı 1944-46 yılları arasında milli mahiyette açılmış, 1947’den itibaren yerli ve yabancı müessese ve firmaların yoğun talebi ile tekrar milletler arası bir nitelik almıştır.⁸³ 20 Ağustos - 20 Eylül 1961 tarihleri arasında açılacak XXX. İzmir Enternasyonal Fuarı’nda yabancı menşeli malların teşhir, ithal ve satış muamelelerinin resmi hükümlere tabi tutulması fuarın ticari ve turistik açıdan öneminin gitgide arttığını göstermiştir.⁸⁴ Bu dönemde turizmi hareketlendirmek amacıyla gerçekleştirilen dikkat çekici sosyal faaliyetlerden biri de İstanbul Şehremaneti tarafından 1935 yılı itibariyle ilk defa düzenlenerek İstanbul’da turistik açıdan önemli bir eğlence etkinliğinin temellerini atan ve takip eden yıllarda düzenli olarak organize edilen “İstanbul Festivali” olmuştur.⁸⁵ İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Dr. Lütfi Kırdar’ın çabaları neticesinde Harbiye’de teşkil edilen “Spor ve Sergi Sarayı” 1-31 Ekim 1949 tarihleri arasında “İstanbul Sergisi”ne ev sahipliği yapmış, şehre özgü bir yapı arz eden bu sergiyi 700.000 civarında kişi ziyaret etmiş ve bu münasebetle şehirde önemli bir turizm hareketliliği meydana gelmiştir. Etkinlik, devlet müesseselerinin propaganda sergileri, hususi firmalarının numunelerinin

⁸² Konu ile ilgili bilgi ve bazı haberler için bkz.; “9 Eylül Panayırı, Trenler ve Vapurlar Hâlâ Ziyaretçi Taşıyorlar”, **Cumhuriyet**, 2/9/1934; “İzmir Panayırı’ndan Dönüş”, **Cumhuriyet**, 3/9/1936; “1937 İzmir Enternasyonal Fuarı”, **TTOK Belleteni**, S.17/92, Ağustos 1937, s.9; “İzmir Fuarı”, **TTOK Belleteni**, S.20/105, Ağustos 1938, s.17-18; Gökhan Akçura, **Türkiye Sergicilik ve Fuarçılık Tarihi**, Tarih Vakfı Yayınları, (y.y.), Mart 2009, s.91.

⁸³ “Fuarda Çok Rağbet Gören Paviyonlar”, **Akşam**, 20.9.1945, s.4; “İzmir Fuarı’nda Göze Çarpan Yenilikler”, **Akşam**, 24.8.1946, s.3; “İzmir Fuarı ve Temin Ettiği Faydalar”, **Akşam**, 14.3.1947, s.6.

⁸⁴ Dış Ticaret İşlerine Dair Sirküleri, Fuarlar 61/1”, **Resmi Gazete**, 16 Şubat 1961, S.10735.

⁸⁵ “Balkan Festivali Başladı”, **Cumhuriyet**, 30/8/1936.

teşhiri ve lunapark eğlenceleriyle ticari, turistik ve kültürel özellikleri bir arada barındırmıştır.⁸⁶

Yurt içinde düzenlenen söz konusu fuar ve sergi faaliyetlerinin yanı sıra devlet tarafından yurt dışında da benzer nitelikteki turizm etkinliklerine iştirak edildiği görülmektedir. 1948'de açılan Uluslararası Marsilya Fuarı'na Türkiye ile Fransa arasındaki ticari ve turistik ilişkileri artırmak üzere iştirak edilmiştir. Tanıtım pavyonunda Türkiye'den ihraç edilecek ürünler ile Türkiye'yi tanıtıcı dokümanların yer aldığı turizm kısmı da yer almıştır.⁸⁷ Marsilya basınında Türk pavyonu övgü dolu sözlerle anılmıştır.⁸⁸ Türkiye'nin belli başlı ihraç ürünlerinin sergilendiği 1949'daki Milano Sergisi'nde ise teşhir edilen ürün çeşidinin azlığına rağmen Türk pavyonu serginin dikkat çeken bir köşesinde yer almış, açılış bu pavyonun önünde yapılmış ve İtalya Cumhurbaşkanı Türk pavyonu ile özel olarak ilgilenmiştir.⁸⁹ Lizbon ve Monte Carlo'da 1946'da düzenlenen "Turistik Afiş Sergileri"ne iştirak edilmiştir.⁹⁰ Tanıtım materyalleriyle 1947'de ABD'de "Queen's College Türk Öğrenciler Birliği" tarafından fotoğraflarla Türkiye'yi gösteren ve tanıtan bir sergi açılmıştır.⁹¹ 1949 yılı Mayıs ayında Paris'te açılan "Milletlerarası On Sekizinci Havacılık Sergisi"nde Türkiye de yer almış, sergi binasının birinci katında bulunan Türk köşesinde Türk Hava Kurumu fabrikasında imal edilmiş olan bir planör ile "okul", "turizm" ve "yolcu" uçakları maketleri teşhir edilmiştir.⁹² İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'da açılan Prag, Paris,

⁸⁶ "İstanbul Sergisi'nin Bilançosu", **Türk Ekonomisi**, S.79, Ankara, Ocak 1950, s.8.

⁸⁷ "Marsilya Fuarında Türk Pavyonu Hazırlanıyor", **Cumhuriyet**, 19.8.1948, s.4; "Marsilya Fuarında Türk Pavyonu", **Ulus**, 19.8.1948, s.4.

⁸⁸ Şevket Rado, "Marsilya Sergisi'nde, Vedat Nedim Tör Türk Pavyonu'nu Anlatıyor", **Akşam**, 3.10.1948, s.4; Şevket Rado, "Marsilya Sergisi'nde, En Çok Beğenilen Pavyon Türk Pavyonu Oldu", **Akşam**, 20.9.1948, s.3.

⁸⁹ Kemal Zeki Gençosman, "Kusurlarımızın Uzaktan Görünüşü", **Ulus**, 20.3.1949, s.3.

⁹⁰ TTOK 1946 Yılı Faaliyetine Dair Raporu, **TTOK Belleteni**, S.63-64, Nisan-Mayıs 1947, s.7.

⁹¹ TTOK 1947 Yılı 2'inci İçtımamın Zaptı", **TTOK Belleteni**, S.62, Mart 1947, s.7.

⁹² "Milletlerarası Havacılık Sergisinde Türk Köşesi", **Cumhuriyet**, 5.5.1949, s.3.

Lyon, Londra, Edinburgh, Milano, Venedik Fuarları'na afiş ve turistik malzeme gönderilmiş,⁹³ Monako Prensliği'nde açılan afiş sergisine de Türkiye'yi tanıtan afişlerle katılım sağlanmıştır.⁹⁴ Çekoslovakya'nın "Brno ve Olmov Ticaret ve Sanayi Odaları"nın düzenledikleri sergi için talep ettikleri Türkiye'nin ticaret, sanayi ve turizm faaliyetlerine ait afiş ve tanıtım materyalleri yetkililer tarafından karşılanmıştır.⁹⁵ Benzer şekilde 1947 yılı Ekim ayında Amerika'da tertip edilen "Cleveland Talebe Birliği Sergisi"ne Türkiye'yi tanıtan dokümanlar gönderilmiştir.⁹⁶

Turistler arasında bulunan gazeteci, muharrir, edip, mebus gibi etkin propaganda imkân ve vasıtalarına sahip olan şahıslar devlet desteğiyle ağırlanmışlardır. Yabancı yüksekokullardan veya üniversitelerden gelen öğrenciler İstanbul Üniversitesi'nde tesis edilen "Ağırlama ve Gezi Bürosu" vasıtasıyla misafir edilmeye ve ülke sathında yapabilecekleri turistik faaliyetler ile ilgili olarak bilgilendirilmeye başlanmışlardır. 1937'de Prag, Çek ve Polonya Üniversiteleri'nden gelen kalabalık öğrenci grupları buna güzel bir örnek teşkil etmektedir.⁹⁷ Bu dönemde iyi lisan bilen "Üniversite Talebe Birliği"ne mensup 30 kadar öğrencinin beraberlerinde Vagon Li Şirketi'nin turizm mütehassısları olduğu hâlde Topkapı ve diğer tarihi yerleri gezerek incelemelerde buldukları, bu öğrencilerin belediye tarafından yapılacak sınava hazırlanmak ve bu suretle turist kabilelerine eşlik etmek üzere hazırlandıkları anlaşılmaktadır.⁹⁸ Lisan bilen Üniversite öğrencilerinin rehber ve tercüman olarak yetiştirilmeleri için "Türkiye Milli Talebe Federasyonu Turizm Komisyonu" tarafından öğrencilere ders verilmeye başlandığı anlaşılmaktadır.⁹⁹ İkinci Dünya

⁹³ "TTOK 25 inci Mesai Yılı Raporu", **a.g.d.**, s.8.

⁹⁴ "TTOK 1947 Yılı 5 inci İçtimanın Zaptı", **TTOK Belleteni**, S.65, Haziran 1947, s.5.

⁹⁵ "Çekoslovakya'dan İstenen Reklam ve Afişler", **Cumhuriyet**, 27.11.1947, s.2.

⁹⁶ "TTOK 5 Kasım 1947'de Toplanan Müşterek İçtimanın Zaptı", **TTOK Belleteni**, S.70, Kasım 1947, s.3.

⁹⁷ "Çek ve Lehli Talebeler", **TTOK Mecmuası**, S.17/92, Ağustos 1937, s.14; "TTOK'nın 1937 Senesi Raporu", **a.g.d.**, s.7.

⁹⁸ "Turist kabilelerine Refakat Edecek Öğrenciler", **Cumhuriyet**, 19.2.1950, s.2.

⁹⁹ "Üniversiteli Rehberler", **Cumhuriyet**, 14 Mart 1950, s.2.

Savaşı sonrasında Türkiye'yi ziyarete gelen turistlere, Amerikan ve İngiliz parlamento üye ve heyetlerine, donanma mürettebatına ve yabancı ülkelere bazı neşriyat ve hediyelerle beraber belgesel nitelikte İstanbul'u resmeden broşürlerden, Türkiye'nin şehirlerarası otomobil yollarını gösteren "La Turquie en Auto" broşürlerinden ve İstanbul-Ankara yollarının güncel haritalarından Türkçe ve İngilizce lisanlarında on binlerce bastırarak dağıtımını yapmıştır.¹⁰⁰ TTOK Türk-Yunan Komitesi Başkanlığı görevini ifa etmekte olan Reşat Saffet Atabinen vasıtasıyla söz konusu komitenin eski başkanı Zarifi ile Atina Milletvekili N. Kraniotakis'in önyak olmasıyla 1946'da Türkiye'yi ziyarete gelen Yunanlı gazetecilerle temas kurulmuş ve bu ziyaretçilere Türkiye'ye ait turistik neşriyat hediye edilmiştir.¹⁰¹ Türk Basın Birliği, içlerinde Yunanlıların ve İngilizlerin de bulunduğu birkaç grup yabancı gazeteciyi eşleriyle Türkiye'ye davet etmiş, bu ziyaret ve gezi programı kapsamında misafirler İstanbul, Ankara, Bursa ve İzmir şehirlerinde ağırlanmışlardır.¹⁰² 1947 yılı başında Maverayı Ürdün Kralı Emir Abdullah'ın İstanbul'u ziyareti belediye ve İstanbul'u Sevenler Kurumu tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.¹⁰³ İngiltere'deki British Council'in Umum Müdürü General Ronald Adams, doğu ülkelerine yaptığı seyahat sırasında Ankara ve İstanbul'u da ziyaret etmiş, yetkililerin nezaretindeki bu ziyaret kamuoyunda ilgi ile takip edilmiştir.¹⁰⁴ 1948'de İstanbul'a gelen Atina Deniz Ataşesi'nin babası General Sunderland ve refikası ile ABD'deki "Mac Fadden International Publications Şirketi"nin başkanı Bay ve Bayan Carroll Rheinström yetkililer tarafından karşılanmış ve bu mi-

¹⁰⁰ "TTOK 25'inci Mesai Yılı Raporu", **a.g.d.**, s.8; "TTOK 1947 Yılı 5'inci İçtimamın Zaptı", **TTOK Belleteni**, S.65, Haziran 1947, s. 5; TTOK 24'üncü Mesai Senesi Raporu", **a.g.d.**, s.6; "TTOK 1947 Yılı 5 inci İçtimamın Zaptı", **TTOK Belleteni**, S.65, Haziran 1947, s.5.

¹⁰¹ "TTOK 1946 yılı 11'inci İçtimamın Zaptı", **TTOK Belleteni**, S.57, Ekim 1946, s.8.

¹⁰² "TTOK 1946 Senesi 7'nci İçtimamın Zaptı", **TTOK Belleteni**, S.54, Temmuz 1946, s.3.

¹⁰³ "TTOK 1947 Yılı 1'inci içtimamın Zaptı", **TTOK Belleteni**, S.61, Şubat 1947, s.3.

¹⁰⁴ "TTOK 1947 Yılı 2'nci İçtimamın Zaptı", **TTOK Belleteni**, S.62, Mart 1947, s.7.

safirlere Türkiye'yi tanıtan neşriyat hediye edilmiştir.¹⁰⁵ Bu dönemde Mısır'ın genç hükümdarı Kral Faruk'un kız kardeşi Prenses Faize ile eş eski Hassa Müşiri Rauf Paşa'nın oğlu olan Bülend Bey İstanbul'un ziyaretçileri olmuşlardır. Prenses Faize'nin İstanbul'un tabii güzelliklerine hayran olduğu yönündeki beyanı basına yansımış, bu münasebetle şehri Ortadoğu'nun önemli bir sayfiye şehri hâline getirmek konusu basında tekrar gündeme gelmiştir.¹⁰⁶ Yine bu dönemde İsveç Kızılhaç Reisi'nin Türkiye Kızılay Derneği'nin misafiri olarak geldiği İstanbul'da tarihi abideleri turist olarak gezmesi ve bu ziyaretten memnuniyetini dile getirmesi önemli turizm hadiseleri arasında almıştır.¹⁰⁷

Söz konusu dönemde dış ülkelerde kültür müesseseleri, halkevleri ve haber büroları açıldığı halde Türkiye'yi dünya sathında tanıtmak konusunda istenilen başarı bir türlü elde edilememiştir. 1949'da davet edilen iki Amerikalı fotoğraf mütehasssının ülkeyi gezerek iki bine yakın fotoğraf çektiği, ülkeyi yurtdışında tanıtmak için bu fotoğraflardan da yararlanmak suretiyle Fransızca resimli bir Türkiye albümü hazırlandığını, yine Türk sanat eserlerini gösteren ikinci bir kitabın basım aşamasında olduğunu, aktüalite ile ilgili bir film serisi hazırlandığı ve bu filmlerin Amerika, İngiltere ve Fransa'ya gönderiliği anlaşılmaktadır.¹⁰⁸ İngilizce ve Fransızca broşür ve kitapların yanı sıra "Türk kadifeleri" ve "Türkiye otelleri" gibi özgün konulara yönelik eserlerin de tanıtım amaçlı kullanıldığı görülmektedir.¹⁰⁹

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından büyük çaplı seyahat organizasyonlarıyla çok sayıda vapurun Türk limanlarına uğradığı görülmektedir. Vapurlarla gelen turistler Ayasofya, Yerebatan Sarayı, Sultan Ahmet Camii ve Meydanı, Topkapı Sarayı gibi tarihi yerlerde gezdiriliyordu.

¹⁰⁵ TTKOK 1948 yılının 5 ve 6'ncı İçtimalarının Zaptı", **TTOK Belleteni**, S.74, Mart 1948, s.4.

¹⁰⁶ "Prenses Faize'nin Beğendiği İstanbul", **Cumhuriyet**, 15.7.1948, s.2.

¹⁰⁷ İsveç Kızılhaç Reisi Dün Gece Geldi", **Cumhuriyet**, 26.4.1948, s.1 ve 3.

¹⁰⁸ Necdet Evliyagil, "Kendimizi Dışarıya Tanıtacağız", **Cumhuriyet**, 10.10.1949, s.1 ve 3.

¹⁰⁹ "Büyük Bir Seyyah Kaflesi Geliyor", **Cumhuriyet**, 14.11.1949, s.1 ve 3.

Bu işler için Türk Turizm Kurumu seyyahları karşılamak üzere Çanak-kale'ye delege gönderiyor, bunlar turistleri ülke hakkında bilgilendiriyor, BYTGM tarafından basılan broşürler turistlere dağıtılıyordu. Turistlere kolaylık sağlamak üzere posta ve telgraf merkezleri gece yarısına kadar açık tutuluyor, Gümrük muhafaza teşkilatı da turistlere resmi işlemlerde kolaylık sağlıyor, emniyet teşkilatı güvenlik tedbirlerini artırıyor, böylelikle dilenci akınlarının da önüne geçilmeye çalışılıyordu. Belediye Temizlik İşleri Müdürlüğü bölgenin temizliğine özen gösteriyor, belediye turizm şefliği de ziyaret yerlerinin açık bulundurulması, tercüman temini, tak-silerin ve şoförlerin hazırlıklarının tamamlanması gibi işleri yoluna ko-yuyordu.¹¹⁰

Bu yıllarda BYTGM Türkiye'nin turizm haritasını hazırlatmış, bu haritada bütün şehir ve kasabaların yolları, tarihi harabeleri, abideleri, otel ve eğlence yerleri ve çeşitli özellikleri belirtilmiştir.¹¹¹ Yurt dışında Türkiye'yi tanıtmak üzere bastırılacak 15.000 adet albümün baskı ve cilt işinin yaptırılması,¹¹² Türkiye'ye turist celbine hizmet edecek rek-lamları içeren matbuatın gümrük vergisinden muaf tutulması,¹¹³ Rek-lam Moran Film Şirketi tarafından çekilmiş olan Bergama, Efes, İstan-bul ve Türk folkloruna ait turistik renkli filmlerin banyo edilmek üzere yurt dışına çıkarılmasına izin verilmesi,¹¹⁴ 1957'deki Brüksel Sergisi için Türkiye'de çekirecek filmlerin banyo edilmek üzere yurt dışına çıkarılmasına izin verilmesi¹¹⁵ bu dönemde devletin turizmi teşvik amaçlı çalışmaları içinde yer almıştır. BYTGM'nin 1962 yılı bütçesinde "Turiz-mi Geliştirme ve Kalkındırmanın İcap Ettirdiği İnşaat, Tesisat ve Her türlü Ödemeler" bölümüne konulan tahsisat çeşitli kitap, broşür, afiş ve takvim masraflarına, Edirne Kapıkule ve İpsala hudut giriş kapıları en-formasyon bürolarına, Karasu Belediyesi'ne turistik hatıra eşyası teşhir

¹¹⁰ Fethi Pirinçioğlu, "Dün sabah Gelen Seyyahlar", **Cumhuriyet**, 27.2.1950, s.4.

¹¹¹ "Turizm Haritası", **Cumhuriyet**, 12.4.1950, s.4.

¹¹² **BCA**, 030.18.01.02.121.92.5.

¹¹³ **BCA**, 030.18.01.02.133.61.12.

¹¹⁴ **BCA**, 030.18.01.02.133.86.4.

¹¹⁵ **BCA**, 030.18.1.0.147.57.20.

yerlerine, plaj tesislerinin hazırlıkları için Aydın, Çanakkale, İstanbul, Bursa, Balıkesir, İzmir Valilikleri'nin emrine tahsis edilmiştir.¹¹⁶

1956'da UNESCO'nun kuruluşunun 10. yıl dönümü münasebetiyle hazırlanmış olan Milletlerarası Müzeler Haftası'nda Ankara Etnografya Müzesi, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Şark Eserleri Bölümü ve Bursa Müzesi, Konya Müzesi Halı-Kumaş ve Matbah Bölümü, Sırçalı Medrese'de Osmanlı Mezar Anıtları Bölümü ve İnce Minareli Medrese'de taş ve ahşap eserleri bölümü ziyarete açılması Türk turizm ve müzecilik tarihi açısından önem arz eden faaliyetler arasında yer almıştır. 1957'de medrese ve cami gibi eski yapılarda modern anlamda tanzim ve teşhir yapılmadığı görülerek imkânlar dâhilinde sergi ve müzeleme çalışmalarının yeni binalara taşınması gündeme gelmiştir. Bu yıllarda arkeolojik açıdan zengin olan Türkiye'de birçok tarihi yerleşme yerlerinde toprak altında bulunan kültür eserlerinin ilmi yöntemlerle meydana çıkarılması için Türk ve yabancı ilim adamları tarafından hafriyat çalışmaları yapılmış, bunların sonucunda elde edilen eserlerden nakledilebilenler müzelere taşınmakta, nakledilemeyenler de buldukları yerlerde tanzim edilerek müze hâline getirilmiştir. Bu konuda Geç Hitit Dönemi Merkezi olan Karatepe'yi örnek olarak vermek mümkündür. Ülkedeki müzelerin, tarihi merkezlerin ve abidelerin, ayrıca arkeolojik ve etnografik faaliyetlerin tanıtılması amacıyla neşriyat işlerine devam edilmiş, dergi, rehber ve kataloglar neşredilerek halkın istifadesine sunulmuştur. Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü personel imkânları doğrultusunda Klasik ve İslami dönem abidelerinin tespit ve tescil işlerini de yapmakta idi.¹¹⁷

1961 yılı itibariyle BYTV'nin girişimleriyle, Türkiye'ye yönelen turizm hareketlerini kuvvetlendirmek üzere İstanbul, Roma, Cenevre, Paris, Londra, Oslo, Stokholm, Kopenhag, Hamburg, Frankfurt, Münih, Zürih gibi Avrupa şehirlerine bir propaganda gezisi düzenlenmiş, bu geziye Türk millî kıyafetlerini giymiş üç genç bayanla, bir Bakanlık

¹¹⁶ BCA, 030.18.1.0.167.53.20.

¹¹⁷ BCA, 030.01.0.0.91.568.11.

temsilcisi katılmıştır. Gezi sırasında Avrupa'nın belli başlı 11 şehrinde Dışişleri Bakanlığı temsilciliklerince kokteyl partiler verildiği, radyo-televizyon, gazete, seyahat acente mümessillerine Türkiye hakkında renkli filmler gösterildiği anlaşılmaktadır.¹¹⁸

Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan 1964'te Müftülüklere turizm sezonunda alınacak acil tedbirler kapsamında verilen talimat dikkat çekicidir. Bu yazıda turizmin ülkenin kalkınmasında oynadığı role temas edilmiş, turist celbetmek, gelen turist sayısını artırmak, bunlarda iyi izlenimler uyandırmak ve yurt dışında Türkiye aleyhinde olumlu propaganda yapılması konusunda: *“Bunu da ananevi Türk misafirperverliği ve yüce dinimizin gurbette olanlara karşı şefkatli ve emniyet verici davranışlarda bulunmamız hususundaki emirlerin yerine getirilmekle kolayca sağlayabiliriz.”* denilmiştir. Öncelikle teşkilat mensuplarına ve özellikle tarihi ve sanat değeri nedeniyle turistlerce ziyaret edilen cami personeline duyurulması, yapılması gerekenler hakkında personelin bilgilendirilmesi, iyi hazırlanmış vaaz ve hutbelerle ve çeşitli vesilelerle halkın da bu konuda aydınlatılması istenilmiştir.¹¹⁹

Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği (RCD) Turizm Komitesi'nin 21-25/6/1965 tarihleri arasında Karacı'de düzenlenen toplantısına Hükümet'i temsilen Tanıtma Genel Müdürü Emin Hekimgil'in başkanlığında bir heyetle katılım sağlandığı¹²⁰ ve söz konusu dönemde gündemde olan “Güney Antalya Turizm Geliştirme Projesi”ne sağlanacak dış finansman konusunda Dünya Bankası yetkilileri ile kredi müzakerelerinde bulunulduğu anlaşılmaktadır.¹²¹ 20-25 Eylül 1976 tarihlerinde Ankara'da yapılan Türk-Bulgar Turizm Karma Komisyon Toplantısı'na Hükümeti temsilen Turizm ve Tanıtma Bakanlığı Müsteşarı Mukadder Sezgin Başkanlığında, 13-18 Kasım 1976'da Tahran'da yapılan RCD Turizm Bakanları Toplantısı'na ise Hükümeti temsilen Turizm ve Ta-

¹¹⁸ BCA, 030.1.0.0.104.651.8.

¹¹⁹ BCA, 051.4.35.8.

¹²⁰ BCA, 030.18.01.186.34.2.

¹²¹ BCA, 030.18.01.357.156.2.

nıtma Bakanı Lütfi Tokoğlu'nun başkanlığında¹²² birer heyet ile katılım sağlanması dönemin önemli uluslararası toplantıları arasında yer almıştır. Bu toplantıların sonucunda yapılacak anlaşmaların imzalanması konusunda Turizm ve Tanıtma Bakanlığı'nın yetkilendirilmesi¹²³ turizm teşkilatının önemini ve turizm çalışmalarının önünü açmak konusundaki gayretleri göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin çözülüş ve yıkılış döneminde yaşanan sorunlar nedeniyle Türk topraklarında ciddi bir şekilde ele alınamayan turizm konusu sosyal ve iktisadi hayata sağladığı katkılar münasebetiyle Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren önem verilen konulardan birini teşkil etmiştir. Turizmin çağdaş anlamıyla devlet tarafından dikkate alınması ve bu konuda devlet organlarındaki turizm teşkilatlanması Cumhuriyet döneminde gerçekleşmiştir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türk Seyyahîn Cemiyeti'nin devlet destekli ve sivil mahiyetteki çalışmaları ülkedeki turizm faaliyetlerine yön vermiştir. Turizm çalışmaları 1933'te devletin iktisat programına dâhil edilmesiyle devlet organlarının resmen ilgi alanına girmiştir. İktisat ve Ticaret Vekâletleri ve Başvekâlet içinde kendine yer bulan turizm idaresi nihayetinde değişik isimlerle fakat bağımsız bir idari erk olarak Bakanlık statüsünde ortaya çıkmıştır. Turizm işlerini üstlenen idari teşkilatlanma yapısı İkinci Dünya Savaşı yılları örneğinde görüldüğü gibi ülkenin kendi koşullarının yanı sıra dünyadaki siyasi, sosyal, iktisadi ve askeri şartlardan da etkilenmiştir.

Turizme verilen önemin tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de hızla artması ülkedeki turizm idaresinin yetkilerinin ve faaliyet alanının bununla paralel olarak gitgide genişlemesine yol açmıştır. Turizmin birçok bakanlığın görev alanına giren çalışma sahası devlet teşkilatı içindeki yerinin tespit edilmesini zorlaştırmıştır. Bu konudaki sorunların

¹²² BCA, 030.18.01.363.184.8.

¹²³ BCA, 030.18.01.

günümüzde bile çözüme kavuşturulduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte turizm devlet tarafından ülkenin sosyal ve iktisadi yapısına doğrudan etki eden ve medeni anlayışına katkı sağlayan bir değer olarak telakki edilmiştir. Turizm ve tanıtma faaliyetleri yurt içinde ve yurt dışındaki idari teşkilatlar vasıtasıyla yürütülmüştür.

Turizm faaliyetleri ülkenin tarihi ve tabii güzelliklerini ve Türk insanının misafirperverliğini yabancılara tanıtmaya odaklanmıştır. Bu konuda prospektüs, afiş, broşür, rehber eserler ile bilimsel ve sanatsal eserlerin yayımı, belgesel film çekimi ve bunların yurt içinde ve dışın-da dağıtımı önemli bir rol oynamıştır. Yine düzenlenen yerli ve iştirak edilen yabancı fuarlar ile sergiler ülkenin kendini ifade ettiği mecralar arasında yer almıştır. Yurt dışında tanınmış veya kamuoylarını etkileyebilecek isimlerin ülkede ağırlanması da söz konusu faaliyetlere katkı sağlamıştır. Devlet tarafından turizme yönelik uluslar arası toplantılara iştirak edilerek turizm faaliyetlerinin geliştirilmesi yönünde çalışmalara girişilmiş, bu suretle turizm konusunda dünya standartlarının yakalanması hedeflenmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Yararlandığımız Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'ndeki belgelere ait klasör, gömlek, belge, dosya, fon kodu, yer numaralarını içeren tam referans bilgileri metin içindeki ilgili yerlerde verildiği için burada ayrıca belirtilmemiştir.

Resmi Yayınlar

“Bakanlık Kaldırılması ile İlgili İşlem”, **Resmi Gazete**, 10 Aralık 1981, S.17540, Karar Tarihi: 24/11/1981, 1/1-14100.

“Bakanlıklar Kuruluşu Hakkında Kanun”, **Resmi Gazete**, 17 Eylül 1946, S.6410, Kanun No: 4951, Kabul Tarihi: 13/09/1946.

“Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Teşkilat, Vazife ve Memurları Hakkında Kanun”, **Resmî Gazete**, S.5462, 22 Temmuz 1943, Kabul Tarihi: 16/07/1943, Kanun No: 4475.

“Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü Kanunu”, **Resmi Gazete**: 28 Mayıs 1949, S.7218, Kabul Tarihi: 24/05/1949, Kanun No: 5392.

“Başbakan İsmet İnönü Tarafından 02/07/1962 Tarihinde Millet Meclisi’nde Okunan Hükümet Programı”, **Resmi Gazete**, 9 Temmuz 1962, S.11149, Karar No: 116, 07/07/1962.

“Başvekâlete Bağlı Matbuat Umum Müdürlüğü Teşkiline ve Vazifelerine Dair Kanun”, **Resmî Gazete**, 28 Mayıs 1940, S.4520, Kanun No: 3817, Kabul Tarihi: 22/05/1940.

“Dış Ticaret İşlerine Dair Sirküler, Fuarlar 61/1”, **Resmi Gazete**, 16 Şubat 1961, S.10735.

“İcra Vekilleri Heyetine İtimat Beyan Edildiğine Dair”, **Resmi Gazete**, 6 Aralık 1957, S.9775, Karar Sayısı: 2087.

“İktisat Vekâleti Teşkilât ve Vazifeleri Hakkında Kanun”, **Resmî Gazete**, 29/05/1934, Kabul Tarihi: 27/05/1934, S.2713, Kanun No: 2450.

“Kültür ve Turizm Bakanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun”, **Resmi Gazete**, Kanun No: 4848, Kabul Tarihi: 16/04/2003.

“Sergi-i Umûmî-i Osmanî Sergisi Nizâm-nâmesi”, **Düstur**, 22 Aralık 1862.

“Seyyahîne Tercümanlık Edenler Hakkında Nizâm-nâme”, **Düstur**, 27 Şubat 1310/11 Mart 1895, R.2232, Tertip.1, C.M, s.188.

“Seyyahîne Tercümanlık Edenler Hakkında Nizâm-nâme”, **Düstur**, 29 Teşrinievvel 1306/10 Kasım 1890, R.1158, Tertip.1, C.6, s.784.

“Ticaret Vekâleti Teşkilât ve Vazifelerine Dair Kanun”, **Resmî Gazete**, 31/05/1939, S.4220, Kanun No: 3614, Kabul Tarihi: 27/05/1939;

“Kültür ve Turizm Bakanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname”, **Resmî Gazete**, 14 Aralık 1983, S.18251, Karar Sayısı: KHK/187.

“Turizm Bakanlığı'nın Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname”, **Resmî Gazete**, 2 Mart 1989, S.20096, Karar Sayısı: KHK/355.

“Turizm Büro ve Seyahat Acenteleri Hakkında Talimatname”, **Resmî Gazete**, 19 Eylül 1955, S.9107.

“Turizm Endüstrisini Teşvik Kanunu”, **Resmî Gazete**, Kabul Tarihi: 13/5/1953, Neşir Tarihi: 22/5/1953, Kanun No: 6086.

“Turizm İşbirliği Nizamnamesi”, **Resmî Gazete**, 17 Eylül 1955, S.9106.

“Turizm Müesseselerini Teşvik Kanunu”, **Resmî Gazete**, Kabul Tarihi: 24/03/1950, Neşir Tarihi: 30/03/1950, Kanun No: 5647.

“Turizm Müesseselerinin ve Bunlara Ait Olup Hizmetlerinde Kullanılacak Ulaştırma Tesis ve Vasıtalarının Haiz Olacakları Vasıflar Hakkında Kararname”, **Resmî Gazete**, 10 Nisan 1954, S.8681, Karar Sayısı: 4/2269.

“Turizm ve Tanıtma Bakanlığı Kanunu”, **Resmî Gazete**, 12.7.1963, S.11452, Kanun No: 265, Kabul Tarihi: 02/07/1963.

“Türkiye Cumhuriyeti 1961 Anayasası”, **Resmî Gazete**, 02/07/1961, S.10859, Kanun Tarihi: 09/07/1961, Kanun No: 334.

“Türkiye Cumhuriyeti Turizm Bankası Kanunu”, **Resmî Gazete**, 10 Mayıs 1960, S.10501, Kanun No: 7470, Kabul Tarihi: 04/05/1960.

Gazeteler

“Milletlerarası Havacılık Sergisinde Türk Köşesi”, **Cumhuriyet**, 05.05.1949, s.3.

EVLYAGİL, Necdet, “Kendimizi Dışarıya Tanıtacağız”, **Cumhuriyet**, 10.10.1949, s. 1 ve 3.

GENÇOSMAN, Kemal Zeki, “Kusurlarımızın Uzaktan Görünüşü”, **Ulus**, 20.03.1949, s.3.

RADO, Şevket “Marsilya Sergisi’nde, Vedat Nedim Tör Türk Pavyonu’nu Anlatıyor”, **Akşam**, 03.10.1948, s.4. Rado, Şevket, “Marsilya Sergisi’nde, En Çok Beğenilen Pavyon Türk Pavyonu Oldu”, **Akşam**, 20.09.1948, s.3.

“Turing Kulübü”, **Cumhuriyet**, 03.04.1930.

“Balkan Festivali Başladı”, **Cumhuriyet**, 30.08.1936.

“İzmir Panayırı’ndan Dönüş”, **Cumhuriyet**, 03.09.1936.

Yunus Nadi, “Propaganda”, **Cumhuriyet**, 20.03.1940, s.1 ve 5.

“Yeni Matbuat Umum Müdürlüğü”, **Vakit**, 04.06.1940, s.2.

“Matbuat Umum Müdürlüğünde Tayinler”, **Cumhuriyet**, 05.06.1940, s.3.

“Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü’nde”, **Ulus**, 10.08.1943, s.2.

“Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü”, **Akşam**, 13.08.1943, s.3.

“Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü”, **Vakit**, 13.08.1943, s.3.

“Ege’de Turizm İşleri”, **Akşam**, 08.12.1944, s.6.

“Fuarda Çok Rağbet Gören Pavyonlar”, **Akşam**, 20.09.1945, s.4.

“İzmir Fuarı’nda Göze Çarpan Yenilikler”, **Akşam**, 24.08.1946, s.3.

“İzmir Fuarı ve Temin Ettiği Faydalar”, **Akşam**, 14.03.1947, s.6.

“İsveç Kızılhaç Reisi Dün Gece Geldi”, **Cumhuriyet**, 26.04.1948, s.1 ve 3.

“Prens Faize’nin Beğendiği İstanbul”, **Cumhuriyet**, 15.07.1948, s.2.

“Marsilya Fuarında Türk Pavyonu”, **Ulus**, 19.08.1948, s.4.

“Büyük Bir Seyyah Kafilesi Geliyor”, **Cumhuriyet**, 14.11.1949, s.1 ve 3.

“Üniversiteli Rehberler”, **Cumhuriyet**, 14.03.1950, s.2.

“Turizm Haritası”, **Cumhuriyet**, 12.04.1950, s.4.

“Matbuat Umum Müdürlüğü Layihası Ruznameye Alındı”, **Ulus**, 23.05.1940, s.2.

“Çekoslovakya’dan İstenen Reklam ve Afişler”, **Cumhuriyet**, 27.11.1947, s.2.

“Turist kabilelerine Refakat Edecek Öğrenciler”, **Cumhuriyet**, 19.02.1950, s.2.

“Marsilya Fuarında Türk Paviyonu Hazırlanıyor”, **Cumhuriyet**, 19.08.1948, s.4.

Pirinççioğlu, Fethi, “Dün Sabah Gelen Seyyahlar”, **Cumhuriyet**, 27.02.1950, s.4.

“9 Eylül Panayırı, Trenler ve Vapurlar Hâlâ Ziyaretçi Taşıyorlar”, **Cumhuriyet**, 02.09.1934, s.3.

Telif-Tetkik Eserler, Makaleler ve Diğer Kaynaklar

“1937 İzmir Enternasyonal Fuarı”, **TTOK Belleteni**, S.17/92, Ağustos 1937, ss.9.

“TTOK 1946 Senesi 7’nci İctimamının Zaptı”, **TTOK Belleteni**, S.54, Temmuz 1946, ss.3.

“TTOK 1946 yılı 11’inci İctimamının Zaptı”, **TTOK Belleteni**, S.57, Ekim 1946, ss.8.

“TTOK 1947 Yılı 1’inci içtimamının Zaptı”, **TTOK Belleteni**, S.61, Şubat 1947, ss.3.

“TTOK 1947 Yılı 5’inci İctimamının Zaptı”, **TTOK Belleteni**, S.65, Haziran 1947, ss.5.

“TTOK 25’inci Mesai Yılı Raporu”, **TTOK Belleteni**, S.87, Nisan 1949, ss.3.

“TTOK 5 Kasım 1947’de Toplanan Müşterek İctimamının Zaptı”, **TTOK Belleteni**, S.70, Kasım 1947, ss.3.

“TTOK’nın 1933 Senesine Dair Raporu”, **TTOK Mecmuası**, S.12/58, 22 Nisan 1934, ss.11.

“Türkiye Turing ve Otomobil Klübünün 1936 Senesi Raporu”, **TTOK Belleteni**, S.15/87, 1 Nisan 1937, ss.6.

“Türkiye Turing ve Otomobil Klübünün 1937 Senesi Raporu”, **TTOK Belleteni**, S.18/98, Nisan 1938, ss.3.

Ağrı Turizm Keşif Rehberi, Yay. Haz.: Ersin Demirel, Serhat Kalkınma Ajansı, 2012.

AKÇURA, Gökhan, **Türkiye Sergicilik ve Fuarçılık Tarihi**, Tarih Vakfı Yayınları, (y.y.), Mart 2009.

Ankara Rehberi, Editör: Doğan Acar, Ankara Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Ankara, 2013.

ATAY, Falih Rıfki, “Kaybolan Kazançlarımız”, **TTOK Belleteni**, S.21/112, 29 Birinci Teşrin 1938, ss.18-19.

ATAY, Neşet Halil, “Vedat Tör ve Turizm”, **TTOK Belleteni**, S.20/105, Ağustos 1938, ss.13.

AVŞAR, Zakir - YÜKSEL, Mehmet, “Türkiye’nin İlk Turizm Rehberi ‘Türkiye Kılavuzu’ ve Hazırlayıcısı Hüseyin Orak”, **Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi**, 2012, S.23, ss.33-43.

Bartın Turizm Rehberi, Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı, Zonguldak, 2013.

BEHNAN ŞAPOLYO, Enver, **Türkiye Turizm Rehberi ve Anıtlar Tarihi**, Kültür Kitabevi, İstanbul, 1971.

ÇAVUŞ, Şenol ve Diğerleri, **Türk Turizm Tarihi Yapısal ve Sektörel Gelişim**, İçinde İsmet Kaya, “Türkiye’de Turizm Örgütlenmesi”, Ankara, 2009.

“Çek ve Lehli Talebeler”, **TTOK Mecmuası**, S.17/92, Ağustos 1937, ss.14.

ÇORUH, Selâhaddin, **Turizm Çalışmalarımızın Geçmiş Günleri**, Güven Matbaası, Ankara, 1974.

DİNÇER, Hüseyin, **Hatay Turizm Rehberi**, Hatay Eski Eserleri Sevenler Derneği, Antakya, 1992.

ERBİL, Faruk - ÜNGÖREN, Şevket, **Kayseri Rehberi**, Tercüman-Rehberler ve Turizm Derneği, Kayseri, 1969.

ERGÜN, Süreyya, “Turizm Öğretimi”, **Siyasî İlimler Mecmuası**, S.152, İkinci teşrin 1943, ss.456.

ERTUĞ, Hasan Refik, “Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Vazife ve Teşkilat Kanunu Üzerine Düşünceler I”, **Siyasî İlimler Mecmuası**, S.148, Temmuz 1943, ss.199.

_____, “Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Vazife ve Teşkilat Kanunu Üzerinde Düşünceler III”, **Siyasî İlimler Mecmuası**, S.154, İkinci kânun 1944, ss.575-576.

Erzurum Gezi Rehberi, Editör: Rahmi Şener, Erzurum Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, İstanbul, 2011. **Kars Turizm Keşif Rehberi**, Yay. Haz.: Ersin Demirel, Serhat Kalkınma Ajansı, Kars, 2013.

Eskişehir Kent Rehberi, Eskişehir Büyükşehir Belediyesi, Eskişehir, 2013.

ESMER, A. Şükrü, “Turizmin İlerlemesi”, **TTOK Mecmuası**, S.14/69, 21 Nisan 1935, ss.15.

EVCİN, Erol, “Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Turizm ve Tanıtma Faaliyetleri”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Güz 2014, S.55, s.23-81.

Ferid Bey ve arkadaşları, **Konya ve Rehberi**, Ahmed İhsân ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul, 1923.

GÜLERSOY, Çelik ve Diğerleri, **Ulusa Adanan Bir Cumhuriyet Anıtı Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu/1923**, Ankara, 2009.

HAUSSOULLIER, Bernard C., **Bergama Tarihi ve Rehberi**, İzmir ve Havalisi Âsâr-ı Atıka Muhibleri Cemiyeti, İzmir, 1929.

İNAN, Burak, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Turizmi ve Bir Turizm Modeli Önerisi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2009.

“İstanbul Sergisi’nin Bilançosu”, **Türk Ekonomisi**, S.79, Ankara, Ocak 1950, ss.8.

İzmir Âsâr-ı Atıka Müzesi Rehberi, İzmir ve Havalisi Âsâr-ı Atıka Muhibleri Cemiyeti, İzmir, 1927.

İzmir Enternasyonal Fuarı ve İzmir Rehberi, İzmir Enternasyonal Fuarı, İzmir, 1937.

“İzmir Fuarı”, **TTOK Belleteni**, S.20/105, Ağustos 1938, ss.17-18.

İzmir Müzesi Rehberi, İzmir ve Havalisi Âsâr-ı Atıka Muhibleri Cemiyeti İstanbul, 1932.

İzmir Rehberi, İzmir ve Havalisi Âsâr-ı Atıka Muhibleri Cemiyeti, İzmir, 1934.

Kocaeli Turizm Rehberi, Editör: Tahir Büyükakın, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kocaeli, 2010.

KOCAHANOĞLU, Orhan Selim, **Turizm Kılavuzu ve Turizm Mevzuatı**, Temel Yayınları, İstanbul, 1997.

KOŞAY, Hamit Zübeyir, **Alacahöyük Kılavuzu**. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1965.

_____, **Etnografya Müzesi Kılavuzu**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1963.

KÖKTEN, İsmail Kılıç, **Karain (Antalya) Kılavuzu**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1967.

MAMBORY, Ernest, İstanbul Rehber-i Seyyahîn, Ritso ve Mahdumu Neşriyatı, İstanbul, 1925.

MANSEL, Ahmet Müfid, **Side Kılavuzu** Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1967.

_____, **Silifke Kılavuzu**, Kültür Bakanlığı Antikiteler ve Müzeler Direktörlüğü Anıtlar Koruma Kurulu, Ankara, 1943.

_____, **Yalova Kılavuzu**, Kültür Bakanlığı Antikiteler ve Müzeler Direktörlüğü Anıtlar Koruma Kurulu, Ankara, 1936.

Mehmet Yusuf, **Konya Âsâr-ı Atıka Müzesi Rehberi**, Alaeddin Klışe Matbaası, İstanbul, 1930.

Muş Kültür ve Turizm Rehberi, Yay. Haz.: Hâkim Bilginer, Muş Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Muş, 2006.

Necib, **İstanbul Rehberi**, Matbaa-ı Ahmed İhsân ve Şürekâsı İstanbul, 1918.

OĞAN, Aziz, **Efesos-Ayasuluğ Rehberi**, İzmir ve Havalisi Âsâr-ı Atıka Muhibleri Cemiyeti, İzmir, 1927.

OKAR, Ulvi, **Turizm Rehberi**, Milliyet Yayın Ltd. Şti. Yayınları, İstanbul, 1974.

ORAK, Hüseyin, **Türkiye Kılavuzu**, İbrahim Horoz Basımevi, Ankara, 1946.

ÖZAYDIN, Erol, **Türkiye Yurt İçi ve Yurt Dışı Turizm-Seyahat ve Nakliyat Rehberi**, Gökmiil Yayınları, İstanbul, 1984.

ÖZDEMİR, Mehmet, “Türkiye’de Turizmin Başlaması: Osmanlı’da Sanayileşme Çabaları Sergi-i Umûmî-i Osmanî (1863 İstanbul Uluslararası Sergisi)”, **Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi**, C.22, S.1, Bahar 2011, ss.87-90.

Seyahat Rehberi, Turizm ve Tanıtma Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1964.

Seyahlara Bursa Rehberi, Bursa Vilayet Matbaası, Bursa, 1931.

Sivas Gezi Rehberi, Editör: Tevfik Taş, Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2007.

Şanlıurfa Kültür ve Turizm Rehberi, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Şanlıurfa, 2012.

TEKELİ, İlhan - İLKİN, Selim, **1929 Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi İdari Bilimler Fakültesi Yayın No: 30, Ankara, 1977.

TOLGAY, Bilge, **Türkiye Turizm Rehberi**, Hürriyet Ofset Matbaacılık ve Gazetecilik A.Ş., İstanbul, 1981.

Topkapı Sarayı Muhtasar Rehberi, Matbaa-ı Amire, İstanbul, 1925.

TTOK 1946 Yılı Faaliyetine Dair Raporu, **TTOK Belleteni**, S.63-64, Nisan-Mayıs 1947, ss.7.

TTOK 1947 Yılı 2'inci İçtimamın Zaptı", **TTOK Belleteni**, S.62, Mart 1947, ss.7.

TTOK 1948 yılının 5 ve 6'ncı İçtimalarının Zaptı", **TTOK Belleteni**, S.74, Mart 1948, ss.4.

Turistin Rehberi, Basın-Yayın ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1963.

Turistler İçin Konuşma Kitabı, Türkiye Turing Klöbü Yayını, İstanbul, 1930.

Turizm Bilgisi ve Turizm Meselelerimiz, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Ankara, 1963.

Turizm Kılavuzu 1934-1935, Türkiye Turing ve Otomobil Kulöbü, Kâatçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, İstanbul, 1935.

Turizm Kılavuzu, Türkiye Turing ve Otomobil Kulöbü, İstanbul, 1935.

Turizm Rehberi, Milliyet Yayın Ltd. Şti. Yayınları, İstanbul, 1972.

Türk Seyyahîn Cemiyeti Nizâmnâme-i Esâsîsi, İstanbul, 1923.

Türkiye Otel Rehberi, Basın-Yayın ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1962.

Türkiye Otel Rehberi, Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1950.

Türkiye Turing ve Otomobil Klübü İstanbul Vilayeti'nin 23 Mart 1931 Tarihli ve 299 Numaralı İlmühaberile Musaddak, Tadil Olunmuş Nizâmnâmesi, İstanbul, 1931.

Türkiye Turing ve Otomobil Kulübü'nün Umumî Heyetine Takdim Edilen Mesai Raporu, Uray Basımevi, İstanbul, 1936.

Türkiye Turizm Kurumu Statüsü, Türkiye Turizm Kurumu Yayınları, 1949.

Türkiye Turizm Rehberi, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1992.

ULUDAĞ, Osman Şevki, **Bursa ve Uludağ Seyyahlara Rehber**, Türk Seyyahîn Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1928.

YEŞİLTEPE, Turgut, **Turistik Avrupa Rehberi**, Doğu Reklam Turizm Ajansı, İstanbul, 1968.

TÜRKİYE'DE PLANLI DÖNEME GEÇİŞTE TURİZME BAKIŞLAR (1960-1965)

Fehim KURULOĞLU*

ÖZET

Bu çalışmada bütün dünyada önemi her geçen gün daha da anlaşılan ve değer kazanan turizm sektörünün Türkiye'deki gelişiminin mihenk taşlarından biri olan "Planlı Dönem"e geçişte siyasetçilerin ve aydınların turizme bakış açıları ele alınmaya çalışılmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye kalkınmasının araçlarından biri olarak görülen "bacasız sanayinin" kurulması için 1950 yılında çıkarılan "5647 Sayılı Turizm Müesseseleri Kanunu", 1953'teki "6086 Sayılı Turizm Endüstrisini Teşvik Kanunu", 1955 yılında kurulan Türkiye Turizm Bankası ile kurumsal bir politika haline dönüşen turizm politikalarının planlı dönemde nasıl ele alındığı ve Türk basınının konuya yaklaşımı aktarılmıştır. Bu çerçevede Resmi yayınların yanı sıra dönemin önemli köşe yazarlarının konu hakkındaki görüş, düşünce ve önerilerine yer verilmiş, Ulus, Akşam, Son Havadis, Milliyet gazetelerinin yanı sıra Akis Dergisinde yayınlanan turizmle ilgili makale ve haberler değerlendirilmiştir.

Çalışmamızdan elde edilen ilk bulgular kamuoyunu yönlendirme ve bilinçlendirme vasıfları ön plana çıkarıldığında Türk basınının oldukça bilinçli bir şekilde konuya eğildiği gözlemlenmektedir. Hizmet sektörünün eksikleri ve toplumsal bir takım ön yargıların birleşiminin sektörü olumsuz etkileyeceğinin altını çizen yazarların dönemin siyasetçileriyle beraber doğal, kültürel ve tarihi zenginliklerin değerlendirilmesinde ve turizm bilincinin oluşmasında teşvik edici bir rol oynadığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Planlı Dönem, Basın.

* Arş. Gör., Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, e-posta: fehimkuruloglu@hotmail.com

OVERVIEWS ON TOURISM IN THE PLANNED PERIOD IN TURKEY (1960-1965)

ABSTRACT

This review is trying to evaluate insights on tourism of the intellectuals and politicians in Turkey in “Planned Period”. After the Second World War, many lawful regulations like 1950 “the Law no. 5647 Tourism Institutions”, in 1953 “The Law on Stimulus of Tourism Industry Law No: 6086” and Tourism Bank were established in 1955 in Turkey which aiming to serve to develop tourism industry that called “factory without chimney”. In this frame the approach of Turkish Press is considerably important. During the research we appraised a lot of articles about tourism activities, policies and implementations from Ulus, Akşam, Son Havadis, Milliyet and Akis Magazine.

Turkish press has an important role on this subject to make a public opinion consciously according to primarily findings that obtained from this review. Most of the intellectuals’ thoughts were that unsufficiency of service sector and some social pre-judgements were the biggest obstacle in ahead of the tourism industry at that period. However, politicians and journalists helped the country create a tourism conscious and considerate of the natural, cultural and historical beauties.

Key Words: Tourism, Planned Period, Turkish Press.

GİRİŞ

Sürekli olarak ikamet edilen yer dışında; eğlence, dinlenme, spor, kültür, din vb gereksinimlerin giderilmesi amacıyla yapılan seyahat ve geçici konaklama faaliyetleri¹ olarak tanımlanan turizm, genellikle Batı kökenli bir kavram olarak anlaşılır. Böyle algılanmasında antik dönemde Yunan ve Roma dönemi elitlerinin boş vakit değerlendirme aktiviteleri ile Rönesans sonrası 17.-18. yy.larda yaygınlaşan kaplıca ve Grand Tour etkinlikleri turizmin doğuşunda etkili olmuş, Sanayi Devrimi sonrası uluslararası turizm yaygınlaşırken, 20.yy ortalarına gelindiğinde ise charter seferler ve jet uçaklar bu hareketliliği arttırdı. Tüm bu süreçte turizm coğrafi olarak İngiliz ve Batılı köklerinden ayrılarak üst sınıflardan orta ve işçi sınıflarına kadar geniş bir keyif çeperi oluşturdu. Turizmin yaygınlaşmasındaki önemli noktalar ise; sosyal öykünme, bilhassa ulaşımındaki teknolojik gelişmeler ve girişimcilerin rolleri olmuştur². Turizmin gelişiminin tarihsel perspektifini paradigmalara açıklamaya çalışan Kozak, modern öncesi turizm paradigması, modern turizm paradigması ve post-modern turizm paradigması olarak bu süreci üçe ayırmıştır. Modern öncesi dönemin sağlık, inanç ve ticaretle dolayısıyla bireysel taleplerle sınırlı olduğunu belirten yazar, modern dönemin teknolojik gelişmelere paralel olarak turizm ürünlerini standartlaştırdığını, başlangıçta yine toplumun üst kesimlerine hitap eden bu hizmetlerin gitgide orta tabakalara yayıldığı tespitinde bulunmuştur. Modern dönemde dinlenme temelli kitlesel talep ve üretim sonraki aşamada yerini ilk döneme benzer şekilde spesifik tercihlere bırakarak alternatif turizm şekillerinin ortaya çıktığı görülmüştür³. İnceleme dönemimiz ise bu paradigmalara ikinci evresini içine alan süreci kapsamaktadır. Turizm planlarının ve yatırımlarının 1960-1965 döneminde modern turizm paradigmasının ihtiyaçları çerçevesinde yapıldığı görülebilmektedir.

¹ Kadir Öztaş vd., **Turizm Ekonomi Genel Turizm Bilgileri**, Ankara 2006, s.17.

² John Towner, "What is Tourism's History?", **Tourism Management**, Vol.16, No.5, 1995, Britain, s.339-340.

³ Meryem Akoğlan Kozak vd., "Tarihsel Süreç İçinde Turizm Paradigması", **Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi**, C. 24, S. 1, Bahar 2013, s.20.

Türkiye’de turizmi yaygınlaştırıcı ve geliştirici tedbirler dönem dönem ön plana çıkmakla beraber İkinci Dünya Savaşı sonrası süreç dünyada yaşanan gelişmelere paralel olarak daha hızlı seyretmiştir. Cumhuriyet döneminde “Türkiye Seyyahin Cemiyeti” ile başlayan turizm algısı oluşturma çabaları “Türkiye Turing ve Otomobil Kulübü”nün kurulmasıyla artarak devam etmiştir. Turizmle ilgili ilk yasal düzenleme 1934 yılında yapılırken, turizmin bir bakanlık teşkilatı halinde kurulmasına kadar uzun bir süreçten geçmesi gerekmişti. 1939 yılında önce Ticaret Bakanlığı bünyesinde bir müdürlüğe, 1940’ta Basın ve Umum Müdürlüğüne, 1943’te Basın Yayın Umum Müdürlüğüne, 1949’da Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğüne bağlı yürütülen turizm faaliyetleri, değerinin her geçen gün artmasıyla beraber 1957 yılında bakanlık seviyesine taşınarak Basın Yayın ve Turizm Vekâleti’ne yükselmiştir⁴. Türkiye kalkınmasının araçlarından biri olarak görülen “bacasız sanayinin” kurulması için 1950 yılında çıkarılan “5647 Sayılı Turizm Müesseseleri Kanunu”, 1953’teki “6086 Sayılı Turizm Endüstrisini Teşvik Kanunu” ve 1955 yılında kurulan Türkiye Turizm Bankası ile turizm politikaları kurumsallaşmaya başlamıştı.

Planlı Dönemde Turizme Bakışlar

Türkçede yaygın ifadeyle “Bacasız Sanayi”ye benzetilen turizm sektörünün gelişiminde, inceleme periyodumuz dâhilinde olan 1960-1965 arası yılları önemli yere sahiptir. 27 Mayıs darbesi sonrası kurulan Devlet Planlama Teşkilatı ve izlenen karma ekonomi modeli turizme devletin ve bürokrasinin bakış açısını yansıtmaya bakımından belirleyici olmuştur. Sistematik bir yapının inşa edilmeye çalışıldığı bu dönemde, turizm konusu hem kamusal alanda, hem de kamuoyunda enine boyuna ele alınmış, gelecek yıllarda Türk turizminde yaşanacak patlamanın fitilinin ateşleyicisi olacak tartışmalar ve projeksiyonlar ortaya konulmuştur. Turizmin bu kadar ciddi ve yoğun bir şekilde ele alınmasının altında turizmin; siyaset biliminden ekonomi bilimine, işletmeden arkeolojiye,

⁴ Zafer Yıldız, “Turizm Sektörünün Gelişimi ve İstihdam Üzerindeki Etkisi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi**, C.3, S.5, 2011, s.58.

hukuktan psikolojiye kadar geniş bir sahada etkisinin olması yatmaktadır. Türkiye zengin tarihi dokusu, turizmin her dönemine hitap eden iklimi ve kur açısından yabancılara sağladığı ekonomik faydalar sayesinde oldukça avantajlı bir ülkedir. Bu yönüyle turizm Türkiye'nin gelişmiş ülkelerle arasındaki ekonomik uçurumun kapatılması için önemli bir kapı olarak görülmüştür. 60'lar Türkiye'sinin bir numaralı gündem maddesi olan kalkınma ile doğrudan ilişkisi bulunan sektörün gelişmesi ile adeta bir taşla birden fazla sorun çözüme kavuşacaktı. Çözülmesi aciliyet gerektiren, işsizlik ve döviz girdisi hususları turizme öncelik tanınmasında bilhassa etken faktörlerdi. Bunların yanında turizm talebinin her geçen gün artması, turizm endüstrisinin gelişme maliyetlerinin düşük olması ve turizmin ekonomik kısıtlamalar, kotalar ve tarifelerden diğer sektörlerle göre daha az etkilenmesi diğer avantajları arasında gösterilmektedir⁵.

1960-1965 yılları arasında Türk basını turizm konusuna oldukça ilgi göstermiş, bu konudaki görüş, eleştiri ve önerilerini farklı yönlerden bakarak belirtmiştir. Yapılan eleştirilerin başında tesis sorunu ile halkın turizme ve turiste bakışı gelmektedir. Bu dönemde Akşam Gazetesi'nden Ünal turizm konusunda en çok kalem oynatan yazarların başında gelmiştir ve turizmin gelişmesi için *“Muayyen norma uyan oteller turistik niteliğini taşımali ve tavanından tahtakurusu damlayan çardaklardaki turistik palas levhaları kaldırılmalı, bu otellerde ayrı soyadları paylaşan çiftler barnabilmeli, kadın-erkek münasebeti zamanla düzenlenmeli ve turiste tecavüze yeltenenlere çok ağır cezalar verilmeli”* şeklinde önerilerini sıralarken, propaganda ve organizasyon işlerinin daha profesyonelce yapılması gerektiğini belirtmiştir⁶. Turistlerle ilgili bir takım olumsuz hadiseleri sıralayan Balcıoğlu ise yabancı, gavur gözüyle bakılıp yadırganırsa, turistlerin güvenliği sağlanmazsa ve toplumda turizm bilinci yerleştirilmezse Türkiye'nin turist çekmek yerine bir yığın olumsuz propagandaya maruz kalacağı uyarı-

⁵ Özlem Kızılgöl vd, “Türkiye’de Turizm Gelirleri ile Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bir Nedensellik Analizi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.13, S.2, 2008, s.352.

⁶ Vecihi Ünal, “Döviz Kaynağı: Turizm”, **Akşam**, 08.07.1960.

sında bulunmuştur⁷. Yine Ünal sadece otel, plaj ve diğer hizmetlerin değil, zihniyetin de değişmesi gerektiğini belirterek turizmin en önemli unsuru olan güvenliğe şu sözlerle temas etmiştir: *“Ahlaksız bir tacirin, hayasız bir cinsi sapığın yada mutaassıp bir yobazın yapabileceği menfi propagandalar milyonlara varacak endüstri masraflarını bir sıfır haline sokar”*⁸. Türkiye’nin turist gelmesi için bütün tarihi ve doğal güzelliklere sahip olduğunu belirten Hekimoğlu da, özel sektörün yatırımlarına devletinde alt yapı ve personel sağlanması noktasındaki katkılarının önemli olduğunu vurgularken, temel eksikliğin insan ilişkileri bağlamında değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Turistin can ve mal güvenliğinin sağlanmasının hayati öneme sahip olduğu gerçeğinden yola çıkan yazar, haklı olarak bunun nasıl sağlanacağını sormuştur⁹. Turizmin neden gelişmediği sorusuna yanıt arayan Fincancı, otellerdeki pahalılık, hizmet kalitesinin düşük olması ve yanlış yerlerde büyük yatırımların yapılmasını eleştirmiştir. Devletin bir turizm politikasının olmasının artık kaçınılmaz olduğunu belirten yazar, turist gelmesi isteniyorsa ucuz, lükse kaçmayan, rahat ve güler yüzlü tesisler kurulması gerektiğini belirtmiştir¹⁰. Turistin tanımını kış boyunca para biriktirerek yaz tatilini başka yerler, başka insanlar tanımak amacıyla gezen yabancı olarak yapan Özerdim de, Türkiye’deki kadın-erkek ilişkilerinin sakat yanlarından bahisle turiste karşı takınılan gayri ahlaki tutum arasında ilişki kurmuştur. Kadının toplum içerisindeki yerini hala tam olarak oturtamayan bir toplumun sahillerde ya da kırsalda rahat kıyafetleriyle dolaşan bayan turistlere yaklaşımlarının hoş olmayan sonuçlar doğurabileceği uyarısında bulunmuştur¹¹. Yukarıda getirilen bütün eleştirileri tek potada eriten Tör, bu dönemdeki turistik zihniyeti şu sözlerle özetler: “Bir yandan geleneksel misafirperverliğimizle övünüp dururken, öte yandan turist arabalarını taşlamalar, turist

⁷ Şahap Balcıoğlu, “Turizm Üzerine”, **Son Havadis**, 03.09.1960.

⁸ Vecihi Ünal, “Turizm”, **Akşam**, 22.04.1961.

⁹ Müşerref Hekimoğlu, “Turist Güvenlik İster”, **Akşam**, 19.06.1961.

¹⁰ Yurdakul Fincancı, “Bizde Turizm Dediğin”, **Ulus**, 18.08.1962.

¹¹ Sami N. Özerdim, “Turist ve Biz”, **Ulus**, 27.08.1962.

kadınlara karşı mubah görülen ve sayısı gittikçe artan saldırganlıklar, hatta katle varan cinsi sapıklıklar, vahşilikler, gerçek imanı nezafete bağlayan bir dinin saliki oldukları halde temizliğe karşı gösterilen mutlak direnme, “bir lokma bir hırka”, “yalancı dünya” tevekkül ve derviş zihniyetinin uyuşturucu baskısı, bakım ahlakının yokluğu, tam tersine her alanda amansız bir yıkıcılığın adeta sadist bir mahiyet alması çağdaş turist zihniyeti ile bağdaşmaz...¹²”

Turizm denince ilk akla gelen tanıtım ve propaganda konuları da bu dönemde yapılan turizm tartışmaları arasında gündemde yerini almıştır. Başlangıçta propaganda işi Ticaret Bakanlığı, Matbuat Umum Müdürlüğü, Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü gibi devlet daireleri içinde yürütülmeye çalışılmış, 1963'te kurulan Turizm ve Tanıtma Bakanlığı ile beraber turistik propaganda görevi Tanıtma Genel Müdürlüğüne verilmişti¹³. Meclis'teki görüşmelerde konuya değinen Ahmet Yıldız “*Propaganda herkesin çok kolay tenkit ettiği fakat çok nadir kimselerin başarı ile icra edebildiği bir faaliyettir*” diyerek işin zorluğunu ifade etmeye çalışmıştır. Propagandanın bilgi, teşkilat, para ve koordinasyon gerektirdiğini belirten Yıldız, Türkiye'nin bu konularda istenilen seviyede olmadığını bu nedenle Basın Yayın Turizm Bakanlığında istediklerimizi yapabilmesi için dua etmekten başka bir şeyin elden gelmediğini itiraf etmiştir¹⁴. Bu doğrultudaki faaliyetler çerçevesinde Basın Yayın ve Turizm Bakanı Celal Tefvik Karasapan tanıtıma önem verilmesi gerektiğini, dünyaca tanınmış zenginlerin Türkiye'ye davet edilerek Türkiye'nin tanıtımına katkıda bulunulacağını belirtmiştir¹⁵. Bunun en güzel örneklerinden biri ünlü sanatçı Sacha Distel'in Türkiye ziyareti sonrası, Avrupa'nın en çok dinlenen radyolarından biri olan Monte Carlo Radyosundaki progra-

¹² Vedat Nedim Tör, “Bir Kalite Savaşı Olarak Turizm”, **Türkiye Turizm Politikası Semineri 24-25 Ocak ve 6-7 Mart 1964**, Ankara 1964, s.119.

¹³ Çelik Gülersoy, “Türkiye'nin Turizm Propagandası”, **Türkiye Turizm Politikası Semineri 24-25 Ocak ve 6-7 Mart 1964**, Ankara 1964, s.198.

¹⁴ **Kurucu Meclis Tutanak Dergisi**, Birleşim:7, 26.02.1961, s.502.

¹⁵ **Ulus**, 21.01.1963.

mında Türkiye için övücü sözlerde bulunarak ülkeyi tanıtmaya başlamıştır. Bakanlığın tanıtım için onca yıldır yaptığı çalışmaların ve harcadığı paraların böyle bir sanatçının birkaç dakikalık sözlerine eş değer olduğu ifade edilmiştir¹⁶. Türkiye’de turizmin gelişmesi için somut çabaların ve devlet desteğinin olmasının olumlu gelişmeler olduğunu belirten Sakarya, yalnızca fotoğraf, afiş, foto film gibi hizmetlerin yetmeyeceğini, ülkeye has sanat eserlerinin, lezzetlerin ve güzelliklerin de tanıtılıp Türkiye ile özdeşleştirilmesini önermiştir. Nasıl ki dünyada neredeyse herkesin makarnayla İtalyanların ya da viski ile İskoçya’nın özdeşleşmesi gibi kebab, Türk kahvesi gibi buraya has özelliklerin vurgulanmasını önermektedir. Altyapı, üst yapı ve hizmet sektöründeki eksikliklerin herkesin malumu olduğunu belirten yazar, bunlar için yabancı uzman raporlarına gerek olmadığını, artık bu yeni gelişen sektör için anahtar kelimenin “hareket hareket hareket” olduğunu vurgulamıştır¹⁷. Propaganda faaliyetlerini 1964 yılı itibariyle profesyonel kurumlarla yürüten Turizm ve Tanıtma Bakanlığı, İngiltere, Almanya ve Amerika Birleşik Devletlerinden anlaştığı firmalarla tanıtım faaliyetlerini yürütmeye başlayarak tanıtım faaliyetlerine yeni bir boyut kazandırmıştır. Ayrıca ünlü İtalyan Rejisör Dino De Lorentis’e çektirilen bir belgesel de Türkiye’nin tanıtım faaliyetlerinin bir başka mecrası olmuştur¹⁸. Yıldız’ın yukarıda ifade ettiği gibi zor ve tecrübe ve bilgi birikimi gerektiren bir alan olan propaganda için Bakanlık kadrolarının oldukça zayıf olduğu yaygın kanaatlerdendir¹⁹.

Yukarıdaki ifadeler 1960’ların başında basının Türkiye’de turizm konusundaki çekincelerinin; cinsiyetçi, muhafazakâr yaklaşımlar, toplumsal baskılar, yetişmiş insan azlığı, tanıtım eksikliği, güvenlik ve tesis yetersizliği ile ifade edildiği görülmektedir. Böyle bir ortamda turizmin gelişmesi elbette hiç kolay olmamakla beraber, devletin turizmi canlan-

¹⁶ “Turizm Propaganda”, **Akis**, S.456, 23.03.1963, s.24.

¹⁷ Tacettin Sakarya, “Turizmin İnkişafı”, **Ulus**, 29.03.1963.

¹⁸ “Turizm- Kampanya”, **Akis**, 18.04.1964, S.513, s.26.

¹⁹ “Tanıtma-Teşkilat”, **Akis**, S.498, 11.01.1964, s.27.

dırmak adına giriştiği teşebbüsler ve yaklaşımlar ilerisi için her kesime umut vermiştir. Ancak bu dönemde bir diğer önemli mesele de kurumsal yapı yoksunluğudur. Sağlam bir teşkilat yapısı oluşturulmadan turizme yönelik yatırımların takip edilmesi, mevcut tesislerin teftiş edilmesi ne kadar mümkün değilse, turizm gelirlerini arttırıcı faaliyetlerin organize bir şekilde yürütülmesi de bir o kadar zordur. Turizm konusunda rakip Yunanistan, İtalya ve İspanya gibi ülkelerden geri kalınmasının sebepleri arasında turizm işlerini yöneten teşkilat çalışanlarının yetersiz olması, yine bu teşkilat mevzuatındaki boşluklar ve özel sektörün turisti “har vurup harman savuran bir mirasyedi” olarak gördüğü fikri kamuoyunda yer edinmişti²⁰. 27 Mayıs sonrası durumu göstermesi bakımından Geçici Hükümetin Basın-Yayın Turizm Bakanı olan Cihad Baban’ın açıklamaları vahameti göstermesi bakımından önemlidir. Akşam Gazetesi’ne özel bir röportaj veren Baban sözlerinin başında aslında bir bakanlığın dahi bulunmadığını belirterek, ilk iş olarak teşkilat kanunu ile bakanlığın oluşturulması yoluna gidildiğinin, Devlet Başkanı Gürsel’in turizme büyük önem vererek çalışmalarını teşvik ettiğinin altını çizmiştir. Turizmin en önemli sorunlarından biri olan konaklama meselesine değinen Bakan, pis, köhne otellerde az bitlenmediğini belirterek yukarıda yer alan eleştirilere yabancı olmadığını göstermişti. Çözüm önerisi olarak otelciliği bir sektör olarak geliştirmeyi, yatırımları bu doğrultuya çekmeyi ve kalifiye eleman yaratmayı sunan Bakan, turistlere döviz bozdurma ve konaklamada kadın-erkek ayrımları konusunda kolaylık sağlanacağını söylemiştir²¹.

MBK dönemi olarak adlandırdığımız 27 Mayıs 1960-15 Ekim 1961 tarihleri arasında turizmin sonraki devrede hangi yöne evrileceği yönünde ipuçları bulmak mümkündür. Oluşturulan Bakanlıklararası Turizm Komisyonu turizm endüstrisinin geliştirilmesi için hazırladığı raporda; ülke 10 turizm bölgesine ayrılarak, 6080 sayılı turizm kanununun

²⁰ “Turizm-Teşkilat”, **Akis**, S.465, 25.05.1963, s.22.

²¹ **Akşam**, 29.05.1961.

değiştirilmesi, turistik tesisler için ithal edilen malzemelerden gümrük alınmaması, bina ve arazi vergi muafiyetlerinin 10 yıldan 25 yıla çıkarılması ve turistik tesislerin 10 ay vergiden muaf tutulması gerektiği belirtilmiştir. Komisyon raporunda ayrıca; Marmara Bölgesi için, konaklama tesislerinin modernleştirilmesi ve ulaştırmanın turistlere göre ayarlanması gerektiği, Ege Bölgesi için; tarihi, arkeolojik merkezlerin ve konaklama yerlerinin turizm sanayisine göre düzenlenmesi, Akdeniz Bölgesi için; Antalya ve İçel arasındaki ulaştırma işlerinin düzenlenmesi, Doğu Anadolu için; ulaştırma işlerinin düzenlenmesi, İç Anadolu'nun ise Hitit tarihi bakımından önemi ve bu nedenle bölgenin ikamet ve iâşe açısından ıslahının gerektiği belirtilmişti²². Bu dönemde Basın Yayın ve Turizm Bakanlığı makamında Zühtü Tarhan ile Cihad Baban nezaret etmişti. Hazırlanan 1961 yılı bütçesinde; İzmir-Ankara turistik yolunun ikmaline çalışılması, 200 milyon liralık bir yatırımla Ege ve Akdeniz bölgesinde turistik yollar inşa edilmesi ve belirlenecek 12 noktada bungalov tipi evler inşa edilerek turistlerin ilgisini çekecek yatırımlar yapılması planlanmaktaydı²³.

Kurucu Meclis'te Basın Yayın Turizm Bakanlığı bütçesinin görüşülmesi sırasında bakanlığın yapısı üzerinde yeni bir takım görüşler ifade edilmişti. Görüşmelerde ilk olarak söz alan Mehmet Şişman, Bakanlığın adının içerisinde Basın-Yayın geçmesinin devletin basını idare ettiği şeklinde mahzurlu bir anlamın çıkabileceğini, bu nedenle bakanlığın zaten asıl meşguliyet konusu olan turizm adını alması gerektiğini belirtmiştir²⁴. Kudret Gazetesi de turizm işlerinin Turizm Bakanlığı tarafından idare edilmesi gerektiğini belirterek, bir turizm ülkesi olan İtalya'da bakanlık, Fransa'da Genel Müdürlük, ABD'de Federal Seyahat İdaresi bulunduğundan örnekle idari teşkilatın önemine değinmiştir²⁵. Görüşmelerde söz alan bütün temsilciler aynı noktaya değinerek bir değişikli-

²² **Son Havadis**, 04.09.1960.

²³ **Akşam**, 02.12.1960.

²⁴ **Kurucu Meclis Tutanak Dergisi**, Birleşim:7, 26.02.1961, s.491.

²⁵ "Turizm Bakanlığı", **Kudret**, 10.12.1961.

ğın zaruretinin altını çizmişti. Bütçe Komisyonu adına söz alan Ahmet Yıldız da yeni bir teşkilat kanununun hazırlanarak bakanlıklara görüş almak üzere sunulduğunu, en kısa zamanda bakanlık içindeki karmaşanın giderileceğini aktardı. Ancak Turizm Bakanlığı kurulması fikrine turizm faaliyetlerinin bir bakanlık teşkilatını gerektirecek seviyeye ulaşmamasından sıcak bakılmadığını, genel müdürlük seviyesinde işlerin bir süre daha yürütülebileceğini belirtti²⁶. Bu dar bakış açısı sonraki yıllarda gerçekleşmesi beklenen turizm patlamasının hangi şartlarda planlandığını göstermesi bakımından ibret vericidir.

1961-1965 yılları arası Türkiye'de koalisyon hükümetleri tecrübesinin ilk kez denendiği yıllardı. Bu dört yıllık süre içerisinde kurulan dört farklı hükümette turizmle ilgili bakanlığın koltuğuna beş farklı bakan oturmuştur²⁷. Turizmle ilgili bakanlık ifadesini kullanmamızın sebebi yukarıda izah edildiği gibi bakanlık teşkilatının tam olarak kurulmamış olması ve bakanlığın adının farklılıklar göstermesidir. Basın Yayın ve Turizm Bakanlığı adı altında turizm faaliyetleri düzenlenirken, II. Koalisyon hükümeti döneminde yapılan değişiklikle Turizm ve Tanıtma Bakanlığı halini almıştır. Turizm ve Tanıtma Bakanlığı'nın kurulması ile ilgili çalışmalar I. Koalisyonda yer alan Kamuran Evliyaoğlu tarafından başlatılmış ve Celal Karasapan döneminde müstakil bir bakanlığa dönüştürülmüştür. Bu dönüşüm kolay olmamış, uzun bir tasarı, komisyon ve genel görüşme sürecinden sonra 3 Haziran 1963 tarihinde Millet Meclisinde bulunan 294 üyenin 293'ünün oyu ile kabul edildi²⁸ ve 12 Temmuz 1963 tarihli Resmi Gazete ile yürürlüğe girdi²⁹. Millet Meclisinde bakanlığın kuruluşu ile ilgili söz alan vekillerin hepsi alınan kararın doğruluğu ve turizmin Türk ekonomisine sağlayacağı faydalar

²⁶ **Kurucu Meclis Tutanak Dergisi**, Birleşim:7, 26.02.1961, s.500.

²⁷ I. Koalisyon Hükümetinde Kamuran Evliyaoğlu, II. Koalisyon Hükümetinde Celal Karasapan ve Nurettin Ardıçoğlu, III. Koalisyon Hükümetinde Ali İhsan Göğüş ve IV. Koalisyon Hükümetinde de Zekai Dorman bakanlık görevini icra etmişlerdir.

²⁸ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Birleşim 89, 03.06.1963, s.482.

²⁹ **Resmi Gazete**, S.11452, 12.07.1963.

hususunda ortak bir görüşe sahip olduğu görüşme tutanaklarından anlaşılabilir. 6 bölüm ve 40 maddeden oluşan bakanlık kuruluş ve görev kanunu üzerinde söz alan üyelerin önemli tespitlerde buldukları ve konu hakkında farkındalığın yüksek olduğu görülmektedir. Kanun hakkında söz alan, Eski Bakan Kamuran Evliyaoğlu Türkiye'nin turizm alanında rakip diğer ülkelerden 20-25 yıl geride olduğu tespitinde bulunarak, mevcut uzun vadeli planların yanı sıra pratik ve kısa vadeli bir programa ihtiyaç olduğunu, böylelikle mevcut imkanların daha hızlı değerlendirileceğini belirterek DPT'nin yapmış olduğu plana alternatif kısa vadeli önerilerde bulunmuştu³⁰. Alp Doğan Şen kanundaki maddelere farklı bir açıdan yaklaşarak bürokratik ve devletçi zihniyetin izlerinin bulunduğu eleştirisini getirirken, hususi teşebbüsün korunmasını ve bakanlığın yalnızca devletle vatandaş arasında düzenleyici bir rol almasını önermiştir³¹. Bürokrasiye farklı bir açıdan yaklaşan Ahmet Yıldız ise ne kadar teşkilat kurulursa kurulsun, ne kadar kanun çıkarılırsa çıkarılsın zihniyet değişmedikten sonra bir anlamı olmadığını, dolayısıyla bakanlık kurulması işinin aceleye getirilmemesini belirtmiştir³². Sabahattin Savacı ise kanunda eksiklikler olmasının gayet doğal olduğunu, ne kadar titiz davranılırsa davranılsın uygulamada eksikliklerin olabileceğini, bu nedenle eksiklikler nedeniyle kanunun komisyona geri gönderilmesinin vakit kaybı yaratacağını, oluşan vakit kaybının ise daha da büyük zararlar vereceğini savunarak bir bakıma göçün yolda düzülmesi mantığının uygulanmasını istemiştir³³. Eleştirilere yanıt veren Basın Yayın ve Turizm Bakanı Karasapan, Bakanlık teşkilatının eleştirilen ve bir türlü sağlanamayan koordinasyonu sağlamak için zaruri olduğunu, bürokrasi ile ilgili eleştirilerin yersizliğini başka ülkelerin benzer kanun ve yönetmeliklerinden örnekler vererek açıkladı. Amaçlarının özel sektör ile kamu arasında düzenleyici bir rol almak olduğunun altını çizen bakan bunun

³⁰ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Birleşim 82, 17.05.1963, s.70.

³¹ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Birleşim 82, 17.05.1963, s.72.

³² **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Birleşim 82, 17.05.1963, s.76.

³³ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Birleşim 82, 17.05.1963, s.73.

devletçilik olarak algılanmaması gerektiğini ifade etti³⁴. Her madde üzerinde yapılan uzun ve yapıcı müzakereler sonrası Türkiye nihayet müstakil bir Turizm Bakanlığına kavuştu. Bakanlığın içinde tanıtım ve basın yayın organları da bulunmakla beraber, Bakan Celal Karasapan'ın da ifade ettiği gibi esas sıklet merkezinin turizm olduğu aşıkardır³⁵.

Devletin her kademesinde yapılan açıklamalar turizmin ekonomik olarak katkılarının her kesimce anlaşıldığını göstermektedir. Dolayısıyla yapılacak yatırım planları içerisinde turizme ayrılacak pay büyük önem arz ediyordu. Bu yatırımların nasıl gerçekleşeceğine ilişkin çeşitli görüşler sunulmuştur. Üzerinde en çok durulan konu ise özel sektör ile kamu arasındaki ilişkinin nasıl olacağıydı. Yabancı sermayenin önemine değinen Hekimoğlu, devletin doğrudan yatırım yapmak yerine, uygun yatırım ortamını hazırlaması gerektiğini, bu çerçevede yabancı sermayeden faydalanılmasının daha doğru olacağını vurgulamıştır³⁶. Turizm endüstrisinin gelişmesi için özel sektör ile devletin iş birliği yapmasının zaruri olduğunu belirten Ünal, toplumun önde gelen söz sahibi kesimlerinin halka turizmin faydalarını anlatmasını, turistin kandırılacak, sömürülecek ve aldatılacak bir kişi olarak görülmeyip, turizm zihniyetinin yerleşmesinin önemine dikkatleri çekmiştir³⁷. Yabancı sermaye konusunda bu görüşlerin tam tersini düşünenler de vardır. İffet Aslan, bu tarz bir yaklaşımın Türkiye'nin doğal ve kültürel zenginliklerinden doğacak gelirlerinin yurtdışına aktarılması tehlikesini beraberinde getirdiğini ifade etmiştir³⁸. Bu hususta teşviklerin önemine değinen Bakan Evliyaoğlu, turizmi teşvik için Gümrük Kanununda yapılacak değişikliklerle bazı malların girişinde, otel mefruşatı gibi, gümrükten muaf tutulacağını, turizm bölgelerinin güvenliği için turizm polisi teşkilatının kurulmasının gündemde olduğunu, yatırım için özel sektörün ve yabancı sermayenin teş-

³⁴ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Birleşim 82, 17.05.1963, s.79.

³⁵ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Birleşim 83, 20.05.1963, s.148.

³⁶ Müşerref Hekimoğlu, "Sihirli Söz Turizm", **Akşam**, 12.02.1960.

³⁷ Vecihi Ünal, "Ekonomik Derdin Devası", **Akşam**, 11.06.1961.

³⁸ İffet Aslan, "Turizm Ne Türü Bir Sanayidir", **Ulus**, 14.08.1962.

vik edileceğini, ulaşım için de Atina-İskenderun arası bölgede feribot seferlerinin planlandığını belirtmiştir³⁹. Daha sonra parti teşkilatlarını ziyaretinde turizmin içinde bulunduğu durumu ortaya koyan Bakan, bakanlığın özel sektöre kredi veremeyeceğini, zira kendilerinin krediye muhtaç durumda olduğunu belirterek ekonomik şartların ne durumda olduğunu gözler önüne sermiştir⁴⁰. Basın Yayın ve Turizm Bakanlığı'na ayrılan bütçenin görüşülmesi esnasında ortaya konan fikirler genelde turizmin önemi ve basının kağıt tedariki üzerine yoğunlaşmıştı. Basınla ilgili bakanlık bulunmasının gereksizliği vurgulanarak turizm için ayrı bir bakanlık olması gerektiğinin altı çizilmiştir. Meclisteki görüşmelerde verilen rakamlara dikkat çeken Talu, Türkiye'nin turizm gelirinin 4,5 milyon dolarken, İsrail'in 18, Yunanistan'ın 90, İtalya'nın ise 540 milyon dolar gelir elde ettiğini belirterek Türkiye'de turizmin gelişmesi için birçok şeye ihtiyaç olduğunu fakat en çok ihtiyaç duyulan şeyin ise zihniyet değişimi olduğunu söylemiştir⁴¹. Bütçe görüşmelerinde söz alan bir diğer hatip Ecevit de, Türkiye'nin tabii, tarihi güzelliklerinin turistlerin gelmesi için yeterli derecede olduğunu, tek yapılması gerekenin turiste geldiğinde temiz bir yatak vermek, güler yüz göstermek ve onu aldatmamaktır demiştir. Dünyada gitgide değeri artan bu endüstrinin gelişmesi için yabancı sermayenin de katkıda bulunabileceğini belirtmiştir⁴². Dönemin popüler mecmualarından olan Akis, turizm konusunu kapağına taşıyarak yapılan çalışmalarla ilgili değerlendirmesinde “altın yumurtlayan tavuk” benzetmesini yaptığı sektörün çok paraya ihtiyaç duyduğunu, yatırımların kara dönüşmesinin uzun vadeli olması nedeniyle devletin girişimcilere en çok bu alanda yardımcı olması gerektiği vurgulanmıştır⁴³.

³⁹ **Havadis**, 26.12.1961.

⁴⁰ **Havadis**, 28.12.1961.

⁴¹ Esin Talu, “Turizm Zihniyeti”, **Akşam**, 01.03.1961.

⁴² **Kurucu Meclis Tutanak Dergisi**, Birleşim:7, 26.02.1961, s.494.

⁴³ “Turizm Dosyası”, **Akis**, S.404, 26.03.1962, s. 23.

Türkiye’de bu dönemde turizmin gelişmesi için kritik öneme sahip kurumların başında Devlet Planlama Teşkilatı gelmiştir. Teşkilat sadece temel ekonomik meselelere eğilmemiş, sosyal ve kültürel planlama konularına da dâhil olmuştur. Yukarıda da izah edildiği şekliyle birden fazla disiplini ilgilendiren ve ekonomiye doğrudan etkileri olan turizm sektörünün gelişiminin ve bütçeden alacağı payların tespiti açısından DPT’nin takınacağı tavır büyük önem taşımaktaydı. Uzun çalışmalar ve tartışmalar sonucu ilan edilen kalkınma planında turizme yeterince yer verildiğini söylemek güçtür. I. BYKP’de öncelikle turizmle ilgili ana ilkeler ifade edilerek 1961 yılının verileri üzerinden yorumlamalarda bulunulmuştur. Talep projeksiyonu kısmında; mevcut durum ve yaratılması düşünülen katma değer üzerinde hesaplamalar yapılmış, öncelikli hedefler arasında, turistin konaklama süresini ve harcama miktarını arttırmak ve her yıl Türkiye’ye gelecek turist sayısının artış hızının %20 oranında gerçekleşmesi gösterilmiştir. Bunun sağlanabilmesi için ortaya konan projeler olarak; tatil köyleri ve kamplarının kurulması, turizmle ilgili bazı deneme projelerinin yapılması, millî parklar kurulması, Balkanlar, Yunanistan, İtalya, İsrail ve Türkiye arasında her çeşit ulaştırma imkânının sağlanması⁴⁴ ve “Hac Yolu” adlı turistik yolun tamamlanması sıralanmıştır⁴⁵.

Beş yıllık dönem incelendiğinde turizmin Türk ekonomisi için öneminin toplumun bütün katmanları tarafından anlaşıldığı görülmektedir. Türkiye’nin neden turizme bu kadar önem verdiğini anlamak için dünya turizminde yaşanan gelişmelere ve eğilimlere bakmak yeterlidir. Planda yukarıda aktarılan turizmin geleceğine ilişkin tasavvurları daha iyi anlamak için rakamlara göz atmakta fayda vardır.

⁴⁴ Bu projenin deniz ulaşımı kısmı 1964 Haziran’ında gerçekleşti ve İzmir-Hayfa-Brindizi-Cenova arası feribot seferleri başladı. **Akis**, 26.06.1964, S.523, s.4.

⁴⁵ Devlet Planlama Teşkilatı, **Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)**, Ankara 1963, s.427.

YIL	Turizme Uygun Yatak Sayısı	Gelen Turist Sayısı	Turizm Gelirleri (Bin Dolar)	Turizm Giderleri (Bin Dolar)	Gelir-Gider Dengesi
1950	3300	28.625	-	-	-
1951	-	31.377	4317	573	3744
1952	6219	38.837	2287	721	1566
1953	-	70.055	2350	612	1738
1954	-	71.331	1771	612	1159
1955	9000	79.369	1979	625	1354
1956	-	99.414	2495	1266	1229
1957	-	100.803	1041	270	771
1958	-	114.744	1535	23	1512
1959	12326	126.610	4756	1156	3600
1960	14200	94.077	5460	673	4787
1961	-	129.104	6880	3977	2903
1962	22050	172.867	7316	8658	-1342

Tablo 1: Planlı Dönem Öncesi Turizm İstatistikleri (Kaynak:

Yusuf Köseoğlu, **Türk Turizm Politikalarının Tespitinde Hedefler ve Türkiye'nin Rekabet Şansını Arttırıcı Tedbirler**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2000, s.68)

Aşağıda yer alan tablolarda dünya çapındaki turist hareketliliği ve turizm gelirleri ile Türkiye'ye gelen turist sayısı ve elde edilen gelirler sunulmuştur. Bu rakamlara göre; 1960 yılında tüm dünyada seyahat eden 69 milyon turistten yalnızca 94 bini (%0,13) Türkiye'ye gelirken, 6 milyar 900 milyon dolarlık turizm geliri pastasından Türkiye'nin payına 5,5 milyon dolar (%0,8) civarında bir dilim düşmüştür. İnceleme alanımıza giren dönem sonunda ise dolaşımda olan 112 milyon turistten 360 bini (%0,32) aşkın olanı Türkiye'ye gelmiş ve tüm dünyada yapılan 11 milyar 600 milyon dolarlık turizm harcamalarından 13,8 milyon doları (%0,12) Türkiye'nin kasasına girmiştir.

Yıl	Turist Sayısı (Milyon)	Değişim Oranı (%)
1950	25,28	
1960	69,32	10,6
1961	75,32	8,6
1962	81,38	8,0
1963	90,07	10,6
1964	104,6	16,1
1965	112,86	7,9
1966	119,98	6,3
1967	129,78	8,1

Tablo 2: 1950-1967 Yılları arasında Tüm Dünyadaki Turist Sayısı

Rakamlar süreç boyunca Türk turizminde sayısal olarak artışların yaşandığını gösterse de, tüm dünya genelindeki artışla kıyaslandığında turizm gelirlerinin ve turist sayısının artış hızının yavaş olduğu gözlerden kaçmaz. I. BYKP'nın Türkiye'de uygulandığı dönemde dünyadaki turizm hareketliliğine bakıldığında 1963 yılındaki turist sayısı 90 milyon iken, 1967 yılında 129 milyon 780 bine ulaşmıştı. 1960-1965 yılları arasındaki hareketlilik ise 69 milyondan 112 milyon 860 kişi kişidir. Bu dönemde tüm dünyada turist sayısındaki artış hızı ortalama %10,24 olarak gerçekleşmiştir⁴⁶.

Yıl	Turizm Geliri (Milyar Dolar)	Değişim Oranı (%)
1950	2,100	-
1960	6,897	12,58
1961	7,284	6,07
1962	8,029	10,23
1963	8,887	10,69
1964	10,073	13,35
1965	11,604	15,20
1966	13,340	14,96
1967	14,458	8,38

Tablo 3: Dünya Turizm Gelirleri (Kaynak: Sönmez, a.g.e., s.91)

⁴⁶ Bülent Sönmez, **Türk Turizminin Dünya Turizmindeki Yeri Türkiye Ekonomisine Etkileri**, Pamukkale Üniversitesi SBE İktisat ABD Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli 2012, s.86.

I. BYKP'de öngörülen turist sayısı bakımından turizm hedefleri ve gerçekleşme oranları büyük oranda tutturulmuştur. Bu açıdan plancılardan başarılı olduğu söylenebilir. Turizm yatırımlarının uzun vadede kendisini finanse ettiği ve etkilerinin sonraki yıllarda daha net görüldüğü hesaba katıldığında turist sayısının ve turizm gelirlerinin artış hızının yavaş olmasına rağmen, hedeflerden yola çıkıldığında eldeki mevcut imkânların maksimum seviyede kullanıldığı söylenebilir. Daha iyi sonuçlara ulaşmanın imkân dâhilinde olmadığını söylemek gerçekçi olmamakla beraber, konjonktürel durum, ülke içi siyasi karışıklıklar, ekonomik darboğaz, Ortadoğu'daki çalkantılar, Soğuk Savaş etkisi, Kıbrıs meselesi gibi faktörler değerlendirmeye katıldığında sonuç pek de şaşırtıcı değildir.

Yıl	Plan Hedefi	Toplam Yabancılar	Gerçekleşme Oranı %
1963	200.000	198.841	99,4
1964	240.000	229.347	95,6
1965	288.000	361.758	125,6
1966	345.000	440.534	127,7
1967	415.000	574.055	138,3
I.BYKP Toplamı	1.488.000	1.804.535	121,3

Tablo 4: I.BYKP Turist Sayısı Bazında Hedefler ve Gerçekleşme Oranları (Kaynak: Muhteşem Öztürk Sözen, **1982 Sonrası Dönemde Türkiye’de Uygulanan Turizm Politikaları ve Turizm Politikalarının Çanakkale Ekonomisine Etkileri**, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi SBE Turizm İşletmeciliği ABD Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2006, s.67.)

Planda turizm gelirleri ve giderlerinin tahmininde beklentilerin gelir açısından karşılanmadığı görülmektedir. I.BYKP süresi boyunca 117 milyon dolar olması planlanan turizm gideri 119 milyon doları geçerken, gelir kısmı hayal kırıklığı yaratmıştır. 1963-1967 yılları arasında 139 milyon dolar olması beklenen turizm geliri yalnızca 55,1 milyon dolarda kalarak beklentilerin sadece %39,6’sını karşılamıştır. Gelir ve

gider arasındaki bu dengesizlik sonraki yıllarda yapılması düşünülen turizm yatırımlarını da olumsuz etkileyecek derecede gerçekleşmiştir. Başarısızlığın nedenleri sorgulandığında farklı görüşler ortaya konmuştur. Alipour'a göre Türk idarecileri turizm sektörünün diğer sektörlerle eklettik ilişkisini tam olarak anlamadıklarından ve turizm endüstrisinin doğasının kavranamaması başarısızlığı beraberinde getirmiştir⁴⁷.

Yıl	Plan Hedefi	Gerçekleşen Gelir	Gerçekleşme Oranı %	Plan Hedefi	Gerçekleşen Gider	Gerçekleşme Oranı %
1963	13,0	7,7	59,2	20,0	20,5	102,5
1964	18,0	8,3	46,1	21,0	21,8	103,8
1965	25,0	13,8	55,2	23,0	24,3	105,7
1966	35,0	12,1	34,6	25,0	26,3	105,2
1967	48,0	13,2	27,5	28,0	26,8	95,7
Toplam	139,0	55,1	39,6	117,0	119,7	102,3

Tablo 5: I.BYKP Çerçevesinde Gerçekleşen Turizm Gelir-Giderleri (Milyon Dolar), Hedefler ve Gerçekleşme Oranları (Kaynak: Sözen, a.g.e., s.67.)

SONUÇ

İnsanlık tarihinin her evresinde görülebilen turizm, dünya tarihi açısından kırılma anını XX. yüzyıla yaşamıştır dersek yanılmış olmayız. Teknolojik ve siyasi gelişmelerin doğrudan doğruya etkilediği bu alan, bilhassa II. Dünya Savaşı sonrası büyük bir gelişme gösterdi. Türkiye'deyse 1960'ı izleyen yıllar kalkınma planlarının yapıldığı ve turizmde gelişmelerin ortaya çıktığı bir dönemdir. Çalışmamızdan elde edilen ilk

⁴⁷ Habib Alipour, "Tourism Development Within Planning Paradigms: The Case of Turkey", **Tourism Management**, Vol.17, No.5, 1996, s.375.

bulgular kamuoyunu yönlendirme ve bilinçlendirme vasıfları ön plana çıkarıldığında Türk basınının oldukça bilinçli bir şekilde konuya eğildiği gözlemlenmektedir. Hizmet sektörünün eksikleri ve toplumsal bir takım ön yargıların birleşiminin sektörü olumsuz etkileyeceğinin altını çizen yazarların dönemin siyasetçileriyle beraber doğal, kültürel ve tarihi zenginliklerin değerlendirilmesinde ve turizm bilincinin oluşmasında teşvik edici bir rol oynadığı söylenebilir. Dünya Ticaret Örgütü'nün yayınlamış olduğu verilere göre 2014 yılında gelen turist sayısı bakımından Türkiye'nin dünyada 6.sırada yer aldığı göz önünde bulundurulduğunda⁴⁸, 1960 yılında 94 bin olan turist sayısının bugün 39 milyona ulaşması büyük bir başarı hikâyesidir.

KAYNAKÇA

“Tanıtma-Teşkilat”, **Akis**, S.498, 11.01.1964.

“Turizm Bakanlığı”, **Kudret**, 10.12.1961.

“Turizm Dosyası”, **Akis**, S.404, 26.03.1962.

“Turizm- Kampanya”, **Akis**, 18.04.1964, S.513.

“Turizm Propaganda”, **Akis**, S.456, 23.03.1963.

“Turizm-Teşkilat”, **Akis**, S.465, 25.05.1963.

Akis, S.523, 26.06.1964.

Akşam, 02.12.1960.

Akşam, 29.05.1961.

ALİPOUR, Habib, “Tourism Development Within Planning Paradigms: The Case of Turkey”, **Tourism Management**, Vol.17, No.5, 1996.

ASLAN, İffet, “Turizm Ne Türlü Bir Sanayidir”, **Ulus**, 14.08.1962.

⁴⁸ UNTWO, **Tourism Highlights** 2015 Edition, s.6.

BALCIOĞLU, Şahap, “Turizm Üzerine”, **Son Havadis**, 03.09.1960.

Devlet Planlama Teşkilatı, **Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)**, Ankara 1963.

FİNCANCI, Yurdakul, “Bizde Turizm Dediğin”, **Ulus**, 18.08.1962.

GÜLERSOY, Çelik, “Türkiye'nin Turizm Propagandası”, **Türkiye Turizm Politikası Semineri 24-25 Ocak ve 6-7 Mart 1964**, Ankara 1964.

Havadis, 26.12.1961.

Havadis, 28.12.1961.

HEKİMOĞLU, Müşerref, “Sihirli Söz Turizm”, **Akşam**, 12.02.1960.

_____, “Turist Güvenlik İster”, **Akşam**, 19.06.1961.

KIZILGÖL-ERBAYKAL, Özlem-Erman, “Türkiye’de Turizm Gelirleri ile Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bir Nedensellik Analizi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.13, S.2, 2008.

KÖSEOĞLU, Yusuf, **Türk Turizm Politikalarının Tespitinde Hedefler ve Türkiye'nin Rekabet Şansını Arttırıcı Tedbirler**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2000.

Kurucu Meclis Tutanak Dergisi, Birleşim:7, 26.02.1961.

KOZAK, Evren - ÇAKIR, Meryem - SAVAS, Onur, “Tarihsel Süreç İçinde Turizm Paradigması”, **Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi**, C. 24, S.1, Bahar 2013.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Birleşim 82, 17.05.1963.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Birleşim 83, 20.05.1963.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Birleşim 89, 03.06.1963.

SÖZEN, Muhteşem Öztürk, **1982 Sonrası Dönemde Türkiye’de Uygulanan Turizm Politikaları ve Turizm Politikalarının Ça-**

nakkale Ekonomisine Etkileri, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi SBE Turizm İşletmeciliği ABD Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2006.

ÖZERDİM, Sami N., “Turist ve Biz”, **Ulus**, 27.08.1962.

ÖZTAŞ, Kadir - KARABULUT, Tahsin, **Turizm Ekonomi Genel Turizm Bilgileri**, Ankara 2006.

Resmi Gazete, S.11452, 12.07.1963.

SAKARYA, Tacettin, “Turizmin İnkişafı”, **Ulus**, 29.03.1963.

Son Havadis, 04.09.1960.

SÖNMEZ, Bülent, **Türk Turizminin Dünya Turizmindeki Yeri Türkiye Ekonomisine Etkileri**, Pamukkale Üniversitesi SBE İktisat ABD Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli 2012.

TALU, Esin, “Turizm Zihniyeti”, **Akşam**, 01.03.1961.

TOWNER, John, “What is Tourism’s History?”, **Tourism Management**, Vol.16, No.5, 1995, Britain.

TÖR, Vedat Nedim, “Bir Kalite Savaşı Olarak Turizm”, **Türkiye Turizm Politikası Semineri 24-25 Ocak ve 6-7 Mart 1964**, Ankara 1964.

Ulus, 21.01.1963.

UNTWO, **Tourism Highlights** 2015 Edition.

ÜNAL, Vecihi, “Döviz Kaynağı: Turizm”, **Akşam**, 08.07.1960.

_____, “Ekonomik Derdin Devası”, **Akşam**, 11.06.1961.

_____, “Turzim”, **Akşam**, 22.04.1961.

YILDIZ, Zafer, “Turizm Sektörünün Gelişimi ve İstihdam Üzerindeki Etkisi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi**, C.3, S.5, 2011.

SEMPOZYUM FOTOĞRAFLARI

